

శ్రీ:

శ్రీమతే రామా నమః సుహృదాయనమః.

కుంభరత్నావళి నమః

య మ క ర త్నా క ర మ్.

సవ్యాఖ్యానమ్.

—(::)—

తక్కు తీర్థరాన-శ్రీమాన్-శిష్య పెరుమాళ్ కోవిల్

మాడగూషి - రామానుజాచార్యురాలుమ్,

అంధ్యాల - సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలు అవర్కళాటిమ్,

శ్రీమీన్-కరాలపాటి-అత్తారయ్య అవర్కళాటిమ్,

పరిశోధింపిక్కప్పట్టు,

—ॐॐॐ—

శ్రీవైష్ణవగ్రంథ ముద్రాపక సభాయారాల్

శ్రీపరాబ్జుళ తిరువవతారాది ౧౦౦౩-వతు సంవత్సరమున

పరాభవ సంవత్సరత్తిర్

—●—

చెన్నపట్టణమ్

ప్రెసిడెన్స్ ముద్రాక్షరశాలైయిల్

అచ్చిట్టు ప్రచురమ్ శత్యపట్టణం.

విజయ తేతరామ్.

శ్రీచైతన్య గ్రంథము ద్రావక సభ (లిమి టైమ్),

ఈ సభలో తెనుగు లిపిలో నచ్చు వేసిన గ్రంథములు.

	రూ.	ఆ.	పై
తనిశ్లోకమ్ సవ్యాఖ్యానము ప్రతిపదతాత్పర్యసహితము.	...	3	౪ ౦
భారతాదిరనిశ్లోకమ్ ,, ,,	..	౦	౫ ౦
రామచరమశ్లోకమ్ ,,	...	౦	3 ౦
దుష్కరశ్లోకటిప్పణి	...	౦	౫ ౦
శాణ్డిబ్యవిశిష్ట పరమధర్మశాస్త్రము తాత్పర్యసహితము	...	౧	౨ ౦
ముతల్ తిరువద్రాతి సవ్యాఖ్యానము ఆరుమ్మద ప్రతిపదసహితము	...	౧	3 ౦
ఇరణ్ణామ్ తిరువద్రాతి ,, ,,	...	౦	౧౨ ౦
మూన్డామ్ తిరువద్రాతి ,, ,,	...	౦	౧౨ ౦
నాన్దుకన్ తిరువద్రాతి ,, ,,	...	౦	౧౪ ౦
తిరువిరుత్తమ్ వ్యాఖ్యానద్వయసహితము ఉత్తర ప్రతిపద తాత్పర్యసహితము.	...	౪	౫ ౦
తిరువాళిరియమ్ సవ్యాఖ్యానము ఆరుమ్మద సహితము-ప్రతిపద తాత్పర్యసహితము	...	౨	౬ ౦
పెరియతిరువద్రాతి ,, ఆరుమ్మద ప్రతిపదసహితము	...	౦	౧౪ ౦
తిరువెఱ్ఱుకూడల్ శీరుత్తై ,, ,,	...	౦	౪ ౦
శిఱియతిరుమడల్ ,, ,,	...	౦	౯ ౬
పెరియతిరుమడల్ ,, ,,	...	౦	౧౫ ౦
ఇరాయానుళమాడల్ ద్రాతి ,,	...	3	౫ ౦
శ్రీవచనభూషణమ్ ,,	...	3	౯ ౦
శరణశబ్దార్థ విచారమ్	...	౦	౪ ౦
ప్రపత్త్యనుపాయత్వవిచారమ్	...	౦	౧ ౬
నామమాతృభాష్యమ్.	...	౦	౪ ౬
యమకరత్నాకరమ్.	...	౫	౬ ౦

ఈ గ్రంథములు మట్టి కాకితములలో సగము వెలకు నివ్వఁబడును.

శ్రీవచనభూషణము సీసభ చందాదారులచే శిషార్పుచేయఁబడువారికి మాత్రము ౨౫౦ కాపీలవలకు గ్రేసు రూ. ౧-౫-౦ చొప్పునను రప్ప రూ. ౧-౦-౦ చొప్పునను నివ్వఁబడును.

ఇట్లు

కరాలపాటి - ఆళ్వారయ్య.

కార్యదర్శి, ధనాధికారి.

నెం 3౧-వెంకటాచల మొదలి వీధి, చెన్నపట్టణము.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

(శ్రీనైష్ఠనగ్రంథము ద్రాపకసభ లిమిటెడు.)

యమకరత్నాకరము.

ఇత్యంతము

[ప్రసాదించినవారు జ్ఞానాధికులైన మనమూర్త్యాచార్యులగారి నొకరైన

కూరత్నాభిరమే

ఇదిగల సర్గలుకలది. వీరు తొల్లమల్లలమునందు బ్రహ్మదేశములో కూరమనెడి
దివ్యక్షేత్రమునందు కీలియుగాది రంగం వదైన శామ్యుగంవత్సరము పుష్యకృష్ణ శి
గురువారము హస్తనక్షత్రమునందవతరించిరి. కీరితండ్రిగారు బామోదరులు. తల్లిగారు
పెరుద్దేవినాయకగారు. వీరిది నడమతులము. కూరమేకుడి. ఆక్షరగోత్రము. యజ్ఞ
శ్వాఖి. ఆపస్తంబసూత్రము. వీరు కూరమండవతరించిరిగాన వీరికి కూరత్నాభిరమనెడు
తిరునామముసిద్ధించెను. వీరు శ్రీభామనియంతమునందవతరించిరి. వీరికినామాస్తర
ములు-కూరేశులు, కూరాధిపులు, కూరాధిపతులు, కూరసాధులు, శ్రీవత్సచిహ్ను
లు, శ్రీవత్సాదులు, శ్రీవత్సమిత్రులు. వీరిదేవులు-మహాజ్ఞానాధికులైన ఆంధ్రాశ
మ్మగారు. వీరితిరుక్తుమాములు-భట్టరు. శ్రీరామపీఠై. వీరియాచార్యులు-మనదర్శన
సాపకులైన యతిరాజులవారు. వీరితిరువారాధనము-అఘోరీయజగర్. వీరు వేంచేసియు
న్నస్థలము-నందెరుమాళ్లసన్నిధి. వీరితండ్రిగారే వీరికి వేదాంతశాస్త్ర ప్రబంధములను
సాదించిరి. యతిరాజులవారు శ్రీభామ్యదిగ్రంథములనుండు రసామ్యార్థములను సా
దించిరి. వీరొనర్చినగ్రంథాంతరములు- (౧) వరదగజస్తవము, (౨) సుందరజాతీ
స్తవము, (౩) అతిమానుషస్తవము, (౪) శ్రీవైకుంఠస్తవము (౫) శ్రీస్తవము,
(౬) యమకరత్నాకరవ్యాఖ్యానము, (౭) గవ్యత్రయవ్యాఖ్యానము. (౮) కూరేశ
విజయము. వీరు తిరుమన్తార్థములభించుట కొకమాసముపమాసమండిరి. విద్యా
మనము అభిజనమదము వృత్తమదము అనెడి త్రివిధమదములనువదలిరి. వీరు యతి
రాజులవారికి పవిత్రస్థానమందుండిరి. ఇప్పుడుండు భట్టరువంశము లందరికిని

వీరేశుట పురుషులు. వీరి కేడుతరములవఱకు శాపానుగ్రహసామర్థ్యముండునట్లు నందెరుమాళ్ళనుగ్రహించిరి. వీరికిప్పులు-వీట్టైకిట్టైయాట్వాక్, తిరువరణ్ణత్తముల వార్, నాలూరాక్ మొదలగువాడు. వీరు ౧౦౮ సంవత్సరములు ఈలీలావిభూతి యందు వేంచేసియుండిరి.

యతిరాజులవారికి సామాన్యకాస్త్రముచెప్పించిన గూఢసప్రకాశులు, సక్రా ఛ్చామునకును బ్రహ్మమున గుణమనుటకును వారాయణపరత్వమునకును శాస్త్రము నందుబ్రహ్మణములు లేవనిచెప్పఁ గూరత్తాట్వాను శ్రుతిస్మృతిహాసపురాణములందు శతసహస్రప్రమాణవర్ణములు కురిపించి యాయాదవప్రకాశుల నొప్పించి యతి రాజులవారి తిరువడికళునందాశ్రయించునట్లు చేసిరి.

యతిరాజులు వ్యాససూత్రములకు శ్రీభావ్యము రచియింపఁదలచి శారదా వీరమునందుండు బోధాయనవృత్తియుండినయెడల ననుకూలముగానుండునని శార దావీరమునకు వేంచేసి తమశ్రీసూక్తులచే సరస్వతిని మోప్పించి వలసినగ్రంథ మునుగైకొని వేంచేయుచుండ నక్కడుండునారాగ్రంథమును గానక వీరిని వెంట దించి బలాత్కారముగ నాగ్రంథమును దీసికొనివెళ్ళిరి. అంతట యతిరాజుల వారు భీష్ములైయుండ, “స్నానీ! దానికొఱకుఁజింతియేల? దాసుఁడురాత్రులయఁ దుఁగఁడవఱకొకతూరి చూచియున్నాను, ఇంక సెప్పుడునియమించినను నొకయక్షుఁ డైననూనిడువక నొప్పుగించెడ” నని కూరత్తాట్వానుసాదింప, వీరియేకసంత్రాహిత్య మునకు మిగుల మెచ్చుకొనిరి. “నేను భావ్యము చెప్పచుండెడ, నీవువ్రాయుచుం డుము; నీమనస్సుకెక్కుదైనచో సరిగాలేనియెడల మారకుండు” మని యతిరాజులవా రు కూరత్తాట్వానుతో నానతిచ్చిరి. ఇట్లుజరుగుచుండ “శేవస్వరూపముచెప్పనప్ప డు, ఆత్మజ్ఞాత్మత్వముగల” దని యతిరాజులవారుసాదింప, “శేవత్వముతోఁగూ డుకొన్న జ్ఞాతృత్వముగదా ఆత్మకులక్షణ” మని కూరత్తాట్వాక్ వ్రాయకుండనుం డయతిరాజులవారు కొంతమోచించి కూరత్తాట్వాను తీరువుళ్ళమునందున్న య గ్గమునే సాదించిరిగనుక వీరిజ్ఞానమనదృశ మైనది.

వీరు కూరమునందు మహేశ్వర్యసంపన్నులై సదా యన్న దానరతులై వీరోపకారశీలులై వేంచేసియుండిరి. ఒకనాడు నడిరాత్రివఱకు నన్న దానమునలిపి తలుపులుమాయ నాతలుపులయందుండుఘంటలుఘనీలనిమోగి యీశబ్దము న్నాకూ రమునకుఁదూర్పున ౩-వైశ్ణవోఁగించియుందు వేంచేసియుండు పెరుంగేలితాగూ

మీదిని “ఈయర్ధిరాత్రుమందు శబ్దమెక్కిడి” దని తనవల్లభుడైన పరిదునినడుగు నాతండు కూరత్తాహ్వానప్రభావము నానతిచ్చెను. వారినిబాడవలెనని లోకమాని యాశపడ, వరదుండు తీరుక్కుచ్చిన్గంబివారినిజేలేచి కూరత్తాహ్వానము చిలువకొని రమ్మనుమని నెలవొసంగి, వారునువెంటనే కూరమునిమవేంచేసి యాహ్వానతో నెప్పత్తంతమునుజేలిరి. ఈసంపత్తు అపచారమోతువుగానున్నదిని బానిసంతిను వదలి వీతరాగులై మైగుడ్డతో శ్రీలింగమునకుయలు వెడలిరి. వారిజేవులు ఆండా శమ్మగారొకబంగారుకడ్డనిమాత్రము కొంగునగట్టుకొని వెంటబడించి. వాండ్లరు మార్గమునందొంటరిగాఁబోవుచుండ నొకయడవినిచ్చెను. “పాణసాథా! ఈనిర్జనప్రదేశమందు భయమేమైననుగలరా” యని యాండాశమ్మగారడిగిరి. “ధనమున్నచోట భయముండును, నీయొద్దనేమైననున్నదా” యని యడుగు “మీపాలారగింపునకై ననొదుగువని యాబంగారుముక్కునువాత్రము గూటిలోనుండి తెచ్చితి” నని భర్తచాస్తమందుననిడిరి. ఇదికదాభయమోతునాయెననిచెప్పి నిస్సృహులై దానిని విసిరి పారవేసి ఇంక నేమియు భయములేదు రమ్మనినానించిరి. కొంతకాలమునకాదంపతులిద్దరును శ్రీలింగమునుజేరి తమయాచార్యుడైన యతిరాజులసోది నన్నిధానమందు శుశ్రూష చేయుచు నుంభవృత్తిచే సుఖముగఁ గాలక్షేపముచేయుచుండిరి.

ఒకనాడు జడివర్షముకురియుచుండ నుంభవృత్తికిఁ బోవలలలేక పెరుమాళ్ళకుఁబండారగింపుఁజేసి ప్రబంభముననుసంధించుచు న్నారగింపులేకయేవప్పళించిరి. రజ్జనాథుండు యరవిణయారగించునప్పుడు కాపాళములునాయింప నాధ్వని యాండాశమ్మగారువిని “నీభక్తాగ్రేసరుఁడీట్లు పస్తులోఁబడుకొనియుండ నీవుమాత్రము కిమ్మగనారగించెదవా” యని తనలోదాననుకొనెను. భక్తపరాధినుడైన యారజ్జనాథుఁడాత్మణుఁజేయు త్రమనలిని విలిపించి “భక్తచామరాద్యనస్తకొత్తు పరివారములతోడ నీప్రసాదమును కూరత్తాహ్వానము నొసంగు”మని స్వప్నమునానించిరి. తత్క్షణంబెవారట్లు చేయ బహు భక్తితో నాప్రసాదమును కూరత్తాహ్వాన శిరసాగ్రహించి యావిశేషకటాక్షమున కేమికాఁగమని వితిర్కించి “నీవేమైననుదలఁచితివా” యని ఆండాశమ్మగారియడుగ నామెయు బద్ధాంబలిపుటయై గడగడపఁగనుచు “మీరిట్లు పస్తుగానుండ సర్వేశ్వరుఁడారగించుచున్నాఁడెయని తలఁచితేనిగాని పంపుమని ప్రార్థింతలే” దని నడువ “పిచ్చిదానా! అట్లుతలఁపవచ్చునా! నాసామి కెంతకష్టమాయెఁజూడు” మని చెప్పి కొంతతామారగించి కొంతనామెకిచ్చిరి. అమెయు నాప్రసాదమును బరమభక్తితో స్వీకరింపఁ దత్క్షణంబె యారజ్జనాథుని

కటాక్షముచే గర్భమువాల్చి కలియుగాది రవివదైన శుభకృత్సంపత్సంఘ వైశాఖ
 ఖశుద్ధపూర్ణిమ నమరాధా నక్షత్రమున వ్యాసపరాశరాంశమున, నిద్దరుశిశువులు
 బాలనూప్యలవలె నవతరించిరి. కూరత్నాభ్యాస మనకేమి కర్తృత్వమున్నదని సర్భ
 రులైయుండిరి. ౧౧-వదినమున యతిరాజులవారు కూరత్నాభ్యాస తిరుమాళ్ళితకు
 వేంచేసి యాశిశువులను దెవ్వుని యెంబారుతో సాదించిరి. వారులోపలికివెళ్ళి ఆ
 బిడ్డలకు ద్వయోచ్చారణముచే దృష్టితీసి బిడ్డల నెత్తుకొని యతిరాజులవారి సన్నిధి
 కేతెంచిరి. ఆబిడ్డలయవయవ శృంగవయన కచ్చెరువొంది వారిముఖములపాటింప
 స్వయంగంధము కొట్టుచుండెను. ఇది యేమని యతిరాజులవారడుగ “ నేనురత్నకొ
 అను ద్వయోచ్చారణము జేసితి ” నని చెప్పిరి. “ అట్లైన నీవేవీరిక సమస్తశాస్త్ర
 ములనుజేప్పించి సర్వసప్రపరత్తులను జేయు ” నుని నియమించి వారికిఁ గడుచే
 తులార యతిరాజులవారు ఆభరణములుపెట్టి పూసమాత్రయణముజేసి పథాశర
 భట్టరనియు చేదవ్యాసభట్టరనియు నామకరణముజేసిరి.

అలోక దేశమునకు క్రిమికంఠుడనెడు నొకదుష్టుఁడు రాజుయెను. అతను
 శివునికంటెను నధికమైన బ్రహ్మలేదని యన్ని మతస్థులయొద్దలంచమిచ్చియు నది
 రించియు బెడిపించి హింసించియు వ్రాలుతీలుకొనుచుండెను. “ ఈమూక లెందరియొద్ద
 వ్రాలుతీనికొనిన నేమిప్రయోజనము? సర్వమతస్థులకుఁ బెట్టులులవంటివైష్ణవోత్తము
 లయతిరాజులవారు కూరత్నాభ్యాసని యిద్దరు నాత్తురు, వారియొద్ద వ్రాలుతీనినయెడల
 మూడులోకములయొద్దఁ జే వ్రాలుతీనినట్లగు ” నని మంత్రియా రాజుతోఁ జెప్పెను. తత్త
 ణంబే మాతలను బిలిచి వారిద్దఁజినిబట్టుకొనిరమ్మని యాజ్ఞాపిరప నామాతలు శ్రీరం
 గమునకువచ్చి యతిరాజులువారెక్కడయని విచారించుచుండు సంగతిని కూరత్నా
 భ్యాసేవేసి యతిరాజులవారికానాయమునూతానుధరించి త్రిదండకమండలువుల నెత్తి
 కొనియామాతలను వెంబడింప నాసంగతి పెరియనందిగారికిఁ దెలిసి వారును వెంబడిం
 చిరి. వారు క్రిమికంఠుని సభకు వేంచేయ “ శివునికంటెను బరవస్తువులేదని వ్రాసి
 యి ” మ్మని ఆదుర్భాగ్యుడచెప్పెను. అంతట “ శ్రీమన్నారాయణుడే సర్వస్తాత్మ
 రుఁడు, జగత్కారణభూతుఁడు, మోక్షాదిసర్వఫలముల నొసంగువాఁడు, అతనియా
 జ్ఞ చేతనే చంద్రసూర్యులు తిరుగుచున్నారు, రుద్రునికని అతని యబ్బయైన బ్రహ్మకు
 నుమున్ననిమూడుకోట్ల దేవతలనును జనకుఁడువాఁడే. వాని శ్రీపాదతీర్థమును రుద్రుఁ
 డు శిరసావహించి తనక పాలిత్వమును బోఁగొట్టుకొని శివుఁడైయుండ వానిని నేనె
 ట్టు పర దేవతయని వ్రాసెద ” నని కూరత్నాభ్యాస రాజుతోఁ జెప్ప నాతఁడు కోప

గించి, ఈయకటవికటపునటట్లు నాయున్దఁజెప్పినందు “నాయాజ్ఞప్రకారము ప్రముఖాయు” మని నిర్వంధించెను. పిమ్మట కూరత్తావ్వాడు “సేవమునకంటె ద్రాణము పెద్దది” (యనఁగా గుంచమునకంటె కూము పెద్దది) యని పరిహాసముగ వ్రాసిరి. అంతట నాదుర్భాగ్యుఁడు మిగులఁగొప్పగించివారిద్దరి నేత్రములు పేరికవేయుఁడన తనమాతల తాజ్ఞాపించెను. అంతట మహాపాపియైననున్న జూచినకన్నులతో నింక నేనెట్లు నాయాచార్యుని సేవించునని కూరత్తావ్వా నే తనకన్నులను చెడికివేసిరి.

పిమ్మట బయలుపెడలి శ్రీరంగమునకువేంచేయ నక్కడ ద్వారపాలకులు వారిసడ్డగింప నందుకుఁగారణమేమని కూరత్తావ్వాచకుగ, మోళరాజు యతిరాజుల వారికి విరోధముచేయయత్నింప వారెక్కిడికొల్పెల్లరి. పిమ్మట సంగునియర్చకులును ధర్మకర్తలును సేనాగ్రముండలగు నుద్యోగస్థులును చేరి యాలోనించి యా యతి రాజువారికొఱకు రాజుతోమనము విరోధపడనేల? మనమీద రాజునకుఁగొప్పము లేదే; యతిరాజులను వారి సంబంధులను నాదరించుటవలనఁగదా మనమీద రాజున కుఁగొప్పముపుట్టుచున్నది, ఇది మనకేల? యని తీర్మానించుకొని యింక యతిరాజుల వారిసంబంధులను సప్రపాకారములలోపల విడువవద్దని మాకు నుత్తరవుచేసిరి గాన మీకు యతిరాజులవారి సంబంధములేనియెడల నుఖముగాలోపలికివెళ్లి రంగ నిశేవింపవచ్చుననిద్వారపాలకులు చెప్పరి. “మీరంగని సేవమాకులేకపోయిననుబెద్ద నెకాదు నేనుగట్టిగ యతిరాజులవారిసంబంధుఁడనే” యని కూరత్తావ్వాడు బదులు కిప్పి యతిరాజులవారికొక్కిడికి వేంచేసిరో తెలియ న్నదని మిక్కిలి చింతపడి సకుటుంబముగ వృషభాద్రియనెడు తిరుమాలిరుంజొలైకువేంచేసి యతిరాజులవారి సేవయు శ్రీరంగవాసమును శీఘ్రముగాఘటించునట్లు కృపఁజేయుఁడని కళ్ళెక్కుకరిని బ్రార్థించుచు శ్రీస్తవము మొదలగు రస్తోత్రములనుజేసి సుఖముగనుండిరి.

వీరికి నేత్రోత్పాటనము కలిగినసంగతిని యతిరాజులవారువిని మిక్కిలి భేదించి వీరిదుఃఖోపశమనార్థముపంపిన నారాయణార్చులవల్ల యతిరాజులవారు సుఖముగఁ దిరునారాయణపురమునందు వేంచేసియున్నారనివిని కూరత్తావ్వాడు మహానందభరితులైరి.

పిమ్మట నానాట నాదుర్భాగ్యుఁడైన క్రిమికంఠుఁడు భగవద్భాగవతాపేచారముల సద్గతిముగాఁజేయవారంభింప సర్వేశ్వరుఁడొర్వక వానిగొంతులో పుండుపుట్టి చచ్చునట్లుచేసెను. ఈశుభవర్తమానము యతిరాజులవారువిని శిష్యబృందసమీతముగ శ్రీరంగమునకువేంచేయ నావృత్తాంతమును కూరత్తావ్వాడునువిని వారును

ప్రేరంగమునకువేంచేయ యతిరాజులవారు గాఢాశ్రింగముఁజేసికొని “ప్రేరంగునిచే
 వుత్తర మీకు నేమాపదయెట్లువచ్చె” నని దుఃఖించిరి. “స్వామీ! మీతినుడివా
 శ్రయింపకనుగుఱు ప్రేక్షాష్టువుల తిరుముఖమండలమునందుఁ బ్రకాశించుచున్నతెలు
 ముచేకాష్టమునాకు నేను పరమానించితిని, అవాపమువలన నాకు నీ గుడ్డతనము
 సంభవించె” నని చెప్పిరి. “చూపుఁడైన నీకెక్కడనీవాపము? నావాపమున
 ల్ల నే యిడితలేనిదని, ఇప్పుడు నీవు కంచివరదునివేదించి వాంఛిమయమున స్తోత్ర
 ముజేసికయెడల నీకు నేతిములుతరుగవచ్చునుగాన వాప్రకారముచేయు” మని
 యతిరాజులవారు తిర్పింపించిరి. పిమ్మట కూరత్తాఱ్ఱాను వరదరాజస్తవముఁజేయ
 చందుకావరదుఁడు ప్రసన్నుఁడై “మీస్తోత్రముచే నేనుఁకుంఘుండనైతిని, మీకుఁ
 గావలసినవస్తువుజేడుము, ఇచ్చెను” ననెను. తమకపకారముఁజేసిన నాలూరా
 ననవానికి పరమపదమిచ్చుని పరమదీగింకాని తమకు నేత్రములిచ్చుని యడవరైరి.
 ఈవృత్తాంతము యతిరాజులవారునీని దుఃఖాక్రాంతులై కూరత్తాఱ్ఱానుమీదఁగో
 పగించుకొని వరదునితో గడమాడి కూరత్తాఱ్ఱానుకు నేత్రములిచ్చునట్లు చేసిరి.
 అంతట వారికి నేత్రపాటవము ముందుకంటె నధికముగానుండెను.

కొంతకాలమునకుఁబిమ్మట నొంటరిగారంగనినన్నిధికేగియొక్కొకమునుపన్న
 సించిరి. అందుకు రంగవాగుఁడు మిక్కిలిసంతసిల్లి “పక్షినవరము వేడు”మని చె
 ప్పెను. “స్వామీ! తమకటాక్షునువల్ల నాకేమియుఁగొఱుతలేదు నేనేమియడుగుదు”
 నని కూరత్తాఱ్ఱానుచెప్పెరి. “అట్లు కాదు; నీతైన నడిగియేతీరవలయు” ననికావేరి
 తీరరంగునిర్పించెను. “అట్లైన నిప్పుడే నాకు పరమపదంబొసంగవలయు” నని
 ప్రార్థించిరి “నీకేకాదు, నీసంబంధిసంబంధి సరస్వతము నిశ్చయముగ పరమపద
 మిచ్చితి” నని రంగుఁడుచెప్పెను. ఈవృత్తాంతమును యతిరాజులవారువిని “అచార్య
 జ్ఞులలంఘించి తిరుమంత్రమును భూరిదానముఁజేసినందుచే నాకుపరమపదము లేద
 నుకొంటిని, ఇప్పుడు కూరత్తాఱ్ఱాను సంబంధులకు మోక్షమిచ్చెదనని రంగఁడాడిసం
 దాన నాకు కూరత్తాఱ్ఱానుతో నాచార్యసంబంధమున్నదిగాన నాకును పరమపద
 మువచ్చు” నని నిశ్చయించి తమతిరుపరియట్లము నెగరువేసి మహానందముతో గం
 తులువేసిరి. పిమ్మట కూరత్తాఱ్ఱానునొద్దకు యతిరాజులవారు వేంచేసి “నన్ను వదలిపో
 వ్రుటకు నీకెట్లుమనసువచ్చె? ఇట్టి సావాస మైనకార్యముచేయదుచ్చునా” యని పరి
 పరవిధముల పరితపించిరి. “స్వామీ నేను ముందుగవెల్లి మీరుపరమపదమునకు వేం
 చేయునప్పుడెదుర్కొనియెద ఇందుకేలచింతించెద” నని కూరత్తాఱ్ఱాను సాదిం

చిరి. పిమ్మట వారికర్జమునందు యతిరాజులవారు స్వయంగాచ్చరింపఁబడిరి. “అంత
మన్నెతిపనిలేదని పలుమాఱునరికిరి. ఇప్పుడే అంత్యకాలమందు పడేసింది” అని శిష్యు
లకు సంబోధముబాడఁజెను. “ఇప్పుడు స్వయంగాచ్చరింపఁబడిరి. అంతిమన్నెతి
కొఱకుఁగాదు భోగాన్ని” మనినానెంచిరి. పిమ్మట యతిరాజులవారి శ్రీహృదయమును
స్వీకరించివాఁడీయముగ “యోవిత్సనుచ్యుతే” యను నీయమునానెంచిరి. యతిరాజు
లవారు వారిని విడువఁజాలక దుఃఖించుచుండఁగా యాతనిమామయను. మతమునకుఁబ్రే
చేయు” అని కూరలైత్తొనపురిగొన్నయు. శడనుటకుఁగాభూతకయమగొకయ
మడయై నిమిషమునకొకశూర తిరిగితిరిగియోచుచు పరాకర్షణపడి యతిరాజులవారు
తమమతమునకుఁజేరిరి. ఇట్లు రమయాచార్యులగుఁపీ తమకొమారులకును శేవులకును
“రంగఁడేదైవము యతిరాజులవారే ఆచార్యులు, వైష్ణవులే బ్రాహ్మణులు” అని
హితోక్తులనుపడేసింది తమశిష్యులైన శిష్యపీత్యైయాహ్లాత్ తోడయందు శిరస్సు
నుంచి తమదేవులతోడయందు తిరుపడికనుంచి యనానాగముగ పరమపదించిరి.

ఆక్షణంబే యతిరాజులవారుచేంచేసి వారిదిక్కుమారులనొరడించి నిరప
క్రియలుపక్రమించిరి. భట్టరులు నారాయణానువాకముచేఁ జనుకరీరమునకుఁగిరు
మంజనమునమర్పించి, ద్వాదశోర్ధ్వపుణ్ణిములనుబెట్టి, శ్రీచార్ణపరిపాలనంబొనర్చి
బ్రహ్మమేధ సంస్కారంబుచేసి తక్కినత్రాద్యకర్మములన్నియు యథావిధిగానలిపి
సంప్రదించిపదివసమునందు తిరువాయ్మొత్తోడజ్జి అతిపీఠవముగ తిరుపథ్యయన
ముజరిపించి. సంభావనతదీయాధానాదులచే శ్రీవైష్ణవులను సంతోషపఱుచి కృ
తార్థులైరి. ఈకూర్తాత్వొనయొక్క యీశరమపవిత్రచరిత్రమును చదివినవారును
వినినవారును “ఏవంకూరసతేశ్వరిత్ర మమలంసంపత్కరంజ్ఞానదం । సర్వేషామమ
నాశనంభవహారం మోక్షప్రదంధీమతామ్ । యేశ్వణ్ణంతిపతంతిసౌమ్యహృదయాస్స
మృచ్చహాభక్తతనైగచ్ఛంతి పరంపదం । ప్రవిమలం విష్ణోర్ధ్వివం శాశ్వతమ్” అను
నట్లు ఈగోకమునందుండువఱకు నెమ్మదిగనుండి సకలసుఖముల ననుభవించి పిమ్మట
శాశ్వతమైన పరమపదమునుబొంది నిత్యనిరవద్యనిరుపమనిరతిశయసుఖము ననుభ
వించురు.

ఇట్లు

శ్రీమత్తిరుమలకాండూరు శతగోపరంగార్యవర్య

పదపద్మజపద్మరాక్షసంధైవ

కరాలసాటి ఆత్మనయ్య.

యనుచు రత్నా కమ.

वृत्तिविशेषः.

一、
二、
三、
四、

నాల్గో త్తిరునామమ్.

[illegible]

శ్రీమ తేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరః.

సవ్యాఖ్యానః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేణ్యో నమ ఉక్తిమధీమహి ।

యదుక్తయస్త్రయీకణ్ఠో యాన్తి మజ్జళసూత్రతామ్ ॥

అవతారికా.—ప్రణిపత్యపరమపురుషం శ్రీవత్సాజ్ఞః పరాశ
రాన్యాహ్వాః! స్వయమేవ యమకరత్నాకరవివృతిం కర్తు మారభతే॥౧॥
యత్కిలభగవతః పురాణపుంసః భూభారావతారణాయ వసుదేవగృ
హేఽవతీర్ణస్య కరంపథాన్తచారిత్రవిషయం యమకరత్నాకరాఖ్యం
పథ్యాగీతిః పథ్యోపగీతి రార్యాగీతి రిత్యార్యాజాతీభేదై రాశ్రిత యమక
ర్ణోక్తై రస్తాభి ర్నిబద్ధనం నిరబద్ధి. తీస్య మన్లబుద్ధి † గమానత్వాత్ స్వయ
మేవ వ్యాఖ్యాజ్ఞుర్తు మారభామహే. “పద్మాక్షమానమేతమ్”
ఇత్యేవం జాతీయకాః. పథ్యాగతియః; ‡ “మాయాహీన” ఇత్యేవం జాతీ
యకాః పథ్యోపగీతయః; † “యోజ్యేష్ఠ” ఇత్యేవం జాతీయకా ఆర్యాగీత
యః. తత్రేష్ఠిత కావ్యాజ్ఞభూతేష్ట దేవతానమస్కారాదిభిర్విష్ణున్నిష్ణు
స్తః కవయోద్యుత్యస్తే; తదర్థముచ్యతే.

† (పా) సుగ్రహత్వాయ.

ప్రథమతృతీయపాదయో ద్వాదశమాత్రాత్మకత్వాత్ పథ్యా; అస్యా
ఆర్యాయాః పూర్వోత్తరాధ్యాయా స్సమలక్షణత్వాదీతిః, ఇతీయంపథ్యాగీతిం.

‡ సప్తవింశతిమాత్రాత్మకాహ్యోత్తరాధ్యాయలక్షణాత్సత్త్వా త్పూర్వాద్ధస్య
ఉపగీతిః; అస్యాంపథ్యాలక్షణసత్త్వాత్పథ్యా, ఇతీయం పథ్యోపగీతిః.

† పూర్వోత్తరాధ్యాయాః ప్రత్యేకం ద్వాత్రింశత్సాత్రాత్మకత్వాదియమారా
గీతిః.

మూ. పద్మాక్షమానమేతమ్ ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్ ।

పద్మాక్షమానమేతమ్ ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్ ౧॥

ప-మీ. పద్మాక్షమానమేతమ్, ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్, పద్మాక్షమ్, ఆనమ్, ఏతమ్, ప్రసన్నతా, యతో, ఆగతిః, స్వభావస్థమ్.

న్యా॥ పద్మాక్షమానమేతమ్-శ్రీభూమిభ్యాం సహితమ్, (ప్రసన్నతోయదగతిస్వభావస్థమ్) ప్రసన్నస్య తోయదస్యేవ గతిః-రీతి ర్యస్యాస్మా ప్రసన్నతోయదగతిః, స్వస్యాః-ఆత్మీయాయాః, భాయాః-దీప్తేః, అవస్థా, స్వభావస్థాః; ప్రసన్నతోయదగతిః-స్వభావస్థాయస్యసతథోక్తః. తమేతం పద్మాక్షమ్-పద్మసదృశనేత్రమ్, (స్వభావస్థమ్) స్వస్తి-మదీయే, భావే-హృదయే, స్థితమ్; ప్రసన్నతానమ్-ప్రకర్షణసన్నతోఽహమభవమ్, యదగతిః-యన్మాదహమనన్యగతిః, తస్మాత్తమేవప్రణత ఆనమ్. ఆనమితిలజ్జంతస్య నిర్దేశేన ప్రణతేశ్చిరాతివృత్తత్వంసూచ్యతే. తత్రచాయమభిప్రాయః - పూర్వమేవభగవంతం సమాశ్రితస్య మమేస్మి తేషుకుతోవిఘ్నసంభవ ఇతి. ఏతమిత్యన్వాదేశస్యాఽవివక్షితత్వాదేనాదేశాభావః. యథా- (౧)“ఏతమోతంజితం విద్యాత్” ఇతి. అథవా-నాత్రాన్వాదేశోఽస్తి; అన్వాదేశోహి-కథితానుకథనమ్; నచేవభగవతః కథితత్వమస్తి; కథ్యమానమాత్రత్వాత్; వాక్యాన్తరేణప్రాగుక్తేహికథితత్వమ్. అథవా- ఏతమాగతంమయేత్యర్థః. నను, తోయదస్యప్రసన్నత్వమ్ - స్వభావవిశదత్వమ్; భగవత్శ్చశ్వామవర్ణస్యనతాదృశప్రభా సంభవతి. నైతదేవమ్; మేఘస్యనీలవర్ణత్వమేవ స్వభావతయాప్రసిద్ధమ్; “మేఘవర్ణ” ఇత్యుక్తే నీలత్వప్రతీతే. అథవా-తోయదశబ్దోపాదానాన్తేఘస్య తోయదానకాలోపాత్తనైల్యమేవప్రతీయతే; భగవత్ప్రభాయా దృష్టాంతయోపాదానోచ్ఛతథాప్రతీతిః.

ఏవం నీలస్య మేఘస్య కర్పూరత్వాదివర్ణాన్తరయోగాసంభవః. ప్రసన్న శబ్దేన శైత్యం వాచివత్ప్రతే. అథవా - భగవతః కృతయుగాదిషుకదా చిదిచ్ఛావిగ్రహపరిగ్రహపతశ్చేత్వవర్ణత్వమేవ; తదేవాత్ర విఘ్నోపశమనార్థం సమాశ్రీయతే. తదాహుః (౧) “శుక్లామృతధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్! ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాంతయే” ఇతి. భగవద్వివృతచరిత విషయత్వేన మజ్జశస్యాస్య కావ్యస్య ఆచారభగవన్నామనశ్చీర్తనాన్తజ్జలతరస్య ఊపక్రమేదే ప్రాప్త్యర్థమ్. భూమ్యాస్య శ్చీర్తనాన్తజ్జలతమత్వమ్.

౧॥

తా.- శ్రీభూదేవీ మేఘుడై, నీలమేఘశ్యాముడై, పద్మనేత్రుడై, నా హృదయమందు నివసించుచున్న సర్వేశ్వరుని నే ననన్యగతికుండనై యాశ్రయించితిని.

మూ॥ మాయాహీనో జ్యాయానేతా వానిత్యమేయోయః ।

మాయాహీనో జ్యాయానేతా వానిత్యమేయోయః॥ . ౨॥

ప-వి॥ మాయాహీనః, జ్యాయాన్, ఏతావాన్, ఇతి, అమేయః, అయః, మాయాః, హి, ఇనః, జ్యాయాః, నేతా, వా, నిత్యమ్, ఏయః, యః.

వ్యా॥ (మాయేతి) ... యాహీనః-వజ్రస్సారహితః, జ్యాయాన్-ప్రశస్యతరః, వృద్ధతర ఇతివా, సర్వభ్యోపిభగవాన్ వృద్ధతరః, అనాదిత్వాత్; ఏతావానిత్యమేయః- ఏతావానితి పరిచ్ఛేత్తుమశక్యః; సర్వవ్యాపిత్యాత్. అయః-సర్వలోకస్యాధిదైవతమ్. కుతోఽవగమ్యత ఇతి చేత్తత్రోచ్యతే (మాయాహీనో జ్యాయానేతావా) హి శబ్దోహేతా. వాశబ్దస్సముచ్చయే. మాయాః ఇనః-శ్రియః పతిః, జ్యాయాః నేతా-భూమినాయకశ్చ, యస్మాత్తస్మాజ్జగతోఽధిదైవతమితిజ్ఞాయతే. లోకేహి సమృద్ధిమస్త ఈశ్వరాః; సమృద్ధిస్తులత్యైవయతా; భూమాయతా చ; తయోరపిస్వామీ సర్వలోకేశ్వర ఇతి సువిదితమ్. నిత్యమేవయః-భక్తా

నాం నిత్యంప్రాప్తుంకన్యః. ఏవంభూతోయస్తంప్రసన్నత ఆనమితి పూ
ర్వేణసంబధ్యః. “ఏయ” ఇతి నేదమ్ (౧) “ఇజ్గతౌ” ఇత్యస్యరూపమ్. ఇత్య-
ఇతిహితప్రభవితన్యమ్, ఇదస్తు (౨) “ఈజ్గతౌ” ఇత్యస్యరూపమ్.
ఉత్తంహీన్యత్తికారేణ(౩) “ఈజవితద్రూపమ్” ఇతి. ౨॥

తా.—నిష్కపటియై, యపరిచ్ఛిన్నమహిమగలవాడై, గొప్పవాడై, శ్రీ
భూదేవలకు వల్లభుడై, భక్తజనసంకేతుడైన సర్వేశ్వరు నాశ్రయించితిని.

మూ॥ యోగీయతథీరోజో వేదాస్తేనామయన్నియత్యపదమ్॥

యోగీయతథీరోజో వేదాస్తేనామయన్నియత్యపదమ్॥ ౩॥

ప.-౩॥ యః, అగీయత, ధీరః, అజః, వేదాస్తే, అనామయమ్, నియత్య, ప
దమ్, యోగీ, యతథీ, ఓజః, వేద, అస్తే, నామ, యత్, నియత్యపదమ్.

వ్యా॥ (యోగీతి) ధీరః-ధైర్యగుణయు క్షః, అజః-జన్మాదిరహితః,
వేదాస్తే - ఉపనిషది, నియత్య - నియమంకృత్యా, అనన్యసాధారణ
త్యేన, అనామయంపదమగీయత. కిచ్చ-యత్ ఓజః, నియత్యపదమ్-
స్వతస్త్వమ్, యతథీ-స్థిరప్రజ్ఞానా, యోగీ, అస్తే - యోగనిష్పత్తౌన
త్యామ్, వేదనామ జ్ఞానాతికిల. అస్మాప్రిపూర్వేణసమ్బధ్యః. నియత్యేతి
యమేచ్ఛిపూర్వత్వాత్ ల్యబాదేశః (౪) “వాల్యపి” ఇత్యనునాసికలో
పః. “(౫) హ్రస్వస్యపితికృతితుక్” వేదేతి (౬) “విదోలటోవా” ఇతిలట.

తా.—వేదాస్తములెవనిని నిరుపద్రవస్థానమని చెప్పుచున్నచో, యోగులు
జితేంద్రియులై చిరకాలము ధ్యానించి యెవనిని జెలిసికొనుచున్నారో, అట్టి సర్వ
శ్వరుని నాశ్రయించితిని.

(౧) అదాది. ౩౫. పరస్తై-సక-అని.

(౨) దినాది. ౩౭. ఆత్మ. సక. అని.

(౩) కాశికావృత్తి.

(౪) పాణి. సూ. ౬. ౪. ౩౮.

(౫) పాణి. సూ. ౬. ౧. ౭౧.

(౬) పాణి. సూ. ౩. ౪. ౨౩.

మూ॥ అభిగుమ్భమాన్వాద్యామభియామనవామహైమాన్గామ్ ।

అభిగుమ్భమాన్వాద్యామభియామనవామహైమాన్గామ్ ॥

ప-వి॥ అభిగుమ్, భామాను, ఆద్యామ్, అభియా, మనవామహై, మామ్, గామ్, అభిగుమ్భామ, ఆస్వాద్యామ్, అభియామ, నవామ, హైమాన్గామ్.

వ్యా॥ (అభీతి) అనేన భగవతీం శ్రియమాశ్రిత్య అభిలషితా మాశిషమాశాస్త్ర హే. అభిగుమ్ - అభిగతప్రభామ్, భామాన్వాద్యామ్ - స్త్రీస్వాద్యామ్ - ఉక్తంహి. భగవతాపరాశరేణ (౧) “దేవతి ర్యజ్ఞసుష్యేషు పున్నామాభగవాన్ హరిః । స్త్రీనామ్ని శ్రీశ్చ విజ్ఞేయా నానయో ద్విద్యతే పరమ్” ఇతి. ఈదృశీంమామ్ - శ్రియమ్, అభియా-భయాభావేన, యక్తాః, నిర్భయావయం మనవామహై - అనగచ్ఛేమ. కిచ్చ-తాంప్రతి గామ్- వాచమ్, అభిగుమ్భామ-బద్ధియామేతి. కీదృశీమ్ - ఆస్వాద్యామ్ - సర్వజనభోగ్యామ్, కిచ్చ - తాంశ్రియం అభియామ - ప్రాప్నుయామ ; కిచ్చ - తామేన నవామ-స్తువామ ; కీదృశీమ్ - హైమాన్గామ్ - హేమవికారసదృశాన్గీమ్, విద్యుత్ప్రభామిత్యర్థః. (అభిగుమితి) అభిగతాః గానః - తేజాంసి యయేతి విగృహ్య (౨) “ప్రాదిభ్యోధాతుజన్యవా” ఇతి బహువ్రీహిః (౩) “గోస్త్రియోరుపసర్జనన్య” ఇతిహస్వత్వమ్. “మనవామహై” ఇత్యేతత్ మను తే ర్లోడు త్తమబహువచనమ్. ఆడాగమజిద్వద్భావా. అభిగుమ్భామేతి - (౪) “గుమ్భగ్రన్థే” నవామేతి - (౫) “ఋస్తుతౌ” ఆదాదిత్వాచ్చసోలుక్. ఆడాగమజిద్వద్భావాచ. ౪॥

తా.—స్వర్ణమువలె జేదీప్యమానమైన దివ్యవిగ్రహముగలదై, స్త్రీలలో ను

(౧) శ్రీవిష్ణుపు. ౧-౯-౩౫.

(౨) వార్తిక. ౨. అ. ౨. పా.

(౩) పాణి. సూ. ౧. ౨. ౪౮.

(౪) తుదాది. ౩౩. పర. సక. కేట్.

(౫) అదాది. ౨౫. పర. సక. కేట్.

త్తమూర్త్యై శ్రీకేశవి మనోవాక్కాయమలచే మనమాశ్రయించెదము.

ప-వి॥ ఏనంస్యనమస్కృతం పరమపురుషం సమాశ్రయిత్వం.
పంశ్చత్రివిధ్యతే త్రిభిరుత్తరైశ్చోక్తైః.

మూ॥ భీమోక్షదాన్తికారణ మామనతామానయధ్వమనుసీత్యా
భీమోక్షదాన్తికారణ మామనతామానయధ్వమనుసీత్యా॥

ప-వి॥ భీమోక్షదాన్తికారణమ్, ఆమనతాః, మానయధ్వమ్, అనుసీత్యా, భీ
మోక్షదాన్తికారణమ్, ఆమనత, అమా, నయధ్వమ్, అను, సీత్యా.

వ్యా॥ (భీమేతి) (భీమోక్షదాన్తికారణమ్) భీమానామ్-లోకస్య
భయహేతునామ్, ఉక్త్యామ్-వృషభరూపాణా మనురాణామ్, దాన్తే-
దణ్డస్య వధరూపస్య, కారణభూతం పరమపురుషమ్, ఆమనతాః-ప్ర
ణతాః భూత్వా, యాయమనుసీత్యా - అనునయేన, స్తుత్యాత్మకేన,
మానయధ్వమ్-పూజయధ్వమ్. (భీమోక్షదాన్తికారణమ్) భీ-భయమ్,
మోక్షః-మోచనమ్, భియోమోక్షందదాతీతి భీమోక్షదమ్; అన్తి
కారణమ్ - సమీపప్రాప్తిః, భీమోక్షదేమన్తికారణం యస్యసతిథోక్తః.
తంపరమపురుషమ్ ఆమనత - అభ్యస్యత; తన్నామాన్యేవాధీధ్వమ్,
(అమానయధ్వమనుసీత్యా) అను-పశ్చాత్ సీత్యాఅమా-సదాచారేణ
సహ, నయధ్వమ్, అచారేణ పరమపురుషసమాశ్రయణాత్మకేన సహై
వాఽఽత్మానంనయధ్వమిత్యర్థః.

౫॥

తా.-సస్పిన్నపిరాట్టికొఱకై పండయమై పెట్టినవృషభములను జంపినవాఁ
డును, ఆశ్రితుల భయమును దీర్చువాఁడైన శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి యారాధించి యా
శ్రయించుడి.

మూ॥ యోజ్యేష్ఠోవిధిరమరప్రజత స్తుతమాద్యతానితామరసమితమ్ ।
జనయ స్తున్మధుమధనంప్రజత స్తుతమాద్యతానితామరసమితమ్ ॥

ప-వి॥ యః, జ్యేష్ఠః, విధిః, అమరప్రజతః, తు, తమ్, ఆద్యతానితామర
సమితమ్, జనయస్తమ్, మధుమధనమ్, ప్రజత, స్తుత, ఘాద్యత, అనిత, అమర
సమితమ్.

వ్యా॥ (యోజ్యేష్ఠఇతి) అమరప్రజతః-దేవసమూహాత్, త్యేష్ఠః-ప్రశస్యతమః, వృద్ధతమోపి, యోవిధిః-బ్రహ్మ, తుశబ్దోఽపిదేవే భ్యోబ్రహ్మణాధిక్యమేన భూయిష్ఠం ద్యోతయతి. తమ్-బ్రహ్మణమ్, (అన్యతానితామరసమితమ్) అద్యేన-జగదాదిభూతేన, తానినా-విస్తారిణా, భగవతస్సన్వినాభి సముత్థేన, తామరసేన, మితమ్ - పరిచ్ఛిన్నమ్, తనస్తర్వర్తినమ్, జనయస్తమ్, - కల్పేకల్పే ఉత్పాదయస్తమ్, (అమరసమితమ్) అమరైః - మరణజన్మాధరహీతైః నిత్యసిద్ధైః, స్వపరిచరణైకభ్యోగైర్విష్వక్సేనవై నతేయప్రభృతిభిః (౧). "తద్విష్ణోఃపరమంపదంసదాపశ్యన్తిసూరయః" ఇతివచనావగతైః, సమితమ్ - నిత్యసజ్జతమ్, మధుమధనమ్, ప్రజత - ప్రాప్నుత, యాయంస్తుత - స్తవనఙ్కురుత, తేనచ మాద్యత-మదంలభధ్వమ్, అనిత-తదాశ్రయణేన ప్రాణనమ్-ఉజ్జీవనం లభధ్వమిత్యర్థః. సంసారాగ్నిదగ్ధానాంహిభగవత్ప్రాప్తిరుజ్జీవనహేతుః. మాద్యతేతి (౨) "శమామహ్మనాం దీర్ఘశ్శ్యని" ఇతి నిత్యం దీర్ఘః. అనితేతి (౩) "అనప్రాణే" ఇత్యస్తాద్ధాతోగ్లోక్త్యధ్యమపురుషబహువచనమ్. (౪) "రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకే" ఇతీ డాగమ్య. ౬॥

తా.—ఓభక్తులారా! దేవతలలో గొప్పవాడైన బ్రహ్మను దననాభికమలమందుఁ బుట్టించినవాఁడును, నిత్యసూరి నేవ్గుఁడును నైన సర్వేశ్వరునిబొంది స్తుతించి సంతోషముచే నుజ్జీవించుడి.

మూ॥ సురతరవేహతహయరథనరకీరిపుష్పమృజేతారమ్ ।

జితవస్తమాజిభూమానరకరిపుష్పమృజేతారమ్ ॥ ౭॥

(౧) నారాయణసూక్తమ్.

(౨) పాణి. సూ. ౭. ౩. ౭౪.

(౩) అదాది. ౬౦. పర. అక. సేట్.

(౪) పాణి. సూ. ౭. ౨. ౭౬.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ప-పా|| సురతరచే, హతహయరథనరకరిపుష్పమ్, భజేత, అరమ్, జితవస్త్రమ్, అజభూషా, నరకరిపుష్ప, జమ్భజేతారమ్.

న్యా|| (సురతరచఇతి) సురతరచే - కల్పద్రుమార్థమ్, హతహయరథనరకరిపుష్పమ్ - హయానాంరథానాంనరకాణాం కరిణాంసేనాజ్జభూతానాం చతుర్విధానాం పుష్పాహతోయేనేతి భగవతో విశేషణమిదమ్. ఏషాంపుష్పాహతోయస్యేతి విగృహ్యేన్ద్రస్యవిశేషణమ్; హతోయస్మిన్నితివావిగృహ్య జితవస్త్రమితిక్రియావిశేషణంవా; భజేత - భజధ్వమ్, అరమ్ - ద్రుతమ్, నరకరిపుష్ప - నరకస్యరిపుష్ప, జమ్భజేతారమ్ - జమ్భాఖ్యాసురస్యజేతారమింద్రమ్, అయమత్రసమన్వయః - సురతరచేజమ్భజేతారమింద్రమాజభూషా జితవస్త్రమ్ హతహయరథనరకరిపుష్పం నరకరిపుష్పమరంభజేతేతి. భజేతేతి లిజ్.పరస్మైపదమధ్యమపురుషపఞ్చమచనమ్. తారమ్ - సంసారస్య తారకమ్, నరకరిపుష్పహంభజే ఇతి. అథవా - భజేతేతిలిజ్ ప్రథమపురుషైకవచనాస్తమిదమ్. సర్వోఽపిలోకోభగవస్తంభజత్విత్యర్థః.(౧)“స్వరితజిత” ఇత్యాత్మనేపదమ్. సరగ్రహణిస్య సేనాజ్జభూతపదాతినా ముపలక్షణార్థత్వాద్భేదోదేవేషు మనుష్యాసంభవచోద్యస్యనాస్త్యవసరః. జమ్భజేతారమిత్యత్రషష్ఠీసమాసప్రతిషేధో న శఙ్కనీయః.(౨)“షష్ఠీసమాసప్రతిషేధకాన్ధకారభాస్కర విభూషయ”ఇతి. వినీతికీర్త్యాభ్యేనవృత్తికారేణప్రతిపాదితత్వాత్. తృన్మస్తస్యవాద్వితీయేతియోగవిభాగాత్సమాసోవాక్యకారేణ ప్రతిపాదితః. సర్వభాతావత్ప్రయోగప్రాచుర్యాదనివారణీయఈదృశఃప్రయోగః.

౭||

.తా.—సత్యభామ యాచించిన కల్పపుష్పమును దెచ్చుటకై వెళ్ళి యింద్రునితో యుద్ధముఁ జేసివాని సేనలను జంపివాని నిజయించినశ్రీకృష్ణునియాశ్రయించుఁడి.

(౧) పాణి. సూ. ౧-౩-౭౨.

(౨)

మూ॥ యాతుజనాన్ ధర్మభిదోపదమానమతాజ్ఞనేయస్య ।

ధీరుదమూలయదస్య చ పదమానమతాజ్ఞనేయస్య ॥ ౮॥

ప-వి॥ యాతుజనాన్, ధర్మభిదః, అపదమాన్, అమతాన్, జనే, యస్య, ధీః, ఉదమూలయత్, ఆస్య, చ, పదమ్, ఆమనత, ఆజ్ఞనేయస్య.

వ్యా॥ (యాతుజనానితి) ఇదమదృష్టవ్యాఖ్యానమర్వాచీనేకీశ్చి
దున్నీల్యతే. ఏవం పరామిష్టాశ్చ దేవతాంనమస్కృత్యాఽస్య దిష్టదైవ
తం నమస్కర్తుంచేతనాననుశాస్తి. ధర్మభిదః - ధర్మస్య బాధకాన్,
అపదమాన్ - దమాద్యాత్మగుణరహితాన్, అతఏవ జనే-లోకే, అ
మతాన్ - అసమ్మతాన్, గర్హితాన్, యాతుజనాన్, రాక్షసాన్,
యస్యధీః - లజ్కాదుర్గరావణ బలపరిచ్ఛేదప్రధర్షణాత్మకో బుద్ధియో
గః, ఉదమూలయత్ - ఉన్నూలితవతీ, అస్య ఆజ్ఞనేయస్య - అజ్ఞానా
తనయస్య హనూమతః, పదమ్ - చరణద్వంద్వమ్, ఆనమతః - ఆభిము
ఖ్యేననమతేతి.

తా.—గర్విష్టులై ధర్మహర్గమును బడగొట్టుచున్నవారై, లోకులచే నిఁ
దించంబడినవారైన రాక్షసులనుజంపిన యాంజనేయులపాదముల నాశ్రయించుడి.

అవ॥అనన్తరం భగవద్విషయదివ్యజ్ఞానసంప్రదాయ ప్రపర్రక
గురుజనసక్షీర్తనం తన్నమస్తారణ్చ కర్తుం ప్రథమం తావదఖిలవైష్ణ
వపరమగురా వస్థలితనిఖిల వేదరహస్యార్థవిష్ఫారణవిచక్షణే వకుళకుసు
మమాలాలజ్ఞృతవక్షసి పరాఙ్ముశమునౌ భక్తిరాశాస్యతే॥ ౯॥

మూ॥ బుద్ధేభవిష్యసి శ్రితపరాఙ్ముశాగ్రస్యమానమాయాహి ।

యాయా స్తత్పదభక్తింపరాఙ్ముశాగ్రస్యమానమాయాహి॥

ప-వి॥ బుద్ధే, భవిష్యసి, శ్రితపరాఙ్ముశా, గ్రస్యమానమాయా, హి, య
యాః, తత్పదభక్తిమ్, పరామ్, కుశాగ్రస్య, మానమ్, ఆయాహి.

వ్యా॥ (బుద్ధేఽతి) (హేబుద్ధే! త్వం శ్రితపరాఙ్ముశాగ్రస్యమాన
మాయా భవిష్యసి) ధూయేత్యవిద్యా సత్వరజస్తమో రూపత్రిగుణ

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

త్తికా న్యజ్యతే. గ్రస్యమానా - భక్ష్యమాణా, వినాశ్యమానా
 మాయాయన్యాస్సతథోక్తా. పరాజ్ఞుశమునిసంశ్రయణేన తద్భవే
 న క్షపితావిద్యా భవిష్యసీత్యర్థః. బుద్ధే! పరాంతత్పదభక్తిం యా
 యాః, కుశాగ్రస్యమానమ్-కుశాగ్రస్వరూపమ్, ఆయాహి. యాయా
 ఇతి మధ్యమైకవచనమ్. హిశబ్దోహేతౌ. ౯॥

తా. — బుద్ధి! నీవు నష్టాత్పర్యంతాశ్రయించినయెడల నీయజ్ఞానములు తొలగి
 గల దీక్షబుద్ధియగుదువుగాన వారెయందుభక్తిజేయుము.

మూ॥ భూయా న్మమస్కృతి రసా వరణీయా యామునార్యేణ ।

సమనుస్రియాస్త చ గతిం వరణీయా యామునార్యేణ ॥౧౦॥

ప-వి॥ భూయాత్. నమస్కృతిః, అసా, అరణీయా, యామునార్యేణ, స
 మనుస్రియాస్త, చ, గతిమ్, వరణీయా, యా, అమునా, ఆర్యేణ.

వ్యా॥ (భూయాదితి) అసా-మయా కృతా నమస్కృతిః, యాము
 నార్యేణ - యాముననామధేయేన ఆర్యేణ అస్తత్స్వామినా భ
 గవతాయతివరేణ, అరణీయా - ఆత్మసంబద్ధితయా ప్రాపణీయా, విష
 యికార్యా భూయాత్. కిచ్చ-అమునా-యామునాభ్యేన, ఆర్యేణ-
 పణ్డితేన, వరణీయా-భజనీయా, యాగతిః, తాం గతిం సమనుస్రియా
 స్త-సమ్యగనుసరామ. యేనహి మార్గేణ పరమగతి మసాప్రాప్నోతి,
 తంమార్గంవయమప్యనుసర్తుంసమర్థా భూయాస్త్యేత్యర్థః. అరణీయేతి
 (౧)“ఋగతే” (౨)“తవ్యత్తవ్యాసీయరః” ఇత్యసీయర్ ప్రత్యయః-అర్య
 శబ్దః (౩) “అర్యస్వామివై శ్యయోః” ఇతి స్వామివచనో వ్యుత్పాదితః.
 సమనుస్రియాస్తేతి సమ్అనుపూర్వాత్ సక్తే రాశిషిలిజి ఉత్తమబహు

(౧) జుహోత్యాది-౧౬-పద-సక-అనిట్.

(౨) పాణి-౩-౧-౯౬.

(౩) పాణి-౩-౧-౧౦౩.

ప్రథమా శ్వాసః.

వచనమ్ యానుటికృతే (౧) “రిజ్ శయగ్నిఙ్మితిరిజాదేశః - వరణీయేతి”

(౨) “వృజ్ సంభక్తా” పూర్వవదనీయర్ ప్రత్యయః. ౧౦॥

తా.—ఆశ్వపందార్లను సేవింపి దానిచేత, వారుబొందిన పరమపురుషార్థమైన మోక్షమునుబొంద యోగ్యులమగుదుము.

అవ.—౧౫౭ స్కర్ధురో రామానుజమునే ర్నమస్కారః క్రియతే.

మూ॥ కుర్తో నమ స్సశిరసా వాచా రామానుజాయే హం ।

య స్సుచరితై రతియథా వాచా రామానుజాయే హం॥౧౧॥

ప-వి॥ కుర్తః, నమః, సశిరసా, వాచా, రామానుజాయ, ఇహ, యః, సుచరితైః, అతియయా, ఆచారాః, మానుజాః, యే, హం.

వ్యా॥ (కుర్త ఇతి) సశిరసావాచా రామానుజాఖ్యాయ భగవతే నమస్కుర్తః. వాక్చిరసోరుపలక్షణత్వాత్ వాఙ్మనఃకాయైరిత్యర్థః. కీదృశాయరామానుజాయ, తదుచ్యతే; ఇహలోకేనుచరితైః-శోభనై రతికల్యాణతమైః, యథాశాస్త్రైరాచారై రతియయా-అతిక్రాంతవాన్; కానతియయా? ఆచారామానుజాయేహ - హాశబ్దః ప్రసిద్ధా-మానుజాః-మనుష్యసంబంధినః, యేఆచారాః, తానిత్యర్థః-నిస్సీమభగవద్భక్తియోగాత్మకలమనుజ దురాఘ్నై ర్ననోరథాతిగైఃకారితై రుత్తమభగవద్జ్ఞాన*సాధనై రుత్తమై శ్చరితై ర్యుక్త ఇత్యర్థః. ౧౧॥

తా.—ఇతరమనుజుల కగోచరంబులైన నిరపధికజ్ఞానభక్త్యాది కల్యాణగుణములుగల ఉద్యేయపర్లను మనోవాక్కాయములచే నాశ్రయించెదము.

అవ.—అనంతరంకవీనా మాచారోమనుధావితం కవికావ్యప్రశంసావసరే అర్వాచీనానభిజ్ఞ తుద్రకవీననాదృత్య పరమకవీనాం ప్రత్యక్షితసరస్వతీకానాం తద్గిరామేవచ ప్రశంసాక్రియతే.

(౧) పాణి-౩-౪-౨౮.

(౨) క్ర్యాడి-౩౭-ఆత్త-సక-సేట్.

* (పా) సవాదైః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

మూ॥ సర్వస్త్రిన్ కవిలోకే ధీవప్రాచేతసాద్యాస్తు ।

సేవ్యా తద్ధీ రీశ్వరధీవప్రాచేతసాద్యాస్తు॥ ౧౨॥

ప-వి॥ సర్వస్త్రిన్, కవిలోకే, అధీవ, ప్రాచేతసాద్యాః, తు, సేవ్యా, తద్ధీః, ఈశ్వరధీవప్రా, చేతసా, అద్య, అస్తు.

వ్యా॥ (సర్వస్త్రిన్నితి) సర్వస్త్రిన్ కవిలోకే-సర్వకవిలోకస్య, అధీవ-ఈశ్వరాధీవ, (ప్రాచేతసాద్యాః) ప్రాచేతసః-భగవాన్ వాల్మీకిః, అది గ్రహణేన వ్యాసపరాశరశౌనకాదయోగృహ్యంతే. తుశబ్దస్తేహంవిశేషం ద్యోతయతి. తద్ధీః-తేహంవాణీ, అద్యసర్వలోకస్యచేతసా సేవ్యాఅస్తు. కిదృశీ? ఈశ్వరధీవప్రా-సర్వజ్ఞ స్యేశ్వరస్య బుద్ధిరేవప్రమ్-అవధిః, పరిచ్ఛేదకః, యస్యాస్సాతథోక్తా. అథవా-ఈశ్వరధీః-ఈశ్వరవిషయజ్ఞానమ్, తదేవప్రమ్-అవధిః, యస్యాస్సాతథోక్తా. భగవద్జ్ఞానపర్యస్తస్యశ్రేయో విషయస్య జ్ఞానస్య హేతురిత్యర్థః. అధీవేత్యధిశబ్దస్య ప్రాచేతసాదీనా మిశ్వరత్వంద్యోతయతః. (౧) “అధిరీశ్వరే” ఇతికర్తృప్రపచనీయనంజ్ఞతా; తద్యోగాత్ కవిలోకఇత్యత్ర (౨) “యస్మాదధికం యస్యచేత్వరపచనమ్” ఇతీశితవ్యాత్సప్తమీ. ౧౨॥

తా.-పరమాత్మజ్ఞానమును గలుగజేసెడిసూక్తులుగల వాల్మీకి వ్యాసపరాశరాదిప్రాచీనకవులను సమస్కరించుచున్నాను.

మూ॥ లభతాం రామాయణ మిహ మహానిష్య స్తమ్భజన్తానమ్ ।

యద్జ్ఞానే కవయో జవ మహానిష్య స్తమ్భజన్తానమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ లభతామ్, రామాయణమ్, ఇహ, మహానిష్యస్తమ్, భజత్, మానమ్, యద్జ్ఞానే, కవయః, జవమ్, అహానిష్యన్, దమ్భజన్తానమ్.

వ్యా॥ (లభతామితి) (మహానిష్యస్తంభజత్) మహా-ఉత్సవః, తస్యనిష్యస్తః - సారభూతోరసః, తంభజత్ రామాయణ. హ

(౧) పాణి-౧-౪-౯౭.

(౨) పాణి-౨-౩-౯.

లోకమానమ్-పూజామ్, లభతామ్. కీదృశంరామాయణమ్? (యద్జ్ఞానేనతి కవయః దమ్భజన్తానం జవమహనిష్యన్) దమ్భః - ఆత్మసంభావనమ్, తజ్జనితంచేగమిత్యర్థః. యద్జ్ఞానే అహనిష్యన్ - యద్విషయ కజ్ఞానం యద్యభవిష్యత్ తతోదమ్భజన్తానం జవమహనిష్యన్; తదజ్ఞానాదేవత్విదాసీం కవయ ఆత్మానం సంభావయంతౌ వర్తన్తఇత్యర్థః. అహనిష్యన్నితి (౧) “లిజ్నిమి త్తేల్మజ్ క్రియాతిపత్తౌ” ఇతిల్మజ్ (౨) “ఋద్ధనోస్సే” ఇతిహం తేరిడాగమః. ననులిజ్నిమి త్తే ల్మజ్విధీయతే; లిజ్నిమి త్తంచేహ హేతు హేతుమద్భావః; అత్ర యథా హేతుమతి హంతావహనిష్యన్నితి ల్మజ్ ప్రయుజ్యతే, తథాయద్జ్ఞానఇతి హేతౌజానాతావపి; సప్తమ్యాతు నభవితన్యమ్; సప్తమ్యా, విజ్ఞానస్యహసనంప్రతి హేతుత్వస్య బోధుమశక్యత్వాత్. — నచ హేతు హేతుమతోః ప్రత్యయవిధాయకేనశాస్త్రేణప్రత్యయభజనే సాహిత్యమపివిధాతుం శక్యతే; వాక్యభేదప్రసక్తాత్.

౧౩॥

తా. — ఇతరకవులయొక్క వాదనేగొప్పకవియనియెడి దురభిమానమును బోగొట్టుచున్న రసవత్తరమైన శ్రీరామాయణమును లోకులు పూజింతురుగాక.

మూ॥ కః కిల లోకేత్ర శుభావహా మహాభారతా దరాదన్యః।

యత్పరిచితయో భూమావహామహాభారతాదరాదన్యః॥

ప-వి॥ కః, కిల, లోకే, అత్ర, శుభావహః, మహాభారతాదరాత్, అన్యః, యత్పరిచితయః, భూమా, అహా, మహాభారతాః, దరాదన్యః.

వ్యా॥ (కఃకిలేతి) మహాభారతవిషయా దరాత్ - అభినివేశాత్, అన్యః, అత్రలోకే-శుభావహః - శ్రేయస్కరః, కఃకిల? నకశ్చిదిత్యర్థః. కిలేతి మహత్వమత్రోపలభ్యతే. కీదృశంమహాభారతమితిచేత్ - యత్పరిచిత

౧) పాణి-౩-౩-౧౩౯.

(౨) పాణి-౭-౨-౩౦.

ప-వి॥ నద్యామ్, భవతాపార్తాః, పరాజ్ఞుశలనద్గిరిప్రభూతాయామ్, అల
భామహి, విశ్రాంతిమ్, పరామ్, కుశలనద్గిరి, ప్రభూతాయామ్.

వ్యా॥ (నద్యామితి) (పరాజ్ఞుశలనద్గిరిప్రభూతాయామ్) ప్ర
భూతిః-ప్రథమావిర్భావః, పరాజ్ఞుశాఖ్యాత్ లనతః- భాసమానాత్, గి
రేః, ప్రభు-యాయామ్ - ప్రథమావిర్భూతాయామ్, ప్రభూతాయామ్-
పైవైరపైః ప్రచురాయామ్, కుశలనద్గిరి - కల్యాణప్రశస్తవాగ్రూ
పాయామ్, నద్యామ్, భవతాపార్తాః-సంసారతాపార్తాః, వయంపరాం
విశ్రాంతిమ్-శ్రమాపనోదనమ్, అలభామహి-లభవంతస్య. (కుశలనద్గిరి
కుశలానతిగీః, సప్తమ్యంతమిదమ్. ఈదృశీ శీరేవనదీత్యేన రూప్యతే
తత్ప్రభవభూత గిరిత్యేన తద్వక్తా పరాజ్ఞుశ కవిః రూప్యతే.

తా.-నమ్నాత్మాన్య ప్రసాదించిన రసవత్తమమైన తిరువాయ్మొళి యనెడ
మల్లశకరమైన మహాప్రబంధము నభ్యసించి మనము సంసారతాపమును బోగొట్టు
కొనెదము.

అవ॥ పరేణతుశ్లోకేన, భగవద్వివ్యగుణనక్షీర్తనరూపత్యేన స్తు
త్యాత్మకస్యకావ్యస్యాఽవిఘ్నేనపరిసమాప్తిః ప్రార్థ్యతే- యద్యపిపూ
ర్వకృత నమస్కారేణ తత్సద్విధ్యుగ్ధా; తథాపిసైవతదాయత్తాసిద్ధిరాద
రాతిరేకాత్ ప్రార్థ్యతే. కిచ్చ- పూర్వమవిఘ్నహేతు ర్నమస్కారః
కీర్తితః; ఇదాసీం తత్ఫలభూతవిఘ్నాభావః కీర్త్యతే. ౧౫

మూ॥ యాశ్రుతిరిహ తమసాం సప్రణవా మహతాన్తరాయతయా
సంవేద్యమాద్యపురుషం సప్రణవా మహతాన్తరాయతయా॥

ప-వి॥ యా, శ్రుతిః, ఇహ, తమసామ్, సప్రణవా, మహతామ్, తరాయ,
తయా, సంవేద్యమ్, ఆద్యపురుషమ్, ప్రణవామ, హతాన్తరాయతయా.

వ్యా॥ (యాశ్రుతిరితి) ఇహ-లోకే, సప్రణవా-ప్రణవనహితా,
యాశ్రుతిః, మహతాంతమసామ్-సంసారభవానాంతమసామ్, తరాయ-
తరణాయ, భవతి. తయాశ్రుత్యా, సంవేద్య మాద్య పురుషమ్, హతాన్త

రాయతయా - నిర్విఘ్నతయా, ప్రణవామ - స్తువామ. ప్రణవామేతి
(౧) “ఋస్తుతే” ఇత్యస్తాధాతోర్లోఽత్తమబహువచనమ్. హతా గ్ర
రాయతయేతి (౨)* ఇత్థం భూతలక్షణే తృతీయా. ౧౬

తా.—గొప్పయజ్ఞానాదులను బోగొట్టుచున్న వేదములచే బ్రతిపాదించఁ
బడిన పరమపురుషుని మనము నిర్విఘ్నముగా నాశ్రయించెదము.

అవ.—ఇతః పరంఈప్సితకావ్యార్థం ప్రతిజ్ఞాతుం కథానాయ
కస్య భగవతోగుణకీర్తన మేకాదశభిశ్చోక్తైః కృత్వా దోశసేషసా
ర్థనరూపేణ తత్ప్రతిజ్ఞాంకృత్వా తస్యలోకసజ్జిహః ప్రార్థ్య.

మూ॥ అఖిలస్య యోస్య జగతో యో నిర్మాతాచ దేవయస్య ।

శర్మణ ఇహానతారై ర్యో నిర్మాతాచ దేవకీయస్య ॥ ౧౭

ప-వి॥ అఖిలస్య, యః, అస్య, జగతః, యోనిః, మాతా, చ, దేవకీ, య
స్య, శర్మణః, ఇహ, అవతారైః, యః, నిర్మాతా, చ, దేవకీయస్య.

వ్యా॥ (అఖిలస్యేతి) అఖిలస్యాఽస్య జగతో యోనిః-కారణమ్,
యః, తథాపి యస్య మాతా దేవకీ. ఏషాం సర్వేషాం యచ్ఛబ్దానాం తస్య
హారేరితి తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిద్యేతో భవిష్యతి. నన్వఖిలస్య జగతః కార
ణస్య భగవతః కథంజగదస్తర్వర్తినీ దేవకీ మాతా స్యాత్; సఏవహి
తస్యాఅపి కారణముక్తః, సాచతస్య కారణమితివ్యాహత మిదంవా
క్యమ్; తత్రోచ్యతే - (శర్మణఇత్యాది.) యః దేవకీయస్య-దేవానాం
సంబంధినః, శర్మణః-సుఖస్య, ఇహ-భూమౌ, స్వేచ్ఛావతారై నిర్మాతా-
నిష్పాదయితాభవేత్. అయమభిప్రాయః- భగవతస్సమస్తకారణత్వేన
యద్యపి దేవకీ తత్సృజ్యభూతా; తథాపి. దేవానుగ్రహతో మనుష్య
ధర్మలీలస్య, అసురమృగయార్థం స్వకార్యవర్గే తత్సజాతీయరూపచేష్టా
శ్రయణేన మనుష్యధర్మలీలతయా భూమావవతీర్యలీలాం చికిత్సి తస్య

(౧) అదాది-౨౫-పర-సక-సేట్.

(౨) షాణి-౨-౩-౨౧.

సృజ్యవర్గాస్తర్గతాయామపి దేవక్యాంస్వేచ్ఛానతార స్సంభవతీతి, తథా చస్వయమేవైక్తమ్ (౧) “పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్ | ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే” ఇతి. ఆహచభగవాన్ పరాశరః (౨) “మనుష్యధర్మశీలస్య లీలాసాజగతిప తేః” (౩) “స్థమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర || దేవతిర్యజ్ఞసు మ్యాది చేష్టావ నిస్వలీలయా || జగతాముపకారాయ నసాకర్త నిమిత్త జా” ఇతిచ. దేవకీయస్యేతి (౪) “దేవస్యేదమితివ క్తవ్యమ్” ఇతి ఛప్రత్య యః కుగాగమశ్చ || . ౧౭||

తా.—సకలజగత్కారణుడై, దేవతలయొక్క క్షేమముకొఱకై దేవకీగర్భమం దవతరించినవాడెవఁడో!

మూ॥ కరిణా కృత మాంహస్వినం మమా నామగ్రాహం నాగేశమ్ |

కరవాణీతి య ఉజ్ఞ స్తమాధ నామగ్రాహం నాగేశమ్ || ౧౮ ||

ప-వి॥ కరిణా, కృతమ్, ఆహ్వానమ్, మమ, ఆధ. నామగ్రాహమ్, నాగే, శమ్, కరవాణి, ఇతి, యః, ఉజ్ఞన్, మమాధ, నామ, గ్రాహమ్, నాగేశమ్.

వా॥ (కరిణీతి) కరిణా-గజేంద్రేణ, మమ నామగ్రాహమ్ - నామ గ్రహణంకృత్వా, ఆహ్వానంకృతమ్; అతోఽహమనస్తర మస్మిన్నాగే - గజేంద్రే, శమ్-సుఖమ్-కరవాణీత్యేవం విధాఽభినన్ధియ్యో యః నాగేశమ్ - అనస్తమ్, స్వశయనమ్, ఉజ్ఞన్ - ముచ్చన్, నామ-సాధు, గ్రాహమ్ - జలచరమ్, మమాధ-మధితవాన్, హింసితవానిత్యర్థః, నామగ్రహమితి. (౫) “నామ్నాదృశిగ్రహాః” ఇతిణముల్. ౧౮.

తా.—గజేంద్రాభ్యర్థ పిలుచుచున్న శబ్దమునువిని కేశవశయ్యను వదలి పర మపదమునుంచి శిఖ్కుముగవచ్చి మొసలినిజంపినవాడెవఁడో!

మూ॥ యత్పరయర్చా నిత్యం సామ్నాయజుషా మహీయమానానామ్ ||

సులభైవ గతిః పరమా సామ్నాయజుషా మహీయమానానామ్ ||

ప-వి॥ యత్పరయా, ఋచా. నిత్యమ్, సామ్నా, యజుషా, మహీయమానానామ్, సులభా, ఏవ, గతిః, పరమా, సా, ఆమ్నాయజుషామ్, అహీయమానానామ్.

(౧) గీతా. ౪. ౮.

(౨) శ్రీవిష్ణుపు. ౫. ౨౨. ౧౪.

(౩) శ్రీవిష్ణు పు. ౬. ౭. ౭౧.

(౪)

(౫) పాణి. ౩. ౪. ౫౮.

వ్యా॥ (యత్పరయేతి) యస్యభగవతః ప్రతిపాదనతత్పరయా
 ఋచా, నిత్యమ్-నియమేన, సామూయజహితాభ్యా మపిశబ్దాభ్యాః
 యత్పరయేతిశబ్దః లింగవివరిణామేన సమీభగ్యతే. యత్పరయా ఋచా
 యత్పరేణసామూయత్పరేణయజహిత మహీయమానానామ్ - అ
 భ్యవయయోగేన వర్ధమానానామ్. ఆమూయజహితమ్-వేదసంసేవన తత్ప
 రాణామ్, అత ఏవ అహీయమానానామ్-హానిరహితానామ్, సాలోక
 వేదప్రసిద్ధా, పరమాగతిః - నియతమ్-సులభా, నాన్యేషామ్, అప్రస్తు
 తాయాఅపి పరమగతేః ప్రసిద్ధత్వాత్ సేతిపరామర్శః, ౧౦.

తా.-శ్రేయస్కామలచే నభ్యయనమే జేయబుద్ధుచున్నవై పరమపురుషార్థము
 వప్రతిపాతముగ నిచ్చుచున్నవైన ఋగ్యజుసామూర్వణవేదము లెవనిని యిహాపించు
 చున్నవో?

మూ॥ యస్య త్రివిక్రమ కృతభూమానం చరణ మధ్యేయమ్ ।

ఆహుర్వృత్తతాత్పర్యే భూమానం చరణ మధ్యేయమ్॥ ౨౦॥

ప.వి॥ యస్య, త్రివిక్రమకృతభూమానమ్, చరణమ్. అధ్యేయమ్, ఆహుః,
 హృతాత్పర్యే భూమానమ్, చ, రణమధ్యే. యమ్.

వ్యా॥ (యస్యేతి) త్రివిక్రమకృతభూమానమ్ - త్రివిక్రమ సమ
 యేకృతంభూమేర్మానం యేన తత్త్రివిక్రమకృతభూమానమ్, యస్యచర
 ణమ్, అధ్యేయమ్ - సదా స్మరన్యమ్, అథవా- అతిమహద్భిరపిధ్యాతు
 మశక్యమ్; కిచ్చ-రణమధ్యే-భారతయుద్ధమధ్యే, (హృతాత్పర్యే భూ
 మానమ్-తృప్తాయాః భూమా తృప్తా భూమా, హృతా అశ్వానాంతృప్తా
 భూమాయేనన తథోక్తః, అధ్యేయమితి అధిపూర్వాత్ (౧) “ఇక్ స్తర
 ణే” ఇత్యస్తాత్ (౨) ‘అచోయత్’ ఇతి యత్ప్రత్యయః; ధ్యాయతేర్వా
 యత్ప్రత్యయేనసంభాసమాసః. ౨౦.

తా.—త్రివిక్రమవత్కారమెత్తి లోకములను గొలిచిన యెవనియొక్క శ్రీపా
 దము యోగిధ్యేయమయియున్నదో, భారతయుద్ధమం దర్జునునియొక్క గు
 తృప్త సేవకుఁ డైమో;

(౧) ఆదాది. ౩౭. పర. నక, అనిట్.

(౨) పాణి. ౩. ౧, ౯౭.

మూ॥ యత్కృతి రపవార్య శిలా సార మణీయ స్యమద్దరోమధాః ।

గా శ్చక్రే శ్రీర్మథనే సా, రమణీ యస్య మద్దరోమధాః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ యత్కృతిః, అపవార్య, శిలాసారమ్, అణీయసీ, అమద్దరోమధాః, గాః, చక్రే, శ్రీః, మథనే, సా, రమణీ, యస్య, మద్దరః, మధాః.

వ్యా॥ (యత్కృతిరితి) యస్య-భగవతః, కృతిః-చేష్టా, శిలాసారమ్-కరణోపలవర్ణమ్, అణీయసీ-అణుతరా, స్వల్పతరేత్యర్థః; అమద్దరోమధాః-అమద్దరోమద్దోయాసాంతాః - అమద్దరోమధాః, అయమత్ర స మస్యయః- అణీయసీయత్కృతిరిన్ద్రో*ప్రవర్ణితశిలాసారం పర్వతధారణేన అపవార్య గాః అమద్దరోమధాశ్చక్రే. కింఞ్చ మథనే-అమృతమథనే, అమృత మథనవేళాయామ్. సా-ప్రసిద్ధా భగవతీ, శ్రీః, యస్య రమణీ-రమణ హేతుర భవత్. రమతేన యేతి రమణీ. తదానీం పశ్యతాం సర్వదేవానాం స్వపక్షస్థలాభిరోహణాత్. యస్య మథనకాలే మద్దరః-పర్వతః; మధాః - ఖచి కాఖ్య మథనసాధనమభవత్॥ ౨౧॥

తా॥ తాళ్ళవర్షముచే బాధపడుచున్న గోవుల నెవడవ లీలగా గోవర్ధనమునెత్తి రక్షించెనూ; మద్దరపర్వతముచే షీర్షాన్ని జిలికిన యెవనిని, నచ్చటనవతరించిన శ్రీదేవి యెవనినిపఠించెనూ;

మూ॥ బాల్యేన యో కృతాయుధనిష్పత్తి రథాః శ్వవారణయా ।

శక్త్యాహన్ కంసాదీ నిష్పత్తిరథాశ్వవారణయా॥ ౨౨॥

ప-వి॥ బాల్యేన, యః, అకృతాయుధనిష్పత్తిః, అథ; ఆకు, అవారణయా శక్త్యా, అహన్, కంసాదీన్, నిష్పత్తిరథాశ్వ వారణయా.

వ్యా॥ (బాల్యేనేతి) ఏషోనైవ స్యదృష్టవ్యాఖ్యానః. అథ-గోవర్ధనధారణాదేవన స్తరమ్, బాల్యేన హేతునా, యః, అకృతాయుధనిష్పత్తిః - తిక్త తా-అసంపాదితా, ఆయుధేషు, నిష్పత్తిః-అభియోగోయేనసతతోక్తః. తథ అవారణయా - అప్రతిబద్ధయా, నిష్పత్తిరథాశ్వవారణయా - నిర్గతా

పత్తయః రథాః అశ్వాః వారణాశ్చయస్యాస్మా తథోక్తా-చతురజ్జనేనాడి
సహకారనిరపేక్షయేత్సర్గః. ఏవంవిధయా పరయా-స్వాభావిక్యా, శక్త్యాః,
ఆశు-శీఘ్రమ్, యుద్ధాదివిలम्బరహితత్వేన కంసాదీనరాతిః, అహన్-హత
వాన్. అహనితిహస్తేలకజ్జ్ || ౨౨||

తా|| శస్త్రవిద్య నభ్యసించని బాల్యావస్థ యందున్నది యెడల తనగొప్ప
సామర్థ్యముచే గంసాదులను బంపినవాడైవడో;

మూ|| యో రక్షసాం వితన్వన్ విశ్వామిత్రస్య హరకోదణ్డమ్ |
అభన క్కృతవే యాతో విశ్వామిత్రస్య హరకోదణ్డమ్ || ౨౩||

ప-వి|| యః, రక్షసామ్, వితన్వన్, విశ్వామిత్రస్య, హరకః, దణ్డమ్, అభనక్,
క్రతవే, యాతః, విశ్వామిత్రస్య, హరకోదణ్డమ్.

వాచ్య|| (యోరక్షసామితి) యోరక్షసాం వితన్వన్-వితనితుంకర్తుమ్, వి
శ్వామిత్రస్య-సర్వస్యాఽమిత్రవర్గస్య, హరకః-హర్తా, సాశయితా; దణ్డమ్-
దమనమ్, వధాద్యాత్మకమ్, అభనక్-భగ్నవాన్, హరకోదణ్డమ్-హరనం
బద్ధిధనుః, అయమిత్రసమన్వయః-యోవిశ్వామిత్రస్య హరకోదభవత్;
రక్షసాం మూఠీచనుబాహు ప్రభృతీనాం దమనంకర్తుం విశ్వామిత్రస్య ఋ
షేః క్రతవేయాతోమాహేశ్వరంచాపమనాయాసేన బభక్షాతి. వితన్వన్నితి
(౧) “లక్షణహేతోవ్యక్తియాయాః” ఇతిహేతౌశతృప్రత్యయః || ౨౩||

తా|| విశ్వామిత్రునియొక్క యాగమును జెడగొట్టుచున్న సుబాహుమూఠీచాద
లను జంపుటకయినెల్ల జనకపురమందు సీతాదేవికి పండియముగ నేర్పఱపఁ బడిన రుద్ర
నున్న నెవఁడువీటిచెనొ;

మూ|| యః పితౄ రాజ్ఞాం ప్రితః కృతవా నరరాజ దమితపుణ్యజనమ్ |
అఖిలం భువనం మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్ || ౨౪||

ప-వి|| యః, పితృ, ఆజ్ఞామ్, ప్రితః, కృతవాన్, అనరరాజత్, అమితపుణ్య
జనమ్, అఖిలమ్, భువనమ్, మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్.

వ్యా॥ (యః పితురితి) యః పితుః అరరాజత్-రాజతవాన్; (అమితపుణ్యజనమ్) అమితమ్-అపరిచ్ఛిన్నమ్, పుణ్యంయేహంతే అమిత పుణ్యాః; అమితపుణ్యాః జనాః య స్థితత్ అమితపుణ్యజనమ్, భువనమ్, మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్) మిత్రీకృతేనవానరరాజేన-సుగ్రీవేణ, దమితాః-ప్రాపితవధూపదమూః, పుణ్యజనాః-రాక్షసాఃయస్మిన్ తత్తథోక్తమ్, అయమన్వయః-యః పితుః దశరథస్యాఽఽజ్ఞాం వనప్రవేశలక్షణాం కృతవాన్సన్ స్వసన్నిధానబలేన అమితపుణ్యజనం భవదళిలం భువనం స్వేనమిత్రీకృతవానరరాజదమిత పుణ్యజనంకృత్వాఽరరాజత్ - దీపితవాన్, అరరాజదితి రాజేర్ణ న్నాల్లజ్. ఋదిత్వాదుపధా హ్రస్వత్వా భావః. పుణ్యజనశబ్దో రాక్షసపర్యాయః॥ ౨౪॥

తా॥ తండ్రియైన దశరథునియొక్క యజ్ఞసు బరిపాలించుటకై యరణ్యమునకు వెళ్ళి సుగ్రీవుని సహాయముగాఁ జేసికొని రాక్షసులనుజంపి లోకమును నిష్క్రంతుకముగఁ జేసినవాఁడెవఁడో;

మూ॥ యద్రిపుకాలజ్ఞాఽలం కలయతి యశ్చాఽఖిలప్రకాలజ్ఞాలమ్ ।

ధృతకజ్ఞాలజ్ఞాలం ద్విషన్త మర్థయతి యోఽమృకాలజ్ఞాలమ్॥

ప-వి॥ యద్రిపుకాలజ్ఞాలమ్, కలయతి, యః, చ, అఖిలప్రకాలమ్, కాలమ్, ధృతకజ్ఞాలమ్, కాలమ్, ద్విషన్తమ్, అర్థయతి, యః, అమృకాలజ్ఞాలమ్.

వ్యా॥ (యద్రిపుకేతి) యద్రిపుకాలజ్ఞాః - లజ్ఞాయాః రిపురిత్యుక్తంభవతి; అలమ్-పర్యాప్తమ్, కలయతి-పరిచ్ఛిన్నత్తి, షీవతినా, వశీకరోతీత్యర్థః. (అఖిలప్రకాలమ్) అఖిలస్య జగతః, ప్రకాలమ్-నాశకరమ్, షేవణకరమ్, వినాశకరమ్; కాలేనహి సర్వేపదార్థావినాశ్యన్తే. ఏవమఖిలప్రకాలం కాలం యః కలయతి - స్వయమకాలవశ్యస్సన్ స్వః శం కాలం కరోతీత్యర్థః. కిచ్చ-(ధృతకజ్ఞాలమ్) కజ్ఞాలమ్-కాయాస్థితద్భుతంయేన సతతోక్తః. (కాలంద్విషన్తమ్) కాలస్య-మృత్యోః, శత్రుమ్. (అమృకాలజ్ఞాలమ్) అమృకా దేవీ, అలజ్ఞారః-భూషణం, యస్య

అమ్మికాయాః స్వయమలజ్కరభూతో య స్తథోక్తః; ఎవంధృతకజ్కల
త్వాదిలక్షణోపేతముమాపతిమ్, అర్థయతి-స్వశరీరస్యాఽర్థం కరోతీత్యర్థః.
ఋద్ధో తేర్వాణ్యనా దర్థయతీతిరూపమ్, ద్విషన్తమితి. (౧) "ద్విషోఽమిత్రే"
ఇతి శత్రుప్రత్యయాత్ (౨) "ద్విషశ్శత్రుర్వావచనమ్" ఇతికాలశబ్దాత్ షష్ఠ్య
భావసత్వేద్వితీయా. ధృతకజ్కలమితి శకార లకారయోరై క్యస్యలోక
వేదయోర్యవహారాత్ యముకస్యాఽనుష్ఠత్వమ్. అమ్మికాలజ్కల
మితి రలయోరేకత్వస్మరణంకేచిదిచ్చనీతి రేఫస్యలకారః. ౨౫.

తా|| లంకను నశింపఁజేసిన వాఁడెవఁడో; సకలజనసంహారకుఁడైన యముఁడెవ
నికి వశపడియున్నాఁడో; అట్టి మృత్యువునుగూడ సంహరించువాఁడును, ఎముకలను
మాలగా ధరించినవాఁడునైన పార్వతీకుఁ డెవనిచేహమందు నివసించుచున్నాఁడో;
మూ. జీవిత మనురా న స్వం న ఖిలూనమహాసు రన్వకాయస్య |

• నృహరే దళశలనమాత్రా న్నఖిలూనమహాసురన్వకాయస్య ||

ప-వి|| జీవితమ్, అసురాః, న, స్వమ్, న, ఖలు, ఊనమ్, అహాసుః, అన్వకాయస్య, నృహరే, దర్శనమాత్రాత్, నఖిలూన మహాసురన్వ కాయస్య.

వాగ్|| (జీవితమితి). ఖల్వితప్రసిద్ధా. ఊనమ్- వికలమ్, అహా
సుః-త్యక్తవస్త్రః, అన్వకాయః-అన్వతన్త్రాః, వివశీకృతా ఇత్యర్థః. ఆత్మహీనా
ఇతివా, ఐశ్వర్యహీనా ఇతివా. (నఖిలూనమహాసురన్వకాయస్య) నఖై
లూనః-ఛిన్నాః, మహాసురన్య-హిరణ్యకశిపాః, స్వకాయః-స్వశరీరమ్,
యేనసతథోక్తః, ఆయమన్వయః = నఖిలూనమహాసురన్వకాయస్యనృహ
రేర్భర్తృనమాత్రాత్ ఊనంస్వజీవితమితరే అసురాః అన్వకాయంతోననా
హాసుః, అహాసురేవ|| ౨౬||

తా|| నరసింహవతారమేత్తి తనగోళ్యతో హిరణ్యాసురుని జీల్పిన యెవనిజూ
చి భయపడి తక్కినయనురులు ప్రాణమును విడిచిరో;

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౧౩౧.

(౨) పాణి. ౨. ౩. ౬౯. పార్తి.

మూ॥ హృది వశ్యతి యోగీ యం త మసజ్జరు డస్తమోహాయః ।

యంశుతిమయో వహ త్యతితమస జ్జరుడస్తమోహాయః॥ ౨౭॥

ప-వి॥ హృది, వశ్యతి, యోగీ, యమ్, తమ్, అసజ్జరుట్, అస్తమోహాయః, యమ్, శ్రుతిమయః, వహతి, అతితమసమ్, గరుడః, తమోహాయః.

వ్యా॥ (హృదీతి) అయమప్యదృష్టవ్యాఖ్యానః. అసజ్జరుట్ సజ్జరోష్ఠరహితః, యమనియమాదిసేవయాకామక్రోధాదిరహితః. (అస్తమోహాయః) అస్తః-నిరస్తః, మోహస్య-దేహత్తాభిమానాదిరూపస్య అజ్ఞానస్య, అయః-ప్రాప్తిః, యస్యసభ్యోక్తిః. ధ్యాన సమాధిభావనయా ౭౭విన్యూతాత్మస్వరూప ఇత్యర్థః. ఏవంభూతోయోగీ, హృది - దహర పుండ్రరీగోదరే, అత్తనో౭వ్యస్తర్వామితరూ౭వస్థితం పరమాత్మానంవశ్యతి-దివ్యేనచక్షుషా సాక్షాత్కరోతి. కిచ్చ-యమ్ అతితమసమ్ - తమసః పరస్తాద్వర్తమానమ్, శ్రుతిమయః-వేదమయః, గరుడః, వహతి - వాహనాదిరూపేణ పరిచరతి. కిచ్చ-తమోహాయః-తమసః, ప్రకృతేః, ఘాతయి తాః ధ్యానప్రాప్తిపరిపథిసంసారనివర్తక ఇత్యర్థః॥ ౨౭॥

తా॥ యమ నియమాదులచే కామక్రోధాదులను జయించిన యోగీశ్వరుఁడు తనహృదయ పుండరీకమందెవనిని సాక్షాత్కరించు చున్నాడో; భక్తుల యజ్ఞానమును బోగొట్టుచున్నాడో వేదమూర్తియైనగరు డైనతండ్రివనికీ వాహనముగానున్నాడో; మూ॥ భక్తానా మాయస్య ప్రియజ్ఞురో యో పదం చ నామాయస్య!

దైత్యానా మాయస్య ధ్వంసీష్యాసోపి శాఙ్గనామా యస్య॥

ప-వి॥ భక్తానామ్, అయస్య, ప్రియజ్ఞురః, యః, అపదమ్, చ, న, అమాయస్య, దైత్యానామ్, అయస్య, ధ్వంసీ, ష్యాసః, అపి, శాఙ్గనామా, యస్య.

వ్యా॥ (భక్తానామితి) భక్తానామ్ - యోగినాంగజేంద్రాదీనామ్, అయస్య-శీఘ్రగమనాద్యాయాసంకృత్వా, ప్రియజ్ఞురః-ప్రీతేకర్తృభవతి, అమాయస్య - వశ్చినారహితస్య, అర్జవయుక్తస్య జనస్య, యః-అపదంన-అప్రాప్యసభవతి, యస్య ష్యాసః-ధనుః, శాఙ్గనామా, దైత్యానామ్-

అసునాణామ్, ఆయస్య-వై భవస్య, ధ్వంసీభవతి. ప్రియజ్ఞరథి (౧) "తేమ
ప్రియమ[దేహ] ఇతి ఖచ్చిత్యయః (౨) "అరుద్దిష్టదజ న్తస్యముమ్" ఇతి
ప్రియశిష్టస్యముమాగమః || ౨౮ ||

తా|| ఎవఁడు రామావతారాదుల యందనేకకష్టముల ననుభవించి భక్తులను ర
క్షించెనో, ఎవనిని నిష్కపటుండైన యోగి సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో; ఎవనియొక్క
కాఁపును నెఱుఁగు భనుస్సురాక్షసులను నశింపఁజేయుచున్నదో;

మూ|| యోగిర మవద ద్భగ్తో యశోదయా సౌ హృదా దీనామ్ |

ఉదధిరుదారగుణానాం యశోదయాసౌహృదాదీనామ్ || ౨౯ ||

ప-వి|| యః, గిరమ్, అవదత్, బద్ధః, యశోదయా, ఆసౌ, హృదా, దీనామ్,
ఉదధిః, ఉదారగుణానామ్, యశోదయాసౌహృదాదీనామ్.

వ్యా|| (యోగిగమితి) యశోదయా-మాత్రా, ఉలూఖలేవా
మ్నా బద్ధో యోఽసౌ, హృదా-బుద్ధిపూర్వకమేవ, భీతేంద్రీయాంగిరమవదత్,
నతున ర్తకవద్విడమృనమాత్రేణ. సర్వశక్తిః సర్వేశ్వరోఽపిసకాకిమర్థమేవం
కృతవానితిచేత్ తత్రోచ్యతే (ఉదధిరిత్యాది). యశః - ఆశ్రితవాత్సల్యాది
లక్షణాకీర్తిః, దయా - కృపా, సౌహృదః - శోభనకారిత్వమ్, ఆదిశబ్దేన
శీలవత్త్వగ్యాభ్యుదార్యాదయో గుణాగృహ్యంతే. ఈదృశానాముదార
గుణానాముదధిస్సకా ఆశ్రితపరతన్త్రేత్వేనశీలవత్త్వేన గమ్యారతయాచ
శక్తోఽపిసకస్వయంతంబంధనవిసంసయత్ మాతృపారతన్త్రేణ దుదన్
దీనాంగిరమవదదిత్యర్థః. దీనామి (౩) "దీక్షయే" ఇత్యస్తాన్నిష్ఠా, (౪)
"స్వాదయఃపదిత" ఇతి ఓదిత్వాదీదితోనత్వమ్, సౌహృదమితి సహృదయశ
బ్ధస్యయువాదిత్వాద్భావేఽన్ ప్రత్యయః. (౫) "హృదయస్యహృత్లేఖయ
దణ్ణలాసేషు" ఇతిహృద్భావే ఆదివృద్ధిశ్చభవిష్యతి. కథంతహ్యేకాది వృద్ధిః.

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౪౪.

(౨) పాణి. ౩. ౩. ౬౭.

(౩) దినాది. ౨౮, ఆత్మనే ఆక. అనిటో.

(౪)

(౫) పాణి. ౬. ౩. ౫౦.

(౧) "హృద్భగసిన్ధ్యస్తే పూర్వపదస్యచ" ఇత్యుభయపదవృద్ధ్యా హి భవతి వ్యమ్; నై తదస్తి. అణిపరతో హృదాదేశవృద్ధిశా స్త్రీయోరన్యత్ర చరితార్థయోః పరత్వాత్. వృద్ధిశా స్త్రీం ప్రథమం ప్రవర్తతే. తత్ప్రీవృత్తికాలే హృదయా స్తత్వాభావాత్ "హృద్భగసిన్ధ్యస్తే పూర్వపదస్యచ" ఇత్యుభయపదవృద్ధ్యో భావాదాదివృద్ధిః. తతో హృదాదేశః; తేన సాహృదమితి భవతి. ననుపశ్చదపి హృదాదేశే హృదాదేశోత్తరకాలం హృదస్తత్వస్యోపజనితా పుభయపదవృద్ధిః ప్రాప్నోతి. నై షదోషః. ఆకృతిపదార్థపక్షే వృద్ధేరేకత్వాత్ తస్యా శ్చ తస్మిన్ పదే సకృత్ప్రీవృత్తాయాః తత్త్రేవ పునః ప్రవృత్త్యభావాత్. అథవా - "హృద్భగసిన్ధ్యస్తే" ఇత్యత్ర అన్తగ్రహణసామర్థ్యాత్ విహితవిశేషణమిదం విజ్ఞాప్యతే. హృదస్తాద్యో తిభిణిత్ జీతః విహితాః; తేషు పరతఉభయవృద్ధిరితి తేన (౨) "సుహృద్దుర్హృదామిత్రామిత్రయోః" ఇతి నిపాతితాన్త్రితవాచినస్సుహృద్భూద్యువాదిపరితాత్ అణ్ ఉభయపదవృద్ధిః. అతశ్శోభనహృదయత్వ మిత్యేతస్మిన్నర్థే సాహృదశబ్దస్సాధుః, మిత్రత్వమిత్యేతస్మిన్నర్థే సాహృదశబ్దః. అన్యే త్వాచుః - యువాదిసుహృత్సు హృదయ శబ్దాద్వావపి దృశ్యేతే; తత్ర సుహృచ్చబ్దస్య సుహృదయశబ్ద ప్రకృతికనైక్యకదేశ వికృతస్యానన్యత్యేన సుహృదయశబ్దపాఠాదేవాఽణోసిద్ధే పునః పాఠః-అన్యత్ర సుహృదయశబ్దే యద్యవతి, తత్సుహృచ్చబ్దే నాస్తిజ్ఞాపనార్హమ్. తేన సుహృదయశబ్దే అణిహృదాదేశేచ సత్పుభయపదవృద్ధిర్భవతి, సుహృచ్చబ్దే న భవతీతి. అస్మిన్ పక్షే శోభన హృదయత్వ మిత్యేతస్మిన్నర్థే సాహృదశబ్దః, మిత్రత్వ మిత్యేతస్మిన్నర్థే సాహృదశబ్దః. అపరేతు- (౩) "సంజ్ఞాపూర్వకో విధిరితి" ఇత్యన్యతరత్రోత్తరపదవృద్ధ్యభావమాచుః. సర్వభాతావత్ప్రీయోగ

(૧) પાણી. ૨.૩. ૧૬.

(૨) પાણી. ૫, ૪. ૦૫૦.

(3) వ్యాకరణపరిభాష.

ప్రాచుర్యాత్సౌమ్యసత్యబ్రహ్మసామ్యః; తథాచనై ఘట్టికాః సాహృదత్యబ్రంపుభక్
ప్రయుజ్జత ఏవ. ౨౯

తా|| కీర్తి, దయ, ఉపకారము, ఆశ్రిత పారతస్యము మొదలగు కల్యా
గుణములకాకరుడై, యశోదా దేవిచేగట్టబడి దీనోములను జెప్పినవాడెవఁడో;
మూ|| అశయిష్ట వటస్య హి యోసా పణేయేన వాతయూనేన |

శ్రీరణ్ణే క్రియతే దృక్ సాపణేయే నవాశయానేన || 30||

ప-వి|| అశయిష్ట, వటస్య, హి, యః, ఆసా, పణే, యేన, వా, శయానేన, శ్రీర
ణ్ణే, క్రియతే, దృక్, సాపణేయే, నవాశయా, అనేన. 30.

వ్యా|| (అశయిష్ట ఇతి) అయమస్య దృష్టవ్యాఖ్యానః. ఏవంనియ
తదేశకాలపుటహాసకారిణః భగవదవతారచేష్టాస్సంస్కృత్య సంప్రతిసర్వ
జనుసులభం శ్రీరణ్ణధామ్ని పత్నీసహితం శ్రీరణ్ణనాథమనేనా ౨౨నా. యో ౨
సాభగవాన్ కస్తింశ్చిదవాస్తర ప్రశయసమయే వటస్య-న్యగ్రోధస్య, పణ్ణే-
దళే, నిగ్గిరి నిఖిలభువనసః అశయిష్ట-శయితవాన్. శీజోలుజ్. కిష్కి-శ్రీరణ్ణే-శ్రీ
రణ్ణధామ్ని, సరమధామ్ని శయానేన హియేనా ౨నేన సాపణేయే-సన్ముఖా
వస్థితే గరుత్మతి, నవాశయా-ప్రతిక్షణ నూతనాశయా, తృప్తయా, దృక్-
దృష్టిః, ఉక్షణమ్, క్రియతే. తత్రహి శ్రీరణ్ణధామ్ని స్థావరదర్పణ ఇవసతతంపు
రోవర్తిని నై సరికత్తె జ్జర్యరసలోభపరిభ్రమగ్నోచనే నాథ నిరీక్షణానన్ద
నిర్భరస్తి తలసన్తుభే వినయ వివశవిరచితాజ్ఞాతా వైసతేయేభగవతా ౨నన
భోగపర్యజ్కళాయినా (౧) స్థానదాతవ త్వేపితదా తనత్వన దపూర్వ విస్త
యాసురాగవర్షిణీపృష్టిర్నిధీయతే. సాపణేయ ఇతి సుపణ్ణాయా అపత్య
మితి విగృహ్య (౨) “స్త్రీభ్యోధక్” ఇతిధక్ || 30

తా|| ఎవఁడు ప్రశయకాలమందు లోకములను తనయుదరమందుంచుకొని పట
దశమందు బవ్వలించియుండెనో; శ్రీరణ్ణమందు బవ్వలించి తనకభిముఖముగ వేంచే
యున్న గరుత్మతునియందు తనమహిమను జూచియానందించుచున్న వాడెవఁడో; 30

మూ॥ తస్య హరేస్తాః కీర్తీస్తస్వీమ హ్యమనామ యాయాస్తు ।

తద్భక్తేభ్య ఇయం గీస్తస్వీమహ్య మనామయాయాస్తు॥ 30॥

ప-వి॥ తస్య, హరేః, తాః, కీర్తీః, తస్వీమహి, ఆమనామ, యాః, యాః, తు, తద్భక్తేభ్యః, ఇయమ్, గీః, తస్వీ, మహ్యమ్, అనామయాయ, అస్తు. 30.

వాగ్మీ (తస్యేతి) తస్య-యథోక్తస్య, హరేస్సంబద్ధినీరాయాః కీర్తీర్వయమామనామ-అభ్యస్తవ స్తస్య, తాస్తస్వీమహి - విస్త్రాణీ మహి; తత్కిర్తివిషయేచేయం తస్వీ-అణీయసీః-వాణీ, మహ్యమ్-భూమా, భగవద్భక్తేభ్యః, అనామయాయాస్తు* సుఖాయభవతు - యాయాఇత్యుద్దేశకస్యచ్ఛబ్దస్య ద్విర్వచనేనతి యథోద్దిష్టప్రతినిర్దేశవరత్వాత్ ఇతి తచ్చబ్దే ద్విర్వచనాభావః. తస్వీమహీతి లిప్; ఆమనామేతిలోఽ; తత్భక్తేభ్య ఇతి - (౧) "చతుర్థీచాశిష్యాయుష్య మద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైః" ఇతి సుఖవాచ్యాః ౭నామయశ్చబ్దయోగాచ్చతుర్థీ. అనామయాయేతి తాదర్థ్యేచతుర్థీ. 30॥

తా॥ అట్టిసర్వేశ్వరునియొక్క జగత్ప్రసిద్ధములైన దివ్యచరిత్రములను భాగవతముఖోల్లాసార్థమై యీ గ్రంథమందు పఠించుచున్నాను. 30.

అవ॥ నిరవధికీర్తేః సంపదకాతిశయా సజ్జేయ కల్యాణగుణోఽమమహార్ణవస్య భగవతః కీర్తయః తుద్రతరేణ మయాయాః కిలా౭౭ మ్నాతాః; తా అపిసర్వాః కథయతుంశక్యస్తే; అతస్తత్రయ ఏషకశ్చిద్వృత్తాన్త ఇదానీం చిక్తీర్తయిషితి, తత్ప్రతిజ్ఞయాసహ కావ్యాస్తరేభ్యో ౭స్య కావ్యస్య గురుతరయమకయోగి సర్వశోకతయా విశేషస్సంరేణప్రతిజ్ఞాయతే॥

మూ॥ బ్రూమ ఉదంతం సంశ్రితయమకం సారాతిరేక శస్తం తమ్ |
యత్రాహా నన్, హరి రతియమకంసారాతి రేకశస్తంతమ్॥ 31॥

ప-వి॥ బ్రూమః, ఉదస్తమ్, సంశ్రితయమకమ్, సారాతిరేకశస్తమ్, తమ్, యత్ర, అహా, సన్; హరిః, అతియమ కం సారాతిః, ఏకశః, తమ్, తమ్, 32.

వ్యా॥ (బ్రూమ ఇతి) సంశ్రితయమకమ్-అతిగురుత్వేన సమ్యక్ ప్రాప్తయమకమ్, భగవద్విషయత్వబద్ధనేన సారస్య - ఉత్కర్షస్య, అతిరేకేణ శస్త్రం తమ్, ఉదస్తమ్-వృత్తాస్తమ్, బ్రూమః కముదస్తమితిచేత్ - అత్రోచ్యతే ; యత్ర-ఉదస్తే, అతియమస్య - భయానకతయా మృత్యుమప్యతిక్రాంతస్య, కంసస్య, అరాతిస్సన్ హరిః తంతమ్, బహుతరమ్, యమశాఙ్కనాదిక మేరిమ్, ఏకశః-ఎకైకమ్, క్రమేణ, అహన్-హతవాక్ ; తమ్, ఉదస్తమ్-వృత్తాస్తమ్, బ్రూమ ఇతి. అహన్నితిహస్తేలకజ్. అతియమకబ్ధయమమతిక్రాంత ఇతి విగృహ్య ప్రాదినమూసేన వ్యుత్పాదితః.

తా ॥ కంసాదులను వానిచేబంపింపబడిన పూతనా శకటాసురాదులను సంహరించిన శ్రీకృష్ణనియొక్క సర్వోత్తమమైన చరిత్రమును యమకకావ్యముగ రచించుచున్నాను. 32.

అవ॥ సంశ్రితయమకమిత్యక్తే కిచ్చిచ్చోద్యతే॥

మూ॥ నను నానుభవే ద్యమకజడః ఖేదహతా మతీ రసం సక్లాత్ ।

తత్తోక్తో నః పురుషాన్ దుఃఖ దహతా మతీరసంసక్లాత్ ॥

ప-వి॥ నను, న, అనుభవేత్, యమకజడః ఖేదహతా, మతిః, రసమ్, సక్లాత్, తత్, కః, అర్థః, నః, పురుషాన్, దుఃఖే, దహతామ్, అతీరసంసక్లాత్. 33.

వ్యా॥ నన్వతి చోద్యంద్యోతయతి. యమకజడః ఖేదహతా - యమకజనితేన దుఃఖేదేన - దుష్టేన ఖేదేన, హతా ప్రతిపత్త్యాణామతిః సక్లాత్-సక్లమ్-స్నేహమ్-ప్రాప్య, రసం నానుభవేత్. కావ్యేహిశబ్దవిషయోఽర్థవిషయశ్చ బహుతరోరసః, తదజ్ఞతయాఽపి ప్రతిపత్త్యాణాం ప్రయోజనమ్, సకథం యమక వివరణ ఖేదహతయా బుద్ధ్యాఽనుభవతుంశక్యతే, తస్మాద్ద్యః ఖాభ్యే తీరస్య-కూలస్య, సక్లమ్-సంబద్ధమప్రాప్తయ్య, మహితయమక ఖేదన దుఃఖే ప్రతిపత్త్యాణపురుషాన్ దహతా మత్సాకం ణోఽర్థః-కింప్రయోజ

నమో? ఉక్తంహి? * (కావ్యేషుయమకాదిషు దుష్కరాన్ ప్రతిషేధతా
ఖ్యాగమ్యాని శాస్త్రవత్ ఉత్సవస్సుధయామేవం హన్తా మర్తేధసాంస
తు ఇతి) సక్లాదిత్యత్ర సజ్జమంప్రాప్యేత్యస్తిన్నధే కర్తణిల్యబ్లోపేష్యా
మీ. అతీరసంసక్లాదితి తీర్థసజ్జ మప్రాసయ్యేత్యస్తిన్నధే సైవ స్యామీ.
సశస్త్ర క్రియయో సంబధ్యమాన త్వేన-సామర్థ్యవిగమకత్వా దనూర్యం
పశ్య ఇతివత్సమాసః. 33॥

తా॥ ఈకావ్యమునిరర్థకమని శంకించుచున్నారు.—యమకశ్లోకమునకు పదవి
భాగముజేసి యర్థము తెలిసికొనుట గొప్పకష్టతరముగాన దీనియందు బుద్ధికే బ్రీతికలు
గదు; అట్టికష్టతరమైన కావ్యముఁజేసి పండితులనాయాస పెట్టుటచే మనకేమియు బ్ర
యోజనములేదు గాన నీకావ్యమునిరర్థకమనగా. 33.

అవ॥ తత్రపరిహార ఉచ్యతే॥

మూ॥ ధీమత్సు రతిం యమకా త్కాంచన మన్యే సముత్సు కారణతః ।
యత్నేపిననులభ న్తే కాంచన మన్యే సముత్సుకా రణతః ॥ 34॥

ప-వి॥ ధీమత్సు, రతిమ్, యమకాత్, కాంచన, మన్యే, సముత్సు, కారణతః,
యత్నే, అపి, నను, లభన్తే, కాంచనమ్, అన్యే, సముత్సుకాః, రణతః. 34.

న్యా॥ (ధీమత్స్వితి) ధీమత్సు-బుద్ధిమత్స, సముత్సు - సదా
సహర్షేషు, సత్యప్రిప్రయత్నే-బుద్ధిప్రయాసే, యమకాత్కారణతః, కాం
చనాఽపూర్వారతిం సంభవ స్సమున్యే. కింయత్సాధ్యేష్యప్రీతిస్సంభ
వతి? ఓమితిబ్రూమః. అన్యేహి కేచిత్సమ్యగుత్సుకాస్స స్థిరణాత్-యుద్ధా
దేవ, మహతోయత్నాత్, కాంచనమ్-స్వర్ణమ్, అభన్తే నన్వతిప్రసిద్ధా.
కాంచనగ్రహణసోపలక్షణార్థత్వా ద్గోభోహిరణ్యాది ప్రాప్త్యాత్మికాం
ప్రీతిం లభన్త ఇత్యర్థః కారణత ఇత్యత్ర, (౧) “అపాదానే చాహీ
యసుహూః” ఇతి తసిః. అయమభిప్రాయః-యద్యపియమకభేదనే మేన్ద
బుద్ధయఃఖిద్యోరణ్; తథాపి ధీమతాం యమకేష్వభిన్నాకార శబ్దేషుభిన్నా

* కుజ్జలితగ్రంథః అత్రత్యోశచతుష్టయేష్వపినన్దిగ్ధః. ఆనన్వితశ్చ.

(౧) పాణి ౫. ౪. ౪౫.

కాగాఢోపలమృనజా ప్రీతిర్విద్యతే. తత్రయద్యపి కశ్చిద్యత్నోఽస్తి ;
తథాపి సర్వస్య ప్రీతిసాధనస్య యత్సాధ్యత్వా న్నయమకస్యైవాపాఽసా-
దోఽను. మద్వబుద్ధినాంచాఽన్యస్యపి సస్థర్భేషు భూయానేవ భేదః తత్రాఽ-
పితేహంవ్యాఖ్యానతఃప్రతిపత్తిః, యమకేఽపితథాభవిష్యతీతి, తదేవంధీమ-
తామనుభావ్రామయమకజ ఏవ; నకశ్చిదన్యోరసోఽస్తి. రసాస్తీరాణ్యపి కా-
వ్యాస్తరణ్ణాణి నిబధ్య కవిసామర్థ్యా దా విష్కీయమాణాని ధీమతామ్
యమకేఽనుభావాన్యేవ.

33॥

తా|| దానికి పరిహారము — యమకకౌవ్యమును నవ్వయించుట కష్టమయినప్పటి-
కిని, కష్టతరమయిన యుద్ధమందు వెళ్ళికత్తువులను జయించి రాజ్యాదులను సంపాదించి
సంతోషించువారినలె నిట్టికావ్యమందు కుతూహలముగల వారికిఁ దీనియందు బ్రీతికలు-
గునుగాన వ్యర్థము కాదు.

34.

అన॥ కావ్యకారాస్తు దణ్డ్యాదయో యమకాదీన్ సుష్కరానను-
జానతే, భామహాస్తు తన్నమృచ్యత్యేవ భామహవక్ష్యాణా మనాదరణీయ-
త్వాద్యమకస్య సర్వజనభోగ్యత్వ మన్య కావ్యస్య సస్యాత్ - తత్రోచ్యతే॥
మూ॥ గీర్ణి వహ దీపార్కేన్ద్రజనానారీతిప్రభాసమానాను ।

చిత్రాః ప్రజాసు రుచయో నా నారీతి ప్రభాసమానాను॥ 35॥

అ-వి॥ గీర్ణ, ఇహ, దీపార్కేన్ద్ర జనానారీతి ప్రభాసమానాను, చిత్రాః, ప్రజా-
ను, రుచయః, నా, నారీ, ఇతి, ప్రభాసమానాను.

36.

వ్యా॥ (గీర్ణి వతి) ఇహతోకే, గీర్ణ-వాఙ్మ, మన్దత్వమహత్త్వ-
మృమత్సఖరత్వ శీతలత్వాదిభి ర్గుణై దీపాదిత్య చంద్రజాభిర్నానావిధరీ-
తిభిః, ప్రభాభిః, సదృశీమాపజాయమాసాః ప్రజాసురుచయః, చిత్రాః-విల-
క్షణాకారాః, భవన్తి. ససర్వాను సర్వాసాం ప్రజానాం రుచయో భవన్తి
త్యర్థః. కీదృశీషుప్రజాసు - (నానారీతిప్రభాసమానాను) నా - పురుషః,
నారీ-స్త్రీ, ఇతి-ఇత్యమ్, ప్రభాసమానాను - ప్రఖ్యాపయమానాను, అయమ-
భిప్రాయః. సకేపలమసైవకావ్యస్య సర్వజనభోగ్యత్వాభావః; సర్వా

స్వపి వాక్షు భిన్నరచీనాం భిన్నరతీనాం ప్రజానాం యస్య యత్ర రుచిస్స
ఏవ తస్మజ్జ్యే, నే తర ఇతి సర్వభోగ్యత్వం కస్యచిదపిప్రబంధస్య న సం
భవతీతి నాఽస్మై వ్యవదోషః॥ 32॥

తా॥ లోకమునందు బ్రాణుల నేక విధములయిన స్వభావములుగల వారయియు
న్నారు. ఒక్కొక్కభిన్నమైన కావ్యమందొకొకనికి నానందము కలుగునేకాని యందఱికి నెక
కావ్యమందానందము కలుగదు. కొందఱు ఉపేక్షించుచు యెడిదోషము అన్ని కావ్యము
లకు నున్నది. 32.

మూ॥ తత్కస్యచి ద్యమకగా ప్రతిభా నుభవే దివానిశం కమితా ।

స్యాదేవ యథా పద్మః ప్రతిభాను భవే దివానిశం కమితా ॥ 33॥

ప-వి॥ తత్, కస్య, చిత్, యమకగా, ప్రతిభా, అనుభవే, దివానిశమ్, కమ్,
ఇతా, స్యాత్, ఏవ, యథా, పద్మః, ప్రతిభాను, భవేత్, ఇవ, అనిశమ్, కమితా. 33.

వ్యా॥ (తత్కస్యచి) కస్యచిత్ప్రతిభా-బుద్ధిః, యమకగా - యమ
కంప్రాప్తవతీ. దివానిశంతస్యాఽనుభవే, కమ్-సుఖమ్, ఇతాః-ప్రాప్తా, స్యా
దేవ, నతుభిద్యతే. యథాహి-పద్మః- పద్మజమ్, అనిశమ్ సదా, ప్రతిభా
ను-ఆదిత్యంప్రతి, కమితా-కామయితా, భవేదివ, తద్దశనేవికసనాత్తం
ప్రతికామయితేవభవతి యథా తథేత్యర్థః. యమకస్యఖరరూపత్వేపి,
ఖరరూపాఽఽదిత్యసక్త పద్మజవత్ కస్యచిచ్ఛుద్ధి ర్యమకసంసక్తాస్యాదే
వేత్యభిప్రాయః. దివానిశమితి దివాచనిశాచేతి విగృహ్య (౧) "తిష్ఠన్త
ప్రభృతీనిచ" ఇత్యవ్యయీభావః. పద్మ ఇతిజలజవిషయః-పద్మశబ్దః ఉభయ
లింగతయాఽర్థర్చాతిష్ఠనుశిష్యతే-తేనపుల్లింగత్వమ్. ప్రతిభాన్వితీ (౨) "లక్ష్
ణేనాభిప్రతీ అభిముఖ్యే" ఇత్యవ్యయీభావః. కమితేతి (౩) "ఆయాదయ
ఆర్థధాతుకేవా" ఇతి పక్షేకమేర్ణిజ్ నివృత్తిః. 33

తా॥ గాన, తీక్ష్ణమయిన సూర్యునిజూచి కమల మెట్లానందించు చున్నదో.
అట్లనే కష్టతరమైనయాయమక కావ్యమందుగూడ గొందఱునందము ననుభవించుదురు,

(౧) పాణి. ౨. ౧. ౧౭.

(౨) పాణి. ౨. ౧. ౧౪.

(౩) పాణి. ౩. ౧. 3౧.

అవ॥ పరైస్తుత్రిభిశ్శ్చై రస్య కావ్యస్యనిబద్ధు ర్మమ జనపదాభి
జనజననీతాత నామధేయ స్వ నామధేయాదినష్క్తిర్తనేన కావ్యస్యాఽఽ
దరణీయశోచ్యతే॥

మూ॥ యః పూత శ్రీరజ్జనదామోదరతః కవేరజాయతతీర్థాత్ ।

కూరాభిజనా ద్యో వా దామోదరతః కవే రజాయత తీర్థాత్॥ 32॥

ప-వి॥ యః, పూతః, శ్రీరజ్జనదామోదరతః, కవేరజాయతతీర్థాత్, కూరాభిజనా
త్, యః, వా, దామోదరతః, కవేః, అజాయత, తీర్థాత్. 32.

వ్యా॥ (యః పూత ఇతి) (యః కవేరజాయతతీర్థాత్ పూతః) కవేర
జా-కావేరీ, తస్యాస్సంబద్ధినః, ఆయతాత్ - అతిమహతిః, తీర్థాత్ సేవి
తాత్పర్యః, (శ్రీరజ్జనదామోదరతః) మోదః-హర్షః, సచ్చబ్ధః పూజావచ
నః ; పూజ్యమానః ఆమోదః - సదామోదః, శ్రీరజ్జసంబద్ధినదామోద
రతః. అఘభవనభవన నిర్మాణనర్హణో నిజకీర్తిమాత్ర నివ రిత సంసారా
వర్తగర్తపరివర్తన మహోర్తికస్యాఽనవధికాతిశయాఽనశ్చేయ కల్యాణ
గుణగణస్య క్షీరార్ణవనికేతనస్య భగవతోలక్ష్మీవతేస్సామన్వివాసభూత
శ్రీరజ్జనామధామదివ్యభవనస్త ఇత్యర్థః. కిచ్చ. (కూరాభిజనాత్) అభిజ
నోనామ - సంతానవ రిభిః పూర్వపురుషై శ్చిరకాలాధ్యక్షితోదేశ ఉ
చ్యతే; కూరాఖ్యోగ్రమః అభిజనోయస్య సతథోక్తః. తస్మాద్దామోదర
తః - దామోదరనామధేయాత్, కవే-ప్రాజ్ఞాత్, (తీర్థాద్యో వా అజా
యత, తీర్థశబ్దో విద్యాసంప్రదాయ ప్రవర్తకగురూర్వాః పూర్వస్తు తీర్థ
శబ్దః పవిత్రముదక మవతారంవాఽభిధత్తే. దామోదరత ఇత్యత్ర
(౧) “అపాదానేచాహీయమహూః” ఇతి తస్మిన్॥ 32॥

తా॥ శ్రీరంగ నానమందును కావేరీస్నానమందు నెవరుసంతుష్టమనస్కులై
యన్నారో; అనేకతపములుగా నివసించుచున్న కూరమనియెడి దివ్యదేశమందలిదా
మోదరకపులకు పుత్రులయియవతరించి వారికి శిష్యులయిన వారెవరో; 32.

ప్రథమాశ్వాసః.

ఊ॥ రామాపరనామాసా వాచార్యోయస్య తాత ఇత్యోజః!

యేన స కృష్ణో నిర్భయవాచార్యో యస్య తాత ఇత్యోజః॥ ౩౮॥

ప-వి॥ రామాపరనామా, అసా, ఆచార్యః, యస్య, తాతః, ఇతి, ఓజః, యేన, సః, కృష్ణః, నిర్భయవాచా, ఆరణ్యః, యస్య తా, అతః, ఇత్యోజః, అజః. ౩౮.

వ్యా॥ (రామాపరనామేతి) క్షిప్తు - రామాపరనామా - రామ ఇత్యపరనామ యస్య సతథోక్తః, అసా-దామోదరాహ్వః, తాతః-పితా, స ఏవ, ఆచార్య ఇతియస్య ఓజః-కీర్తిః; క్షిప్తు-అతః-అస్తాత్ తత్పుత్రత్వత చ్చిష్యత్వరూపాత్, నిర్భయ వాచా, యస్య తా - యత్నంకుర్వతా, యేన అర్యః-స్వామీ, అజః-జన్మాదిరహితో భగవాన్ హరిః, ఇత్యః - ప్రాప్తుం శక్యోభవతి. నిర్భయవాచేతి-నిర్భయా - భయరహితా, వాగ్యస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) “ప్రియాః పుంవత్” ఇత్యాదినాపూర్వపదస్య పుంవ ద్భావః. భగవానిత్య ఇత్యర్థే స్యస్యనిర్భయవాక్తేచ దామోదరాచార్యస్య పుత్రత్వం తచ్చిష్యత్వంచ హేతురిత్యర్థః అర్య ఇతి-(౨) “అర్యస్వామి నైశ్వయోః” ఇతిస్వామిపర్యాయతయానిపాతితః. యస్యతేతి-(౩) “య సూప్రయత్నే” ఇత్యస్తాచ్ఛత్రప్రత్యయేశ్యనిచకృతే తృతీయా. ఇత్యితి-(౪) “ఏతిస్తుశా” ఇత్యాదినాక్విపి తుకిచరూపమ్॥ ౩౯॥

తా॥ శ్రీరామపండితులని తిరు నామముగల దామోదరకవులకు శిష్యులైపుత్రులయియుండుటచేత నిర్భయులై సర్వేశ్వరుని స్తోత్రముఁజేసి పొందినవారెవరో! ౩౮.

మూ॥ స శ్రీవత్సాజ్ఞానంయస్య శ్రీరఙ్గానాథశేషస్వః ।

ఇదమకృతా శ్రిత్యహరిం యస్య శ్రీరఙ్గానాథశేషస్వః ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సః, శ్రీవత్సాజ్ఞానం, సంయస్య, శ్రీరఙ్గానాథ శేషస్వః, ఇదమ్, అకృతః, శ్రిత్య. హరిమ్, యస్య, శ్రీః, అజ్ఞానా, అథ, శేషః, స్వః. ౩౯.

(౧) పాణి. ౬, ౩. ౫౪. (౨) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౩.

(౩) దివాది. ౧౦౪. పుర. అక-నేట్. (౪) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౪.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అథ॥ (స ఇతి) ఏవం ప్రకృతవిశేషణవిశిష్టః సః - శ్రీవత్సాజ్ఞానామధేయః, రజ్జనాథశేషస్యః భగవతః శ్రీరజ్జనాథస్య, శేషభూతానాం తద్దాసానాం స్వభూతః - ఆత్మీయః, తద్దాసదాస ఇత్యర్థః. ధనవాచీవా శ్రీరజ్జనాథశేషభూత ఆత్మాయస్యేతి బహుప్రీహిః, అస్యహికావ్యస్యకర్తా కవి, శ్రీరజ్జనాథేన కథానాయకేన విశేషేణ పరిగృహీత స్తద్వివాజ్జలబ్ధ శ్రీపరాశరాఖ్యాపరనామధేయస్తాదృశ మపరై ర్దురధిరోహం పద మధిరూఢోఽభూత్; సశ్రీవత్సాజ్ఞః సంయస్య-సమ్యగ్యత్నం కృత్వా, హరిం కథానాయకత్వేనాఽఽఽశ్రీ తేదంతావ్యమకృత. కీదృశంహరిం సమాశ్రిత్యేతిచేత్ తదుచ్యతే-యస్యాఽజ్ఞనాక్రీః, అథచ యస్యచశేషః స్వః-ఆత్మీయః, శేషాఖ్యోనాగరాజః జ్ఞాతివాచీచైష స్వశబ్దః. శేషాహి బలభద్రనామా కృష్ణస్య సహజో జ్ఞాతిరభవత్. అకృతేతి లుజాత్త నేపదమ్. (౧) "ప్రాస్తావక్లాత్" ఇతిసిద్ధోపః-కర్తృనిర్దేశమాత్రతాత్పర్యాత్కర్తృరుస్యదృఢత్వాఽఽవిష్కారానాస్థయా ప్రథమపురుష ప్రయోగః ॥

తా॥ శ్రీరంగనాథునికి దాసుఁడైన యట్టిహారత్వాద్యను, బలరామునికిఁ దమ్ముఁడై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుఁడైన శ్రీయుపతికై ధ్వానాకావ్యమునురచియించెను.

అవ॥ పరైస్తుత్రిభిశ్చోక్తైః ప్రతిపత్తృజనాను రజ్జనాయాఽఽత్మ నిద్రా పురస్సరేణాఽనాద్ధత్యప్రకాశనేన కిచ్చిచ్ఛోద్యముద్భావ్య నిరాక్రియతే. తత్రత్రిభిరైశ్చోద్యమ్, త్రిభిస్తుతత్పరిహరః ॥ ౩౯॥

మూ॥ వాత్సుక్షుద్రాసు హి సః కా వాచా ముద్ధతా దృశ్యా ।

జాయేత నవా విదుషాం కావాచా ముద్ధ తాదృశ్యా ॥ ౪౦॥

ప-వి॥ వాత్సు, క్షుద్రాసు, హి, సః, కా, అవాచామ్, ఉద్ధతా, దృశ్యా, జాయేత, న, వా, విదుషామ్, కావాచా, ముత్, వా, తాదృశ్యా. ౪౦.

వ్యా॥ (వాత్సీఠి) అవాచామ్ - నిర్గుణతయా న్యసూతానామ్, సః - అస్తాకమ్, క్షుద్రాసు-నిర్గుణాను, వాత్సుమధ్యే, గుణవత్తయాద్ధ

తరువాత, అతని దృశ్య-దశానీయా, కావాగస్తీ, నకాచిద వీర్యశక్తి. అతస్తాదృశ్యా త్సుద్రయా మదీయయా కావాచా-అల్పవాచా, విమహం ముత్-ప్రీతిః, జాయేతనవా - నహియేతై వేత్యభిప్రాయః. హాస్యశ్చా. అవాచామితి అపూర్వా దశ్చ తే క్విన్నంతాత్ పక్షీ బహువచనమ్. దృశ్యే తి(౧) “ఋదుష్కాచాక్షపి” ఇతిశ్యవ్. కావాచేతి ఈషదర్శవిషయస్యకుశబ్దస్య (౨) “ఈషదర్శచ” ఇతికాదేశః || ౪౦||

తా|| తమనైచ్యము ననుసంధించుచున్నారు. - నేనుగుణహీనుడను, నావాక్కులత్యక్తము నీరసములయినవి; ఇట్టిభవచనములను జూచిపండితులు సంతోషింపరు, ౪౦.

మూ|| కావ్యే నాతో హాస్యో మన్తహి మానేన విశ్వస్య |

నేతి హరికీర్తిజే నామన్తహి మానేన విశ్వస్య || ౪౧||

ప-వి|| కావ్యేన, అతః, హాస్యః, మన్తహిమా, అనేన, విశ్వస్య, న, ఇతి, హరికీర్తిజేన, అమన్తహి, మానేన, విశ్వస్య. ౪౧.

వా|| (కావ్యేతి) అతః - అస్తామక్రాత్కారణాత్, అనేన-ఈ దృశేన, కావ్యేన, మన్తహిమా-మదీయం మహత్త్వమ్, విశ్వస్య-సర్వస్య, లోకస్య, హాస్యోభవేత్. అత్రాయంపరిహారః-(నేత్యాది హరికీర్తిజేన-భగవత్సక్తి-రనాజ్ఞాయమానేన, మానేన-పూజనేన, విశ్వస్య-విస్రమ్భం కృత్వా పూర్వోక్తనేత్యమన్తహి అయమభిప్రాయః - యద్యపివయం త్సుద్రాః; అన్తద్వచోఽపిస్వతః త్సుద్రాః; తథాపీహాకావ్యే భగవత్సక్తి-రనాత్త కేతజ్జమ్మానమస్తి: తేన జాతవిస్రమ్భనయం తచోద్యం నాస్తీతి పూర్వమేవామన్తహితి. అమన్తహీతి మనోలేలక జుత్తమపూరుష బహువచనమ్. తనాదిత్యాదువ్రత్యయః. (౩) “లోపశ్చాస్యాన్య తరస్యాం మోఽస్య” ఇతి ఉకారలోపః. మానేనేతి (౪) “మానపూజాయామ్” సుజ్ఞాస్తః విశ్వస్యేతి విపూర్వాత్ (౫) “శ్వసప్రాణనే” ఇత్యస్తాత్క్రాన్తి సత్యయేల్యబాదేశః || ౪౧||

(౧) పాణి ౩. ౨. ౧౧౦.

(౨) పాణి ౬. ౩. ౧౨౫.

(౩) పాణి ౬. ౪. ౧౦౭.

(౪) యరాది ౧౧౦. ఉభయ. సక. నేట్.

(౫) అనాది. ౬౦. పర. ఆక. నేట్.

తా॥ ఇట్టి నేనుకావ్యము జేసినయెడల నన్ను లోకమంతయు పరిహాసము జేయవలసినతలచనలదు, ఈకావ్యము భగవద్గుణమును పట్టించుచున్నదిగాన దీనినిలోకులుమొచ్చుకొనుదురు. ౪౧.

అవ॥ పూర్వము క్తచోద్యాభావేకారణా న్తరమిదముచ్యతే ॥

మూ॥ పితరం రామాహ్వాం గురు మాశ్లేరస మజ్ఞసా నూనమ్ ।

ఉపసన్నం నౌపేయా న్తా శ్లే రసమజ్ఞసా నూనమ్ ॥ ౪౨॥

ప.వి॥ పితరమ్, రామాహ్వామ్, గురుమ్, ఆశ్లేరసమ్, అజ్ఞసా, అనూనమ్, ఉపసన్నమ్, న, ఉపేయాత్, మామ్, గీః, అసమజ్ఞసా, నూనమ్. ౪౨.

వా॥ పితరమిత్తి ఆశ్లేరసమ్-ఆశ్లేరస యుపేగోత్రబాతమ్, గుణైః అనూనమ్-అవికలమ్, రామాహ్వాంమమ పితరం గురుమ్, ఉపసన్నమ్. విద్యాగ్రహణాయోపసర్పితవ స్తమ్, మామ్, అసమజ్ఞసా- అసమీచీనా, డుద్రాగీః, నూనమ్, అజ్ఞసా-క్షిప్రమ్, నౌపేయాత్-నప్రాప్నుయాత్, ఆశ్లేరసమితి తద్ధితవిషయే (౧) "అన్యేషా మపి దృశ్యతే" ఇతిదీర్ఘః. కావ్య స్యవిషయమాహత్వాత్తదనుగుణ సందర్భకరణ యోగ్యకీటా విశేషయు క్తత్వాచ్చ మమపూర్వోక్తం చోద్యం నానవతరతీత్యర్థత్రయస్యార్థః.

భా॥ సకల గుణసంపన్నులయిన శ్రీరామపండితులనెడి మాతండ్రిగా నివద్దనేను విద్యాభ్యాసముజేసినవాడనుగాన నాకవిత్వమును శ్లాఘ్యముగానుండునేకాని యసంగతముగానుండదు. ౪౩.

అవ ॥ అథ సన్దభావ్యసంభాజివ్యవ్యసన్దభా గుణానవిష్కరణతత్పరాక పరగుణానసహిష్ణూన్ప్రీతి నిర్మత్సర మనుశిష్యతే॥

మూ॥ హేకవినికాయ జహి హృది మత్సరసంబన్ధ మవధేహి ।

దూష్యే స్త్వమేవ తచ్చృణు మ త్సరసం బన్ధ మవధేహి॥ ౪౩॥

ప.వి॥ హే, కవినికాయ, జహి, హృది, మత్సరసంబన్ధమ్, అవధే, హి, దూష్యే, త్వమ్, ఏవ, తత్, శృణు, మత్, సరసమ్, బుద్ధిమే, అవధేహి. ౪౩.

వ్యా || (హేళపీతి) హేళవినికాయ - కవిసమూహ ! హృది-
హృదయే, (మత్సరసంబంధము) మత్సరస్య-పరగుణానసహిష్ణుత్వ లక్షణస్య,
సంబంధము, జహి-తస్యచధం కుర్విత్యర్థః. తస్యమత్సరసంబంధస్య, అవధే-
హననాభావేనతి, త్వమేవదూష్యే; దోషవానేవమప్య, నపునర్నిదో-
షోఽస్తాదృశాం ప్రబంధాదూష్యేత్; మత్సరస్య విషయదోషత్వాభా-
వాత్. తస్మాన్నిర్మత్సరోభూత్వా, సరసమ్-నానావిధరసయుక్తమ్, ఇమ-
మ్, బంధమ్-ప్రబంధమ్, మత్-మత్సకాశాత్, శృణు; తదర్థమవధేహి-అవధా-
నంకుర్విత్యర్థః-జహితిహ-తే లోకాధ్యమపురుషైకవచనమ్. (౧) “హస్తే
జః” ఇతి జాడేశః-మదితి అపాదానేపశ్యమి” (౨) శేషేలోషః” - అవ-
ధేహీత్య వపూర్వాధ్యాక్షాణాతో లోకాధ్యమ పురుషైకవచనమ్. (౩)
“ఘృసోరేధావభ్యాసలోపశ్చ” ఇత్యేకారాభ్యాసలోపా|| ౪౩||

తా || ఓకపులారా ! మీరుమాగ్రంథ విషయమయి యమాయబడవలదు; అట్లు
చేసినట్లయిన మాగ్రంథమున కేమియుందోషములేదు. లోకులుమిమ్మునే పిరసూయా
పరులని నిందింతురుగాన నసూయనుపడలి మీసరసకవిత్వమును వినుడు. ౪౩.

మూ|| త్వయి సతి నను గౌ రనుభవశక్తే స్తు పరాశరవ్యాసా ।

మమ దేశికా హ్యవత్యే శక్తే స్తు పరాశరవ్యాసా|| ౪౪||

ప-వి|| త్వయి, సతి, నను, గౌ, అనుభవశక్తే, అస్తు, పరా, అశరవ్యాసా, అసౌ,
మమ; దేశికా, హి, అపత్యే, శక్తే, తు, పరాశరవ్యాసా; ౪౪.

వ్యా|| (త్వయిసతీతి) న ఏవ కవినికాయో బోధ్యతే. సరసస్యా
ఽస్యబంధస్యాఽనుభవశక్తే త్వయి సతి-విద్యమానే, అసౌ, పరా-ఉత్కృ-
ష్టా, గౌ-వాక్, నాఽశరవ్యాఽస్తు-నిలఁత్యో మాభూదిత్యర్థః. కుతో
ఽస్యా ఉత్కృష్టత్వమ్? తత్రోచ్యతే - మమహి- భగవత్కథా యామ
స్యాం నిబంధమృపిసమానస్య, దేశికా-మాగ్ర-దశకా, శక్తేరపత్యే
పరాశరవ్యాసా మహర్షీ; అత స్తదాదిష్టమాగ్ర ప్రపుత్యేయం వా గు

(౧) పాణి. ౬. ౪. ౩౬. (౩) పాణి. ౬. ౪. ౧౧౯.

(౨) పాణి. ౭. ౨. ౧౦౦.

త్వప్తైవ. శక్త్యాభ్యస్య ఋషే ర్వసిష్ఠపుత్రస్యాఽపత్యం పరాశరః. వ్యవ
హితస్యాఽప్యవత్య త్వమ్ (౧) "ఏగోగోత్రే" ఇత్యత్రదశితమ్. తేన వ్యా
సస్యాఽపితక్తింప్రత్యవత్యత్వమ్ స్తేయవ. అపత్య శబ్దస్యాఽవిప్రలిజ్ఞత్వా
త్పరాశరవ్యాసావపత్యే ఇతిభిన్నలిజ్ఞయోరన్వయోపపత్తిః. పరాశరవ్యా
సావిత్యభ్యహితత్వాత్ పరాశరశబ్దస్య పూర్వనిపాతః. ౪౪.

తా || మిక్కిలి గొప్పవారయన వ్యాస పరాశరమహర్షులచే నుపదేశింపఁబడిన
మార్గము ననుసరించి నేనీ కావ్యమును రచియించితినిగాన నత్యుత్కృష్టముయిన నీకావ్య
మును మీరనాదరింపక విసవలెను. ౪౪.

అవ|| భవతుతావ ద్విషయ లక్షణ నై లక్షణ్యవ త్వాత్, గురుపుత్ర
కృతత్వేన సుశిక్షితత్వాత్, అభ్యస్తశాస్త్రాధిగత్యాత్, ప్రతిపిపాదయి
మితేచ విషయే పరాశరాదిమునిజనమాగాఁను సారిత్యాచ్చ తాకికా న్పు
త్యాదరణీయత్వ మస్య నిబద్ధస్య; తదాపి కరతల సీలీనాఽఽమలకవద
వికలమవలోకిత సకలపదార్థసార్థస్య నిఖిలగుణదోషయాథాత్మ్యవేదినో
నిత్యనిదోషస్య పరమపురుషస్య పరిమితమప్త యుద్రజ్ఞానవిషయా ని
స్నేహా మదీయా వాక్ ప్రీతి నీ స్యాత్; తదేత దనేనోచ్యతే|| ౪౪||
మూ|| కథ మిమ మియా దియం గీ ర్తాయా సా దేవ మేతావత్ ।

ప్రీతీయా త్కృపయా మా మాయాసాదేవ మే తావత్|| ౪౫||

ప-వి|| కథమ్, ఇమమ్, ఇయాత్, ఇయమ్, గీః, మాయా, సా, దేవమ్, ఏతా
వత్, ప్రీతీయాత్, కృపయా, మామ్, ఆయాసాత్, ఏవ, మే, తావత్. ౪౫.

వ్యా|| (కథమితి) సేయమ్-ఈశ్వరీ, మే గీః, మాయా - కపటా, అ
వజ్ఞానం తమిమంకల్యాణగుణం దేవమ్, కథమియాత్ - సకథజ్ఞునిత్యర్థః.
స్నేహావిరహిత్యమత్ర గిరో మాయాత్వమభిప్రేతమ్. ఏతావ దేవాఽస్తాకం
సమారమ్భస్యాఽఽలమ్భనమ్. కియదితిచేత్ - అయం భగవాన్ దయానిధి
త్వాన్మమేతత్కావ్యవిషయాఽఽయాసాదేవతావ త్సంభవన్త్యాకృపయా

పాపాన్వీణియాత్. తత్ప్రీణనార్థం ప్రవర్తమానస్య మే కిం గుణాన్త
రైః ప్రయోజనమ్? ప్రత్యుత నిర్గుణత్వమేవాపర్యాసాధిక్యహేతుః
తదేవచక్రపాద్యాదేణ తస్యప్రీతి హేతురితినా, అనన్తభారమృత్యుర్థః॥

తా ॥ ఈ కావ్యమందుగోరిన్నిగుణములను జూచిస్వల్పజ్ఞానముగల లోకులు
సంతోషింతురగాక, అయినను సర్వజ్ఞుడయిన సర్వేశ్వరుఁ డీ కావ్యమందున్న దోష
ముల నెఱుఁగునుగాన వాఁడెట్లు సంతోషించుననగా వానివిషయమయి కావ్యము
రచించెదనని యారంభించి, దానికి సామర్థ్యములేక శ్రమపడుచున్న నన్నుఁ జూచి
నావిషయమయి యింత శ్రమపడుచున్నాఁడేయని నాయందుఁగృహణ చేసి సంతోషించును.

అవ॥ తదేవ మారభ్యమిదం కావ్య మిదానీ మారభ్యతే॥

మూ॥ పూర్వం కిల భూమి రియం సదా నవానీతి సాధ్వసంబాధమ్॥

తిష్ఠ స్తథాభివేదే సదానవానీతి సాధ్వసంబాధమ్॥ ౪౬॥

ప-వి॥ పూర్వమ్, కిల, భూమిః, ఇయమ్, సదా, నవా, అనీతి, సాధు, అశ
మృధమ్, తిష్ఠన్తి, అథ, అభివేదే, సదానవానీతి సాధ్వసమ్, బాధమ్ ౪౬.

వ్యా॥ (పూర్వమితి) కిలశబ్దః ఐతిహేయ, పూర్వమ్ - కంసాదీనా
ముత్పత్తేః ప్రాక్, సదా-సతతమ్, భూమిరియమ్, నవా - అనురాద్యుప
ద్రవరహితత్వేనాభివవనూవా, శాన్తిమతీనతీ-అనీతి-ఉపద్రవరహితమ్,
సాధు-సుష్ఠు, అసంబాధమ్ - అనన్తనసమృద్యరహితంచత్తిష్ఠన్తి, అథ -
వశ్యాత్, కంసాద్యుత్పత్త్యుత్తరకాలమ్, బాధమ్-వీణామ్, అభివేదే - ప్రా
ప్తవత్తి. కీదృశంబాధమ్ - (సదానవానీతిసాధ్వసమ్) దానవానామ్ -
కంసాదీనా మసురయోనీనామ్, అనీతిః - ఆనయః, తదాయత్తేనసాధ్వసే
న-హృదయకమ్పనేన, సహితమిత్యర్థః; దానవానామనీతిదానవా నీతిః,
తజ్జం సాధ్వసం దానవానీతి సాధ్వసమ్. శాకపార్థివవత్సమానః తతోదౌ
నవానీతిసాధ్వసేన సహవర్తత ఇతివిగృహ్యతే, (౧) "తేనసహేతితుల్య
యోగే" ఇతినమానః, (౨) "వౌషణ్యజ్ఞానస్య" ఇతినమాన్యసభావః. పూ

ర్వాధే అసీత్యాదిపదత్రయమ్ స్థితిక్రియావిశేషణమ్. బాధశబ్దస్య ఘజన్త త్వేన పుల్లజ్జత్వమ్॥ ర౬॥

తా॥ ఇతి మొదలు కథనారంభించుచున్నారు-కంసాది దుష్టవర్ణములు జన్మింపక మనువు భూమియేవిధమయిన బాధయులేక సుఖముగానుండెను. కంసాదులు జన్మించి నవేషక నసురకృత్యములయినవారి యనీతిచేమిక్కిలి బాధను బొందెను. ర౬.

మూ॥ సా వద దేత్య సురసభ మనలమరుద్ధరయమవృషాధ్యమ్ ।

భర్తు మహం బల మాసుర మనల మరుద్ధరయ మవృషాధ్యమ్॥

ప-వి॥ సా, ఆవదత్, ఏత్య, సురసభమ్, అనలమరుద్ధరయమవృషాధ్యమ్, భర్తుమ్, అహమ్, బలమ్, ఆసురమ్, అనలమ్, అరుద్ధరయమ్, అవృషాధ్యమ్. ర౭.

వ్యా॥ (సావదదిత్) (అనలమరుద్ధరయమవృషాధ్యమ్) అనలేన - అగ్నినా, మరుతా - వాయునా, హరేణ - రుద్రేణ, యమేన- వైవస్వతేన, వృష్ణా-ఇంద్రేణ, అనై యశ్చ దేవగణైః ఆధ్యమ్-సమృద్ధమ్, సురసభమ్-సురాణాంసభామ్, ఏత్య-ప్రాప్య, సా-భూమిః, భూమేరధిస్థాత్రీ భూదేవతా, ఏనమవదత్. ఉత్తరార్ధప్రభృతి భూమేర్వాక్యమ్. ఆసురమ్ - అసురసంబద్ధి, బలమ్-సేనామ్, భర్తుమ్, అహమ్, అనలమస్మి-అనమర్థాఽస్మి. కీదృశంబలమ్-అరుద్ధరయమ్- సురైరప్యప్రతిపద్ధవేగమ్, అవృషాధ్యమ్-అధర్మేణ సమృద్ధమ్. సురసభమితి (3) “సభారాజామనుష్యపూర్వా” ఇతి నపుంసకలింగత్వమ్ అనలమితిపద ముత్తరార్ధగతమ్, అలాశబ్దేననిపాతేన నశ్శేసమాసః॥ ర౮॥

తా॥ అప్పుడా భూదేవతయింద్రియములచే నిండియున్న దేవసభకువెళ్ళి చెప్పినది, అదేమనగా-గొప్పబలివృలు దుర్గార్థులయినయమురులవైనయమును నేనుమోయలేను. మూ॥ నయతి కృపాం నృణాం హింసాదానం హింసా మోహివిప్రాణామ్ ।

లుప్యత ఏవ చ సంప్రతి దానం హింసా మోహి విప్రాణామ్॥ర౯॥

ప వి॥ నయతి, కృపామ్, నృణాం, హింసాదాన్, ఆంహః, మోహి, విప్రాణామ్, లుప్యతే, ఏవ, చ, సంప్రతి, దానమ్, హోమ్యః, హి, విప్రాణామ్ ర౯

(3) పాణి. ౨. ౪. ౨౩.

వ్యా॥ (నయతీతి) నయతిరయం ద్వికర్తృకః. కృపామితి (౧) *తస్యేస్థితత
మంకర్త, నృనానితి (౨) *అకర్ణితంకర్త. అంహః-పాప్తా, సోఽత్రనయసక్రియా
యాకర్తాః. నృక్-మనుష్యాః, కృపాన్నయత్యంహః. కీన్పుశాన్ నృక్-
హింసాదాక్-హింసాంధదతఇతిహింసాదాః (౩) “అతోనుపసగ్గేకః” ఇతికః
కీన్పుశమంహః-మోహి-అవశ్యం మోహయతీత్యావశ్యకేణీనిః. విప్రాణా
మితికృపావిశేషణమ్; విగతప్రాణామ్-ప్రాణశూన్యామ్, వినష్టామ్కృ
పామ్, నయతి-ప్రాపయతి; యథావినష్టా కృపాభవతి తథాకృత్యేత్యర్థః.
ప్రాణామితి (౪) “ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవా. ఇతిబహువ్రీహిః, గతశబ్ద
లోపశ్చ. ఇదాసీం అనుర్ధాధిష్ఠితాయాం ము. య్యధర్తః ప్రసథకమానః
పురుషాక్ హింసాదాక్ కుర్వక్ విప్రాణాం కృపాంతాక్ ప్రాపయతీత్యర్థః.
సమ్ప్రతి-ఇదాసీమ్, విప్రాణామ్-బ్రాహ్మణానామ్, దానంబుష్యతే, తథాఽ
నేచ ధర్తా లుప్యంతే. హిశబ్దస్సముచ్చయే॥ ౪౯॥

తా॥ పాపమెక్కువ పర్థిల్లుచున్నది. మనుష్యులందఱును నిర్ణయలయి ప్రాణు
లను హింసించుచున్నారు. బ్రాహ్మణులు దానము హోమము మొదలయినసత్కర్మము
లను విడిచిపెట్టిరి. ౪౯

మూ॥ యాన్యద్యాధ్యేతారో పారావా రీణసజ్జనతామ్ |

యాయాం కథ మనురామ్బుధిపారావా రీణసజ్జనతామ్ ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ యాన్తి, అధ్య, అధ్యేతారః, అపారావాః, రీణసజ్జనతామ్, యాయామ్,
కథమ్. అనురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతామ్. ౪౯.

వ్యా॥ (యాన్తీతి) అల్పిన్ కాలే, అధ్యేతారః-వేదాధ్యయనేఽధి
కృతాః త్రైవిర్లికాః, అధ్యయనవిష్టై ర్విహతారమ్భాః, అపారావాః
అరావరహితాః, వేదసంశబ్దనరహితాభూతాః; (రీణసజ్జనతాయాన్తి)
సజ్జనమ్-ఉద్యోగః, రీణమ్-క్షీణమ్, సజ్జనంయేషాంతే, రీణసజ్జనాః. తద్భావో

(౧) పాణి, ౧, ౪, ౪౯.

(౩) పాణి, ౩, ౨, ౩.

(౨) పాణి, ౧, ౪, ౫౦.

(౪) పాణి, ౨, ౨, ౨౪, వా.

రీణసజ్జనతా; తాంప్రాప్నువన్తి. అధ్యయనా దుపరమస్తీత్యర్థః. ఏవంగతే
 (అనురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతాంకథ మహాయాయామ్) అమ్బు
 ధిసదృశా అనురాః అనురామ్బుధిః, వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాత్ (౧)
 “ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిః” ఇతినమాసః. పారమ్-పరంతీరమ్, అవారమ్-
 అర్వాచీనంతీరమ్, (౨) “పారావారేపరారావచీతీరే”. ఇత్యమరః. పారావా
 రేగామీ-పారావారీణః, తీరప్రాప్త్యర్థః, (౩), అపారవారాత్యన్తానుకా
 మంగామీ” ఇతిభిః. సజ్జనాః-విద్యజ్జనాః, అనురామ్బుధేః పారావారీణాః-
 తీరప్రాప్తాః, సజ్జనాయత్రేతిబహువ్రీహిః. తద్భావః అనురామ్బుధిపారావా
 రీణసజ్జనతా; ఏవంరూపత్వంకథమహాయాయామ్, యద్యవ్యజ్యేతిపదమ్
 (౪) “ఇదమోఽశ్భావోద్యత్వాఽహని” ఇతినచనేనాఽస్మిన్నహ
 నీత్యత్రాత్థే వ్యుత్పాద్యతే; తథాఽప్యత్రాఽహ్నుఃకాలోపలక్షణత్వా
 దస్మిన్ కాల ఇత్యర్థోఽభిప్రేతః. అధ్యేతృశబ్దాఽత్రాఽధికారిమా
 త్రేవర్తతే. నాధీయానేషు; అధ్యయనవిష్ణుస్యోచ్యమానత్వాత్, అపా
 రావా ఇతి ఆరావశబ్దః (౫) “విభామోజిరుప్లువోః” ఇతిఘర్షణ. అపగత
 ఆరావ్రాయేభ్య ఇతి (౬) ప్రాదిభ్యోభాతుజస్యవా “ఇతిబహువ్రీహిః.
 రీణశబ్దః - (౭) “రిజ్-క్షయే “ఇత్యస్తాధ్ధాతోనిష్ఠాంతః” (౮) స్వాద
 యఃపదితః “ఇత్యోదిత్వాత్ (౯) “ఓదితశ్చ “ఇతినిష్ఠానత్వమ్. యా
 యామితిలిజుత్తమపురుషైకవచనమ్. అనురామ్బుధిపారావారీణసజ్జనతా
 మిత్యత్ర. తత్ప్రత్యయః. ప్రకృతేబహువ్రీహీ రస్యపదార్థస్య
 భూమస్తీన్రిత్యేఽపి తాదృగ్రూపస్యాఽవివక్షితత్వాత్ స్త్రీప్రత్య
 యాభావః ||

౪౯ ||

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౫౬.	(౬) పాణి, ౨, ౨, ౨౪, వార్తి.
(౨) అమరే వారివర్గే, ౮.	(౭) స్వాది, ౩౮, పర, ఆక.
(౩) పాణి, ౫, ౨, ౧౧.	(౮) పాణి, ౮, ౨, ౪౫, వార్తి.
(౪) పాణి, ౫, ౩, ౨౨, వార్తి.	(౯) పాణి, ౮, ౨, ౪౫.
(౫) పాణి, ౩, ౩, ౫౨.	

తా|| బ్రాహ్మణులు వేదాధ్యయనమును వదలిరి. నాయందు నివసించుచున్నట్లును. లెప్పుడనురవాహనమునకు సుఖముగానుండుదురోయందు కుపాయమేమియుఁదోపలేదు,

మూ|| ఇతి గిర మవద త్సంసది సాధర్మాణాం తమూ దీనామ్ ।

ప్రాప్త్యా కిల భూమి ర్వాసా ధర్మాణాం తమూదీనామ్॥ ౨౦॥

ప-వి|| ఇతి, గిరమ్, అవదత్, సంసది, సాధర్మాణామ్, తమూ, దీనామ్, ప్రాప్త్యా, కిల, భూమిః, యా, అసా, ధర్మాణామ్, తమూదీనామ్.

వ్యా || (ఇతిగిరమితి) సుధర్మా - దేవసభా, తస్యాంభవాః - సాధర్మాః; దేవా ఇత్యర్థః. సాధర్మాణాంసంసది, తమూ - భూమిః, ఇతి - ఇథమ్, దీనాంగిరమవదత్, కీన్ద్రశ్యాంసంసది - తమూదీనామ్ - తౌ స్త్యహింసాదీనాం ధర్మాణామ్, ప్రాప్త్యాభూమిః - ఫలభూమిః, యాఽసాకిల - ప్రసిద్ధా, తస్యా మిత్యర్థః - ఫలభూమిః - ఆశ్రయభూతా యా ఽసాభూమిః. సా ఏవమవదదితి॥

తా|| తమూది సకలగుణముల కాకరమైన భూదేవత యీవిధంబున దేవసభయందు దీనోత్తలను బలికెను.

మూ|| తే మస్త్రీయస్త హిత్యా జనార్దనం సర్వదైవ రాజస్తమ్ ।

విద్మ స గతిం కృతాసురజనాదఽనం సర్వదైవ రాజస్తమ్॥ ౨౧॥

ప-వి|| తే, అమస్త్రీయస్త, హిత్యా, జనార్దనమ్, సర్వదైవరాజమ్, తమ్, విద్మ, స, గతిమ్, కృతాసురజనాదఽనమ్, సర్వదా, ఏవ, రాజస్తమ్.

వ్యా|| (తేమస్త్రీయస్త ఇతి) భూమేర్వాక్యం శ్రుత్వా భూమి గతదైత్య విధ్వంసనోపాయం తే దేవా అమస్త్రీయస్త. తేషాంమస్త్రీ ప్రకార ఉచ్యతే - సర్వదైవరాజమ్ - సర్వేషాందైవతానాం నౌ రాజానమ్, తమ్-లోకవిదితమ్, కృతాసురజనాదఽనమ్, సర్వదైవరాజస్తమ్ - సర్వస్తిన్నేవకాలేరాజస్తమ్, నిజేనాఽప్రధృష్యేణ తేజసాదీప్యమానమ్, జనాదఽనంహిత్యా అన్యాంగతినవిద్మహే. హిత్యేతి (౧) "జహితేశ్వ.

(౧) పాణి, ౭, ౪, ౪౩.

క్తి” ఇతిహిరాదేశః. సర్వదైవరాజమితి (౧) “రాజామాన్సఖభ్యష్టన్”
ఇతి టచ్ సమాసాంతః విద్యేతి (౨) “విదోలటోవా” ఇతిమసోమాదేశః॥

తా॥ అష్టాదా దేవతలంఘనముజేరి యోచించినదేమనగా—దేవాధిదేవుడయి
యనురసం హారకుడయి యప్రతిహతతే జోయతుడయిన శ్రీమన్నారాయణునికంటె
నన్యఁడీయాపత్తును వీర్చువాఁడులేడు. ౫౧.

మూ॥ అనుదినసముదితసజ్జనగురురేషా పూర్వదేవమాయా సీత్ ।

తేషాం వసతిత్వం తు ధ గురు రేషా పూర్వదేవమాయాసీత్ ॥

ప-వి॥ అనుదినసముదితసజ్జనగురురేషా, పూర్వదేవమాయా, అసీత్, తేషామ్,
వసతిత్వమ్, తు, ధిక్, ఉరుః, ఏషా, పూర్వత్, ఏవ, మా, యాసీత్. ౫౨.

వ్యా॥ (అనుదినమితి) పూర్వదేవాః-అనురాః, తేషాంమాయా-వ
ఞ్చనమ్, సా, (అనుదినసముదితసజ్జనగురురేషా సీత్) రేషః -
హింసా, అనుదినమ్-దినేదినే, సముదితః-సమ్యగుదితః, సజ్జనానామ్-వి
ద్యజ్జనానామ్, గురుః-ఆతిమహతీ, రేషః-హింసా, యథాసాతథోక్తా, తే
షామనురాణామ్, పూర్వత్-నగరవత్, ఏషా-భూమిః, ఉరుః - మహీ
యసీ, వసతిత్వంమాయాసీత్, ధిక్ శబ్దః శోకంద్యో తయతి, అనుదినశ
బ్దోఽపిష్టాయామ్ (౩) “అవ్యయం విభక్తి” ఇత్యాదినాయథార్థే ౭వ్య
యీభావసమాసోప్యత్యపిదితః. తస్యపరీక్ష * “నుప్ నుపా” ఇతిస
మాసః రేఖశబ్దః (౪) “రిషహింసాయామ్” ఇత్యస్తాద్ధాతోర్థఞ్చన్తః.
మాయాసీదితి (౫) “తూప్రాపణే” (౬) “మాజిలుజ్” ॥ ౫౨॥

తా॥ తమమాయచేత ననవరతము సజ్జనులనుబాధించు చున్నయనుగులు భూలో
కమందుండి దొలంగుట కై శ్రీమన్నారాయణుడే యుపాయము.

మూ॥ యేయం వసుధా దై త్యై ర్విజితా రోచేత సోపేత్య ।

పురుషం పురాణ మథతే విజితారో చేతసో పేత్య ॥ ౫౩॥

౧) పాణి, ౫, ౪, ౯౧.

(౪) దివాది, ౧౨౫, పర, సక, షట్.

౨) పాణి, ౩, ౪, ౮౩.

(౫) ఆదాది, ౩౬, పర, సక, అని.

౩) పాణి, ౨, ౧, ౬.

(౬) పాణి, ౩, ౩, ౧౭౫.

౪) పాణి, ౨, ౧, ౪.

ప-వి॥ యా, ఇయమ్, వసుధా, దైత్యైః, విజితా, రోచేత, సా, ఉపేత్య, పురుషమ్, పురాణమ్, అథ, తే, విజితారః, అచేతసః, అపేత్య.

వ్యా॥ (యేయమితి)యా ఇయంవసుధా, దైత్యైః, విజితా-పరాజితా; సాఇయమ్ పురాణం పురుషమ్-నారాయణమ్, ఉపేత్య, రోచేత-దీప్యేత. అథ-పశ్యాత్, తేదైత్యాః, అచేతసః - దుష్టబుద్ధయః, అస్యాః భూమేః, అపేత్య, విజితారః-భీతాశ్చ, హతావాభవేయుః. విజితారఇతి (౧) “ఓవిజీభయచలనయోః” తృజ స్తః ॥ ౫౩॥

తా॥ అసురులచే బాధపడుచున్న యీ భూమి పురాణపురుషుడయిన శ్రీమన్నారాయణుని శరణముజొచ్చినయెడల సుఖపడును. దుష్టులయిన యసురులునప్పుడు నశింతురు. ౫౩.

మూ॥ త మిమో భువన్ముద్ధాం కృతభారత్యాగాంచకార కాయాస్తః!

యఃప్రళయేక్కి భర్తు ర్భారత్యాగాంచకార కాయాస్తః ॥

ప-వి ॥ తమ్, ఇమః, భువన్, ఋద్ధామ్, కృతభారత్యాగామ్, చ, కారకాః, యాస్తః, యః, ప్రళయే, కిల, భర్తుః, భారత్యాః, గామ్; చకార, కాయాస్తః. ౫౪.

వ్యా ॥ (తమిమ ఇతి) భువమ్ - భూమి మేనామ్, ఋద్ధామ్ - సముద్ధామ్, కృతభారత్యాగామ్-కృతానురభారత్యాగామ్చ, కారకాః-కరిష్యమాణాః, యాన్తావయమ్, తమ్, భగవన్తమ్, ఇమః-గచ్ఛామః. యోహిభగవాన్, భారత్యాః-సరస్వత్యాః, భర్తుః-బ్రహ్మణః, ప్రళయే-సకలజీవసంహారసమయే, గామ్-భూమిన్, దివంచ, కాయాస్తః - స్వశరీరస్యాస్తః, చకార, ఉదరేనిహితవానిత్యర్థః. తమేవంభూతమాపత్సఖం గచ్ఛామ ఇతి. ఇమ ఇతి (౨) “ఇన్గతో” ఇత్యస్తాల్లడు తమ బహువచనమ్. ఋద్ధాంకారకా ఇతి (౩) తుముణ్వతాక్రియాయాం క్రియాద్ధాయామ్” ఇతిభవిష్యదర్థేణ్యుత్. (౪) “అకేనోభవే

(౧) రుధాది, ౨౩.

(౩) పాణి, ౩, ౩, ౧౦.

(౨) ఆదాది, ౩౫, పరి, ౧౫, అని.

(౪) పాణి: ౨, ౩, ౧౦.

మృదాధమర్ణ్యయోః ' ఇతి నిషేధా త్కర్తృణి కృద్యోగలక్షణ
మర్ణ్యభావః ॥ ౫౪॥

తా॥ బ్రహ్మచేస్మజింపఁబడిన సకలలోకములను బ్రశ్నయకాలమందు తనయందర
మందుమఱిని రక్షించిన యాపత్సఖుఁడయిన శ్రీమన్నాయణునినే భూమియొక్క
సుఖముకొఱకయి శరణుచొచ్చెదము. ౫౪

అవ ॥ ఏవంభూభారావతారణాయ, భగవన్త మభ్యర్థయితుం
గచ్ఛామ ఇతి సజ్కల్ప్య తద భగవనే స్వాభీష్టప్రార్థనావిషయాం వాచ
మేవ మూచుః॥

మూ॥ కంసస్య మనో దానవభుజ్జమానాం విధాతు రేజ్యేత ।

సస్థాస్నూనాం చిర మనుభు జ్జమానాం విధా తు రేజ్యేత॥౫౫॥

ప-వి॥ కంసస్య, మనః, దానవభుజ్జమానామ్, విధాతుః, ఏజ్యేత, సస్థాస్నూ
నామ్, చిరమ్, అనుభు.జ్జమానామ్, విధా, తు, రేజ్యేత. ౫౫.

వ్యా ॥ (కంసస్యేతి, దానవభుజ్జమానామ్ - హింసకతయాభు
జ్జమనదృశానాం దానవానామ్, విధాతుః - అధిపతేః, కంసస్య, మనః,
ఏజ్యేత - భయేనకమ్యేత. కించ - అనుభు - భూమా, జ్జమానామ్ -
మనుష్యాదిసిపీలికాంతానామ్, సస్థాస్నూనామ్ - స్థావరైశ్చన్దనాదిత్య
ణవర్యైస్తే సుహితానామ్, విధా-ప్రకారస్తు, రేజ్యేత-దీప్యేత ; ఏజ్యే
తేతి(౧)“ఏజ్యకమ్మనే” ణ్యంతాత్కర్తృణిలిఙ్. సస్థాస్నూనామితి స్థాన్నవః -
స్థావరాః, (౨)“గ్లాజిన్తశ్చక్కు” ఇతిక్కుప్రత్యయః.సహస్థాస్నుభిర్వర్తన
ఇతి(౩)“తేనసహేతితుల్యయోగే”ఇతిబహువ్రీహిః.(౪)“వ్రౌపనజ్జనస్య”
ఇతిసహస్యసభావః-అనుభ్యేతి విభక్త్యర్థేయత్. (౫) “అవ్యయమ్” ఇతి
సప్తమ్యర్థేఽవ్యయీభావః. అథవా - భూమేరాయామోయావత్ వి
తతాయామిత్యర్థః - (౬) ' యస్యచాయామః “ ఇత్యవ్యయీభావః.
(౭) ' రేజ్యరాజ్యభ్రాజ్య దీప్తా “ ణ్యంతాత్కర్తృణిలిఙ్. ౫౫॥

(౧) భాషి, ౨౩౪, పర, సక, సేట్. (౫) పాణి, ౨, ౧, ౬.

(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౩౯.

(౬) పాణి, ౨, ౧, ౧౬.

(౩) పాణి, ౨, ౨, ౨౮.

(౭) భాషి, ఆత్మ, అక, సేట్

(౪) పాణి, ౨, ౨, ౨౮.

తా॥ అనురరాజయిన కంసునిమనంబెట్లు తత్తరపడునో? భూలోకమందలిస్తా
వరజగ్గుములన్నియు నెట్లుసుఖపడునో నట్లు శ్రీయశపతిని శరణుజొచ్చెడిమని యో
జిరిచితి. ౫౪.

మూ॥ అనురైః క్షపితక్షత్రబ్రహ్మణం తే జితా ముర్వీమ్ ।

కృత్యా పురశ్చ కర్తుం బ్రహ్మణం తేజతా ముర్వీమ్॥ ౫౫॥

ప-వి॥ అనురైః, క్షపితక్షత్ర బ్రహ్మణమ్, తే, జితామ్, ఉర్వీమ్, కృత్యా,
పురః, చ, కర్తుమ్, బ్రహ్మణమ్, తేజతామ్, ఉర్వీమ్. ౫౬.

వ్యా ॥ (అనురైరితి.) కుశక్మిదము త్తర శ్లోకేనైకవాక్యమ్.
(క్షపితక్షత్రబ్రహ్మణమ్) క్షత్రమ్ - క్షత్రియజాతిః, బ్రహ్మ - బ్రాహ్మణ
జాతిః, క్షపితమ్ - వీశితమ్, క్షత్రం బ్రహ్మచ యస్యాంసా క్షపితక్షత్ర
బ్రహ్మ, అథవా-క్షపితంక్షత్రం యస్యబ్రహ్మణః తత్ క్షపితక్షత్రమ్, బ్రహ్మ
యస్యాంసా క్షపితక్షత్రబ్రహ్మ; బ్రాహ్మణానాం ధర్మపరిపాలకత్వేనసంబంధి
నః క్షత్రియాః క్షపితాః యస్యామిత్యర్థః-తే- ఎవంమన్త్రితవన్తాదేవాః,
అనురైర్జితాం క్షపితక్షత్రబ్రహ్మణమ్, ఉర్వీమ్ - భూమిమ్, తేజతామ్,
పాలితామ్, ఉర్వీమ్-గుర్వీమ్, విస్తీర్ణామ్, అనఙ్కుచితాం కర్తుం బ్రహ్మణ
మ్-పద్మయోనిమ్, పురః-అగ్రేకృత్యా, జగ్గురితి వత్సమాణేన సంబంధః,
పుర ఇతి (౧) పూర్వాధరాపరాణామసి పురధవశ్చైష్ఠిపామ్ ఇతి అసిప్రత్య
యః పూర్వశబ్దస్య పురాఽఽదేశశ్చ. తేజతామితి (౨) 'తేజపాలనే' (౩)
'తిజనిశాతనే' ఇత్యస్తాద్యాణ్యంతః. తేజతాం కర్తుమ్ - దీపితాంకర్తు
మిత్యర్థః ఉర్వీమితి పథమో భూమిపర్యాయః; ద్వితీయస్తు ఉరుశబ్దాద్వి
స్తారవాచినః (౪) "వౌతోగుణవచనాత్" ఇతి జీవంతః ౫౭॥

తా॥ అనురులచే బ్రహ్మక్షత్రియాది సద్వంశములులేకుండఁ జేయఁపడినభూమియై
క్కక్షేమార్థమయి బ్రహ్మదేవుని పురస్కరించుకొని శ్రీయశపతి యొద్దకువెళ్ళిరి. ౫౮.

(౧) పాణి, ౫, ౩, ౩౯.

(౩) చురాది, ౧౯, ఉభయ, సక, సేట్.

౨) భావిది, పర, సక, సేట్.

(౪) పాణి, ౪, ౧, ౪౪.

మూ॥ అథ సురపరిషత్ త్సా ముద ముదితా క్షీరోదసీమానమ్ ।

గతై వ్విక్షత తం సిన్ధుం ముదితా క్షీ రోదసీమానమ్॥ ౫౭॥

ప-వి॥ అథ, సురపరిషత్, సా, ముదమ్, ఉదితా, క్షీరోదసీమానమ్, గత్వా, విక్షత, తమ్, సిన్ధుమ్, ముదితాక్షీ, రోదసీమానమ్. ౫౭.

వ్యా॥ (అథేతి.) అథ = అనంతరమ్, సా, సుమాణాంపరిషత్, ముదమ్ - హర్షమ్, ఉదితా - ఉత్కర్షేణప్రాప్తాసతీ, (క్షీరోదసీమానమ్) క్షీరోదస్య - క్షీరాణాంవస్య. నీమానమ్ - తీరభూమిమ్, గత్వా, తమ్ - క్షీరోదాశ్రియమ్, సిన్ధుమ్ - సముద్రమ్, రోదసీమానమ్ - అతిమహత్తయా ద్యావా పృథివీ సమృత పరిమాణమ్, ముదితాక్షీ - హర్షవికాసితనేత్రా, భూత్వాతం సిన్ధుమైక్షతేతి. తచ్చట్టే హింసజగన్ భూశోఽపి ప్రకృతః క్షీరో దోబుద్ధావిపరివృత్తః పరామృశ్యతే. తంసిన్ధుమైక్షతేత్యనేన తత్రస్య పుణ్యపరిణతిః ఇత్యతః ప్రాచీనానామచ్యయః ॥ ౫౮॥

తా॥ తరువాత దేవతలక్షిసంతోషముతో వెళ్ళి వికాల మయినక్షీరాచ్ఛవము యొక్కగట్టును జూచిరి. ౫౮.

మూ॥ గ్రసితుం వ్యోమేవ గతై భక్తై రనువేల మున్నతీరయ్యతైః ।

సృత్యంతమివ భుజై రితభక్తై రనువేల మున్నతీరయ్యతైః॥ ౫౯॥

ప-వి॥ గ్రసితుమ్, వ్యోమ, ఇవ, గతై, భక్తైః, అనువేలమ్, ఉన్నతీః, అయ్యతైః, సృత్యంతమ్, ఇవ, భుజైః, ఇతభక్తైః, అనువేలమ్, ఉన్నతీరయ్యతైః. ౫౯.

వ్యా॥ (గ్రసితుమితి) అనువేలంవ్యోమగ్రసితుమిన, ఉన్నతీః - పృథ్వీ, గతైః - ప్రాప్తైః. అయ్యతైః - అయతనజ్ఞ్యరిత్యర్థః. అత ఏవ, ఉన్నతీరయ్యతైః - నిజపుష్కంతన్నతీరగతైః, అనువేలమితభక్తైః - వేలాసమీపప్రాప్తభక్తైః - భుజైః - నిజభుజభూతైః, భక్తైః - తరజ్జైః, సృత్యంత మివ ప్రథమోఽనువేల శబ్దస్సతతపర్యాయః; ద్వితీయస్తు వేలా

యాస్సమీప ఇతి విగృహ్య (౧) "అనుర్యత్సమయా" ఇత్యవ్యయీభావః.
ఉన్నశబ్దః (౨), ఉద్వేగేదనే"ఇత్యస్తాన్నిష్ఠాయామ్ (౩) "నుదవిదోష్టత్రా
ప్రూహీభ్యోన్యతరస్యామ్" ఇతి నిష్ఠానత్వమ్॥ ౫౮॥

తా ॥ ఆకసమును మ్రింగునట్లుత్పన్నతములయి లేచివచ్చి తీరమందు పగిలి
యచ్చటి ప్రదేశములను దడుపుచున్నయలల నెడు భుజములచే నృత్యముఁజేయునట్లున్న
క్షీరార్ణవమునజూచిరి. ౫౯.

మూ॥ శ్రియ మశ్రియంచకర్తృణ ఉదర్కమాలాలయస్త మస్యస్తమ్।
వీచిషుసజ్కా తేన త్యుదకమాలాలయస్తమస్యస్తమ్॥

ప-వి॥ శ్రియమ్, అశ్రియమ్, చ, కర్తృణః, ఉదర్కమ్, ఆలాలయస్తమ్, అస్య
స్తమ్, వీచిషు, సజ్కా, స్తే, నతి, ఉదర్కమాలాలయమ్, తమః, స్యస్తమ్. ౫౯.

వ్యా॥ శ్రియమితి) పుణ్యపాపరూపేణ కర్తృద్విరూపమ్; తస్యద్వి
రూపస్యకర్తృణః, ఉదర్కమ్-ఫలమపిద్విరూపమ్, శ్రీరశ్మిః శ్రీరితిస్వగాఢప
వగఃరూపాసమృద్ధిరుచ్యతే. అశ్రీరితితద్విపరీతరూపసరకాదిదుఃఖప్రాప్తిః
తమిమం ద్విరూపస్యకర్తృణ ఉదర్కం ద్విరూపం శ్రియమశ్రియంచ, యథా
క్రమమ్, ఆలాలయస్తమ్ - ఉపలాలయస్తమ్, అస్యస్తమ్ - క్షిప్తస్తమ్,
పుణ్యఫలశ్రియ ముపలాలయస్తమ్. పాపఫలమశ్రియ మస్యస్తమ్-క్షిప్త
స్తమిత్యర్థః. స్వదర్శనేన సృణాం పుణ్యవృద్ధేః పాపక్షయస్యచ హేతు
రిత్యుక్తంభవతి. అర్కే వీచిషుపరంపరయా బహిష్వషు సజ్కామితిసతి
ఉద్గతాయా అకఃమాలాయాః, ఆలయభూతమ్-అశ్రయభూతమ్, తమః-
తిమిరమ్, స్యస్తమ్, భిన్నస్తమ్, ప్రతిఫలితాఽకః ద్విగుణీకృతేన నిజతే
జసా సర్వా దిశో వితిమిరాః కుర్వస్తమిత్యర్థః. అస్యస్తమితి(౪). అనుక్షే
పణే". స్యతమితి(౫) "పాలస్తకర్తృణి(౬) ఓతశ్యని" ఇత్యోకారలోపః॥

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౧౫.

(౪) దివాది, ౧౦౩, పర, సక, సేట్.

(౨) రుథాది, ౨౦, పర, అక, సేట్.

(౫) దివాది, ౪౧, పర, అక, అని.

(౩) పాణి, ౮, ౨, ౫౬.

(౬) పాణి, ౭, ౩, ౭౧.

తా॥ తనదర్శనముఁ జేయువారిపాపములను బోఁగొట్టి వాకిరిపుణ్యముల నిచ్చుచు న్నదియు, తనయలలయందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న సూర్య కిరణములచేతసంభకారమును నశింపఁ జేయుచున్నదియునైన ఊరార్ణవమును జూచిరి. ౫౩.

మూ॥ విషీపతి విద్రుమం యై రనుకూల మనన్త ముల్లోలైః ।

ఉల్లాపయమానం తై రనుకూల మనన్త ముల్లోలైః ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ విషీపతి, విద్రుమమ్, యైః, అనుకూలమ్, అనన్తమ్, ఉల్లోలైః, ఉల్లాపయ మానమ్, తైః, అనుకూలమ్, అనన్తమ్, ఉల్లోలైః. ౬౦.

వ్యా॥ (విషీపతీతి) ప్రథమోఽనుకూలశబ్దః కూలసమీపే ఇత్య స్తిన్నధరేవ రతే. ద్వితీయన్వనుకూలవాచీ, ప్రథమోఽనన్తశబ్దోఽనే కవాచి; ద్వితీయస్తు భగవన్త మాచప్తే ప్రథమ ఉల్లోలశబ్ద శ్చచ్ఛల పర్యాయః; ద్వితీయస్తు మహూర్క్వాచీ. (౧) “ఉ ర్మిషు, మహాత్మా న్లోలకల్లోతా” ఇత్యమరః. యైః, ఉల్లోలైః - చచ్ఛలైః, అనుకూలమ్- కూలసమీపే, అనన్తమ్ - అపరిమితమ్, విద్రుమమ్ - ప్రవాళమ్, ఊర్ దస్సన్వయం విషీపతి. తై రుల్లోత్తార్క మహూర్క్వభిః, అనుకూలమ్- అను కూల్యేన, అనన్తమ్- స్వస్తిశయానం భగవన్తం నారాయణమ్, శేషా హింవా ఉల్లాపయమానమ్ - సన్తానయన్తమ్, ఉల్లాపయమానమితి (౨) “విభాషాలీయతేః” ఇత్యాత్వమ్. (౩) “లియస్సమ్మాననశాలినీ కరణ యోశ్చ” ఇత్యాత్వ నేపదమ్ ॥ ౬౦॥

తా॥ పగడతీగలను తనగట్టుమీఁదఁ ద్రోయుచున్న యలలచేతఁదన మధ్యప్రదేశ మందుఁ బవళించియున్న శ్రియఃపతిని యానందబెట్టుచున్న ఊరార్ణవమును జూచిరి. మూ॥ కకుభాం పర్యన్తం సక్షమ ముత్తమ మూర్క్మ మానేన ।

కర్తు మివ్రోత్కం తత్ర క్షమ ముత్తమ మూర్క్మ మానేన ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ కకుభామ్, పర్యన్తమ్, సక్షమమ్, ఉత్తమ్, అమూః, మిమానేన, కర్తుమ్, ఇన, ఉత్కమ్, తత్ర, క్షమమ్, ఉత్తమమ్, మూర్క్మమానేన. ౬౧.

(౧) అనురే, వారి, ౮.

(౨) పాణి, ౬. ౧, ౫౧,

(౩) పాణి, ౧, ౩, ౭౦.

వ్యా || (కకుభామితి). కకుభామ్ - దిశామ్, పర్యస్తమ్, (సక్షమమ్) క్షమయా - భూమ్యా, సహితమ్, ఉత్తమ్ - క్లిన్నమ్, కర్తృమివ, ఉత్కమ్ - ఉత్సుకమ్, తత్రచ-క్లేదనే, క్షమమ్ - సమర్థమ్, దృష్టపి సముద్రస్య భూతలాది క్లేదనక్షమత్వమ్, యగాస్త సమయేషు. ఉత్తమమ్ - ఉత్కృష్టతమమ్, కేససాధనేనదిగస్తం భూమించక్లేదయితు ముత్సుక ఇతిచేత్ - ఊర్కిమానేన-ఊర్కిణా మహత్త్వరూపేణ పరిమాణేన, కీదృశేనేతిచేత్ - (అమూర్కిమానేన) అమూః-ప్రకృతాః కకుభః, మిమానేన - పరిచ్ఛిన్నతేత్సర్థః, సక్షమమితి (౧) ,, తేన సహేతి తుల్యయోగే" ఇతిబహువ్రీహిః (౨) ,, గోస్త్రియోరుపసంజనస్య " ఇతి, ప్రాస్యత్వమ్, ఉత్తమితి ఉద్దేశిష్టాయామ్ (౩) ,, సుదవిద" ఇత్యాది నావికల్పితత్వాత్, నిష్ఠా నత్యాభావే. (౪) "అనిదితాంహల ఉపధాయాః" ఇతినలోపేచరూపమ్. మిమానేనేతి (౫) ,, మాజ్ఞేనే " శాసచిల్లై (౬) ,, భృశామిత్ " ఇత్యాకారస్యేత్వమ్, ఉత్కమితి. (౭) ,, ఉత్క ఉన్ననాః " ఇతినిపాతితః. ౬౧||

తా॥ అంతటవ్యాపిండుచున్న తనగొప్పయలలచే భూమినిన్నిదిక్కులనున్నదడుపుటకై సంతోషముచేయత్నముఁ జేయునట్లున్న క్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౬౧. మూ॥ మరకతమణిభి స్తీరం బహులహరితతై స్సపర్యస్తమ్ ।

అపిపద్మరాగరత్నై బహులహరితతై స్సపర్యస్తమ్॥ ౬౨||

ప-వి || మరకతమణిభిః, తీరమ్, బహులహరితతైః, సపర్యస్తమ్, అపి, పద్మరాగరత్నైః, బహులహరితతైః, సపర్యస్తమ్. ౬౨.

వ్యా || (మరకతేతి) (బహులహరితతైః) హరితతా - హరితవర్ణత్వమ్, బహులా-భూయసీ, హరితతా . యేషు తే బహులహరితతాః.

(౧) పాణి, ౨, ౨, ౨౫.	(౨) పాణి, ౧, ౨, ౪౮.
(౩) పాణి, ౮, ౨, ౫౬.	(౪) పాణి, ౬, ౪, ౨౪.
(౫) జుహోత్యాది, ౬, తీర్థ, నక, అని.	(౬) పాణి, ౭, ౪, ౭౬.
(౭) పాణి, ౫, ౨, ౮౦.	

(౧) “గోస్తియోః” ఇతిహ్రస్వత్వమ్. తాదృశైః మరకతమణిభిః-పద్మరాగ రత్నైరపి, (బహులహరితతైః) బహ్వీషు ల హరిషు-తరజ్జేషు, తతైః- వితతైః, సపర్యస్తమ్- పర్యస్త సహితమ్, తీరమ్, సపర్యస్తమ్-పూజ యస్తమ్, మరకతపద్మరాగాదీన్ పద్మాద్యాన్తశ్చీతరజ్జైర్విషీషస్త మి త్యర్థః. సపర్యస్తమితి పర్యస్త సహితమితి ప్రథమస్యాఽర్థః. పూజయస్త మితి ద్వితీయస్యాఽర్థః. పూజావచనాత్సపర్యశబ్దాత్ (౨) “కణ్ణాద్విది భ్యోయక్” ఇతియక్ ||

౬౨||

తా|| క్లాఘ్యములయర మరతకమణులనున్న పద్మ రాగమణులనున్న తనయులల చేరి దీసికొనివచ్చి తీరమందుఁబడఁద్రోయుచున్నక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౬౨.

మూ|| అనురకులం హి పురాతన పుష్కత మారాద్య శస్తతాకారమ్ ।

ఇతి హనదివ దైత్యారేః పుష్కత మారాద్య శస్తతాకారమ్ || ౬౩ ||

ప-వి || ఆనురకులమ్, హి, పురాతనపుష్కతమ్, ఆర, అద్య, శస్తతా, కా, ఆరమ్, ఇతి, హనత్, ఇన, దైత్యారేః, పుష్కతమ్, ఆరాత్, యశః, తతాకారమ్ ౬౩.

వ్యా|| (అనుర ఇతి) ఇతః ప్రభృత్తి చత్వార స్తోకా అదృష్టవ్యా ఖ్యానాః. అనురకులమ్ - అనురాణాంసమూహమ్. (పురాతనపుష్కతమ్) పురాతనేన పుంసా-భగవతా, జితమ్ - దేవానురయుద్ధాదౌనిజితమ్, అద్య-అనంతరమేవ. కాశస్తతా, ప్రశస్తతా-ఉచ్చాయః, ఆరమ్-ద్రుతమ్, ఆర-ప్రాప్తవతీ. ఇత్యనేనాఽభిప్రాయేణ, దైత్యారేః - భగవతః, తతాకారమ్. విస్తీర్ణరూపమ్ యశః- అనురవిజయాదిగుణ నిమిత్తయశః, ఆరాత్ - తస్యనమిషే, పుష్కతమ్ - ఏకత్రనక్షీభూతమ్, హనత్ - పరి హానంకుర్వదివ, అనురపరిభూతాం దేవపరిషదంబృష్ట్యా చిరనిర్జితాఽనురబలపరిహానపరం భగవద్యశ ఇవస్థితమ్, తమ్-సిద్ధమ్, ఐక్షతేత్యర్థః. నైర్మల్యాది సాధర్మ్యేణ క్షీరార్ణవస్యయశోరూపేణోత్ప్రేక్షా || ౬౩ ||

తా || ముందు శ్రీమన్నారాయణనిచ్చే జయంపఁబడిన యసురుల కిష్టుడేకచా
గొప్పతనమువచ్చినదని పరిహాసముఁజేయుచున్న సర్వేశ్వరునియొక్క కీర్తివలె నున్న
శ్రీరాధిని జూచిరి. ౬౩.

ము || హరిదృష్ట్యేయి యైచ్చ రున్నాదీ ధరదరీనియద్రవతః ।

జల్పన్నితీవ హరి రరిరు న్నా దీధర దరీ నియ ద్రవతః॥ ౬౪॥

ప-వి || హరిదృష్ట్యై, ఇవ, యః, ఉచ్చైః, ఉన్నాదీ, ధరదరీనియద్రవతః,
జల్పన్, ఇతి, ఇవ, హరిః, అరిరుత్, మా, దీధరత్, అరీన్, ఇయత్, ద్రవతః. ౬౪.

వ్యా || (హరిదృష్ట్యై) హః - భగవతః, దర్శనేన, ఉచ్చైః -
ఉత్కృష్టేణ, ఉన్నాదీవ - ఉన్నత ఇవ, స్థితోయః, (ధరదరీనియద్రవతః)
ధరాణామ్ - పర్యస్త పర్వతానామ్, దరిభ్యః - కన్దరాభ్యః, నియతః -
నిగచ్ఛతః, రవతః-శబ్దతః, నిమిత్తాత్, ఇతి - ఏవమే, జల్పన్నివ. కథం
జల్పన్నివ - ఏవహరిః, అరిరుత్-శత్రూణాంరోధా - బాధకః, ఇయత్ -
ఏతత్పరిమాణమ్, ఏవమ్, దేవపరిభవ పర్యస్తమ్, ద్రవతః - గచ్ఛతః,
అతిప్రవృత్తా, అరీన్ - అసురాన్, మాదీధరత్ - ధారణం మాకు
ర్యాత్, తాహినస్త్రిత్యర్థః, ఆయమత్రవాక్యార్థః - ఏవమతి ప్రవృ
త్తానురోదేకసహజా భగవాన్మాభూదితి పర్యస్తసిరిగుఢః ప్రతి
ఫలితేన స్వతరజ్జఘోషేణ జల్పన్నివస్థిత ఇతి. తమైశ్చతేతి సంబంధః. మాదీ
ధరదితిధారయతేలుకజ్. (౧) “నమాజ్ యోగే” ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥

తా|| శ్రీరసముద్రముయొక్క గట్టుమీదనున్న పర్వతగుహలయం దలలుపగిలి
ఘోషించుచున్న ఘోషమెట్లున్నదనఁగా-శ్రీమన్నారాయణని కేవలచియత్యానందభరి
తమై, మిక్కిలియుద్ధృతులైన యసురులను శ్రీయఃపతిచంపవలయునని చెప్పుచున్నట్లు
న్నది. అట్టిశ్రీరసముద్రమును జూచిరి. ౬౪.

మూ|| ప్రథయన్తి యదూర్హ్యో గాగ్రి నజాన వాహాన మాయాతః ।

రమయన్ హా న, హరే ర్హానజానవాహానమాయాతః॥౬౫॥

(౧) పాణి, ౬, ౪, ౪౪.

ప-వి || ప్రథమన్తి, యదూర్త్యః, అగ్న్యోన్, అద్వనవాహాన్, అమా, యాతః, రమయన్, హ్యుత్, న, హారేః, యః, న, ఋజుః, న, వా, హానమ్, ఆయాతః. ౬౫.

వ్యా || (ప్రథమన్తి) యదూర్త్యః - తరణాః; అగ్న్యోన్ - శ్రేష్ఠాన్, అజు-నవాహాన్-అశ్వాన్, అమా-సహ, యాతః - గచ్ఛతః, ప్రథమన్తి - ఖ్యాపయన్తి; ధవళమనౌహరత్వ మ్రుతేగమనత్వాదిభి రజు-నా-శ్వ సదృశోయస్యోర్త్య ఇత్యర్థః. హారే-భగవతః, హ్యుత్ - హృదయమ్, ఋజు - అకుటిలమ్, స్వాధారమ్, ననరమయన్, అపితుర మయన్నేవ; యః, హానమ్ - త్యాగమ్, విశ్లేషమ్, నవాతయాతః. వాశబ్ద స్సముచ్చయే, భగవన్తనః ప్రీతికరస్సయః విశ్లేషంచనకదాచి త్పాప్నోతి త్యర్థః || ౬౫ ||

తా|| ఏషీరార్ణవము యొక్కయలలు, అద్వనునిగుట్టములవలె నతిసుందరములై తెల్లవై శీఘ్రగునునముగలవైయున్నవో, ఏషీరార్ణవము శ్రీమన్నారాయణునికి సంతోష మును గలుగఁజేయుదు తుణమాత్రమును వానినివలకుండనున్నదో? అట్టిషీరార్ణవ మును జూచిరి. ౬౫.

మూ|| విమలో తిగభీరోపి చ నవకులధరభావహార మకరో ద్యః ।

హరిభక్తోపి మహా నపి న వకులధరభావహార మకరో ద్యః || ౬౬ ||

ప-వి || విమలః, అతిగభీరః, అపి, నవకులధరభావహారమకరోద్యః. హరిభక్తః, అపి, మహాన్, అపి, న, వకులధరభావహారమ్, అకరోత్, యః. ౬౬.

వ్యా|| (విమలఇతి) (విమలో-తిగభీరో-పి-విమలః-నిర్మలః, గభీరః- గమ్భీరః, అపరిచ్ఛేద్యోపి, హరిభక్తో-పి-హారే-భగవతః, ప్రేమపూర్వ నిత్యసేవానిరతో-పి, మహాన్- మహత్త్వగుణయుక్తో-పి, యః, (నవకు లధరభావహారమకరోద్యః) నవానామ్-అదృష్ట పూర్వాణామ్, కులధరా ణామ్ - కులపర్వతానామ్, భాః - దీప్తిః, యేషాంతే నవకుల ధరభాః; అవహారాః - గ్రాహాః, మకరాఖ్యాశ్చ - మత్స్యవిశేషాః, తేషామ్, ఉద్యా-ఉద్గతిః, యస్యనతథోక్తః. ఉద్యేతి ఉత్పూర్వాద్యాతే;

(౧) “ఆతశ్చోపసగేఁ” ఇతి స్త్రియాంభావే అజ్. ఉపసజనప్రాస్యత్వమ్. కులవర్వతసదృశగ్రాహమకరాది దుష్టసత్వసంక్షోభవానిత్యర్థః. (వకులధర భావహారమ్) వకుళాభరణవత్ భావాపహరమ్, నాఽకరోత్ - నకృతవాన్. వై మల్యాదిభిః కించిన్మణసదృశోఽపి దుష్టసత్వాయతనతయా వై సాదృశ్యా ద్యః పరాఙ్ముశమునిసదృశోనాఽభవ దిత్యభిప్రాయః॥ ౬౬॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవము, సమృద్ధిల్లవలె నిర్మలమై యతి గంభీరమై గొప్పదై భగవంతునియందు మిక్కిలిభక్తికలదైయున్న పుటికిన్ని భయభూరములైన మొసలి మొదలగు దుష్టజంతువులను గలది కావున వానితో సామ్యమునొందక పోయెనో, అట్టి షీరార్ణవమును జూచిరి.

మూ॥ యేనో చ్ఛ్చి యతా తిమిరం ముక్తాశ్చ జ్ఞే విభాగేన ।

యత్రా సుస్థే సఫేనే ముక్తాశ్చ జ్ఞే విభాగేన॥

౬౭.

ప-వి ॥ యేన, ఉచ్ఛ్చియతా, తిమిరమ్, ముక్తాశమ్, భే, విభాగేన, యత్ర, అసుస్థే, సఫేనే, ముక్తాశ్చ జ్ఞే, విభాగేన.

౬౮.

వ్యా ॥ (యేనేతి) యేన, భే-అకాశే, ఉచ్ఛ్చియతా - వధామానేన, (విభాగేన) విభామ్ - ప్రభామ్. గచ్ఛతా-ప్రాప్నువతా, తిమిరంముక్తాశంభవతి. ముక్తా ఆశాయస్యతస్తుక్తాశమ్; వినాశయోగాత్సావృత్త్యాశారహితమిత్యర్థః అథవా - ఆశాః-దిశః, ముక్తాః ఆశాః యేన తస్తుక్తాశమ్; విభాగేనేతి (౨) “అన్యేషవిదృశ్యతే” ఇతిగమేః కర్తరిజః. యత్రచసఫేనే-ఫేనసహితే, ముక్తాశ్చ జ్ఞే, విభాగేన-భేదేన, అసుస్థేభవతః. ముక్తాశ్చ జ్ఞేనానాం షీరాత్కేఽస్తి సముద్రేసారూప్యా ద్భేదేనాఽధ్యవసాయోనాఽస్తీత్యర్థః. శ్చజ్జలస్యజలజవిషయస్యాఽస్యోభయ లిజ్జత్యేన సపుంసకత్వాశయణాత్, (౩) “పరవల్లిజ్జంధ్వస్త్య తత్పురుషయోః” ఇతి సపుంసకత్వమ్ ॥

౬౯॥

(౧) పాణి, ౩, ౩, ౧౦౬.

(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౦౧.

(౩) పాణి, ౨, ౪, ౨౬.

తా॥ ఆకాశమందగిటి యలలుకొట్టుచున్న యేక్షీరసముద్రముయొక్క కాన్తి చేత సమస్త దిక్కులయందున్న యంధకారములు నశించినవో? ఎచ్చటనుండు తెల్లనైన ముత్యములకును శబ్దములకును మెరులకును భేదముఁదెలియలేదో; అట్టిక్షీరార్ణవమును జూచిరి.

౬౩.

మూ॥ వీడ్వొ నిశి కిల యస్తి నక్తం దివసే వినార్యమణిజాతే ।

నశ్యే ధ్వాంతం ధామ్నా నక్తం దివసే వినార్యమణిజాతే॥ ౬౪

ప-వి॥ వీడ్వొ, నిశి, కిల, యస్తిక్, అక్తమ్, దివసే, వినార్యమణి, జాతే నశ్యేక్, ధ్వాంతమ్, ధామ్నా, నక్తం, దివసే, వినా, ఆర్యమణిజాతే.

౬౪.

వ్యా॥ (వీడ్వొవితి)కిలశబ్దో వితరేణ. వీడ్వొ-విగత చంద్రాయామ్, నిశి-రాత్రౌ, వినార్యమణి-ఆదిత్యరహితే, దివసేచ, జాతే-నిష్పన్నే, ఆర్యమణి జాతే - అరణీయమణిసమూహే, యస్తిన్నభౌ, నక్తందివసేవినా, నక్తం దివసే-సర్వకాలమ్, స్వేన శీతేన ధామ్నా - తేజసా, ధ్వాంతంనశ్యేక్. అక్తమ్ - వ్యక్తమ్, నిశ్చితమిదమత్యర్థః. దివసనిశయోరాదిత్య చంద్రౌ శూన్యతాసంభావనేఽపి క్షీరాభే రతిదీప్ర బహురత్నయోగా త్యస్యచ సత్తత సంసక్తదీప్తియోగాత్తత ఏవ సర్వం ధ్వాంతం నశ్యేక్; నచంద్రౌ సూర్యాభ్యాం కార్యమిత్యర్థః. వినోర్యమణీతి వినోభాతోర్యమా యేనేతి బహుప్రీహిః. నక్తందివసశబ్దః (౧) “నక్తందివరాత్రిద్వివ” ఇతి నిపాతితః. ఆర్యశబ్దః (౨) “ఋగతౌ” ఇత్యస్తాత్ (౩) “ఋహలోర్ణ్యత్” ఇతివ్యుత్పాదితః- ఆర్యభ్యమ్ - సేవ్యత్వమ్. స్పృహణీయత్వ మిత్యత్రాభిప్రేతమ్॥

౬౫॥

తా॥ రాత్రియందు చంద్రుఁడు లేకపోయినను, దివమందు సూర్యుఁడులేకపోయినను, తనతేజస్సుచేతనున్న, తనయందున్న జ్ఞాఘ్రియలైన మణులయొక్కకాన్తి చేత నున్న సకలార్థకారములనే క్షీరార్ణవము నశింపఁ జేయుచున్నదో, అట్టిక్షీరాభిని జూచిరి.

౬౬.

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౩౭.

(౨) జూహోత్వాది, ౧౬.

(౩) పాణి, ౩, ౧, ౧౨౪.

మూ॥ య స్సేవన తిష్ఠమానో శక్తి ముకుందాయ మానేన ।

యేనా ఘృహృతా న కృతం శక్తిము కుందాయమానేన॥ ౬౯॥

ప-వి॥ యః, స్వేన తిష్ఠమానః, అశక్తి, ముకుందాయ, మానేన, యేన, అఘృతా, న, కృతమ్, శక్తి, కిము, కుందాయమానేన. ౬౯.

వ్యా ॥ (యస్సేవనేతి) స్వేనమానేన - స్వరూపపరిమాణేన, ముకుందాయ తిష్ఠమానః-తస్యా౭౭త్తానం ప్రకాశయత్, అశక్తి, జన్యైః భగవతే స్వప్రకాశనాయైవ వధమాన ఇత్యర్థః. తిష్ఠమాన ఇతి (౧) “ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ” ఇత్యాత్మనే వదమ్. ముకుందాయేతి, (౨) “శ్లాఘాపల్నబీసాశపాంక్షీస్స వ్యమానః” ఇతినంప్రదానసంజ్ఞా. యేన కుందాయమానేన - కున్దకున్దల సదృశవర్ణేన, జనానాం అఘృహృతా - పాపంఘృతా, కిము, శమ్-సుఖమ్, నకృతమ్. ఆత్మానందశ్యతాం సర్వపాప హరణేన సర్వమపిసుఖం కృతమిత్యర్థః (౩) “కర్తు కృత్యబ్ధిలోపశ్చ” ఇతి క్యర్థో॥ ౬౯॥

తా ॥ ఏక్షీరసముద్రము శ్రీయఃపతిః దనస్వరూపమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నదో? తనదర్శనమాత్రముచే లోపలయొక్కనకల పాపములను బోగొట్టి యన్ని విధసుఖములనిచ్చుచున్నదో. యక్షీరసముద్రమును జూచిరి. ౬౯.

మూ॥ యత్రోచ్చాయాన్ని జతను ముత్తలికా లమ్భయన్తి రోధాయామ్ ।

వర్తేత యం హి భజతా ముత్తలికాల మ్భయన్తిరోధాయామ్॥ ౭౦॥

ప-వి॥ యత్ర, ఉచ్చాయాత్, నిజతనుమ్, ఉత్తలికాః, లమ్భయన్తి, రోధాయామ్, వర్తేత, యమ్, హి, భజతామ్, ఉత్తలికాలమ్, భయమ్, తిరోధాయామ్.

వ్యా ॥ (యత్రేతి) యత్ర, ఉత్తలికాః-తరణాః, నిజతనుమ్ - స్వరూపమ్, ఉచ్చాయాత్కారణాత్, (రోధాయాం లమ్భయన్తి)రోధః-తీరమ్, తీరవదాచరణమ్, తీరసాదృశ్యం ప్రాపయన్తిత్యర్థః. ఉచ్చాయాదితి. (౪) “ఉదిశ్రయతి. యాతిపూర్ణివః” ఇలి ఘర్థ. లమ్భయన్తి

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౨౩.

(౨) పాణి. ౧. ౪. ౩౪.

(౩) పాణి. ౩. ౧. ౧౧.

(౪) పాణి. ౩. ౩. ౪౯.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ

(౧) “డులభమ్ ప్రాప్తే” ఇతిణిచి. (౨) “లభేశ్చ” ఇతి సుమాగమః. రోధాయామితి రోధవదాచరతీతి (౩) “కర్తుః కృజ్ నలోపశ్చ” ఇతి కృజ్. (౪) “అకృత్సార్వధాతుకయోః” ఇతి దీఘః. (౫) అప్రత్యయో త్” ఇతి స్త్రియాంభావే అకారప్రత్యయః. యంభజతాం సాంసారికంభ యమ్, తిరోధాయామ్-అస్తధాన్, వర్తేత-నశ్యేదిత్యర్థః. ఉత్కలికాల మితిక్రియా విశేషణమ్. కలికాలముత్పజ్యవర్తేత - కలికాలకారిత మపి దురిత మతీత్యేత్యర్థః. తిరోధాయామితి. (౬) “తిరోస్తధాన్” ఇతి తిరశ్చబ్దస్యోపసంగసంజ్ఞా. (౭) “ఆతశ్చోపసంగే” ఇతి స్త్రియాంభావే ఘజ్ ప్రత్యయః. ౭౦॥

తా॥ దేనియొక్కయలలు గట్టుపలెనత్తున్న రైజూడఁబడుచున్నవో? లో కులుదేనిని భజించిసంసార దుఃఖమును బోగొట్టుకొనియెదరో, అట్టిరైజూడినిజూచిరి.

మూ॥ యత ఉదితా అప్సరసో మా సురభీకా సమన్దారాః॥

దేవా రమ్యా రమయామాసు రభీకా సమన్దారాః॥ ౭౧॥

ప-వి॥ యతః, ఉదితాః, అప్సరసః, అమా సురభీకాః, సమన్దారాః, దేవాన్, రమ్యాః, రమయామాసుః, అభీకాః, సమమ్, చారాః. ౭౧.

వ్యా॥ (యత ఇతి) (అమాసురభీకాః) అమాశబ్దస్సహృద్ధే. సురభీ-వసిష్ఠధేనుః, సహసురభ్యాజాయస్త ఇత్యమాసురభీకాః. సురభీ శబ్దాత్ (౮) “కృదికారాద్దకినః” ఇతి జీమ్. (౯) “నద్యౌతశ్చ” ఇతి కమ్ సమాసాంతః. మన్దారేణ - కల్పవృక్షేణ, సహజాయస్త ఇతి సమన్దారాః అభీకాః-కాముక్యః. (౧౦) “అనుకాభికాభీకః కమితా” ఇత్యభీకశబ్ద

(౧) భాషి. ౧౦౦౦. ఆత్మ. సక. (౨) పాణి. ౭. ౧. ౬౪.

(౩) పాణి. ౩. ౧. ౧౧. (౪) పాణి. ౭. ౪. ౨౫.

(౫) పాణి. ౩. ౩. ౧౦౨ (౬) పాణి. ౧. ౪. ౭౧.

(౭) పాణి. ౩. ౧. ౧౩౬. (౮)

(౯) పాణి. ౫. ౪. ౧౫౩. (౧౦) పాణి. ౫. ౨. ౭౪.

కాముకవాచీ నిపాతితః. అమాసురభీకాస్సమన్దారాః- సురభ్యామన్దారేణ
చసహితాః, అప్పరసో యత ఉదితాః, రమ్యాః, అభీకాః - కామయ
మానాః, దారాభూత్వా దేవాన్ సమంరమయామాసుః యత ఉదితా
ఇతిరమ్యత్వేహేతుః. పముద్రామత్సన్నానాంహి తాసామయోనిజత్వే
నరమణీయత్వ ముపపద్యతే || ౭౧||

తా|| ఏక్షీరాభిమందు కామధేనువుకల్ప వృక్షములతోఁగూడఁ బుట్టినయతిసం
దరులైనయప్పరస్సులు దేవతలనానందఁ బెట్టుచున్నారో అట్టిఏక్షీరాభిని జూచిరి. ౭౧.
మూ|| యస్యోర్తయో జనిభువ్రా. వారుణ్యా దేవవాహసమితాయాః |

భాన్తి క్వచిదుదితమణా వారుణ్యా దేవ వాహసమి తాయాః ||

ప-వి|| యస్య, ఉర్తయః, జనిభువః, వారుణ్యాః, దేవవాహసమితాయాః,
భాన్తి, క్వ, చిత్, ఉదితమణా, ఆరుణ్యాత్, ఏవ, వాహసమితాయాః. ౭౨.

వ్యా || (యస్యేతి) (దేవవాహసమితాయాః) దేవవాహః-దేవా
౭శ్వః, ఉచై ప్తశ్వాః, తేనసమితాయాః-ఉత్పత్తికాలే తత్సహితాయాః,
వారుణ్యాః - సురాయాః, జనిభువః, ఉత్పత్తిభూమే, యస్య, ఉర్తయః,
ఉదితమణా - స్ఫురితరత్నే, క్వచిత్ప్రదేశే, తత్ప్రభానంపకజా ౭౭రు
ణ్యాదేవభాన్తి; నస్వత స్సిద్ధేన శుక్లేనేత్యర్థః. కేవలశ్చ ఉర్తయః -
(వాహసమితాః) వాహసేన - అజగరనామ్నా మహాకాయేన సర్ప
జాతి విశేషేణ, మితాః-పరిచ్ఛిన్నాః, తత్సదృశపరిమాణా ఇత్యర్థః. ఏనం
రూపాః కిల యా ఉర్తయ ఇత్యర్థః, ఉర్తిశబ్ద స్త్రియామపి వర్తత
ఇతి స్త్రీలింగపదేన పరామశోకపవత్తి. ఆరుణ్యాదితి కర్తృణిల్యబ్ధోపే
షచ్ఛమీ; ఆరుణ్యం ప్రాప్యేత్యర్థః. ౭౩||

తా|| ఉచైప్తశ్చైవస్సుకుసు మదిరమునకు సుత్పత్తిస్థానమైన యేక్షీరాభియొక్క
గొప్పయలలు, తనయందున్న మాణిక్యములకాన్తిచేత నెఱ్ఱగాశోభిల్లుచున్నవో, అట్టిఏక్షీ
రాభిని జూచిరి. ౭౨.

మూ|| లేభే యతః పరమయా రమయా మా సముదితా సుధా మానమ్ |
శ్రీశ్చ హరి మనుపరమయా రమయా మాన ముదితా సుధా మానమ్ ||

ప-వి॥ తేభే, యతః, పరమయా, రమయా, అమా, సముదితా, సుధా, మానమ్, శ్రీః, చ, హరిమ్, అనుపరమయా, రమయామాన, ముదితా, సుధామానమ్. ౭౩.

వ్యా॥ (తేభ ఇతి) పరమయా - ఉత్కృష్టయా, రమయా - లక్ష్మ్యా, అమా - సహ, యతః - యస్మాత్, సముదితా - సమ్యగావిభూతా, సుధా - అమృతమ్, మానమ్ - పూజామ్, తేభే. క్షీరాబ్జే రుత్పన్నతేన లక్ష్మ్యాసహౌత్పన్నతేన చామృతస్య వైలక్షణ్యమి త్యర్థః. కించ - యత ఉదితా సాచశ్రీః, అనుపరమయా - ఉపరమం నయాస్తీ, ముదితా - ప్రీతా, సుధామానమ్, శోభనతేజసమ్, హరిమ్, రమయామాన - సర్వలోకేశ్వరస్య భగవతో రమణ హేతుః పరమేశ్వరీ శ్రీరపి యత ఉదితా ; తమభయభూమిత్వ విలక్షణత్వమపియో లబ్ధవానిత్యర్థః. అనుపరమయేతి (౧) “యాప్రాపణే” (౨) “అతో నుపనగేశకః” ఉపరమశబ్దేతు ఘృణే రమేరుదాత్తోప దేశత్వా భావేన ప్రాప్తవృద్ధిః (౩) “యమ ఉపరమే” ఇతి నిపాతనా ద్భవతీతి వామన పుత్రికారేణోక్తమ్ ॥ ౭౩॥

తా॥ శ్రీదేవితోడబుట్టినయమృత యే క్షీరాభియందుబుట్టినందునక్లాఘనీయమైనదో, సర్వలోకేశ్వరుడైన శ్రీమన్నారాయణుని గూడయానందబెట్టుచున్న యట్టి శ్రీదేవిదేనియం దవతరించెనో, యట్టిక్షీరాబ్జవమును జూచిరి. ౭౩.

మూ॥ సమరతకః కిల యో నై ర్వన మాలీన స్తయామానః।

నిత్యనివాసేన చ యం వనమాలీ నస్తయామానః॥ ౭౪॥

ప-వి॥ సమరతకః, కిల, యః, అన్తః, వనమ్, ఆలీనమ్, దయామాన, నిత్యనివాసేన, చ, యమ్, వనమాలీ, నస్తయామాన. ౭౪.

వ్యా॥ కిలశబ్ద ఉత్పేక్షాం ద్యోతయతి. (సమరతక ఇతి) యః, క్వచిత్ప్రదేశే మరతకసహితస్సక, అన్తరాలీనంవనమ్, దయామానకిల -

(౧) అదాది. ౩౯. ఉభయ. సక. (౨) పాణి. ౩. ౨. ౩.

(౩)

రక్షితవానివేత్సర్థః. మరతక శిలా స్పముద్రమధ్యే భాసమానా
శ్వామయాపా వసమివ భాసస్తే. తద్వాన్. సముద్ర శ్మరణార్థంస్వాస్తా
ప్రవిప్తం వనం రక్షితవాని వేత్సుక్తం భవతి. దయతి రత్ర రక్షణార్థః.
కృపావాచీవా. లిటి (౧) “దయాయా సశ్చ” ఇత్యమ్ప్రిత్యయః. వస
మాలీచభగవ- నాత్మనా నిత్య నివాసేన నన్దయామాన. న దేర్ల్యన్తాత్
(౨) “కాస్ప్రిత్యయాత్” ఇత్యామ్ప్రిత్యయః ॥ ౭౪॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవముధ్య ప్రదేశమందున్న మరతకమణిమయమైన భూములుపర్వా
కాల మందలి యడివివలె భాషిల్లుచున్నవో; శ్రియఃపతియెచ్చటనిత్య వాసముఁ జేయు
చున్నాఁడో యాక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౭౪.

మూ॥ క్వాపి చ యత్ర శ్రితబహుతరజ్జతే పద్మరాగదృశ్యమహః ।

నచయత్ర మధురి పా స్వాస్తరజ్జతే పద్మరాగదృశ్యమహః॥౭౫॥

ప-వి॥ క్వ, ఆప, చ, యత్ర, శ్రితబహుతరజ్జతే, పద్మరాగదృశ్యమహః, న,
చ, యత్ర, మధురిపా. స్వాస్తరజ్జ, గతే, పద్మరాగదృశి. అమహః. ౭౫.

వ్యా ॥ (క్వాపిచేతి) (శ్రితబహుతరజ్జతే) బహవస్తరజ్జా య
క్తిన్సః బహుతరజ్జః, తస్యభావోబహుతరజ్జతా; శ్రితా బహు
తరజ్జతా యేనసః శ్రితబహుతరజ్జతః. (౩) “గోస్తియోః” ఇతిప్రాస్య
త్వమ్. పద్మరాగ దృశ్యమహః - దృశ్యంమహా దృశ్యమహ ఇతి
కర్తృధారయః. తతః పద్మరాగదృశ్యమహ ఇతి. వస్తీనమాసః. శ్రిత
బహుతరజ్జతే యత్ర-అథా, క్వాపిపద్మరాగదృశ్యమహే, దృశ్యమ్-దశ-
రీయమ్, మహః - తేజః, భాతి. (పద్మరాగదృశి) పద్మస్యవరాగోయ
స్యా ఇతివిగృహ్య (౪) “ఉపమానపూర్వపదస్య” ఇతి బహుప్రీహిః,
ఇవశబ్దలోపశ్చ. పద్మరాగదృశ్యమహే విగృహ్య పునరపిబహుప్రీహిః
పద్మరాగదృశి మధురిపా, (స్వాస్తరంగతే) స్వస్య - సముద్రస్య, అస్త

(౧) పాణి. ౩. ౧. ౩౭.

(౨) పాణి. ౩. ౧. ౩౪.

(౩) పాణి. ౧, ౨, ౪౪.

(౪)

యమకరత్నాకరే సవ్యఖ్యానే.

సా - మధ్యమ్, గతే-ప్రాప్తేనతి, యస్య, అమహః - అకల్యాణమ్,
 వాఽస్తి, స్వకథ్వాఽన్తర శబ్దయోరేకాదేశే(౧)“అన్తాదివచ్చు” ఇతి ఏకా
 దేశస్య పూర్వం ప్రత్యస్తవద్భావా నా కారస్య పదాన్తరత్వోపపత్తిః.
 “గ్రాసితః ప్యేమేవ” ఇత్యాదిషు శ్లోకేషు యచ్చైత్రపరామృష్ట స్యా
 ఽర్థస్య, “తంసిద్ధమైశత” ఇతి పూర్వమేవ ప్రత్యవమశః కృత ఇతి
 తేనైవేపాంపాక్యపరిసమాప్తిః॥ ౭౫॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవముకొన్నిచోట పద్మరాగమణివలె శోభిల్లుచున్నదో; ఏక్షీరా
 ర్ణవము భగవత్సంబంధముచేత నిత్యమంగళమై యున్నదో యాక్షీరార్ణవమును జూచిరి.

మూ॥ తత్ర స్వపుణ్యపరిణామే ధమానాం నభోగభవ్యా నై ।

దదృశు రపూర్వా మృద్ధిం సమేధమానాం నభోగభవ్యా నై॥౭౬॥

ప-వి॥ తత్ర, స్వపుణ్యపరిణామే, అధమానామ్, నభోగభవ్యానై, దదృశుః
 అపూర్వామ్, ఋద్ధిమ్, సమేధమానామ్, నభోగభవ్యామ్, తే. ౭౬.

వ్యా ॥ (తత్రేతి) తత్ర - యీరాఽఙ్గా, స్వపుణ్యపరిణామే-
 ఆత్మీయస్య పుణ్యస్య పరిణామసన్నిభే, చిరకాలాఽఽజితే పుణ్యఫలవద
 నుకూలరూపే, అధమానామ్-నిహీనానామ్. పుంసామ్, (నభోగభవ్యానై)
 అన్త శ్శబ్ద సమీపవచనః, భోగః - భోగ్యః, కర్తృణిఘర్జ్. భవతీతి
 భవ్యః; (౨) “భవ్యగేయ ప్రవచనీయ” ఇత్యాదినాకర్తరికర్తృణిచ నిపా
 తితః, భోగ్యోనభవతీతి నభోగభవ్యః, అన్తః, - సమీపః, యస్య
 సతతోక్తః. అధమానా మభోగ్యభూత స్వ సమీప ఇత్యర్థః. ఏవం
 భూతే సముద్రే, అపూర్వామ్-అననుభూతపూర్వామ్, సమేధమానామ్-
 వర్ధమానామ్, ఋద్ధిమ్ - సమృద్ధిమ్, సమృద్ధిమ్ తే - దేవా; భూమిః
 సహితా దదృశుః. కీదృశీమ్ - (నభోగభవ్యామ్) - నభః - ఆకాశః-
 తద్దచ్చ నీతి నభోగాని, నభోగానిచతాని భావించ - సమ్రతాణిచ, నభోగ

భాని, తానివ్యయతి సంవృతోతి నభోగభవ్యా, తామిత్యర్థః. (౧)
 “వ్యోజ్ సంవరణే” (౨) “అతోనుపసగేకః.” నను-నభోగభవ్యాస్త ఇతి
 పూర్వాధ్యేపతితస్య పదస్యనజ్ సమానే (౩) “నలోపానఞ్” ఇతి సకార
 లోపాత్ అభోగభవ్యాస్త ఇతి రూపప్రాప్నోతి నైషదోషః. (౪)
 “నభ్రాణ్ణపా” ఇత్యాదిసూత్రే నభ్రాడాది గ్రహణస్య భూమ్యాది గ్రహణ
 ప్రదశ్చ నార్థత్వాదత్రాపి ప్రకృతిభావోఽస్తి, యథానగచ్ఛతీతి నగః;
 సరివ్యతీతి సరః. యథాచాఽనేకస్మిన్ ప్రదేశే వక్రత్వగుణయోగినీ కంస
 స్యగన్ధకారికాస్తీ నైకవక్రేత్యుచ్యతే-యథాచ (౫) “నైకరాగస్ఫురిత.
 మణిరుచో దక్షిణాస్యాఽర్జనస్య” ఇతి విశాఖదేవేన ప్రయుక్తమ్. సపునర
 నేకరాగ స్ఫురితమణిరుచ ఇతి. అథవా-మహావిభాషయా సభక్ సమా
 సస్య వికల్పితత్వాత్ సమాసాభావే చోత్తర పదాధికార విహితనలోపా
 భావః. యథా - అబ్రాహ్మణ ఇత్యస్య విగ్రహవాక్యే నబ్రాహ్మణ
 ఇత్యస్మిన్.

2౧॥

తా॥ అప్పుడా దేవతలు, భాగ్యహినులచేతఁ బొందఁదగనిదై, తమతమపుణ్య
 ములే యిట్లుపరిణమించినట్లున్న యాక్షీరసముద్ర మధ్యమందు, అకసమందున్న నక్ష
 త్రములను గప్పునట్లు వర్షిల్లుచున్న యపూర్వమైన యొకసంపర్కము (భగవంతుని) జూచిరి.
 మూ॥ అథ పశ్యస్త స్మిన్నా శాస్తిమితేక్షణం సముద్రేకమ్ ।

అలభస్త హృది స్మిన్నా శాస్తిమితేక్షణం సముద్రేకమ్॥ 22॥

ప-వి॥ అథ, పశ్యస్తః, తస్మిక్, ఆశాస్తిమితేక్షణమ్, సముద్రేకమ్, అలభస్త,
 హృది, స్మిక్, ఆశాస్తిమ్, ఇతే, క్షణమ్, సముద్రే, కమ్. 22.

వ్యా ॥ (అథేతి) ఉత్తరార్ధగతం సముద్ర ఇతి పదం తస్మిన్నిత్య
 నేన సంబధ్యతే. తస్మిన్ సముద్రే, సముద్రేకమ్ - సమ్యగుద్రేకమ్,
 వృద్ధిమ్, పశ్యంతాదేవాః, స్మిన్ హృది, కమ్- సుఖమ్, అలభస్తః కథం

(౧) భాషి, ౧౦౩౨, పర, సక. (౨) పాణి. ౩. ౨. ౩.

(౩) పాణి. ౩. ౩. ౩౩. (౪) పాణి. ౬. ౩. ౭౫.

(౫) ముద్రారాక్షసమ్.

పశ్యంతః - ఆశా స్తిమితేక్షణమ్ - సముద్రావలోక నాశయా స్తిమితమ్ -
అస్పష్టమ్, ఈక్షణమ్ - చక్షుః, యథాభవతి తథాపశ్యంత ఇత్యర్థః. కీదృ
శేహృది-(ఆశా స్తిమితే) ఆశా స్తిమ్-ఆశాసనమ్, ఇతే-ప్రాప్తే, తాదృశసుఖా
నుభవప్రార్థనాయుక్తే హృదయఇత్యర్థః. ఆశా స్తిమితి (౧) "అజశ్శాస్సు
ఇచ్ఛాయామ్" (౨) "క్తిన్నాభాదిభః" ఇతి క్తిక్తా ॥ 22॥

తా॥ పిమ్మటనాచేవతలు, తమ సేత్రముల తొప్పలనుగూడ నార్పక నత్యాదరము
తో నాభగవంతునిజూచి గొప్పసంతోషము నొందిరి. 22.

మూ॥ తన్మస్తే స్య పయోధే రుత్తరతారే జితాత్మనా మేయే ।

అద్ధా సంసారగతీ రుత్తరతా రేజితాత్మనా మేయే॥ 2౩॥

ప-వి॥ తస్యః, తే, అస్య, పయోధేః, ఉత్తరతారే, జితాత్మనామ్, ఏయే, అ
ద్ధా, సంసారగతీః, ఉత్తరతా, రేజితాత్మనా, మేయే. 2౩.

వ్యా॥ (తనువీతి) అస్యపయోధేః, ఉత్తరతారే - ఉత్తరతారే,
జితాత్మనామ్ - జితమనసామ్, యోగినామ్, ఏయే-ప్రాప్తే, అద్ధా-కేవల
మ్. సంసారగతీరుత్తరతా-భగవత్ప్రాప్తేన, రేజితాత్మనా దీపితస్వరూ
పేణ, మేయే-పరిచ్ఛేద్యే, బోధుంశక్య ఇత్యర్థః. కేవలంముక్తేనజ్ఞేయే
నాఽన్యేనేత్యుక్తం భవతి. ఏవంవిధే ఉత్తరతారే, తేదేవాస్తస్యః. అయమ
త్రక్రమః-ముముక్షుభిర్జితాత్మభిః ప్రాప్యోఽయంప్రదేశః, ప్రాప్తైశ్చము
క్తైర్జాతుంశక్యః, నాఽన్వైరితి. జితాత్మత్వం ముముక్షుత్వదశా; సంసా
రోత్తరణం రేజితాత్మత్వంచ, ముక్తదశా. తత్రపూర్వావస్థస్య ప్రాప్య
మ్, ఉత్తరాఽవస్థస్య ప్రత్యక్షోఽవసేయమ్. జితాఽఽత్మనామితి జాతౌ
బహువచనమ్. ఉత్తరతా రేజితాత్మ నేతి జాతావేకవచనమ్. జితాత్మనా
మితి (3) "కృత్యానాంకర్తరి" ఇతిషష్ఠీ-ఇతరయోస్త్యనే నైవతృతీయా.
అభవా-అద్ధా-సాధు, రేజితాత్మనా ముక్తేనాఽప్యమేయే - అపరిచ్ఛేద్య

(౧) ఆదాది. ౧౨.

(౨)

(3) షాశీ. ౨. 3. 2౧.

మాహాత్మ్యే, ఉత్తరతార ఇతి (౧) “దిక్చ జ్యేష్ఠ స్తీరస్యతార
భావౌవా” ఇతి తీరశబ్దస్య తారాదేశః. ఏయ ఇతి (౨) “ఈజవితద్రూపమ్”
ఇతి పూర్వమేపూర్వమ్ || ౭౨||

తా|| జ్యేష్ఠేంద్రియైర్యుంజి సంసారమునువదిలి విలిసిల్లుచున్న ముక్తపురు
షులచేతనే చూడఁదగినదై, వారియొక్కనివాసమునకే యోగ్యమైన యాశీరార్థవము
యొక్క యవతలిగట్టుమీఁదనా దేవతలు నిలుచుచుండిరి. ౭౩.

మూ|| సమవిద్రత చ హరిసుతిం సమామనన్తా రమామహే శస్తామ్ |
మన్వీత న కాకగిరా సమా మనన్తా రమామహేశ స్తామ్ ||

ప-వి|| సమవిద్రత, చ, హరిసుతిమ్, సమామనన్తః, రమామహే. శస్తామ్, మ
న్వీత, న, కాకగిరా, సమామ్, అనన్తః, రమామహేశః, తామ్. ౭౪.

వ్యా|| (సమవిద్రతేతి) సమవిద్రతచేత్యేకో వాక్యార్థః. తేదేవాః,
సమవిద్రతచ - సంవిదమ్-సజ్జేతమ్, కృతవన్త ఇత్యర్థః. సంపూర్వార్థే
(౩) “విదజ్ఞానే” ఇత్యస్తాల్లుజి (౪) “సమోగమ్యుచ్చిభ్యామ్” ఇత్యాదినా
ఆత్మనేపదమ్. (౫) “ఆత్మన్దేవ్యనతః” ఇత్యధాదేశే, (౬) “వేత్తేర్వి
భాషా” ఇతిరుడాగమః, హరిసుతిమిత్యాదినా సజ్జేతప్రకార ఉచ్యతే.
శస్తామ్ - ప్రశస్తామ్, హరిసుతిమ్ - భగవత్ స్తుతిమ్, సమామనన్తోవయ
మత్ర తయైవస్తుత్యా రమామహే. తాంచ - అన్తత్కృతాం స్తుతిమ్,
(రమామహేశః) రమాయాః-లత్యైః, మహేశః-మహీయాన్, ఈశ్వరః,
అనన్తః - భగవాన్, కాకగిరా - కాకభాషితేన, సమామ్ సమన్వీత.
పరమకారుణికోభగవాన్ యద్రాణా మప్యస్తాకంస్తుతివచనేనాదరంస
కుర్యాదిత్యర్థః. ౭౫||

(౧) పాణి, ౬, ౩, ౧౦౯ వార్తికమ్. (౨) పాణి, ౩, ౧, ౯౭, వార్తికమ్.

(౩) అదాది, ౫౪, పర, నక, సేట్. (౪) పాణి, ౧, ౩, ౨౯.

(౫) పాణి, ౭, ౧, ౫.

(౬) పాణి, ౭, ౧, ౭.

తా || శ్రియః పతియైన సర్వేశ్వరుని మన మందఱును జేరి స్తుతించియానందించెదము, మనస్తోత్రమును సర్వేశ్వరుఁ డనాదరింపక స్వీకరించునుగాక యని దేవతలం దఱు యోచించిరి. ౩౯.

మూ|| తత్ర త్మణా నిజధియో నవగత్యా స్తోమత స్తు తీరగతాః ।

తస్య యథాశక్తి గుణా నవగత్యా స్తోమత స్తుతీ రగతాః॥ ౪౦॥

ప-వి|| తత్ర, త్మణాత్, నిజధియః, నవగత్యాః, తోషతః, తు, తీరగతాః, తస్య, యథాశక్తి, గుణాత్, అవగత్య, అస్తోమత, స్తుతీః, అగతాః ౪౦.

వ్యా || (తత్రేతి) ఏవంసంవిదంశ్యత్వా యదకుర్వత, తదుచ్యతే తత్ర-దేశే, త్మణమాత్రాదేన, తద్దేశమాహత్త్వా ల్లభ్యప్రసాదతయా, నవగత్యాః - నూతనగతేః, నిజధియః, తోషతః - పరితోషాత్, తీరం గతా ఏవ దేవాః, తస్య - భగవతః, గుణాత్, యథాశక్తి, అవగత్య - బుద్ధ్యా, తం భగవన్తమ్, అస్తోమత - స్తుతవన్త ఇత్యర్థః. కీదృశాస్తే - స్తుతీ రగతాః - భగవద్యతిక్రమ్య కస్యచిత్ స్తుతీరప్రాప్తాః, స్తుతీనామకర్తార ఇత్యర్థః, అథవా - అతర్క్యమహిమభగవన్గుణాఘవిషయజ్ఞానా దననుభూతచరతద్దేశ ప్రాప్తేచ్ఛ సంభ్రాంతమనసో భగవతోయథావత్ స్తుతీ రప్రాప్తాః - అనవగచ్ఛన్త ఇత్యర్థః. యథాశక్తీతి (౧) “యథాఽసాదృశ్యే” ఇత్యవ్యయిభావః. అవగత్యేతి అవపూర్వాద్గమే క్వాప్రత్యయేల్యభాదేశే (౨) “వాల్యపి” ఇత్యనునాసికలోపే (౩) “ప్రాస్యస్యపితికృతితుక్” ఇతి తుకిరూపమ్. అస్తోమతేతి (౪) “స్తుభోస్తుతౌ” లుక్ ఝః (౫) “చైస్సిచ్” గుణః. ౪౦॥

తా || శ్రీరార్ణవముయొక్క గట్టుమీదనిలుచుచున్న దేవతలారదేశవాస మాహత్మ్యముచే దక్షిణంబే నిర్మలాస్తః కరణులై యితరస్తోత్రములనువదలి మిక్కిలిసంతోషముచే సర్వేశ్వరునియొక్క కల్యాణగుణములను యథాశక్తిస్తోత్రముఁజేసిరి. ౪౦.

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౭.	(౨) పాణి, ౬, ౪, ౩౮.
(౩) పాణి, ౬, ౧, ౭౧.	(౪) అదాది, ౩౩, ౬, సక, అని.
(౫) పాణి, ౩, ౧, ౪౪.	

మూ॥ పరమమృతమనన్తాదిం తుష్టావసుధాశనై రమాకాంతమ్ ।

పరమమృతమనన్తాదిం తుష్టావసుధాశనై రమాకాంతమ్॥౮౧॥

ప-వి॥ పరమ్, అమృతమ్, అనన్తాదిమ్, తుష్టా, వసుధా, శనైః, రమాకాంతమ్, పరమమ్, ఋతమ్. అనన్తాదిమ్, తుష్టావ, సుధాశనైః, అమా, కాంతమ్. ౮౧.

వ్యా॥ (పరమితి) ఏనంస్తువత్సుదేవేషు తుష్టా-ప్రీతా, వసుధా-
భూమిః, శనైః - క్రమేణ, తైః, సుధాశనైః - అమృతాశనైః - దేవైః,
అమా-సహ, స్వయమపిత్రస్థాభగవన్తం తుష్టావ. కీదృశం భగవన్త
మితీచేత్ - పరమ్ - సర్వస్వామత్కృప్తమ్, అమృతమ్-నిత్యామృతమ్,
(౧) 'రసోవైసః' ఇతివచనా ద్ర సరూపంపరమానందమ్, అనన్తాదిమ్-అ
న్తాదిరహితమ్, నిత్యమ్, రమాకాంతమ్ - లక్ష్మీపతిమ్, పరమమ్ - పూ
జితమ్, ఋతమ్ - సత్యమ్, అవిద్యాగర్భరహిత మిత్యర్థః. అనన్తాదిమ్ -
అనన్తాఖ్యస్యనాగరాజస్యాధిపతిమ్, కాంతమ్, కమనీయమ్ సగాఽవ
సాన సూచనం సముద్గయమకేన క్రియతే ॥ ౮౧॥

తా॥ బ్రహ్మదులు స్తోత్రముఁజేయుచుండగా నప్పుఁడుభూదేవియువారితోఁగూడ
సంతోషమునొంది, నిత్యమూరిసేవ్యుఁడై యుత్పత్తి వినాకాది సకల వికారశూన్యుఁడై
పరమభోగ్యభూతుఁడై పరమానంద స్వరూపుఁడైన త్రియఃపతిని స్తోత్రముఁజేసెను. ౮౧.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక శ్రీరామ మిశ్రసూనో, శ్రీరఙ్గ

రాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ శ్రీపరాశరాఽపరనామధేయస్య

శ్రీవత్సాజ్ఞాస్యకృతౌ,

యమకరత్నాకరవ్యాఖ్యాయాం,

ప్రథమాశ్వాసః. సమాప్తః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభోననా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ద్వి తి యా శ్వా సః

మూ॥ సురపరిష త్సహ వితతా విష్వక్ సే నేన నాథ మాన మితా

విజ్ఞాపయతా వసరే విష్వక్ సేనేన నాథ మానమితా ॥ ౧॥

ప-వి॥ సురపరిషత్, సహ, వితతా, విష్వక్, సా, ఇనేన, న, అథ, మానమ్, ఇతా, విజ్ఞాపయతా, అవసరే, విష్వక్సేనేన, నాథమ్, ఆనమితా. ౧.

వ్యా ॥ (సురపరిషదితి) అథ, ఇనేన = స్వామినా, ఇన్ద్రేణ, సహవర్తమానా, సాసురపరిషత్, విష్వక్ - సర్వశో దిక్ష్మ, వితతా, మానమ్-పరిచ్ఛేదమ్, న ఇతాః - నప్రాప్తానతి, అవసరే-విజ్ఞాపన యోగ్యేకాలే, స్వాఽఽగమనంబహి శ్చిరకాలాఽవస్థానం స్తుతించ విజ్ఞాపయతా, విష్వక్ సేనేన-భగవత్స్సేనాపతినా, జగతాంనాథమ్-భగవత్తమ్, ఆనమితా - భగవదాభిముఖ్యేన ప్రణామం ప్రాపితేత్యర్థః. అథవా - నాథమానమితేతి తత్సన్నిధౌ వతిక్షుద్రత్వానునద్ధానేన, మానమ్ - గర్వమ్, నప్రాప్తేత్యర్థః ॥ ౧॥

తా ॥ ఇన్ద్రాదిదేవతలు క్షీరాబ్ధవసుంతట వ్యాపించియుండి సర్వేశ్వరుని సేవను నిరీక్షించుచుండ నప్పుడు సేనాపతియైన విష్వక్సేనులు దేవతలయొక్క ప్రార్థనను భగవత్సన్నిధిలో విన్నవించి దేవతలకు సర్వేశ్వరుని సేవింపఁజేసిరి. ౧.

మూ॥ తస్యా జ్ఞయా ద్రుతగతా స్వజ్జలయో నీయమానవ దనస్తే ।

ఆసీన మైక్షుస్త ధనం స్వజ్జలయోనీయమానవదనస్తే ॥ ౨॥

ప-వి॥ తస్య, ఆజ్ఞయా, ద్రుతగతాః, స్వజ్జలయాః, నీయమానవత్, అనస్తే, ఆసీనమ్, ఐక్షుస్త, ధనమ్, స్వమ్, జలయోనీయమానవదనమ్, తే. ౨.

వ్యా || (తస్యేతి) తస్య - విష్వక్సేనస్య, అజ్ఞయా, నీయమాన
నద్వితగతాః - అజ్ఞాపరవశతయా పవశత్వహీనాః, స్వజ్ఞలయః - శోభ
మానాజ్ఞలియుతాః, దూరాదేవశిరస్యజ్ఞలిం విస్యస్తవస్తా, తే - దేవాః,
అనస్తే - నాగరాజే, శయసే ఆసీనమ్, భగవస్తమ్, స్వమ్ - ధనమ్,
ప్రీతిహేతుత్వేనాఽఽత్మనోధనమ్, (జలయోనీయ మానవదనమ్) జల
యోనిః - జలజమ్ - పద్మమ్, పద్మాయమానవదనమ్, పద్మసదృశవదన
మిత్యర్థః; (౧) “కర్తుః కన్యజ్జేసలోపచ్ఛ” ఇతికన్యజ్జే || ౨ ||

తా || విష్వక్సేనుల యాజ్ఞచేత దేవతలంజలిప్రణామముజేయుచు నతిక్రీ
ముగ లోపలవేళ్ళి యచ్చట శేషశయ్యమీద వేంచేసియున్న సుందరవదనుడైన శ్రీమ
న్నారాయణుని కేవించిరి. ౨.

అవ || కీదృశం భగవస్తమితిచేత్ తత్రోచ్యతే ||

మూ|| దృగ్భావ మభిపతితాభ్యాం స్వాగతిక మలం సతానాభ్యామ్ |

ధాత్రాస్తుత మాశ్రిత్య స్వాగతికమలం సతా నాభ్యామ్ || 3 ||

ప-వి || దృగ్భావమ్, అభిపతితాభ్యామ్, స్వాగతికమ్, అలమ్, సతానాభ్యా
మ్, ధాత్రా, స్తుతమ్, ఆశ్రిత్య, స్వాగతకమలమ్, సతా, నాభ్యామ్. ౩

వ్యా || (దృగ్భావమితి, స్వాగతం పృచ్ఛతీతిస్వాగతికమ్. (౧)
“పృచ్ఛతోసున్నా తాదిభ్యః” ఇతిశక్. (౨) “నయాభ్యామ్” ఇతి వృద్ధి
ప్రతిషేధే. (౪) “అనుశతీకాదీనాంస” ఇతి ప్రతిషేధః. అభిపతి
తాభ్యామ్ - దేవాస్వాస్త్ర త్యాభిముఖ్యేన పతితాభ్యామ్, సతా
నాభ్యామ్, సవిస్తారాభ్యామ్, దృగ్భావమ్, స్వాగతికమ్ - స్వాగత
ప్రశ్నమ్, కుర్వాణమ్-అయమస్తా ప్రతి స్వాగత ప్రశ్నంకరోతీతియథా
తేహం బుద్ధిస్సాన్యత్ తథావీక్షమాణ మిత్యర్థః. కించ-నాభ్యామ్, సతా
విద్యమానేన, ధాత్రా - కమలాననేన, స్వాగతికమలమ్- ఆత్మన ఆగతే

(౧) పాణి, 3, ౧, ౧౧.

(౨) పాణి, ౪, ౪, ౧, వార్తి.

(౩) పాణి, 2, 3, 3.

(౪) పాణి, 2, 3, ౨౪.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రుత్వ త్తిరూపాయాః కారణభూతం కమలమ్. ఆశ్రిత్యస్తుతమ్; పూర్వోఽపి
 కల్పాదికాలే భగవన్నాభికమలేజాతః. పద్మాసనస్సవ్వకారణభూతం భగ
 వన్తప్రత్యక్షయితమత్తస్తత్రస్థిత. ఏవచిరింస్తుతవానితి హి పురావిదో
 వదన్తి. ఏవంతథావిద్యమానతయాఽఽ సన్నతరేణాఽప్యపశ్యతాఽనేన
 యస్త్తుతః, తంప్రత్యక్షమేవతే బ్రహ్మదయసుర్వేదేవాః విష్వక్సేన ప్ర
 సాదా ద్దదృశురితి || 3||

తా|| దేవతలను కుశలప్రశ్న ముఁజేయునట్లు తమవికాలనేత్రములచే వారినిగటా
 క్షించుచున్నవాఁడై, ముందు స్వనాభి కమలమందుఁబుట్టిన బ్రహ్మచే స్తుతింపఁబడిన వాఁ
 ఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని నేఁపించిరి.

మూ|| ప్రాణయితమివా సురహతరత్నోరుభయోరుతాపగాం పృథ్వీమ్ |
 దధతం కారుణ్యరసై రత్నోరుభయో రుతాపగాం పృథ్వీమ్ || ౪||

ప-వి || ప్రాణయితమ్, ఇవ, అసురహతరత్నోరుభయోరుతాపగామ్, పృథ్వీమ్,
 దధతమ్, కారుణ్యరసైః, అత్నోః, ఉభయోః, ఉత, ఆపగామ్, పృథ్వీమ్.

వ్యా|| (ప్రాణయితమితి) అయమప్య దృష్టవ్యాఖ్యాన శ్లోకః.
 రత్నః-రక్షణమ్, (౧) "యజయాచయ తవిచ్ఛ ప్రచ్ఛరత్నోనజ్" ఇతి నజ్.
 అనురైహాతారత్నోయస్యాస్మా అసురహతరత్నా, అతః, ఉరు-విస్తీర్ణమ్,
 భయమ్, ఉరు, తాపంచగచ్ఛతీత్యసురహతరత్నోరుభయోరుతాపగాం
 పృథ్వీమ్, ప్రాణయితమ్-ఉజ్జీవయితమివ, ఉభయోః, అత్నోః-నయన
 యోః, కారుణ్యరసైః, పృథ్వీమ్-పృథుతగామ్, ఆపగామ్-నదీమ్, దధతమ్,
 దదృశుః, ఉత ఇత్యు త్రేతాం సూచయతి || ౪||

తా || అసురులచేతఁ బీడింపఁబడి మిక్కిలి భయపడుచు బాధపడుచున్న భూ
 మిని రక్షించుటకై తమ నేత్రములనుండి కృపాప్రవాహమును దానిమీఁదఁబ్రవహింపఁ
 జేయుచున్న శ్రీమన్నారాయణుని నేఁపించిరి.

మూ|| జగ దఖిలం సత్సాధరవన మాలాపా దితామోదమ్ |

కుత్వాణ మపి దిగంతం వనమాలాపాదితామోదమ్ || ౫||

ప-వి || జగత్, అఖిలమ్, సత్త్వాధరవనమ్, అలాపాత్, ఇతామోదమ్, కుర్వాణమ్, అపి, దిగన్తమ్, వనమాలాపాదితామోదమ్. ౫

వ్యా|| (జగదితి) సత్త్వాధరవనమ్-సపర్వతవనమ్, అఖిలంజగత్, అలాపాత్ - సంభాషణాత్, కారణాత్, ఇతామోదమ్-ప్రాప్తహర్షమ్, కుర్వాణమ్, కించ-దిగన్తమపి, స్వవత్స్థయా, వనమాలయా-నై జయన్త్యాఖ్యయా, ఆపాదితామోదమ్ - సంపాదిత సౌరభ్యమ్, కుర్వాణందృశుః || ౫

తా || చరాచరాత్మకంబైన శకల జగత్తును తను మనుకోమలచే నానన్దింపించుచున్నవాడై, సమస్త దిగన్తములయందును బరిమళము వీచుచున్న వనమాలను ధరించినవాడైన శ్రీయఃపతిని కీర్తించిరి. ౫.

మూ|| నీరదనిభం విహజ్జమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్ |

ప్రచకాసత మాకల్పై రాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్ || ౬||

ప-వి || నీరదనిభమ్, విహజ్జమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్, ప్రచకాసతమ్, ఆకల్పై, ఆజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్. ౬.

వ్యా|| (నీరదనిభమితి) నీరదనిభమ్-మేఘసదృశమ్, (విహజ్జమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్) విహజ్జమరాజః-నై నతేయః, తమ్, అనుగచ్ఛతీతి-అనుసరతీతి, విహజ్జమరాజానుగః, తేనసహప్రాప్త సౌహార్ద ఇత్యర్థః. భీరః-భీమః, విహజ్జమరాజానుగశ్చ భీరశ్చ విహజ్జమరాజానుగభీరః, తథావిధస్య, భుజగస్య - అనన్తాఖ్యస్య, చక్రే - భోగే, ఆసీనమ్, సప్తమీతియోగవిభాగాత్సమాసః. ఆకల్పైః - కిరీటకేయూరాదిభిర్భూషణైః - ప్రచకాసన్తమ్, దీప్యమానమ్, (ఆజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్) అశ్రిత్యజాను వర్తన్త ఇత్యాజానవః. (౧) “కుగతిప్రాదయః” ఇతి సమాసః, ఆజానవైరా గభీరాశ్చే త్యాజానుగభీరాః, అథవా-ఆజాన్వీతి (౨) “ఆజ్మర్యాదాభివిధోః” ఇత్యవ్యయీభావః, ఆజాన్వాయ

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

తా: గభీరాశ్చేత్యాజానుగభీరాః, శాకపార్థివవత్సమాసః. ఆజానుగభీరాః. భుజాంగచ్ఛత ఇత్యాజానుగభీరభుజగా, చక్రమ్ - సుదశన్మమ్, అసిః-సన్దకః, ఇనః-సావ్రిమీ, చక్రాద్యాయుధానాంసావ్రిమినాః; చక్రాసీనాః; ఆజానుగభీర భుజగాచ-చక్రాఽసీనాయస్యసతథోక్తః చక్రాఽసిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, భుజగతశఙ్ఖచక్రాద్యాయుధ ఇత్యర్థః. ప్రచకాస్తస్మితి (౧) “చకాస్తస్మిప్తా” (౨) “జఙ్గిత్యాదయ స్వత్” ఇత్యభ్యస్తసంజ్ఞాయామ్, (౩) “నాభ్యస్తాచ్ఛతుః” ఇతినుమాగమప్రతిషేధః॥

తా ॥ నీలమేఘశ్యాముడై, శేషతల్పముమీద వేంచేసియున్నవాడై, జేదీప్యమాన దివ్యాధరణ భూషితుడై, శఙ్ఖచక్రాది దివ్యాయుధధరుడైనసర్వేశ్వరునిసేవించిరి. మూ॥ వితతేంశౌ శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ బృహతికామతో వసనమ్ ।

ప్రవితత్యేవాసీం శ్రుతిగ మణౌ బృహతి కామతో వసనమ్॥

ప-వి ॥ వితతే, అంశౌ, శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ, బృహతికామ్, అతః, వసనమ్, ప్రవితత్య, ఇన, ఆసీనమ్, శ్రుతిగమ్, అణౌ, బృహతి, కామతో వసనమ్. ౭.

వ్యా॥(వితతేతి) శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ చక్షుశ్శ్రుతిః - భుజగః, చక్షుశ్శ్రుతింగచ్ఛతీతి చక్షుశ్శ్రుతిగః, మణిః, నాగరాజఫణామణిరిత్యర్థః. శ్రితః చక్షుశ్శ్రుతిగమణియేనతస్మిన్ శ్రితచక్షుశ్శ్రుతిగమణౌ, అంశౌ వితతేసతి - శేషఫణామణి జ్యోతిషిపరిణో వితతేసతీత్యర్థః అతః-ఏవమంశువితతో హేతౌ. బృహతికాంవసనమ్ - తిరస్కరిణీమ్. ప్రవితత్య-వితతిం కృత్యేవ, ఆసీనమ్, కించ - శ్రుతింగచ్ఛతీతి శ్రుతిగః - వేదప్రతిపాద్య ఇత్యర్థః, అణౌ-సూక్ష్మే, బృహతి - స్థూలేచ, (కామతో వసనమ్) కామతః - ఇచ్ఛాతః, వసనం యస్యసకామతో వసనమ్. వై యధికరణ్యేఽపిగమకత్వాద్భహుప్రీహిః, స్థూలసూక్ష్మస్వచ్ఛయాఽన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యస్థితమిత్యర్థః ॥

౭॥

(౧) అదాది, ౬౪, పర, అక, సేట్. (౨) వాణి ౬, ౧, ౬.

(౩) పాణి, ౭, ౧, ౭౨.

తా॥ ఆనశే సునిభజానుబుయ్యైక్కకాంతు లంతట వ్యాపించి, యాకాన్తివలెఁ దర
వేసి నట్లున్న ఊర్వాననుభ్యసుండు వేందేసియున్న వాఁడై, పూలనూత్నములైన సకలపదా
ర్థములనుండును స్వేచ్ఛగా నికసించుచున్న వాఁడైన పరమాత్మను సాక్షాత్కరించిరి. ౭.
మూ॥ దధత మభిత స్ఫుమిద్ధా నధే పశ్చ సదాయుధా నమితమ్ ।

అరిచక్రమ్ కుర్వాణా నధిపశ్చ సదా యుధా నమితమ్ ॥ ౮॥

ప-వి ॥ దధతమ్, అభితః, సమిద్ధాన్, అధి, పశ్చ, సదాయుధాన్, అమితమ్,
అరిచక్రమ్, కుర్వాణాన్, అధిపమ్, చ, సదా, యుధా, నమితమ్. ౮.

వ్యా ॥ (దధత మితి) అధి - అధిక్వేన, సమిద్ధాన్-దీప్తా, సదా
యుధాన్-పూజితా నాయుధాన్, సుదర్శనా దీ స్పశ్చ హేతీ, అభితో
దధతమ్, అమితమ్, అపరిచ్ఛేద్యమ్. ఆయుధా ఏవ విశేష్యస్తే. అరిచక్రమ్-
అనురసేనామ్, త దధిపంచ - కాలనేమి హిరణ్యాక్షౌఢకంచ, సదా -
సతతమ్, యుధా - యుద్ధేన, నమితమ్-న్యగూతమ్, కుర్వాణాన్ ॥ ౮॥

తా ॥ కాలనేమి మొదలగు శత్రువులను వారి నైస్యములనును యుద్ధమందు
జయించి వెలుగుచున్న శంఖచక్రాది పదాయుధములను ధరించిన ఊర్వాభినాథుని
సాక్షాత్కరించిరి. ౮.

మూ॥ భృతభూషణ మపికాన్తి వినాభరణ మాయతాముదారమితమ్ ।
గరుడేనాగ్రగతేనచ వినా భరణ మాయతాముదారమితమ్ ॥ ౯ ॥

ప-వి ॥ భృతభూషణమ్, అపి, కాన్తిమ్, వినా, అభరణమ్, ఆయతామ్, ఉదా
రమ్, ఇతమ్, గరుడేన, అగ్రగతేన, చ, విన్యాభరణమ్, ఆయతా, ముదా, రమితమ్. ౯.

వ్యా ॥ (భృతేతి) వినాభరణమ్ - అభరణేనవినా, స్వత ఏవ
సిద్ధామాయతాం కాన్తి మితమపి, భృతభూషణమ్, ఉదారమ్-గమ్భీ
రవేషమ్. కించ, వినా - పక్షిరాజేన, గరుడేన, భరణమాయతా - వా
హనత్వముపేయుషా, అగ్రగతేన, ముదా - హర్షేణ, రమితమ్ ॥ ౯॥

తా ॥ సమస్తాభరణ భూశుండును, భూషణము లేకపోయినను మిక్కిలి శో
భిల్లుచున్న గంభీరమైన తిరుమేను కాన్తికలవాఁడును, తనకెదురుగ నిలుచుచున్న వా
హనమైన గరుత్మస్తుని జూచి సంతోషించుచున్న వాఁడునైన ఊర్వాభినాథునిజూచిరి.

యమకరత్నాకరే సన్యాఖ్యానే.

మూ॥ క్రీడాను న క్త మతిరసదాను రమాయా భువశ్చ మత్కరణాత్ ।

అనపేత మవ న్తం జగ దానురమాయా భువ శ్చమత్కరణాత్ ॥

ప-వి॥ క్రీడాను, స క్తమ్, అతిరసదాను, రమాయాః, భువః, చ, మత్కరణాత్, అనపేతమ్, అవన్తమ్, జగత్, అనురమాయా భువః, చమత్కరణాత్. ౧౦.

వ్యా॥ (క్రీడాన్విత) ఏతే ద్వావప్య దృష్టవ్యాఖ్యానౌ. రమాయాః భువశ్చ-దేవ్యాః లక్ష్మీ భూమ్యాః, అతిరసదాను-అతిప్రభుత ప్రణయర సదాయినీషు, క్రీడాను, స క్తమ్, దేవీభ్యాంసహృదపరిమిత గమ్యాభిరస్థిత కటాక్ష వీక్షణ ప్రభృతిషు భోగేషు ప్రస క్తమిత్యర్థః. అతఏవ, మత్కరణాత్-మమా౭న్తః కరణాత్, మమేతి కవి రాత్నానం నిడిశ్యా౭హ. అనపేతమ్-అనిష్కాన్తమ్. సదా౭పి మమహృదయే వరమాన మిత్యర్థః. కించ - అనురమాయాభువః - అనురసంబద్ధిన్యాః, మాయాయాః - వ జ్ఞునతః, భవతీత్యానురమాయాభూః, తప్తాచ్చమత్కరణాత్; చమత్కారోనామ - ఆశక్తితో త్పన్నభయోది నిమిత్తో మనస్సజ్జోభః, తతః, జగత్, అవన్తమ్ - రక్షన్తమ్, చమత్కరణాదితి, (౧) “భీతాథానాం భయఘోతః” ఇతివజ్ఞమి. లక్ష్మీ భూమ్యాదివ్యభోగానుభవప్రావణ్యే౭పిదయయా జగతో౭నుర పరిభవాది పరిహారే౭పి సావధానమ్॥౧౦॥

తా॥ క్రీడాదేవులతో నేంచేసియుండి మహానందము ననుభవించు చున్నప్పటికిని అనురమాయలచే భయపడుచున్న లోకములను దయచేత రక్షించువాడును, నాహృదయమందు నిత్యనివాసముఁ జేయువాడైన శ్రీయఃపతినిసేవించిరి. ౧౦

మూ॥ అనుసృత్య భ క్తభాషిత మత్రస్తవేభి జహమహే యన్తమ్ ।

అవతీర్ణం కర్తుం కుల మత్రస్తవేభిజహమహే యన్తమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ అనుసృత్య, భ క్తభాషితమ్, అత్ర, స్తవేభి, జహమహే, యన్తమ్, అవతీర్ణమ్, కర్తుమ్, కులమ్, అత్ర స్తవమ్, భేజహమ్, అహేయమ్, తమ్. ౧౧.

వ్యా || అనుసృత్యేతి (భక్తభాషితమ్) భక్తస్య - ప్రహ్లాదస్య, భాషితమ్, అనుసృత్యాఽవతీర్ణమ్, కీన్ద్రశంభక్తభాషిత మనుసృత్య - అత్రస్తమ్భే, యస్తమ్ - గచ్ఛస్తమ్, జహామహే - భజామహా ఇతి; పురాకిలహిరణ్యకశిపుభృగవద్దేవీషీ స్వసుతం ప్రహ్లాదం భగవతస్సర్వ చ్యాపిత్యం కీర్తయ స్తముచాలిపుః, “యదివిష్ణుస్సర్వవ్యాపీ తస్మిన్స్తమ్భేఽపినన్నిహితేన భవితవ్యమ్” ఇతి స్తమ్భమాహత్యోక్తవాన్; తంప్రతి, ప్రహ్లాదః “అత్రైవస్తమ్భేయస్తమ్ - ప్రాప్నువస్తమ్, భగవంతం భజామహే; సర్వేషాంసః ప్రత్యక్షవిషయోభవిష్యతి” ఇత్యుక్తవాన్. తదీచ్ఛశం భక్తభాషితమనుసృత్య తత్రైవస్తమ్భేఽవతరస్సన్ భగవానిదం నృసింహరూపమావిశ్చకార; ఏనంభక్తభాషితమనుసృత్యాఽవతీర్ణం దదృశుః కిమర్థమనతీర్ణమ్ - భేజమామ్ - భక్తానామ్, కులమ్, అత్రస్తమ్ - అభీతమ్, కర్తుమ్, కీన్ద్రశంకులమ్ - అహేయమ్ - అహతవ్యమ్, అత్యాజ్యమ్, హేయేనగణేనరహితంవా; అహేయమ్ - అత్యాజ్యం భగవన్తమితివా; అథవా - (౧) “ఓహంజగతా” అహేయమ్ - గన్తుమశక్యమ్, యస్తమితి (౨) “ఇహజగతా” లటిశత్రాదేశః. ఇహోయహ్. భేజమామితి లిటికవ్యుః (౩) “వస్వేకాజ్ఞాన్తసామ్” ఇతిదాగమః. (౪) “త్రాఫలభజత్రవత్స” ఇత్యేత్యాభ్యాసలోపా. క్విసోఽప్యిత్యసామధ్యాద్యాపాయామపి క్వసురస్తీతి. న్యానకారేణోక్తమ్. కవయశ్చ “గవిత్ఫివాంసమ్” ఇత్యాది ప్రయుజ్జాతే || ౧౧||

తా|| శ్రీమన్నారాయణః డీప్తంభమందున్నాఽదాయని హిరణ్యాసురుడగు, భక్తాగ్రేసరుడైన ప్రహ్లాదుడు, ఈ స్తంభమందే యవతరించి మనకందతికిని యిప్పుడొ సేవసాదించునని చెప్పినామాటను యథార్థముఁ జేయుటకై యా స్తంభమందవతరించిపరమపావమైన భక్తులను రక్షించినవాడైన శ్రీమన్నారాయణుని సేవించిరి. ౧౧.

(౧) జుహోత్యాది, ౭, పర, సక.

(౨) అదాది. ౩౫, ఉభ, సక, అని.

(౩) పాణి, ౭, ౨, ౬౭.

(౪) పాణి, ౬, ౪, ౧౨౨.

మూ॥ యం గమయిత్మాన్ భవాద్భిప్రవన్దమా నేనసోఽపాయాన్ ।

మునయ శ్చిన్వన్తి హృదా ప్రవన్దమానేన సోపాయాన్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ యమ్, గమయిత్మాన్, భవాద్భిప్రవమ్, దమాన్, ఏనసః, అపాయాన్, మునయః, చిన్వన్తి, హృదా, ప్రవన్దమానేన, సోపాయాన్. ౧౨.

వ్యా॥ (యమితి) భవాద్భిప్రవమ్ - సంసార సముద్రస్య ప్లవ భూతమ్, రలయోరభేదాత్ప్రవమిత్వక్తమ్. గమయిత్మాన్ - ప్రాపయి త్యాన్, దమాన్ - ఇద్రియనిగ్రహాన్, ఏనసః - పాపస్య, అపాయభూ తాన్, సోపాయాన్ - ఉపాయైస్సహితాన్. ప్రవన్దమానేన - నమ స్కారంకుర్వతా, హృదా, మునయః, చిన్వన్తి ॥ ౧౨॥

తా॥ సంసారతరకుండైన యేసర్వేశ్వరుని బొంగుటకై యోగులు, సాపహరం బులైన శమదమాది గుణములను తక్కిన సాధకములకును వెదకుచున్నారో యట్టిసర్వేశ్వరుని నేమింపి. ౧౨.

మూ॥ సృజతోడ్జం యస్య పురా జ్జని జీవన మరణ ముక్తిసంసారాః ।

వేదాః క్రీడా జగతో జనిజీవనమరణముక్తిసంసారాః ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ సృజతః, అణ్ణమ్, యస్య, పురో, లిజని, జీవన్, అరణమ్, ఉక్తిసంసారాః, వేదాః, క్రీడాః, జగతః, జనిజీవనమరణముక్తిసంసారాః. ౧౩.

వ్యా॥ (సృజత ఇతి) పురా - కల్పదౌ, అణ్ణమ్ - బ్రహ్మాణ్ణమ్, సృజతః, యస్య, జీవనమ్ - జలమ్, అరణమ్, అజని. అరణమ్ - అయ నమ్ స్థానమిత్యర్థః. తమక్తమ్. (౧) “ఆపోనారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై సరసూనవః । తాయదన్యోఽయను పూర్వం తేననారాయణస్త్వన్యై తః” ఇతి. (ఉక్తిసంసారాః వేదాః). సృష్టికాలే భగవతః, ఉక్తేః-వాచః, సమ్నిచ్చిన సారభూతాః, వేదాః, తమక్తమ్, (౨) “యోబ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యోనైవేదాంశ్చప్రహిణోతిత్వన్తే” ఇతి. కించ - (జగతోజని జీవన మరణముక్తి సంసారాః యస్య క్రీడాః) జనిః - ఉత్పత్తిః, సృష్టిః.

జీవనమ్ - ప్రాణధారణమ్, మరణమ్ - ప్రాణత్యాగః, ముక్తిః - యోగినాం సంసారత్యాగః; సంసారః - యోగినాం శరీరసంబంధః, ఏతే జగతశ్చరాచరాత్మకస్య జని జీవనాద్యయోగస్య క్రీడాః. తమ క్రమ్, (౧) “క్రీడతోబాలకస్యేవచేష్టాంతస్య నిశామయః” ఇతి. అహచభగవాన్బాదరాయణః - (౨) “లోకవత్తు లీలాకై వల్యచే” ఇతి. అజనీతిజనేష్టజి. (౩) “దీపజన” ఇత్యాదినాకర్తరిచిత్. అరణమితి. (౪) “ఋగతౌ” అధికరణేల్యుత్. ౧౩॥

తా॥ కల్పాదియం దీ యంశమును సృజించినప్పుడు మహర్షి వజలమందుఁ బవన శించియున్న వాఁడెవఁడో, వేదము లెవనియొక్క శుభవాక్కులలో; సకలచరాచరాత్మకంబైన జగత్తుయొక్క సృష్టిస్థితి సంహారాదులెవనియొక్క లీలలో, అట్టిసర్వస్వరూపిసాక్షాత్కరించితి. ౧౩.

మూ॥ యం శ్రుతి రాహ బ్రహ్మ స దానన్దమయజ్ఞసత్యచిత్తత్వమ్ ।

యద్విజ్ఞానాయ తపో దానం దమయజ్ఞసత్యచిత్తత్వమ్ ॥ ౧౪॥

ప-వి॥ యమ్, శ్రుతిః అహ, బ్రహ్మ, సత్. ఆన్దమయజ్ఞసత్య చిత్తత్వమ్, యద్విజ్ఞానాయ, తపః, దానమ్, దమయజ్ఞ, సత్యచిత్తత్వమ్. ౧౪.

వ్యా ॥ (యమితి) బ్రహ్మసదాద్యాత్మకం యమాహ శ్రుతిః బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం తావద్భగవత శ్రుతిరాహ. (౧) “నారాయణపరంబ్రహ్మ” ఇతి నారాయణేతి (౩) “సుపాంసులుక్” ఇతి సోలుక్. “నారాయణః పరంబ్రహ్మేత్యర్థః తేదేవమేవ వ్యాఖ్యాతం లైక్ష్యి పురాణే భగవతా నారాయణేనన్వయమేవ. (౨) “అహమేవపరంబ్రహ్మ పరమాత్మాత్వహంవిధుః” ఇతి. సచ్చబ్రవాచ్యత్వ మప్యాహ. (౪) “సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమ్” ఇతి. అస్యసచ్చక్ష

(౧) శ్రీఃష్టాపు, ౧, ౨, ౧౮.

(౩) పాణి, ౩, ౧, ౬౧

౫) పురుషసూ.

(౭)

(౨) బ్రహ్మసూ. ౨, ౧, ౩౩.

(౪)

(౬) పాణి, ౭, ౧, ౩౮.

(౮) ఛాన్దో. ౬, ౨, ౧.

స్య నారాయణవిషయస్య కథమనగమ్యత ఇతిచేత్-సృష్టివాక్యమిదమ్;
 శ్రుత్యంతరేఽపి సృష్టివాక్యే (౧) "ఏకోహనై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మ
 నేశానః" ఇత్యాదిశ్రూయతే. తత్రగతినామాస్యాత్, స్థానైక్యాచ్చ,
 సచ్చబ్రహ్మవాచ్యోనారాయణ ఇత్యనగమ్యతే. అథవా - "సజీవసోమ్య"
 ఇత్యనేన సమానగతికం సృష్టివాక్యాంతరమ్ (౨) "అత్తావా ఇదమేక
 ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇతి. అతోగతినామాన్యా త్సదాత్మశబ్దయోః పర్యా
 యత్వమనగమ్యతే. శ్రూయతేవ (౩) "అత్తానారాయణః పరః" ఇతి
 అతోఽనగమ్యతే సదాత్మశబ్దానారాయణవిషయావితీ. "ఆనందమయ"
 ఇతి తమాహశ్రుతిః. (౪) "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యో
 ఽంతరత్రాఽఽనందమయః" ఇతి. అత్రాఽఽనందమయశబ్దస్యనారాయణ
 విషయత్వం కథమనగమ్యతే - విజ్ఞానమయశబ్దేనతావత్, చేతనః పురుషః
 జీవాఽఽభ్యోఽభిధీయతే. (౫) "నబుద్ధిమాత్రమ్" ఇత్యానందమయాఽధి
 కరణేభగవద్రామానుజభాష్యే ప్రతిపాదితమ్. ఏవంజీవాఽఽభ్యోపురుషే
 స్థితోయోఽయమానందమయః, తమ్బుద్ధిశ్చాఽఽహశ్రుతిః (౬) "సయ
 శ్చాఽయంపురుషే, యశ్చాఽసావాదిత్యే. సవకః" ఇతి జీవాంతర్వర్త
 మాన ఆనందమయః ఆదిత్యమల్లలనర్తీవ, హిరణ్మయః పురుష ఏక ఏవ
 త్యుచ్యతే. తస్యచ పుండరీకాక్షత్వముచ్యతే. (౭) "తస్యయథాకప్యానం
 పుండరీకమేవ మక్షిణే" ఇతి. అతః పుండరీకాక్ష ఆనందమయ ఇత్యనగమ్య
 తే. (౮) "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వబుత్" ఇతి పరస్యబ్రహ్మణ స్సర్వవిషయ
 జ్ఞానయోగిత్వముచ్యతే. ఇత్యనంతరమేవౌక్తమ్. (౯) "నారాయణపరం

(౧) మహోపనిషత్.

(౨) వితరేయోపనిషది, ౧, ౧, ౧.

(౩) పురుషసూ.

(౪) తైత్తిరీ, ఆనందవ. ౫.

(౫) శ్రీభాష్యే, ఆనందమయాధి.

(౬) తైత్తిరీయే, భృగువల్లీ.

(౭) ఖాన్దోగ్యే. ౧, ౩, ౨.

(౮) ముణ్డకోపనిషది, ౨, ౨, ౨.

(౯) పురుషసూ.

బ్రహ్మ" ఇతి, అత్తస్తం జ్ఞమాహశ్రుతిః. "సత్యంచిత" ఇతి చ తమేవశ్రుతి రాహు. (౧) "సత్యంజ్ఞానమనస్తం బ్రహ్మ" ఇతి. అత్రాఽపి పరబ్రహ్మ విషయత్వాత్తస్యనారాయణ విషయత్వం స్ఫుటమ్. (౨) "చింతాత్రమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిరపి పరబ్రహ్మవిషయతయా నారాయణమేవాఽఽహ. (౩) "తత్త్వంనారాయణఃపరః" ఇతిచ, తదేవంబ్రహ్మ సదాద్యాత్మకం యమాహశ్రుతిః. కించ-తపోదానాదయశ్చ యద్విజ్ఞానాయభవన్తి. దానాదీనికర్తాణిజ్ఞానస్య సహకారితయా, జనకతయా, విరోధిపాప నిరసనద్వారేణాపౌపకుర్వన్తి. తపః - కాయక్లేశాత్మకమ్, దానమ్ - పరోపకారః, (దమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమితి) శమః-ఇంద్రియనిగ్రహః, యజ్ఞః - పశ్చాదుహయజ్ఞ పావిర్యజ్ఞాత్మకః. సత్యమ్ - భూతానుగ్రహప్రధానం యథార్థవచనమ్, ఏతేషుచిత్తయస్యసః దమయజ్ఞసత్యచిత్తః. తస్యభావౌదమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమ్ ||

౧౪||

తా|| వేదములెవనిని బ్రహ్మయనియు, అత్తనియు, ఆనందమయుడనియు, సర్వజ్ఞుడనియు, సత్యమనియు, చిత్తనియు, తత్త్వమనియు ప్రతిపాదించుచున్నవో; ఎవనిని సాక్షాత్కరించుటకు సాధనములై తపోన్ము, దానము, ఇంద్రియనిగ్రహము, పశ్చాదుహయజ్ఞాదులు, దయావిషయమైన సత్యవచనము, వీనిని మహర్షు లనుష్ఠించుచున్నారో యట్టిసర్వేశ్వరుని జూచిరి.

౧౪.

మూ|| యః పుణ్డరీకదృగయా దహరాకాశేశ మాదిత్యమ్ |

యం విను రష్టగుణయుతం దహరాకాశే శమాదిత్యమ్ || ౧౫||

ప-వి|| యః, పుణ్డరీకదృక్, ఆయాత్, అహరాకాశేశమ్, ఆదిత్యమ్, యమ్, విదుః, అష్టగుణయుతమ్, దహరాకాశే, శమాత్, ఇత్యమ్.

౧౫.

వ్యా || (య ఇతి) అహరాకాశేశమ్ - అహ్న ఆకాశస్య చేశమ్. ఆదిత్యమ్, పుణ్డరీకదృక్ - పుణ్డరీకాక్షః, యః, అయాత్ - ప్రా

(౧) తైత్తిరీయే. ఆనందవర్ధి ౧. (౨)

(౩) పురుషసూ,

ప్రవాన్; ఏవంహిశ్రూయతే. (౧) “య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోద్భవ్యతే” ఇత్యారభ్య (౨) “తస్యయథాకప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ” ఇతి. అష్టగుణయుతమ్ - అష్టభిరపహత పాష్టత్వాది భిన్నైర్ద్యుక్తమ్, శ్రూయతే హి దహరవాక్యే. (౩) “అపహతపాష్టావిజగోవిమృత్యుః” ఇత్యాది, దహరాకాశే-సూక్ష్మే జీవే, అవస్థితమ్, శమాత్ - అన్తః కరణశాన్తేః, ఇత్యమ్ - | పాఠ్యమ్ యంవిదుః. శ్రూయతేహి. (౪) “అథయదిదిమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరంపుణ్డరీకం వేత్తదహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్స్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వా విజ్ఞాసితవ్యమ్” ఇతి. బ్రహ్మశబ్దేనూపాసక శరీరముచ్యతే. “దహరం పుణ్డరీకం వేత్త” ఇతి హృదయపుణ్డరీకమ్, “దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశః” ఇతి సూక్ష్మహృదయ ప్రదేశే సదావిశేషేణాఽవస్థితో జీవః, “తస్మిన్యదన్తః” ఇతి జీవాఽన్తర్యామీ పరమపురుషః పుణ్డరీకాక్షః. (౫) “సయశ్చాన్తయంపురుషే, యశ్చాన్తసావాదిత్యే, స ఏషః” ఇతి వచనాత్. యత్సన భావ్యకారైః, (౬) “దహరాకాశశబ్దేన పరంబ్రహ్మోచ్యతే, తస్మిన్యదన్తరిత్యపహతపాష్టత్వాదయోఽష్టగుణా ఉపాస్యత్యేనోచ్యతే” ఇత్యుక్తం తచ్చార్చరేఽస్తాభి * ర్నిరాకృతమ్; స్వపక్షశ్చ తత్రయుక్తి భిన్నాపిఠః. ఉభయన్తత్రైవాన్తవగన్తవ్యమ్ || ౧౫||

తా|| సూర్యమండల మధ్యమందును జీవస్వరూపములయందు నెవఁడు నివసించి యున్నాఁడో, శమాదులచే యోగు లెవనిని సాక్షాత్కరించుచున్నారో యట్టిపుండరీకాక్షుని నేవించిరి. ౧౫.

(౧) ఛాన్దోగ్యే. ౧, ౬, ౬.

(౨) ఛాన్దోగ్యే. ౮, ౧, ౫.

(౩) ఛాన్దోగ్యే. ౧, ౬, ౭.

(౪) ఛాన్దోగ్యే. ౮, ౧, ౧.

(౫) తైత్తిరీయే. భృగవల్లి.

(౬) శ్రీభాష్యే, దహరాధికరణమ్.

* అత్రత్య సమస్తకోశేష్వపి నిరాకృతమిత్యేవ పాఠోద్భవ్యతే. శ్రీవత్సాజ్ఞమిత్రప్రణీత శారీరకగ్రన్థస్తవద్యక్వాపి నోప లభ్యతే. అతః “యత్సనః” ఇత్యారభ్య “అవగన్తవ్యమ్” ఇత్యన్తం యాదృశః పాఠస్సమీచీనస్తా దృశః పాఠస్సుధీభిర్విభాష్యః

మూ॥ విశతీజగతాం దధతం ప్రాణమతాపాస్తమోహరాగాద్యామ్॥

ఏత్యధియంసురపరిషత్ ప్రాణమతాపాస్తమోహరాగాద్యామ్ ॥

ప-వి॥ విశతీ, జగతామ్, దధతమ్, ప్రాణమ్, అతాపాః, తమోహరాః, గాః, ద్యామ్, ఏత్య, ధియమ్, సురపరిషత్, ప్రాణమత, అపాస్తమోహరాగాద్యామ్. ౧౬.

వ్యా ॥ (విశతీరితి) ద్యాంవిశతీః. (తమోహరాః) తమః - అన్ధకారమ్, పాపంచ, హరన్త్యః, అతాపాః - తాపరహితాః. అదిత్య ప్రకాశాదతిస్ఫుటతరత్వే తమోహరత్వేచ సత్యపితృతాపయుక్తానభవన్తి, శాన్తిశీతలయాపత్వాత్. ఏవం చూషాః, గాః - ప్రభాః, దధతమ్, జగతాం ప్రాణమ్ - స్థావరజ్జమాత్మకానాం సర్వేషాం జీవసహేతుత్వేనానైస్త్ర్యామిత్యేనచానవస్థితత్వాత్తేషాం ప్రాణసమృద్ధిమిత్యర్థః. ప్రాణమిత్యేనైవ సంబంధః. (అపాస్తమోహరాగాద్యామ్, అపాస్తాః - నిరస్తాః, మోహరాగాద్యా దోషాః, యయాసాతథోక్తా, అదిత్యేన క్షేపాదయోగ్యత్యై, ఏవంచూషాంధియమేత్య సాసురపరిషత్, యథోక్తగుణం జీవం స్వయమేవ ప్రాణమత - ప్రణతవతి, కర్తృకర్తృత్వసేషదమ్. (౧) "నమహస్సున మాంయక్ష్మిణా" ఇతి ప్రతిషేధాన్వితభవతి. నను ధాతోః కర్తృకర్తృకవిషయత్వేకథం కర్తా సరయోగః? నహి, "పచ్యతే ఓదనస్సయమేన" ఇత్యాదిషు కర్తృకర్తృభూతాదోదనావేరన్య త్కృష్టాన్తరం భవతి; ఏవమిహాపి కర్తృకర్తృభూతేభ్యో దేవేభ్యోన్యస్యభగవతో నకర్తృభావస్సంభవతి. నైషదోషః - నమతిరయం ప్రహ్వీభావే వర్తతే, సతు ప్రహ్వీభావః కదాచి దన్యం ప్రతిభవతి; తిభాకీకర్తృభావః; యథా నమతిరహి. కదాచిత్తునాన్యప్రతి; తదాత్మకర్తృకోన్యమ్; యథా "ఘృష్ణభారేణ నమతిశాఖా" ఇతి. ఏవం ప్రహ్వీభావం దనస్యప్రహ్వీభావనకర్తృప్రయోజకవ్యాపారిః ప్రహ్వీభావన సమర్థోయవా వివక్ష్యతేః

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

తదాఽస్తభావిత్తత్యైవ తత్రయదాప్రహ్వీభావితైవాఽఽత్తనః
ప్రహ్వీభావయితృత్వమవ్యనుతిష్ఠతిః నాఽన్యోఽన్య ప్రహ్వీభావయతా
ఽస్తీతివివక్ష్యతే, తదాప్రహ్వీభావితః కర్తృకర్తృత్వమ్; తదాఽప్యన్యం
ప్రతిప్రహ్వీభావితృత్వస్య భావయితృత్వస్యచాఽవిరుద్ధత్వాత్ కర్తృస్తర
యోగోఽన విరుద్ధ్యతే. యథా. "తప్యతేతపస్తాపసః" ఇతి. యథాచ. గచ్ఛతి
గ్రామం దేవదత్తస్సన్వయమేవ " ఇతి. పచాదిషుతు క్షిన్ క్షి వచనత్వే
ధాతో రోదనాదివ్యతిరిక్తకర్తృస్తరయోగసంభవాత్తస్యచ కర్తృ
ణః కర్తృత్వదశాపత్తే. కర్తృస్తరాఽనంభవః. అథవా-ప్రతిశబ్దః పూ
ర్వాగ్ధేఽధ్యాహ్రియతే. జగతాం ప్రాణంభగవస్తం ప్రతీత్యర్థః. ప్రతి
శబ్దయోగేహి. (౧) "అభితః పరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా విహితా.
ఉపపదవిభక్తయ ఉపపదాఽప్రయోగేఽపితదర్థ మాత్రేణ భవస్తీతి
(-౨) "సహాయ క్తేఽప్రధానే" ఇత్యత్రప్రదశితమ్. అథవా-పూర్వా
ర్థస్య పూర్వశ్లోకైస్సహ "దదృశుః" ఇత్యనేన పూర్వేణాఽఽఖ్యాతేన
సంబద్ధః. విశతీరితి. (౩) "అచ్ఛీనద్యోర్నుమ్" ఇతి నైకల్పికత్వాన్నమ
భావః. దధతమితి (౪) "నాభ్యస్తాచ్ఛతూః" ఇతి నుమ్ప్రీతిషేధః॥ ౧౬॥

శా॥ అంతట వ్యాపించియంధకారమును నశింపఁజేయుచున్న చల్లని తేజస్సు కల
వాడును, జగత్పూర్ణభూతుఁడు నైన యట్టిశ్రీమన్నారాయణుని బ్రహ్మాదులు రాగజ్ఞే
షాదులను పదలి నిర్మలాస్తః కరణులై నమస్కరించిరి. ౧౬.

మూ॥ సాక్షాత్కృత్య శ్రౌతం వస్తు త దేవం సమస్తతో విభయా॥

దీప్రం సురపరిష దసా వస్తుతదేవం సమస్తతో విభయా॥

ప-వి॥ సాక్షాత్కృత్య, శ్రౌతమ్, వస్తు, తత్, ఏవమ్, సమస్తతః, విభయా, దీ
ప్రమ్, సురపరిషత్, అసా, అస్తుత, దేవమ్, సమమ్, తతః, విభయా. ౧౭.

వ్యా॥ (సాక్షాదితి) శ్రౌతమ్ - శ్రుతిసిద్ధమ్ - వేదాస్తవేద్యమ్,
తత్పరంవస్తు, ఏవంసాక్షాత్కృత్య, తతః, తందేవమ్, విభయా - తేజసా,

(౧) పా.శి. ౩. ౧. ౨౦. (౨) పా.శి. ౨, ౩, ౧౯.
(౩) పా.శి. ౩. ౧. ౨౦. (౪) పా.శి. ౩, ౧, ౨౫.

సమస్తతో దీప్రమ్. విభయా-తత్ప్రసాదేన నిభయా భూత్వా; సమమ్-
సప్తైవ, అస్తుత-స్తుతవతీ || ౧౭||

తా|| బ్రహ్మచర్యవ్రతం, దేవీప్రమాన-దివ్య తేజస్సుగలవాడై, జేదజేద్యుడైన శ్రీ
మన్నారాయణుని సేవించి పానియనుగ్రహముచేత సేవింపమైన భయమును లేనివాడై
వానిని స్తుతించితి.

మూ|| పరమే కే చి త్వత్తు న్నితి మీహిత్యా మానవా మహై స్థానే |
మోదస్తే తో హస్తా మీ హి త్యా మానవా మహై స్థానే || ౧౮||

ప-వి|| పరమే, కే, చిత్, త్వత్తు న్నిమ్, ఈహిత్యా, మానవాః, మహైః, స్థానే,
మోదస్తేః, ఆతః, హస్త, ఆమీ, హి, త్యామ్, ఆనవామ్మహై, స్థానే.

వ్యా || (పరమ ఇతి) కేచిన్తానవాః, మహైః - ఉత్సవైః, అస్తః
కరణప్రీతిరూపైః, త్వత్తు న్నితి మీహిత్యా, తత ఏవ విగళిత సమస్త సం
సారబద్ధాః, పరమేస్థానే - అస్తదాదివాఙ్మనసా ౭గోచరేపరమమైశ్వర్యమ
శబ్దాభిధేయే, వైకుంఠాన్ని తవధామ్ని. మోదస్తే, హస్తే త్యాశ్చర్యే.
అతశ్చా౭మీ వయమపి త్యామ్-పరమేశ్వరమ్, ఆనవామ్మహై-స్తువామః;
తదేతత్, స్థానే - యుక్తమేవ, అయేమభిప్రాయః - తదేవం మనుష్యా
దీనాంక్షోదీయసాం పరమేశ్వరస్య తవ స్తుతావసధికారా దస్తాకంత్వత్తు న్ని
తిరయుక్తేతి యద్యపిప్రతీయతే, తథా౭పి త్వదీయయాకృపయా త్సుద్రా
అపి మనుష్యాః, త్వత్తు న్నితి కృత్యా తవవిష్ణోః పరంపదమపి లభ్యవస్తః ;
తద్దప్రప్తవతా మస్తాకమపి త్వదీయయైవ కృపయాస్తుతి ద్యుక్తేతి ప్రతిభాతి.
అతస్తుపేమహి. ఆనవామ్మహై. (౧) "ఋస్తుతో" ఆజ్ఞుర్వాల్లోడు తమై
కవచనమ్ (౨) "ఆజీనుశృవోర్భిరుపసజ్ఞానమ్" ఇత్యాత్మనేపదమ్. స్థానే ఇతి
విభక్తిప్రతిరూప కోనిపాతోయుక్తమిత్యస్మిన్నర్థే || ౧౯||

తా|| ఏమనిస్తోత్రముఁ జేసిరనఁగా - అత్యల్పమైన మనుష్యులుగూడ నీయను
గ్రహముచే నవాఙ్మనస గోచరమైన నీమహిమనుస్తుతించి శ్రీవైకుంఠమునుబొంది యానంద

దిందుచున్నారు. గాన మేమగుద నీయనుగ్రహమును బొందినవారమై నిన్నిష్ఠుడు
స్తోత్రముఁజేయుచున్నాము. ౧౮.

మూ॥ వేదా గుణసీమ్ని త వై యత్తా గుణనికాయేషు |

తే యేశతమితి దృష్టా కే యత్తా గుణనికాయేషు || ౧౯ ||

ప.వి॥ వేదాః, గుణసీమ్ని, తవ, ఏకే, యత్తాః, గుణనికా, యేషు, తే యేశ
తమ, ఇతి, దృష్టా, కే, యత్తా, గుణనికాయేషు. ౧౯.

వ్యా || (వేదా ఇతి) ఏకేవేదాః, తవగుణసీమ్ని, యత్తాః - గుణా
నాంసీమానంపరిచ్ఛేత్తుం యత్తుంకృతవస్త ఇత్యర్థః. కేవేదా ఇతిచేత్త
త్రోచ్యతే, (తేయేశతమితి గుణనికాయేషు) యేషు-తై త్తిరీయాణా తవ
గుణానామ్ (౧) "తేయేశతమ్" ఇతి గుణనికా - శత గుణోత్తరవరం
పరయాపరిచ్ఛేదోఽక్రమ ఇత్యర్థః, ఏతదుక్తంభవతి. తై త్తిరీయాణా
ముపనిష ద్యానద్దవల్యాం పరిస్య బ్రహ్మణోనారాయణస్య యవత్సయు
వాఽధ్యాపకత్వాఽఽశిష్టత్య ద్దక్షిణ్యత్వ బలిష్ఠత్య విభూతిమత్వాన్యన
వధికస్యగుణా ఽనుభవమయమహానద్దవిషయా మియత్తాం పరిచ్ఛేత్తు
మున్యతాశ్రుతి స్సాదృశయవత్వాదీగుణానుభవజన్యం మానుషం మను
ష్యగన్ధర్వాదీనాం చతుర్ముఖవన్యనానా మానస్థము త్తరము త్తరం శతగు
ణితో త్తరితం పరామృత్యై, ఏకస్యమానుషానస్థస్య పరిమాణముక్తావ్
(౨) "తేయేశతంమానుషానస్థాః, స ఏకోమనుష్యగన్ధర్వాణామానస్థాః,
తేయేశతం మనుష్యగన్ధర్వాణామానస్థాః, స ఏకోదేవగన్ధర్వాణా మాన
స్థా" ఇత్యాదిభిః. (౩) స ఏకోబ్రహ్మణ ఆనస్థః" ఇత్యేవమన్తైర్వాక్తై
స్సాతిశయానన్దానామానస్థం పరామృత్యై, తాదృశస్య "తేయేశతమ్"
ఇతి గుణనికయా ఽవగమ్యమానస్యా ఽనన్దస్యపరిచ్ఛిన్న త్వేన
సాతిశయత్వాత్తాదృశస్య పరిసిన్ బ్రహ్మణ్యనర్యాప్తేనైవ త మాన

(౧) తైత్తిరీయే - ఆనన్దపల్లీ.

(౨) తైత్తిరీయే - ఆనన్దపల్లీ.

(౩) తైత్తిరీయే - ఆనన్దపల్లీ.

స్తం పరిసమాప్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆదిత్యే పురుషేషుచాన్తస్త్రామిత
యా వర్తమానస్య పుణ్డరీ కాక్ష న్నామధేయస్య మహానస్తం వాఙ్మనసోరగో
చరత్వేన నిరతిశయ మియత్రారహితం ప్రతిపాదయతి, (౧) “యతో
వాచోనివర్తస్తే, అప్రాప్యమనసానహ, ఆనస్తం బ్రహ్మణో విద్వాన్, నభి
భేతికుతశ్చన” ఇతి తదిదముచ్యతే దృష్టాకే యత్తా గుణనికాయేషు తై
రేవవేదైస్తవ మహానస్తవిషయేషు గుణనికాయేషు - గుణానాం సమా
హేషు, కా ఇయత్తా దృష్టా - కోఽవధిపుష్టః, నకశ్చిదిత్సర్గః. అత్ర
తవశబ్దేశబ్దయోస్సంహితా కార్యస్య వృత్తేః (౨) “అన్తాదినచ్చ” ఇతి
పూర్వప్రత్య స్తవద్భావా త్పదాన్తతోఽసవత్తేః పదావసానసంభ
వా దారాధ్యాః పథ్యోఽగీతిత్వం నవిహన్యతే॥ ౧౯॥

తా॥ తైత్తిరీయోపనిషత్తు నీయొక్క మహానస్త మింతయని కనిపెట్టినారం
భించి మహాస్యానందము మొదలు మహాస్యగంధర్వదేవగంధర్వాద్యానందముల సౌకటి
కంటె నొకటి మఱింత అనిచెప్పి నీయానందము నింతయని చెప్పడక నిదివాక్కునకును
మనస్సునకు నగోచరంబనిచెప్పినది. నీనట్టియపరిచ్ఛిన్నములైన యనస్తానములు కలవాఁ
డవైయున్నావు. ౧౯.

మూ॥ తాన్తస్త్వయి వివిదుః పరమజ్యోతిష్టో మాదికా యా గాః।

తేఽప్యారాధన మిహ తే జ్యోతిష్టోమాదికా యాగాః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ తాః, త్వయి, వివిదుః, పరమజ్యోతిష్టః, మాదికాః. యాః, గాః, తే,
అపి, ఆరాధనమ్, ఇహ, తే, జ్యోతిష్టోమాదికాః, యాగాః. ౨౦.

వ్యా॥ (తా ఇతి) పరమజ్యోతిష్ట ఇతి ఆద్యాదిత్యావ్రతసిః.
(౩) “ప్రాన్వాత్తాదా తద్ధితే” ఇతిపత్వమ్. మాద్యన్తి-హృష్య స్తీతి
మాదికాః, (౪) “మదీహర్షే” మాదికా ఇవేతి సాదృశ్యాత్ మాది
కా ఉచ్యన్తే. పరమజ్యోతిష్టః-పరస్యబ్రహ్మణో హేతోః, పార్షం భజ

(౧) తైత్తిరీయే - ఆనందవీధి.

(౨) పాణి, ౬, ౧, ౮౫.

(౩) పాణి, ౮, ౩, ౧౦౧.

(౪) భాషి, ౮, ౧౩. అత్త. అక. నేత్.

స్త్రీతి యాః. గాః - వాచః, వేదాన్తమయీః, వివిదుః ప్రాజ్ఞాః. తాస్త్య
యి న ర్తస్తే-త్వత్ప్రతిపాదనపరావర్తన ఇత్యర్థః. ఉత్తరార్థం సుగమమ్.
ద్వివిధోపి వేదభాగః. బ్రహ్మభాగః కర్తృభాగశ్చేతి; సద్వివిధోఽపి
త్వత్ప్రధాన ఇతి శ్లోకార్థః. ఏతదేవోత్తరే ప్రతిపాద్యతే॥ ౨౦॥

తా॥ పరంజ్యోతి స్వరూపుడవైన నిన్ను సుతించి యామోదించుచున్నవని
పెద్ద లేవేదములను వర్ణించుచున్నారో, అవేదములన్నియు నీయొక్కస్వరూపరూప
గుణ విభూత్యారాధనాదులనే ప్రతిపాదించుచున్నవి. ౨౦.

మూ॥ తదసి య దామ్నాయగిరా జగదే తత్త్వం పరం పరయా ।

సృజసి హి మహదాదికయా జగదేతత్త్వం పరంపరయా॥ ౨౧॥

ప-వి॥ తత్, అసి, యత్, ఆమ్నాయగిరా, జగదే, తత్త్వమ్, పరమ్, పరయా,
సృజసి, హి, మహదాదికయా, జగత్, ఏతత్, త్వమ్, పరంపరయా. ౨౧.

వ్యా॥ (తదసీతి) పరయా ఆమ్నాయగిరా - ఉపనిషద్భాగేన,
య త్వరం తత్త్వమ్, జగదే - అభ్యధాయి; తదసిత్వమ్ - త్వమేవతదసి,
నాఽన్య ఇత్యర్థః; ఇహ కిలకేచిత్-వేదాన్తేషు పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః
పరంతత్త్వపరమాత్మాఽదిశబ్దై ర్యద్యస్తు ప్రతిపాద్యతే, తతోఽర్వా
చీనాః బ్రహ్మ విష్ణోద్య ఇత్యాహుః; అన్యేతు-బ్రహ్మదిదేవేషు స్వాభి
మతం దై వతవిశేషం వేదాన్తాదితం పరవస్త్విత్యాహుః; అపరేతు-
బ్రహ్మదయస్సర్యే ఏకస్త్విన స్వేచ్ఛావిగ్రహభేదాః; యస్యైతే విగ్ర
హస్తత్పరవస్త్విత్యాహుః. అన్యవక్షత్రయస్య నిరసనేన నారాయణ
ఏవపరవస్త్వితీ పూర్వాధేన ప్రతిజ్ఞాయతే; తత్రహేతు రుత్తరాధేనూ
చ్యతే. మహదాదికయా-మహదహజ్జారాదికయా, పరంపరయా, జగ
దేతత్త్వ మేవసృజసిహి; అయమర్థః - యద్యప్యేతే పరబ్రహ్మపర
తత్త్వదయశ్చబ్దౌ స్వాభిభేయస్య విశేషాకారసమర్పణాయ న ప్రభ
వన్తి; తథాఽపి గతి సామాన్యాదిప్రమాణాన్తరసన్యాథా విశేషాకార

సమపాదాయ. తథాహి (౧) “యతోవా ఇమాని భూతానిజాయంతే”
 ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషజ్ఞానోపాయ తయా
 జగజ్జన్మాదికం కార్యమభిధీయతే; అతశ్చసృష్టి ప్రళయ ప్రతిపాదకేషువా
 కేషు కారణస్య పరస్మై బ్రహ్మణ స్వరూప విశేషశ్చా ౭వగస్తవ్యః,
 అవగస్తవ్యస్య వస్తునో నానాశబ్దా౭భిలషితస్యా౭పి గతి సామా
 న్యా చ్చేతనత్వేశితృత్వాదయోవిశేషణా నీత్యవగస్తవ్యమ్; అయమర్థ
 ఈక్షత్యధికరణే (౨) ‘గతిసామాన్యాత్’ ఇతి సూత్రేణ భగవాన్ బాద
 రాయణః ప్రతిపాదితవాక్ అనేనైవన్యాయేన నారాయణ శబ్దా౭భిల
 ప్యం తత్కారణ వస్తిత్తి పరస్యబ్రహ్మణో విశేషాకార స్సమర్ప్యతే
 తథాహి (౩) “నదేవసోమ్యే దమగ్ర ఆసీత్” ఇత్యన్కి సృష్టివాక్యే
 కారణస్య సత్తాగుణయోగితామాత్రే ౭వగతే, (౪) “ఆత్మావా ఇద
 మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇతిసృష్టివాక్యే తస్యైవకారణస్యచేతనత్వ మవగ
 మ్యతే; ఏవమ్, (౫) “ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్” ఇతి మహాపనిష
 ద్విషయే సృష్టివాక్యే కారణ స్య వస్తునోనారాయణశబ్దా ౭భిలప్యత్వే
 నవిశేషాకార స్సమర్ప్యతే. అతశ్చపిరంబ్రహ్మ పరశ్శోభితరాదిశబ్దానాం
 స సర్వసాధారణవస్తు విషయత్వమ్, నా౭పిబ్రహ్మదివ్యతిరిక్త వస్తువిషయ
 త్వమ్, నా౭పినారాయణ ప్యతిరిక్తవిశేషవిషయత్వేమితి. అత్రా౭ర్థే
 బహుతరస్య చోద్యస్య పరిహారస్యచ సంభవాత్, బహ్వీనాం శ్రుతీనాం
 న్యాయానాంచా ౭వతారసంభవే, కావ్యవ్యాఖ్యానపరాణా మతివిస్తా
 రో హాస్య ఇత్యుపరమ్యతే - జగద ఇతి (౬) “గదవ్యక్తాయాం వాచి”
 లిక్.కర్తవ్యా త్తనేపదమ్॥

౨౧॥

(౧) తైత్తిరీయే, భృగువల్లీ.	(౨) బ్రహ్మసూత్రే, ౧, ౧, ౧౧.
(౩) ఛాన్దోగ్యే, ౬, ౨౦౧.	(౪) విశేషయోపనిషది, ౧.
(౫) మహాపనిషత్.	(౬) భాష్యది, పర, సక, పీఠీ.

తా॥ ఉపనిషత్తులయందుఁ బరతత్త్వమని బ్రతిపాదింపఁబడినవాఁడవు నీవే. ఆ దెట్లనగా మహాత్ముఁడవు. అహమ్కారము, పశ్చాత్తాపము, మహాభూతములు, ఈవరుసలతో జగత్తునెవఁడు స్పృశించుచున్నాఁడో, వాఁడే పరతత్త్వమని చెప్పియున్నవి. అట్లు స్పృశించువాఁడవు నీవే. ౨౧.

అవ॥ అత్రైవహేత్వస్తర ముచ్యతే॥

మూ॥ బిభృషే హి మహీయ స్త్వం మహతో రమణో రణీయ స్త్వమ్॥

దేవ్యా శ్చిరియ సృశృశ్యా మహతో రమణో రణీయ స్త్వమ్ ॥

ప-వి॥ బిభృషే, హి, మహీయ స్త్వమ్, మహతో, అలమ్, అణోః, అణీయ స్త్వమ్, దేవ్యాః, శ్రియః, సృశృశ్యాః, మహతో, రమణః, అరణీయః, శ్విమ్. ౨౨

వ్యా॥ (బిభృష ఇతి) అలమ్-అలమ్, పర్యాప్తమిత్యర్థః. మహతోమహీయ స్త్వ మణోరణీయ స్త్వ మప్యలం బిభృషే. దేవ్యాః, మహతో-కల్యాణతః, సౌందర్యాది కల్యాణగుణయోగేన, తవ సృశృశ్యాః శ్రియో లక్ష్మ్యైః అరణీయః-ప్రాణణీయః, రమణ స్త్వమసి. అయమర్థః. (౧) “అణో రణీయాన్” ఇత్యనువాకే; (౨) “సప్తప్రాణాః ప్రభవంతిస్తాత్” ఇతి తచ్చజ్ఞేనాఽణీయ స్త్వయోగినం ప్రకృతే మాత్మానం పరామృశ్య తస్య ప్రాణాన్యపాదానకారణత్వం ప్రతిపాద్యతే. (౩) “అంభస్యపారే” ఇత్యనువాకేచ (౪) “సర్వేనిషేషాజ్ఞరే విద్యతః పురుషాదధి” ఇతి జగముపాదానకారణభూతం పురుషసూక్తాభిలపితంస్తు ప్రకృత్య. (౫) “య ఏనం విమరమృతాస్తేభవంతి” ఇతి తస్యమోక్ష ప్రదత్వమభిధాయ, (౬) “అద్భ్యస్సంభూతోహిరణ్య గర్భాఇత్యష్టే” ఇత్యనేన “అద్భ్యస్సంభూత” ఇత్యనువాకస్య ప్రకృతకారణపురుషవిషయత్వ

(౧) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧౦. (౨) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧౦, ౨.

(౩) తైత్తిరీయే. నారాయణమ్. (౪) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧, ౮.

(౫) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧, ౧౦. (౬) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧, ౧౧.

మభిధీయతే. తతచానువాకే, (౧) “హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్నయః” ఇతితస్యైవలక్ష్మీపతిత్వం ప్రతీయతే. అతోలక్ష్మీపతిరేవ జగత్కారణం పరంబ్రహ్మ, సపంచాక్షణోరణీయాన్, స ఏవచ మహేశ్వర ఇత్యణోరణీయాంసం జగత్కారణం లక్ష్మీపతి పరామృత్య తస్య మహేశ్వరత్వమ్ (౨) ‘అణోరణీయాన్’ ఇత్యనువాకాస్తే ప్రతిపాద్యత ఇతి అస్మాన్ వ్యర్థస్య ప్రతిపక్షసంభవా దిహచ విస్తరితు మయోగ్యత్వా దాస్తా కీనే కారణనిర్ణయే ప్రకరణేనైవగన్తవ్యమ్. మహత ఇత్యా ద్యాదిత్వా

౨౨॥

తా||నీవే పరతత్త్వమస్తుకు మతియోక కారణమకూడనున్నది. అదేమనగా— గొప్పవస్తువులన్నిటికంటె గొప్పవాఁడును, నూత్నవస్తువులన్నిటికంటె నూత్నమైనవాఁడు నెవఁడో వాఁడే జగత్కారణుఁడనియు, జగత్కారణుఁడే పరాత్పరుఁడనియుఁ జెప్పి, ‘హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్నయః’ అను వాక్యముచేత వాఁడు శ్రీయఃపతియేయని వేదములు నిర్ణయించినవిగాన శ్రీయఃపతియైన నీవే పరతత్త్వము.

౨౩.

మూ॥ గుణ ముపనిషత్సు భవతో సమా పనాయాఞ్చకార కా న్యస్య ।

భృత్యా నాహు స్సృష్టౌ సమాపనాయా ఞ్చకారకా న్యస్య॥ ౨౩॥

ప-వి॥ గుణమ్, ఉపనిషత్సు, భవతః, అసమా, పనాయాఞ్చకార, కా, అన్యస్య, భృత్యాన్, అహుః స్ఫష్టే, సమాపనాయామ్, చ, కారకాన్, యస్య. ౨౩.

హ్య॥(గుణమితి) ఉపనిషత్సుమధ్యే, అసమా - సామ్యరహితా, కాఉపనిషత్, భవతోన్యస్యగుణమ్, పనాయాఞ్చకార - స్తుతవతీ, నకాచి న్న కస్యచిదిత్యర్థః. అసమేతి శ్రుతే స్ఫుర్వప్రమాణనిలక్షణ త్వాత్ ప్రామాణ్యే ప్రమాణాంతరై రసమా - సామ్యరహితేత్యర్థః. యస్యతే భృత్యాన్ జగత స్సృష్టౌ సమాపనాయామ్ -సంహారేచ, కారకా నాహుః. సృష్ట్యాదయోహి జగద్వ్యాపారాః బ్రహ్మాదిభిః పరమపురుషేణకార్యంత ఇతిహిప్రసిద్ధమ్. ఏవంసర్వ ప్రయోజకస్య సర్వేశ్వరస్య.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

భగవతవవగుణగణం సర్వాశ్శ్రుతయఃప్రతిపాదయంత్యర్థః. ఉపనిషత్స్వీతి నిధాఁరణే సప్తమీ. భవత ఇత్యన్యశబ్దాఽపేక్షయా, (౧) “అన్య రాదితరత్తే” ఇతి పఞ్చమీ. పనాయాఞ్చకారేతి సుత్యర్థాత్ పనిధా తోః, (౨) “గుపూభూప” ఇత్యాదినాఽఽయప్రత్యయః, లిట్. (౩) “కాస్పృత్యయాత్” ఇత్యామ్పృత్యయః, సమాపనాయామితి న్యాసః ౨౩॥

గ్రంథః

తా॥ ప్రమాణతమంబులైన యుపనిషత్తు లితరములైన సమస్తప్రాణులను పడలి పరాత్పరుడవైన నీయొక్క కల్యాణ గుణములనే వర్ణించుచున్నవి. బ్రహ్మద్రాదులు గూడ నీయాజ్ఞకుఁ బరితస్త్రిల్లై జగత్తుయొక్క స్పృహసంహరములనుజేయుచున్నారు. మూ॥ బ్రహ్మ త్వయైష జనితః పద్మాయతనేత్ర సన్నేత్రా ।

నిత్యా నపాయినీ తే పద్మా యతనేత్ర సన్నేత్రా ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ బ్రహ్మ, త్వయా, ఏషః, జనితః, పద్మాయతనే, అత్ర, సన్నేత్రా, ని త్యా, అనపాయినీ, తే, పద్మా, ఆయతనేత్ర, సన్నేత్రా. ౨౪.

వ్యా ॥ (బ్రహ్మేతి) అత్ర - అస్మిక్తత్వన్నాభినళినే, పద్మాయతనే - పద్మాభ్యసన్నని, త్వయైష బ్రహ్మపురాజనితః. కీప్యతేనత్వయా - సన్నే త్రా - సమ్యక్ సమస్త జగతోనేతృభూతేన. ఈస్మశీతవక్రీడోపకరణ భూతజగద్విభూతిః, యత్క్రిలచతుడశభువనాత్క కాఽర్థాఽధిపతి ర్బ్రహ్మ ఽపిత్యయైవజనితః. ఉత్తరాఽధేన నిత్యసిద్ధభోగోపకరణవిభూతిరు చ్యతే. హే ఆయతనేత్ర ! సన్నేత్రా - సమీచినలోచనా, పద్మా-శ్రీః, అనపాయినీ, నిత్యా, తే త్వదీయేత్యర్థః. ఆహవభగవాన్ పరాశరః.

(౪) “నిత్యై వేమాజగన్తాతా విష్ణోశ్శీరసపాయినీ” ఇతి ॥ ౨౪॥

తా॥ సకలవరావరములను స్పృశించుచున్న బ్రహ్మదేవునిగూడ నాభికమలమందు నీచేర్చుచుంటివి. సకల విభూతిసామ్రాజ్యము నే చేవియొక్క కటాక్షముచే వర్ణిల్లుచు వ్విడో, అట్టి శ్రీదేవి నిన్ను క్షణమాత్రము నెడబాయక నీయందే నివసించు చున్నది

(౧) పాణి. ౨. ౩. ౨౯.

(౨) పాణి. ౩. ౧. ౨౯.

(౩) పాణి. ౩. ౧. ౩౪.

(౪) శ్రీభట్ట పు. ౧. ౮. ౧౭.

మూ॥ త్వం హి గజస్య హూతా వేషో హంతారణాయ సన్నిహితః।

ఇతి ముహ్యక్ కీటస్య సవేషో హంతారణాయ సన్నిహితః॥౨౫॥

ప-వి॥ త్వమ్, హి, గజస్య, అహూతా, ఏషః, అహమ్, తారణాయ, సన్నిహితః, ఇతి, ముహ్యక్, కీటస్య, సవేషః, హంతా, రణాయ, సన్నిహితః. ౨౫.

వ్యా॥ (త్వంహీతి) త్వంహి, గజస్య - గ్రాహగృహీతస్య గజే
ద్రిస్య, అహూతా - ఆహ్వయేనతీత్యర్థః. ఆశ్రితపారతస్త్రీణా, ముహ్యన్,
త్యామాహ్వయతో గజస్యతారణాయాఽతి త్వరయా నిధివసన్నిహి
తస్యన్, అహమస్తీతివదన్, గ్రాహస్యకీటస్య, అతిశుద్ధిజన్యైః, హంతా -
ఘాతకః, అభూః. సవేషః - ఆముఖాద్యుపాదానేనాఽతిమహాబల
శత్రువధాఽను గుణవేషసహితః, తత్త్రైవతేనకీటేనసహ, రణాయ -
యుద్ధాయ, సన్నిహితః-ప్రత్యక్షంగతః, శుద్ధతరేణతిద్యగ్వినిగతేనగజే
నాఽఽహూతోఽఘ్నకుప్యక్, ప్రత్యుత్తప్రిత ఏవభూత్వాఽనునయమకాష్టే.
యచ్చమనస్కారమాత్రేణ సర్వలోకం తజేన త్వపయితుంక్షమోఽపి త
త్త్రైవాఽగచ్ఛ. యచ్చవిషయికారానర్హం గ్రాహకీటమపి మహస్త
మివ విషయ మకరోః, యచ్చాఽనేకాయథోపేతం యద్ధోద్యోగమకా
ష్టేః; తదేతత్సర్వమాశ్రిత జనవాత్సల్యసిహిత మోహప్రయుక్తమిత్యర్థః.
ఈశ్వరంత్యా మాశ్రితానామస్తాకం కిమపినమల్కభమిత్యభిప్రాయః॥

తా॥ మొసలిచే బాధపడుచున్న గజేన్ద్రాభ్యాంబు పిలిచినప్పుడు, ఇదిగో నిన్ను
రక్షించుటకై నేను సిద్ధమైయున్నానని చెప్పి యాశ్రితవాత్సల్యముచేత సచ్చటికినకల
యుధ ధరుడనై వెళ్ళి మొసలిని జంపితివి. ౨౫.

అవ ॥ స్వసంరక్షణవరా సతీతా భగవత ఇచ్ఛావతారాన్ స్తా
రయన్త స్తవతారానుభూతై ర్వీర్యాదిగుణైస్తానుమారభన్తే॥

మూ॥ త్వదువగజనాం సదుఃఖై స్సరకే సరితాపి వై తరణ్యా భాయి।
భవతా శ్రితవాత్సల్యా స్సరకేసరితాపి వై తరణ్యా భాయి॥౨౬॥

ప-విత్వదుపగజనః, న, దుఃఖైః, నరకే, సరితా, అపి, వైతరణ్యా, అభాయి, భవతా, ఆశ్రితవాత్సల్యాత్, నరకేసరితా, అపి, వై, తరణ్యాభా, అయి. ౨౬.

వ్యా || (త్వదితి) త్వమపగజనః - త్వముపగచ్ఛన్ జనః, త్వదా శ్రయజనః, నరకేసంభూతైరుణాభై స్తత్రత్యయా వైతరణ్యాభ్యయాసరితాచ, నాభాయి-సభయప్రాపితః. భవతా, ఆశ్రితవాత్సల్యాత్-ఆశ్రితాస్పృతివాత్సల్యాద్ధేతోః, తరణ్యాభా-అదిత్యసదృశీ, నరకేసరితా - న రిసింహతా, సరిసింహరూపత్వమ్, అపి-ప్రాప్తమ్. వైశబ్దః ప్రసిద్ధా. అ యీతినిసాతస్సంబోధనే న ర్తతే. ఏవంవత్సలేత్వయి భక్తానాంతత్తదవ స్థానుగుణవేషయోగినిసతి తేషాం నరకాదితరణం నాతీవవిస్తయ ఇతి భావః. ఉపగశబ్దః (౧) 'గమేస్సుపూప్యపసజ్ఞ్యానమ్' ఇతిడప్రత్యయా స్తః. అభాయీతి భియః కర్తృణిలుజీ చిణ్. అపీత్యాప్నోతే. కర్తృణిలుజీ చిణ్. ౨౭||

తా|| భక్తాక్రేమరుండైః ప్రహ్లాదునియందువాత్సల్యము చేతపరణ్యాసురుని జంపుటకై సూర్యునివలె వెలుగుచున్న నరసింహవీరారమె త్తితివి. ఇట్లు భక్తరక్షణదీక్షితుండైన నిమ్మంబొందినవారికి నరకమందును నచ్చటనున్న వైతరణీనదియందు ననుభవించుదగిన దుఃఖము లేమియు సంభవింపవు. ౨౮.

మూ|| 'వేదై భువనాని తవా వాసతయా జ్ఞాప్యమానాని ।

వామన చరణాక్రాంతా వాసత యాజ్ఞాప్యమానాని|| ౨౯||

ప-వి|| వేదైః, భువనాని, తవ, ఆవాసతయా, జ్ఞాప్యమానాని, వామన, చరణాక్రాంతా, ఆసత, యాజ్ఞాప్యమానాని. ౨౯.

వ్యా || (వేదైరితి) భువనాని, తవ, ఆవాసతయా - నివాసభూమితయా, వేదైః, జ్ఞాప్యమానాని-బోధ్యమానాని, త్వదీయయా క్రీడామయ్యా, యాజ్ఞయా - యాజ్ఞయా, ఆప్యమానాని - ప్రాప్యమానాని, తవచరణాక్రాంతాసత్యామ్, తదస్త్య, ఆసతః అసితవస్తీత్యర్థః. వామనేతి

సంబుద్ధ్యా యాష్టాకాలస్త్వ నిర్యతే, జగన్తిహివ్యాఘ్నవతో విష్ణోవ్యాఘ్న
వ్యతయాఽవస్థానతయాచరన్తీతి జ్ఞాప్యతే. (౧) "తత్స ఏష్టావ్, తదేవాసు
ప్రావిశత్" (౨) "వివేశభూతానిచరాచరాణి" (౩) "అన్తః ప్రవిష్టశ్చా
స్తాజనానాగ్ంసర్వాత్మా" (౪) "అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణ
స్థితః" ఇత్యాదిభిః. ఏవంతవనిత్య శేషభూతానామేషాం లోకానాం యాచ్ఛ
యాతవప్రాప్యత్య మాశ్చర్యమ్. సై మాతవక్రీడేతిభావః ॥ ౨౬॥

తా॥ వేదములయందు, నీమహాససానమై నీచేతనాక్రమింపఁబడి నీకుఁ బరతస్య
మైయున్నదని యేజగత్తు పెప్పుఁబడెనో, ఆ జగత్తును నీవు వామనావతారమందు
యాచించి స్వాధీనపఱుచుకొంటివి. ౨౭.

మూ॥ భక్తప్రేక్ష్యో గమితో మానవసీమాన మోఘేన ।

నిజతేజసా జనాన్ భువి మా నవసీ మా నమోఘేన ॥ ౨౮॥

ప-వి ॥ భక్తప్రేక్ష్యః, గమితః, మానవసీమానమ్, ఓఘేన, నిజతేజసా, జనాన్,
భువి, మాన్, అవసి, ఇమాన్, అమోఘేన. ౨౯.

వ్యా ॥ (భక్తేతి) భక్తప్రేక్ష్యః - భక్తవిషయన్నేహరసస్య,
ఓఘేన, మానవసీమానమ్-మనుష్యమర్యాదామ్, గమితః భువి మాన్-
భూమౌ మితః, రాఘవాదిరూపేణ పరిచ్ఛిన్నోఽవతీర్ణస్త్యమమోఘేన
నిజతేజసా ఇమా నస్తదాదీన్ జనా నవసి ॥ ౩౦॥

తా॥ ఓస్వామి! నీవు భక్తవాత్సల్యముచే నీమనుష్యయోనిలో రామకృష్ణ
ద్యవతారములనెత్తి యమితపరాక్రమముచేత శత్రువులనుజయించి యాశ్రితులగురక్షించి
తివి. ౩౧.

మూ॥ శూపణాఖా శూపాణయతనఖరా దీనా వధీరణేనా థ ।

యా ననయ త్తా న్యస్యన్న ఖరాదీ నావధీ రణే నాథ ॥ ౩౨॥

ప-వి ॥ శూర్పణఖా, శూర్పాయతనఖరా, దీనా, అవధీరణేన, అథ, యాన్,
అనయత్. తాన్, యస్యన్, న, ఖరాదీన్, అవధీః, రణే, నాథ. ౩౩.

(౧) తెత్తిరియే. ఆనన్దవల్లి. ౬. (౨)

(౩) పురుషనూ. (౪)

వ్యా || (శూపణఖేతి) శూర్పణఖానామరాక్షసీ, శూర్పణ
మైరాయతై నఖైర్ముక్తా యథార్థనామా, అవధీరణేన - 'కర్ణ నా
సాచ్ఛేదనమితి నాఽవమానేన, దీనా - క్షీణానతి అథ, యాక్ భా
త్మానాత్తబలభూతాన్, అనయన్; తాఖరాదీకీ, నయస్యన్ - యత్న
మకుర్వన్, త్వమ్, అనాయాసేన, రణే - యుద్ధే, అవధీః - ఆహతవానసి.
ఏవమాక్రితవాత్సల్యాద్దేవ్యాం జానక్యాంసాపరాధా శూపణఖా అవ
మానితా; ఖరాదయశ్చతేతత్పత్యాని హతాః. ఏవం వయమప్య సురై రవ
మచ్యమానాస్తద్వదాక్రితాస్తద్వయా నిహనిష్యమాణా నసురాపర్యా
లోచ్య సమావృషిమితిభావః. శూపణఖేతి (౧) "నఖముఖాత్సంజ్ఞా
యామ్" ఇతి జీమ్నిషేధాత్, (౨) "స్వాక్షాచ్చ" ఇతి జీమ్నభవతి (౩)
"పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామ్" ఇతిగత్వమ్ అవధీః, అకర్తృకాధికారాత్
(౪) 'ఆహాయమహనః' ఇత్యాత్త నేపదాభావః || ౨౯ ||

తా || నీభక్తురాలై సీతాపిరాత్రివిప్లయమై యపచారపడిన శూర్పణఖయనెడు
రాక్షసిని, దానికి సహాయమైవచ్చిన ఖరమాఖరాదులను ననాయాసముగాఁ జంపి
తివి. ౨౯.

మూ|| సత్త్వ ధృతి శ్చ యథి కిల దశా స్యేచ్ఛ శ్యతో భయం భవతి|

ఇతి బుద్ధ్యా నివర్తితే దశాస్యే నృశ్యతో భయం భవతి|| ౩౦||

ప-వి || సత్త్వమ్, ధృతిః, చ, యథి, కిల, దశా, ఆస్య, ఉద్యతీ, అతః
భయమ్, భవతి. ఇతి, బుద్ధ్యా, నివర్తితే, దశాస్యే, అదృశ్యత, ఉభయమ్, భవతి.

వ్యా || (సత్త్వమితి) భవతీతిప్రథమః క్రియాశబ్దః, ద్వితీయోభవ
చ్ఛబ్దాత్సప్తమ్యంతః. పురాకిలరావణవధే త్వస్థలతులిత మాత్రణం రావ
ణం ప్రతి తన్నైవం బుద్ధిజాతా. ఇహాయథి - యుద్ధే, అస్య - రావణ
స్య. దశా - అవస్థా, ఉద్యతీ - శ్రాన్తి ముక్తా; అతోఽస్యభయంభవతి,

(౧) పాణి. ౪. ౧. ౫౮.

(౨) పాణి. ౪. ౧. ౫౪.

(౩) పాణి. ౮. ౪. ౩.

(౪) పాణి. ౧. ౩. ౨౨.

భీతేనసహ నయోద్ధవ్యమ్. ఏతద్భయం అయంజహ్యదిత్యేనా జాతయా
బుద్ధ్యా త్వయా దశాస్యే ము క్తేనతి. తవ సత్వమ్-విక్రమః, ధృతిః-ధైర్య
మిత్యుభయమ్, భవతి-భవోపయే. అదృశ్యత తాదృశమహాగుణాధ్యం
త్వానూశ్రితాస్తే సతిభావః ॥ ౩౦॥

తా ॥ రావణానురుదం మొదటి దినము నీతో యుద్ధమాడి నీయొక్క టీక్ష్ణము
లైన బాణములచేత చీడితుడై యుండఁగా నప్పుడు వానినిజూచి వీడివృథుబలహీనఁ
డై భయపడుచున్నాఁడు, వీనితోనిప్పుడు యుద్ధముజేయుట ధర్మముకాదని వానిని
యింటికిఁబంపితివి. అప్పుడు నీయొక్క పరాక్రమమును ధైర్యమును నమస్త జనులకును
వ్యక్తములైనవి. 30

మూ॥ త్వం సంశ్రితస్య హి వశే విభీషణస్య ప్రభావతో లక్ష్మామ్ |
కుర్వ స్సకృథా న ముదం విభీషణస్య ప్రభావతో లక్ష్మామ్ ॥

ప-వి ॥ త్వమ్, సంశ్రితస్య, హి, వశే, విభీషణస్య, ప్రభావతో, లక్ష్మామ్,
కుర్వ, ఆకృథాః, న, ముదమ్, విభీషణస్య, ప్రభావతో, అలమ్, కామ్. 31.

వ్యా॥ (త్వమితి) సంశ్రితస్య, ప్రభావతో-తేజస్వినః, విభీషణస్య,
వశే లక్ష్మాం కుర్వ, త్వం కాం ముద మలం నాచకృథాః. కీదృశస్య
విభీషణస్యేతిచే త్తత్రోచ్యతే- ప్రభావతో విభీషణస్య-స్వేన ప్రభావేన
శత్రూణాం భీతికరస్య ॥ 3౧

తా ॥ పరాక్రమముచే శత్రువులకు భయబ్బురుడై నీయొక్క యాశ్రితుడైన
విభీషణునికి లంకానగరము నప్పగించిదానిచేతనభివృద్ధిమైనసంతోషమును బొందితివి. 31.

మూ॥ య మసురగణం మహద్భల మవధీరితవస్త మత్ర సన్నేవ |
తం ప్రాప్యే యం భూ జన మవధీరితవస్త మత్ర సన్నేవ ॥ 3౨॥

ప-వి ॥ యమ్, అసురగణమ్, మహద్భలమ్, అవధీః, ఇతవస్తమ్, అత్రనౌ
ఏవ, తమ్, ప్రాప్య, ఇయమ్, భూః, జనమ్, అవధీరితవస్తమ్, అత్ర, సన్నా, ఇవ. 32

వ్యా॥ (యమితి) యంకాలనేమిపురస్సర మసురగణం మహద్భల
మితవస్తమ్, అత్రసన్నేవ - అభిభ్యత్, స్వయమపిస్వాభావకేన నిభౌ

యత్స్వేన యుక్తవహ్నాత్స్వమ్, అవధేః - హతవానసి ; తమసురగణం
కంసాదిరూపేణ మచవ్యభావ మాస్మాద్య జనమ్ - లౌకికంసాధుజనమ్,
అనధీతవస్తమ్ - అనమానితవస్తమ్, ప్రావ్య, ఇయంభూః, అత్ర కాలే,
సన్నేవ - అవసాదం ప్రాప్నునతీవ. అత్రసన్నితి (౧) “వాభాశ” ఇత్యా
దినావికల్పితత్వాచ్చ్యన్న భవతి. ౩౨॥

తా ॥ గొప్ప బలకాలులైన యే యసురులను ముందునీవు నిర్భయముండవై చంపి
తివో, వారిష్టదు మనుష్యులైపుట్టి సజ్జనులను బాధించుచున్నారు. అట్టి పాపులను
భూమి మోయురేక బాధ పడుచున్నది. ౩౨.

మూ॥ కంస ఇతి కాలనేమి సమజని రాజన్యతను రేకః ।

బహు రితరోపి భయే తత్సమజని రాజన్యతనురేకః॥ ౩౩॥

ప-వి॥ కంసః, ఇతి, కాలనేమిః, సమజని, రాజన్యతనుః, ఏకః, బహుః, ఇతరః,
అపి, భయే-తత్సమజనిః, అజని, అతనురేకః. ౩౩.

వా॥ (కంస ఇతి) తేషుత్థారకామయే సక్లామేత్వయాహతేష్వ
సురేషు, కాలనేమిరేకః, రాజన్యతనుః - క్షత్రియదేహిభూత్వా,
కంస ఇతి నామధేయంబిభ్రత్, భూమానమజని. ఇతరో ౭పి బహుర
సురగణః, తత్సమజనిః - తేనసమానజన్తా, క్షత్రియదేహిభూత్వా
శిశుపాల పౌండ్రోకవాసుదేవాదిరూపేణా౭౭జని - అజాతవాన్, కీదృ
శః - భయే, అతనురేకః, అనల్పదారిద్ర్యయుక్తః, భయరహిత ఇత్యర్థః
సమజన్యాజనీతి సంపూర్వాదాజీపూర్వాచ్చ జనే కర్తరిలుక్ (౨) “దీవ
జన” ఇత్యాదినాచిన్. రాజన్యశబ్దః (౩) “రాజశ్వశురాద్యత్” ఇతి
క్షత్రియ జాతౌవ్యుత్పాదితః॥ ౩౩॥

తా ॥ ముందుకాలనేమియై యున్నవాడిప్పుడు కంసుడై పుట్టియున్నాడు ;
తక్కిన యసురులును శిశుపాల దన్తవక్త్రాదిరూపులై జన్మించియున్నారు. ౩౩.

(౧) పాణి. ౩, ౧. ౭౦.

(౨) పాణి. ౪. ౧. ౧౩౭.

(౩) పాణి ౩. ౧. ౭౧.

మూ॥ దైత్యభరాత్సుఖ మేషా సా తత్త్వాజాయతేక్షణా దేవ ।

కథ మథ లబ్ధసుఖోదయసాతత్త్వా జాయతే క్షణా దేవ ॥ ౩౪॥

ప-వి ॥ దైత్యభరాత్, సుఖమ్, ఏషా, సా, తత్త్వాజ, ఆయతేక్షణా, దేవ, కథమ్, అథ, లబ్ధసుఖోదయసాతత్త్వా, జాయతే, క్షణాత్, ఏవ. ౩౪.

వ్యా॥ దైత్యేతి, ఆయతేక్షణానైషా పృథివీ, తాదృశాదైత్య

భరాత్సుఖంతత్త్వాజ - అథైవంగతే సా క్షణాదేవ లబ్ధసుఖోదయసాతత్త్వాకథంజాయతే-యేనోపాయేనజాయతే, తథా త్వయా కర్తవ్యమిత్యర్థః. లబ్ధసుఖోదయ సాతే త్యేతి సాతత్వమ్-ఆనుపరమః, సుఖోదయస్య సాతత్వం సుఖోదయసాతత్వమ్, లబ్ధం సుఖోదయ సాతత్వం యయా సాతథోక్తా. జాయత ఇతి జనేః (౧) “ ఆశంసాయాం భూతవచ్చ ” ఇతిచ కారా దాశంసాయాం భవిష్యదథైవ ర్తమానవత్ప్రత్యయః (౨) “ జ్ఞాజనోజాన్ ” ఇతిజాదేశః - ఏవంభూతా కథం జనిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౪॥

తా ॥ ఈ భూదేవి యట్టియసురభారమును వహింపలేక మిక్కిలి దుఃఖపడుచున్నది. అట్టి దుఃఖములనువదిలి యీ భూదేవియెట్లు సుఖపడునోయట్లునీవు యత్నింపవలయును ౩౪.

మూ॥ ప్రళయే త్వా మేత్య మహీ వరాహ రేజే తరీతారమ్ ।

అద్యా సురభారా త్వయి వరాహరే జేతరీ తారమ్ ॥ ౩౫॥

ప-వి ॥ ప్రళయే, త్వామ్, ఏత్య, మహీ, వరాహ, రేజే, తరీతారమ్, అద్య, అసురభారాత్, త్వయి, వరా, హరే, జేతరీ, ఇతా, అరమ్. ౩౫.

వ్యా॥ (ప్రళయఇతి) పూర్వమ్-ప్రళయకాలే, తరీతారమ్ - స్వాత్తరణహేతుమ్, త్వామ్, ఏత్య, ఏషాభూః, రేజే, వరాహేతి సంబుద్ధ్యా ఉత్తరణకాలోపాత్తావతార విశేష స్మర్యతే, అద్య - ఇదానీమపి, హేహరే! అసురభారాత్తా దృశీం ప్రళయావస్థా సమా మవస్థామూపన్నా

(౧) పాణి. ౩. ౩. ౧౩౪.

(౨) పాణి. ౭. ౩. ౭౯.

సై నా, వరా-ఉత్కృష్టా, మహీ, ఆపదాం జేతరి త్వయి, అరమ్-ద్రుత
మ్, ఇతా - ప్రాప్తా, త్వత్సన్నిధానశేత్యర్థః - తరితారమిత్యంతభావ
వితణ్యంతాత్తరతే స్త్రుప్, తారయితార మిత్యర్థః (౧) "వృతోవా" ఇతీహా
దీఘః ॥ ౩౫॥

తా ॥ ప్రళయకాలమందుఁ బాతాళములో మునిగియున్న యేహూమిని నీవువరా
హవతారమెత్తి యుద్ధరించితివో; ఆభూమి యిప్పుడనురభాదను సహింపలేక యాపదు
ద్ధారకుడవైన నిన్ను శరణముఁ జొచ్చినది. ౩౪.

మూ॥ భగవన్నవిద్మ నీమా మహో దయాయాస్తు సక్షమాయాస్తే!

తవ తాదృశో గుణోస్యా మహోదయాయాస్తు సక్షమాయాస్తే॥

ప-వి ॥ భగవత్, న, విద్మ, నీమామ్, అహో, దయాయా, తు, సక్షమాయా,
తే, తవ, తాదృశః, గుణః, అస్యాః, మహోదయాయ, అస్తు, సః, క్షమాయా, ఆస్తే.

వ్యా॥ (భగవన్నితి) హేభగవన్ ! అహూ ! తేదయాయా,
సక్షమాయాః-క్షమా సహితాయాః, నీమాంసవిద్మ. తుశబ్దోఽవధారణే.
తవతాదృశస్యగుణః, అస్యాః, మహోదయాయ - మహాభ్యుదయా
య, అస్తు. కస్యా ఇతిచేత్, యా క్షమా- భూమిః, అత్రాఽస్తే ; తస్యా
ఇత్యర్థః॥ ౩౬॥

తా ॥ ఓస్వామి! నీయొక్క దయాక్షమాగుణములు మాకు వాఙ్మనస్సులక గోచ
రములైయున్నవి. ఆ గుణములచేత నీభూమికి నీవు మంగళమును గలుగఁజేయుము. ౩౬.
మూ॥ కంసాద్యా హింసన్తి ప్రజా న తా నజ నిరాచకృషే ।

త త్కిం త్వయా ధరిత్ర్యాం ప్రజానతా న జనిరాచకృషే॥ ౩౭॥

ప-వి॥ కంసాద్యాః, హింసన్తి, ప్రజాః, న, తాన్, అజ, నిరాచకృషే, తత్,
కిమ్, త్వయా, ధరిత్ర్యామ్, ప్రజానతా, న, జనిః, ఆచకృషే. ౩౭.

వ్యా ॥ (కంసాద్యాఇతి) హే అజ! కంసాద్యా అసురాః, ఇమూః
ప్రజాః, హింసన్తి; తాన్, ననిరాచకృషే ననిరాకృతవానసి. తత్ -

అనురభయమ్, ప్రజానతా - బుద్ధ్యమానేన, త్వయా, ధరిత్ర్యామ్-భూ
మాః జనిః-మనుష్యభావేనజన్త, కింనాచకృషే - కస్తాత్కారణాదాత్మానం
ప్రతినాఽఽకృష్టమ్? నస్వీకృతమిత్యర్థః. అకర్షో హ్యభిముఖ్యేన కష్టా
ణమ్; సచస్వీకార ఏవాఽత్రాఽభిప్రేతః. నిరాచక్రమ ఇతి నిరాజీత్యుపస
గఽద్యయ పూర్వకా త్కరోతే లిక్తాధ్యమైకవచనమ్. అచక్రమ ఇతి (౧)
“కృషవిలేఖనే” అజ్ పూర్వః, కర్తృణిలిట్. ప్రథమపురుషైకవచనమ్॥౩౭॥

తా॥ కంసాదులు నజ్జనులను మిక్కిలి భాధించుచున్నారు. అదిసీతుఁ డెరిసియు
న్నను భూలోకమందవతరించి వారి నేల చంపకయున్నావు. 32.

మూ॥ త్వత్ప్రదయోః ప్రణిపతితై భవతాపచయో నిరాసే ధః ।

దురితస్య కృతో ద్యయతో భవతా పచయో నిరాసేధః ॥౩౮॥

ప-వి॥ త్వత్ప్రదయోః, ప్రణిపతితై, భవతాపచయః, నిరాసే, అధః, దురితస్య,
కృతః, అద్య, యతః, భవతా, అపచయః, నిరాసేధః. 3౩.

వా॥ (త్వత్ప్రదయారితి) యద్యపి కంసాద్యసురవధం నకరిష్యసి,
తథాఽపీదానీం త్వత్ప్రదయారధః ప్రణిపతితై రస్తాభిః, భవతాపచయః-
సంసారతాపసమూహః, నిరాసే - నిరస్తాఽభూత్. అద్య, అస్తాకమ్,
దురితస్య-పాపస్య, అపచయః - పరిక్షయః, యతో భవతా కృత-స్తతో
భవపీడా నిరాకృతేత్యర్థః. అపచయ ఏవవిశేష్యతే. (నిరాసేధ ఇతి)
అసేధః - నిర్వాపణమ్, తద్రహిత ఇత్యర్థః. నిరాస ఇతి (౨) “అనుక్షే
పణే” కర్తృణిలిట్ ॥ 3౪॥

తా॥ నీ శ్రీపాదములయందు సాష్టాంగప్రణామముఁ జేసివచ్చుచేమాముక్కు ధుర్ని
వారమైన నమస్తపాపమును, దానిచేతఁగలిగెడి సంసారతాపములును నశించినవి. 3౪.

మూ॥ ధామ్నః పరస్య నస్తను మపరోక్షయతా మహౌమా మహతః ।

ప్రార్థ్యః క ఇవాస్తా దల మపరోక్షయతామహౌమా మహతః ॥

(౧) భాషి, ౧౦, ౧౫, పర, నక, అని.

(౨) దివాది, ౧౦౩, పర, సక, సేట్.

ప-వి ధామ్నః, పరస్మి నః, తనుమ్, అపరోక్షయతామ్, అహో, మహతః ప్రార్థ్యః, కః, ఇవ, అస్తాత్, అలమ్, అపరః, అక్షయతామహః, మహతః. ౩౯.

వ్యా || (ధామ్నః) అహో! మహతః - మహీయనః, పరస్మధామ్నః - పరంజ్యోతిర్భూతస్య, తనతనుమపరోక్షయతామ్, నః - అస్తాకమ్, అస్తాత్ - త్వదాపరోక్ష్యలక్షణాత్, మహతః - ఉత్సవాత్, అపరః - అక్షయతామహః - అక్షయత్వలక్షణ ఉత్సవః, కఃప్రార్థ్యః? అయమేవ త్వదాపరోక్ష్యోత్సవఃప్రార్థః నాఽస్య ఇతి || ౩౯||

తా|| పరాత్పరుఁడవై పరంజ్యోతి స్వరూపుఁడవైన నీయొక్క దివ్యమంగళ విగ్రహమును నేదించినమాకు దీనికంటెమేలై శాశ్వతమైన కల్యాణమేమియుఁ గోరఁ దగినదిలేదు. ౩౯.

ము || ఇతి తే యథామతి నుతిం ప్రాదు భావే భియా చితోదయయా |

చక్రీచ మతిం చక్రే ప్రాదుభావే భియాచితో దయయా || ౪౦||

ప-వి, ఇతి, తే, యథామతి, నుతిమ్, ప్రాదుః, భావే, భియా, చితోదయయా, చక్రీ, చ, మతిమ్, చక్రే, ప్రాదుర్భావే, అభియాచితః, దయయా, ౪౦.

వ్యా || (ఇతి) ఇతి - ఇద్ధీమ్, తే - దేవాః, యథామతి - యథాబుద్ధినుతిమ్ - నుతిమ్, ప్రాదుః - దృఢతనః, కీదృశాస్తే - భావే - అస్తఃకరణే, చితోదయయా భియా, అనురనిమిత్తయా, ఉపలక్షితాః, చితోదయయేతి చిః - సజ్జితః, ఉదయః - ఉద్భవః, యస్యాస్మా తథోక్తా, తైః, అభియాచితః - అభిముఖ్యేనయాచితః, చక్రీచ, తేషు దయయా భూమా మనుష్య రూపేణ ప్రాదుభావే మతిం చక్రే. ప్రాదు రితి ప్రపూర్వాద్భద్రదాతేలుఁడ. (౧) "గాతిస్థా" ఇత్యధినా సిహోలుక్. (౨) "అత" ఇతి "రేఘ్వున్" || ౪౦||

తా|| అనురలచేత గలిగిన భయము నొందినదేవతలీవిధంబున నుతించి ప్రార్థించ నాప్రార్థనసంగికరించి చక్రపాణియైన సర్వేశ్వరుఁడుదయచేత తాను భూలోకమందవత రింపవలయునని సజ్జల్పించుకొనెను.

మూ॥ ఈష్యోద్భవో గీర్వీక్ష్య శనై రమౌజాయా మరాతీతామ్ ।

భవ మనునిన్ద్య కృతపరిరమ్భా జాయా మరాతీతామ్ ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ ఈష్యోద్భవో, గీర్వీక్ష్య, శనైః, ఆమౌజాయ, ఆమరాతీతామ్, భవమ్, అనునిన్ద్య, కృతపరిరమ్భః, జాయామ్, ఆరాతీతామ్. ౪౧.

వ్యా ॥ (ఈష్యోదితి) ఆయమష్యసృష్టవ్యాఖ్యానః. ఆమౌజాయ, ఈష్యోద్భవో - స్పృశమానలోచనః, సభగవాన్, పుణ్డరీకసదృశ విలోచన ఇత్యర్థః - శనైర్గీర్వీక్ష్య. (ఆమరాతీతాం కృతపరిరమ్భస్సన్నను నిన్ద్య) ఆమరేభ్యః - దేశేభ్యః; ఆతీతామ్ - అతిగతామ్, కార్యచశా త్పిదాసభూతై దేశేవైస్సహృగతామపి - స్వభావత స్సర్వాత్తనాతే భ్యో విలక్షణా మిత్యర్థః. అథవా - సహృగతా నమరానతీత్య స్వ నా గభోగపర్యజ్జమధి రూఢామిత్యర్థః. భవమ్ - భూమిమ్, జాయామ్ - మహిషీమ్, అరాతీతామ్ - శత్రుభిభాఽరభూతైః, ఇతామ్-ఐక్రాంతామ్, కృతపరిరమ్భస్సన్, అనునిన్ద్య - అనునీతవాన్. అనుపూర్వాన్నయతేః కర్తరిలిట్. అనురభారభేదావనూదనాయ ప్రణయోపనతాం దేవిం భవం ప్రేమశీతలయా నృశాఽవలోక్య పరిరభ్యచ నిర్వాప్యజన్నేహ నిఘ్నాని చాటూనిచాఽవోచదిత్యర్థః ॥ ౪౧॥

తా॥ అనుయలచే బాధింపంబడినదై, గొప్పమహిమగల్గదై, తన మహిషియైన భూదేవిని పుణ్డరీకాక్షుం డప్పుండాలింగనముఁ జేసికొని యాశ్వాసకరములైన సంభాషణములు చేసెను. ౪౧.

మూ॥ సో ధ స్త్వ స్త్రి త్వా గిర ముదాహ స్త్రి హ తారణాయ నయాః ।

యైః త్త్యక్షితా రిపుచమూర్తుదా హస్తీహతా రణాయ నయాః॥

ప-వి॥ సః, అథ, స్త్వ, స్త్రి త్వా, గిరమ్, ఉదాహ, స్త్రి, ఇహ, తారణాయ, నయాః, యైః, త్త్యక్షితా, రిపుచమూః, ముదాహస్తీ, హతాః, రణాయ,న, యాః.

వ్యా ॥ (న ఇతి) అథ భగవాన్, స్త్రి త్వా - స్త్రితంకృత్వా, గిరం ఉదాహస్త - వాచమూచే. ఇహ-యుష్మాకంసజ్జటే, యుష్మత్తారణాయ,

నయాః-నీతయాః, సన్తి. కీప్యతాస్తేనయాః - యోగిభృమ్భితైః, త్వా - భూమిః, ముదా హసన్తి, త్వక్తశోకా, అరిచమూః-అసురసేనాః, హతాః ఈక్షితా-ఈక్షివ్యతే కీప్యకీరసురచమూః - (రణాయనయాః) రణాయ-యుద్ధాయ, సప్రభవన్తి; అతిక్షుద్రత్వా స్తీనస్కారస్యాఽప్యవిషయాః కుతోమాంప్రతి రణాయ ప్రభవేయురిత్యర్థః. ఈక్షితీతిలుట్ ॥౪౨॥

తా॥ పిమ్మట శ్రియఃపతి హసన్తుభుండైః దేవతలనుజూచి యొక గంభీరవచనము బలికెను. అదేమనగా-ఓదేవతలారా! నాతోయుద్ధముఁ జేయఁజాలని త్కుద్రులైనయనురులు నశించునట్లును భూదేవికి నంతోషముకలుగునట్లును మీరుద్ధరించునట్లు ననేకోపాయములున్నవి. ౪౨.

మూ॥ అనురాణాంకాత్తైస్త్వేన హి జానే శతధా రహస్తదితరే కమ్ ।

కర్తాస్మి భువి బ్రాహ్మీజానే శతధారహస్త దితరేకమ్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ అనురాణామ్, కార్తేన్వీన, హి, జానే, శతధా, రహస్తదితరే,కమ్, కర్తా, అస్మి, భువి, బ్రాహ్మీజానే, శతధారహస్త, దితరేకమ్. ౪౩.

వ్యా॥ (అనురాణామితి) అనురాణామ్, రహస్తదితరే - రహస్యప్రకాశనరూపే, తత్కాత్తైస్త్వేన జానేహి; అతస్తదభిమతధ్వంసనేన, భువి -భూమౌ, కమ్-సుఖమ్, (దితరేకంకర్తాఽస్మి) రేకః-పరిక్షయః, దితరేకమ్ - ఖడ్గితపరిక్షయమ్, ప్రవృద్ధమ్, శతధాకరివ్య ఇత్యర్థః. “ బ్రాహ్మీజానే-శతధారహస్త” ఇతి చతుర్ముఖ శతమఖయోస్సంబుద్ధిః-(బ్రాహ్మీ-సరస్వతీ,జాయాయస్యసః బ్రాహ్మీజానిః, శతధారమ్-వజ్రమ్హస్తే యస్య సః శతధారహస్తః ॥ ౪౩॥

తా॥ అనురులయొక్క మహాభావమునును వారియొక్క వ్యాపారములనును నేనుజక్కఁగా నెఱుఁగుదును. వారిని సంహరించి మీకందఱికి నఖండానందము కలుగునట్లు నేనుజేసెదను. ౪౩.

మూ॥ జననేన యదుకులం బహుమనితా హేనురనద స్సము త్కమనః ।

క్షితి రపి భవితా వీడా మనితా హేనురనద స్సము త్కమనః ॥

ప-వి॥ జననేన, యదుకులమ్, బహుమనితాశే, సురసదః, సముత్, కమనః, షీతిః, ఆపి, భవితా, వీడామ్, అనితా, శే, సురసదః, సముత్కమనః. ౪౪.

వ్యా॥ (జననేనేతి) యదుకులమ్ - యదోర్వంశమ్, తత్రమమ జననేన బహుమనితాశే. కథంభూతః - సురసదః - శోభనమ్, ప్రీతి రూపమ్, దదత్, సముత్ - మోదయుక్తః, కమనః - కాంతః, అభిరూపోహవ్యయుక్తశ్చ భూత్వా తత ఏవ తస్యకులం స్వప్రీతిం కుర్వన్ స్వజననేన బహుమానంకరిష్య ఇత్యర్థః. ఏవంకృతే. ఇయం షీతి రపి, వీడామ్, అనితా - అప్రాప్తా, భవితా - భవిష్యతి, హేసురసద ఇతిదేవపరిషత్సంబోధ్యతే - సముత్కమన ఇత్యపితస్యసదసోవిశేషణమ్. సముత్సుకంమనోయస్య తే త్తథోక్తమ్. బహుమనితాహ ఇతి లుడుత్త మైకవచసమ్. (౧) "హ ఏతి" ఇతి తాసేస్సకారస్యహకారః. బహు శబ్దస్యసాక్షాత్ప్రభృతి తేవనాపసర్గత్వాత్, ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః. కమన ఇతి కామయతేః (౨) "అనుదాత్తేతశ్చహలాదే" ఇతియుచ్. (౩) "ఆయాదయ అధ్వాధాతుకేవా" ఇతిణిగభావః. ౪౪॥

తా॥ ఓదేవతలారా! భూదేవియ్యుక్తం సంతాపకాన్తి కొఱకై నేను సుందరవిగ్రహ మును ధరించి సమస్తప్రాణులను సంతోషపెట్టుచు యాదవకుల మందవతరించి యాకు లమునకు మహిమను గలుగఁజేయఁ బోవుచున్నాను. ౪౪.

మూ॥ సంభాష్య సుతో భూత్వా వసుదేవం సుసమిత గ్రసేనీకమ్ ।

ఆసుర మనై ర్భా వసుదేవం సుసమితో గ్రసే నీకమ్ ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ సంభాష్య, సుతః, భూత్వా, వసుదేవమ్, సుసమితోగ్రసేనీకమ్, ఆసుర మ్, అనైః, ఆశౌ, ఆసుదేవమ్, సుసమితో, గ్రసే, అశికమ్. ౪౫.

వ్యా॥ (సంభాష్యేతి) సుసమితోగ్ర సేనీకమ్- ఉగ్రసేనస్యేయ మా గ్రసేనీ - దేవకీ, (౪) "తస్యేదమ్" ఇత్యణో, నాఽత్రాఽపత్య త్వరూప

(౧) పాణి, ౨, ౪, ౧౨.

(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౪౯.

(౩) పాణి, ౩, ౧, ౩౧.

(౪) పాణి, ౪, ౩, ౧౨౦.

విశేషవివక్షా; తత్రహి (౧) “సేనాస్తలక్షణకాదిభ్యశ్చ” ఇతిజ్యేష్ఠభవిత
వ్యమ్ సుసమితా - సుసజ్జతా, ఔగ్రసేనీ యేనపః సుసమితౌగ్ర సేనీకః,
(౨) “నద్యృతశ్చ” ఇతి కమ్ - సుసమితౌగ్ర సేనీకమ్-వసుదేవమ్, తస్య
సుతోభూత్వా సంభావ్య, అసురమ్ - అసురసశబ్ధి, అనీకమ్ - సేనామ్
సుసమితౌ - శోభనేయుద్ధే, గ్రసే-హనిష్యా మీత్యర్థః, అనీకమేవవిశేష్య
తేః అన్తై ర్జరాజావసుదేవమ్ - మదన్తై ర్యుద్ధే జేతుమశక్యమ్, అసుదే
వమితి దీవ్యతే ర్వి జీగీషాగ్ధాత్ (౩) “ఈచద్దుస్సు” ఇత్యాదినాఖల్ సఖ్
సమాసః॥ ౪౫॥

తా॥ సేనుదేవకీవల్లభుడైన వసుదేవునికిఁ గుమారుడైన యవతరించి యితరులచే
జయింపనశక్యమైన యసుర నైశ్యమును యద్ధమందుసంహారముఁ జేయఁబోవుచున్నాను.

మూ॥ శేషేణ తత్త్రియాం తు జ్యాయస్యాం భావితా నేన ।

సూతా యాం సంప్రాప్తా జ్యాయస్యాం భావితానేన ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ శేషేణ, తత్త్రియామ్, తు, జ్యాయస్యామ్, భావితా, అనేన, సూతా
యామ్, సంప్రాప్తా, జ్యాయస్యామ్, భావితానేన. ౪౬.

వాగ్ (శేషేణేతి) శేషం నిర్దేశ్యాత్సూత-తత్త్రియామ్. తస్య
వసుదేవస్య భార్యాయామ్, జ్యాయస్యామ్ - శ్రేష్ఠాయామ్, రోహిణ్యా
భ్యాయామ్, అనేన శేషేణ-అనస్తేన, భావితా; భవిష్యతే, అయమస్యాం
భవిష్యతీత్యర్థః-సా రోహిణ్యే వ విశేష్యతే; యస్యాం సూతాయామ్ -
ఇమంప్రసూత వత్సామ్, జ్యాయ-భూమిః, భావితానేన - భాసః - తేజసః,
విస్తారేణ, సంప్రాప్తా - సంప్రాప్త్యతే, భూరుజ్వలాభవిష్యతీత్యర్థః-భా
వితేతిభావేలుట్ (౪) “స్యసిచ్ఛీయుత్తాను” ఇత్యాదినా. చిశివృద్ధిః.
సంప్రాప్తేతి కర్తృణిలుట్. ౪౬॥

(౧) పాణి, ౪, ౧, ౧౫, ౨.

(౨) పాణి, ౪, ౪, ౧౫, ౩.

(౩) పాణి, ౩, ౩, ౧౨౬.

(౪) పాణి, ౬, ౪, ౬౪.

తా॥ వసుదేవుని త్వేషభార్యయైన కోహిణీదేవియొక్క గర్భమం దీయాదిశే. ఘండవతరించును. అప్పుడు భూదేవి తనకు తునాశముచేత శోభాయమానయైయుండును మూ॥ స్వగుణేషు తా న్నికాశం భక్తాహేయే నరహితాస్తు ।

ద్రక్ష్యన్తి గుణేన హి మాం భక్తా హేయేన రహితాస్తు॥ ౪౭॥

ప-వి॥ స్వగుణేషు, తాన్, ప్రకాశమ్, భక్తాహే, యే, నరహితాః, తు, ద్రక్ష్యన్తి, గుణేన, హి, మామ్, భక్తాః, హేయేన, రహితాః, తు. ౪౭.

వ్యా॥ (స్వగుణేష్వీతి) మదీయేషు కల్యాణగుణేషు మధ్యే, తాన్ గుణాన్ భక్తాహే-సేవిష్యే. కాన్గుణాన్ - యేగుణాః, నరహితాః-మనుష్యాణాంహితాః; తుశ్చోగుణవిశేషందోత్యుతి. మత్సజ్జహీతైస్తైరేవ గుణైర్భాహేయేన గుణేన రహితామభ్యక్తాద్రక్ష్యన్తి. భక్తాః ఇతిభజేలుఁట్. (౧)“స్వరితభిః” ఇత్యాత్తనే పదోత్తమైకవచనమ్॥ ౪౭॥

తా॥ నాయొక్క కల్యాణగుణములలోనేవి మనుష్యోపయోగులై యున్నవో, అగుణములనే యాయవతారమందు నేను బొందెదను. అగుణములతోఁ గూడుకొనిన వన్నుఁ బరమపావనులైన నాభక్తులు నేర్పించెదరు. ౪౭.

మూ॥ వస్తుం భజతాం చక్షుషి జననీత్యా నన్దజాయామే ।

అవతరణో ద్రజనదనో జననీ త్యా నన్దజాయామే॥ ౪౮॥

ప-వి॥ వస్తుమ్, భజతామ్, చక్షుషి, జననీత్యా, అనన్దజాయామే, అవతరణః, ద్రజనదనా, జననీ, ఇత్యా, నన్దజాయా, మే. ౪౮.

వ్యా॥ (వస్తుమితి) (అనన్దజాయామే) అనన్దేనజాతః, ఆయామః - వైపుల్యమ్, యస్త్రికతత్తతోక్తమ్. మన్దశకనసంభూతమహానన్దజనితాయామే భజతాం చక్షుషి వస్తుం భూమా, జననీత్యా-తాకికజనన్యా యేన, సర్వదశకనయోగ్యతయా ౭వతరతో మే-వసుదేవస్య గృహే దేవక్యామవతరిష్యతః, ద్రజనదనా - గోపజననదననిలయా, నన్దస్యజాయా-యశోదా, జననీ-మాతా, ఇత్యా - జననీత్వేన ప్రాప్యేత్యర్థః. ఇత్యేతి (౨) ఏతిస్తు” ఇత్యాది నాక్యమ్ ॥ ౪౮॥

తా|| నాథత్వము తమనే తమలను దెలిచి యానందముచే నన్ను నేవించునట్లు మనుష్యరూపియై నేనవతరించినప్పుడు నాకుయశోదాదేవి తల్లికాబోవుచున్నది.

మూ|| నిద్రచే యం జనితా స్యాం మయామోహాన్య మానాయామ్ |

యస్యాం కంసస్య భియా మాయామో హాన్యమానాయామ్||

ప-వి|| నిద్రా, ఇయమ్, జనితా, అస్యామ్, మాయామోహానీ, అమానాయామ్, యస్యామ్, కంసస్య, భియామ్, ఆయామః, హన్యమానాయామ్. ౪౯.

వ్యా || (నిద్రచేయమితి) యోగనిద్రాం నిర్దిశ్యాఽఽహ. అస్యామ్ - ప్రకృతాయాం యశోదాయామ్, ఇయంనిద్రా, జనితా - జనిష్యతే - నిద్రైవ విశేష్యతే. మాయామోహానీ - సర్వజనమోహనకరీ, యా. కీర్తిజనిష్యతే - యస్యామ్, అమానాయామ్ - బలాదిభిరియత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమశక్తాయామ్, జాతాయామ్, వసుదేవేన దేవకీ సకాశమానీతాయాం తద్గర్భశజ్జాయా కంసేన హన్యమానాయామ్, అవధ్యత్వేనాఽత్తనౌ ఽవస్థానం తంప్రతి పరుషంవదన్త్యాం కంసస్య భియామ్-భయానామ్, ఆయామోభవిష్యతి; తాదృశీభూత్వా జనిష్యతయిత్యర్థః - జనితేతిలుట్ || ౪౯||

తా|| అథత్వము మోహపెట్టుటకు సాధనమైయున్న మహాప్రభావముగల యీ యోగనిద్ర యశోదాదేవియొక్క గర్భమందు జనించును, దానిని వసుదేవుడు దేవకి యొద్దకుఁ దీసికొనివచ్చినప్పుడు కంసుడు చంపుటకుయత్నింప, వానినిజూచి, నేనుజావనని యీయోగనిద్ర చెప్పను. ఆమాటవిని కంసుడు గొప్పభయమును పొందును.

మూ|| ఇతి వదతో జని తస్మిన్ నస్తథి ర్విష్టరశ్రవసః |

విషయో నస్తౌ ప్య స్యా నస్తథి ర్విష్టర శ్రవసః|| ౫౦||

ప-వి|| ఇతి, వదతః, అజని, తస్మిన్, అస్తథిః, విష్టరశ్రవసః, విషయః, అనస్తః, అపి, అస్య, అనస్తథిః, విష్టరః, శ్రవసః. ౫౦.

వ్యా || (ఇతీతి) తస్మిన్ - దేశే, ఇతి - ఇథమ్ వదతః, విష్టరశ్రవసః - హరేః, అస్తథిః - అస్తధానమ్, అజని. అస్య - హరేః;

విష్టరః - ఆననమ్, అనస్తస్థిః - అనస్తనమృద్ధిః, అనస్తః, శ్రవసః - శ్రోత్రస్య, విషయోఽభవత్. చక్షుర్విషయమతీతోఽస్తద్విత్ ఇత్యర్థః॥

తా॥ ఆశీర్వాదమందు దేవతలను గురించి యీ విధమున నానబిచ్చి శ్రీమన్నారాయణుఁ డస్తద్విత్తుండాయెను. వానికిఁగిహాసనమైన యాదిశేషుఁడు నస్తద్విత్తుండాయెను. ౫౦.

మూ॥ నివవృత్తిరే తే చ మన స్సరసా ఉత్పన్న మస్యన్తః ।

పురుషం పరం రసానాం సరసా ఉత్పన్న మస్యన్తః ౫౧॥

ప-వి॥ నివవృత్తిరే, తే, చ, మనః, సరసాః, ఉత్పన్నమ్, అస్యన్తః, పురుషమ్, పరమ్, రసానామ్, సరసాః, ఉత్పన్నమ్, నమస్యన్తః. ౫౧.

వ్యా ॥ (నివవృత్తిర ఇతి) తేచదేవాః, అసురపీడయా ఉత్పన్నం మనః, అస్యన్తః - ఊపన్తః; హృష్టమనసః, సరసాః-రసయా- భూమ్యా, సహితాః, తతో నివవృత్తిరే - నివృత్తాః. త ఏవవిశేష్యన్తే. పరం పురుషమ్, సరసాః - ప్రేమరసయుక్తా భూత్వా, (రసానాం ముత్పన్న మస్యన్తః) ఆనస్తరసానామ్, ఉత్పన్నభూతమ్, యథాజలం రసానామ్, ఉత్పన్నః- ఆశ్రయభూతః, తథా సుఖాత్ కరసానా మయ మాశ్రయ భూత ఇత్యర్థః. నమస్యన్త ఇతి (౧) “నమోవరివ” ఇత్యాదినా క్యన్తే ॥ ౫౧॥

తా॥ తరువాత దేవతలు, నమస్త సుఖాన్నదమైన పరమపురుషుని బ్రీతితో నమస్కరించి నిర్భయములై భూదేవితోఁగూడ స్వస్థానమునకుఁ దిరిగిరి. ౫౧.

మూ॥ సుమనోభి రాప్తధామభి రపీడితై రాస్యత స్థిరాశాన్తైః ।

సుమనోభి రాప్తధామభి రపీడితై రాస్యత స్థిరా శాన్తైః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ సుమనోభిః, ఆప్తధామభిః, అపీడితైః, ఆస్యత, స్థిరాశాన్తైః, సుమనోభిః, ఆప్తధామభిః, అపి, ఈడితైః, ఆస్యత, స్థిరా, శాన్తైః. ౫౨.

వా ॥ (సుమనోభిరితి) సుమనోభిః - దేవైః, ఆప్తధామభిః - ప్రాప్తస్వగృహైః, శోకేన, అపీడితైః, ఆస్యత-ఉపవేశనంకృతమ్, స్థిరా

శాస్త్రైః) ఆశాయాః అస్త్యః - ఇష్టార్థాఽవాప్తిః, స్థిర ఆశాన్తాయేషాంతే
తథోక్తాః. ఏవమాస్థితై స్తైః, సుమనోభిః - శోభనమనస్తైః, ఆప్త
ధామభిః - ప్రాప్తతేజోభిః ; అపిశబ్దస్సమున్నయే, ఈశితైః, స్తుతైః,
శాస్త్రైః-భగవదవలోకనలబ్ధమునః ప్రసాదైరిత్యర్థః. అస్యత - ప్రవిష్టా,
స్థిరా - భూమిః, స్వ దేశగమనాయాఽనుష్ఠితేత్యర్థః. అస్యతేతిపూర్వత్ర
(౧) “అస ఉపవేశనే” ఇత్యస్తాద్భావేలక్షణత్ర (౨) “అసుక్షేపణే”
ఇత్యస్తాత్ (౩) “అసగతౌ” ఇత్యస్తాద్భావ కర్తృణీలక్షణం ॥ ౫౨॥

తా|| తరువాత దేవతలు సర్వేశ్వరుని స్తుతించి తమకునోరథము సిద్ధించునని
నిశ్చయించుకొని ప్రసన్నచిత్తుడై స్వస్థానమునకు వచ్చిచేరిరి. భూదేవియు వారిచేతనా
జ్ఞాపింపఁబడి స్వస్థానమునకు వచ్చిచేరినది. ౫౨.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే ద్వితీయాశ్వాసః.

హరిః ఓమ్.

శ్రీవత్సాజ్జమిత్రేభ్యోనమః.

(౧) అదాది. ౧౧. పర. నక. నేట్. (౨). అదాది. ౧౧. పర. అక. నేట్.

(౩)

తృ తీ యా శ్వా సః

మూ॥ అథ యః కిల వసుదేవీ యయాతిజయదోః పరమ్పరాభావీ ।

శక్త్యా యతో రీణాం యయా తిజయదోః పర మ్పరాభావీ॥౧॥

ప-వి॥ అథ, యః, కిల, వసుదేవః, యయాతిజయదోః, పరమ్పరాభావీ, శక్త్యా, యుక్తః, అరీణామ్, యయా, అతిజయదోః, పరమ్, పరాభావీ. ౧.

వ్యా ॥ (అథేతి) కిలశబ్ద వితిహేయః. (యయాతిజయదోః పరమ్పరాభావీ) యయాతినామ్నో రాజ్యో జాతీయః, తస్యపుత్ర పౌత్రాది పరమ్పరాత్మకే వంశేజాతోవసుదేవః. యఇత్యుద్దేశమాత్ర మత్రస్లోకే క్రియతే. స ఏవవిశేష్యతే. (శక్త్యా యుక్త ఇతి) కీర్తిశ్చ శక్త్యా యుక్తః - యయా శక్త్యా. అరీణామ్, పరాభావీ - పరాభవకారణం భవతి; అతిజయదోః - అతిమాత్రోజయః, గోస్థాః - భుజనాగ్ర్యన్యః, అతిజయదోః. పరమ్ - కేవలమిత్యర్థః. కేవలంపరాజ్ఞానేన నతుతేః కదాచిదపిజిత ఇత్యర్థః ॥ ౧॥

తా॥ యయాతి చక్రవర్తికిఁ గొమారుడైన యదుయిక్కు వంశమందు తనపరాక్రమముచే శత్రువులనుజయించి జయశీలుడైన వసుదేవుడను నొకరాజుండెను. ౧.

మూ॥ సోయం దేవకకన్యా ముపాయతో దారరూపేణ ।

భా స్తీం కంసావరజా ముపాయతో దారరూపేణ ॥ ౨॥

ప-వి॥ సః, ఆయమ్, దేవకకన్యామ్, ఉపాయతః, దారరూపేణ, భా స్తీమ్, కంసావరజామ్, ఉపాయత, ఉదారరూపేణ. ౨.

వ్యా ॥ (సోయమితి) సోఽయమ్ - వసుదేవః, దేవకన్య - ఉగ్ర సేనన్య కన్యాం కంసావరజామ్, ఉదారరూపేణ-ఉజ్జ్వలగమ్భీరవేషేణ,

భాస్త్రిమ్, దారరూపేణ - దారత్వేన, ఉపాయతః - శాస్త్రోక్తైరుపాయైః,
ఉపాయత - పాణిగ్రహణం కృతవాన్, ఉపాయతేతి ఉపపూర్వాద్య
మేలుకజ్. (౧) . ఉపాద్యమస్య స్వకరణే " ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౨)
"విభాషాపయమనే" ఇతిసించః కిత్వమ్. అనుదాత్తోప దేశేత్యాదినా ౭ను
నాసికలోపః (౩) "హస్వాన్ద్రాత్" ఇతి సిద్ధోపః ॥ ౨॥

తా॥ ఆ పనుడేవుడు మిక్కిలి రూపలావణ్యములచే శోభిల్లుచున్నదై యుగ్ర
సేనుని కొమార్తెయు కంసునికీ జెల్లెలునైన దేవకీదేవిని యథావిధిగా వివాహముఁ
జేసికొనెను. ౩.

మూ॥ స్నిహ్యంతాం కాన్త్యా సామరాతిరేకాన్త త స్తోకమ్ ।
కంసో వే దస్యా భవ మరాతి రేకాన్త త స్తోకమ్ ॥ ౩॥
ప వి॥ స్నిహ్యన్, తామ్, కాన్త్యా, సామరాతిరేకామ్, తతః, స్తోకమ్, కంసః,
అవేత్, అస్యామ్, భవమ్, అరాతిః, ఏకాన్తతః, తోకమ్. ౩.

వ్యా॥ (స్నిహ్యన్నితి) కాన్త్యా. సామరాతిరేకామ్-అమరేభ్యో ౭
తిరేకః - అమరాతిరేకః, తేనసహితామ్, కాన్త్యాదేవతానాం రూపమ
పిజయ స్త్రిమ్, తామ్ - దేవకీమ్, స్నిహ్యన్ - తస్యాంస్తేహయుక్తః,
కంసః, తతః - పశ్చాత్, స్తోకమ్ • ఖిచ్చిన్ద్రాత్రమ్, అశరీరివాక్యాదిభిః,
అవేత్ - విదితవాన్; కథమితిచేత్ - అస్యామ్, భవమ్ - జాతమ్,
తోకమ్, అవత్యమ్, ఏకాన్తతః - నిశ్చయేన, మమూఽరాతిరితి, అవే
దితి వే జ్ఞేలికజ్ ॥ ౩॥

తా॥ తనకుఁ జెలియలైన దేవకీదేవియందు కంసుఁడతిప్రీతికలవాఁడై యుండఁగా
సుకంపుడు "ఈదేవకియొక్క కొమారుడు నిన్నుఁజంపఁబోవు చున్నాఁడు" అనియశ
రీతిచెప్పఁగా విసెను. ౩.

మూ॥ దురుధే స తు స్వస్థపతీ నిజగృహ ఏతా వతీతశఙ్కతయా ।
తజ్జా నథ ప ధ్లభాన్ నిజగ్రహ ఏతావతీ తశఙ్కతయా॥ ౪॥

(౧) పాణి. ౧ ౩. ౫౬. (౨) పాణి. ౧. ౨. ౧౬.
(౩) పాణి. ౮. ౨. ౨౭.

ప-వి॥ రురుధే, సః, తు, స్వస్థపతీ, నిజగృహే, ఏతా, అతీత శబ్దతయా, తజ్జాన్, అథ, షట్, గర్భాన్, నిజగృహే, ఏతావతి, ఇతశబ్దతయా. ౪.

వ్యా॥ (రురుధ ఇతి) సతుకంసః, నిజగృహే - స్వగృహే, ఏతా స్వస్థపతీ - దేవకీవసుదేహే, అతీతశబ్దతయా - అతీతసుఖతయా, యు క్రొకృత్వా రురుధే. శంశబ్దోఽయం సుఖవాచీ. అతీతమ్, శమ్ - సు ఖమ్, యయోస్తావతీతశక్త్యా. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికమ్. తద్భా షోఽతీతశబ్దతా; తయేత్యర్థః. అథ - తతః షష్ఠాత్, తజ్జాన్ - తయోద్భాతాన్, షడ్గర్భాన్, తద్జన్మసమయవన నిజగృహే - గృహీత వాన్. (ఏతావతీతశబ్దతయా) ఏతావతి - అశక్తిరీచాకృజఃత. జ్ఞానేనతి, తత ఇతశబ్దతయా - జాతీశబ్దజ్ఞేన, నిజగృహ ఇతి నిపూర్వాన్వయ హేర్లిట్ ॥ ౪॥

తా॥ కంసుఁడామాటకు భయపడి దేవకీ వసుదేవులను జైలకాలలో పెట్టెను. తరువాత వారికిఁ గలిగిన యాఱుశిశువులను జంపి వేసెను. ౪.

మూ॥ సా వధతో పత్యానా మవసన్నా ధో హిజాతానామ్ ।

అథ శేషో గర్భో స్యా ముతన న్నాథో హిజాతానామ్ ॥ ౫॥

ప-వి॥ సా, వధతః, అపత్యానామ్, అవసన్నా, అథో, హి, జాతానామ్, అథ, శేషః, గర్భః, అస్యామ్, అవసత్, నాథః, అహిజాతానామ్. ౫.

వ్యా॥ (నేతి) అథో-అనన్తరిమ్, జాతానామపత్యానాం వధతః, సాదేవకీ, అవసన్నాఽభూత్ - శోశోఽహతేత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్తా దవసన్నా, అతన్తదనన్తరిమ్. అహిజాతానామ్, నాగసమూ హానామ్, నాథశ్లేషః, అస్యామ్ - దేవక్యామ్, సప్తమోగర్భో భూ త్యాఽవసత్ ॥ ౫॥

తా॥ దేవకీదేవి తనబిడ్డలు చనిపోవుటకు శోకించుచుండఁగా నప్పుడు దాని గర్భమందాదిశేషుఁడా విర్భవించెను. ౫.

మూ॥ కాంసా రత్నాన్తర్త్తిసి రోహిణ్యా మ కృషతా జ్ఞాతః।

విధిరేనం జ్యాయస్యాం రోహిణ్యా మ కృషతా జ్ఞాతః ॥ ౬॥

ప-వి॥ కాంసాః, రత్నామ్, తర్త్తిసి, రోహిణ్యామ్, అకృషత, ఆజ్ఞాతః, విధిః, ఏనమ్, జ్యాయస్యామ్, రోహిణ్యామ్, అకృషత, అజ్ఞాతః. ౬.

వ్యా॥ (కాంసాః ఇతి.) తస్య - గభాభూతస్య శేషస్య, త్త్విసి - తేజసి, రోహిణ్యామ్-ప్రమాథాయామ్, కాంసాః - కంససంబంధినః, పురుషాః. తస్య, ఆజ్ఞాతః-శాసనాత్, తస్యాం రత్నామ్, అకృషత - కృతవన్తః. తత ఏనం గభాం రక్షిభి రజ్ఞాతో విధిః - నియతిః, వసుదేవ భార్యాయాం జ్యాయస్యాం రోహిణ్యామ్, అకృషత - సజ్జర్షణం కృతవాన్, అతఏవ గర్భసజ్జర్షణ తస్య సజ్జర్షణ ఇతి నామ. భగవదా జ్ఞయా దేవకీ గర్భస్థం శేష మాదాయ యోగనిద్రా రోహిణీ గర్భ మకరోత్, సై వాఽత్ర విధిశబ్దేనోక్తా, పూర్వో రోహిణీ శబ్దో రుహేణి నివ్రత్యయాన్తః. అకృష శ్చేతికోతేర్లుక్ ప్రళమపురుష బహువచనమ్, ఉత్తరత్ర త్వ కృషతేతి (౧) "కృషవిలేఖనే" లక్ (౨) "స్వరితఖతః" ఇత్యాత్తనే పదైకవచనమ్, తుదాదిత్వాచ్చ॥. ౬॥

తా॥ అప్పుడు దేవకీయొక్క తేజస్సునుజూచి దీనిని జాగ్రత్తగా రక్షింపవలయునని కంసుడు తనమాతల కాజ్ఞాపింప వారల్లె రక్షించుచుండిరి. అప్పుడు వారికిఁ దెలియకుండ నాగర్భమునుదీసి యోగనిద్ర రోహిణీ గర్భమందుంచెను. ౬.

మూ॥ అథపుణ్డరీకనయనం సా.ధిత సర్వంసహాసమితా ।

గర్భేణ ముఖం కాన్త్యా సాధితసర్వం సహాస మితా॥ ౭॥

ప-వి॥ అథ, పుణ్డరీకనయనమ్, సా, అధిత, సర్వంసహాసమితా, గర్భేణ, ముఖమ్, కాన్త్యా, సాధితసర్వమ్, సహాసమ్, ఇతా. ౭.

(అథేతి) అథ, సర్వంసహా - భూమిః, తయాసమత్వం ప్రాపితా - భూమిసదృశీ, సాదేవకీ, గర్భేణపుణ్డరీకనయనమ్, అధిత - ధారణం కృత

పతి. కీదృశీసా - సహాసమ్ - ప్రతి ప్రజాతహాస సహితమ్, నిజయా
కాన్త్యా, సాధితసర్వమ్ - వశీకృత సర్వభోకమ్, ముఖమ్, ఇతా -
ప్రాప్తా. అధితేతి దధాతేధాకరణార్థాల్లాః. (౧) "స్థాభ్యోవిరిచ్చ" ఇతి
సిచ్-కిత్వ మాకారస్యేకారశ్చ (౨) "ప్రాస్వానశ్చాత్" ఇతిసిద్ధోః॥

తా॥ పిన్ను ట, క్షమాగుణముందు భూమితో సమానురాలైన దేవకీదేవి ప్రపదీ
కాక్షుని దనగర్భముందుధరించి తనముఖకాంతిచే లోకములనుద్రమింపఁజేయుచుండెను.
మూ॥ స్థిరచరజాతం నయతా భూరి వశే వధి మతీతేన॥

గణేనా విరేజే సా భూ రివ. శేవధిమతీ తేన॥ ౮॥

ప-వి॥ స్థిరచరజాతమ్, నయతా, భూరి, వశే, అవధిమ్, అతీతేన, గర్భేణ, విశే
జే, సా, భూః, ఇవ, శేవధిమతీ, తేన. ౮.

వ్యా॥ (ప్రితేతి) భూరి - బహుతరమ్, అనన్తమ్, స్థిరచరజాతమ్ -
స్థావరజగ్గమసమూహమ్, వశే నయతా, అవధిమ్ - సీమాసమ్, అతీతేన,
పుష్కరీకాక్షేణ, గర్భభూ తేన, సా - దేవకీ, విరేజే ; శేవధిమతీ - నిధి
మతీ, భూరివ ॥ ౮॥

తా॥ అదేవకీ సకల చరాచరాధీశుఁడైమితిదేని మహిమకలవాఁడైన శ్రీమన్నారా
యణుని గర్భముందుధరించి, నిధినిధరించిన భూమివలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. ౮.

మూ॥ జగతీ రవన్త మేషా మూ ర్ధన్యా గౌరవక్రాన్తా॥

అభృత యథా మ్నాయానాం మూర్ధన్యా గౌరవక్రాన్తా॥ ౯॥

ప-వి॥ జగతీః, అవన్తమ్, ఏషా, అమూః, ధన్యా, గౌరవక్రాన్తా, అభృత,
యథా, అమ్నాయానామ్, మూర్ధన్యా, గౌః, అవక్రాన్తా. ౯.

నా ॥ (జగతీరితి) అమూః జగతీః- ఇమాలోకాః, అవన్తమ్ -
రక్షన్తమ్, భగవన్తమ్; ధన్యా, ఎషా-దేవకీ, అభృత. కీదృశీ-గౌరవక్రా
న్తా - గౌరవేణప్రాప్తా - గురుతరజగద్ధారిణం గురుతరందధతీ. గౌరవ
యుక్తైవభవతి; మాహాత్మ్యయోగాదపి గౌరవేణ యుక్తైవభవతి. తత్ర

దృష్టాంతః - యథా, ఆహ్నాయానాం మూర్ధన్యా గౌః - వేదానాం మూర్ధను - ఉపనిషత్సు, భవా, వాణీ, అవక్రాంతా ఆర్జవయో గేన స్వార్థం ప్రతిపాదయన్తి, కర్మశకుతర్కైరపీడితా, ఉపనిషత్, స్వాంత ర్యతైవం పుణ్డరీకాక్షం విభర్తి, తథైవేయమవీత్యర్థః. అభృతేతి భిభర్త్యుచ్ఛత్. (౧) “ఉశ్చ” ఇతి సిచః కిద్వద్భావః. (౨) “ప్రహస్వాదక్లాత్” ఇతి సిచ్ఛలోపః. మూర్ధన్యేతి (౩) “శరీరావయవాద్యత్” ఇతి యత్ప్రేత్యయః ||

౯॥

తా॥ జగద్రక్షమండైశ్చ శ్రయఃపతిని, ఉపనిషత్తులవలె తనగర్భమందు ధరించి, దానిచేత దేవకీదేవి గౌరవమును వహించియుండెను.

౯.

మూ॥ అథనిశి నిద్రానుస్మతేః రక్షిషు కుముదస్య మానహృత్సుపరమ్, మోహంప్రాప్యాధిక్యతాం రక్షిషు కుముదస్య మానహృత్సుపరమ్॥

ప-వి॥ అథ, నిశి, నిద్రానుస్మతేః, రక్షిషు, కుముదస్య, మానహృత్సు, పరమ్, మోహమ్, ప్రాప్య, అధిక్యతామ్, రక్షిషు, కుమ్, ఉదస్యమానహృత్సు, పరమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (అథేతి) నిశి, నిద్రానుస్మతేః - నిద్రాయా అనుసారాత్, రక్షిషు - నేత్రేషు, పరమ్ - కేవలమ్, కుముదస్య మానహృత్సు - నిశావళాన్తుకుళితస్య కుముదస్య, మానహృత్సు - ఉపమానహరత్సుసత్సు, అత ఏవ, రక్షిషు - దేవకీగర్భగుహసంరక్షణ నియుక్తేషు, పరం మోహం ప్రాప్య, అధిక్యతాం కుమ్ - స్వరక్షణీయాం భూమిమ్, ఉదస్యమానహృత్సు - త్యజన్తృదయేషు, మానహృత్స్వితి మానశబ్దోప పదార్థరతేః క్లిప్. తుక్. ఉదస్యమానహృత్స్వితి ఉదస్యమానమ్ - త్యజత్, హృదయం యేషామితి విగృహ్య, ఉదస్యమానశబ్దస్య సకర్తృకస్య కుమితి కర్తృవేక్షత్వేన సావేక్షత్వేఽపి గమకత్వాద్భవమప్రీహితమాసః. ఉత్పూర్వాత్ (౪) “అనుక్షేపణే” ఇత్యస్తాత్ (౫) “ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యా ర్వావచ

(౧) పాణి. ౧. ౨. ౧౨.

(౨) పాణి. ౮. ౨. ౨౭.

(౩) పాణి. ౪. ౩. ౫౫.

(౪) దివాది. ౧౦౩. పర. సక నేచ్.

(౫) పాణి. ౧. ౩. ౨౯. వా. ౨.

నమ్" ఇతికర్తార్యాత్తనేపదమ్. హృదయశ్చక్ష్య (౧) "పద్మమ్" ఇత్యాది
నాహృదాదేశః. ఇతః ప్రభృతిశ్లోకత్రయస్య పరేణ సంబద్ధః ॥ ౧౦॥

తా॥ తరువాత కృష్ణావతారకాలమువచ్చెను. అష్టాదశరాత్రిలోఁ దమునేత్ర
ములనుమానికొని, తాము హవలియుండవలసిన స్థానమునువదలి కంఠునిమాతలు మతి
లేనివారై పడియుండిరి. ౧౦.

మూ॥ యచ్చిదచితోస్సముద్భవమక్షరమాద్యస్తయోస్సదాధ్యేయమ్ ।

యద్యక్తిచవేదానా మక్షరమాద్యస్తయోస్సదాధ్యేయమ్॥౧౧॥

ప-వి॥ యత్, చిదచితోః, సముద్భవమ్, అక్షరమ్, ఆద్యమ్, తయోః, సదా
ధ్యేయమ్, యత్, వక్తి, చ, వేదానామ్, అక్షరమ్, ఆద్యస్తయోః సదా, ఆధ్యేయమ్.

వ్యా ॥ (యచ్చిదితి) యత్, అక్షరమ్ - క్షరరహితమ్, పరం
బ్రహ్మ, చిదచితోః - చేతనాచేతనయోః, సముద్భవమ్, అత ఏవ, తయోః
ఆద్యమ్-ఆదికారణభూతమ్, సదాధ్యేయమ్ - సద్భిః-భక్తి పరవలైః, ఆ
ధ్యేయమ్-ఉత్కృష్టితవ్యమ్, అభిముఖ్యేన ధ్యేయంవా, వేదానామాద్యస్త
యోః - అధ్యయనోపక్రమకాలే దీపసంహారకాలేచ, సదా - నిత్యమ్,
అధ్యేయమ్, అక్షరమ్- ఓజ్జ్వలః, యద్యస్తు వక్తి. ౧౧॥

తా ॥ సకలచరాచరములకు నాదికారణమైనవాడై యోగులచే ననవరతము
ధ్యానింపబడినవాడై, వేదములయొక్క ఆద్యస్తములలోఁ జెప్పబడిన ఓంకార ప్రతి
పాద్యుడై యున్నవాడెవడో! ౧౧.

మూ॥ తం సా సూత భవార్ణవ ఘనపోతం హరిదివాకరం భానామ్ ।

అధిప మివ నిర్మలం ద్యౌః ఘనసపోతం హరి దివా కరం భానామ్॥

ప-వి॥ తమ్, సా, అసూత, భవార్ణవఘనపోతమ్, హరిదివాకరమ్, భానామ్, అధి
పమ్, ఇవ, నిర్మలమ్, ద్యౌః, ఘనసపోతమ్. హరిత్, ఇవ, ఆకరమ్, భానామ్. ౧౨.

వ్యా ॥ (తమితి) తమితి పూర్వశ్లోకద్వయే యచ్ఛబ్దేన నిర్దిష్టస్య,
ప్రతినిర్దేశః. పూర్వశ్లోకోక్తే రక్షిజన సుషుప్తిసమయే, తమిమమ్. ౧౨

వార్ణవఘనపోతమ్ - సంసారసముద్రోత్తరణస్య దృఢతరపోతమ్ - నా
వమ్, హరిదివాకరమ్ - హరినామధేయ మాదిత్యమ్, సా-దేవకీ, అనూత.
తత్రదృష్టాస్తః - నిర్మలమ్, భానామధిపమ్ - సక్షతాణామీశమ్, చ
ద్ద్రోమ్, ద్యౌరివేతి. ద్వితీయ దృష్టాస్తః - ఘనపోతమ్ - మేఘశిశుమ్. హరి
దివ, కీదృశమ్ - భానామ్-తేజసామ్, ఆకరమ్-ఉత్పత్తిభూమిమ్. పూర్వత్ర
నక్షత్రవాచినో భ శబ్దాత్ వస్తీ; ఉత్తరత్ర తేజోవాచినోభాశబ్దాత్॥

తా॥ సంసారతారకుండై నీలమేఘశ్యాముండై దేదీప్యమానమైన దివ్య మంగళ
విగ్రహముకలవాడైన యా శ్రీమన్నారాయణుడు దేవకీజీవీయుండు చంద్రోదయ మ
యిన స్థితివిధించెను. ౧౨.

మూ॥ ప్రాగేవ బలేనా జని రోహిణ్యా ముదిత మనుజేన ।

కృష్ణేన తత శ్శానణ రోహిణ్యా ముదిత మనుజేన॥ ౧౩॥

ప-వి॥ ప్రాక్, ఏవ, బలేన, ఆజని, రోహిణ్యా, ముదితమనుజేన, కృష్ణేన, తతః
శ్రావణరోహిణ్యామ్, ఉదితమ్, అనుజేన. ౧౩.

వ్యా॥ (ప్రాగితి) అనేనా ఓవతారకాల ఉచ్యతే. కృష్ణస్యా
ఓవతార సమయాత్ప్రాగేవ, గోపకులే వర్ణన్యారోహిణ్యాః, గర్భనజ్జర్మ
ణతస్సజ్జాన్తేన బలనామధేయేన సజ్జర్మణేన, ముదితమనుజేన, అజని-
జాతమ్. భావేలుజ్ఞః ముదితమనుజేనేతి ముదితాః - హృష్టాః, మను
ష్యాః యేనసతథోక్తేన, తతః - పశ్చాత్, తస్యాఽనుజేన కృష్ణేన, ఉది
తమ్ - అజని, శ్రావణరోహిణ్యామ్ - శ్రావణమానస్య రోహిణ్యామ్,
నక్షత్రే, అష్టమ్యాంతిశౌకృష్ణవక్షే మధ్యమరాత్రే. ఉదితమితిభావేనిష్ఠా॥

తా॥ అంతకుముందే సకలజనానందకరుడైన బలరాముడు రోహిణీ జీవీయుం
డవతరించెను. బలరామునికే దమ్ముడైన శ్రీకృష్ణుడు శ్రావణ మాసమందలి రోహిణీ
నక్షత్రమం దవతరించెను. ౧౩.

మూ॥ రామం తుల్యం భేజే హరిణా భా తం ఘనా భేన ।

శ్యామలరోమలవపుషా హరిణా భాతం ఘనా భేన ॥ ౧౪॥

ప-వి: రామమ్, తుల్యమ్, భేజే, హరిణా, భా, తమ్, ఘనా, భేన, శ్యామల
కోమలవపుషా, హరిణా, భాతమ్, ఘనా భేన. ౧౪.

వ్యా || (రామమితి) తంరామమ్, ఘనా - దృఢా, అనపాయినీ,
హరిణా-శ్వేతరూపా, భా-దీప్తిః, భేజే. కథమ్-(భేనతుల్యమ్) భేన - నక్ష
త్రేణ, తుల్యతాయథాభవతి. తథేతిక్రియా విశేషణమ్. హరిణాతు -
శ్యామలకోమలవపుషా, అత ఏవ- ఘనాభేన - మేఘవర్ణేన, భాతమ్ ||

తా|| బలరాముఁడు శ్వేతవర్ణముకలవాఁడై నక్షత్రమువలె వెలుగు చుండెను.
శ్రీకృష్ణుఁడు మేఘమువంటి తిరుమేనుకాన్తి కలవాఁడైయుండెను. ౧౪.

మూ|| ప్రాసదతాం తేనాగ్నిప్రభజ్ఞానౌ జాయమానేన |

అజని సతాం మన ఉదితప్రభ జ్ఞానౌజాయమానేన || ౧౫||

ప-వి|| ప్రాసదతామ్, తేన, అగ్నిప్రభజ్ఞానౌ, జాయమానేన, అజని, సతామ్,
మనః, ఉదితప్రభమ్, జనౌజాయమానేన. ౧౫.

వ్యా || (ప్రాసదతామితి) తేన-కృష్ణేన, జాయమానేన, అగ్ని
ప్రభజ్ఞానౌ - అగ్ని వాయూ, ప్రాసదతామ్-ప్రసాదమభజతామ్, తయోః
పారుష్యం నివృత్తమిత్యర్థః. సతాచమనః, ఉదితప్రభమజని. జనౌ
జాయమానేనేతి కృష్ణ ఏవ విశేష్యతే. జనానామ్, ఓజోవత్ - తేజో
వత్, ఆచరతేత్యర్థః. (౧) “కర్తుః కృజ్సలోపశ్చ” ఇతికృజ్సలోపశ్చ
(౨) “అకృత్సర్వధాతుకయోః” ఇతి దీర్ఘః. ప్రాసదతామితి సదేస్తుజ్ఞ
ద్వివచనమ్ || ౧౫||

తా|| శ్రీకృష్ణవతారకాలమందు చల్లని మందమారుతము వీచెను. అగ్ని శీతల
స్వభావమునువహించెను. సత్పురుషులయొక్క మనఃబులో సుతాపహమదయించెను.

మూ|| సమదీపి దిశాం యోస్తస్స నీరజీభావ మాపాద్య |

శుభ మమరగణ స్సేద్యోస్సనీరజీ భావ మాపా ద్య|| ౧౬||

ప-వి॥ సమదీపి, దిశామ్, యః, అన్తః, సః, నీరజీభావమ్, అపాద్య, శుభమ్, అమరగణః, సేద్యః, సనీరజీ, భావమ్, ఆప, అద్య, ౧౬.

వ్యా॥ (సమదీపితి) దిశామ్, అన్తః-పర్యన్తః, యః, సః, సమదీపి-సమ్యద్దీపితః. కథమ్ - నీరజీభావమాపాద్య - అరజస్కత్వం ప్రాపయ్యేత్యర్థః. సేద్యః - ఇద్దేణసహితః, సనీరజీ - నీరజినా - కమలయోనినా, సహితః, అమరగణః, శుభమ్, భావమ్ - అన్తఃకరణమ్, ఆప. అద్య - అస్మిన్నాశే, ఏషామృతప్రసాద స్సమజనీత్యర్థః. నీరజీభావమితి నిష్కాన్తమ్ - నిర్గతమ్, రజోయస్త్వాన్నీరజమ్, తథాభావైసీరజీభావః (౧) “అరున్తనశ్చక్షుశ్చేతోరహూరజసాం లోపశ్చ” ఇతిచ్ఛిప్రత్యయః సకారలోపశ్చ. (౨) “అస్యచ్చా” ఇతిదీర్ఘః॥ ౧౬॥

తా॥ సమస్తదిక్కులును దుమ్ములేకుండ నిర్మలమాయెను. బ్రహ్మాస్థాది సకలదేవతలు సమరభయమునువదిలి శాన్తచిత్తులయిరి. ౧౬.

మూ॥ భావం తద ర్షయః కృతనమనోన్నమనా రతం క మపి ।

భేజు తేషా మైషీ న్న మనో న్న మనారతం క మపి॥ ౧౭॥

ప-వి॥ భావమ్, తదా, ఋషయః, కృతనమనోన్నమనాః, రతమ్, కమ్, అపి, భేజుః, తేషామ్, ఐషీత్, స, మనః, అన్నమ్, అనారతమ్, కమ్, అపి. ౧౭.

వ్యా॥ (భావమితి) తదా-తస్మిన్కాలే, కృతనమనోన్నమనాః భగవదవతారజనితహాషేణ గాత్రస్య నమన మున్నమనంచ కుర్వాణాః, ఋషయః, రతమ్ - రమణయుక్తమ్, కమపి-అనిర్దేశ్యమ్, భావంభేజుః. తేషామృషీణాం తేనైవ హ్మర్షేణ పరిపూర్ణానా మ్మనః, అనారతమ్-సతతమ్, అన్నమ్ - ఓదనమ్, కమ్ - జలమపి, నైషీత్ - ఇచ్ఛాంసకృతవదిత్యర్థః. తదర్షయ ఇతి తదా ఋషయ ఇతిస్థితే. (౩) “ఋత్యకః” ఇతి ప్రకృతిభావః ప్రాస్వత్వంచ. ఐషీదితి (౪) “ఇషు ఇచ్ఛాయామ్” లుజ్ ॥

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౫౧.

(౨) పాణి. ౭. ౪. ౩౨.

(౩) పాణి. ౬. ౧. ౧౨౮.

(౪) తుదాది. ౭౦. పర. సక. సే. ౫.

తా॥ మహర్షులందఱు నన్న పా నాదులను వదలి సన్తోషముచేత నున్నచోటనుం
డక నత్తనమాడిరి. ౧౭.

మూ॥ జాత స్సోయం. ప్రవిశతి సబ్రహ్మకమణ్డలో స్తో యమ్ ।

ఇతి గృణతే దుఃప్రార్థ్యచ సబ్రహ్మ కమణ్డలో స్తోయమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ జాతః, సః, అయమ్, ప్రతిశతి. సబ్రహ్మకమణ్డలః, అస్తః, యమ్, ఇతి,
గృణతే, అదుః, ప్రార్థ్యచ, చ, సబ్రహ్మ, కమణ్డలః, తోయమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (జాత ఇతి) సబ్రహ్మకః - బ్రహ్మణా - హిరణ్యగర్భేణ,
సహితః, మణ్డలః, సబ్రహ్మకమణ్డలః, బ్రహ్మణ్డమిత్యర్థః. యుగా న్తకాలే,
అస్తః - ఉపసంహృతః, బ్రహ్మకమణ్డలః, యమ్-భగవన్తమ్, ప్రవిశతి ;
సోఽయంజాత ఇతీమమర్థం స్వాభిముఖమశ్వేత్య యః, గృణాతి -
వదతి, తస్మై - తమర్థంగృణతే, తదర్థయః, నిరతిశయతోష యోగా
త్పారితోషికత్వేన స్వసర్వస్వభూతంతీర్థమ్, కమణ్డలోః - కుణ్డీకాయాః,
ఆదాయ, అమః - దత్తవస్తః. కింకృత్వాఽదుః - సబ్రహ్మప్రార్థ్య -
బ్రాహ్మణానాం సమృద్ధిమూళాస్య, సబ్రహ్మభవశీర్షితి వాచా సక్తి
యేత్యర్థః. కమణ్డలశబ్దస్య త్రిలింగతావత్పుల్లింగ ప్రయోగః. సబ్రహ్మేతి
బ్రాహ్మణానాం సమృద్ధిరితి విగృహ్య (౧) “అవ్యయంవిభక్తి” ఇత్యా
దినాసహశబ్ద బ్రహ్మశబ్దయో సమృద్ధ్యర్థేఽవ్యయీభావః. (౨) “అవ్య
యీభావేచాకాలే” ఇతిసహశబ్దస్య సభావః॥ ౧౮॥

తా॥ ప్రళయకాలముం దుపసంహరముఁజేయఁబడిన బ్రహ్మణ్డమెవనియొక్కగర్భ
ముందు బ్రవేశించెనూ, అట్టి సర్వేశ్వరుఁడిప్పుడు శ్రీ కృష్ణుఁడై యవతరించినాడని చె
ప్పవారిని మహర్షులు తమ కమణ్డలూదకముచే స్పృశి వాచనముచెప్పి ప్రోక్షించిరి. ౧౮.
మూ॥ సృత్యన్తి సైకే పరిరమన్తి కే చి త్త మధ్యయా నపరే ।

అన్యే స్య పథే దధిరే ర మన్తి కే చి త్త మధ్యయానపరే॥ ౧౯॥

ప-వి॥ పృత్యన్తి, స్త, ఏకే, పరిమన్తి, కే, చిత్, తమ్, అధ్యయాన్, అపరే, అన్యే, అన్య, పడే, పధిరే, అరమ్, అన్తికే, చిత్తమధ్యయానపరే. ౧౯.

వ్యా || (పృత్యస్తీతి) ఏకేమహర్షయో హర్షాన్నత్యన్తి స్త; కేచిత్తు పరిమన్తిస్త్ - పరితః క్రిడన్తిస్త్; అపరేతు, తమ్ - జాతంభగ వస్తమ్, అధ్యయాన్ - అధ్యగచ్ఛన్ - పరేభ్యస్తన్గుణాన్ కీర్తయన్త్యన్తి సావధానాచ్ఛ్రిణ్వన్తః, తానబుధ్యన్తేత్యర్థః. అథవా - తమధి-తము ద్విశ్య, అయాన్ - అవగచ్ఛన్తిత్యర్థః. అన్యేత్వదృశ్యరూపాః, అరమ్ - ద్రుశమ్, దేవకీగర్భగుహం ప్రవిశ్య జాతస్యాఽన్య భగవతః, అన్తికే-సమీపే, తదీయే యదే - చరణకమలే, చిత్తమధ్యయానపరే - స్వచిత్త మధ్యప్రాప్తివరేకృత్వా తత్త్రైవదధిరే - ధారణాంకృతవస్త ఇత్యర్థః. పరిమన్తితి. (౧) “వ్యాజ్ పరిభ్యోరమః” ఇతి పరస్మైపదమ్. స్త శబ్ద స్యో భయత్రసంబద్ధా దుభయత్ర భూతేలిత్. అధ్యయానితియాతే ర్లజ్. (౨) “లజశ్చాకటాయనన్య” ఇతి లజ్జోవికల్పార్హ్యైరన్తాదేశః || ౧౯ ||

తా॥ కొందఱు సంకోపముచేసరైనఱుచేసిరి, కొందఱు నాల్గుప్రక్కలఁ దిరుగుచు నాడుచుండిరి. కొందఱు సిద్ధులు మనుజులకంటె కగఁబడకుండ దేవకీదేవియొక్క గృహమునుఁ బ్రవేశించి శ్రీకృష్ణునియొక్క చరణారవిందమును శిరసావహించి ధ్యానించుచుండిరి. ౧౯.

మూ॥ జగదు శ్చ పరమపురుషజనన స్తమితాసురం జయతాత్ ।

తత్క్రిర్ది ర్దిక్షుద్యాం జననస్త మితాసు రజ్జయతాత్ ॥ ౨౦॥

ప-వి॥ జగదుః, చ, పరమపురుషజననమ్, దమితాసురమ్, జయతాత్, తత్క్రిర్ది, దిక్షు, ద్యామ్, జననస్తమ్, ఇతాసు, రజ్జయతాత్. ౨౦.

వ్యా || (జగదురితి) తమృషయ ఏవంజగదుశ్చ. దమితాసురమ్ - శాసితదైత్యకులమ్, పరమపురుషన్య జననమ్, జయతాత్ జీయాత్

తస్య-వరమపురుషస్య, కీర్తిః, దిక్షు, జననస్థమితాను-జనానాం ప్రీతిం ప్రాప్తాను, వర్తమానా, ద్యామ్-ఆకాశంచ, రజ్జయతాత్ - సర్వత్ర వర్ణతా మిత్యర్థః ॥ ౨౦॥

తా॥ కొండలు అనురకులవినాశహేతువైన శ్రీకృష్ణవతారమునకు మంగళము, లోకానందకరమైన వానికీర్తి సమస్తదిక్కులయందును భూమ్యంతరిక్షములయందును వ్యాప్తమగును గాకయుని మంగళాశాసనముచేసిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆశ్చర్య మహేళా కృష్ణో మనుజగృహే సౌమనస్యమితః ।
అవతీర్య సప్తలోకీ మనుజగృహే సౌమనస్యమితః ॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆశ్చర్యమ్, ఆహో, కృష్ణః, మనుజగృహే, అసౌ, మనసి, అమితః, అవతీర్య, సప్తలోకీమ్, అనుజగృహే, సౌమనస్యమ్, ఇతః. ౨౧.

వ్యా॥ (ఆశ్చర్యమితి) మనసి - హృదయే, అమితః - మానవ ప్రాప్తః, మనసాపరిచ్ఛేత్తుమశక్యః, అసౌ కృష్ణః, సౌమనస్యమ్- ప్రీతిమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, మనుజగృహే - మనుష్యగృహే, అవతీర్య, సప్తలోకీమ్, అనుజగృహే - ఆనుగృహీతవాన్, ఇతియత్. తత్. అహేళా - ఆశ్చర్యమ్ ॥ ౨౧॥

తా॥ మనసుచేత నింతయుని తలంచుటకుఁగూడ నశక్యమైన యమిత వైభవము కల నర్చ్యేశ్వరుఁ డతిక్షుద్రమైన మనుజగృహముం దవతరించి ప్రీతితో సప్తలోకములను రక్షించెను. ఇది యత్యాశ్చర్యమైయుండెను. ౨౧॥

మూ॥ సాక్షా జ్ఞగతాం నాథో భూమా ఏషో పమాయతోపాయాత్ ।
జాతో హై హస్తా మిత భూమా ఏషోపమా యతోపాయాత్ ॥

ప-వి॥ సాక్షాత్, జగతామ్, నాథః, భూమా, ఏషః, అపమాయతోపాయాత్, జాతః, హై, హస్త, అమితభూమా, షోపమా, యతః, అపాయాత్. ౨౨.

వ్యా॥ (సాక్షాదితి) సాక్షాత్, జగతాంనాథః, ఏషః - కృష్ణః, అపమాయతోపాయాత్ - అపమాయతాయాః - మాయారహితతాయాః, అపాయాత్ - అపగమాత్, కై తవరహితత్వాత్ అనితభూ

మానవ - అపరిచ్ఛిన్నమాహాత్మ్యస్సక్, భూమా జాతః. కథంభూతో
జాతః - యతః - యస్మాత్, వేషోపమా - వేషస్యోపమానమ్, అపా
యాత్ - అవగచ్ఛత్, నిరుపమవేషోఽతి సుందరోభూత్వాజాత ఇత్యర్థః.
స్తాహస్తేత్యాశ్చర్యే. అపమాయతోపాయాదితి. అపపూర్వాదిణ ఏర
చ్. అపాయాదితి అపపూర్వాద్యాతేలజ్. ౨౨॥

తా ॥ సాక్షజ్జగదీశుండై యనన్తమహిమగల శ్రియఃపతి, నిష్కపటియై నిరుప
మాన సౌందర్యముకలవాండై భూలోకమందవతరించెను. ౨౨.

మూ॥ భక్త్యా వశ్యక్ కి మసా ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగ మితః ॥
మానుషలోకే తై రోన్య ప్రతిమో హి స్వాన్తరాగమితః ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ భక్తాన్, వశ్యన్, కిమ్, అసా, ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమ్, ఇతః,
మానుషలోకే, తై, యః, అప్రతిమః, హి, స్వాన్తః, ఆగమితః. ౨౩.

వ్యా ॥ (భక్తానితి) కిమితి వితర్కే. అసా - భగవాన్, భక్త్యా
వశ్యక్, తద్దర్శనేన కిన్ను, (ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమితః) ప్రతిమోహి
నః - స్నేహప్రయుక్త వ్యామోహభీజి, స్వాన్తరస్య-మనసః, రాగమ్-
రజ్జినమ్ - ఇతః ప్రాప్తః, యోహి, అప్రతిమః - నిరుపమః, సర్వధాఽ
పరిచ్ఛేద్యస్సక్, తైః - భక్తైః, మానుషలోకే, స్వాన్తః-మధ్యే, ఆగమ
తః; తద్దర్శనేన వ్యామోహంప్రాప్త ఇతి సంభావ్యతే॥ ౨౩॥

తా ॥ భక్తజనులచే ననవతము ధ్యానింపబడిన భగవంతుండు వారినిగట్టాక్షిం
చిదానిచేత వారివిషయమై మిక్కిలి వ్యామోహముకలవాండైయున్నాడని తోచు
చున్నది. ౨౩.

మూ॥ త్రాతుం ప్రజా భువి మయే మా శ్చర్యం జననమస్యాతః ।

ఇతి య దుదై త్కిల మానస ఘాశ్చర్యం జననమస్యాతః ॥

ప-వి॥ త్రాతుమ్, ప్రజాః, భువి, మయా, ఇమా, శ్చర్యమ్, జననమస్యాతః,
ఇతి, యత్, ఉదైత్, కిల, మానసమ్, ఆశ్చర్యమ్, జననమ్, అన్య, అతః. ౨౪॥

వ్యా || (తాతుమితి) (జననమస్యాతః) జనానామ్-దేవాదీనామ్, మద్విషయామ్, నమస్యామ్- పూజామ్, తత్పురస్కరమభ్యర్ఘ్యనంచ కారణమాశ్రిత్య, ఇమాః ప్రజాస్థాతుమయాభువి, చర్యమ్-చరితవ్యమ్; ఇతి- ఏవయాపమ్, యన్తాననమ్, అన్య-భగవతః, ఉదైత్ - ఉదితమ్, అతః కారణాత్, అన్యదేవస్య భూమాజననం యత్తదాశ్చర్యమ్. అన్యజననే కారణ మేమవిధ బుద్ధ్యవయః, తత్రచకారణం జననమస్యా, అత్రక్షుద్రజనకృతనమస్యాయాపేతోః పరమేశ్వరస్యా అసంభావిత ప్రయోజన సైవంవిధబుద్ధ్యవయః, తస్మాదత్రజననంచాశ్చర్యమిత్యర్థః. చర్యమితి (౧) “గదమదచరయమశ్చానుపనర్గే” ఇతిభాషేయత్పరిత్యయః. ఉదై దితి ఇహోలజ్ఞే ||

౨౮||

తా || దేవతలయొక్క ప్రార్థన నంగీకరించి వారు కొరినట్లు ప్రజలను రక్షించుటకై సజ్గుల్పించుకొని యిట్లవతరించిన దత్తాశ్చర్యకరమైయున్నది.

౨౯.

మూ|| యా ద్యా సంభ్రమకా నను మూఢాశేముష్యతేజనే యమితా! అద్యహి హరిపదభక్త్యా మూఢాశేముష్యతేజనే యమితా||

ప-వి|| యా, అద్య, అనమ్భ్రమకా, నను, మూఢా, శేముషీ, అతేజనా, ఇయమ్, ఇతా, అద్యహి, హరిపదభక్త్యామ్, ఊఢాశే, ముష్యతే, జనే, యమితా.

వ్యా || (యాద్యేతి) అద్య - అస్తిన్నహని, పరమపురుషజనన సనాథే, యాశేముషీ - బుద్ధిః, అసంభ్రమకా - సంభ్రమరహితా; ఇయంశేముషీమూఢానను ఇతా - మతా ; కుతః - అతేజనాహినా - బౌద్ధ్యవ్యర్హితా, తమసాభిభూతేత్యర్థః. అద్యఖిలు హరి పదభక్త్యాం విషయే, ఊఢాశే-ఆశావతి, జనే, యమితా - అసంభ్రమత్వేనాపరతా; ముష్యతే - నాశ్యత ఇత్యర్థః. అత ఏవచ మూఢేత్యర్థః. ఊఢాశ ఇతి ఊఢా ఆశాయేనేతి బహువ్రీహిః ||

౩౦||

తా : శ్రీ కృష్ణనియొక్క తిరువవతారదినమైన శ్రీజయన్తీ మహోత్సవమం దెవ నియొక్క మనంబు సంభ్రమమును బొందదో, వానియొక్క మనస్సు తమోగుణ ప్రచురమై వివేకశూన్యమై యుండును. అట్టి బుద్ధి భగవద్భక్తుల కెన్నడును సంభవించ నేరదు. ౨౫.

మూ॥ యై యకత్కృత మకృతాచ్యుత కథ మాస్యే తత్ర పాపే తైః ।

అదదద్భిః రగ్ని మిద్ధం కథ మాస్యే తత్ర పాపే తైః ॥ ౨౬ ॥

ప-వి ॥ యైః, యత్, కృతమ్, ఆకృతాచ్యుతకథమ్, ఆస్యే, తత్ర, పాపే, తైః, అదదద్భిః, అగ్నిమ్, ఇద్ధమ్, కథమ్, ఆస్యేత, త్రపాపేతైః. ౨౬.

వ్యా ॥ (యైరితి)-యైః - పురుషైః, యత్ - స్వ మాస్యమ్, అ కృతాచ్యుతకథమ్- అకృతా - నకృతా, అచ్యుతస్య కథా - సజ్జీర్ణ సంయోనతత్తతోక్తమ్. తైః, తత్రి-స్వస్తిన్, ఆస్యే, పాపే - పాపభూతే, ఇద్ధమ్-దీప్తమ్, అగ్ని మదదద్భిః కథంనామ, త్రపాపేతైః - లజ్జారహితైః, ఆస్యేత - ఆసితంతకేత ॥ ౨౬॥

తా ॥ ఎవఁడు తన మోటార భగవద్గుణ సజ్జీర్ణసముఁజేయలేదో, వాడట్టి మోటిని నిష్పచేతఁ గాల్చుకుండ నుండుట నీస్థలేని వ్యాపారమైయుండును. ౨౭.

మూ॥ పృష్టే పరమా నవతా మానవతాయా మితా జజ్ఞే ।

భజతా నియమా నవతా మానవతా యా మితా జజ్ఞే ॥ ౨౮ ॥

ప-వి ॥ కృష్ణే, పరమా, నవతా, మానవతాయామ్, ఇతా, జజ్ఞే, భజతా, నియమాన్, ఆనతా, మానవతా, యా, అమితా, జజ్ఞే. ౨౮.

వ్యా ॥ (కృష్ణఇతి) పురాణపురుషేకృష్ణే, పరమా - ఉత్కృష్టా, నవతా - నూతనతా, మానవతాయామ్ - మనుష్యత్వే, ఇతా - ప్రాప్తా, జజ్ఞే - జాతా. సైవనవతా విశేష్యతే. భజతా - భక్త జనేన నియమాన్ - శాస్త్రాక్రాంతే వ్రతాదీక, అనతా - రక్షతా, అస్థి లితచారిత్రేణ, మానవతా - పూజనవతా, - సమారాధితభగవచ్చరణేన, యా, అమితా-అనల్పా, జజ్ఞే-జాతా, పరమేశ్వరస్యసతః పురాణపురుషస్య

భక్తపరిత్రాణార్థం నేచ్ఛావతారజనితత్వ మతి ప్రీయతమ మనవచ్చిన్న మహిమేతి బుద్ధి భక్తానాంభవతి; అన్యేతు భగవతో ౭వతార మహాగుణ గరిమాణంజ్ఞాతుంనశక్ను వ స్తిత్యర్థః॥ ౨౭॥

తా ॥ సజ్జనరక్షణార్థమై సర్వేశ్వరుడు స్వేచ్ఛగా నిట్లవలించెనని. వాని యొక్కమనుష్యావతారమును గొందరు మహాత్ములు స్తోత్రముఁజేయుదురు; అంతమాత్రము తెలియక గొందఱు మోహింతురు. ౨౭.

మూ॥ ఇతి ముద ర్షయో జగు రితగుహ్యకవిద్యాధరా సిద్ధాః ।

నన్మతు శ్చ సహస్పరసో గుహ్యకవిద్యాధరా సిద్ధాః॥ ౨౮॥

ప-వి॥ ఇతి, ముదా, ఋషయః, జగుః, ఇతగుహ్యకవిద్యాధరాః, సిద్ధాః, నన్మతుః, చ, సహస్పరసః, గుహ్యకవిద్యాధరాః, సిద్ధాః. ౨౮.

వ్యా॥ (ఇతీతి). ఇతి-ఇథమ్, ముదా-హాషేణ, ఋషయః, జగుః; తవవిశేష్యస్తే. (ఇతగుహ్యకవిద్యాధరాః) రహస్యమ్ - ఉపనిషద్గుహ్యమ్, ఇతాయాభిర్విద్యాభిః - వేదైః, తాః, ఇతగుహ్యకవిద్యాః, తాః ధారయంతీతి తథోక్తాః, వేదవేదాన్తవిద ఇత్యర్థః. సిద్ధాః - పరమ సిద్ధిం ప్రాప్తాః, మోక్షమార్గస్థా ఇత్యర్థః. తైస్సహ భగవంతస్తువస్తాః, గుహ్యకాః, విద్యాధరాః సిద్ధాశ్చ దేవయోనిభేదాః. సహస్పరసః - అప్పరో భిస్సహితాః, నన్మతుశ్చ ॥ ౨౮॥

తా ॥ ఈవిధంబున వేదవేదాన్తవేత్తలై ముముక్షువులైన ఋషులు స్తోత్రముఁ జేసిరి. అప్పరసలను సిద్ధవిద్యాధరారులును సంతోషముచే నర్చనమాచిరి. ౨౮. మూ॥ దివి దేవగణః పుష్పై స్సహ సానకదున్దుభి స్సమయాత్ ।

ప్రాగేవ ప్రతిబుబుధే సహసా నకదున్దుభి స్సమయాత్॥ ౨౯॥

ప-వి ॥ దివి, దేవగణః, పుష్పైః, సహ, సానకదున్దుభిః, సమయాత్, ప్రాక్. ఏవ, ప్రతిబుబుధే, సహసా, ఆనకదున్దుభిః, సమయాత్, ౨౯.

వ్యా॥ (దివీతి) దేవగణః, సానకదున్దుభిః - ఆనకై దుఃస్వభిభిశ్చ, వాద్యవిశేషై స్సహితః, కృష్ణజన్మహాషేణ తూర్యఘోషగ్నినాదయః.

దివ్యైః పుష్పైర్వర్జితహర్షాద్భైః సహవర్తమానః - దివిసమయాత్,
అకాశేగతోఽభూత్. సంపూర్వాద్యోతేలజ్ - కించ-సమయాత్-భగ
వదవతారకాలాత్, ప్రాగేవ, సహసా - అకారణాత్, అనకదుష్టుభిః-వసు
దేవః, ప్రతిబుబుధే (౧) “బుధ అవగమనే”॥ ౨౯॥

తా || దేవతలు భేరిమొదలగు వాద్యములను వాయించుచున్నవారై యాకస
మందువచ్చి పుష్పవర్షమును గురిపించిరి. కృష్ణావతారమునకు మునుపే వసుదేవుడు
మేలుకొనెను. ౨౯.

మూ॥ దేవక్యా సంప్రీతిః కా లేభే జే ప్రజాతే న ।

సర్వా పి హర్ష మస్మిక్ కాలే భజే ప్రజాతేన ॥ ౩౦॥

ప-వి || దేవక్యా, సంప్రీతిః, కా, లేభే, అజే, ప్రజాతే, న, సర్వా, అపి,
హర్షమ్, అస్మిన్, కాలే, భజే, ప్రజా, తేన. ౩౦.

వ్యా || (దేవక్యేతి) అజే-కృష్ణే, ప్రజాజేనతి, దేవక్యా, కాప్రీ
తిర్న లేభే-సర్వాఽపి లేభ ఇత్యర్థః. అస్మిక్ కృష్ణజన్త కాలే సర్వాఽపి ప్రజా,
తేన - నన్దస్యజన్తనా, హర్షణం భజే. ప్రాకృతస్య జనైరపి యదా నిరతి
శయా స్త్రీతి నదా కీముత జనయిత్ర్యా ఇత్యర్థః ॥ ౩౦॥

తా || కృష్ణావతారకాలమందు దేవకీదేవి మిక్కిలి ప్రీతియుక్తరాలాయెను, ప్ర
జలందలును హృష్టమనస్కులైరి. ౩౦.

మూ॥ జాతే జగతాం నాథే శ్రీవత్సాజ్జే భృతప్రమదా ।

స్నిహ్యస్తీ కాన్తిమతీ శ్రీవ త్సా జ్జే భృత ప్రమదా ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ జాతే, జగతామ్, నాథే, శ్రీవత్సాజ్జే, భృత ప్రమదా, స్నిహ్యస్తీ,
కాన్తిమతీ, శ్రీవత్, సా, అజ్జే, అభృత, ప్రమదా. ౩౧.

వ్యా || (జాత ఇతి) జగతాంనాథే శ్రీవత్సాజ్జే, జాతే, భృత
ప్రమదా - పూర్ణహర్షణ, సా, ప్రమదా - దేవకీ, శ్రీవత్, కాన్తిమతీ,

స్నిహ్యంతీ - స్నేహంకుర్వంతీ, తందేవం స్వస్తిన్నజ్ఞే, అభృత-ధారణం కృతవతీ, అభృతేతిలుజ్ ॥ ౩౧॥

తా॥ జగదీశుఁడైన శ్రియఃపతి యవతరింపఁగా నప్పుడు శ్రీదేవివలె గొప్పకాన్తిగల దేవకీదేవి పుత్రునియందుఁ బ్రేమచే గొప్ప సంతోషమునువహించి తన చిష్ట నెత్తుకొని తొడలమీఁద నుంచుకొనెను. ౩౧.

మూ॥ వనుదేవ్రా దేవక్యా సమగత బద్ధా వమానతయా॥

విస్మితయా పుత్రే స్వే సమగతబద్ధావమానతయా ॥ ౩౨॥

ప-వి॥ వనుదేవ, దేవక్యా, సమగత, బద్ధా, అమానతయా, విస్మితయా, పుత్రే స్వే, సమగత బద్ధావమానతయా. ౩౨.

వ్యా॥ (వనుదేవఇతి) వనుదేవః దేవక్యా సమగత - సజ్జతవాన్, కీదృశ్యా-బద్ధా స్వే పుత్రే - పుత్రవిషయే, తస్య అమానతయా - అపరిచ్ఛేద్యతయా హేతునా, విస్మితయా, కంసేనపునన్వియమితౌకథంసజ్జతావితీచేత్ - (సమగతబద్ధావమానతయా) సమమ్ - ఏకకాలవన, గతః బద్ధనిమిత్తః. అవమానః - అవజ్ఞా, యయోస్తా. తథోక్తా. తథాత్వం సమగతబద్ధావమానతాః;తియా హేతునా సజ్జతా విత్యర్థః. సమగతేతి సంపూర్వాద్గమేలుజ్. (౧) “సమోగమ్యుచ్చిభ్యామ్” ఇత్యాదినా౨౨ త్తనేపదమ్. (౨) “వాగమః” ఇతిసిచః. కిత్వమ్. (౩) “అనుదాత్తోపదేశ” ఇత్యాదినా౨౩ నాసికలోపః. ౩౨॥

తా॥ అప్పుడు దేవకీవనుదేవులయొక్క కాళ్ళలో వేసియున్న సంకెళ్లు విడతీసిపోయెను. పుత్రునియొక్క లోకోత్తరమైన మహిమనుజూచి యానన్దించుచున్న దేవకియొద్ద వనుదేవుఁడువచ్చెను. ౩౨॥

మూ॥ దైత్యరుచః క్షుపయంతం కువలయదళినీ రధిప్రఖ్యమ్ ।

త ముదైక్షేతాం పితరా కువలయసళ నీరధిప్రఖ్యమ్॥ ౩౩॥

ప-వి॥ దైత్యరుచః, క్షపయంతమ్, కువలయదళసీః, అధిప్రఖ్యమ్, తమ్, ఉదై
క్షేతామ్, పితరా, కువలయ దళసీరధిప్రఖ్యమ్. ౩౩.

వ్యా॥ (దై త్యేతి) (కువలయదళసీః) కువలయమ్ - భూమద్ద
లమ్, తస్యదళసీః - వీడనకరీః, దై త్యరుచః-దై త్యానాందీ ప్తీః, జన్మదశా
యామేవనిజేనతేజసా, క్షపయంతమ్, అధిప్రఖ్యమ్ - అధికబుద్ధిమ్, సర్వ
జ్ఞమ్, కువలయదళ సీరధిప్రఖ్యమ్-కువలయదళమ్ - నీలాబ్జదళమ్, నీర
ధిః - అర్ధిః, తయోరివప్రఖ్యా - ప్రభా, యస్యసతతోక్తః. ఏవంభూతం
తంసుతమ్ పితరా - మూతా పితరా ఉదైక్షేతామ్॥ ౩౩॥

తా॥ లోకవివాశకరుడైన యసురుల తేజస్సునణచినవాడై, సర్వజ్ఞుడై,
నల్లకలువవలెను సముద్రమువలెను నీలమైన దివ్యవిగ్రహముగలవాడైన శ్రీకృష్ణుని
తల్లిదండ్రులు చూచుచుండిరి. ౩౩.

మూ॥ పితరా వేవం తస్మా యాశాసాతే స్త తే దేవా స్తు ।

దదతు చ ఋద్ధిం యా నౌ నాశా సా తే స్త దేవాస్తు॥ ౩౪॥

ప-వి॥ పితరా, ఏవమ్, తస్మై, ఆశాసాతే, స్త, దేవాః, తు, దదతు, చ,
ఋద్ధిమ్, యా, నః, వా, ఆశా, సా, తే, తస్మత్, ఏవ, అస్తు. ౩౪.

వ్యా॥ (పితరావీతి) పితరా, తస్మై - తదర్థమ్, ఏవమాశాసాతేస్త
కథమ్ - దేవాస్సర్వే, తే-తుభ్యమ్, ఋద్ధిందదతు, నః - అస్మాకంతు,
యా ఆశా-త్వత్సం వర్ధనాదివిషయా, సాఽపితే, అస్తత్ - అస్తత్సకా
శాదేవ, అస్తు. వయమేవకాలేతాలే తవ మజ్జళాని కర్తాణి కుర్వీమహీత్య
ర్థః. అస్త దితివజ్జుమీబహువచనమ్॥ ౩౪॥

తా॥ సమస్తదేవతలును నీకుమంగళమును గలుగఁజేయవలయును నిన్ను పోషించ
వలయునని కోరుచున్నమామొక్క కోరిక నెరవేరవలెనని తల్లిదండ్రులుప్రార్థించిరి.

మూ॥ అథ దేవ క్యత్సు జ్వలసుతరామా సీదతి స్తయతః ।

కంసో రి స్సవ్సమతానాం సుతరా మాసీదతి స్తయతః ॥ ౩౫॥

ప-వి || అథ, దేవతే, అత్యుజ్జ్వలసుతరామా, సీదతి, స్తయతి, కంసః ఆరిః, స్వసుతానామ్, సుతరామ్, అసీదతి, స్త, యతిః. ౩౫.

వ్యా || అథ - కృష్ణసముద్భవానస్తరిమ్, దేవతే - కంసావరజా, అత్యుజ్జ్వలసుతరామా - అవిర్భూతైశ్శబ్దచక్రాదిభిరనన్యకాధారణై రజ్జైరధిక ముజ్జ్వలః నిగళాదినర్భణ విగళనా మన్యవన్త్యానరేష్టసైల త్స్వీద్భాసమానశ్చ, సుతః- పుత్రః, రమయతీతిరామః - భర్తా, ఈదృశో సుతరామా యస్యాస్సాతతోక్తాః ఏనమ్భూతా దేవతే, స్వసుతానామ్, అ శరీరివచనాత్, అరిః - శత్రుభూతః కంసః, స్తయతి- గర్భేనాపేతునా, అసీదతియతః - ఆనన్నాభవతీతియత్, అతస్సుతరాం సీదతిస్త - అధికం విషణ్ణాభూత్; అయమర్థః-అసౌ కంసస్తావద్రతాగత్య పూర్వవచేనం కృష్ణమపివానిష్యతీ త్యతి శబ్దాయా భృశం వ్యాకులాన్తకరణా బాతే త్యర్థః || ౩౫।

తా || అనస్తరమందు దేవతేదేవి, శబ్దచక్రాది సకలాయుధోపేతుండై యత్యుజ్జ్వలండైః తనపుత్రుని, రాజుత్తితో వెలుగుచున్న తనభర్తను జూచి, యిదివఱలో నాపుత్రులను జంపిన కంసుఁడువచ్చునే. ఈయనరమునకేమి చేయవలయునని దుఃఖించుచుండెను. ౩౫.

మూ|| స చకిత మభిత స్తస్మి న్నాయతనే త్రస్తయా కు రజ్జ దృశా ।

ఐషీ సుతో పై యక్షీ లస న్నాయత నేత్రస్తయా కురజ్జదృశా ॥

ప-వి|| సః, చకితమ్, అభితః, తస్మిన్, ఆయతనే, త్రస్తయా, కుః, అర్జ, దృశా, ఐషీ, సుతః, ఆపి, ఐషీ, లసన్, ఆయతనేత్రః, తయా, కురజ్జదృశా. ౩౬.

వ్యా || (సచకితమితి) భయనిమిత్తాచస్యాశ్చేష్టా అనేనూచ్యంతే. తస్మిన్ ఆయతనే-గృహే, అభితః, కుః-భూమిః, త్రస్తయా దృశా, ఐషీ. అశ్లేతిశోకం ద్యోతయతి. పరితోభూమిమీక్షిత్యా పునస్సుశోపై యక్షీ. కీదృశః - సః - దీప్యమానః, ఆయతనేత్రః - విశాలలోచనః, తయా - మాతా, కురజ్జదృశా-మృగదృశా, తస్మిన్నవకాశే ఏనంప్రచ్ఛాదయా మీతిమన్యమానా, భయేన సర్వత్ర దృష్టి మచారయదిత్యర్థః || ౩౬॥

తా || కంఠం చువచ్చి యేమిచేయఁగో వాఁడు వచ్చుకంటలోఁల నీ గృహముం
 చెచ్చుచును దాచుచున్నది యాగృహముంతను తన పుత్రునిని గడగడవణకుదు
 భీతితోఁజూచెను. ౩౬.

మూ || వ్యలప త్కృత్వా స్య మహాసజ్జతయా స్వజ్ఞానం సమయా ।

తస్యాస్య స్వగిరా భీత్వా సజ్జతయా స్వ జ్ఞానం సమయా ॥ ౩౭॥

ప-వి || వ్యలపత్, కృత్వా, అస్య మహాసజ్జతయా, స్వజ్ఞానమ్, సమయా,
 తస్యాస్య, స్వగిరా, భీత్వా, సజ్జతయా, స్వమ్, జనమ్, సమయా. ౩౭.

వాగ్మి || (వ్యలపదితే) మహాసజ్జతయా - మహాన్ సజ్జః స్నేహః,
 యస్యాస్మాతభోక్తాః తద్భావోమహాసజ్జతా,తయా స్వజ్ఞానమ్-పరివ్యజ్ఞమ్,
 కృత్వా, తస్యాస్య - పీణయా, సమయా - సప్తశ్యా, స్వగిరా, భీత్వా
 సజ్జతయా - కంసనిమిత్తయా భీత్వాసజ్జతయా, స్వంజనంసమయా -
 స్వస్వజనస్య-వసుదేవస్య, సమీపే, సావ్యలపత్. జనమితి (౧) “అభీతః
 పరిత” ఇత్యాదినా ద్వితీయా ॥ ౩౮.

తా || పుత్రునిచువచ్చివాత్సల్యముచేత దేహీదేవి, కాగలిండుకొని తనభర్త
 యైన వసుదేవునియొద్ద పిజిజలె నతి మనోహరమైన స్వరముతో నేడ్చెను. ౩౭.

మూ|| కంసా త్కృత్ స్వ ఉద్య స్త హా నునా గూహితవ్ర్యా ను ।

గూఢో న కంసపత్న్యై ర్మహామనా గూహితవ్ర్యా ను ॥ ౩౮॥

ప-వి|| కంసాత్, కథమ్, నః, ఉద్యస్తహః, మనాక్ ఊహితవ్యః, అను, గూఢః,
 న, కంసపత్న్యైః, మహామనాః, గూహితవ్యః, ను ౩౮,

వాగ్మి || (కంసాదితి) మహామనాః-సర్వజ్ఞః, అతిలోకస్వ భావః,నః-
 అస్తాకమ్, కంసాత్, కథంను గూహితవ్యః-ఛాదితవ్యః? గూఢశ్చ, అను-
 పశ్చాత్, ఉద్యస్తహః-ఉదితేతేజస్కః, మనాక్ - అన్నమపి, కథం న కం
 సపత్న్యైః, ఊహితవ్యః - అపూర్వతేజోదశశానాదిభిః కారణైస్త
 కళయితవ్యః ॥ ౩౯॥

తా || కంసునికంటి కగపదవంధ సర్వజ్ఞుడైన యీపుత్రుని మనమెట్లు దాచి
 పెట్టెదము. ఈపుత్రునియొక్క యద్భుత తేజస్సును గనిపెట్టి కంసునిమాతలెట్లు కృ
 ప్తుని గనిపెట్టకయ్యుండును ॥ ౩౮.

మూ॥ పరమం ధామ హి మహా దివ మభ్రశ్యామాకృతి శ్రేయః ।

(దక్ష్యతి కంసో హా వయ మభ్రశ్యా మా కృతి శ్రేయః ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ పరమమ్, ధామ, హి, మహత్, ఇదమ్, అభ్రశ్యామాకృతి, శ్రేయః
దక్ష్యతి, కంసః, హా, వయమ్, అభ్రశ్యామ, ఆకృతి శ్రేయః. ౩౯.

వ్యా ॥ (పరమమితి) పరమంమహత్, అభ్రశ్యామాకృతి -
మేఘశ్యామతను, శ్రేయః-శ్రేష్ఠమ్, ఇదమ్-సుతాభ్యమ్, ధామ, (ఆకృతి
శ్రేయః), ఆకృతినామ్-అపజ్జితానామ్, దురాత్మనామ్, శ్రేయః-సేవ్యః,
కంసః, దక్ష్యతి, హా-హ వ్యవయమ్, అభ్రశ్యామ - భ్రష్టాస్త్యః ॥ ౩౯॥

తా॥ పరంభ్యోతి స్వరూపుడై, నీలమేఘశ్యామడై, సర్వోత్కృష్టుడైన
యీకోమాసుని దుష్టచలతోన్ముడుకొనిన కంసుడును దూషణోవుచున్నాడు. ఆప్ట
డు మరయుభీష్టుములన్నియు సశింప సభోగతిలో బహుబోయెదము. ౩౯.

మూ॥ సంశృణుత గీయమానాం స్త్రియా మయా గామిమామార్యాః ।

శ్రీమత్యా శ్రీమన్త స్త్రియామయా గామి మా మా ర్యాః ॥ ౪౦॥

ప-వి॥ సంశృణుత, గీయమానామ్, స్త్రియా, మయా, గామ్, ఇమామ్, ఆర్యాః,
శ్రీమత్యా, శ్రీమన్తః, శ్రీయామయా, గామి, మా, మా, ఆర్యాః. ౪౦.

వ్యా ॥ (సంశృణుతేతి) మయా, స్త్రియా-స్త్రీజాతిజయా, దయ
నీయయా, గీయమానామిమామ్, గామ్ - వాచమ్, హే ఆర్యాః -
పజ్జితాః ! సంశృణుత - సమ్యక్ శృణుత. హే ఆర్యాః - సాన్విమనః !
శ్రీమన్తః ! శ్రీమత్యా - కంసపక్షజనసుఖప్తికారిణ్యా, అనయాత్రియా
మయా - రాత్రియా, మామాగామి సంశృణుతేతి సకర్తృకత్వాదస్య
(౧) “సమోగమ్యుచ్చిభ్యామ్” ఇత్యదిసూత్రన్యాకర్తృకవిషయత్వా
దాత్తనే పదాభావే లోఽన్యధ్యమ పురుషబహువచనమ్ పరస్మైపదమ్.
మామాగామితి. (౨) “ఆబాధేచ” ఇతి మాజోద్విర్వచనమ్ ॥ ౪౦॥

తా ॥ ఓమహాత్ములారా! నేను స్త్రీజాతినీ; నాయందుఁదయనుంచి నేనుజెప్పెడు
మాటనువినుండు; అదేమన్వగా-ఈరాత్రిలో కంసునిమాతలందఱు మోహపడి నిద్రించు
చున్నారు. ఈరాత్రివెళ్ళిపోకుండ నిట్లేయుండునట్లుగ్రహింపుండు. ౪౦.

మూ॥ క ఇమం రత్నే త్వచ మే మాతాపితరా స్వసారో వా ।

మయ్య నై ర్వా ప్రవిశ న్తా తాపి తరా స్వసారో వా ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ కః, ఇమమ్, రత్నేత్, క్వ, చ, మే. మాతాపితరా, స్వసారః, వా మయి, అన్తః, వా, ప్రవిశన్, మా, తాపి, తరా; స్వసారః, వా. ౪౧.

వ్యా॥ (క ఇతి) ఇమమ్ - సుతమ్. కంసా తో రత్నేత్? క్వచ మేమాతాపితరా? క్వచమేస్వసారోవా? అయంమేసుతః, మయి అన్తః ప్రవిశన్ వా కంసేన మాతాపి; తరా - వృక్షే, స్వసారోవా-స్వసార ఇవ, తరోస్సంభూత స్సారరూపః యథాతరో రస్తర్వర్తి బాహ్యైర్వాయాద్విభిర్నవీడ్యతే, ఏవమయమపి మయ్యన్తః ప్రవిశన్. కంసేన నవీడ్యతామిత్యర్థః. ప్రథమోవాశబ్దస్సముచ్చయార్థః ద్వితీయస్తు వితర్కార్థః; తృతీయ ఉపమార్థః మాతాపితరావితీ. (౧) “పితామాత్రా” ఇతి వికల్పాధికాగాదేక శేషాభావః. మాతాపీతృతపేః కర్తృణి (౨) * మాజీ లుజ్ ॥ ౪౧॥

తా॥ ఈకొమారుని రక్షించుట కిప్పుడు మాతల్లి దండ్రులును తేరు. అక్క నెల్లెండ్రునులేరు. ఎవరురక్షించురో తెలియదు. వృక్షముయొక్క లోపలనున్న రసము గాలిచేత నెటుల నెంపిపోదో, అట్లే ఈకొమారుడు నాగర్భముందు బ్రవేశించినను కంసునిభాధ లేకుండ సురక్షితుడైయుండును. ౪౧.

మూ॥ కా స్యా నుభవే ప్రతి నా వన్యవశావశ్చితే వార్తా ।

ఇతి భీతా వ్యలప త్సా వన్యవశా వశ్చితే వార్తా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ కా, అన్య, అనుభవే, ప్రతి, నా, అన్యవశౌ, అశ్చితే, వార్తా, ఇతి, భీతా, వ్యలపత్, సా, వన్యవశా, వశ్చితా, ఇవ, ఆర్తా. ౪౨.

వ్యా॥ (కేతి) వసుదేవం విలోక్యా ౭౭హ. అన్యవశౌ-అన్యస్య కంసస్య. వశవర్తినా, నా-ఆవాంప్రతి, అశ్చితే-పూజితే, అన్య-పుత్రస్య అనుభవే, కావార్తా? సహాయమర్థస్సంభావ్యతే. ఇత్యేవం కంసా ద్భీతా సా దేవకీ, వశ్చితా, ఆర్తా, వ్యలపత్, వన్యవశేవ-వనకరిణీవ॥

తా॥ కంసునికీబరవశులమైన మనకతిసుందరాంగుడైన యీశ్రీకృష్ణుని యనుభవించుటకుఁ బ్రాప్తిలేక పోయెనేయని యతిభిన్నురాలైన దేవకీదేవి వసుదేవుని జూచి చెప్పియేడ్చెను. ౪౨.

మూ॥ వసుదేవ స్తాం స్త్విహూః పరి దేవనమస్యనా దేయమ్ ।

ఇష్ట మరిష్టం బాలే పరిదేవన మస్య నా దేయమ్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ వసుదేవః, తామ్, స్త, ఆహ, ఉపరి, దేవనమస్యనాత్, ఏయమ్, ఇష్టమ్, అరిష్టమ్, బాలే, పరిదేవనమ్, అస్య, న, ఆదేయమ్. ౪౩.

వ్యా ॥ (వసుదేవఇతి) వసుదేవః, తామ్-విలప స్తీమ్, ఏవమాహ స్త, ఇతఉపరి, అస్తి బాలే, విషయాభూతే, దేవనమస్యనాత్ - దేవస్య-భగవతో నారాయణస్యపూజనాత్, ఇష్టమ్, అరిష్టమ్ - రిష్టస్య - భయస్యాఽభావః ఏయమ్ - ప్రాప్త్యమ్, అస్యవిషయే, పరిదేవనమ్ - విలాపః, నాఽఽదేయమ్-నూపాదాతవ్యమ్, సమస్యనమ్ - పూజనమ్.

(౧) “నమోవరివ” ఇతి క్యజంతా ద్భావే లుక్. (౨) “కృస్యవిభావా” ఇతి పక్షీయలోపాభావః. ఏయమితి *జజ్జిరూపమితి పూర్వమేపూర్తమ్॥

తా॥ ఇష్టేషుచున్న దేవకీదేవిజూచి వసుదేవుడు, శ్రీమన్నారాయణుని బ్రాధించినయెడల నీబాలునికి సకలభయమును నివర్తించును; సకలభీష్టములును సిద్ధించునుగాన నీబాలునిగురించి నీవునుఃఖింపవలదని చెప్పెను. ౪౪.

మూ॥ సస్య త్రాణే శరణం నిశామయంతా సహసనే త్రస్తా ।

అయుజ ద్బుద్ధ్యో చితయా నిశామయంతా సహసనేత్రస్తా ॥

ప-వి॥ సః, స్వత్రాణే, శరణమ్, నిశామ్, అయంతా, సహసనే, త్రస్తా, అయుజత్, బుద్ధ్యా, ఉచితయా, నిశామయంతా, సహసనేత్రః, తా. ౪౪.

వ్యా ॥ (సఇతి) సః - భగవాన్ కృష్ణః, స్వత్రాణే - స్వరక్షణే, శరణమ్ - ఉపాయమ్, నిశామ్ - రాత్రిమేవ, అయంతా - ప్రపద్యమానా, బుద్ధ్యమానావా, సహసనే త్రస్తా - కంసాజ్ఞాముల్లంఘ్య సహవర్తితుంత్రస్తా, ఆత్మాననిశామయంతా, తౌమాతాపితరా, తత్కల్లోచితయా

బుద్ధ్యా, అయుజత్ - యున క్తిస్త. కీన్ద్రశః (సహసనేత్రః) హాసేన-వికా
సేన సహితనేత్రః. అయన్తావతి (౧). "ఇహో గతౌ" లుగ్వికరణః నిశామ
యన్తౌ. శమేణి-చివృద్ధిః. (౨) "శమ ఆలోచనో" నాన్యేమితోపేతౌ,
ఇతి వస్తుదాసా యమత్వాన్తస్వత్వాభావః॥ ర౪॥

తా॥ కంసుఁడును దూతలను ఒడలెఱుంగక నిదురపోవుచున్న యారాత్రి యీ
బాలునిరక్షణార్థమై యిట్లేయఁడవలయునని ప్రార్థించుచున్నవారై, కంసునివలని
భయముచేతి నిద్రనును చేరియఁడుటకు భయపడుచున్నవారైన దేవకీ వసుదేవులకుఁ
దత్తాలోచితమైనబుద్ధిని వికాలనేత్రుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు కలుగఁజేసెను. ర౪.

మూ॥ అథ వసుదేవస్య నీ త్సానస్తస్య జ్ఞానామా న్యై ।

బుద్ధి రధునా మునా మే సా నస్తస్యై జ్ఞానా మాన్యై ॥ ర౫॥

ప-వి॥ అథ, వసుదేవస్య, ఆసీత్, సానస్తస్య అగ్ధనామ, అన్యై, బుద్ధిః, అధు
నా, అమునా, మే, సా, నస్తస్య, అగ్ధనా, మాన్యై. ర౫.

వ్యా॥ అథేతి, ఉచితయా బుద్ధ్యాతావయుజదిత్యుక్తమ్; తత
ఇరముచ్యతే. అథ, వసుదేవస్య, సానస్తస్య - ఆనస్తసహితస్య, గతశో
కస్య, అన్యైకాచిన్బద్ధిరాసీత్. అజ్ఞానామేత్యాశ్చర్యే, ఉచితాయాబుద్ధే
స్స వ్యూహపముచ్యతే, అధునా - ఇదాసీమ్, అమునా - మతేన, నస్తస్య-
నస్తగోపస్య, అగ్ధనా - యశోదా, మే, మాన్యై - మహాసీయా, సం
భావితవ్యా; తస్యాస్సుతత్వేనాఽయం సమవళణీయ ఇత్యర్థః॥ ర౫॥

తా॥ ఆనస్తరమందు వసుదేవుఁడానందభరితుఁడై, ఈబాలుని నస్తగోపునిభార్య
యైన యశోదయొద్ద విడిచిపెట్టవలయునని తలఁచెను. ర౫.

మూ॥ జగృహేథ సుతం దోభ్యాం మున్నన మాజానుభావభుజమ్ ।

విరహాశుచా తం భేజే మున్న సమా జానుభావభుజమ్ ॥ ర౬॥

ప-వి॥ జగృహే, అథ, సుతమ్, దోర్భ్యామ్, ఉన్నసమ్, ఆజానుభావభుజమ్,
విరహాశుచా, తమ్, భేజే, ముత్, న, సమా, అజానుభావభుజమ్. ర౬.

వ్యా॥ (జగ్గుహృతి) అథ, ఏవంచిత్రయిత్యావసమదేహః, ఉన్నసమ్ ఉన్నతనాసికమ్, (అజానుభావభుజమ్) భావః - భవసమ్, అజాను భవనః యయోస్తా అజానుభావో, అజానుభావో భుజోయస్యసః, అజానుభావభుజః. ఏవంభూతం సుతం దోభ్యాణాం జగ్గుహే. తతః, తమ్ - వసమదేవమ్ (అజాను భావభుజమ్) అజగ్గు - హరేః, అనుభావమ్ - మాహత్త్వమ్, భుజ్జానమ్, విరహశుచా-భావితద్విరహనిమిత్తయా శుచా పీడితత్వాత్, ముత్ - (ప్రీతిః, సమా - ఏకరూపా, సభేదే. ఉన్నసమితి (౧) ఉపసర్గాచ్చ" ఇతినాసి కాయానసాదేశః॥

౪౬॥

తా॥ వసమదేవుఁడాజానుభావమువైన తనపుత్రునియొప్పుకొనెను. అప్పుడాభగ వస్తుని వహిమననుభవించి, ఈయనుభవ మిఁకమీద మనసు లేకపోవుచున్నదేయని దుఃఖించుచుండెనుగాని సంతోషమును బొందలేదు.

౪౬.

మూ॥ తంకరయుగే వహన్ భరసహేతిరాజస్తమనుదరం సుకరమ్ ।

ఐత్తత నిషేవమాణం సహేతిరాజస్తమనుదరం సుకరమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ తమ్, కరయుగే, వహన్, భరసహే, అతిరాజస్తమ్, అనుదరమ్, సుకరమ్, ఐత్తత, నిషేవమాణమ్, గృ, హేతిరాజమ్, తమ్, అను, దరమ్, సుకరమ్.

వ్యా॥ (తమితి) తమ్ - కృష్ణమ్, అనుదరమ్ - కృశోదరమ్, అతి రాజస్తమ్ - దేదీప్యమానమ్, సుకరమ్ - శోభనహస్తమ్, భరసహేకర యుగే, వహన్ వసమదేహః, నిషేవమానమ్, హేతిరాజమ్-దివ్యాయుధానాం రాజానం సుదశనమ్, ఐత్తత. తమను - తస్యపశ్చాత్, దరమ్- శబ్దమ్, పాశ్చాజన్యమ్, సుకరమ్ - శోభనకరమ్॥

౪౭॥

తా॥ అతిసుందరమైన దివ్యావయవములచే బ్రకాశించుచున్న యాబాలుని వసమదేవుఁడెత్తికొనినప్పుడు బాలుని వెంటవచ్చుచున్న సుదర్శనపాంచజన్యములను సేవించెను.

౪౭.

మూ॥ ఆహు ర్యం పతి మత్రా నస్త మహీనా మితస్వధామానమ్ ।

తమపి దదశే భియో యా నస్త మహీనామితస్వధామానమ్॥

ప-వి॥ ఆహుః, యమ్, పతిమ్, అత్ర, ఆనస్తమ్, అహీనామ్, ఇతస్వధామానమ్, తమ్, అసి, దదర్శ, భియః, యాన్, అస్తమ్, అహీనామితస్వధామానమ్, ౪౮.

వ్యా॥ (ఆహురితి) యమ్, అహీనాంపతిమ్- సపాణాంపతిమ్, ఆహుః; తమనస్తమపి, ఇతస్వధామానమ్ - ప్రాప్తస్వగృహమ్, దదశే. తద్దర్శనాదేవ, భియః - భయస్య, అస్తమ్ - నాశమ్, యాన్-గచ్ఛన్. పునరేనన్త ఏవ విశేష్యతే. (అహీనామితస్వధామానమ్) అహీనమ్ - అస్యానమ్ అమితమ్ - అపరిచ్ఛిన్నమ్. స్వధామ-తేజః, యస్యతమిత్యర్థః!

తా॥ అమితమైన తేజస్సును సంపూర్ణముగాఁగల నర్పరాజైన యాదిత్యుని వనుదేవుఁడగును తనగృహమందుజూచి నిర్భయఁడాయెను. ౪౮.

మూ॥ తం చైక్షత యేసి భృతా సుధామకుద్ధామత స్సుధర్మతేన ।

ద్యాం విదధతా స్థితేన తు సుధామకుద్ధామత స్సుధర్మ తేన ॥

ప-వి॥ తమ్, చ, ఐక్షత, యేన, భృతా, సుధా, మకుద్ధామతః, సుధర్మతేన, ద్యామ్, విదధతా, స్థితేన, తు, సుధామకుద్ధామ్, అతః, సుధర్మ, తేన. ౪౯.

వ్యా॥ (తమితి) (సుధర్మతేన, సుధర్మా- దేవసభా, తామ్-ఇతేన-ప్రాప్తేన, సుధర్మ - శోభనేధర్మ, స్థితేన, ద్యామ్-అకాశమ్, సుధామకుద్ధామ్ - శోభనేన స్వతేజసావ్యాప్తమ్, విదధతా - కుర్వాణేన, తేన - ప్రసిద్ధేన, యేన గరుత్తతా, మకుద్ధామతః) మరుతామ్ - దేవానామ్ ధామతః - స్థానాత్, స్వగ్ధాత్, సుధా-అమృతమ్, భృతా. తమ్ - గరుడంచ, అతః - ఆదిశేషదర్శనానన్తరమ్, ఐక్షత॥ ౪౯॥

తా॥ అస్తరిక్షమంతటను దనకాంతిలచేఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు దేవసభకువెళ్ళి యచ్చటనున్న యమృతమును దీసికొని వచ్చినధార్మికఁడెవఁడోయట్టిగరుత్తంతుని వను దేవుఁడు చూచెను ౪౯.

మూ॥ వినతాపదా మయన్తం విరాజమాన స్తధాన మనుభావమ్ ।

వినతాపదామయన్తం విరాజ మానస్తధాన మనుభావమ్ ॥౫౦॥

ప-వి॥ వినతాపదామ్, అయన్తమ్, విరాజమానమ్, స్తధానమ్, అనుభావమ్, వినతాపదామయమ్, తమ్, విరాజమ్, అనస్తధాన మనుభావమ్. ౫౦.

వ్యా || పునస్స ఏవవిశేష్యతే (వినతాపదామ్) వినతానామ్ - భక్తానామ్, యా ఆపదః తాసామ్, అయన్తమ్ - గమయన్తమ్, నాశయన్తమ్, విరాజమానమ్ - విశేషేణ దీప్యమానమ్, అనుభావమ్ - మాహాత్మ్యమ్, దధానమ్, (వినతాపదామయమ్) వినతాయాః - స్వమాతుః, ఆపదామ్ - విపత్తినామ్, ఆమయమ్ - వినాశకరమ్, (విరాజమ్) వీనామ్ - పక్షిణామ్, రాజానమ్, (ఆనన్దధానమనుభావమ్) ఆనన్దధానస్య - ఆనన్దావహస్య, మనోః - వై నతేయమన్త్రస్య, భావమ్ - హృదయమ్, ముఖ్యప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. తమ్ - గరుడమ్, ఐక్షతేతిపూర్వేణ సంబంధః || ౫౦ ||

తా|| తనతల్లియొక్కయు భక్తులయొక్కయు విపత్తులను బోగొట్టువాఁడును, గొప్పమహిమగల వాఁడును, నకలాభీష్ట ప్రదమయినవైనతేయ మహామంత్రముచేఁ బ్రతిపాదించఁబడిన వాఁడునయిన యాపక్షిరాజును జూచెను.

మూ|| స వహ్ణ కృష్ణం స్వస్థా నిశాన్తత స్తారకం నిరయాత్ ।

వీక్ష్య బై స్థగయన్తీం నిశాన్తత స్తారకం నిరయాత్ ॥ ౫౧ ॥

ప.వి|| సః, వహ్ణ, కృష్ణమ్, స్వస్థాత్, నిశాన్తతః, తారకమ్, నిరయాత్, వీక్ష్య, అబైః, స్థగయన్తీమ్, నిశామ్, తతః, తారకమ్, నిరయాత్. ౫౧.

వ్యా || (సవహన్నితి) నిరయాత్ - సరకాత్, తారకమ్ - ఆశ్రితానాంతారణసమర్థమ్, కృష్ణం వహ్ణ, అబైః - మేఘైః, తారకమ్ - నక్షత్రజాతమ్, చన్ద్రించ, స్థగయన్తీం నిశాంవీక్ష్య, తతః, స్వస్థాత్, నిశాన్తతః - గృహత్, నిరయాత్ - నిర్గతవాక్. తారకమితి చన్ద్రవాచిత్యపక్షే తారాణాం గ్రామణీరితి విగృహ్య (౧) “స ఏమాం గ్రామణీః” ఇత్యర్థే కని, (౨) “కేఽణః” ఇతి ప్రావృత్తమ్ ॥ ౫౧ ॥

తా|| ఆశ్రితులను సరకమునుంచి యుద్ధరించువాఁడైన శ్రీకృష్ణుని వసుదేవుఁడైతి కాని, నక్షత్రాదులు తెలియకుండ మేఘములచేతఁ గప్పఁబడియున్న యారాత్రి తన గృహమునుంచి బయలు వెడలెను. ౫౧.

మూ॥ యత్ఫణమణిరుచి రభజ ద్రుచిరా చ్చా ద్యా మితాశం సః ।

శేషో నై వ్య ద్వపే తద్రుచి రాచ్ఛాద్యా మితాశంసః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ యత్ఫణమణిరుచిః, అభజత్, రుచిరా, అచ్ఛాద్యా, ద్యామ్, ఇతాశమ్, సః, శేషః, అన్వైత్, వపే, తద్రుచిః, అచ్ఛాద్య, అమితాశంసః. ౫౨.

వ్యా ॥ (యత్ఫణేతి) యస్య ఫణమణినాం రుచిః-దీప్తిః, అచ్ఛా-నిర్మలా, రుచిరా-రోచిష్ఠః, సర్వతః, ద్యామ్, అకాశమ్, అభజత్. సశేషః, అమితాశంసః - కృష్ణస్య, వర్ణవాలాదిపరిహారే ౭మితప్రార్థనః, తదా సీంవర్ణసతి. తత్పరిహరాయ ఫణైరాచ్ఛాద్య తమ్ అన్వైత్-అన్యగచ్ఛత్. కీదృశః-తద్రుచిః. భగవదనుకూలైక రుచిరత్యర్థః - ఇతాశమితి క్రియావిశేషణమ్. ఇతా అశాయస్మిన్నితి బహుప్రీహిః ॥ ౫౨॥

తా॥ భగవంతుని కత్యంతానుకూలఁడైన యాదిశేషుఁడు వంగశాశాసనముఁ జేయుచు, నిర్మలమై యతిసుందరమైన కాన్తులనువిడుచుచున్న రత్నములచేసలంకరింపఁబడిన తనఫణములచేత శ్రీకృష్ణునిమీఁద చినుకలు పెడఁడకప్పుకొని వసుదేవుని వెనుక వెళ్ళెను. ౫౨.

మూ॥ సహ రక్షిణోపి సుషుపు ద్విజఘటయా తత్పరా వృత్తేః ।

అఖిలకవాప్తై రారా ద్విజఘట యాతత్పరావృత్తేః॥ ౫౩॥

ప-వి॥ సహ, రక్షిణః, అపి, సుషుపుః, ద్విజఘటయా, తత్పరాః, వృత్తేః, అఖిలకవాప్తైః, ఆరాత్, విజఘటే, ఆతత్పరావృత్తేః. ౫౩.

వ్యా ॥ (సహేతి) తన్నిష్క్రమణకాలే, ద్విజఘటయా-పక్షిణాం సమూహేన, సహ, రక్షిణోఽపి. సుషుపుః, కీదృశాః - వృత్తేః, జీవనార్థమ్, తత్పరాః-రక్షణవరాః, స్వపుత్యర్థంరక్షణే ౭ధికృతాలపి అజ్ఞపక్షి గణవద్దైవాత్సుఘపురిత్యర్థః. (౧)“శిష్యవృత్తే”అఖిలకవాప్తైః-గుహే పురేచా ౭ స్తర్బహిశ్చయాని కవాటాని తైరఖిలైః, ఆరాత్-వసుదేవే సమీపగతే, విజఘటే - విఘటితమ్. కియన్తంకాలమ్-ఆతత్పరావృత్తేః-

తస్యవసుదేవస్యపరావృత్తేః ప్రాగిత్యర్థః. యావతాకా లేన వసుదేవోనన్ద
గోకులాత్పరావృత్త్య స్వి గృహం ప్రవిశతిన్ద. తావన్తంకాలంకవాటాని
విఘటితా న్యవస్థితాః; తతస్తు స్వయమేవ పిహితానీత్యర్థః. విజఘట ఇతి
విపూర్వాద్భటతే భావేలిత్. సంహితాకాతే, ఆకారేసరతః ఏకా
రస్యా ౭యాదేశే (౧) “హోవ శ్కాకల్యస్య” ఇత్యస్య వైకల్పికత్వా
ద్యకారలోపాభావః ॥ ౫౩॥

తా॥ తీనవసుకొత్తై కంసునికొ బరతస్తులైన వానిరపాలుచందలును నిద్రించి
యుండిరి. పక్షులు చప్పుడుచేయక నిదురపోవుచుండెను. వసుదేవుండు గోకులమునకు
వెళ్ళి తిరిగివచ్చునటును దలుపులన్నియుం దమంతతామే వీడిపోయెను. ౫౩,
మూ॥ సపిబృసుతమధురాయా ద్యోతితరథ్యాభువన్తథామధురాయాః।

భోగై రతిమధురాయా నిరగమత్ ఉపరామికామినర్తధురాయాః ॥

ప-వి॥ సః, పిబక్, సుతమధు, రాయా, ద్యోతితర థ్యాభువన్, తథా, మధు
రాయాః, భోగై, అతిమధురాయాః, నిరగమత్, ఉపరామికామినర్తధురాయాః.

వ్యా॥ (సత్తి)సః-వసుదేవః, సుతాఖ్యం మధు చక్షుర్భ్యాంపిబక్
మధురాయాః పుర్యా నిరగమత్. కీృత్యా - రాయా - హిరణ్యేన,
ద్యోతితరథ్యాభువన్ ద్యోతితా - దీపితా, రథ్యాభూమి ర్విస్యాంసాత
థోక్తా, భోగై ర్నానావిధైః, అతిమధురాయాః-ప్రియాయాః, (ఉపరామి
కామినర్తధురాయాః) రాత్రిపరిణతేః ఉపరామితే - శామ్యంతే, కామి
నాంనర్తధురా-క్రీడాభ్యాసాః, యస్యాంసాతథోక్తా. (౨) “ఋక్ష్వాః”
ఇత్యాదినా ౭కారః స్సమాసాన్తః ॥ ౫౪॥

తా॥ క్లాభ్యములైన భోగ్యవస్తువులచే నతిరమణీయమైన మధురా నగరమందప్పు
డు కాముతులందఱును భోగముననుభవించి నిదురపోవుచుండిరి. ఆయపరరాత్రియందు
వసుదేవుండు శ్రీకృష్ణునిసేవించుచు రత్నకాంతులచే వెలుగుచున్న రాజపీఠిలోవెళ్ళెను.
మూ॥ యమునా తత్తణుశ్చే వనే నదీ ప్రాయశో దాసీత్ ।

శయనస్య స్తే తు హలా వనేన దీప్రా యశోదా సీత్ ॥ ౫౫॥

ప-వి॥ యమునా, తత్త్వణశుష్కే, వనే, నదీ, ప్రాయశః, అదాసీత్, శయనస్య స్తే, కు, హరా, అనేన, దీప్రా, యశోదా, ఆసీత్. ౫౫.

వ్యా॥ (యమునేతి) స్వసమీపమాగతే వసుదేవే, యమునా నదీ, వనే-జలే, ప్రాయశః - ప్రాచుర్యేణ, తత్త్వణశుష్కే - తదాగమన త్తణమాత్రేణ శుష్కేనతి, అదాసీత్ - క్షీణా, కృశాభవత్. తతో నన్దగోపగృహ మాగమ్య, వసుదేవేన స్వపన్తాయశోదాయా శ్శయనే, స్యస్తే- నిశ్చిప్తేనతి హరా, అనేన-స్వశయనస్య స్తేనహరిణా, యశోదా దీ ప్రా ఆసీత్. అదాసీదితి (౧) 'దనుడపక్షయే' లుజినిచ, ఇట్. (౨) 'అతోహలాదేర్లఘోః' ఇతివృద్ధిః॥ ౫౫॥

తా॥ వసుదేవుడు యమునానదియొద్దకు వెళ్ళగా నాజలములెండిపోయి వసుదేవునికి మార్గమిచ్చెను. తరువాతగోపమునకు వెళ్ళియశోదాదేవియొక్క శయ్యయందీ శ్రీకృష్ణునివసుదేవుడు విడిచిపెట్టెను. అప్పుడు యశోదమిక్కిలి ప్రకాశించెను. ౫౫. మూ॥ ఐక్షత తతో వ్రజ మిమం తమసా వృత మభితతస్వాపమ్ ।

మేనే కంసా త్మేమం త మసా వృత మభితత స్వాపమ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ ఐక్షత, తతః, వ్రజమ్, ఇమమ్, తమసా, అవృతమ్, అభితతస్వాపమ్, మేనే, కంసాత్, త్మేమమ్, తిమ్, ఆసా, ఋతమ్, అభి, తతః, స్వాపమ్. ౫౬.

వ్యా॥ (ఐక్షతేతి) తతోవసుదేవః, భగవదాజ్ఞయా యోగని ద్రయా యశోదాయా జాతయా ప్రవర్తితేన తమసా అవృతమ్, అత ఏవ, అభితతస్వాపమ్, వితతనిద్రాక్రాంతతయా యోగనిద్రాయా జన్త కృష్ణస్యా౭గమనంచా౭న వబుధ్యమానం వ్రజమైక్షత. వ్రజశబ్దేన వ్రజస్థా గోపాలక్యస్తే. తతశ్చా౭సావసుదేవః, తత్రచేకే ఋతమ్ - ప్రాప్తమ్. తమ్-కృష్ణమభి, త్మేమమ్-కంసాత్పరితాణమ్, స్వాపమ్-సుప్రాపమ్, మేనే. నిద్రాభిభూతేషు గోపేషునర్వేషు, కశ్చిదపీమమత్ర మత్సృతం నజానాతి; సర్వపవేమం యశోదాసుతమేవమన్యస్తే. అతోనకశ్చిదపీమంకంసాయ

మత్సుత ఇతివత్స్యన్తి. అతస్సుకరో ౭స్య క్షేమ ఇతి మేనే. ఋతమిత్యత్ర
౧) “ఋగతౌ”నిష్ఠా || ౫౬||

తా || గోకులమంద్భదఱును నిదించుచుండఁజూచి, నేనిష్ఠుడువచ్చినసంగతి
యెవ్వరికిఁదెలియదు. ఈబాలుని నాపుత్రుఁడనికంఠఃసితో నెవ్వరును జెప్పరుగాన
నీ బాలునికేమియు భయములేదని వసుదేవుఁడు తెలంచెను. ౫౬.

మూ॥ మాయాం జాతాం తత్రో పాదాయ స దారికా మనాశాయ ।

అమత శ మస్మై సరసిజపాదాయ సదా రికామనాశాయ ॥ ౫౭॥

ప-వి॥ మాయామ్, జాతామ్, తత్ర, ఉపాదాయ, సః, దారికామ్, అనాశాయ,
అమత, శమ్, అస్మై, సరసిజపాదాయ, సదా, అరికామనాశాయ. ౫౭.

వ్యా॥ (మాయామితి) తత్ర - యశోదాయామ్, భగవదాజ్ఞయా
భగవతః, మాయామ్ - యోగనిద్రామ్, జాతామ్; దారికామ్ - శిశుమ్,
ఉపాదాయ వసుదేవోనివ ర్తితు కామః, తస్మై - స్వసుతాయ, అనా
శాయ - నాశః - జన్మాదివికారః, తద్దహితాయ, అవాప్తసమస్తకామ
త్వా దాశారహితాయనా, సరసిజపాదాయ, సదా - నిత్యమ్, అరికామ
నాశాయ, అస్మై, శమ్ - సుఖమ్, అస్తి తిదధ్యై - అరికామనాశా
యేతి. అరిణాంకామనామ్-వాఙ్మమ్, శృతి-తనూకరోతి - క్షపయతీతి వి
గృహ్య (౨) “శోతనూకరణే” ఇత్యస్తాత్కర్తృపదాత్ (౩) “ఆతోనుప
నగేకః” ఇతికః, అమతేతి మనూతేలుక్ (౪) “తనాదిభ్యస్తథాసోః”
ఇతి సిజ్లుక్. (౫) “అనుదాత్తోవదేశ” ఇత్యాదినా ౭ను నాసికలోపః॥

తా॥ శత్రువులయొక్క మసారథమును జేడకొట్టువాఁడై, తామర పువ్వువంటి
తిరునడికకులవాఁడై, అవాప్తసమస్తకామఁడైన యీబాలునికి మంగళాశాసనముఁజేసి,
యశోదకుఁ గొమార్తయైపుట్టిన యోగమాయనుదీసికొని వసుదేవుఁడు స్వగృహమునకుఁ
దిరిగెను. ౫౭.

(౧) జుహోత్యాదీ, ౧౬, ఉభయ, అక, అని.

(౨) దివాది, ౩౯, ఆత్మ, సక, అని (౩) పాణి, ౩, ౨, ౩.

(౪) పాణి, ౨, ౪, ౩౯ (౫) పాణి, ౬, ౪, ౩౭.

మూ॥ పత్యై సయన్ స తామథ నివవృత ఏకాంతతః పృథుకామ్ ।

అకృతచ తాం ప్రీత్యా సన్నివృత వృత ఏకాంతతః పృథుకామ్॥

ప-వి॥ పత్యై, సయన్, సః, తామ్, అథ, నివవృతే, ఏకాంతతః, పృథుకామ్, అకృతచ, తామ్, ప్రీత్యా, సన్, ఇవ, వృతః, ఏకామ్, తతః, పృథుకామ్.

వ్యా॥ (పత్యై ఇతి) ఇతః ప్రభృతిత్రయోఽప్య దృష్టవాన్యానాః । అథవసుదేవః, తామ్, పృథుకామ్-శిశుమ్, ఏకాంతతః-విజనే, పత్యై-దేవత్యై-సయన్ నివవృతే. కించ-ప్రీత్యా, వృత స్పన్నివ-అవకుణ్ఠిత ఇవసన్ సః, తామ్ - దేవకీమ్, ఏకామ్-ఏకాకినీమ్, తతః-కన్యా సయనాత్ కారణాత్, పృథుకామ్ ప్రభూతసుఖామ్, అకృతచ - కృతవాంశ్చ ॥

౫౮॥

తా॥ ఎవ్వరులేకుండెడి యాసమయమందుఁ దనయింటికివచ్చి యోగమాయను దనపత్నియైన దేవకియొద్దవిడిచి వసుదేవుఁడు దేవకికిఁబ్రీతినిగలుగఁజేసి తాను బ్రీతుఁడైయుండెను.

౫౯.

మూ॥ ఉషిత మనిగుహ్య కంసా త్కుమారికాన్యాంత సేన ఘ్నన్ ।

స తయో యో స్తి తు తవ వై కుమారికాన్యాంత సేన ఘ్నన్ ॥

ప-వి॥ ఉషితమ్, అనిగుహ్య, కంసాత్, కుమారికాన్యాంతః, తేన, ఘ్నన్, సః, తయా, ఉక్తః, అస్తి, తు, తవ, వై, కుమారికా, అన్యా, అసతః, సేన, ఘ్నన్.

వ్యా॥ (ఉషితమితి) తేన-వసుదేవేన, (కుమారికాన్యాంతః) కుమారికామ్ - కన్యకామ్, దేవకీసమీపే న్యన్య, కంసాదనిగుహ్య - తస్యాః కుమార్యాః గూహనమకృత్వా, ఉషితమ్ - వాసః కృతః. కంసాదితి (౧) “ భీతార్థాన్యామ్ ” ఇతి పఞ్చమీ. తాం బాలాజ్ఞా తాం రక్షిభ్యో జ్ఞాత్వా ఆగత్య, ఘ్నన్-హస్తంప్రవృత్తస్యన్, కంసస్తయాకుమారై ర్యవముక్తః. హే-సేన - చోర, అసతః - ఖలస్య, తవ, అభ్యాకుమారికా-స్తితు-కుత్సితా, మారికా - మరణమ్, కుమారికా, గూఢంవర్ధమానేన కృష్టేనతవవధోభవిష్యతి. అతో-నా-ద్యత్వా మహం హన్తితిభావః ॥

౬౦॥

తా॥ వసుదేవుఁడీకుమారికను బాచిపెట్టకుండనుండెను. దేవకి ప్రసవించినదని విని కంసుఁడాకుమారికను బంపవచ్చినప్పుడు, ఏదుర్తిత్తుఁడా! నిన్నుచిత్రవధచేయువాఁడు వేటొకఁడున్నాఁడుగాన నిన్నిప్పుడు నేనుబంపకవదిలివని కుమారికచెప్పినది. ౫౯. మూ॥ ఉదితః ఫణినా ముత్రా నవమేనే నేన సాకం నః ।

హరి రితి గిరా వరీయా నవమేనే నేన సాకం నః ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ ఉదితః, ఫణినామ్, అత్ర, ఆనవమేన, ఇనేన, సాకమ్, నః, హరిః, ఇతి, గిరా, అవరీయా, ఆనవమేనే, అనేనసా, కంసః. ౬౦.

వ్యా ॥ (ఉదితఇతి) ఫణినామ్ - నాగానామ్, ఇనేన-స్వామినా, అనవమేన-ఉత్కృష్టతమేన, తేన - బలభద్రరూపేణ, సాకమ్ - సహ, అత్ర - భూమా, నః, భగవాన్ - హరిః, ఉదితః - ప్రాదుర్భూతఇతి, అనేనసా - అపావయా, పరమార్థభూతయా, తస్యాః కుమార్యాః, గిరా-వాచా, అవరీయా - అధమః, కంసః అనవమేనే - అనమతోఽభూత్ ॥

తా॥ వాఁడెవఁడనఁగా—సర్పరాజైన యాదికేఘనితోఁగూడ శ్రీమన్నారాయణుఁడవతరించియున్నాఁడు. వాఁడేనీకు పృథ్వివనిచెప్పి యాకుమారిక కంసునియవమానముచేసెను. ౬౦.

మూ॥ అథ కంసో భగినీం పతి మము ఇచ్చ తావ త్స లోపితా నేన ।

తమసా ప్తేన హృదా స్ఫుట మముఇచ్చతావత్సలోపితా నేన ॥

ప-వి॥ అథ, కంసః, భగినీమ్, పతిమ్, అముమ్, చ, తావత్, నః, లోపితాస్తేన, తమసా, ఆప్తేన, హృదా, స్ఫుటమ్, ఆముఇచ్చత్, ఆవత్సలః, అపి, తాస్తేన. ౬౧.

వా ॥ (అథేతి) అథ, కంసః, స్వభగినీమ్ - దేవకీమ్, తస్యాః, పతిమ్, అముమ్-వసుదేవంచ, అవత్సలోఽపి, స్నేహరహితోఽపి, సన్, అముఇచ్చత్తావత్. కీదృశః - లోపితా నేన - నాశితావసానేన, నిరవధికేనతమసా, ఆప్తేన - ప్రాప్తేన. హృదా, కన్యోక్త పరుషవచనైః, తా నేన, ఉపలక్షితః. అముఇచ్చేతి (౧) “ముచ్చ - మోక్షణే” లజ్. తుదాదిత్యాచ్చః. (౨) “శేముచాదీనామ్” ఇతియమ్ ॥ ౬౧॥

తా॥ కంసుఁడు నిర్దయఁడైనను, కుమారికమాటలచే ధైర్యహీనుఁడై భయము నొంది దేవకీవసుదేవులను జెరకాలనుంచి వదలివేసెను. ౬౦.

మూ॥ సమ మతనుత నిబంధా వధోక్షజం కామ మవయన్తా ।

సమమత నుత నిబంధా వధోక్షజం కామ మవయన్తా ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ సమమ్, అతనుత, నిర్బంధా, అథో, అక్షజమ్, కామమ్, అవయన్తా, సమ మత, నుతనిర్బంధా, అథోక్షజమ్, కామమ్, అవయన్తా. ౬౨.

వ్యా॥ (సమమితి) సమమ్-సహైవ, నిబంధా అతనుత-బంధరహితౌ కృతవాక్, కీదృశౌ - అక్షజమ్ - ఇద్వియజన్యమ్, కామమ్ - భోగమ్, అథో - అథస్తాద్భూతమ్, నీచంసన్తమ్, అవయన్తా - అవమన్యమానౌ, అసన్తన్వానౌ, అబుద్ధిపూర్వమపి తౌసమమత - అపరాధక్షమాపణా భ్యర్థనాదిభి స్సన్తానం కృతవాక్. తావేవపునర్విశేష్యేతే (నుతనిబంధా) సుతః - సుతః, నిబంధః యయోస్తాతథోక్తా. నిషిద్ధేద్వియ కై భోగనిస్సృపమాత్వేన భగవత్సమశ్రయణేనచ, వర్తమానోఽపి తయోర్నిబంధః, సుతః - పూజిత ఏవ. అథోక్షజమ్ - భగవన్తమ్, కామమ్, అవయన్తా - జానానా; సమేమతేతి పూర్వమేవ వ్యుత్పాదితః. అవయన్తావితీ, పూర్వత్ర. ఇణోధాతో బుధ్యర్థస్యాఽవమతి విషయత్వ ముపసగేణద్యోత్యతే. అథవా (౧) “వేదోత్తన్తుసన్తానే” లట్, శత్రా దేశః. సత్తో సమాసశ్చ, ఉత్తరత్ర అవపూర్వ ఏతిధాతుః జ్ఞానవిషయః॥

తా॥ భగవన్నాహత్యమును యథావత్తుగా నెఱిగింపఁద్రమైన యైహికసుఖమును దృఢీకరించియున్న దేవకీ వసుదేవులను జెరకాలనుంచి వదలి కంసుఁడనేక విధములుగఁ బ్రార్థించెను. ౬౩.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే తృతీయాశ్వాసః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యోనమః.

వ త్తు ధా త్వా నః.

మూ॥ అథయా వ్రజగాన్నిద్రా ధీచోరీ కృత్యసాదాన్తా !

బోధంగోపకులేనాధీచోరీకృత్య సా దాన్తా !

౧॥

ప-వి॥ అథ, యా, వ్రజగాన్, నిద్రా, ధీచోరీ, కృత్యసాదాన్తా, బోధమ్ గోపకులేన, అధీచా, ఉచీకృత్య, సా, దాన్తా.

౧.

న్యా॥ (అథేతి)యానిద్రా, వ్రజగాన్-(వ్రజస్థాన్ గోపాన్, పాన్తా,ధీ-చోరీ-బుద్ధిమోషిణీ, (కృత్యసాదాన్తా)కృత్యానామ్-కర్తాణామ్, అనసావ పర్యన్తా, సర్వక్రియాలోపకరీత్యర్థః, సా గోపకులేన దాన్తా-శీతీతా, నివ ర్తితేత్యర్థః, కీన్య శేనగోపకులేన-అధీచా-అధిక్యంప్రాప్తేన, కింకృత్యా దాన్తా,బోధమూరీకృత్య-ప్రబోధమగ్రీకృత్య. ఉపాదాయేత్యర్థః ప్రబుద్ధాః నిద్రాంజహు రిత్వక్తంధవతి. ధీచోరితిచోరశబ్దః (౧) * పచాదిషు టిత్ పత్యతే చోరడితి. తతః (౨)టిడ్డాణఞ్ ద్వయసచ్" ఇతి జీవ్. అధీ చేతి అధిపూర్వాదచ్చుడేః (౩) "ఋత్విద్ధృక్" ఇత్యాదినాఽప్యై. (౪) "అనిదితామ్"ఇత్యాదినాఉపధాలాంషః, తృప్తియైకవచనమ్. (౫) "అచః" ఇత్యకారలోపః. (౬) " చా " ఇత్యుపసర్గస్యదీఘణః. ఊరీ కృత్యేతి అగ్రీకరణార్థస్యోరీశబ్దస్య (౭) * ఊర్వాదిత్యాద్యసంజ్ఞా॥ ౧॥

తా॥ తరువాత సేకార్యముజేయకమతిలేనివారై గోకులమందు నిద్రించుచున్న గోపగోపికలు నిద్రను వదలి మేలుకొనిరి.

౧.

మూ॥ బోధ స్తీం తు యశోదాం తా ముర్జనదృశం విభావర్యామ్॥

వప్రేఒథ సైక్షత సుతం తామరసదృశం విభావర్యామ్॥ ౨॥

ప-వి॥ బోధ స్తిమ్, తా, యశోదామ్, తామ్, అరసదృశమ్, విభా, వర్యామ్, వప్రే, అథ, సా, విక్షత, సుతమ్, తామరసదృశమ్, విభావర్యామ్.

౨.

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౩౪.

(౪) పా-సూ-౬-౪-౨౪.

(౨) ,, ,, ౪-౧-౧౫.

(౫) ,, ,, ౬-౪-౧౩౮.

(౩) ,, ,, ౩-౨-౫౯.

(౬) ,, ,, ౬-౩-౧౩౮.

(౭) ,, ,, ౧-౪-౬౧.

శ్రీ (బోధత్తమితి) తాంతు యశోదాం బోధత్తమ్ - ప్రబుధ్య
...మ్, అరణ్యశ్రీమ్ - అచిరనిర్మలనిద్రత్వాదలననేతామ్ - వర్యామ్ -
వరణీయామ్, భజనియామ్, విభా - ప్రభా, వప్రే - అభజత్. అథ - నాతిస్యా
మేవ విభావర్యామ్ - రాత్ర్యామ్, స్వశయనే తామరసదృశమ్ - పుణ్డరీ
కాక్షమ్, సుతమృత. బోధత్తమితి (౧) † “బుధబోధనే” ఇతి భూవా
దిమఃస్వరితేత్వశ్రేణిః తతః తదనంతరం చ మే. వర్యామితి (౨) “వృజ్ సంభక్తా”
(౩) “అవన్యవన్య” ఇత్యాదినావర్యశబ్దోవ్యుత్పాదితః॥ ౨॥

తా॥ యశోదాదేవి యారాత్రియందు మేలుకొని గొప్ప దీప్తిని వహించినట్లే
యన్నగు తన సేత్రములను మెల్లగఁ గొండెముకెఱచితనయనమందుఁ బ్రవృత్తించియున్న
కమలాక్షుడైన సుతునిజుడను. ౨.

మూ॥ భేజేదశాంతు మనసా కామస్తరసారసం ప్రయతా॥
బుద్ధ్వన మయా దఖిలం కామం తరసారసం ప్రయతా॥ ౩॥

ప-వి॥ భేజే, దశామ్, తు, మనసా, కామ్, అస్తః, ఆసా, రసమ్, ప్రయతా,
బుద్ధ్వ, ఏనమ్, అయాత్, అఖిలమ్, కామమ్, తరసా, ఔరసమ్, ప్రయతా. ౩.

నాన్య॥ (భేజఇతి) అసా - యశోదా, తద్దర్శనాత్. రసం ప్రయతా -
స్నేహరసం ప్రకర్షణగచ్ఛతా, స్నేహమనసా, అస్తః కాంతుదశాంభేజే;
హర్షస్యావస్థాంవత్తుం నశక్యత ఇత్యర్థః. ప్రయతా - పరిశుద్ధాహి,
సా ఏనమ్, ఔరసమ్ - సుతమ్, బుద్ధ్వ తరసా - వేగేన, అఖిలం కామ
మయాత్ ॥ ౩॥

తా॥ యశోదాదేవి, తనశయనమందుఁ బ్రవృత్తించిన బాలునిజూచి తనకొమా
రుడని యెఱిగి, మిక్కిలి స్నేహముతోఁగూడుకొని పరిశుద్ధాస్త్రాకరణముగలదై, సక
లాభీష్టములనుబొందినట్లు వాచామగోచరమైన యానందమును బొందెను. ౩.

మూ॥ సోద్భుతమర్చి శ్చిత్రసుతభూయో భూయోని చాయన్త్యా॥
పరిరభ్య తయా దప్రే భూయో భూయో నిచాయన్త్యా॥ ౪॥

† ఋధిర్ - బోధనే - ఇతి. మాధవాదయః. క్షీరస్వామ్యాదయస్తుతనితంపతన్తి.
తదనుసారేణాత్మగతిః. బుధఅవగమనే ఇతిధాతుపాకేద్యశ్రేణి. (౧) భృ-౮౮౩-
పర-సక-సే. (౨) (౩) పా-సూ-౩-౧.౧౦౧. † ఆరసేత్యన్యర
లయో రక్షేదమాశేష అలసేత్యన్యవర్జనమ్.

ప-వి॥ సుః, అన్యతమ్, అన్యః, శ్రేయశ్చిత్తాయః, భూయోః, ౧. అయన్త్యాః పరిభ్య, తయా, దగ్రే, భూయః, భూయః, నివాహన్త్యాః. ౪.

వ్యా॥ (నభి) సః-కృష్ణః, (శ్రీతసుతభూయః) సుతభూయః-సుత భావః, తయా భూయో భూయోనిచాయన్త్యా-బహుకృత్వో పీతమా ణయా, పరిభ్య దగ్రే-భృతః సైవవిశేష్యతే. ఇనమద్యుతిమర్చిః-అర్చ్య గ్యంతేజః, భూయోని - భూమాజాతమ్, భూమిం భిత్తోత్థితమితిచ, అయన్త్యా - బుధ్యమానయా, అథవా-పూజయన్త్యా, బహుమన్యమా నయేత్యర్థః. † అర్చిశ్చబద్ధస్యస్త్రీనపునకవిషయత్వాన్న పునకరూపాగః. శ్రీతసుతభూయ ఇతి సుతభూయః సుతభావః, (౧) “భువోభావే” ఇతిక్యమ్. అయన్త్యితి (౨) “అయగతో” భోవాదికః, నిచాయ సేతి (౩) “చాయ్యపూజానిశామనయాః” స్వరితేత్వాత్పరస్మై పదోపపత్తిః ॥

తా॥ తనసుతుడై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుని యశోచా దేవి పలుమాలుచూచి “ఈయగృత తేజస్సు భూమిని బద్దలు చెడికొని పైకి లేచివచ్చినదేమో?” యనివిచారించి యత్నాదరముతో నెత్తి కాగిలించుకొనెను. ౪.

మూ॥ శ్లిష్యస్తీస్త సుతాహ్వయ మామ్రేడయతే భ్రమర్యమితా॥
పుష్ప్యతియథాహించితర మామ్రేడయతే భ్రమర్యమితా॥గి॥

ప-వి॥ శ్లిష్యస్తీ, స్త, శ్లాహ్వయమ్, ఆమ్రేడయతే, అభ్రమ్, అర్యమ్, ఇతా, పుష్ప్యతి, యథా, హి, చిరతరమ్, ఆమ్రే, డయతే, భ్రమరీ, అమితా. ౫.

వ్యా॥ (శ్లిష్యస్తీతి) తంసుతాహ్వయమభ్రమ్-సుతనామానంమేఘమ్, అర్యమ్-జగతాంస్వామినమ్. ఇతా-ప్రాప్తా, శ్లిష్యస్తీ-ఆలిగ్లస్తీ, ఆమ్రేడయతేస్త-ఆలిగ్లనం బహుకృత్వః అభ్యస్తవశీత్యర్థః. తత్రదృష్టాంతః-అమితా-మాతుమ్-నియమితుమ్, అశక్యా, భ్రమరీ-భృగ్గనధూః, పుష్ప్యతి-వికాసిని, ఆమ్రేయథాచిరతరం డయతే-గచ్ఛతి, ఆమ్రేడయత్యభ్యాసార్థః-భోవాదికోధాతుః. పుష్ప్యతి - (౪) “పుష్పవికసనే” దివాదిః, శత్రస్తః;

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౦౭.

(౩) భ్యా-౯౦౫-ఉభ.

(౨) భ్యా-౪౭౫-ఆత్త-సక-నే.

(౪) దివా-౧౩-పర-అక-నే.

† నపుంస్యర్చి - ఇత్యమరీ.

సప్తస్వస్త్వ. వయత ఇతి (౧) “శీజీ విహాయసాగతైః” తానాదికః.
 భ్రమరీతి (౨) “జాతేరస్త్రీ విషయాదయోపధాత్” ఇతిజీవే ॥ ౫॥

తా॥ పూజపూసిన మామిడిచెట్ల మకరందమును బాముచేసి తుష్పదలెట్లు అచ్చు
 బసే మగ్గుచులైయుండునో, యల్లె, యశోహరేవి జగత్స్వామియైన తనకొమారుని
 బాసుచుండు కాగింతిచుకొని తన్నయురాలైయుండెను. ౨.

మూ॥ అథ సహ పశ్యన్తీ తంసానన్దే నాననన్దధానేన ।
 పుణ్యస్యాతి వికసితం సానన్దేనాననన్దధానేన ॥ ౬॥
 ప-వి॥ అథ, సహ, పశ్యన్తీ, తమ్, సా, నన్దేన, ఆననన్ద, ధానేన, పుణ్యస్య,
 అతి వికసితమ్, సానన్దేన, ఆననమ్, దధానేన. ౬.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ పుత్రజన్త శ్రుత్వా సమాగతేన పుణ్యస్య
 ధానేన - సాత్రభూతేన, అతివికసితమాననమ్ - ముఖమ్, దధానేన
 సానన్దేన - ఆనన్దసహితేన, నన్దేన-నన్దగోపేన, సహ, సా - యశోదా,
 తమ్-సుతిమ్, పశ్యన్తీ ఆననన్ద॥ ౬॥

తా॥ తరువాత, పుణ్యపురుషుడైన నందగోపుడు తనకుఁ గొమారుఁడు కలి
 గానవి వినివచ్చి మిక్కిలి సంతోషము నొంది సుప్రసన్నవదనుడై యాబాలునిజూచి
 యశోదాదేవితోఁగూడ నానందభరితుఁడాయెను. ౬.

మూ॥ మోహజన్త తు నామత దుర్గాయాస్స ధుతాధికా నియతేః ।
 అథ గోపా విప్రేభ్యోదుర్గా యా సాధుతాధికా నియతేః ॥ ౭ ॥

ప-వి॥ మోహత్, జన్త, తు, న, అమత, దుర్గాయాః, సా, ధుతాధికా, నియ
 తేః, అథ, గోపాః, విప్రేభ్యః, అమః, గాః, యాః, సాధుతాధికాః, నియతేః. ౭.

వ్యా॥ (మోహాదితి) సా-యశోదా, నియతేః - విధివశాత్,
 మోహాత్, దుర్గాయాః జన్త నామత - నజ్ఞాతవత్తీ. అతవవ కృష్ణ
 మాత్తజం మన్యమానా ధుతాధికా అభవత్. ధుతః-నివర్తితః, అధిః-
 మనఃపీడా యస్యాస్స తథోక్తా. సా దుర్గాయాజన్త మోహన్నా
 మత, చత్వాత్తు కృష్ణే సమాగతే, విధేః - దైవాత్, ధుతాధికా -
 ధుతమోహః, అభవత్. అథగోపాః కృష్ణస్య జన్తనాప్రీతాస్తదభ్యు

దయతామః, విక్రభ్యగాః ఆదుః, క్షణీన్దాః-యాః, నియతే-నియ
మాత్, తీక్షణాత్, సాధుతాక్షణ-సాధుతయ-క్షణాః, దోహనాదప్య
తీసుకరా ఇత్యర్థః. ౭]

తా॥ యతోవాకేపి తాను విష్టమగవిసప్నదుః పోహమనొంది తనరంబుట్టిని
దుర్గమగూఢ నెఱుంగక పడయుండెను. కొంతసేపటికి త్రక్తప్తనదుః పోచేసేవలదువాత
విధివశమున నాపోహమనవలె తెలివినొందికృష్ణునిజూచి “నాకుఁగొమారుఁడుకల్గెను”
నని మిక్కిలి సంబోధించెను. అప్పుడు గోవులుకృష్ణునికిఁ గల్యాణమునుగోరి ప్రార్థనలు
లగు సుతములె న గోవులను ఇచ్చిరి. ౮.

మూ॥ సక్త్యభ్యోధన మురుగురువిభా వితేరుపరిప్లుతాయపదమ్ ।
జగు రథ నన్యతుర్జన్యని విభావితే రురుపరిప్లుతాయపదమ్ ॥ ౮॥

ప-వి. వక్త్యభ్యోః, ధనమ్, ఉరు, గురువిభాః, వితేరుః, ఉపరి, ప్లుతాయపద
మ్, జగుః, అథ, నన్యతుః, జన్యని, విభావితే, రురుపరిప్లుతాయపదమ్. ౮.

వ్యా॥ (వక్త్యభ్యంతి) తత్రక్తప్తస్య జన్యని విభావితే-జ్ఞాతే సతి,
హర్షాత్ గురువిభాః-గురుతరగాత్రప్రభాస్సన్తః, ఉరుధనం తద్వక్త్య
భ్యోః వితేరుః-చ త్రవ స్తఃఉపరి-పశ్యాత్ (ప్లుతాయపదంజగుః) ప్లుతాయ
పదమితిక్రియా విశేషణమ్. ప్లుతాయమానాని-అత్యుచ్చస్వరాణి, పదాని
యన్తికౌత త్తథోక్తమ్. (అథరురుప్లుతాయపదం నన్యతుః) ఇదమపిక్రి
యావిశేషణమ్. రురుః-మృగః, తద్వత్ పరిప్లుతమ్ - పరితఃప్లువనమ్,
అయన్తే గచ్చన్తితి రురుప్లుతాయాని. తథావిభాని పదాని-చరణాని,
యన్తికౌత త్తథోక్తమ్. వితేరురితిలిట్(౧) “త్రాఫలభజత్రపశ్య” ఇత్యే
త్వాభ్యాసలోపా॥ ౮॥

తా॥ గోపాలురు, క్రీకృష్ణజన్మమునెఱిగి ఉత్సాహముచేకరీరముట్టి, ఉచ్చస్వర
ముగ గానముఁజేసి లేడివలె నెగిరియెగిరి నర్తనమాడిరి. ఈశుభవార్తను జెప్పినవారికి
నధికముగ ధనము నొసంగిరి. ౯.

మూ॥ దదు రూధసా లసన్తీః కపిలా లసతా విలమ్బినా మహతా ।
హర్షజచేష్టా చైషాం. కపిలాలసతావిలమ్బినా మహతా ॥ ౯॥

స్వా” ఇత్యధికారాత్ హిరాదేశః. (౧) “అతోహే” ఇతిలుక్. (౨) “వాచ త్వమో” ఇత్యధికారాత్. కేషుచిత్త శబ్దపవ శ్రూయతే. జహీతి (౩) “భూ నేర్జ్జ” ఇత్యసిద్ధపద్యావాత్ (౧) “అతోహే” ఇతిలుక్ నభవతి. జహీహీతి, (౪) “జహతేశ్చ” ఇతీత్వమ్. చక్రరితి సాధన సత్త్వాభి వ్యక్త్యన్తోను ప్రయోగః. (౫) “సముచ్చయే సామాన్య వచనస్య” ఇతి॥ ౧౦॥

తా॥ గోకులమందు గోవులు ఆబాలవృద్ధము కృష్ణజన్మహోత్సవమందు మిక్కిలి సంతోషమునొందినవారై, కొందఱునవ్వుచుండిరి. కొందఱుతిరుగుచుండిరి. కొందఱుదానముచేయుచుండిరి. కొందఱుపైకెక్కి క్రిందబడుచుండిరి. కొందఱువిహారముగ గొందఱిని బంపుచుండిరి. కొందఱు ఒకరికొకరుచేరిమాటలాడుచుండిరి. కొందఱుతెగులుచుండిరి కొందఱుచేయుచున్న పనులనువదిమిమిమింక దానినిచేయ నారంభించిరి. కొందఱుస్తోత్రముచేయుచుండిరి. ఇట్లుగోకులమందపృథుమహాకోలాహలముజరిగెను. ౧౦ మూ॥ మాజ్ఞళికం న్రజజనముద ముక్కుర్ని వ్యావవాద్యమితమ్ ।

అప్రథయద్ధరిగుణగణ ముక్కుర్ని వ్యావవాద్యమితమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ మాజ్ఞళికమ్, న్రజజనముదమ్, ఉత్కుర్ని, వ్యావ, వాద్యమ్, ఇతమ్, అప్రథయత్, హరిగుణగణమ్, ఉత్కుర్ని వ్యావవాదీ, అమితమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (మాజ్ఞళికమితి)కృష్ణజన నిమి తంమాజ్ఞళికమ్-మజ్జభార్గమ్, ఉత్కుర్ని-ప్రకర్షవత్, ఇతమ్-ప్రాప్తమ్, వాద్యమ్-మృదఙ్గాదికమ్, న్రజ జనానామ్, ముదమ్-హర్షమ్, వ్యావ - విశేషేణరక్షితవత్. కించ - (ఉత్కుర్ని వ్యావవాదీ). హరిదర్శనే ఉత్కానాం. ఋషీణాం సజ్గతానాం వ్యావవాదీ-పరస్పరకథా, హరేగుణగణమ్, అమితమ్-అపరిచ్ఛిన్నమ్. అప్రథయత్ - తేషాంవాక్య శ్రవణాత్పస్త్రీబాలా స్సర్వేఽపిగోపాలాః కృష్ణపైశ్చశ్వర్యం స్వభావం విదితవ న్నైర్మల్యైర్భః. మాజ్ఞళికమితి- “తదస్య ప్రయోజనమ్” ఇతిరక్. వ్యావేతి(౬). “అవరక్షణే” విపూర్వ్య, లిట్. అప్రథయత్ (౭) “సృధిర్ ప్రఖ్యాతౌ” ఉత్కుర్ని వ్యావవాదీ-ఉత్కానామ్

(౧) పా-నూ-౬-౪-౧౦౫. (౪) పా-నూ-౬-౪-౧౧౬.

(౨) ,, ,, ౩-౪-౨. (౫) ,, ,, ౩-౪-౫.

(౩) ,, ,, ౬-౪-౩౬. (౬) భా-పర-అ-నే.

(౭)

ఋషీణామవ్యావవాదీతి వ్యస్తీసమాసః. వ్యావవాదీతి-విఅవేత్సృష సర్వ
ద్వయమ్, కర్తృవ్యతిహారంద్యోతయతి. వదేః (౧) “కర్తృవ్యతిహారేణాచ
స్త్రియామ్” ఇతిణాచ. (౨) “ణచస్త్రియామఞ్” అతః ఆదివృద్ధిః.
(౩) “సకర్తృవ్యతిహారే” ఇతి ప్రతిపేధేనై జాగమనివృత్తిః॥ ౧౧॥

తా॥ కృష్ణ జన్మ మహాత్మవమందు మజ్జశవాద్యములు మ్రోయ దానిని విని
గోవులు గొప్పహర్షమునొందిరి. కృష్ణదర్శనమందు తంత్రతగలఋషులు వానిగుణము
లను గానముఁజేయుచుండిరి. ప్రజవాసులెల్ల దానినివిని భగవద్వాహాత్మ్యమును జక్కగ
౧౧.

మూ॥ నిరతాస్నేహాత్తు హరావనిమేషమమే త్షణేనార్యః।

జగదుశ్రుతమేతన్మో వనిమేషమమేక్షణే నార్యః॥ ౧౨॥

ప-వి॥ నిరతాః, స్నేహాత్, శుః హరా, అనిమేషమ్, అమా, ఈక్షణే,
నార్యః, జగదుః, శ్రుతమ్, ఏతత్, నః, అవనిమ్, ఏషః, మమేక్షణేన, అర్యః. ౧౨,

వ్యా॥ (నిరతాఇతి) హరాస్నేహాత్, అనిమేషమితీక్షణక్రియా
విశేషణమ్. అమా-సహ, ఈక్షణే-హరేర్దర్శనే, నిరతాః నార్యః-గోప
స్త్రియః, ఏవంపరస్పరంజగదుః. -తాసాంతువాక్యమ్ - ఏషః అర్యః-
జగత్సామీ, త్షణేన అవనిమమే, యాచనక్షణేన భూమిం విక్రాంత
వానితి నః-అస్తాకమ్, శ్రుతమభూత్. శ్రుతమితి (౪) “నపుంసకేభా
వే క్షణే” నఇతి, (౫) “నపుంసకేభావఉపసఙ్ఖ్యానమ్”, ఇతివ్యష్టి.
ఇతి(౬) “మాక్షమానేలిట్” ౧౨॥

తా॥ గోపికలు శ్రీకృష్ణునియందు స్నేహముచే వానిని నిరస్తరముగ నేవింపవల
యునని తలఁచుచున్న యందఱు నొకచోటఁజేరి, “జగన్నాథుఁడైన యతఁడు,
బ్రహ్మాదుల ప్రార్థనల నంగీకరించి వెంటనే భూలోకముం దవతరించి నాఁడని యిదివ
ఱలో పెద్దలు చెప్పగ వినియుంటిమికదా, ఆనారాయణుఁడే యితఁడని చెప్ప
కొనిరి. ౧౨.

మూ॥ దిష్టానస్తస్యస్మృత పయోధరాభాతి రమణీయమ్।

లభానుతం సనూతనపయో ధరాభాతి రమణీయమ్॥ ౧౩॥

(౧) పా-సూ-౩-౩-౪౩. (౪) పా-సూ. ౩-౩-౧౧౪. [భాష్యేన.

(౨) ,, ,, ౫-౪-౧౪. (౫) ,, ,, ౨-౪-౬౬-సూత్రకౌశికాయామ్. మహా

(౬) ,, ,, ౭-౩-౬. (౬) దివా-౩౬-౪-౮.

ప-వి॥ దిప్తాస్య, నందస్య, స్మృతపయోధరా, భాతి, రమణీ, ఇయమ్, లభ్యాః, సుతమ్, నూతన పయోధరాభాతి రమణీయమ్. ౧౩.

వ్యా॥ (దిప్త్యేతి) ఇమం నందస్య రమణీ, * నూతనపయోధరా భాతి రమణీయమ్ - నూతనమేషు సదృశ త్వేనాఽతిరమణీయమ్, ఇమం సుతమ్, దిప్త్యా-భాగ్యేన, లభ్యా, తత్సేహ త్ స్మృతపయోధరా-ప్రస్ను త స్తనీ, భాతి॥ ౧౩॥

తా॥ నందగోపుని భార్యమైన యశోదాదేవి, వద్దాకాల మేఘమువలె సతిరమణీయమైన కాంతిగల యీకొమారుని, శాను జన్మాంతరమందుఁ జేసివ భాగ్యవిశేషము చేతఁ బొంది తన స్తనములందు స్తన్యముగలదాయెను. ౩.

మూ॥ వటపల్లవశయ్యాం ప్రాగర్భకమవితుజ్గతం ప్రజాగరణేన ।
అహురిమమణ్డకోటి గర్భకమవితుజ్గతం ప్రజాగరణేన ॥ ౧౪॥

ప - వి॥ వటపల్లవశయ్యామ్, ప్రాక్, అర్భకమ్, అవితుమ్, గతమ్, ప్రజాః, గరణేన, అహుః, ఇమమ్, అణ్డకోటిగర్భకమ్, అవితుజ్గతమ్, ప్రజాగరణేన. ౧౪.

వ్యా॥ (వటేతి) ఇమమ్-శిశుమ్, ప్రాక్-ప్రళయకాలే, ఇమాః ప్రజాః, గరణేన-నిగరణేన, స్వాస్త్యర్పివేశనేన, అవితుమ్-పరితక్తితుమ్, వటపల్లవశయ్యాం గతమ్ అర్భకమ్ - శిశురూపమ్ అహుః. ఋషయః, ససవప్రశేష్యతే. అణ్డకోటిగర్భకమ్ - అణ్డానాం కోటి గర్భభూతా యస్య సతథోక్తః. కోటిశబ్దస్సజ్ఞావాచీ అపర్యంత్యముపలక్షయతి. (౧) "కృదికారాదక్తినః ఇతిజీవ్. (అవితుజ్గతమ్) వితుజ్గతా-విశేషేణ తు జ్గత్వమ్, తన్నవిద్యతే యస్యసః అవిత్సజ్గతః. వటపల్లవపరిమితదేహ ఇత్యర్థః. అథవా - విగతా తుజ్గతా యస్యసః వితుజ్గతః. నవితుజ్గతః అపితుజ్గతః. శిశురూపత్వే వైశంకమాహ త్యంభజస్తమిత్యర్థః. తదానీం జగద్రక్షణాన్త్యుక్తాకారతోచ్యతే. (ప్రజాగరణేనేతి) ప్రజాగరణమ్-ప్రబోధః, జగతాం పరిత్రాణే స్స సర్వథా ప్రబుద్ధత్వాదిత్యర్థః.

(పా) నూతనపయోధరాభాతిరమణీయమ్. అతినూతనమేఘసదృశత్వేనాఽతిరమణీయమ్. (౧) స్ (పా) సదాప్రబోధన సహిత ఇత్యర్థః.

తా॥ ప్రకృతకాలమందు జగద్రక్షణ మందలి జాగరూకుడై యాజగత్తునెత్తి
ప్రసరింప నున్నవలన మందుచుకొని యనన్తాణ్ణికొటి గర్భితగర్భుడై వలచలమందుఁబవ్వ
రించిరి పీఠినిన పురుషోత్తముడై యిచ్చుడై తనసర్వేశ్వరత్వముహిమను వలకుండ
నిలిపి నై యనుకరించెనని ఋషులు పొగడుచుండిరి. ౧౮.

మూ॥ సోయంయం వేదమహాన్ హిరణ్యగర్భోన వేదవాగూఢమ్ ।

సతుభక్త శ్రీశురపినన్ హిరణ్యగర్భోన వేదవాగూఢమ్॥ ౧౯॥

ప - వి॥ సః, అయమ్. యమ్, వేద, మహాన్, హిరణ్యగర్భః. న, వేద. వా,
గూఢమ్, న, తు, భక్తః, శిశుః, అపి, సన్, హిరణ్యగర్భః, న, వేదవాగూఢమ్. ౧౯.

వ్యా॥ (సోఽయమితి)యమ్, గూఢమ్-జ్ఞాతుమశక్యమ్, మహాన్-
మహాత్మా, హిరణ్యగర్భః-బ్రహ్మ, వేదవా? నవేదవా? ఏవందురవబోధ
మపి, యమ్, వేదవాగూఢమ్-వైదిక్యావాచాఢాఢమ్, వేదైకవేద్యమ్,
శిశురపినన్ భక్తః, హిరణ్యగర్భః-హిరణ్యకశిపోపుత్రః, ప్రహ్లాదః, సతున
వేద-వేదైవ. అల్పానామపిభక్తానామ్ సులభః, అతిమహాత్మామపి పరే
షాం దుర్లభః ఇత్యర్థః. ఏవం భూతోయః, సోఽయమ్॥ ౧౯॥

తా॥ భగవన్నాభి కమలమందుఁబుట్టి సంతతవతు ద్వేదపారాయణ నిరతుడై
గొప్ప జ్ఞానవంతుడైన బ్రహ్మవాద, అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానవైభవముగల సనకాదులకు నప
రిచ్ఛేద్యమై వేదైకవేద్యమైన మహామహిమిగల పురుషోత్తముని మహిమ నెఱిగెనోలేదో
యని సందియంబొందునట్లున్న యామహిమను, హిరణ్యకశిపుయొక్క గర్భమందుఁబు
ట్టిన భక్తశిఖామణియైన ప్రహ్లాదుఁడు చక్కగ నెఱుంగును. ఇట్లుభక్తసులభుడై యిత
రులకు దుర్లభుడైన యాపురుషోత్తముడే యిట్లవతరించెను. ౧౯.

మూ॥ శిశునానేనపురాజనిగోత్రామాత్రాతుకామేన ।

సదృశాధునాతథాజనిగోత్రామాత్రాతుకామేన॥ ౧౯॥

ప - వి॥ శిశునా, అనేన, పురా, అజని, గోత్రామాత్రా, తు, కామేన, సదృశా,
అధునా, తథా, అజని, గోత్రామ్, ఆత్రాతుకామేన. ౧౯.

వ్యా॥ (శిశునేతి) అనేన పురా, (గోత్రామాత్రా) గోత్రామూః-
భూమేః, మానకారిణా, శిశునా, అజని. భూమేః క్రమితాశిశుర్వామనో
జాతః ఇత్యర్థః, అధునాఽపి త్రిధైవ కామేన సదృశా-స్మరసమృతరూపేణ,

గోత్రామ్-గవాంసమూహమ్, ఆత్రాతుకామేన-రక్షేతుమిచ్ఛావతా, శిశు
రూపేణాఽజని. అజనీతిభావేలుచే. గోత్రామాత్రేతి(౧) “మాజ్మానే”
తృచ్. గోత్రాయాః మాత్రాగోత్రామాత్రాః తృతీయైకవచనమ్. తృజస్త
స్యషష్ఠీ సమానస్తుపూర్వమేవోపపాదితః. గోత్రామితీ(౨) “ఇనిత్రకట్వ
చశ్చ” ఇతి సామూహి కస్త్రీప్రత్యయః. ఆత్రాతుకామేనేతి ఆత్రాతుం
కామః ఇచ్ఛాయస్యేతి విగృహ్య బహువ్రీహిః. (౩) “తుంకామమనసో
రసి” ఇతి మకారలోపః॥

౧౬॥

తా॥ ఇతదేమంగు వామనుడై యవతరించి భూమినిగాలిచెను. ఇష్టంబు
గోకులమునురక్షించుటకై నవమన్తథాయమానదివ్యవిగ్రహుడై యిట్లుపతరించెను. ౧౬.

మూ॥ నిధిమివలేభేనస్థాపజ్కజనేత్రమతిమానుషాకారమ్ ।

వదనేనజయస్తమిమమపజ్కజనేత్రమతిమానుషాకారమ్॥ ౧౭॥

ప - వి॥ నిధిమ్, ఇవ, లేభే, నస్థః, పజ్కజనేత్రమ్, అతిమానుషాకారమ్, వద
నేన, జయస్తమ్, ఇమమ్, అపజ్కజనే, అత్ర, మతిమాన్, ఉషాకారమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (నిధిమితి)ఉషాకారమ్-చనికరమ్, చన్ద్రమ్, స్వేనవదనేన
జయస్తమ్, పజ్కజనేత్రమ్, అతిమానుషాకారమ్ - అతిమానుషవిగ
హమ్, ఇమమ్, అపజ్కజనే-పాపరహితజనే, అత్ర-వ్రజే, మతిమాన్-నస్థః
నిధిమివలేభే. ఉషాకారమితి(౪) “కర్తవ్యం” ఇత్యణ్॥ ౧౭॥

తా॥ లోకోత్తర మైన దివ్యవిగ్రహస్థానర్యమును, చన్ద్రనికంబై నతిసుందర
మైన ముఖారవిందమును గల కమలనయనుడైన నిధివంటి యీశుడుని, పుణ్యపురుషులు
నివసించుచున్న గోకులమందలి నందగోపుడు లభించెను. ౧౭.

మూ॥ ఈశమిమంహృదిభక్తైః స్వజ్ఞాన నీకాశమానేయమ్॥

లేభే కథమివ తనయం స్వజ్ఞాన నీకాశమానేయమ్॥ ౧౮॥

ప - వి॥ ఈశమ్, ఇమమ్, హృది, భక్తైః, స్వజ్ఞాననీకాశమ్, అనేయమ్, లేభే,
కథమ్, ఇవ, తనయమ్, స్వమ్, జననీ, కాశమానా, ఇయమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (ఈశమితి) స్వజ్ఞానసీకాశమ్ - శోభనేనాఽఞ్జనేన సద్య
శమ్, సద్యశప్రభమ్, భక్తైః హృది ఆనేయమ్ - ఆనేతవ్యమ్, ఈశం
సత్తమ్, ఇయమ్, కాశమానాఇయమ్, ఆస్యజననీ-యశోదా, కథమివ స్వంత
నయం లేభే-కథమివస్వపుత్రత్వేన లబ్ధవతీత్యర్థః. సీకాశశబ్దే, (౨) ' ఇకః
కాశే' ఇత్సుపసర్గస్య దీర్ఘత్వమ్॥ ౧౮॥

తా॥ యోగిధ్యేయఁడై, అజ్ఞానమువలె నతిమనోహరమైన క్యామసుందర విగ్ర
హముగల యీసర్వేశ్వరుడు, తనకుఁ గొమారుఁడగుటకుఁ దగిన మహాభాగ్యము నామె
యేమిచేసెనో? యశోదాదేవికిసుతుఁడై యవతరించెను. ఆయశోదయొక్క భాగ్యమెంత
భాగ్యమో? ౧౮.

మూ॥ శ్రీమన్ముఖం పరిసతద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య ॥

తల్లక్ష్మీర్నివిరాజద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య॥ ౧౯॥

ప - వి॥ శ్రీమత్, ముఖమ్, పరిసతద్భ్రమరకరాజీవహారి, అస్య, తల్లక్ష్మీః, హి,
విరాజద్భ్రమరకరాజీవహారి, ఆర్యస్య. ౧౯.

వ్యా॥ (శ్రీమదితి) అస్యా ౭ర్యస్య శ్రీమన్ముఖమ్, పరిసతద్భ్రమ
రక రాజీవహారి - పరితఃపత స్తః భ్రమరాఃయస్తి తత్ పరిసత ద్భ్ర
మరకమ్ ; తథావిధరాజీవవత్-పజ్జజవత్, హారి-రమణీయమ్, అస్య
ముఖమ్, పజ్జ-జసన్యశమ్; ఉపహానభూతపజ్జజ పరిష్కారిభ్రమరస్థా
నీయముపమేయముఖే కిమభిప్రేతమ్? యేనభ్రమరవద్విశేషముప
మానేక్రియతే, తత్తోచ్యతే, తల్లక్ష్మీః-తస్యముఖశ్రీః, విరాజద్భ్రమరక
రాజీవహారి-విరాజతామ్ - శోభమానానామ్, భ్రమర కాణామ్-అలకా
నామ్, రాజీమ్-పజ్జీమ్. వహతీత్యర్థః॥ ౧౯॥

తా॥ ఈసుతునియొక్క అతిసుందరమైనముఖారవిందము, చుట్టుప్రక్కల ప్రేలా
డుచున్న కేశపాశములకలదై, మధుపానము చేయుటకై తుమ్మెదలు నాల్గుప్రక్కల
యందు వచ్చి వసించుచున్న తామరసపుష్పమువలె నత్యాహ్లాద జనకమైయుండెను.

మూ॥ ఏతే నేత్రేవిశ్వమ్ విభాజయన్తీ సుతారకే భవతః ।

వసతి ర్లక్ష్మ్యైః పాద్మీ ర్విభాజయన్తీ సుతారకేభవతః॥ ౨౦॥

ప - వి॥ ఏతే, నేత్రే, విశ్వమ్, విభాజయన్తీ, సుతారకే, భవతః, వసతిః,
లక్ష్మ్యైః, పాద్మీః, విభాః, జయన్తీ, సుతారకే, భవతః. ౨౦.

వ్యా॥ (ఏతత్తతి) అస్యనేత్రే, భవతః-సంసారాత్, సుతారకే - సుతరాముత్తారణ సమర్థే, లక్ష్మ్యైః, కాస్తేః, వసతిః-వాసభూతే, పార్శ్వైః - పద్మసంబద్ధినీః, విభాః, జయస్తీ, సుతారకే - శోభనశీనికేసతీ, (విశ్వంవిభాజయస్తీ భవతః) విశ్వస్య-లోకస్య దేవాది విభాగస్యకటాక్ష మాత్రేణ కారయితృణీ భవతః. సహితేన రూపేణ లక్ష్మ్యశ్రయత్వా ద్వసతి రితిద్వ్యర్థక విశేషణస్యాప్యేతత్॥ ౨౦॥

తా॥ పద్మకుసుమములకంటె నతిశయించిన సౌందర్యాతిశయముగలవై, దర్శనీ యంబులైన కనుపాపలుగలవైన యీబాలుని నేత్రములు తమకటాక్షముచే జగత్స్పృహ్యదికారణంబులై సంసారోత్తారకంబులునై యున్నవి. ౨౦.

మూ॥ అస్తద్ధియ మిహవీక్షితమస్యగ్ర సమానమశ్రాంతమ్॥

అరిహృదయదారణేస్ఫుటమస్యగ్ర సమానమశ్రాంతమ్॥ ౨౧॥

ప - వి॥ అస్తద్ధియమ్, ఇహ, వీక్షితమ్, అస్య, గ్ర సమానమ్, అశ్రాంతమ్, అరి హృదయదారణే, స్ఫుటమ్, అస్యగ్ర సమానమ్, అశ్రాంతమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (అస్తద్ధితి) అస్యవీక్షితమ్, అశ్రాంతమ్-సస్తతమ్, అస్తద్ధి యంగ్ర సమానం భవతి- వశీకరోత్థితృణః. ఏవమనుకూలవిషయే; ప్రతికూలవిషయేతూచ్ఛతే - అరిహృదయదారణే, అశ్రాంతమ్-శ్రాంతి రహితమ్, అనాయాసేనతత్కారితీ, అస్యగ్ర సమానఞ్చ, తస్మిన్ కర్మణి ఖడ్గధారాసదృశమ్, తీక్షణభవతి॥ ౨౧॥

తా॥ ఈబాలుని నేత్రములు, అనుహులై సంతతముజేవించుచున్న మాబోటి వారికానందజనకంబులుగాను, శత్రువులకు, కూరైనకత్తివలెనేతితీక్షణములై వారికిఁ బ్రాణ హరంబులుగాను నున్నవి. ౨౧.

మూ॥ ముఖరుచిమభి సదృగలకావలి క్షాంతరలాలితానేన॥

తిలకరుచిరీయతేసావలికా న్తరలాలితానేన॥ ౨౨॥

ప - వి॥ ముఖరుచిమ్, అభి. సదృగలకావలికామ్, తరలాలితానేన, తిలక రుచిః. ఈయతే, అసా. అలికాన్తరలాలితా, అనేన. ౨౨.

వ్యా॥ (ముఖేతి) తరలాలితానేన - చచ్చలభృజ్సమూహేన, సదృగలకావలికామ్ - సదృశాలకావలీయుక్తమ్, ముఖరుచిమభి-

† అత్రగ్రసపాతః. అత్ర - సృష్టిపచనాన్త శజ్జా. “లిఙ్గ సృష్ట్యా విభేదేఽపి విశేషణ విశేష్యయోః॥ విశ్లక్షింపునరకాచే ద్విశేషణ విశేష్యతా” ఇతివచన సామాన్యాత్. వసతిర్నిత్య స్తీలిఙ్గః. ఇత్యేతద్దగ్ధ కానుపూర్వ్యకేతీతేతిభాతి.

ముఖప్రభాంప్రతి, అలికా నరలాలితా - లలాటమధ్యే నోపలాలితా,
తిలకరుచిః అసౌ, అనేన-శిశునా, ఈయతే-ప్రాప్యతే. సదృచ్ఛబద్ధస్య -
తరలాలితానం ప్రతిసాపేక్ష త్వేపి గమకత్వాత్సమాసః॥ ౨౨॥

తా॥ ముఖపంకజమందిట్లు సంచరించుచున్న తుమ్మెదలవలె విలసిల్లెడి కేశపా
శములను, ముఖమధ్యమందు రారాజమాన తిలకమును, ఈబాలుని ముఖావందంబు
నందు శోభిలెను. ౨౨.

మూ॥ సృష్టాయదామహీయం నిరగచ్ఛదనా కులాచలోపేతా॥
వదనాత్తదా శ్రుతితో నిరగచ్ఛదనా కులాచలోపేతా॥ ౨౩॥

వ - వి॥ సృష్టా, యదా, మహీ, ఇయమ్, నిరగచ్ఛదనా, కులాచలోపేతా, వద
నాత్, తదా, శ్రుతిః, ఇతిః, నిరగచ్ఛత్, ఆనామలా, చ, లోపేతా. ౨౩.

వ్యా॥ (సృష్టేతి) ఇయంమహీ, యదా - యస్మిన్ కాలే, కులాచలో
పేతా సృష్టా-కులపర్వతై సహస్రస్టేత్యర్థః. నిరగచ్ఛదనేతి సృష్టికాల
భావివిశేషణ్యమిదమ్. అగైః-ప్యతేః, ఛదనమ్ - ఆవరణమ్, యస్యా
నాస్తి సా నిరగచ్ఛదనా, స్థావరజ్జమసృష్టేః †ప్రాగవస్థితా ‡ కేవల
తలమాత్ర రూపేత్యర్థః. తదా-¶ ఇతిః- ఏతస్మాదస్య శిశోర్వదనాత్,
పూర్వమ్, లోపేతా-లోపంగతా, ప్రళయావస్థాయాం తిరోభూతాసతీ,
పునర్నిరగచ్ఛత్-అతఃపాఞాకులాచాఽభవత్. అస్థలితస్వరవర్ణాను
పూర్వీకేత్యర్థః-తదుక్తమ్ - (౧) యోబ్రహ్మణం విసభాతిపూర్వం యో
వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతిత్స్యః, ఇతి వేదానిర్భావోత్తరకాలం హిరణ్య
గర్భేణ స్థావరజ్జమా సృష్టాః. తదాహ భగవాన్ పరాశరః - (౨)
“నామయాపంచభూతానాం కృత్యానాంచ ప్రపచ్ఛనమ్। వేదశబ్దేభ్య
ఏవాఽఽదౌదేవాదీనాం చకారసః” ఇతి ॥ ౨౩॥

§ ఇదమితిక్వాచిత్కమ్.

† (సా) ప్రాగవస్థావస్థితా.

‡ (సా) కేవలతలమాత్రా.

¶ శ్రుతితిప్రతీకంసదృశ్యతే.

(౧) శ్వేతాశ్వా-౬-౧౮.

(౨) శ్రీవిష్ణుపు-౧-౫-౬౭.

తా॥ సృష్టికాలముందు సావరజన్మములను సృజించుటకుమునుపు భూమిని కులపర్వతములను నీశకుశేసృజించెను. అప్పుడు, ముందులోపించియున్న వేదములును నితని ముఖారవిందమునుండియే బయలుకడలెను. ౨౩.

మూ॥ కమ్మునిభయాన్తరసుఖం కన్ధరయాసాద్యతేధునానేన |

యేనహి దుఃఖమశేషం కన్ధరయాసాద్యతే ధునానేన॥ ౨౪॥

ప - వి॥ కమ్మునిభయా, అస్తదసుఖమ్, కన్ధరయా, సాద్యతే, అధునా, అనేన, యేన. హి, దుఃఖమ్, అశేషమ్, కమ్, ధరయా, సాద్యతే, ధునానేన. ౨౩.

వా॥ (కమ్మిన్వృత్తి) అనేన-శిశునా, కర్తృ, కమ్మునిభయా-రేఖాత్రయాఙ్కీతత్యేనకమ్మునదృశ్యా, స్వయాకన్ధరయా-గ్రీవయా, ధృగళేన, అస్తదసుఖమధునా సాద్యతే - అవసన్నంక్రియతే. కన్ధరసాన్దర్శజనితహర్షణావసన్నదుఃఖా అశ్వసిమ ఇత్యర్థః. శిశురేవ విశేష్యతే. యేనహి అశేషదుఃఖం ధునానేన - చలయతా నాశయతా హేతునా, ధరయా-భూమ్యా, కమ్-సుఖమ్, సాద్యతే-ప్రాప్యతే, తేనేత్యర్థః॥ † ౨౪॥

తా॥ అసురభారముచే ఖేదించుచున్న భూదేవియొక్క సకలదుఃఖములను, ఇచ్చటనవతరించి యగుదులను జంపిపోగొట్టి దానికి సుఖమునుగలుగఁజేసినయీశువుయొక్క శబ్దమువలె నతిసుందరమైన కణ్ఠమును వేవించినమాత్రముచేతనే మనకు సకలదుఃఖములను నశించి మహానందముదయిగచెను. ౨౪.

మూ॥ గజపతినాబధిరితకకు బాహూతస్యాస్యతోలయతః |

మన్దరమిమాన్తమథనేబాహూతస్యాస్యతోలయతః ॥

ప - వి॥ గజపతినా, బధిరితకకుమ్, ఆహూతస్య, ఆస్యతః. లయతః, మన్దరమ్, ఇమా, స్త, మథనే, బాహూ. తస్య, ఆస్య, తోలయతః. ౨౫.

వా॥ (గజఇతి)బధిరితకకుబితి-ఆహ్వనేక్రియావిశేషణమ్. బధిరితాః-శబ్దాన్తరోపలమ్భయోగ్యతాహీనాః, శకుభః-దిశః, యస్తిన్నితిబహువ్రీహిః. లయతఇతి పశ్చాత్. అన్యతఇతిషష్ఠీ. లయః-నాశః. తస్మాత్ లయసకాశాదన్యత్ర, అన్యతః-ప్రేరణంకుర్వత ఇత్యర్థః. అయమర్థః-బధిరితకకుమ్ యథా తథా గజపతినా ఆహూతస్య, తమేవ గజపతిమ్, లయతః-

§ గళేనేతిక్వాచిత్కమ్.

* దర్శనేత్యశేషీతమ్.

† పద్మవికరణగత్యవసాదనేషు-గతిహప్రాప్తిః

నాశాత్, దూరే అన్యతఃపితః, ప్రేరయతః, తస్యాఽస్య, శిశోరిమా
బాహు, మథనే-అమృతమథనసమయే, మద్దరమద్రిమ్, తోలయతః స్త-
ఉద్ధృతవన్తావిత్సర్గః. అన్యతఃతస్య నాఽపి స్త క్షబ్దస్యాఽభి సంబన్ధాత్
ఘోషప్రవనావిత్సర్గః॥ ౨౧॥

తా॥ గజేంద్రాగ్రాను, మకరముచేబాధింపఁబడినవారై. దిగ్గతులన్నియుఁజేవు
దుపడునట్లు గట్టిగనఱచి పింపఁగా నచ్చటవెళ్ళి మకరమునుజంపి వారిగుఃఖమును
బోగొట్టినదియాశికువే. ముందు మందరపర్వతమును తనభుజములతోనెత్తినముద్రమందు
చేసి మధించినదియునీశికువే. ౨౦.

మూ॥ ఆత్మానం యోజగతాంరాజా నూతనయతేతస్య॥

భాతౌ భుజౌప్రజపతేగాజానూతనయతేతస్య॥ ౨౨॥

ప - వి॥ ఆత్మానమ్, యః, జగతామ్, రాజా- నూతనయతే, తస్య, భాతౌ,
భుజౌ, ప్రజపతే, ఆజానూ, తనయతేతస్య. ౨౧.

వ్యా॥ (ఆత్మానమితి)యోఽసౌజగతాం రాజానః, పురాణపురు
షః, ఆత్మానమ్, నూతనయతే-మనుష్యజన్తనా నూతనంకరోతి; తస్యాఽ-
స్యః, శిశోః, ప్రజపతేః-నన్దగోపస్య తనయతేతస్య-తనయతాంప్రాప్తస్య,
ఆజానూః ఏతౌభుజౌభాతౌ. ఆజాన్తా ఇతి ఆగతౌజానునీ ఇతిప్రాది
సమాసః॥ ౨౨॥

తా॥ సకలజగత్స్వామియైనయేనర్వేక్ష్వరుఁడు, ఇహలోకంబునగోకులమండలినన్ద
గోపునికఁ గొమారుఁడై యవతరించెనో, అట్టియాశికువుయొక్క భుజములు మోకాళ్ల
వఱకు మిక్కిలి దీర్ఘములై విలసిల్లుచున్నవి. ౨౧.

మూ॥ ధామ్నాలక్ష్మ్యస్సశ్రీవత్సేన విభాతిరిక్తేన।

పుఘనాదోషైర్వత్సేన వత్సేన విభాతిరిక్తేన॥ ౨౩॥

ప-వి॥ ధామ్న, లక్ష్మ్యః, సశ్రీవత్సేన, విభాతిరిక్తేన, పుఘనా, దోషైః,
వత్సేన, వత్సేన, విభాతి, రిక్తేన.

వ్యా॥ (ధామ్నేతి)అసౌవత్సః లక్ష్మ్యఃధామ్న-అవాసభూతేన,
సశ్రీవత్సేన-లాఙ్ఘనేన సహితేన, విభాతిరిక్తేన, విభయా-ప్రభయా, ఆతి

చతుర్థా శ్వాసః.

రిక్తేన, దోషైః † తనువ్యాధిభిః, రిక్తేన - రహితేన, పృథునా- విపులేన,
వత్సేన-పక్షసా, విభాతి॥ ౨౭॥

తా॥ ఈశిశువుయొక్క ధృగ్ధలము, అతివికాలమై సకలదోషవర్జితంబై, శ్రోణి
కినివాసస్థలమై, శ్రీవత్సశోభితంబై, నిరతిశయదీప్తియుక్తమై విలసిల్లుచున్నది. ౨౭.

మూ॥ అస్యయుగా నే సకలా అత్రాసతయా తమోహస్య॥

శాతేపుష్పదరోకాఅత్రాసతయాతమోహస్య॥ ౨౮॥

ప-వి॥ అస్య, యుగాస్తే, సకలాః, అత్రాసతయా, తమోహస్య, శాతే, అపి,
ఉదరే, లోకాః, అత్ర, ఆసత, యాతమోహస్య. ౨౮.

వ్యా॥ (అస్యేతి) (తమోహస్య) అస్తాక్సీసంతమః-పాపమేవధ్యాది
† త్యస్తాభిరాశాస్యమానస్య, యాత మోహస్య-శిశుత్వేప్యజ్ఞానగర్భర
హితస్య, శాతేతమతరేఽపి, † ఉదరే, యుగాస్తకాలే, సకలాఃలోకాః,
అత్రాసతయా-నిర్భయత్వేన, యుక్తాః, ఆసత-ఆసితాలభవత్. తమో
హస్యేతి-(౧) “ఆసిషిహసః” ఇతిహానేర్థప్రత్యయః. ఆసతేతి-(౨) “ఆస
ఉపవేశనే” లజ్॥ ౨౮॥

తా॥ అజ్ఞానగర్భశాస్యఁడై “జినయజ్ఞానమును నివర్తింపింపుమని యాశ్రితు
లచేబ్రార్థింపఁబడుచున్న యీశిశువుయొక్క అతికృశమైన యీయుదరమందే ప్రళయ
కాలమందు సకలలోకములును నిరాభాధముగ నివసించెను. ౨౮.

మూ॥ శయితోయమస్పృజదన్యాం నాభ్యాంచతురాననన్తోయే॥

పద్భ్యాంమమే చలోకా నాభ్యాంచతురానన నన్తోయే॥ ౨౯॥

ప-వి॥ శయితః, అయమ్, అస్పృజత్, అస్మామ్, నాభ్యామ్, చతురాననమ్,
తోయే, పద్భ్యామ్, మమే, చ, లోకాన్, ఆభ్యామ్, చతురాన్, అనన్తః, అయే.

వ్యా॥ (శయితఇతి) అయంపురాతోయే-ప్రళయోదకే, శయితః, అస్మా
మ్-స్వస్యామ్, నాభ్యామ్, చతురాననమ్-చతుర్ముఖమ్, అస్పృజత్. కించ-అ

† (పా) తనుతాదిభిః. † అస్తాభిరితి క్వాచిత్కమ్. † (పా) అత్రోదరే.

(౧) పా-మా-౩-౨-౪౯.

(౨) అదాది-ఆత్మ-అక-నే.

యమనస్తః, ఆధ్యాంపద్భ్యాంచతురాలోకాన్ మమే. చతురానితితత్త్వా
దారవిద్రాక్రమణలాభయోగ్యభాగ్యవత్తయా చాతుర్యయుక్తానిత్యర్థః.
“అయే” ఇతినిపాతితః. పరస్పర్యసంబంధోన్యతయతి॥ ౨౯॥

తా॥ ఈశువే ప్రళయకాలమందు మహాజలమంగుఁ బవ్వలించియుండి తననా
భికమలమునుంచి చతుర్ముఖబ్రహ్మను సృజించెను. ఈశువే ముందు త్రివిక్రమావతార
మెత్తి యీపాదములచేతనే సకలలోకములను గొలిచెను. ౨౯.

మూ॥ ఏతౌ భువం క్రమితోద్దహరే తామరసమధ్యేయా ।

సరసంధ్యేయా చరణౌదహరే తామరసమధ్యేయా॥ ౩౦॥

ప-వి॥ ఏతా, భువమ్, క్రమిత్యా, ఉదహరేతామ్, ఆరసమ్, అధ్యేయా, సర
సమ్, ధ్యేయా, చరణౌ, దహరే, తామరసమధ్యే, యా. ౩౦.

వ్యా॥ (ఏతావితి) ఏతావస్యచరణౌ భువమిమాంక్రమిత్యా,
ఉదహరేతామ్-ఆసురబలాఘేన మగ్నముద్భృతవస్తా. కీదృశౌ - అర
సమధ్యేయా-వైరస్యయుక్తతయానధ్యాతవ్యో, ధ్యాతురప్రీతికరత్వాత్;
అతఏవయోగిభిర్దహరాఘ్నే జీవే. తామరసస్యమధ్యే - హృదయకమల
మధ్యే, సరసంయోధ్యేయా. ఉదహరేతామితి-ఉత్పూర్వాద్ధరతేర్లజ్ఞ,
ఆత్మనేపదద్వివచనమ్॥ ౩౦॥

తా॥ ప్రాణులు యోగాభ్యాసముచేసి తమతమ హృదయకమలమందు సరస
ముగనే శ్రీపాదములను ధ్యానించుచున్నారో, ఏవివిరసులకుధ్యానయోగ్యములుకానో,
అట్టి యీశ్రీపాదములే. ముందసురభారముచే మగ్నమైన భూమిని నాక్రమించి కొలిచి
యుద్ధరించెను. ౩౦.

మూ॥ ఉచ్చైరోజాయేతే తతేయే ఇమేసరోజాయేతే।

జగతిపురోజాయేతే ప్రకాశమభజతామ్ తిరోజాయేతే॥ ౩౧॥

ప-వి॥ ఉచ్చైః, ఓజాయేతే, తతే, యే, ఇమే, సరోజాయేతే, జగతి, పురః,
ఆజాయ, ఇతే, ప్రకాశమ్, అభజతామ్, తిరోజాయేతే. ౩౧.

వ్యా॥ (ఉచ్చైః)యేఅస్యచరణతలే, ఉచ్చైః-అతిమాత్రమ్, ఓజా
యేతే-ఓజోవదాచరతః. ఓజశ్శబ్దాత్ (౧) “కర్తుఃకృజ్సహోపశ్చ”;

క్యజ్ నలోపశ్య. కీదృశే-యేఞ్మనరోజాయేతే-సరోజవదాచరతః. అస్మిన్ జగతి, పురః-పూర్వస్థితాతే, అజాయ-చతుర్ముఖాయ, కథశ్చైతహ్ బలాత్ ప్రకాశమ్, ఇతే-ప్రాప్తే. అభజతామ్ - అసేవమానానామ్, తిరోజాయేతే-తిరోహితే, అప్రకాశేభవతః॥ ౩౧॥

తా॥ ఈశిశువుయొక్క శ్రీపాదములు తేజోమయములై, కమలకుసుమములవలె నతి రమణీయములై విలసిల్లుచున్నవి. వీనిని ముందు బ్రహ్మ ఘోరతపస్సుచే సాక్షాత్కరించెను. ఇవి యభివృద్ధులకు సాక్షాత్కరింప శక్యములుకావు. ౩౧.

మూ॥ చాన్ద్రాగ్నిస్థూలముష్యేవనజాయ నై కరాననపదస్య॥
రూపాణి తత్త్వణస్ఫుటవనజాయ నై కరాననపదస్య॥ ౩౨॥

ప-వి॥ చాన్ద్రాగ్న్, నఖాః, అముష్య, ఇవ, న, జాయనై, కరాన్, అనపదస్య, రూపాణి, తత్త్వణస్ఫుట వనజాయనై, కరాననపదస్య. ౩౨.

వ్యా॥ (చాన్ద్రాగ్నితి) అముష్యనఖాః, చాన్ద్రాగ్ - చంద్రాసంబంధినః, కరాన్-చీప్తీః, అనపదస్య-అక్షపయిత్యా, నజాయ ప్రళాస, క్షుపయిత్యైవ నూనంజాయస్త ఇత్యర్థః. ఇవశబ్ద ఉత్ప్రేక్షాంద్యోతయతి. అనపదస్యేతి (౧) “దసుఅవక్షేపణే” అపహర్వానజ్ సమాసశ్చ. కరాననపదస్య - కరస్య ఆననస్య వేదన్యచ, రూపాణి, తత్త్వణస్ఫుటవనజాయనై-ప్రత్యగ్వికసితపుణ్డరీకవదాచరన్తి. కరాననపదస్యేతి ద్వంద్వః. (౨) “ద్వంద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసే నాక్షానామ్” ఇత్యేకవద్భావః॥ ౩౨॥

తా॥ ఈశిశువుయొక్క పాదాంశులయందలి నఖములు చంద్రాగ్నిరణములకంటె సత్యధికముగ విలసిల్లుచున్నవి. ఇతనిశ్రీపాదతలంబులును శ్రీపాదతలంబులును ముఖమును సవ్యోవికసిత పద్మములవలె సుమనోహరంబులై యున్నవి. ౩౨.

మూ॥ నాత్మాంహసోబ్జపత్రగజలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః॥
యేనానుభూయతే సౌజలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః॥ ౩౩॥

ప-వి॥ న, ఆత్మా, అంహసః, అబ్జపత్ర గజలవత్, లవమ్, అధ్యగచ్ఛత్, నః, యేన, అను భూయతే, ఆసౌ, జలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః. ౩౩.

(౧) తను ఉపక్షయే-దసుచ. ఇతిదివాదౌదృశ్యతే౧౦౬-క-ఖ-గ. పుస్తకేషు త్రిష్వపి దసు అవక్షేపణే- ఇత్యేవచ ర్తతే. (౨) పా-నూ-౨-౪-౨.

వ్యా॥ (నా త్తేతి) నః-అస్తాకమ్, ఆత్మా, అంహసః-పాపస్య, లవమ్-
స్తాకమపి, నాఽధ్యగచ్ఛత్ - సప్రాప్తవాన్. అబ్జపత్రగజలవత్ - కమలపత్ర
గతేన జలేన యథాకమలపత్రస్య లేపోనాఽస్తి, ఏవమస్తాకమప్యాత్మన
స్సన్నిహితేన పాపేన లేపోనాఽస్తి త్యర్థః, అనుస్మితేఽపి పాపేకథం లేపో
నాఽస్తి, తత్తోచ్యతే, యేనకారణేన, అసౌ-కృష్ణః, జలవల్లవమధ్యగ
చ్ఛన్నః, జడరూపాణామ్-అజ్ఞానామ్, వల్లవానామ్ మధ్యగ త్యేన తత్సజా
తీయత్వమాసాద్యచన్నస్సన్, అస్తాభిః ప్రత్యక్షమనుభూయతే. తస్మా
త్కారణాత్, భవాంతరీయైరపి పాపైర్దుకాస్త్యన్యత్యర్థః. (౧) “తద్యథా
పుష్కరపలాశఆపోనస్తివ్యస్తే” ఇత్యాదికయాశ్రుత్యాభ్యధగవతోజ్ఞాన
స్య పూర్వోపాత్త పాపవిశ్లేషహేతుత్వం ఖ్యాప్యతే॥ ౩౩॥

తా॥ ఈకృష్ణుడు తన స్వాభావికస్వ రూపమునుమార్చి, అజ్ఞానులైన గోవు
లతోపాటివారికులము దవతరించి మనకు సేవసాదించుచున్నాడు. ఇతనిసేవించుట
కుఁదగిన యింతభాగ్యముగల మనలను జన్మాన్తరాశ్రుతింబులైన పాపములుకూడ, తా
మరాకునం దున్నజలమువలె నంటవు. ౩౩.

మూ॥ ఇతిత్వప్తిం హరిదృష్టావనితానాముదితముత్కానామ్॥

అశ్రావితత్ర ఘోషేవనితానాముదితముత్కానామ్॥ ౩౪॥

ప.వి॥ ఇతి, తృప్తిమ్, హరిదృష్టా, అనితానామ్, ఉదితముత్కానామ్, అశ్రావి,
తత్ర, ఘోషే, వనితానామ్, ఉదితమ్, ఉత్కానామ్. ౩౪.

వ్యా॥ (ఇతీతి)-ఇతి-ఇత్థమ్, హరిదృష్టా - హరేర్దర్శనే, తృప్తి మ
నితానామ్-పర్యాప్తబుద్ధిమప్రాప్తానామ్, ఉదితముత్కానామ్-ఉద్భూత
హర్షాణామ్, ఉత్కానామ్ - ఉత్సృకానామ్, వనితానామ్, ఉదితమ్-
ఉక్తిః, తత్ర ఘోషే, అశ్రావి॥ ౩౪॥

తా॥ ఈప్రకారముగ, గోకులముందలి గోపికలు, శ్రీకృష్ణునిసేవించి మహానందము
నొంది, అంతలోఁ దృప్తిఁజెందక నింకను సేవింపవలయునని యుత్సాహముకలవారై
యనేకభాషణములాడిరి. ౩౪.

మూ॥ త్రాతుమథరోహిణీం సహబలభద్రాం శూరతనయేన॥

వప్రేనన్దస్సృతకృత బలభద్రాం శూరతనయేన॥ ౩౫॥

ప-వి॥ త్రాతుమ్, అథ, రోహిణీమ్, సహబలభద్రామ్, శూరతనయేన, వస్త్రే, నస్తే, సుతకృతబలభద్రాంశుః, రతనయేన. ౩౫,

వ్యా॥ (త్రాతుమితి) అథ, (సుతకృతబలభద్రాంశుః) భద్రాంశుః-భద్రాంశుః, ‡ సుతకృతౌ బలభద్రాంశూయస్యసతథోక్తః. పుత్రజన్తనా లబ్ధగాత్రబలదీప్తిః, నస్తే, రతనయేన-నీతిమార్గే ప్రీతిమతా, శూరతనయేన శూరనామ్నాయాదవస్య పుత్రేణవసుదేవేన, సహబలభద్రామ్-బలభద్రసహితామ్, రోహిణీమ్-స్వభార్యామ్, పరిత్రాతుమ్, వస్త్రే-వృత్తోఽభూత్ ॥ ౩౫॥

తా॥ పుత్రమహాత్మ వోత్సాహముచే మిక్కిలిబలమునుకాన్తయుఁ గలదేహముతో విలసిల్లుచున్న నస్తగోపునియొద్దకు వసుదేవుఁడువెళ్ళి, నాకొమారుఁడైన బలరామునిని సాధార్యయైన రోహిణీదేవినిని నీపురశ్రింపవలయునని చెప్పెను. ౩౫.

మూ॥ నస్తోఽప్యనవేతో ప్రియగురుభామేనేహితనయత్వాత్ ।

వేత్తిహిరసేన సఖ్యంగురుభామేనేహితనయత్వాత్ ॥ ౩౬॥

ప-వి॥ నస్తే, అపి, అనవేతా, ప్రియగుః, ఉభౌ, మేనే, హి, తనయత్వాత్. వేత్తి, హి, రసేన, సఖ్యమ్, గురు, భామేన, ఈహితనయత్వాత్. ౩౬.

వ్యా॥ (నస్త్యితి) నస్తోఽపి, ప్రియగుః, ప్రియవాగ్భూత్వా, తథా కరిష్యేతి ప్రతిశ్రుత్య, ఉభౌ య్జ్ఞాంమా, తనయత్వాత్-పుత్రభావాత్, అనవేతోమేనే-స్వపుత్రావేవమేనే, తత్రకారణముచ్యతే. సవేవభామేన-భూమావిదితేన, రసేన-ప్రేమరసేన, సఖ్యంగుర్వతివేత్తి. హి, కుతః-ఈహితనయత్వాత్-అభ్యస్తనయత్వాత్, అభ్యస్తనీతిత్వా దిత్యర్థః. వసుదేవస్యాత్తనశ్చ సఖ్యశౌరవాత్ తయోర్విశేషబుద్ధింనాఽకరో దిత్యర్థః ॥ ౩౬॥

తా॥ నస్తగోపుఁడును వసుదేవునితోఁ దనకున్న స్నేహముఁ జెడకూడదని నిశ్చయించి వసుదేవుని వాక్యము నంగీకరించి రామకృష్ణుల నిద్దరిని భేదములేకుండ తనకొమారులనియే తలఁచెను. ౩౬.

మూ॥ గర్హోవిదక్రక్రియాణాంచతురఃపక్షీ-స్సముచ్చితోవిధివత్ ॥

సంస్కారానకృతతయోశ్చతురఃపక్షీ-స్సముచ్చితోవిధివత్ ॥

† “బలంచ భద్రాంశుశ్చ బలభద్రాంశూ” ఇత్యధికపాఠః క్యచిత్.

ప-వి॥ గర్భః, విదన్, క్రియాణామ్, చతుర్థః, పక్ష్యైః, సముచ్చితః, విధివత్, సంస్కారాన్, అకృత, తయోః, చతుర్థః, పక్ష్యైః, సముత్, శ్రితః, విధివత్. 32.

వ్యా॥ (గర్భఇతి) క్రియాణామ్-శ్రౌతస్తర్కానామ్, పక్ష్యైః-శ్రేణీః, విదన్-జానన్, చతుర్థః-తత్త్వయోగేచాతుర్యవాన్, విధివత్సముచ్చితః-ప్రజాపతిసదృశమాహాత్మ్యః, సముత్-సహర్షోభూత్వా, నస్తగోపకులంశితః, తయోః-రామకృష్ణయోః, సంస్కారాన్-జాతకర్తృదీన్, స చతుస్సజ్ఞాకాన్, పునః, పక్ష్యైః-సజ్ఞయో-దశసజ్ఞయోసజ్ఞాతాన్, కాలే కాలేవిధివత్-యథాశాస్త్రమ్, అకృత-కృతవాన్. (౧) † చత్వారింశత్సంస్కారాశ్చ” ఇతి స్మృతిసిద్ధాంతకరోదిత్యర్థః, చతుశ్చబ్దస్య † సంస్కారవిశేషాత్వాకారేణ పక్ష్యైః సజ్ఞా విశేషాత్వాత్పులింగతోఽపపత్తిః॥ 32॥

తా॥ తరువాత జాతకర్తాదిక్రియావిత్తములై తదనుసావన సమయలై బ్రహ్మవంటి మహిమగలవారైన గర్భమహాముని గోకులముననువచ్చి యానందధరితులై రామకృష్ణులకు నాయకాలములందు నలువదివిధములైన జాతకర్తాది సంస్కారములను యథావిధిఁ జేయించిరి. 32.

మూ॥ శయితేహరౌకదాచి త్పుతనయాగామి వావసాదాయ॥

— వేషమభాత్ప్రీతా పూతనయాగామి వావసాదాయ॥ 3౩॥

ప-వి॥ శయితే, హరౌ, కదా, చిత్, పూతనయా, ఆగామి, వావ, సా, ఆదాయ, స్త్రీవేషమ్, అభాత్, ప్రాప్తా, అపూతనయా, గామ్, ఇవ, అవసాదాయ. 3౩.

(౧) “గర్భాధాన, పుంసవన, సీమంతోన్నయన, జాతకర్త, నామకరణం, స్నాన, పాశన చాలో, పనయనాని చత్వారివేదవ్రతాని, స్నానం, తథాసహధర్మచారిణీసంయోగః. పశ్చాన్నానంజ్ఞానా మనుసానం, అష్టకా పార్వణం, శ్రాద్ధం శ్రావణాగ్రహాయణీచైత్ర్యాశ్వయుజీచేతి సప్తసాకయజ్ఞసంస్థాః, అగ్న్యైశ్చేమగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసావాయణం చాతుర్తాస్యాని నిరూఢపశుబద్ధః సౌత్రామణీతిసప్తసా విర్యజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిప్రోమోఽత్యగ్నిప్రోమ ఉక్త్యష్టోదశీవాజపేయోఽతి రాత్రోఽస్తార్యామ ఇతి సప్తసామసంస్థా ఇత్యేతే చత్వారింశత్సంస్కారాః.

సీ (పా) చతుస్సజ్ఞాత్సజ్ఞాతాన్.

† (అధికపాఠః) చత్వారింశత్సంస్కారాన్ శ్రుతిస్మృతిసిద్ధాన్.

† (పా) సంస్కారవిశేషేణద్వారేణపక్ష్యైః.

వ్యా॥ (శయితఇతి) వావేతినిపాతః - ఇతిహ్యంద్యోతయతి. అథకదాచిత్, హరాశయితేనతి, తత్రపూతననూపిశాచ్యా, ఆగామికిల- ఆగమనంకృతమ్ సాపూతనా, తదానీం (స్త్రీ) వేషమాదాయ, అభాత్-భాతా. కీదృశీ - అపూతనయా, అపరిపూతనీతికా, కపటవేషధాదీశీ, వచ్చినపరా, అవసాదార్థమివ, గామ్-భూమిమ్, ప్రాప్తా; జగద్వివాశయితు ముద్యుక్తే వ్యేత్యర్థః॥ ౩౮॥

తా॥ ఒకానాకస్వడు, శ్రీకృష్ణుడు పవ్వళించియుండఁగా, పూతన యనెడు పిశాచి తనస్వరూపమునుమార్చి యశోదాదేవియొక్క వేషమును వేసికొని యచ్చటికి వచ్చెను. దానినప్పడుచూడఁగా నీపెయిలాలోకమును నశింపఁజేయుటకై వచ్చెనేమో యని తోచెను. ౩౮.

మూ॥ కంసస్యనియుక్తా సావషడక్షీణే నమస్త్రేణ॥

శ్రౌతేన యాజ్ఞమైక్షత వషడక్షీణేన మస్త్రేణ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ కంసస్య, నియుక్తా, అసా, అషడక్షీణేన మస్త్రేణ, శ్రౌతేన, యాజ్ఞమ్, విక్షత, వషడక్షీణేన, మస్త్రేణ. ౩౯.

వ్యా॥ (కంసస్త్రేతి) అసా-పూతనా, కంసస్య, అషడక్షీణేన-రహస్యేన, మస్త్రేణ, కృష్ణాస్త్రేషణే తత్ప్రేక్షాధార్థంచనియుక్తానతీ, శ్రౌతేన-శ్రుతిసిద్ధేన, వషడక్షీణేన-వషట్కారహానిరహితేన, వషట్కారే యుక్తేన, యాజ్ఞాపురోను వాక్యాదిరూపేణ మస్త్రేణ, యాజ్ఞమ్-యజనీయమ్, తమ్-కృష్ణమ్, విక్షత. అషడక్షీణేనేతి-ద్వాభ్యామేవమన్వితతాత్, షడ్భిరక్షైః-శ్రోతైః-నశ్రూయతఇతినిగ్రహమాశ్రిత్య(౧) “అషడక్షా శితజ్ఞ” ఇత్యాదినాఖిణ్ ప్రత్యయాంతరహస్తార్థ పరతయాప్యత్యాదితః. యాజ్ఞనితి-యజేః పూజార్థాత్కర్తృణ్యత్. (౨) “యజయాచరుచ” ఇత్యాదినాకుత్స్వప్రతిషేధః॥ ౩౯॥

తా॥ ఈపూతనకృష్ణుని బాధఁజెట్టుటకై కంసునిచేద్రేరింపఁబడినదై వచ్చినవట్కారయుక్తములైన సకలవేదమస్త్రములచేనారాధింపఁబడుచున్నశ్రీకృష్ణునిజూచెను.

మూ॥ కింహ స్తసాతు తత్రాన వమేచకమేఘజాతీయా ॥

ద్వేష్యాకథమస్యతనుర్నవమే చకమేఘజాతీయా॥ ౪౦॥

ప-వి॥ కిమ్, హ స్త, సా, తు, తత్ర, అనవమే, చకమే, అఘజాతీయా, ద్వేష్యా, కథమ్, అస్య, తనుః, నవమేచకమేఘజాతీయా. ౪౦.

వ్యా॥ (కింహ స్తేతి) అనేన శ్లోకేన-కవేభగవత్ప్రేమనిమిత్తాతస్యా స్సాహసనిరూపణాయతా భీతిస్సూచ్యతే. సా-పూతనా, అఘజాతీయా-పాపజాతినంబద్ధా, తత్ర-కృష్ణే, అనవమే-పరమే, కింనుహ స్త-అనర్థరూపంచకమే. హ స్తేతికవేర్భావంద్యోతయతి. అస్య-కృష్ణస్య, తనుః, నవమేచకమేఘజాతీయా-నూతనకాలమేఘసదృశీతనుః, కథంతస్యాః ద్వేష్యాభూత్? యయాహి పీడో ద్యుక్తకూబుద్ధ్యా సాతత్రసమాగతా. తస్యా బుద్ధేః కారణం ద్వేషః; సతు ద్వేషః-కృష్ణస్య వేషేదృశ్యమానేఽపి కథమివసని వృత్తఞ్చత్వర్ణః-అఘజాతీయేతి (౧) “జా త్యన్తాచ్చబన్ధుని” ఞ్చిఖప్రత్యయః. ఇతరత్ర (౨) * ప్రకారవచనే జాతీయప్రత్యయః॥ ౪౦॥

తా॥ ఈశోకమందు, పూతనయొక్క సాహసకృత్యమునుజూచి గ్రంథకారులు భయపడుచున్నారు. —ఆహా! పాపిష్ఠురాలైన యాపూతన, అట్టిపరాత్పరుండైన శ్రీకృష్ణుని విషయముం దేమి పాపబుద్ధిచేసెను! నూతనకాలమేఘమువంటి వానిదివ్యవిగ్రహమునుజూచినప్పటికిని, వానినికన్నులార మూచి యునందింపక చెడబుద్ధికలదాయనే! దానియొక్క దౌర్భాగ్యమెట్టిదో? ౪౦.

మూ॥ సాధ్వీవస్తనమేనం సాగరవద్ధాపయామాస ।

జీవితమస్యాస్య వీధిసాగర వద్ధాపయామాస॥ ౪౧॥

ప-వి॥ సాధ్వీ, ఇవ, స్తనమ్, ఏనమ్, సా, గరవత్ ధాపయామాస, జీవితమ్, అస్యాః, సః, విదా, సాగరవత్, హాపయామాస.

వ్యా॥ (సాధ్వీతి) సా-పూతనా, సాధ్వీవ-అకుటిలేవ, స్తనమ్ † గరవత్ - విషయుక్తమ్, స్తనమ్, తమ్-కృష్ణమ్, ధాపయామాస-పాయయామాస. సతుకృష్ణః శ్రీ విదా - బుద్ధ్యా, సాగరవత్ - సముద్రఇవపరిపూర్ణస్క, స్తనోపయోగేన తస్యాః జీవితం హాపయామాస, మూలితవానిత్యర్థః. ధాప

శ్రీ (పా) ధియా.

(౧) పా-నూ-౫-౪-౯.

(౨) పా-నూ-౫-౩-౬౯.

† స్తనపదస్య స్తవ్యార్థకతయా తద్విశేషణ గరవత్పదస్యనపుంసకతా. స్తనపదస్య వానపుంసకత్వ మస్వేషణీయమ్.

యూమాసేతి (౧) “ధేత్వానే” ణిచ్. (౨) “అర్తిహీ” ఇత్యాదినా పుక్. హాపయూమాసేతి, (౩) “ఓహాకోత్యాగే”. ౪౧॥

తా॥ ఆపూతన యోగ్యరాజువలెవచ్చి, విషభరితమైన తన స్తన్యము నీకృష్ణునికిఁ బ్రాగించెను. ఈ కృష్ణుడు, అపరిచ్ఛిన్నమహిమ కలవాఁడుగానదిని స్వభావము నతింగినవాఁడై, ఆపూతనయొక్క స్తన్యమునుబాసముఁజేయుచుదానిప్రాణమును బోఁగొట్టి చంపెను. ౪౧.

మూ॥ ఘ్నజిహ్వయాపిశాచీ మత్రస్నుతయావిషాదిన్యా ।

ఐక్షీ శ్చ జనన్యానుపదమత్ర స్నుతయావిషాదిన్యా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ ఘ్నన్, జిహ్వయా, పిశాచీమ్, అత్రస్నుతయా, విషాదిన్యా, ఐక్షీ, జనన్యా, అనుపదమ్, అత్ర, స్నుతయా, విషాదిన్యా. ౪౨.

వ్యా॥ (ఘ్నన్నితి) సః-కృష్ణః, అత్రస్నుతయా-భయరహితత్వేన, స్వయాజిహ్వయా, విషాదిన్యా-స్తన్యవిషంభక్షయన్త్యా, తాంఘ్నక్, జనన్యా-యశోదయా, ఐక్షీ-ఈక్షితః. కీదృశ్యా-అత్ర దేశే, అనుపదమ్-పదేపదే, స్నుతయా - సుతన్నేహేన స్తనాభ్యాంపయఃప్రస్నుతవత్త్యా, నిశాచీనజ్గతదర్శనేన విషాదిన్యా - విషాదయుక్తయా. అత్రస్నుతయేతి (౪) “త్రసీఉద్వేగే” (౫) “త్రపిగృధిధృషిషిపేక్షుః” ఇతితాచ్చీ లేకృత్ప్రత్యయః, నఇహసమాసః॥ ౪౨॥

తా॥ క్రికృష్ణుఁడు తన నాలికచే నాపూతనయొక్క స్తనమందున్న విషరూపక్షీరమునుప్రాగి దానినిజంపెను. అప్పుడే తల్లియైన యశోద యచ్చటికివచ్చి పుత్రుని హిమముచే తన స్తనములందు స్తన్యమును బ్రవహింపఁజేయుచున్నదై, పూతనకృత్యమును జూచి దుఃఖించుచుఁ దనసుతునిజూచెను. ౪౨.

మూ॥ తంసా జగ్రాహగరంపరాయచూసంసమాధాయ ।

తన్ముక్తార్థరవభియో పరాయచూసంసమాధాయ॥ ౪౩॥

(౧) భావ-పర-సక-అని.

(౨) పా-నూ-౩-౩-౩౬.

(౩) జాహో-౨-పర-స-అని.

(౪) దివా-౧౧-పర-అక-సే.

(౫) పా-నూ-౩-౨-౧౪౦.

శ్చ ఐక్షీజనన్యానుపద, మిత్యత్ర ఏకమా

ప్రతాలోపః. జనన్యాన్యానుపదమితిస్యాత్. శోశాన్తర సంవాదాత్సమాధేయమ్.

ప-వి॥ తమ, సా, జగ్రాహ, గరమ్, పయాయమానమ్, సమాధాయ, తస్మాకారర
వభియా, ఉపయాయమానమ్, సమాధాయ. ౪౩.

వ్యా॥ (తమితి) గరమ్-స్తన్యవిషమ్, పయాయమానమ్-పయో
వదాచరత్, సమాధాయ-సమ్యక్ పీత్వా, తతస్తన్తుక్తార్తరవభియా-మి
యచూణయా ముక్తాదార్తశబ్దాజ్ఞాతయాభియా, ఉపయాయమానమ్-
ప్రాప్యమాణమ్, కృష్ణమ్ ప్రియవచనాదిభిస్సమాధాయ-సమాహితమ్-
శాస్తభయమ్, కృత్వా, సా-యశోదా, జగ్రాహ. పయాయమానమితి
పయశ్చబ్దాత్ (౧) “కర్తుఃకృజ్ సలోపశ్చ” ఇతికృజ్ సలోపశ్చ. సమా
ధాయేతి పూర్వత్ర(౨) థేటోరూపమ్; ఉత్తరత్ర(౩) ధాజ్. ఉపయాయ
మానమితి(౪) యా తేక ర్దశిలట్-యక్-శాసచ్; తతః-ఆ నేముక్॥ ౪౩॥

తా॥ పూతనయొక్క సనమందున్న విషమును పాలనువలె నతిమధురముగ ద్రాగి
దానినిజంపినప్పుడది ఘోరమైన యార్తనాదముఁజేయ దానికి భయపడియున్న శ్రీ
కృష్ణుని యశోదాదేవియెత్తికొని పలువిధములైన మంచిమాటలచే నాభయమును
దీర్చెను. ౪౩.

మూ॥ అభ్యేత్యశ్రుతయాధనిరంహాపుణ్యాహ ఘోషమూర్ఛనయా॥

బ్రహ్మనిదోశమయన్ భయరంహాపుణ్యాహ ఘోషమూర్ఛనయా॥

ప-వి॥ అభ్యేత్యః శ్రుతయా, అథ, నిరంహగ్ధపుణ్యాః, హ, ఘోషమూర్ఛ
నయా, బ్రహ్మనిదః, అశమయన్, భయరంహాః, పుణ్యాహఘోషమూర్ఛనయా. ౪౪.

వ్యా॥ (అభ్యేత్యేతి) అథ, (ఘోషమూర్ఛనయా శ్రుతయా)
ఘోషస్య-ప్రజస్య, మూర్ఛనయా-భయనిమి త్తేనమోహేన, శ్రుతయా
హేతునా, తచ్చ) నశాత్కారణాదిత్యర్థః. + తం ఘోషమభ్యేత్య, నిరం
హగ్ధపుణ్యాః-అపాపత్వేన పవిత్రభూతాః, బ్రహ్మనిదః-ఋషయో బ్రాహ్మ
ణాశ్చస్య ప్రవర్తితయా పుణ్యాహఘోష మూర్ఛనయా, పుణ్యాహశ
బ్దస్య విసర్వణేన, తేషాంభయరంహా-భయవేగమ్, అశమయన్॥ ౪౪॥

(౧) పా-నూ-౩-౧-౧౧.

(౨) భృ-ప-స-అ.

(౩) జుఘో-౧౦-ఉభ-సక-అని.

(౪) అదీ-౩౯-పర-సక-అని.

† అకారణాత్తం ఘోషమభ్యేత్య - ఇతికృజిత్రస్మితీ ప్రపాతోద్భవ్యతే.

తా॥ తరువాత, పూతనయొక్క ఘోరకృత్యముచే గోపగోపికలు భయపడి మోహించియున్నారను మాటనువిని, భగవద్ధ్యానముచే నిర్మాతపాపులై యనవధిక పుణ్య విశేషముగల బ్రాహ్మణోత్తములువచ్చి పుణ్యాహమస్త్రాదులను జపించి వారి భయమును శమింపజేసిరి. ౪౪.

మూ॥ కృష్ణస్య కృతేచకితప్రజే పురేకేచనాభిజాతస్య॥

జుహుపుర్విప్రాస్సదృశాః ప్రజేపురేకేచనాభిజాతస్య॥ ౪౫॥

ప-వి॥ కృష్ణస్య, కృతే, చకితప్రజే. పురే, కే, చన, అభిజాతస్య, జుహువుః, విప్రాః, సదృశాః, ప్రజేపుః, ఏకే, చ, నాభిజాతస్య. ౪౫.

వ్యా॥ (కృష్ణస్యేతి) తతః, చకితప్రజే - భీతప్రజావర్గే, పురే-పురేకదేశభూతే ఘోషే, తస్య అభిజాతస్య-కులీనస్య, కృష్ణస్యకృతే-తదర్థమ్, కేచనవిప్రాః, నాభిజాతస్య-బ్రహ్మణః, సదృశాః, జుహువుః-తా నిహోమాఽచక్రః. ఏకేచవిప్రాః ప్రజేపుః-మన్తాన్ జపితవస్తః-ప్రజేపురితి ప్రపూర్వాత్ (౧) జపేర్లిట్ బహువచనమ్. (౨) “అత ఏకహల్మధ్యే” ఇత్యాదినా ఏత్వాభ్యాసలోపా॥ ౪౫॥

తా॥ సత్కులప్రసూతుండైన శ్రీకృష్ణునికి నిమివంటి యనిష్టములింకమీద రాకుండునట్లు, చతుర్ముఖునిమహిమవంటిమహిమగలకొందఱుబ్రాహ్మణులు,భయసహితులైన గోపగోపికలు నివసించుచున్న గోకులమునకువచ్చి శాన్తిహోమముచేసిరి. కొందఱు శ్రీవిష్ణు సహస్రనామదులను జపించిరి. ౪౬.

మూ॥ నందేనభీర్నుకన్దాభినవస్యాతనుతయానిజాయాపి॥

కించశుభానిసుతస్యాభి నవస్యాతనుతయానిజాయాపి॥ ౪౬.

ప-వి॥ నందేన, భీః, ముకున్దాభినవస్య, అతనుతయా, నిజా, అయాపి, కిం-చ, శుభాని, సుతస్య, అభినవస్య, అతనుత, యాని, జాయా, అపి. ౪౬.

వ్యా॥ (నందేనేతి) నందేన-నందగోపేన, నిజా-ఆ త్రీయా, సుతస్యా-౭రిష్టశక్జౌమయీ భీః, ముకున్దాభినవస్య-ముకున్దస్తుతేః, అతనుతయా-అతిమహత్త్వేన, మహాఫలప్రదత్వేనకారణేన, అయాపి-యాపితా. అపనీతేత్యర్థః. కించకారణా నైరమప్యస్తి. జాయా-అన్యపత్నీయశోదా, అభినవస్య-నూతనస్య, యానిశుభాని-మృగళాని, అతనుత, తైరప్యయాపీత్యర్థః,

అయాపీతి(౧)యా తేర్ణనాత్ ర్దణిబుజ్.ముకుద్వాభినవస్యేతి- అభినవః-
స్తుతిః, (౨) “ఋస్తుతే” (౩) “ఋదోరప్” ఇత్యమ్ ॥ ౪౬॥

తా॥ అద్భుతమైన యీసుకుని యనిష్టనివృత్తికొఱకై నందగోపుఁడు, ఆమాఘు
ములైన విష్ణుస్తవముల ప్రారాధనముజేసెను. అతనిభార్యయైన యశోద యనేక
మంశకార్యము లాచరించెను. వానిచేత వారిద్దరును నిర్భీరులైయుండిరి. ౪౬.

మూ॥ నన్దస్యభిభ్యతస్సంశయ్యాదేశేనవేదాన్తైః॥

ఈడ్యోఽశాయినపివై శ్శయ్యాదేశేనవేదాన్తైః ॥ ౪౭॥

ప-వి॥ నన్దస్య, విభ్యతః, సంశయ్య, ఆదేశేన, వేదాన్తైః, ఈడ్యః, ఆశాయీ,
సః, పివైః, శయ్యాదేశే, నవే, దాన్తైః. ౪౭.

వ్యా॥ (నన్దస్యేతి) ఈదృశమాగామి భయంసంశయ్యభిభ్యతో
నన్దస్య, ఆదేశేన-అజ్ఞయా, సః-కృష్ణః, వేదాన్తైః-ఉపనిషద్భిః, ఈడ్య
స్య, దాన్తైర్వివైః పూర్వశయితాద్దేశాదన్యత్ర నవే శయ్యాదేశే
అశాయీ-శాయితోఽభూత్. (౪)శీఙ్గనాత్ ర్దణిబుజ్ ॥ ౪౭॥

తా॥ ఇచ్చటనున్నయెడల నిటువంటి యనిష్టము లింకమీఁదనేమి సంభవించు
నోయని నన్దగోపుఁడు సందేహించి బ్రాహ్మణులకాజ్ఞాపింప నాబ్రాహ్మణోత్తములు
వేదాన్తవేద్యుడైన యాశ్రీకృష్ణుని మఱియొకస్థానమందుఁ బ్రవృత్తింపజేసిరి. ౪౭.

మూ॥ మస్త్రోషధిముఖ్యైః కృతరతుం సీమామతస్వతోపాయైః॥

శంచగతాంసంయోజ్యతురతుం సీమామతస్వతోపాయైః ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ మస్త్రోషధిముఖ్యైః, కృతరతుమ్, సీమామ్, అతస్వత, ఉపాయైః,
శమ్, చ, గతామ్, సంయోజ్య, తు, రతుంసి, ఇమామ్, అతను, అతః, అపాయైః. ౪౮.

వ్యా॥ (మస్త్రేతి) ఏవరి హరిమన్యత్రాఽపి శాయయిత్యా తే-
విప్రాః, తాంసీమామ్-తచ్ఛయనభూమిపర్యన్తదేశమ్, మస్త్రోషధిము
ఖ్యైః-సీ మస్త్రోషధియస్త్రముఖ్యైః, ఉపాయైః, కృతరతుమతస్వత.
కించ, అతఏవరక్షణాత్-రతుంసి, దుష్టసత్వాని, అపాయైః - అగమైః,

(౧) అదా-౩౯-ప-స-అ.

(౨) అదా-౨౫-ప-స-సే.

(౩) పా, ౩-౩-౫౭,

(౪) అదా-౨౨-ఆత్త-అక-సే.

(పా) సీ (పా) మస్త్రయస్త్రప్రముఖైః.

సంయోజ్యః శిమాంసీమామ్, అతను-అతి మహత్ శమ్, సుఖమ్, గతాంచ
అతన్వత. చకారాత్-అతన్వతేతిపదంపూర్వార్థా దనుషజ్యతే॥ ౪౮॥

తా॥ కృష్ణుడు పవ్వళించిన స్థానమును బ్రాహ్మణులు రక్షింపూర్చి మంత్రజప
ములచేతను, వ్రాయఁబడిన సుదన్వనాది యస్త్రములచేతను, ఓషధులప్రయోగముల
చేతను రాక్షసులు మెదలగు దుష్టజీవములనోడించి సుఖావాసయోగ్యముగఁజేసిరి. ౪౮.

మూ॥ మస్తైరతిష్ఠిపన్ కృతసిద్ధార్థకరాజయోదధానాని॥

క్షీరతరుపల్లవాంస్తే సిద్ధార్థకరాజయోదధానాని॥ ౪౯॥

ప-వి॥ మస్తైః, అతిస్థిపన్, కృతసిద్ధార్థకరాజయః, దధానాని, క్షీరతరుపల్ల
వాన్, తే, సిద్ధార్థకరాః, జయోదధానాని. ౪౯.

వ్యా॥ (మస్తైరితి) (కృతసిద్ధార్థకరాజయః) కృతాః, సిద్ధార్థకా
నామ్, గౌరనర్షపాణామ్, రాజయఃయైస్తే తథోక్తాస్తేవిప్రాః, మజ్జశా
ర్థం, తత్రశయాదేవే గౌరనర్షపరాజేః- కుర్యాణః, జయోదధానాని-
జయహేతూన్ జలకుంభాన్, మస్తైః, అతిస్థిపన్-స్థాపితవన్తః. కీదృశా
న్యూదధానాని-క్షీరతరుపల్లవాదధానాని- అశ్వత్థాదీనాం పల్లవాన్
మాజ్జలికాన్ దధానాని; కీదృశాస్తే విప్రాః-సిద్ధార్థకరాః- సిద్ధః అర్థః
కరేయేమాంతే తథోక్తాః, లబ్ధభూరిదక్షిణాఇత్యర్థః. అతిష్ఠిపన్నితి (౧)
తిష్ఠతేర్ణ్యన్తాల్లజ్ (౨) “అర్చిప్రీ” ఇత్యాదినాపుక్ బహువచనమ్. (౩)
“తిష్ఠతేరిత్” ఇత్యుపధాయా ఇత్వమ్॥ ౪౯॥

తా॥ బ్రాహ్మణులు, శ్రీకృష్ణుడుపవ్వళించియున్న స్థానమందు నాల్గుప్రక్కల
మంగళార్థముగఁ దెల్లయావాలను ముగ్గులవలెనుంచి, అశ్వశామ్రాది పల్లవములతోఁగూ
డినవియుజయప్రదంబులునై పూజ్యకుంధములను మంత్రపూర్వకముగనుంచిరి. వారికి
గోవులు సంపూర్ణముగదక్షిణాదుల నిచ్చిరి. ౪౯.

మూ॥ శయితోన్యదా నికగతమనస్సపర్యాప్తతామితయా॥

పాదాఙ్గుల్యాశ్రితజన మనస్సపర్యాప్తతామితయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ శయితః, అన్యదా, అన్తికగతమ్, అనః, సః, పర్యాప్తత, అమితయా,
పాదాఙ్గుల్యా, శ్రితజనమనస్సపర్యాప్తతామ్- ఇతయా. ౫౦.

(౧) పా-౨-౪-౫.

(౨) పా-నూ-౨-౩-౩౬.

(౩) పా-నూ-౨-౪-౫.

వ్యా॥ (శయితఇతి) అన్యదా-అన్యస్మిన్ కాలే, ప్రచ్ఛన్నదైత్యా
 ధిష్ఠితస్యకస్యచిచ్ఛకటస్యాఽస్తికేశయితస్సకృష్ణః, తత్, అన్యైగతిమ్-
 సమీపగతమ్, అనః-శకటమ్, పర్యాస్థత - పర్యస్తవాః. కేనసాధనేన-
 అమితయా - అపరిచ్ఛిన్నమహిమ్నా, పాదాఙ్గుల్యా, కీదృశ్యా-(శ్రిత
 జనమసస్సపర్యాస్థతామితయా) శ్రితజనానామ్ - భక్తజనానామ్,
 మనస్సు, సపర్యాయామ్-పూజాయామ్, స్థిరత్వమ్, ఇతయా-ప్రా
 ప్తయా, పర్యాస్థతేతి - పరిపూర్వాత్ (౧) అన్యతేష్లుజ్. (౨) ఉపసర్గాత్
 అన్యత్యాహ్యోర్వావచనమ్” ఇత్యాత్తేనపదమ్- (౩) “అన్యతివక్తి
 ఖ్యాతిభ్యోజ్” ఇత్యజ్. (౪) “అన్యతేష్లుక్” ఇతిస్మగ్గమః॥ ౫౦॥

తా॥ మఱియొకప్పుడు కృష్ణునిబాధించుటకై యసురుఁడావేశించియున్నయొక
 బండ్రికిందగోపిక లెఱుంగకకృష్ణునిబవ్వళింపఁజేసిరి. ఆకపటమునెఱిగిన శ్రీకృష్ణుఁడు,
 భక్తులచేదమహ్మదముమందు ధ్యానింపఁబడుచున్నదియు నమితమహిమనుహితింబునైన
 తనపాదాంగుష్ఠముచేదన సమాపమందున్నయాశకటాసురునివిఱుంగఁగొట్టెను. ౫౦.

మూ॥ అసురాఖ్యవిపద్యార్ద్రనకరవదనస్యాతతాయితయా॥

శలభత్వమర్చిపోమ్బుజకళవదనస్యాతతాయితయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ అసురాఖ్యవిపత్, యా, అర్దనకరవత్, అనసి, ఆతతా, ఆయి, తయా,
 శలభత్వమ్, అర్చిషః, అమ్బుజకరవదనస్య, ఆతతాయితయా. ౫౧.

“వ్యా॥ (అసురఇతి) యాఅసురాఖ్యావిపత్ - అసురాఖ్యోఽనర్థః-అర్ద
 నకరవత్ - వీడనకరీవ, అనస్యాతతా-శకటేవిస్తీర్ణా, తయా-విపదా, అమ్బు
 జకరవదనస్యాఽర్చిషః - పద్మసదృశపాణివక్త్రస్యకృష్ణాఖ్యస్యాఽర్చిషః,
 ఆతతాయితయా-ఆతతాయిత్యేన, శలభత్వమ్, ఆయి-ప్రాప్తమ్.† శలభా
 ఖ్యాతీటజాతిఃదీపార్చిషిపతిత్తాయథా †విసశ్యతి ఏవంకృష్ణతేజసి పతితా
 అసురాఖ్యా విపన్నప్రేత్యర్థః. స్థితద్వధకారణముచ్యతేఆతతాయితయా-

(౧) దివాది-ప-సు.నే.

(౨) పా-౧-౩-౨౯-నూ-వార్తికమ్.

(౩) పా-నూ-౩-౧-౫౨.

(౪) పా-నూ-౨-౪-౧౭.

§ (పా) స్థితత్వమ్.

§ (పా) నాశకారణం.

† శలభాఖ్యాఃకిటాః ఇతి విసశ్యన్తి ఇతిచ
 బహువచనాంతా క్వచిద్భవ్యతే.

హస్తమాగతత్వమిహ౭౭తతాయిత్యవభిప్రేతమ్. ఆయీతి-అయతేః
(౧) † కర్తృణుజ్.

౧౯॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుని జంబయన్గముచయఁ దలఁచివచ్చి శకటమందావేశించిన పా
పాస్తుడైన యసురుఁడు, దీపమందుఁ బడినపుటుగువలె, అతిసుందరదివ్యావయవము
గల శ్రీకృష్ణునిబొంది నశించెను.

౨౦.

మూ॥ హతమసురాంహస్తత్స్వోపర్యాసిత మజ్గహారవతః।

వ్యాజ్ఞోత్పదాస్యశకటం పర్యాసితమజ్గహారవతః॥ ౧౯॥

ప-వి॥ హతమ్ అసురాంహః, తత్, స్వోపరి, ఆసితమ్, అజ్గహారవతః,
వ్యాజ్ఞోత్, పదా, అస్య, శకటమ్, పర్యాసితమ్, అజ్గహారవతః.

౨౧.

వ్యా॥ (హతమితి) అజ్గహారవతః-అజ్గవిజ్ఞేపంకుర్వతః, అస్య-కృ
ష్ణస్య, పదాపర్యాసితం తచ్చశకటమ్, స్వోపరి-స్వస్యాపరిష్టాత్, ఆసితమ్,
అసురాంహః-అసురాఖ్యంపాపమ్, హతమితివ్యాజ్ఞోత్-వ్యనక్తిస్త. కుతః-
అజ్గహారవతః - ఆగ్నేతిహ ఇతిమియమాణాసురవ్యాహృతశబ్దాదిత్యర్థః.
శకటమత్ర ప్రథమాంతం కర్తృపదమ్, అసురాంహః కర్తృపదమ్॥ ౧౯॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుని శ్రీపాదముచేఁ దన్నబడినదై శకటమువిఠిగిపడునప్పుడు,
అచ్చట, అంగ, హ, అనెడశబ్దము చేసెను. దానినివిని యచ్చటనున్నగోపులు- ఇందు
లోనొకయసురుఁడా వేశించియుండియిప్పుడు కృష్ణునిశ్రీపాదముచేదన్నబడినవాఁడై
చచ్చెనని యూహించిరి.

౨౨.

మూ॥ సురనరకులమవితతుం హరిరుదిత స్తన్యాయపదవీర్యాత్॥

ఇత్థంజఘానసంశ్రితరుదిత స్తన్యాయపదవీర్యాత్॥ ౨౩॥

ప-వి॥ సురనరకులమ్, అవితతుమ్, హరిః, ఉదితః, తత్, న్యాయపదవీ, యాత్,
ఇత్థమ్, జఘాన, సంశ్రితరుదితః, స్తన్యాయ, పదవీర్యాత్

౨౩.

వ్యా॥ (సురేతి)న్యాయపదవీ-నీతిమార్గా, యాత్-గచ్ఛత్,
సురనరకులమవితతుముదితోహరిః స్తన్యాయ-స్తన్యార్థమ్, సంశ్రితరుదితః-

ప్రాప్తగోదనః- పాదవిక్షేపం కుర్వన్, పదవీర్యాత్ - పదస్య
వీర్యాత్, తదనురాంహః ఇత్థంజఘాన॥ ౫౩॥

తా॥ న్యాయమగ్ధానుసారులైన దేవమనుష్యులను రక్షించుటకై యవతరిం
చిన యీపురుషోత్తముండు, స్తన్యపానముకొఱకై యేడ్చుచు విసరుచున్న తనశ్రీపా
దముచే నీశకటాసురునినీవిధంబునఁజంపెను, ౫౩.

మూ॥ గోపాః ప్రేత్యానోఽస్తమ్ విచికిత్సస్తేనగోపమానమితమ్॥

కృష్ణం స్త భీమచరితం విచికిత్సస్తేనగోపమానమితమ్॥ ౫౪॥

ప-వి॥ గోపాః, ప్రేత్య, అనః, అస్తమ్, విచికిత్సమ్, తే, నగోపమానమ్,
ఇతమ్, కృష్ణమ్. స్త, భీమచరితమ్, విచికిత్సస్తే, న, గోపమానమ్, ఇతమ్. ౫౪.

వ్యా॥ (గోపాఇతి)నగోపమానమితమ్-పర్వతసాదృశ్యంప్రాప్తమ్,
తదనః, అస్తమ్-క్షీప్తమ్, విచికిత్సమ్-చికిత్సారహితమ్, ప్రేత్య, తెగోపాః,
భీమచరితం కృష్ణమ్, నగోపమానమితమ్-గోపనామ్ మానంనేతమితి.
అపరిచ్ఛిన్నమ్, కోఽయమితి విచికిత్సస్తే స్త-సంశయితవస్త ఇత్యర్థః॥

తా॥ బ్రదుకుటకుపాయములేక చచ్చి పర్వతమువలెఁ బడియున్న శకటాసురుని
గోవులుమాచి, వీనినింపిన యీశకృష్ణుండు మనవలెసాధారణమైనగోవుఁడుకాఁడు,
పేడవఁడైయుండవచ్చునని సంశయించిరి. ౫౪.

మూ॥ ఆగామ్యథాస్యమాత్రా మజ్జలయాదేవతా వదధికాన్త్యా ।

మూర్ఛాసీదేవతస్యా మజ్జలయాదేవతావదధికాన్త్యా॥ ౫౫॥

ప-వి॥ ఆగామి, అథ, అస్య, మాత్రా, మజ్జలయా, దేవతావత్, అధికాన్త్యా,
మూర్ఛా, ఆసీత్, ఏవ, తస్యామ్, అజ్జలయాత్, ఏవ, తావత్, అధికాన్త్యా. ౫౫.

వ్యా॥ (ఆగామితి)అథ, అస్య-కృష్ణస్య, మాత్రా-యశోదయా, మజ్జ
లయా-కల్యాణ్యా, దేవతావత్-దేవతాభిస్తుల్యమ్, అధికాన్త్యా-అధికసా
న్దర్యయా, ఆగామి; † శకటభజ్గకోలాహలమ్ శ్రుతవత్కృతత్రాఽఽగమి.
భావేలుజ్. తస్యాంచ, తమశనిపాతోపమముత్పాతం పశ్యన్త్యామ్, అజ్జ
లయాదపి-మరణాదపి, అధికా-అధికరూపా, అన్త్యా-సర్వమోహేభ్యః పర
త్వం ప్రాప్తేవ, మూర్ఛా-మోహః, ఆసీత్. తావదితి-తద్దర్శన సమ

కాలమేవేత్యర్థః. ఏవశబ్దో నియోగవిషయః; నిశ్చయేనానందసీదిత్యర్థః॥

తా॥ దేవతాస్త్రీవలెనభిసుందరియైనయశోద శకటాసురభంజనకోలాహలమును విని యచ్చటవచ్చిచూచి మరణమునకంటెనధికమోహజనకంబైనమూర్ఛనొందెను. ౫౫.

మూ॥ వీత్యైస్య విలసితంధీశ్వతాజ్ఞనాశాస్తమానసతామ్॥

నతుసాగాచ్చక్కితభయశతాజ్ఞనాశాస్తమానసతామ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ వీత్య, అస్య, విలసితమ్, ధీః, శతాజ్ఞనాశాస్తమ్, అన, సతామ్, న, తు - సా, అగాత్, శక్కితభయశతా, అజ్ఞనా, శాస్తమానసతామ్. ౫౬.

వ్యా॥ (వీత్యైతి.) అస్య-కృష్ణస్య, విలసితమ్-క్రీడితమ్, (శతాజ్ఞనాశాస్తమ్) శతాజ్ఞస్య-శకటస్య, వినాశపర్యస్తమ్, వీత్యనతాంధీః-సజ్జనానాంధీః, అన-ఉజ్జీవితవతీ. ఆనేతి(౧) “అనప్రాణనే” లిట్. సా అజ్ఞనాయశోదాతు, శక్కితభయ శతా - పూతనా వృత్తాస్తశకటవృత్తాస్తయో రనుభవాదీదృశంభయశతంశక్యమానా, శాస్తమానసతామ్ - భయరహితచిత్తతామ్, నానగాత్-నగతవతీ॥ ౫౬॥

తా॥ సత్పురుషులు, శ్రీకృష్ణుడుచేసిన పూతనాసంహార శకటాసురవధములను జూచి ఇంకకంసాదిదుష్టులచేత మనకేమియు బాధరానేరదని ధైర్యమునొందిరి. యశోద, ఇంకను ఎన్నియాపత్తులు వచ్చునోయని భయపడుచుండెను. ౫౬.

మూ॥ హతమనఉదీత్యధామాదాయతనయనామనోరథాద్ధీనమ్॥

ప్రణిపత్యహరింసాస్తాదాయతనయనామనోరథాద్ధీనమ్॥ ౫౭॥

ప-వి॥ హతమ్, అనః, ఉదీత్య, ధామ, ఆదాయ, తనయనామ, నో, రథాత్, హీనమ్, ప్రణిపత్య, హరిమ్, సా, ఆస్తాత్, ఆమతనయనా, మనోరథాత్, హీ, ఇనమ్. ౫౭.

వ్యా॥ (హతమితి)నోఽభిసంక్లంభే. సా-యశోదా, రథాన్నోహీనమ్ - రథాదన్యూనమ్, రథసదృశమ్, తదనః, హతముదీత్య, తతస్తనయనామ-పుత్రనామధేయమ్-ధామ-తేజః, ఆదాయ, తదభ్యుదయ విషయాత్ మనోరథాత్, కారణాత్, ఇనమ్-స్వామినమ్, హరిమ్-భగవత్తమ్,

ప్రణీపత్య, అస్తాత్ - స్తుతవతీ. కీదృశీ - ఆయతనయనా- విశాలనేత్రా.
హిశబ్దఃపాదపూరణే. అస్తాదితిలజ్. (౧) “ఉత్తోవృద్ధి లుకిమాలి” ఇతి
వృద్ధిః॥ ౫౭॥

తా॥ ఆయశోదాదేవి రథమువలె గొప్పదైవిఃపడియున్న శకటాసురుని జూచి
తనకొమారుని యితలికిఁ దీసికొనివచ్చి, అతనిక్షేమముకొఱకై జగత్సాన్నిధ్యయైన
శ్రీయఃపతిని స్తుతించెను. ౫౭.

మూ॥ దేవజనేనన్యగతౌయచ్ఛకటాక్షంసమర్యాదే॥
బిభిమశ్శిశునాధ్వస్తం యచ్ఛకటాక్షం సమర్యాదే॥ ౫౮॥

ప-వి॥ దేవ, జనే, అనన్యగతౌ, యచ్ఛ, కటాక్షమ్, సమర్యాదే, బిభిమః,
శిశునా, ధ్వస్తమ్, యత్, శకటాక్షమ్, సమర్యాదే. ౫౮.

వా॥ (దేవేతి) హే దేవ! అనన్యగతౌ-త్యదన్యగతిహీనే, అస్తిజ
నే, కటాక్షం యచ్ఛ. సమర్యాద ఇత్యనన్యగతిత్వేహేతుః. మర్యాదాస
హితే, ఏకాన్యై లక్షణయా మర్యాదయా యోగాత్, దేవతానరాశ్ర
యణవిముఖే, అతఏవానన్యగతౌ అస్తిజనఇత్యర్థః. అనేనశిశునా, సమ
ర్యాదే - సమీపే, శకటాక్షమ్-శకటస్యాక్షమ్, ధ్వస్తమితియత్, తతో
బిభిమః. ఏవంభీతే అస్తిజనేకటాక్షం యచ్ఛ. ఈదృశాద్వినిపాతాత్త్రా
యస్వేత్యర్థః. బిభిమఇతి (౨) “భియోన్యతరస్యామ్” ఇతిత్వమ్॥ ౫౮॥

తా॥ ఓ! స్వామీ! ఈశిశువు దగ్గఱనున్న బండినిదన్ని విఱగఁగొట్టినదానిని
జూచి భయపడుచున్నాము. సమస్తదేవతలనువదలి నిన్నే రక్షకునిగానమైన నన్ను
గటాక్షింపుమా. ౫౮.

మూ॥ రక్షోభయకరసుకృతాజ్ఞలిమానితధీరతాధార॥
రక్షోభయకరసుకృతాజ్ఞలిమానితధీరతాధార॥ ౫౯॥

ప-వి॥ రక్షోభయకర, సుకృతామ్, జలిమానితధీరత, ఆధార, రక్ష, ఉభయకర
సుకృతాజ్ఞలిమానిత, ధీరతాధార. ౫౯.

వ్యా॥ (రక్షణి)రక్షోభయకర-రక్షసాంభయకర, సుకృతామ్-
పుణ్యకృతామ్, (జలిమానితధీరత)జలిమ్నా-జడత్వేన, అనితాయామ్-అ
ప్రాప్తాయామ్, బుద్ధా, రత, గమకత్వోత్సమాసః. ఆధార-సమస్తజగదా
ధారభూత, రక్ష-రక్షణంకురు (ఉభయకరసుకృతాజ్ఞలిమానిత) ఉభాభ్యాం
కరాభ్యాంసుకృతేనమదీయేనా²జ్ఞలినా మానిత-పూజిత, ధీరతాధార-
బుద్ధిమతామాధార, ధీరతామాధారయతీతిధీరతాధార॥ ౫౯॥

తా॥ అనురాగ్తకుడా! మహాత్మలయొక్కతీవ్రబుద్ధిచే ధ్యానింపబడుచున్న
వాడా! జగత్కారణుడా! సజ్జనరక్షకుడా! రెండుచేతులతోను నిన్ను సమస్క-
రించుచున్నాను, సన్నరక్షింపుమాయని యశోదప్రార్థించెను. ౫౯.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

చ తు ర్థా శ్వా సః.

శ్రీవత్సచిహ్నమ్మిశ్రేభ్యోనమః.

ప ఇచ్చ మా శ్వాసః.

మూ॥ కృష్ణస్తనన్ధయదశా బహుమత్యాజ్యామలఞ్చక్రే॥
తద్భక్తిశ్చభువిజనం బహుమత్యాజ్యామలఞ్చక్రే॥

౧॥

ప-వి॥ కృష్ణః, స్తనన్ధయదశాబహుమత్యా, జ్యామ్, అలఞ్చక్రే, తద్భక్తిః, చ, భువి, జనమ్, బహుమ్, అత్యాజ్యా, ఆమలమ్, చక్రే.

౧.

వ్యా॥ (కృష్ణఞ్చి) స్తనన్ధయదశాబహుమత్యా-స్తనన్ధయావస్థా బహుమానేన, తదాశ్రయణేనేత్యర్థః. జ్యామ్ - భూమిమ్, అలఞ్చక్రే. భువి-భూమా, బహుమ్-అనేకమ్, జనమ్, అత్యాజ్యా - త్యక్తుమశక్త్యా, తద్భక్తిః, అమలమ్-అపాపమ్, చక్రే. స్తనన్ధయశబ్దః (౧) “నాసికాస్తన యోద్ధాధేటోః” ఇతిఖశన్తో వ్యుత్పాదితః॥

౧॥

ః తా॥ శ్రీకృష్ణుడు బాల్యావస్థనంగీకరించి భూలోకమునకలజ్జ్వరభూతుండై విలసిల్లెను, అతనియందప్పడనేకులు భక్తిచేసి పరిపూతులయిరి.

౧.

మూ॥ సహసేనగిరంవామాక్షీరాహారాదశాతేన॥

తత్ప్రిత్యైఖలుభేజే క్షీరాహారాదశాతేన॥

౨॥

ప-వి॥ సః హసేన, గిరమ్, వామాక్షీః, ఆహ, ఆరాత్, అశాతేన, తత్ప్రిత్యై, ఖలు, భేజే, క్షీరాహారా, దశా, తేన.

౨.

వ్యా॥ (సఞ్చి)సః-కృష్ణః, ఆరాత్-సమీపే, వర్తమానాః, వామాక్షీః- గోపస్త్రియః, అశాతేన-అకృతేన, హసేన-హసితేన, గిరమాహస్త. తదీయమభిముఖహసితమనేనప్రత్యుక్తాంగిరమమంస తతా ఇత్యర్థః. బ్రహ్మ

తేద్యైక ర్థకత్వాత్ ర్థవ్యయయోగః. తేనకృష్ణేన, శ్రీరాహురా-శ్రీర
మేవాఽఽహర త్వేన-అశనీయత్వేన, ఆశ్రయ స్తీ, దశా - బాల్యవస్థా,
(తత్త్వీ)తైవ్ర తానామ్-భక్తిమతీనామ్, ప్రీత్యైఖలుభేజే. అతవతాః
ప్రీతాః నానావిధం తదుపలాలనంకృతవత్స ఇత్యర్థః. హసేనేతి (౧) “స్వ
నహసోఽస్య” ఇత్యప్ ||

తా|| శ్రీకృష్ణుడు గోపికలయొక్క సంతోషముకొఱకై స్తవ్యపానముఁ జేయు
టకుఁదగిన బాల్యవస్థను భజించెను. అప్పుఁడితనియందాగోపికలు ప్రీతికలవారై యప
లాలనముఁజేయఁగా దానికిఁబదులు తరముగా గొప్పహాస్యముచేసెను.

మూ|| అబ్జమివాబ్జసమేతం సదాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్ ।

కుర్వన్ తదబ్జులిమధాత్సదాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్ || 3||

పావి|| అబ్జమ్, ఇవ, అబ్జసమేతమ్, సదాస్యగస్వచ్ఛవి, ప్రపదమ్, కుర్వన్,
తదబ్జులిమ్, అధాత్, సః, దాస్యగస్వచ్ఛ విప్రపదమ్.

వ్యా|| (అబ్జమితి) నశిశుః, ప్రపదమ్ - పాదాగ్రమ్, (సదాస్యగ
స్వచ్ఛవి కుర్వన్) నచ్చబ్జః పూజావాచీ. ి పూజితే-ఆస్యే, గతా,
స్వా-ఆత్మీయా, ఛవిః-దీప్తిః, యస్యతత్తథోక్తమ్. తత్రదృష్టాంతః-
† (అబ్జమివాఽబ్జసమేతమితి) ఏవంకుర్వన్, కరాభ్యాంగృహీత్వా
తదబ్జులిమ్-పాదాబ్జులిమ్, అధాత్ - వీతవాఙ్. ప్రపదమేవవిశేష్యతే.
(దాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్)దాస్యగానామ్-దాస్యంప్రాప్తానామ్, స్వచ్ఛా
నాం విప్రాణాం ప్రాప్యభూతమ్. అధాదితి (౨) థేట్ పాసే” లజ్.
(3) “విభాషాఘ్నా”థేట్ శాచ్ఛాసః” ఇతి సిచోలుక్ ||

తా|| శ్రీకృష్ణుడు, హేయగుణరహితుడైన భక్తాగ్రగణ్యులకుఁ బరమప్రాప్య
మైన తన పదారవిందమును కరారవిందముచే నెత్తి తనసుందరముఖారవిందమందుంచు
కొని యలగుమను బానముఁజేసెను.

(౧) పా-నూ-౩-౩-౬౦. ి “సతి” ఇతి ప్రతికాపాదానం క్వచిద్వశ్యతే.

† అబ్జసమేతి ఏవంకుర్వన్-ఇతి క్వచిత్.

(౨) భా-ప-గు-అ.

(3) పా-నూ-౨-౪-౭౮.

మూ॥ ఆసురయోనిర్యాత్రప్రజాతదస్తస్సదాశార్వాః॥

కాలేనకేనచిదభూత్ప్రజాతదస్తస్సదాశార్వాః॥ ౪॥

ప-వి॥ ఆసురయోనిః, యా, అత్ర, ప్రజా, తదస్తః॥ సః, దాశార్వాః, కాలేన, కేన, చిత్. అభూత్, ప్రజాతదస్తః. సదాశార్వాః. ౪.

వ్యా॥ (ఆసురఇతి) అత్ర-లోకే, ఆసురయోనిర్యా ప్రజా-సన్తా ర్గవిరోధినీ, తదస్తః-తస్యాః అస్తభూతః, నాశయితా, సదాశార్వాః, సతామ్-సన్తర్గవర్తినామ్, ఆశాయాః, † అర్హః - ప్రావణీయః, సవం భూతోదాశార్వాః-హరిః, కేనచిత్కాలేన ప్రజాతదస్తోభూత్॥ ౪॥

తా॥ సత్పురుషుల కత్యాదరముచే జూందగనవాడై, ఆసురకులాస్తకుడైన యాశ్రీకృష్ణునికిఁ గొంతకాలమునకు దంతములుదయించెను. ౪.

మూ॥ తమసఃపరమేణత్వభిజాతమహూదస్తజాతేన॥

పూర్వేషాంపూర్వేణచ జాతమహూదస్తజాతేన॥ ౫॥

ప-వి॥ తమసః, పరమేణ, తు, అభిజాతమహూదస్తజాతేన, పూర్వేషామ్, పూర్వేణ, చ, జాతమ్, అహూ, దస్తజాతేన. ౫.

వ్యా॥ (తమసఇతి) తమసఃపరమేణ-ప్రకృత్యాత్మకతమోతీతేన, త్రిగుణాతీతేన, పరమేశ్వరేణేత్యర్థః. (అభిజాతమహూదస్తజాతేన) అభి జాతాని - ఉత్కృష్టతమాని, మహాన్తి, ఉదస్తజాతాని - వృత్తాస్త సమూహాః, జగత్ప్రప్త్యాద్యాత్మకాః, యస్యసతతోక్తః. ఏవంభూతేన, పూర్వేషామపిబ్రహ్మాదీనాం పూర్వేణ, దస్తజాతేన - జాతదస్తేన, జాతమ్. సజ్జాతదస్తోభూదిత్యర్థః. అహూఃత్యాశ్చర్యే. యశ్చదృశ మహాపదానవిశిష్టః పురాణపురుషః, సకలేదానీంజాతదస్త ఇతి కవే ర్విస్తయేనోచ్యతే. దస్తజాతేనేతి ఆహితాగ్నాదిత్వాదస్తశబ్దస్యవైక ల్పికః పూర్వనిపాతః॥ ౫॥

తా॥ ప్రకృతీసంబంధ శూన్యుడై పరాత్పరుడై, జగత్ప్రప్త్యాద్యత్యాశ్చర్య కరంబులైన గొప్పదివ్యచేష్టితములుగలవాడై, పురాతనులైన బ్రహ్మాదులకున నాదియైన యాశ్రీకృష్ణుని కిప్పుడు దంతము లుదయించుట యత్యాశ్చర్యకరమై యున్నది. ౫.

మూ॥ ముఖముదితద్విజరాజద్విజరాజగతీహమానేన ।

పహతామోదన్త చిరాద్విజరాజగతీహమానేన॥ ౬॥

ప-వి॥ ముఖమ్, ఉదితద్విజరాజ ద్విజరాజగతి, ఇహ, మానేన, పహతా, అమోదన్త, చిరాత్, విజరాః, జగతి, ఈహమానేన. ౬.

వ్యా॥ (ముఖమితి)(ఉదితద్విజరాజద్విజరాజగతి)రాజన్-విరాజ మానః, ద్విజరాజః-చన్ద్రః, రాజద్విజరాజః, తస్యగతిః-రీతిః, ఉదితద్విజ తయా రాజతోద్విజరాజస్యేవగతిర్యస్యతత్ ఉదితద్విజరాజద్విజరాజ గతి, మానేన-ఉపమానేన, చన్ద్రసదృశమిత్యర్థః. ఏవంరూపం ముఖం పహతా, ఇహ-జగతి, ఈహమానేన - బాలక్రీడాది భిశ్చేష్టమానేన, హరిణాహేతునా, విజరాః-నిర్జరాః, దేవాః, చిరాత్ - చిరకాలమ్, అమోదన్త* ౬॥

తా॥ నక్షత్రములనంటి దంతపజ్జులతో విలసిల్లుచున్న రాకాచంద్రసదృశ మైన దివ్యముఖముగలవాడై, కమనీయమైన బాల్యలీల గలవాడైన క్రిష్ణుని సేవించి దేవతలు మిక్కిలి యానందించిరి.. ౬.

మూ॥ జగతాంచయంక్షయేయోదధదాశామాయతాంసమాయాతః ।

మాతుస్తస్యమిహైషో దధదాశామాయతాంసమాయాతః॥ ౭॥

ప-వి॥ జగతామ్, చయమ్, క్షయే, యః, దధత్, ఆశ, అమా, యతామ్, సః, మాయాతః, మాతుః, స్తస్యమ్, ఇహ, ఏషః, అదధత్, ఆశామ్, ఆయతామ్, సమాయాతః.

వ్యా॥ (జగతామితి) † యఃసభగవాన్, క్షయే - ి బ్రహ్మప్రళ యకాలే, అమా-సహ, యతామ్, ప్రాప్తానామ్, జగతామ్, చయమ్- సమూహమ్, ఆశ-అశితవాః; తానిజగన్తీ స్వోదరే నిహితవానిత్యర్థః. కిమర్థమ్-తత్రతాఽహ. (మాయాతఇతి) అనంభావితాద్భుత విచిత్ర కార్యకరీశక్తిః-మాయేత్యుచ్యతే. తాదృశ్యాశక్త్యా, శిశురూపస్యతస్య

* ఉత్తరాధ్యాయే చిరాత్ విజరా ఇత్యత్రయమకామసారేణ జత్వమ్ - అనచిత, [పా-సూ-౮-౪-౪౭.] ఇతిద్విత్యమ్. † “యః స-భగవాన్” ఇత్యత్ర “స” ఇతిపూర్వా ర్థగతః ఉద్భృతః-పునస్సచ, “స ఏషః” ఇతిఉత్తరాధ్యాయ్యా సేచ-పరామర్శనీయమ్. (పా) ప్రళయకాలే

దరేజగన్తి స్థిధారయితుమిత్యర్థః-(౧) “అక్షణహేతోఽక్రియాయాః” ఇతిశత్రుప్రత్యయః. ఆయతామ్-మహాతీమ్, ఆశ్వామ్-ఇచ్ఛామ్, సమాయాతః-సంప్రాప్తః-ఇహ-లోకే,మాతు స్తస్యమ్, అదధత్-వీతనాః. ధేటోలుజ్. (౨) విభాషా డేట్ శోఽస్యః” ఇతిచజ్.ఆశేతి (౩) “అశభోజనే” లిట్. యతామితి (౪) ఇతిశత్రుప్రత్యయః - (౫) “ఇహోయన్” ఇతి యణాదేశః, షష్ఠీ బహువచనమ్॥ 2॥

తా॥ ప్రళయకాలమందు సకలజగత్తులను ఏకకాలమందే భక్షించి తనయుడత ముంచుచి రక్షించినవాడెవడో, అక్రికృష్టుడే యిలాళకమందిప్పడు యశోద యైన తనమాతయొక్క స్తస్యమునత్యాదరముతో నారగించెను. 2,

మూ॥ స్తనధానేసమభృతకరమన్యస్తనతో నపాస్యమానతయా।
అనుకుర్వన్ గాస్సశిశుమ్ స్తస్తనతోనపాస్యమానతయా॥ ౧॥

ప-వి॥ స్తనధానే, సమభృత, కరమ్, అన్యస్తనతః, న, పాస్యమానతయా, అనుకుర్వన్, గాః, సః, శిశుమ్నః, స్తనతః, అనపాస్యమానతయా. ౧.,

వ్యా॥ (స్తనధానఇతి) స్తనధానే-పానకాలే, అన్యస్తనతః-వీయ మానాత్ స్తనాదన్యస్థాత్ స్తనాత్, కరమ్-స్వహస్తమ్, నసమభృత-నసంభృతవాన్, స్తనాంతరంకరేణగృహీత్వానముమోచేత్సర్థః, కిమర్థమ్ పాస్యమానతయా-తస్యేతరస్యస్తనస్యక్షణాంతరే పాస్యమానత్వాత్, తదాదరాదిత్యర్థః. సపవవిశేష్యతే, సశిశుమ్నః - శిశుమాత్మానం మన్యమానః, స్తనపానకాలే, స్తనతః - శబ్దంకుర్వాణాః, గాః-వృష భాః, అనుకుర్వన్ - మధ్యేమధ్యేస్తస్యపానం విచ్ఛిద్యాపి నర్దతాం వృషభాణాంధ్వని మనుకుర్వన్నిత్యర్థః. అనపాస్యమానతయేతి - అపాస్యమానాదన్యః, అనపాస్యమానః-అత్యజ్, తస్యభావః అనపాస్యమా

స్థిధారయితుం ఆశితవానిత్యర్థః-ఇతి క్వచిత్-అత్ర-గ్రన్థపాతః “దధత్” ఇతి మూలగతం పదం నోద్భుతమ్ - నవ్యాఖ్యాతమ్ - “ధారయితుం” ఇతిస్థానే. “దధత్ ధారయన్ - ఇత్యర్థః” ఇతివాక్యంస్థాత్. (౧) పా-నూ-౩-౨-౧౨౬.

(౨) పా-నూ-౩-౧-౪౯.

(౩) క్రాది-౫౧-పర-స-సే.

(౪) అడా-౩౫-ప-స-అ.

(౫) పా-నూ-౬-౪-౫౧.

నతా, తయోపలక్ష్మితః, స్తనమత్యజన్నేవేత్యర్థః - అపపూర్వాదస్య తే
(౧) “ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వాఫచనమ్” ఇత్యాత్తనేపదమ్. పాస్య
మానతయేతి (౨) “పాపానే” కర్తణిలుట్. శిశుమాత్మానంమన్యత ఇతి
విగ్రహ్య(౩) “ఆత్తమానేఖశ్చ” ఇతిఖశ్. దివాదిత్వాచ్ఛ్యన్. (౪)
“అరుద్విషదజ స్తస్యముమ్”, ఇతిశిశుశబ్దస్యముమ్॥ ౮॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, ఒక స్తనమును బాసముజేయునప్పుడు, ఇంకమీఁదపాసముఁ
జేయఁబొయ్యెడి మఱియొక స్తనమును దనహస్తముచేపదలకుండ పట్టుకొనెను. నడుమ
నడుమ అవులలుచుచుండ దానిని వినియామాదిరిగా నా శబ్దముల ననుకరించుచు స్తన
పాసముజేయుచుండెను. ౮.

మూ॥ సపిబక్ స్తనమపరం కిలసుకరేణ సదక్లులీయమానేన ।

ఆస్థాలయదమ్బుజసమసుకరేణ సదక్లులీయమానేన॥ ౯॥

ప-వి॥ సః, పిబన్, స్తనమ్, అపరమ్, కిల, సుకరేణ, సదక్లులీయమానేన,
ఆస్థాలయత్, అమ్బుజసమసుకరేణ, సదక్లులీయమానేన. ౯.

న్యా॥ (సపిబన్నితి) సః, స్తనంపిబక్, పీయమానాదపరం స్తనమ్
సుకరేణ - శోభనకరేణ, హస్తేన, (సదక్లులీయమానేన) సతీభిః - పూజి
తాభిః, అక్లులీభిః, ఈయమానేన-ప్రాప్యమాణేన, అమ్బుజసమసుకరేణ-
పద్మసదృశగుభతేజసా, సదక్లులీయమానేన - విద్యమానాక్లులీయకమా
నేన, స్వసంబంధినాక్లులీయకంపూజయతా, ఆస్థాలయత్ - ముహు
ర్ముహురాజఘానేత్యర్థః. ఆస్థాలయదితి (౧) “స్థులచలనే” లిజ్. (౨) “స్థు
రతి స్థులతోర్ఘ్నఞ్” ఇతిఘ్నాంత - (౩) “తత్కరోతి” ఇతిణిచ్ లిజ్. ॥౯॥

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుడు స్తనపాసముజేయునప్పుడు, కమలమువలెనలిసుందర మై,
సుందరంబులైన వేళ్ళుగలదై, తనయందుంచబడినయంగరములకు శోభనుగలఁజేయు
చున్నదైన శ్రీహస్తముచే మఱియొక స్తనమును దట్టుఁగుండెను. ౯.

మూ॥ మాన్ద్యేనయయాఘృష్ట్యా స్వజానుసీత్యజ్యమానేన ।

ప్రాపిసుభేన యశోదాస్వజానుసీత్యజ్యమానేన॥ ౧౦॥

(౧) పా-నూ-౧-౩-౨౯-వా.

(౨) భా-పర-స-అ.

(౩) పా-నూ-౩-౨-౮౩.

(౪) పా-నూ-౬-౩-౬౭.

(౫) తుడా-౧౭౯-ప-అ-సే.

(౬) పా-నూ-౬-౧-౪౭.

(౭) పా-నూ-౩-౧-౨౫-వా.

ప-వి॥ మాధ్వేన, యయా, ఘృష్ట్యా, స్వజానునీ, త్వజ్యమానేన, ప్రాపి, సుభేన, యశోదా, స్వజానునీత్వజ్యమానేన. ౧౦.

వ్యా॥ (మాధ్వేనేతి) క్రమాత్త్వజ్యమానేన మాధ్వేనవిశిష్టః, స్వజానునీఘృష్ట్యాయయా; ఈదృశీమవస్థాంప్రాప్తృత్వార్థః-యశోదాచ తదా సుభేన ప్రాపి. కీదృశేన-(స్వజానునీత్వజ్యమానేన) స్వజస్య-పుత్రస్య, అనునీతిభిః-ప్రియవచనైః, తత్తచ్ఛేష్టాదశకనసముత్కైః అజ్యమానేన-పూజ్యమానేన॥ ౧౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, ఆయవస్థను మెల్లమెల్లఁగవదలి కొంతకాలమునకుఁ దనమో కాశ్చనీడ్చుకొని వెళ్ళినారంభించెను. యశోదాదేవి తనసుతుని ముద్దుమాటలచేతను లీలచేతను నత్యానందము నొందెను. ౧౦.

మూ॥ దధదనుపదమాఘ్రాతౌ సహనూపుర ఘోషవనితాభిః॥

చిక్రీడచహంసీభి సహనూపుర ఘోషవనితాభిః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ దధత్, అనుపదమ్, ఆఘ్రాతౌ, సః, హనూ, పురఘోషవనితాభిః, చిక్రీడ, చ, హంసీభిః, సహ, నూపురఘోషవనితాభిః. ౧౧.

వ్యా॥ (దధదితి) సః-శిశోః, పురఘోషవనితాభిః-పురస్త్రీభిః గోపస్త్రీభిశ్చ, ఆత్మానండపలాలయస్త్రీభిః, అనుపదమ్-పదేపదే, ఆఘ్రాతౌ-హనూదధత్, చలతఃస్వస్య నూపుర ఘోషవనితాభిః-నూపుర ఘోషేణ వనితాభిః-సంభక్తాభిః, (౧) “వనసంభక్తా” కర్తృశిక్తః; అగ్రీకృతాభిరిత్యర్థః; హంసీభిసహ చిక్రీడచ॥ ౧౧॥

తా॥ గోకులమందున్న గోపికలును, అనగరమందున్న తక్కినస్త్రీలును శ్రీకృష్ణుని కిహాలమందు ముద్దపెట్టుకొనిరి. అశ్రీకృష్ణుడప్పుడు, తన శ్రీసాదమందున్న నూపురమువలె శబ్దించుచు నచ్చట సంచరించుచున్న హంసపక్షులతోఁగూడ నాడుకొనెను. ౧౧.

మూ॥ స్వగతిం స్తచ్చాయా తనుజానుకరోతీతరోధోయ॥

శిశురిత్యమన్యతార్పితజానుకరోతీత రోధోయ॥ ౧౨॥

(౧) కోశత్రయేష్యశుద్ధం వాక్యమిదమ్. నూపురస్వేపఘోషోయాసాంతాః అత ఏవసంభక్తాః కృష్ణేన సమ్యక్సేవితాః - తాభిః - ఏవంచేదశుద్ధం నస్యాత్.

(౧) భాష-పర-సక-సేట్.

ప-వి॥ స్వగతిమ్, స్వ. ఛాయా, తనుజా, అనుకరోతి, ఇతరః, అధో, యన్, శిశుః, ఇతి, అనున్యత, అస్థితజానుకరః, అతీతరోధః, యన్. ౧౨.

వ్యా॥ (స్వగతిమితి) తస్యతనుజాఛాయా స్వగతిమనుకరోతి స్వ-
తంతథానుకుర్వాణాం ఛాయాంసకృష్టః, ఇతరశ్శిశుః, అధో-అధస్తాత్,
యన్-గచ్ఛన్, ఇత్యమన్యత. క స్త్రికాతలేవమమన్యత-అపికతజానుకరః-
భూమాసమపికతజానుమా స్తః, అతీతరోధః-క్రీడావశాదతిక్రాంతరోధః,
రోద్ధుమశక్యః, యన్-గచ్ఛన్, నవమమన్యత. యదాక్రీడార్థంజానుభ్యాం
కరాభ్యాంచగచ్ఛతి, తదాస్వగతిమనుకుర్వాణాంఛాయామ్, అన్యశ్శిశుర-
ధోగచ్ఛన్నిత్య మన్యతేత్యర్థః॥ ౧౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, తనయొక్క రెండుమోకాళ్ళను రెండు శ్రీహస్తములను
భూమిలోనుంచి విశ్పంఖలముగ విహరించుచున్నప్పుడు, తన ననుసరించియున్న తన
నీడనుజూచి, దానిని, తనతో నాడుకొనుచున్న మఱియొకబాలునిగాఁ దలంచెను.

మూ॥ స్నేహదజాతవిరహేచ్ఛాయామిత్రాయమాణతయా।

ఇతినుయతీప్రీతిమధాచ్ఛాయా మిత్రాయమాణతయా॥ ౧౩॥

ప-వి॥ స్నేహత్, అజాతవిరహేచ్ఛాయా, యామి, త్రాయమాణతయా, ఇతి, ను,
యతీ, ప్రీతిమ్, అధాత్, ఛాయా, మిత్రాయమాణతయా. ౧౩.

వ్యా॥ (స్నేహదితి) స్నేహత్ తదీయా ఛాయా, మిత్రాయ
మాణతయా-మిత్రవదాచరణాత్, తస్యప్రీతిమధాత్ - అకరోత్. కుతో
మిత్రాయమాణతా- స్నేహత్కారణాత్, అజాతవిరహేచ్ఛాయ-అసజ్జాత
విరహవాఞ్ఞా, అహమ్, కృష్ణం త్రాయమాణతయా-తదక్షణకరత్వేన,
యామి-గచ్ఛామి, ఇతిను-ఈదృశ్యాబుద్ధేవ, యతీ-గచ్ఛన్తిత్యర్థః గమనే
గమనం నివృత్తై నివృత్తిం స్థితౌస్థితిం చ కుర్వాణతయా రక్షణార్థమివ
గచ్ఛన్తి మిత్రవదాచరణిన్తిత్యర్థః. నుశబ్దఇవాగ్ధే॥ ౧౩॥

తా॥ తనస్నేహితుడు తనయందుఁ బ్రీతిచేఁ దననురక్షించుటకై యెల్లప్పుడూ
నెడబాయకుండునట్లున్న తననీడనుజూచి శ్రీకృష్ణుడా నందధిరితుడాయెను. ౧౩.

మూ॥ యాఛాయాకిలభద్రజ్జురాస్యచేష్టాభిరామాహి॥

సాత్వభిభాషణపూర్వజ్జురాస్యచేష్టాభిరామాహి॥ ౧౮॥

ప-వి॥ యా, ఛాయా, కిల, భద్రజ్జురా, అస్య, చేష్టా, అభిరామా, హి, సా, తు, అభిభాషణపూర్వమ్, కరాస్యచేష్టాభిః, ఆమాహి. ౧౮.

వ్యా॥ (యేతి) యా ఛాయాకిల, అస్య-కృష్ణస్య, ఇష్టా, తద్వదభిరామా, భద్రజ్జురా-ప్రీతికరీచ ; సా, తేనకృష్ణేన ఇతరవయస్యశిశువ దభిభాషణపూర్వమ్, కరాస్యచేష్టాభిః - హస్తచేష్టాభిర్ముఖచేష్టాభిశ్చ, ఆమాహి - పూజితాః; సఖినస్తశ్చనేన యాచేష్టాస్తాభిశ్చాయాం సంభావితవానిత్యర్థః. భద్రజ్జురేతి (౧) “క్షేమప్రియమద్రోచ” ఇతిఖచ్. (౨) “అరుద్వికషదజస్తస్య ముమ్” ఇతిపూర్వపదస్య ముమాగమః. ఆమాహీతి (౩) “మహాపూజాయామ్” ఆజ్ఞేపూర్వః కర్తృణిల్లుచ్. ౧౮॥

తా॥ తనకత్యన్తాహ్లాదజనకమై, తనవలె నతిసుందరమై విలసిల్లుచున్న తననీడ నుజూచి శ్రీకృష్ణుడు, తనన్నేహితుఁడైన బాలునివలె నానీడను, కౌగిలించుకొనుట, స్పృశించుట, ముద్దు పెట్టుకొనుట మాటలాడుట మొదలగు వ్యాపారములచేతఁ గొని యాడెను. ౧౮.

మూ॥ భయమకృతాస్యరవివశా దధికామానేనసాచ్చాయా॥

ధీర్యేనాధాయీచఘృతదధికామానేనసాచ్చాయా॥ ౧౯॥

ప-వి॥ భయమ్, అకృత, అస్య, రవివశాత్, అధికా, మానేన, సా, ఛాయా, ధీః, యేన, అధాయీ, చ, ఘృతదధికామా, ఆనేనసా, అచ్చాయా, యా. ౧౯.

వ్యా॥ (భయమితి) సా ఛాయా కదాచిద్రవివశాత్, మానేన-ప్రమాణేన, అధికాసతీ తస్య తాదృశంభయ మకృత. యేన-భయేన, అనేనసా-నిరవద్యేన, తస్యధీః, ఘృతదధికామా-భూత్. ఘృతనవనీత దధి ప్రదానేనవిదా నశాంతాభూదిత్యర్థః. తద్ధేతుత్వాదేవ భయస్య

నిరవద్యత్వమ్. సైవవిశేష్యతే. † అచ్చా-నిర్వలా, నవనీతాదిలోభేన
 యోగ్యత్వవ్యసనా యా ఘృతదధికామేతి (౧) “శీలితామిభిక్షాచరి
 భోగ్యణః” ఇతిప్రత్యయః॥ ౧౦౬॥

తా॥ ఒకదినము సూర్యోదయకాలమందుఁ దననీడను బొడుగుగఁ బెరిగియుండఁ
 జూచి శ్రీకృష్ణుఁడు భయపడెను. అప్పుడు యశోదాదులువచ్చి, పాలు పెరుగు నవ
 నీలము మొదలైన వానినిచ్చి యాభయమును మఱిపించిరి. ౧౦౬.

మూ॥ ఛాయాసుహృదాసజలం కరకమలజ్జుర్వతాశుశుభే।
 సస్పృష్టమైహికరకే కరకమలజ్జుర్వతాశుశుభే॥ ౧౦౭॥

ప-వి॥ ఛాయాసుహృదా, సజలమ్, కరకమ్, అలజ్జుర్వతా, శుశుభే, సః
 స్పృష్టమ్, ఐహి, కరకే, కరకమలమ్, కుర్వతా, ఆశు, శుభే. ౧౦౭.

వ్యా॥ (ఛాయేతి) అత్రఛాయాశబ్దః ప్రతిబిమ్బవిషయః. కరకా
 దికముదధానం కదాచి దవనతేన ముఖేన ప్రేక్షమాణే కృష్ణే తదస్తరు
 పలజ్ఞేన, సజలంతత్కరకాదిక మలజ్జుర్వతా, ఛాయాసుహృదా-
 ప్రతిబిమ్బాభ్యేన సుహృదా, శుశుభే- శోభితమ్. తతశ్చ తేన కృష్ణేన
 తస్మింశ్చ తచ్చాయాసంబద్ధాత్ శుభే కరకే-కరకాదికే, స్వం కరకమలమ్-
 హస్తామ్బుజమ్, కుర్వతా-తత్ర ప్రవేశయతా, సః-ఛాయాసుహృత్,
 ఆశుసంస్పృష్టమ్, ఐహి - ఈహితః॥ ౧౦౭॥

తా॥ మఱియుఁకప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁ డాడుకొనుచుండఁగా నొకజలపాత్రమును
 వంగిచూచి యచ్చట విలసిల్లుచున్న తన ప్రతిబింబమును దనన్నేహితునిగాఁదలంచి
 దానిని స్పృశించుటకై నాజలపాత్రమందుఁదన శ్రీహస్తమునుంచెను. ౧౦౭.

మూ॥ తేనై పికిలోత్థానే కరశాఖాలమ్బతావ్యవధికేన।
 యేనార్థ్యాశ్రుతిరతిశుభకరశాఖాలమ్బతావ్యవధికేన॥ ౧౦౮॥

ప-వి॥ తేన, ఐహి, కిల, ఉత్థానే, కరశాఖాలమ్బతా, వ్యవధికేన, యేన,
 అర్థ్యా, శ్రుతిః, అతిశుభకర శాఖా, అలమ్. బత, అవ్యవధికేన. ౧౦౮.

† అత్ర “ధీరేవవిశేష్యతే” ఇతికృత్విత్పాదః. ‡ “త్యక్తవ్యసనా” ఇతికృత్విత్
 (౧) పా-నూ-౩.౨-౧-వార్త.

వ్యా॥ (తేనేతి)వ్యవధికేన-నిస్సీమమహిమ్నా, ఉత్థానే నిమిత్త భూతే, కరశాఖాలవృతా-అఙ్గుల్యవృష్టమ్భసాపేక్షత్వమ్, ఐషికిల;అన్యఙా ఉత్థాతుమశక్నువన్ యశోదాదీనా మఙ్గులిం గృహీత్వా తదవప్త మ్భేనోత్థాతుమిచ్ఛామకరోదిత్యర్థః. సవవిశేష్యతే. అతిశుభకరశాఖా- అతిమాత్రంశుభానామ్-శ్రేయసామ్, హేతు భూతాభి శ్శాఖాభి ర్యుక్తా శ్రుతిః, యేన-భగవతా, అవ్యవధికేన-వ్యవధానరహితేన, సాక్షాత్ప్రతిపా ద్యేన, అలమ్, అర్థ్యా-అర్థవతీ భవతి. సాక్షాన్నారాయణ వాసుదేవ కృష్ణదేవకీపుత్రాదిశబ్దరేవ యం ప్రతిపాదయన్తీత్యర్థః - బతశబ్దః- కవేః పరిత్రోషం ద్యోతయతి॥ ౧౭॥

తా॥ సాక్షాత్సకలవేద ప్రతిపాద్యుడై యమితమహిమగల యాశ్రీకృష్ణుడు స్వయముగలేచి నిలుచుటకసమర్థుడై యశోదాదుల చేతుల వేళ్ళనుబట్టుకొని లేచెను.

మూ॥ దధిముషవిక్షుప్తపదే క్రమేణయన్తేనరోదస్యాః॥

బలిసవిధగేనమాతాక్రమేణయన్తేనరోదస్యాః॥ ౧౮॥

ప-వి॥ దధిముషః, విక్షుప్త, పదే, క్రమేణ, యన్తే, నరః, దస్యాః, బలిసవి ధగేన, మాతా, క్రమేణ, యః, తేన, రోదస్యాః. ౧౮.

వ్యా॥ (దధిముషఇతి) తస్య దధిముషః-దధిమోషంకుర్వతః, దస్యాః, పదే, క్రమేణ-పర్యాయేణ యన్తే - గమనశిక్షణేన యత్నివతీ, నరః-పురుషాః, విక్షుప్త, కృష్ణవవవిశేష్యతే. యఃఖిలు, తేనైవస్వేనక్రమే ణ-పాదవిక్షేపేణ, బలిసవిధగేన-మహాబలేస్సమీపంగతేన, రోదస్యార్థా తా-ద్యావాపృథివ్యోఃపరిచ్ఛేదకోఽభవత్. క్రమశబ్దః-పూర్వత్ర పర్యా యవాచీ; పరత్ర-పదవిక్షేపవాచీ. క్రమేరుదాత్తోపదేశత్వాత్ (౧) “నోదాత్తోపదేశస్య” ఇత్యాది నావృద్ధిప్రతిషేధః. యన్తేఇతి - (౨) “యసుప్రయత్నే” నిష్ఠాన్తః. (౩) “యస్యవిభాషా” ఇతి ఇట్ ప్రతి షేధః. నరఇతి -నృశబ్దాద్భహువచనమ్. మాతేతి తృజన్తః॥ ౧౯॥

తా॥ పూర్వము బలిచక్రవర్తి యాక్రమించిన భూమ్యస్తరిక్షముల నే శ్రీపాదములుకొలిచెనో, శ్రీకృష్ణుడా డిష్టుడా శ్రీపాదములచేత మెరుగుమొదలైనవానిని దొంగిలించి యారగించుటనే మెల్లమెల్లగఁ బోవుచుండ నచ్చటనున్న పారాశోభననుభవించిరి.

౧౮.

మూ॥ చేష్టాభిరభాత్యహిన్మాననుకుర్వహ స్త్యముఖ్యాభిః॥

భాత్యసదపిలీలాభిర్ననుకుర్వహ స్త్యముఖ్యాభిః॥ ౧౯॥

ప-వి॥ చేష్టాభిః, అభాత్, సః, హి, నృన్, అనుకుర్వన్, హస్త్యముఖ్యాభిః, భాతి, అనత్, ఆపి, లీలాభిః, నను, కుర్వన్, హస్తీ, అముఖ్యాభిః.

౧౯.

వ్యా॥ (చేష్టాభిరతి) చేష్టాభిః, హస్త్యముఖ్యాభిః - హస్తభవాభిః ముఖభవాభిః, సః - కృష్ణః, శిశుత్వాత్ నృననుకుర్వన్, అభాత్. మనుష్యాణామనుకరణ మసత్కర్త కుర్వాణః కథమశోభతేతి చేత్ - తత్రోచ్యతే ; అముఖ్యాభిః - అప్రశస్తాభిః, లీలాభిః - చేష్టాభిః, అసదపి - కుత్సితమపి, ద్రుమభక్తాదికం కుర్వహస్తీ భాతిననుభాత్యేవ. అసదర్థమప్యనుతిష్ఠతామీదృశానాం శోభమానతా దృష్టా ; అతస్తస్య శిశోరనుకరణం కుత్సితమపి శోభాహేతురిత్యర్థః. హస్త్యముఖ్యాభిరతి - హస్తముఖశబ్దయ్యోభావాధే (౧) “శరీరావయవాద్యత్” ఇతియత్ప్రత్యయః॥

౧౯॥

తా॥ మనుష్యులేదైననొక పనిచేయునప్పుడు వారిహస్తాదులలో నేవిధమైన చేష్టలుకలుగునో, వారుమాటలాగునప్పుడును నొకరినిచూచినప్పుడును భోజనాది వ్యాపారములందును వారి ముఖమందే విధమైన చేష్టలుకలుగునో, శ్రీకృష్ణుడా చేష్టలనావిధముగనే యనుకరించుచుండెను. గొప్పవారికి తుద్రమైన యీయనుకరణము తగునాయని శకింపరాదు, గొప్పయేనుగునూడ చిట్లును బీకుట మొదలగు తుద్రవ్యాపారములను జేసినప్పటికిని, గొప్పవృగమనియే ప్రసిద్ధిబొంది విలసిల్లుచున్నది.

౧౯.

మూ॥ అలభతసపురోవర్తినికాకేతీవాక్షరసదేశమ్॥

తస్యతురవమనుకుర్వహ కాకేతీవాక్షరసదేశమ్॥ ౨౦॥

ప-వి॥ అలభత, సః, పురోవర్తిని, కాకే, అతీవ, అక్షరసదే, శమ్, తస్య, తు, రవమ్, అనుకుర్వన్, కాకా, ఇతి, ఇవ, అక్షరసదేశమ్.

౨౦.

వ్యా॥ (అలభ తేతి)సః-శిశుః, పురోవ ద్వింకాకే, అతీవ-భృశమ్, అక్షరసదే-ఇన్ద్రియరసప్రదే, శైశవాత్ చక్షుషః ప్రీతికరే, శమ్-మన స్సుఖమ్, అలభతః సవవిశేష్యతే. తస్య కాకస్య రవమ్-శబ్దమ్, స్వవా చాఅనుకుర్వత్. కీదృశం రవమ్ - (కాకేతివాక్షరసదేశమ్) కాకా ఇతి దృశస్య అక్షరస్య సదేశమివ ; సదృశమిత్యర్థః॥ ౨౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు తనముందటనున్న కాకమునుజూచిదానిశబ్దమునువినియాకా కముఅఱచినట్లుఁకా, కా॥అనిదానిశబ్దముననుకరించుచు బాల్యముగనుక సంతసించెను.

మూ॥ యశ్చిశురిహక్రమిత్యా ప్రాగాదిత బలిభుజేసితాంపుఘ్నీమ్॥

భిస్సాంసదాతుమగ్రేప్రాగాదితబలిభుజేసితాంపుఘ్నీమ్॥ ౨౧॥

ప-వి. యః, శిశుః, ఇహ, క్రమిత్యా, ప్రాక్, ఆదిత, బలిభుజే, సితామ్, పు ఘ్నీమ్, భిస్సామ్, సః, దాతుమ్, అగ్రే, ప్రాగాత్, ఇత బలిభుజే, సితామ్, పుఘ్నీమ్,

వ్యా॥ (యఇతి) యశ్చిశుః, ఇహ - లోకే, బలిభుజే - మహా బలే ర్భుజే, సితామ్ - బద్ధామ్, తద్భుజ బలవశీకృతామ్, పుఘ్నీమ్- భూమిమ్, ప్రాక్ - పూర్వస్థిన్ కాలే, క్రమిత్యా, ఆదిత-ఆత్మవాక్. సోఽయమ్, అగ్రే - పురోదేశే, ఇతబలిభుజే - ప్రాప్తాయ కాకాయ, పుఘ్నీమ్ - మహాతీమ్, సితామ్ - విశదామ్, భిస్సామ్ - ఓదనమ్, దాతుమ్, ప్రాగాత్ - ప్రయయా. కాకస్య ససంభ్రమాదన భక్షణ దీర్ఘన కుతూహలీ బహుమోదన మదాదిత్యర్థః. శైశవమార్థితోఽపికదాచి దతి మానుషచేష్టా భవతి, కదాచి దతిముగ్ధచేష్టా భవతి, లీలావైచిత్ర్యాదిత్యుక్తం భవతి. క్రమిత్యేతి. (౧) “ఉదితోవా” ఇతి ఇట్. ఆదితేతిలుట్. (౨) “దాక్షావాసే” (౩) “అజోదోనాస్య విహరణే” ఇత్యాత్తనేపదమ్ (౪) “స్థాఘ్నిరిచ్చ” ఇతీత్వమ్. సిచఃకి త్యశ్చ. సితామితి. (౫) “షిష్కోబద్ధనే” నిష్ఠా పూర్వత్ర ; ఉత్తరత్ర వర్ణవాచీ. ప్రాగాదితి (౬) “ఇణోగాలుజీ” ఇతిగాదేశః॥ ౨౧॥

(౧) పా-నూ-౨-౨౫౬.

(౨) జుహో-౬-ఉ-ఆ.

(౩) పా-నూ-౧-౩-౨౦

(౪) పా-నూ-౧-౨-౧౭.

(౫) స్వా-౨-ఉ-స-ఆని.

(౬) పా-నూ-౨-౪-౪౫.

తా॥ బలిచక్రవర్తి పరీక్షించి కొనిన భూమండలమును ముందాక్రమించిన త్రివిక్రముండే యిష్టఁడు శ్రీకృష్ణుఁడై యవతరించి, కాకముఖమీస వేడుకచూడవలయునని యొకగొప్ప ముద్ద సాదకుఁడై కొని కాకమునకు వేయుటకై వెళ్ళెను. ౨౧. మూ॥ లాల్యాదిపంస్పృష్టం పరమాదుద్రావమేఘానామ్ |

ప్రతిగర్జన్యోహంతో పరమాదుద్రావమేఘానామ్ || ౨౨ ||

ప-వి॥ లాల్యాత్, దీపమ్, స్పృష్టమ్, పరమ్. ఆదుద్రావ, మే, అఘానామ్, ప్రతిగర్జన్, యః, హంతా, ఆ-ఉపరమాత్, ఉద్రావమేఘానామ్. ౨౨.

వా॥ (లాల్యాదితి) పరమ్ - కేవలమ్, లాల్యాత్ - బాల్యప్రయుక్తయా లాలతయా, దీపం స్పృష్టమ్, సశిశుః, ఆదుద్రావ - ఆభిముఖ్యేనగతవాక్. సవపవిశేష్యతే. (మేఅఘానాం హంతా)మే ఇతి కవిరాత్తానమ్ నిర్దిశ్యాఽహ. మే - మమసంబద్ధినామ్, అఘానామ్ - పాపానామ్, హంతేత్యర్థః. సవప విశేష్యతే. యదామేఘాగజఙ్ఘ్రి, తదా, ఉద్రావమేఘానామ్ - ఉత్క్లష్టప్రవాణాం మేఘానామ్, ఆఉపరమాత్ - యావదుపరమోభవేత్, తావద్బాల్యాత్ప్రతిగర్జన్యః ; సవపమకరోదిత్యర్థః || ౨౩ ||

తా॥ నాయొక్క సకలపాపములనుహరించువాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు బాల్యచాపల్యముచేత దీపమును జేతులతోఁ బట్టుకొనుటకై పలుకఁజెను. మేఘము గొప్పగర్జనముచేయునప్పుడుఆది ముగియునట్లుకాదు నామాదిరిగ నే గర్జించుచుండెను. ౨౨. మూ॥ నభయంకిలయం మోక్షాధ్వంతం యన్నామతోనశ్యేత్ |

సోయమభైషీద్ధాన్తాద్ధాన్తం యన్నామతోనశ్యేత్ || ౨౩ ||

ప-వి॥ న, భయమ్, కిల, యమ్, మోక్షాధ్వన్తమ్, యన్, నా, మతః, న, శ్యేత్, సః, అయమ్, అభైషీత్, ధాన్తాత్, ధాన్తమ్, యన్నామతః, నశ్యేత్. ౨౩.

వా॥ (నభయమితి) మోక్షాధ్వన్తమ్ - మోక్షమంగణాన్తన్తభూతమ్, ప్రాప్యభూమిభూతమ్, యం యక్ - ప్రాప్నువక్, అవగచ్ఛన్వా, నా-పురుషః, మతః - సంభావితోభూత్వా-భయమ్, సాంసారికమ్, సనశ్యేత్ - శ్యేదేవ, భిన్ద్యాదేవేత్యర్థః. (౧) “శోతనూకరణే” (౩) “దివాదిభ్యః” ఇతిశ్యేత్. (౩) “ఓతశ్యేని” ఇత్యోకారలోపః.

(౧) దివా - పర - స - అ.

(౨) పా-నూ-౩-౧-౨౯.

(౩) పా-నూ-౨-౩-౨౧.

సోఽయంకృష్ణః బాల్యమాస్థితః, ధ్వాంతాత్ - తిమిరాత్, అభైషీత్. సపవ
విశేష్యతే, యన్నామతః - యన్నామసజ్జీర్తనమాత్రేణ, ధ్వాంతమ్ -
పాపాఖ్యంతమః, నశ్యేత్ - వినాశంగచ్ఛేత్ || ౨౩||

తా|| అర్చిరాది మార్గముచే బొందఁదగినయే శ్రీకృష్ణుని బొంది నరుఁడు సంసార
రథయమునవదిలి మహనీయుఁడగునో, ఎవనియొక్క నామము సజ్జీర్తనమాత్రముచే
సకలపాపములను నశింపఁజేయుచున్నదో, అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు చీకటినిజూచి భయ
పడెను. ౨౩.

మూ|| సేన్ద్రాకుర్వన్ సతుధృత ముద్దిశ్యక్షీప్రదేశిన్యా |
ఐహతవిధుమాగమయితు ముద్దిశ్యక్షీప్రదేశిన్యా || ౨౪||

ప-వి|| సేన్ద్రా, కుర్వన్, సః, తు, ధృతముత్. దిశి, అక్షి, ప్రదేశిన్యా, ఐహ
త, విధుమ్, ఆగమయితుమ్, ఉద్దిశ్య, క్షీప్రదేశిన్యా. ౨౪.

వ్యా|| (సేన్ద్రావితీ)ధృతముత్ - ధృతప్రీతిః, సేన్ద్రా - చంద్రీవత్యామ్,
దిశి, అక్షి - చక్షుః, కుర్వన్ - ప్రహిణ్య, ప్రదేశిన్యా - అజ్ఞుల్యా, క్షీప్ర
దేశిన్యా - శీఘ్రమాదిశన్త్యా, విధుమ్ - చంద్రీమ్, ఉద్దిశ్యమాధ్యత్త మాగ
మయితు మైహత || ౨౪||

తా|| అశ్రీకృష్ణుఁడు, చంద్రుఁడుదయించిన దిక్కునుజూచి గొప్పసంతోషము
గలవాఁడై, తనచూపుడువ్రేలితోఁ జంద్రునిజూపి, ఈబింబమును దీసికొని రమ్మని యా
శించి చెప్పెను. ౨౪.

మూ|| స్తాసురఃకంసాదా నక్షత్రేశస్యతేజోయః |
సోరమతసఖిపరివృతో నక్షత్రేశస్యతేజోయః || ౨౫||

ప-వి|| స్త, ఆసురే, ఇహ, కంసాదా, న, క్షత్రే, శస్యతే, అజః, యః, సః,
అరమత, సఖిపరివృతః, నక్షత్రేశస్య, తేజోయః. ౨౫.

వ్యా|| (స్తేతి) కంసాదా వాసురే క్షత్రే - క్షత్రియజాతౌ, యః,
అజః, నశస్యతేన్త - నప్రశస్యతే, నస్తాయతే, సః సఖిపరివృతః నక్ష
త్రేశస్య - చంద్రీస్య, తేజోయః - తేజఃప్రాప్తః, అరమత - క్రీడితవాన్.
తేజోయ ఇతి యాతే. (౧) “అతోనుపనగేకః” ఇతికః || ౨౫||

తా॥ చంద్రునివంటి కాంతిగల శ్రీకృష్ణుడు తన స్నేహితుల తోఁగూడ నాడు కొనుచుండెను. కంసాద్యాఘర ప్రకృతులు శ్రీకృష్ణుని దివ్యచేష్టితముల నామోదింప రైరి.

౨౫.

మూ॥ అగ్నిస్పర్శే తాయత గుఱ్ఱాపుఞ్జానుదీక్షమాణేన |

త్రేనేచగోపనిచితాన్ గుఱ్ఱా పుఞ్జానుదీక్షమాణేన | ౨౬॥

ప-వి॥ అగ్నిస్పర్శే, అతాయత, గుఱ్ఱా, పుఞ్జా, అనుదీక్షమాణేన, త్రేనే, చ, గోపనిచితాన్, గుఱ్ఱాపుఞ్జాన్, ఉదీక్షమాణేన.

౨౬.

వ్యా॥ (అగ్నిస్పర్శఁ ఇతి) మాధ్వాదగ్నిస్పర్శే అనుదీక్షమాణేన-సజ్గుల్యమానేన, ఉద్యోగంకుర్వతా తేన, పుఞ్జా-పురుషేషుగోపేషుజాతా, గుఱ్ఱా-శబ్దః శ్రీ (అవ్యక్తవాచీ). అతాయత - విస్తృతాభూత్. తస్యాగ్ని స్పర్శోద్యోగందృష్ట్వా సర్వే కోలాహలంకృతవస్త్ర ఇత్యర్థః. కించ-గోపనిచితాన్ - గోపైః క్రీడార్థం సమూహీ కృతాన్, గుఱ్ఱాపుఞ్జాన్-ఫలసమూహాన్, ఉదీక్షమాణేన-పశ్యతా, అనేన-త్రేనే-త్రాసః కృతః. మాధ్వాత్ ప్రథమమగ్ని స్పర్శోద్యోగకాలే భయం నజాతమ్ ; తత్రోష్ణోపలమ్భాత్, తతఃపశ్చాద్గుఱ్ఱాపుఞ్జేషు యాప సామ్యాదగ్నిరితి భ్రాన్త్యా ఉష్ణోపలమ్భశబ్ద-యా భీతీ జాతేత్యర్థః. అతాయతేతి. (౧) “తనువిస్తారే” లజ్జిభావేయక్. (౨) “తనోతేర్యకి” ఇత్యాత్వమ్. గుఱ్ఱేతి. (౩) “గుఱ్ఱ అవ్యక్తేశ బ్దే” (౪) “గురోశ్చహలః” ఇత్య కారప్రత్యయః- త్రేనే ఇతి త్రనేభావేలిట్. (౫) “వాఙ్మభ్రముత్రసామ్” ఇత్యే త్వాభ్యాసలోపా॥

౨౬॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు బాల్యముచేత నగ్నిని మట్టుకొనఁబోయెను. దానిని జూచిన వారు హాహా కారముచేసిరి. వెనుక నొకదినము గోవులుచేనాటకై సుంపుగఁ జేర్పఁబడి

శ్రీ కుండలీతగ్రంథః-కావచిత్కః.

(౧) తనా-ఉ-స-నే.

(౨) పా-నూ-౬-౪-౪౪.

(౩) భ్యా-అ-అ-అ.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౧౦౩.

(౫) పా-నూ-౬-౪-౧౨౪.

నవై అగ్నివలెనెఱ్ఱనివై యున్న గురిగింజలనుజూచివీనిదగ్గఁబోయినయెడలఁ గాల్చునని భయపడెను. ౨౬.

మూ॥ పశ్యన్మునీనాసజటిలాన్ దణ్డభృతోదరమహోదన్తాన్ |

అభిభేదు క్తస్త్వవిలసదణ్డ భృతోదరమహోదన్తాన్ || ౨౭॥

ప-వి॥ పశ్యన్, మునీన్; సః, జటిలాన్, దణ్డభృతః, దరమహోదన్తాన్, అభిభేత్, ఉక్తస్త్వవిలస దణ్డభృతోదర మహోదన్తాన్. ౨౭.

న్యా॥ (పశ్యన్మితి) సః-కృష్ణః, జటిలాన్-జటాధరాన్, దణ్డభృతః-దణ్డమ్-యష్టిమ్, బిభ్రాణాన్, దరమహోదన్తాన్ - శఙ్ఖసదృశతేజస్కదన్తాన్, స్వదశనార్థ మాగతాన్మునీన్పశ్యన్, అభిభేత్. పునస్తవవ విశేష్యనే. (ఉక్తస్త్వవిలసదణ్డభృతోదరమహోదన్తాన్.) స్వ(అణ్డః జగదణ్డః, భృతః-పూరితః, ఉదరః, విలసన్ అణ్డభృతోదరో విలసదణ్డభృతోదర ఇతివిశేషణసమాసః. తస్యైవపునః స్వశబ్దేన విశేషణసమాసః. మహానుదన్తో మహోదన్తః, తస్యపూర్వపదేనషష్ఠీసమాసః. తతఃఉక్తశబ్దేన బహువ్రీహీః.) స్వస్త్వవిలసతః-భాసమానస్య, అణ్డః భృతస్త్వ-పూరితస్య, ఉదరస్య మహానుదన్తః, ఉక్తః - కీర్తితః. యైః తేతథోక్తాః॥ ౨౮॥

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణుఁడు తనయుదరమందనేక బ్రహ్మాణ్డములను భరించి విలసిల్లుచున్నాఁడని యితని మాహాత్మ్యమును స్తుతించుచు నతని సేవింప వచ్చుచున్న మహర్షుల జటామండలదండములనుజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు భయపడెను. ౨౭.

మూ॥ తంభూషణమబుభూషత్స వయోజాతీయ మురురయతః |

వత్సకులమన్యధావత్సవ యోజాతీయ మురురయతః॥ ౨౯॥

ప-వి॥ తమ్, భూషణమ్, అబుభూషత్, సః, వయోజాతీ, యమ్, ఉరురయతః, వత్సకులమ్, అన్యధావత్, సవయోజాతీయమ్, ఉరురయతః.

వ్యా॥ (తమితి) సః-కృష్ణః, తంభూషణమ్, అబుభూషత్-భూషి
తవాః. నభూషణాయతాఽప్య శోభా, ప్రత్యుత తదాయతా భూషణ
శోభేత్యర్థః. కంభూషణమ్-వయోజాతీ-బాల్యవయశ్చ వల్లవజాతిశ్చ,
మంభూషణమ్, ఉరురయతః-అగ్రీకురుతః; వయసోజాతేశ్చానుగుణేన
భూషణేన భూషితత్వార్థః. ఏవం భూషితస్య, సవయోజాతీయమ్-ఈష
క్ష్మాన్యన మిత్రసదృశమ్, వత్సకులమ్, ఉరురయతః-మహతా వేగేన,
అన్యథావత్. అబుభూషదితి. (౧) “భూషలలజ్జాశేవా” చురాదిః
ః. లుజీఅగ్లోపిత్యాదుపధాప్రాస్వత్వాభావః. ఉరురయత ఇతి ఉరురీ
శబ్దాత్ప్రీకారవాచినః. (౨) “తత్కరోతి” ఇతిః. లట్ ద్వివచనమ్॥

త॥ శ్రీకృష్ణః తనగోపకులమునకును బాల్యవృద్ధమున దగిన యేయేయాభర
ణములను ధరించెనో నాయాయాభరణములితని విగ్రహసంబంధముచే శోభాయమానము
బాయెను. ఆయాభరణములను ధరించుకొని, తనస్నేహితులవలె తనకత్యస్తప్రియము
లైన దూడల వెంబడిపట్టుగిడెను. ౨౦.

మూ॥ తేనకృతమ్ వత్సేష్వితరహఃకథ జ్ఞేత్రమాశయేతేన।
న స్తపితరారతం బహిరహఃకథ జ్ఞేత్రమాశయేతేన॥ ౨౧॥

ప-వి॥ తేన. కృతమ్, వత్సేషు, ఇతరహఃకథమ్, చిత్తమ్, ఆశయా, ఇతేన,
న, స్త, పితరా, రతమ్, బహిః, అహః, కథమ్, చిత్, తమ్, ఆశయేతే, న. ౨౧.

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన, ఆశయా-వత్సోపలాలన విషయయా,
ఇతేన-ప్రాప్తేన, వత్సేషు ప్రియభూతేషు, ఇతరహఃకథమ్-ప్రాప్తరహ
స్యశారాకథమ్, చిత్తంకృతమ్. అజానతోఽపివత్సాన్ జానతఇవ విష
యాకృత్యతేషాం కర్ణేషురహస్య కథాఖ్యానకరీం ధియం మాగ్ధ్యాచ్చ
కాశేత్యర్థః. కిజ్ఞ-తైర్వైర్వైర్వయస్యైశ్చస్యగృహాద్భహిః, అహః-
దివసంసవః, సర్వస్త్రిదివసే, రతమ్-క్రీడంతమ్, తమ్, పితరా కథ
జ్ఞేన్ననఆశయేతేస్త. భోజనపరాజ్ఞుభతయా సదాక్రీడంతం యథా

కథ జ్ఞానాశయితుమ్ శక్తావిత్యర్థః. అహరితి. (౧) “కాలాధ్వనో
రత్యస్తసంయోగే” ఇతి ద్వివీర్యా. ఆశయేతే ఇతి (౨) “అశభోజనే”
ణ్యస్తః॥ ౨౯॥

తా॥ చూడల యుపలాసమందాసక్తుడైన శ్రీకృష్ణుడు జ్ఞానహీనములైన
యాచూడల చెవులలో నేకాంశముగ మాటలను జెప్పబోయెను. దినమంతయు పిధు
లలో బాలులతో నాడుకొనియున్న యీకృష్ణుని దల్లిదండ్రులు కష్టపడి పిలిచుకొని
వచ్చి భోజనముచేయించిరి. ౨౯.

మూ॥ స్వంస్యస్యశయితవత్సదలికేలికమలకమాలాపి।

తత్రబభావప్యనుకృతలసదలికేలికమలకమాలాపి॥ ౩౦॥

ప-వి॥ స్వమ్, స్యస్య, శయితవత్సదలికే, అలికమ్, అలకమ్, అలాపి, తత్ర,
బభౌ, అపి, అనుకృతలసదలికేలికమ్, అలకమాలా, అపి. ౩౦.

వ్యా॥ (స్వంస్యస్యేతి) తేనకృష్ణేన, శయితవత్సదలికే-శయి
తస్యవత్సస్య సతి-పూజితే, అలికే-లలాటే, స్వమ్-ఆ త్తీయమ్, అలికమ్-
లలాటమ్, స్యస్య, అలకమ్-అలమ్, పర్యాప్తమ్, అలాపి - అలాపితమ్,
అభాషణంకృతమ్-కరాభ్యాం కర్ణాగృహీత్వా తల్లలాటే స్వలలాటం
స్యస్య శయితేన వత్సేన సహజభాషణం కృతవానిత్యర్థః. ఏవం
కుర్వాణే త స్త్రి, తత్ర-తస్యవత్సస్యలలాటే తదీయా అలకమాలా-అల
కస స్తతిరపి, బభౌ- కథమ్-(అనుకృతలసదలికేలికమ్) క్రియావిశేషణ
మిదమ్. అనుకృతా లసతాం ఆలీనాంకేలిః-క్రీడా, యేనత త్తథో క్తమ్.
అలకమితి-అలంశబ్దాత్సార్వే. (౩) “అవ్యయసర్వనామ్నామ్” ఇత్య
కచ్. అలాపీతి (౪) “రపల ఫవ్యక్తాయాంవాచి” భావేలుజ్ ॥ ౩౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, పండుకొనియున్న చూడలలలాట ప్రదేశములలోఁ దనలలా
టమునుబొందికగ నుంచుకొని వానితో మాటలాడుచుండెను. అప్పుడు ఆచూడల
ముఖముమీఁదఁ బడియున్న యితని నల్లని యలకభారము తుమ్మెదలు సచ్చరించునట్లు
శోభిల్లుచుండెను. ౩౦.

మూ॥ సఖిజనమనుస్మత్య ప్రతిసంకర్షణతస్ససారవత్సమయమ్।

అనుకృతరవో వాలధిసంకర్షణతస్ససారవత్సమయమ్॥ ౩౧॥

ప-వి॥ సఖిజనమ్, అనుస్మత్య, ప్రతి, సంకర్షణతః, సః, సారవత్సమయమ్, అనుకృతరవః, వాలధిసంకర్షణతః, ససార, వత్సమ్, అయమ్. ౩౧.

వ్యా॥ (సఖి) సఖిపదమ్ - చరమేణాఽయమితి పదేన సంబధ్యతే. సంకర్షణతఃప్రతీతి - సఖిజనవిశేషణమ్. సంకర్షణత్యప్రతినిధీభూతమ్ - జయసా క్షీడయాచాఽనేన సదృశమిత్యర్థః. (౧) “ప్రతిః ప్రతినిధి ప్రతిదానయోః” ఇతి ప్రతేః కర్తృప్రపచనీయ సంజ్ఞా. (౨) “ప్రతినిధి ప్రతిదానేచ యస్తాత్” ఇతి పఞ్చమీ, (౩) “ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః” ఇతి తసిః. పునరపి సఖిజన ఏవవిశేష్యతే. (సారవత్సమయమ్) సారవాణ-ఉత్పన్నః, సమయః-సజ్జతిః, సజ్జేతోపాయః, యస్యసతతోక్తః. సోఽయంకృష్ణః, ఏవంవిధమ్ సఖిజన మనుస్మత్య వత్సం ససార-అనుస్మతవాణ్. కింకృత్వా-వాలధిసంకర్షణతః-తద్వా లధే స్సంకర్షణంకృత్వా. సఏవవిశేష్యతే. అనుకృతరవః - వాలధే స్సంకర్షణేన రవతో వత్సస్య రవం వాచాఽనుమర్శన్॥ ౩౧॥

తా॥ సహవాసయోగ్యులై శ్రీబలరామునితో సమానులైయున్న స్నేహితులతోఁగూడవెల్లి యాడుకొనుచు, దూడయొక్క తోఁకనుబట్టి యీడ్చెను. అప్పుడొదూడ యఱచినట్లు తాను నఱచెను. ౩౧.

మూ॥ వృషభేణోపేత్రయ్యా నుపాధిరూఢస్తదాశయానేన।

స్పృశతాకకుదంయోభా నుపాధిరూఢస్తదాశయానేన॥ ౩౨॥

ప-వి॥ వృషభేణ, ఉపేత్రయ్యా, అనుపాధిః, ఉభః, తదా, శయానేన, స్పృశతా, కకుదమ్, యః, భాణ్, ఉపాధిరూఢః, తదాశయా, అనేన. ౩౨.

వ్యా॥ (వృషభేణేతి) తదా-క్షీడాకాలే, శయానేన వృషభేణ, సః-కృష్ణః, ఉపేత్ర-ఉఁఠోఽభూత్. కీదృశః-త్రయ్యా - వేదత్రయేణ,

అనుపాధిః - కారణాంతర రహితః, ఊహః. భగవన్తం ప్రతిపాదయతో
 వేదస్య తత్త్వరూపదేశాత్ అన్యత్రతాత్పర్యం నాఽస్తీత్యర్థః.
 ఇన్ద్రావరుణాది ప్రతిపాదకానాం మన్తాణాం కర్తృణితాత్పర్యా తత్తద్దే
 వతామహిన్ని తాత్పర్యం నాఽస్తి; భగవత్ప్రతిపాదికాయాస్తు
 నారాయణాను వాకాద్యాత్తికాయా ఉపనిషదః కర్తృదినన్నిధానా
 భావాత్, ఉపాన్యభూత పరమపురుష యాథార్థ్యమేవ తాత్పర్యార్థః.
 ఏవంవేదైరూహస్య ఇదానీం వృషభేణోహే. వృషభో విశేష్యతే.
 యోవృషభః, భా-దీప్య మానఃకిల, అనేన-కృష్ణేన, ఉపాధిరూహః-
 ఉపేత్యాఽఽరూహః. కస్తా త్కారణాత్-తదాశయా - అధిరోహణాశ
 యేత్యర్థః. కింకుర్వతా - కకుదంస్పృశతా-తస్య పృష్ఠభాగేఽధిరుహ్య
 కరకమలేన కకుదంపరామృశతేత్యర్థః. ఊహే ఇతివహేః కర్తృలిప్.
 (౧) “వచిస్వపి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. భానితి (౨) “భాదీప్తా,
 శత్రన్తః॥ 3౨॥

తా॥ సమస్తవేదములచే సాక్షాత్ ప్రతిపాదింపబడిన శ్రీకృష్ణుడు పండుకొని
 యున్న ఒకవృషభము మీద నెక్కి దానియొక్కయూపురమును దనచేతితో బట్టుకొ
 నెను. అవృషభము శ్రీకృష్ణుని వహించి ఋక్మిలి శోభిల్లెను. 3౨.

మూ॥ కుతూహలీనభృశమురావాసారేమేఘనాదవతి॥

స్నేహాన్నదేసాసితవాసారేమేఘనాదవతి॥ 33॥

ప-వి॥ కుతూహలీ, సః, భృశమ్, ఉరా, ఆసారే, మేఘనాదవతి, స్నేహాత్,
 నదే, సాసితవాసాః, రేమే, ఘనాత్, అవతి. 33.

వ్యా॥ (కుతూహలీతి) ఉరా-మహతి, ఆసారే-వేగవతివహే,
 మేఘనాదవతి-మేఘుశబ్దయుక్తే వర్తమానేనతి, నదే, ఘనాత్-దృఢా
 త్, స్నేహాత్కారణాత్, అవతి-వినిపాతేభ్యో రక్షితినతి., సః-కృష్ణః,
 వహాదిషు కుతూహలాత్ సాసితవాసాః - అసితవాససా-రామేణ
 సహ, రేమే॥ 33॥

తా॥ నందగోపుఁడు అతిప్రేమచేత శ్రీకృష్ణుని యెచ్చటికిఁబోకుండ రక్షించుచు న్నప్పటికిని, మేఘము గర్జించుచు గొప్పవర్షమును వర్షింప నావర్షమందువెళ్ళి బలరామునితోఁగూడఁ గుతూహలముగ నాడుకొనెను. 33.

మూ॥ పఙ్కతుయేశ్రుతిర్యం మహతీహైషీప్రసాధనంనవ్యమ్।
బ్రూతేపఙ్కలీలాంమహతీహైషీ ప్రసాధనంనవ్యమ్॥ 3౪॥

ప-వి॥ పఙ్కతుయే, శ్రుతిః, యమ్, మహతీ, హై, టీప్రసాధనమ్, నవ్యమ్, బ్రూతే, పఙ్కః, లీలామ్, మహతి, ఇహ, విఠీ, ప్రసాధనమ్, నవ్యమ్. 3౪.

వ్యా॥ (పఙ్క-తి) హైశ్రవ్యాశ్చ క్యే. యం నవ్యమ్-స్తుత్యమ్, మహతీ-పూజితా, శ్రుతిః-వేదః, పఙ్కతుయే-వాపతుయే. టీప్రసాధనమ్-శీఘ్రుత రసాధనభూతమ్, బ్రూతే. అస్తి పురుషే లీలామ్, మహతి సంభావయ మానేసతి, పఙ్కః-కర్దమవప, నవ్యమ్-నూతనమ్, ప్రసాధనమ్-అలజ్కారమ్, విఠీ. నవ్యమితి పూర్వత్ర (౧) “ఋస్తుతౌ” ఇత్యస్తాత్ (౨) “అచో యత్” ఇతి యత్ప్రత్యయః. ఉత్తరత్ర నవశబ్దాత్ స్వాధికార్యత్ప్రత్యయః. (3) “నవస్యనూ ఆదేశః త్నప్ తనప్ ఖాశ్చ” ఇతి చక్కారాయత్తః. మహతీతి (౪) “మహాపూజాయామ్” శత్రస్తః. సప్తవ్యస్తః॥

తా॥ వేదములు, బ్రహ్మగులచే స్తుతింపఁబడిన యేశ్రీకృష్ణునిఁబ్రాణులపాపక్షయమునకుఁ గారణముగఁ జెప్పినవో, అట్టి శ్రీకృష్ణునికి, అడుకొనునప్పుడు మీఁదఁబడిన బురదయొక్క కణము మంచియాధరణమువలెఁ బ్రకాశించెను. 3౪.

మూ॥ బద్ధన్నిజమాయాయాం విభావరీ భానుపరికర్తా॥
పాంసుభిరరమతలేపితవిభావరీ భానుపరికర్తా॥ 3౫॥

ప-వి॥ బద్ధన్, నిజమాయాయామ్, విభౌ, అరీభాన్, ఉపరికర్తా, పాంసుభిః, అరమత, లేపితవిభావరీ భానుపరికర్తా. 3౫.

వ్యా॥ (బద్ధన్నితి) విభౌ-వ్యాపిన్యామ్, నిజమాయాయామ్-ఆత్మీయేవజ్ఞసే, అరీభాన్-శత్రుగజాన్, బద్ధన్, ఉపరికర్తా-ఉచ్చితచేష్టి

(౧) అదా-ప-స-సే.

(౨) పా-నూ-3-౧-౯౭.

(3) పా-నూ-౫-౪-3౦-వార్తి.

(౪) భౌ-ప-స-సే.

తస్య, (లేపితవిభావరీభానుపరికర్తా) యశోదయా లేపితయా విభా
వర్యా-హరిద్రయా, జాతః భానుః-ద్వీప్తిః, పరికర్తృత్వేన-అలంకారత్వేన,
ఆశ్రితః, తేనైవ వేషేణ పాంసుభిరరమత|| ౩౫||

తా|| శ్రీకృష్ణుడు తనయొక్క గొప్పవంచన వ్యాపారముచే శత్రువుల యేనుఁ
గుల నడ్డగించి కట్టివేసెను. స్నానముచేయించినప్పుడు యశోద పూసినపసుపుచే నతి
సుందర కాంతిగలవాఁడై యావేషముతోడనేవెళ్ళి మన్నులో నాడుకొనెను. ౩౫.
మూ|| ఆశిశదృభూన్ ద్విషాంయోపాంసురసంహననతానేన||

పాంసుభిరావిహరతాపాంసురసంహననతానేన|| ౩౬||

ప-వి|| ఆశిశత్, ఋభూన్, ద్విషామ్, యః, అపామ్, సురసమ్, హననతానేన,
పాంసుభిః, ఆపి, విహరతా, పాంసురసంహననతా, అనేన. ౩౬.

వ్యా|| (ఆశిశదితి) యః, ద్విషాం హననతానేన - వధానుష్ఠా
నేన, ఋభూన్-దేవాన్, అపామ్, సురసమ్-శోభనంరసమ్-అమృతమ్,
ఆశిశత్-భోజయతిస్త. అనేన-కృష్ణేన, పాంసుభిర్విహరతా, పాంసుర
సంహననతా-పాంసురూపిత శరీరతా, ఆపి-ప్రాప్తా. ఆశిశదితి (౧)“అ
శభోజనే” ణ్యన్తాల్లుజ్. (౨) “గతిబుద్ధి” ఇత్త్యాదినా ద్వికర్తృకత్వా
త్కర్తృద్వయోపపత్తిః|| ౩౬||

తా|| క్షీరాబ్ధిని జలికియమృతమునెత్తి, దానినపేక్షించిన యసురలనుజంపి, ఆయ
మృతమును దేవతలకునుభానముజేయించిన వాఁడెవఁడో, ఆసర్వేశ్వరుఁడే యిప్పుడు
మన్నులో నాడుకొనుచు నాడుమును దనశరీరమందు ధరించి శోభిల్లెను. ౩౬.

మూ|| శ్రీయమస్యరజోప్యాజ్ఞం సదానతస్యాపరస్తు ముదితస్య||
సహిదూష్యతోపి గుణకృత్సదాన తస్యాపరస్తు ముదితస్య|| ౩౭||

ప-వి|| శ్రీయమ్, అస్య, రజః, అపి, ఆజ్ఞమ్, సదానతస్య, అప, రస్తుమ్, ఉదిత
స్య-సః, హి, దూష్యతః, అపి, గుణకృత్, సదాన, తస్య, అపరమ్, తు, ముదితస్య.

వ్యా|| (శ్రీయమితి) అస్య, సదానతస్య-సద్భిః ప్రణతస్య, రస్తుముది
తస్య-క్రీడితుం భూమావావిభూతస్య, తత్తవతత్తలముదితస్య, ఆజ్ఞమ్-

అజసంబద్ధి, రజోఽపి, శ్రియమ్ - శోభామ్, ఆప. కథంధుప్తస్యరజస
స్వసంబద్ధాదన్యదపిదూషయత స్తదజసంబద్ధే శోభాజాయేత, తత్రో
చ్యతే - సహి భగవాన్ దూష్యతోఽపి - దుప్తస్యాఽపి, గుణకృదేవ,
హేయమపితత్సంబద్ధా త్సదాగుణంభతే, నతు తస్య అపరమ్-స్వ
వ్యతిరిక్తమ్, గుణకృదస్తి, స్వయమనన్యా య త్తగుణఃస్వసంబద్ధినోః
స్యస్య గుణకృదిత్యర్థః॥ ౩౨॥

తా॥ తననాశ్రయించిన వారెంతసీచులైనను వారికి సద్గుణములనుగలుగజేయు
వాఁడై, అట్లేతన సద్గుణమున కింకొకటి నపేక్షింపక స్వయంవిరాజమానుడై,
నూరి సంతేవుండైన సర్వేశ్వరుఁడు లీలార్థముగనవతరించి సంతోషముతో నాడుకొ
నునప్పుడు అతని, దివ్యవిగ్రహమందుఁ జేరిన రేణువులు మిక్కిలి శోభితములై నవి. ౩౨
మూ॥ ముక్తిం రజసోయోమాత రజస్తమాస్తరణతోయచ్ఛత్ ।

స్వస్తి లీలాభరణం రజస్తమాస్తరణతోయచ్ఛత్ ॥ ౩౩॥

ప-వి॥ ముక్తిమ్, రజసః, యః, హతరజస్తమాః, తరణతః, ఆయచ్ఛత్, స్వస్తి
న్, లీలాభరణమ్, రజః, తమ్, ఆస్తరణతః, ఆయచ్ఛత్. ౩౩.

వ్యా॥ (ముక్తిమితి) యః, హతరజస్తమాః - నిహతరజస్తమో
గుణకః, ఉపాసకానామ్, రజసః తరణతః-తరణేన, ముక్తిమ్, ఆయచ్ఛత్ -
దత్తవాన్; తమిమంకృష్ణమ్, లీలాభరణమ్ - లీలాయత్తభూషణభూషి
తమ్, రజః-పాంసుః, ఆస్తరణతః- ఆస్తరణమ్ - ఛాదనమ్, కృత్వా,
స్వస్తి ఆయచ్ఛత్ - నియమితవత్. ఆయచ్ఛదితి పూర్వత్ర (౧)
“దాణ్ దానే” లజ్. (౨) “పాఘ్నాద్ధా” ఇత్యాదినా యచ్ఛాదేశః.
ఉత్తరత్ర * యమేనియమనవాచినోలజ్. (౩) “ఇషుగమియమాం
ఛః” ఇతి ఛాదేశః॥ ౩౪॥

తా॥ రజస్తమస్సంబద్ధవిహీన శుద్ధసత్వ స్వరూపుడై, భక్తులయొక్కరజోగుణ
మును బోగొట్టి వారికి మోక్షమిచ్చువాడై లీలోపయుక్తసర్వాభరణభూషితుడై
న శ్రీకృష్ణుని దివ్యవిగ్రహమును ఆడుకొనునప్పుడు రజస్సు కప్పివేసెను. ౩౪.

(౧) భ్యా-ప-స-అ.

(౨) పా-నూ-౨-౩-౨౪.

(౩) పా-నూ-౨-౩-౨౨.

మూ॥ మన సైవయస్త్రిలోకిం నిర్తాయతయాపరంరమ్యామ్।

సరతిమగాత్పాంసుగృహేనిర్తాయతయాపరంరమ్యామ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ మనసా, ఏవ, యః, త్రిలోకీమ్, నిర్తాయ, తయా, ఆప, రంరమ్యామ్, సః, రతిమ్, అగాత్, పాంసుగృహే, నిర్తాయతయా, పరమ్, రమ్యామ్. ౩౯.

వ్యా॥ (మనసేతి) యః, మనసైవ, త్రిలోకీమ్-త్త్రైలోక్యమ్, నిర్తాయ-సృష్ట్యా, తయా - త్రిలోక్యా, రంరమ్యామ్ - భృశంపానఃపున్యేనవాక్రీడామ్, ఆప. సః, పాంసుగృహే - పాంసుమయేగృహే, రమ్యామ్-రమణీయామ్, రతిమ్, ప్రీతిమ్, అగాత్. కిమయంప్రీతఃకైతవమాత్రమ్? సేతిబ్రూమః. పరమ్ - కేవలమ్, నిర్తాయతయైవ-వచ్చినరహితత్వేనైవ ప్రీతిమగాత్. కోహితస్యవిశేష స్త్రైలోక్యనిర్తాణే పాంసుగృహనిర్తాణే, కింవాప్రీతేస్తారతమ్యామ్, క్రీడాత్వావిశేషాత్, స్వమహిమాపేక్షయాల్పత్వాఽవిశేషాచ్చేత్యర్థః. రంరమ్యామితి(౧) “రముక్రీడాయామ్” (౨) “ధాతోరేకాచః” ఇత్యాదినా పానఃపున్యే భృశార్థే వాయజ్ ప్రత్యయః. (౩) “సస్యజోః” ఇతిద్విర్వచనమ్.(౪) “నుగతోను నాసికాస్తస్య” ఇత్యభ్యాసస్యనుగాగమః. (౫) “అపృత్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః. ౩౯॥

తా॥ తన సంకల్పముచేతనే యతివిచిత్రమై సకల సంపత్సమృద్ధమైన త్రిలోకములను సృజించి యత్యాదరముతోఁ గ్రీడించుచున్న సర్వేశ్వరుఁడ౯శ్రీకృష్ణుఁడై యవతరించి మన్ముచేత నిల్లుకట్టి హనిచేత నతిప్రీతినిొంది యాడుకొనెను. ఇట్లు సంలీలించుట యథార్థమేకాని నటనముకాదు. ౩౯.

మూ॥ సహసారంస్తయశోదామాతతయామానయస్తీభిః।

కన్యాభిఃప్రీత్యాస్ఫుటమాత తయామానయస్తీభిః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ సహ, సః, అరంస్త, యశోదామాతతయా, మానయస్తీభిః, కన్యాభిః, ప్రీత్యా, స్ఫుటమ్, ఆతతయా, అమా, నయస్తీభిః. ౪౦.

(౧) భా-ఆ-అ-అ.

(౨) పా-సూ-౩-౧-౨౨.

(౩) పా-సూ-౬-౧-౯.

(౪) పా-సూ-౨-౪-౨౫.

(౫) పా-సూ-౩-౧౦౨.

వ్యా॥ (సహసేతి) సః. కన్యాభిస్సహృదంస్త. (యశోదామా తతయా మానయ స్తీభిః.) యశోదామాతాయస్య సః యశోదామాతః. మాతఃత్వనోమాతజ్. § (పుత్రార్థ మర్హ ఇతిమాతజాదేశః,) య శోదామాతః, తస్యభావః యశోదామాతతా, తయాహేతుభూతయా మానయ స్తీభిః - యశోదాయాఃశ్లాఘ్యః పుత్రోఽయమితి సంభావయ మానాభిః, ఆతతయావి స్తీర్ణయా, ప్రీత్యా, ఆమా-సహ, నయ స్తీభిః- నిర్వహ స్తీభిః॥ ౪౦॥

తా॥ “ఇతఃదు యశోదాదేవియక్తు కొమారుఁడు, మిక్కిలి శ్లాఘనీయుఁ డు” అని తనను బాగుడుచుఁ దనయందుఁ బ్రీతినిధారకముగఁజేసికొని జీవించుచున్న గోపకన్యలతో నాక్రిక్రష్టఁ డాడుకొనెను. ౪౦.

మూ॥ పదపద్ధమృదితజనితాక్షిప్రమదకరేణుగేహఃగః।

క్రోధయితుమగాత్-న్యఃక్షిప్రమదకరేణుగేహఃగః॥ ౪౧॥

ప-వి॥ పదపద్ధమృదిత జనితాక్షిప్రమదకరేణుగేహఃగః, క్రోధయితుమ్, అ గాత్, కన్యః, క్షిప్రమదకరేణుగేహఃగః. ౪౧.

వ్యా॥ (పదపద్ధేతి) (పదపద్ధమృదిత జనితాక్షిప్రమదకరేణు గేహఃగః) అక్షిప్రమదః-చతుః ప్రీతిః, జనితః అక్షిప్రమదః యేనతత్ జనితాక్షిప్రమదకమ్. (౧) “శేషాద్వీభాషా” ఇతికన్. రేణుమయం గేహం రేణుగేహమ్, పదపద్ధమృదితమ్, తేన జనితాక్షిప్రమదకేన రేణుగేహేనజాతం ఆగః-అపరాధః, పదపద్ధేత్యాదిన్ోక్తః. తాదృశ మాగః, ‡ కన్యః క్రోధయితుమగాత్. క్రీడార్థంకన్యః క్రోధయితుమ్ తానారేణు గేహమతికమనీయం చరణేన మృదితవానిత్యర్థః, సపవనిశేష్యతే, (క్షిప్రమదకరేణుగేహఃగః) క్షిప్రమదామ్ - శీఘ్ర)మ దామ్, కరేణుం గతాం ఈహం గచ్ఛత్. మత్తగజస్య యాచేష్టా తాం గచ్ఛత్, తత్సదృశచేష్ట ఇత్యర్థః॥ ౪౧॥

(౧) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪.

[పా-౬-౧-౧౪వా] ఇత్యన్తమపేక్షితమ్.

‡ కృత్వాను ఇతిశేషః.

§ అత్ర “మాతజ్ఞాతృకమాత్మషుషా”
కుణ్డలితమనన్వితమ్.

తా॥ గోపకన్యకలు మన్నుతోడ నతివిచిత్రముగ నిల్లుకట్టి యాడుచుండ శ్రీకృష్ణుండు మత్తగజమువలెవెళ్ళి వారిమనస్సులలోఁ గ్రోధమును గలుగఁజేయుటకై తనయొక్క పాదపద్మములచేత నాగ్రహమును జేడఁగొట్టెను. ౪౧.

మూ॥ భక్త్యైర్యశోదయాసతుసామ్నాచచావతాయజుషా॥

స్నాతుమరుధ్యతబోధ్యస్సామ్నా చచావతాయజుషా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ భక్త్యైః, యశోదయా, సః, తు, సామ్నా, చర్చావతా, ఆయజుషా, స్నాతుమ్, అరుధ్యతే, బోధ్యః, సామ్నా, చ, ఋచా, అవతా, యజుషా. ౪౨.

వ్యా॥ (భక్త్యైరితి)సః-కృష్ణః, నానావిధైఃఫలమోదకాదిభిభక్త్యైః, ఆయజుషా-సమృద్ధిమతా, చచావతా - అభ్యాసయుక్తేన, సామ్నా-ప్రియవచనేన, కథంచిద్యశోదయా స్నాతు మరుధ్యత. శ్రీడా సక్తమనస్కత్వాత్తత్రతప్రపలాయమానః, తత్తద్భక్త్యప్రదానయుక్తేన ప్రియవచనశతేన కథఞ్చితాస్నాతుం గృహీత ఇత్యర్థః. కీదృశః-సామ్నా-సామవేదేన, ఋచా-ఋగ్వేదేన, యజుషా-యజుర్వేదేనచ, య అవతా - శ్రేయః ప్రదశశనేన జగద్రక్షతా, బోధ్యః॥ ౪౨॥

తా॥ ఋగ్యజుస్సామ వేదములచేఁజెలిసికొనఁదగిన పరాత్మరుంఁడైనశ్రీకృష్ణుండు లీలార్థముగ నచ్చటచ్చట పఱుగిడుచుండ, యశోదాదేవి యనేకభక్త్యదులసిచ్చి పలు విధములైన మంచుటలనుజెప్పి స్నానార్థముగఁ బట్టుకొనివచ్చెను. ౪౩.

మూ॥ తమథాశయాకవోష్ణితవార్యామలకాన్తికాయతయా॥

అన్నపయద్భాన్తమసావార్యామలకాన్తికాయతయా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ తమ్, అథ, ఆశయా, కవోష్ణితవార్యామలకాన్తికా, ఆయతయా, అన్నపయత్, భాన్తమ్, అసా, ఆర్యా, అమలకాన్తికాయతయా. ౪౩.

వ్యా॥ (తమితి) ఆసా ఆర్యా-ఉచితమర్థం జానతీ యశోదా, ఆయతయా ఆశయా తంఅన్నపయత్ - స్తపితవతీ. కీదృశీ-(కవోష్ణితవార్యామలకాన్తికా) కవోష్ణితమ్-ఈషదుష్ణీకృతమ్, వారి అమలకం చ స్నానయోగ్యం అన్తికేయస్యాస్స తథోక్తా-కీదృశంతమ్ - అమలకాన్తికాయతయాభాన్తమ్ - నిర్మలసౌందర్యయుక్త శరీరతయా విరాజ

మానమ్. కవోష్ణిత శబ్దః - కవోష్ణ శబ్దాత్ (౧) “తత్కరోతి” ఇతిణి
చినిష్ఠా న్తః. కవోష్ణశబ్దస్తు-ఈషద్ధర్మకృతశబ్దస్య (౨) “కవజ్ఞోష్ణే”
ఇతికవాదేశేనవ్యుత్పాదితః. అన్నపయదితి (౩) “గ్లాస్నా వనువమాం
చ,” ఇతి పక్షేమిత్యాధిస్వత్వమ్॥ ౪౩॥

తా॥ యశోదాదేవి, సుఖోష్ణమైన ఉదకమునునూతినఉళిరికాయను దగ్గఱనుంచు
కొని అతిసుందర విగ్రహుడైన శ్రీకృష్ణుని మిక్కిలి ప్రీతిచే స్నానముచేయించెను. ౪౩.

మూ॥ ద్యౌరివతమసోనవమివపయోధిపాకంసముద్దిశతీ॥
సాన్నపయదనుచ్ఛద్వాపయోధిపాకంసముద్దిశతీ॥ ౪౪॥

ప-వి॥ ద్యౌః, ఇవ, తమ్, అపః, నవమ్, ఇవ, పయోధిపాకమ్, సముత్,
దిశతీ, సా, అన్నపయత్, అనుచ్ఛద్వా, పయః, అధిపాకమ్, సముద్దిశతీ. ౪౪.

వ్యా॥ (ద్యౌరితి) తమ్-కృష్ణమ్, నవమివపయోధిపాకమ్-నూ
తనం సముద్రదశిశుమివ, సా-యశోదా, సముత్-సహర్షా, ద్యౌరివ, అపః
వహఃవయ్యాః, దిశతీ, అన్నపయత్ - స్నపితవతీ. కింకృత్వా-అనుచ్ఛ
ద్వా-తస్యఛందమ్ - ఇప్తమ్, అనువర్తమానా, అధిపాకమ్ - సుశృతమ్,
పయః సముద్దిశతీ - ఇదందాస్యామితీ పయస్సముద్దిశతీ, తచ్ఛద్వాను
వర్తనేన స్నపితవతీ ఇత్యర్థః॥ ౪౪॥

తా॥ యశోదాదేవి “నీకుఁబాలిచ్చెదను, స్నానమునకు రమ్ము” అని మంచిమా
టలాడి, అభూతమైనయొక యద్భుతసముద్రముమీద నాకాశము ధారధారగా
పర్షించినట్లు శ్రీకృష్ణుని స్నానముచేయించెను. ౪౪.

మూ॥ సాస్నా పయదఘఘాతప్రభవిష్ణుపదంసుసజ్జనాధారా॥
నిర్మలమివాసిధారాప్రభ విష్ణుపదంసుసజ్జనాధారా॥ ౪౫॥

ప-వి॥ సా, అస్నాపయత్, అఘఘాతప్రభవిష్ణుపదమ్, సుసజ్జనాధారా, నిర్మ
లమ్, ఇవ, అసిధారా ప్రభవిష్ణుపదమ్, సుసజ్జనా, ధారా. ౪౫.

(౧) పా-౩-౧-౨౬-వా. (౨) పా-మూ-౬-౩-౧౦౭.
(౩) “స్వన-అవతంసనే” భౌతిధాతుగణనూ.

వ్యా॥ (నేతి) అఘఘాతప్రభ విష్ణుపదమ్ - పాపహననసమర్థచ
రణమ్, తమ్, సాలిన్నాపమత్. కీదృశీ-సుసజ్జనాశోభన + పరికల్పితా,
సుసజ్జనాధారా - శోభనాః సజ్జనాః - విద్వజ్జనా ఏవ, ఆధారోయస్యా
స్సా తథోక్తా. తత్రదృష్టాంతః. నిర్మలమ్, అసిధారాప్రభవిష్ణుపదమ్,
అసిధారాసదృశతేజస్కమాకాశమ్, ధారా-వక్షాధారేవ॥ ౪౫॥

తా॥ సజ్జనులు నడిచిన సవార్థమునవలంబించియున్న యశోదాదేవి, కత్తిమొన
వలెనెలుగుచున్న యతినిర్మలమైన యాకాశముమీఁద వర్ష ధార వర్షించునట్లు, సకల
పాపహరంబులైన చరణములుగల శ్రీకృష్ణుని స్నానముచేయించెను. ౪౫.

మూ॥ బాలాతపీవజలధిర్నిరణ్యహరిక్షపోదితమహా ఘోరమ్ ।

సంక్షాల్యరజశ్శుభేహిరణ్యహరిక్షపోదితమహా ఘోరమ్॥ ౪౬॥

ప-వి॥ బాలాతపీ, ఇవ, జలధిః, హిరణ్యహరిక్ష పోదితమహః, ఘోరమ్, సం
క్షాల్య రజః, శుభే, హిరణ్యహా, అరిక్షహః, దితమహఃఘః, అరమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (బాలేతి) సః-కృష్ణః, ఘోరంరజః క్రీడోపాత్తమ్, సం
క్షాల్య, (హిరణ్యహరిక్షపోదిత మహాభూత్వా శుశుభే) హిరణ్యహరిక్ష
పోదితమహా ఇతి - హిరణ్యవత్ - ఘృణావత్, హరిణ్యా - శోభమా
నయా, క్షపయా-హరిద్రయా స్వగ్రాత్రోప లిప్తయా, ఉదితం మహః-
తేజః, యస్యసతథోక్తః. తత్రదృష్టాంతః (బాలాతపీవజలధిరితి). కృష్ణ
ఏవ పునర్విశేష్యతే. హిరణ్యహః-హిరణ్యకళిపోశ్చాంతకః, అరిక్షహః-
శత్రూణాం క్షపణకరః, దితమహఃఘః - ఖడ్గితమహాపాపః, ఆశ్రితజన
పాపస్య ఖడ్గానకర ఇత్యర్థః. అరమ్ - అలమ్॥ ౪౬॥

తా॥ హిరణ్యాసురాది సకలవిరోధి సంహారకుడై, ఆశ్రితుల మహాపాతకము
లనుబోగొట్టువాడైన శ్రీకృష్ణుడు, తన దివ్యవిగ్రహమందున్న మున్నుపోవుపట్టు స్నా
నముచేసి, ఆస్నానకాలమందు రుద్దిన స్పర్ణవర్ణమైన పసుపుచేతఁగలిగిన విచిత్రకాన్తి
కలవాడై, మూర్ఖుడయకాలమందు మూర్ఖకిరణములతోఁజేరిన సముద్రమువలెఁ బ్రకా
శించెను. ౪౬.

మూ॥ సంస్కృతమోమోదిత సీరాజనతః పరాకృతారిష్టమ్ ।

భ క్తేభ్యః ఓపతాన్తాన్తీరాజనతః పరాకృతారిష్టమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ సంస్కృతమో, తమ్, ఆమోదితసీరా, జనతః, పరా, కృతా, రిష్టమ్, భ క్తేభ్యః, ఓపతః, అస్తాత్, సీరాజనతః, పరాకృతారిష్టమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (సంస్కృత ప్రేతి) సాయశోదా, జనతః పరాకృతా - జనేభ్యః ఉత్కృష్టా విధినాకృతా, ఆమోదితసీరా - నానావిధైర్గన్ధై

స్సగన్ధీ కృతజలా భూత్వా, తమ్ - కృష్ణమ్, సంస్కృత - సమ్యక్ స్కాపయిత్యా, అస్తాత్, భ క్తేభ్యః, రిష్టమ్ - పాపమ్, ఓపతః, కృష్ణాత్, సీరాజనతః - సీరాజనాఖ్య మజ్జళక ర్తణా, అరిష్టమ్ - శ్రీ అశుభమ్, పరాకృత - నిరాకృతవతీ. తత్సేంద్ర్య దర్శనోత్సుక నానావిధ జనదృష్టిపాత నిమిత్త మశుభం స్నేహాదాశంకామానా తం పరాకృత-నిరాకృతవతీ. పరాపూర్వాత్కరోతేః క ర్తరిలుజ్ ॥ ౪౭॥

తా॥ యశోద. సుగన్ధిద్రవ్యము చేర్చిన ఉదకముచే శ్రీకృష్ణునిస్నానముచేయించి ఆశ్రీతుల సకలపాపములనుహరించువాడైన యతనికి దృష్టిదోషమురాకుండ సీరాజనము చేసెను.

మూ॥ యోయస్సరిపుషునృషుతంససనాభిష్వజ్గరాగేణ ।

భాన్తమపశ్యదముచ్యతససనాభిష్వజ్గరాగేణ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ యః, యః, సరిపుషు. నృషు, తమ్, ససనాభిషు, అజ్గరాగేణ, భాన్తమ్, అపశ్యత్, అముచ్యత, సః, సః, న, అభిష్వజ్గరాగేణ. ౪౮.

వ్యా॥ (యోయఇతి) సరిపుషు - సశత్రుషు, ససనాభిషు - ససంబద్ధిషు, నృషుమధ్యే, యోయోజనః, అజ్గరాగేణ - చంద్రనకస్తూరికాదినా, భాన్తంతంకృష్ణ మపశ్యత్, ససజనస్తస్మాదభిష్వజ్గరాగేణ - పరిష్వజ్జేచ్ఛయా నాముచ్యత॥ ౪౮॥

తా॥ శత్రుమిత్రసహితై నమనుజులు, చంద్రనామలిప్తగాత్రుడై శోభిల్లుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూని యతనిఁ గొనించుకొనవలయునని యాశించిరి. ౪౮.

మూ॥ గోపాదధతోభీక్షితుమాకల్పగమాయురాశాస్తే ।

సజ్ఘస్సపశ్యతామముమాకల్పగమాయురాశాస్తే॥ ౪౯॥

అరిష్టమ్ - “అరిష్టంతుశుభాశుభే” ఇత్యమరః.

ప-వి॥ గోపాః, దధతః, అభీక్షితుమ్, ఆకల్పగమ్, ఆయుః, ఆశాః, తే, సజ్ఞః, స్త, పశ్యతామ్, అముమ్, ఆకల్పగమ్, ఆయుః, ఆశాస్తే. ౪౬.

వ్యా॥ (గోపాఞ్చి) గోపాః, ఆకల్పగమ్-ప్రాప్తమణ్డనమ్, తమ్, అభీక్షితుం ఆశాః - ఇచ్ఛాః, దధతః తే ఆయుః-ఆగతవ స్తః. తేషామా గతానామముం పశ్యతాం సజ్ఞః తస్మై ఆకల్పగమ్-కల్పకాలావధిగతమ్, ఆయుః - ఆయుష్వతామ్, ఆశాస్తే స్త॥ ౪౭॥

తా॥ సర్వాలక్ష్మీరాలక్ష్మీకుండైవ శ్రీకృష్ణుని జూడవలయునని యాశగల వారై గోపులువచ్చిచూచి “ఇతఁడు చిరంజీవియైయుండవలయును” అని యాశీర్వాదముచేసిరి. ౪౮.

మూ॥ యః కిల విబుధరిపూణాం సభాజితానాశయామాస॥

తంభోజయితుంవిప్రాన్ సభాజితానాశయామాస॥ ౫౦॥

ప-వి॥ యః, కిల, విబుధరిపూణామ్, సభాః, జితాః, నాశయామాస, తమ్, భోజయితుమ్, విప్రాన్, సభాజితాన్, ఆశయామాస. ౫౦.

వ్యా॥ (యఞ్చి)యః కిల, విబుధరిపూణామ్-అసురాణామ్, సభాః-సమూహాః, జితాః కృత్వా నాశయామాస శ్రీ కృష్ణంతం భోజయితు ముద్యుక్తాసా పూర్వమేవ సభాజితాన్ విప్రాన్ ఆశయామాస-భోజయామాస॥ ౫౧.

౧ తా॥ యశోద, అసురులను సంహరించి దేవతలకుసుఖమిచ్చిన శ్రీకృష్ణుని భోజనముచేయించుటకై ముందుఁబూజ్యులైన బ్రాహ్మణులను భోజనముచేయించెను. ౫౦.

మూ॥ యోస్యన్నదధృతకరిణం సరసోపస్కరమయంభక్తమ్॥

తంసాశితదనునీయతు సరసోపస్కరమయంభక్తమ్॥ ౫౧॥

ప-వి॥ యః, అస్యన్, ఉదధృత, కరిణమ్, సరసః, అపస్కరమ్, ఆయమ్, భక్తమ్, తమ్, సా, అశితత్, అనునీయ, తు, సరసోపస్కరమయమ్, భక్తమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (యఞ్చి) యః భక్తమ్-స్వభక్తభూతమ్ † తస్మాత్సరసః. ఉదధృత - ఉద్ధృతవాః. కింకుర్వత్ - అపస్కరమస్యత్--రథాజ్ఞం ధీపత్, విరోధినిరసనార్థం చక్రం ధీపన్నిత్యర్థః. తమిమమ్, సా-యశోదా, సా నైవ రనునీయ-సరసోపస్కరమయమ్, సరసవృష్టినప్రచు

శ్రీ కృష్ణంతం-ఇత్యాదిస్థానే. “ఉత్తరార్థస్సుగమః” ఇతి పాతావృత్తమ్.

† కరిణమ్-గజేంద్రమ్. ఇతివాక్యం క్వచిత్.

రమ్, భక్తమ్ - ఓదనమ్, ఆశితత్ - ఆశితవత్. అపస్కరమితి. (౧)

“అపస్కరోరథాజ్ఞమ్” ఇతిపర్యాయతయా వ్యుత్పాదితః. సరసోపస్క

రమితి. (౨) “తత్ప్రకృతవచనేమయత్” ఇతి మయత్ || ౫౧||

తా|| చక్రాయధమును బ్రహ్మాగించి విరోధియైన మొసలివిజంపి భక్తశిరోమణియైన గజేంద్రుని రక్షించినవాడెవడో, అట్టి శ్రీకృష్ణుని, ఆడుకొనుచుండ మంచి మాటలాడి తీసికొనివచ్చి షడ్రసోపేతవ్యంజనసహితం బైనయన్నమును భోజనము చేయించెను.

౫౧.

మూ|| సముదాశయదామ్నాతంస్వచ్ఛన్దమితైరహస్సుబన్ధంసుకరమ్|

సముదాశయదామ్నాతంస్వచ్ఛన్దమితైరహస్సుబన్ధంసుకరమ్||

ప-వి|| సముదాశయత్, అహ్నతమ్, స్వచ్ఛమ్, దమితైః, రహస్సు, బన్ధమ్, సుకరమ్, సముదా, ఆశయదామ్నా, తమ్, స్వచ్ఛన్దమ్, ఇతైః, రహస్సు, బన్ధమ్, సుకరమ్.

౫౨.

వ్యా|| (సముదేతి) సముదాశయత్ - సమ్యగాశితవత్. అహ్నతమ్ - అధీతమ్, స్వచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, దమితైః - సుశిక్షితైః, రహస్సు - ఉపనిషత్సు, సుశిక్షితైరామ్నాతృభిరుపనిషత్సామ్నాతమిత్యర్థః-బహుమ్-నిరుపాధికిసుహృదమ్ (అకారణసుహృదమ్), సుకరమ్-శోభనతేజస్కమ్, సుహస్థంవా, సముదాశయదామ్నా-† సప్రీతికేన, ఆశయదామ్నా - బుద్ధి (నామ్నా) దామ్నా, తమ్ - కృష్ణమ్, స్వచ్ఛన్దమితి క్రియావిశేషణమ్; యథేష్టమిత్యర్థః. ఇతైః - గతైః, ఆశితైః, రహస్సు - రహస్యభూతేషు హృదయకమలేషు, అథవా - అహస్సు - దివసేషు, సర్వస్త్రిన్కాల ఇత్యర్థః. బన్ధంసుకరమ్-బన్ధనంకరంశక్యమ్; భక్తైః బుద్ధ్యాభ్యేనదామ్నాబన్ధమ్ సుశకమిత్యర్థః|| ౫౨||

తా|| భక్తుల హృదయకమలమందనవరతము ప్రీతితో ధ్యానింపఁబడుచున్న వాఁడును, నిర్మలస్వభావుఁడును, సకలోపనిషద్వేద్యుఁడును నిరతిశయదీప్తియుక్తుఁడునైన శ్రీకృష్ణుని యశోద ప్రీతితో భోజనముచేయించెను.

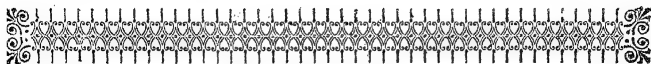
౫౩.

ఇతిశ్రీవత్సాజ్ఞాకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

పంజాబీ మాతా శాస్త్రము.

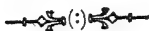
(౧) పా-సూ-౬-౧-౧౮౯. (౨) పా - సూ - ౫ - ౪ - ౨౧.

(†) సముదాస ప్రీతికేన, ఇతిక్విచిత్. ‡ కుణ్డలితద్వయమ్ క్వాచిత్కమ్.

శ్రీమతేగామానుజాయనమః.

షష్ఠాశ్వాసః.

మూ॥ ఇహపాపకారిణాం విదురేతం హైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ |
ఉదయూయుజన్నిజాధీరేతం హైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ॥ ౧॥

ప-వి॥ ఇహ, పాపకారిణామ్, విదుః, ఏతమ్, హై, యమ్, గవి, ఇనమ్, ఓషాయ, ఉదయూయుజత్, నిజా, ధీః, ఏతమ్, హైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ. ౧.

వ్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ- అస్యామ్, గవి-భూమా, పాపకారిణామ్ ఓషాయ - దహనాయ, ఏతమ్-ఆగతమ్, ఇనమ్ - స్వామినమ్, యం విదుః. హై ఇత్యాశ్చర్యే. తమేతం నిజాధీః హైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ- నవసితపరిమోషణాయ, ఉదయూయుజత్ - ఉద్యోగంకారితవతీ. ఏత మితి పూర్వత్రాజ్. ఇణోనిష్ఠా. పరత్ర ఏతచ్ఛబ్దాద్విత్వీయా. అన్వా దేశస్యాఽవివక్షిత త్వాదేనాదోశభావః. (౧) “ఏతమాతంజీతంవిద్యా త్” ఇతి. ఓషాయేతి (౨) “ఉష్ణద్ధాహే” ఘజ్. ఉదయూయుజదితి యుజేణ్యన్తాల్లజ్, మోషాయేతి(౩)“ముషస్తేయే” ఘజ్. ౧.

తా॥ దుష్కృద్విదాశార్థమై యహలోకమందవతరించిన శ్రీకృష్ణునికి నవసిత చార్యునుడు బుద్ధియుదయించెను. ౧.

మూ॥ యస్యగుణాన్నమిమితే సకలకలాగవ్యమాముష్య |
అకృతసగృహేషుగోపీ సకలకలాగవ్యమాముష్య॥ ౨॥

ప-వి॥ యస్య, గుణాన్, న, మిమితే, సకలకలా, గపీ, ఆమా, ఆముష్య, అకృత, సః, గృహేషు, గోపీః, సకలకలాః, గవ్యమ్, ఆముష్య. ౨.

వ్యా॥ (యస్యేతి) యస్యాఽముష్య భగవతోగుణాన్ సకలక లాగవీ - వేదశాస్త్రోత్పత్తిహాసపురాణాత్తికా, అమా-సహితా, నమిమితే-

(౧) పా-నూ-౧-౧-౧౪-వా. (౨) భ్యా-ప-స-సే.
(౩) క్రా - ప - ద్వి-సే.

నవరిచ్చిన తి. గుణానా మియత్రారహితత్వా నిర్మర్యాదతామేవ ప్రతిపాదయతి. సః.గోపానాం గృహేషు, గవ్యమ్ - నవసితాదికమ్, ఆముష్య - చోరయిత్వా, తత్ర గోపీః, సకలకలాః - సకోలాహలాః, అకృత - సకలాగవీతి. (౧) “గోరతద్ధితలుకి” ఇతి టచ్. (౨) “డిడ్డాణఞ్” ఇతి జీమ్. అముష్యేతి అదశ్శబ్దాత్ వష్టి. (౩) “అదసోఽసేః” ఇత్యుత్వమత్వే. గవ్యమితి (౪) “గోపయసోర్యత్” ఇతి వికారార్థేయత్ప్రత్యయః. ఆముష్యేతి (౫) “ముష స్తేయే” క్త్వల్యప్. ౨॥

తా॥ శ్రుతీహాసపురాణాదులకును బరిచ్ఛేదించి నిర్ణయించుట కశక్యమైన సకలకల్యాణగుణములకునాకరభూతుడైన శ్రీకృష్ణుడుగోపికలగృహములందు వెన్నను దొంగిలించి వారు “కలకల” అని శబ్దించునట్లు సంచరించెను. ౨.

మూ॥ దధిముష్ణన్నాస్తదసావరిష్టఘటమానమధ్యేయః॥

తత్పశ్యతాం మనస్యా వరిష్టఘటమానమధ్యేయః॥ ౩॥

ప-వి॥ దధి, ముష్ణక, ఆస్థత్, అసా, అరిష్టఘటమ్, అనమధ్యేయః, తత్, పశ్యతామ్, మనసి, ఆవరిష్ట, ఘటమానమ్, అధ్యేయః. ౩.

వ్యా॥ (దధిముష్ణన్నితి). అసా, అనమధ్యేయః - ఆనమతామ్ - ఆభిముఖ్యేన ప్రణమతాం భక్తానామ్, ధ్యేయః, దధిముష్ణన్, తడన్తికే, అరిష్టఘటమ్ - తక్రభాణ్డామ్, ఆస్థత్ - విపర్యాసితవాక్. సకృష్టః, తత్ - వత్సక్రీడితమ్, పశ్యతాం మనః స్వస్తిన్ ఘటమానమ్ - అభిరూపకర్తృ దర్శనేన సక్తంకుర్వక్, ఆవరిష్ట - వృతవాక్. కీదృశః - అధ్యేయః - స్మరవ్యః. (౬) “ఇక్ శ్శరణే” (౭) “అచోయత్” ఆస్థ దితి అస్య తేలుఞ్. (౮) “అస్యతివక్తి ఖ్యాతిభ్యోజ్” (౯) “అస్య తేష్ఠుక్” ఇతి ఘగాగమః.

(౧) పా-నూ-౧-౪-౯౨. (౨) ,, ,, ౪ - ౧ - ౧౫.

(౩) ,, ,, ౮-౨-౮౦. (౪) ,, ,, ౪-౩-౧౬౦.

(౫) క్రొ - ప - ఉ - సే. (౬) అదా - ప - స - ఆ.

(౭) పా-నూ-౩-౧ - ౯౭. (౮) ,, ,, ౩-౧-౫౨.

(౯) ,, ,, ౭-౪-౧౭.

ఆవరిష్టేతి (౧) “వృజ్ సంభక్తా” లుజ్. (౨) “లిజ్ సిహోరా త్తనే పదేషు” ఇతి ఇట్. 3||

తా|| భక్తజనసంసేవ్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోకులముందుఁ జెరుగును నొంగిలించి వారిముందట చల్లకుండలను బొల్లించెను. ఆబాలచేష్టితములను జూచినవారియొక్క మనస్సుకృష్ణునియందే సక్తమాయెను. 3.

మూ|| భక్తాశయానుకర్తోదధిమథనేతాణ్ణవప్రసితః|

నవసీతార్థికోగోపీ దధిమథనేతాణ్ణవప్రసితః|| ౪||

ప-వి|| భక్తాశయా, అనుకర్తా, ఉదధిమ్. అభ, నేతా, అణ్ణవప్రసితః, నవసీ తార్థి, గోపీదధిమథనే, తాణ్ణవప్రసితః. ౪.

న్యా|| (భక్తేతి) అధసః, భక్తాశయా-భక్తానామాశయా కారణేన, అణ్ణవప్రసితః - జగదణ్ణవప్రసేన సితః-బద్ధః, అణ్ణసీమాన్తగత ఇత్యర్థః. ఉదధిమనుకర్తా, శ్యామలేన వపుషా ఉదధేరనుకరణశీలః, జగతాంనేతా కృష్ణః, గోపీదధిమథనే - గోపీనాం దధిమథనసమయే, నవసీతార్థి, తాణ్ణవప్రసితః - నృతే ప్రసక్తోఽభూత్. అనుకర్తేతి తాచ్ఛ్రీత్యేత్యక్. ఉదధిమితి (3) “నలోకావ్యయనిష్ఠా” ఇతి షష్ఠీప్రతి షేధో ద్వితీయా|| ౪||

తా|| భక్తులసంఘమునుసారముగనీలీలావిభూతిలో నవతరించి శ్రీకృష్ణుడు సముద్రమువలె నలిసుందరశ్యాము విగ్రహము కలవాడై నవసీతము నాశించి గోపి కలు పెరుగుచిలుకుచున్న చోట్లకెల్లవెల్చి నర్తనముచేయుచుండెను.

మూ|| దధిమథనభావ్యధరితమృదజ్గనానామహారవతః|

నృత్యన్నైధతతనుధృతమృదజ్గనానామహారవతః|| ౫||

ప-వి|| దధిమథనభావ్యధరితమృదజ్గ నానామహారవతః, నృత్యక్, ఐధత, తనుధృతమృత్, అజ్గనానామ్, అహారవతః. ౫.

(౧) క్ర్యా-ఆ - స - షే.

(౨) పా-సూ-2-౨-౪-౨.

(3) పా - సూ - ౨ - 3-౬F.

[Hymn]

వ్యా॥ (దగ్గితీ) దధిమన్థనభావినా అధరితమృదగ్గేన- అధరికృత
మృదగ్గివాద్య ఘోషేణ నానాభూతేన మహతారవేణ కారణేన, తత్ర
తత్రనృత్యక్, తమధృతమృత్ - క్రీడావశేనగాత్రోపలిప్తమృత్తికః,
నృత్యక్, దధిమన్థస్తీనా మజ్జనానాం అహారవతః - అహా ఇత్యేవం
రూపేణ నృత్తోత్సాహవివృద్ధిహేతునా శబ్దేన, విధత-వృద్ధోఽభూత్,
ఉత్సాహవాక్, హృష్టోఽభూదిత్యర్థః. ఉభయత్రాఽప్యద్యాదిత్వాత్తసిః॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుచున్నప్పుడు మృదంగపణబాదలశబ్దములకంటె నతిక్రా
వ్యముగఁ గలిగిన శబ్దమునువిని తదనుగుణముగ నర్తనముచేయుచు, దానిపైన నితని
యాటనుజూచి గోపికలు, అహాఅహా! అని ఆనందముతోఁ జెప్ప దానిని విని మఱియు
సుత్సాహమునుబొంది మృదాలిప్తగాఘ్రుడై మునుపటికంటె నధికముగ నర్తనము
చేసెను. ౫.

మూ॥ సర్వత్రనేత్రపేయం సమధుక్షిప్రచురముదవసితే

నృత్యేసతతంస్త్రీభి సమధుక్షిప్రచురముదవసితే॥

౬॥

ప.వి॥ సర్వత్ర, నేత్రపేయమ్, సః, మధు, క్షిప్రచురమ్, ఉదవసితే, నృత్యే,
సతతమ్, స్త్రీభిః, సమధుక్షి, ప్రచురముత్, అవసితే. ౬.

వ్యా॥ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర-సర్వస్థి. గోపీనామ్, ఉదవసితే-
గృహే, సః-కృష్ణః, † నృత్యే అవసితేనతి, స్త్రీభిః, సతతమ్-భూయోభూ
యః, సమధుక్షి - సమధుక్షితః. పునఃపునరపి నృత్తారమ్భాయజనితోత్సా
హోఽభవదిత్యర్థః. ప్రచురముదితి క్రియావిశేషణమ్; కృష్ణవిశేషణంవా.
ప్రచురా - ప్రభూతా, ముత్ - హర్షః, యస్మిన్నితి బహువ్రీహిః.
† నేత్రపేయం మధ్యత్యుభయంకృష్ణవిశేషణమ్. తత్రక్షిప్రచురమితి. మధు
విశేషణమ్. నేత్రపేయమితి నేత్రైః పాతుమ్ యోగ్యమిత్యర్థః ౧॥ ౬॥

తా॥ ప్రతిగృహములకును వెళ్ళి చూచుటకు నతిసుందరమై యతిమధురమై
యాన్న నవనీతమును భక్షించి నర్తనమును ముగించినవెనుక నాగోపికలు తిరిగియు
నృత్యమందితనికి యుత్సాహమువర్ధిలునట్లు మిక్కిలి కొనియాడిరి. ౬.

† మధు అదన్ ఇతిక్వచిత్, † నేత్రపేయమితి మధువిశేషణ మితి
క్వచిత్. ౧ అత్రగ్రన్థపాఠ. 'ధుక్షసద్విపసే' [భావ] కర్షణిలుత్. క్షిప్రచురమ్-శ్రీ
ఘృతేయమ్. చుకథాతోః, 'షిచ్ఛిదాదిభోఽత్' [3-3-౧౦౪] ఇత్యశ్. ఇతిస్యాత్.

మూ॥ యంసజ్జనఋజుమఖిలాదధిసారం చోరయామాస॥

శిక్యాత్పడలూఖలగోదధిసారమ్ చోరయామాస॥ ౭॥

ప-వి॥ యమ్, సజ్జనః, ఋజుమ్, అఖిలాత్, అధిసారమ్, చ, ఊరయామాస, శిక్యాత్, సః, ఉలూఖలగః. దధిసారమ్, చోరయామాస. ౭.

వ్యా॥ (యమితి) యంకృష్ణమ్, సజ్జనః - విద్యజ్జనః, ఋజుమ్-అవక్రమ్, అఖిలాజ్జగతః, అధిసారమ్ - అధికోత్కర్షంచ, ఊరయామాస - అగ్రీకరోత్తిస్త, అగ్రీకృతవానిత్యర్థః. సః - కృష్ణః, ఉలూఖలగః-శిక్యస్పృశయోగ్యతాయై తదధస్తాదులూఖలంస్యస్యతద్గతః-తత్రాఽధిరూఢః, శిక్యాత్ దధిసారమ్ నవనీతమ్, చోరయామాస-అపహృతవాః॥

తా॥ విద్వాంసులెవనిని సరోత్పృష్టృణి యంగీకరించిరో, అట్టికృష్ణుడు ఉట్టిలోనున్న వెన్నను దొంగిలించుటకై దానికింద తోటినివేసి దానిమీద నెక్కి యుట్టిలోనున్న గోరసము నపహరించెను. ౭.

మూ॥ గోపైస్సకృష్ణఉచ్చైరనుభవనద్దాధికామోదైః॥

సమభావివిదితపద్ధతి రనుభవనద్దాధికామోదైః॥ ౮॥

ప-వి॥ గోపైః, సః, కృష్ణః, ఉచ్చైరనుభవనద్దాధికామోదైః, సమభావి, విదితపద్ధతి, అనుభవనమ్, దాధికామోదైః. ౮.

వ్యా॥ (గోపైరితి)సః-కృష్ణః, గోపైః, ఉచ్చైరనుభవనద్దాధికామోదైః - ఉచ్చితానుభవాత్ నందాత్-నందగోపాత్, అధికామోదైః-అధికహర్షైః, అనుభవనమ్ - గృహేగృహే, సమభావి - సంభావితః, కీదృశః - దాధికామోదైః. చదిభవైర్గదైః, విదితపద్ధతిః-జ్ఞాతమాగణః, యత్రయత్రదధిగన్ధోఽస్తి. తత్రతత్రకృష్ణగతఇతి జ్ఞాతుంశక్యమభూత్. ఏవంనామసదాదధిభుజ్ఞానత్యర్థః. దాధికశబ్దః - అధ్యాత్మాదిలక్షణకోతాదితః॥ ౮॥

తా॥ నందగోపునికంటె నధికసంతోషముగల గోవులు, నవనీతగంధముచుచున్నయిండ్లకన్నిటికినాగంధమునుగుఱు పెట్టుకొనిపోవుచున్నక్రీష్ణునిబూజించిరి. ౮.

మూ॥ స్త్రీణాముదగాదాశీఃక్షయేక్షయేసర్వదైవనవనీతమ్ |

ముష్ణంతంప్రతికృష్ణంక్షయేక్షయేసర్వదైవనవనీతమ్ | ౯॥

ప-వి॥ స్త్రీణామ్, ఉదగాత్, ఆశీః, క్షయేక్షయే, సర్వదైవనవనీతమ్, ముష్ణంతమ్, ప్రతి, కృష్ణమ్, క్షయేక్షయే, సర్వదా, ఏవ, నవనీతమ్.

న్యా॥ (స్త్రీణామితి) ఉత్తరాధికమారభ్య వ్యాఖ్యానయతే. సర్వదైవ-సర్వస్మిన్నాశీ, చోరితస్య నవనీతస్య భక్షణేన క్షయేక్షయే సతి, భూయోభూయః నవనీతం ముష్ణంతం తంకృష్ణంప్రతిప్రవృత్తా స్త్రీణామాశీః, సర్వదైవనవనీ-సర్వస్యదైవతస్యస్తుతికరీ, క్షయేక్షయే-గృహేగృహే, ఉదగాత్-ఉదితాభూత్. నిరంతరంచాశ్వేప్రవృత్తస్య కింనుఖల్వరిష్టంస్యాదితి స్నేహతో శక్కుమానాభిగోపస్త్రీభిస్తే ముద్దిశ్య దైవస్తుతిపూర్వికా ఆశీఃప్రవృత్తేత్యర్థః. (స్త్రీణామిత్యాశీరపేక్షయా కర్తరివస్థి, క్షయేక్షయే ఇతి (౧) “క్షీనివాసే” ఇత్యస్తాత్ క్షీయస్యస్మిన్నితి పుస్తాదితస్య గృహపర్యాయవాచినః క్షయశబ్దస్య వీప్సాయాం ద్వీర్వచనమ్. ఉత్తరత్ర (౨) “క్షీక్షయే” ఇత్యస్తాద్భావే పుస్తాదితస్య తదైవద్విర్వచనమ్. ఉభయత్ర (౩) * ఏరచ్. సర్వదైవనవనీతి స్రవ్యాణిదైవానినూయస్తే-స్తూయస్తే అనేయా(౪) “శరణాధికరణయోశ్చ” ఇతిన్తోద్గ్రహ్. (౫) “టిడ్ధాణఞ్” ఇతిజీవ్ ॥ ౯॥

తా॥ వెన్నను అడుగడుగుననుదొంగిలించి యారగించుచున్నశ్రీకృష్ణునికేమి విపత్తువచ్చునోయని భయపడి గోపికలు తమతమముండ్లలో, “ఇతనికి మంగళము కలుగవలయును” అని దేవతలను బ్రార్థించిరి. ౯.

మూ॥ జగదస్యముషతోపిహ నవనీతముదారభావేన |

విష్ణుంగోవుంలొకానవనీతముదారభావేన॥ ౧౦॥

ప-వి॥ జగత్, అగ్ర, ముష్ణతః, ఆపి, హి, నవనీతమ్, ఉదారభావేన, విష్ణుమ్, గోవుమ్, లొకాన్, అవనీతమ్, ఉదార, భావేన. ౧౦.

(౧) తుదా-పర-అక-అని.

(౨) భ్వా-పర-అక-అని.

(౩) పా-నూ-౩-౩-౫౩.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౧౧౩.

(౫) పా-నూ-౪-౧-౧౫,

స్త్రి (పా)-శుభం కుర్వాణాని.

వ్యా॥ (జగదితి) ౧ అస్య యాదృశంతాదృశవత్ నవనీతంముష్ణ తోఽపి, ఉదారభావేన - వేషస్యాఽతిగమ్భీరరూపత్వేన లిక్లేన, లోకాః గోపుమ్-రక్షితుమ్-అవితుమ్, అవనీతమ్-భూమిం ప్రాప్తమ్, విష్ణుమేవేమమ్, † భావేన - బుద్ధ్యా, జగత్సర్వమ్ - సర్వోఽపి తాకి నోజనః, ఉదార - అవగచ్ఛతిస్తేత్యర్థః. గోపసజాతీయత్వేన తదను గుణచైష్ట్యేతమపి అప్రధృష్ట్యతదీయవేషదశనేన విష్ణురేవ భూమింగత ఇత్యనుమితవజ్జగ దిత్యర్థః. ఉదారేత్యుత్పార్వానర్తేలికట్ ॥ ౧౦॥

తా॥ గోపులు క్రీకృష్ణునియొక్క గంభీరస్వభావమును జూచి, ఇతఁడు మనకు సజాతీయునివలెనున్నను, ప్రాకృతబాలరవలె నవనీతమును దొంగిలించినను, ప్రాకృ యుడుకొండు, లోకములను రక్షించుటకై శ్రీమహావిష్ణువే యీరూపముగ భూమియం దవతరించి యున్నాఁడని తెలిసికొనిరి. ౧౦.

మూ॥ ఆమోషిణంహసంతం మాతావదదస్త్యయేహసితమ్ |
నవనీతంమోషిహరే మాతావదదస్త్యయేహసితమ్ ॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఆమోషిణమ్, హసంతమ్, మాతా, అవదత్, అస్తు, అయే, హసితమ్, నవనీతమ్, మోషి, హరే, మా, తావత్, అదృ, త్వయా, ఇహ, సితమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (ఆమోషీతి) ఆమోషిణమ్ - నవనీతమోషణం కుర్వాణమ్, తత్ప్రత్యక్షీతవత్త్వాస్త్వస్యాః పురః హసంతమ్, మాతా-య శోదా, ఏవమవదత్. అయేఇతినంబోధనే. మోషణం హసితంచ-ద్వ యం త్వయాఽపిక్రియతే, తత్రయత్రవహసితమ్, తదస్తు-అనుజానీమః. అదః - ఇదమ్, సితమ్ - శుక్లమ్, నవనీతంతావత్ త్వయామా మోషి-నమోషితవ్యమ్. సితమితి విశేషణమ్-చౌర్యవినంవాద పరి హారార్థమ్. నాఽహంచోరితవానితి త్వయావక్తుం నశక్యతే ; సితత్వేన హి త్వద్గ్రాత్రే లక్ష్మ్యతే నవనీతమిత్యభిప్రాయః. ఆమోషిణమితి (౧) “సంప్రచానురుధ” ఇత్యాదినాఘనుణ్, మామోషీతికర్తృణిమాజీలుజ్ ॥

§ అత్రగ్రంథపాఠః. † యాదృశోభావతాదృశమ్ ఇతిచేత్
సాధుస్యాత్ (౧) షా-నూ-3-౨-౧౪౨.

తా॥ తెల్లనివెన్నను దొంగిలించునప్పుడచ్చటికివచ్చిన తనతల్లినిజూచి నవ్వు చున్న శ్రీకృష్ణునిగుఱించి యాయశోద, ఓరీ! నీనవ్వు అట్లుండనిమ్ము, ఇంకమీద నీనవ నీతమును నీవు దొంగిలించవలదనిచెప్పెను. ౧౧.

మూ॥ ప్రథితాకృష్ణతవోచ్చైరసావిహస్తేనతాతేన!

అదివతదేవేభ్యోగోరసావిహస్తేనతాతేన॥

౧౨॥

ప-వి॥ ప్రథితా, కృష్ణ, తవ, ఉచ్చైః, ఆసా, ఇహ, స్తేనతా, తేన, అదివత, దేవేభ్యః, గోరసాః, విహస్తేన, తాతేన. ౧౩.

వ్యా॥ (ప్రథితేతి) హేకృష్ణ! అసా తవ స్తేనతా-చోరతా, ఇహ-ప్రజే, ఉచ్చైః ప్రథితా - అతీవప్రసిద్ధా. నచగోపాయితం శక్యతే; తేనకారణేన విహస్తేన-ఆకులేన, త్వదరిష్టశక్తినా, తనతాతేన-పిత్రా నదేన, గోరసాః- పయఃప్రభృతయః దేవేభ్యః, అదివత - దత్తాః. అదివతేతి దదాతేః కర్తృణిలుజ్జబహువచనమ్. (౧) “స్థాఘ్నోరిచ్చ” ఇతీత్వమ్. సిచఃకీత్వమ్॥ ౧౨॥

తా॥ ఓ! శ్రీకృష్ణడా! నీదొంగతనమందఱికిఁజెలిసినది. దీనివలనలోమలచే నీకే మియాపశువచ్చునోయని భయపడి నీతండ్రియైన నందగోపులు తచ్చాన్వర్ధముగ దేవతలకుఁ బాలుమొదలైన గోరసముల నర్పణముఁ జేయుచున్నారు. ౧౨.

మూ॥ యది శక్నోషినిబద్ధస్సన్నిహితేనాహమత్రసతః!

విదధామ్యులూఖలేనతు స్సన్నిహితేనా హమత్రసతః॥ ౧౩॥

ప-వి॥ యది, శక్నోషి, నిబద్ధః, సన్నిహితేన, అహమ్, అత్రసతః, విదధామి, ఉలూఖలేన, తు, సన్- ఇహి, తే, నాహమ్, అత్ర, సతః. ౧౩.

వ్యా॥ (యదీతి) అత్రసతః-త్రాసరహితస్య, తే-తవ, అత్రైవదే శేసతః-అన్యత్రాగచ్ఛతః, సన్నిహితేనో-లూఖలేన, నాహమ్-బద్ధనమ్, విదధామ్యహమ్; ఏవంమయా ఉలూఖలేనిబద్ధస్య, త్వం గన్తుం యదిశక్నోషి, తతః, ఇహి - గచ్ఛేత్సర్థః. ఇహోలోన్మద్ధమైకవచనమ్. (౨) “తేమయా” ఇత్యేకవచనస్య తవశబ్దస్య తే ఆదేశః. సన్వత్రేహి

శబ్ద పర్యస్తమేకంవాక్యంపరిసమాప్తమ్. తేశబ్దాదికంతు ద్వితీయమ్, తత్రకథంతే ఆదేశః. (౧) “సమానవాక్యేనిఘాతయుష్టద స్తదాదేశాః” ఇతివచనాత్ సమానవాక్యస్థాత్పదాత్పరయోః యుష్టదస్తదో రాదేశేన భవితవ్యమ్. ఇహతుఇహేశబ్దాత్ భిన్నవాక్యతాత్పర్యస్యతస్యశబ్దస్యతే ఆదేశో నప్రాప్నోతి. నైతదస్తి—వాక్యైకవాక్య భావేనైకవాక్యతోపపత్తేః. హేతుహేతుమతీహ్యత్ర పూర్వోత్తరవాక్యే; అతోభవతివచతీతివ దైకవాక్యతోపపత్తిః. నాహమితి (౨) “ఐహబద్ధనే” ఘోషే, అత్రసత ఇతి త్రసేశ్యత్రస్తస్య నతోసమాసః (౩) “వాభా” శ” ఇత్యాదినావికల్పాత్ - శ్యనభావః॥ ౧౩॥

తా॥ ఓ!కృష్ణః! నేనెంతచెప్పినను నీవచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచున్నావు. నిన్నెచ్చటికిఁబోనియ్యకుండ దగ్గఱనున్న యీటోటితోఁజేర్చి నేనిప్పుఁడు కట్టివేసెదను. నీకు సామర్థ్యమున్నయెడల విడిపించుకొనిపో చూతము. ౧౩.

మూ॥ ఇతినఉలూఖలఉద్ధృతదామ్నా యోనహ్యతోద్యతయా॥
ఐషిచలితుంకిలో క్తసదామ్నా యోనహ్యతోద్యతయా॥ ౧౪॥

ప-వి॥ ఇతి, సః, ఉలూఖలే, ఉద్ధృతదామ్నా, యః, అనహ్యత, ఉద్యతయా, ఐషి, చలితుమ్, కీల, ఉక్తసదామ్నాయః, న, హి, అతః, అద్య, తయా. ౧౪.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి ఉద్యతయా - తద్బద్ధనోద్యుక్తయా, తదర్థముద్ధృతదామ్నాయశోదయా, యఃస్వామి, ఉలూఖలే అనహ్యత-బద్ధోఽభూత్, తత్రబద్ధసహరిః, ఉక్తసదామ్నాయః-కల్పాదాప్రోక్తపూజితవేదః, అతోదేశాత్, అద్య-అస్మిన్నహని, అన్యత్ర చలితుంతయా యశోదయా నైషిహి. తస్యాఽన్యత్రచలనంపరగృహేషునవసీతచార్యనివ రసోన్ముక్తి నేచ్ఛతి క్షేత్యర్థః. అనహ్యతేతి (౨) ఐహబద్ధనే” కర్తృణిలజ్. ఐషీతి (౪) “ఇషుఇచ్చాయామ్” కర్తృణిలజ్. ౧౪.

తా॥ యశోదాదేవి యిట్లు చెప్పి ఇతని నెచ్చటికిఁబోనియ్యగూడదని తలఁచి, ప్రథమస్పష్టిలో సకలవేదములను బ్రహ్మకుపదేశించినపరాత్పరుడైన శ్రీకృష్ణుని నొకత్రాటితోఁజూటియందుఁగట్టివేసెను. ౧౪.

మూ॥ బద్ధాగ్రవ్యముషంగృహకార్యాయస్తేనమాయితయా |
తేనకలచలితుమీహకార్యాయస్తేనమాయితయా || ౧౫॥

ప-వి॥ బద్ధా, గవ్యముషమ్, గృహకార్యాయ, స్తేనమ్, ఆయి, తయా, తేన, కల, చలితుమ్, ఈహా, అకారి, ఆయి స్తేన, మాయితయా. ౧౫.

వ్యా॥ (బద్ధేతి) తమ్, గవ్యముషమ్ - నవనీతమోషిణమ్, స్తేనమ్, ఏవంబద్ధా, తయా-కుటుమ్బిన్యా, గృహకార్యాయ, ఆయి-గతమ్. గృహకార్యార్థం గతవతీత్యర్థః. తస్యాంగతాయాం తేన కృష్ణేన ఆయి స్తేన-యత్నంకుర్వతా, చలితుమ్, ఈహా-చేష్టా, అకారి. సర్వశక్తేస్తస్య చలనే అశక్తవ దాయాసయోగిత్వం కుతఞ్చిచేత్-మాయితయా-మాయాయోగిత్వాదిత్యర్థః. తదేవ్య కలశ బ్దేనోచ్యతే-ఆయితీ-అయితేభావేబుద్ధ. మాయితయేతి-మాయాశబ్దస్యప్రవేశ్య దిత్వాదిని ప్రత్యయః. ౧౬.

తా॥ యశోదాదేవి నవనీతవోరుడైన శ్రీకృష్ణుని జూటియందుఁగట్టివేసి అన్య కార్యసమ్రాళయెను. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు ఆజూటినిమిక్కిలిశ్రమముచే నీడ్చువాని వలె నటించుచునచ్చటనుండి యివతలికిఁబోవుట కిచ్చయించెను. ౧౫.

మూ॥ మధ్యేజగామగచ్ఛన్నజానయమయోరసద్దేహమ్ |
దధతోరసురమయత్వాన్నజానయమయోరసద్దేహమ్ || ౧౬॥

ప-వి॥ మధ్యే, జగామ, గచ్ఛన్, అర్జునయమయోః, అసద్దేహమ్, దధతోః, అసురమయత్వాత్, సర్జనయమ్, అయోరసమ్, దేహమ్. ౧౬.

వ్యా॥ (మధ్యేతి) సః-హరిః, ఉలూఖల మాకృష్య గచ్ఛన్, అసద్దేహమ్ - సంచయమకృత్వా, అజానయమయోః-యమలాజానయోః, మధ్యే జగామ. కీడ్మశయోః-అసురమయత్వాత్ - కృష్ణవజ్ర

(గ్) కలశ బ్దేనాపి నూచ్యతే - ఇతి క్వచిత్. కలశ బ్దేన నూచ్యతే-ఇతి క్వచిత్.

నోద్యుక్త కంసప్రేరితానురద్యయాధిష్ఠితత్వాత్, నజ్జానయమ్-† ఋజురీతి రహితమ్, వచ్చనోద్యుక్తమ్, అయోరసమ్-అయస్సదృశరసమ్-సారమ్, బలమ్-దేహమ్-శరీరమ్, దధతోః. అజ్జానయమయోరితియమశబ్దస్య సంయుక్త ప్రతిపాదకత్వాద్వివచనోపపత్తిః. అథవా-అజ్జాననామ్నో ర్యమయోః - వైవస్వతియోరిత్యర్థః. అజ్జానశబ్దః - కకుభవృక్షవాచీ. నజ్జానయమితి - మహా విభాషయా వికల్పితత్వాన్న ఇహ సమాసాభావః, తతశ్చ ధీ ననలోపః, నశ్రుతిశ్చ. ౧౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు అఱోటి నీడ్చుకొనిపోవుచుండ, అసురావిష్టములై యినుముచంటి శరీరబలముగలవై తననుజంపవలయుననియెడికుటిల స్వభావముగలవై త్రోవలో నిలఁబడియున్న రెండు మద్దివృక్షముల నడుమ నిర్భయుఁడైవెళ్ళెను. ౧౬.

మూ॥ గతిలీలయాస్య పర్వత సమభాజ్యాయ స్తయానారమ్ |

త్రాసయదజ్జానయమలం సమభాజ్యాయ స్తయానారమ్॥౧౭॥

ప-వి॥ గతిలీలయా, అస్య, పర్వతసమభాః, జ్యాయ స్తయా, నారమ్, త్రాసయత్, అర్జునయమలమ్, సమభాజి, ఆయ స్తయా, న, అరమ్. ౧౭.

న్యా॥ (గతిలీ) తదజ్జానయమలమ్, అస్య - హారేః, గతిలీలయా, సమభాజి - సమ్యగ్భగ్నమ్. కీదృశ్యా - (ఆయ స్తయానారమ్) అరమ్-పర్యాపమ్, నామైయ స్తయా-ఆయాసమకృతవత్యా, కీదృశంయమలమ్-జ్యాయ స్తయా-వృద్ధతనూ ; అత్యుచ్చితతయా, పర్వత సమభాః-పర్వత సదృశతేజస్కమ్-నారమ్ - నరసమూహమ్, త్రాసయత్-భీషయత్. జ్యాయ స్తయేతి (౧) “వృద్ధస్యచ” ఇతిజ్యాదేశః. సమభాజీతి - (౨) “భజ్జ్ఞో ఆమర్దనే” సంపూర్వక ర్థః శిలుజ్. చిన్. (౩) “భజ్జ్ఞేశ్చ చిణి” ఇత్యనునాసికలోపః. ఉపధావృద్ధిః. ౧౮.

తా॥ చూచినవారు భయపడునట్లు పర్వతమునలె నత్యున్నతమై పెరిగియున్న యాయర్జునవృక్షముల నడుమనువెళ్ళి యవలీలగావానిని విఠిచివేసెను. ౧౮.

(†) ఋజురీతి-ఇతిక్వచిత్. ధీ అత్ర - “నలోపోనఘః” ఇతి ఇయతీపచ్చి-

రపేక్షితా.

(౧) పా-నూ-౫-౩-౬౨.

(౨) రుధా-పర-సక-అని.

(౩) పా-నూ-౬-౪-౩౩.

మూ॥ యస్యాములూఖలతనా ననాహసాతాం ప్రకర్షతో గ్రగతౌ॥

హరిణాదైత్యైశ్చ క్షేమనాహసాతాం ప్రకర్షతో గ్రగతౌ॥ ౧౮॥

ప-వి॥ యస్యామ్, ఉలూఖలతనా, ననాహ, సా, తామ్, ప్రకర్షతా, ఉగ్రతా, హరిణా, దైత్యై, శక్తేః, న, న, అహసాతామ్, ప్రకర్షతః, అగ్రగతౌ-౧౮.

వ్యా॥ (యస్యామితి) సా-యశోదా, యస్యాం ఉలూఖలతనా-ఉలూఖలశరీరే, తంననాహ-బద్ధవతీ. తామ్ - ఉలూఖలతనుమ్, ప్రకర్షతా - కర్షణం కుర్వతా, హరిణా, స్వస్య - ఉగ్రగతౌ-వేగవతి గమనే, అగ్రగతౌ - పురోవస్థితౌ, తౌ - దైత్యై, ననాహసాతామ్-అహసాతామేవ, హతావేవేత్యర్థః. గమనవేగమాత్రేణ కథమేతచ్చ క్యమితిచేత్, శక్తేః ప్రకర్షతః. ఉత్కృష్టశక్తీనాం కిమివ నశక్యమి త్యర్థః. ఉలూఖలతనానితి- ఉలూఖలమేవ ఉలూఖలతనుః. యథాశిలా పుత్రకపవ శిలాపుత్రకస్యశరీరమిత్యవ్యతే. ననాహేతి (౧) 'నాహ బద్ధనే' లిట్ అహసాతామితి. హస్తేఃకర్తృణిలుజ్ ద్వివచనమ్. (౨) 'హనస్సి' ఇతి సిచఃకిత్వమ్. (౩) 'అనుదాత్తోపదేశ' ఇత్యాదినాన కారలోపః॥

౧౮॥

తా॥ యశోద శ్రీకృష్ణనితోటిహోః జేచ్చికట్టెను. శ్రీకృష్ణుడాతోటిసిడ్చుకొని పోవుచుదనముందటనున్న మద్దివృక్షములలో నావేళించియున్న యసురులను దనగమనవేగముచేతనే హతముచేసెను.

౧౮.

మూ॥ శ్రుత్వాస్థాద్రవమభితావనిభృతముత్కటకటాయస్తమ్॥

త్రేసురిభాస్యైత్వాస్తావనిభృతముత్కటకటాయస్తమ్॥ ౧౯॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, అస్థాత్, రవమ్, అభి, తా, అనిభృతముత్, కటకటాయస్తమ్, త్రేసుః, ఇభిః, శ్రుత్వా, అస్తావనిభృతమ్, ఉత్కటకటాః, యమ్, తమ్. ౧౯.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి) అభితౌ-తౌ అజూనా అభిముఖి కృత్య, నివర్తిత ముఖోభూత్వేత్యర్థః. తయోరజూనయోః కటకటాయస్తమ్-కటకటే త్యేవంరూపమ్, రవమ్-శబ్దమ్, శ్రుత్వా, పరివృత్యతావవలోక్య, సః-

హరిః, అనిభృతముత్ - అనల్పప్రహరణభూత్వా, అస్థాత్ - స్థితవాన్. కీదృశంరవమ్ - యంతమితి యచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దయోద్వికతీయా. యంఖలు తంరవమ్, అస్తావనిభృతమ్ - క్షిప్తపర్యతమ్, శ్రుత్వా, ఉత్కటకటాః. మదోత్కటగడ్డాః, ఇభాః, త్రేసుః. అస్థాదితిల్జ్. (౧) “గాతిస్థా” ఇత్యాదినాసిచోలుక్. అభిశబ్దస్య (౨) అభిరభాగే” ఇతికర్తృప్రవచనీయ సంజ్ఞా. తావతి (౩) * కర్తృప్రవచనీయయ్యక్తే ద్వితీయా. కటకటా యస్తమితి (౪) “అవ్యక్తానుకరణాత్” ఇత్యాదినాడాచ్. (౫) “లో హితాదిడాఙ్భ్యః క్యమ్” ఇతిక్యమ్. (౬) “వాక్యమః” ఇతి పరస్తైపదమ్.

తా॥ చెల్లువిఠిగినప్పఁడు కలిగిన యాకటకటకబ్బమునువిని శ్రీకృష్ణఁడు గొప్ప సంకోషముకలవాఁడై యావృక్షములున్నప్రక్కఁదిరిగిచూచుచునుండెను. పర్యతములు బ్రద్దలగునట్లు అతిగంభీరమైన యాశబ్దమునువిని మదించినయేనుఁగులు భయపడెను. ౧౯.

మూ॥ స్ఫురితేతత్రతుపూర్వం ఘోషాదావేజితావయోతీతాః।

ఆజగ్గురథనబాలా ఘోషాదావేజితావయోతీతాః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ స్ఫురితే, తత్ర, తు, పూర్వమ్, ఘోషాదా, ఏజితాః, వయః, అతీతాః, ఆజగ్గుః, అథ, సబాలాః, ఘోషాత్, ఆవేజితాః, వయోతీతాః. ౨౦.

వ్యా॥ (స్ఫురితేతి) తత్ర, ఘోషాదా - అజ్ఞానభజ్జస్య శబ్ద స్యుతరమ్మే, స్ఫురితమాత్రేనతి, ఏజితాః - కమ్పితాః, వయః-పక్షిణాః, పూర్వమ్ - ప్రథమమ్, అతీతాః - తద్ద్యుమాతిక్రమేణాన్యత్రగతాః. తదనస్తరమ్-ఆవేజితాః - భీతాః, వయోతీతాః - అతిక్రాంతవయసః, వృద్ధాః, సబాలాః - బాలైస్సహితాః, ఘోషాత్-వ్రజాత్, ఆజగ్గుః. ఏజితాఇతి (౭) “ఏజ్యకమ్పనే” ఆవేజితా ఇతి (౮) “ఓవిజీ భయచ లనయోః” ణ్యన్తః. ౨౦.

(౧) పా-నూ-౨-౪-౭౭.

(౨) పా-నూ-౧-౪-౯౧.

(౩) పా-నూ-౨-౩-౮.

(౪) పా-నూ-౫-౪-౫౭.

(౫) పా-నూ-౩-౧-౧౩.

(౬) పా-నూ-౧-౩-౯౦.

(౭) భా-న-స-సే.

(౮) తుదా-అ-సే.

తా॥ చెట్లుబిటీగిన శబ్దమునువిని పక్షులన్నియుంజకితములై నాల్గుదిక్కులఁ బిటీగి డెను. ఆగోకులమందున్న గోవులు ఆకాలవృద్ధము భయపడి యచ్చటికి వచ్చిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆయన్ననామయస్తం ననామయస్తంసదామానమ్!

ఆయన్ననామయస్తం ననామయస్తంసదామానమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆయన్, అనామయమ్, తమ్, న, నామ, యస్తమ్, సదా, మానమ్, ఆయన్, ననామ, యమ్, తమ్, ననామయస్తమ్, సదామానమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (ఆయన్నితి) ఆయన్ - ప్రాప్తాః. అనామయమ్ - నిరుప ద్రవమ్, భగ్నయమశాజానాయ త్తం యద్భయంకృష్టే శబ్దమానాః స్వయమాగతాః, తద్రహితమిత్యర్థః. తంకృష్టమ్. నేతి-నిషేధే. నామే తినిపాతః-ప్రసిద్ధా. యస్తమ్ - గచ్ఛస్తమ్, సదా-నిత్యమ్, మానమ్- పరిచ్ఛేదమ్. అగచ్ఛస్తమ్, అతిమహాస్తమిత్యర్థః. ఆయా-అవగచ్ఛ, విద్వానిత్యర్థః. ననామయస్తమ్ - ప్రణతౌప్రయోజక వ్యాపారమకుర్వస్తమ్, ననామ - ప్రణతవాక్. యస్తమితి-యచ్చబ్రతచ్చబ్ర యోద్విక తీయా. యంఖలు తంభగవస్తం స్వప్రణామార్థ మనియుజ్ఞాశమేవ సస్తం దశకనమాత్రేణ విద్యజ్జనస్వయమేవబుద్ధ్యాప్రణతోఽభూత్. తమేన మనామయమేవ ప్రాప్తవస్త ఇత్యర్థః. పునరపి సవవశేష్యతే. సదామానమ్-ఉదరబద్ధయాదామ్నా సహితమేవ, దృష్టవస్త ఇత్యర్థః. ఆయన్నితి పూర్వత్ర (౧) “ఇణ్-గతౌ” లజ్-శబ్దుక్. బహు వచనమ్. (౨) “ఇణ్-యణ్” ఇతి యణాదేశః. తస్యాఽసిద్ధత్వాత్. (౩) “ఆడజాదీనామ్” ఇత్యాట్.. ఉత్తరత్ర తతపవాఽఽజ్-పూవాక చ్చత్రప్రత్యయః. ననామయస్తమితి- నమేణిచ్, (౪) జ్వలహ్వాల హ్లాసనమామనుషసగ్గాద్వా” ఇతిపక్షేమిత్యంజ్ఞాభావాద్ధ్రస్వత్వాభావః.

(౧) ఆదా-సర-స-ఆ.

(౨) పా-నూ-ఁ-ర-౨౧.

(౩) పా-నూ-ఁ-ర-౨౨.

(౪) గణనూ-భ్యాది.

తా॥ విద్వాంసులు ఎవనినిజూచినమాత్రముచే వందనములు చేయుచున్నారో అట్టియపరిచ్ఛిన్న వైభవముకలవాఁడును యీశోదచేసుదరమందుఁ ద్రాశ్యతోఁగట్టఁబడి నవాఁడునైసంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునికి, చెట్టువిలిగిపడినందున నేమియుపద్రవము వచ్చెనోయని భయపడివచ్చి, అచ్చట నేవిధమైన యుపద్రవమును లేకుండ నతఁడు సంచరించుచుండఁజూచిరి. ౨౧.

మూ॥ సోక్షతపయీస్త్రీభిన్జనతాజ్ఞానమహాభయాగోప్యః।

దృష్ట్యాచాసంస్తస్మిన్నవసీతాజ్ఞానమహాభయాగోప్యః॥౨౨॥

ప-వి॥ సః, అక్షతః, ఐక్షీ, స్త్రీభిః, నవసీతాజ్ఞానమహాభయా, అగోప్యః, దృష్ట్యా, చ, ఆసన్, తస్మిన్, అవసీతాజ్ఞానమహాభయాః, గోప్యః. ౨౨.

న్యా॥ (స ఇతి) సః-హరిః, భీత్యాగతాభిఃస్త్రీభిః, అక్షతపవ ఐక్షీ-ఈక్షితః. కీదృశః-(నవసీతాజ్ఞాన మహాభయా అగోప్యః) గాత్ర లిప్తనవసీతా త్తయా అజ్ఞానరూపయా - శ్వేతరూపయా, మహాత్యా భయా-ప్రభయా, అగోప్యః-గోపయితుమశక్యః, ప్రకాశితనవసీతచౌర్య ఇత్యర్థః-అథనా-ఏవంభూతయా ప్రభయా ఉపలీతః, అగోప్యః-క్రీడా సక్తతయాబద్ధనాదిభిరపిరక్షితుమ్ - నివారయితుమశక్యః. దృష్ట్యాతం గోప్యః, తస్మిన్-కృష్ణేవిషయభూతే, (అవసీతాజ్ఞాన మహాభయాః-ఆసన్) అవసీతమ్-భువిగతమ్, భజ్యమానాజ్ఞాన నిమిత్తం మహద్భయం యాసాంతాస్తథోక్తాః. అజ్ఞానభద్రనిమిత్తకోలాహలం శ్రుత వతోగోప్యః స్నేహాద్భయ శఙ్ఖి-న్యః ఆగతాః తత్ప్రత్యక్షీకరణాదతి వృత్తభయాఆసన్నిత్యర్థః॥ ౨౩॥

తా॥ నవసీతమును దొంగిలించి యారగించి శరీరమంతఁబూసికొని దానిచేతఁ జెల్లనికొంటినివహించి విశ్వభలముగ నాడుకొనుచున్న శ్రీకృష్ణునికి మద్దిచెట్లు విలు గుటచే నేమియుపద్రవము కలిగెనోయని భయపడి వచ్చినగోపికలు అచ్చట నిరుపద్ర వుండై సంచరించుచున్నశ్రీకృష్ణునిజూచిరి. ౨౨.

మూ॥ ఊతాపీత్యహతౌద్రుమసానూతనయానురోధసశ్చ్యుత్యా।

స్తనలత్య్యైగాత్తటిసీసానూతనయానురోధసశ్చ్యుత్యా॥ ౨౩॥

ప-వి॥ మాతా, వీక్ష్య, హతా, ద్రుమసానూ, తనయానురోధసశ్చ్యుత్యా, స్తన
లత్త్యా, ఆగాత్, తటినీ, సా, నూతనయా, ను, గోధసః, శ్చ్యుత్యా. ౨౩.

వ్యా॥ (మాతేతి) సా తస్యమాతా-యశోదా, హతా, ద్రుమ
సానూ-పర్వతసానుకల్పా అజ్ఞానద్రుమా, వీక్ష్య సుతంప్రత్యాగాత్.
స్తవవిశేష్యతే. స్తనలత్త్యా ఉపలక్షితా, కీదృశ్యా - తనయానురోధ
సశ్చ్యుత్యాశ్చ్యుతిః-క్షరణమ్.(౧)“శ్చ్యుతిర్-క్షరణే,” (౨)“ఇక
షాదిభ్యః” ఇతిఇక్, సహశ్చ్యుత్యానర్తత ఇతి సశ్చ్యుతిః. తనయాను
రోధేన-పుత్త్రానుసారేణ, తత్ స్నేహాత్, సశ్చ్యుత్యా. ఏవంరూపాయాః
యశోదాయాః. దృష్టాస్తా. నూతనయా, రోధసః-తటస్య, చ్యుత్యా-
చ్యవనేన, భేదనేన, ఉపలక్షితా, తటినీ - సరిత్, ను. ఇవాధే. ప్రవా
హభాజో నద్యా నూతనతటభేదనక్షరత్ ప్రోతస్సామ్యం స్తన్యక్షరణ
స్యోచ్యతే-నదీసామ్యంతు తస్యాః. సేతి ప్రకృష్టాఽఽద్యేన పదేన సం
బంధనీయమ్॥ ౨౩॥

తా॥ వితీగపడిన మద్దివృక్షములనుజూచి పుత్త్ర) స్నేహముచేఁ దనస్తనమునుంచి
స్తన్యమును బ్రవహింపఁజేయుచు, పర్వతప్రాంతమునుబద్దలుచేయుచు వచ్చుచున్ననది
వలెనున్న యశోద యచ్చటికివచ్చెను. ౨౩.

మూ॥ సాత్వరితాభ్యేత్యతుగిరముక్తవతీనాహతోనూనమ్।

లోకస్సాన్యదిత్యథతంముక్తవతీనాహతోనూనమ్॥ ౨౪॥

ప-వి॥ సా, త్వరితా, అభ్యేత్య, తు, గిరమ్, ఉక్తవతీ, న, అహతః, నూనమ్,
లోకః, స్సాన్, ఇతి, అథ, తమ్, ముక్తవతీ, నాహతః, నూనమ్. ౨౪.

వ్యా॥ (సేతి) సా త్వరితా, త్వరితమభ్యేత్య, గిరమ్-వాచమ్,
ఉక్తవతీ - తత స్తస్యాస్తు వాక్యమ్-(నాహతోనూనం లోకస్సాన్యదితి).
నూనమ్-ప్రాయేణ, లోకః, అహతోనస్యాత్. హతఏవస్యాత్, యది
కృష్ణే కించిదాశఙ్గీ-తంభయంస్యా దిత్యభిప్రాయః. ఇత్యక్తాన్వీనూనం

ఆవీక్ష్య తమ్, నాహతః-దామ బన్ధాత్, ముక్తవతీ. నాహత ఇతి (౧)
“ణహబన్ధనే” ఘర్ష. (౨) “అపాదానేచాహీయ రుహోః” ఇతి తసిః॥

తా॥ యశోద యతిత్వగ గా నచ్చటికివచ్చి, మద్దిచ్చెట్లు ఇతనిమీద బడియున్న
యెడల లోకమంతయు నశించిపోవు నేయని చెప్పెను. తాను టోటిలోఁగట్టినకట్టును
విప్పినెను. ౨౪.

మూ॥ మాతుఃప్రియంనచక్రే సకిజ్జీణీకోమలోవిదామాసహసః।

క్రీడక్ పీడాంప్రాక్చన సకిజ్జీణీకోమలోవిదామాసహసః॥

ప-వి॥ మాతుః, ప్రియమ్, న, చక్రే, సః, కిమ్, కిజ్జీ, కోమలః, విదామా,
సహసః, క్రీడన్, పీడామ్, ప్రాక్, చ, న, సకిజ్జీణీకః, అమలః, విదామాస, హ, సః.

వ్యా॥ (మాతురితి) సః - కృష్ణః, మాతుః, కింప్రియంనచక్రే ?
సర్వమపి ప్రియంచక్ర ఇత్యర్థః. కీదృశః - కిణీ-దామబన్ధననిమిత్తేన కిణీ
నాఽలఙ్కృతః, కోమలః - మృదుగాత్రః. అనేన కిణోత్పత్తౌ హేతు
రుక్తః. విదామా - శిథిలితదామకః, సహసః - హాససహితః, అనేన
మాతుః ప్రియంజ్వరత్వే హేతురుచ్యతే. తస్యా ముఖే హనకాసఃకిం
ప్రియంచక్రే? సర్వమపిప్రియమకరోదిత్యర్థః. దామబన్ధనేన రోదనే
కర్తవ్యే కథంహసితమితిచేత్ - తత్రోచ్యతే. హశబ్దో హేతౌ. సఖలు
ప్రాక్-బన్ధానుభవసమయేచ, అజ్ఞాన భక్తాదినా క్రీడక్ తయైవ క్రీడ
యా పీడాం నవిదామాస, కీదృశః-సకిజ్జీణీకః- కిజ్జీణ్యాదిభి ర్వయో
నురూపై రలఙ్కరణై స్సహితః. (౩) “నద్యృతశ్చ” ఇతికమ్. అమలః-
ఆశ్రితజనపాపస్య విరోధీ. సహస ఇతి (౪) “స్వసహసోర్వా” ఇత్యప్.
విదామానేతి లిట్. (౫) “ఉమవిదజాగృభ్యోన్యతరస్యామ్” ఇత్యాచ్చు
త్యయః॥ ౨౫॥

తా॥ యశోద కట్టువిప్పినవెనుకనచ్చట నదేమాదిరిగ రేఖగలకోమలవిగ్రహముగ
లవాడై, చెట్లుపడుటచే గలిగెడు విపత్తునుగూడ నెంచకక్రీడాసక్తమనస్కుడై

(౧) దివా-ఉభ-అని.

(౨) పా-నూ-౫-౪-౪౫.

(౩) పా-నూ-౫-౪-౧౫౩.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౬౨.

(౫) పా-నూ-౩-౧-౩౫.

సకలాభరణభూషితుడై ఆశ్రితుల పాపములను నిశ్శేషముగ హరించువాడైనశ్రీకృష్ణుడు, ముందటవచ్చినవృత్తుల యశోదకు వివిధానందములను గలుగజేసెను. ౨౫.

మూ॥ ఆయ స్తంససహజాన మనసోభయమస్యతాతేన॥

తమిమంకథమాలింగతి మనసోభయమస్యతాతేన॥ ౨౬॥

ప-వి॥ ఆయ స్తమ్, స, సహ, అష్టనమ్, అనసా, ఉభయమ్, అస్యతా, అనేన, తమ్, ఇమమ్, కథమ్, ఆలింగతి, మనసః, భయమ్, అస్య, తాతేన. ౨౬.

వ్యా॥ (ఆయ స్తమితి) అనసా-శక లేనసహ, ఉభయమజ్ఞానమ్, అస్యతా - షిపతా, తేనకృష్ణేన, నా౨౭.య స్తమ్ - ఆయాసోనకృతః, శకటమజ్ఞానాచ చలనవేగమాత్రేణ యీ హతానీత్యర్థః. తమిమమ్- అతిమానుషచేష్టితం ప్రాకృత ప్రక్రియమ్, ఆలింగతి-పరిష్కృతమానే, అస్య - కృష్ణస్య, తాతే-నన్దగోపే, కథమ్, మనసః - చిత్తస్య, భయం నా౨భూదితి కవేరయం వితకః॥ ౨౬॥

తా॥ శకటాసురుని యమశార్దూనములను నవలీలగనిరసించినశ్రీకృష్ణుని గాఁగి లించుకొనిన నందగోపుడు ఎట్లు భయపడకనుండెను? ౨౬.

మూ॥ చౌర్యక్రియా స్తవసఖిక్ సారమతేస్తేరయ న్నీహ॥

ఇత్యాలింగ నీతం సారమతేస్తేరయ న్నీహ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ చౌర్యక్రియాః, తవ, సఖిక్, సారమతే, స్తేరయన్తి, ఇహ, ఇతి, ఆలింగన్తీ, తమ్, సా, రమతే, స్త, ఈరయన్తీ, హ. ౨౭.

వ్యా॥ (చౌర్యేతి) హేసారమతే ! ఉత్కృష్టబుద్ధే, తవనవసితచౌర్యక్రియాః, ఇహ-వ్రజే, తవసఖిక్ స్తేరయన్తి-పరిహాసయుక్తాః సర్వన్తి, ఇతి - ఏవమ్, ఈరయన్తీ - వదన్తీ, తమాలింగన్తీ, సా - యశోదా, రమతేస్త॥ ౨౭॥

తా॥ ఓబుద్ధిమంతుడా! నీచెలికాండ్రు నీయొక్క నవసితచౌర్యాదివ్యాపారములను జూచి పరిహాసించుచున్నారేయని చెప్పి యశోద శ్రీకృష్ణునికాఁగిలించుకొని యానందించెను. ౨౭.

మూ॥ జగదస్యలబ్ధనరవ్యాఘ్రాయామోదమాననగమ్ |

సమనాథతహృష్యన్త్యావ్యాఘ్రాయామోదమాననగమ్॥౨౮॥

ప-వి॥ జగత్, అస్యః, లబ్ధనరవ్యాఘ్రాయః, మోదమాననగమ్, సమనాథత, హృష్యన్త్యాః, వ్యాఘ్రాయ, ఆమోదమ్, ఆననగమ్. ౨౮.

వ్యా॥ (జగదితి) అస్యః - యశోదాయాః, లబ్ధనరవ్యాఘ్రాయః - లబ్ధకృష్ణాహ్వయ పురుషవ్యాఘ్రాయః, తస్య, ఆననగమ్-ముఖగతమ్, ఆమోదమ్ - సౌరభమ్, వ్యాఘ్రాయ - ఘ్రాత్యా, ప్రహృష్యన్త్యాః, జగదఖిలమ్, సమనాథత - ఆశిషమకరోత్. కీదృశంజగత్-మోదమాననగమ్-ప్రీతస్థావరమ్, తస్యాస్సుతానుభవ హామదశనే స్థావరా అపి హృష్టా ఇత్యర్థః. సమనాథతేత్యాశీరధాల్లజ్ (౧) ‘ఆశిషినాథః’ ఇత్యుపసంఖ్యానేనా౨౨త్తనేపదమ్. అస్యాఇతి(౨) ‘ఆశిషినాథః’ ఇతిషస్తీ॥ ౨౮॥

తా॥ తనకొమారుడైన శ్రీకృష్ణనియొక్క ముఖారవిందమందలి సౌరభము నాఘ్రాణించి యామోదించుచున్న యశోదనుజూచి చేతనాచేతనాత్మకమైన సకల జగత్తును హర్షమునొంది యీపె నాశీర్వదించెను. ౨౮.

మూ॥ ఉద్ధృహ్యస్వజమానా స్వజమానాసన్నతాపాక్షీ |

జిఘ్రన్త్యభవతోస్చ స్వజమానాసన్నతాపాక్షీ ॥ ౨౯॥

ప-వి॥ ఉద్ధృహ్య. స్వజమానా, స్వజమ్, అనాసమ్, నతాపాక్షీ, జిఘ్రన్తీ, అభవత్, సా, ఉచ్చస్వజమానా, సన్నతాపాక్షీ. ౨౯.

వ్యా॥ (ఉద్ధృహ్యేతి) స్వజమ్ - ఆత్మజమ్, కృష్ణమ్, అనాసముద్ధృహ్య-యావన్నాసికమూర్ధ్వం గృహీత్వా, జిఘ్రన్తీ, స్వజమానా - ఆలిగ్నస్తీ, నతాపాక్షీ-నతనేత్రోపాంతా, సన్నతాపాక్షీ - అవసన్నసంతాపస్వాక్షాభవస్తీ, సా, (ఉచ్చస్వజమానాభవత్) ఉచ్చః-ఉచ్చితః, స్వజః-స్వస్యాంజాతః, మానః - పూజా, యన్యాస్సా - తథోక్తాః, సర్వలోకసమ్భావితాభవదిత్యర్థః. స్వజమానేతి (౩) ‘షష్ఠపరిష్కరే’ (౪) ‘దంశసంజ్ఞాష్య జ్ఞాంశపి’ ఇత్యనునాసికలోపః॥ ౨౯॥

(౧) పా-నూ-౧-౩-౨౧-పా-౨.

(౨) పా-నూ-౨-౩-౫౫.

(౩) భా-౩-౩-౨.

(౪) పా-నూ-౬-౪-౨౫.

తా॥ యశోదాదేవి తనకొమారునిగాఁగిలించికొనితరువాత తననాసికపర్యంతము పైకెత్తి తనయపాంగంబులను పంచిచూచుచు నతనిశిరస్సునాఘ్రాశించి తనశారీరములైన సకల తాపములనుబోఁగొట్టుకొనినదై లోకులచే మిక్కిలి కొనియాడఁబడెను. ౨౯.

మూ॥ విషయస్యమునిగణః అంహోబలక్షయాదాపయన్త్యాగాత్ ॥

తత్త్వితరుచాముఖంశంబలక్షయాదాపయన్త్యాగాత్ ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ విషయస్యమునిగణః, అంహోబలక్షయాత్, ఆప, యమ్, త్యాగాత్, తత్త్వితరుచా, ముఖమ్, శమ్, బలక్షయా, దాపయన్తి, ఆగాత్. ౩౦.

వ్యా॥ (విషయస్థేతి) రూపరసాద్యాత్మక స్థేద్వియాణాం విషయస్యత్యాగాత్, అంహోబలక్షయాత్ - పాపబలస్య ప్రక్షయాత్, మునిగణః యంతపప్రాప్తవాక్. తత్త్వితరుచా-తస్యకృష్ణస్యస్థితప్రథయా, బలక్షయా-సితయా, స్వముఖండాపయన్తి-శోధయన్తి, సా, శమ్-సుఖమ్, ఆగాత్ - ప్రాప్తవతి. దాపయన్తితి (౧) “చైవ శోధనే” ణిచ్, పుక్. శ్వేతపర్యాయోఽయంబలక్ష్యబద్ధస్యాదిః. నతుదన్త్యోస్థాదిరితినిణాయః. (౨) “సౌర్యోబలక్షః వేత్త్యః” ఇతిశ్రుతేః. విపరీతరూపాతు లోకప్రసిద్ధిః. ౩ “ఉచ్చరణసామర్థ్యాయ తద్భాగ్యావృత్తి పపన్నా ॥ ౩౦॥

తా॥ మహర్షులు, విషయాన్తరవిరుద్ధులై తమపాపములను బోఁగొట్టుకొనియెవనినిబొందుచున్నారో, ఆశ్రీకృష్ణుని ముఖారవిందసమీపమునందుఁ దనముఖమునుంచుకొని, అతని మందహాసముచేఁగలిగిన యతిస్వచ్ఛమైన కాన్తివ్యాపింప శోభిల్లుచున్న ముఖారవిందముకలదైన యశోద ఆనందభరితురాలాయెను. ౩౦.

మూ॥ యస్యపిశాచీస్పృష్టా వార్తామృతసారమాశ్వసతీ॥

ముముదేసాతన్యాస్ఫుట వార్తామృతసారమాశ్వసతీ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ యస్య, పిశాచీ, స్పృష్టా, ఆర్తా, అమృత, సా, ఆరమ్, ఆశు, అశతీ, ముముదే, సా, తిస్య, అస్ఫుటవార్తామృతసారమ్, ఆశ్వసతీ. ౩౧.

(౧) భావ-పర-స-అ.

(౨)

౩ ఉచ్చరణసామర్థ్యాయ తద్భాగ్యావృత్తి - ఇతి
ఉచ్చరణాయ తద్భాగ్యావృత్తి, ఇతి ౧ సాతాదృశ్యేతే

వ్యా॥ (యస్యేతి) యస్యస్పృష్టమేసత్యామ్, సా, విశాచీ - పూతనా, అసతీ - దుష్టభావా, ఆర్తాభాత్వా, అరమ్ - ద్రుతమ్, ఆమృతమమార. తస్య - కృష్ణస్య, అస్ఫుట వార్తామృతసారమ్ - అస్పృహక్షర వార్తాఖ్యం సుధాసారమ్, అశ్వసతీ - అనుభవ స్తీ, సా-యశోదా, ముముదే. ఆమృతేతి (౧) “మృజ్ఞప్రాణత్యాగే” లుజ్. (౨) “మియతేలుఁజ్జలిజోశ్చ” ఇత్యాత్త నేపదమ్. (౩) “ఉశ్చ” ఇతిసిచః. కిత్వమ్. (౪) “హస్వాదక్లాత్” ఇతిసిద్ధోపః॥ ౩౧॥

తా॥ క్రూరహృదయముగలదై వచ్చిన పూతన యెవనియొక్క స్వర్గమాత్రము చేతనేచచ్చెనో, అట్టిశ్రీకృష్ణునియొక్క అమృతమువలె నతిమధురములైన ముద్దమాట అను విని యశోదాదేని సంతోషించెను. ౩౧.

మూ॥ తేనాథవాససాముఖమావృత్యా భావ్యతయశోదా।
యేనసుతేనతయాచిర మావృత్యాభావ్యతయశోదా॥ ౩౨॥

ప-వి॥ తేన, అథ, వాససా, ముఖమ్, ఆవృత్య, అభావ్యత, యశోదా, యేన, సుతేన, తయా. చిరమ్, ఆవృత్యా, భా, ఆవృత, యశోదా. ౩౨,

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన-కృష్ణేన, బాలస్వభావమనువిదగతా, వాససాస్వంముఖమ్, ఆవృత్య- ఆచ్ఛాద్య, యశోదా అభావ్యత - భీతాకృతా. ణిచ్(గి) “బిభేతేహేతుభయే” ఇత్యాత్వమ్, (ఁ) “అర్తిహీ” ఇత్యాదినాపుక్. కర్త, ణిలజ్. సపవవిశేష్యతే. యేన, సుతేన - సుతత్వంప్రాప్తేన, హేతుభూతేన, తయా, - యశోదయా, చిరమ్ - సర్వస్థి నా-లే, యశోదా - నీర్మిప్రదా, ఆవృత్యా - ఆభిముఖ్యేన వరణీయా. భా-ప్రభా - అవ్యత-ప్రాప్తా. ఆవృత్యేతి (౭) “పతిస్తు” ఇత్యాదినాక్యప్. తుక్. అథవా-ఆవృత్యేతి ఆవృత్తిశబ్దాత్ప్రతీయా. అభ్యాసేన ప్రభాప్రాప్తేత్యర్థః. ౩౩॥

(౧) తుదా-ఆ-అ-అ.

(౨) పా-సూ-౧-౩-౬౧.

(౩) పా-సూ-౧-౨-౧౨.

(౪) పా-సూ-౧-౨-౨౭.

(౫) పా-సూ-౬-౧-౫౬.

(౬) పా-సూ-౭-౩-౩౬.

(౭) పా-సూ-౩-౧-౧౦౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని తనముఖముమీదఁ బట్టకప్పుకొని యశోదసంభయము మా పించెను. ఆశ్రీకృష్ణునిచేతనే యశోద మంచితీర్తిని స్పృహణీయమైన కాఁతని బొందెను. 3౨.

మూ॥ క్రీడావృత వివృతముఖం స్తమ్భాపరభాగగంసహసా॥
అస్వజతాకృతతస్యాస్తమ్భాపరభాగగంసహసా॥ 33॥

ప-వి॥ క్రీడావృతవివృతముఖమ్, స్తమ్భాపరభాగగమ్, సహసా. అస్వజత, అకృత, తస్యాః, తమ్, భా, పరభాగగమ్, సహసా, 33,

వ్యా॥ (క్రీడావృతేతి) స్తమ్భాపరభాగగమ్- స్తమ్భస్యాపరస్మిన్ భాగే-పాశ్చేష్వే, గతమ్, యశోదా యస్మిన్ పాశ్చేష్వే-స్థితా స్తమ్భస్య తతోఽన్యత్ర పాశ్చేష్వే క్రీడార్థం స్థితమిత్యర్థః. తత్రచస్థిత్యా క్రీడా వృత వివృతముఖమ్-క్రీడార్థం పర్యాయతః తేన స్తమ్భేన ఆవృతం వివృతంచముఖం యస్య సతతోక్తః, ఏవంకుర్వాణమ్, సహసా-ఘటన సహితా, యశోదా, తక్ష్మాదాదశకన్యప్రీతా, అస్వజత - ఆలిగ్నేతవతీ. ఏవ మాలిజ్ఞన్త్యాస్తస్యాః భా-ప్రభా, గారూపా, తమ్-కృష్ణమ్, సహ సైవ, పరభాగగమ్, అకృత-కృతవతీ. వర్ణాస్తరస్మాన్నిధాయ త్తం వర్ణాస్తరస్య స్ఫుటత్వమ్ - పరభాగః॥ 33॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునిబట్టుకొనుటకై వచ్చినయశోదనుజూని యుతికి యొక స్తంభము యొద్దచేరి యశోదయున్నప్రక్క కెదులుప్రక్కలో స్తంభము నడ్డముగఁజేసికొనియిట్లు ట్లుతిరుగుచు తనముఖమును గొంతసేపు కప్పుచుఁ గొంతసేపు తెలియపఱచుచు నాడు కొనుచుండ నాశ్రీకృష్ణునిబట్టుకొని యశోదకాఁగలింగికొనెను. అప్పుడడుమందహాసము చేయుచున్న యశోదయొక్క తెల్లనిదంతకాని నీలమేఘనిభుఁడైన శ్రీకృష్ణునిమీదఁ బడి యొక పరభాగమైన కాన్నిగలుగజేసెను. 33.

మూ॥ చరితైజ్జగదశివక్షయ శాలిభిరధ్వాస్తమస్తారి॥
దధతాఫలక్రయాయతు శాలిభిరధ్వాస్తమస్తారి॥ 3౪॥

ప-వి॥ చరితైః, జగత్, అశివక్షయశాలిభిః, అధ్వాస్తమ్, అస్తారి, ధధతా, ఫల క్రయాయ, తు, శాలిభిః, అధ్వా, అస్తమ్, అస్తారి. 3౪.

వ్యా॥ (చరిత్రైతి) అశివక్షయశాలిభిః - అశుభస్యక్షయకారణాద్యైః, స్వచరిత్రైః, అఖిలంజగత్, అధ్వాంతమ్-ధ్వాంతరహితమ్, అస్తాంతరి - క్షీణశత్రుచ, దధతా - విదధతా, కృష్ణేన, ఫలక్రయాయ-ఆమ్రజమ్బూపససాదిఫలక్రయార్థమ్, శాలిభిః-కలమైః, అధ్వా-మాగః, ఆంతమ్-ఆవసానాత్, అస్తారి-స్త్రీణోఽభూత్. ఫలక్రయాయ శాలీక నయన్ స్వగృహాదారభ్య వివణిపర్యంత మధ్వానంశాలిభిః ప్రకీర్ణవానిత్యర్థః. ఆంతమితి (౧) “అజ్మర్యాదాభివిధ్యోః” ఇత్యవ్యయీభావః. అస్తారీతి-అస్తాః అరయః యస్యేతి పూర్వత్ర. ఉత్తరత్ర (౨) “స్తౌఞ్ ఆచ్ఛాదనే” కర్తరిణుజ్॥ ౩౪॥

తా॥ అమంగళహరంబులైన తమ దివ్యచేష్టితములచేతఁ బ్రాణులపాపములను బోఁగొట్టి వారివిరోధములను హరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు పండ్లుకొనుటకై తనయింటి నుంచి ధాన్యమెత్తికొని యంగడివఱకు మార్గమంతయుఁ జల్లుచువెళ్ళెను. ౩౪.

మూ॥ యాన్యచితాన్యక్రీణాత్ ఫలానివై తానికేషుచిత్తాన్తః॥
యఃకర్తసుదదదాస్తే ఫలానివై తానికేషుచిత్తాన్తః॥ ౩౫॥

ప-వి॥ యాని, ఉచితాని, అక్రీణాత్, ఫలాని, వై, తాని, కేషుచిత్, తాన్తః, యః, కర్తసు, దదత్, ఆస్తే, ఫలాని, వైతానికేషుచిత్తాన్తః. ౩౫.

వ్యా॥ (యానీతి) యానిఫలాని, ఉచితాని - స్వప్రియాణి, తానిఫలాని, కేషుచిత్ - వివణిప్రదేశేషు, విక్రేయేషువా, తాన్తః-ఆధ్వశ్రమేణ తామ్యై, స్వేదబిన్దుమాక్తికాలఙ్కృతవదనోభూత్వా, అక్రీణాత్ - క్రీతవాన్. కీదృశః - యః వై తానికేషు - త్రేతాన్ని విషయేష్వన్నిహాత్రాదిషు వైదికేషు కర్తస్వనుష్ఠితేషు, అనుష్ఠాతృభ్యః, తానితానిస్వగఃపుత్రపశ్యాదీని ఫలాని, దదత్, సర్వేషామ్, చిత్తాన్తః - హృదయకమలఘుభ్యో, ఆ స్తే. ౩౫॥

తా॥ సకలజైదిక, కర్త సమారాధ్యుడై వారివారికి నభీష్టఫలముల నిచ్చుచున్నవాడై వారిచే సంతతము ధ్యానింపఁబడుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు పఠిగిడిత్రమము శౌందినవాడై యంగశృలోఁ దనకీర్తి మైనఫలాదులను గొనెను. 30.

మూ॥ సఫలైర్విక్రాయికయా సమాచిరమితస్సుహృద్య మితః!

తత్పాత్రంరత్నై ఘోఽసమార్చి రమితస్సుహృద్యమితః॥

ప-వి॥ సః, ఫలైః, విక్రాయికయా, సమార్చి, రమితః, సుహృద్యమితః, తత్పాత్రమ్, రత్నైః, అసమార్చిః, అమితః, సుహృద్యమ్, ఇతః. 31.

వ్యా॥ (స ఇతి) సః-హరిః, సుహృద్యమితః-సుహృద్భిః - గోప దారకైః, స్నేహపాశేననియమితః, తతపవ రమితః-క్రీడాంప్రాపితః, ఫల క్రయంకుర్వత్, విక్రాయికయా-ఫలంవిక్రీణానయాస్త్రియా, తదృశకన వశీకృతయా, యోగ్యతమైః ఫలైః సమార్చి-సమ్యగర్చితః. ఏవంతస్మిన్నర్చితేనతి, తత్పాత్రమ్ - తస్యాః ఫలపాత్రమ్, సుహృద్యమ్ - హృద్య తమమ్, కుర్వత్, అమితః - అతిబహుః, అసమార్చిః - అప్రతిన్ద్య స్వతేజస్కః, రత్నైః, ఇతః - ప్రాప్తః. సమార్చితీ-(౧) “అర్చపూ జాయామ్” కర్తణిలుజ్. రమితఇతి - రమేర్ణనాన్నిష్ఠా. (౨) “అమ న్తాశ్చ” ఇతిమిత్యాద్యస్వత్వమ్. 32.

తా॥ ఒకానొకప్పుడు వీధిలోఁబండ్లంపువచ్చిన ఒక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునికి మంచిఫల ములనిచ్చెను, అప్పుడా పెయొక్క పండ్లతీసికొనివచ్చిన బుట్ట ఆనర్థములై న రత్నము లచేనిండును. 33.

మూ॥ ఫలమన్యాకృతదదతీ సభాజనంభూరిచన్ద్రేణ!

సమముఖవిదిధదస్యా స్సభాజనంభూరిచన్ద్రేణ॥ 32॥

ప-వి॥ ఫలమ్, అన్యా, అకృత, దదతీ, సభాజనమ్, భూరి, చన్ద్రేణ, సమముఖః, విదిధత్, అస్యాః, సః, భాజనమ్, భూరిచన్ద్రేణ. 32.

వ్యా॥ (ఫలమితి) అన్యాఫలవిక్రాయికా, తస్మై భూరి-బహుత రమ్, ఫలమ్, దదతీ, తస్య, సభాజనమ్-పూజనమ్, అకృత. తయాసభా

జితస్సతు, చంద్రేణ సమముఖః, అస్యాఃభాజనమ్, - ఫలపాత్రమ్, భూరి
చంద్రేణ-సువర్ణేన, విదిధత్ - ఏధితవాక్ (౧) “ఏధవృద్ధా” ణ్యన్తాల్లుజ్ ||

తా|| మఱియొకదినము ఇంకొక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునికిఁ బండ్లనిచ్చి యారాధించెను.
చంద్రవదనుఁడైన యతఁడాపెయొక్క బుట్టను సువర్ణముచే నిండించెను. 32.

మూ|| అగృహీత్వాన్యాందదతీం సమున్ననాగమితభావరతామ్ |
మోక్షమప్సేత్సాపతు సమున్ననాగమితభావరతామ్ || 3౩ ||

ప-వి|| అగృహీత్వా, అన్యామ్, దదతీమ్, సముత్, మనాక్, అమితభావర
తామ్, మోక్షమ్, అప్సేత్, సా, ఆపతు, సమున్ననాః, గమితభా, వరతామ్, 3౩.

వ్యా|| (అగృహీత్వేతి) అన్యాంవిక్రాయికామ్, స్వసద్వర్జసేన
(అమితభావరతామ్) అపరిచ్ఛేద్యేన భావేన, - స్నేహారసేన, రతామ్-
ప్రీతామ్, అతః మనాక్ - అల్పమపి వ్రీహ్యధికమ్, అగృహీత్వా
ఫలానిదదతీమ్ సముత్ - సహర్షః, కృష్ణః, మోక్షమ్ - పరమగతిమ్,
అప్సేత్. నయతే ద్వికర్తృకత్వా త్కర్తృద్వయోపపత్తిః. సాతు
కృష్ణేన సమున్ననాః - సమ్యగుద్భూతమనాః, గమితభా - ప్రాప్తితేజ
స్సా, వరతామ్, ఉత్కృష్టతామ్, ఉచ్చిన్నసంసారతాలక్షణామ్, ఆప-
ప్రప్తవతి || 3౪ ||

తా|| పండ్లమీసవచ్చిన మఱియొక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునియందలి స్నేహముకలదై యిత
రులవలె రత్నసువర్ణాదులను దీనికొనక ననన్యప్రయోజనముగఁ బండ్లనిచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁ
డాపెను మోక్షమిచ్చి సర్వోత్కృష్టారాలుగఁ జేసెను. 3౪

మూ|| క్రీడక సద్గతర్ణక కరీషదూరీకృతప్రభావస్థః |
అవధీద్వైత్యా కేశవకరీషదూరీకృతప్రభావస్థః || 3౫ ||

ప-వి|| క్రీడక, సః, దిగ్ధతర్ణకరీష దూరీకృతప్రభావస్థః, అవధీత్, వైత్యాక్,
కేశవకరీ - ఈషదూరీకృతప్రభావస్థః. 3౫.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) (దిగ్దత్తర్ణకకరీషదూరీకృతప్రభావస్థః) దిగ్దత్త-
అలిప్తమ్, తర్ణకానామ్ - వత్సానామ్, కరీషంయేనసః - దిగ్దత్తర్ణక
కరీషః, అతపవ దూరీకృతా-అదృశ్యాప్రభాయాః అవస్థా యస్య సత
థోక్తః, ఏవంక్రీడన్, సః-హరిః, కేశవకరీ - కేశవనామాహస్తీ, మధ్యే
సజ్జతాన్ దైత్యానవధీత్. సపవవిశేష్యతే. (ఈషదూరీకృతప్రభా
వస్థః) దైత్యానాంవధార్థమ్, ఈషత్, అల్పమాత్రమ్, ఊరీకృతే- అగ్రీ
కృతే, స్వస్తిక్ ప్రభావే- మాహాజ్యే, స్థితః॥ ౩౯॥

తా॥ దూడలశేడనుఁ దనశరీరమందుఁ బూసికొనిదానిచేమాసియున్న కాన్తి
కలవాఁడై విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు, తనప్రభావమును గొంచెము స్వీకరించి యను
రులను జంపెను. ౩౯.

మూ॥ కర్తుమృభూన్యస్త్యాబ్ధిం ధీరోమన్ధత్యజస్సుఖేదాన్తాన్ |
సోకృతగాఃకణ్డాయనధీరోమన్ధత్యజస్సుఖేదాన్తాన్॥ ౪౦॥

ప-వి॥ కర్తుమ్, ఋభూన్, యః, స్త, భిష్, ధీరః, మన్ధతి, అజః, సుఖేదా
న్తాన్, సః, అకృతః, గాః, కణ్డాయనధీః, రోమన్ధత్యజః, సుఖే, దాన్తాన్. ౪౦

వ్యా॥ (కర్తుమితి) యః ధీరః - ధైర్యవాన్, అజః, ఋభూన్-
దేవాన్, సుఖేదాన్తాన్ - శోభనఖేదావసానాన్, కర్తుమ్, అబ్ధింమన్ధతి
స్త. సః, కణ్డాయనధీః- గవాంకణ్డాయనే బుద్ధింకుర్వన్, తాన్, గాః-
వృషభాన్, కణ్డాయనసుఖేసతి - దాన్తాన్, వశీకృతాన్, తేనైవసు
ఖేన రోమన్ధత్యజః-రోమన్ధత్యాగంకుర్వతః-అకృత-కృతవాన్॥ ౪౦॥

తా॥ దేవతల దుఃఖమును బోగొట్టుటకై మంచిగ్రాబ్బిని జిలికిన యాభగ
వంతుఁడీప్పడు ఆవులదురద శమనముగునట్లు వానిని దడపుచుండెను. దానిచేయాయా
వులు సుఖమునొందినెమరువేయుటను గూడవదలి పరవశములై యుండెను. ౪౦.

మూ॥ సహితౌక్రీడంతానో పరమన్తాహరిబలాకాన్తా |
పరమనాహరిబలాకానా॥ ౪౧॥

ప-వి॥ సహితౌ, క్రీడంతా, న, ఉపరమన్తా, హరిబలా, కాన్తా, ప్రితిమ్, న,
గతౌ, ద్విషతామ్, పరమ్, అన్తా, హరిబలా, కామ్, తౌ. ౪౧

వ్యా॥ (సహితావితి) కాంతా - కమనీయా, హరిబలా, సహితౌ, క్షీడంతా, సహోపరమంతా - ఉపరతింసకుర్వాణౌ, ద్విషతామ్, పరమ్ - కేవలమ్, అంతా - నిధనభూతౌ, హరిబలా, సింహసదృశబలా, తౌ, కాంప్రీతింసగతౌ? సర్వాంప్రీతింగతావిత్యర్థః. ఉపరమంతావితి ఉపపూర్వాద్రమేః (౧) “విభాషాకర్తృకాత్” ఇతిపరస్తైపదమ్॥ ర౧॥

తా॥ సింహమువలె నతిపరాక్రమశాలులై శత్రువులను మృత్యువులై సుందరాంగులైన రామకృష్ణలిద్దఱు చేయినవరతము విహరించుచు సుప్రీతులైరి. ర౧.

మూ॥ అపిదురవధరామోగే వక్రాష్ట్రాఙ్గోపయోగేన॥

వత్సాన్ గృహీతపుచ్ఛా వక్రాష్ట్రాఙ్గోపయోగేన॥ ర౨॥

ప-వి॥ ఆపి, దురవధరా, యోగే, అవక్రాష్ట్రాఙ్గోపయోగేన, వత్సాన్, గృహీతపుచ్ఛా, అక్రాష్ట్రమ్, గోపయోగేన. ర౨.

వ్యా॥ (అప్రీతి) యోగే - చిత్తసమాధిరూపే, (అవక్రాష్ట్రాఙ్గోపయోగేన) అవక్రాణామ్ - ఋజూనామ్, భవజితానామ్, అష్టానాం యోగాక్షానామ్ - యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధారణధ్యాన సమాధీనామ్, ఉపయోగేన - నియమపూర్వాభ్యాసేన. దురవధరా - అవస్థాపయితుమశక్యౌ, తౌ హరిబలా, గోపయోగేన - గోపైన్సంబంధేన, వత్సాన్ అక్రాష్ట్రమ్ - ఆకర్షణంకృతవంతా. కథమ్ - గృహీతపుచ్ఛా - గృహీతాః పుచ్ఛాః. యాభ్యాం తౌ గృహీతపుచ్ఛాః తేషాం పుచ్ఛాన్ గృహీత్వా అక్రాష్ట్రమిత్యర్థః. దురవధరావితి (౨) ‘ధృజ్ అవస్థానే’ (౩) “ఈషద్దుష్సుషు” ఇత్యాదినాఖిల్. అక్రాష్ట్రమితి కర్షణే లుకజ్ పరస్తైపదద్వివచనమ్. (౪) “స్పృశమృశకృషత్పపదృషాః ఛేస్సిజ్వా” ఇతి ఛేస్సిచ్. (౫) “అనుదాత్తస్య చదుః పథస్యాన్యతరస్యామ్” ఇత్యమాగమః. (౬) “వదప్రజ” ఇత్యాదినా ౨౭ దివృద్ధిః॥ ర౩

(౧) పా-సూ-౧-౩-౧౫.

(౨) భ్యాది-ఆ-స-అ.

(౪) పా-సూ-౩-౧-౪౪-వా.

(౬) పా-సూ-౩-౨-౩.

(౩) పా-సూ-౩-౩-౧౨౬.

(౫) పా-సూ-౬-౧-౫౯.

తా॥ యమనియమాద్యష్టాంగయోగములను యథావిధిగ ననుష్ఠించుచున్న మహా
క్షులకుఁగూడ దురవబోధులైన రామకృష్ణులుగోపలమందు గోపులతోఁగూడవనించుచు
దూడలతోఁకలనుబట్టియొచ్చిరి. ౪౨.

మూ॥ ఘ్నన్తావితరాన్యన్తా వత్రాప్తాన్నామయమయన్తా॥

వత్సాన్ జగతఃపాలా వత్రాప్తాన్నామయమయన్తా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ ఘ్నన్తా, ఇతరాన్, యన్తా, అత్ర, ఆప్తాన్, న, ఆమయమ్, ఆయన్తా,
వత్సాన్, జగతః, పాలా, అత్రాప్తామ్, నామ, యమయన్తా. ౪౩.

వ్యా॥ (ఘ్నన్తావితి) అత్ర-భూమా, ఆప్తా-సుహృదః, యన్తా-
ప్రాప్తవన్తా, అవశిష్టన్తా. ఇతరాన్-శత్రూన్, ఘ్నన్తా, ఆమయమ్-
పీడామ్, నాయన్తా-నగచ్ఛన్తా, జగతఃపాలా, వత్సాన్యమయన్తా-
నియమయన్తా, అత్రాప్తానామ-తృప్తాః. ఘ్నన్తావితి హస్తే శ్శత్రుప్ర
త్యయః. యన్తావితీణః, అయన్తావితి (౧) “ఈ గతౌ” ఇత్యస్తాద
దాదికాత్, అత్రాప్తామితి (౨) “తృప్తప్రీతౌ” అత్రాప్తామితివత్ప్ర
క్రియా॥ ౪౩।

తా॥ జగద్రక్షులైన రామకృష్ణులు నీరోగులై శత్రువులనుజంపి మిత్రులను
గాపాడుచున్నవారై దూడలనుమేపి పూర్ణమనోరథము కలవారైరి. ౪౩.

మూ॥ పపతుస్తాగాశ్వనక్తై రుషితశ్వసదభాకాననేషుహసన్తా॥

క్రీడాక్రమజపరాజయ రుషితశ్వసదభాకాననేషుహసన్తా॥ ౪౪॥

ప-వి॥ పపతుః, తా, గాః, శనక్తైః, ఉషితశ్వసదర్భకాననేషు, హ, సన్తా,
క్రీడాక్రమజపరాజయ రుషితశ్వసదర్భకాననేషు, హసన్తా. ౪౪.

వ్యా॥ (పపతురితి) తౌ - హరిబలౌ, శనక్తైః - క్రమేణ, గాః
పపతుః - రక్షితవన్తౌ, కథమ్ - (ఉషితశ్వసదభాకాననేషుహసన్తౌ)
ఉషితాః శ్వానో యేషుతాన్యుషితశ్వాని, సహదర్భైః-తృణైః, వర్తన్త
ఇతిసదభాకాః, ఉషితశ్వసదభేషుకాననేషు-వనేషు, సన్తా-తత్రస్థన్నిహి

తావిత్వర్థః. § (హేతిప్రసిద్ధా, శ్వభ్యఃసాలావృకాదిమృగేభ్యః పరిత్రాణంకుర్వంతా దభాదీనితృణాన్యాశయంతా గాఃపపతురిత్వర్థః), తావేవ విశేష్యేతే. (క్రీడాక్రమజపరాజయరుషితశ్వసదభాకాననేషుహసంతా) క్రీడాక్రమజేనస్వపరాజయేన రుషితానా మతఏవశ్వసతామ్ - అతిదీఘుకనిశ్వాసంకుర్వతామ్, వయస్యభూతానామ్, అభాకాణామ్ - శిశూనామ్, ఆననేషు - ముఖేషు, నిజవిజయనిమిత్తేన హర్షేణహసంతా - హాసంకుర్వంతా, పపతురితి (౧) పారక్షణే" లిట్॥ ౪౪॥

తా॥ కుస్తి గంతువేయుట మొదలైనవానిచే నాడుచున్నప్పుడు ఓడిపోయిన వారై కోపముచే నిట్టూర్పువిడుచుచున్న బాలురముందట నట్టహాసముచేసిరి. ఆపులనడి వికిడిసికొనివెళ్ళి దుష్టమృగములచే నేవిధమైనబాధయు రాకుండఁగాపాడుచు గడ్డియున్నచోట్ల మేపి సరస్సులయందు నీళ్ళుత్రాగించికాపాడిరి. ౪౪.

మూ॥ గాయంతాశమయంతా కోరకమహితాంతకరచరణౌ।

గాయంతాశమయంతా కోరకమహితాంతకరచరణౌ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ గాయంతా, శమ్, అయంతా, కోరకమహితాంతకరచరణౌ, గాః, యంతా, శమయంతా, కోః, అకమ్, అహితాంతకరచరణౌ. ౪౫.

వ్యా॥ (గాయంతావితి) గాయంతా - గానంకుర్వంతా. § (అంతః) శమ్ - సుఖమ్, అయంతా - గచ్ఛంతా, (కోరకమహితాంతకరచరణౌ) మాదకవాదిభిః కోరకవత్ - పుష్పకలికావత్, మహితః - పూజితః, అంతః-అగ్రమ్ యేషాంతేకోరకమహితాంతాః; కోరకమహితాంతాః కరాః చరణాశ్చయయోస్తాకోరకమహితాంతకరచరణౌ, గాః-సురభీః, యంతా-అనుగచ్ఛంతా. (కోరకమ్) కోః - భూమేః, అకమ్ - అనుఖమ్, శమయంతా, (అహితాంతకరచరణౌ) చరణమ్-సఞ్చారః, అహితానామ్-శత్రూణామ్, పాపానాంచ, అంతకరమ్-నాశకరమ్, చరణమ్-సఞ్చారః, యయోస్తాతథోక్తా. అస్యపూర్వశ్లోకేన పరేణావాసంబద్ధః।

§ కుష్టలితమ్ క్యాచిత్కమ్.

తా॥ కుసుమములవలె నతిమార్దవముగల చరణారవిందములుగల రామకృష్ణులు గానముచేసికొని యచ్చటచ్చటసంచరించుచు దుష్టులనుసంహరించి భూభారమును బోగొట్టి సుఖించియుండిరి. ౪౫.

మూ॥ గానేషుసుదూరతరం విశ్వావసుమత్యభూతాంతా॥

ఆశాస్త్రనిత్యశస్తా విశ్వావసుమత్యభూతాంతా॥ ౪౬॥

ప-వి॥ గానేషు, సుదూరతరమ్. విశ్వావసుమ్. ఆత్యభూతామ్, తా, ఆశాస్త్ర, నిత్యశః, తా, విశ్వా వసుమతీ, ఆత్యభూతాంతా. ౪౬.

వ్యా॥ (గానేష్వితి) గానేషునానావిధేషు విశ్వావసుంగస్తర్వం సుదూరతరమ్, అత్యభూతామ్ - అతిక్రాంతా, ఏవంవర్తమానా తౌ దృష్ట్యా విశ్వా, వసుమతీ-భూమిః, నిత్యశః' (అతిఅభూతాంతావాశాస్త్ర) ఆధికమ్, అభూతః అన్తాయయోస్తా అభూతాంతా అసమ్భావిత క్రిడా ద్యవసానావేతౌ భూయాస్తామిత్యాశాసితవతీత్యర్థః. వసుమతీతి-వసుమ తీస్థాజనాలక్ష్మస్తే. ఆశా స్తేతి. (౧) 'ఆజ్ శాసుఇచ్చాయామ్' లజ్. అదాదిత్వాచ్చపోలుక్ ॥ ౪౬॥

తా॥ రామకృష్ణులు, విశ్వావసువనెడు గంధర్వనికంఠే నతిశ్లాఘ్యముగ గాన ముచేసిరి. లోకమందున్న సకలప్రాణులును, 'వీరిద్దఱుని స్థైర్యహరించుచుండవలయును' అని యాశీర్వాదముచేసిరి. ౪౭.

మూ॥ గాతృకులంసదృగమతన కుస్తుమ్బురునారదాద్యాభ్యామ్॥

మేరుహిమాభ్యాంహితులాంకుస్తుమ్బురునారదాద్యాభ్యామ్ ౪౮॥

ప-వి॥ గాతృకులమ్, సదృక్, అమత, న, కుః, కుస్తుమ్బురునారదాది, ఆభ్యామ్, మేరుహిమాభ్యామ్, హి, తులామ్, కుస్తుమ్బురు, న, ఆరత్, ఆద్యాభ్యామ్. ౪౮.

వ్యా॥ (గాతృకులమితి) కుః-భూమిః, ఆభ్యామ్-హరిబలాభ్యామ్, కుస్తుమ్బురునారదాదికంగాతృకులమ్, సదృక్-సదృశమితి, స్ క నామత-

(౧) అదా-ఆ-స-సే.

స్ అమతేతిలజ్-తజ్. 'తనాదిభ్యస్తథాసః' [౨-౪-౭౯] ఇతి సిహోవాలు క్. 'సార్వధాతుకమపిత్' [౧-౨-౪] ఇతితజఃజిత్త్వమ్ 'అనుదాత్తోపన్దేశ' [౬-౪-౩౭] ఇత్యాదినాఅనునాసికలోపః.

నగణితవతీ. కురితి భూమిస్థాజనాలక్ష్యస్తే. అత్రైవాఽర్థాస్తరన్యాసః
ఉత్తరాధేనక్రియతే. ఆద్యాభ్యామ్ - ప్రధానాభ్యామ్, మేరుహిమా
భ్యామ్-మహామేరుహిమవత్పర్వతాభ్యామ్, సహి కుస్తుమ్బురు తులామ్-
సామ్యమ్, ఆరత్ - ప్రాప్తమ్. కుస్తుమ్బుర్వితి, జాతివిశేషే ధాన్యాకాపర
నామ్ని (౧) “కుస్తుమ్బురూణిజాతిః” ఇతిహా నిపాతితోఽయంశబ్దః. తజ్ఞా
తీయాని ద్రవ్యాణి ముద్గసమపరిమాణాని యథాపర్వతాభ్యాంపరిమా
ణత స్సామ్యంనగచ్ఛన్తి, ఏవమల్పనిపుణాస్తుమ్బురుప్రభృతయః అతినిపు
ణాభ్యాంతాభ్యాంసామ్యంనగచ్ఛన్తీత్యర్థః. ఆరదితి (౨) “ఋగతౌ” లుజ్.
(౩) “స ర్తిశాస్త్యర్తిభ్యశ్చ” ఇత్యుజ్. (౪) “ఋదుశోడీగుణః” ఇతిగుణః॥

తా॥ కుస్తుమ్బురుఅనెడు తుద్రధాన్యపుగింజ, గొప్పవైన మేరుహిమాద్రులతో
నెట్లుసమానము కా సేరతో, అట్లే తుంబురునారదాదిగాయకశ్రేణులును గానమందు
రామకృష్ణులతో సమానులుకారని గానరచిత్తములు నిరూపించిరి. ౪౩.

మూ॥ గీతంశ్రుత్వాముముచే హాహహహహార్యశీకృతస్థలయా॥
గధర్వపరిషదాన్వితహాహహహహార్యశీకృతస్థలయా॥ ౪౪॥

ప-వి॥ గీతమ్, శ్రుత్వా, ముముచేః హాహహహహః, వశీకృతస్థలయా, గధర్వ
పరిషదా, అన్విత హాహహహహార్యశీ కృతస్థలయా. ౪౪.

వ్యా॥ (గీతమితి) తయోగీతంశ్రుత్వాగధర్వపరిషదా(హాహ
హహహహముముచే) “హాహహహహహః” ఇత్యద్యుతరసానుభవప్ర
భవశ్శబ్ద ఏవ ఏవమక్షరోఽభిధీయతే. కీదృశ్యాగధర్వపరిషదా-వశీకృత
స్థలయా-స్వగానేనవశీకృతం స్థలంయయాసాతథోక్తా. స్థలశబ్దేనస్థలస్థాః
ప్రజాలక్ష్యస్తే. కించ-(అన్వితేతి) హాహహహహహప్రభృతయోగధర్వాః
ఊర్వశీకృతస్థలేత్యాదయోఽపురసః, తాశ్చగధర్వపరిషదవిసాభూతాః,
అన్వితాః హాహహహహహదయః ఊర్వశీకృతస్థలాదయశ్చ యస్యాస్సా
తథోక్తా. హాహహహహహరితి శబ్దానుకారత్వే సత్యసి, వ్యక్తరూప

(౧) పా-సూ-౬-౧-౧౪౩.

(౨) భ్యా-ప-స-అని.

(౩) పా-సూ-౩-౧-౫౬.

(౪) పా-సూ-౩-౪-౧౬.

త్వాదవ్యక్తానుకరణత్వాభావాద్భావః. అనుకార్యేణాధేనాఽర్థవ
త్వాత్ప్రభమైకవచనమ్॥ ౪౮॥

తా॥ హాహాహూహూ మొదలగుగంధర్వులును ఊర్వశీకృతస్థలమొదలగునప్ప
రస్సలును తక్కినగంధర్వులును, సకలలోకములును మోహించునట్లు పాడువారయినను
తమగానముకంటె నతివిలక్షణమైన రామకృష్ణులగానమును విని సంతోషించి, “హాహా!
హూహూ!” అని మోదించిరి.

మూ॥ అధరీకృతవాచస్పతి సరస్వతీవరమయన్తాగాః।
విపినేషుత్పన్నైరుదక్తైస్సరస్వతీవరమయన్తాగాః॥ ౪౯॥

ప-వి॥ అధరీకృతవాచస్పతిసరస్వతీవరమ్, ఆయన్తా, గాః, విపినేషు, త్పన్నైః,
ఉదక్తైః, సరస్సు, అతీష, రమయన్తా, గాః.

వ్యా॥ (అధరీకృతేతి) అధరీకృతవాచస్పతిసరస్వతీవరమితి
క్రియావిశేషగమ్య. వాచస్పతిః-బృహస్పతిః, సరస్వతీవరః-బ్రహ్మ, అధరీ
కృతేవాచస్పతిః సరస్వతీవరశ్చయేనేతి బహువ్రీహిః. యథైవం
భవేత్తథా, గాః-వాణీః, ఆయన్తా-ప్రాప్నువన్తా, విపినేషు-వనీషు,
త్పన్నైః, గాః-ధేనూః, రమయన్తా-సర్వస్సుఉదక్తైస్తాశ్చరమయన్తా. అసోఽ
త్తరేణ శ్లోకేనసంబధః॥ ౪౯॥

తా॥ రామకృష్ణులు, వాచస్పతియైన బృహస్పతియు సరస్వతీధర్తయైన బ్రహ్మ
యు సోడిపోవునట్లు వారికంటె నతిచాతుర్యముగ మాటలాడుచున్నవారై, అడవి
యందు గోవులను దీపికొనిపోయి గడ్డిమేపి నీళ్లు త్రాగించి వానినిసుఖింపఁజేసిరి.

మూ॥ బభతు స్తనుశ్రియాకృతకాన్తాననయాసచన్ద్రకాన్తాననయా।
దేవాన్యయాభిపపతుఃకాన్తాననయాసచన్ద్రకాన్తాననయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ బభతుః, తనుశ్రియా, కృతకాన్తాననయా, సచన్ద్రకాన్తాననయా,
దేవాన్, యయా, అభిపపతుః, కాన్తాన్, అనయా, సచన్ద్రకాన్తా, న, న, యా.

వ్యా॥ (బభతురితి) తనుశ్రియా-వపులకాత్మ్యై, తౌ బభతుః-
భాతౌ. (౧) “ధాదీప్తా” లిట్. కీదృశ్యా-(కృతకాన్తాననయా) కాన్తాః-

(స్త్రి)ః, తాసాం అననమ్-జీవనమ్, కృతంకాంతానామననంయయాసాత
 థోక్తా, అననశబ్దస్యలుడ న్తద్వేష్యనుపసజ్జనాధికారాత్. (౧) “టిడ్డా
 ణఞ్” ఇత్యాది నాజీప్ నభవతి. (సచన్ద్ర)కాంతాననయాచన్ద్ర)వత్కాన్త
 మాననమ్- చన్ద్ర)కాంతాననమ్, సహతేనవర్తత ఇతిసచన్ద్ర)కాంతాననా,
 తయేత్యర్థః. సైవపునర్విశేష్యతే. కాన్తా-ప్రజాపతివర్యన్తా, దేవా, యయా-హుపశ్రియా, అభివపతుః-రక్షితవన్తా, అనయాతనుశ్రియేతి
 సంబంధః. భూయోఽపి సైవవిశేష్యతే. (చన్ద్ర)కాన్తః) చన్ద్ర)కన్య-మయూ
 రపిఞ్చస్య, అగ్రభాగః, చన్ద్ర)కాన్తః, సహచన్ద్ర)కాన్తేనవర్తత ఇతి
 సచన్ద్ర)కాన్తా. ననేతి ద్వానఞ్, యేత్యుద్దేశః. ననసచన్ద్ర)కాన్తా-పిఞ్చ
 భరణసహితైవ యా తనుశ్రీః, తయాబభతురిత్యర్థః॥ ౫౦॥

తా॥ నుయూరపింఛములచే నలజ్జరింపఁబడినచన్ద్ర)సదృశవదనారవిందములు
 గల రామకృష్ణులు, తమ విగ్రహసౌందర్యముచే గోపయువతులను బ్రహ్మాదిదేవతలను
 నానందపఱచుచు విలసిల్లుచుండిరి. ౫౦.

మూ॥ నర్తభిరిద్ధావాసురన్యపారిజాతావమానవైరపరైః।

బాలాబాలానుచితైర్నృపారిజాతావమానవైరపరైః॥ ౫౧॥

ప-వి॥ నర్తభిః, ఇడ్డా, ఆసురన్యపారిజాతావమానవైరపరైః, బాలా, బాలా
 నుచితైః, నృపారిజాతా, ఆమానవైః, అపరైః. ౫౧.

వ్యా॥ (నర్తభిరితి) నర్తభిః-క్రీడాభిః, ఇడ్డా-దీప్తా, కీదృశైరన్తా
 ర్తభిః- (ఆసురన్యపారిజాతావమానవైరపరైః) ఆసురాణాంనృపాణామ్-
 కంసాదీనామ్, అరీణామ్, జాతస్య-సమూహస్య, అవమాననిమిత్త
 వైరోత్పాదనపరైః - అజ్ఞానభగ్నాదిభిః క్రీడాభి రవమతానాంహీ
 తేషామతీవవైరముత్పన్నతే. కించబాలానుచితైః-బాలానామనుచితైః.
 తత్రైవహేతుః-అమానవైః-మనుష్యసంబంధానహైః, అతిమానుషై
 రిత్యర్థః. అపరైః - మనుష్యాచరితేభ్యో బాలాచరితేభ్యశ్చనర్తభ్యః
 అపరైః. హరిబతావిశేష్యేతే. బాలా, నృపారిజాతైః-మనుష్యరూపకల్ప
 ద్రుమా, అస్యపూర్వశ్లోకేన సంబంధః. ౫౧॥

తా॥ రామకృష్ణులు, పూతనాదివధ్ములచేతఁ గంసాద్యాసుర ప్రకృతుల నవ
మానపఱచి వారికిఁ గ్రోధమునుగలుగఁజేసి, ఇఁకననేకములైన యతిమానుషవ్యాపార
ములననుష్ఠించుచు విలసిల్లుచుండిరి. ౫౧.

మూ॥ నామగ్రాహంసురభిభిరచ్యుతరామాహవర్ధమానాభిః।

ముదితావేపంచేరతురచ్యుతరామాహవర్ధమానాభిః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ నామగ్రాహమ్, సురభిభిః, అచ్యుతరామా, హవర్ధమానాభిః, ముదితా,
ఏవమ్, చేరతుః, అచ్యుతరామా, హ, వర్ధమానాభిః. ౫౨.

వ్యా॥ (నామగ్రాహమితి) ఉత్తరాధఃగతోహశబ్దః ప్రసిద్ధా,
తౌ-అచ్యుతరామా, వర్ధమానాభిస్సురభిభిర్ముదితోపంచేరతుః. కీదృశౌ
అచ్యుతరామా - అవిచ్ఛిన్నంక్షీడన్తై, కీదృశీభిస్సురభిభిః - (నామగ్రా
హంహవధ్కమానాభిః)యమునే!గడ్గే!సరస్వతి!ఇత్యాదిభిర్వాక్యైస్సం
స్వంనామగృహీత్వా, హవేన-అహ్వనేన, ఋద్ధమానాభిః-సంపన్నపూజా
భిః, నామగ్రాహమితి (౧) “నామ్నోద్వృశ్చిగ్రహణీః” ఇతిణముల్.
హవశబ్దస్తు తస్యానుప్రయోగః. తస్యసంబంధేన సాపేక్షత్యేపి గమక
త్వాత్ప్రేణసమాసః. సతహవశబ్దః (౨) “భావే నుపసగఃస్య” ఇతి
అల్ప్రత్యయేసంప్రసారణేచవ్యుత్పాదితః॥ ౫౩॥

తా॥ అనవరతము క్షీడించుచున్న రామకృష్ణులు, గోవులను, ఓగంగా ! ఓయ
మునా ! ఓసరస్వతీ ! అని దానిదాని నామమునుజెప్పి పిలిచి వానిని గౌరవించి సంతు
ష్టులై సంచరించుచుండిరి. ౫౨.

మూ॥ ఆపాలయతామనయోస్తాయోపేతదవకోమలోగవిభాగః।

ఆపాలయతామనయోస్తాయోపేతదవకోమలోగవిభాగః॥ ౫౩॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్జకృతౌ యమకరత్నాకరే

పష్ట అశ్వాసః.

ప-వి ఆపాలయతామ్, అనయః, అస్తః, యః, అపేతదవకోమలః, అగవిభా
గః, ఆప, ఆలయతామ్, అనయోః, తోయోపేతదవకః, అమలః, గవి, భాగః. ౫౩.

వ్యా॥ (ఆపాలయతామితి) ఆపాలయతామ్-ఏవంగాః పాలితవన్తా.
లజ్. అనయః అస్తః - జగత్సనీతినామ్. అథవా - తయారేవం వర్త
మానయోః, ఆపాలయతామ్-జగత్సరిపాలనంకుర్వతామ్, జనానామ్,
అనయః-అనీతిః, అస్తః-క్షీప్తః-యథ్యుద్దేశకశబ్దః. (అపేతదవకోమలః)
అపేతదవత్వేన-అపగతదవాగ్నిత్వేన, కోమలః సుకుమారః. (అగవి
భాగః) అగానామ్-వృక్షాణామ్, విభామ్-ప్రభామ్, గతః-ప్రాప్తః. అత్రైవ
యచ్ఛబ్దోద్దిశ్యమానేషుపదేషు చతుర్థఃపాదస్సంబధ్య యోజ్యతే.
(తోయోపేతదవకః) జలయుక్తవనప్రదేశః, (౧) “శేషాద్విభాషా”
ఇతికప్. అమలః-నిర్మలః, గవి-భూమా, భాగః-ప్రదేశః, ఉక్తవిశేషణ
విశిష్టో భూమాయః ప్రదేశః, “ఆపాలయతామనయోః” ఇతి తృతీ
యస్యసంబంధః. అనయోః-హరిబలయోః, తాదృశగ్నిప్రదేశః ఆలయ
తామ్-నివాసభూమితామ్, ఆప, గోపాలస్య సమయేషు జలప్రాయం
దవాగ్నాదీని దోషరహితంచ వృక్షభూయిష్ఠంచ తం ప్రదేశమాశ్రిత
వన్తావిత్యర్థః॥ ౫౩॥

తా॥ జలసమృద్ధిగలవై అగ్నాదీని భయరహితంబులై వృక్షములచే నలక్ష్మరిం
పఁబడినవైన వనప్రదేశములలో రామకృష్ణులు సంచరించిరి. అప్పుడు జనులు దుర్మార్గ
ములనువదలి సత్వార్థముల నవలంబించిరి. ౫౩.

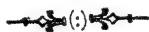
ఇతిశ్రీవత్సాజ్ఞాస్య కృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

షష్ఠ ఆశ్వాసః.

శ్రీమతేరామాయనమః.

అథయమకరత్నాకరే

సప్తమ ఆశ్వాసః.

మూ॥ అథకృష్ణోవ్రజసహితోబృద్ధావనమావివత్సదాదరతః।

అసురవధేనచతద్గో బృద్ధావనమావివత్సదాదరతః॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, కృష్ణః, వ్రజసహితః, బృద్ధావనమ్, ఆవివత్సత్, ఆదరతః, అసురవధేన, చ, తద్గోబృద్ధావనమ్, ఆవివత్, సదా, దరతః. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, కృష్ణః, వ్రజసహితః - వ్రజజనై స్సహ, బృద్ధావనమావివత్సత్ - బృద్ధావనేవస్తుమైచ్ఛత్, ఆదరతః - ఆదరేణ. కించ - అసురవధేన, (తద్గోబృద్ధావనమ్) ఉదకతృణాదిబాహుల్యాద్గో సమూహస్య రక్షణేహేతుమ్, ఆవివత్ - సురక్షితమకారయత్. సదా - సతతమ్, దరతః - వీడాతః. బృద్ధావనమితి. (౧) “ఉష్మాన్వధ్యాజ్వసః” ఇత్యధికరణస్యకర్తృసంజ్ఞా. ఆవివత్సదితి (౨) “వసనివాసే” అజ్ పూర్వః ఇచ్ఛార్థేసర్జ. (౩) “సస్యాధాధాతుకే” ఇతితత్వమ్, ద్విర్వచనమ్, అభ్యాసస్యేత్వమ్, తతోలజ్. ఆదరత ఇతి - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. అసురవధేనేతిప్రయోజ్యకర్తృత్వతీయా; ఆవివదిత్యత్రహి అవనక్రియాయామసురవధః ప్రయోజ్యకర్తా, కృష్ణః ప్రయోజకర్తా. గో బృద్ధావనమితి కరణేల్యట్. ఆవివదితి-అవతేజిచ్, లుజ్. దరతఇతి (౪) “దృభయే” రప్. ఆవివదిత్యవనక్రియావిశేషణమ్॥ ౧॥

(౧) పా-నూ-౧-౪-౪౦.

(౨) భృ-౨

(౩) పా-నూ-౨-౪-౪౯.

౧ “భీత్రాధానాంభయహేతుః” [౧-౪-౨౫] ఇత్యపాదానసంజ్ఞా. “అపాదాసేచాహేయరుహః” [౫-౪-౪౫]. ఇతితసిః. ఇతిక్వచిదధికమస్తి.

తా॥ పిమ్మట శ్రీకృష్ణుఁడు గోపాలురతోఁగూడ, జలతృణాదులచే సమృద్ధమై
గోవులకత్తన్న సుఖకరమైన బృద్ధావనమునకువెళ్ళి యచ్చటనున్న యసురులను సంహ-
రించి గోవులకేవిధమైన యుపద్రవమును రాకుండునట్లు వానిని రక్షించుచు నత్యా-
దరముతో బృద్ధావనమందు నివసించెను. ౧.

మూ॥ ప్రయయాతన్వన్విభవం సదిక్షుశాకటమహానిభృతమ్ |

ఆస్థాయవత్తృపరితస్సదిక్షుశాకటమహానిభృతమ్ || ౨ ||

ప-వి॥ ప్రయయా, తన్వన్, విభవమ్, సః, దిక్షు, శాకటమ్, అహాని, భృతమ్,
ఆస్థాయ, వత్తృ, పరితస్స దిక్షుశాకటమహానిభృతమ్. ౩.

వ్యా॥ ౧(ప్రయయావితి) శాకటంవిభవమ్-శకటమయీంవృద్ధిమ్,
దిక్షుతన్వన్, సః - హరిః, ప్రయయా. అహానితీక్రియావిశేషణమ్;
హానిరహితం యథాతథాతన్వన్విత్వర్థః. భృతమితి విభవవిశేషణమ్;
పూణామితియావత్. పరితస్సతా-పర్యస్తేషు విద్యమానేన, ఇక్షుశాక-
టానామ్-ఇక్షుక్షేత్రాణామ్, మహాన-ఉత్సవేన, అనిభృతమ్-అతిసమృ-
ద్ధమ్, వత్తృ - మార్గమ్, ఆస్థాయ, ప్రయయావిత్వర్థః. శాకటమితి
(౧) “తస్యేదమ్” ఇత్యణ. ఇక్షుశాకటశబ్దః - ఇక్షూణాంభవనంక్షేత్ర-
మితి విగృహ్య-ఇత్వాదిభ్యః (౨) “శాకటశాకినా” ఇతి శాకట-
ప్రత్యయః || ౨ ||

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, నాల్గుప్రక్కల నిబిడమైయున్న చెఱుకుతోటలచే సమృ-
ద్ధమైన మార్గము నవలంబించి అనేకబండ్లతోఁగూడ నిరాబాధముగ వెళ్ళెను. ౩.

మూ॥ బృద్ధావనమాపదసావియత్త యావిధురితస్సమిత్రోన్తః |

ద్విషతాయత్రాగ్నేరిత వియత్తయావిధురితస్సమిత్రోన్తః || ౩ ||

౧(పాశాన్తరమ్. భృతమితి-విభవవిశేషణమ్, పూర్ణమితియావత్. శాకటం విభ-
వంసమృద్ధమ్. అహానితీక్రియావిశేషణమ్. హానిరహితంయథాభవతి తథాతన్వన్విత్వర్థః.

౧(పాశాన్తరమ్. (ప్రయయావితి) సకృష్టః, దిష్ట, భృతమితి విభవవిశేషణమ్.
పూణామితియావత్. శాకటంవిభవం సమృద్ధం యథాభవతితథాతన్వన్విత్వర్థః.

పాపి! బృద్ధావసమి, ఆపత్, అసౌ, ఇయత్రయా, విధురితః, సమిత్రః, అస్తః, ద్విషతామ్, యత్ర, అగైః, ఇతవియత్రయా, విధుః, ఇతః, సమిత్రః, అస్తః. 3.

వ్యా॥ (బృద్ధావసమితి) అసౌ - కృష్ణః, ఇయత్రయావిధురితః - పరిచ్ఛేదరహితమహిమ, (సమిత్రః) మిత్రైః - గోపైః, సహితః, ద్విషతామ్, అస్తః - నిధనభూతః, బృద్ధావసమి, ఆపత్ - ప్రాప్తవాన్. కీదృశమ్ - యత్ర - వనే, (సమిత్రః) - మిత్రేణ - సూర్యేణ - సహితః, విధుః - చంద్రః, అస్తః - మధ్యే, ఇతః - గతః. కథమాకాశగయోశ్చస్త్రీ సూర్యయోర్వనస్యాన్తగః - తిరితిచేత్, తత్రోచ్యతే. అగైః - వృక్షైః, ఇతవియత్రయా - ప్రాప్తాకాశత్వేన. వృక్షైః - కరణైస్తద్వనమాకాశం గ్రసతే, అతస్తయోస్స్వదేశస్థయోరేవ తద్వనానగః - తిరుపపద్యత ఇత్యర్థః ఆపదితిలుజ్. గుడిత్వాదజ్. (౧) "అథదేశే" ఇత్యతః ప్రాచీనాః శ్లోకాః అనేనసంబధ్యంతే॥ 3॥

తా॥ ఏబృద్ధావసమందలి వృక్షములు చంద్రసూర్యమండలములవలనఁ బెలుగ నావృక్షములమధ్యంబునఁ జంద్రసూర్యులు సేంచరించుచున్నారో, అట్టిబృద్ధావసము ను, శత్రువులకు మృత్యువై అపరిచ్ఛిన్న విభవుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోపాలురతోఁగూడ నెల్లి పొంచెను. 3.

మూ॥ యత్ర శ్రోత్రస్య సుఖం కీచకరాసాదితాదిత్యమ్।

స్తరయతియచ్చ హనుమతః కీచకరాసాదితాదిత్యమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ యత్ర, శ్రోత్రస్య, సుఖమ్, కీచకరాసాత్, ఇతాత్, ఇత్యమ్, స్తరయతి, యత్, చ, హనుమతః, కీచకరాసాదితాదిత్యమ్. ౪.

వా॥ (యత్రేతి) యత్ర - వనే, ఇతాత్ - ప్రాప్తాత్, కీచకరాసాత్ - కీచకానామ్ - అనిలపూరితరద్ధాగ్నిణాం వేహనామ్, రాసాత్ - శబ్దాత్, శ్రోత్రస్య సుఖమ్, ఇత్యమ్ - ప్రాప్యంభవతి, ఇత్యమితి - ఏతేః క్యమ్. (కీచకరాసాదితాదిత్యమ్) కీచానామ్ - కపీనామ్, కరైః - హస్తైః,

ఆసాదితః - స్పృష్టః, ఆదిత్యోయ స్థిత తథోక్తమ్. ఏవంరూపంయ ద్వనం హనుమత స్థరయతి. హనుమాత్కహి-జ స్తదినసవవ భక్షభాన్త్యా ఆకాశముక్లుప్త్య సూర్యమాసాదితవాక్, ఏతద్వనస్థాపి కపయః ఆదిత్యవధాతివర్తివృత్తాగ్రాధిరూఢాః ఘటభాన్త్యా ఆదిత్యం స్పృశన్తి, అతఏవంరూపం తద్వనం హనుమ స్థరయతీత్యర్థః. హనుమత ఇతి (౧) “అధీగర్థదయేశాంక ర్హణి” షష్ఠీ॥ ౪॥

తా॥ ఏవనమందలి కీచకములు శ్రవణమున కింపుగ శబ్దించుచున్నవో, ఏవన మందలి వృక్షగ్రమంజెక్కియున్న కోతులు “ఇదిపండు” అని తలచి సూర్యుని తమచేతులతో స్పృశించుచు, చూచువారికి, జననకాలమందు సూర్యునిభక్షించుటకై యాకసమండలితిన ఆంజనేయునివృత్తాంతమును స్థరింపజేయుచున్నవో, అట్టిబృహదా వనమును శ్రీకృష్ణుడుపొందెను. ౪.

మూ॥ యత్రాశ్వసన్తిసతత భ్రమరాగాః కేసరప్రకాణ్డేషు॥

కపయస్తన్వన్తశ్చ భ్రమరాగాః కేసరప్రకాణ్డేషు॥ ౫॥

ప-వి॥ యత్ర, ఆశ్వసన్తి, సతతభ్రమరాగాః, కేసరప్రకాణ్డేషు, కపయః, తన్వన్తః, చ, భ్రమరాః, గాః, కేసరప్రకాణ్డేషు. ౫.

వ్యా॥ (యత్రాశ్వసన్తితి) యత్రకపయః, సతతభ్రమరాగాః- స సతంభ్రమణీరాగభాజః, (కేసరప్రకాణ్డేషు) కేసరాణామ్ - వకుళ వృక్షాణామ్, ప్రకాణ్డేషు- స్కంధేషు, ఆశ్వసన్తి. కించ- భ్రమరాః- భృక్షాః, గాః తన్వన్తః - శబ్దాన్ మర్వన్తః, కేసరప్రకాణ్డేషు - ప్రశస్తేషు కిష్కలేషు, ఆశ్వసన్తి. పూర్వత్రప్రకాణశబ్దస్కంధపర్యాయః, తన్వపూర్వపదేన షష్ఠీసమాసః. ఉత్తిరత్రతు † పూజావాచీ. తన్వ కేసరశబ్దేన (౨) “ప్రశంసావచనైశ్చ” ఇతికర్తృధారయసమాసః॥ ౫॥

(౧) పా-నూ-౨-౩-౨'౨.

† (పా) స్కంధేషు.

† (పా) ప్రశంసావాచీ.

(౨) పా-నూ-౨-౧-౬౬.

తా॥ ఏవనమందుఁ గోతులు “భృమణీ” అనెడురాగమును బాడుచు సోగడ
చెట్ల కొమ్మలమీఁద సుఖముగఁ గూర్చున్నవో, తుమ్మెదలు పుష్పముల కిష్టాల్కములందుండి
రూంకరించుచున్నవో, అట్టి బృహ్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౫.

మూ॥ యదుపాశ్రిత్యసుపుష్పితతమాల సాలమ్మ తేద్ధాశమ్ |

మధుపాళి ర్మధునో న్నదతమాలసాలమ్మ తేద్ధాశమ్ || ౬॥

ప-వి॥ యత్, ఉపాశ్రిత్య, సుపుష్పితతమాలమ్, బత్, ఇద్ధాశమ్, మధుపా
ళిః, మధునా, ఉ న్నదతమా, అలసా, ఆలమ్మతే, అద్ధా, శమ్. ౬.

వ్యా॥ (యదితి) (సుపుష్పితతమాలసాలమ్) సుప్పితాతమాలాః
సాలాశ్చయన్తి తత్తథోక్తమ్, బతేతివిస్తయే, (ఇద్ధాశమ్) ఇద్ధాః-
ఆశాః - దిశః, యేనతత్ ఇద్ధాశమ్, అథవా - ఇద్ధా, ఆశా-ఇచ్ఛా,
యత్రేతి విగృహ్య విశేషణం ద్రష్టవ్యమ్. ఏవంరూపం యద్వనముపా
శ్రిత్య, మధునా-మకరందేనపీతేన, ఉ న్నదతమా యీ అత్యుత్కృష్టమదా,
అతఏవ అలసా, మధుపాళిః - భృజ్శపత్తీః, అద్ధా - సాధు, శమ్,
సుఖమ్, ఆలమ్మతే-ప్రాప్నోతి. ఉ న్నదతమేతి తమవ్రత్యయస్య, మహా
స్వాదావస్తరాభివాత్ (౧) “స్వాదీష్వసర్వనామస్థానే” ఇతి, పూర్వ
భాగస్య పదసంక్షాయాం పదావసానోపపత్తిః, పదాభావేఽపిజయేనచప
లాఆర్యేయంభవిష్యతి || ౬॥

తా॥ ఏవనమందు సమృద్ధముగఁ బుష్పించియున్న చీకటిమాను సాలముమొద
లగువృక్షముల పుష్పములందలి తేనెను ద్రాగిమింగించిన తుమ్మెదలు పరవశములై సుఖిం
చుచున్నవో, అట్టిబృహ్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౬.

మూ॥ యత్రప్రియాభిరత్యభిరామాభిస్సిద్ధచారణాస్సుఖగాః |

సక్ష్మీడస్తేపిసదారామాభిస్సిద్ధచారణాస్సుఖగాః || ౭॥

ప-వి॥ యత్ర, ప్రియాభిః, అత్యభిరామాభిః, సిద్ధచారణాః, సుఖగాః, సక్ష్మీ
డస్తే, అపి, సదా, రామాభిః, సిద్ధచారణాః, సుఖగాః. ౭.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, సిద్ధాశ్చారణాశ్చ దేవయోనయః, సుఖగాః - సుఖంప్రాప్తాః, అత్యభిరామాభిః ప్రియాభిస్సహసక్ష్మీడస్తే. (౧) “క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చ” ఇత్యాత్తనేపదమ్. కించ-సదా-సతతమ్, రామాభిః - స్త్రీభిస్సహ, సిద్ధచారణాః - ప్రాప్తసంఖ్యారాః, సుఖగాః - శోభనాః, ఖగాః - పక్షిణోఽపి, యత్రసక్ష్మీడస్తే॥ ౭॥

తా॥ ఏవనమందు, సిద్ధులును చారణులును తమతమ స్త్రీలతోఁగూడసుఖముగఁ గ్రీడించుచున్నారో, మందరంబులైనపక్షులు ఆడుపక్షులతోఁగూడ రమించుచు సంచరించుచున్నవో, అట్టిబృద్ధావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౭.

మూ॥ సక్తేషుయత్రసురుచావృక్షేషువిలక్షణేషుఖచితేషు।

నసపుష్పాపుష్పభిదావృక్షేషు విలక్షణేషుఖచితేషు॥ ౮॥

ప-వి॥ సక్తేషు, యత్ర, సురుచా, ఋక్షేషు, విలక్షణేషు, ఖచితేషు, న, సపుష్పాపుష్పభిదా, వృక్షేషు, విలక్షణేషు, ఖచితేషు. ౮.

వ్యా॥ (సక్తేష్వితి) సురుచా-శోభనదీప్తా, యత్ర-వనే, ఋక్షేషు నక్షత్రే, ఖచితేషు-నిబిడికృతేషు, వృక్షేషుచ, (ఖచితేషు) ఆకాశేచితేషు-నక్షత్రదేశం ప్రాప్తేషుసత్సు, (నసపుష్పాపుష్పభిదా) - సపుష్పాణామపుష్పాణాంచ వృక్షాణాంభిదా - భేదః, నభవతి. సర్వేష్వత్సృజ్యదిష్వపుష్పేష్వపి నక్షత్రాణాం ‡ ఆత్మత్వాత్తేషామపి సపుష్పత్వం భవతీత్యర్థః. విలక్షణేష్వితి ద్వితీయం వృక్షాణాం విశేషణమ్. విలక్షణేషు - నానావిధేషు; వయః - పక్షిణాః, లక్షణమ్ - చిహ్నమ్. - యేషాం ప్రిత్యర్థః॥ ౮॥

తా॥ ఏవనమందు నానావిధపక్షులకొవాసభూతములైన వృక్షములు చంద్రమండలమువలెఁబెలుగ, నాశిఖరప్రాంతమందు నానావిధనక్షత్రములు నిబిడికరించి యున్నందువలన, “ఈవృక్షములు పుష్పములుకలవి, ఇవి పుష్పములు కలవికొవు” అని తెలిసికొనుట యశక్యముగనున్నదో, అట్టిబృద్ధావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౮.

మూ॥ విషయాంత్రచతారాస్సరాజహంసావలీముఖరతానామ్ |

భాతిచయత్సరసాంశ్రీస్సరాజహంసావలీముఖరతానామ్॥ ౯॥

ప-వి॥ విషయాః, యత్ర, చ, తారాః, సరాజహంసాః, వలీముఖరతానామ్, భాతి, చ, యత్సరసామ్, శ్రీః, సరాజహంసావలీ ముఖరతానామ్. ౯.

వ్యా॥ (విషయాభి) యత్ర వృత్తౌగ గతానామ్, వలీముఖా నామ్ - వానరాణాం సంబద్ధినామ్, రతానామ్ - క్షీడానామ్, సరాజ హంసాః-సచంద్రసూర్యాః, తారాః-నక్షత్రాణి, విషయాభవన్తి. కించ- యత్సరసామ్-యదీయానాం సరసామ్, శ్రీః భాతిచ. కీదృశానాంసరసా మ్ - (సరాజహంసావలీముఖరతానామ్) రాజహంసాః - ఆత్మావపద తుణ్ణాః హంసజాతిభేదాః, తేషామావల్యాః-పక్ష్యైః, యా ముఖరతా- శబ్దకారితౌ, తయాసహవర్తమానానామిత్యర్థః॥ ౯॥

తా॥ ఏవనమందుఁ గోతులు చంద్రసూర్యనక్షత్రములను దమచేతులతో స్పృ శించి యాడుకొనుచున్నవో, రాజహంసములు గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరి ఘోషించు చు విహరించుచుండ సరస్సులు విలసిల్లుచున్నవో, ఆబృన్దావనమును క్రీకృష్ణాఁడు పొందెను. ౯.

మూ॥ యత్ర ఫలితాఢ్యకదలీరసాలపనసముదితాస్సదాప్లవగాః |

సస్త్రీకాస్సుఖినశ్చసరసాలపనసముదితాస్సదాప్లవగాః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ యత్ర, ఫలితాఢ్యకదలీ రసాలపనసముదితాః, సదా, ప్లవగాః, సస్త్రీ కాః, సుఖినః, చ, సరసాలపనసముదితాః, సదాప్లవగాః. ౧౦.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, ప్లవగాః - కపయః, (ఫలితాఢ్యకదలీ రసాలపనసముదితాః) ఫలవద్భిః ఆధ్యైః, కదలీభిః - రమ్భాభిః, రసా లైః-ఆమ్రైః, పననైశ్చ ముదితాః. సదాభవన్తి. కించ - సుఖినోజనాః సస్త్రీకాః, (సరసాలపనసముదితాః) సరసైః-ప్రియైః, ఆలపనైః - సం భాషణైః - సముదితాః-సంయుక్తాః, (సదాప్లవగాః) సస్తమ్-పూజితమ్, ఆప్లవమ్-స్నానమ్, గతాః-ప్రాప్తాః, వసన్తి॥ ౧౦॥

తా॥ ఏవనమందు సమృద్ధములై పండియున్న అరటిచెట్లు పనసచెట్లు మామిడిచెట్లు మొదలగు చెట్లయొక్క ఫలములనుభుజించి కోతులమోదభరితములై యున్నవో, జనులు తమతమస్థితిలతోఁగూడ సరసముగ స్లలాపించుచు న్నానముచేసి సుఖించుచున్నాఁగో. అట్టిబృహ్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడు పొందెను. ౧౦.

మూ॥ యత్రద్రుమేషుపుష్పం సుమేఘపుష్పప్రతీకాశమ్ |

కపికులమగతజలధరసుమేఘపుష్పప్రతీకాశమ్ || ౧౧ ||

ప-వి॥ యత్ర, ద్రుమేషు, పుష్పమ్, సుమేఘ పుష్పప్రతీకాశమ్, కపికులమ్, అగత జలధరసుమేఘ పుష్పప్రతీకాశమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (యత్రేతి)యత్ర ద్రుమేషుగతంపుష్పమ్, (సుమేఘపుష్పప్రతీకాశంభవతి) మేఘేభ్యఃఉద్భితేన పుష్పేణసదృశంభవతి, సున్నిగదళానాంద్రుమాణాంమేఘసామ్యాత్తద్రతంపుష్పమ్-అభూతేనమేఘాజ్ఞేన పుష్పేణోపమీయతే. కించ-యత్రకపికులమ్, (అగతజలధరసుమేఘపుష్పప్రతీకాశంభవతి) అిగా - వృక్షా, గతానాంజలధరాణాంసంబద్ధినః, సుమేఘపుష్పస్య-శోభనజలస్య, ప్రతీకా-బిదూ - అశ్నాతీత్యర్థః॥ ౧౧॥

తా॥ ఏవనమందు, అతిసుందరంబులై శ్యామవర్ణములైన ఆకులుగలవై మేఘములవలెనున్న వృక్షములందలి కుసుమములు మేఘమందుఁ బుష్పించిన యపూర్వపుష్పములవలెనున్నవో, వృక్షశిఖరములందు సంచరించుచున్న మేఘములందలిజలబిందువులను గోతులు పానముఁజేయుచున్నవో, అట్టిబృహ్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను.

మూ॥ యత్రచరన్యగమూలై ర్హరిణాధిష్ఠైస్సదృక్షరూపాశ్చ |

అలినోక్తైఃకుసుమరజో హరిణాధిష్ఠైస్సదృక్షరూపాశ్చ || ౧౨ ||

ప-వి॥ యత్ర, చరన్తి, అగమూలైః, హరిణాః, ధిష్ఠైః, సదృక్షరూపాః, చ, అలినః, అక్తైః, కుసుమరజోహరిణాః, ధిష్ఠైః, సదృక్షరూపాః, చ. ౧౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) హరిణాః, (సదృశరూపాశ్చ) సంతః - పూజితాః, ఋక్షరూపాః - ప్రశస్తభల్లుకాశ్చ, అగమూలైః ధిష్ణ్యైః, గృహైః, ఉపలక్ష్మితాశ్చరన్తి. వృక్షమూలాన్యేవగృహత్వేనాఽశ్రిత్య వర్తన్త ఇత్యర్థః. అలినస్తుతేషాంవృక్షాణామగ్రైః ధిష్ణ్యైః యుక్తాశ్చరన్తి. అగ్రానావాసత్వేనాఽఽశ్రిత్యవర్తన్త ఇత్యర్థః. కీదృశాః - కుసుమరజోహరిణాః - గాత్రసక్తైః కుసుమరజోభిశ్చేత్సృతరూపాః, అతశ్చవృక్షాగ్రేష్ఠ సహవాసాచ్చ సత్కత్త్రైః సదృశరూపాః - సదృశరూపాః, సదృశరూపా ఇతి పూర్వత్రఋక్షశబ్దాత్ ప్రశంసాయాం రూపమ్; ఉత్తరత్రసదృశమ్, రూపం యేషామితి బహువ్రీహిః॥

౧౨॥

తా॥ ఏవనమందలి వృక్షములక్రింద మృగములును ఎలుగొడ్లును నివసించుచున్నవో, వృక్షాగ్రమందు నివసించుచున్న తుమ్మెదలు కుసుమపరాగములచే శ్వేతవర్ణముగలవై యాకాశమందలి సత్కత్త్రములవలె బ్రకాశించుచున్నవో, అట్టిబృహదావమును శ్రీకృష్ణుడు పొందెను.

౧౧.

మూ॥ అథ దేశే బహుశష్ఠేన సర్వతోముఖరసారసకే ।

సమవాసయత్తు ఘోషం స సర్వతోముఖరసారసకే॥

౧౩॥

ప-వి॥ అథ, దేశే, బహుశష్ఠే, స సర్వతో ముఖరసారసకే, సమవాసయత్తు, తు, ఘోషమ్, సః, సర్వతో ముఖరసారసకే.

౧౩.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, బహుశష్ఠే - బహుత్వణే, సులభగోఘాసే, (సర్వతోముఖరసారసకే) సర్వతోముఖమ్ - జలమ్, తేన సహ వర్తత ఇతి స సర్వతోముఖః, రసా-భూమిః, రసః - సారః, స సర్వతోముఖరసారసః యత్ర సతథోక్తః. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతి కమ్. ప్రచురజల ఇత్యర్థః. తాదృశే బహుత్వణోదకే దేశే, సః - కృష్ణః, ఘోషమ్ - వ్రజమ్, సమవా

సయత్ - సమ్యగుషితంచక్రే. దేశేషవ విశేష్యతే. (సర్వతోముఖరసార సకే) సర్వత్రముఖరాః-వాచాలాః, సారసాః - పక్షిణాః, యత్రసతథో క్తః. పూర్వవత్క-ప్॥ ౧౩॥

తా॥ అశ్రీకృష్ణుఁడు, అట్టి బృహ్దావనమందుఁ దృణసమృద్ధియుజలసమృద్ధియుఁ గలిగియున్నదై నానావిధపక్షి సమూహములుగలదై యతిమనోహరమైన యొకప్రదేశ మందు గోకులమును స్థాపించెను. ౧౩.

మూ॥ వసతాతత్రత్వవతా సురభీరారాధ్యమానేన॥

నిహతాసమూలఘాతం సురభీరారాధ్యమానేన॥ ౧౪॥

ప-వి॥ వసతా, తత్ర, తు, అవతా, సురభీః, ఆరాధ్యమానేన, నిహతా, సమూ లఘాతమ్, సురభీః, ఆరాత్, హి, అమానేన. ౧౪.

వ్యా॥ (వసతేతి)తత్రదేశేవసతా, సురభీః-గాః, అవతా-రక్షతా, ఆరాధ్యమానేన-సర్వజనైః, పూజ్యమానేన, అమానేన-పరిచ్ఛేదరహితే న, కృష్ణేన, సురభీః-దేవానాంభీతిః, అసురనిమిత్తా, ఆరాత్-అన్తికే, సమూలఘాతమ్-మూలేనసహ, నిహతేత్వర్థః-హింశబ్ధితిహ్యే, హస్తేః (౧) “సమూలాకృత” ఇత్యాదినాణముల్ ; కషాదిషుయథావిధ్యను ప్రయోగ ఇతి హస్తేరనుప్రయోగః॥ ౧౪॥

తా॥ సర్వజనమాన్యుడై, అపరిమితవైభవుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోవులనుగా పాడుచు ఆబృహ్దావనమందు నివసించుచున్నప్పుడు, అచ్చటనున్న యసురులనుజంపి దేవతలభయమును బోగొట్టెను. ౧౪.

మూ॥ అథశిశిరస్యాభ్యుదితే వసన్తమాసేవమానేన॥

ముముదేజనేనహరిమిహవసన్తమాసేవమానేన॥ ౧౫॥

ప-వి॥ అథ, శిశిరస్య, అభ్యుదితే, వసన్తమాసే, అవమానేన, ముముదే, జనేన, హరిమ్, ఇహ, వసన్తమ్, ఆసేవమానేన. ౧౫.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, శిశిరస్యావమానేన - శిశిరమాసమవ
మత్య - నివర్త్య, వసంతమాసేవసంతమయే, అభ్యుదితేసతి, ఇహ-
బృద్ధావనే, వసంతం హరిమ్, ఆసేవమానేన - తాత్పర్యేణ సేవమానేన,
జనేన - వ్రజవాసినా, ముముదే. “వాసంతికైః పుష్పైర్హరిమలజ్జుత్య
మోదిష్యామః” ఇతిహర్షః కృతకృత్యర్థః॥ ౧౫॥

తా॥ తరువాత శిశిరముతువు వెళ్ళి వసంతముతువువచ్చినది. అప్పుడు గోవులు
“ఈకాలమందుమంచిపుష్పములుపుష్పించును, అపుష్పములచే శ్రీకృష్ణనియలబ్ధురించి
యామోదించెదము” అని సంతోషించిరి. ౧౫.

మూ॥ ధనదాశాభిముఖోర్మశ్శమనాశాతోదరీత్వవశ్యాయాత్ ।
కాంతాకాంతసోద్ధతిశమనాశాతోదరీత్వవశ్యాయాత్ ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ ధనదాశాభిముఖః, అర్కుః, శమనాశాతః, దరీ, తు, అవశ్యాయాత్,
కాంతా, కాంతమ్, సోద్ధతిశమనా, శాతోదరీ, తు, అవశ్యా, అయాత్. ౧౬.

వ్యా॥ (ధనదేతి) అవశ్యాయాత్ - తుషారాత్, దరీ - రుగ్ణః,
హీనతేజాః, శమనాశాతః - శమనస్య - యమస్యసంబద్ధినాః,
ఆశాయాః, దిశః, నివృత్తః, (ధనదాశాభిముఖోర్భూత్) ధనదస్యదిశః-
ఉత్తరస్యాః, అభిముఖోర్భూత్. యమప్రత్యాసత్తేక్షయహేతుత్వమ్,
ధనదసంబద్ధ పైశ్యశ్వర్యహేతుత్వంచ ఫలేనసూచ్యతే. పూర్వంగర్వాత్
పత్యుః, అవశ్యా - తద్వశవర్తిత్వ మప్రాప్తా, యా కాంతా, సా, (౧)
(సోద్ధతిశమనా) ఉద్ధతేః-గర్వస్య, శమనేన-శాంత్యా, సహితాభూత్వా,
కాంతమయాత్ - స్వయమేవభర్తారం ప్రాప్తవతీ. శాతోదరీతి - గవే-
కారణమ్. కృశోదరీ, రూపసాస్తర్యేణాభిమానవతీత్యర్థః॥ ౧౬॥

తా॥ అముతువులో, మంచుచేత ముందుమందతేజస్కుండైన మూర్ఖుండు
యముండునివసించెడి దక్షిణదిక్కును వదలి కుబేరనిదిక్కున ఉత్తరపుదిక్కు నెదురు
గఁబోవుచుండెను. భర్తకు వశముకానటువంటి స్త్రీలు అవసంతకాలమందు తమగర్వ
ములను వదలి తమతమ భర్తలదగ్గఱ వచ్చిచేరిరి. ౧౬.

(౧) తేనకాతేన ఇతివ్యచిదధికపాతః.

మూ॥ యద్ధిమదుగ్గంసుగమంపానీయస్తద్విజోత్తమైరమితైః।

అజనికుమారాశ్చతదోపానీయస్తద్విజోత్తమైరమితైః॥

ప-వి॥ యత్, హిమదుర్గమ్, సుగమమ్, పానీయమ్, తత్, ద్విజోత్తమైః, రమితైః, అజని, కుమారాః, చ, తదా, ఉపానీయస్త, ద్విజోత్తమైః, అమితైః. ౧౭.

వ్యా॥ (యదితి) యత్, పానీయమ్-జలమ్, పూర్వమ్, హిమదుగ్గమ్ - హిమేనప్రాప్తమశక్యమ్, స్పృష్టమశక్యమభూత్ ; తత్పానీయమ్, రమితైః - కాలేనప్రీణితైః, ద్విజోత్తమైః - (౧) పక్షిపతిభిః, సుగమమ్-సుప్రాపమ్, అజని.కించ, తదా-తస్మిన్కాలే, అమితైః-బహుతరైః, ద్విజోత్తమైః - బ్రాహ్మణైః, కుమారాః, ఉపానీయస్త-ఉపనీతాలభవత్. (౨) “వసంతేబ్రాహ్మణముపనయీత” ఇతివచనాత్. రమితైరితి రమతేణ్యుక్తైః. ఉపానీయస్తేతి కర్తృలజ్ (౩) “సమ్మానసోత్సంజన” ఇత్యాదినా ఆత్మనేపదమ్॥ ౧౮॥

తా॥ శిశిరఋతువులో మంచుచేత నతిశీతలమై స్పృశించుటకు నశక్యమై యున్నజలమును, ఆవసంతకాలమందాకాలమహిమచే నతిప్రీతులైనపక్షులు సుఖముగ వచ్చి యవగాహించి పానముఁజేసినవి. ఆవసంతకాలమందు బ్రాహ్మణులు తమతమ పుత్రులకు పనయనముచేసిరి. ౧౭.

మూ॥ ఆదధతాగ్నీన్విప్రాస్వామస్త్రీబ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః।

బుద్ధ్యాక్రియావితీర్ణాస్వామస్త్రీబ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః॥ ౧౯॥

ప-వి॥ ఆదధత, అగ్నీన్, విప్రాః, స్వామస్త్రీబ్రాహ్మణైః, అనుజ్ఞాతాః, బుద్ధ్యా, క్రియాః, వితీర్ణాస్వాః, మస్త్రీబ్రాహ్మణైః, అను, జ్ఞాతాః. ౧౯.

వ్యా॥ (ఆదధతేతి) తస్మిన్కాలే విప్రాః అగ్నీన్ ఆదధత-ఆధానం కృతవస్తైః. కింకృత్వా - (స్వామస్త్రీ బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః) స్వామస్త్రీః - ఆమస్త్రీ, అనుజ్ఞాగ్రహణే, సుకరైః-యోగైః, బ్రాహ్మణైః, అనుజ్ఞాతాః - అనుమతాః, బ్రాహ్మణవచనేఖిలబేదగ్నాధానాధి

కారః, అతః బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః, అను - పశ్చాత్, మన్తబ్రాహ్మణైః - మన్తాత్తకైః, బ్రాహ్మణాత్తకైశ్చ వేదభాగైః, సంభారసంభరణాత్తికాః క్రియాః బుద్ధ్యా అదధతేతీసంబంధః-వితీర్ణాన్వాః - దత్తదక్షిణాద్రవ్యా ఇత్యర్థః, జ్ఞాతాః-ఆదానార్హత్వేచప్రఖ్యాతా ఇత్యర్థః॥

తా॥ వైదికోత్తములని ప్రసిద్ధులైయున్న బ్రాహ్మణోత్తములు మన్తబ్రాహ్మణరూపములైన వేదమన్తములచే వైదికక్రియలను జక్కగ నెఱిగినవారై, సుశీలులై శిష్టాగ్రగణ్యులైన బ్రాహ్మణోత్తములయనుమతినిబొంది సంపూర్ణదక్షిణలనిచ్చి అగ్నిని ధానముచేసిరి.

మూ॥ పుణ్యతతిరై దివేజ్యోస్తన్వానానాంశుభాసితయా॥

కురవకసుమనోమయ్యాతన్వానానాంశుభాసితయా॥ ౧౯॥

ప-వి॥ పుణ్యతతిః, విత్, ఇవ, ఇజ్యాః, తన్వానానామ్, శుభా, సితయా, కురవకసుమనోమయ్యా, తన్వా, నానాంశుభాసితయా.

న్యా॥ (పుణ్యతతిరితి)తత్రనమయేవితతంకురవకపుష్పమధికృత్య ఏవముత్ప్రేతా. ఇజ్యాః - జ్యోతిష్టోమోదీన్యాగాన్, తన్వానానామ్-అనుతిష్ఠతామ్, బ్రాహ్మణానామ్, శుభా పుణ్యతతిః, స్వయా తన్వా-మూర్త్యా, సితయా-శ్వేతరూపయా, నానాంశుభాసితయా-నానాభూతైరంశుభిః, భాసితయా - దీపితయా, కురవకసుమనోమయ్యా-కురవకపుష్పాత్తికయా, విదివ-ఆగతవతీవ. వసస్తకాలోపగమేజ్యోతిష్టోమాదీన్-కుర్వతాం విప్రాణాం పుణ్యతతేస్వరూపం తదాసీమేవ లోకేవితతంప్రత్యక్షీకతుం సుయోగ్యమివ కురవకపుష్పమభూదిత్యర్థః. సితరూపాణామేవాంశూనాం బహుత్వమిహానానాత్వమభిప్రేతమ్. విదితి (౧) “ఇన్ గతౌ” లజ్. శపోలుక్. ఇజ్యా ఇతి(౨) “వజయజ్జోభావే క్యప్” ఇతిక్యప్. (౩) “వచిస్వపి” ఇత్యాదిసంప్రసారణమ్॥ ౧౯॥

(౧) అదా-ప-స-అ,

(౨) పా-నూ-౩-౩-౯౮.

(౩) పా-నూ-౬-౧-౧౫.

తా॥ కురవకపుష్పములు, యాగములుచేసిన మహాభాగులయొక్క పుణ్యపుష్పము అందఱికిఁగనఁబడుటకై, నానావిధముగ శోభిల్లుచుఁ దెల్లనికరీరముల నెత్తికొనివచ్చి నట్లుండెను. ౧౯.

మూ॥ హారంమేచకమణివద్విశదకురవకంవిభాపయామాస॥

భృజ్గుళులంపాన్ధాన్యద్విశదకురవకంవిభాపయామాస॥ ౨౦॥

ప-వి॥ హారమ్, మేచకమణివత్, విశదకురవకమ్, విభాపయామాస, భృజ్గుళులమ్, పాన్ధాన్, యత్, విశత్, అకురవకమ్, విభాపయామాస. ౨౦

వ్యా॥ (హారమితి) భృజ్గుళులమ్-భృజ్గుళసమూహమ్, విశదకురవకమ్ - సితరూపకురవకమ్, విభాపయామాస - దీపితవత్ ఇత్యర్థః-తత్ర దృష్టాస్తః, హారంమేచకమణివత్ - యథా ముక్తామయం విశదంహారం మేచకమణిః - నీలమణిః, విభాపయతే, ఏవమిత్యర్థః. భృజ్గుళులమేవ విశేష్యతే - యత్ (అకురవకమ్) అకుత్సితేన - శ్రవణీయేన, రవేణ, యుక్తమ్, పాన్ధాన్ విశత్ - పాన్ధాహృదయం ప్రవిష్టంసత్, విభాపయామాస-విభీషయామాస. విభాపయామాసేతిపూర్వత్ర(౧)“భాదీప్తా”ణిచ్, పుక్, లిట్. ఉత్తరత్ర (౨) “భీభయే”ణిచ్. (౩) “విభేతేహేతుభయే” ఇత్యాత్వమ్॥ ౨౦॥

తా॥ తుష్పైవలం శ్రావ్యంబులైన యంకారములచే, స్త్రీలనువిడిచి దేశాన్తరముపోవువారిని బాధించుచు, ముక్తాహరమధ్యమందున్న నీలమణివలె, తెల్లనికురవకపుష్పములమీఁదఁగూర్చుండి యాపుష్పములకు విజాతీయకాంతిని గలుగఁజేసెను. ౨౦.

మూ॥ మలయాఖ్యంస్వప్రభవం పవమానోగమితదక్షిణాశంసః॥

ప్రవవోయోనజ్గసుహృత్పవమానోగమితదక్షిణాశంసః॥ ౨౧॥

ప-వి॥ మలయాఖ్యమ్, స్వప్రభవమ్, పవమానః, ఆగమ్, ఇతదక్షిణాశమ్, సః, ప్రవవౌ, యః, అనజ్గసుహృత్, పవమానః, గమితదక్షిణాశంసః. ౨౧.

వ్యా॥ (మలయేతి) ఇతదక్షిణాశమ్ - ప్రాప్తదక్షిణాదిక్ష్మమ్, స్వప్రభవమ్ - ఆత్మనఃప్రథమోపలబ్ధిభూమిమ్, మలయాఖ్యమ్, అగమ్ - పర్వతమ్, పవమానః - శోధయన్, పవమానః - వాయుః, ప్రవవౌ. కః - యః, అనన్తసుహృత్ - కామస్యబన్ధుః, (గమితదక్షిణాశంసః) గమితా - ప్రాపితా, దక్షిణానామ్ - భోగచతురాణామ్, ఆశంసా - ప్రార్థనా, యేనసతథోక్తః॥ ౨౧॥

తా॥ రసికాత్తములకు భోగమును గలుగఁజేయువాఁడును, మన్తగుహ్యత్తును, దక్షిణమందున్న మలయాచలమందుఁ బుట్టినవాఁడునునైన వాయువు సుఖకరముగ వీచుచుండెను. ౨౧.

మూ॥ సజ్జీడతి పరపుష్టే సహకారమచర్చికాసురతే॥

మానమవధీర్యపత్యాసహకార మచర్చికాసురతే॥ ౨౨॥

ప-వి॥ సజ్జీడతి, పరపుష్టే, సహకారమచర్చికాసు, రతే, మానమ్, అవధీర్య, పత్యా, సహ, కా, ఆరమ్, అచర్చికా, సురతే. ౨౨.

వ్యా॥ (సజ్జీడతీతి) సహకారమచర్చికాసు-ప్రశస్తేషు సహకారేషు - చూతేషు, రతే - రమమాణే, పరపుష్టే - కోకిలే, సజ్జీడతిసతి - కూజతిసతి, మానమ్ - గర్వమ్, అవధీర్య - ఆవమత్య, పత్యా సహ, సురతే - సంభోగే, అరమ్ - ద్రుతమ్, అచచికా - అనభ్యాస కరీ, కాస్త్రీ? నకాచిత్ ; సర్వాపి సురతే అభ్యాసవతీబభూవేత్యర్థః. సజ్జీడతీతి(౧) “క్రీడృవిహారే” సంపూర్వః లట్. (౨) “సమోకూజనే” ఇతికూజనార్థస్య నిషేధాత్ - (౩) “క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చ” ఇత్యాత్తనేపదాభావే పరస్తైపదమ్ ; శతప్రత్యయః ; తత్రసప్తమీ. సహకారమచచికాశబ్దస్య ప్రశంసావాచిత్యాత్ (౪) “ప్రశంసావచనైశ్చ” ఇతి కర్తృధారయః॥ ౨౨॥

(౧) భాష-ప-అ-శే.

(౨)

(౩) పా-సూ-౧-౩-౨౧.

(౪) పా-సూ-౨-౧-౬౬.

తా॥ ఉత్తమములైన మామిడిచెట్లమీఁదఁగోకిలములు సంతోషముతో శబ్దించు చుండఁగ, తనమానమునువదలి యేస్త్రీ) తనభర్తతోఁజేరి సురతసుఖము ననుభవింపలేదు? ౨౨.

మూ॥ కుసుమైమఁధౌసమృద్ధిద ముచ్చళ్ళూతంతువరమాసే।
ఆసాద్యపరభృతోఁజుర ముచ్చళ్ళూతంతువరమాసే॥ ౨౩॥

ప-వి॥ కుసుమైః, మఁధౌ, సమృద్ధిదమ్, ఉచ్చమ్, చూతమ్, తు, వరమాసే, ఆసాద్య, పరభృతః, ఆజురమ్, ఉచ్చళ్ళూతమ్, తువరమ్, ఆసే. ౨౩.

వ్యా॥ (కుసుమైరితి) మఁధౌ - చైత్రే, వరమాసే - ఉత్తమృష్ట మాసే, కుసుమైః, సమృద్ధిదమ్ - తస్యైమాసాయసమృత్ప్రదమ్, ఉచ్చమ్, ఉచ్చృతమ్, చూతమ్ - ఆమ్రమ్, ఆసాద్య, పరభృతః - పికః, తదీయమజురమ్, ఉచ్చళ్ళూతమ్ - స్వస్యా ముద్గతాయాం చళ్ళాన్వం (౧) చవిత్తుమాత్తమ్, తువరమ్ - కషాయరసయుక్తమ్, ఉపలభ్య, ఆసే-త్యక్తవాక్. (౨) “అనుజ్ఞేపణే” అజ్ఞేపూవణః, లిట్. (౩) “ఉపసగౌడదస్యత్యూహ్యోవావచనమ్” ఇత్యాత్తనేపదమ్॥ ౨౩॥

తా॥ పుష్పించియున్న మామిడితోటలచే సతిమనోహరమైన యావసంతకాలమందుఁ గోకిలములు, ఉన్నతములైన మామిడిచెట్లమీఁదఁగూర్చుండి తనముక్కుచే సంకురములనుదీసి ఆవి కషాయరసముగనుండఁ గిందఁబారవేసినవి. ౨౩.

మూ॥ పుష్ప్యౌపణాస్తులితః కృశానునానామధూపరీతిమతీ।
పక్ష్యైరలీనాంకిలయమ కృశానునానామధూపరీతిమతీ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ పుష్ప్యౌ, పర్ణః, తులితః, కృశానునా, నామ, ధూపరీతిమతీ, పక్ష్యైః, అలీనామ్, కిల, యమ్, అకృశా, అను, నానామధూపరి, ఇతిమతీ. ౨౪.

వ్యా॥ (పుష్ప్యన్లితి) పర్ణః - పలాశః, పుష్ప్యౌ, కృశానునా - అగ్నినా, తులితోనామ. సవవపణోవిశేష్యతే, అకృశా - ప్రభూతా,

(౧) (పా) ఉత్తమ్ - ప్రోతమ్. చళ్ళాన్వంచస్థితమ్. (౨) దివా-ప-స-సే.

(౩)

ధూపరీతిమతీ-ధూపసాధృశ్యయుక్తా, నానామధూపరి - నానావిధస్య,
మధుసః - మకరందస్య, ఉపరి, ఇతిమతీ - గతిమతీ, అలీనాంపక్షిః,
యంకిలపక్షాంఽను - యస్యలక్షణంభవతీత్యర్థః. అలిభిధూమ
సామ్యసిద్ధే రగ్నిసామ్యం సుతరాముపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. అను
శబ్దస్య లక్షణే కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా, తద్యోగాత్ యమితి(౧) “కర్తృ
ప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా” ౨౪॥

తా॥ ఆకాలమందు పుష్పించిన పలాశవృక్షముల యొట్టనిపుష్పములు అగ్నివలె
ను, ఆపుష్పములందలి మధువుపానముజేయుటకై నిండుగఁ గూర్చున్న తుమ్మెదల వరుస
పొగవలెనుగనఁబడెను. ౨౪.

మూ॥ ప్రవితత్వగౌరకిరణా నుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా।

భాతమటవ్యానుకృతా నుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా॥ ౨౫॥

ప-వి॥ ప్రవితత్వ, గౌరకిరణాన్, ఉచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా, భాతమ్, అట
వ్యా, అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా. ౨౫.

వ్యా॥ (ప్రవితత్వేతి) అటవ్యా-వనేన, గౌరకిరణాన్ప్రవితత్వ
భాతమ్, ఏతానితేజాంసివిక్షిప్య అటవీబభౌ ఇత్యర్థః. వీతరన్తిత్వే
కారణంసూచయత్ అటవ్యావిశేషణముచ్యతే. (ఉచ్చలసచ్చమ్మకాన్తి
కయా) ఉచ్చాః - ఉచ్చృతాః, లసన్తః, చమ్పకాః, అన్తికే-సమీపే,
యస్యాస్య తథోక్తా. పుష్పితైశ్చమ్మకైః గౌరకిరణవతీ ఇత్యర్థః.
భాయోప్యటవీ విశేష్యతే. (అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా)
అనుకృతా-విడమ్బితా, అనుచ్ఛలా-నిశ్చలా, సతీ-ప్రశస్తా, చమ్పా-
విద్యుత్, యయాసా-అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్మా, ఈదృశీకాన్తియః
స్యాన్నతథోక్తా. (౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. చమ్మకైఃగ్రవీతరూప
త్వాత్, నిశ్చలతామాపన్నయా అభూతపూర్వయా అతితేజస్విన్యా
విద్యుతాసదృశకాన్తిత్యర్థః. భాతమితిభావేన్విషా॥ ౨౫॥

తా॥ నిశ్చలములైన మెఱుపులవలె బ్రకాశించుచున్న పుష్పపట్టులుగలవై
యత్కున్నతములైన చంపకవృక్షములచేత నాబ్బద్ధావనప్రదేశములన్నియు నెఱ్ఱనివై
ప్రకాశించినవి. ౨౫.

మూ॥ కోవిరహిణీస్సుకేసర కేసరలాలితతయానవామాద్యన్.

దేశోధచవ్రతత్యా కేసరలాలితతయానవామాద్యన్॥ ౨౬॥

ప-వి॥ కః, విరహిణీః, సుకేసర కేసరలాలితతయా, న, వామాః, ద్యన్, దేశః,
అథ, చ, వ్రతత్యా, కే, సరలాలితతయా, న, వా, అమాద్యన్. ౨౬.

వ్యా॥ (క ఇతి) కోదేశః, వామాః-స్త్రీః, నద్యన్-నఖణ్డాయన్,
అభూత్ ; సహో-౭పిదేశః తా అబాధత ఇత్యధః. కింకారణమ్,
(సుకేసరకేసరలాలితతయా) సుకేసరైః, కేసరైః - వకులైః, లాలిత
తయా - రజ్జితతయా, ప్రసూనవితతత్వేనేత్యధః, అథచ (సరలా
లితతయా) సరలైరలిభిశ్చతతయా, పుష్పితయా మాధవ్యాదికయా
వ్రతత్యా - లతయా, కేవాఙ్మాః నా-౭మాద్యన్, సవే-౭పిమత్తా
ఇత్యధః. ద్యన్నితి (౧) “దో-అనఖణ్డనే” శత్రస్తః (౨) “ఓత
శ్శ్యని” ఇత్యోకారలోపః. అమోద్యన్నితి (౩) “మదీహాషేన్” (౪)
“శమామస్తానాందీఘశ్శ్యని” ఇతిదీఘః॥ ౨౬॥

తా॥ సుందరంబులైన కేసరములుగల పొగడపుష్పములచే కోభిల్లుచున్న ప్రదే
శములనుజూచి స్త్రీలుమిక్కిలి విరహబాధనొందిరి. కుసుమములచే నలబ్ధురింపఁబడిన
మల్లమొదలగు తీగలనుజూచి జనులందఱు సంతోషులైరి. ౨౬.

మూ॥ అలినిమలినంప్రసూనం మధుద్రుమాణాంవితన్వతిక్రమతః।

కోస్థాత్ సృజతిచకుసుమే మధుద్రుమాణాంవితన్వతిక్రమతః॥

ప-వి॥ అలిని, మలినమ్, ప్రసూనమ్, మధుద్రుమాణామ్, వితన్వతి, క్రమతః,
కః, అస్థాత్, సృజతి, చ, కుసుమే, మధు, ద్రుమాణామ్, వితన్వతిక్రమతః. ౨౭.

వ్యా॥ (అలీనీతి) మధుద్గుమాణామ్ - మధూకానామ్, ప్రసూనమ్-పుష్పమ్, క్రమతః - స్వేనాఽఽక్రమేణ, అలీని మలినం వితన్వతి సతి, ద్రుమాణామ్ - వకులాదీనామ్, కుసుమేచ, మధు-మకరద్వమ్, సృజతిసతి, (వితన్వతిక్రమతః) వితనోః-అనజ్గస్య, అతిక్రమేణ, కఃఅస్థాత్? నకశ్చిత్; సవోఽపిజనఃకామవశోఽభూదిత్యధః॥ ౨౨॥

తా॥ తుష్టైదలుకూర్పుండి మధుపానముచేయుటచే తేనెమామిడిచెట్ల పూవులు వాడిపోయినవి. వృక్షములందలికుసుమములు సంపూర్ణముగ మకరందముకలవై యుండెను. ఇట్టికాలమందు జనులందఱు మదనపరపశులైరి. ౨౨.

మూ॥ అనిలస్సరభిన్క్రముకై శ్శతపత్ర పరాగతశ్శ్రితామ్రతయా।
వనమపుషజ్వలితంనవశతపత్ర పరాగతశ్శ్రితామ్రతయా॥ ౨౩॥

ప-వి॥ అనిలః, సురభిః, క్రముకైః, శతపత్రపరాగతః, శ్రితామ్రతయా, వనమ్, అపుషత్, జ్వలితమ్, నవశతపత్ర పరాగతశ్చి, తామ్రతయా. ౨౩.

వ్యా॥ (అనిలఇతి)క్రముకైః-క్రముకపు మైః, శతపత్రపరాగతః-పద్మరజోభిశ్చ, కరణైః, శ్రితామ్రతయాచ - సంశ్రితచూతపుష్పత్వేనచ, సురభిః - సుగంధిః, అనిలః, వనమపుషత్ - సమృద్ధముకరోత్. కీదృశంవనమ్- (నవశతపత్రపరాగతశ్చి) నవైః-నూతనైః, శ్శతైః-బహుభిః, పత్రైః-పల్లవైః, పరాగతశ్చి - ప్రాప్తశోభమ్, అతఏవ తామ్రతయా జ్వలితమ్. అపుషదితి లజ్. ౨౪॥

తా॥ అనేకవిధములైన నూతనపల్లవములకాంతిచేదామ్రవర్ణములైన ప్రదేశములచేత సుజ్వలితమైయున్న యాబృద్ధావనమందు, పోకచెట్ల పుష్పములను తామరపూవుల పరాగములను మామిడిపుష్పములను స్పృశించి దానిచే మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గాలి వీచుచుండెను. ౨౪.

మూ॥ అలీనోనమేదుర స్త్రిన్ కాలేయక గూమహావనావల్ల్యా।
కాసాసమితాపుష్పత్కాలేయకయా మహావనావల్ల్యా॥ ౨౫॥

ప-వి॥ అలీనః, న, మేదురః, అస్త్రిక్, కాలే, యకయా, మహావనాః, వల్ల్యా, కా, సా, సమితా, పుష్పత్కాలేయకయా, మహావనావల్ల్యా. ౨౫.

వ్యా॥ (అలినఇతి) అ స్థితాకాలే, మహావనాః - ఉత్సవసంరక్షణ హేతవః, అలినః, యకయా - యయా, వల్ల్యా - వ్రతత్యా, నమేదుః- నవత్తాః, కా సా వస్త్రి? సకాపితాదృశీ; సర్వాఅపివల్ల్యే అలినామద హేతవఇత్యర్థః. వల్ల్యేవవిశేష్యతే. (పుష్ప్వత్కాలేయకయామహావ నావల్ల్యా సమితా) పుష్ప్వస్తాకాలేయకద్రుమాఃయస్యాంసా, తథోక్తా, తయా, (మహావనావల్ల్యా). మహతాంవనానాం అవల్యా - శ్రేణ్యా, సజ్జతేత్యర్థః మేదురితిలిప్త. యకయేతి యచ్చబాదకచ్. (౧) “సవనామ్నామకచ్ప్రాక్తేః” ఇతి అకారాత్ప్రాకాయాత్పరతోఽ కచ్. (౨) “వయాసయోః” ఇతి ప్రతిషేధాత్ (౩) “ప్రత్యయస్థాత్కాత్” ఇత్యాదినా ఇత్వంసభవతి. మహావనేతి-అవతేః కరణేల్బుట్. పుష్ప్వ త్కాలేయకయేత్యత్ర (౩) “అనుపః” ఇతి ప్రతిషేధాత్ (౩) “ప్రత్య యస్థాత్” ఇత్యాదినా ఇత్వాభావః॥ - ౨౯॥

తా॥ అనేకవిధపుష్పవృక్షములచే నలక్ష్మరింపఁబడిన వనరాజులయందు మొలి చియున్న లతలన్నియు నీవసంతకాలమందుఁబుష్పదలకు మదకరములై యున్నవి. ౨౯. మూ॥ అమహాన్తధూనియత్యలమలియానిలతాలితారుణ్యమ్ |

“మదతత్తవేత్యకిసలయైర్గలయానిలతాలితారుణ్యమ్॥ ౩౦॥

ప-వి॥ అమహత్, మధూని, యతీ, అలమ్, అలయాని, లతా, అలితారుణ్యమ్, మదతః, ఇవ, ఏత్య, కిసలయైః, మలయానిలతాలితా, ఆరుణ్యమ్. ౩౦.

వ్యా॥ (అమహాదితి) అలయాని - అక్షయాణి, మధూని, యతీ- ప్రాప్నువతీ, లతా, అలితారుణ్యమ్ - భృజస్యతరుణతామ్-యావనమ్, అలమ్ - పయాక్షప్తమ్, అమహత్ - పూజితవతీ. భోక్తృణాం సామర్థ్యంయథాయువతయ సమ్యావయన్తి, తథైవేయమపీతిసూచ్య తే. మధుభాజాం స్త్రీణాంమదాత్ గాత్రే ఆరుణ్యంజాయతే. తదపి లతా యాం సమ్భవతీత్యుత్తరాధేనోచ్యతే. మదతః - మదాత్ కార

ణాత్ ఇవ, స్వైః శీసలయైః, ఆర్థణ్యమేత్య, అమహదితి సమృద్ధిః. స్వైవ విశేష్యతే. మలయానిలతాలితా - మలయానిలేనసంస్మృతా. మలయానిలసమృద్ధోఽపిభోగ్యపవ. యతీతి (౧) “ఇహోగతా” శత్రంతః. (౨) “ఇహోయన్” ఉగిత్వాత్ జీప్. శబ్దాలు ప్రత్వాత్ నుమాగ మాభానః. ఏత్యేతి ఇణఆజ్ పూర్వాత్ ల్యప్ - ఇవశబ్దాఽకారస్య (౩) “ఓమాజోశ్చ” ఇతి పరరూపత్వమ్. ౩౦.

తా॥ స్త్రీలశరీరము మద్యపానముచే నెఱ్ఱపడునట్లు సమృద్ధముకరందము కలవైన బృహదావనమందలి లతయినెడుస్త్రీ తనకిసలయములచే నెఱ్ఱనికాన్తిగలవై, మదనోద్దీపకుడైన మలయవాయువుతోఁగూడినవై తనయందు రమించుచున్న తుష్టేదలయొక్క యావనమును మిక్కిలి శ్లాఘించెను. ౩౦.

మూ॥ వల్లీభిస్తరవోలిభిరజ్జనవల్లీయమానాభిః।

(స్త్రీ)భిర్వరాశ్చ బభువితరజ్జనవల్లీయమానాభిః॥ ౩౧॥

ప-వి॥ వల్లీభిః, తరవః, అలిభిః, అజ్జనవత్, లీయమానాభిః, స్త్రీభిః, వరాః, చ, బభుః, ఇతరజ్జనవల్లీయమానాభిః. ౩౧.

వ్యా॥ (వల్లీభిః) అజ్జనవత్ - అజ్జనేనత్తుల్యైః, అలిభిః, లీయమానాభిః-సంశ్లిష్యమానాభిః, స్వాశ్రితాభిఃవల్లీభిః, తరవోబభుః. వరాః - భర్తారశ్చ, (స్త్రీ)భిఃబభుః. కీదృశీభిః - ఇతరజ్జనవల్లీయమానాభిః-ఇతరజ్జనాః వల్య ఇవఆచరన్తి-అవభాసన్తే యాస్తాస్తథోక్తాః. (౧) “కర్తుఃకృత్ సలోపశ్చ” ఇతికృత్ ౩౧॥

తా॥ ఆకాలమందలివృక్షములు, కాటుకవలెనల్లనివైన తుష్టేదలచేమధుపానార్థముగ వ్యాపింపఁబడియున్న తీగలచేనలక్కురింపఁబడినవి. తీగలవంటి దేహములుగల స్త్రీలతోఁజేరి పురుషులు విలసిల్లిరి. ౩౧.

మూ॥ జాత్యాచ్ఛోకాభిజుషాం కుసుమహతానాంతరీయకాసారమ్।

మధునాభృజ్జ్యక్తప్రతికుసుమహతానాంతరీయకాసారమ్॥

ప-వి॥ దౌత్యాత్, శోకాద్భిజామమ్, కుసుమహతానామ్, తరీ, యకా, సా, అరమ్, మధునా, భృగీ, అకృత, ప్రతికు, సుమహతా, నాస్తరీయకాసారమ్. ౩౨.

వ్యా॥ (దౌత్యాదితి) కుసుమహతానామ్- కామశరైః కుసుమైః హతానామ్, అతఏవశోకాద్భిజామమ్- శోకసాగరేమజ్జతాంజనానామ్, స్వకృతాద్దౌత్యాత్ కారణాత్, తరీ - నాః, భవనీ ఉద్ధరణ హేతుభవంతీ, యకా - యా, భృగీ, సా - భృగీ, అరమ్-ద్రుతమ్, స్వపయుజ్యమానేన సుమహతామధునా, ప్రతికు - భూమాభూమా, నాస్తరీయకాసారమ్-అవజనీయంవర్షమ్, అకృత-కృతపతీ. పుష్పేషు పుష్పేషుహి మధుపయోగాద్భృగ్యైః నిలీయమానాయాం తద్వేగాదవజనీయతయామధుక్షరద్యౌమిషువర్షతయాఽపతదిత్యర్థః. భృగభృగి శ్రవణేనహియవతయోయవభియువానశ్చయవతిభిస్సజ్జచ్ఛనే. అతో భృగ్యైదౌత్యముపచర్యతే. దౌత్యాదితి - దూతస్యకర్తేతి విగృహ్య (౧) * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ప్యజ్ఞ్. తరీతి-తరిశబ్దాత్ నాపర్యాయాత్ (౨) “కృదికారాదక్రీసః” ఇతిజీప్. యకా ఇతిపూర్వముక్తాప్రక్రియా. భృగీతి (౩) “జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్” ఇతిజీప్. ప్రతికు-ఇతి భూమాభూమావితీవిగృహ్య (౪) “యథార్థేయదవ్యయమ్” ఇతివీప్సాయామవ్యయాభావః. నాస్తరీయకశబ్దః - అస్తరమ్- విఘ్నమ్, సప్రాప్నోతీతి విగృహ్య (౫) * గహదిత్వాచ్చప్రత్యయంస్వాధ్ధే కప్రత్యయంచోత్పాద్యప్రత్యుత్పాద్యతే॥ ౩౨॥

తా॥ విరహజనులగుస్త్రీపురుషులు, తుష్టేదల ఝక్కురరవమునువని యుత్కుణ్ణులై పరస్పరముచేరిరి. పుష్పములందలి తుష్టేదలు మధుపానముఁ జేయుచుండ నాపుష్పములనుంచి మధుధారలు అనివార్యములుగఁ బ్రవహింప భూములన్నియు నార్ద్రములైనవి. ౩౨.

స్వీతిక్యచిన్నాసి.

(౧) పా-నూ-౫-౧-౧౨౪.

(౨) పా-నూ-౨-౧-౬.

(౩) పా-నూ-౪-౧-౬౩.

(౪) పా-నూ-౪-౧-౪౫-వా.

(౫) పా-నూ-౪-౨-౧౩౫.

మూ॥ సరసిపరిచిత్వసోత్పల పూగోత్కలికాభిరమ్భసామోదమ్॥

చక్రేనిలోమృదుర్వాపూగోత్కలికాభిరమ్భసామోదమ్॥ 33॥

ప-వి॥ సరసి, పరిచిత్వ, సోత్పలపూగోత్కలికాభిః, అమ్భసా, మోదమ్, చక్రే, అనిలః, మృదుః, వాన్, పూగోత్కలికాభి రమ్భసామోదమ్. 33.

వా॥ (సరసీతి) సరసి - జలాశయే, సోత్పలపూగాభిః - ఉత్పల సమూహసహితాభిః, ఉత్కలికాభిః, ఉత్తిభిః, పరిచిత్వ - అభ్యస్య, తతోలభ్యేన అమ్భసా, అనిలః-జనానామ్, మోదమ్-హర్షమ్, చక్రే. సవవవిశేష్యతే. మృదుః - మోదకవయక్తః, పూగోత్కలికాభిరమ్భ సామోదమిక్రియావిశేషణమ్; పూగోత్కలికానామ్ - క్రముకమజ్జ రీణామ్, అభిరంజేణ-పరిష్కర్తేణ, సామోదమ్ - ససారభ్యమ్, వా- గచ్ఛ. (౧) “వాగతిగన్ధనయోః” శత్రంతః॥ 33॥

తా॥ వాయువు పోక చెట్లమధ్యనుండి వచ్చుచుండ నామకరన్దముల స్పర్శ ముచే బరిమళించుచు, నీలోత్పలతటాకమందలి యలలయొక్క జలకణములను దీసికొని వచ్చి లోకులమీఁద నతిక్కుచువుగ వీచుచు వారికానందమును గలాగఁజేసెను. 33.

మూ॥ యోధైర్యాత్ స్త్రీంవ్యరహీత్సస్తారశిలీముఖై రుచితైః॥

విధఃపుష్పైరేనాం సస్తారశిలీముఖై రుచితైః॥ 3౪॥

ప-వి॥ యః, ధైర్యాత్, స్త్రీమ్, వ్యరహీత్, సః, స్తారశిలీముఖైః, ఉచితైః, విధః, పుష్పైః, ఏనామ్, సస్తార, శిలీముఖైః, రుచితైః. 3౪.

వా॥ (యథితి) యః-పురుషః, ధైర్యాత్ స్త్రీంవ్యరహీత్, సః-పురుషః, స్తారశిలీముఖైః-స్తరసంబద్ధిశరైః, ఉచితైః-వ్యథనయోగైః, శిలీముఖైః - భృక్షైః, రుచితైః - † దీపితైః, పుష్పైః - చమపకాదిభిః, విధః, ఏనామ్ - స్త్రీమ్, సస్తార - స్మృతవాన్, ఉత్కణ్ఠితవానిత్యర్థః.

వ్యరహీదితి (౧) “రహత్యానే” లుక్. (౨) “వ్యంతక్షణే” ఇతి క్రిప్రతి
 షేధాత్ వృద్ధ్యభావః. విద్ధ ఇతి (౩) “వ్యథతాడనే” (౪) “నిష్ఠా, గ్రహి
 జ్యావయి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్ || ౩౪ ||

తా|| ఏపురుషుఁడు తన ధైర్యముచేతఁ దన స్త్రీని వదిలి దేశాంతము వెళ్ళినో,
 వాఁడా కాలముందు తుమ్మెదలచే నతిమనోహరములై మన్దభాణములైన చంపకాది
 కుసుములను జూచి విరహబాధనొంది తన స్త్రీతో సంతోషింపఁదలఁచెను. ౩౪.

మూ|| నార్యావ్యాభిసృతమవమతరవికలకణ్ఠీరవై ర్యథామాగఁమ్ |
 ధైర్యంహిముషితముచ్చైరవికలకణ్ఠీరవై ర్యథామాగఁమ్ || ౩౫ ||

ప-వి|| నార్యా, హి, అభిసృతమ్, అవమతరవి, కలకణ్ఠీరవైః, యథామార్గమ్,
 ధైర్యమ్, హి, ముషితమ్, ఉచ్చైః, అవికలకణ్ఠీరవైః, యథా, మార్గమ్.

వ్యా|| (నార్యేతి) (కలకణ్ఠీరవైః) కలకణ్ఠ్యాః- కోకిలాయాః,
 శబ్దైః, హేతుభిః, యథామాగఁమ్ - పథాననునతిక్రమ్య, దివసేపి,
 అవమతరవి-ఆదిత్యమవమత్య, నార్యాపతిగృహంప్రతి, అభిసృతమ్-అభి
 సారః కృతః. కథమ్-ఉచ్చైర్భూతం తస్యాధైర్యంహి, రవైః - శబ్దైః,
 ముషితమ్, అతఏవంకృతవతీత్యర్థః. తత్రదృష్టాంతః, (అవికలకణ్ఠీరవైః)
 అవికలైః - ప్రబలైః, కణ్ఠీరవైః - సింహైః, మాగఁమ్ - మృగసంబద్ధి
 ధైర్యమ్, యథా ముష్యేత, ఏవం తైశ్చబై సస్యాధైర్యం ముషి
 తమిత్యర్థః, అభిసృతమితి- భావేనిష్ఠా. అననుతరవీతి-క్రియావిశేషణమ్
 యథామాగఁమితి (గీ) “యథాసాదృశ్యే” ఇత్యవ్యయీభావః.
 మాగఁమితి - మృగశబ్దాత్ (౬) “తస్యేదమ్” ఇత్యన్ || ౩౫ ||

(౧) భాష-స-సే.	(౨) పా-సూ-౩-౨-౫.
స్త్రీ (పా) వృద్ధిప్రతిషేధః.	(౩) ది-వి-స-అ.
(౪) పా-సూ-౬-౧-౧౬.	
(౫) పా-సూ-౨-౧-౨.	(౬) పా-సూ-౪-౩-౧-౨౦.

తా॥ కోకిలముల శబ్దమును విని స్త్రీలు విరహాత్కణ్ఠితులై, సింహమును జూచిన మృగములవలెఁ దమతమ ధైర్యమును వదిలి నిర్లజ్జులై, భర్తలున్నచోటికి దినమునందే బహిరంగముగ వెళ్ళిరి. ౩౫.

మూ॥ ఋద్ధాః ముదితాయదర్శిః ఫల్గున్యధవముదాకృషతః।

తరుణీతరుణంధైర్యే ఫల్గున్యధవముదాకృషతః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ ఋద్ధాః, ముదితాః, యదర్శి, ఫల్గున్యధవమ్, ఉదాకృషత, తరుణీ, తరుణమ్, ధైర్యే, ఫల్గుని, ఉద్ధవముత్, ఆకృషత. ౩౬.

వాగ్॥ (ఋద్ధాః) ఋద్ధాః - శ్రీహస్తాః, ముదితాః - హృష్టాః, యదర్శి - ఋద్ధేరనుగుణమ్, ఫల్గున్యధవమ్ - ఉత్తరఫల్గున్యత్నవమ్, ఉదాకృషత-కృతవస్తాః, కించ-వస్తవశాత్తరుణస్యభర్తాః, ధైర్యే, ఫల్గుని-క్షీణేనతి, తరుణీ తరుణమ్, ఆకృషత-ఆకృష్టవతీ. తరుణఃతరుణీ సకాశమాగచ్ఛదిత్యర్థః. సైవవిశేష్యతే. హవః - ఆహ్వానమ్, తన్నిమిత్రాప్రీతిః, హవముత్ ఉత్కృష్టా హవముత్, యస్యాస్మాఉద్ధవముత్. హవశబ్దః (౧) * భావేనుపసగే అప్ప్రీత్యయేనప్రసారణేచప్యతాదితః. అథవా-ఉత్కృష్టా, ధవే-భర్తరి, ప్రీతిః యస్యాస్మా ఉద్ధవముత్. ఉదాకృషతేతి. ఉదాజ్ఞాపూర్వాత్కరోతేలజ్ బహువచనమ్. ఆకృషతేతి ఆజ్ఞాపూర్వాత్కరోతేలజ్. స్వరితేత్వాదాత్తనపదైకవచనమ్.

తుదాదిత్యాచ్చః॥ ౩౭॥

తా॥ సంపన్నులైన జనులు తమతమ యైశ్వర్యమునకనురూపముగ ఉత్తరఫల్గున్యత్నమునాచరించిరి, వస్తకాలను హిమచే సంభోగమును వదిలియుండుటకు ధైర్యములేనివారై పురుషులు తమతమ స్త్రీలయొద్ద వచ్చిచేరి. ౩౬.

మూ॥ అటవీ స్త్రప్రసవజాపాతిలకేనచకాస్తిమాధవీతేన।

ఋద్ధినః స్త్రబహుమతాతిలకేనచకాస్తిమాధవీతేన॥ ౩౭॥

ప-వి॥ అటవీ, స్త్ర, ప్రసవజాపా, తిలకేన, చకాస్తి, మాధవీతేన, ఋద్ధిః, న, స్త్ర, బహుమతా, తిలకేన, చ, కా, అస్తి, మాధవీ, తేన, ౩౭.

ప్రశ్న॥ (అటవీతి) తిలకేన-తిలకవృక్షేణ, (మాధవీతేన) మాధవ్యాఖ్యలతయా, ఇతేన-ప్రాప్తేన, ప్రసవజుషా-పుష్పితేన, అటవీ, చకాస్తిస్త, తేనైవవృక్షేణ, తిలకేన - తిలకభూతేన, అలజ్జారభూతేన, మాధవీ - మధుమాససంబద్ధినీ, కా ఋద్ధిః బహుమతా నాఽస్తిస్త-నాఽభూత్ ? సర్వాఽపి బహుమతేత్సర్వః॥ 32॥

తా॥ మాధవీలతలచే నలజ్జరీంపఁబడిన పుష్పించిన తిలకపుచ్చెట్లు అరణ్యమునకు మిక్కిలి శోభనుగలుగఁజేసెను. ఒక తిలకపుచ్చెట్లే యనేకవిధములైన శోభలను గలుగఁజేసెను. 32.

మూ॥ మహాతిజనముత్సవమృతస్థారంస్తారమ్భయన్నిత్యమ్॥

ప్రాథమ్యాద్యువతేస్తారంస్తారమ్భయన్నిత్యమ్॥ 3౩॥

ప-వి॥ మహతి, జనమ్, ఉత్సవమ్, ఋతుః, స్థారమ్, స్త, ఆరమ్భయన్, ఇత్యమ్, ప్రాథమ్య, చ, అగాత్, యువతేః, స్థారంస్తారమ్, భయమ్, నిత్యమ్. 3౩.

ప్రశ్న॥ (మహాతీతి) స్థారముత్సవమ్ - స్థరసంబద్ధినముత్సవమ్, ఇత్యమ్-ప్రాప్త్యమ్. ఆరమ్భయన్, వసస్తఋతుః, జనమ్, మహతిస్త-సంభావితవాన్. కించ - ప్రాప్తోజనః, యువతేః స్థారం స్థారమ్ - యవతింస్తృత్వాస్తృత్వా, నిత్యం కామనిమిత్తం భయంఅగాత్! 3౪॥

తా॥ ఆవసస్తకాలమందు జనులు హోళిలోత్సవమునారమ్భించి హర్షించిరి. విదేశమువెళ్ళినవాఁడు తన స్త్రీనిదలంచి విరహబాధచే నుండలేక భయపడెను. 3౪.

మూ॥ సమమతహరినిజధాన్యగోచరితమనువ్రజస్తస్తమ్॥

భావందధస్తధుజ్జనగోచరితమనువ్రజస్తస్తమ్॥ 3౫॥

ప-వి॥ సమమత, హరిమ్, నిజధాన్య, గోచరితమ్, అనువ్రజస్తమ్, తమ్, భావమ్, దధత్, మధుః, జనగోచరితమ్, అనువ్రజమ్, తమ్, తమ్. 3౫.

ప్రశ్న॥ (సమమతేతి) (గోచరితమనువ్రజస్తమ్) - గవాంచరితమనువ్రజస్తమ్, తంహరిమ్, మధుః-వసస్తః, నిజధాన్య-స్వసంపదా, సమమత - పూజితవాన్. ఋతురేవవిశేష్యతే ; జనగోచరితమ్- జనై

ర్విషయ్యాకృతమ్, తంతంభావమ్ - పుష్పసమృద్ధికోకిల సమృద్ధిదక్షిణా
నిలసమృద్ధ్యాదికమ్, పదార్థజాతమ్, అనువ్రజమ్-వ్రజసమీపే, దధత్ -
విదధత్ || ౩౯||

తా|| గమనశయనాదులచే గోవుల ననుకరించుచు విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుడు
దూసు ప్రజవాసులును నామధుమాసమందుఁ బుష్పసమృద్ధికోకిలావ మంచుమారు
తాదులచే సుఖించియుండిరి. ౩౯.

మూ|| యంభజతాంహిజనానాం సవనానిసదక్షిణానిలత్ప్రాణి|

గాఃపాతుంసఖభిరగాత్ సవనానిసదక్షిణానిలత్ప్రాణి|| ౪౦||

ప-వి|| యమ్, భజతామ్, హి, జనానామ్, సవనాని, సదక్షిణాని, లత్ప్రాణి,
గాః, పాతుమ్, సఖిభిః, అగాత్, సః, వనాని, సదక్షిణానిలత్ప్రాణి. ౪౦.

వ్యా|| (యమితి) సవనాని- యజ్ఞకర్తాణి, ప్రాతస్సవనాదీనివా,
“సదక్షిణాని - దక్షిణాప్రదానై స్సహితాని, యమ్ - హరిమ్, భజ
తాంజనానామ్, లత్ప్రాణి - చిహ్నసంభవంతి; సః - హరిః, సాహచర
గాః, పాతుమ్ - రక్షితుమ్, వనాన్యగాత్. కీదృశాని - (సదక్షిణానిల
త్ప్రాణి) సదక్షిణానిలా - దక్షిణానిలసహితా, త్ప్రా - భూమిః, యేషుతాని
తథోక్తాని|| ౪౦||

తా|| మహర్షులు యజ్ఞాదులను సాంగముగ ననుష్ఠించి యెవనిని భజించుచు
న్నారో, అట్టి శ్రీకృష్ణుడు గోవులను మేపి రక్షించుటకై, మలయమారుతములు వీచు
చున్న వనప్రదేశమునకుగోపబాలరతోగూడవెళ్ళెను. ౪౦.

మూ|| ఆవీధ్రాఃప్రీతింమధుదివసేషురసౌఘనాయితాజ్జమితః|

పుష్పైర్దదనస్సాత్మాదివసేషురసౌఘనాయితాజ్జమితః|| ౪౧||

ప-వి|| ఆవీత్, గాః, ప్రీతిమ్, మధుదివసేషు, రసౌఘనాయితామ్, గమితః,
పుష్పైః, మదనః, సాత్మాత్. ఇవ, సేషుః, అసౌ, ఘనాయితాజ్జమ్, ఇతః. ౪౧.

వ్యా|| (ఆవీధితి) మధుదివసేషు- మధుమాసదివసేషు, (రసౌఘ
నాయితామ్) రసౌఘేన - శృంగారరసేన, నాయితామ్ - ప్రాపితామ్

ప్రీతిమ్, గమితః సః హరిః గాః, ఆఫీత్-రక్షితమాన్, సపవవిశేష్యతే.
 పుష్పైః, సేషుః-సశరః, సాక్షాన్తదన ఇవావభాసమానః, అసౌ-హ
 రిః, (ఘనాయితాజ్ఞమితః) ఘనాయితమ్ - మేఘవదాచరితమ్, అజ్ఞమ్-
 శరీరమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, ఆవీదితి (౧) “అవరక్షణే” లుజ్. రసాఘనా
 యితాంగమితః-నాయితాశబ్దః, నయతేణ్యకాన్నిష్ఠాస్తః. అస్యప్రయో
 జ్యకర్తృవాచినారసాఘేన తృప్తీయాసమానః, తత్రప్రయోజకకర్తృ
 తయాభిమతా మధుదివసాః॥ ౪౧॥

తా॥ ఘనశ్యామఁడై మన్దగునివలె నతిసుందరుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అమఘ
 మాసమందు శృంగారవిలాసములచేఁ బ్రీతుఁడై గోవులనురక్షించెను. ౪౧.

మూ॥ సుహృదాంవిపినేకృష్ణో సౌరభసారాదగాత్సహైవకులేన॥
 అతుషచ్చపరాదుద్భటసౌరభసారాదగాత్సహైవకులేన॥ ౪౨॥

ప-వి॥ సుహృదామ్, విపినే, కృష్ణః, అసౌ, రభసారాత్, అగాత్, సహ,
 ఏవ, కులేన, అతుషత్, చ, పరాత్, ఉద్భట సౌరభసారాత్, అగాత్, సః, హై,
 వకులేన. ౪౨.

వా॥ (సుహృదామితి) అసౌ - కృష్ణః, సుహృదాంకులేన
 సహైవ, విపినే - వనే, రభసారాత్ - స్వ వేగంప్రాప్య, అగాత్ - అగ
 మత్ - ప్రాప్తవాన్, తత్తత్పుష్పితవృక్షలతాదిభావానుబుభూషయా
 దూరమగమదిత్యర్థః. గచ్ఛంశ్చ, ఉద్భటసౌరభసారాత్ - ఉద్రీక్త
 సౌగంధ్యసారాత్, పరాత్ - వకుళవ్యతిరిక్తాత్, అగాత్ - వృక్షాత్,
 కణికాకారాదికాత్ - అధికమ్, సః- హరిః, వకులేన, అతుషత్-తుష్టోఽ
 భూత్. హైఇత్యాశ్చర్యే. రభసారాదిత్యత్ర భావేషుఞ్చ॥ ౪౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు తనన్నీహితులైన గోపబాలరతులఁగూడ వనసమృద్ధిని జూ
 చుటకై వనమందు బహువేగముగ వెళ్ళి, అచ్చట పుష్పించినవృక్షములనుజూచి, అంగు
 లోఁ బొగడ్డచెట్ల న్నాలొకించి యధికముగ నానందించెను. ౪౩.

(౧) భావ-ప-ర-స-సే. స్వ వేగసారంప్రాప్య ఇతిస్యాత్. లుజ్జోపేషణ్యునా.

మూ॥ ముక్తాధ్యవిద్రుమాయిషు కశ్మేళిషు దేవవల్లభాసత్యా।

తస్యవనేచరతోకృతకశ్మేళిషు దేవవల్లభాసత్యా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ ముక్తాధ్యవిద్రుమాయిషు, కశ్మేళిషు, దేవవల్లభాసత్యా, తస్య, వనే, చరతః, అకృత, కమ్, కేళిషు, దేవవత్, లభా, సత్యా. ౪౩.

వ్యా॥ (ముక్తేతి) కశ్మేళిషు - ఆశోకతరుషు, (దేవవల్లభా సత్యా) దేవవల్లభస్య - పున్నాగవృక్షస్య, ఆసత్యా-ఆసన్నతయా, (ముక్తాధ్యవిద్రుమాయిషు) మాక్తికసమృద్ధాధ్య విద్రుమవదాచరత్సు సత్సు, తత్సద్వశఃనత్రీతస్య తస్య వనే దేవవచ్చరతః, కేళిషు-క్రీడాసు, సత్యా - కైతవరహితా, లభా - లాభః, కమ్- సుఖమ్, అకృత.ఆశోక పున్నాగయోః పుష్పవృత్తికరేణ ముక్తాఘమిశ్ర విద్రుమతుల్యేషు ఆశో కేషు తాః పశ్యతోహరేః క్రీడాలాభః సుఖమకరోదిత్యర్థః. ముక్తా ధ్యవిద్రుమాయిష్వితిక్యచ్ ణిః. లభేతి (౧) “డులభమ్ ప్రాప్తే” (౨) “షిద్ధిదాచిభ్యోజ్” ఇత్యజ్. ౪౩॥

తా॥ తెల్లనిపుష్పములకల సురహన్నపుష్పములతోఁజేరియున్న ఎఱ్ఱనిపుష్పము లుగల యశోకపుష్పములు, ముల్లేములతోఁజేరినపగడములవలె విలసిల్లుచుండ, అచ్చట దేవతవలె సంచరించుచు విహరించుచున్న క్రీకృష్ణుఁడు, ఆవిచిత్రమునుజూచి యానందించెను. ౪౩.

మూ॥ యస్త్రప్యతిహవిషిశుభే వౌషట్పదభావితత్యాగే।

స్వవిడమ్బిన్యసజత్సవౌ షట్పదభావితత్యాగే॥ ౪౪॥

ప-వి॥ యః, తృప్యతి, హవిషి, శుభే, వౌషట్పదభావితత్యాగే, స్వవిడమ్బిన్య, ఆసజత్, సః, సవౌ, షట్పదభావితత్యా, అగే. ౪౪.

వ్యా॥ (వౌషట్పదభావితత్యాగే) “వౌషట్” ఇతిపదేన భావి తస్యాగో యస్య తాదృశే శుభే యజ్ఞేయే హవిషి యస్త్రప్యతి, సః- కృష్ణః, షట్పదభావితత్యా - భృగ్బ్రహ్మసమూహేన, కాష్ట్యాత్ స్వ

విడమిని - ఆత్మానం విడమ్మయతి, అగే-వృక్షే, సవా - కోకిలాదిపక్షి సహితే, అసజతే - సజ్జమకరోత్, సర్వకర్తభిరారాధ్యః పరమేశ్వరో యజ్ఞపురుషస్య బాల్యానువిధానేన ఏవమచేష్టతేత్యర్థః. అసజదితి సజ్జేలకాజ్. (౧) “దంశసజ్జ” ఇత్యాదినా అనునాసికలోపః॥ ౪౪॥

తా॥ “వాషట్” అనెడు మంత్రము నుచ్చరించి యజ్ఞమందుహోమముచేయుం బడుచున్న హవిస్సుచేత నెవడు తృప్తిఁబొందుచున్నాఁడో, సర్వకర్త సమారాధ్యుడైన యా శ్రీకృష్ణుడు, తుష్టెదలకాంతిచేతఁ దనవలె నల్లనై కోకిలాదిసమీపకావాస భూతమైన వృక్షమందుఁ బ్రీతిచేసెను. ౪౪.

మూ॥ దేవ్యబ్రహ్మభుళికులప్రియాలకాంతారమాయస్య॥

గాఃపాన్ సైక్షతపుష్పత్ప్రియాలకాంతారమాయస్య॥ ౪౫॥

ప-వి॥ జేపి, అబ్జముఖీ, అభికులప్రియాలకాంతా, రమా, యస్య, గాః, పాన్, సః, విక్షత, పుష్పత్, ప్రియాలకాంతారమ్, ఆయస్య. ౪౫.

వ్యా॥ (దేవ్యబ్రహ్మభుళి) అబ్జముఖీ - అబ్జసదృశవదనా, అభికుల ప్రియాలకాంతా - అభికులమివప్రియః అలకాంతః- అలకాగ్రమ్, యస్యా స్సాతఘోక్తా. ఏవంయాపా రమా-శ్రీః, యస్య దేవీ, యఃపరమేశ్వరఇత్యర్థః. సః, ఆయస్య - ఆయానంకృత్యా, గాః, పాన్-పాలయన్, పుష్పత్-వికసత్, ప్రియాలకాంతారమ్-ప్రియాలవనమ్, విక్షత. సైక్షతేతి-సఇతి తచ్చబ్రాదేశవచనస్య (౨) “సోచిలోపేచేత్ పాదపూరణమ్” ఇతి సోలోకాపః. తతః (౩) “వృద్ధిరేచి” ఇతివృద్ధిః. (౪) “పుష్పవికసనే” శత్రస్తః- దివాదిత్వాత్ శ్యన్॥ ౪౫॥

తా॥ తామరసపుష్పముతో సమానమైన వదనముకలదై తుష్టెదలవలె నతిసీల మైసుందరమైన శేషపాశముకలదైన శ్రీమహాలక్ష్మీ యెవనికీమహిషియో, అట్టి సర్వేశ్వరుడు శ్రమపడి గోవులను గాపాడుచు మొరటుచెట్లను జూచెను. ౪౫.

(౧) పా-మా-౬-౪-౨౫.

(౨) పా-మా-౬-౧-౧౩౪.

(౩) పా-మా-౬-౧-౨౨.

(౪) దివా-ప-అ-సే.

మూ॥ యఃప్రాప్యోభక్తానాం సత్రాణీసమాలయానిలాలయతామ్ |

పత్కార్ష్యచరదితానితుసత్రాణీసమాలయానిలాలయతామ్॥

ప-వి॥ యః, ప్రాప్యః, భక్తానామ్, సత్రాణీ, సమాలయాని, లాలయతామ్, పత్కార్ష్య, అచరత్, ఇతాని, తు, సత్రాణీ, సః, మాలయానిలాలయతామ్. ౪౬.

వ్యా॥ (యథతి) సత్రాణీ - యజ్ఞకర్తాణి, ద్వాదశాహాదీనివా, (సమాలయాని) సమాని - వైషమ్యరహితాని. అలయాని-అక్షయాణి, లాలయతాంభక్తానాం యఃప్రాప్యః, సః - కృష్ణః, సత్రాణీ - వనాని, పత్కార్ష్య అచరత్ - పాదాభ్యాంకర్షత్ అచరదిత్యర్థః. కీదృశానివనాని- (మాలయానిలాలయతామ్) మాలయస్య - మలయపర్వత సంబద్ధినః, అనిలస్య, ఆలయతామ్ - ఆవాసతామ్, ఇతాని-ప్రాప్తాని, దక్షిణా నిలనేవితానీత్యర్థః. పత్కార్ష్యీతి కషతేణి-నిః-(౧) 'హిమకాపిహతి ఘృచ' ఇతిపాదస్యపద్యావః॥ ౪౬॥

తా॥ న్యూనాధికభావము లేకుండ యథాశాస్త్రముగనవరతము యజ్ఞములను స్థించి భక్తజనులవనిని బొందుచున్నారో, ఆకీకృష్ణుఁడు మలయానిలసేవితంబైన వనమందుఁ దన శ్రీపాదముల నీడ్చుచు సంచరించెను. ౪౬.

మూ॥ సఖిభిస్సవకశోముం నన్వహామనవరతమఞ్చయన్నాసే |

ఇతిపౌష్పముపహృతంయన్నన్వహామనవరతమఞ్చయన్నాసే॥

ప-వి॥ సఖిభిః, సః, ఏకశః, అముమ్, నను, అహమ్, అనవరతమ్, అఞ్చయన్, ఆసే, ఇతి, పౌష్పమ్, ఉపహృతమ్, యన్, అన్వహామ్, అనవరతమమ్, చయమ్, న, ఆసే ౪౭.

వ్యా॥ (సఖిభిరితి) సః-కృష్ణః, "అముంసన్వహా మనవరతమఞ్చయన్నాసే" ఇతి సఖీనాంబుద్ధివృత్తిః పరామృశ్యతే. సన్నితివిమశేః. అముమ్ - కృష్ణమ్,, అనవరతమ్ - నస్తతమ్, అఞ్చయన్ - పూజయన్. అహంసను అసే - వరే ఇతి బుద్ధ్యా, ఏకశః - ఎకైకమ్, సఖిభిః, అన్వహామ్ - దినేదినే, ఉపహృతమ్, పౌష్పమ్-పుష్పసంబద్ధినమ్, సయమ్,

సమూహమ్, అనవరతమమ్ - అవరతమత్వరహితమ్, ఉత్కృష్టమ్, యః-ప్రాప్నువన్, అసౌకృష్టః, న ఆసే-సత్యక్తవాక్, స్వీకృతవానిత్యర్థః- ఆసే ఇతిపూర్వత్ర (౧) “ఆప ఉపవేశేనే” లడు తమెకవచనమ్. ఉ త రత్ర (౨) “అసుక్షేపణే” ఆజ్ పూర్వః లిట్ ప్రథమైకవచనమ్. (౩) “ఉపసగాఢస్యతి” ఇత్యాత్తనేపదమ్॥ ౪౧॥

తా॥ గోపలు “నేనవరతము నీశ్రీకృష్ణుని బూజించుచుండఁగలనా” అని యొక్కొకరును ప్రతిదినియు నమితముగ సమర్పించెడి పుష్పములను విడువకుండ నజీకరించెను. ౪౨.

మూ॥ సఖభిరపేతైస్తస్యాపల్లవతః కర్ణికారచితాః

చూడాక్రీడాసుకృతాపల్లవతః కర్ణికారచితా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ సఖిభిః, అపేతైః, తస్య, ఆపల్లవతః, కర్ణికారచితా, చూడా, క్రీడాసు, కృతా, పల్లవతః, కర్ణికా, రచితా. ౪౪.

వ్యా॥ (సఖభిరితి) (ఆపల్లవతః) ఆపత్యైః - విపత్యైః, దుఃఖిన్య, లవతః - లేశాత్, అపేతైః, ఆపద్గన్ధరహితైరిత్యర్థః. ఏవంభూతైస్తఖిభిః, స్తస్య-హారేః, క్రీడాసు, కర్ణికారచితా-కర్ణికారపుష్పైశ్చితా, చూడా, కృతా. కించ, పల్లవతః - పల్లవేన, కర్ణికా - కర్ణభూషణమ్, రచితా, కృతా, కర్ణికైః (౪) “కర్ణలలాటాత్కన్నలజ్జా-రే” ఇతి కన్ ప్రత్యయః. (౫) “ప్రత్యయస్థాత్” ఇత్యాదినా ఇత్త్యమ్॥ ౪౫॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునికిఁ గొండగోగుహపులచే శిగోభూషణమును గిసలయములచేఁ గర్ణాభరణమును గోపబాలురు నిర్మించిరి. ౪౬.

మూ॥ కురవకగుచ్ఛేనకృతో విశేషకోమాధవస్యసుమనోభిః

ససభూషణశ్చనానా విశేషకోమాధవస్యసుమనోభిః॥ ౪౭॥

ప-వి॥ కురవకగుచ్ఛేన, కృతః, విశేషకః, మాధవస్య, సుమనోభిః, సః, సః, భూషణః. చ, నానావిశేషకః, మాధవస్య, సుమనోభిః. ౪౮.

(౧) అదా-ఆ-అ-నే.

(౨) నివా-ప-స-నే.

(౩) పా-నూ-౧-౩-౨౯-వార్తి.

(౪) పా-నూ-౪-౩-౬౫.

(౫) పా-నూ-౭-౩-౪౪.

వ్యా॥ (కురవకేతి) తస్యమాధవస్య - హరేః, సుమనోభిః-శోభ
నమన్తక్తేః, సఖిభిః, కురవకగుచ్ఛేన, విశేషకః-తలకః, కృతః. అన్యో
పి స సభూషణః, నానావిశేషకః-నానాభూతవిశేషవాక్, మాధవస్య-
వసన్తమాసస్య, సుమనోభిః-పుష్పైః, కృతః. భూషణఇతి (౧) *అర్థః
చాధిపాతాత్ ఉభయలిङ్గత్వా త్పులిङ్గత్వోపపత్తిః. నానావిశేషక
ఇతి (౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికమ్ ॥ ౪౯ ॥

తా॥ గోపబాలురు ప్రసన్నచిత్తులై శ్రీకృష్ణునివదనమందు నెఱ్ఱిగోరింటపూవులను
దిలకమువలె నలజ్జురించిరి. వసన్తకాలమందుఁబుష్పించిన పుష్పములచే జేయఁబడిన
యాయాభూషణములు విచిత్రముగ విలసిల్లుచుండెను. ౪౯.

మూ॥ తేనై వమరామివనే శృङ్గారోచితసురభ్యభీకేన |
నిజవక్షస్సగలజ్జుత శృङ్గారోచితసురభ్యభీకేన ॥ ౫౦ ॥

ప-వి॥ తేన, ఏవమ్, అరామివనే, శృङ్గారోచిత సురభ్యభీకేన, నిజవక్షస్సు
గలజ్జుత శృङ్గారోచితసురభి, అభీకేన. ౫౦.

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన - కృష్ణేన, (శృङ్గారోచితసురభ్యభీకేన)
శృङ్గారస్యోపసస్య ఉచితే, సురభా - వసన్తమాసే. అభీకేన - శ్రద్ధా
నేన, అభీకేన - నిర్భయేన, వనే అరామి- క్రీడాకృతేత్యర్థః, నిజవక్షః
స్సగలజ్జుత శృङ్గారోచితసురభీతి క్రియావిశేషణమ్. నిజవక్షస్సాభిః
స్రగ్భిః-దామభిః, అలజ్జుతాభ్యాం శృङ్గారాభ్యామ్, ఆరోచితాః- దీపి
తాః, సురభయః - గావః, యస్మిన్ త తథోక్తమ్. అరామీతిభావేలుజ్.
పూర్వాభీకశబ్దః- (౩) “అనుకాభికాభీకః కమితా” ఇతికమితరివృత్త్యా
దితః. ఉత్తరస్తు - నాస్తి భీర్యస్యేతి బహువ్రీహిః ॥ ౫౦ ॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవనమందు నిర్భయుండై సంచరించుచు, శృంగారవిలాసము
లకగ్నివర్ధకంబైన యావసన్తకాలమందతి ప్రీతుండై, తనవక్షస్థలమందున్న పూవుల దం
డలనెత్తి గోవుల కొమ్ములందుఁబట్టి యలజ్జురించి యావిధముగ విహరించుచుండెను.

(౧) పా-సూ-౨-౪-౩౧. (౨) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.
(౩) పా-సూ-౫-౨-౩౪.

మూ॥ పాయంపాయంవనమభిగోమణ్డల మావసక్ సబలభద్రః।

పాయంపాయంవనమభిగోమణ్డలమావసక్ సబలభద్రః॥ ౫౧॥

ఇతిశ్రీ వత్సాజ్ఞాకృతౌ యమకరత్నాకరే

సప్తమ ఆశ్వాసః.

ప-వి॥ పాయంపాయమ్, వనమ్, అభి, గోమణ్డలమ్, ఆవ, సక్, సబలభద్రః, పాయం పాయమ్, వనమ్, అభి, గోమణ్డలమ్, ఆవసక్, సః, బలభద్రః. ౫౧.

వ్యా! (పాయంపాయమితి) పాయంపాయమ్ - వీత్వావీత్వా, వనమ్ - జలమ్, అభి - భయరహితమ్, క్రియావిశేషణమిదమ్. గోమణ్డలమ్ - సురభిసమూహమ్, ఆవ - రక్షితవాక్, సక్-పూజ్యః, (సబల భద్రః) బలభద్రేణ - రామేణ, సహితః, పాయంపాయమ్ - పాలయి త్వా పాలయిత్వా, వనమభి - అరణ్యంప్రతి, మణ్డలమావసక్ - భూమి ణ్డలే మనుష్యభావేన వసక్, సః - కృష్ణః, బలభద్రః - ఆత్మశక్తి రూపేణభద్రః. గోమణ్డలమ్-భూమిమ్, రక్షిత్వా తస్మాత్ మనుష్యరూ పేణ వసక్వనేషు ఉదకపానచ్ఛాయానిషేవణాదిభి రాశ్వసక్ గారరక్షే త్యర్థః. పాయంపాయమితి పూర్వత్ర పిబతే (౧) * “అభీక్ష్యేణముల్” ఇతిణముల్” (౨) “నిత్యవీఘ్నయోః” ఇతి నిత్యతాయాంద్విర్వచనమ్, ఉత్తరత్ర తు (౩) “పారక్షణే” ఇత్యస్తాత్. అథవా పూర్వత్ర పిబ తేణ్యస్తాత్, (౪) “శాచ్ఛాసాహ్య” ఇత్యాదినా యుక్తికృతేణముల్. గాఃపాయయిత్వాపాయయిత్వాఇత్యర్థః. ఆవేతి-అవతేలిక్-ట్. వనమభీతి- (౫) “అభిరభాగే” ఇతి లక్షణేకర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. (౬) * కర్తృప్రవచనీయయ క్తే ద్విత్వీయా. గోమణ్డలమితి- (౭) “ఉపాన్వభ్యాజ్వసః”

(౧) పా-సూ-౩-౪-౨౨.

(౨) పా-సూ-౨-౧-౪.

(౩) అదా-వ-స-౨.

(౪) పా-సూ-౨-౩-౩౭.

(౫) పా-సూ-౨-౩-౩౭.

(౬) పా-సూ-౨-౩-౨.

(౭) పా-సూ-౧-౪-౪౨.

ఇత్యధికరణస్య కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. రక్షణక్రియాపేక్షయా వా (౧)

* ఈస్థితతమస్య కర్తృత్వమ్॥

౫౧॥

ఇతి శ్రీ వత్సాజ్ఞాకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

సప్తమ ఆశ్వాసః.

తా॥ సజ్జనపూజితుడైన శ్రీకృష్ణుడు తన సంకల్పముచే భూమండలమందవతరించి దానిని రక్షించుచు, బలరామునితోఁగూడ నరణ్యమునకువెళ్ళి గోవులను నిర్భయముగ గడ్డిమేపి నీళ్లుత్రాగించి నీడలోనిలిపి రక్షించుచుండెను.

౫౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యరుకపిత్వాశరే

అష్టమకశ్వాసః.

మూ॥ ప్రియమారేకాలేకిలరుషితేనజ్యానిదాఘకాలేన ।

ప్రాప్తైక్యమునానహనృభిరుషితేనజ్యానిదాఘకాలేన ॥

ప-వి॥ ప్రియమారే, కాలే, కిల, రుషితేన, జ్యానిదాఘకాలేన, ప్రాప్తైక్యమునానహనృభిః, ఉషితేన, జ్యానిదాఘకాలేన.

వ్యా॥ (ప్రియమారభితి) ప్రియమారే-ప్రియమన్తథే, కాలే-వనస్తకాలేకిల, రుషితేన-కుపితేన, నిదాఘకాలేన-గ్రీష్మకాలేన, ప్రాప్తైక్యమునానహనృభిః, అమునా-కృష్ణేన, ఉషితేన-ఉషితేన. కీప్తేన- (నహనృభిరుషితేన) మనుష్యైస్తపాతత్వజాతీయత్వేన ఉషితేన-వనతా. జ్యానిదాఘకాలేన-జ్యానిదస్య-నాశప్రదస్య, అఘస్య-పాపస్య, కాలభూతేన-యమభూతేన సంహత్యా ఇత్యర్థః. అత్ర ప్రియమారభితిపదేన ద్వానర్థగమ్యేతి-ప్రియః మారః - కామః, యస్మిన్ కాలః త్యేకోఽర్థః. ప్రియమే-ఇష్టం, మారయతి-హస్తీతిద్వితీయః; తత్రప్రథమోఽరః పారమాధ్యై నాగమ్యతే, ద్వితీయమర్థం ఫలేనాఽశ్రిత్య, తన్నిమిత్రం చాఘసంక్షితత్వం చావ్యతే. సర్వేప్రియవిసూతకేభ్యః రుప్యన్తి. ఇతిత్రోఽత్రనిదాఘస్య ఉష్ణగణయోగాత్ ఫలేనాఽచ్యతే; తదిదం చివ్యతేనాఽకిలశబ్దః. ఉషితేన-సర్వణేబుజ్. ఉషితేన-లి (౧) "వనసే" కరణిస్థా. (౨) "వనతిక్షుప్తే" ఇతిఇట్. యదాపిత్వాశరసారణమ్. (౩) "శానివసిఘసీనాంచ" ఇతివత్సమ్. జ్యానిశబ్దః "గ్రాష్ట్రాజ్యానభ్యానిః" ఇతినివత్సయోగః. మనుజాలపాపములను హరించువాఁడై మనుజులతో సజాతీయుఁడై యవప్రేక్ష క్రిక్కుఁడు, ఆవస్తకాలావసానమందు అత్యుష్ణమైన గ్రీష్మకాలప్రమైన భూమండలమునుజూచెను.

౧) చు-ఉ-

పా-౨-౨-౫-౨.

(౩) పా-నూ-౮-౩-౬౦.

(౪) పా-౩-౩-౪౫-వా.

మూ॥ జనమదకరంపరభృతై రమీమదన్నామమధురతనుమ్ ।

ఇతికిలతపతప్తజహురమీమదన్నామమధురతనుమ్॥

౨॥

ప-వి॥ జనమదకరమ్, పరభృతైః, అమీమదత్, నామ, మధుః, అతనుమ్, ఇతి, కిల, తపతప్తాః, జహుః, అమీ, మదమ్, నామమ్, అధుః, అతనుమ్. ౨.

వ్యా॥ (జనమదకరమితి)పరభృతై రితిప్రయోజ్యకర్తరితృతీయా. మధుః ప్రయోజకకర్తా. జనమదకరమ్ - జనానాం నుదిహేతుభూతిమ్, అతనుమ్-అనన్యమ్, మధుః-వనస్తనమయః, పరభృతైః-కోకిలైః, అమీమదత్ - మదయతి స్తనామేతిప్రసిద్ధా. ఇతిశబ్దోహేతౌ, కిలశబ్దో నూనమిత్యస్తిన్నర్థే. చుతఃపరభృతై ర్ధుస్సరంమత్తమకరోత్, అతస్తస్యచుదోశ్యత్రుణాతపేన-గ్రీష్మకాలేన, తప్తాః, నూనమ్, అమీ-పరభృతాః మదంజహుః. కించ-నామమ్-నమనమ్, హనిమ్, అతనుమ్-అనన్యమ్, అధుః-ధారితవస్త్రః. జగతికుత్సితస్యమదస్య ప్రవర్తనోపకరణభావత్ స్వశత్రుకిజ్జ-రభావాచ్చ ద్విపాకనన తపోమాసేనతప్తాఃకోకిలాఃమదం హిత్యాగ్లానిమగచ్ఛన్తిత్యర్థః- అమీమదదితి - మదేణ్యానాల్లుజ్. నామమితి (౧) “ఋముప్రవృత్త్యే” ఘర్ష (౨) “*అనుదాత్తోపదేశత్వావృద్ధిప్రతిషేధః. అధురితి-ధాఙ్ధారణార్థేలుజ్. (౩) గాతిష్ఠా” ఇత్యావినాసిజ్ఙుక్ ॥ ౨॥

తా॥ జనులకు మదకరుడైన మన్తమునికి వస్త్రకాలమునందు కోకిలములు నహయముచేసినవికదామని కోపించి యాకోకిలములను గ్రీష్మకాలము లేవించుచేసెను. కోకిలములు గ్రీష్మకాలము దుష్టమును సహించక దీనదశ నొందినవియనుట.

మూ॥ (౧) సరసీషుతుజ్ఙ్ఘానిలనమితానిసహస్రప్రతాణి॥

అపురివత్సమావసరసానమితానిసహస్రప్రతాణి॥

౩॥

(౧) భౌ-ప-స-౩.

(౩) పా-నూ-౨-౪-౭౭.

(౨) పా-నూ-౬-౪-౧౭.

ప-వి॥ సరసీషు, తు, జఙ్ఘానిలనమితాని, సహస్రప్రతాణి, అపుః, ఇవ, తృషా, వన రసాన్, అమితాని, సహస్రప్రతాణి. 3.

వ్యా॥ (సరసీప్వీతి) సరసీషు, జఙ్ఘానిలనమితాని-పశ్చిమవాయు నాప్రహ్వీకృతాని, సహస్రప్రతాణి-కమలాని, గ్రీష్మజనితయా, తృషా- విషానయా, ఘనరసాన్ - జలాని, అపురివ-పిబన్తి స్తేవ. కమలాన్యేవ విశేష్యన్తే. అమితాని - బహూని, సహస్రప్రతాణి - అనేకదశయూక్తాని. అపురితి పిబతేలుజ్. (౧) “గాతిస్థా” ఇత్యాదినాసిచోలుక్ ॥౩॥

తా॥ తటాకములందుఁ గమలకుసుమములు పడమలుగాలిచే వంగినవి, అవి గ్రీష్మ కాలమువలనగలిగిన తనపిసానను శమింపించుకొనుటకై నీళ్లుత్రాగుచున్నట్లుండెను. 3.

మూ॥ క్షయిణిజలేబ్జమభిక్వతత్రస్తరిపూష్ణోపచిత్రైహి॥

శ్లో॥ ఉదగాదివయదనేనత్రిస్తరిపూష్ణోపచిత్రైహి॥ ౪॥

ప-వి॥ క్షయిణి, జలే, అబ్జమ్, అభిక్వతత్రస్తరి, పూష్ణః, అపచిత్రైహి, ఉదగా ది, ఇవ, యత్, అనేన, త్రస్తరిపు, ఉష్ణోపచిత్ర్యా, విహి. ౪.

వ్యా॥ (క్షయిణీతి) జలే, క్షయిణి-ప్రక్షీణేనతి, అబ్జమ్, ఉదగా దివ - ఉత్థితమివ. పూర్వంజలేనసేవంస్థితం జలప్రక్షయేనతి జలాదుత్థి తమిషాఽభవదిత్యర్థః. కిమర్థముత్థితమితి - పూష్ణః - ఆదిత్యస్య, అపచి త్రైః - సంభావనార్థమ్, హీతిప్రసిద్ధా. కీదృశమబ్జమ్ - (అభిక్వతత్రస్తరి) త్రస్తరి - నమఃకథా, అభిభిక్వతా * త్రస్తరి యస్య తత్తథోక్తమ్. సూర్యస్యతత్కాలప్రాప్తే సంభావనీయత్వే కారణముచ్యతే. యత్ - యస్తాత్, అనేన- పూష్ణా, ఉష్ణోపచిత్ర్యా-ప్రతాపోపచయేన, త్రస్తరిపు విహి, యథాత్రస్తాః హిమశ్చైత్యాదయశ్చత్రవస్సుస్యః, తథా, ఈహ- చేష్టా, కృతేత్యర్థః, అభ్యుదయయుక్తాహి బద్ధాన్ సర్వే సంభావ యన్తి. అతస్స్వబద్ధమాదిత్యం ప్రభూతతేజస్కం శాస్తరిపుఃసంభా వయితేం ఉత్థితమివేత్యర్థః॥ ౪॥

(౧) పా-సూ-౨-౪-౨౭.

శ్రితమోహిమేలిక్వచిత్.

* త్రస్తరినర్తకథాయామితిప్రాకృతేనిసాతితః-యథా-తద్ధరిణాదేవతవిష ఇతి వేదాంతాచార్యకృతే అచ్యుతేశతకే.

తా॥ తు మైతలుగూర్చుచుచున్న కమలములు ఉష్ణకాలమందుఁదటాకమందలి
నీళ్లుతగ్గినందున వైకృత్యబడియుండెను. దానినిజూడఁగా, తనబంధువైన సూర్యుఁడు
సతాపముచే వైత్యాదిశత్రువులనుజయించి యభివృద్ధిఁదెయుండ నాయభివృద్ధినిజూచి
యభ్యుక్తానాదులచే సూర్యునికొనియాడి నట్లుండెను. ౪.

మూ॥ యద్ధిపురారాదాశ్రిత శతపత్రరథైర పాయీఘనరసకమ్ |

తత్త్వవతీర్యనివీతం శతపత్రరథైర పాయీఘనరసకమ్ || ౫॥

స-వి॥ యత్, హి, పురా, ఆరాత్, ఆశ్రితశతపత్రరథైః, అపాయి, ఘనరస
కమ్, తత్, తు, ఆవతీర్య, నివీతమ్, శతపత్రరథైః, అపాయి, ఘనరసకమ్. ౫.

వ్యా॥ (యదితి) పురా - గ్రీష్మకాలాత్పూర్వమ్, (ఆశ్రితశతప
త్రరథైః) ఆశ్రితాఃశతపత్రాణ్యేవ రథాఃయైస్తైః, శతైఃపత్రరథైః-అనే
కైః పక్షిభిః, ఆరాత్-సమీపేన ర్తమానంసత్, యద్ధిఘనరసకమ్-జలః
అపాయి - వీతమభూత్. తదేవజలమ్, అపాయి-అపాయభావః; గ్రీష్మే
శుష్కంసత్, తైరేవపత్రరథైః ఆవతీర్యనివీతమ్. కీదృశంజలమ్-(ఘన
రసకమ్) ఘనః - దృఢః, రసః - యస్యతత్త్వోక్తమ్. పరితాపబాహు
ల్యాత్తత్తరసమిత్యర్థః (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. పూర్వత్రజల
వాచినోఘనరసశబ్దాత్స్వార్థకః. అపాయాతి - పూర్వత్రపిబతే కర్త
ణిలుజ్. ఉత్తరత్ర అపపూర్వాదిణోఽనిః || ౫॥

తా॥ వసంతకాలమందుఁ బక్షులు కమలకుసుమములమీఁదఁ గూర్చుండి దగ్గఱ
నున్న నీళ్లునుద్రాగినవి. గ్రీష్మకాలమందు నీళ్లుతగ్గినందున నాకమలకుసుమములనుంచి
క్రింద దిగి యానీళ్లును బానముజేసెను.

మూ॥ బకకులముపాస్తపరిసరమార్తాజ్ఞజధామతోయేషు |

శైత్యమధస్తంత్రసదివమార్తాజ్ఞజధామతోయేషు ||

స-వి॥ బకకులమ్, ఉపాస్త, పరిసరమ్, ఆర్తాజ్ఞజధామ్, తోయేషు, శైత్యమ్,
అధస్తమ్, త్రసత్, ఇష్, మార్తాజ్ఞజధామతేః, యేషు.

వ్యా॥ (బకేతి) బకకులమ్ - బకానాంకులమ్ - పక్షిణాంసమూహాః, తోయేషు - ఉదకేషు, పరిసరమ్ - పర్యస్తభూమిమ్, ఉపాస్త-సేవతేస్త, కీదృశంపరిసరమ్-(ఆర్తాణ్ణజధామ) ఆర్తానామ్ - వీడితానామ్, అణ్ణజానామ్ - మత్స్యనామ్, ధామభూతమ్ - ఆశ్రయభూతమ్-పర్యస్తవర్తిన్యదకే తప్తే క్రమేణచశుష్యతినతి తత్రమీనాస్తప్తాః ప్లవేరన్వితీ తదర్థినస్తతాఽనన్విత్యర్థః. కింత్రోదకేతైత్యంనాస్తీతి, అగ్రోచ్యతే - యేషాదకేషు తైత్యమధస్థమ్ ; తైత్యస్యజలాశయే అధఃప్రవిష్టత్వాత్ పర్యస్తభూమిభాగేతైత్యాభావః, అగఃప్రవేశకారణముచ్యతే-మార్తాణ్ణజధామతః త్రసనివ-ఆదిత్యజాతాద్ధామఃవిభ్యదివ. తైత్యస్యాఽచేతనత్వాత్ భయస్యచేతన ధర్మత్వా దివశబ్దార్థోఽపత్తిః. ఉపాస్త (౧) 'ఆసఉపవేశసే' లుజ్, త్రసదితిశత్రస్తాః (౨) 'వాభా'క" ఇత్యాదినా వికల్పితత్వాత్ శ్యన్నభవతి॥

౬॥

తా॥ తటాకతీరమందుఁ గొంగుళ్యు, సూర్యకిరణములచేఁ దప్తమైన జలమందుండలేక నెగులుచున్న చేపలను బట్టుకొనుటకై కూర్చుండెను.

౬.

మూ॥ మహిషాణాంధావత్కులమభ్యుగోఽదీర్యమాణతాలూనామ్॥

అకృతశఫరీంతటానామభ్యుగోఽదీర్యమాణతాలూనామ్॥ ౭॥

ప.వి॥ మహిషాణామ్, ధావత్, కులమ్, అభ్యుగ్, దీర్యమాణతాలూనామ్, అకృత, శఫరీమ్, తటానామ్, అభ్యుగోఽదీర్యమాణతాలూనామ్.

౭.

వ్యా॥ (మహిషాణామితి) దీర్యమాణతాలూనామ్ - తృష్ణాతిరేకాత్ దీర్యమాణమ్ - భిష్యమానమ్, తాలు - కాకుదమ్, యేషాంతే తథోక్తాః. తథావిధానాం మహిషాణాం కులమ్, (అభ్యుగః) జలం ప్రతిధావత్, తత్రప్రవిష్టాం-జలస్థామ్, శఫరీమ్-మత్స్యమ్, త్రాసాత్టానామభ్యుగోఽ - సమీపే, ఉదీర్యమాణతయా - ప్రేర్యమాణతయా,

లూనామ్-ఛిన్నామ్, అన్యతః స్వప్రవేశప్రవేశతః పర్యస్తపరిప్లుతం
వత్స్యంకరోతిన్త. తత్రపరిప్లుతోమత్స్యః ఉదకాతిక్రమాత్ పరితా
సాత్తత్రస్యేవక్షిభిర్గృహీతత్వాచ్చస్తప్తౌభూదిత్యర్థః. దీర్యమాణశబ్దః-

(౧) “దృవిదారణే” ఇత్యస్తాత్కర్తృణిల్; శానచివ్యత్వాదితః. లూనా
మితి (౨) “లూదిభ్యః” ఇతినిష్ఠా, నత్వమ్॥ ౭॥

తా॥ మహిమములు పిపాసార్థములై తటాకమందువచ్చి ప్రవేశించినవి. దాని
వేగముచేత నాతటాకమందున్న మత్స్యములు గట్టునందెగిరిపోయినవి. దానిని బట్టులు
తీసికొనిపోయినవి. ౭.

మూ॥ ఛాయాతమశ్శరణగంపాదపరాజయఉదాకారి॥

న్యన్యన్యతోపురతత్తనపాదపరాజయఉదాకారి॥ ౮॥

ప-వి॥ ఛాయాతమః, శరణమ్, పాదపరాజయః, ఉదాకారి, న్యన్య, అన్యతః,
అపుః, అతః, ఇనపాదపరాజయః, ఉదాకారి. ౮.

వా॥ (ఛాయేతి) పాదపరాజయః-వృక్షపజ్జయః, అదిత్యరశ్మి
భీత్యాశరణగమ్, ఉదాకారి-ఉత్క్లేషేనాకారేణయుక్తమ్, ఛాయా
తమః-ఛాయాఖ్యతిమితి, † అన్యత్యనన్ని ధానాదన్యతోనిషీద్య అపుః-
రక్షితవత్స్యః, (అతశ్చ ఇనపాదపరాజయః) ఇనస్య -సూర్యస్య, పాదా
నామ్ - రశ్మినామ్, పరాజయః-పరిణవః, ఉదాకారి - ఉత్క్లేషణా
క్రియత. అదిత్యరశ్మయోవృక్షైః పరిభూతా ఇన్యరః - స్వామిపరిభవే
నాపి శరణగతరక్షణకారిత్యేన వృక్షాణాం గుణవత్సూచ్యతే.
ఉదాకారీతి పూర్వత్రఉదాకారశబ్దాదుత్కృష్టదేహవాచినోమత్స్యకథీ
యఇనిః. ఉత్తరత్ర ఉత్పూర్వాత్కరోతే కర్తృణిల్॥ ౮॥

తా॥ వృక్షములు, తన్నుశరణమునొంది ఛాయాయాపమైవచ్చినచందకారమును
సూర్యకిరణములుబాధింప (తగల) కుండు తనక్రిందనుంచి రక్షించినవి. దానిచే సూర్య
కిరణముల కవమానముకలిగెను. ౮.

(౧) క్రింది-

(౨) పా-౮-౨-౪౪.

† అన్యతోన్యస్య ఇతిప్రతీకధారణంక్వచిద్వశ్యతే.

మూ॥ పాన్థోమనోరథాశ్రయసుఖరసముదితోఽస్రయక్తేన!
అతికర్చితస్తరవిణాసుఖరసముదితోఽస్రయక్తేన॥

౯॥

ప-వి॥ పాన్థః, మనోరథాశ్రయ సుఖరసముదితః, అస్రయక్, తేన, అతికర్చితః, తు, రవిణా, సుఖరసముదితోఽస్రయక్తేన.

౯.

వ్యా॥ (పాన్థఇతి)(మనోరథాశ్రయసుఖముదితః)ముదితమ్-మోదః, సుఖరసమితి త్తముదితంసుఖరసముదితమ్, మనోరథాశ్రయంసుఖరసముదితంయస్యసతతోక్తః, మనోరథమాత్రేణైవ, తస్యసుఖమిత్యుక్తే దుఃఖితి గమ్యతే; తేనైవదుఃఖేన అస్రయక్, బాష్పయుక్తః, స్వదుఃఖాదేవం విధఃపాన్థః, రవిణా అతికర్చితోభూత్. కీదృశేన-(సుఖరసముదితోఽస్రయక్తేన) సుతరాంఖరైః - తీక్ష్ణైః, సముదితైః- సంహతైః ఉస్మైర్యుక్తేన॥

౯॥

తా॥ పాంథుడు తానుకోరిన సుఖమును లభింపక దుఃఖితుడై కన్నీళ్ళను బ్రవహింపజేయుచు నూర్యునియొక్క అత్యుగళిరణములచేఁ గృశించి గొప్పబాధ నొందెను.

మూ॥- యఃపాన్థోబిమివదినంక్షేపీయోమాతరిశ్వాసః!

తేనమితోగురురుష్ణోష్ణేపీయోమాతరిశ్వాసః॥

౧౦॥

ప-వి॥ యః, పాన్థే, అబ్ధిమ్, ఇవ, దినమ్, క్షేపీయః, మాతరి, శ్వాసః, తేన, మితః, గురుః, ఉష్ణోష్ణేపీ, యః, మాతరిశ్వా, సః.

౧౦.

వ్యా॥ (యఇతి) క్షేపీయోదినమ్ - సంవత్సరకాలాత్ క్షుప్తమతరమపిదినమ్, అబ్ధిమివ - సంవత్సరమివ, ధీమతరమ్, మాతరి- పరిచ్ఛిన్నానే, పాన్థే, యఃశ్వాసః, తేనశ్వాసేన, మితః-పరిచ్ఛిన్నః, తత్సదృశః. ఏవంవిధః, యస్సస్మిన్కాలే, మాతరిశ్వా-పశ్చిమోవాయుః, గురుః-ర్షతరః, ఉష్ణోష్ణేపీ- ఉష్ణవిశ్లేపణశీలః, నవీవంవిధః; ఉష్ణోష్ణేపీత్వాత్, సుతత్వాచ్చపాన్థస్యశ్వాసేనసదృశ ఇత్యర్థః. క్షేపీయ ఇతిక్షేప్రశబ్దాత్

ప్రకర్షేకుయసున్. (౧) “సూలదూరయువ” ఇత్యాదినా రశబ్దబోహు
గుణశ్చ. మాతరీతి (౨) మాజ్మానే” తాచ్ఛీల్మకస్త్రస్. అతపవ(౩)
“నలోకావ్యయ” ఇతి ప్రతిషేధాత్ దినమిత్యత్రవ్యవృత్తభావః॥ ౧౦॥

తా॥ ఆగ్రీష్టకాలమందుఁ బథికుఁడొకదినమొకసంవత్సరమువలె మిక్కిలి కష్ట
ముగఁ గడిపించుచు అసదృశమైన నిట్టూర్పువిడిచెను ; ఆకాలమందు నత్యుష్ణమై పీచు
చున్న పడమటిగాలి యానిట్టూర్పుతో సహనముగనుండెను. ౧౦.

మూ॥ ఊష్ణజ్యోహతేసన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్యాపి॥

నోష్టాకథమవివిహగైస్సనీడతరుణాతపస్యాపి॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఊష్ణజి, అహతే, సన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్య, అపి, న, ఊష్టా, కథమ్,
అపి, విహగైః, సనీడతరుణా, తపస్య, అపి. ౧౧.

వ్యా॥ (ఊష్ణజీతి) సన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్యాపి - సన్ధ్యాసమీప
వర్తినస్తరుణాతపస్య, ఊష్ణజ్యోహతే, ఏవంనామ పరితాపబహుళేషు
జనేషు, సనీడతరుణా-వృక్షేణహేతునా, విహగైః కథమపి, తపస్య-గ్రీష్మ
స్య, ఊష్టా - పరితాపః, నాఽపి - శ్లపాప్తః॥ ౧౧॥

తా॥ గ్రీష్మకాలమందు జనులు మార్యరశ్మిచే మిక్కిలి తపింపఁబడిరి. ఆకాల
మందు పక్షులు వృక్షములకొందలలో నివసించుచుగ్రీష్మతాపము నెంతమాత్రము నెఱుఁ
గనిపై నవి. ౧౧.

మూ॥ ముదమధితదృష్టమమౌన్యగ్రోధస్యధ్వనీనేషు॥

ఛాయాప్యవతోవయసాన్యగ్రోధస్యధ్వనీనేషు॥ ౧౨॥

ప-వి॥ ముదమ్, అధిత, దృష్టమ్, అమృః, న్యక్, రోధసి, అధ్వనీనేషు,
ఛాయా, అపి, అవతః, వయసామ్, న్యగ్రోధస్య, ధ్వనీన్, ఏషు. ౧౨.

వ్యా॥ (ముదమధితఇతి) ఛాయాపి- ఏవ్యధ్వనీనేషు, ముదమ్-
హర్షమ్, అధిత. జలాశయానాంరోధసి, తటస్థైః, అధ్వనీనైః-పథికైః,
పృష్టమ్, న్యగృభాతమ్-అల్పమపి, అమృః-ఏవ్య ధ్వనీనేషుముదమధిత. కించ,

(౧) పా-సూ-౬-౪-౧౨(౬)

(౩) పా-సూ-౨-౩-౬౯.

(౨) అదాది-

వయసామ్ - పక్షిణామ్, ధ్వనీక-శబ్దాః, అవతః - రతుతః, తటస్థస్య
స్యగ్రోధస్య, ఛాయాపి, ఏవ్యధ్వనీనేషు, ముదమ్ - హర్షమ్, అధిత.
అధ్వనీనేష్యతి అధ్వానమలంగచ్ఛన్నీతి విగృహ్య(౧) “అధ్వనోయత్థే”

౧౨॥

తా॥ అగ్రీష్ణకాలమందుఁ బథికులు, పక్షులకావాసభూతమైన మట్టిచెట్లనీడను
బొంది ముఖించి యానందించిరి. తటాకములందు జలము కొంచెముగనున్నను నాజలము
నుజూచి యామోదించిరి. ౨౧.

మూ॥ పాన్థోనిధిమివనద్యా ఉత్సేధాద్వారితోషేణః।

వృక్షేణరక్షితశ్చ స ఉత్సేధాద్వారితోషేణః।

౧౩॥

ప-వి॥ పాన్థః, నిధిమ్, ఇవ, నద్యాః, ఉత్సే, అధాత్, వారి, తోషేణ, వృ
క్షేణ, రక్షితః, చ, సః, ఉత్సేధాత్, వారితోషేణ. ౧౩.

వ్యా॥ (పాన్థః) పాన్థః - పథికః, నద్యాః, ఉత్సే - ప్రస్రవణే,
తోషేణ - ప్రీత్యాయుక్తః, వారి-జలమ్, నిధిమివప్రీతికరమ్, అధాత్ -
పీతవాః, సవపాన్థోవృక్షేణరక్షితశ్చ. కీదృశేన - (ఉత్సేధాద్వారి
తోషేణ) ఉత్సేధాత్-ఉచ్ఛ్రియాత్కారణాత్, వారితః - నిరుద్ధః,
ఓషః-దాహః, బౌష్ణ్యమ్, యేనసతథోక్తః. (౨) “ఏజీపరరూపమ్”
ఇతి పరరూపత్వమ్. † సచతత్రఉపనగాధికారశ్శబ్దసీయః. (౩)
“సుత్యామశియేష్ఠారాయః” “పుత్రేష్విణాశ్చవిత్తేష్విణాశ్చ” “నేలయన్త్యా
సానోః” ఇత్యాదివైదిక ప్రయోగానామన్యాయ్యత్వ ప్రసక్త్యాత్, సచ
సంభవతి గత్యంతరేచాన్తసత్వ నిమిత్తమన్యాయ్యత్వమాశ్రయితవ్యమ్.
అధికారపక్షే మణ్డూకప్లుతిశ్చ ౭౭ శ్రయణీయూన్యాయ్. కించ-ఇష్టే

(౧) పా-నూ-౫-౨-౧౬.

(౨) పా-నూ-౬-౧-౯౪.

† అశ్రితపరరూప సమర్థనాయ అన్యైవభక్తికా సముద్భవితా. ఏషాత-ఆ
ధునికవైయాకరణరలిఖితా. కించ-అక్షతాణిచ బహూని శేఖక ప్రమాదాద్విపర్యస్తాని
సంప్రతిపన్నమాతృకా నర సంవాదాత-నూధేయాని. (౩)

చతదధికారే (౧) “ఔతోమ్ శసాః” ఇతి సూత్రం పరయాప ప్రకరణాత్ ఉపరికుర్యాత్, ఇహైవైధిమావ్యధిమా ఇతి తుకథమ్-కేచిదాహుః. అవ శ్యం తావదుపసగాఢాధికారపక్షే వ్యస్యవిధేః క్వచిచ్ఛాస్తసత్వనిమిత్తో వి కల్పితశ్రయః సీయః. (ప్రాతరేతేనకక్షముత్యాపేత్) తేనాధికారపక్షే వికల్పాదిహైవైధీత్యత్ర ఉపపత్తిరితి. అన్యేత్వాహుః - ఉపసగాఢాధికార పక్షే అనధికారపక్షే చ ఛస్తసిభాషాయాశ్చాస్తే ర్మోక్షధ్యమ పురుషైక వచనాస్తస్య ఏకారేపరతః పరయాపనేవ్యతే. ప్రేధి అత్రేధి ఇహైవైధీత్యాదీనాం సాధుత్వాచ్యైవమాహుః. (౨) “ఏత్యేథత్యూమ్” ఇత్యత్ర ఏదధిధాతోః స్వయాపం ఏదీత్యస్య శబ్దస్య ధకారపర్యస్తంభా గంచ సామాన్యగ్రహణేన గృహీత్వా తిపానిదేశః కృతఇతి. అథవా (౩) “వాసుప్యాశితేః” ఇత్యతోవాగ్రహణం మణ్డూకప్లుతిన్యాయే నానువర్తతే. సాచవ్యవస్థిత విభాషేతి. అథాదితి (౪) “ధేట్వానే” లుక్. (౫) “విభాషాఘాధేట్” ఇత్యాదీనాసిచోలుక్ || ౧౩ ||

తా|| పాఠులు నదులలో జలమును జూచి నిధినిజూచినట్లు సన్తోషించి పానము జేసిరి. అత్యున్నతములైన పుత్రముల కింద వెళ్ళి నూర్యరన్నిచే బాధనొందక సురక్షితులై యుండిరి. ౧౩.

మూ|| తృప్తిగాఢాముముచేకృతనోరుదఘ్నన్నవాప్యతుచ్ఛాయామ్ | పాన్థైర్యేకిలతాపంతరోరుదఘ్నన్నవాప్యతుచ్ఛాయామ్ || ౧౪ ||

ప-వి|| తృప్తి, గాఢా, ముముచే, కృతనరా, ఉరుదఘ్నమ్, న, వాపీ, అతుచ్ఛాయామ్, పాన్థైః, యే, కిల, తాపమ్, తనోః, ఉదఘ్నన్, అవాప్య, తు, ఛాయామ్. ౧౪.

(౧) పా-సూ-౬-౧-౯౩.

(౨) సా-సూ-౬-౧-౯౪.

(౩) పా-సూ-౬-౧-౯౨.

(౪) భా-ప-స-అ.

(౫) పా-సూ-౨-౪-బి.

కీ మణ్డూకాక్షరాణి సుతరా మనన్వితాని. యథామాతృకమత్ర విన్యస్తాని.

వ్యా॥ (తృప్తితి) అతుచ్ఛాయామ్ - ప్రభూతాయామ్, తృప్తి, పాస్థేః, ఊరుదఘ్నమ్, గాఢా-ప్రవిష్టా, కృశతరా వాపీ తై నకము ముచే-చిరంసత్యక్తాభవత్, పాస్థా విశేష్యస్తే, యేకిలతరోఽఞాయామ వాప్య అధ్వగమననిమి త్తంతాపమ్, ఉదఘ్నా-ఉత్పన్నేణ హతవస్తాః, ఉదఘ్నన్నితిలజ్జే॥ ౧౮॥

తా॥ పథికులు ఆకాలమందు మిక్కిలి పిపాసచే బావులలోఁదిగి తోడవఱకు నీళ్ళలోనిలిచి నీళ్ళుత్రాగి చిరకాలమచ్చట నేయుండిరి. తరువాత వృక్షచ్ఛాయలోవచ్చి గ్రీష్మతాపమును వదలుకొనిరి. ౧౪.

మూ॥ అసరదళిన్యగతిరనిభకారా శిరీషద్రుమాన్యస్తా॥

జలవదభాద్రవిరుగ్జితభరాశిరీషద్రుమాన్యస్తా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ ఆసరత్, అశిని, అగతిః, అనిర్భరా, శిరీషద్రుమాన్, యస్తా, జలవత్, అభాత్, రవిరుక్, జితభరాశిః, ఈషద్రుమాన్యస్తా. ౧౫.

వ్యా॥ (అసరదితి) అశిని, అగతిః, బహునాంవృత్తాస్తరాణా మ్భావాత్ గత్యన్తరహితా, అతవన అనిభకారా-అమదా, యస్తా - యత్నవతీభూత్వా, శిరీషద్రుమాన్, అసరత్ - అగమత్. కించ - రవిరుక్-ఆదిత్య ప్రభా, జితభరాశిః-సితత్వేన జితసత్తతరాశిః, ఈషద్రుమాన్యస్తా - ఈషంత్రలవణయుక్తభూమిషున్యస్తా, జలవదభాత్. రుమానామ-లవణభూమిః, ఈషంత్రలవణ సంబద్ధినిషు ఊషరభూమిషు పతితారవిభాసః జలబుద్ధింజనయంతి. తద్ధర్మకాలే ప్రచురం భవతి॥ ౧౫॥

తా॥ తుష్టెదలు గ్రీష్మముచే దపింపబడినవై అతి దీనములై వేణువృక్షములు లేనందున శిరీషవృక్షములనుజేరినవి. నక్షత్రములకంటెతెల్లనివైన సూర్యకిరణములు అమరు భూమిలో జలమువలె గానవచ్చెను. ౧౫.

స్త్రీణాం విశేషణమ్. (ప్రాప్తాసహాయతాః) ప్రాప్తా, అసహాయతా-సహాయరహితత్వమ్, యాభిస్తా స్తథోక్తాః. దినానాం విశేషణమ్ (తపదినాః తపః-సంతాపకరః, ఇనః-ఆదిత్యః, యేషు తే తపదినాః, (వితతతాపాః, తతతా- విస్తీర్ణతా, విగతా తతతాయాభ్యస్తాః వితతతాః. ఆపోయేషు దినేషు తథోక్తాః, శుష్క-జలా ఇత్యర్థః. వ్యదధ తేతి ధాక్షాణ్యం లబ్ధి హువచనమ్. తపదినా ఇతి- తపదినశబ్దస్య (౧) * అర్ధర్షా దినిపాతాత్పుల్లిజ్ఞతోపపత్తిః. వితతతాపా ఇతి పరత్ర (౨) “ఋక్పూర్ణభూః” ఇత్యాదినా అకారస్సమాసాంతః॥ ౧౭॥

తా॥ అగ్రీష్టకాలమందు దినము అహస్యవృద్ధియగుచుండెను. ఉష్ణమధికముగ నుండెను. విరహిజనుల స్త్రీలు సహాయహీనులై చిక్కిపోయిరి. నీ శృంగిపాఠిని నవి. నూరుగుండ్రుగ్రముగఁ దపించెను. ౧౭.

మా॥ క్వథితంపాథోరవిణావశేషు గవ్యాభృతాలసతా॥

వీత్వా రోమద్ధాయతవశేషు గవ్యాభృతాలసతా॥ ౧౮॥

ప-వి॥ క్వథితమ్, పాథః, రవిణా, అవశేషు, గవ్యాభృతా, లసతా, వీత్వా, అరోమద్ధాయత, వశేషు, గవ్యా, భృతాలసతా. ౧౮.

వ్యా॥ (క్వథితమితి) గవ్యాభృతా - రశ్మిసమూహం బిభ్రితా, లసతా - విరాజమానేన, రవిణా, క్వథితమ్ - అతితాపితమ్, పాథః-జలమ్, అవశేషు-జలాశయమధ్యవర్తిషు శ్వభేషు, వీత్వా, గవ్యా-గవాం సమూహః, భృతాలసతా-ఉష్ణవశాదలసత్వం బిభ్రతి, వశేషు-స్యగ్రోదేషు, అధస్తాత్, అరోమద్ధాయత-రోమద్ధం వర్తితవతీ. ఉభయత్ర గవ్యాశబ్దః-గవాం సమూహ ఇతి విగ్రహ్య (౩) “ఖలగోరథాత్” ఇతి యత్ప్రత్యయం కృత్వా వ్యుత్పాద్యః. అరోమద్ధాయతేతి (౪) “కర్తారోమద్ధతపోభ్యాం వర్తిచరోః” ఇతి క్యజ్, తతో లజ్॥ ౧౮॥

(౧) పా-నూ-౨-౪-౩౧.

(౨) పా-నూ-౫-౪-౩౪.

(౩) పా-నూ-౪-౨-౫౦.

(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౫.

తా॥ సహస్రకీరణములను సంగ్రహముగఁగఁగించి విలసిల్లుచున్న సూర్యుఁడు నీళ్ళ నెండించెను. పక్షులు ఉష్ణాధిక్యముచే నలసములై నీళ్ళుత్రాగి మట్టిచెట్టనీడలోఁ బండుకొని నెమరువేయుచుండెను. ౧౮.

మూ॥ సుఖినశ్చయన్త్రైలక్ష్మీం ప్రభేజిరేతానితాసారమ్ |

అజనిసుఖదాజితార్కప్రభేజిరేతానితాసారమ్ || ౧౯॥

ప-వి॥ సుఖినః, చ, యన్త్రైలక్ష్మీమ్. ప్రభేజిరే, తానితాసారమ్, అజని, సుఖదా, జితార్కప్రభే, అజిరే, తాన్, ఇతా, సా, ఆరమ్. ౧౯.

వ్యా॥ (సుఖినఁగతి) సుఖినస్తుపురుషాః, యన్త్రైలక్ష్మీమ్-యన్త్రైమ యీంసమృద్ధిమ్, ప్రభేజిరే-సేవితవన్తః. తానితాసారమితి క్రియావిశేషణమ్. తానితా-విస్తారితా, ఆసారా-వహకధారా, యన్త్రైన్మితి బహువ్రీహీః-వాపీకూపాదిస్థముదకం యన్త్రైవిశేషేణ నిజగృహోపరి వహకసూపేణ ప్రవర్త్య సేవితవన్త ఇత్యర్థః. సా-యన్త్రైలక్ష్మీః, తా-సుఖినః, ఇతా-ప్రాప్తా, అరమ్-అలమ్, తైరేవ ఆసారైః శీతలైః, జితార్కప్రభే-విజితసూర్యరశ్మిప్రతాపే, అజిరే-గృహజ్జ్వలే † (సతీతతపవ) సుఖదా-సుఖప్రదా, అజని॥ ౧౯॥

తా॥ ధనవంతులు నూతనీళ్ళను యంత్రముచే ఇండ్లమీఁదనెక్కించి వర్షమువలె గురిపించి యందులోనుండి సుఖము ననుభవించిరి. ఆజలధారవలన నుష్ణము తగ్గి ఇండ్లు చల్లపడి సుఖజనకంబులైయుండినవి. ౧౯.

మూ॥ సుఖ్యభజతజలమేలా మాలయసితరుచిజసారభయమ్ |

పాన్థోహ్నినిశిచవిపదామాలయసితరుచిజసారభయమ్ || ౨౦॥

ప-వి॥ సుఖీ, ఆభజత, జలమ్, ఏలామాలయసితరుచిజ సారభయమ్, పాన్థః, అహ్ని, నిశి, చ, విపదామాలయ సితరుచిజసారభయమ్. ౨౦.

వ్యా॥ (సుఖీ) సుఖీజనః, (ఏలామాలయసితరుచిజ సారభయమ్) ఏలయా, మాలయేన-మలయజేనచంద్రనేన, సితరుచినా-కఘ్నా

† మణ్డలితంక్వాచిత్కమ్.

రేణవ, జాతమ్, సారభమ్ - సాగస్థ్యమ్, యాతీతితథోక్తమ్, జలనుభ
జత - సేవితవాక్. పాథస్తు, అహ్ని-దివసే, నిశి - రాత్రౌచ, విపదామ్,
ఆలయభూతమ్-ఆశ్రయభూతమ్, సితరుచిజమ్-చంద్రాజ్జాతమ్, సారమ్-
సూర్యాజ్జాతంచ, భయ మభజత. అహ్నిసారభయంనిశిచాన్ద్రాభ
యం అభజతేత్యర్థః॥ ౨౦॥

తా॥ ధనవంతులు, వీలవలుచందనముపత్తకర్పూరము మొదలగు వాసనద్రవ్యము
లచేఁబరిమళించుచున్న చల్లనినీళ్లను బాసముచేసిరి, పథివులు, దినమందు సూర్యకిరణముల
చేతను, రాత్రి విరహి-బాధకరమైన చంద్రకిరణములచేతను బాధపడుచుండిరి. ౨౦.
మూ॥ స్నాతానులిప్తమనుగత నవమాలికయాసము న్నిషత్యాగాత్॥

స్త్రీణంకామపికాన్తింనవమాలికయాసము న్నిషత్యాగాత్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ స్నాతానులిప్తమ్, అనుగతనవమాలికయా, సమున్నిషత్యా, ఆగాత్,
స్త్రీణమ్, కామ్, అపి, కాన్తిమ్, నవమాలికయా, సముత్, మిషత్యాగాత్. ౨౧.

వ్యా॥ (స్నాతేతి) స్నాతానులిప్తమ్ - పూర్వంస్నాతంతతశ్చన్ద
నాదిభిరనులిప్తమ్, సముత్ - మోదనహితమ్, స్త్రీణమ్ - స్త్రీణాంస
మూహః, సమున్నిషత్యా - వికసత్యా, నవమాలికయా - సప్తలయా,
మిషత్యాగాత్ - పరమార్థతపవ, కామపి - వక్తుమశక్యామ్, కాన్తిమ
గాత్. కీదృశ్యాననవమాలికయా - అనుగతాః, † అనవమాః-అవమత్వ
రహితాః, అలయః-భృక్లాః, యస్యాంసాతథోక్తా. (౧) “శేషాద్విభాషా”
ఇతికప్. స్నాతానులిప్తమితి (౨) “పూర్వకాల” ఇత్యాదినాకర్తృధారయ
సమాసః. స్త్రీణమితి - స్త్రీణాంసమూహఇతి విగృహ్య (౩) “స్త్రీపుం
సాభ్యాంసంజ్ఞోన్నజౌభవనాత్” ఇతినజ్ఞ. సమున్నిషత్యేతి-సముత్పా
ర్వాన్నిషతేశ్వత్రన్తః. తుదాదిత్వాచ్చః. (౪) “ఉగితశ్చ” ఇతిజేష.
(౫) “ఆచ్ఛిన్దోః” ఇతివికల్పితత్వాన్నుమధావః॥ ౨౧॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

(౪) పా-సూ-౬-౩-౪౫.

(౨) పా-సూ-౨-౧-౪౯.

(౫) పా-సూ-౭-౧-౫౦.

(౩) పా-సూ-౪-౧-౫౭.

† నవమాఃనూతనకాన్తయః ఇతిస్యాశ్చోకిమ్? సర్వేష్వపిములకోశేష యథా
పాఞ్చమేవ పాఠోద్భవ్యతే.

తా॥ స్త్రీలు స్నానముచేసి చందనాదులనుబూసికొని, తుమ్మెదలునిండుగ నమరి
యున్న మల్లీమాలికలనుధరించి సునమలై వోభిల్లుచుండిరి. ౨౧.

మూ॥ ఋద్ధాస్త్యనుగన్ధింశ్రితపాటలమాశుగమయన్తిసహసాయమ్॥

కాలంపాద్ధాస్త్యన్ధ్యాపాటలమాశుగమయన్తిసహసాయమ్॥ ౨౨॥

ప-వి॥ ఋద్ధాః, స్త్ర, సుగన్ధిమ్, శ్రితపాటలమ్, ఆశుగమ్, అయన్తి, సహ, సాయ
మ్, కాలమ్, పాద్ధాః, సన్ధ్యాపాటలమ్, ఆశు, గమయన్తి, సహసా, యమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (ఋద్ధాస్త్రేతి) ఋద్ధాఃజనాః, సుగన్ధిమ్, శ్రితపాటలమ్-
ఆశ్రితపాటలకుసుమమ్, ఆశుగమ్-వాయుమ్, అయన్తిస్త్య-గచ్ఛన్తిస్త్యః
సేవస్తేస్త్య. సహైవప్రియజన్తేః, సాయమ్-సాయంకాలే. సపవకాలా
విశేష్యతే-యంకాలమ్, సన్ధ్యాపాటలమ్-సన్ధ్యాయాఅరుణమ్, పాద్ధాః
జనాః, సహసా-అనన్దేహమ్, ఆశు-శీఘ్రమ్, గమయన్తి-సుగన్ధి
మితి శోభనోగన్ధోయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) “గన్ధస్యేదుత్పాతిను
సురభిభ్యః” ఇతీకారస్సమాసాంతః. అయన్తితి - (౨) “అయ
గతో” భావాదికః॥ ౨౨॥

తా॥ ఆకాశమండెఱుపడియున్న సంధ్యాకాలము తమకు మిక్కిలి బాధకరము
గనున్నందున పథికులూకాలము శీఘ్రముగ వెళ్ళునట్లు ప్రార్థించుచుండిరి. ఆసాయ
జ్ఞులమందు ధనికులు తమతమ ఇష్టజనులతోగూడ పాటలకుసుమ పరిమళితమైన
పవనమందుఁగూర్చుండి శుఖముననుభవించిరి. ౨౩.

మూ॥ భృష్టోభవస్ససురభిరజనీష్వాసాదితస్త్రోహీనః॥

సభవతిసాయజమల్ల్యారజనీష్వాసాదితస్త్రోహీనః॥ ౨౩॥

ప-వి॥ భృష్టః, భవః, ససురభిః, అజని, ఇష్వాసాత్, ఇతః, స్త్రః, హీనః,
సః, భవతి సాయజమల్ల్య, రజనీషు, ఆసాదితః, స్త్ర, రోహి, ఇనః. ౨౩.

వ్యా॥ (భృష్టఃఇతి) గ్రీష్మేజాతే, ఇష్వాసాత్-ధనుషః పుష్పలక్ష
ణాత్, హీనః, ససురభిః-వసన్తేనసహైవ, స్త్రః-కామః, ఇతోభవః-

అస్యాఃభూమేః, భృష్టోఽజని. సవస్తరః, సాయజమల్ల్యా- సాయస్తన
మల్లికయాహేతునా, రజసేషు - రాత్రిషు, ఆసాదితః-ప్రాప్తః, రోహి -
ప్రహోహభావోనా, ఇనోభవతి స్త్యునిశ్వర్యమలభతేత్యర్థః. ఇతఃఇతి-ఇదం
శబ్దాత్సచ్చమ్యాస్తసిః॥ ౨౩॥

తా॥ దినమందుస్థాధిక్యముచేత, తనకుల్లంభకమైన వస్త్రవైభవమును తన భను
పైని పుష్పమును శిథిలమయినందున మన్తకుండు హీనదశనొందెను. సాయంకాలము
గుటచే మల్లికుసుమములు వికసించినందున నాసహాయమువలనమన్తకుండు వృద్ధినింది
యైశ్వర్యముతుండాయెను. ౨౩.

మూ॥ కృశయాకృశానిశాసహసదుత్సవత్యాజితాశుభయా॥

ఆవీన్నద్యాజడిమజసదుత్సవత్యాజితాశుభయా॥ ౨౪॥

ప-వి॥ కృశయా, కృశా, నిశా, సహ, సదుత్సవత్యా, జితాశుభయా, ఆవీత్,
నద్యా, జడిమజసదుత్సవత్యాజితాశుభయా. ౨౪.

వ్యా॥ (కృశయేతి) కృశయా- - శుష్క జలత్యేన కృశయా,
సదుత్సవత్యా- పూజితప్రసవణయుక్తయా, అతపవ, జితాశుభయా-
విజితోష్ణనిమిత్తాశుభయా, నద్యాసహ కృశాసతీ, (జడిమజసదుత్సవ
త్యాజితాశుభయా) జడిమ్నా-శైత్యేన, జాతేన, సదుత్సవేన-పూజితేన
కల్యాణేన, త్యాజితమ్, శీఘ్రభయమ్- ఉష్ణనిమిత్తభయమ్, యయా
సాచసతీ, నిశా, తయా సహ, నద్యాసహైవ, న్యూన్ - మనుష్యాన్,
ఆవీత్-రక్షితవతీ. నదీనిశే ఉభేఅపి కృశేఅభూతామ్ ; స్వకాశేన్య
సత్యపి మనుష్యాంశ్చైరక్షితామిత్యర్థః. ఆవీదితి-అవతేయజ్జీ॥ ౨౪॥

తా॥ గ్రీష్మముచేత నదులలో నీళ్ళుతగ్గిపోయినవి. ఆనదులయందలి యూటలు
లన జనులు తమగ్రీష్మతాపమును బోగొట్టుకొనిరి. ఆకాలమందు రాత్రియు ప్రాశ్నమై
నది, ఆరాత్రులలో జనులు చందనకుసుమాదులచేవిహరించుచు తమతాపార్తినిశమింపఁ
జేసికొనిరి. ౨౪.

మూ॥ జగదియముభయ్యపిక్వశావిసోపకారాదపాదితాశఙ్కమ్॥

వసుమాంస్తుజీవనమసావిసోపకారాదపాదితాశఙ్కమ్॥ ౨౫॥

ప-వి॥ జగత్, ఇయమ్, ఉభయా, అపి, కృశా, వినా, ఉపకారాత్, అపాత్, ఇతాశఙ్కమ్, వసుమాన్, తు, జీవనమ్, అసా, ఇహః, అపకారాత్, అపాదిత, అశఙ్కమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (జగదితి) ఇయమ్-ప్రకృతా, నదీనిశాచ, ఉభయ్యపి, స్వయంకృశాఽపిసతీ, ఉపకారాద్విनाఽపి-ప్రత్యుపకారమన్తరేణాఽపి, ఇతాశఙ్కమ్-ఉష్ణేనప్రాప్తదుఃఖమ్, జగత్సర్వమ్, అపాత్-రక్షితవతిః, అసాతు ఇహః-సూర్యః, వసుమాన్-రశ్మిమాన్, అపకారాత్-జగదపకారాద్దేహిః, అశఙ్కమ్-నిశ్శఙ్కమ్, జీవనమ్-జలమ్, అపాదిత-ఆదత్తవాన్. చలాత్త్విహఃఽయమర్థోగమ్యతే - కృశయోనాదీని శయోరేవం జగద్రక్షన్త్యోరపి, ఇనశబ్దః-స్వామివాచీ, ఇనోఽపి, వసుమాన్-అధికవానపిన్, కేవలం లోకస్యాఽపకారాదేవకారణాత్, జీవనం అశనీయంహృతవానితి, ఉభయాతి-ఉభయశబ్దాత్ (౧)*సజ్ఞాయా అనయవేతయప్'. (౨) "ఉభాదుదాత్తోనిత్యమ్" ఇతితయపాఽయ జాదేశః. (౩) "టిడ్ధాణఞ్" ఇతిజీప్. అపాదితి (౪) "పారక్షణే" లజ్. ఇతాశఙ్కమితి-ఇతం అశమ్. యేనేతి బహువ్రీహిః. (౫) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్ - శంశబ్దస్య అవ్యయత్వాన్తకార శ్రవణమ్. అపాదితేతి-అపాజ్ పూర్వార్వాదదాతేర్లుజ్. ౨౫॥

తా॥ నదియు రాత్రియు తాము క్షీణదశనొందినను ప్రత్యుపకార నిరపేక్షము గనే జనుల తాపమునుబోగొట్టి వారినిరక్షించినవి. సూర్యుడు తాను వసుమంతుడై యుండి (అనగా-ధనవంతుడని క్లేష-సంపూర్ణకిరణుండని స్వభావార్థము) నిశ్శఙ్క

(౧) పా-మా-౫-౨-౪౨.

(౪) అదా-ప-స-అ.

(౨) పా-మా-౫-౨-౪౪.

(౫) పా-మా-౫-౪-౧౫౪.

(౩) పా-మా-౪-౧-౧౫.

ముగ జీవనమును (అనగా-జనుల అన్నపానాగులనని శ్లేష-జలమునని స్వభావార్థము) ఆపహరించి పరితాపజనకుడాయెను. ౨౧.

మూ॥ సుఖదాస్తదానిలోత్పలపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాస్తే॥

యాల్పాకల్పాస్తచసుఖపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాస్తే॥ ౨౨॥

ప-వి॥ సుఖదాః, తదా, అనిలోత్పలపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాః, తే, యా, అల్పాకల్పా, స్త, చ, సుఖపానీ, యోషా, ఇన్ద్రముఖీ, ఆస్తే. ౨౩.

వ్యా॥ (సుఖదాఇతి) (అనిలోత్పలపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాః) అని లః, ఉత్పలమ్, పానీయమ్, ఉషా - రాత్రిః, ఇన్ద్రః, ఇత్యేవమాద్యాః తేపదార్థాః, తస్మిన్కాలే, సుఖదాః అభవత్. కించ-యాయోషా, ఇన్ద్రముఖీ, సుఖపానీ - సుఖానాంరక్షణహేతుః, అల్పాకల్పా - పరిమితభూషణా, ఆస్తే, సాపి సుఖదేత్వర్థః. సుఖపానీతి (౧) "పారక్షణే" ల్యుట్॥

తా॥ అగ్రీకాలమంధు, మలయమారుతము, నల్లకలువ, ఉదకము, రాత్రి, చంద్రుడు, ఆభరణములను కొద్దిగనలబ్ధురించుకొనినచై చంద్రవదనురాలైన స్త్రీయును, ఈపదార్థములు జనులకు సుఖజనకములయెను. ౨౪.

మూ॥ హరిణాప్రభావజితరవిరుచిరాశిశిరోపచారేణ॥

గోత్రాక్షతానిరీతిరేవంరుచిరాశిశిరోపచారేణ॥ ౨౫॥

ప-వి॥ హరిణా, ప్రభావజితరవిరుచిరాశి శిరోపచారేణ, గోత్రా, క్షతా, నిరీతిః, ఏవమ్, రుచిరా, శిశిరోపచారేణ. ౨౬.

వ్యా॥ (హరిణేతి) (ప్రభావజితరవిరుచిరాశిశిరోపచారేణ) రవిరుచిరాశిః-ఆదిత్యతేజస్సమూహాః, తస్యశిరసా-అగ్రేణ, స్పృష్టేన, యః గవామ్, అపచారః-ఉష్ణనిమిత్తాపరాధః, యస్యప్రభావేనజితః, సతః ఖిక్తః, ఏవంవిధేనహరిణా, శిశిరోపచారేణ-స్నానపానాదిసాధనేన, గోత్రాగ్రవాంసమూహాః, నిరీతిః-నిరుపద్రవా, అతఏవ రుచిరా-చీప్తాచ, కృతా. గోతేతి (౨) "ఇనిత్రకట్యచక్ష్" ఇతిసమూహార్థేత్రప్రత్యయః॥ ౨౭॥

తా॥ ఆకౌలమందు గోకులవాసులగోవులు శ్రీకృష్ణునిమహిమచే, సూర్యకిరణములవలనఁగలిగిన గ్రీష్మబాధలేనివై, తటాకపరిసరములలోను నిబిడ చ్ఛాయలలోను జల్లనిగాలి వీచుచున్న ప్రదేశములలోను సంచరించుచున్నవై నిరాబాధముగ శ్రీకృష్ణునిచేరక్షింపఁబడినవి.

౨౭.

మూ॥ బృన్దావనంగవాంబుహుదూర్వామ్భాగాయదళితతాన్తికకమ్॥

స్వామీలత్యైమకృతసదూర్వామ్భాగాయదళితతాన్తికకమ్॥

ప-వి॥ బృన్దావనమ్, గవామ్, బహుదూర్వామ్భా, గాయదళితతాన్తికకమ్, స్వామీ, లత్యైమ్, ఆకృత, సదూర్వామ్, భోగాయ, దళితతాన్తికకమ్.

౨౮.

వ్యా॥ (బృన్దేతి)(బహుదూర్వామ్భా)బహ్వ్యః, దూర్వాః-శమ్పాణి, అమ్భాంసించయస్త్రితత్తథోక్తమ్. గాయదళితతాన్తికకమ్-గాయద్భిః, అభిభిః, తతమ్ - వితతమ్, అన్తికమ్-సమీపః, యస్యతత్తథోక్తమ్. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికవ్. (దళితతాన్తికకమ్) దళితా-చిన్నా, తాన్తిః-క్షయః, యస్త్రితత్తథోక్తమ్, పూర్వవత్కవ్. కమ్ - సుఖమ్, యస్త్రితద్దళితతాన్తికకమ్ ; సవంత్రివిధవిశేషణవిశిష్టం బృన్దావనం సహరిః, అకృత-కృతవాక్, కిమర్థమ్-గవాంభోగాయ. సకీదృశః-(సదూర్వామ్) సద్భావీ-పూజితాభ్యామ్, ఊరుభ్యామ్, యుక్తాయామ్, లత్యైమ్, స్వామీ, తస్యాస్వామీత్యర్థః. (౨) “స్వామీశ్వరాధిపతి” ఇత్యాదినాపత్యధ్యేకసప్రమా॥

౨౯॥

తా॥ సుందరావయవసంపన్నురాలైన లక్ష్మీదేవీకిఁ బ్రాణవాహుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడొ, గోవులసుఖాభివృద్ధికిఁజై బృన్దావనమును జలములచేతను గడ్డిచేతను సమృద్ధముగు నట్లును, నాల్గుప్రక్కలసుఖకరముగఁ దుష్టేదలు రహంకరించునట్లును సుఖమునకే విధమైన ప్రతిబంధకములేనట్లును సంకల్పించి యావిధముగఁజేసెను.

౩౦.

మూ॥ దేవేభ్యోబ్ధేజితరిపుసమరోమన్దాయతస్థేయః॥

తేనసుఖమవాప్యగవ్యాసమరోమన్దాయతస్థేయః॥

౩౧॥

ప-వి॥ దేవేభ్యః, అభ్యే, జితరిపుసమరః, మన్దాయ, తస్థే, యః, తేన, సుఖమ్, అవాప్య, గవ్యా, సమరోమన్దాయత, క్షేయః. ౨౯.

న్యా॥ (దేవేభ్యః) యోహారిః, జితరిపుసమరః- జితశత్రుయుద్ధః, అనురవిజయంకుర్వత్ అభ్యే, మన్దాయ-మథనాయ, దేవేభ్యః, తస్థే-ఆత్మానంప్రకాశితవాక్. తేనకృష్ణేన, స్థేయః- స్థిరతరమ్, సుఖమ్, అవాప్య-ప్రాప్య, గవ్యా-గవానమూహః, సమరోమన్దాయత-సమ్యక్ రోమంధంవ ర్తితవత్. దేవేభ్యః ఇతి-(౧) “శ్లాఘుహ్నుజ్ఞానాశపాంజ్ఞేష్వమానః” ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. తస్థ ఇతిలిట్. (౨) “ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ” ఇత్యాత్తనేపదమ్. అవాప్యేతి-(౩) “ఆప్లవ్యాప్తే” ఆజ్ఞాపూర్వః. తతశ్చసమాసాత్ త్వాప్రత్యయస్యల్యప్. గవ్యేతి-(౪) “ఖలగోరథాత్” ఇతియత్. సమరోమన్దాయ తేతి-(౫) “కర్షణోరోమన్దతపోభ్యాంవ ర్తిచరోః” ఇతికృజ్. తతోలజ్. స్థేయ ఇతి-స్థిరశబ్దాదీయసుక్. (౬) “ప్రియస్థిర” ఇత్యాది నాస్థాదేశః॥ ౩౦॥

తా॥ క్షీరాద్ధి మథనకాలమందసురులనుజయించి దేవతలకుఁ దనస్వరూపమునుఁ బ్రకాశింపఁజేసినవాఁడెవఁడో, ఆశ్రీకృష్ణునిచేతఁ గోవులురక్షింపఁబడినవై సుఖముగ నెదురువేయుచుండెను. ౨౯.

మూ॥ ఇహయస్య స్తిహియన్యారం స్తవనేశాఖినస్వశాఖాభిః॥
ప్రచ్ఛాయాన్ గచ్ఛన్ సారం స్తవనేశాఖినస్వశాఖాభిః॥ 30॥

ప-వి॥ ఇహ, యస్యన్తి, హి, యస్య, అరమ్, స్తవనే, శాఖినః, స్వశాఖాభిః, ప్రచ్ఛాయాన్, గచ్ఛన్, సః, అరం స్తవనే, శాఖినః, స్వశాఖాభిః. 30.

న్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ-లోకే, శాఖినః - వేదశాఖాధ్యాయినః, స్వశాఖాభిః-స్వాధీతాభిః వేదశాఖాభిః, యస్య స్తవనే, అరమ్ - అలమ్,

(౧) పా-నూ-౧-౪-౩౪.	(౪) పా-నూ-౪-౨-౫౦.
(౨) పా-నూ-౧-౩-౨౩.	(౫) పా-నూ-౩-౧-౧౩.
(౩) స్వాధి-ప-న-ఆ.	(౬) పా-నూ-౬-౪-౧౫౭.

యస్యస్తి-యత్నంకుర్వన్తి,నకృష్ణః, వనే, స్వశాఖాభిః-స్వవిటపాగైః,
ప్రచ్ఛాయా-ప్రకృష్టచ్ఛాయాయుక్తా, శాఖినః,గచ్ఛన్, అరంస్త-
క్రీడితవా. శాఖినఃశతి-శాఖాశబ్దస్య (౧) * ప్రీహ్యదిత్వాదినిః. అరం
స్తేతి-రమేల్-జ్. 30॥

తా॥ వైదికోత్తములు వేదములచేతనెవనిని స్తోత్రముఁజేయనవరతముయత్నిం
చుచున్నారో, ఆక్రీకృష్ణుఁడు అడవియందు నీడలుగల వృక్షములక్రింద సంచరించు
చుండెను. 30.

మూ॥ అథజగతిబహుళవితతవ్యాధౌతేనాభియాతాని।

మనసాగవాంకులానివ్యాధౌతేనాభియాతాని॥ 3౧॥

ప-వి॥ అథ, జగతి, బహుళవితతవ్యాధౌ, తేన, అభియా, తాని, మనసా,
గవామ్, కులాని, వ్యాధౌతేన, అభియాతాని. 3౧.

వ్యా॥ (అథేతి)అథకుతశ్చిత్కారణాత్, అస్మికాతే, బహుళ
వితతవ్యాధౌ-విస్తృతబహువిధజలాదివ్యాధికే,జగతినతి,తేన-కృష్ణేన,
అభియా-నిభక్యేన, తాని-గవాంకులాని,వ్యాధౌతేన-విశుద్ధేన, మన
సా,అభియాతాని-ప్రాప్తాని. తేషాంవ్యాధిపరిహారార్థం మనస్కారంకృత
వానిత్యర్థః. వ్యాధౌతేనేతి-విశుద్ధ్యర్థాద్ధానతేనాస్థా. ఉదిత్వాత్(౨)
“యస్యవిభాషా” ఇతిఇట్ ప్రతిపేక్షోవాచ్యః. (3) “చోచ్ఛ్వాశ్శూడ
నునాసికేచ” ఇత్యుత్. (౪) “ఏత్యేధత్యుట్సు” ఇతివృద్ధిః॥ 3౧॥

తా॥ ఒకానొకవృక్షు లోకమంతట గోవులకు అనేకవిధములైన వ్యాధులు
సంభవించినవి. అవృక్షు శ్రీకృష్ణుఁడుదీరుడై గోవుల కావ్యాధిరాకుండునట్లు తన శుభ
హృదయముచే ధ్యానించెను. 3౧॥

(౧) పా-నూ-౫-౨-౧౧౬.

(3) పా-నూ-౬-౪-౧౯.

(౨) పా-నూ-౨-౨-౧౫.

(౪) పా-నూ-౬-౧-౮౯.

మూ॥ కైలాసాదవద తంగత్వా మాహేశ్వరఃకోపి।

త్వదరిష్టుదధ స్తనస్సోజ్జత్వా మాహేశ్వరఃకోపి॥

30॥

ప-వి॥ కైలాసాత్, అవదత్, తమ్, గత్వా, మాహేశ్వరః, కోపి, అపి, త్వద-
రిష్టు, దధత్, మనః, సః, అజ్ఞ, త్వామ్, ఆహ, ఈశ్వరః, కోపి. 30.

వ్యా॥ (కైలాసాదిశి) కైలాసాదాగతఃకోపి మాహేశ్వరః, తమ్-
కృష్ణమ్, గత్వా ఏవమవదత్. తస్య తు నారా-అశ్లేఽతిసంబోధనే. త్వదరిష్టు-
తవశత్రుషు, కోపి-కోపయుక్తమ్, మనః, దధత్-ధారయన్, ఈశ్వరః-
మహాదేవః, త్వమాయా॥ 30॥

తా॥ ఆకాలమందిటుండగాఁ కైలాసమునుండి రుద్రుని సూతయొక్క డువచ్చి
“అప్పా! రుద్రుఁడు నీశత్రువులమీఁద మిక్కిలి కోపముకలవాఁడై నీకొకమాటచెప్పి
పంపెను” అని కృష్ణునియొద్దఁజెప్పెను. 30.

మూ॥ కలిరితి కిలాత్రజాతో విరోచనస్య సుర స్తనయః।

దైత్యకులస్య రుచాజిత విరోచనస్య సుర స్తనయః॥

33॥

ప-వి॥ కలిః, ఇతి, కిల, అత్ర, జాతః, విరోచనస్య, ఆసురః, తనయః, దైత్య-
కులస్య, రుచా, జిత విరోచనస్య, ఆసుః, అస్తనయః. 33.

వ్యా॥ (కలిరితి) కిలశబ్దవిధిహేయ, విరోచనస్య - విరోచననా
మోక్షసురస్య, తనయః, పురాకలిరితినామధేయవాన్, అత్రలోకే
జాతః కిల. కీదృశస్య విరోచనస్య, రుచాజితవిరోచనస్య - తేజసా విజితా
దిత్యస్య. కీదృశః సకలిః - దైత్యకులస్య అసురకులస్య, ఆసుః - ప్రాణ
భూతః, అస్తనయః-త్యక్తనీతిః, “అస్తరిక్షుమసుమ్” ఇత్యాదిదశకానాద
సుశబ్దస్త్యైకవచన ప్రయోగోపపత్తిః॥ 33॥

తా॥ రుద్రుఁడు చెప్పినమాటయేమన్న—మూర్ఖునికంటె మిక్కిలి తేజోవం-
తుఁడై, అసురులనుఁ బ్రాణభూతుఁడై, విరోచనునికె గొడుగు కలియనువాఁడొకఁడు
ముందీలోకముందుఁ జుట్టినవాఁడుకాదు. 33.

మూ॥ అజనివనేభవ్యమునామ స్తథతరుణాయమానేన॥

చేత్తన్యోయోభవతామ స్తథతరుణాయమానేన॥ ౩౪॥

ప-వి॥ అజని, వనే, భువి, అమునా, మస్తథతరుణా, అయమానేన, చేత్తవ్యః, యః, భవతా, మస్తథతరుణాయమానేన. ౩౪.

వ్యా॥ (అజనీతి) అమునా - కలినామ్నానురేణ, భువి-భూమా, అయమానేన - గచ్ఛతా, వనే, మస్తథతరుణా - కపిత్థవృక్షేణ, అజని, † కపిత్థోజాత ఇత్యర్థః-యః మస్తథతరుః - కపిత్థతరుః, భవతా చేత్తవ్యః, కీదృశేనభవతా - మస్తథతరుణాయమానేన - మననాభ్యయువవదాచరతా, తరుణమస్తథసదృశకాన్తినా ఇత్యర్థః-అజనీతేభావే లుజ్. (౧) “అజనివన్యోశ్చ” ఇతివృద్ధిప్రతిషేధః॥ ౩౪॥

తా॥ ఆకలియనునాడు ఇప్పుడు ఈభూలోకమందు వెలగచెట్టై పుట్టియన్నాడు. ఆచెట్టును, మస్తథునివంటి నీవు విలగఁగొట్టవలయును. ౩౪.

మూ॥ తంజాతమటవ్యాం యమసహజాయాదక్షిణాహీనమ్॥

వృణుతేలతాస్తుభూత్వా సహజాయాదక్షిణాహీనమ్॥ - ౩౫॥

ప-వి॥ తమ్, జాతమ్, అటవ్యామ్, యమసహజాయాః, దక్షిణా, అహీనమ్, వృణుతే, లతాః, తు, భూత్వా, సహ, జాయాః, దక్షిణాః, హి, ఇనమ్. ౩౫.

వ్యా॥ (తమితి)యమసహజాయాః - యమస్యస్వసుః, యమునాయాః, దక్షిణా-దక్షిణస్యాందిశి, అటవ్యాంజాతమ్, అహీనమ్-హనిరహితమ్, తమ్ - కలిదైత్యమ్, ఇనమ్ - భర్తారంసస్తమ్, తదీయాః జాయాః, దక్షిణాః-ప్రగల్భాః, లతాః-వల్యోభూత్వా, సహ-సహితాః, వృణుతే-భజన్తి. దక్షిణేతి (౨) “దక్షిణాదాచ్” ఇత్యాచ్॥ ౩౫॥

(౧) పా-నూ-౨-౩-౩౫.

(౨) పా-నూ-౫-౩-౩౬.

† (పా) తద్భావేనజాత ఇత్యర్థః.

తా॥ ఆకలియను నసురుఁడు యమనానదియొక్క దక్షిణతీరమందున్న యడవి లో వెలగ చెట్టై పుట్టియున్నాఁడు. వానిభార్యలు నావనమందు తీగలై పుట్టి వానితోఁ గూడ నేయున్నారు.

3౫.

మూ॥ ఫలితేత్రజనోభ క్తేమితరోగోవత్సలక్షణతః!

అనుయూత్యసురగణశ్చ తేమితరోగోవత్సలక్షణతః॥

3౬॥

ప-వి॥ ఫలితే, అత్ర, జనః, భక్తే, అమితరోగః, వత్సల, లక్షణతః, అనుయూతి, అసురగణః, చ, తమ్, ఇతరః, గోవత్సలక్షణతః.

3౬.

వ్యా॥ (ఫలితఇతి) భక్తజనే, వత్సల-స్నేహిణ ! అత్ర-అస్మిన్, కపిత్థవృక్షే, ఫలితే, లక్షణతవన, నరః-జనః, అమితరోగః - అపరిమిత వ్యాధిభక్షవతి. కించ, తమ్ - తరుమ్, ఇతరోఽసురగణశ్చ, అనుయూతి- అనుసరతి. కథమ్ - గోవత్సలక్షణతః - గోరూపేణవత్సరూపేణ, సః వనే తమనుసృత్య వసతీత్యర్థః॥

3౬॥

తా॥ ఓ ! భక్తవత్సల ! మఱియు నాచెట్టులోఁపండుపండినప్పుడే జనులందఱు నమితరోగముల కలవారగుచున్నారు. అయసురరూపియైన వృక్షమును ఇతరులైన కొందఱగురులు గోరూపములను వత్సరూపములనుభరించి యనుసరించుచున్నారు.

మూ॥ సతుతవసహగోవత్సైహాస్తవ్యోమన్యమానస్య।

యస్యకిలేహోఛ్చాయోహస్తవ్యోమన్యమానస్య॥

3౭॥

ప-వి॥ సః, తు, తవ, సహ, గోవత్సైః, హస్తవ్యః, మన్యమానస్య, యస్య, కిల, ఇహ, ఉచ్చాయః, హస్త, వ్యోమని, అమాన్, అస్య.

3౭.

వ్యా॥ (సత్వితి) సతు కపిత్థః, గోవత్సైః - గోరూపైః వత్స రూపైశ్చ ఇతరైరసురై స్సహ, మన్యమానస్య - సకలజనసమ్మతస్య, సర్వజ్ఞస్య, తవహస్తవ్యః, యస్య-అస్యకపిత్థస్య, ఉచ్చాయః, ఇహ వ్యోమని - ఆకాశే, అమాన్ - అమితః, కిలేత్యైతిహ్యే. తవేతి

తా॥ ఆకలియను నసురుఁడు యమనానదియొక్క దక్షిణతీరమందున్న యడవి
లో వెలగ చెట్టై పుట్టియున్నాఁడు. వానిభార్యలు నావనమందు తీగలై పుట్టి వానితోఁ
గూడ నేయున్నారు. 3౦.

మూ॥ ఫలితేత్రజనోభ క్తమితరోగోవత్సలక్షణతః।

అనుయ్యాత్మసురగణశ్చ తమితరోగోవత్సలక్షణతః॥ 3౧॥

ప-వి॥ ఫలితే, అత్ర, జనః, భక్తే, అమితరోగః, వత్సల, లక్షణతః, అనుయ్యాతి,
అసురగణః, చ, తమ్, ఇతరః, గోవత్సలక్షణతః. 3౨.

వ్యా॥ (ఫలితఇతి) భక్తజనే, వత్సల-స్నేహిత్ ! అత్ర-అస్మిత్,
కపిత్థవృక్షే, ఫలితే, లక్షణతవన, నరః-జనః, అమితరోగః - అపరిమిత
వ్యాధిభక్షవతి. కించ, తమ్ - తరుమ్, ఇతరో-సురగణశ్చ, అనుయ్యాతి-
అనుసరతి. కథమ్ - గోవత్సలక్షణతః - గోరూపేణవత్సరూపేణ, సః
వనే తమనుసృత్య వసతీత్యర్థః॥ 3౩॥

తా॥ ఓ ! భక్తవత్సల ! మఱియు నాచెట్టులోఁపండుపండినప్పుడే జనులందఱు
నమితరోగముల కలవారగుచున్నారు. అయసురరూపియైన వృక్షమును ఇతరులైన
కొండఱగురులు గోరూపములను వత్సరూపములనుభరించి యనుసరించుచున్నారు.

మూ॥ సతుతవసహగోవత్సైహస్తవ్యోమన్యమానస్య।

యస్యకిలేహోచ్చాయోహస్తవ్యోమన్యమానస్య॥ 3౪॥

ప-వి॥ సః, తు, తవ, సహ, గోవత్సైః, హస్తవ్యః, మన్యమానస్య, యస్య,
కిల, ఇహ, ఉచ్చాయః, హస్త, వ్యోమని, అమాన్, అస్య. 3౫.

వ్యా॥ (సత్వితి) సతు కపిత్థః, గోవత్సైః - గోరూపైః వత్స
రూపైశ్చ ఇతరైరనురై స్సహ, మన్యమానస్య - సకలజనసమ్మతస్య,
సర్వజ్ఞస్య, తవహస్తవ్యః, యస్య-అస్యకపిత్థస్య, ఉచ్చాయః, ఇహ
వ్యోమని - ఆకాశే, అమాన్ - అమితః, కిలేత్యైతిహ్యే. తవేతి

(౧) “కృత్యానాంక ర్రివా” ఇతి షష్ఠీ. మన్యమాన స్యేతి-సమృత్యథా-
న్తస్యతేః కర్తృణానామ్. జ్ఞానాభాద్వాక ర్తరి. అమానితి (౨) “మా
మానే” అదాదిశ్చత్రస్త్యః సమ్మోసమాసః॥ 32॥

తా॥ ఆకపిథాసురుని మహిమ అన్తరిక్షమంతట వ్యాపించి యమితముగ పర్థిం
చున్నది. సర్వజ్ఞుడవైననీవు, వానిని వానిననుసరించియున్న గోవత్ససురులను
సంహరింపవలయును. 32.

మూ॥ ప్రమథేనై వమచకథత్ప్రమథనతస్సన్తహదేవః॥

హరిరవ్యరిరంసతతత్ప్రమథనతస్సన్తహదేవః॥

33॥

ప.వి॥ ప్రమథేన, ఏవమ్, అచకథత్, ప్రమథనతః, సన్, మహాదేవః, హరిః,
అపి, అరిరంసత, తత్ప్రమథనతః, సన్తహః, దేవః. 33.

వా॥ (ప్రమథేనేతి) ప్రమథనతః-ప్రమథైగ్జ్జైః, నతః-నమ
స్కృతః, సన్ - పూజ్యః, మహాదేవః-హరిః, కేనచిత్ప్రమథేన, ఏవమ్-
యథోక్తమ్, కృష్ణాయాచకథత్. అచకథదితి (3) “కథవాక్యప్రబ
ధే” అదస్త్యః. చురాదిత్వాణిచ్, లుజ్. అగ్లోపిత్వావభ్యాసస్య సన్వద్భా
వాభావః. ప్రమథేనేతి కరణేత్పతీయా. ఏవంకథయిత్వా ప్రమథే గతే,
హరిరపి, సన్తహః - ఉత్తమతేజాః, దేవః - పరమేశ్వరః, తత్ప్రమథ
నతః - తస్య - కపిత్థస్య, ప్రమథనేన, ఛేదనేన, అరిరంసత - రన్తుమై
చ్ఛత్. రమేస్సన్, లజ్. (౪) “పూర్వవత్సనః” ఇత్యాత్తనేపదమ్॥ 34॥

తా॥ ప్రమథగణాధిపతియైన మహాదేవుడు తనభృత్యుడైన యొకప్రమథుని
చేత శ్రీకృష్ణునికీట్లు తెలియపఱచెను. మహాతేజస్వియైన శ్రీకృష్ణుడును నావెలగచెట్లు
నుబడఁగొట్టి క్రీడించుటకిచ్చయించెను. 34.

మూ॥ సవనంయయాసవల్లవచమూరవోయన్ని వేశస్య॥

వచనంహరినశశ్శాచమూరవోయన్ని వేశస్య॥

35॥

(౧) అదా-ప-స-అ.

(౨) చురా-ఉ-స-సే.

(3) పా-నూ-౧-౩-౬౨.

(౪) పా-నూ-౨-౩-౭౧.

ప-వి॥ సః, వనమ్, యయా, సవల్లవచమూరవః, యన్, ఇవ, ఈశస్య, వచనమ్, హరిః, న, శక్తాః, చమూరవః, యన్నివేశస్య. 3౯.

వ్యా॥ (సఇతి) సఃహరిః, సవల్లవచమూరవః- రిపువధోద్యోగ హృష్టవల్లవసేనానినాదసహితః, ఈశస్య - హరస్య, వచనమ్, యన్- స్రాక్షువన్, అనుతిష్ఠన్నివ, వసంయయా. స్వయమేవ భూభారావతరణే ప్రవర్తమానోఽపిహరస్యవచనేనతత్కుర్వన్నివ తద్వచనానంతరమేవాఽవగచ్ఛన్నిత్యర్థః. కీదృశంవనమ్-యన్నివేశస్య-యస్య, వనస్య ప్రవేశస్య, చమూరవః-హరిణాః, నశక్తాః. ఆసురగోవత్సేభ్యోభయాదిత్యర్థః॥ 3౯॥

తా॥ జగద్రక్షణార్థమై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుడు, ఆరుద్రవచనముననుస్థించు బానివలె, అసురభయముచే హరిణములకుఁగూడ సంచరించుట కశక్యమైన యావనమందుఁ బ్రవేశించెను, అతనితోఁగూడ గోవులును పెద్దకేకలువేయుచువెళ్ళిరి. 3౯. మూ॥ దూరాత్సతంకపితౄయోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్।

ఐక్షతేభిభ్రాదిఃపులంయోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్॥ ౪౦॥

ప-వి॥ దూరాత్, సః, తమ్, కపిత్థమ్, యోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్, భిభ్రాత్, విపులమ్, యః, జనమ్, ఆత్రాయత, స్కన్ధమ్. ౪౦.

వ్యా॥ (దూరాదితి) సఃహరిః, తమ్ - కపిత్థమ్, యోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్ - యోజనప్రమాణ విస్తీర్ణకవిటపమ్, దూరాదైక్షత. హరిరేనవిశేష్యతే. యః, విపులమ్ - విశాలమ్, స్కన్ధదేశమ్, భిభ్రాత్ - భిభ్రాణః, జనమ్- లాకికమ్, ఆత్రాయత-రక్షితవాన్॥ ౪౦॥

తా॥ జగద్రక్షణుడై విశాలమైన భుజమాలములుగల శ్రీకృష్ణుడు అవనమందు నొక్కొకయోజనము విస్తరించుచున్న యొక్కొకశాఖగల అకపిత్థవృక్షమును దూరమునుంచి మాచెను. ౪౦.

మూ॥ వీక్ష్యాభితోసురగణందృశ్యస్తరురూపమానేన।

గోపాస్సప్లుతియాన్తోదృశ్యస్తరురూపమానేన॥ ౪౧॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, అభితః, అసురగణమ్, దృశ్యమ్, తరురూపమానేన, గోపాః, ప్లుసతి, యాస్తః, అదృశ్యస్త, రురూపమానేన. ౪౧.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) తత్రవనే, అభితః, తరురూపమానేన-వృక్ష రూపపరిచ్ఛేదేన, దృశ్యమసురగణం వీక్ష్య గోపాః హవేణ, సప్లుతీ-ఉత్ప్లవనసహితం యథాభవతితథా, యాస్తః, రురూపమానేన, సారణ్ణా దృశ్యేన, అదృశ్యస్త॥ ౪౧॥

తా॥ ఆయరణ్యమందంతట వృక్షరూపులైయున్న యసురులనుజూచి గోవులు సంతోషముచే లేడలవలె నెనుఱుచుఁ బోవుచుండిరి. ౪౨.

మూ॥ తంకపటగోగణోగాత్కోపచితోవాహవత్సమయీ।

అపిపరిషత్తత్రభయంకోపచితోవాహవత్సమయీ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ తమ్, కపటగోగణః, అగాత్, కోపచితః, వాహవత్, సమయీ, అపి, పరిషత్, తత్ర, భయమ్, కా, ఉపచితా, ఉవాహ, వత్సమయీ॥ ౪౩.

వ్యా॥ (తమితి) కపటగోగణః - ఛద్దనాగోరూపోఽస్తరగణః, కోపచితః- కోపేన-రోషేణ, చితః-ప్రచితః, సమయీ భూత్వా-దకమత్యం గత్వా, తమ్ - హరిమ్, వాహవత్ - అశ్వవత్, శీఘ్రమగాత్. ప్రాప్తవాక్, నకేవలం తేషామేవనిర్భయమ్; తత్రఖిలు వత్సమయ్యపి పరిషత్, ఉపచితా-సమృద్ధాసతీ, కానామ, భియమ్-భీతిమ్, ఉవాహా? నకాఽపి. సర్వాప్యాసురగోవత్సపరిషత్ భయం నవహతిస్తేత్యర్థః॥ ౪౩॥

తా॥ అప్పుడా శ్రీకృష్ణునిజూచి యచ్చటనున్నయసురావేశముగల గోవులు కోపయుక్తములై నిర్భయముగ శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱ నతివేగముగవచ్చినవి. ఆయరణ్యమందున్న యసురావిష్టులైన దూడలునూడ కొంచెమును భయములేమండనుండినవి. ౪౩.

మూ॥ అనిహన్తుం తేష్వాసురభావాత్సకమప్యయంతదానై పీత్ ।

తస్యైవౌఘలేషూద్భావాత్సకమప్యయంతదానై పీత్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ అనిహస్తుమ్, తేషు, ఆసురభావాత్, సః, కమ్, అపి, అయమ్, తదా, న, ఐషీత్, తస్య, షీపన్, ఫలేషు, ఉద్యాః, వాత్సకమ్, అప్యయమ్, తదా, అనైషీత్.

వ్యా॥ (అనిహస్తుమితి) సోఽయమ్ - కృష్ణః, తేషు - గోవత్సేషు కమసితదా అనిహస్తుమ్, నైషీత్ - నేచ్ఛతిన్తు, కస్తాత్ - ఆసురభావాత్, తేషామసురయోనిత్వాదిత్యర్థః. తత్ - తస్మాత్, ఉద్యాః - ఉచ్చితతేజాస్సుక, తస్య - కపిత్థస్య, ఫలేషు, వాత్సకమ్ - వత్సానాం సమూహమ్, షీపన్, అప్యయమ్ - చురణమ్, అనైషీత్ - ప్రాపితవాన్, ఐషీదితి ఇచ్ఛతేయజ్ - ఉద్యాః ఇతి సకారాన్తేన భాశ్చదేన బహువ్రీహిః. వాత్సకమితి (౧) “గొత్తోఁగొప్ప” ఇత్యాదినాసామూహికోవుష్ణః॥

౪౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడసురావిష్టములైన యాగోవులలో నొకదానినైనను చంపకుండ విడుచుటకు ఇచ్ఛయింపలేదు. ఆవెలగపండ్లమీఁదనాదూడలను విసిటికొట్టియనుచులను జంపినేసెను.

౪౩.

మూ॥ కృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాని గ్రాహితరుజాని॥

వత్సకులాన్యవతన్వైః ఫలకాని గ్రాహితరుజాని॥ ౪౪॥

ప-వి॥ కృష్ణగృహీత శ్రోణీఫలకాని, గ్రాహితరుజాని, వత్సకులాని, అపతన్, యైః, ఫలకాని, గ్రాహితరుజాని.

౪౪.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) (కృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాని) కృష్ణేనగృహీత శ్రోణీ ఫలకావమాంతానితథోక్తాని. ఫలకాకారాః విఫులాః, శ్రోణ్యః - జఘనాని, శ్రోణీఫలకా ఇత్యుచ్యన్తే. ఏవంకృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాన్యత్ షీప్తాని వత్సకులాని, గ్రాహితరుజాన్యభవన్. రుజా-రోగః, గ్రాహితా - ప్రాపితా, రుజా - యోస్తానితథోక్తాని, భగ్నాన్యభవన్నిత్యర్థః. తాన్యేవవిశేష్యన్తే. యైర్వత్సకులైః, కరణైః - గ్రాహితరుజాని - కపిత్థవృక్షజాతాని,

ఫలకాని-విషమయత్వేనకత్తితానిఫలాని, ఆపతక. రుజాశబ్దః-(౧) * భి
దాఽషుప్తవ్యః. ఫలకానీతి ఫలశబ్దాత్ (౨) “కుత్సిత” ఇతికః॥ ౪౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు దూడలయొక్క విశాలములైన పుష్పభాగములనుబట్టి యెత్తి
వెలగపండ్లమీఁద విసిరికొట్టఁగా నావెలగపండ్లయొందున్న యసురులును చచ్చి
క్రిందఁబడిరి. వత్సరూపులైన యసురులును శచ్చిపడిరి. ౪౪.

మూ॥ వత్సఫలాన్యస్థదసావన్యోన్యస్యైవమదకనతః॥

జన్తుఃపలాయతశిశూన్వన్యోన్యస్యైవమదకనతః॥ ౪౫॥

ప-వి॥ వత్సఫలాని, ఆస్థత్, అసా, అన్యోన్యస్య, ఏవమ్, అర్దనతః, జన్తుః,
పలాయత, శిశూన్, వన్యః, న్యస్య, ఏవ, మర్దనతః. ౪౫.

వా॥ (వత్సేతి) ఏవమ్, అసా - కృష్ణః, వత్సఫలాని - ఆసుర
వత్సాన్ కపిత్థఫలానిచ, అన్యోన్యస్య అదకనతః-పరస్పరసంపీడనేన,
ఆస్థత్ - ఊష్మనాన్. ఏవంమహాతికదనేవ రమానే, వన్యోమృగాఽకో
జన్తుః, భయాత్ స్వశిశూనపి-న్యస్యైవ, తదనాదరేణ పరస్పరమథనం
కృత్వా, పలాయత- అన్ధతి-ఉక్తాదక్రియా. పలాయతేతి-పరాపూర్వా
దయతేలజ్ (3) “ఉపసగన్తాయతే” ఇతిలత్వమ్॥ ౪౫॥

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆసురావేశముగల వెలగపండ్లమీఁద నసురావేశము
గల దూడలనువిసిరికొట్టివంగున పండ్లచెబ్బలచేత దూడలును దూడలచెబ్బలచేతపండ్లును
చచ్చిపడినవి. దీనినిజూచి భయపడి యాయడవియందున్న మృగములు తమతమ వత్స
ములను వదలిపెట్టి యొకదానిమీఁదనొకటిపడి పటిగిడెను. ౪౫.

మూ॥ దదృశుగోపావిటపంనిభజ్జాయస్తంవినాదయస్తన్తమ్॥

వత్సగణంక్షీప్తాన్వంహోనిభజ్జాయస్తంవినాదయస్తన్తమ్॥ ౪౬॥

ప-వి॥ దదృశుః, గోపాః, విటపమ్, నిభజ్జాయస్తమ్, వినాదయమ్, తమ్, తమ్,
వత్సగణమ్, క్షీప్తాన్, అంహోనిభమ్, జయస్తమ్, వినాదయస్తమ్, తమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (దదృశురితి) తంతంకవిత్తస్యవిటపమ్, వినాదయమ్ - ద
యారహితం యథాతథా, నిభజ్జయస్తమ్ - నితరాం భగ్నంకువకా
స్తమ్ అంహోనిభమ్ - పాపసదృశమ్, వత్సగణంక్షిప్తాన్ - జయస్తమ్,
ఏనంవత్సగణం వినాదయస్తం తంహరింగోపాదదృశుః॥ ర౬॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు నిర్దయుడై దూడలనెత్తి కొట్టునప్పుడు ఆదూడలఱుచుచుం
డెను. ఆదూడలచెట్టులచేనావెలగచెట్టుయొక్కకొమ్మలువిరిగిపడెను. ఇట్లువిజయమునొం
దియున్న శ్రీకృష్ణుని గోవులుచూచిరి. ర౬.

మూ॥ లీలాంసనిహతజగదఘకల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్॥

హరిరాశ్రయన్తుదమధాత్మల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్॥ ర౭॥

ప-వి॥ లీలామ్, సః, నిహతజగదఘ కల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్, హరిః, ఆశ్ర
యన్, మదమ్, అధాత్, కల్పద్రుమవత్, సగోత్రాణామ్. ర౭.

వ్యా॥ (లీలామితి)(నిహతజగదఘకల్పద్రుమవత్సగోత్రాణామ్)
జగదఘకల్పానామ్ - జగత్పాపసదృశానామ్, అనురాణామ్, ద్రుమ
లతానాం వత్సనాం గవాంచత్రాణాం నిహతంయమూసాతఘోక్తా. ఈ
దృశీంలీలాం ఆశ్రయన్ కల్పద్రుమవత్ ఇష్టార్థప్రదః, సః-హరిః, సగో
త్రాణామ్-గోపానామ్, మదమ్-హషణమ్, అధాత్-అకరోత్॥ ర౭॥

తా॥ జగత్తుయొక్క పాపమే మూర్తీకరించినచ్చినట్లున్న యనురావిష్టములైన
వెలగచెట్లు దూడలు గోవులు మొదలైనవానికి వినాశకరందైన లీలనవలంబించి, ఆశ్ర
తులకు సకలాభీష్టప్రదుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోవులకానద్దజనమఁడాయెను. ర౭.

మూ॥ తత్రవనేస్తసమస్తస్తమ్బేరమతోద్యతోగహనమ్॥

ఇన్ద్రమతిప్రతిచాసౌస్తమ్బేరమతోద్యతోగహనమ్॥ ర౮॥

ప-వి॥ తత్ర, వనే, అస్తసమస్తస్తమ్బేరమతః, ఉద్యతః, అగహనమ్, ఇన్ద్రమ్,
అతి, ప్రతి, చ, అసౌ, స్తమ్బేరమతః, ద్యతః, గహనమ్. ర౮.

వ్యా॥ (తత్రేతి) అసౌహరిః, అస్తసమస్తస్తమ్బే - ఓ ప్తసమ
స్తస్థావరే, తత్రవనే, అరమత-క్రీడితవాక్. ఉద్యతఇతితస్యైవవిశేషణమ్

క్రీడాయాముద్యత ఏవ భూత్వా క్రిడితవానిత్యర్థః. పునరపిసవ విశేష్యతే. అగహనమ్ - పర్యతఘాతినమ్, ఇద్ద్రమతి - తమతిక్రమన్ని త్యర్థః. (౧) “అతిరతిక్రమణేచ” ఇతికర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా; (౨) “కర్తృప్రవచనీయయ్యుక్తేద్వితీయా”. పునరపి సవవిశేష్యతే. గహనమ్ - వనమ్, ద్యతః-ఖడ్గాయతః, స్తమ్బేరమతః-ప్రతి-గజస్యప్రతినిధిరిత్యర్థః. (3) “ప్రతిఃప్రతినిధిప్రతిదానయోః” ఇతికర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. (౪) “ప్రతినిధిప్రతిదానేచయస్తాత్” ఇతిపశ్యామి. (5) “ప్రతియోగేపశ్చమ్యాస్తసిః” ఇతితసిః. అగహనమితి - అగం హతవానితి విగృహ్య సుశ్శేపే క్విప్. (౬) బ్రహ్మభూణాది సూత్రే ఉపపదనియమపక్షస్యాతీవాస్థానకార్యతా, తమోహః, పాపహఃఇత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ ||

తా|| పర్యతముల పక్షములనుబడఁగొట్టిన ఇంద్రునికంటె నతిపరాక్రమశాలియైన శ్రీకృష్ణుఁడు విహరింప నుద్యమించి, వనభంగముచేయుచున్న మత్తగజములవలె నావ నమందున్న యసురావిష్టములైన చెట్లనన్నింటినిబడఁద్రోసి విహరించెను. ౪౮.

మూ|| యాకృతగోతరుజీవితమోషామాసత్వశేషేణ|

అటవీసవహ్నినాతామోషామాసత్వశేషేణ||

౪౯||

ప-వి|| యా, కృతగోతరుజీవితమోషా, అమా, సత్వశేషేణ, అటవీష్, సః, వహ్నినా, తామ్, ఓషామాస, తు, అశేషేణ. ౪౯.

వ్యా|| (యేతి) యా-అటవీ, (కృతగోతరుజీవితమోషా) గవాం తరూణాంచ జీవితస్య, మోషః-అపహరః, కృతోయస్యాంసాతఘోక్తా, తామటవీగోతరువ్యతిరిక్తేన, సత్వశేషేణ - జన్తన్తరేణ, అమా-సహ, అశేషేణ-నిశ్శేషమ్, వహ్నినా, సః-హరిః, ఓషామాస-దగ్ధవాన్ ||

(౧) పా-సూ-౧-౪-౯౫.

(౨) పా-సూ-౨-౩-౮.

(3) పా-సూ-౧-౪-౯౨.

(౪) పా-సూ-౨-౩-౧౧.

(౫) పా-సూ-౫-౪-౪౪.

(౬) పా-సూ-౩-౨-౮౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడావనమందలి వృక్షములను గోవులను నొకదానిచే నొకదానిని గొట్టి నశింపఁజేసి పక్షిసయ-వనమందున్న మృగములతోఁగూడ నావనమును సంపూర్ణముగా నిష్పంచేతఁ గాల్చివేసెను. ౪౯.

మూ॥ సాంవ ర్తణవాధాక్షీ త్రదాశ్రయాశోభితోద్యోగే॥
ధూమేధ్వజేనిజేచితః స్తదాశ్రయాశోభితోద్యోగే॥ ౫౦॥

ప-వి॥ సాంవ ర్తః, ఇవ, అధాక్షీత్, తిత్, ఆశ్రయాశః, అభితః, ద్యోగే, ధూమే, ధ్వజే, నిజే, అర్చితః, తదాశ్రయా, శోభితా, ఉద్యోగే. ౫౦.

వ్యా॥ (సాంవ ర్తణి) హరిణా తత్ర వనేషీ ప్తః, ఆశ్రయాశః- అగ్నిః ; సాంవ ర్తణ - ప్రళయానలఇవ, తద్వనమ్ అభితః- సర్వతః, అధాక్షీత్ - దగ్ధవాక్. దహతశ్చ తస్య, ధూమే-ధూమనామ్ని, నిజే ధ్వజే, ద్యోగే - ఆకాశగోసతి, తదాశ్రయా-అగ్నాశ్రయా, అచితః- జ్వాలా, ఉద్యోగే- మహత్యారమ్భసమయవన, శోభితా॥ ౫౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునిచే నితీ ప్తమైనయగ్ని, ప్రళయాగ్నివలె నభివృద్ధమై యావన మునుదరించెను. అయిన్నివలనఁగలిగిన ధూమము పైకిలేచిధ్వజమువలె నాకాశమందు శోభించెను. ౫౦.

మూ॥ స్పృష్ట్యాదుప్తతరోః కిల వియతోదోషాకరస్య దహనేన॥
ముచజసిః కృష్ణాఖ్యస్యావియతోదోషాకరస్య దహనేన॥ ౫౧॥

ప-వి॥ స్పృష్ట్యా, గుప్తతరోః, కిల, వియతః, దోషాకరస్య, దహనేన, ముచో అజని, కృష్ణాఖ్యస్య, అవియతః, దోషాకరస్య, దహనేన. ౫౧.

వ్యా॥ (స్పృష్ట్యాది) దుప్తతరోః కిల అస్య కసిత్థస్య, స్పృష్ట్యా- స్పృశేణ, హేతునా, దోషాకరస్య - దోషాస్పృశీభూతస్య, వియతః- ఆకాశస్య, దహనేన - దాహకరిణేన ద్వాదేణ, కృష్ణాఖ్యస్య, దోషాకరస్య - చంద్రస్య, అవియతః-చంద్రా నరవర్ణయమగచ్ఛతః, అతుయితః, ముత-ప్రీతిః, దహనేన - అగ్నినా, అజని-జనితా. అనేన జ్వలనస్య ఆకాశవ్యాప్తికథనేనాఽతి ప్రజ్వతిత్వమచ్యతే. ఆకాశవి శోధనస్య చంద్రస్వియత్వాత్ ఆకాశవిశోధనేన ప్రీయమాణస్యహారేః

చంద్రోత్పంశూప్యతే. అజనీతి జనేభ్యాస్తాత్ కమణిబుజ్. ౧ “జనీ, జ్ఞామ్, ప్ల, ను,” ఇత్యాదిసామిత్వాత్ హృస్వత్వమ్. అవియదితి-విపూర్వాదిణః శత్రస్తస్య నభోసమాసః॥ ౧౧॥

తా॥ అగ్ని, దుష్టమైన వెలగచెట్ల స్పర్శముచేత దుష్టమైన యాకాశమంతట వ్యాపించి యాకాశమును దనస్పర్శముచే శుద్ధిచేసినందున శ్రీకృష్ణచంద్రుడు సం తోషించెను. ౧౧.

మూ॥ సజ్జల్పాత్తస్యభివృద్ధిమదధికాన్తికాసారమ్॥

అజనివసంత్యకృతాసావృద్ధిమదధికాన్తికాసారమ్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ సజ్జల్పాత్, తస్య, అభిమ్, వృద్ధిమదధికాన్తికాసారమ్, అజని, వసమ్, తు, ఆకృత, అసా, ఋద్ధిమత్, అధికాన్తికాసారమ్. ౧౨.

వ్యా॥ (సజ్జ-ల్పేతి) తస్య-కృష్ణస్య, తద్వనపరిష్కారోత్సక్తస్య, తత్తణజాత్సజ్జల్పాత్, అభిమ్-ఆకాశమ్, (వృద్ధిమదధికాన్తికాసార మజని) వృద్ధిమాన్, అధికః, అన్తికే-సమీపే, ఆసారః-వృష్టిః, యస్య తత్తథోక్తమ్, తస్యాఽగ్నేశ్చాన్తర్భం వృష్టిముత్పాదితవానిత్యర్థః. కించ-అసా-కృష్ణః, తద్వనమ్, ఋద్ధిమత్-సమృద్ధియుక్తమ్, (అధికాన్తి కాసారం చాకరోత్) అధికాకాన్తిర్యేషాంతే అధికాన్తయః, కాసారాః-సరాంసి, యస్తిక-తత్ తథోక్తమ్॥ ౧౩

తా॥ కాలిపోయిన యావనమును దిరిగి యభివృద్ధిచేయుటకై శ్రీకృష్ణుడు తత్ తణజముందు దన సంకల్పముచేగొప్పవర్షమునుగరిపించెను. ఆవర్షముచేత నిష్పచల్లారి తటాకములు నిండి శోభించెను. ౧౨.

౧ ఆత్రేయేధాపాశోదృశ్యతే-యథా (౧) “జనీ, జ్ఞా, క్షును, రజ్జోఽమస్తాశ్చ. (౨) జనీ, జ్ఞా, ప్లసు, రజ్జోఽమస్తాశ్చ” ఇతి. తథాచమాధవః— “ఆత్రే కేచిత్ “జనీ జ్ఞాప్లుసు,” ఇతి ఆకారంసూత్రంపత్యైః షకారంబోత్తరధాతోరాదిం వ్యాచక్షాణాదైవాదికస్య నిరసేనాథకస్యస్పృశ్యతేఽస్మిన్యతీతిమిత్యమాహుః, తథాచదివాదౌ-ఆత్రేయమైత్రేయా-ప్లుసు-నిరసనే, ఇత్యేకేమిదితి.

మూ॥ హరిణాసహాధగోపానివవృత్తిరేతేనసూతేన।

యఃకిలధర్తస్యమహానివవృత్తిరేతేనసహితేన॥ ౫౩॥

ప-వి॥ హరిణా, సహ, అథ, గోపాః, నివవృత్తిరే, తేన, సహితేన, యః, కిల, ధర్తస్య, మహాన్, ఇవ, వృత్తిః, ఏతేన, సహితేన. ౫౩.

వ్యా॥ (హరిణేతి) అథ గోపాస్తేనహరిణా, సహితేన - స్వసజ్జతి మజహతా, సహ, నివవృత్తిరే - తస్మాద్వనాన్నివృత్తాః. పునరపిహరిణేన విశేష్యతే. కిలశబ్దః ప్రసిద్ధా. యఃధర్తస్య మహాన్ వృత్తిరివ-కవాటబద్ధ ఇవ, రక్షణోధవతి. ఏతేన, సహితేన-సర్వలోకహితకరేణ, నివవృత్తిరే ఇతిసంబంధః॥ ౫౩॥

తా॥ తరువాత గోవులు, ధర్తరక్షకుడై సకలలోకహితపరుడై తమతోనెల్ల పృథుడు సహవసించుచున్న శ్రీకృష్ణునితోగూడ నావనమునుంచి తిరిగివచ్చిరి. ౫౩.

మూ॥ అథసంతోహతాయాంవైరోచన్యామమీతరగ్గీర్ణ్యామ్।

సన్నుస్సాకంహరిణావైరోచన్యామమీతరగ్గీర్ణ్యామ్॥ ౫౪॥

ప-వి॥ అథ, సంతౌ, హతాయామ్, వైరోచన్యామ్, అమీతరగ్గీర్ణ్యామ్, సన్నుః, సాకమ్, హరిణా, వైరోచన్యామ్, అమీ, తరగ్గీర్ణ్యామ్. ౫౪.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, వైరోచన్యామ్-విరోచనాఖ్యస్యఅమరస్య సంబద్ధిన్యామ్, సంతౌ-కపిత్థాదిరూపభాజి, (అమీతరగ్గీర్ణ్యామ్) అమీతే, అమరణే, రగ్గీర్ణ్యామ్-రాగవత్స్యామ్, అత్యంతజీవనేచ్ఛావత్స్యామ్, హతాయాంసత్స్యామ్, అమీ - గోపాః, హరిణోసాకమ్-వైరోచన్యామ్-విరోచనస్య, ఆదిత్యస్య, తనయాయామ్, యమునాయామ్, తరగ్గీర్ణ్యామ్ - నద్యామ్, సన్నుః-స్నాతవస్త్రః. అమీతరగ్గీర్ణ్యామితి-(౧) “మీజ్హింసాయామ్” నపుంసకేభావేక్తః. అమీతమే-మరణాభావః, తత్రా౭౭ భిక్ష్యేనరక్తమితి అమీతరగ్గీర్ణీ. (౨)“బహుళమాభీక్ష్యే” ఇతిదీనిః.(౩) “మున్నేభ్యః” ఇతిజీవ్॥ ౫౪॥

(౧) దినా-ఆ-అని.

(౨) పా-నూ-౩-౨-౮౧.

(౩) పా-నూ-౪-౧-౫౮.

తా॥ చిరకాలము జీవించియుండవలయునని యాశపడియున్న, విరోచనసంత
తీయిండుఁ బుట్టిన, గోవత్సవృక్షాద్వియాపుత్రయున్న యసురులు చనిపోయినతరువాత
గోవులు యమునానదికివచ్చి స్నానముఁజేసిరి. ౫౪.

మూ॥ బృన్దావనంప్రజచమూఃసమాయయావనమనాయాసా॥

శాదూకాలసింహగోవృషసమాయయావనమనాయాసా॥ ౫౫॥

ప-వి॥ బృన్దావనమ్, ప్రజచమూః, సమాయయా, వనమ్, అనాయాసా, శా
ర్దూకాల సింహగోవృషసమాయయావనమనాః, యా, సా. ౫౫.

వ్యా॥ (బృన్దావనమితి) అనాయాసా-ఆయాసరహితాభూత్వా,
ప్రజచమూః-గోవసేనా, బృన్దావనం నామవనంసమాయయా. కీదృశీ-
యా, (శాదూకాలసింహగోవృషసమాయయావనమనాః) శాదూకాల
సింహగోవృషైఃసమః-సదృశఃఆయాః-సమృద్ధిః, గర్వనిమిత్తఃయస్యయా
వనస్య, తాదృశేన, యావనేన-తారుణ్యేన, యుక్తమనస్కాసా॥ ౫౬॥

తా॥ తరువాత గోవులు, యావనముచేత, పెద్దపులివలెనువృషమువలెను నతి
గర్వితులై అనాయాసముగ బృన్దావనమున్కు వచ్చిచేరిరి. ౫౫.

మూ॥ ఇతిలోకమరీణాంసోముముదేజయతామయాద్విషతామ్॥

తేనచతేషాంతేషాంముముదేజయతామయాద్విషతామ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ ఇతి, లోకమ్, ఆరీణామ్, సః, అముష్, ఉదేజయతామ్, ఆయాత్,
విషతామ్, తేన, చ, తేషామ్, తేషామ్, ముముదే, జయతా, అమయాత్, ద్విషతామ్.

వ్యా॥ (ఇతి) సర్వమముంహోకమ్, ఉదేజయతామ్-కమ్నయ
తామ్, ఆరీణామ్-ద్విషతామ్, విషతామ్, వధహేతుత్వాత్, సః-హరిః,
అయాత్ - ప్రాప్తవాః. తతిశ్చతేషాంతేషాంద్విషతామ్, అమయా
త్-వధాత్, జయతా, తేన-కృష్ణేన, ముముదే. ముముదఇతిభావేలుజ్॥

తా॥ ఈప్రకారంజన శ్రీకృష్ణుఁడు, లోకకర్తృకులైన యసురులనుజంపి విజయ
మునొంది సంహోషించెను. ౫౬.

మూ॥ ఆయుసుఖేలాభవతాబలినా హరిణాసమానేన॥

ఆయుసుఖేలాభవతాబలినా హరిణాసమానేన॥

౫౭॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞ-మిశ్రకృతిషు యమకరత్నాకరే

అష్టమఃశ్వాసః.

ప-వి॥ ఆయుసుఖే, లాభవతా, బలినా, హరిణా, అసమానేన, (సమానేన,) ఆయు, సుఖేలా, భవతా, బలినా, హరిణా, సమానేన (సమా, అనేన.) ౫౭.

వ్యా॥ (ఆయీతి) (ఆయుసుఖే) ఆయుని-ఆయవతి, సమృద్ధిమతి, సుఖే, లాభవతా - ప్రాప్తిమతా, ఉదృశంసుఖం లబ్ధవతేత్వర్థః. బలినా - బలభద్రయుక్తేన, హరిణా-కృష్ణేన, అసమానేన-అసదృశేన. అథవా- సమానేన-పూజనసహితేన, గర్వసహితేననా, ఆయు-ప్రాప్తా సుఖేలా-శోభనాక్రీడా. బలినా-ప్రబలేన, హరిణా-సింహేన, ఇంద్రేణవా, సమానేన-సదృశేన, భవతా-సదృశోభవతీతి యస్తేనేత్వర్థః-అథవా- భవతా-భవనవతా, హరిణా, సమా-సదృశీ, సుఖేలా-శోభనాక్రీడా, అనేన-కృష్ణేన, ఆయీత్వర్థః. ఆయీతి ఆయతేః కర్తృణిబుజ్. ఇహో హిగాదేశః ప్రాప్నుయాత్ ॥ ౫౭॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞ-మిశ్రకృతిషు యమకరత్నాకర వివరణే

అష్టమఃశ్వాసః.

తా॥ సమృద్ధమైన సుఖముకలవాడై అద్వితీయుడైన శ్రీకృష్ణుడు, బలరామునితో, గూడుకొనినవాడై, బలిష్ఠమైన సింహమువలె విహరించుచుండెను. ౫౭.

శ్రీమతేరామోనుజాయనమః.

యనుకరత్నాకరే నవమలత్యాసః.

మూ॥ అథసనిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన॥

గోమణ్డలమకృతవనేప్రశమితరవిపాటవత్వేన॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, సః, నిజానుధ్యాన ప్రశమితరవిపాటవత్వేన, గోమణ్డలమ్, అకృత, వనే, ప్రశమ్, ఇతరవిపాటవత్వేన. ౧.

వ్యా॥ (అభేతి) అథ, సః - కృష్ణః, (నిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన) నిజేన, అనుధ్యానేన - అనుగ్రహబుద్ధ్యా, ప్రశమితమ్, రవే, పాటవమ్ - బౌద్ధ్యమ్, యస్తాత్తస్యభావఃతత్వమ్, తేనవనేగోమణ్డలమ్ - గోసమూహమ్, ప్రశమకృత - ప్రకృష్టసుఖమకరోత్. (ఇతరవిపాటవత్వేన) సుఖాదితరస్య - దుఃఖస్య, విపాటవాన్ - విపాటనవాన్, భేదకృత్, స్వయంసర్వదుఃఖచ్ఛేదంకృత్వా ప్రకృష్టసుఖమకరోత్ ఇత్యర్థః॥ ౧॥

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుఁడు తనసంకల్పముచేత నూర్యకిరణములవలనఁ గలిగిన ఉష్ణబాధను బోఁగొట్టి గోవులనావనమందు మేపుచు వాటికి నితర సర్వదుఃఖములను బోఁగొట్టి గొప్పసుఖమును గలుగఁజేసెను. ౧.

మూ॥ బౌద్ధ్యంసనియచ్ఛ్చఖరమపశ్యదాశ్వస్యమానమిత్రోస్రః॥

గచ్ఛస్యమునాయాహ్రాదమపశ్యదాశ్వస్యమానమిత్రోస్రః॥

ప-వి॥ బౌద్ధ్యమ్, సః, నియచ్ఛన్, ఖరమ్, అపః, శ్యత్, ఆశు, అస్యమానమిత్రోస్రః, గచ్ఛన్, యమనాయాః, హ్రాదమ్, అపశ్యత్, ఆశ్వస్యమానమిత్రోస్రః. ౨.

వ్యా॥ (బౌద్ధ్యమితి) సః-హరిః, ఖరమ్-తీవ్రమ్, అపః-జలం, శ్యత్ - తనూకుర్వత్, శోషయత్, బౌద్ధ్యమ్, ఆశు, నియచ్ఛన్-నివారయన్, తదధఃంస్వప్రభావేన, అస్యమానమిత్రోస్రః-

క్షేప్యమాణాదిత్యప్రభః, (ఆశ్వస్యమానమిత్రోస్రః) ఆశ్వస్యమా
నాని, మిత్రాణి - సుహృదః, ఉస్రాః-గావశ్చ, యేనసతథోక్తః. ఏవం
భూతోవనేగచ్ఛక్, యమునాయాఃప్రదమపశ్యత్. శ్యచిత్(౧) “శ్యోత
నూకరణే” శత్రుస్తః. (౨) “ఓతశ్శ్యని” ఇత్యోకారలోపః॥ ౨॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తన సంకల్పముచేత సూర్యకిరణములను తగ్గించి నీళ్ళనెం
డించుచున్న ఉష్ణమును బోగొట్టి తనపింధువులను గోవులను సంతోషింపించుచు,
యమునా సమీపమందున్న కాళియమడుగును జూచెను. ౨.

మూ॥ పరితోద్రుమాన్విచుదితకలికాళియదమ్భసాక్రోశే॥

వాయురదహద్యనేన్వితకలికాళియదమ్భసాక్రోశే॥ 3॥

ప-వి॥ పరితః, ద్రుమాన్, విమదితకలికాళి, యదమ్భసా, క్రోశే, వాయుః,
అదహత్, వనే, అన్వితకలికాళియదమ్భసాక్రోశే. 3.

వ్యా॥ (పరితఇతి) యదమ్భసా - యస్యప్రదస్యజలేన, పరితః.
క్రోశమాత్రే వనే ద్రుమాన్ వాయు రదహత్, తద్ద్రదమపశ్యచితిపూ
ర్వేణ సంబంధః. కథమదహత్ - (విమదితకలికాళి) కలికాళిః - పుచ్చగు
చ్ఛావళిః, విమదితా - హతా, శ్రీ కలికాళిః యథాస్యాత్ తథా
అదహాదిత్యర్థః - కీదృశేవనే-అన్వితకలికాళియదమ్భ సాక్రోశే అన్విత
కలేః - కలహాన్వితస్య, లోకపీడాకరస్య, కాళియనామ్నస్సపకస్య,
దమ్భేన-కపటచరితేన, గవేణవా సాక్రోశే, నిన్దితే॥ 3॥

తా॥ లోకులకు పీడాకరుడైన కాళియుని విషముచే దూషింపబడిన యామ
గుడునుండి వచ్చుచున్న విషవాయుచేత నావనమందు ఆమడుగునకుఁ గోసుడు మార
మువఱకున్న చెట్లు, పూవులు మొగ్గలు చిగురులతోఁగూడ దహింపబడెను. 3.

మూ॥ సమ్రదితుంకాళియకాహింసస్తమసచ్ఛిదాయుక్తః॥

విచ్ఛదరిమదానేన్మాన్హింసస్తమసచ్ఛిదాయుక్తః॥ ౪॥

ప-వి॥ సః, సమ్రదితుమ్, కాళియకాహిమ్, సస్తమసచ్ఛిదాయుక్తః, విచ్ఛత్,
అరిమర్దనే, న్మాన్, హింసస్తమ్, అసచ్ఛిత్, ఆయుక్తః. ౪.

వ్యా॥ (న ఇతి) ఏవంవిధంప్రహడందృష్ట్యా, సః- హరిః, (సస్తమ సచ్చిదాయుక్తః) సస్తమసస్య- మహతఃపాపస్య, ఛిదయా - ఛేదనేన, యుక్తః, అరిమదకనే-శత్రువధే, ఆయుక్తః-తాత్పర్యవా, (అసచ్చిత్) అసతామ్-దురాత్తనామ్, ఛేత్తా, న్యూహింసస్తంకాళియకా హిమ్-కాళియనామానం కుత్సితసపకమ్, సంప్రదితుమైచ్ఛత్. ఛిదా శబ్దస్యభిదాదిత్వాద్భావేఅజ్. సస్తమసమితి. (౧) “అవసమధ్యేభ్యస్తమనః” ఇత్యచ్ సమాసాస్తః. అరిమదకన ఇతి (౨) ఆయుక్తకుశలాభ్యాంచాసేవాయామ్” ఇతిస పమీ॥ ౪॥

తా॥ మహాపాపహరుడై శత్రువినాశకరుడైన శ్రీకృష్ణుడు, జనులకు బాధకరుడైన యాకాళియుని వీడించుట కిచ్చయించెను. ౪.

మూ॥ దూర్వాంగావోత్రమయావ స్యేద్యుఃకామపాలేన॥

ఇతిసవినాగాత్తమసితుమన్యేద్యుఃకామపాలేన॥ ౫॥

ప-వి॥ దూర్వామ్, గావః, అత్ర, మయా, మన్యే, ఆద్యుః, కామ్, అపాలేన, ఇతి, సః, వినా, ఆగాత్, తమ్, అసితుమ్, అన్యేద్యుః, కామపాలేన. ౫.

వ్యా॥ (దూర్వామితి) పూర్వార్ధేనహరే ర్ధనోవృత్తిరుచ్ఛతే- ఇతిశబ్దేనచ తస్యాః పరామశః. “మన్యే” ఇతినిపాతోవిమశఃద్యోతయతి. అపాలేన-అస్తాత్సపాత్పాలనమకుర్వతా, మయా-హేతునా, అత్రవనే, గావః కాందూవామ్, అద్యుః-భక్షయేయుః? నవ్యాకృతేస్త్యపరిహారే అత్రశష్పంప్రరోహేత్, అప్రరూధే శప్పేగవాంవాసానస్యాత్, ఇతివిమృశ్య సఃహరిః, తమ్ - కాళియమ్, అసితుమ్-క్షేప్తుమ్, అన్యేద్యుః - ప్రాదదశకన దివసాదన్యస్తికదివనే, కామపాలేన-బలదేవేన వినా, స్వయమేవతంప్రాదమగాత్. అద్యురితి (౩) “అదభక్షణే” లిక్. అన్యేద్యురితి (౪) “సద్యఃపరుత్” ఇత్యాదినా నిపాతోయంశబ్దః॥ ౫॥

(౧) పా-సూ-౫-౪౨క.

(౨) పా-సూ-౨-౩-౪౦.

(౩) అదా-ప-స-అ.

(౪) పా-సూ-౫-౩-౨౨.

తా॥ నేను పేక్షించినయెడల నీకాళియుని విషవాతముచేత నీవనమందు గడ్డి కాలిపోవును, దానిచేత గోవులూహారములేక నిచ్చట నివసించవు, అని యాలోచించి శ్రీకృష్ణుఁడాకాళియుని నిరసించుటకై రెండవదినము బలరాముని సహాయములేక యొంటరిగా నామడుగునకువెళ్ళెను. ౫.

మూ॥ పశ్యంశ్చ తద్వనం హతమనుపదవిహితోదయాముదారతయా।

వితతానవనేలక్ష్మీమనుపదవిహితోదయాముదారతయా॥ ౬॥

ప-వి॥ పశ్యన్, చ, తద్వనమ్, హతమ్, అనుపదవి, హితః, దయామ్, ఉదార, తయా, వితతాన, వనే, లక్ష్మీమ్, అనుపదవిహితోదయామ్, ఉదారతయా. ౬.

వ్యా॥ (పశ్యన్నితి) (అనుపదవి-హతమ్) పదవ్యాః:- అధ్వనః, సమీపే దగ్ధమ్, తద్వనం పశ్యన్, హితః - సర్వజనస్య హితభూతః, తత్ర వనే, దయామ్ - కృపామ్, ఉదార - ఉత్పన్నేనాప్తవాన్. తత శ్చ తయా - దయయా, తత్ర వనే, లక్ష్మీమ్ - సమృద్ధిమ్, వితతాన- విస్తృతానాన్. కీదృశీమ్ - (అనుపదవిహితోదయామ్) అనుపదమ్-త త్రణే, విహితః, ఉదయః - ఉత్పనః యస్యాస్సాతఘోక్తా, అథవా-అను పదమ్-పదేపదే, స్వస్య సాదన్యాసే, విహితః, ఉదయః-ఉత్పనః, యస్యా స్సాతఘోక్తా, కుతపవమకరోత్ - ఉదారతయా-ఇష్టార్థప్రదత్వేన. అను పదమితి (౧) “అనుర్యత్సమయా” ఇత్యన్యాయాభావః. ఉదారేత్స్య త్పూర్వాదస్తేలికాట్ ౬॥

తా॥ ఉదార మనస్కుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, మార్గసమీపమందంతటఁగాలిపోయి యున్న యావనమునుజూచి తనదయచేత నావనమందు ప్రతిష్ఠాముకర్షించుటకు సమృద్ధినిగలుగఁజేసెను. ౬.

మూ॥ తత్ర గమజనీహగ నామవిషల్లవతానదేశేన।

నాభూత్క-స్యాపితరోరివిషల్లవతానదేశేన॥ ౭॥

ప-వి॥ తత్త్వణమ్, అజని, ఇహ, గవామ్, అవి పల్లవతా, సదా, ఈశేన, న, అభూత్, కస్య, అపి, తరోః, అవి పల్లవతా, సదేశే, న. ౭.

వ్యా॥ (తత్త్వణమితి) ఈశేన-హరిణా, గవామ్, సదా-స నత్తమ్, అవిపల్లవతా - విపల్లవేశరహితతా, అజని, కథమ్- తదానీం కస్యతరోః సదేశే-సమీపే, (అవిపల్లవతాననాభూత్) విపల్లవస్యభావః విపల్లవతా, తద్రహితతా అవిపల్లవతా, సపల్లవతేత్యధః. సాసపల్లవతా కస్యత రోస్సమీపే తదానీంనాభవత్? సహోకపివృక్షః సపల్లవవచజాతః. తత శ్చగవాంసదాతసీ విపద్ధానిరజనీత్యధః॥ ౭॥

తా॥ గోవులు శ్రీకృష్ణునిచే బరిపాలింపబడిన వైకొంచెముకూడ విపస్తులేక సంఘ రించినవి. ఆవనమందు సకలవృక్షములును చిగిరించినవి. చిగిరింపని వృక్షమేలేదు. ౭. మూ॥ దృష్ట్వా హ్రదేనమేనే విషహతభువనం మహాహీనః॥

ఆవస్తుంమా స్తేదం విషహతభువనం మహాహీనః॥ ౮॥

ప-వి॥ దృష్ట్వా, హ్రదే, సః, మేనే, విషహతభువనమ్, మహాహీనః, ఆవస్తుమ్, మా, స్త, ఇదమ్, విషహత, భువనమ్, మహాహీనః. ౮.

వ్యా॥ (దృష్ట్వేతి) సః - కృష్ణః, మహాహీనః-ఉత్సవేన అహీనః, అరిహితః, తంహ్రదమ్, విషహతభువనమ్- కాళియస్యవిషేణోశహత జలమ్, దృష్ట్వా ఏవంమేనే. కథమ్ - (మహాహీనః) మహతామ్, అహీ నామ్ - సహాణామ్, ఇనః - స్వామీ, కాళియః, ఇదంభువనమ్-గృ హమ్, ఆవస్తుమ్, అస్తికస్యగృహేనివాసంకర్తుమ్, మాస్తవిషహత- సశక్తోభవత్వీతి. ఇదంభువనమితి. (౧) “ఉపాన్వధ్యాజ్వసః” ఇత్యధి కరణస్య కర్తృసంజ్ఞామాస్త విషహతేతి-(౨) “స్తోత్రరేలచ్చ” ఇతినహే శ్చక్త్యర్థాజ్ఞా. (౩) “నమాజ్ యోగే” ఇత్యడాగమప్రతిపేధః. (౪) “పరినివిభ్యః సేవసిత” ఇత్యాదినా వత్సమ్॥ ౮॥

తా॥ శ్రీకృష్ణః దాహదమందుః గాఢీయుని విషముచేత దూషింపఁబడినజలము నుజూచి, ఈకాళియుఁ డిచ్చట వసింపఁగూడదని తలఁచెను. ౯.

మూ॥ తటగస్య సో న్నికమగా త్కదమ్బకస్యారురుక్షణతః।

విషపుషతో యచ్ఛాఖా కదమ్బకస్యారురుక్షణతః॥ ౯॥

ప-వి॥ తటగస్య, సః, అన్తికమ్, అగాత్, కదమ్బకస్య, ఆరురుక్షణతః, విష పుషతః, యచ్ఛాఖాకదమ్బకస్య, ఆరుః, ఉక్షణతః. ౯.

వ్యా॥ (తటగస్యేతి) సః - హరిః, తటగస్య-ప్రదకూలగతస్య, కదమ్బకస్య - కదమ్బవృక్షస్య, అన్తికమ్ - సమీపమ్, అగాత్ - కిమర్థమ్, ఆరురుక్షణతః - ఆరోహణేచ్ఛయాఇత్యర్థః, కదమ్బవృక్షో విశేష్యతే. కాళియస్య, విషపుషతః-విషబిద్దవః, అనిలోద్ధూత ప్రదతరగ్లేణోత్తిప్తాః, యచ్ఛాఖాకదమ్బకస్య-శాఖానాంసమూహస్య, ఉక్షణతః-సేచనతః, ఆరుః-అగచ్ఛత్. కదమ్బకస్యేతి (౧) * అనుకమ్పాయామ్, (౨) * ప్రాప్యేథేవా కప్రత్యయః. ఆరురుక్షణత ఇతి ఆక్షేపూర్వాత్ రుహేన్సకడత్వకత్వవత్పద్వివక్షానాని, తతోభావేల్యట్. (3) * ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. ఆరుః (౪) “ఋగతౌ” బహువచనస్; లిట్॥ ౯॥

తా॥ కాళియుని పూత్కారముచేతఁ బైకిలేచినయామడుగునీళ్ళచేతఁ దవపఁబడినచై గట్టుమీదనున్న కదమ్బచెట్టుమీద నెక్కనిశ్చయించి శ్రీకృష్ణఁ దాచెట్టును. సమీపమునకు వెళ్ళెను. ౯.

మూ॥ తత్రాక్షిమధాద్యేనతువిభూషితో నేకభామ్నాయః।

వ్యక్రం సనజగత్సల్పకవిభూషితో నేకభామ్నాయః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ తత్ర, అక్షిమ్, అధాత్, యేన, తు, విభూషితః, అనేకభా, అమ్నాయః, వ్యక్రంస్త, సః, జగత్, సాల్పకవిభు, ఉషితః, అనేకభామ్న, యః. ౧౦.

(౧) పా-నూ-౧-౩-౭౬.

(3) పా-నూ-౧-౪-౪౪-వా ౬.

(౨) పా-నూ-౧-౩-౮౬.

(౪) జుహో-ప-౪-అ.

వ్యా॥ (తత్రాజ్ఞిమితి) తత్ర ఆరోడుమ్, అజ్ఞిమ్-పదపద్మమ్, అధాత్ - నిమిత్తవాత్. అజ్ఞిర్విశేష్యతే - యేన అజ్ఞిణా, ఆమ్నాయః - వేదః, అనేకథా - బహుధా, విభూషితః- (౧) “తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్” (౨) “విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్సః” (౩) “త్రేధానిదధేపదమ్” (౪) “త్రీణిపదావిచక్రమే”. (౫) “విష్ణోర్యత్పరమంపదమ్” ఇత్యాదయోవేదభాగాః తదజ్ఞిణాలక్ష్యాయస్తే. యః - అజ్ఞిః, అనేకథామ్నా - తేజసా, ఉషితస్సక్, ఇదంజగత్, (సాల్పకవిభు)అల్పకైః - పరమాణ్వాదిభిః, విభుభిః- వ్యాపిభిరాకాశాదిభిశ్చ, సహితమ్, వ్యక్రంస్త - విక్రాంతవాత్. వ్యక్రంస్తేతి విపూర్వాత్క్రిమతేలుజ్. (3) “వేపాదవిహరణే” ఇత్యాత్మనేపదమ్-ఉషితఇతివసేః(౪) “ధౌవ్యగతి” ఇత్యాదినా అధికరణేక్తః. ఉక్తాశేషాప్రక్రియా॥ ౧౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు, ఆచెట్టుమీఁదనెక్కఁదలఁచి, పరమాణ్వాద్యాకాశాంతమైన సకలపదార్థములను ద్రివిక్రమావతారమం దాక్రమించినదై, దీప్తియుక్తంబై, సకలవేదసంస్తుతంబైన తన చరణారవిందముల నాకడపచెట్టుమీఁదనుంచెను. ౧౦. మూ॥ ససపదివిపదాంతరురితసంపల్లవితోద్యదుస్రాతః।

జాతోజయగరరుజాం సంపల్లవితోద్యదుస్రాతః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ సః, సపది, విపదామ్, తరుః, ఇతసంపత్, లవితా, ఉద్యదుస్రః, అతః, జాతః, జయన్, గరరుజామ్, సంపల్లవితః, ఆద్య, దుస్సోనీతః. ౧౧

వ్యా॥ (సఇతి) సః తరుః - కదమ్బః, సపది - సహస్రైవ, విపదామ్ - ఆపదామ్, లవితా-చేత్రాభూత్వా, అతవవకారణాత్, ఉద్యదుస్రః-ఉత్పద్యమానప్రభః, ఇతసంపత్ - ప్రాప్తసంపత్, గరరుజామ్-

(౧) విష్ణునూ.

(౨) ఋగ్వే.

(3) పురుషనూ.

(౪) పా-నూ-౧-3-౪౧.

విషజనితానాం రోగాణామ్, దుస్రోతః - దుష్ప్రవాహమ్, జయన్, అద్యకాలే, సంపల్లవితః-సమృద్ధాత పల్లవశ్చ జాతః, పల్లవిత ఇతి పల్లవశబ్దస్య (౧) * తారకాదిత్వాదితచ్ఛే|| ౧౧||

తా|| ఆకడపచెట్టు శ్రీకృష్ణుని శ్రీపాదస్పర్శమహిమచేత నాత్మణమండే, కాళియుని విషమువలన గలిగిన రోగములను, జయించినట్లై సకలపాపహరంబై యత్సుజ్ఞులమై చిగురించివిలసిల్లెను. ౧౧.

మూ|| న్యస్తేద్రుఃకాన్నుదశాంహన్తాపరమాధినాథపదయుక్తే|

యస్త్యతవసన్సార్ధంహన్తాపరమాధినాథపదయుక్తే|| ౧౨||

ప-వి|| న్యస్తే, ద్రుః, కామ్, సు, డకామ్, హన్త, అప, రమాధినాథపదయుక్తే, యః, స్త్యతః, ఏనః, సార్ధమ్, హన్తా, పరమాధినా, అథ, పదయుక్, మే. ౧౨.

వ్యా|| (న్యస్తఇతి)(రమాధినాథపదయుక్తే)రమాః-శ్రియః, అధినాథస్య - కృష్ణస్య, పదయుక్తే-చరణయుగళే, స్వస్తిన్ న్యస్తేసతి, సః ద్రుః-ద్రుమః; హన్త, కాంనుదశామాపేతికవేత్సీతి నిమిత్తోయం వితకః. సవద్రుమో విశేష్యతే. యోద్రుమః స్త్యతస్సక్, పరమాధినా-ప్రకృష్టమనఃవీడయా, సార్ధమ్-సహ, మే-మమ, ఏనః - పాపమ్, హన్తా - హననశీలః, ఇతి కవిరాత్మానం నిదిశ్యాహ. పునస్సవ విశేష్యతే. పదయుక్-హరిచరణస్పర్శజేనమాహాత్మ్యరూపేణయుక్తః. హన్తేతిత్వక్. తతవస (౨) “నలోకావ్యయ” ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధాదేనః శబ్దాత్ ద్వితీయా. పదయుక్ ఇతి (౩) “యరోనునాసి కేనునాసి రోనా” ఇత్యస్యవైకల్పికత్వాత్ మేశబ్దే పరతః పూర్వగకారస్యజకారాదేశాభావః|| ౧౨||

తా|| శ్రియఃపతియైన శ్రీకృష్ణుడు తనశ్రీపాదములనుంచిన మాత్రముచేత నావృక్ష మేయవస్థసొందెనో, అది వాచామగోచరము. ఆశ్రీపాదములను వహించిన భాగ్యముగల యావృక్షమునుదలచిన నాకు సకలమనోవ్యాధులునుసమస్తపాపములును నశించినవి. ౧౨.

మూ॥ ఊణముకుళితశాఖితయాసకణ్ణకభుజ్జజాయమానతమః!

హృష్టమతనిష్టవిజహృశకణ్ణకభుజ్జజాయమానతమః॥ ౧౩॥

ప-వి॥ ఊణముకుళితశాఖితయా, సకణ్ణకభుజమ్, గజాయమానతమః, హృష్టమ్, అతనిష్ట, విజహృశ, సః, కణ్ణకభుజ్జజాయమానతమః. ౧౩.

వ్యా॥ (ఊణమితి) సః-హరిః, గజాయమానతమః-ప్రకర్షేణగజవదా-చరణ. తమ్ - కదమ్బమ్, స్వపాదన్యాసేన, ఊణముకుళితశాఖితయా-ఊణమాత్రేణ సజ్జాతముకుళాభిశ్శాఖాభిర్యుక్తత్వేన, సకణ్ణకభుజమ్-సరోమహాక్ష-భుజమ్, హృష్టమతనిష్ట, ముకుళయుక్తాశ్శాఖాస్తత్పదస్స శ్శానిమిత్తహృష్టరోమ భుజవత్తస్యతరోరాసన్నిత్యర్థః. తతశ్చ సవృక్షః (కణ్ణకభుజ్జజాయమానతమః) కణ్ణకరూపేణ - దురాత్మనా, భుజగ్జేన-కాళియేన, జాయమానమ్, తమః - నిజవ్యసనరూపం తిమిరమ్, విజహృశ. ముకుళితశబ్దస్య (౧) * తారణాదిత్వాదితచ్. గజాయమాన ఇతి-గజశబ్దాత్ (౨) “ఉపమానాదాచారే” ఇతి క్యజ్. తతః (౩) * అతిశాయినేతమవ్॥ ౧౩॥

తా॥ మత్తగజమవంతి క్రిక్కుళ్లుని క్రిష్టాదస్పర్శముచే నావృక్షమందన్ని కొమ్మలలోను మొగ్గలువిడిచినవి. వానినిజూడఁగ నాపాదస్పర్శముచేతఁగలిగిన హర్షముచేతఁ దనశరీరమంతట రోమాంచముకలిగినట్లుండెను. ఆవృక్షము దుష్టకాళియుని వలనఁగలిగిన వ్యసనమునువదలెను. ౧౩.

మూ॥ తస్యాధ్యరుక్షదుదితచ్ఛస్త శ్శాఖాస్తదైవతయా॥

శ్రుతివద్భాతముదూఢచ్ఛస్త శ్శాఖాస్తదైవతయా॥ ౧౪॥

ప-వి॥ తస్య, అధ్యరుక్షత్, ఉదితచ్ఛస్తః, శాఖామ్, తదా, ఏవ, తయా, శ్రుతివత్, భాతమ్, ఉదూఢచ్ఛస్తశ్శాఖాస్త దైవతయా. ౧౪.

వ్యా॥ (తస్యేతి) సః - హరిః, ఉదితచ్ఛస్తః- జాతాపేక్షః, తస్య-తరోః, శాఖామ్, అధ్యరుక్షత్ - అధిరోహతి స్త, తతః, తదైవ-తస్మిన్ కాలఏవ, తయా-శాఖయా, శ్రుతివత్ - వేదవత్, భాతమ్; శాఖా శ్రుతి

రివబభావిత్సర్గః. (ఉదూఢచ్చస్త శ్వాఖాన్తదైవతయా) ఉదూఢమ్-ఉద్య
హితమ్, ఛస్తసామ్ - వేదానామ్, శ్వాఖాయాః, అస్తస్య-ఉపనిషదః
దైవమ్-హరిః, యయా తద్భావస్తత్తా, తేనేత్సర్గః. వేదశిరోదైవస్యస్వ
శిరసిధారణా ద్వేనవ దభాదిత్సర్గః॥ ౧౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు దన యిచ్చచేతనాకడపచెట్టుయొక్కకొమ్మమీదనెక్కెను;
అప్పుడావృక్షము, శ్రీకృష్ణుని దనశరస్సులైన ఉపనిషత్తులయందు ధరించుచున్న
(ప్రతిపాదించుచున్న) వేదములతో సమానముగఁ బ్రకాశించెను. ౧౪.
మూ॥ శాఖాంహరిణాసశ్రమహృదయేనసమానతామవాపదితః॥

తరుతల్లజోధవిదుషాంహృదయేనసమానతామవాపదితః॥ ౧౫॥

ప-వి॥ శాఖామ్, హరిణా, సః, శ్రమహృత్, అయేన, సమానతామ్, అవా
పత్, ఇతః, తరుతల్లజః, అథ, విదుషామ్, హృదయేన, సమానతామ్, అవాపత్, ఇతః.

వ్యా॥ (శాఖామితి) సః, తరుతల్లజః - ప్రశస్తతరుః, అయేన-
స్వామినా, హరిణా, సమానతామ్ - సమ్యగానతామ్, శాఖామ్, ఇతః-
ప్రాప్తః, అతపీవ, అవాపత్ - అపగతవిపత్కః, శ్రమహృత్ - శ్రమ
హరః, అథ - తదనస్తరమ్, ఇతః - అస్తాత్, కృష్ణాత్, అధిష్ఠితత్వా
త్కారణాత్, సతాంవిదుషాంహృదయేన సమానతామ్ - తుల్యతామ్,
అవాపత్ - ప్రాప్తః. సమానతామితి పూర్వత్ర సమాజ్ఞాపూర్వాన్న
మేనిష్ఠాః; ఉత్తరత్రసమానశబ్దాత్తత్. అవాపదితీపూర్వత్ర, అవ-అప
నీతా, అపత్ యస్తాదితి(౧)*ప్రాదిభ్యోధాతుజన్య బహువ్రీహిః; ఉత్త
రత్రఅపపూర్వా దాప్నోతేలుకజ్ఞః; లుడిత్వాదజ్ఞః.-ఇత ఇతి పూర్వత్ర
ఇణోనిష్ఠా, ఉత్తరత్ర ఇదంతబ్రాత్పశ్చమి.(౨)“పశ్చమ్యాస్తసిల్”
ఇదమ ఇదాదేశః-తరుతల్లజ ఇతి, ప్రశస్తతరుః(౩) విగృహ్య (౩) “ప్రశం
సావచన్తేశ్చ” ఇతికర్తృధారయః॥ ౧౫॥

తా॥ సర్వస్వామియైన శ్రీకృష్ణుఁడెక్కినంగున నాచెట్టుతనయొక్క కాయ
యునివలనఁగలిగిన యాపత్తును బోఁగొట్టుకొని లోపల శ్రమమునుహరించునట్టిదైవము.
శ్రీకృష్ణునిధరించుటవలన జ్ఞానులయొక్క హృదయముతో సమానముగానుండెను. ౧౫.

(౧) పా-సూ-౨-౨-౨౪-వార్తి.

(౨) పా-సూ-౨-౩-౪.

(౩) పా-సూ-౨-౧-౬౬.

మూ॥ తందధతోస్యసులోచనకమలంధారాధరంసదృశమ్॥

విభ్రీత్తటమసితంధృతకమలంధారాధరంసదృశమ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ తమ్, దధతః, అస్య, సులోచనకమలమ్, ధారాధరమ్, సదృశమ్, విభ్రీత్, తటమ్, అసితమ్, ధృతకమలమ్, ధారాధరమ్, సదృశమ్. ౧౬.

వ్యా॥ (తమితి) సులోచనకమలమ్-శోభనలోచనాఖ్యపద్మమ్, తమ్-హరిమ్, దధతః, అస్య-తరోః, ధారాధరమ్-మేఘమ్, విభ్రీత్, ధారాధరమ్ - ధారాధరసంబద్ధి, తటమ్, సదృశమ్-తుల్యమ్, అభూత్. కీదృశంమేఘంవిభ్రీత్-ధృతకమలమ్-ధృతజలమ్, అతఏవ, అసితమ్-నీలమ్, సదృశమ్ - దృగ్భ్యాంసహితమ్, ఇత్యభూతోపమా. ఏకోధారాధరశబ్దో మేఘపర్యాయః, ఇతరోధారాధరశబ్దః (౧) “తస్యేదమ్” ఇత్యణస్తః॥ ౧౭॥

తా॥ కమలమవంతి నేత్రములుగల శ్రీకృష్ణనిధరించిన యాకదమ్బనృక్షము, జలధరితమై నల్లనైయున్న మేఘములనువహించినదై నేత్రములుకలదైన కొండచరియ వలెవిలసిల్లెను. ౧౭.

మూ॥ శిరసావహంస్తదఙ్గీ పరమపదంచాయమానానామ్॥

సూరీణాంససమోభూత్పరమపదంచాయమానానామ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ శిరసా, వహన్, తదఙ్గీ, పరమ్, అపదమ్, చ, అయమానానామ్, సూరీణామ్, సః, సమః, అభూత్, పరమపదమ్, చాయమానానామ్. ౧౮.

వ్యా॥ (శిరసేతి) సః-కదమ్బతరుః, తదఙ్గీ-తస్యహరేశ్చరణా, శిరసావహన్, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, అపదమ్-ఇతరేషామగోచరమ్, పరమపదమ్-పరమస్థానం వై కుణ్డాఖ్యమ్, అయమానానామ్-ప్రాప్నువతామ్, చాయమానానామ్-సదాతత్పదం పశ్యతామ్, సూరీణామ్,

సమః- సదృశః, అభూత్. హరిచరణంచాయమానానామ్-(౧) “తద్వి
జ్ఞోపరమంపదం సదాపశ్యన్తిసూరయః” ఇతి దేహి సూరయః ప్రతి
సిద్ధాః, తైస్సదృశ ఇత్యర్థః. సూరీణామితి (౨) “తుల్యైర్తుల్యైః
మాభ్యామ్” ఇతిషష్ఠీ. చాయమానానామితి (౩) “చాయ్యప్రామా
నిశామనయోః”॥ ౧౭॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుని చరణారవిందములనుధరించిన యాచారువులకు, సర్వోత్త
మమై, ప్రాకృతులకవా జ్ఞనసగోచరమైన శ్రీవైకుంఠమందు నివసించి యనవరతము
వాని చరణారవిందములను సాక్షాత్కరించుచున్న నిత్యసూరలతో సమానముగ
భోధించెను. ౧౭.

మూ॥ సోత్రబభౌస్వఇవసక్స్యగ్రోధేయోస్తకాలేయః॥

జగతోస్యప్రతతేమ్బున్యగ్రోధేయోస్తకాలేయః॥ ౧౮॥

ప-వి॥ సః, అత్ర, బభౌ, స్వః, ఇవ, వసన్, న్యగ్రోధేయః, అస్తకాలేయః,
జగతః, అస్య, ప్రతతే, అమ్బుని, అగ్రోధేయః, అస్తకాలే, అయః. ౧౮.

వ్యా॥ (సోత్రేతి) అత్ర-కదమ్బే, స్థితః, సః-కృష్ణః, ఏవంబభౌ,
కథమ్ - యఃఖలు, అయః - ఈశ్వరస్సక్, అస్తకాలే - ప్రళయకాలే,
అమ్బుని, ప్రతతేనతి, అస్యజగతః, అగ్రోధేయః-అగ్రిమోనిధాతవ్యస్సక్,
అస్తకాలేయః - ఇతరప్రాణివత్ అస్తకేనాపి విలయితు మశక్యః,
నిష్కాస్సక్, శిశుయావః, న్యగ్రోధే, వసన్, స్వః, అత్తాఇవ, బ
ఇత్యర్థః॥ ౧౮॥

తా॥ జగత్స్వనియై, జగదాధికారముండైనశ్రీకృష్ణుడా కదంబవృక్షమందున్న
వృక్షం, ప్రళయకాలమందు జగత్తు నావరించిన మహాజలమందు వటదళముమీదఁ బడ
గించిన తనయొక్క అనిస్వరూపమువలెఁ బ్రకాశించెను.

మూ॥ తత్రస్థపవహృష్యన్నున్నతమాస్ఫోటయాజ్చక్రే॥

శబ్దేన తేన సదివంనున్నతమాస్ఫోటయాజ్చక్రే॥ ౧౯॥

ప-వి॥ తత్రస్థః, ఏవ, హృష్యన్, ఉన్నతమ్, ఆస్ఫోటయాజ్చక్రే, శబ్దేన, తేన, సః, దివమ్, నున్నతమాః, స్ఫోటయాజ్చక్రే. ౧౯.

వ్యా॥ (తత్రస్థస్థి) (తత్రస్థపవ)తత్ర-తత్రా, స్థి-స్థి, హ-హరిః, హృష్యన్, ఉన్నతమ్ - అత్యున్నతం యథాతథా, ఆస్ఫోటయాజ్చక్రే-హృక్షం శాస్త్రభుజభూతం ననాన. తేనైవ శబ్దేన, దివమ్ - స్వర్గమ్, స్ఫోటయాజ్చక్రే-స్ఫోటం ప్రాప్తమ్, స్ఫుటితమ్, చక్రే - కృతవాక్. హరిరేవ విశేష్యతే (నున్నతమాః) నున్నమ్ - ప్రేరితమ్, తమః-పాపమ్, యేన సతతోక్తః॥ ౧౯॥

తా॥ సకలాజ్ఞానముల నపహరించుచున్న యశ్రీకృష్ణుడాకదంబపుత్రము మీఁదనుండి యత్యున్నతముగఁ భుజములవత్తుకొనెను ఆకబ్దము పైకివెళ్ళి స్వర్గమును బగలకొట్టునట్లుండెను. ౧౯.

మూ॥ న్యపతద్ధృదేధవినదన్ సరోరుహాక్షోభయత్యక్తః॥

తం స్తవిషేణాహిభ్యస్సరోరుహాక్షోభయత్యక్తః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ న్యపతత్, హ్రదే, అభ, వినదన్, సరోరుహాక్షః, భయత్యక్తః, తమ్, స్త, విషేణ, అహిభ్యః, సః, రోరుహ, ఖోభయతి, అక్తః. ౨౦.

వ్యా॥ (న్యపతతి) సః - హరిః, సరోరుహాక్షః - పుష్కరికాక్షః, భయత్యక్తః - భయేన హీనః, వినదన్ - ఆ ఘోషయన్, త స్మిన్ హ్రదే న్యపతత్. తతశ్చ తత్రాధస్తేభ్యః, అహిభ్యః-కాళియతద్బద్ధభ్యః, రోరుహ-పునః పునరుద్గచ్ఛతా, విషేణ, అక్తః-సిక్తః, అభవత్, తమ్-హ్రదమ్, ఖోభయతి స్త. రోరుహేతి రుహేః పానః పున్యేయజ్. అభ్యాసన్య (౧) „గుణోయజ్ఞుకోః” ఇతి గుణః. (౨) „క్విప్” ఇతి క్విప్, అల్లోపయతోపా॥

తా॥ కమలాక్షుడైన శ్రీకృష్ణుడు నిర్భయుడైగర్జించి యాకెట్టుమీదనుంచి మడుగునందు దుముకి యచ్చటనున్న సర్పముల విషజలముచేఁ దడపఁబడినవాడై యా హ్రదమును గలుపఁపఱచెను. ౨౦.

మూ॥ రుషితోత్థితంతుత స్త్రికృష్ణాననమహిమ శేషభోగభుజమ్ |

ఐక్షత ధామ పరంజితపద్మాననమహిమ శేషభోగభుజమ్ || ౨౧ ||

ప-వి॥ రుషితోత్థితమ్, తు, తస్త్రికృ, పద్మాననమ్, అహిమ్, అశేషభోగభుజమ్, ఐక్షత, ధామ, పరమ్, జితపద్మాననమహిమ, శేషభోగభుజమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (రుషితేతి) త స్త్రికృ - హ్రదే, రుషితోత్థితమ్ - హ్రదవి లోడనేన రుషితముత్థితమ్, పద్మాననమ్ - పద్మసంస్థానస్యమ్, అశేషభోగ భుజమ్ - అశేషవిషయభోగం నిశ్చాత్రవంభుక్తవస్తమ్, అహిమ్ - కాళియమ్, ఐక్షత. పరంధామ - పరంజ్యోతిశ్చబ్దాచ్యుత్యుష్ణః, కీదృశం ధామ - (జితపద్మాననమహిమ) జితః, పద్మాననస్య - సింహస్య, మహి మా యేనతత్తతోక్తమ్, శేషభోగభుజమ్ - శేషస్య, అనస్తస్యాఽహేః భోగ ఇవభుజాయస్యధామ్నః తత్తతోక్తమ్. పరంధామేతిశబ్దః కర్తృ కాళియఃకర్తృ || ౨౧ ||

తా॥ పీతాయతభుజుడై యతిపరీక్రమశాలియై పరంజ్యోతి స్వరూపుడైన శ్రీకృష్ణుడు, విషయానుభవాసక్తుడై యయిదుసిరంబులు కలవాడై యామడుగునంచి యతితోపముతోఁ దైకిలేచివచ్చిన కాళింగనిజుడెను. ౨౧.

మూ॥ నిజసౌందర్యవశీకృతసమస్తకన్యస్తమస్తారి |

చక్రేచరణాబ్జమహేస్సమస్తకన్యస్తమస్తారి || ౨౨ ||

ప-వి॥ నిజసౌందర్య వశీకృత సమస్తకన్యః, తమస్తారి, చక్రేచరణాబ్జమ్, అహేః, సః, మస్తకన్యస్తమ్, అస్తారి. ౨౨.

వ్యా॥ (నిజేతి) (నిజసౌందర్యవశీకృత సమస్తకన్యః) నిజేన, సౌంద ర్యేణ - తేజసా, వశీకృతాః, సమస్తాః. కన్యాః, యేనతత్తతోక్తః, ఈదృ శఃకృష్ణః, స్వంచరణాబ్జమ్, తస్యఅహేః - కాళియస్య, మస్తకన్యస్తం చక్రే. కీదృశంచరణాబ్జమ్ - (తమస్తారి) తమసః - సంసారస్య, తరణహే తుమ్, (అస్తారి) అస్తాః - షిప్తాః, అరయోయేనతదస్తారి || ౨౨ ||

తా॥ తనసౌందర్యముచేత సకలకన్యకలను వశపఱచుకొనిన శ్రీకృష్ణుడు, సంసారతారకంటై శత్రునిరసనశీలమైన తనచరణారవిందము నాకాశియుని ముక్తముందుంచెను. ౨౨.

మూ॥ తేనాకారిఘణేశ్రితఘేలాస్యమహాత్యభీతేన ।

భియమహినానవిషేషేఘేలాస్యమహాత్యభీతేన ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ తేన, అకారి, ఘణే, శ్రితఘే, లాస్యమ్, అహతి, అభీతేన, భియమ్, అహినా, న, విషేషే, ఘేలా, అస్య, మహతీ, అభీతేన. ౨౩.

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన - కృష్ణేన, అభీతేన-భయరహితేన, అస్య-కాళియస్య, ఘణే, శ్రితఘే-ప్రాప్తాకాశే, ఉదకమతీత్యోత్థితే, అహతి-నిర్విఘాతమ్, లాస్యమ్-స్మృతమ్, అకారి. తతశ్చ తేనాహినా, భియమ్, భీతిమ్, అభీతేన - ఆభిముఖ్యేనప్రాప్తేన. అస్య-కృష్ణస్య, మహతీ ఘేలా స్మృతరూపా, నవిషేషే. అహతీతి-హతిః-విఘ్నః, హస్తేః క్రికానర్థా సమాసః, నిత్యేత్యర్థః॥ ౨౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, నిభీషణుడై, నీశ్వరీంద్రుడైన యాకాళియుని శిరస్సులం దప్రతిహతముగ నృత్యమాడెను. దానికి భయపడిన యాకాళియుండానృత్యమును సహింపనివాడాయెను. -౨౩.

మూ॥ శరణమహిఃఘణయావిముదయమానతయాససపేశమ్ ।

అధితచంద్యఃకృష్ణోదయమానతయాససపేశమ్ ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ శరణమ్, అహిః, ఘణయా, విముత్, అయమ్, ఆనతయా, ససర్ప, ఈశమ్, అధిత, చ, చంద్యః, కృష్ణః, దయమానతయా, సః, సర్పే, శమ్. ౨౪.

వ్యా॥ (శరణమితి) అయమహిః - కాళియః, క్లేశేన, విముత్ - విగతహర్షస్య, తమీశమ్ - హరిమ్, శరణంససపశ - శరణాగతోఽభూత్. కథంభూతః - ఆనతయా ఘణయా-ప్రణతేన శిరసా, ఉపల ఇత్యర్థః, సః - కృష్ణః, చంద్యః-తత్క్షణవచ, దయమానతయా-దయా భుక్త్యేన, తస్మిన్ - సపేశ, శమ్ - సుఖమ్, అధిత, సకేవలందుఃఖ

నివృత్తిమాత్రమేవతస్యాకరోత్, :అనుకూలప్రవృత్తి దశకనక్షత్రవ
అపరాధంతుమిత్వామహదైశ్వర్యంద త్తవానిత్యర్థః. ఫణశబ్దస్యస్త్రీపుంస
యోరుభయత్రప్రవృత్తేః పూర్వజ్ఞోకే పుల్లిజప్రయోగః, ఇహతు
స్త్రీల్లిప్రయోగః॥ ౨౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి భయపడిన యాకాళియుఁడు తనసిరంబులనువంచి శ్రీకృష్ణుని
యొద్ద “నన్ను రక్షింపవలయును” అని ప్రార్థించెను. అంతమాత్రముచేత శ్రీకృష్ణుఁడు
దయచేసి వానిదుఃఖములనుబోగొట్టి సుఖమును గలుగఁజేసెను. ౨౪.

మూ॥ తమహింతాక్షణ్యంస్వపదాసముద్రమావాసమాశయితుమ్।
అపితందిదేశకృష్ణస్సముద్రమావాసమాశయితుమ్॥ ౨౫॥

ప-వి॥ తమ్, అహిమ్, తాక్షణ్యమ్, స్వపదా, సముద్రమ్, ఆవ, ఆసమాశయితు
మ్, అపి, తమ్, దిదేశ, కృష్ణః, సముద్రమ్, ఆవాసమ్, ఆశయితుమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (తమితి) తమహిమ్-కాళియమహిమ్, తాక్షణ్యమ్-వైన
తేయమ్, అసమాశయితుమ్-అభోజయితుమ్, హరిః, స్వపదా - నిజపా
దేన, సముద్రమ్ - ముద్రాసహితంకృత్వా, ఆవ - రక్షితవాక్. అస
మాశయితుమితి-సంపూర్వాత్ (౧) , ‘అశభోజనే’ ఇత్యస్తాత్ ణ్యంతాన్తు
ముక్. అశనంప్రతిగ్రభూతఃకాళియః, కర్తాతుతాక్షణ్యః. తస్యణ్యన్తావస్థా
యామ్, (౨) “గతిబుద్ధి” ఇత్యాదినాకర్తృసంజ్ఞాః తత్రప్రయోజకకర్తృ
త్వేనాభిమతోహరిః, తస్యచతత్సమథాకచరణాయత్తం ప్రయోజక
కర్తృత్వం ప్రాప్తృణానిషిధ్యతే. అయమర్థః - “ఇహంశక్యైకైవ
తేయోఽస్మీయాత్, తన్నివృత్తిహేతుభూతం చిహ్నం యద్యస్తిన్నకు
ర్యామ్, తతోభక్షణమనుజ్ఞాతంస్యాత్, తన్నివృత్త్యర్థమేవంకరోమి”
ఇతిబుద్ధ్యాస్వపదేన తచ్ఛిరసిముద్రాంకృత్వా తంరక్షితవానితి. తతశ్చ,
సముద్రమ్ - సాగరమ్, ఆవాసమ్ - వాస్థానమ్, ఆశయితుమ్-ప్రాప

యితమే, తమహిందిదేశచ, ఇమధదేశంత్యక్త్వా సముద్రేవస్తుమాజ్ఞాపిత
వానిత్యర్థః, ఆవేశ్యవతేలికట్. ఆశయితమితి (౧) “అశూన్యాప్త”
భాగ్యాత్మముక్తిః ॥ ౨౧ ॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడా, “నాశ్రీపాదముల నీకాలియుని శిరస్సునిఁదనుంచనియెడల
వీనిని గరుత్మంతుఁడు భక్షించును” అనితలఁచి యట్లుభక్షింపపండ తన శ్రీపాదవి
హ్నము నాకాలియుని శిరస్సునందు ధరింపజేసి రక్షించి “నీవిచ్చటనుండవలదు,
సముద్రమందు నివసించుము” అని యాజ్ఞాపించెను. ౨౧.

మూ॥ శ్రుత్వావ్రజప్రజై వంప్రభయేహాక్షిప్రమేయాయ॥

దృష్ట్వాస్తైస్వస్త్యకృతప్రభయేహాక్షిప్రమేయాయ॥ ౨౨ ॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, వ్రజప్రజా, ఏవమ్, ప్రభయేహా, క్షిప్రమ్, ఏయాయ, దృష్ట్వా,
అస్తై, స్వస్తి. అకృత, ప్రభయా, ఇహ, అక్షిప్రమే యాయ. ౨౨.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి) ఏవంహారేః కాలియహ్రాదోపసహకారాపం
వృత్తాంతశ్రుత్వా, తతఏవ, ప్రభయేహా - ప్రకృష్టభయచేష్టితా, వ్రజ
ప్రజా-గోపజనః, తత-హ్రాదే, క్షిప్రమ్-శీఘ్రమ్, ఏయాయ-ఆజగామ.
ఇహచ - హ్రాదే, హరిందృష్ట్వా. అస్తై - హరయే, ప్రభయా - స్వ
తేజసా, సహైవ, అక్షిప్రమేయాయ - చక్షుగోచరాయ, స్వస్త్య
కృత - మజ్జశానికృతవతీ. అహిస్పశకానిమిత్ర గ్రీష్టపరిహారాయ మజ్జ
శాని కృతవతీత్యర్థః. ఏయాయేతి - ఆజ్ఞాపార్యాదిణోలిట్. అస్తై
ఇతి (౨) “నమస్వస్తి” ఇత్యాదినాచతుర్థీ॥ ౨౩ ॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడామడుగునకువెళ్ళినవృత్తాంతమును, వ్రజవాసులువినితత్క్షణంచే
యచ్చటికివచ్చి శ్రీకృష్ణునిజూచి యతనికి నేమియునుపద్రవమురాకుండునట్లు మంగళా
శాసనముచేసిరి. ౨౩.

మూ॥ శుచమహృతసవ్రజస్యసవక్షీయోబాలయోషస్య॥

దమనాదహేశ్చభువిసుఖవక్షీయోబాలయోషస్య॥ ౨౪ ॥

ప-వి॥ శుచమ్, అహృత, సః, వ్రజస్య, సవక్షీయోబాలయోషస్య దమనాత్,
ఆహేః, చ, భువి, సుఖవర్షి, యో, అబాలయోషస్య. ౨౪.

వ్యా॥ (శుచమితి) సః-హః, (సపక్షియోబాలయోషస్య) పక్షియోభిః-వృద్ధతలైః, బాలైః, యోషాభిః-స్త్రీభిశ్చ, సహితస్య, వ్రజస్య, శుచమ్ - శోకమ్, అహృత-హరిరేవవిశేష్యతే, యః-హరిః, (అబాలయోషస్య) అబాలయమ్ - ఉదకాలయమ్, ఓషస్య - విషేణద హతః, అహః - దమనాత్ - శిక్షణాత్ - భువి-భూమా, సుఖవక్షి- సుఖవషణ్. పక్షియశ్చబుః-వృద్ధశబ్దాదీయసుని. (౧) “ప్రియస్థిర” ఇత్యాదినావమాదేశేన వ్యుత్పాద్యః. అబాలయోషస్యేతి (౨) “ఉషదాహే” కర్తవ్యం. § (౩) “ఏజిపరరూపమ్” ఇతి పరరూపమ్॥

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు, తనవిషముచేత మడుగునీళ్లను దపింపజేయుచున్న కాలి యునిశిక్షించి లోకమంగు సుఖమును గురిపించి, బాలవృద్ధలతోను స్త్రీలతోనుగూడి యున్న గోకులముయొక్క దుఃఖమును హరించెను. ౨౭.

మూ॥ భియమజహురశక్తి-పతచనస్తముఖానామగోపాయామ్॥

తస్యోచ్చార్యాధుస్సానస్తముఖానామగోపాయామ్॥ ౨౮॥

ప-వి॥ భియమ్, అజహుః, అశక్తి-పత, చ, నస్తముఖాః, నామ, గోపాః, యామ్, తస్య, ఉచ్చార్య, అధుః, సానస్తముఖాః, నామ, గోపాయామ్. ౨౮.

వ్యా॥ (భియమితి) నస్తముఖాః - నస్తాదయః, గోపాః, నామే తినివ్రాతః కిలార్థే. యాంనామభియమ్ - సపక్షినిమిత్రాంకృష్టే అశక్తి- పత, తాంభిరుంతంస్వస్థందృష్ట్యా అజహుః-తతశ్చసానస్తముఖాః-ప్రీతి సహితవదనాః, తేతస్యైవకృష్ణస్య, నామ-నామధేయమ్, ఉచ్చార్య- గోపాయామ్ - రక్షణమ్, అధుః - కృతవస్తవః, అజహురితి జహః తేలంజ్. అశక్తి-పతేతి (౧) “శకిశజ్కాయామ్” లుజ్. అధురితి దధాతేలుజ్. (౨) “గాతిస్థా” ఇత్యాదినాసిచోలుక్. గోపాయామితి (౩) “గుపూరక్షణే” (౪) గుపూధూప” ఇత్యాదినా ఆయప్రత్యయః. (౫) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః॥ ౨౯॥

(౧) పా-నూ-౬-౪-౧౫౭.

(౪) పా-నూ-౩-౧-౨౮.

(౨) భ్వా-ప-స-సే.

(౫) పా-నూ-౪-౩-౧౦౨.

(౩) పా-నూ-౬-౧-౮౪.

§ అత్రత్యాగధమ్గ్రంథసాతేనస్యాత్. పద్ధశోశ

లాభేసమాధేయంస్యాత్.

తా॥ కాళియునిచే శ్రీకృష్ణునికేమి యుపద్రవమువచ్చునోయని శంకించిన నంద
గోపాదులు, నిరుపద్రవుండై సంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచి యాశ్చర్యమునువదలి
సంతుష్టులై ‘కృష్ణా!’ అని పిలిచి రక్షించుచుండిరి. ౨౫.

మూ॥ ఇత్థమహింమృదితవతాయమునాసమభావితేనేహ॥

సమితేనచ ఘోషోవా యమునాసమభావితేనేహ॥ ౨౬॥

ప-వి॥ ఇత్థమ్, అహిమ్, మృదితవతా, యమునా, సమభావి, తేన, ఇహ, సమ
తేన, చ, ఘోషః, వై, అమునా, అసమభాః, వితేనే, హ. ౨౬.

వ్యా॥ (ఇత్థమితి) ఇత్థమ్, ఇహ - వ్రాదే, కాళియమహింమృ
దితవతా, తేన - హరిణా, యమునా - నదీ, సమభావి - సంభావితా
భూత్. తతశ్చ, సమితేన - సమాగతేన, అమునా - హరిణా, ఘోషః -
వ్రజదేశః, అసమభాః - ఆద్వితీయతేజస్కః, వితేనే-కృతః. హశద్భిః
ప్రసిద్ధాఃవైశబ్ద ఆశ్చర్యే. తస్యఅమునాశబ్దేపరతఃఆయాదేశేకృతే (౧)
‘లోప శ్వాకలస్య’ ఇతివైకల్పికత్వాద్యలోపాభావః॥ ౨౭॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడెట్లు కాళియునిశిక్షించి యమునానదిని బాగుపఱచెను. నిరు
పద్రవుండై గోకులమునకువచ్చిచేరినందున గోకులమునకుఁ గొప్పకొన్నిదిగఁజేసెను.
మూ॥ సఖిభిర్దదనస్సాక్షాద్విజహరవసన్నివర్తీయః॥

హరిరసురభయోద్విగ్నద్విజహరవసన్నివర్తీయః॥ 3౦॥

ప-వి॥ సఖిభిః, మదనః, సాక్షాత్, విజహర, వసన్, ఇవ, ఋతీయః, హరిః,
అసురభయోద్విగ్న ద్విజహరవసన్నివర్తీ, యః. 3౦.

వ్యా॥ (సఖిభిరితి)- సః - హరిః, సాక్షాత్ప్రదనః- అభిరూప
రూపః-సఖిభిస్సహవిజహర - సపవహరిర్విశేష్యతే. యః - ఋతీయః-
దయాళుస్సన్, (అసురభయోద్విగ్నద్విజహరవ సన్నివర్తీ) అసురభ
యోద్విగ్నానాం ద్విజాహమ్, హరవస్య - హాఇత్యేవంరూపస్యఆర్థ

శబ్దస్య సమ్యక్జీవ రయితా భూత్. ఋతీయ ఇతి - ఋతిస్సాత్తో
ధాతుః పుణాయాం వ ర్తతే. (౧) “ఋతేరీయజ్” ఇతి ఈయజ్; తతః
పచాద్యచ్. 3౦॥

తా॥ పరమదయాశ్చ వై యసురలనుదమించి ద్విజాలయొక్క హాహాకారమును శమిం
పించిన శ్రీకృష్ణుడు సాక్షాత్తన్తగునివలెనుండి స్నేహితులతో విహరించుచుండెను.
మూ॥ అథ తపత పై భువనే రమయన్న నుకమ్పయోదపో ఘన సమయః।
ప్రాదురభూజనమృద్ధం రమయన్న నుకమ్పయోదపో ఘన సమయః॥

ప-వి॥ అథ, తపత పై, భువనే, అరమ్, అయన్, అనుకమ్పయా, ఉదపః, ఘన
సమయః, ప్రాదురభూత్, జనమ్, ఋద్ధమ్, రమయన్, అనుకమ్, పయోదపః, ఘన
సమయః. 3౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, భువనే-లోకే, తపత పై- గ్రీష్మేణ త పై
సతి, అరమ్ - ద్రుతమ్, అనుకమ్పయా - కృపయా, అయన్-ప్రాప్ను
వన్, ఉదపః - స్రవభూత సలిలః, జగదా ర్తిశమనాయ సజ్జ్యహీత సలిల
ఇత్యర్థః-ఘన సమయః-జగద్రక్షణేచ్ఛోధతర సజ్కల్పః, ఋద్ధమ్-అధ్యమ్,
అనుకమ్, కాముకమ్, జనమ్, దమయన్-ప్రీణయన్, (పయోదపః)
పయోదాన్. మేఘాన్, పాతీతి పయోదపః, ఘన సమయః - ప్రావృ
ట్కాలః, ప్రాదురభూత్. అయన్నితి (౨) “అయగతో” భావాదికః శత్ర
స్తః. ఉదప ఇతి - ఉత్కృష్టా ఆపోయ స్థిన్నితివా, ఉత్కృష్టా ఆపోయే
నేతివా బహువ్రీహిః (3) “ఋక్పూః” ఇత్యాదినా అకారస్సమా
సాస్తః- అనుకమితి. (౪) “అనుకాభిక” ఇత్యాదినా నిపాతతః. పయో
దప ఇతి పాతేః (5) “అతోనుపసగేకః” 3౧॥

(౧) పా-సూ-3-౧-౨౯.

(౪) పా-౫-౨-౩౪.

(౨) భా-ప-స-అ.

(౫) పా-సూ-3-౨-3.

(3) పా-సూ-౫-౪-౩౪.

తా॥ తరువాత, గ్రీష్మతప్తమైన లోకమందుఁ దయచేసి యుష్ణమును బోగొట్ట సంకల్పించుకొని జలభరితమై, కామినీ జనసముల్లాసకరమైన వహ్నికాలము మేఘము లతోఁగూడ నావిర్భవించెను. 30.

మూ॥ తముపాన్మత్యత్కే-జలదానకరవరసారతోయదకమ్॥

జగత స్తచ్చమయ న్జలదానకరవరసారతోయదకమ్॥ 31॥

ప-వి॥ తమ్, ఉపాన్మత్యత్, కేకీ, జలదానకరవరసారతః, యత్, ఆకమ్, జగ తః, తత్, శమయన్తమ్, జలదానకరవరసారతోయదకమ్. 31.

వ్యా॥ (తమిఁ) తమ్ - జలదననుయమాగచ్ఛన్తమ్, కేకీ - మ యారః. ఉపాన్మత్యత్ - ఉపనర్తనేన పూజితవాక్. కీదృశఃకేకీ-(జల దానకరవరసారతః)- జలదాఖ్యానామ్, ఆనకానాయ్ - పటహానామ్, రవస్య - శబ్దస్య, రసేన, ఆరతః - ప్రీతః, కీదృశంఘనసమయమ్-యత్ ఖలు జగతః, అకమ్-అసుఖమ్, గ్రీష్మజమ్, తత్, స్వతైత్యేనశమయన్తమ్, (జలదానకరవరసారతోయదకమ్) జలదానకరాః - ఉదకదానంకుర్వన్తః, వరసారాః - ఉత్కృష్టగుణాః, ఉత్కృష్ట విసరణావా, తోయ దాః-మేఘాః, యన్తికత్తథోక్తమ్. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్॥

తా॥ నాన్ద్రక్రమణ్యపింఛి వర్షించుచున్న మేఘములచేత లోమలయొ క్కతాపమును శమింపించిన యావహికాలమందు మేఘగర్జనమునువిని నెమలులు నృత్యమాడినవి. 32.

మూ॥ దృష్టాభైహకంసైరభివలాయితంమానసంద్రుతంసాకమ్॥

స్తవహీనాధ్వగస్యోపలాయితంమానసంద్రుతంసాకమ్॥ 33॥

ప-వి॥ దృష్టాభైః, హంసైః, అభి, హయితమ్, మానసమ్, ద్రుతమ్, సాకమ్, స్తవహీనా, అధ్వగస్య, ఉపలాయితమ్, మానసమ్, ద్రుతమ్, సాకమ్. 33.

వ్యా॥ (దృష్టాభైః) దృష్టాభైః-దృష్టమేత్యైః, హంసైః, మా నసమభి- మానసాఖ్యంసరఃప్రతి, ద్రుతమ్-శీఘ్రమ్, సాకమ్-సహితైః

పలాయితమ్ - పలాయనంకృతమ్. కించ -¹ అధ్వగస్య - ప్రవాసినః, మానసమ్ - చిత్తమ్, ఉపలాయితమ్ - అశ్వదాచరత్, కామినీవిశ్లేషవ్యవసాయిత్వేనపూర్వంద్వధతరంసత్, అధునా, సాకమ్-అనుఖసహితంభూత్వా, స్థరవహ్నినా - కామాగ్నినా, ద్రుతఃకభూత్ - త్రపువజ్జతువచ్చవితీనమభూదిత్యర్థః. పలాయితమితి పరాపూర్వాదయతేభావే నిష్ఠా. (౧) “ఉపసగన్త్యాయతే” ఇతిలత్వమ్॥ 33॥

తా॥ అవగ్నాకాలమందు హంసములు మేఘములనుజూచితత్వణమంచే గుంపుగాండేరి మానస సరస్సునకువెళ్ళినవి. దృఢతరమైన పాంథులసృదయమకాలమందు మదనాగ్నిచేగరిగి దుఃఖాకులమాయెను. 33.

మూ॥ ౧ విరహిష్యశమధితప్రభురధ్యాయోపాకృతిరుపాధ్యాయైః॥

ఆక్రియతసః ధ్యేత్వభిరధ్యాయోపాకృతిరుపాధ్యాయైః॥ 3౪॥

ప-వి॥ విరహిషు, అశమ్, అధిత, ప్రభుః, అధ్యాయః, అపాకృతిః, ఉపాధ్యాయైః, ఆక్రియత, సహ, ఆధ్యేత్వభిః, అధ్యాయోపాకృతిః, ఉపాధ్యాయైః. 3౪.

వ్యా॥ (విరహిష్వీతి) ప్రభుః - సమథః, అపాకృతిః - అనన్యః, అధ్యాయః - అధిగతసమృద్ధిః, (ఉపాధ్యాయైః) - ఉపాధీనామ్-కారణానామ్, మేఘరవమివ్యదాదీనామ్, ఆయైః-ఆగతీభిః, విరహిషు-జనేషు, అశమ్ - అనుఖమ్, అధిత - నిహతవాక్. కించ - ఉపాధ్యాయైః-ఆచార్యైస్సహ, అధ్యేత్వభిః, వేదమధీయానైర్దాణవక్తైః, అధ్యాయోపాకృతిః-స్వాధ్యాయస్యఉపాఠగమ్, ఆక్రియత - కృతాభూత్. ఆక్రియతేతి కరోతేః కర్తృణిజ్. యక్. (౧) “రిజ్శయగ్నిజ్శు” ఇతి రిజాదేశః॥

(౧) పా-మా-౨-౨-౧౯.

(౨) పా-మా-2-౪-౧౨.

స్య ఆయమార్యాభేదః నప్రసిద్ధతయా పరిగణితేషు ఛన్దోగ్రాధేషుదృశ్యతే; తథాపి, యథాఅర్యాయాఃపూర్వోత్తరార్థయోఃత్రింశన్నాత్రా విశిష్టయోః గురుజ్ఞైకే నాధిక్యే ఆర్యాగీతిరితిభేదఃపరిగణ్యతే, తథాపూర్వోత్తరార్థయోస్సప్తవింశతిమాత్రావిశిష్టయోః ఉపగీతేప్రత్యేకమర్థ ద్వయేగురుజ్ఞైకే నాధిక్యాత్ నిష్పన్నం భేదాంతరమితి.

తా॥ ఆవగూకాలమందనంగుఁ జట్టివృద్ధుఁడై మేఘగుల సహాయముచేత విర
హిజనులను దుఃఖమును గలుగఁజేసెను, వేదాధ్యయనపరులు తమతమయుపాధ్యాయుల
తోఁగూడ నుపాకర్తము నాచరించిరి. 3౪.

మూ॥ తృప్యన్తృప్త్యైవనుఖంనయమానతయాపయోముచన్నీరమ్ |

ప్రీత్యైవచాతకోన్వితనయమానతయాపయోముచన్నీరమ్ || 3౫ ||

ప-వి॥ తృప్యన్, దృష్ట్యా, ఏవ, సుఖమ్, నయమానతయా, పయోముచమ్, నీర
మ్, ప్రీత్యా, ఏవ, చాతకః, అన్వితనయమ్, ఆనతయా, ఆప, యః, అముచత్, నీరమ్.

వా॥ (తృప్యన్నితి)చాతకః, నీలంపయోముచమ్, ఆనతయా-
ఉపనతయా, ప్రీత్యైవ కేవలయా, ఆప-అనుసృతవాక్. నజలాధిఁ-
త్వేన. కుతః - మేఘస్య, దృష్ట్యైవ - దశకనమాత్రేణైవ, సుఖమ్,
నయమానతయా - ప్రాపయమానత్వేన, తృప్యన్ - తయైవతృప్తః,
తిరస్కృత జలాధిఁభావత్యర్థః. అన్వితనయమితి మేఘవిశేషణమ్.
ప్రాప్తానుగ్రహార్థ నీతికమిత్యర్థః ; క్రియావిశేషణంవా. చాతకస్యనీతిః-
మేఘానుసారః, తయానీత్యాతమన్వీసరదిత్యర్థః - సపవప్నోఘా విశే
ష్యతే.యోమేఘః, నీరమ్ - జలమ్, అముచత్ - అభ్యర్థనాత్పూర్వైం
స్వయమేవముక్తవానిత్యర్థః. అముచదితి లుజ్ః;లుదిత్వాదజ్ || 3౫ ||

తా॥ పరోపకారార్థముగ వర్షించుచున్న నల్లనిమేఘములు దర్శనమాత్రముచేత
నతిసుఖాపహమైయున్నందున వానిని చాతకములుచూచి, కేవలప్రీతితోననుసరించినవి.
మూ॥ క్షీతిసారభమనిలోవహదారమ్భాసారసేకేన |

ఆస్థాయీసాధకమమహితదారమ్భాసారసేకేన || 3౬ ||

ప-వి॥ క్షీతిసారభమ్, అనిలః, అవహత్, ఆరమ్భాసారసేకేన, ఆస్థాయీ, సార్థ
మ్, అమహితదారమ్, భాసా, రసే, కేన. 3౬.

వా॥ (క్షీతీతి) ఆరమ్భాసారసేకేన - ఆరమ్భాసారైః - ప్రథ
మభావిభిః, ఆస్థారైః - వృక్షైః, సేకేన, జాతమ్, క్షీతి సారభమ్.

భూమేగక్ష్మమ్, అనిలః - వాయుః, అవహతే. ఏనంప్రావృష్టుజేషు
ప్రవృత్తేషు కేన పురుషేణ, భాసా-ప్రభయా, సాధకమ్, రసే-శృంగార
మయే, అమహితదారం ఆస్థాయి - దారానపూజయిత్వా తేజస్విత్వేన
సహేవ శృంగారమయే రసే నకశ్చిత్తస్థాపిత్యర్థః॥ 31॥

తా॥ ప్రభవవర్షముచేతఁ దడపఁబడిన భూమియొక్క వాసనను వాయువంతట
వ్యాపింపఁజేసెను. ఆకాలమందు పురుషులందఱు ఏకాకియైయుండలేక తమతమభార్య
లననుసరించి కొనియాడి శృంగారరసము ననుభవించిరి. 31.

మూ॥ సహవషక్తాంఘనానాంకుమ్భితవపుష్టయాశ్వసన్వశయా।

విజయీజఘాసిక్తాంకుమ్భితవపుష్టయాశ్వసన్వశయా॥ 32॥

ప-వి॥ సహ, వర్షతామ్, ఘనానామ్, కుమ్భి, రవపుష్టయా, ఆశ్వసన్, వశ
యా, విజయీ, జఘాసి, సిక్తామ్, కుమ్భితవపుష్టయా, శ్వసన్, వశయా. 32.

వ్యా॥ (సహేతి) వషక్తాంఘనానామ్, రవపుష్టయా - శబ్దేన
పరిపుష్టయా, వశయా - వశవర్తిన్యా, వశయా - కరిణ్యాసహ, ఆశ్వ
సక్ - ప్రీయమాణః, సతతగన్ధాఘ్రాణేన, శ్వసక్ - శ్వాసముఞ్చక్,
కుమ్భి-గజః, భీరవపుష్టయాఙ్గమదేహత్వేన, విజయీ, నవవషే.

కుమ్ - భూమిమ్, జఘాసి-ఆఘాతజఘాసివి (౧) “ప్రూగన్ధో
పాదానే” లిట్॥ 32॥

తా॥ వర్షించుచున్న వేఘములయొక్క గర్జనముచేత సుక్రితములై
స్వాధీనములై యున్నయాడుయేనుఁగలతోఁగూడియున్న భయజ్వరములైన గొప్పశరీర
ములుగల యేనుఁగలు హృష్టములై వర్షముచేతఁ దడపఁబడిన భూమియొక్క గంధము
నాఘానించినవి. 32.

మూ॥ ప్రేయసిచిరదృష్టేదేనూనంబాష్పాయతేస్తథాత్రీహ।

తస్యచవేగంధారానూనంబాష్పాయతేస్తథాత్రీహ॥ 33॥

ప-వి॥ ప్రేయసి, చిరదృష్టే, అష్టే నూనమ్, బాష్పాయతే, స్త, ధాత్రీ, ఇహ, తస్య, చ, వేగమ్, ధారా, అనూనమ్, బాష్పాయతే, స్త, ధాత్రీ, హ. ౩౦.

వ్యా॥ (ప్రేయసీతి) బాష్పాయతే స్తేతి- బాష్పముద్వమతీతివిగృహ్య, ఊష్ణపర్యాయాత్ బాష్పశబ్దాత్, (౧) “బాష్పోష్ణభ్యాముద్వమనే” ఇతిశ్యజ్. బాష్పమ్-ఊష్ణాణమ్, వషణిసాతేన ముక్తవతీభూమి రిత్యర్థః. తత్ర బాష్పశబ్ద మశ్రుపర్యాయం ఛలేనాశ్రిత్యేదముచ్యతే. ప్రేయసి - ప్రియతరే, అబ్జే - మేఘే, చిరదృష్టేనతి, ధాత్రీ - భూమిః, ఇహ - కాలే, నూనమ్- ప్రాయేణ, బాష్పాయతే స్త-రుదితవతీ, విశ్లిష్టే ఘసీ ప్రియేషు చిరేణదృష్టేషు రోదనంకుర్యురీతిభావః. తస్యచ-మేఘుస్య, ధారా - వషణధారా, అనూనమ్ - అవికలమ్, వేగమ్, ధాత్రీ-దధానా, బాష్పాయతే స్త-బాష్పవత్-అశ్రువత్, ఆచరతి స్త. మేఘోపి చిరేణభూమిందృష్ట్యా వషణవ్యాజేన రుదితవానిత్యర్థః. ఉత్తర బాష్ప శబ్దాదశ్రుపర్యాయాత్, (౨) “ఉపమానాదాచారే” ఇతిశ్యచ్. ధాత్రీ త్యుత్తరత్ర ధాణోధారణార్థాత్తృణి. అతవవేగమిత్యుత్త వస్త్రీ ప్రతి పేధాద్వితీయా॥ ౩౧॥

తా॥ భూమియందు తాపకామకములైన జలప్రవాహమునుజూచి కవి వర్ణించుచున్నారు. ప్రియతమములైన మేఘములను బహుకాలమునకుఁజూచి భూమి బాష్పము (కన్నీళ్ళు)విడిచెను. అప్రతిహతములై పడుచున్న వర్షధారావ్యాజముచేత మేఘములును భూమినిజూచి కన్నీళ్ళువిడిచినవి. ౩౦.

మూ॥ ఉదజనినిరజు-శశ్రీస్తదాచకషకమహస్వభావేన।

యోక్తుంకౌఠావ్యమూభ్రంతదాచకషకమహస్వభావేన॥౩౧॥

ప-వి॥ ఉదజని, నిరజు-శశ్రీః, తదా, చ, కర్షకమహః, స్వభావేన, యోక్తుమ్, కిల, కౌఠ్యమ్, ఆభ్రమ్, శత్రుత్, ఆచకర్ష, కమ్, అహస్సు, అభావేన. ౩౧.

వ్యా॥ (ఉదజనీతి) తదా-తస్మిన్కాలే, (కషణకమహః) కషణ-
కాణామ్ - కృషీవలానామ్, మహః - ఉత్పన్నః, నిగజ్జు-శ్రీః - అప్రతి-
హతసమృద్ధిః, ఉదజని-స్వభావేనజాతమ్, అహస్సు - దివసేషు, వర్త-
మానం తదాప్యమ్, అభింకమ్- అభిసంబద్ధిజలమ్, ఆచకషణ. జలమి-
హఃకషణేకర్తృ, భౌప్యంకర్తృ. కిమర్థమాచకషణ-అభావేనయోక్తుం
కిల-నాశయితు మివేత్సర్థః॥ 3౯॥

తా॥ ఆవర్ణాకాలమందు కర్షకుల వ్యవసాయములు నిర్విఘ్నముగ వర్ధిల్లుచుం-
డెను. దినమందుఁగలిగిన స్వాభావికమైన యుష్ణమునువర్ష జల ముంఁడెను. 3౯.
మూ॥ శీతభియేషసమకుచకకకుభోవారిధరమస్తకంనభసి॥

దదృశుఃప్రాప్తోభృజ్జైకకుభోవారిధరమస్తకంనభసి॥ ౪౦॥

ప-వి॥ శీతభియా, ఇవ , సమకుచన్, కకుభః, వారిధరమ్, అస్తకమ్, నభసి,
దదృశుః, ప్రాప్తః, భృజ్జై, కకుభః, అవారి, ధరమస్తకమ్, నభసి. ౪౦.

వ్యా॥ (శీతభియేతి) రవిప్రేకాశే తిరోహితేనతి, కకుభః-దిశః,
శీతభియాసమకుచన్నివ - సజ్జుచితాశవ, అభవత్. కించ - నభసి-
ఆకాశే, యీ వారిమ్-మేఘమ్, అస్తకమ్-క్షిప్తసలిలమ్, దదృశుః, జనాః.
కించ - ధరమస్తకమ్- పర్వతశిఖరమ్, ప్రాప్తః, కకుభః - అజుకానవృ-
క్షః, భృజ్జై, అవారి - ఆవృతోఽభూత్, తదేతత్పవమ్, నభసి-
ప్రావృట్కాలే, ప్రాప్తమిత్సర్థః॥ ౪౦॥

తా॥ వర్ణాకాలమందు దిక్కులు, సూర్యాస్తమయానంతరము చీకటివలనఁ
జక్కఁగఁ గానఁబడనిదై, చలివలన సంకోచమునొందినట్లున్నవి. జనులొకాళమందు
వర్షించి తెల్లపడిన మేఘములనుజూచిరి. పర్వతాగ్రమందున్న అజ్ఞాన వృక్షములు
తుష్టెదలచే వ్యాప్తమైనవి. ౪౦,

మూ॥ సోష్టాసోచ్ఛ్వసితాభూత్పజ్జ-వతీజీవనాన్తస్థా॥

భూఃక్రమతస్త్రీవిరహదపజ్జ-వతీజీవనాన్తస్థా॥

౪౧॥

ప-వి॥ సోష్టా, సోచ్ఛ్వసితా, అభూత్, పజ్జ-వతీ, జీవనాన్తస్థా, భూః, క్రమతః, త్రీ, విరహదపజ్జ-వతీ, జీవనాన్తస్థా. ౪౧.

వ్యా॥ (సోష్టేతి) భూః-భూమిః, వర్ష నిపాతక్రమేణ ప్రథమమ్, సోష్టా - ఉద్గ్రీణేన ఉష్ణణాసహితా; తతః, సోచ్ఛ్వసితా - ఉచ్ఛ్వాసి సవతీ, తతః, పజ్జ-వతీ - కర్తృమవతీ, తతః, జీవనాన్తస్థా - జీవనస్య-జలప్రవాహస్య, జానుదఘ్నస్య, మధ్యవర్తిని, ఇత్యేవమ్, క్రమతః-క్రమేణ, అభూత్. కిచ్చ - విరహదపజ్జ-వతీ-భర్తృవిరహప్రదపాపవతీ, (స్త్రీ), జీవనాన్తస్థా-జీవనస్యాన్త-మరణావస్థాయామ్, స్థితా, అభూత్ ॥

తా॥ ఆవ్నాకాలమందు వర్షముచేత భూమి, మొదటనుష్టముగానుండెను; తరువాత తడవబడెను; తరువాత బుడదకలదాయెను, అటుపిమ్మట జలధరితమాయెను. తమసాపముచేత భర్తలను విశ్లేషించినస్త్రీయి విరహబాధను గహింపకమరణమునొందుటకు సిద్ధమయిరి.

మూ॥ వర్షపుష్పతోబభుర్ఘనఖేలాజాశ్చోదితానవాశాభిః॥

క్షీతిపురమివవిశతఋతోః ఖేలాజాశ్చోదితానవాశాభిః ॥౪౨॥

ప-వి॥ వర్షపుష్పతః, బభుః, ఘనఖేలాజాః, చోదితాః, నవాశాభిః, క్షీతిపురమ్, ఇవ, విశతః, ఋతోః, ఖే, లాజాః, చ, ఉదితాః, నవాశాభిః. ౪౨.

వ్యా॥ (వర్షపుష్పతః) ఘనఖేలాజాః - మేఘనాంలీలయాజాతాః, వర్షపుష్పతః, ఖే, బభుః. క్షీతిమివ - నవాశాభిః - నవభిర్దిగ్భిః, అధస్తవదిగ్స్వతిరిక్తాభిః, నవాశాభిః - నూతనమనోరథాభిః, చోదితాః, క్షీతిపురమ్ - భూమ్యాఖ్యంనగరమ్, విశతః, ఋతోః-ఘనసమయస్యకృతే, ఉదితాః - ప్రకాశితాః, లాజాఇవ, బభుః॥ ౪౨॥

తా॥ గగనమందు మేఘములవలన గలిగిన వర్షబిందువులు, భూమియనెడను మహానగరమును బ్రవేశించుచున్న వర్షపువనము, వర్షజార్ఙ్గముగ, దిక్కులనెఱిగియున్నదున్న లాజములవలె ప్రకాశించినవి. ౪౨.

మూ॥ విద్యుద్ధేమ్నాభాశ్శిర్షికపోషలభావమాసన్నా।

బాలాతపస్యకీలయన్నికపోషలభావమాసన్నా॥

౪౩॥

ప-వి॥ విద్యుద్ధేమ్నః, అభాశ్శిః, నికపోషలభావమ్, ఆసన్నా, బాలాతపస్య, కీల, యన్నికపోష, ఉపలభా, అవమా, సన్నా. ౪౩,

వ్యా॥ (విద్యుదితి) అభాశ్శిః - మేఘపక్షిః, విద్యుద్ధేమ్నః - విద్యుస్సామ్నా హేమ్నః, నికపోషలభావమ్ - నికషణిలాత్వమ్, ఆసన్నా - ప్రాప్తా. తదేవవిద్యుద్ధేమవిశేష్యతే. యన్నికపోష - యస్యసమీపే, బాలాతపస్య, ఉపలభా - ఉపలబ్ధిః, అవమా - న్యశ్శూతా, అతపవసన్నాఅభూత్. స్వాభావ్యాత్ ఘనతిరోహితత్వాత్ విద్యుత్సన్నిధౌ బాలాతపోషలబ్ధిర్నాస్తీతిపరమార్థః. అతఃఫలేనాఽయమర్థః ప్రతీయతే - మేఘాఖ్యనికపోషలే విద్యుద్ధేమ్నినికషితే, బాలాతపస్తప్సన్నిధౌనిహీనోఽభవతి; తదేతత్ కీలశబ్దేనసూచ్యతే. లభేతిషిత్యాత్ (౧) “షిద్ధిదాదిభ్యోజ్” ఇత్యజ్. ౪౩.

తా॥ మేఘములు, మెఱుపనెడు ఘంగారమునకు సానరాయివలెనుండెను. ఉదయక్షాలవందు నూర్యకిరణములు మేఘములచే నడ్డగింపఁబడినవై మెఱుపులనుండఁ నంతకాఁ బ్రకాశింపలేదు. ౪౩.

మూ॥ ధారాస్మతామ్భసోభై గ్రిహ్నక్తాదామోచితాస్వసితే ।

ఉపరివితతేమ్బరేకీలముక్తాదామోచితాస్వసితే॥

౪౪.

ప-వి॥ ధారా, స్మతా, అమ్భసః, అభైః, ముక్తాత్, ఆమోచితా, స్వసితే, ఉపరి, వితతే, అమ్బరే, కీల, ముక్తాదామా, ఉచితా, స్వసితే. ౪౪

వ్యా॥ (ధారేతి) అభైః - మేఘైః, ముక్తాత్ - ఉత్సృష్టాత్ అమ్భసః, ధారా, స్మతా - ప్రస్మతా, అభూత్. స్వసితే - స్వేనబద్ధే, అమ్బరే, స్వసితే - అతీవకృష్ణవర్ణే, ఉపరివితతే, ఆమోచితా - ఆకలితా, ఉచితా - యోగ్య, ముక్తాదామా - మాక్తికమయీదామా

కిల; తద్వదిత్యర్థః ఇహ “మేఘైఃస్వసితే” స్వేనసమ్బద్ధమమ్బరమితీహే
ఘసంబద్ధ ఆకాశఉచ్యతే; తత్రఫలేనాయమర్థః ప్రతీయతే- స్వేనబద్ధే-
ఉపరివితానితే అనితవర్ణే వితానపటేతి, ఏమఛలప్రతీతస్య వితానామ్న
రస్యః ముక్తాదామాలజ్కరణమపేక్షితమ్; తదపి స్వబద్ధస్య తస్యపట
స్య తైరేవమేఘైః ప్రకల్పితముచ్యతే. తదేతత్ కిలశబ్దేన ద్యోత్యతే రర.

తా॥ మేఘములనుండి ప్రసించుచున్న వర్ష ధారలు, మేఘములచే వ్యాప్తమైన
గగనమనెడు నల్లని వితానమున కలజ్కారార్థముగఁగట్టబడిన ముత్యముల సరముల
వలెనుండెను. ౪౪.

మూ॥ నజ్జాతాభూమేరధిరూఢావాచ్యతపదంఘనాధారా।
స్వమితాభువోదివో గురురూఢావాచ్యతపదంఘనాధారా॥౪౫.

ప-వి॥ న, జ్జాతా, భూమేః, అధిరూఢా, వా, అచ్యతపదమ్, ఘనా, ధారా,
స్వమ్, ఇతా, భువః, దివః, గురుః, ఊఢా, అవాచీ, ఉత, పదమ్ ఘనాధారా. ౪౫.

వ్యా॥ (నజ్జాతేతి) అతికఠోరదశాపన్నేవక్షేసతి ఆకాశే భూమశాచ
సంబద్ధాత్ అవిచ్ఛిన్నాస్త్రమితాకారా వర్షధారాభవత్; తామధిక్య
త్యేదముచ్యతే - ధారా - వర్షధారా, ఘనాధారా - ఘనమ్, ఆధార
త్యేనాశ్రితాసతీ, ఏవంసద్విహ్యతే. కిమియంధారా, భూమేః - భూత
లాత్, అచ్యతపదమ్ - ఆకాశమ్, అధిరూఢావాస్యాత్; ఉత, దివః-
ఆకాశాత్, భువః - భూమేః, స్వంపదమ్ - స్థానమ్. అవాచీ -
అవాఙ్ముఖిభూత్వా, ఇతా - ప్రాప్తా, గురుః - గుర్వీసతీ, తనూ
భువా ఊఢాస్యాత్ ఇతినజ్జాతా- పూర్వార్థే వాశబ్దః ఉత్తరార్థే ఉత
శబ్దశ్చ సందేహం ద్యోతయతః. ౪౫.

తా॥ అతికఠోరముగ వర్షించుచున్నప్పుడు ఆకాశమునుండి భూమివఱకు అవి
చ్ఛిన్నముగఁ గనుబడుచున్న వర్షధారలనుజూచి, “ఇవి ఆకాశమునుండి క్రిందఁబ
డుచున్నవా? లేక భూమినుండి యాకాశమునకెక్కుచున్నవా? యని కవిసందేహించు
చున్నాడు. ౪౫.

మూ॥ వ్రణావహరిధన్వ తటిత్కృపాణి ఖణ్డితమవాపఘనమ్ |

తద్గర్జితాన్యకృపతాకృపాణిఖణ్డితమవాపఘనమ్ || ర౬.

ప-వి॥ వ్రణః, ఇవ, హరిధన్వ, తటిత్కృపాణిఖణ్డితమ్, అవాప, ఘనమ్, తద్గర్జితాని, అకృపత, అకృపాణిఖణ్డితమ్, అవాపఘనమ్. ర౬.

వ్యా॥ (వ్రణావహరి) తటిత్కృపాణిఖణ్డితమ్ - విద్యుదాఖ్యయా కృపాణ్యా - అసినా, ఖణ్డితమ్ - ఘనమ్, మేఘమ్, ఖణ్డానజోవ్రణావహరిధన్వ - ఇన్ద్రోచాపః, అవాప - ప్రాప్తవాన్. కిచ్చ - తద్గర్జితాని, అకృపాణి - నిర్దయాని, ఖణ్డతమ్ - విరహిజనమ్, అవాపఘనం అకృపత - అవనతాః. గ్లానాః, అపఘనాః - అగ్లాని యస్య సతథో క్షంతంపీడయా ఇప్రీరితత్కర్మ. అవాపేతి - ఆప్నోతేర్లిట్. అకృపతేతి - కరోతేర్లుజ్. (౧) “అపఘనోఽజ్గమ్” ఇతి అపఘనశబ్దః అజ్గపర్యాయతయా నిపాతితః. ర౬.

తా॥ ఆకాశమందలి యన్త్రధనుస్సు, మేఘపనెడక త్రిచేతః గొట్టబడిన మేఘమునకుఁ గాయమువలెఁగనుబడెను. మేఘగర్జనము, మునుకేపీడితులైయున్న విరహిజనలను మాతీయుఁబీడించెను. ర౬.

మూ॥ అశబలయన్ దివినియుతాయతాబలాకాః పయోధరస్వజ్గమ్ ||

శీతభిరూయయర్పద్ధాయతాబలాకాః పయోధరస్వజ్గమ్ || ర౭ |

ప-వి॥ అశబలయన్, దివి, నియుతాయతాః, బలాకాః, పయోధరస్వజ్గమ్, శీతభిరూ, యయుః, ఋద్ధాః, యుతాబలాకాః, పయోధరస్వజ్గమ్. ర౭.

వ్యా॥ (అశబలయన్తితి) దివి - ఆకాశే, నియుతాయతాః - నియుతసజ్జాః అయుతసజ్జాశ్చ. బలాకాః - సితవర్ణాః పక్షిణాః, పయోధరస్వజ్గమ్ - మేఘస్య శోభనమజ్గమ్, స్వసామీప్యాత్ స్వనర్లస్యతీకరాత్, అశబలయన్ - శబలవర్ణమ్ - సితాసితవ్యాచిత్రవర్ణమ్, అపర్వన్ ఇత్యర్థః. కిచ్చ - ఋద్ధాః - సమృద్ధిమన్త్రోజనాః, యుతాబలాకాః -

అబలయా - (స్త్రియా, సంయుక్తాః, శీతభియా, తస్యాః పయోధరస్వజమ్ -
స్తనపరిష్కృజ్జనమ్, యయుః, శీతకాలేహి స్త్రిణాం సనాఉష్ణాభవన్తి.
అశబలయన్నితి - శబలశబ్దాత్ (౧) “తత్కరోతి” ఇతిణిచ్. ౬జీ.
యతాబలాకాఇతి - యతాః - సంయుక్తాః, అబలాః - స్త్రియః,
యైతి బహువ్రీహిః. (౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికమ్. స్వజశబ్దచ్చ - స్వ
జ్జేష్ఠాస్తః. ౪౭.

తా॥ ఆకాశమందు తెల్లనివర్ణముగల ఆనేకములైన పక్షులులేచి తమకానిచేత
నల్లని పేఱుములందు విజాతీయవర్ణమును గలుగఁజేసినవి. ఆకాలమందు సంపన్నులు
తమతమ స్త్రీల స్తనముల నాలిజ్జనముఁజేసికొని శీతవాతచే నివృత్తులయిరి. ౪౭.
మూ॥ పతిమతిమోదయితారందయితారంయూచమానేన।

వచసాగాదయితారందయితారంయూచమానేన॥ ౪౮॥

ప-వి॥ పతిమ్, అతి, మోదయితారమ్, దయతా, ఆరమ్, యా, చ, మానేన, వచ
సా, ఆగాత్, అయితారమ్, దయితారమ్, యాచమానేన. ౪౮.

వ్యా॥ (పతిమతీతి) యా దయితా - (స్త్రి, మానేన - గర్వేణ
కారణేన, పతిన్ - భర్తారమ్, అరమ్ - అలమ్, మోదయితారమ్ -
హర్షయితారంసంతమ్, అతిక్రాంతాభవత్; సాస్త్రిత స్త్రీన్కాలే, యాచ
మానేన - యాష్టాంకుర్వతా, వచసా - వచనేన, తంపతిమ్, దయితా
రమ్ - దయాంకుర్వాణమ్, అతపన, అయితారమ్ - ప్రాపువంతమ్,
అగాత్ - ప్రాప్తా. ౪౯.

తా॥ పూర్వము ఏస్త్రీ తనభర్త తననెంత లాలనముచేసినప్పటికిని గర్వముచేత
వానిని లక్ష్యముచేయలేదో, ఆస్త్రీ ఆవగ్నాకాలమందు తానే వానిని ముచిమాటలాడి
తననుండుఁ దయనుగలుగఁజేసికొని వానినిబొందెను. ౪౯.

మూ॥ శమితేననేషువహ్నాననృతే శిఖినావితత్యపతాంతా॥
తేనతుపాస్థహృదీహ్నననృతేశిఖినావితత్యపతాంతా॥ ౪౯.

ప-వి|| శమితే, వనేషు, వహ్నా, నన్యతే, శిఖినా, వితత్య, పతాన్తా, తేన, తు, పాన్థహృది, ఇష్టాన్, అన్యతే, శిఖినా, అవీతతి, అపతాన్తా. ౪౯.

వ్యా|| (శమితేతి) వనేషువహ్నావర్షజలైశ్శమితే, హృష్టేన శిఖినా - మయూరేణ, పతాన్తా - పక్షయోరన్తా, వితత్య - వితతం కృత్వా, నన్యతే - నృతంతకృతమ్. తేనతువనేభ్యోనివృత్తేన, శిఖినా - అగ్నినా, పాన్థహృది - విరహిహృదయే, నన్యతే. కీదృశేవిరహిహృదయే ఇష్టానన్యతే - ఇష్టాన్ - మనోరథాన్, అప్రాప్తే; వితతీతిక్రియా విశేషణమ్. తతిః-విస్తారః, తద్రహితంయథాతథా ఇష్టానప్రాప్తేఇత్యర్థః. అథవా - అవితతి - తతేరథానః వితతిః, సాయత్రనాస్తితదవితతి; తదిదంనర్తనక్రియా విశేషణమ్. విస్తారయంతంయథాతథా అగ్నిస్తద్భృదయేననరైత్యర్థః. అపతాన్తావతి హృదయవిశేషణమ్. తాన్విరహిత ఇత్యర్థః. నన్యతఇతి - (౧) “న్యతీ-గాత్రవిక్షేపే” భావేలిట్. శిఖినేతి శిఖాశబ్దస్యప్రవీహ్యదిత్వాదినిః. వితత్యేతి - (౨) “వాల్యపి” ఇతి తన్తోతే రనునాసికలోపః. తతస్తుక్. అన్యతఇతి - (౩) “ఋగతౌ” నిష్ఠా, నజ్జ్ సమాగుః. ౪౯.

తా|| వర్షధారలచేత వనమందు దావానలము చల్లారినచెనుక సెమలులు నర్తనచూడినవి. పాన్థహృదయములు అభీష్టమునొందక విరహాగ్నిచేదగ్ధమగుచుండెను. ౪౯.

మూ|| వికిరద్భిరపోరూక్షస్వరస్వైరిభసమజవర్ధనీరయ్యుతైః ।

తనురాషిషువైరజహత్స్వరస్వైరిభసమజవర్ధనీరయ్యుతైః ॥ ౫౦ ।

ప-వి|| వికిరద్భిః, ఆసః, రూక్షస్వరస్వైరిభసమజవర్ధనీః, ఆయుతైః, తమః, అపి, ఘనైః, అజహత్స్వరస్వైః, ఇభసమజవా, ఋధనీరయ్యుతైః. ౫౦.

వ్యా|| (వికిరద్భిరితి) రూక్షస్వరస్వైరిభ సమజవర్ధనీః - రూక్షస్వరాణామ్ - పరుషస్వసయ్యుక్తానామ్, స్వైరిభానామ్ - మహిషాణామ్, సమజస్య - సమూహస్య, వర్ధనీః - పోషకరీః, తిపః - జలాని, వికిరద్భిః -

విక్షేపద్భిః, అయుతైః - బహుభిః, అజహత్స్వరపైః - అత్యక్తస్వభా
వైః, ఋద్ధగీరయుతైః - సమృద్ధజలయుతైః, ఘనైః - మేఘైః, ఇభ
సమజవా - గజసదృశగతిః - తనుః - స్వరూపమ్, ఆపి - ప్రాప్తా. ౫౦.

తా॥ పరుషముగ నలుచుచున్న మహిషముల కానందకరముగ వర్షించుచున్నవై
జలభరితములైన మేఘములు ఏనుగులవలెఁ గొప్పవిగాఁ గానవచ్చెను. ౫౦

మూ॥ యస్త్రీంవ్యరహీన్తనసిజ పృషత్కజాతేనసజడిమ్నా॥

స్పృష్టహతోనిలేన సపుషత్కజాతేనసజడిమ్నా॥ ౫౧.

ప-వి॥ యః, స్త్రీమ్, వ్యరహిత్, మనసిజపుషత్కజాతేన, సః, జడిమ్నా, స్పృ
ష్టః, హతోః, ఆనిలేన, సపుషత్కజాతేన, సజడిమ్నా. ౫౧.

వ్యా॥ (యథతి) యఃపురుషః స్వాంస్త్రీమ్, వ్యరహిత్ - విరహిత
వాన్ - సపురుషః, మనసిజపుషత్కజాతేన - మనసిజస్య - కామస్య,
పుషత్కైః - ఇముభిః, జాతేన - ఉత్పన్నేన, జడిమ్నా - జడత్యేన,
అధీరత్యేన, స్పృష్టస్య, అనిలేనహతోభూత్. కీదృశేన - సపుష
త్కజాతేన - పుషత్కానామ్ - జలబిద్ధానామ్, సమూహసహితేన,
సజడిమ్నా - శైత్యసహితేన. స్త్రీమితి - (౧) “వాంశసోః” ఇతి విక
ల్పాత్, (౨) “స్త్రీయాః” ఇతీయజభావః, వ్యరహీదితి - (౩) “హ్యన్తివ
లక్షణ” ఇత్యాదిసాప్రతిషేధాత్, (౪) “అతోహలాదేః” ఇతి వృద్ధ్య
భావః. ౫౧.

తా॥ విరహిపురుషులు, మదన బాణములచేతను, జలబిందువులనుస్పృశించి
చల్లగాపిచుచున్న గాలిచేతను మిక్కిలి బాధింపఁబడిరి. ౫౧.

మూ॥ మానస్యమానిసీనాం కలాపినామేధ్యమానేన॥

మానేనననావమతాకలాపినామేధ్యమానేన॥ ౫౨॥

ప-వి॥ మానస్య, మానిసీనామ్, కలా, ఆపి, నామ, ఇధ్యమానేన, మానేన,
న, న అవమతా, కలాపినామ్, ఏధ్యమానేన. ౫౨.

(౧) పా-నూ-౬-౪-౨౦.

(౩) పా-నూ-౭-౨-౫.

(౨) పా-నూ-౬-౪-౨౯.

(౪) పా-నూ-౭-౨-౭.

వ్యా॥ (మానస్యేతి) నామేతి - నూనమధే. మానసినామ్ - స్త్రీణామ్, మానస్య - గర్వస్య, కేలాపి - ఏకదేశోపి, కలాపినామ్, మయూరాణామ్, మానేన - గర్వేణ, ఇధ్యమానేన - దీప్యమానేన, ఏధ్యమానేన - వర్ధమానేన, ననావమతా - అవమతైవేత్యర్థః. ౫౨

తా॥ ఆవన్నాకాలమందు ప్రసిద్ధమైవర్ధిల్లుచున్న నెమలులయొక్క గర్వము, ఆ కాలమందలి స్త్రీలగర్వమండేక దేశముతోగూడ సమానముకాలేదు. ౫౨.

మూ॥ భృజ్గుళులాయ వికస్వరమహనికేతకమరోచిష్ట।

యత్సంశ్రితతద్దళపుటమహనికేతకమరోచిష్ట॥ ౫౩।

ప-వి॥ భృజ్గుళులాయ, వికస్వరమ్, అహని, కేతకమ్, అరోచిష్ట, యత్, సంశ్రిత తద్దళపుటమహనికేతకమ్, అరోచిష్ట, ౫౩.

వ్యా॥ (భృజ్గేతి) వికస్వరమ్ - వికాసి, కేతకమ్ - కేతక్యాః కుసుమమ్, అహని- హనిరహితమ్- సమృద్ధమ్, భృజ్గుళులాయ, అరోచిష్ట - ఆభిలాషవిషయోభవదిత్యర్థః. తదేవభృజ్గుళులంవిశేష్యతే- యత్ - భృజ్గుళుమ్, సంశ్రిత తద్దళపుట మహనికేతకంభూత్వా, అరోచిష్ట- దీప్తమభూత్. తస్య - కేతకస్య, దళానామ్, పుటమ్- అభ్యస్తరప్రదేగ్, తద్దళపుటమ్, సంశ్రితఃతద్దళపుటాఖ్యోమహన్ నికేతః-గృహమ్, యేనతత్తతోక్తమ్. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. భృజ్గుళులాయేతి- (౨) “దుచ్ఛర్రానాంప్రీయమాణః” ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. వికస్వర మితి - (౩) “వేశభాస” ఇత్యాదినావరచ్. కేతకమితి - కేతక్యాఃపుష్ప మితివిగృహ్య (౪) “తస్యవికార” ఇత్యణ్. తస్యపుష్పమూలేషుబహుళమితియిక్. (౫) “యక్షద్ధితలుకి” ఇతి స్త్రీప్రత్యయస్యలుక్. పుష్పస్యనపుం సకత్వాత్ సపుంసకలిజత్వమ్. అరోచిష్టేతి పూర్వత్రాభిప్రీత్యర్థాత్ గుచ్ఛేజ్ఞః; ఉత్తరత్రతు దీప్త్యర్థాత్. ౫౩.

(౧) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪.

(౪) పా-నూ-౪-౩-౧౩౪.

(౨) పా-నూ-౧-౪-౩౩.

(౫) పా-నూ-౨-౧-౪౪.

(౩) పా-నూ-౨-౨-౨౫.

స వ మ త శ్వా సః

తా॥ సహస్రములై తిక్కించియున్న కేతకీకుసుమములీ, తమయొక్క విశాలము
లైన దళములలో గూర్చున్న తు మ్మైదలకుఁ బ్రీతిజనకంబులాయెను. ౫౩.

మూ॥ వవృషుర్దేహుమహితసనవనీపకభూమయోగేషుః
సదుదారా ఇవభిన్నావననీపకభూమయోగేషుః ౫౪.

ప-వి॥ వవృషుః, మేఘాః, మహితసనవనీపక భూమయః, ఆగేషు, సదుదారాః,
ఇవ, భిన్నాః, న, వనీపకభూమయోగేషు. ౫౪.

వ్యా॥ (వవృషురితీ) మహితసనవనీపక భూమయః, నీపానాంపు
ష్పాణి - నీపాని, నవాని నీపాని నవనీపాని, సహతైర్వర్తత ఇతి సనవనీ
పకా, (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికమ్. మహితా - పూజితా, సనవనీ
పకా భూమిః యైస్తే మహితసనవనీపక భూమయః, (౨) “స్త్రియాఃపుం
వత్” ఇత్యాదినా పూర్వపదస్యపుంవద్భావః. ఏవంభూతాఃమేఘాః,
అగేషు - వృక్షేషు, శైలేషుచ, వవృషుః. కీదృశాః - వనీపక భూమ
యోగేషు - వనీపకానామ్ - అర్థినామ్, భూమ్నః - బహుత్వస్య, యో
గేషు సంభవేషు, సభిన్నాః - భేదమ్నప్రాప్తాః; బహువనీపక త్వేప్రిప్రీయ
మాణాః, సదుదారా ఇవ - ఉత్తమవదాన్యా ఇవ. ౫౪.

తా॥ ఉత్తములైన ఉదారపురుషులు, ఎన్నియూచకులువచ్చినను భేదమునొం
డనిచ్చునట్లు, మేఘములు సర్వదేశములందును వర్షించినవి. దానిచేతఁ గడపఁజెల్లు
పుష్పించి భూమండలమంతఃఖించెను. ౫౪.

మూ॥ దవదహనస్య పయోదావనకృతమాలస్య మధురసతిః
ఉదజీవన్ పట్పరణావనకృతమాలస్య మధురసతిః ౫౫.

ప-వి॥ దవదహనస్య, పయోదాః, వనకృతమ్, ఆలస్యమ్, అధుః, అసతిః,
ఉదజీవన్, పట్పరణాః, వనకృతమాలస్య, మధురసతిః. ౫౫.

వ్యా॥ (దవఇతి) పయోదాః - మేఘాః, అసతిః - దుష్టస్య. దవ
దహనస్య - దవాగ్నేః, వనకృతమ్ - స్వజలేననిష్పాదితమ్, ఆలస్యమ్ -

అలసతామ్, దీప్తిరహితతామ్, అధుః - కృతవస్త్రః, కింజు-షట్పరణాః,
భృగ్జాః, వనకృతమాలస్య - వనస్థస్యకృతమాలస్య-ఆరగ్వధపుష్పస్య,
మధురసతః - మకరందరసతః, ఉదీజీవన్ - ఉజ్జీవితాః. ౫౧.

తా॥ మేఘములు వర్షధారలచేత దవానలము నణచినవి. వనమందు తుమ్మె
దలు కృతమాలపుష్పములందలి మకరందమును బానముచేసిమరించినవి. ౫౧.

మూ॥ అజనివనస్యప్రాప్తే దవశమనే నవ్యతానితరామ్॥

పాథవనంత్యధతాపాదవశమనేనవ్యతానితరామ్॥ ౫౨॥

ప-వి॥ అజని, వనస్య, ప్రాప్తే, దవశమనే, నవ్యతా, నితరామ్, పాథవనమ్,
తు, ఆథ, తాపాత్, అవశమ్, అనేన, వ్యతానితరామ్. ౫౨.

వ్యా॥ (అజనీతి) దవశమనే-దావాగ్నేశ్యమనే, ప్రాప్తేనతి, వన
స్య, నితరామ్ - భృశమ్, నవ్యతా - నూతనతా, అజని. అథవనాన్ని
వృత్తేన అనేన అగ్నినా, తాపాత్, పాథవనమ్ - విరహేజనాఖ్యం
వనమ్, అవశమ్ - క్లేశేనపరవశమ్, వ్యతానితరామ్ - భృశమక్రియతే
త్యర్థః. విపూర్వాత్తనోతేకర్తృణిలుజ్. (౧) “తిజశ్చ” ఇతితరప్. (౨)
“కిమేత్తిజవ్యయ” ఇత్యాదినాఅమృత్యయః. ౫౩.

తా॥ వర్షధారలవలన దవానలము శమించినచో వనము నూతనముగ చిగురిం
చినది. పాఠులు విరహతాపముచేత బరవశులయిరి. ౫౩.

మూ॥ భృగ్జకులేనప్రముదితమధికస్తలితాయమానేన

యేనహిమాలత్యనుభవన మధికస్తలితాయమానేన॥ ౫౪.

ప-వి॥ భృగ్జకులేన, ప్రముదితమ్, అధికస్తలి, తాయమానేన, యేన, హి,మాలతీ,
అనువనమ్, అధికమ్, దళితా, అయమానేన. ౫౪.

వ్యా॥ (భృగ్జకులేనేతి) అధికస్తలి - కస్త్యశ్యామ్, తాయమానేన -
సస్తవ్యమానేన, భృగ్జకులేన, అనువనమ్ - యావద్వనవితతి, అయమా
నేన - గచ్ఛతా, మాలతీ, అధికమ్ - అధిక్యేన, దళితా - వికసితా. అధి

కన్దలీతి - (౧) “అవ్యయంవిభక్తి” ఇతిసప్తమ్యర్థేఽవ్యయీభావః;
తాయమానేనేతి - (౨) “తాయ్య - సంతానపాలనయోః” తనోతేర్వా
కర్తృణిలక్, శానచ్. (3) “తనోతేర్వకి” ఇత్యాత్వమ్. అనువన
మితి - (౪) “యస్యచాయామః” ఇత్యవ్యయీభావః. ౫౭.

తా॥ తుష్టైదలు వనమంతట సచ్చరించి యచ్చటచ్చటనున్న మాలతీసీమసు
ములను వికసింపజేసి, కన్దలీవృక్షమంగు నివసించి మిక్కిలి సంతోషించెను. ౫౭.

మూ॥ సరితాంబభేశ్రియద్ధౌసత్యామత్యావిలాపానామ్ ।

భటికావిన స్తరుర్దుది సత్యామత్యావిలాపానామ్॥ ౫౮.

ప-వి॥ సరితామ్, బభే, శ్రియా, ఋక్ష్, సత్యామ్, అత్యావిలాపానామ్, భటి
కాః, వినస్తరుః, ముది, సత్యా, మత్యా, విలాపానామ్. ౫౮.

వ్యా॥ (సరితామితి) ఋక్ష్ - జలసమృద్ధౌసత్యామ్, అత్యావి
లాపానామ్ - అతికలుషితజలానామ్, సరితామ్, శ్రియా - సంపదా,
బభే; తత్సంపత్ బభావిత్సర్కః. కిచ్చ - భటికాః - భటానాం స్త్రీయః,
ఘనసమయేస్వభర్తృణాం యద్ధోద్యోగాద్యభావాత్ విరహాభావాత్,
ముది - హృదే, సత్యా - వర్తమానయా, మత్యా - బుద్ధ్యా,
విశ్లేషశ్లేశస్థరణాభావాత్, విలాపానాంవిసస్తరుః-పరిదేవనానివిస్తృత
ర్కః. బభేఇతి (౫) “భా-దీప్తా” భావేలిట్. అత్యావిలాపానా
మితి - అత్యావిలాఃఆపయస్వితిబహువ్రీహిః.(౬) “ఋక్పూర్బ్ధాః”
ఇత్యాదినా అకారస్సమాసాంతః. భటికాఇతి - భటశబ్దాత్ (౭) “పుం
యోగాదాఖ్యానామ్” ఇతిజీప్; (౮) * అనుకర్మార్థేకప్రత్యయః;
(౯) “కేణః” ఇతిహ్రాస్వత్వమ్. ౫౯.

తా॥ నదులు అతిప్రవాహములచే గభాపితములై విలసిల్లెను. భటుల స్త్రీలు,
ఆవర్ణకాలమందు యీడ్చునులేనందున నింటికివచ్చిచేయున్న తమ భర్తలతోఁగూడిన
వారై విశ్లేషదుఃఖమునుమఱిచిరి. ౫౯.

(౧) పా-నూ-౨-౧-౬. (౨) భావదౌ. (3) పా-నూ-౬-౪-౪౪.

(౪) పా-నూ-౨-౧-౧౬. (౫) అదాదౌ (౬) పా-నూ-౫-౪-౨౪.

(౭) పా-నూ-౪-౧-౪౪. (౮) పా-నూ-౫-౩-౭౬. (౯) పా-నూ-౩-౪-౧౩

మూ॥ మూలంసరిత్సయురగాస్వాదూనితమ స్తతీరసితాః।

అనుచక్రబ్రహ్మస్వాదూనితమ స్తతీరసితాః॥ ౫౯॥

ప-వి॥ మూలమ్, ఫరిత్సు, ఆయుః, అగాః, స్వాత్, ఊనితమ్, అస్తతీరసితాః, అనుచక్రః, జమ్బూని, స్వాదూని, తేమస్తతీః, అసితాః. ౫౯.

వ్యా॥ (మూలమితి) సరిత్సు - నదీషు, అగాః- వృక్షాః, అస్తతీరసితాః - జలవేగేనక్షిప్తతీరబంధనాః, స్వాత్ - స్వస్థాత్ - ఆత్మనః, ఊనితమ్ - ఛిన్నమ్, మూలమ్, అయుః- ప్రాప్తాః, ఉన్నులితాః ఇత్యర్థః. కేఞ్చ - జమ్బూని - జమ్బూఫలాని, స్వాదూని - రసవన్తి, అసితాః- నీలరూపాః, తమస్తతీః- తమసాంవితతీః, అనుచక్రః; తమస్సదృశాన్యభవన్నిత్యర్థః. స్వాదితి - (౧) “పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవా” ఇతివికల్పాత్ స్తాదాదేశాభావః. జమ్బూనీతః- (౨) “లుప్” ఇతిఫలప్రత్యయస్యలుప్, ఫలస్యనపుంసకత్వాత్ - నపుంసకలింగత్వమ్. ౫౯.

*తా॥ నదీతీరములందున్న వృక్షములకు జలవేగముచేత వేళ్ళు తెగిపోయినవి. మంచుచిగుల జంబుపండ్లు చీకటివలె నల్లగాఁబడినవి. ౫౯.

మూ॥ జడిమభయదేనమరుతావవేజనానామశేషాణామ్।

పాన్ధానాంధీః క్వధృతావవేజనానామశేషాణామ్॥ ౬౦॥

ప-వి॥ జడిమభయదేన, మరుతా, వవే, జనానామ్, అశేషాణామ్, పాన్ధానామ్, ధీః, క్వ, ధృతా, అవేజనా, నామశేషాణామ్. ౬౦.

వ్యా॥ (జడిమేతి) అశేషాణాంజనానామ్, జడిమభయదేన - శైత్యభయప్రదేన, మరుతా - నాయునా, వవే; వాయుర్వవావిత్యర్థః. ఏవంచసతి పాన్ధానాంధీః, క్వధృతాసత్యామ్ - కస్తిన్ద్రార్థసతి, అవేజనా - వేజనేన - భయేన, రహితా, నహితాదృశీధృతిస్తేషామస్తి, యయాధృత్యానిర్భయాస్తే రేమిరఇత్యర్థః. తపవవిశేష్యస్తే - నామశే

షాణామ్ - నామమాత్రశేషాణామ్, అతికృతానామిత్యర్థః. వవేతి-
(౧) “వా - గతిగన్ధనయోః” భావేలిట్.

౬౦-

తా॥ జనులమీఁదఁజల్లనిగాలి భయజ్ఞురముగ వీచుచుండెను. పక్షికులుకృశించిన
వారై ఆగాలికి మిక్కిలిభయపడి ధైర్యహీనులయిరి.

౬౦.

మూ॥ ప్రియజనసమితిర్ముపతిభిరహన్యమానాభిరభ్యసారీత్యా।
రేమేస్వయా స్తరిశరైరహన్యమానాభిరభ్యసారీత్యా॥

౬౧॥

ఫ-వి॥ ప్రియజనసమితిః, యువతిభిః, అహని, అమానాభిః, అన్యసారి, ఇత్యా,
రేమే, స్వయా, స్తరిశరైః, అహన్యమానా, అభిరభ్య, సా, రీత్యా.

౬౧.

వ్యా॥ (ప్రియేతి) అమానాభిః - గర్వరహితాభిః, యువతిభిః -
ఇత్యా - ప్రాప్త్యంత్యోగ్యా, ప్రియజనసమితిః, అహని - దినసే, అభ్యసారి.
అభిసృత్యాభూత్; అహారాత్రవిభాగస్యా ఽజ్ఞానాదిత్యభిప్రాయః-
సాతు ప్రియజనసమితిః, తాః- యువతీః, అభిరభ్య - పరివృజ్య,
తతపవ స్తరిశరైః, అహన్యమానా-అపీడ్యమానా, స్వయారీత్యా-స్వాభి
లపితప్రకారేణ, రేమే.

౬౧.

తా॥ ఆపన్నకాలమందు మేఘచ్ఛాదనమువలన రాత్రియనియుఁ బగలనియుఁ
జలయినందున, యువతులు గర్వహీనులై దినమండేతమతమ నాయుపలయొద్దవెళ్ళి చేరిరి.
అనాయకులును తమతమ స్త్రీలను గాఁగించుకొని మదనబాధనువదలి తమ యిష్టప్రకారము
విహరించిరి.

౬౧.

మూ॥ ఋతురసహతరవివిభవంనద్యోగమ్భిరవిభవదభ్రమయః।
కూలజ్ఞమాన్సమవహన్నద్యోగమ్భిరవిభవదభ్రమయః॥

౬౨॥

ఫ-వి॥ ఋతుః, అసహత, రవివిభవమ్, న, ద్యోగమ్, భీరవిభవదభ్రమయః,
కూలజ్ఞమాః, సమవహక, నద్యః, గమ్భిరవిభవదభ్రమయః

౬౨.

వ్యా॥ (ఋతురితి) భీరవిభవదభ్రమయః - భీరాణి - భీమాని,
విభవన్తి- ఉద్భూతాని, అభ్రాణిప్రచురాణి యస్మిన్నితి విగ్రహ్య

“తత్ప్రకృతవచనేమయత్” ఇతిమయత్. ఈదృశఃఋతుః-వర్షా
కాలః, ద్యోగమ్ - ఆకాశగతమ్, రవివిభవమ్ - ఆదిత్యసమృద్ధిమ్,
నాసహత - నసోఢవాన్. తస్మింశ్చకాలే, నద్యః - ఆపగాః, కూల
జ్ఞాపాః సమవహన్, కీదృశ్యః - గమ్భీరవిభవద్రభమయః - గమ్భీ
రాః - అగాధాః, విభవదాః - సమృద్ధిప్రదాః - శోభాహేతవః, భ్రమ
యః, ఆవర్తాః, యాసాంతాః తథోక్తాః. కూలజ్ఞాపాః ఇతి- (౧) “సర్వ
కూలాభి” ఇత్యాదినా ఖచ్. (౨) “అరుద్ద్విషదజస్తస్యముమ్” ఇతి
కూలపదస్యముమాగమః.

౬౨

తా॥ ఆవర్ణకాలమందు మేఘములుపైకిలేచి ఆకాశమందు సూర్యసంభారము
తెలియకుండకప్పినవి. నదులు గొప్పసుడులుగలవై సంపూర్ణముగ బ్రవహించినవి. ౬౨
మూ॥ అథకృష్ణస్తాలవనందై నుకమాపాలయన్మి తా న్తరతః।

రమయన్ సుహృదోవిపదందై నుకమాపాలయన్మి తా న్తరతః॥

ప-వి. అథ, కృష్ణః, తాలవనమ్, ధైనుకమ్, ఆప, ఆలయమ్, నితాన్తరతః,
రమయన్, సుహృదః, విపదమ్, ధైనుకమ్, ఆపాలయన్, ఇతామ్, తరతః. ౬౩.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ కృష్ణః తాలవనమ్, ఆప - జగాదు, కీదృ
శమ్ - ధైనుకం ఆలయమ్ - ధేనుకాసురస్యసంబద్ధి ఆలయభూతమ్,
కీదృశస్యః - నితాన్తరతః - అతిప్రీతః, ఇతామ్ - ప్రాప్తామ్, విపదమ్ -
అనర్థమ్, తరతః - ఉల్లంఘమానాన్, సుహృదః - సఖీన్, రమయన్,
ధైనుకమ్ - ధేనునాంసమూహమ్, ఆపాలయన్ - ఆసమన్తాదక్షిన్,
ధైనుకమితి పూర్వత్రధేనుశబ్దాత్ (౩) “తస్యేదమ్” ఇత్యత్రాథేతిపి
కోపలక్షణేఽప్రత్యయః; చాతురర్థికోవా (౪) “తస్యనివాసః” ఇత్య
రేకోపధలక్షణః, ఉత్తరత్రధేనుకశబ్దాత్సమూహార్థే (౫) “అచిత్తహ
స్తిధేనోష్ఠక్” ఇతి.

౬౩.

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుడు సకలాపద్ధినిర్దుక్తులైన గోపబాలురతోఁగూడగోవు
లను మేఘులు ధేనుకాసురుఁడుండెడి వనమునకేగెను.

౬౩.

గీసా-సూ-౫-౪-౨౧, (౧) పా-సూ-౩-౨-౪౨. (౨) పా-సూ-౬-౩-౬౭.

(౩) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦. (౪) పా-సూ-౪-౨-౨౯. (౫) పా-సూ-౪-౨-౪౪.

మూ॥ దదృశేచరుషావ్యాఘ్రస్సానుచరోహీవధేనుకస్సపది |

తేనగృహీతోఽత్తిష్ఠస్సానుచరోహీవధేనుకస్సపది॥ ౬౪॥

ప-వి॥ దదృశే, త, రుషా, వ్యాఘ్రః, సానుచరః, హి, ఇవ, ధేనుకః, సపది, తేన, గృహీత్వా, ఉత్తిష్ఠః, సానుచరః, హీ వధే, అనుకః, సః, పది. ౬౪.

వ్యా॥ (దదృశః) తత్రధేనుకోఽనురో రాసభరూపధారి, తాదృగ్రూపైరేవానుచరైస్సహితః, రుషా - కోపేన యుక్తః, సానుచరః - పర్వతసానుఘచరః, వ్యాఘ్రః ఇవ, సపది - సహసా, కృష్ణేన దదృశే. సతుధేనుకః, తేనకృష్ణేన, పది - పాదే, గృహీత్వా, సానుచరః - అనుచరైస్సహితః, ఉత్తిష్ఠః - ఉర్ధ్వం యీష్ఠః, హీ ఇతినిపాతి తో ధేనుకస్యహస్యత్వం ద్యోతయతి. తత్రహేతురచ్యుతే-వధేఅనుకః - అత్తనోవధేకాముకః ఇవ, తద్విషయభావం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. దదృశః ఇతి - దృశేః కర్తృణిబ్. పదితి - (౧) “పద్దన్న” ఇత్యాదినాపాదశబ్దస్యపదాదేశః. ౬౪.

తా॥ పర్వతచరియలందు సఖ్యరించుచున్న వ్యాఘ్రమువలె సతికోపయుక్తుడైన ధేనుకానురుడు, తనచావును తానేకోరినవానివలె నాక్షణమందే శ్రీకృష్ణునికి గానవచ్చెను. శ్రీకృష్ణుడు వానిని వాని ననుసరించివచ్చిన రక్కసులను గాళ్ళనుబట్టి పైకెత్తి విసిరికొట్టెను. ౬౪.

మూ॥ అసురఖరైః ఫలముద్వన్నత్రాళానామపాచినోదగ్రాత్ |

యద్వర్షాన్నఘనానాముత్తాళానామపాచినోదగ్రాత్॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అసురఖరైః, ఫలమ్, ఉద్వన్నత్, తాళానామ్, అపాచినోత్, అగ్రాత్, యత్, వర్షాత్, న, ఘనానామ్, ఉత్తాళానామ్, అపాచి, న, ఉదగ్రాత్. ౬౫.

వ్యా॥ (అసురః) సకృష్ణః, ఉద్వన్నత్ - ఉద్వద్ధన్, అసురఖరైః - రాసభరూపైరసురైః ఉత్తిష్ఠైః, తాళానామగ్రాత్ - తదీయం ఫలమ్, అపాచినోత్ - అపచితవాన్. కీదృశం ఫలమ్ - ఉత్తాళానామ్ -

ఉన్నతానామ్, ఘనానామ్-మేఘానామ్, వర్షాత్, ఉదగ్రాత్-ఉద్యుతాత్, యత్ ఫలమ్, సనాపాచి, అపితుషక్వేమేవాభూత్ ; తాదృశం ఫలమిత్యర్థః. అపాచీతి - కర్తృకర్తరిలుజ్.

తా॥ శ్రీకృష్ణః డాయసురులను దాటిచెట్లమీఁదఁగొట్టి, మిక్కిలి వర్షముచేఁ జక్కఁగాబండియున్న యాతాటిపండ్లను గ్రిందఁబడఁచ్రోసెను. ౬౧.

మూ॥ తేచాసురాః ఫలానాం నిహతాలవనేనతాళీనామ్ |

తేషామృధ్యేన్యపతన్నిహతాలవనేనతాళీనామ్ || . ౬౨॥

ప-వి॥ తే, చ, ఆసురాః, ఫలానామ్, నిహతాః, అవనేన, తాళీనామ్, తేషామ్, మృధ్యే, న్యపతన్, ఇహ, తాళవనే, సతాళీనామ్ ౬౩.

వ్యా॥ (తేచేతి) తేచఖరాసురాః, తాళీనాంఫలానామ్, లవనేన - ఛేదనేన, స్వయమపి నిహతాభూత్వాతేషాం ఫలానామృధ్యేన్యపతన్. కీదృశానారఫలానామ్ - సతాళీనామ్-సుగంధేననతాః, అశయః-భృక్షాః, యేషుఫలేషుతానితథోక్తాని. కస్మిన్దేశేన్యపతన్ - ఇహ-అస్మిన్, తాళవనే. తాళీనామితి - తాళశబ్దాత్ పిప్పల్యాదిలక్షణోజాతిలక్షణోవాజీమ్. ౬౪.

తా॥ ఆయసురులు శ్రీకృష్ణునిచేఁ దాళవనమందు తాటిపండ్లమీఁదఁ గొట్టఁ బడినవారై యాపండ్లతోఁగూడ తామునుచచ్చి క్రిందఁబడిరి. ౬౫.

మూ॥ రేమేకృష్ణేనశ్రమరహితేన ఖరాసురజ్జయతా |

అపిచేష్టాస్వఘువితతే రహితేనఖరాసురజ్జయతా || ౬౬॥

ప-వి॥ రేమే, కృష్ణేన, శ్రమరహితేన, ఖరాసురమ్, జయతా, అపి, చేష్టాసు, అఘువితతేః, అహితేన, ఖరాసు, రజ్జయతా. ౬౭.

వ్యా॥ (రేమితి) శ్రమరహితేనకృష్ణేన, ఖరాసురమ్-ఖరవేషమసురం, ధేనుకమ్, సపరివారంజయతారేమే. పునరపిసవవిశేష్యతే. ఖరాసు-ఉగ్రరూపాస్త్వి, రిపునధాన్యాత్క్రికాసుచేష్టాసు, సర్వంజగత్, రజ్జయతా - అభిరక్తంకుర్వతా, అఘువితతేః - పాపఫలమూహస్య, అహితేన-శత్రుశా, రేమేతి-భావేలిట్. ౬౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, అనాయాసముగ భరామరునిజయించి తక్కిన శత్రువులను
వధించి సకలజగత్తును నానవ్వింపించెను. ౬౨.

మూ॥ రామోధముష్టినాభునమవతాడయితారమభ్యాశమ్ |

అవధీత్ప్రలమ్బమాగతమవతాడయితారమభ్యాశమ్ || ౬౩ ||

ప-వి॥ రామః, అథ, ముష్టినా, భువమ్, అవతా, డయితారమ్, అభ్యాశమ్,
అవధీత్, ప్రలమ్బమ్, ఆగతమ్, అవతాడయితా, ఆరమ్, అభ్యాశమ్. ౬౩.

వ్యా॥ (రామఇతి) ఏవంధేనుకేసపరివారేజితే, తేషుచక్రస్థురా
మాదిషుక్రీడతస్య, ప్రలమ్బనామాకశ్చిదనురః ప్రచ్ఛన్నోఽభేత్యక్రీడా
వ్యాజేన రామంస్కంధేన వహన్ ఆకాశాభిముఖః ఊర్ధ్వంజగామఃతతే
దముచ్యతే. భువమ్-భూమిమ్, అవతా-అనురవధేనరక్షితా, ముష్టినా,
డయితారమ్- ఆకాశేనగచ్ఛంతమ్, ప్రలమ్బనామానమసురమ్, అవతా
డయితా - శిరసిఅవతాడనంకుర్వన్, అరమ్-ద్రుతమ్, అవధీత్. అభ్యా
శమితి - అనురవిశేషణమ్. స్వసమీపభూతమ్, ఆసన్నమిత్యర్థః. అథ
ఉత్తరత్ర- (౧) 'అశూ - వ్యాప్తా' ఘర్షణ. భియః - భయస్య, ఆశః,
భ్యాశః, తద్యత్రనాస్తి తదభ్యాశమ్. తదిదంక్రియావిశేషణమ్. భయ
ప్రాప్తిరహితంయథాతథా అవధీదిత్యర్థః. డయితారమితి - (౨) "డిష్
విహాయసాగతౌ" త్యచ్.

౬౪.

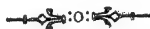
తా॥ తరువాత బలరాముఁడు, తనను భుజముమీఁదనెత్తికొని యాకాశముంజెగి
ఁజేసావుచున్న ప్రలమ్బమునుదని దనముష్టిచేతఁ గుద్దించెను. ౬౫.

మూ॥ అరమతనుతచరణమయంససహమితైర్మహన్నిత్యమ్ |

అరమతనుతచరణమయంససహమితైర్మహన్నిత్యమ్ || ౬౬ ||

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞాకృతిషు యమకరత్నాకరే

స వ మ ఆ శ్వా సః.

ప-వి॥ అరమత, నుతచరణమ్, అయమ్, ససహః, మితైః, మహన్, ఇత్యమ్,
అరమ్, అతనుత, చ, రణమయమ్, సః, సహ, అమితైః, మహమ్, నిత్యమ్. ౬౬.

వ్యా॥ (అరమతేతి) అరమతః క్రీడితవాన్. నుతచరణమ్ - నుత
 పాదామ్బుజంయథాతథా, అరమత. అయమ్ - హరిః, ససహాః - సహాః
 బలమ్, తేనసహితః, మిత్రైః నుతచరణమితిసమ్బంధః. మహాన్ - సంభా
 వయన్, ఇత్యమ్ - గమ్యమ్, అస్య, మహామితివత్సమాణేనసంబంధః.
 అరమ్ - ద్రుతమ్, అతనుత - కృతవాన్. చకారస్సముచ్చయే. రణ
 మయమ్ - యుద్ధాత్తకమ్, మహమ్ - ఉత్సవమ్, సః - హరిః, సహ - సార్థమ్,
 అమిత్రైః - శత్రుభిస్సహ, నిత్యమ్, సంభావయన్నేన కృతవాన్. సఖభి
 శ్చస్తూయమానచరణః క్రీడితవానిత్యర్థః. ౬౯.

ఇతిశ్రీ వత్సాజ్ఞాకృతిషు యమకరత్నాకర వివరణే

న న మ ఆ శ్వా సః.

-:0:-

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు విక్రీలి బలిష్ఠుడై మిత్రులచే బూజింపబడిన చర
 ణారవిందములకలవాడై లోకులచే గొనియాడబడుచు క్రీడించెను. ప్రతిదినము
 శత్రువులతో యుద్ధమనెడు మహోత్సవమును జరిగించెను. ౬౯.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

అథ యమకరత్నైకరే దశమఅత్వాసః

మూ॥ లక్ష్మీమధికాంసముదితశరదుర్వాప్యపారజస్సుఖాశాసు|

యత్రస్త్రిషుమదస్తరశరదుర్వాప్యపారజస్సుఖాశాసు॥ ౧॥

ప-వి॥ లక్ష్మీమ్, అధికామ్, సముదితశరత్, ఉర్వీ, అప, అరజస్సు, ఖాశాసు, యత్ర, స్త్రీషు, మదః, స్తరశరదుర్వాప్యపారజః, సుఖాశాసు. ౧.

వ్యా॥ (లక్ష్మీమితి) అథ శరత్సమయఃప్రాప్తః, తత్రేదముచ్యతే. పవమ్, ఖాశాసు - ఆకాశదిక్కు, ప్రావృట్కాలేన, అరజస్సు - రజోరహితాసుసతీషు, సముదితశరత్ - శరత్కాలసంయుక్తా, ఉర్వీ - భూమిః, అధికాంలక్ష్మీమాప. కీదృశ్యాశరదా యుక్తా-యత్రశరది, సుఖాశాసు - సుఖేతాశాసతీషు, స్త్రీషు, స్తరశరదుర్వాప్యపారజః - కామశరాణాం దుర్వాప్యపారేణజాతః, మదఃభవతి. యత్రేతి యచ్ఛబ్దేన ఉపసర్జనభూతాయా అపిశరదః బుద్ధావిపరివృత్తేః పరామర్శః. అథవా - శరద్విశిష్టా భూమిరేవయత్రేతిపరామృశ్యతే, ఖాశాస్వితి-ఖంచతాశాశ్చేతిద్వంద్వః. ఖసహితా ఆశాఇతివా శాకపార్థివఇతివత్కర్తృధారయః. సుఖాశాస్వితి - సుఖేతాశాయాసామితి వ్యధికరణోబహువ్రీహిః. ౧.

తా॥ తరువాత శరత్కాలమువచ్చినది. అప్పుడు భూమి మిక్కిలి శోభాయమానమైనది. ఆకాశమును దిక్కులును నిర్మలములై ప్రకాశించినవి. స్త్రీలందఱు సుఖమునాశించినవారై మనఃపాణములచేత మదమునొందిరి. ౧.

మూ॥ హంసకులంసరఉచ్చైరాశిశ్రియదుచ్చక్రైరవకమ్|

నభభవసముదితతారకరాశిశ్రియదుచ్చక్రైరవకమ్॥ ౨॥

ప-వి॥ హంసకులమ్, సరః, ఉచ్చైః, ఆశిశ్రియత్, ఉచ్చక్రైరవకమ్, నభః, ఇవ, సముదితతారకరాశిశ్రి, యత్, ఉచ్చక్రైరవకమ్.

వ్యా॥ (హంసకులమితి) సరః- జలాశయమ్, ఉచ్చైర్భూతమ్-
వర్షనిపాతేన ప్రవృద్ధమ్, ప్రావృడపాతే మానసాన్నివృత్తం హంసకు
లమ్, ఆశిశ్రియత్ - ఆసీదవత్. (౧) “శ్రీజ్ఞ - సేవాయామ్” లుజీణ్
చ్. (౨) “శ్రిద్రుసుభ్యఃక ర్తరిచజ్”. సరస్వహక ర్తృ, హంసకులంక ర్తృ.
హంసకులంవిశేష్యతే - ఉచ్చకైరవకమ్ - ఉచ్చతైః - ఉచ్చితైః, రవః
యస్యేతి బహువ్రీహిః. (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. సరోవిశేష్య
తే - యత్ సరః, ఉచ్చకైరవకమ్ - ఉచ్చభూతైః, కైరవైః-కుముదైః,
యుక్తమ్, అతఏవ సముదితతారకరాశిశ్రి, నభః - ఆకాశమివభవతి.
తారకరాశేః- నక్షత్రసమూహస్య, శ్రీః-సమృద్ధిః, సముదితాయ స్థిన్
తత్సముదితతారకరాశిశ్రి. (౪) “గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య” ఇతి నదీసంజ్ఞా
నిషేధాత్ (౫) “నద్యృతశ్చ” ఇతికబభావః. ఉచ్చకైరవక మిత్యుత్తర
త్రాపి (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. ౨.

తా॥ ఆకాలమందు హంసములు ఆనందభరితములై గొప్పధ్వనిచేయుచున్నవై,
నక్షత్రములచే నిండినయాకసమువలె, కుముదకుసుమములచేఁబ్రకాశించుచున్న సరస్సు
లమవచ్చిచేరినవి. ౨.

మూ॥ అరతేస్సమయేత స్తిన్నలినానిభృతాక్షరన్త్యాగాత్ ।

గీతంమాధ్వహ్యధ్యధినలినానిభృతాక్షరన్త్యాగాత్ ॥ ౩॥

ప-వి॥ అరతేః, సమయే, తస్థిన్, అలినా, నిభృతాక్షరమ్, త్యాగాత్, గీతమ్,
మాధ్వ, హి, అధ్యధి, నలినాని, భృతా, త్తరన్తి, ఆగాత్. ౩.

వ్యా॥ (అరతేరితి) తస్థిన్ సమయే, అరతేః - దుఃఖస్య, త్యా
గాత్ ముదితేన, అలినా - భృజ్గేణ, నిభృతాక్షరమ్ - గూఢాక్షరం
యథాభవతితథా, గీతమ్ - గానంకృతమ్. భావేనిష్ఠా. (౬) “ఘుమా
స్థ” ఇత్యాదినాశ్చత్వమ్, అరతేస్త్యాగేకారణముచ్యతే- నలినాన్యధ్యధి-

(౧) భా-౨-౨. (౩) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪. (౫) పా-సూ-౫-౪-౧౫౩
(౨) పా-సూ-౩-౧౪౨. (౪) పా-సూ-౧-౨-౪౨. (౬) పా-సూ-౬-౪-౬౬.

పజ్జ-జానాంసమీపే - తదుదరే, భృతా - పూర్ణా, తతఃక్షరస్తీ-వాస్తీ
హి, మాధ్వీ - మకరస్త్యః, అలినమ్, ఆగాత్ - ప్రాప్తా ; ఆతస్తేనారతిం
త్యక్వాముదితమిత్యర్థః - (౧) “ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యే” ఇతిద్విర్వచ
నమ్. నలినానీతి-(౨) “ఉపర్యాదిషుత్రీషు - ఆప్రేడితాస్తేషు” ఇతి
ద్వితీయా.

3.

తా॥ ఆకాలమందు తుమైదలు, కమలకుసుమముల మధ్యమందు సంపూర్ణముగ
కున్న మకరస్తములనుద్రాగి తనక్లేశములనుబోగొట్టుకొని గానముచేసినవి.

3.

మూ॥ దివసస్యదివసనాథోవితతారకమప్యలక్ష్మారమ్|

విధురపుషద్ధునవిరతావితతారకమప్యలక్ష్మారమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ దివసస్య, దివసనాథః, వితతార, కమ్, అపి, అలక్ష్మారమ్, విధుః,
అపుషత్, ఘనవిరతౌ, ఇతతారకమ్, అపి, అలమ్, కారమ్.

౪.

వ్యా॥ (దివసస్యేతి) దివసనాథః - ఆదిత్యః, దివసస్య, కమపి-
దుర్వచమ్, ఉత్తమమ్, అలక్ష్మారమ్ - ప్రసాధనమ్, వితతార - దత్త
వాన్. ఘనవిరతౌ - మేఘాపరమేసతి, విధుః - చంద్రః, ఇతతార
కమ్ - ఉదితసక్షత్రమ్, కారమ్ - కాలమ్, అలముపుషత్ - సమృద్ధమక
రోత్. ఇతతారకంకారమితి రాత్రిరభిభీయతే,

౪.

తా॥ అప్పుడు సూర్యుడు దివసమునకు మిక్కిలి యలక్ష్మారకరూపమైయున్న
చంద్రుడు, మేఘములుపోయి సక్షత్రములుదప్పించియున్న రాత్రికి శోభనుగలుగఁ
జేసెను.

౪.

మూ॥ మేఘానిధాతుమనిలైరనిశమనీయస్తదిక్షుపాత్రీషు|

శిఖిరుతమమతంశ్రోతైర్నిరనిశమనీయస్తదిక్షుపాత్రీషు॥ ౫॥

౫॥

ప-వి॥ మేఘాః, నిధాతుమ్, అనిలైః, అనిశమ్, అనీయస్త, దిక్షు, పాత్రీషు,
శిఖిరుతమ్, అనుశమ్, శ్రోత్రైః, అనిశమనీయమ్, తత్, ఇక్షుపాత్రీషు.

౫.

వ్యా॥ (మేఘాఇతి) అనిలైః - వాయుభిః, అన్యనుదిక్షు, పాత్రీ
షు - నిధానభాజనభూతాను, ఉత్తరకాలార్ధానిధాతుమ్, అనిశమ్ - స
దా, మేఘాః-అనీయస్త, కిచ్చ - శిఖిరుతమ్-మయూరకూజితమ్, అను
తమ్ - అబహుమతమ్, అభూత్ ; అతశ్చతత్ శిఖిరుతమ్, ఇక్షుపాత్రీ

షు - కలమగోపికాను, శ్రోత్రైః, అనిశమనీయమ్ - అశ్రవణీయమ్, అభూత్. అనిశమనీయమితి - శమేర్ణ్యస్తాదనీయత్ప్రత్యయః. (౧) “శమోఽదర్శనే” ఇతి మిత్యాధ్యస్వత్వమ్. ఇక్షుపాత్రీవ్వీతి-(౨) “పా-రక్షణే” త్యచ్. (౩) “ఋన్నేభ్యోజీవ్. (౪) “ద్విటీయా” ఇతియోగ విభాగాత్సమాసః.

౫.

తా॥ వాయువు మేఘములను చీసికొనిపోయి, పైవర్గాకాలముకొఱకు దిక్కుల యందుంచెను. నెమలులుజల్దీప, ఆది మదనోద్దీపకమై ఇక్షుపాలకులగు కన్యల శ్రోత్రముల కసహ్యముగ నుండెను,

౫.

మూ॥ లోకంశరదుడుహంసీకైరవకాశైస్సమబుభూషత్ |

బహుసితగుణజుషివజ్కు-ంకైరవకాశైస్సమబుభూషత్ || ౬.

ప-వి॥ లోకమ్, శరత్, ఉడుహంసీకైరవకాశైః, సమబుభూషత్, బహుసితగుణజుషి, పజ్కుమ్, కైః, అవకాశైః, సమబుభూషత్.

౬.

వ్యా॥ (లోకమితి) సా శరత్, ఉడుహంసీకైరవకాశైః - ఉడుభిః - నక్షత్రైః, హంసీభిః, కైరవైః - కుముదైః, కాశైః - ఇషీకాభిశ్చ, లోకమ్, సమబుభూషత్ - సమ్యగ్బుభూషితివత్. ఏవమ్, బహుసితగుణజుషి - అనేకశుక్లవర్ణభాజిలోకే, కైకిల అవకాశైః - ఉపాయైః, పజ్కుమ్ - కర్దమమ్, సమబుభూషత్ - సమ్యావితుమైచ్ఛత్; వక్తైశ్చిదప్రవాయైరిత్యర్థః. అత్రఫలాదిదంసూచ్యతే. బహుసితగుణజుషి - అనేకసగుణయుక్తేలోకే, పజ్కుమ్-పాపమ్, కైరుపాయై సమబుభూషదితి. పూర్వత్రభూషయతేర్లుజ్. అదస్తత్వాదగ్లోపిత్యాదుపథాధ్యస్వత్వాద్యభావః. ఉత్తరత్ర సంపూర్వాదభవతేరిచ్ఛాయాంసన్ ; తిత్తోలుజ్.

తా॥ ఆశరత్కాలమందు, నక్షత్రములు హంసములు, కుముదకుసుమములు కాశములు మొదలగు తెల్లనివస్తువులు లోకమునకలక్ష్మారములుగానున్నవి. ఇట్లు స్వచ్ఛముగనున్న జగత్తులో నెక్కడను బుడద కనుబడలేదు.

౬.

మూ॥ అనుదన్నర్కస్యతమఃపటలజ్ఞనతోత్రసన్నిభాభాసః |

అరమతగుహానుపతుఘనపటలజ్ఞనతోత్రసన్నిభాభాసః || ౭ ||

ప-వి॥ అనుదన్, అర్కస్య, తమఃపటలమ్, ఘనతోత్రసన్నిభాః, భాసః, అరమత, గుహాసు, సః, తు, ఘనపటలజ్ఞనతః, అత్రసన్, ఇభాభాసః.

౭.

వ్యా॥ (ఆరమణీ) అర్కస్య భాసః - ప్రభాః, ఘనతోత్రస
 న్నిభాః - ప్రేరకత్వేనదృఢప్రతోదసదృశాః, తమఃపటలమ్, అనుద
 న్ - ప్రేరితవత్వః. తత్ప్రేరితస్సతీమఃపటలః, ఘనపటలజ్ఞనతః - మేఘా
 ఖ్యస్యపటస్య అపక్రమణేన, అత్రసన్ - అభీతః, ఇథాభాసః - ఇథస
 దృశః, గిరిగుహాను ఆరమత. పూర్వంహిమేఘపటలై రావృతత్వాత్
 రవికిరణేభ్యోఽత్రసన్నభవత్, అధునాతుమేఘపటలేఅతీతే భేతవ్యేన
 త్యపి గిరి గుహాఖ్యస్యవరణస్యలాభాత్ అభీత స్తతరేమిత్వార్థః. తమః
 పటలస్యాత్ర గజసాదృశ్యోక్తేః తత్ప్రేరికస్యరవికిరణస్య తోత్రత్వరూ
 పణముపపన్నమ్. పటలశబ్దస్య త్రిలింగత్వాత్పల్లితోఽపవత్తేస ఇతి పుల్లి
 క్షేనావమర్యః. 2.

తా॥ సూర్యునికిరణములచేత లోకమునుంచి పోగొట్టబడిన అన్ధకారములు
 పర్యతగుహలలో వెల్లిసిరాబాధములై యేసుగులవలె ముఖముగ నచ్చురించినవి. 2.
 మూ॥ సూనానిశ్రీఃప్రయయావర్యమకరరాజితానికమలిన్యాః।

అలమకృషతాస్పదానితువర్యమకరరాజితానికమలిన్యాః॥ ౩॥

ప-వి॥ సూనాని, శ్రీః, ప్రయయా, అర్యమకరరాజితాని, కమలిన్యాః, అలమకృ
 షత, ఆస్పదాని, తు, వర్యమకరరాజి, తాని, కమ్, అలిన్యాః. ౩.

వ్యా॥ (సూనానీతి) అర్యమకరరాజితాని - అర్యః - సూర్య
 స్య, కరైః - రక్షిభిః, రాజితాని - శోభితాని, కమలిన్యాః, సూనాని-
 పుష్పాణి, శ్రీః - కాంతిః, ప్రయయా, తానితుకమలిన్సూనాని, కమ్-
 జలమ్, అలమకృషత-అలఙ్కృతవన్తి. సూనాని ఇహాకర్తృణి, జలం
 కర్తృ. కీదృశానితాని - అలిన్యాః - భృక్ష్ణ్యాః, ఆస్పదాని - స్థానాని.
 కీదృశంజలమ్ - వర్యమకరరాజి - వర్యాః - వరిష్ఠాః, మకరాణామ్,
 రాజయః - తతయః యస్మిన్ తత్తథో కమ్. ౩.

తా॥ కమలకుసుమములుసూర్యునికిరణములచే వికసించితుమైదలచేనిండిశోభిల్లుచు
 న్నజై, మొసలులచే నిండియగాధములైయున్నతటాకముల కలజ్కారములైయున్నవి.
 మూ॥ మదమన్తథా స్తశరదానవపుష్కరసంపదాహతాయేతే।

రతికలహేస్త్రీష్వభజన్నవపుష్కరసంపదాహతాయేతే॥ ౪॥

ప-వి॥ మదమన్తథా, స్త, శరదా, నవపుష్కరసంపదా, హ, తాయేతే, రతి
 కలహే, స్త్రీషు, అభజత్, అవపుష్కరసమ్, పదా, హలాః, యే, తే. ౪.

న్యా॥ (మదేతి) నవపుష్కరసంపదా - నూతనపట్న-జనమృద్ధి కయా, నూతనవ్యోమనమృద్ధికయావా, శరదా, మదమన్తభౌతాయే తేస్త - వితతావిత్యర్థః. కిచ్చ - యేజనాః, రతికలహేస్త్రీణాం పదా హతాః - పాదతాడితాః, తాసుస్త్రీషు, అవపుష్కరసమ్ - కామరసమ్ - అభజన్. తాయేతేషు తనోతేః స్తత్యతి కర్షణిల్. (౧) “తనో తేర్యకి” ఇత్యాత్వమ్, ఆవపుష్కర సమితిసవపుః అస్యాస్త్రీత్యవపుష్కః, అనన్తత్యర్థః.

తా॥ తామరసములు పుష్పించియున్న యాశరత్కాలమందు మదమును మన్త భుజింప వర్ధిలెను. పురుషులు స్త్రీలపాదములచేతఁ దన్నుఁబడినవారై వారితోఁగూడ మదనరసముననుభవించిరి.

మూ॥ ఉదయాద్విన్ధ్యమదముషోవిషమచ్ఛదశారకాంతారమ్ |

† జగదభవదున్తదకరివిషమచ్ఛదశారకాంతారమ్ || ౧౦ ||

ప-వి॥ ఉదయాత్, విన్ధ్యమదముషః, విషమ్, అచ్ఛదశా, ఆర, కాంతా, ఆరమ్, జగత్, అభవత్, ఉన్తదకరి, విషమచ్ఛదశారకాంతారమ్. ౧౦.

న్యా॥ (ఉదయాదితి) విన్ధ్యమదముషః - విన్ధ్యపర్వతస్య, మదమ్ - గర్వమ్, ముషితవతః - అగస్త్యస్య, ఉదయాత్, విషమ్ - జలమ్, కాంతా - కమనీయా, అచ్ఛదశా - ప్రసన్నావస్థా, ఆరమ్ - ద్రుతమ్, ఆర - ప్రాప్తా. కిచ్చ - జగత్, విషమచ్ఛదశారకాంతారమ్ - విషమచ్ఛదైః-సప్తపక్షైః, శబళితవర్ణయుక్తమ్, అతేవ తద్దన్తోపలమ్భాత్, ఉన్తదకరి - అతిమత్తగజయుక్తమభవత్, ఆరేత్యర్థేర్లిట్. ౧౦.

తా॥ ఆకాలమందగస్త్యాదయమయినప్పడే జలములునీర్జలములయినవి, ఆరణ్యములందు సప్తచ్ఛదములు నానావర్ణముగఁబుష్పించియావనములను విచిత్రవర్ణములుగాఁ జేసి తనపరిమళముచేత లోకులను మదమును గలుగఁజేసినవి. ౧౦.

† ఆత్రచతృతీయపాదే ఏకామాత్రాన్యూనా, సాచ “అభవత్” “ఉన్తదకరిః” ఇత్యయోమధ్యే “చ” కారస్యయోజనేననుసమ్మధేయా, పరమతఃప్రమాణంసమృదయాః.

మూ॥ భాన్తి సరాంసిసమన్తా త్సమూరుతానిస్తరాజీవైః ।

హంసాశ్చక్రః కుముద్దైస్సమూరుతాని స్తరాజీవైః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ భాన్తి, సరాంసి, సమన్తాత్, సమూరుతాని, స్త, రాజీవైః, హంసాః, చక్రః, కుముద్దైః, సమాః, రుతాని, స్తరాజీవైః. ౧౧.

వ్యా॥ (భాన్తితి) సమూరుతాని - వాయుసహితాని, సరాంసి, సమన్తాత్-సర్వతః, రాజీవైః-కమలైః, భాన్తిస్త్రాజీవైః సరస్సు, స్తరాజీవైః-కామస్యద్దీపనహేతుభిః, కుముద్దైః, సమాః - సదృశాః, హంసాః, రుతాని చక్రః. ౧౧.

తా॥ సరస్సులయందు తామరసపువ్వులు విలసిల్లుచున్నవి, మందమారుతము పీచుచున్నది, మన్దశోద్ధీపకములైన కుముదకుసుమములవలెఁ బల్లనివైన హంసములు శబ్దించుచున్నవి. ౧౧.

మూ॥ దూరేనద్యవహత్క్షయగాపాథస్సాద్వదుకూలస్య ।

నవపులినశ్రీస్తాం సదృగాపాథ స్వాదుకూలస్య॥ ౧౨॥

ప-వి॥ దూరే, నదీ, అవహత్, క్షయగా, పాథః, స్వాదు, కూలస్య, నవపులి నశ్రీః, తామ్, సదృక్, ఆప, అథ, స్వా, దుకూలస్య. ౧౨.

వ్యా॥ (దూరణితి) నదీ, క్షయగా-జలక్షయంప్రాప్తా, కూలస్య దూరే, స్వాదు-రసవత్, పాథః-జలమ్, అవహత్. అథ తాం నదీమ్, దుకూలస్య-క్షౌమస్య, సదృక్-సదృశీ, స్వా-ఆత్మియా, నవపులినశ్రీః - నూతనసైకతసమృద్ధిః, ఆప-ప్రాప్తా. ౧౨.

తా॥ నదులలో, నీళ్లుతగ్గి గట్టుకు దూరంబున జలధారప్రవహించెను. దుకూలములవలె స్వచ్ఛముగనున్న యిసుకదిబ్బలు విలసిల్లెను. ౧౨.

మూ॥ సౌఖ్యేకిమహాశ్చారద దివనైకతమాంశవీర్యమితమ్ ।

భజ్గీర్ణతం సమన్తాదివనైకత మాంశవీర్యమితమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ సౌఖ్యే, కిమ్, అహః, శారదదివనైకతమాంశ వీర్యమితమ్, భజ్గీః, గతమ్, సమన్తాత్, ఇవ, సైకతమ్, ఆంశవీః, యమ్, ఇతమ్, ౧౩.

వ్యా॥ (సాఖ్యఇతి) శరద్దినేభ్యోఽన్యేష్యహస్సు, కిమహః - కతమందినమ్, సాఖ్యేవిషయే, శారదదివసైకతమాంశ ఏర్కమితమ్ - శరత్సమ్మన్ధినోదివసస్య, ఏకతమాంశః-లేశః తస్య, వీర్యేణ-శక్త్యా, మితమ్-ఉపమితమ్? సకిశ్చిదపిదినం స్మిఖువిషయే తథావిధవీర్యయుక్తమిత్యర్థః. శరద్దివసవ విశేష్యతే - యందివసమ్, సైకతం నదీగతమ్, ఇతమ్-ప్రాప్తమభూత్; సైకతమితికర్తృ, యమితకర్తృ. కీదృశంసైకతమ్-సమన్తాత్, అంశవీరివ-తేజోమయీరివ, భణ్ణి-సోపానపక్షిః, గతమ్ - ప్రాప్తమ్; ఉదకశోషణక్రమేణ తుద్రవీచీవిక్షేపజనితారేఖా విశదాకారత్వేన సైకతస్య తేజోమయ్యాభిజ్ఞానాభవన్నిత్యర్థః. అంశవీరితి-అంశుశబ్దాత్ (౧) "తస్యవికారః" ఇత్యర్థః. (౨) "టిడ్ధాణఙ్" ఇత్యాదినాజీప్. ౧౩.

తా॥ నదులలో నీళ్లు తస్యచుండగా చిన్నచిన్న యలలుకొట్టి యిసుకదిబ్బలోఁ బడినరేఖలు తేజోరూపములైన మెట్లువలెఁగనఁబడెను. ఆశరత్కాలదినైక దేశమందుఁ గలిగెడి సుఖము తక్కినయేదినమందును గలగ నేరదు. ౧౩.

మూ॥ మూర్తాణ్డేన వికసితం సారసకోకనదముదితేన ।

వీక్ష్య జనేనారామి ససారసకోకనదముదితేన॥ ౧౪॥

ప-వి॥ మూర్తాణ్డేన, వికసితమ్, సారసకోకనదమ్, ఉదితేన, వీక్ష్య, జనేన, -మి, ససారసకోకనదముదితేన. ౧౪.

వ్యా॥ (మూర్తాణ్డేనేతి) ఉదితేన మూర్తాణ్డేన, సారసకోకనదమ్-సరస్సంబద్ధిపజ్జ-జమ్, వికసితంవీక్ష్య, లాకికేనజనేన, ససారసకోకనదముదితేన-సారసైః-పుష్కరాహ్వైః పక్షిభిఃకోకైః - చక్రవాకైశ్చ, సహితైఃనదైః, ముదితేన-ప్రీతేన, ఆరామి-క్రీడాకృతేత్యర్థః. ౧౪.

తా॥ తటాకములలో నూర్వోదయకాలమందు వికసించిన తామరసకుసుములను సారపక్షులను చక్రవాకములను జూచి జనులు మిక్కిలి సంతోషించిరి. ౧౪.

స్మిఖుదినమ్" ఇతిక్యచిత్. † "ప్రయోజకర్తృ" ఇతిక్యచిత్ పాఠః.

(౧) పా-నూ-౪-౩-౧౩౪.

(౨) పా-నూ-౪-౧-౧౫.

మూ॥ రేమే విహగైరుపరతి సజ్జఘనాకాశవసనేన ।

రేజే సరిదప్పి నైకతసజ్జఘనా కాశవసనేన॥

౧౫॥

ప-వి॥ రేమే, విహగైః, ఉపరతిసజ్జఘనాకాశవసనేన, రేజే, సరిత్, ఆపి, నైకతసజ్జఘనా, కాశవసనేన.

౧౫.

వ్యా॥ (రేమఐతి) విహగైః-పక్షిభిః, ఉపరతిసజ్జఘనాకాశవసనేన-ఉపరతో-నివృత్తైః, †సజ్జైః-సన్నద్భైః, ఘనైః-మేఘైః, అన్వితేకకాశే వసనేన-వాసేన, అప్రతిహతసజ్జరేణ-రేమే. కిచ్చ-నైకత సజ్జఘనా-నైకతాఖ్యపూజితజఘనా, సరిత్-నది, కాశవసనేన-కాశాఖ్యవస్త్రేణ, రేజే. రేమఐతి-రమేర్పావేలిత్. రేజఐతి - రాజఃపేక ర్తరిలిత్. (౧)

“ ఫణాఞ్చసప్తనామ్” ఇతివత్సాభ్యాసలోపా.

౧౫.

తా॥ మేఘములు తీసివేతరువాత నాకాశమందు పక్షులు నిర్వాధముగా సజ్జరించినవి. నదులనెడు స్త్రీలు, ఇసుకదిబ్బల నెడుజఘనవస్త్రదేశములచేతను, కాశకుసుములు లనెడు తెల్లనివసనములచేతను బ్రకాశించెను.

౧౫.

మూ॥ కుసుమే లలాటికోచితభా వితరతి బన్ధజీవానామ్ ।

తరుణీనాం శ్రీరుదభూద్భావితరతి బన్ధజీవానామ్॥

౧౬॥

ప-వి॥ కుసుమే, లలాటికోచితభాః, వితరతి, బన్ధజీవానామ్, తరుణీనామ్, శ్రీః, ఉదభూత్, భావితరతి బన్ధజీవానామ్.

౧౬.

వ్యా॥ (కుసుమఐతి) బన్ధజీవానామ్-బన్ధాకానామ్, కుసుమే-స్త్రుణామ్, లలాటికోచితభాః-లలాటాలజ్కారోచితాః - తద్యోగ్యాః, భాః - దీప్తీః, వితరతిసతి - దదానేసతి, తదలజ్కృతానాం తాసాం తరుణీనామ్, శ్రీః - కాన్తిః, ఉదభూత్-ఉద్భూతా. కీదృశామ్ - భావి తరతిబన్ధజీవానామ్ - రతిబన్ధః, కామః, తస్యజీవః - ప్రాణః, భా వితః - ఉత్పాదితః, యాభిస్తాః తథోక్తాః. లలాటికాశబ్దః-“ (లలాటశబ్దా త్) (౨) “కర్ణలలాటాత్కనలజ్కారే” ఇతికనివృత్తాద్విదితః. ౧౬.

తా॥ స్త్రీలు బన్ధకపుష్పములను తమలలాటములలో నలజ్కారముగానుంచు కొనిరి, దానివలన వారికి మదనోద్బీపనకరమై విలక్షణమైన యొకకాన్తికలిగినది. ౧౬.

† “సజ్జైః ఉద్భృతైః” ఇతిక్వచిత్ పాఠః. † నైకతాఖ్యపూజిత ఇతిక్వచిత్.

“ కుణ్డలితంక్వాచిత్కమ్. (౧) పా-నూ-౬-౪-౧-౨౬. (౨) పా-నూ-౪-౩-౬౫.

మూ॥ మృగజం నియన్తుమపటుశ్శాలీనామన్యతోపాయమ్!

గీతిం కన్యా తర్జనశాలీనామన్యతోపాయమ్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ మృగజమ్, నియన్తుమ్, అపటుః, శాలీనామ్, అన్యతః, అపాయమ్, గీతిమ్, కన్యా, తర్జనశాలీనా, అమన్యత, ఉపాయమ్. ౧౩.

వ్యా॥ (మృగజమితి) శాలీనామ్ - కలమానామ్, మృగజమ్-
మృగైర్జాతమ్, అపాయమ్-అపహరణమ్, అన్యతః - అన్యేనోపాయేన,
నియన్తుమ్, అపటుః- అసమర్థాః, కలమగోపీ† కన్యా, గీతిమ్-గానమేవ,
తత్రోపాయమమన్యత; గీతివ్యతిరిక్తో పాయాన్తరానుష్ఠానే అసమర్థా,
తర్జనశాలీనా- తర్జనే, భర్తృనే - శాలీనా - లజ్జావతీభూత్వా, గాన
మేవోపాయమమన్యత. కలమభక్షణార్థ మాగతానాం భర్తృనాదిభి
ర్నియన్తు మశక్యానాం మృగాణాం గీతి శ్రవణ సుఖానుభవాత్ నిష్ప
న్ననముపలభ్యా! గీతిమేవకలమరక్షణోపాయం మత్వా గానం కృత
వతీతియావత్. అమన్యతేతి - మనోతేర్లజ్. ౧౪.

తా॥ పాలములలోఁగాపుకొంచుచున్న కన్యక, సస్యములను మేయుచున్న
మృగములను భయపఱచి వెళ్ళిపోట్టుటకునసమర్థురై, తనగానముచేవానిని పరవశము
లుగాఁజేసి సస్యములనుగాపాడెను. ౧౫.

మూ॥ అపుషద్వనమాశ్వసనః పాన్థానాముదితపుష్పధామాశ్వసనః!

సురతజుషామాశ్వసన స్తత్పరిచయలబ్ధగన్ధభూమాశ్వసనః॥

ప-వి॥ అపుషత్, వనమ్, ఆశు, ఆశనః, పాన్థానామ్, ఉదితపుష్పధామా,
శ్వసనః, సురతజుషామ్, ఆశ్వసనః, తత్పరిచయలబ్ధగన్ధభూమా, శ్వసనః. ౧౬.

వ్యా॥ (అపుషదితి) ఉదితపుష్పధామా - ఉద్భూతపుష్పదీప్తిః,
అతపవ, పాన్థానామ్-విరహిణామ్, శ్వసనః-శ్వాసకరః, క్లేశకరత్వాద
త్యుల్లభశ్వాసకర ఇతియావత్. ఏవంభూతః, అసనః-అసనవృక్షః, వనమ్,
ఆశు - సపది, అపుషత్ - పుష్టిమకరోత్. (౧) “పుష-పుష్టే” బుజ్.
కీచ్చ - తత్పరిచయలబ్ధగన్ధభూమా - తత్పరిచయేన - తస్మాన్సనవృ

శ్చ (పా) నిష్పన్నోపలభ్యా. † “గోపికాకన్యా” ఇతికవిచిత్.

(౧) నివాది-ప-అ-నే.

క్షుస్య సంసర్గేణ, లభ్యః, గర్హస్య, భూమా- సమృద్ధిః, యేనసతథోక్తః, శ్వసనః - మారుతిః, సురతజాహామాశ్వసనః- సురతభోగం సేవమా నానాంతశ్వాసకరః, †(పరిశ్రా)న్తిహరః, ఏవమ్భూతః పవనశ్చవనమపుష దితి పూర్వేణసంబద్ధః.

౧౮.

తా॥ అసనవృక్షములు పుష్పించినవై వనమున కలఙ్కారములుగాను విరహిజను లకు దుఃఖకరములుగాను నుండెను. ఆపుష్పములమీఁదఁబడి పరిమళముతోఁగూడివచ్చు చున్నవాయువు జనుల సురతశ్రమమును బోఁగొట్టెను.

౧౮.

మూ॥ అపటుషు భాస్వశ్రూయత సహసావి త్రీషుకలమస్య!

చిహ్నామృతోరివగీతం సహసావి త్రీషుకలమస్య॥

౧౯॥

ప-వి॥ అపటుషు, భాసు, అశ్రూయత, సహ, సావి త్రీషు, కలమస్య, చిహ్నమ్, ఋతోః, ఇవ, గీతమ్, సహసా, ఆవి త్రీషు, కలమ్, ఆస్య.

౧౯.

వ్యా! (అపటుష్వితి) సావి త్రీషు - సవిత్సంబంధినీషు, భాసు- కిరణీషు, సహసా-సపది, అపటుషు-అప్రేధాసుసతీషు, కలమస్య అవి త్రీషు-రక్షిత్రీషు, కలమగోపికాన్విత్సర్గః. తాసు విద్యమానమ్, కలమ్- అవ్యక్తమధురమ్, సహక్రియమాణమ్, గీతమ్-గానమ్, తస్యఋతోః- శరత్కాలస్య, చిహ్నామివ-లాఙ్ఘనముల కాహలధ్వనితభివ, అశ్రూ యత - శ్రుతమభవత్. అశ్రూయతేతి - కర్తణిజ్.

౧౯.

తా॥ అప్పుడు సూర్యకిరణములు వర్షిలైను. సస్యరక్షకురాలైన స్త్రీలు గుంపు గాఁజేరి యతిమధురముగాఁ బాడుచుండిరి. ఆ గానము, ఆశరద్ధృతువునకు విరుదుపట్టు చున్న కాహళధ్వనివలెనుండెను.

౧౯.

మూ॥ అమహాన్ వృద్ధింగోపా వన్యాంశరదోమహీయస్యాః!

ఆపర్ధిమృతుభ్యాసావన్యాంశరదోమహీయస్యాః॥

౨౦.

ప-వి॥ అమహాన్, వృద్ధిమ్, గోపాః, వన్యామ్, శరదః, మహీయస్యాః, ఆప, ఋద్ధిమ్, ఋతుభ్యః, అసా, అన్యామ్, శరదః, మహీ, యస్యాః.

౨౦.

వ్యా॥ (అమహాన్నితి) మహీయస్యాశ్వరదః- పూజ్యతమాయా శ్వరదః, వన్యామ్-వనభవామ్, † వృద్ధిమ్, గోపాః, అమహాన్, ఆపూ

† ఇదంక్వచిన్నాస్తి. † వృద్ధిమ్-సమృద్ధిమ్, ఇతిక్వచిత్.

జయన్. (౧) “మహా-పూజాయామ్” కర్తరిలజ్. అసౌమహీ, ఋతుభ్యోఽన్యామ్ - శరద్వృత్తిరిక్తేభ్యోఽన్యేభ్యో ఋతుభ్యః, అన్యామ్-వృత్తిరిక్తామ్, శరదః - సంవత్సరస్య, ఋద్ధిమ్ - కలమాదినకలసస్యపరిపాకమయింసంపత్తిమ్, యస్యాః హేతోః, ఆప - ప్రాప్తవత్తి. 20.

తా|| శరత్కాలముచే గలిగినవనసమృద్ధిని గోపికలుకొనియాడిరి, శక్తిసముపలబోఁగలగని సస్యాది సకలసమృద్ధియు నాశరత్కాలమందు భూమిలోఁ గలిగినది.

మూ|| తే వీక్ష్య గతం వీర్యం వర్షస్య దిశామపాయసజ్కరవత్ |

సమవిద్రత వృష్టేస్య తువర్షస్య దిశామపాయసజ్కరవత్ || 21 ||

ప-వి|| తే, వీక్ష్య, గతమ్, వీర్యమ్, వర్షస్య, దిశామ్, అపాయసజ్కరవత్, సమవిద్రత, వృష్టే, అస్య, తు, వర్షస్య, దిశామ, పాయసమ్, కరవత్. 21.

వ్యా|| (తత్త్వి) తేగోపాః, వర్షస్య, దిశామపాయసజ్కరవత్ - మేఘావరణసమ్భూతేన † దిక్షా శేన, సజ్కరవత్ - సాజ్కర్యయుక్తమ్ గతమ్ - అవగతమ్, వీర్యమ్ - ఉజ్జృంభణమ్, వీక్ష్య-దృష్ట్యా, వృష్టే-ఇంద్రియ - అస్యవర్షస్య - సంవత్సరస్య, కరవత్ - భాగధేయవత్, పాయసమ్, దిశామ - దదామ, ఇతి, సమవిద్రత - సంవిదమకుర్వన్ - సమయంకృతవస్త ఇతియావత్. సమవిద్రతేతి సంపూర్వాత్. (2) “విద-జ్ఞానే” ఇతిధాతోర్లుజ్బహువచనమ్. (3) “సమోగమృచ్ఛి” ఇత్యాదినా ఆత్తనేపదమ్. (౪) “ఆత్తనేపదేష్వనతః” ఇత్యడాదేశః. (5) “వేష్టేర్విభాషా” ఇతిరుడాగమః. 21.

తా|| వర్షాకాలమందు దిక్కులు తెలియకుండ కప్పకొని యన్న మేఘముల విజృంభణము తీసిపోయినదానిని గోపలుచూచి, “మనము ఇంద్రియగుఱించి యవశ్యముచేయఁ దగిన సంవత్సరపూజనిష్పదము చేసెదము” అనినిష్కర్షించిరి. 21.

† (పా) వినాశేన (౧) భ్యాది-స-సే-2౧2. (2) అదా-ప-స-సే-౪౪. (3) పా-నూ-౧-3-2౯. (౪) పా-నూ-2-౧-2. (5) పా-నూ-2-౧-2.

మూ॥ హరిరవదత్తాస్తాతా ఇష్టేననవాసవేనఫలమ్।

దిత్సథ సపాయసం యత్ ఇష్టేననవాసవేనఫలమ్॥ ౨౨॥

ప-వి॥ హరిః, అవదత్, తాన్, తాతాః, ఇష్టేన, న, వాసవేన, ఫలమ్, దిత్సథ, సపాయసమ్, యతః, ఇష్టేన, నవాసవేన, ఫలమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (హరితి) హరిః, తాన్ - ఇన్ద్రయాగార్థ ముద్యుక్తాన్ గోపాన్, ఏవమవదత్ ; కథమితిచేత్ - తాతాః - హేగురవః! ఇష్టేన- పూజితేన, వాసవేన, నఫలమ్ - నకిశ్చిత్ప్రయోజనమ్. యతః-యస్మై, ఇష్టేన - అభిమతేన, నవాసవేన - నవేనమధునాసహ, సపాయసమ్- పాయసాన్న సహితమ్, ఫలమ్ - నానావిధకదల్యాదిఫలమ్, దిత్సథ - డా తుమిచ్చథ ; తేనానన ఇన్ద్రాణాస్తాకం నకిశ్చిత్ ప్రయోజనమితి. దిత్సథేతి- సన్నవాద్దధాతే ర్దధ్యమ పురుషబహువచనమ్. ౨౨.

తా॥ ఇన్ద్రప్రాజలో మద్యమించిన గోపలనుజూచి క్రీకృష్ణుఁడు, “ఓ! తండు లారా! మంచికల్లు పాయసము పండ్లు మొదలగు నతిప్రియములైన ద్రవ్యముల నెవనికర్పణముఁజేయఁదలఁచితిరో, ఆయింద్రునిచేత మృనకేమియు నుపయోగములేదు” అనెను.

మూ॥ తత్ర శ్రోతవ్యా మే వార్తావైశ్యేతరూపాస్తే।

నివసతి ఖలు గోరక్షా వార్తావైశ్యేతరూపాస్తే॥ ౨౩॥

ప-వి॥ తత్ర, శ్రోతవ్యా, మే, వార్తా, వై, శ్యేతరూపా, అస్తే, నివసతి, ఖలు, గోరక్షా, వార్తా, వైశ్యే, తరూపాస్తే. ౨౩.

వ్యా॥ (తత్రేతి) అస్తే - ఉదర్కే, శ్యేతరూపా - శుద్ధస్వరూపా, మేవార్తా, శ్రోతవ్యా - యష్టాభిశ్శ్రోతవ్యా, తరూపాస్తే- వృక్ష సమీపే, వనఇతియావత్. నివసతి-నివాసంకుర్వతి, వైశ్యే - వైశ్యజనే, వార్తా - వృత్తిః - జీవనోపాయః, గోరక్షా - పశుపాలనమ్. ఖలుశబ్ద వితిహ్యే. ౨౩.

తా॥ అవిషయమందు నేనొక నిర్దుష్టమైన మాట చెప్పెదనువినుఁడు; మనము వన మందు నివసించెడి వైశ్యులము, మనకు గోరక్షణము జీవనముగానున్నది. ౨౩.

మూ॥ కృషివణనజేతరేషాం విశామసౌఖ్యాయతే విధానేన॥

విహితం, నో గోరక్ష్యం విశామసౌఖ్యాయతే విధానేన॥ ౨౪॥

ప-వి॥ కృషివణనజా, ఇతరేషామ్, విశామ్, అసౌ, ఖ్యాయతే, విధా, అనేన, విహితమ్, నః, గోరక్ష్యమ్, విశామ, సౌఖ్యాయ, తే, విధానేన. ౨౪.

వ్యా॥ (కృషీతి) ఇతరేషామ్, విశామ్-వైశ్యానామ్, కృషివణనజా-వాణిజ్యజా, అసౌవిధా-ఏవప్రకారః, ఖ్యాయతే-శాస్త్రేణ శ్రూయతే; అనేన విధానేన-శాస్త్రేణనియమేన, నః-అస్తాకమ్, విహితమ్, గోరక్ష్యమ్-పాశుపాల్యమ్, తేవయమ్, సౌఖ్యాయ-సుఖహేతోః, విశామ-ప్రవిశామ, అగ్రీకుర్యామేతియావత్. ౨౪.

తా॥ ఇతరులైనవైశ్యులకు, కృషియువ్యాపారమును జీవనమూలములుగా శాస్త్రమందు చెప్పబడియున్నవి. మనకు గోరక్షణమునువిధించియున్నది, దాని నేమనమునుభూరముగా స్వీకరించితిమి. ౨౪.

మూ॥ పర్వతశరణానాం నః పర్వతయాగేషుచేష్టాస్తు ।

సిద్ధ్యై నీప్తేషూదితపర్వతయాగేషుచేష్టాస్తు॥ ౨౫॥

ప-వి॥ పర్వతశరణానామ్, నః, పర్వతయాగేషు, చేష్టా, అస్తు, సిద్ధ్యై, ఇప్తేషు, ఉదితపర్వతయా. అగేషు, చ, ఇష్టాః, తు. ౨౫.

వ్యా॥ (పర్వతేతి) పర్వతశరణానామ్-పర్వతంగృహత్వేనరక్షితృత్వేనచ సమాశ్రితానామ్, నః - అస్తాకమ్, చేష్టా - వ్యాపారః, ఉద్యోగః, పర్వతయాగేష్వస్తు - పర్వతపూజనేషు భూయాత్ ; అగేషు-పర్వతేషు, ఇప్తేషు-పూజితేషునత్స, ఇష్టాః-వాఙ్మతాః, ఉదితపర్వతయేతి క్రియావిశేషణమ్. ఉద్భూతక్రమం యథాతథా. సిద్ధ్యై-నిత్యసిద్ధ్యస్తేవ, తుశబ్దః-అవధారణార్థః. ౨౫.

తా॥ మనకు పర్వతములే వాసస్థానము, అవియే రక్షకములు, గనుక మనము దాని నేఱుజింపవలెను. వానినిబూజించినచో మనయభీష్టములులెప్పుకనిద్దించును. ౨౫.

మూ॥ తదిమంపర్వతమృద్ధం గోవర్ధనమేవమానయత !

ఉత్సవమమత్సరేణతు గోవర్ధనమేవమానయత॥ ౨౧॥

ప-వి॥ తత్, ఇమమ్, పర్వతమ్, ఋద్ధమ్, గోవర్ధనమ్, ఏవ, మానయత, ఉత్సవమ్, అమత్సరేణ, తు, గోవర్ధనమ్, ఏవమ్, ఆనయత. ౨౧.

వ్యా॥ (తదితి) తత్-తస్మాద్ధేతోః, ఋద్ధమ్-సమృద్ధియుక్తమ్, గోవర్ధనమ్ - గోవర్ధనాఖ్యమ్, ఇమం పర్వతమేవ, మానయత - పూజయధ్వమ్. గోవర్ధనమ్ - గవాంవృద్ధికరమ్, ఉత్సవమ్-కల్యాణమ్, అమత్సరేణ - మాత్సర్యత్యాగేన, ఆనయత - సంపాదయత. ౨౨.

తా॥ గనుక మీరు గోవర్ధనపర్వతమునే బూజించి, గోవులకు క్షేమకరమైన యాయుత్సవమునే నిర్వహింపవలె యాచరించుడి. ౨౨.

మూ॥ నాహంసచాయమధరిత వనధరవాసాఃకృతాగావః।

వనగిరిశరణాస్త్రియద్వనధరవాసాఃకృతాగావః॥ ౨౩॥

ప-వి॥ న, అహమ్, న, చ, అశుమ్, అధరితవనధరవాసాః, కృతాగాః, వః, వనగిరిశరణాః, స్త్రీః, యత్, వనధరవాసాః, కృతాః, గావః. ౨౩.

వ్యా॥ (నాహమితి)వః-యుష్మాకమ్, అహంసకృతాగాః, అయం అధరితవనధరవాసాశ్చ నకృతాగాః ; అధరితవనధరవాసాః - అధరితః-నీలవర్ణత్యేనన్యక్కృతః, వనధరః-జలధరః, యేనతత్ అధరితవనధరమ్, ఏవమృతంవాసః - పరిధానమ్, యస్యసతథోక్తః; నీలవాసాశ్చియావత్. కృతాగాః - కృతమ్, అగః-అపరాధః యేన సః కృతాగాః-అసత్యభాషణేన ఇతఃపూర్వం నకృతాపరాధఇత్యర్థః. వయమ్, వనగిరిశరణాః స్త్రీః-వనంచగిరించ ఆశ్రయత్వేనాఽశ్రితా భవామః. గావశ్చవనధరవాసాఃకృతాః - వనంచగిరిశ్చయాసానివాసః తాః వనధరవాసాః, కృతాః - విధినాకల్పితాః ఇతియత్, తస్మాద్ధేతోః, ఇమంపర్వతమేవ పూజయధ్వమితి పూర్వేణసంబంధః. ౨౪

తా॥ నేనును ఈబలరాముఁడును మీతో నిదివఱలో నెప్పుడు నసత్యమాడలేదు. మామాటనున్నుండు. ఈయావులును మనమును వనమును పర్యతమును నేయాశ్రయించియున్నాము. గాన దానినే బూజించుడియ నెను. 22.

మూ॥ ఇత్యుక్త్వాస్యగిరేర్బహుమోదనమభ్యాశమానీతమ్ |

అస్థాయాన్యద్వపురతిమోదనమభ్యాశమానీతమ్ || 23 ||

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్త్వా, ఆస్య, గిరేః, బహుమ్, ఓదనమ్, అభ్యాశమ్, ఆనీతమ్, అస్థాయ, అన్యత్, వపుః, అతిమోదనమ్, అభ్యాశ, మానీ, తమ్. 23.

వ్యా॥ (ఇత్యుక్తేతి) ఇత్యుక్త్వా హరిః, అస్యగోవర్ధనస్యగిరేః, అభ్యాశమ్ - సమీపమ్, ఆనీతమ్, బహుమ్ - విపులమ్, ఓదనమ్, అభ్యాశ - అశితవాన్. కింకృత్వా - అతిమోదనమ్ - అతిప్రీతికరమ్, రమణీయమ్, అన్యద్వపురాస్థాయ, “గిరేరధిదైవతమహమ్” ఇతివదన్, మానీ - గర్వి, ఇన్ద్రియాగమసహిష్ణురిత్యర్థః. తమితి - ఓదనవిశేషణమ్. అభ్యాశేతి- (౧) “అశ-భోజనే” అభిపూర్వాల్లిట్. 24.

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుఁడుపదేశించి, తరువాత తనఉపదేశప్రకారము వారు గోవర్ధనగిరి సమీపమునకుఁ దీసికొనివచ్చిన గొప్ప అన్నసమాహమును, తాను వేఱొక రూపమిత్తి యాపర్యతములోఁ బ్రవేశించి యరగించెను. 24.

మూ॥ గోపైః కృష్ణే ముదితే గోపాలసభానుసరణీయే |

కాదమ్బిన్యావృతదినగోపాలసభానుసరణీయే || 25 ||

ప-వి॥ గోపైః, కృష్ణే, ముదితే, గోపాలసభానుసరణీయే, కాదమ్బిన్, ఆవృతదిన గోపాలసభానుసరణి, ఈయే. 25.

వ్యా॥ (గోపైరితి) ఏవమ్, గోపాలసభానుసరణీయే - గోపాలానామ్. వల్లవానామ్, సభాయాః, అనుసరణీయే-అనుసర్తవ్యే, కృష్ణే, తైర్గోపైస్సహ ముదితేనతి, కాదమ్బిన్ - మేఘమాలా, ఈయే-ప్రాప్తా. (2) “ఇణ్-గతౌ” లిట్ కర్తణి ఆత్తనేపదమ్, ఆవృతదినగోపాలసభానుసరణీతి క్రియా విశేషణమ్. దినస్య - దివసస్య, గోపే - గోపనే-పరి

త్రాణే, అలసస్య - నివృత్త వ్యాపారస్య, భానోః-సూర్యస్య, సరణీః-
మార్గః - ఆకాశః, ఆవృతః యథా తథేత్యర్థః. దివసరక్షణం ప్రతి
సూర్యస్యాఽలసత్వం మేఘావరణాయ త్తమేవ ; తమలసంకృత్యాతం
మార్గమ్-ఆకాశమ్, తిరోహితవతీత్యర్థః. ౨౯.

తా॥ ఇట్లు తనమాట ననుసరించి న గోపలతోఁగూడ శ్రీకృష్ణుఁడామోదించి యుం
డగా నప్పడు మేఘములువచ్చి సూర్యునిగప్పి యాకాశమంతట వ్యాపించెను. ౨౯.

మూ॥ ఐంద్రి మహాహతిజభయజ్ఞరకోపలభా వితేనే హ!

అరతిం వర్షేణ గవాం కరకోపలభావితేనేహ॥

30.

ప-వి॥ ఐంద్రి, మహాహతిజభయజ్ఞరకోపలభా, వితేనే, హ, అరతిమ్, వర్షేణ,
గవామ్, కరకోపలభావితేన, ఇహ. 30.

వ్యా॥ (ఐంద్రితి) కాదమ్బినీ ఆకాశమావృణోదిత్యుక్తమ్, తత్ర
హేతురుచ్యతే. ఐంద్రి-ఇంద్రిసంబంధినీ, మహాహతిజభయజ్ఞరకోపలభా
మహస్య - యాగరూపస్య కల్యాణస్య, హత్యా - హరణేన, విఘాతేన,
జాతా, భయజ్ఞరకోపస్య, లభా - ప్రాప్తిః, కరకోపలభావితేన-కర
కోపలైః-మేఘాదతే ఘనీభూత జల్మయశిలాభిః, భావితేన-ప్రవర్తి
తేన, వర్షేణ, గవామరతిమ్, ఇహ - భూమా, వితేనే - విస్తారితవతి.
హశబ్దః-ఉక్తం హేతుంద్యోతయతి. హతిశబ్దః-హస్తేః క్షిన్నస్తః-భయ
జ్ఞరశబ్దః పూర్వంవృత్పాదితః. లభేతి- (౧) “దులభమ్-ప్రాప్తే” (౨)
“షిద్ధిదాదిభ్యః” ఇత్యుక్తే. 30.

తా॥ మేఘములట్లు వ్యాపించుటకు గారణమేమన్న, ఇంద్రిండు తనబూజను
మానిన గోపలమీఁదఁ గోపగించి మేఘముల కాజ్ఞాపింప నవిచ్చి రాశ్వపక్షమును గురి
పించి గోవులను బాధించెను. 30.

మూ॥ భేము శృమ్భూపరుషా యుగాన్తరతమేఘనన్నిభాభిమితాః ।

ఘానం నపతతి వర్షే యుగాన్తరతమేఘనన్నిభాభిమితాః॥

ప-వి॥ భేముః, శమ్భూః, పరుషాః, యుగాన్తరతమేఘనన్నిభాభిమ్,
ఇతాః, ఘానమ్, న, పతతి, వర్షే, యుగాన్తరతమే, అఘనన్, ఇభాః, భిమితాః.

వ్యా॥ (భే)మురితి పరుషాః : రూక్షరూపాః, శమ్పాః- విద్యుత్తాః, భేముః. కీదృశాః- యుగాంతరతమేఘసన్నిభాభిమ్ - యుగాంతప్రళయకాలే, రత్తైః - క్షీడద్భిః, మేఘైః సదృశమ్, మేఘమ్, ఇతాః-ప్రాప్తాః ; కీడ్చ - యుగాంతరతమే - యుగేన- బలీవర్దవాహ్యేన ధూర్నామ్నా, అంతరతమే-సదృశతమే, వర్షే, పతతిసతి, తత్రభ్రమితాః-వనేషు ఇతాః-గజాః, ఘోషమ్ - భక్షమ్, నాఽఘసన్-నభక్షితవస్తాః. భేమురితి భేమేర్లిట్. (౧) “వాఙ్మూర్తిముత్రసామ్” ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపా. ఘాసమితి - అత్యేక ర్థే (౨) “ఘౌషపోశ్చ” ఇతిఘసలదేశః, అఘసన్నితి- అత్యే (౩) “బుజ్ ససోర్ఘస్ ల” ఇతిఘసలదేశః - ల్ దిత్వాదజ్.

3౧.

తా॥ అప్పుడు ప్రళయకాలమందలి మేఘములవలె సతిభయభ్రమములైన మేఘములలో నలుప్రక్కల మెఱుపులు మెఱిసినవి, యుగప్రమాణముగ వర్షధారపడుచుండ దానినిసహింపక భ్రమించి వనగజములాహారమునై త్రలేరు.

3౧.

మూ॥ తమసాఘసనికరోదినమాపూరయదర్పితేనవాతేన।

యేన్ధస్థాస్నుచరాభయమూపూరయదర్పితేనవాతేన॥ 3౨॥

ప-వి॥ తమసా, ఘసనికరః, దివమ్, ఆపూరయత్, అర్పితేన, వా, తేన, యేన, స్థాస్నుచరాః, భయమ్, ఆపుః, రయదర్పితేన, వాతేన.

3౨.

వ్యా॥ (తమసేతి)వాశబ్దఉపమాధే. ఉత్తరాధా దారభ్య వ్యాఖ్యాయతే. యేన, రయదర్పితేన - వేగగర్వితేన, వాతేన - వాయునా, స్థాస్నుచరాః - స్థావరజగ్లమాః, భయమూపుః, తేనవాయునా, అర్పితేనవా - స్వస్థైసమర్పితేనవ, తమసా, ఘసనికరః - మేఘసమూహాః, దివమ్ - ఆకాశమ్, ఆపూరయత్.

3౨.

తా॥ అతివేగముగ వాయువుపీచుచుండజూచి సకలచరాచరములును భయపడెను. మేఘములచేత నాకాశమంతట నన్ధకారముచే. వ్యాప్తమాయెను.

3౨.

మూ॥ వీక్ష్యవిపర్యయజంత త్రత్రసురాధ్యక్షయజ్ఞస్య ।

పురఏవహారేగోపాస్త్రత్రసురాధ్యక్షయజ్ఞస్య॥ 33॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, విపర్యయజమ్, తత్, త్రత్ర, సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య, పురః, ఏవ, హారేః, గోపాః, త్రత్రసుః, ఆధ్యక్షయజ్ఞస్య. 33,

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య - సురాధ్యక్షః-దేవేంద్రః, తదీయయజ్ఞస్య, విపర్యయజమ్ - విపర్యయోఽ- విఘాతేన, జాతమ్, తత్ కర్తవీక్ష్య. గోపాః, ఆధ్యక్షయజ్ఞస్య - ఆధే-స్వమనసఃపీడాయాః ఇన్ద్రగోపనిమిత్తాయాః, అపరిక్షయంజానతోఽపి, హారేః పురవన, త్రత్రసుః - త్రస్తాబధూవుః. 33.

తా॥ ఆప్వదు గోపలు, ఇన్ద్రునికి బలియివ్వనందునఁ గలిగిన యీయాపత్తును జూచి, ఈయాపత్తు నెఱిగిన క్రికృష్ణుని ముందలనే భయపడి వణికిరి. 33.

మూ॥ వృష్ట్యాజన్తుషుభీషితరుహర్యశ్వేభయానకేభీతాః ।

తేశరణంహరిమశనైరుహర్యశ్వేభయానకేభీతాః॥ 34॥

ప-వి॥ వృష్ట్యా, జన్తుషు, భీషితరుహర్యశ్వేభయా, న, కే, భీతాః, తే, శరణమ్, హరిమ్, అశనైః, ఉరు, హర్యశ్వే, భయానకే, భీతాః. 34.

వ్యా॥ (వృష్ట్యేతి) భీషితరుహర్యశ్వేభయా- రురవః - సారజ్ఞాః, హరయః - సింహాః, అశ్వాః - తురజ్ఞాః, ఇభాః - గజాశ్చ, భీషితాయయాతతోక్తా, ఈదృశ్యావృష్ట్యా-జన్తుషుమధ్యేకే అతీవనభీతాః? సర్వేఽపిభీతాఏవ. ఏవమ్, హర్యశ్వే - ఇన్ద్రే, భయానకే - భయప్రదే సతి, తే జన్తవస్సర్వే, హరిమ్ - కృష్ణమ్, ఉరు - మహత్, అశనైః- శీఘ్రమ్, శరణమ్, అభీతాః - అభిగతాః; హరిరయమస్తాకం మహచ్ఛరణమ్ - రక్షకఇతి తమాశ్రితా ఇత్యర్థః. 34.

తా॥ ఇన్ద్రుడిట్లతిభయజ్ఞురమగ వర్షమునుగురిపించ దానికి లేడిళ్ళు గుఱ్ఱములు ఏనుఁగులు సింహములు మొదలగు సకలజన్తువులునుభయపడి క్రికృష్ణునినే శరణముగా పొందినవి. 34.

మూ॥ తాన్వీత్యాద్రిచ్చత్రం సధారయామాసదణ్ణభూతకరః ।

రున్ధన్నసుఖమశేన్యాసధారయామాసదణ్ణభూతకరః॥ ౩౫॥

ప-వి॥ తాన్, వీక్ష్య, అద్రిచ్చత్రమ్, సః, ధారయామాస, దణ్ణభూతకరః, రున్ధన్, అసుఖమ్, అశన్యా, సధారయా, అమా, సదణ్ణభూతకరః. ౩౫.

వ్యా॥ (తానితి) ఏవమార్తాంతాన్, వీక్ష్య-దృష్ట్వా, సఃహరిః, అద్రిచ్చత్రమ్- గోవర్ధనపర్వతాఖ్యంఛత్రమ్-వర్షనివారణమ్, ధారయామాసః ; ఏవమ్యూతః - దీణ్ణభూతకరః - తస్యఛత్రస్య దణ్ణభావేన, స్వకరమ్ - హస్తమ్, వినియుజ్జన్, సధారయా - వర్షధారాభిన్నహితయా, అశన్యా - వైద్యతేనాఽగ్నినా, అమా - సహ, తేషామ్, అసుఖమ్-వర్షనిమిత్తదుఃఖమ్, రున్ధన్ - నివారయన్, అశనివర్షం జన్తునాంభయంచనివారయన్నిత్యర్థః. పునస్సఏవవిశేష్యతే- సదణ్ణభూతకరః, సతామ్ - విద్యమానానామ్, జగదణ్ణానామ్, తద్గతానాంచభూతానామ్-ప్రాణినాం పృథివ్యాదీనాంచ, కరః-కర్తా. ౩౫.

తా॥ సకలచరాచరవిధాయకుడైన శ్రీకృష్ణుడు, ఆజన్మపులబాధసుజాచి, గోవర్ధనపర్వతమును దనహస్తముచేతఁ గొడుగుగానెత్తి పిడుగును వర్షమునునడ్డగించి వారిభయమును బోగొట్టెను. ౩౫ర

మూ॥ గోవర్ధనంససుహృదాం గవాఞ్చమహతోభయాదరతః ।

దధదాసారంసమభసగవాఞ్చమహతోభయాదరతః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ గోవర్ధనమ్, సః, సుహృదామ్, గవామ్, చ,, మహతః, భయాత్, అరతః, దధత్, ఆసారమ్, సమభసక్, అవాఞ్చమ్, అహతోభయాదరతం. ౩౬.

వ్యా॥ (గోవర్ధనమితి) సఃహరిః, సుహృదామ్ - గోపానామ్, గవాంచ, వర్షనిమిత్తాస్తహతోభయాత్కరణాత్, అరతః - ఖిన్నః, తదర్థం గోవర్ధనం దధత్, అవాఞ్చమ్ - అవాఙ్ముఖమ్, ఆసారమ్ - అతివేగవర్షమ్, సమభసక్ - భగ్నవాన్ ; అహతోభయాదరతః - అహతేషు - అపీడితేషు, ఉభయేషు- గోషుగోపేషుచ, ఆదరతః, ఉభయానహతాన్ కర్తుమాదరాదిత్యర్థః. ఆభసగితి- (౧) “భృష్ణో-అమర్దనే” లజ్. రుధాదిత్యాత్ శ్నమ్ ; (౨) “శ్నాన్నలోపః”. ౩౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, గోగోపలకు సంభవించిన మహాపత్తునుజూచి భేదించినవాడై, వారికాయాపత్తును బోఁగొట్టఁదలఁచి, గోవర్ధనమునెత్తి యావర్షమునడ్డఁగించెను.

మూ॥ గోపా హరిమాశ్రిత్య న విత్రేసు రపాయతస్థేయమ్ ।

యో గోవర్ధనభృ త్కులిశావిత్రే సురపాయతస్థేయమ్॥ 32॥

ప-వి॥ గోపాః, హరిమ్, ఆశ్రిత్య, న, విత్రేసుః, అపాయతః, స్థేయమ్, యః, గోవర్ధనభృత్, కులిశావిత్రే, సురపాయ, తస్థే, అయమ్. 32.

వ్యా॥ (గోపాఞ్చితి) స్థేయశబ్దః - నిశేఽతదిరూఢః, తేగోపాః, ఆత్మనఃస్థేయమ్ - కాశ్యేషునిర్ణేతారమ్, హరిఃఆశ్రిత్య, అపాయతః - వర్షనిమిత్తాత్పృత్యవాయాత్, నవిత్రేసుః - నభీతాః. అయంతుహరిః, గోవర్ధనభృత్ - గోవర్ధనంబిభ్రాణః, కులిశావిత్రే - వజ్రస్యరక్షకాయః - వజ్రభృతే, సురపాయ - దేవానాంరక్షకాయ ఇంద్రియ, తస్థే - ఆత్మా నమజానతేతస్మై ప్రకాశితవానిత్యర్థః. అపాయతఞ్చితి - (౧) “భీతార్థా నాంభయహేతుః” ఇత్యపాదానసంజ్ఞా ; (౨) “అపాదానేచాహీయరు హేః” ఇతితసిః. 32.

తా॥ గోపలు, తమభయమును బోఁగొట్టుటకై గోవర్ధనమునెత్తి దేవరాజైన్య యిస్తునికిఁ దనమహిమను బ్రకాశింపించిన శ్రీకృష్ణునియాశ్రయించి నిర్భీకులయరి, 32.

మూ॥ ప్రహసన్కృష్ణోనజనితకమ్పశునాసీరవత్సనాభిరతః ।

నాపాన్నృష్వఖిలేనచకమ్పశునాసీరవత్సనాభిరతః॥ 33॥

ప-వి॥ ప్రహసన్, కృష్ణః, న, జనితకమ్పశునాసీరవత్, సః, న, అభిరతః, న, అపాత్, నృషు, అభిలేన, చ, కమ్, పశునా, సీరవత్సనాభిః, ఆతః. 33.

వ్యా॥ (ప్రహసన్నితి) ననాభిరతః - అభిరతపవాభూత్, ఇన్ద్రిం తృణాయ మన్యమానస్తద్వ్యాపారా న్ననిర్విణ్ణోభూఉత్యర్థః. కథమ్ - జనితకమ్పశునాసీరవత్ - జనితః, కమ్పః - భీతిః, యస్యసః జనితకమ్పః,

(౧) పా-సూ-౧-౪-౨౫.

(౨) పా-సూ-౪-౪-౪౫.

(3) పా-సూ-౫-౧-౧౧౫.

స్థితిః, యేనసః జనితకమృశునాస్తీరః, తతః, (౧) “తేనతుల్యమ్”
 ఇత్యాదినావతిః. పర్వతధారణేనేంద్రికమృయన్నిత్యర్థః. ఏనమ్భూతస్స
 హరిః, అఖలేనపశునాసహ, నృషు-మనుష్యేషుమధ్యే, కంఠనుష్యమ్,
 అతః - ప్రకృతాద్యయాత్, సరక్షితవాన్, సర్వమపి పశుజాతం
 సర్వంమనుష్యజాతంచ రక్షితవానిత్యర్థః. నపవవిశేష్యతే - నీరవత్సనా
 భిః. నీరాయుధోబలరామః, తస్య, సనాభిః - బద్ధః.

తా|| బలరామునికే దష్టుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇంద్రినినాక గడ్డిపొరకవలెనెంచి
 నవ్వుచు గోవర్ధనధారణముచే నిద్రుని భయపఱచి సమస్తములైన గోవులను మనుష్యు
 లను రక్షించెను. 3౨.

మూ|| వీక్ష్యేక్షకముత్పచ్చంకుశ్చిత్తకన్ధరమహీనభస్తేనే |

విఫలంతమసిఘనంజితకుశ్చిత్తకన్ధరమహీనభస్తేనే || 3౩||

ప-వి|| వీక్ష్య, బోక్షకమ్, ఉత్పచ్చమ్, కుశ్చిత్తకన్ధరమ్, అహీనభః, తేనే, విఫ
 లమ్, తమసి, ఘనమ్, జితకుమ్, చితకమ్, ధరమహీనభస్తేనే. 3౪.

వ్యా|| (వీక్ష్యేతి) అహీనభః - అహీనప్రభః, సహరిః, వర్షవా
 తేన, కుశ్చిత్తకన్ధరమ్ - ఆకుశ్చిత్తగ్రీవమ్, ఉత్పచ్చమ్ - ఉద్ధ్వస్తమ్భిత
 లంజ్ఞాలమ్, బోక్షకమ్ - ఉత్కాణామ్ - వృషభాణామ్, సమూహమ్,
 వీక్ష్య, తమసి, ధరమహీనభస్తేనే-ధరాణామ్-పర్వతానామ్, మహ్యః-
 భూమేః, నభసః - ఆకాశస్యచ, స్తేనే - చోరేనతి, తతః, జితకుమ్-విజి
 తభూమికమ్, చితకమ్- ఉపచితవర్షజలమ్, ఘనమ్-మేఘమ్, విఫలమ్-
 నిష్ప్రియోజనమ్, తేనే- కృతవాన్. బోక్షమితి-(౧) “గోత్రోక్షోష్ట్ర”
 ఇత్యాదినా సామూహికోవుజ్. తేనఇతి - తనోత్తేర్నిట్. 3౫.

తా|| ఆవర్షమునకు భయపడి గోవులు తలలువంచుకొని తోకలను బైకత్తికొని
 పలుకైత్తజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆకాశము భూమి పర్వతములేమియుఁ దెలియకుండ
 గాఢాన్ధకారమగునట్లుఁ గప్పకొనియున్న జలభరితములైన మేఘములప్రయత్నములను
 విఫలపఱచెను. ౩౬.

స్థితిః “శునాస్తీరః” ఇతి ప్రతికధారణమపేక్షితమ్. (౧) పా-సూ-౪-౨-3౪

మూ॥ ఘనఐవబభౌహరిర్ధృతశతధారధరోరుచాపరమః ।

విఞ్చాపీడవిడమ్భితశతధారధరోరుచాపరమః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ ఘనః, ఐవ, బభౌ, హరిః, ధృతశతధారధరః, రుచా, పరమః, విఞ్చా
పీడవిడమ్భితశతధారధరోరుచాపరమః. ౪౦.

వ్యా॥ (ఘనఐతి) సఃహరిః, పరమః - పూజితః, రుచా-తేజసా,
ఘనఐవబభౌ. ధృతశతధారధరఐతి-హరిణా ఘనేనచ సంబధ్యతే. శతస
ఙ్ఖ్యః-అనేకే ధారాః-నిర్దురాః, యస్యసఃశతధారః, శతధారః, ధరః-పర్వ
తః, ధృతః-యేనసతతోక్తః. ఘనవిశేషణ పక్షే త్వేనంవిగ్రహః-ధృతాః,
శతసఙ్ఖ్యః, ధారాః-నిర్దురాః, యేనసః ధృతశతధారః, ధృతశతధారః
ధరః-కృతో-యేనఘనేనసతతోక్తః. నవవపునరపి ఘనసామాన్యగుణేన
విశేషణాంతరేణ విశేష్యతే- విఞ్చాపీడవిడమ్భితశతధారధరోరుచాపర
మః-శతధారధరః, వజ్రధరః-ఇంద్రియ, తడియన్య, ఉరుణః-బృహతః, చాప
స్య, రమా-శ్రీః, శతధారధరోరుచాపరమా, సా యస్య విఞ్చాపీడేన-
మయూరపిఞ్చమయేన అవతంసేన విడమ్భితా, సతతోక్తః. ౪౦.

తా॥ గోవర్ధనధారియైన శ్రీకృష్ణుడు, తాను శిరోభూషణముగాధరించిన
మయూరపిఞ్చమువలె నతివిచిత్రముగానున్న యింద్రియగుణముల మేఘమువలె నతిసుంద
రుడై విలసిల్లెను. ౪౦.

మూ॥ ఉదరేదదృశేగ్రిమతనుమున్న మతోదామరేభేహ ।

వద్వాక్లిన్ననృమానసమున్న మతోదామరేభేహ ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ ఉదరే, దదృశే, అగ్రిమతనుమ్, ఉన్నమతః, దామరేఖా, ఇహ, వద్వా
క్లిన్ననృమానసమ్, ఉన్నమ్, అతిః, దామరే, భే, హ. ౪౧.

వ్యా॥ (ఉదరఐతి) అగ్రిమతనుమ్ - అగ్రిమకాయమ్, గిరిభా
రణ వ్యాపారేణ ఉన్నమతః హరేః ఉదరే, దామరేఖా-యశోదయా
బద్ధయా దామ్నాజాతా శిణమయూరేఖా, ఇహ-అస్తిన్నవసరే, దదృశే-
జనైర్వస్తాభూత్, అతశ్చభే-ఆకాశే, ఉత్పాతమేఘైర్వర్షద్భిః, దామ
రే-భీషణసత్యసి, హరిషాదసమాశ్రయణాత్ తజ్జేనవద్దేణ బహిరక్లిన్నా

నామపిన్యణాం చూససమ్, అతఏవ : తదుదరస్థదామరేఖాదర్శనాత్,
ఉన్నమ్ - ఆర్ద్రతామగమత్. రం.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు గోవర్ధనమునెత్తినప్పుడు తనశరీరముయొక్క ఊర్ధ్వభాగమును గొంచెము పైకెత్తగా, తనఉదరమందు యశోద ముందు త్రాటిచేతఁగట్టినందువలనఁగలిగిన కాయ కనుబడిను, అప్పుడాపర్వతముక్రిందనుండి గొప్పవర్షమునకుఁదడవకుండ సురక్షితులైయున్నజ్ఞులు కృష్ణనియుదరమందున్న కాయనుజూచి యాపాలభ్యయిన కీడుపడిరి. రం.

మూ॥ యాతత్పాణితలస్యస్వభావరాగస్యతత్పరాసనతః ।

నాన్యాభూన్నవనశినస్వభావరాగస్యతత్పరాసనతః॥ రం॥

ప-వి॥ యా, తత్పాణితలస్య, స్వభా, వరా, అగస్య, తత్పరాసనతః, న, అన్యా, అభూత్, నవనశినస్వభావరాగస్య, తత్పరాసనతః. రం.

వా॥ (యేతి) యచ్చబద్ధనిర్దిష్టాయాభాసః ఉత్తరార్ధగతేన “తత్పరాసనతః” ఇతితచ్చబద్ధేనపరామర్శః. తత్పరాసనతః - తన్నిరసనేనేత్యర్థః. పూర్వార్థే “తత్పరాసనతః” ఇతితచ్చబద్ధేన ప్రకృతంపాణితలం పరామృశ్యతే. పాణితలస్యపరస్తాత్, తస్య, అగస్య-గిరేః, ఆసనతత్కర్తృత్వః. అయమర్థః - తత్పాణితలస్య - తస్యహరేఃపాణితలస్య, నవనశినస్వభావరాగస్య - నూతనపద్దనదృశ స్వాభావికరాగస్య, యా స్వభా-ఆత్మీయాప్రభా, వరా - ఉత్కృష్టా, తత్పరాసనతః - తన్నిరసనేన, అన్యాప్రభా నాభూత్. కుతోఽన్యస్యాప్రసక్తఇతిచేదత్రోచ్యతే-అగస్యతత్పరాసనతః - అగస్య-పర్వతస్య, పాణితలాత్పరస్తాదాసనతః-ఆసనేసత్యపి, స్వాభావికరాగాధికరాగరూపాప్రభా నజాతాభూత్, పరంనామ - అనాయాసేన పర్వతంధారితవానిత్యర్థః. రం॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడనాయాసముగ గోవర్ధనగిరినెత్తినప్పుడు, తామరసకుసుమమువలె నెఱ్ఱినైన తనశ్రీహస్తమందు స్వాభావికమైన యెఱుపులేవ్వు పర్వతమునెత్తినందువలన నొకయెఱుపుకలిగలేదు. రం.

మూ॥ కౌస్తుభరవిణాత్రశ్రీరీవాతసీయోజ్యతేచారుః ।

ఇన్ద్రిహృది స్పృహిభవాదివాతసీయోజ్యతేచారుః॥ రం.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, తనకాస్తుభమణి యొక్క కాన్తిచేత సద్ధకారమునుబోగొట్టి, అతిప్రబలమైనపిశుగును జనులనిండఁ బడమండవారిం చెను. ౪౪

మూ॥ పరిత్రోగావోఘాసాపసుసం స్తమ్భానుసారేణ ।

నిర్మలయ స్తమశేషాసపుసం స్తమ్భానుసారేణ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ పరితః, గావః, ఘాసాన్, అఘసన్, తమ్, భానుసారేణ నిర్మలయ స్తమ్, అశేషాన్, అఘసం స్తమ్భానుసారేణ. ౪౫.

వ్యా॥ (పరితః) తంహరింపరితః - తస్యపర్యస్తే, గావః, ఘాసాన్ అఘసన్-యవసానభక్షయన్, హరిరేవచిత్యతే-భానుసారేణ-స్వప్రభాయాసారేణ, అఘసం స్తమ్భానుసారేణ - అఘస్య, పాపస్య-సమ్యక్, స్తమ్భానుసరణేన, అశేషాన్ జనాన్, నిర్మలయ స్తమ్ - నిర్మలాన్ కుర్వాణమ్. తమిలి - (౧) “అభితఃపరితః” ఇత్యాదినాచ్చితీయా. సారశబ్దః-(౨) “స్మస్థిరే” ఇతిఘట స్తః. అనుసారశబ్దస్తు భావేఘట స్తః.

తా॥ తనకాన్తిచేత సకలజనుల పాపములనుబోగొట్టి పరిశుద్ధులుగాఁజేయుచున్న శ్రీకృష్ణుని నలుప్రక్కలనుండి గోవులుగడ్డి మేసినవి. ౪౫.

మూ॥ తత్ర స్తవృషాగవయామభిధావన్త్యేవమాహేతి ।

కుజ్జాసి తద్రవేణ కి మభిధావన్త్యేవమాహేతి॥ ౪౬॥

ప-వి॥ తత్ర, స్త, వృషాః, గవయామ్, అభిధావన్తి, ఏవమ్, ఆహా, ఇతి, కుజ్జాసి, తద్రవేణ, కిమ్, అభిధావన్తి, ఏవమ్, ఆహ, ఇతి. ౪౬.

వ్యా॥ (తత్రేతి) తత్ర-హరేస్సకాశే, గోభిర్గోపైశ్చసహవన్త్యేషు జన్తుషునిర్భయంసప్తాహంవసత్సు, భేదాభావాత్, వృషాః, ఆసన్నవర్తి నీంగవయాం మహాశంఠిసాదృశ్యనిబిద్ధవభాన్త్యాకాముకాస్స స్తః, అభిధావన్తి-స్త-అభ్యధావన్తి త్యర్థః. ఏవంధావమానానాం తేషాం రవేణప్రతి ఫలితేన గోవర్ధనస్యకుజ్జాని, కిమభిధావన్తి అభవన్? కిమితివిత్కే. అభిధా - ఉక్తిః, ఉక్తిమ్ ని కిమభవన్తి త్యర్థః. ఉక్తిరేవచిత్యతే-ఏవ మాహేతి, ఏవమ్ - ఇత్థమ్, ఆహేతి - వదతీతి - అయమృషభఃఏవం

(౧) పా-నూ-౨-౩-౨-వార్తి. † “ఆహేతి-ఆహేత్యేవంశబ్దాయమానాః” ఇతిపేక్షితమ్-మూలకాశేనద్యుక్తే.

వదతీత్యభిధానమకుర్వన్ని త్యర్థః. గవయీమితి(౧)“యోషభో ప్రతిషేధే హయగవయముకయమనుష్ఠానామ ప్రతిషేధః” ఇతిహాలిలక్షణాజీవ.

తా॥ అచ్చట వృషభములు దగ్గఱనున్న అడుగవయములమీఁద కాముకములై యటుచుచుఁ బలుకెత్తగా నాధ్వనిచేతఁ బర్యతగుహలలోఁ బ్రతిధ్వనికలిగినవి. అది-
“ఈవృషభము కిట్లుచెప్పచున్నవి” అనిచెప్పనట్లుండెను. ౪౬.

మూ॥ శృక్లాశృక్లే తు హరిణా వృషభాస్తేనేనసక్రామమ్ ।

నీతాన్యాజ్ఞాన్ ప్రజినాంవృషభాస్తేనేనసక్రామమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ శృక్లాశృక్లే, తు, హరిణా, వృషభాస్తేనేన, సక్రామమ్, నీతాః, న్యాజ్ఞాన్, ప్రజినామ్, వృషభాః, తే, అనేనసమ్, గ్రామమ్. ౪౭.

వా॥ (శృక్లాశృక్లేతి) వృషభాస్తేనేన - వృష్టః-ఇన్ద్రస్య,భాసః, స్తేనేన - చోరేణ, తస్యపరిభవంకుర్వతా హరిణా నిర్భయత్వసంపాదనాత్, శృక్లాశృక్లే - శృక్లాభ్యాం శృక్లాభ్యాం ప్రహృత్యేదంయుద్ధం ప్రవర్తతఇతివిగృహ్య (౨)“తత్రతేనేదమితిసర్వాపే” ఇతిబహువ్రీహిః; (౩) “ఇచ్ఛర్త్యతీహారే” ఇతీచ్ఛమాసాస్తః; (౪) “అన్యేషామపిన్ద్రశ్యతే” ఇతిదీర్ఘః; (౫) *తిష్ఠన్ప్రభృతిషు ఇచ్ఛవచనాదన్యాయాభావసంజ్ఞా;అన్యాయాభావస్యనపుంసకత్వమ్. సక్రామమ్-యుద్ధమ్, నీతాః-ప్రాపితాః, తేవృషభాః, గావః, ప్రజవీషామస్తీతిప్రజినః. † గోపాః, తేషామ్, ‡ అనేనసమ్-నిర్దుష్టమ్, గ్రామమ్-న్యాజ్ఞాన్-గతాః. ౪౮.

తా॥ ఇన్ద్రునిభద్రపఱచిన క్రిక్కుళ్లునిచేత వృషభములు నిర్భీకములై పరస్పరము కొమ్ములతోఁగొట్టుకొని యుద్ధముచేయుచు గ్రామమునుచేరినవి. ౪౮.

మూ॥ ప్రతిశబ్దోశ్రావిగుహస్యపిమోదధ్వంహతేజయత ।

శేష్వాస్యతిష్ఠభునజైస్యపిమోదధ్వంహతేజయత ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ ప్రతిశబ్దః, ఆశ్రావి, గుహాసు, అపి, మోదధ్వమ్, హత, ఏజయత, శేష్వా, ఆస్య, తిష్ఠ, భునజై, స్వపిమః, దధ్వమ్, హ, తేజయత. ౪౯.

‡ అత్రపుత్రచిత్ కోశేషః, అనేనసమ్, గ్రామ-సమూహమ్, హ్యజ్ఞాన్’ ఇతివర్తతే; తదుపరిగ్రంథపాతోద్భవ్యతే. † (పా)గావః. (౧) పా-నూ-౪-౧-౬౩-వార్తి.

(౨) పా-నూ-౨-౨-౨౭.

(౪) పా-నూ-౬-౩-౧౩౭.

(౩) య-నూ-౫-౪-౧౦౭

(౫) పా-నూ-౨-౧-౧౭.

వ్యా॥ (ప్రతిశబ్దఇతి) దుఃఖరహితతయా స్వవ్యాపారేషువర్త
మానానాం గోఘానాం నానావిధోఽన్యోన్యాలాపజః ప్రతిశబ్దోఽపి
గోవర్ధనస్యగుహాను, అశ్రావి - శ్రుతోఽభూత్: కీదృశశబ్దః - మోద
ధ్వమిత్యాద్యాత్తకః. మోదధ్వమితి - ప్రహృష్యతేత్యర్థః. హతేతి-హన
నంకురుతేత్యర్థః. ఏజయతేతి-కమ్పయతేత్యర్థః. (౧) “ఏజిపరయాపమ్”
ఇతిపరధూపత్వమ్. అథవా - ఈజయత-గచ్ఛతేత్యర్థః. శేషేతి-శయ
నంకుర్విత్యర్థః, ఆస్వేతి-ఉపవిశేత్యర్థః. తిష్ఠేతి-స్థితింకుర్విత్యర్థః. భున్జ
ఇతి-భోజనంకరవాణీత్యర్థః. (౨) “భుజోనవనే” ఇత్యాత్తనేపదమ్. (౩)
“ఆడుత్తమస్యపిచ్చ” ఇతిపిత్యాత్ శ్చసారల్లాపాభావః, స్వపిచ-ఇతి-
స్వాపంకుర్త్యర్థః. (౪) “రుధాదిభ్యస్సార్వధాతుకే” ఇతిఇత్, దిధ్వ
మితి - దానంకురుతేత్యర్థః. (౫) “శ్చాభ్యస్తయోరాతః” ఇత్యాకార
లోపః. హశబ్దస్సముచ్చయే. తేజయత - దీపయతేత్యర్థః. ర౮.

తా॥ గోపలు సుఖముగానుండి తమతమవ్యాపారములను జేయునప్పుడు, “సన్తో
షముగానుండుండు, చంపుండు, సజ్జరించుడు, పండుకొనుము, ఉండుము, నిలుచుకొ
నుము, భోజనముచేయుచున్నాను, పండుకొంటిమి, ఇండు, ప్రకాశించుడు అని
యివి మొదటనమాటలను జెప్పకొనునప్పుడు అవి గిరిగుహలలో ప్రతిఘనకలిగెను. ర౮.
మూ॥ దదృశుర్భుజాయాక్షేమంవిధాయమునయోదధిస్సృశాసమయా!
అద్రిగయా భాన్తం సద్విధాయమునయోదధిస్సృశాసమయా॥

ప-వి॥ దదృశుః, భుజయా, క్షేమమ్, విధాయ, మునయా, యోదధిస్సృశా, సమ
యా, అద్రిగయా, భాన్తమ్, సద్విధాః, యమునయా, ఉదధిస్సృశా, సమయా. ర౯.

వ్యా॥ (దదృశురితి) దధిస్సృశా - చౌర్యేణదధిస్సృప్తవత్ప్రాయ,
అద్రిగయా - పర్వతంప్రాప్తయా, అతఏవ, ఉదధిస్సృశ్యా- సము
ద్రస్పర్శిన్యా, యమునయానద్యా, సమయా- సదృశ్యా, భుజయా-
స్వబాహునా, ప్రాణినాంక్షేమంవిధాయ భాన్తంపారిమ్, సద్విధాః-

(౧) పా-నూ-౬-౧-౯౪.

(౩) పా-నూ-౩-౪-౯౨.

(౨) పా-నూ-౧-౩-౬౬.

(౪) పా-నూ-౨-౨-౭౬.

(౫) పా-నూ-౬-౪-౧౧౨.

ఉత్తమయా విధంగా - ప్రకారేణ యుక్తాః, మునయః, సమయా-
సమీపే, దద్యుశుః. ౪౯.

తా॥ గోవర్ధనపర్వతముతో సంబంధించియున్నందున సముద్రముతో జేరియున్న
యమునానదివలెవిలసిల్లుచున్నదై దధిచార్యముజేసినచైన తనస్థాజముచేత సకలప్రాణు
లకును తేమమునుగలుగజేసిన శ్రీకృష్ణుని దగ్గఱనున్న ఉత్తమచరిత్రులైన ఋషులు
చూచిరి. ౪౯.

మూ॥ కణ్డాయతితం వాత్సకము పలాలయమానమన్తికేచనఖే।
అభితస్సిద్ధాన్తద్దతము పలాలయమానమన్తికేచనఖే॥ ౫౦॥

ప-వి॥ కణ్డాయతి, తమ్, వాత్సకమ్, ఉపలాలయమానమ్, అన్తికే, చ, నఖే,
అభితః, సిద్ధాః, స్త, దధతమ్, ఉపలాలయమ్, ఆనమన్తి, కే, చన, ఖే. ౫౦.

వ్యా॥ (కణ్డాయతీతి) అన్తికే - సమీపే, వాత్సకమ్-వత్సానాం
సమూహమ్, స్వనఖే, కణ్డాయతిసతి, తతపవతం వత్సనమూహమ్, ఉప
లాలయమానమ్ - సంభావయన్తమ్, ఉపలాలయమ్ - శిలోచ్ఛయమ్,
గోవర్ధనాఖ్యమ్, దధతం హరింకేచనసిద్ధాః, ఖే- ఆకాశే, అభితః, ఆన
మన్తిస్త - ఆభిముఖ్యేనప్రణామంకుర్వన్తిస్తేత్యర్థః. ౫౦.

తా॥ దగ్గఱనున్న రూడలనుదననఖముఖములచే గోకుచు వానిరుడలనుబోగొట్టి
వానిని లాలనముచేయుచున్న గోవర్ధనధారియైన శ్రీకృష్ణుని, ఆకాశమందున్న సిద్ధులు
చూచి నమస్కరించిరి. ౫౦.

మూ॥ కరకాణామపికార్యధ్వస్తావిమరంహసాశ్చయన్తారమ్।
యమయన్తమ్ మునయః సాధు, అస్తావిమః, అంహసామ్, చ, యన్తారమ్॥

ప-వి॥ కరకాణామ్, అపి, కార్యధ్వస్తా, ఇమరంహసామ్, చయమ్, తారమ్,
యమయన్తమ్, మునయః, సాధు, అస్తావిమః, అంహసామ్, చ, యన్తారమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (కరకాణామితి) ఇమరంహసామ్-శరసద్వృశవేగవతామ్,
కరకాణామ్ - మేఘచ్యుత కరకోపలానామ్, చయమ్ - సమూహమ్,
తారమ్ - అతిప్రభూతమ్, తత్కార్యధ్వస్తాసత్యామ్ - గోగోపజనవిహ
శాఖ్యస్యతత్కార్యస్యధ్వంసేనతి, తతపవ, యమయన్తమ్- నియమయ

స్తమ్, అంహసామ్ - పాపానామపి, యన్తారమ్ - నివర్తకమ్, తంహ
రిమ్, మునయః, సాధు - శోభనమ్, అస్తావిషుః - స్తుతవస్తః. ధ్వస్తి
శబ్దః-ధ్వంసేః క్రిన్నస్తః. అస్తావిషురితి-(౧) “ఘృణ్-స్తుతౌ” లుక్. (౨)
“స్తుసుధూర్ణభ్యః పరస్తైపదేషు” ఇతి డాగమః. (౩) “సిచివృద్ధిః.”

తా॥ అతివేగముగ బడుచున్న రాశ్యస్వమునుబరిహరించిన సకలపాపహరుఁ
డైన శ్రీకృష్ణుని ఋషులు ముతించిరి. ౫౧.

మూ॥ ఘనవృతమపేక్ష్యమునయస్సప్తాహంసస్తతకరేతే॥

అతృపన్ హరాగిరావపి సప్తాహంసస్తతకరేతే॥

౫౨॥

ప-వి॥ ఘనవృతమ్, అపేక్ష్య, మునయః, సప్తాః, హంసమ్, తతకరే, తే,
అతృపన్, హరా, గిరా, అపి, సప్తాహమ్, సస్తతకరేతే. ౫౨.

వ్యా॥ (ఘనేతి) తేమునయః, సప్తాః - ప్తయా-జటయా, సహి
తాః, హంసమ్ - ఆదిత్యమ్, ఘనవృతమ్ - మేఘచ్ఛన్నమ్, అపేక్ష్య-
హరా, కృష్ణే- తతకరే, గిరాచ-గోవర్ధనే, సప్తాహమ్-సప్తసుదివసేషు,
సస్తతకరేతే-సస్తతంతద్ధస్తగతేసతి- తతపవ, అతృపన్-తృప్తాఅభవన్.
అతృపన్నితి-(౪) “తృప్-ప్రీణనే” లుక్. (౫) “పుషాదిద్యుతాదిల్దితః”
ఇత్యుక్. సప్తాహమితి - సప్తానామహ్నం సమాహరణివిగృహ్య. (౬)
“తద్ధితార్థ” ఇత్యాదినాసమాసః. (౭) “రాజాహస్సభిభృష్టచ్” ఇతి
టచ్. (౮) “నసజ్ఞ్యాదేస్సమాహర” ఇతినిషేధాత్ అహ్నదే
శాభావః. (౯) “అహ్నాప్తభోరేవ” ఇతిటిలోపః. (౧౦) “కాలాధ్వనోర
త్యస్తసంయోగే” ఇతిన్వితీయా. సస్తతకరేత ఇతికరమితః కరేతఇతి,
(౧౧) “ద్వితీయా” ఇతియోగవిభాగాత్సమాసః. తతస్స-తతశబ్దేన విస్స
ప్తవటుకవత్ (౧౨)* సుప్ గౌపేతిసమాసః. ౫౩

(౧) అదా-

(౨) పా-నూ-౩-౨-౨౨.

(౩) పా-నూ-౩-౨-౧.

(౪) దివాది-

(౫) పా-నూ-౩-౧-౫౫.

(౬) పా-నూ-౨-౧-౫౧.

(౭) పా-నూ-౫-౪-౯౧.

౮) పా-నూ-౫-౪-౨౭.

౯) పా-నూ-౬-౪-౧౪౫.

(౧౦) పా-నూ-౨-౩-౫.

(౧౧) పా-నూ-౨-౧-౨౪.

(౧౨) పా-నూ-౨-౧-౪.

మూ॥ అపదానాదవయస్తస్సముదస్తంనాథమన్యస్తే ।

గోపాస్త్యసుఖాద్వర్షజనముదస్తంనాథమన్యస్తే ॥ ౫౩॥

ప-వి॥ అపదానాత్, అవయస్తః, సముదమ్, తమ్, నాథమ్, ఆన్యమ్, తే, గోపాః, స్త, సుఖాత్, వర్షజనముదస్తమ్, న, అథ, మన్యస్తే. ౫౩.

వ్యా॥ (అపదానాదితి) తేగోపాః, తస్తాత్, కృష్ణస్య, అపదానాత్ - అధృతకర్తృణోపేత్తోః, తంసాధమ్ - హరిమ్, సముదమ్ - ప్రీతిసహితమ్, అన్యంఅవయస్తః - నామయమనుష్యమాత్రః, ఆన్యః కోపివిలక్షణోయమిత్యవగచ్ఛన్తః, అనుభూయమానాత్ సుఖాత్ కారణాత్, వర్షజనముదస్తమ్ - వర్షజవృత్తాస్తమ్, అథ నమన్యస్తేస్త-నబుధవస్తః. ౫౩.

తా॥ గోపలు గోవర్ధనముక్రింద సుఖముగనుండి వానగుయుచున్నదని తలపనివారై శ్రీకృష్ణుని యధృతచరిత్రమునుజూచి “ఇతఁడు సామాన్యమనుష్యుఁడు కాఁడు, ఏదో దేవతగానుండవలయును” అనితలంచిరి. ౫౩.

మూ॥ పిఞ్చాఞ్చితస్సమనసాధృతావతంసోపిలాజ్ఘలీతేన ।

ఘోషంభుజేనపర్వతధృతావతంసోపిలాజ్ఘలీతేన॥ ౫౪॥

ప-వి॥ పిఞ్చాఞ్చితః, సమనసా, ధృతావతంసః, అపి, లాజ్ఘలీతేన, ఘోషమ్, భుజేన, పర్వతధృతా, ఆవ, తమ్, సః, అపి, లాజ్ఘలీ, తేన. ౫౪.

వ్యా॥ (పిఞ్చేతి) పిఞ్చాఞ్చితః - మయూరపిఞ్చాచూడాంజ్ఞాతః, లాజ్ఘలీతేన - లాజ్ఘలిప్రాప్తేన, తదీయేన, సమనసా - పుష్పేణ, ధృతావతంసః - ధృతకర్ణభూషణః, సఃహరిః, పర్వతధృతా - పర్వతంధారయతా, స్వేనభుజేన, తం ఘోషమ్, ఆవ - రక్షితవాన్. తేనకృష్ణేనసహ, లాజ్ఘలీ-బలభద్రోఽపి, రక్షితవాన్. ౫౪.

తా॥ మయూరపిఞ్చమును శిరోభూషణముగాను, లాజ్ఘలియనువనపుష్పమును కర్ణభూషణముగాను ధరించిన శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనము నెత్తి ప్రజముమరక్షించెను, బలజేవుఁడును దానికి సహాయముగానుండెను. ౫౪.

మూ॥ ఇతివృష్ట్యాసగవాంశ్రియమరరాజదమన్దయాలూనామ్॥

శ్రేష్ఠోహరిరకృతచనామరరాజదమన్దయాలూనామ్॥ ౫౫.

ప-వి॥ ఇతి, వృష్ట్యా, సః, గవామ్, శ్రియమ్, అరరాజత్, అమన్దయా, లూనామ్, శ్రేష్ఠః, హరిః, ఆకృత, చ, న, అమరరాజదమమ్, దయాలూనామ్. ౫౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి - ఇత్యమ్, అమన్దయాఽపివృష్ట్యా, అలూనామ్ - అచ్చిన్నామ్, గవాంశ్రియమ్, సఃహరిః, అరరాజత్ - దీపితవాన్. కిచ్చ - దయాలూనామ్ - కృపావతామ్, శ్రేష్ఠస్సహరిః, అమరరాజదమమ్ - అమరరాజస్య-దేవేన్ద్రస్య, నిగ్రహమ్, నచాఽకృత-నకృతవాన్. అరరాజదితి - (౧) “రాజ్య-దీప్తా” ణ్యంతాల్లుజ్. (౨) “నాన్లొ పిశాస్వదితామ్” ఇతి నిషేధాత్ ఉపధాప్రాస్వత్వాభావః, అలూనామితి - (౩) “ల్వాదిభ్యః” ఇతి నిష్టా నత్వమ్. దయాలూనామితి - (౪) “స్పృహిగృహి” ఇత్యాదినాఅలుచ్. ౫౫.

తా॥ పరమదయాళువైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అంతగొప్పవర్షముచేతఁగూడ గోవులకే విధభాధయురాకుండ రక్షించెను. దేవేన్ద్రుని యవమానపఱచలేదు. ౫౫.

మూ॥ సప్తాహంరేవత్యాఃప్రత్యూషేదేవరాజేన॥

ఆగామిచాప్తమదినప్రత్యూషేదేవరాజేన॥ ౫౬॥

ప-వి॥ సప్తాహమ్, రేవత్యాః, ప్రత్యూషే, దేవరాజేన, ఆగామి, చ, ఆప్తమదినప్రత్యూషే, దేవరాజేన. ౫౬.

వ్యా॥ (సప్తేతి) ఏవంగోవర్ధనధారిణాహరిణా, రేవత్యాః - బలదేవదేవ్యాః, దేవరేణ అజేన-హరిణా, సప్తాహంప్రత్యూషే-సప్తాహంప్రత్యూషితుమిత్యర్థః. తతః అప్తమదినప్రత్యూషే - ప్రభాతసమయే, దేవరాజేన-దేవేన్ద్రేణ-ఆగామి-తత్రాగమనంకృతమ్. సప్తాహమిత్యుక్తాప్రక్రియా. ప్రత్యూషఇతిపూర్వత్రవసేః ప్రతిపూర్వాద్భావేలిట్. (౫) ‘వచిస్వపి’ ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. (౬) “శాసివసిషుసీనాంచ” ఇత్యాదినాపత్వమ్. ఉత్తరస్తు ప్రత్యూషశబ్దః దినముఖపర్యాయః, దేవ

(౧) భ్వా-ఉ-ఆ-సే.

(౪) పా-సూ-౩-౨-౧౫౨.

(౨) పా-సూ-౩-౪-౨.

(౫) పా-సూ-౬-౧-౧౫.

(౩) పా-సూ-౫-౨-౪౪.

(౬) పా-సూ-౫-౩-౬౦.

రాజేనేతి పూర్వత్ర దేవరశబ్దాఽజ శబ్దయోర్విశేషణసమాసః. దేవరశబ్దః - భర్తృభాగృపపర్యాయః. తస్య రేవతీశబ్దసాపేక్షత్వేఽపి సంబద్ధిశబ్దత్వాత్ దేవదత్తస్యగురుకులమితవత్ప్రదాంతరేణ సమాసోపపత్తిః. ఉత్తరత్రతు దేవానాంరాజేతి షష్ఠీసమాసః. (౧) “రాజాహస్సభిభ్యష్టచ్” ఇతిటచ్. ఆగామితిభావేలుజ్. ౫౬.

తా॥ ఇట్లు రేవతీజేవికి (బలదేవునిభార్యకు) మఱిఁదియైన శ్రీకృష్ణమూర్తియేడుదినములు గోవర్ధనమునుధరించెను. ఎనిమిదవదిన ముదయమందు దేవేంద్రుఁడతని దగ్గఱవచ్చెను. ౫౬.

మూ॥ హరిమస్తాదవరుహ్యతుమఘవాంశ్చేతోభ్రమోరిప్తమ్ |
అవదచ్ఛన్వశిషన్తామఘవాంశ్చేతోభ్రమోరిప్తమ్॥ ౫౭॥

ప-వి॥ హరిమ్, అస్తాత్, అవరుహ్య, తు, మఘవాన్, చ, ఇతః, ఆభిమోః, ఇప్తమ్, అవదత్, చ, అన్వశిషత్, మామ్, అఘవాన్, చేతోభ్రమః, అరిప్తమ్.

వ్యా॥ (హరిమితి) అభ్రమోః - దివ్యాయాఃకరిణ్యాః, ఇప్తమ్ - భర్తారం ఐరావతంగజమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, తదధిరూఢశ్చ, ఘఘవాన్ - ఇన్ద్రః, ఆగతః, తతః అవరుహ్య హరిమ్, అస్తాత్ - స్తుతవాన్. ఇదంచ పూర్వమవదత్ ; మమ, చేతోభ్రమః - చిత్తభ్రాంతిః, త్వద్యాభాత్త్వ విస్మరణాత్తకః, అఘవాన్ - పాపిష్ఠః, మామ్, అరిప్తం అన్వశిషత్ - అశుభంకర్తుంశిషితవానిత్యర్థః, అన్వశిషదితి - (౨) “శాసు-అనుశిష్టా” లుజ్. (౩) “సర్తిశా స్త్యరిభ్యశ్చ” ఇత్యజ్. (౪) “శాసఇదజ్ హ లోః” ఇత్యాకారస్యఇకారః. (౫) “శాసివసిఘసీనాంచ” ఇతిషత్వమ్. శాసేద్వికర్తృత్యాత్, “మామ్, అరిప్తమ్” ఇతికర్తృద్వయోపపత్తిః.

. తా॥ ఇంద్రుఁడు ఐరావతమునెక్కివచ్చి శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి, “నేనుమీమహిమను మఱచితిని, నాపాపము నన్నీయన్నిప్తమునుజేయించెను” అనిచెప్పెను. ౫౭.

మూ॥ నజనూంషీవిలసతస్తే స్వచ్ఛద్వస్యోపధావన్తి॥

దోషానధిధయత స్వత్ స్వచ్ఛద్వస్యోపధావన్తి॥

౫౮॥

ప-వి॥ న, జనూంషీ, విలసతః, తే, స్వచ్ఛద్వస్య, ఉపధావన్తి, దోషాః, దధి, ధయతః, త్వత్, స్వచ్ఛమ్, దస్యో, అపధావన్తి. ౫౯.

వ్యా॥ (నజనూంషీతి) విలసతః - దీప్యమానస్య, తే-తన, స్వచ్ఛద్వస్య - స్వతస్త్వస్య, జనూంషీ- జన్మాని, దేవమనుష్యరూపాణి, ఉపధావన్తి - ఉపాధిమన్తి, కారణనన్తి, నభవన్తి. పుణ్యపాపాది కారణాన్తరరహితాని, స్వేచ్ఛైకకారణానీత్యర్థః. యతశ్చవిశ్వరీతేశ్చై రవతా శ్చేష్యవ్యవహాయినీ, అతోనాశ్చర్యమిదమితిభావః. కిఞ్చ-దస్యో! - దధి మోషణకర! చార్ద్యేణ, స్వచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, దధి, ధయతః-విబతః, త్వత్-తననకాశాత్, దోషాః అపధావన్తి - అవగచ్ఛన్తి. ఇదమపితవ సర్వేశ్వరత్వలక్షణమ్, యత్కిలదోషాలపి గుణభవన్తి; చార్ద్యాదీ నాందోషత్వమపి త్వత్సజ్జుల్పాయత్తమ్, తచ్చపరేషుదోషత్వంభజతే, నాన్తత్త్వార్థః. ౫౯.

తా॥ ఓ! పరమపురుష! స్వచ్ఛగానవతరించుచున్న నీయొక్క అవతారమునకుఁ బుణ్యసాపములు కారణములుకావు. నీవు పెరుగును దొంగిలించినను నది యితరులకు దోషమగు నేకాని నీకుదోషముకా నేరదు. ౫౯.

మూ॥ క్రీడార్థస్తేదిరసానేహేతరసాధనంయతోవశ్యమ్॥

ఈశోభవాన్హిదామ్నానేహేతరసాధనంయతోవశ్యమ్॥ ౬౦॥

ప-వి॥ క్రీడార్థః, తే, అన్దిః, అసా, న, ఇహ, ఇతరసాధనమ్, యతః, అవశ్యమ్, ఈశః, భవాన్, హి, దామ్నా, నేహే, తరసా, ధనమ్, యతః, భవశ్యమ్.

వ్యా॥ (క్రీడేతి) ఇహ - త్వత్క్రూతవర్ష నివారణకర్తృణి, త్వత్సజ్జుల్పాత్ ఇతరసాధనమ్-సాధనాన్తరమ్, యతః-యస్మాత్కారణాత్, అవశ్యంభావినభవతి; అతశ్చాన్తసాతవహస్తగతోన్ద్రుః కేవలం క్రీడార్థః; గిరిణా సాధనేన వర్షనివారణమపి క్రీడామాత్రమితిత్యర్థః. కిఞ్చ-ఈశః-సర్వశక్తిరపిసన్, భవాన్, యతః-ఆశ్రితజనస్య, వశ్యమ్-వశవన్తి, ధనం భవన్; సర్వశక్తిరపిసన్, తరసా-వేగేన, దామ్నా, నేహే-బద్ధోన్భూత్. ఏవమాశ్రితవ్యామోహాత్ స్వశక్త్యప్రతిక్షాత్వత్ప్రసృత్తిః, అధునాన్తపి

స్వశక్తిమప్రతీక్షమాణః పర్వతంధారితవానితిభావః. యత ఇతి పూర్వ
త్ర యచ్ఛబ్దాత్ పశ్యమాన్తసిల్. ఇతరత్ర- (౧) “ఇహ-గతౌ”
శత్రస్తాః; యతః- గచ్ఛతః, ఆశ్రితస్యేత్యర్థః. నేహ ఇతి- (౨) “ణహ-
బససే” కర్తృణిలిట్.

౫౯.

తా॥ ఓ! శ్రీకృష్ణఁడా! నీవు ఈకొండనెత్తి వన్న మనస్థగించుటకు నీసజ్జల్పము
తప్ప వేఱుకారణములేదు; గనుక, నీవు సర్వశక్తిఁడవైనను ఆశ్రితయైన యశోదకన్యనైన
పరతన్త్రుఁడవై యెట్లుకట్టబడితివో, అట్లే యీగోవర్ధనమును ధరించుటయు నీవు లీల
గానున్నది.

౫౯.

మూ॥ స్వానుజ్ఞాంసహరిబలా సశిఖావలపత్రపాలీకే।

ముక్త్యాదధతాపురసీసశిఖావలపత్రపాలీకే।

౬౦॥

ప-వి॥ స్వానుజ్ఞామ్, సః, హరిబలా, సశిఖావల పత్రపాలీకే, ముక్త్యా, దధ
తా, ఉరసీ, సశిఖా, అలపత్, త్రపాలీకే.

౬౦.

వ్యా॥ (స్వేతి) ఏవంస్తుత్వా సః ఇన్ద్రః, త్రపాలీకే-లజ్జామపరాధం
చ, ముక్త్యా, సశిఖా-కాకపక్షధరా, బాలా హరిబలా ప్రతి, స్వాను
జ్ఞామ్-స్వగమనవిషయామనుజ్ఞామ్, అలపత్-విజ్ఞాపితవాన్. హరిబలా
వేవవిశేష్యేతే-సశిఖావలపత్రపాలీకే-శిఖావలస్య, మయూరస్య, పత్రపా
ళ్యా-పత్రసమూహేనలక్షణేన, సహితే, ఉరసీదధతా. (౩) “నద్యత
శ్చ” ఇతికమ్.

౬౦.

తా॥ ఇన్ద్రుఁడు తనలజ్జనువదలి యపరాధక్షమాపణమునుజేసికొని మయూరపి
చ్ఛములను వక్షస్థలములందు మాలగాధరించిన రామకృష్ణులను తనకనుజ్ఞయివ్వవల
యుననిప్రార్థించెను.

౬౦,

మూ॥ అథ నుతిబలేనకృష్ణాన్నాకమృతయస్సురాజాతమ్।

గతమన్వయురస్తభయంనాకమృతయస్సురాజాతమ్॥

౬౧॥

ప-వి॥ అథ, నుతిబలేన, కృష్ణాత్, న, ఆకమృత, యః, సురాజా, తమ్, గత
మ్, అన్వయుః, అస్తభయమ్, నాకమ్, పతయః, సురాః, జాతమ్.

౬౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ యస్సురాజా- శోభనోరాజా, యగ్నిః, మతిబలేన-స్తుతిబలేన, కృష్ణాత్, నాకమ్పుత-నకమ్పుతవాన్-నభీతః, అస్తభయమ్-క్షీప్తభయమ్, జాతమ్, నాకమ్-స్వర్గం ప్రతి, గతమ్, తమిన్ద్రమ్, సురాః-దేవాః, పతయః-ఈశ్వరాః, అన్వయః- అన్వగచ్ఛన్, సురాజేతి- (౧) “నపూజనాత్” ఇతి ప్రతిషేధాత్ సమాసాంతాభావః.

తా॥ శ్రీకృష్ణనిస్తుతించి ప్రసస్త్వనిగాఢేసి నిర్భయః (దైవ యన్త్ర) యన్త్ర మనకువేశ్యగా నచ్చటసున్న దేవతలు నతని వెంబడివెళ్ళిరి. ౬౧.

మూ॥ రక్షంస్తదా హరి గ్రా భాణ్డీరేమేయమతి రమితః॥

సఖిభి సహితై ర్గోధనభాణ్డీ రేమేయ మతిరమితః॥ ౬౨॥

ప-వి॥ రక్షన్, తదా, హరిః, గాః, భాణ్డీరే, ఆమేయమతిః, అమితః, సఖిభిః, సహితైః, గోధనభాణ్డీ, రేమే, ఆయుష్, అతిరమితః.

వ్యా॥ (రక్షన్నితి) తదా-తస్మిన్ కాలే, గాఃరక్షన్, ఆమేయమతిః-అపరిచ్ఛేద్యమతిః, అమితః-అతిమహాన్, గోవర్ధనభాణ్డీ - గోవర్ధనమేన స్పృహణీయధనత్వేనాశ్రయన్, సహితైః - సహితైః, సఖిభిః, అతిరమితః-అతీవప్రీతిః, అయంహరిః, భాణ్డీరే-భాణ్డీరాశ్వేన్యగ్రోధే. రేమే-తత్పర్యస్తభూమా క్రిడితవానిత్యర్థః. ౬౩.

తా॥ అతిబుద్ధిమన్తుడై గొప్పమహిమగలవాడై గోవులనే ధనముగా గల శ్రీకృష్ణుడు తనసఖియలతోఁగూడ గోవులను గాసాడుచు అతిప్రీతుడై భాణ్డీరవనమందు విహరించెను. ౬౪.

మూ॥ గౌతమభారద్వాజౌసన్నామాయాగతౌతదాముష్య॥

యద్దుఃఖంభూరితయోస్సన్నామాయాగతౌతదాముష్య॥ ౬౫॥

ప-వి॥ గౌతమభారద్వాజౌ, సన్నామాయ, ఆగతౌ, తదా, అముష్యయత్, దుఃఖమ్, భూరి, తయోః, సన్నామాయ, ఆగతౌ, తత్, అముష్య. ౬౬.

వ్యా॥ (గౌతమేతి) తదా-తస్మిన్ కాలే, అముష్యహరేః, సన్నామాయ - సమ్యక్ ప్రణామార్థమ్, గౌతమభారద్వాజౌమునీ, ఆగతౌ-స

మాగతౌ. ఆగతయోస్తయోః, ఆగతౌ-ఆగతిసమయవ, మాయా-త్రి
గుణాత్తికా సంసారబంధకరీ, సన్నా - అవసన్నాభవత్. కింకృత్వా-
యత్ తాపత్రయాత్తకంభూరిదుఃఖమ్, తత్సర్వమ్, ఆముష్య - చోరయి
త్వా, సన్నాతయోర్తాయేత్సర్థః. ౬౩.

తా॥ అప్పడు గౌతముడు భారద్వాజుడు అనిపేరుగల రెండుఋషులు శ్రీకృ
ష్ణునిసేవించుటకై వచ్చుటకుయత్నించిరి. వారువచ్చుచున్నప్పుడే వారియొక్క సకల
దుఃఖములును సంసారహేతువులైనమాయలును నశించినవి. ౬౩.

మూ॥ విప్రావృషీహసమయేసజ్గత్యాగేనదేవముదితమితౌ।

విప్రావృషీహసమయేసజ్గత్యాగేనదేవముదితమితౌ॥ ౬౪॥

ప-వి॥ విప్రావృషి, ఇహ, సమయే, సజ్గత్యా, ఆగేన, దేవమ్, ఉదితమ్, ఇతౌ,
విప్రా, ఋషీ, హ, సమయే, సజ్గత్యాగేన, దేవముది, తమితౌ. ౬౪.

వ్యా॥ (విప్రావృషీతి) విప్రావృషి-విగతప్రావృటా-లే, ఇహ-
అస్మిన్, సమయే-శరత్కాలే, అగేనసజ్గత్యా-భాఙ్గీరవృక్షేణ సజ్గతిం
కృత్వా, తత్ర ఉదితమ్-ప్రకాశితమ్, తందేవమ్-హరిమ్, ఇతౌ-ప్రాప్తౌ.
పూర్వశ్లోకేప్రణామసమాగతిస్తృత్యుద్యోగవ పాపక్షపణము క్తమ్,
ఇహతు ఉద్దేశ్యంతం దేవప్రాప్తావత్పుచ్యతే. తతశ్చ తౌవిప్రా-బ్రాహ్మ
ణోత్తమా, ఋషీ-పరమార్థజ్ఞానవన్తా; హశబ్దఃప్రసిద్ధా. సమయే-అవ
సరే, సజ్గత్యాగేన-సజ్గంత్యక్త్వా, దేవముది-ఇన్ద్రియప్రీతౌ, సజ్గంత్యక్తే
త్సర్థః. తమితౌ-వ్రతకర్తౌ. ౬౪.

తా॥ విషయసజ్గమును త్యజించి యిన్ద్రియములను వశపఱచుకొనిన జ్ఞానాధికు
లైన యాగౌతమభారద్వాజులు, శరత్కాలమందు భాఙ్గీరమనెడు మఱిచెట్టుయొక్క
సమీపమందు విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుని చెంతచేరిరి. ౬౪.

మూ॥ అక్షిప్రయోజనగతావాప్యత్యహీనమాయాతామ్।

అక్షిప్రయోజనగతావాప్యత్యహీనమాయాతామ్॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అక్షిప్రయోజనగతౌ, ఆప్యత్య, హి, ఇనమ్, ఆయాతామ్, అక్షిప్ర
యోజనగతౌ, ఆప్యత్య, అహీనమ్, ఆయాతామ్. ౬౫.

వ్యా (అక్షీతి) ఆప్యత్య-భూయోభూయోభ్యాసేన, అక్షిప్ర
యోజనగతౌ-హరిదర్శనేన చక్షుఃప్రయోజనప్రాప్తౌ, హిశబ్దఃప్రసిద్ధా.
ఇనమ్-స్వామినమ్, ఆయాతామ్-ఆగతవన్తా. తతశ్చ కేనచిత్కాలేన

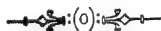
తదనుజ్ఞాతౌనివృత్తౌ, తతశ్చ, అక్షిప్రయోజనగతౌ-తద్విశ్లేషాసహిష్ణు
తయా, అక్షిప్రమ్-మద్దమ్, యోజనమాత్రంగతౌ, పునస్తత్సేహాద్ద
న్తమశక్తౌ, ఆవృత్త్య-నివృత్త్య, అహీనమ్-శ్రేష్ఠమ్, తంహరిమ్, ఆయా
తామ్-ఆగతవస్తౌ. ౬౫.

తా॥ ఆయుషులు శ్రీకృష్ణుని యడుగడుగు నేవించి నేత్రసాఫల్యమునొందిరి.
కొంతకాలము గడచినవెనుక స్వస్థానముజేరుటకై మెల్లమెల్లగాఁ గొంతదూరమువెళ్ళి
శ్రీకృష్ణుని విడిచిపోలేక తిరిగి యచ్చటికేవచ్చిచేరిరి. ౬౫.

మూ॥ సుహితౌనత్వాయాతౌసదాశ్రమంయాదవశ్చకమ్పాస్తమ్॥

సుహితౌనత్వాయాతౌసదాశ్రమంయాదవశ్చకమ్పాస్తమ్॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
దశమ ఆశ్వాసః.

ప-వి॥ సుహితౌ, న, తు, ఆయాతౌ, సదా, శ్రమమ్, యాదవమ్, చ, కమ్పా
స్తమ్, సుహితౌ, నత్వా, యాతౌ, సదాశ్రమమ్, యాదవశ్చకమ్, పాస్తమ్. ౬౬.

వ్యా॥ (సుహితావితీ) సుహితౌ-త్వప్తౌ, నతు సదాశ్రమమ్-శ్లేశ
మ్, ఆయాతౌ, అవిచ్చిన్నదర్శనేన ప్రీతౌచభూత్వా, తంయాదవమ్,
కమ్పాస్తమ్-నిజభయన్యాస్తభూతమ్, నత్వా-నమస్కృత్య, సుహి
తౌ-అతీవతద్ధితభూతౌ, సదాశ్రమమ్-పూజితాశ్రమమ్, యాతౌ. పున
రపిహరిన్విశేష్యతే. యాదవశ్చకమ్-యాతామ్ - భజతామ్, అవశ్చ
కమ్-మనుష్యత్వకృత ప్రచ్ఛాదనరహితమిత్యర్థః. పాస్తమ్-రక్షస్తమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే
దశమ ఆశ్వాసః.

తా॥ శ్రీకృష్ణునిసేవించు సకలతాపములనునదలి తృప్తులై యుజనికత్వం హితపరు
లైయున్న యాయుషులు, సమస్తభయములను హరించువాఁడై భక్తులవిషయమందు ఋ
ణావైరవాఁడైరక్షకుఁడైన యాశ్రీకృష్ణునినమస్కరించితమయాశ్రమములను వెళ్ళిరి. ౬౬.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే
ఏకాదశాశ్వాసః.

మూ॥ స్పృహయన్ గుణాయ పాపా ధర్తదయా జాయయోపేతః॥
గోపః కుమ్భకనామా ధర్తదయాజాయయోపేతః ॥ ౧॥

ప-వి॥ స్పృహయన్, గుణాయ, పాపాత్, ధర్తదయాజాయ, యః, అపేతః,
గోపః, కుమ్భకనామా, ధర్తదయాజాయయా, ఉపేతః. ౧.

వ్యా॥ (స్పృహయన్నితి) యః కుమ్భకనామాగోపః, పాపాద
పేతః, ధర్తదయాజాయ-ధర్తేణ కృపయాచ జాతాయ, గుణాయ స్పృ
హయన్-తాదృశమేవగుణం స్వీకుర్వన్, ధర్తదయాఖ్యాయా జాయయా
ఉపేతః ; పరేణ శ్లోకేనాఽస్య సంబంధః. ౧.

తా॥ కుంభకుడసి యొక గోవుడు పాపరహితుడై ధార్మికుడై కృష్ణావంతుఁ
డైయుండెను. అతనికి ధర్తదయయని పేరుగల్గి ఒక భార్యయుండెను. ౧.

మూ॥ మిథిలాఖ్యం యస్సంశ్రితవిదేహమధ్యావసన్నాకమ్ ॥
యమకృతనీలాస్వసుతా విదేహమధ్యావసన్నాకమ్ ॥ ౨॥

ప-వి॥ మిథిలాఖ్యమ్, యః, సంశ్రితవిదేహమ్, అధ్యావసత్, నాకమ్, జమ్,
అకృత, నీలా, స్వసుతా, విదేహమధ్యా, అవసన్నాకమ్. ౨.

వ్యా॥ (మిథిలేతి) సంశ్రితవిదేహమ్-ప్రాప్తవిదేహదేశమ్, మిథి
లాఖ్యమ్, నాకమ్ - స్వర్గమ్, యః, అధ్యావసత్ - యత్రాఽధ్యావస
దిత్యర్థః. నీలానామ్నీ స్వసుతా, యమ్, అవసన్నాకమకృత - స్వదర్శన
ప్రీత్యాఽవసన్న దుఃఖమకరోదిత్యర్థః. కీదృశీనా - విదేహమధ్యా - విగ
తదేహం మధ్యం యస్యా సస్స తథోక్తా, శాతోదరిత్యర్థః. అస్యాఽపి ప
రేణ సంబంధః. నాకమితి - (౧) “ఉపాన్వధ్యాజ్ఞసః” ఇత్యధికరణస్య
కర్తృసంజ్ఞా.

(౧) పా-నూ-౧-౪-౪౩.

తా॥ ఆతఁడు విదేహదేశమందలి మిథిలానగరమందుండెను. ఆతనికి నీలాదేవి యనెడు ప్రీతిజనపరాల్లైన యొకకొమార్తెయుండెను. ౨.

మూ॥ గోవ్యజనిమతాస్యోదితకలితనయాః కాలనేమీయాః |

నిన్యరశంగర్భస్యాకలితనయాః కాలనేమీయాః || ౩॥

ప-వి॥ గోమ, అజనిమత, అస్య, ఉడితకలి, తనయాః, కాలనేమీయాః, నిన్యః, అశమ్, గర్భస్య, అకలితనయాః, కాలనే, అగ్ని, యాః. ౩.

వ్యా॥ (గోప్వీతి) అస్య - కుమ్భకనామ్నా గోపస్య మిథిలానిల యస్య, గోమమధ్యే, గోరూపధారిణస్తప్త, కాలనేమీయాః తనయాః - కాలనేమ్యాఖ్యస్య దేవాసురయద్ధేహరిణాహతస్యాఽసురస్య సంబద్ధినః పుత్రాః, ఉడితకలి - ఉద్భూతకలహంయథాతథా, అజనిమత, గావోవి శేష్యస్తే - అమీఅనురాః, అకలితనయాః - అగణితసీతిమార్గాః, గో రూపధారిణః, స్వప్రవర్తితే గవాంగర్భస్య, కాలనేధ్వంసనేసతి, తత ఏవగర్భశాతాత్ యాః కిల గాః, అశమ్ - అనుఖమ్, నిన్యః - ప్రాపిత వస్తాః, నయతేద్వికర్తకర్త్యాత్ కర్తవ్యయోవపత్తిః, కాలనేమీయా ఇతి - (౧) “వృద్ధాచ్ఛః” ఇతి (౨) “తస్యేదమ్” ఇత్యర్థే విహితేన ప్రత్యయేన సంబద్ధసామాన్యే ప్రతీతే తద్విశేషః తనయశబ్దేన సమ ర్పితే ; తతస్తత్రాపత్య ప్రత్యయాభావః. ౩.

తా॥ ముందు దేవాసురయుద్ధమందు విష్ణుచేతఁ జంపఁబడిన కాలనేమియొక్క కొడుకులేడుగులు వృషభరూపములనెత్తికొని యాకుచ్చునని గోశాలలోఁబెరి ధుర్వ్య త్తులై గోవులగర్భములను జెడఁగొట్టి వానిని దుఃఖపఱచుచుండిరి. ౩.

మూ॥ సఖిలయశోదాభ్రాతా సత్యపరోధేనుమానాత్మాన్ |

అసురాస్తేనే జగత స్సత్యపరోధేనుమానాత్మాన్ || ౪॥

ప-వి॥ సః, ఖలు, యశోదాభ్రాతా, సత్యపరః, ధేనుమాన్, ఆత్మాన్, అసు రాన్, మేనే, జగతః, సతి, ఆపరోధే, అనుమానాత్, తాన్. ౪.

వ్యా॥ (సత్తి) సః - కుమ్భకనామాగోపః, యశోదాభాతా.
కృష్ణమాతులః, సత్యపరః - సత్యాశ్లేధర్మేష్టవణః, ధేనుమాన్-బహు
ధేనుయుక్తః, అత్తాన్- ఆత్మీయత్వేనసద్గ్రహీతాన్, తాన్వృషభాన్,
అనురాన్మేనే - ఏతేభ్యనురా ఇతి జ్ఞాతవాన్. కుతః-జగతః, తైరేష
అపరోధేనతి తతపతానుమానాత్. ధేనుమానితిభూమ్ని మతుప్. ౪.

తా॥ సత్యశీలుడై గోసమృద్ధికలవాడై యశోదాసోదరుడైన యాకుమ్భు
డు, లోకక్షోభకరములైన యీవృషభములు ఆసురరూపులని నిశ్చయించెను. ౪.

మూ॥ సప్రతిజ్ఞశ్చేదహంమాపయితారంవరంసీలా॥

వరయిష్యత్యస్తాన్ సుఖమాపయితారంవరంసీలా॥ ౫॥

ప-వి॥ సః, ప్రతిజ్ఞే, అథ, ఏషామ్, మాపయితారమ్, వరమ్, సీలా, వరయి
ష్యతి, అస్తాన్, సుఖమ్, ఆపయితారమ్, వరమ్, సీలా. ౫.

వ్యా॥ (సప్రతిజ్ఞ) అథ, సకుమ్భః, ఏషామ్, ప్రతిజ్ఞే- ప్రతిజ్ఞాం
కృతవాన్. కథమ్ - ఏషాంవృషభానామ్, మాపయితారమ్. హస్తా
రమ్, అతపవ అస్తాన్ సుఖం ఆపయితారమ్, వరమ్ - ఉత్కృష్టమ్,
వరమ్ - భర్తారమ్, ఏషాసీలా, స్వయం వర్ణేన సీలాసతీ వరయిష్యతీతి.
మాపయితారమితి-(౧) “మీజ్-హింసాయామ్” గెచ్, వృద్ధిః. (౨)
“మీసాతి మినోతిదిజాంత్రిపిచ” ఇత్యాత్వమ్ ; పుక్, తృచ్, ఆప
యితారమితి-(౩) “అప్లై-చ్యాత్తై” గెచ్, తృచ్. ౫.

తా॥ ఆకుమ్భుడు, ఈవృషభము లేవనెత్తించి మమ్మును సుఖపఱచు పురుష
వరునినే నాకొమార్తెమైన సీలాదేవి భర్తగావరించునని ప్రతిజ్ఞచేసెను. ౫.

మూ॥ సాశ్రూయత హరిణా జనసమూహతఃకింవద స్తీహ॥

పర్యహసన్ సోస్యే బలసమూహతః కింవద స్తీహ॥ ౬॥

ప-వి॥ సా, అశ్రూయత, హరిణా, జనసమూహతః, కింవదన్తి, మా, పర్యహ సత్, సః, అన్యే, బలసమూహతః, కిమ్, వదన్తి, ఇహ. ౬.

వ్యా॥ (సాశ్రూయతేతి) కుమ్భకస్య ప్రతిజ్ఞారూపా, కింవదన్తి-వార్తా, జనసమూహత్, హరిణా, అశ్రూయత - శ్రుతా. హశబ్దపతి హేయ. శ్రుత్వాచతాంహరిః, పర్యహసత్ - పరిహాసంకృతవాన్. కథమ్-మదన్యేజనాః, ఇహ - అస్యాంపార్తాయాం శ్రుతాయామ్, బలీసమూ హతః - స్వస్వంబలమూహిత్యా-విమృశ్య, కిన్నవదన్తి-కిమన్తురవృష భాః, అన్తాభ్యున్తుశక్త్యా ఇతీవదన్తి, అహోబత నశక్త్యాఇతి, ఏవమిత రేమామశక్తిం జానానన్తన్ పరిహసితవానిత్యర్థః. ౬.

తా॥ ఈమాటను క్రిక్కుర్లుడు లోతులు చెప్పగవిని, 'తెక్కినరాజులు తామీ వృషభములను తమబలముచేత జయించెదమని చెప్పదురా, లేక తమవల్లకాదని చెప్ప దురా' యని పరిహాసించెను. ౬.

మూ॥ సతతస్సంప్రయయాసితజనకపురోగోపచక్రమేజితవాన్.

క్లాన్తింబద్ధావనతోజనక పురోగోపచక్రమేజితవాన్॥ ౭॥

ప-వి॥ సః, తతః, సంప్రయయాసితజనకపురః, గోపచక్రమ్, ఏజితవాన్, క్లాన్తిమ్, బద్ధావనతః, జనక పురోగః, అప, చక్రమే, జితవాన్. ౭.

వ్యా॥ (సతతఇతి) సఃహరిః, సంప్రయయాసితజనకపురః - సం ప్రయాతుమిష్ట జనకరాజపురః భూత్వా, గోపచక్రమ్ - గోపసేనామ్, ఏజితవాన్ - దీపితవాన్; గమనానుగుణమలంకారం గ్రాహితవానిత్యర్థః. అథవా- యద్రవీర్యమర్లత వృషభవధ్వవిషయమనోరథయుక్తం గోపచక్రమ్ - గోపానాంసమూహమ్, ఏజితవాన్ - కమ్పితవాన్. తతశ్చ, క్లాన్తిమ్ - శ్రమమ్, జితవాన్సన్ - జనకపురోగః - జనకమ్-పితరన్వదగోపం పురస్కర్వన్, బద్ధావనతఃఅప-బద్ధావనంవర్షయిత్యే త్యర్థః. (౧) "అవపరీవర్షనే" ఇతికర్తృప్రపచనీయత్వమ్; (౨) "పశ్చాన్యచాజ్ఞాపరిభిః" ఇతిపశ్చమ్. చక్రమే-క్రాన్తవాన్, సంప్రయయాసిత శబ్దః-సంపూర్వాద్యాతేస్సన్నంతః. చక్రవ-ఇతి-(౩) "అనుపసగ్గాద్యా" ఇత్యాత్తసేపదమ్. ౭.

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుడు మిథిలానగరమునకు వెళ్ళడలంచి గోపపైన్యముల నలంకరించి నన్దగోపుని పురస్కరించుకొని సుఖముగ బృహదానమనుచి బయలుదేరినను.

౨.

మూ॥ ససహబలేన స్వేష్టం విదితవతాగచ్ఛదచ్ఛాయాః ।

భాసశ్శ్రియార్కవత్పథి విదితవతాగచ్ఛదచ్ఛాయాః॥ ౮॥

ప-వి॥ సః, సహ, బలేన, స్వేష్టమ్, విదితవతా, అగచ్ఛత్, అచ్ఛాయాః, భాసః, శ్రియా, అర్కవత్, పథి, విదితవతా, అగచ్ఛదచ్ఛాయాః. ౮.

వ్యా॥ (ససహేతి) సఃహరిః, స్వేష్టమ్, విదితవతా - జ్ఞాతవతా, బలేనరామేణసహ, అగచ్ఛత్. కీదృశేనబలేన - అచ్ఛాయాః - విశదాయాః, భాసః-స్వస్యాప్రభాయాః, శ్రియా-కాస్త్యా, పథి-మార్గే, అగచ్ఛదచ్ఛాయాః - వృక్షపత్రచ్ఛాయాః, అర్కవత్, విదితవతా-ఖణ్డితవతా ; యానుచాయానుబల్గచ్ఛత్, తత్రపాణ్డుప్రభయా చాయాకారోలక్షయితం నశస్యతేతిత్యర్థః. విదితవతేతిపూర్వత్ర విదేః జ్ఞానార్థాత్తవతుః, ఉత్తరత్రతు విపూర్వాత్, (౧) “దో-అవఖణ్డినే” ఇత్యస్తాత్. ౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని యభిషాదమునెరిగి బలరాముడుకూడశైశ్వరానామార్గముం దతని దేహకాంతిచేత వృక్షచాయలన్నియునశించి సూర్యకిరణములవలె నాప్రదేశములు తెల్లగాఁగనుబడినవి.

౮.

మూ॥ మార్గంసఖిభి స్సద్రాగ్రామ పురస్సరతయాధియాతరతి ।

దృష్టవనాగజనపదగ్రామపురస్సరతయాధియాతరతి॥ ౯॥

ప-వి॥ మార్గమ్, సఖిభిః, స్స, ద్రాగ్, రామపురస్సరతయా, అధియాతరతి, దృష్టవనాగ జనపదగ్రామపురః, సః, రతియా, ధియా, తరతి. ౯.

వ్యా॥ (మార్గమితి) దృష్టవనాగజనపదగ్రామపురః - వనాని, అగాః - పర్వతాః, గ్రామాఃపురాణిచ దృష్టానియేనసతథోక్తః, ఏవ

మూర్ఖతస్సహరిః, రామపురస్సరతయా - బలభద్రపూర్వకత్వేన, సఖి
భిః - అధియాతరతి - ప్రాప్తప్రీతికంయథాతథా, రతయా - ప్రీతయా,
ధియా, దాక్ - శీఘ్రమ్, మార్గంతరతి స్త.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, వనపర్వతదేశపురగ్రామాదులనుజూచుచు బలరాముని
పురస్కరించుకొని సఖులతోఁగూడ నామగమన సుఖముగాదాటెను.

మూ॥ తస్యఖరంపథిమరుతానవవేతసరాజికాయస్య

నద్యఃప్రీణన్యోభృతనవవేతసరాజికాయస్య॥ ౧౦॥

ప-వి॥ తస్య, ఖరమ్, పథి, మరుతా, న, వవే, అతసరాజికాయస్య, నద్యః,
ప్రీణన్యః, భృతనవవేతసరాజికాయస్య.

వ్యా॥ (తస్యేతి) తస్యహరేః, అతసరాజికాయస్య - ఆతసీకుసు
మనన్నై త్యేనవిరాజమానశరీరస్య, పథి - మార్గే, మరుతా-వాయు
నా, ఖరమ్ - తీక్షణమ్, నవవే; మృదురేవవాయుర్వహావిత్యర్థః. వవవేతి
భావేలిట్. హరిరేవవిశేష్యతే. యస్యహరేః పథినద్యః, ప్రీణన్యఃప్రీతి
కర్యఃఅభవన్. కీదృశ్యః - భృతనవవేతసరాజికాయ-నవానామ్-అభినవా
నామ్, వేతసానామ్-వజ్రుళానామ్, రాజయః-శ్రేణయః, భృతాయా
భిస్తాస్తథోక్తాః. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికమ్. అతసరాజికాయస్య-
అతస్యాఃపుష్పమితి విగృహ్యవికారార్థే ఉత్పన్నస్యతస్య పుష్పఫలమూ
లేషుబహుళమితిలుక్. (౨) “లుక్తద్ధితిలుక్” ఇతిస్త్రీప్రత్యయస్యలుక్.
తతఃఅతనవద్రాజత ఇత్యాభీష్ట్యేణినిః; తతఃశాయశబ్దేన. బహుప్రహిః.
ప్రీణన్యఇతి (౩) “ప్రీణ్ - తర్పణే” ణిచ్. (౪) “ధూణ్ ప్రీణోర్ము
గ్వక్తవ్యః” ఇతినుక్. తతఃకరణేల్లుట్. (౫) “టిడ్ధాణఞ్” ఇతిజీమ్.

తా॥ రెల్లపూవువలె నీలవిగ్రహుడైన శ్రీకృష్ణునికూర్గమందు గాలిసుఖకరము
గావించెను, నవనమైన ప్రబురీతీగలుగల నదులు అతనికిఁ బ్రీతికరంబులైయుండెను.

(౧) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪. (౩) పా-నూ-౪-౧-౧౫.
(౨) పా-నూ-౧-౨-౪౯. (౫) వా-తికమ్-

మూ॥ ఉద్వహనమభిధ్యాయన్ భావి విదేహానమారామైః।

సఖిభిరితశ్చాస్తేరుద్భావివిదేహానమారామైః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఉద్వహనమ్, అభిధ్యాయన్, భావి, విదేహాన్, అమారామైః, సఖి
భిః, ఇతః, శ్రాస్తేః, ఉద్భావి, వివిదే, హానమ్, ఆరామైః. ౧౧.

వ్యా॥ (ఉద్వహనమితి) సహరిః, ఉద్వహనమ్ - వివాహమ్,
భావి - భవిష్యత్, అభిధ్యాయన్, అమారామైః - రామాసహితైస్సఖి
భిస్సహ, విదేహాన్ - విదేహాఖ్యజగపదాన్, ఇతః - ప్రాప్తః, ఉద్భావి -
ఉత్కృష్టతేజస్కుః, తత్రత్యైః ఆరామైః - ఉపవనైః, శ్రాస్తేః - అధ్వ
శ్రమస్య, హానమ్ - నిరసనమ్, వివిదే - లబ్ధవాన్. విదేహానితి - విదేహా
నాం రాజ్ఞాం నివాసాజనపదఇతివిగృహ్య (౧) "తస్యనివాసః" ఇత్యుక్.
తస్య (౨) "జనపదేలుప్" ఇతిలుప్. (౩) "ఋషియుక్తవద్వ్యక్తివచ
నే" ఇతిప్రల్లిఙ్గత్వమ్, బహువచనంచ. వివిదఇతి - (౪) "విద్ధి లాభే"
స్వరితేత్, తతోలిట్. ౧౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ముందువచ్చెడు వివాహమును ధ్యానించుచు, స్త్రీసహితు
లైన సఖులతోఁగూడ నామిథిలోపవనమందుండి మార్గశ్రమమును దీర్చుకొనెను.

మూ॥ శ్రయతిమదనేయువమనశ్చాలేయానస్తకేదారాన్।

నజహతిజనోలసతశ్చాలేయానస్తకేదారాన్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ శ్రయతి, మదనే, యువమనశ్చాలే, యాన్, అస్తకే, దారాన్, న,
జహతి, జనః, లసతః, శాలేయానస్తకేదారాన్. ౧౨.

వ్యా॥ (శ్రయతి) యాన్ విదేహాన్, శ్రయతి - ఆశ్రయఘాతే,
మదనే అస్తకే - మదనాభ్యయమే, యువమనశ్చాలే - యూనాం
హనాం స్త్రీవ వాసశాలాత్వేన స్వీకుర్వాణేనతి, జనః, దారాన్ - భార్యః,
నజహతి - నవిరహాయతి. యానితి యచ్చబద్ధనిర్దిష్టస్యైవవిశేషణమ్ - లస

తః - విరాజమానాన్, శాలేయానస్తకేదారాన్ - శాలీనాముత్పత్తి
భూమయః శాలేయాః ; (౧) “వీహిశాల్యార్థక్” ఇతిధక్. శాలే
యాః, అసన్తాః - కేదారాః - క్షేత్రాణి, యేషుతే తథోక్తాః. ఇతఃప్ర
భృతిశ్లోకేషుయచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య పూర్వేణసంబంధః. ౧౨.

తా॥ ఉత్తములైన ధాన్యములు మెండుగాఁబండియున్న పొలములుగల అతి
సుందరమైన విదేహదేశమందు జనులు మన్దభాదనొంది స్త్రీలనరక్షణముకూడ విడువ
కుండనుండిరి. ౧౨.

మూ॥ కేదారేష్వరవిందం నవశాలీనాంచమూర్ధానమ్ ।

భజతిరసస్యాధ్యధియానవశాలీనాంచమూర్ధానమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ కేదారేష్వు, అరవిందమ్, నవశాలీనామ్, చ, మూర్ధానమ్, భజతి, రసస్య,
అధి, అధి, యాన్, అవశా, అలీనామ్, చమూః, ధానమ్. ౧౩.

వ్యా॥ (కేదారేష్వితి) యాన్విదేహాన్అధ్యధి - యేషాన్విదే
హానాంసమీపే, వర్తమానేషుకేదారేషు - క్షేత్రేషు, అరవిందమ్, నవ
శాలీనామ్-నూతనకలమానామ్, మూర్ధానంచ, రసస్యధానమ్-రసస్యా
శ్రయభూతమ్, మదేనఅవశా-వివశా, అలీనామ్-భృక్షాణామ్, చమూః-
సేనా, భజతిస్త. అరవిందముకరద్దవత్ శాలయోపి బహువ్రీహ్యవస్థాయా
మేవాఽఽవిరుద్ధతరసా ఇత్యుక్తంభవతి అధ్యధి- (౨) “ఉపర్యధ్యధస
స్సామీప్యే” ఇతిద్విధ్యచనమ్. యాన్వితి- (౩) “ఉపర్యాదిషుత్రిష్యాప్రే
డితాస్తేషు” ఇతిద్విత్వీయా - ధానమితి-దీయతేఽస్మిన్రస ఇత్యధికరణే
ల్ల్యుట్.

౧౩.

తా॥ ఆవిదేహదేశసమీపమందున్న పొలములలో తుష్టేదలు పరవశములై, రస
భరితములైన తామరసపసుమములను శాలిధాన్యములయొక్క మన్దకములను నాశ్రయం
చియుండినవి. ౧౩.

మూ॥ యత్కలమలవేబ్జేషు ప్రస్ఫుతిమితాజాతరూపాభాః!

సూక్ష్మాః కలమాయేషాం ప్రస్ఫుతిమితాజాతరూపాభాః! ౧౪॥

ప-వి॥ యత్కలమలవే, అబ్జేషు, ప్రస్ఫుతిమితాః, జాతరూపాభాః, సూక్ష్మాః, కలమాః, యేషామ్, ప్రస్ఫుతిమ్, ఇతాః, జాతరూపాః, భాః. ౧౪.

వ్యా॥ (యత్కలమేతి) యత్కలమలవే - యత్సమ్బద్ధినాం కలమానాం లవనసమయే, కలమసహజేషు అబ్జేషు, అస్త్యపతితాః, ప్రస్ఫుతిమితాః - ప్రస్ఫుతిపరిమాణమితాః, పాణిపూరాః, జాతరూపాభాః-స్వర్ణసదృశాభాః, కలమాః, సూక్ష్మాః-సుఖేనోచ్ఛితుంశక్యాభవంతి. తపవ విశేష్యస్తే - యేషామ్, భాః - ప్రభాః, ప్రస్ఫుతిమ్ - ప్రస్తారమ్, ఇతాః - ప్రాప్తాః, జాతరూపాః - ఉపజాతకాస్తయోభవంతి. సూక్ష్మాః ఇతి - (౧) “ఉచి-ఉచ్ఛే” (౨) “ఈషద్దుస్సుషు” ఇత్యాదినాఖిల్.

తా॥ ఏచ్ఛటిపాలులులలో కలమధాన్యములుపండి కోయునప్పుడు తనతోఁ గూడ మొలిచియున్న తామరసముయొక్క ఒక్కొక్కపువ్వుములోను స్వర్ణమువంటి కాన్తిగల చారెడుధాన్యములు పడియుండినట్లే. ౧౪.

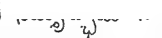
మూ॥ యత్సరసీషు రమస్తే కలహంసారసకలాపేన ।

కుర్వస్తస్సహరవజంకలహంసారసకలాపేన ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ యత్సరసీషు, రమస్తే, కలహంసాః, రసకలాపేన, కుర్వంతః, సహ, రవజమ్, కలహమ్, సారసకలాపేన. ౧౫.

వ్యా॥ (యదితి) యత్సరసీషు - యదీయాసు సరసీషు, రసకలాపేన - రసాపేన సహితాః, కలహంసాః, రమస్తే. తపవవిశేష్యస్తే-సారసకలాపేన - సారసకానామ్ - పుష్కరాహ్వనాం పక్షిణామ్, లాపేన - శబ్దేనసహ, రవజమ్-శబ్దోఽభి తమ్, కలహంకుర్వంతః. ౧౫.

తా॥ ఏదేశమందున్న తటాకములలో హంసపక్షులు సరసముగఁ గ్రీడించుచు, అచ్చటనున్న సారసపక్షులతో సమానముగ నలుచుచున్నవో. ౧౫.

మూ॥ యత్రస్యపాయుర్ధ్వస్తే విత్రాస్యవిషాణమితా సమృచ్ఛమానాస్థితానారాత్ ॥ ౧౭॥

ప-వి॥ యత్ర, వృషాః, యుర్ధ్వస్తే. సమృచ్ఛమానాః, స్థితాన్, ఆరాత్, విత్రాస్య, విషాణమ్, ఇతాః, సమృత్, శమాన్, అస్థితాః, న, ఆరాత్. ౧౬.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, వృషాః - వృషభాః, సమృచ్ఛమానాః - సగ్ధచ్ఛమానాః, దర్పాత్ యుర్ధ్వస్తే. కింకృత్వా-ఆరాత్-సమీపే, స్థితాన్ ఇతరాన్, విత్రాస్య-త్రాసయిత్యా; కీదృశాస్తే-సమృత్, తటఘాతజయా మృత్తికయా సహితమ్, విషాణమ్ - శృఙ్గమ్, ఇతాః-ప్రాప్తాః, ఆరాత్ - రణాత్ ఇతస్తతోగమనాత్, శమాన్ - ఉపశమాన్, నాస్థితాః - నప్రాప్తాః. సమృచ్ఛమానాఇతి- (౧) “ఋచ్ఛ-గతౌ” సంపూర్వః (౨) “సమోగమృచ్ఛి” ఇత్యాదినా ఆత్తనేపదమ్. ఆరాదితి పూర్వత్రావ్యయః. ఉత్తరత్ర ఋత్తేర్లుకాంతః. ౧౭.

తా॥ ఏదేశమందు వృషభములుమదించి శాన్తిలేనివై యొకచోట నిలువకఁ దిరుగుచు, గొట్టులనుగొట్టి మన్నెక్కియున్న శీతృశృఙ్గములతోఁ దగ్గఱనున్న వృషభములను భయపఱచి జగడమాడినవో. ౧౮.

యద్భూమాశ్రీస్వయమధిముత్కృష్టాయామజాయతామిత్యామ్!
జనకోదితయాంప్రీత్యామఃత్కృష్టాయామజాయతామిత్యామ్॥

ప-వి॥ యద్భూమా, శ్రీః, స్వయమ్, అధిముత్, కృష్టాయామ్, అజాయత, అమిత్యామ్, జనకః, అదిత, యామ్, ప్రీత్యామ్, ఉత్కృష్టాయామ్, అజాయ, తామ్, ఇత్యామ్. ౧౯.

వ్యా॥ (యద్భూమాదితి) యద్భూమా, అమిత్యామ్-పరిచ్ఛేదరహితాయామ్, హలముఖేనకృష్టాయామ్, అధిముత్ - అధికప్రీతిః, శ్రీరేవీ నీతేతి నామ్నాస్వయమజాయత. సైవవిశేష్యతే - యాంకిలతామ్, జనకోరాజా, విలక్షణవరలాభేన, ప్రీత్యామ్ - ప్రీతౌ, ఉత్కృష్ట

ష్టాయాంసత్యామ్, అజాయ - జన్మాదివికారరహితాయ భగవతేరామ
నామ్నే, అదిత - దత్తవాన్. కీదృశమ్ - ఇత్యామ్ - రామస్యప్రాప్తం
యోగ్యామిత్యర్థః. ౧౭.

తా॥ ఏధామిని దున్ననప్పుడు మిక్కిలిప్రీతితో నవతరించిన సీతాదేవిని జనక
మహారాజు శ్రీరాముని కఠినశ్లోషముతో నిచ్చెనో. ౧౭.

మూ॥ ద్రుతతిస్సార్కాయత్రోపవనేషు క్షపయతేహరితమ్ ।

సాఖలుణేషుసుశీతలపవనేషు క్షపయతేహరితమ్ ॥ ౧౮॥

ప-వి॥ ద్రుతతిః, సార్కామ్, యత్ర, ఉపవనేషు, క్షపయతే, హరితమ్, సా,
ఖలు, తేషు, సుశీతలపవనేషు, క్షపయతే, అహః, ఇతమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (ద్రుతతిరితి) యత్ర, ఉపవనేషు-ఉద్యానేషు, ద్రుతతిః-
వృక్షసమూహః, సార్కామ్ - అర్క-సహితామ్, హరితమ్ - దిశమ్,
క్షపయతే-వినాశయతి; ఆదిత్యవృద్ధిజ్ఞానం నిరుణధ్ధీత్యర్థః. కుతః-సాఖలు
ద్రుతతిః, తేషు, సుశీతలపవనేషు - అతిశీతలవాయుషు, ఉపవనేషు,
ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, అహః - దివసమ్, క్షపయతే - క్షపామ్ - రాత్రిం
కరోతి- దినస్య రాత్రితుల్యతాం కరోతీత్యర్థః. ౧౮.

తా॥ ఏదేశమందు, చల్లనిగాలి వీచుచున్నతోటలలోనున్న వృక్షములుజనులకుఁ
జెలియకుండ సూర్యునిగప్పి దినమును రాత్రివలె సూర్యునివలెఁగులేకుండచేసినవో. ౧౮.

మూ॥ మధుయత్రమధువ్రతకులమధునానామల్లికాక్షరతి ।

ఉమ్భత్యమ్భాబ్జసృతమధునానామల్లికాక్షరతి॥ ౧౯॥

ప-వి॥ మధు, యత్ర, మధువ్రతకులమ్, అధునానా, మల్లికా, క్షరతి, ఉమ్భ
తి, అమ్భః, అబ్జమ్, సృతమధు, నానామల్లికాక్షరతి. ౧౯.

వ్యా॥ (మధ్వితి) యత్రఉద్యానేషు, మల్లికా, మధువ్రతకులం
స్వపుష్పలీనమ్, అధునానా - అబహిష్కార్యతీ, మధుక్షరతి. కిచ్చ-
సరస్సు అబ్జమ్, అమ్భః- జలమ్, ఉమ్భతి-పూరయతి. అబ్జమిహకర్తృ,
అమ్భఃకర్తృ. సృతమధు - క్షరతమకరన్దమ్, నానామల్లికాక్షరతి- నానా

భూతానాం మల్లికాక్షానామ్ - హంసానామ్, రతిః - క్రీడా య స్థిన్ తత్తథోక్తమ్. హంసక్రీడావ్యాహతాబ్జ మధునాజలంపూర్యత ఇత్యర్థః. ఉమ్భతీతి - (౧) “ఉభఉమ్భ - పూరణే.” ౧౯.

తా॥ ఏదేశమందు తుమ్మెదలు నిండియున్న మల్లికుసుమములనుంచి తేనెకారు చున్నవో, సరస్సులలో, హంసములకలి ప్రీతికరంబులై వానిచేఁజలించిన తామరకుసు మములనుంచి ప్రవహించిన తేనెచేత నీరు నిండుగనయినదో. ౧౯.

మూ॥ యాస్తుతరుణ్యఃప్రాప్తాః పృథులకుచఘటావనమనంతాః ।

భూషన్తియదుద్యానం పృథులకుచఘటావనమనంతాః । ౨౦॥

ప-వి॥ యాః, తు, తరుణ్యః, ప్రాప్తాః, పృథులకుచఘటావనమనమ్, తాః, భూషన్తి, యదుద్యానమ్, పృథులకుచఘటావనమ్, అనంతాః. ౨౦.

వ్యా॥ (యాస్తివీతి) యాస్తరుణ్యః, పృథులకుచఘటావనమ నమ్ - పృథులాభ్యాంగుచకుమ్భాభ్యాం అవనమనమ్ - ప్రహ్వత్వమ్, ప్రాప్తాః ; తాః, అనంతాః- బహ్వ్యః, యదుద్యానమ్- యదీయముద్యా నమ్, క్రీడయాభూషన్తి - అలంకర్వన్తి. కీదృశముద్యానమ్ - పృథు లకుచఘటావనమ్, లకుచానామ్ - లికుచానామ్, ఘటయా - సమూ హేన, యుక్తంవనమ్, లకుచఘటావనమ్, పృథు - విస్తీర్ణమ్, లకుచ ఘటావనంయ స్థిన్తత్తథోక్తమ్. భూషన్తి-(౨) “భూష-అలంకారే” భౌవాదికః. ౨౦.

తా॥ ఏదేశమందు, కుచకుమ్భభారములచే నమ్రగాత్రులైన స్త్రీలు నిమ్మచెట్లు గల ఉద్యానముల నలంకరించుచున్నారో. ౨౦.

మూ॥ సుఖినోయాన్పరితోన్విత నాగస్పన్దనకరజ్జవనమ్ ।

యస్త్యనిలంమృదుముగ్రం నాగస్పన్దనకరజ్జవనమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ సుఖినః, యాన్, పరితః, అన్వితనాగస్పన్దనకరజ్జవనమ్, యన్తి, అని లమ్, మృదుమ్, ఉగ్రమ్, న, అగస్పన్దనకరమ్, జవనమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (సుఖినః) యాన్వేదేహన్ పరితః-యేషాన్వేదేహనాం పర్యస్తే, సుఖినోజనాః, మృదుమ్, అనిలమ్, యన్తి - సేవస్తే, కీదృశమ్ - అన్వితనాగస్పన్దనకరజ్జవనమ్-నాగవృక్షాణాం స్పన్దనవృక్షాణాం కరజ్జవృక్షాణాంచవనం అన్వితయేన సతథోక్తః; ఏవమ్యూతం మృదుమనిలం సేవమానాః; సతుకదాచిత్, అగస్పన్దనకరమ్- వృక్షాణాంచలనంకుర్వాణమ్, జవనమ్ - వేగస్వభావమ్, ఉగ్రమనిలంసేవస్తే; తాదృశస్యానిలస్య తత్రా భావాదిత్యర్థః. యానితి- (౧) “అభితఃపదితః” ఇత్యాదినాద్వితీయా. జవనమితి- (౨) “జుచబ్జు”మ్య” ఇత్యాదినా యుచ్.

౨౧.

తా॥ ఏదేశమంగున్నజనులు, సురపున్న మొదలగ వేక వృక్షములతోఁగూడే యున్న తోటలలోనుంచి వచ్చుచున్న గాలినిబొంది సుఖించిరో; ఏదేశమందు చెట్లను జలింపించుచు బహువేగముగఁ గొట్టుచున్న గాలితో.

౨౧.

మూ॥ యత్ర ఛదనైః పిచ్ఛా ఛత్రాయ స్తే సమశ్చితాః పూగాః ।
యేషాంత మోగతిమివేచ్ఛత్రాయ స్తే సమశ్చితాః పూగాః॥ ౨.౨॥

ప-వి॥ యత్ర, ఛదనైః. పిచ్ఛాఛత్రాయస్తే, సమశ్చితాః, పూగాః, యేషామ్, తమః, గతిమ్, ఇవ, ఇచ్ఛత్, త్రాయస్తే, సమమ్, చితాః, పూగాః.

౨౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర ఆరామేషు, సమశ్చితాః-సమ్యగశ్చితాః, రమణీయాః, పూగాః-క్రముకాః, ఛదనైః-దృశైః, పిచ్ఛాఛత్రాయస్తే - పిచ్ఛామయఛత్రవదాచరన్తి, తత్తాన్విదృశ్యంభజన్త ఇత్యర్థః. తప్వవిశేష్యస్తే - యేషామ్, పూగాః - సమూహాః, సమమేవచితాః-నిబిడికృతాః, తమః - అస్థకారమ్, త్రాయస్తే; కీదృశంతమః - గతిమ్, ఆశ్రయమ్, ఇచ్ఛదీవ; ఆతపత్రస్తం శరణమిచ్ఛత్రమః ఆన్యశంస్యేన రక్షన్తిభావః.

౨౨.

తా॥ ఏదేశమందలితోటలలో పోకచెట్లు, తమశరణమందు వచ్చిచేసె యన్త కారమును, గాపాడుచున్నవై, అతిసుందరములైనిండియున్న తమయాకులచేత నెమళ్ళ తోకలచేరచియింపఁబడిన గొడుగులవలెఁ గనుఁబడినవో.

౨౨.

మూ॥ యేభాన్తిఫలస్యచయాత్కణ్ఠాభరణాయమానస్య |

యైర్హ్యవయువతీనాంనోత్కణ్ఠాభరణాయమానస్య॥ ౨౩

ప-వి॥ యే, భాన్తి, ఫలస్య, చయాత్, కణ్ఠాభరణాయమానస్య, యైః, యుః
యువతీనామ్, న, ఉత్కణ్ఠా, భరణాయ, మానస్య. ౨౩

వ్యా॥ (యేభాన్తితి) అత్రాపితవపూగావిశేష్యస్తే. కణ్ఠాభర
ణాయమానస్య - కణ్ఠభూషణవదాచరతః, ఫలస్య, చయాత్, యేపూ
గాః భాన్తి; యైఃపూగైఃకారణైః, మానస్య-గర్వస్య, భరణాయ-ధా
రణాయ, యువయువతీనామ్- యూనాం యువతీనాంచ, ఉత్కణ్ఠా.
వాఙ్మ, నాఽస్తి. ఫలస్యేతి జాత్మావేకవచనమ్. ౨౩

తా॥ ఏదేశమందు, వృక్షములకుఁ గణ్ఠాభరణములవలెనున్న పండ్లుగల పోక
చెట్లనుజూచి యావనవయసుగలస్త్రీ పురుషులు తమగర్వమునువదిలి కామబాధితులై
పరస్పరముచేరినో. ౨౩

మూ॥ వ్రజతాహరిణాసంభృతజమ్భాసురసాదనేనవసుధాసు |

తానుముముదేగ్రజీకృత జమ్భాసురసాదనేనవసుధాసు॥ ౨౪॥

ప-వి॥ వ్రజతా, హరిణా, సంభృతజమ్భాసు, రసాత్, అనేన, వసుధాసు,
తాను, ముముదే, అగ్రజీకృతజమ్భాసురసాదనేన, వసుధాసు. ౨౪.

వ్యా॥ (వ్రజతేతి) ఏవంవ్రజతా - గచ్ఛతా, అనేనహరిణా,
సంభృతజమ్భాసు - సంభృతజమ్బీరవృక్షాసు, వసుధాసు - వసూని-
ధనాని, తేజాంసి, దధానాసు, తాను, వసుధాసు - భూమిషు, నానా
విధాత్ తత్రత్యాత్ రసాత్, ముముదే-హర్షఃకృతః. హరిరేవవిశేష్య
తే- అగ్రజీకృతజమ్భాసురసాదనేన - జమ్భాశ్విస్యాఽసురస్యసాదనః-
హస్తా ఇన్ద్రః, సఃఅగ్రజీకృతోయేన సతథోక్తః, ఇన్ద్రాచుజేనేత్యర్థః.
వసుధాస్యేతి పూర్వత్రధాఖ్. (౧) “అతోఽనుచసగ్గేకః.” ముముద
ఇతి భావేలిట్.

తా॥ నానాసరిపద్యుక్తమై నిమిత్తోటలుగల ఆవిదేహదేశమందు వెళ్ళుచున్న
ఇన్ద్రానుజుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు అచ్చటనున్న నానారసముల ననుభవించి పన్నోషించెను.

మూ॥ వీక్ష్యబలోప్యపవనమితజమ్భిరామలకపున్నాగమ్ ।

యాతోవిడమ్బయన్ దివిజమ్భిరామలకపున్నాగమ్॥ ౨౫॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, బలః, ఆపి, ఉపవనమ్, ఇతజమ్భిరామలకపున్నాగమ్, యాతః, విడమ్బయన్, దివిజమ్, భీరామలకపున్నాగమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) బలోరామోపి ఉపవనంవీక్ష్యయాతః-కీదృశ ముపవనమ్ - ఇతజమ్భిరామలకపున్నాగమ్-ఇతాః-ప్రాప్తాః, జమ్భిరాః, ఆమలకాః పున్నాగాశ్చవృక్షాఃయేన తత్తథోక్తమ్, రామస్తువిశేష్య తే - దివిజమ్ - స్వర్గేజాతమ్, భీరామలకపున్నాగమ్ - భీరమ్ - భీమమ్, అమలకమ్ - కశ్వలరహితమ్ - పాణురమ్, పున్నాగమ్ - పుంగజమై రావతాఖ్యమ్, విడమ్బయన్-తత్సదృశఇత్యర్థః. దివిజమితి -(౧) “ప్రా వృట్ కరతా-లదివాంజే” ఇతిసప్తమ్యా అలుక్. భీరామలక పున్నా గమితి చతుష్పదఃకర్తృధారయః. తస్యధ్యగోఽమలకశబ్దో బహువ్రీహిః. (౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. ౨౫.

తా॥ భయజ్ఞురమై తెల్లనివర్ణముగలచైన ఐరావతమువలెనున్న బలరాముడు నిస్తుకెట్లు మొదలగ నేకచెట్లుగల తోటలను జూచుచువెళ్ళెను. ౨౫.

మూ॥ కృత్వావృషాన్నినీషు స్సమతోరణమణ్డనాభిరామాస్తమ్ ।

జనకపురమైద్ధరిధను స్సమతోరణమణ్డనాభిరామాస్తమ్॥ ౨౬॥

ప-వి॥ కృత్వా, వృషాన్, నిసీఘః, సః, మతః, రణమ్, అణ్డనాభిః, ఆమ, అస్తమ్, జనకపురమ్, ఐత్, హరిధనుస్సమతోరణ మణ్డినాభిరామాస్తమ్. ౨౬.

వ్యా॥ (కృత్వేతి) సఃహరిః, మతః - జగత్సమ్భావితః, జ్ఞాతో వా, అణ్డనాభిః - జగదణ్డస్యనాభిభూతః - ప్రధానభూతః, జగదణ్డం వా యస్యనాభౌ కమలద్వారేణబిభ్రత్, రణమ్-యుద్ధమ్, కృత్వా, వృషాన్ - సప్తవృషాన్, ఆమ - సాధు, అస్తంనిసీఘః-హస్తుమిచ్ఛన్, జనకపురమ్ - మిథిలాఖ్యంనగరమ్, ఐత్-అగచ్ఛత్. కీదృశమ్ - హరిధ నుస్సమతోరణమణ్డనాభిరామాస్తమ్-ఇన్ద్రధనుషాసదృశేన తోరణా

శ్వేన మణసేన, అభిరామాస్తమ్ = అభిరామపర్యస్తమ్. ఏదితి- (౧)
“ఇథో-గతౌ.” ౨౬.

తా॥ జగదాధారుడను లోకపూజకుడునైన శ్రీకృష్ణుడగు, ఆయేడుపుష్పము
లనుబోరి జంపచలించి, ఇంద్రధనుస్సుతోబోలిన తోరణములచే నలంకరింపబడిన
మిథిలానగరమునకువచ్చెను. ౨౬.

మూ॥ యత్పరిసరేణసంశ్రయ దిత్వాకులసత్కులీనరామేణ ।

జాతంకలమక్షేమకృదిత్వాకులసత్కులీనరామేణ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ యత్పరిసరేణ, సంశ్రయదిత్వాకులసత్కులీనరామేణ, జాతమ్, కలమ
క్షేమకృదిత్వాకుల సత్కులీనరామేణ. ౨౭.

వ్యా॥ (యత్పరిసరేణేతి) యత్పరిసరేణ - యస్యనగరస్య పర్య
స్తేన, సంశ్రయదిత్వాకులసత్కులీనరామేణ-ఇత్వాకునామ్నాంరాజ్ఞాం
లసతి - విరాజమానే కులే జాతోరామః - ఇత్వాకులసత్కులీనరామః,
మైథిలీపరిణయనాయ యంసంశ్రయన్నభూత్ సతతోక్తః; యత్పరి
సరేణైవమ్భూతేన, జాతమ్. పునరపి పరిసరవవశేషతే - కలమక్షేమ
కృదిత్వాకులసత్కులీనరామేణ-కలమక్షేమకృద్భిః-కలమరతాకారిభిః,
ఇత్యుభిః ఆకులాను, సతీషు-ఉద్భితాను, కుషు-భూమిషు, లీనాః-సంశ్లేష
భాజః, రామాః - స్త్రియః, యస్మిన్సతతోక్తః. ఇత్వాకులసత్కుల
శబ్దాత్ - (౧) “కులాత్ ఖః” ఇతిఖః. తత్రహి తదస్తవిధిరస్తీశ్చ త్ర
సూత్రేణ జ్ఞాయతే. ౨౮.

తా॥ ఏనగరమయొక్క ప్రాంతము, మైథిలీవివాహము మై ఇత్వాకునవంశ్యులైన
శ్రీరాములవారిచే నాశ్రయింపబడెనో, శాలిధాన్యములను దనఁగాయచే రక్షించుచున్న
చెరుకుతోటలను రక్షించెడు స్త్రీలచే వ్యాప్తమైయున్నదో. ౨౮.

మూ॥ యత్ప్రిగతిమభ్యసేనధార్తరాష్ట్రా స్సరోగతామహితాః ।

యాన్చిచయత్రసురాజ్ఞాంవధార్తరాష్ట్రాస్సరోగతామహితాః॥

ప-వి॥ యత్ప్రిగతిమ్, అధ్యస్య, ఇవ, ధార్తరాష్ట్రాః, సరోగతాః, మహి
తాః, యాన్చి, చ, యత్ర, సురాజ్ఞామ్, వధార్తరాష్ట్రాః, సరోగతామ్, అహితాః.

వ్యా॥ (యత్ప్రితి) సరోగతాః, ధార్తరాష్ట్రాః - హంసాః, యత్ప్రిగతిమ్ - యదీయస్త్రిణాంగమనమ్, అభ్యసేవ - తదభ్యాస బలాదివ, మహితాః-పూజితాభవన్తి; రమణీయగతిభాజోభవన్తి త్యర్థః. కింఞ్చ-యత్రవసతామ్, సురాజ్ఞామ్ - పూజితానాం రాజ్ఞాం జనక రాజానామ్, అహితాః - శత్రవః, తద్విక్రమేణ, వధార్తరాష్ట్రాః - వధేన - పీడయా, ఆర్తరాష్ట్రాః - అనసన్నవిషయాభూత్వా, సరోగతామ్ - సపీడతామ్, యాన్తి. సురాజ్ఞామితి, (౧) “నపూజనాత్” ఇతినిషేధాత్, (౨) “రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్” ఇతి టజభావః. ౨౮.

తా॥ తటాకములందలి హంసములు. ఏనగరమందున్న స్త్రీలయొక్క గమనము నభ్యసించి యిట్లు సుందరముగానడుచుచున్నవోయని చెప్పఁదగియున్నవో; ఏనగరపురాజులు శత్రువులనుజయించి వారిరాజ్యమునపహరించి వారినిరుఁఖపఱచినో. ౨౮.

మూ॥ యత్ప్రిసాదైర్విహతిం విమానయాత్రాయతేనభోగానామ్ ।

యత్రస్త్రియావిఘాతో విమానయాత్రాయతేనభోగానామ్॥

ప-వి॥ యత్ప్రిసాదైః, విహతిమ్, విమానయాత్రా, ఆయతే, నభోగానామ్, యత్ర, స్త్రియా, విఘాతః, విమానయా, త్రాయతే, న, భోగానామ్. ౨౯.

వ్యా॥ (యత్ప్రిసాదైర్విహతి) నభోగానామ్ - నభశ్చరాణాంసిద్ధా దీనామ్, విమానయాత్రా - విమానానాంగమనమ్, యత్ప్రిసాదైః- యదీయసద్దభిః, విహతిమ్ - విఘ్నమ్, ఆయతే - ప్రాప్నోతి; అత్యుచ్చితత్వాత్ప్రిసాదానాం విమానాని స్థలన్తిత్యర్థః. కింఞ్చ- యత్ర, విమానయా-గర్వరహితయా, స్త్రియా, భోగానాంవిఘాతః, నత్రాయతే-నపరిపాల్యతే;గర్వం హీత్వా భోగపరైవ సర్వాస్త్రిభవతీత్యర్థః.

తా॥ ఏనగరమందలి అత్యున్నతములైన గృహములచేత గగనచారులయొక్క విమానములడ్డగింపఁబడుచున్నవో, స్త్రీలందఱు గర్వమునువదిలి భర్తలతోఁజేరి భోగానసక్తులైయున్నారో.

మూ॥ య త్త్రివిధ్యగృహోపరి సత్రపయాభజ్యతేపరావృత్తిః।

దివిదివ్యయాస్త్రియాసురసత్రపయాభజ్యతేపరావృత్తిః॥ ౩౦॥

ప-వి॥ యత్త్రివిధ్య, ఏత్యగృహోపరి, సత్రపయా, భజ్యతే, పరావృత్తిః, దివి, దివ్యయా, స్త్రియా, సురసత్రపయా, భజ్యతే, పరా. వృత్తిః. ౩౦.

వ్యా॥ (య త్త్రివిధి) యత్ ప్రీతి - యదీయప్రీతి, గృహోపరిభాగేస్థితాః, ఏత్యగృహాని, దివిగచ్ఛంత్యా, దివ్యయా స్త్రియా, సురసత్రపయా-సురసత్రమ్-సురసమూహమ్, స్వసౌందర్యేణ పాన్త్యా, రక్షంత్యా, స్వసౌందర్యస్య తాసాం సౌందర్యాన్నూనత్వమవగమ్యసత్రపయా-నలజ్జయా, పరావృత్తిః-నివృత్తిః, భజ్యతే-సేవ్యతే. కిచ్చ-పరా, ఉత్ప్రాప్తా, వృత్తిః, సూనుషీభ్యః పరత్వరూపేణ వర్తనమ్, భజ్యతే-భగ్నమభవదిత్యర్థః. ౩౦.

తా॥ అతిసుందరతై యాకసమునంచ సచ్చరించుచున్న దేవస్త్రీలు, ఏమి భిన్నగరముయొక్క గృహములమీద నివసించుచున్న మనుష్యస్త్రీలయొక్క మహా సౌందర్యమునుజూచి సిగ్గుపడి తిరిగిపోయి, మనుష్యస్త్రీలకంటె తామధికులమనెడి యభిమానమును వదిలిగో. ౩౦

మూ॥ యత్ర స్త్రియోరమస్తే ముద్యానాస్తత్తవారణాదధికమ్।

నయదీయాత్కలనస్తనముద్యానాస్తత్తవారణాదధికమ్॥ ౩౧॥

ప-వి॥ యత్ర, స్త్రియః, రమస్తే, ముద్యానాత్, మత్తవారణాత్, అధికమ్, న, యదీయాత్, కల, నస్తనమ్, ఉద్యానాత్, మత్తవారణాత్, అధికమ్. ౩౧.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర స్త్రియః, మత్తవారణాత్ - అపాశ్రయభూమేః హేతోః, ముద్యానాత్ - ప్రీతేః ప్రాప్తేః, అధికమ్ - అధికత సుఖమ్, రమస్తే. కిచ్చ - యదీయాత్ ఉద్యానాత్, మత్తవారణాత్ - మత్తైర్గజైర్యుక్తాత్, నస్తనమ్-ఇంద్రియోద్యానమ్, అధికంసభవతి. ౩౧.

తా॥ ఏనగరమందలిస్త్రీలు గొప్పప్రీతిచే ముఖించి రమించిగో; ఏనగరమందలి మత్తగజములు సచ్చరించుచున్నతోటలు, స్నర్లమందుండెడి నన్దనవనమునకంటె నధికముగఁ బ్రకాశించుచున్నవో. ౩౧.

మూ॥ యత్ర వధూ రూర్వశ్యా సమేనకారమ్భయా సమాసక్తే ।

పత్యై రమతే మస్తథసమేనకారమ్భయా సమాసక్తే॥ ౩౨॥

ప-వి॥ యత్ర, వధూః, ఊర్వశ్యా, సమేనకారమ్భయా, సమా, సక్తే, పత్యై, రమతే, మస్తథసమే, న, కా, అరమ్, భయా, సమాసక్తే. ౩౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, సమేనకారమ్భయా - మేనకారమ్భా భ్యామప్సరోభ్యాం సహితయా, ఊర్వశ్యా, సమా-సదృశే, కా వధూః, సక్తే - స్మిక్తే, మస్తథసమే - కామసదృశే, భయా - ప్రభయా, సమాసక్తే - సంబద్ధే, పత్యై, అరమ్ - అలమ్, నరమతే ? సర్వా అపీ దృశే భర్తరి సర్వదా రమంత ఇత్యర్థః. ౩౨.

తా॥ ఏనగరమందు రమ్భా ఊర్వశీ మేనకలతో సదృశులైన సమస్తస్త్రీలును, తమయందాసక్తులై మస్తథనివంటి రూపవంతులైన భర్తలతో సర్వకాలమును విహరించిరో. ౩౨.

మూ॥ రథ్యాస్తరం యదీయం వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహః॥

తేనధియా వర్షరా వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహః॥ ౩౩॥

ప-వి॥ రథ్యాస్తరమ్, యదీయమ్, వస్త్యధ్వజవార్యమాణ హంసమహః, తేన, ధియా, వర్షరా, అస్తి, అధ్వజవార్యమాణహంసమ్, అహః. ౩౩.

వ్యా॥ (రథ్యేతి) యదీయం రథ్యాస్తరమ్, వస్త్యధ్వజవార్య మాణహంసమహః - వస్త్రానామ్ - గృహాణామ్, ధ్వజైః, వార్యమాణమ్ - నివార్యమాణమ్, హంసస్య - ఆదిత్యస్య, మహః - తేజఃభవతి. తేన - సూర్యప్రభానివారణేన కారణేన, కాలాంతరేష్వపి వర్షరా ధియా - ప్రావృట్కూలోయమితి బుద్ధ్యా, అధ్వజవార్యమాణహంసమ్ - అధ్వగమననిమిత్తేన, జవేన - వేగేన, అర్యమాణహంసమ్ - ప్రాప్య మాణహంసమ్, అహః - దివసః, అస్తి. ప్రావృట్కూలధియాహంసాః పతాయంతఇత్యర్థః. అర్యమాణశబ్దః - అర్చేః కర్తృణి లబ్ధి శాసచి యకి, (౧) “గుణోర్నిసంయోగాద్యోః” ఇతిగుణేచ వ్యుత్పాద్యః. ౩౩.

తా|| ఏనగరమందు పీఠులలోనిగృహములందుఁ గట్టియున్నధ్వజములచేతఁ దిన మందు సూర్యకిరణములు కనఁబడవో, దానిచేత హంసములు అకాలమందుకూడఁవచ్చు కాఁలమువచ్చినది” అని పారిపోవుచున్నవో. 33.

మూ|| యత్రచ సదృశీ రత్నావలీకనిష్ఠా పతక్లానామ్ |

స్తరదా చ కృత్రిమఖగీ వలీకనిష్ఠా పతక్లానామ్ || 3౪ ||

ప-వి|| యత్ర, చ, సదృశీ, రత్నావలీ, కనిష్ఠా, పతక్లానామ్, స్తరదా, చ, కృత్రిమఖగీ, వలీకనిష్ఠా, పతక్లానామ్. 3౪.

వ్యా|| (యత్రచేతి) యత్ర, కనిష్ఠా - అల్పీయస్యపి, గృహేషు, రత్నావలీ, పతక్లానామ్ - ఆదిత్యానామ్, సదృశీ ; కిచ్చ-యద్గృహేషు, వలీకనిష్ఠా - వలీకేషు - పటలప్రాస్తేషు, స్థితా, కృత్రిమఖగీ - సుధామ యీ కృత్రిమశకున్తికా - పతక్లానామ్ - పక్షిణామ్, స్తరదా - కామ ప్రదాభవతి; సత్యశకున్తికేయమితిభిమాత్ తస్యాంమైథునమాచరన్తి పక్షిణాభివ్యర్థః. కనిష్ఠేతి- అల్పశబ్దాత్ ఇష్టన్; (౧) “యువాల్పయోః కనస్యతరస్యామ్” ఇతి కనాదేశః. కృత్రిమఖగీతి - కరణేన నిర్వృత్తా కృత్రిమాకః; రోతేః (౨) ‘ద్వితః కిచ్చి’ ఇతి క్రిచ్చిర్నమితిమప్; ప్లావ్, ఖగశబ్దే జాతిలక్షణోజ్జీమ్. తయోఃకర్తృధారయసమాసః. (3) “పుంవత్కర్తృధారయ” ఇత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంవద్భావః 3౪.

తా|| ఏనగరమందున్న చిన్నమణులుకూడ సూర్యునితో సమానములుగనున్న వో, గోడమీద నలక్కొరార్థముగ నున్నముచేఁజేసియున్న ఆడుపక్షి బొమ్మలను జూచి మొగపట్టులు “ఇవిజీవితములైనపక్షులు” అనితలఁచి వానిలోఁగమించుచున్నవో.

మూ|| యత్రాబ్జం నిశి వికసతి రుచిరమణీనాం సదాలోకాత్ |

అహని కుముదం ముఖా దతి రుచిరమణీనాం సదాలోకాత్ ||

ప-వి|| యత్ర, అబ్జమ్, నిశి, వికసతి, రుచిరమణీనామ్, సదాలోకాత్, అహని, కుముదమ్, ముఖాత్, ఆతిరుచిరమణీనామ్, సదా, లోకాత్. 3౫.

వ్యా॥ (యత్రాబ్జమితి) యత్ర, రుచిరమణీనామ్-రత్నానామ్, సదాలోకాత్ - ఉత్కృష్టా త్తేజసఃకారణాత్, అబ్జం నిశి వికసతి, ఆది త్యశబ్ద-యేత్యర్థః. కిచ్చ - సదా - సంతతమ్, లోకాత్ అతిరుచిరమణీ నామ్ - లోకాదధిక తేజసామ్, రమణీనామ్- స్త్రీణామ్, ముఖాద్ధేతోః, అహ్ని కుముదం వికసతి, చంద్రశబ్ద-యేత్యర్థః. ౩౧.

తా॥ ఏనగరమందు తామరపూలు, ఆచ్ఛటనున్న మిక్కిలికాంతిగల రత్నము లనుజూచి వాటినిసూర్యుఁడనితలఁచి రాత్రులలోఁగూడవికసించుచున్నవో, అతిసుందరు లైన స్త్రీలముఖములనుజూచి కుముదములు వాటినిచంద్రుఁడనితలఁచి దినమందుగూడవిక సించుచున్నవో. ౩౨.

మూ॥ యత్ర సుచారిత్రాఢ్యా శ్చతురాశ్రమహారిణోవర్ణాః ।

సరసాచ్ఛసామ్బుజానాం చతురాశ్రమహారిణోవర్ణాః॥ ౩౩॥

వ-వి॥ యత్ర, సుచారిత్రాఢ్యాః, చతురాశ్రమహారిణః, వర్ణాః, సరసామ్, చ, సామ్బుజానామ్, చతురాః, శ్రమహారిణః, వర్ణాః. ౩౩.

వ్యా॥ (యత్రసుచారిత్రేతి) వర్ణాశ్చత్వారిః- బ్రాహ్మణాదయః, చతురాశ్రమహారిణః-చతుర్భిరాశ్రమైః-బ్రహ్మచర్య గార్హస్థ్య వానప్రస్థ సన్న్యాసైః యథాధికారోపాతైః, హారిణః - స్పృహణీయాః, వర్ణా శ్రమోచిత చారిత్రాఢ్యా భవన్తి. కిచ్చ - సామ్బుజానాం సరసామ్, వర్ణాః - శోభాః, చతురాః - చాతుర్యగుణయుక్తాః, శ్రమహారిణః-క్షమ హంతారోభవన్తి. ౩౪.

తా॥ ఏనగరమందు బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్య శూద్రులను బ్రహ్మచారి గృహస్థ వాన ప్రస్థ సన్న్యాసినులను తమతమ ఆచారములను జక్కగా ననుష్ఠించుచున్నారో, తామరసతల-కములు తమకాంతిచే జనులశ్రమము నపహరించుచున్నవో. ౩౫.

మూ॥ యత్ర భజన్తి నృపా బహుదాదర్శం పూర్ణమాసమతిరాత్రమ్ ।

దధతి స్త్రియ ఉపరిగృహ దాదర్శం పూర్ణమాసమతిరాత్రమ్॥

ప-వి॥ యత్ర, భజన్తి, నృపాః, బహుదాః, దర్శన్, పూర్ణమాసమ్, అతిరా త్రమ్, దధతి, స్త్రియః, ఉపరి, గృహతో, ఆదర్శమ్, పూర్ణమాసమ్, అతిరాత్రమ్. ౩౬.

వ్యా॥ (యత్రభజన్తీతి)యత్ర సృపాః, బహుదాః-బహ్వర్థదాః, దర్శంపూర్ణమాసం అతిరాత్రంచ భజన్తి - దర్శాదీని వైదికాని కర్తాణి భజన్తీత్యర్థః; కిచ్చ-యత్ర గృహదుపరిస్థితాః స్త్రీయః, పూర్ణమాసమ్-పూర్ణచంద్రమ్, అతిరాత్రమ్ - రాత్రిమతిక్రమ్యవర్తమానం కృత్యా, స్వకృతనిరోధేన గన్తుమశక్తం దివసాగమేపి స్థితంకృత్యా, తమేవతత్తన ఆదర్యత్వేన దధతి. పూర్ణమాసమితి - పూర్వత్ర కర్తనామధేయమ్, ఉత్తరత్ర - పూర్ణోమాశితి కర్తధారయః; మాశిచంద్రనామ. అతిరాత్రమితి- పూర్వత్ర కర్తనామధేయమ్, ఉత్తరత్రతు-రాత్రిమతిక్రాంత ఇతివిగృహ్య, (౧) “అత్యాసయఃక్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయా” ఇతిప్రాది సమాసః; (౨) “అహస్సర్వైకదేశ సజ్ఞ్యతపుణ్యచ్చరాత్రేః” ఇతి టచ్ సమాసాస్త్యః. సోయ మతిరాత్రశబ్దచ్చంద్ర విశేషణమ్, క్రియావిశేషణంవా; క్రియావిశేషణపక్షే రాత్రిమతిక్రమ్య దివాపి దధతీత్యర్థః.

తా॥ ఏనగరమందు రాజులు బహుదాతలై దర్శ పూర్ణమాసాదిక్రిమల ననుష్ఠించుచున్నారో, స్త్రీలు మేడలమీఁదనెక్కి చంద్రునినడ్డగించి వానిని దినమందుగూడ తమకద్దముగ వాడుకొనుచున్నారో. 32.

మూ॥ అభకుమ్భకేన సమగా త్సమాతులేన ప్రతీతేన॥

(ప్రీతి ర్భుభే) యేనాసమాతులేన ప్రతీతేన॥ 3౨॥

ప-వి॥ ఆభ, కుమ్భకేన, సమగాత్, సః, మాతులేన, ప్రతీతేన, ప్రీతిః, బభౌ, యేన, అసమా, అతులేన, ప్రతీతేన. 3౩.

వ్యా॥ (అభేతి) సః హరిః, ప్రతీతేన-ప్రత్యాగతేన, మాతులేన కుమ్భకేన, సమగాత్ - సజ్జతిః. కీదృశేన కుమ్భకేన-యేన, ప్రతీతేన-ప్రసిద్ధేన, అతులేన-అప్రతిద్వంద్వేన, అసమా-అప్రతిద్వంద్వ, ప్రీతిః, బభౌ. 3౪.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడామిథిలనగరమునకువెళ్ళి, అచ్చట, లోకవిలక్షణుఁడై ప్రసిద్ధుఁడై ససోపముతో నెదుఱుగుండవచ్చిన తనమామయైన కుమ్భునితోఁ గలుసుకొనెను. 3౫.

మూ॥ సమవస్థాపితమజ్జశకుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః ।

మహా ఏధితః పరిజన్తైః కుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సమవస్థాపిత మజ్జశకుమ్భక సదనేకసత్కృతిభిః, మహా, ఏధితః, పరి జన్తైః, కుమ్భకసదనే, అకసత్, కృతిభిః. ౩౯.

వ్యా॥ (సమవస్థాపితేతి) సమవస్థాపిత మజ్జశకుమ్భకసదనేక సత్కృతిభిః-ద్వారాదిషు సమవస్థాపితాః, మజ్జశార్థకుమ్భాయాను తాః సమవస్థాపిత మజ్జశకుమ్భకాః, ఏవమ్భూతాః, సత్యః - ఉత్కృష్టాః, అనేకాః, సత్కృతయః - సత్కారాః, పూజాయేషాంతేతథోక్తాః; (౧) “స్త్రియాఃపుంవత్” ఇత్యాదినా పూర్వపదానాంత్రయాణాం పుంవద్భావః, ఏవంప్రవర్తిత మజ్జశకుమ్భాదినత్కారైః, కృతిభిః-కృ తార్థైః, పరిజన్తైః, కుమ్భకసదనే - కుమ్భకస్యసదనే, ఏధితః - వద్ధితః, మహా - కృష్ణాగమననిమిత్త ఉత్సవః, అకసత్-వికాసమభజత్. ౩౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు వేంచేయుచున్నాఁడనిపరిచారము, ద్వారాదులలోఁబూర్ణ కుమ్భస్థాపనచేసి మజ్జశదీహోపణాదులచే సత్కరించి గొప్పఉత్సవమును జరిగించితి.

మూ॥ నీలా స్నిహ్య ద్యం భృశమాకర్ణనయాక్షమాయాస్తమ్।

సాక్షాదకరో దచ్యుతమార్కర్ణనయాక్షమాయాస్తమ్॥ ౪౦॥

ప-వి॥ నీలా, అస్నిహ్యత్, యమ్, భృశమ్, ఆకర్ణనయా, ఊమాయామ్, తమ్, సాక్షాత్, అకరోత్, అచ్యుతమ్, ఆకర్ణనయాక్షమ్, ఆయాస్తమ్. ౪౦.

వ్యా॥ (నీలేతి) యం కృష్ణమ్, ఊమాయామ్-భూమా, భూమి ప్తేషు జనేషు, ఆకర్ణనయా - శ్రవణేన, భృశమస్నిహ్యత్-యద్గుణాన్ జనేభ్యశ్శృత్యా అపశ్యస్త్యైవాఽతి మాత్రమస్నిహ్యత్-సా తమచ్యు తమ్ - ఆకర్ణనయాక్షమ్, ఆశోత్రనీతనేత్రమ్, ఆయాస్తమ్ - ఆగచ్ఛ స్తమ్, సాక్షాదకరోత్-ప్రత్యక్షమీక్షితవతి. ఆకర్ణనయాక్షమితి-నయః- నీతిః - ప్రాప్తిః, కర్ణమ్ - కర్ణమధికృత్య, నయః - ప్రాప్తియస్యేతి బహువ్రీహిః ; ఆకర్ణనయం అక్షియస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) “బహు వ్రీహాసక కృష్ణోస్సాన్వితోషచ్” ఇతిషచ్. ౪౦.

తా॥ నీశాడేవి, ఏకృష్ణునిగుణములను జనులుచెప్పగవిని యతనియందు నేని పొందినదో, కర్ణాస్తాయతలోచనుడై వచ్చుచున్న ఆశ్రీకృష్ణునిసప్పదుచూచెను. ౪౦. మూ॥ జఘనేన చ మధ్యేన చ గుర్వీతామాసమాధవం కామమ్ ।

రూపేణ జయంతం శుభగుర్వీతామాసమాధవంకామమ్॥౪౧॥

ప-వి॥ జఘనేన, చ, మధ్యేన, చ, గుర్వీ, తామా, సమా, ధవమ్, కామమ్, రూపేణ, జయంతమ్, శుభగుః, వీతామాస, మాధవమ్, కామమ్. ౪౧.

వ్యా॥ (జఘనేనేతి)జఘనేన మధ్యేనచ యథాసజ్ఞం గుర్వీచ తామాచ, జఘనేనగుర్వీ మధ్యేనతామేతిర్థః;స్థూలజఘనాకృతమధ్యే త్యుక్తంభవతి. సమా-నాతిదీర్ఘానాతిహ్రీస్వా నాతిస్థూలా నాతికృశా ; అథవా-అసమా- అద్వితీయేతిర్థః. శుభగుః - శ్రీ శోభనమహా, ఏన మ్భూతా నీలా, రూపేణ- సౌందర్యేణ, కామమ్-మదనమ్, జయంతమ్, ధవమ్ - ఆత్మనోభర్రామ, మాధవమ్ - కృష్ణమ్, కామమ్-యథేషమ్- ఆనియస్త్రీణమ్, వీతామాస. గుర్వీతి - గురుశబ్దాత్. (౧) “వోతో గుణవచనాత్” ఇతిజీవ్. తామేతి-(౨) “తై జై సై తయే” నిష్ఠా; (౩) “తాయోమః” ఇతిమా. బహువ్రీహిః. (౪) “గోస్త్రిదే మాసేతి - (౫) “ఈక్షు-దర్శన గురుమతోన్మచ్చః” ఇత్యామ్. ౪౧.

తా॥ పృథులజఘనమును కృశ రాలైన ఆనీశాడేవి, మన్తనునికంటె మనసారజ్ఞుచెను. ౪౧.

మూ॥ నీలా తౌ వీత్యాద్యుతం హరిమైక్షతాత్తని సుధీ ౪౨॥

ప-వి॥ నీలా, తౌ, వీత్య, అః, రిమ్, విక్షత, ఆత్తని, సుధీః, అతికాశ ౪౨.

శ్రీ (సా) శోభనవాక్యా.
(౧) పా-సూ-౪-౧-౪౪. (౪) పా-సూ-౧-౨-౪౦.
(౨) భా-ప-అ-అ. (౫) భా-అ-స-సే.
(౩) పా-సూ-౨-౨-౫౩. (౬) పా-సూ-౩-౧-౩౬.

వ్యా॥ (సీలేతి) కమసి - నీలా, అద్భుతరతికా - ఆశ్చర్యప్రీతికా, తౌరామకృష్ణా, ప్రథమందృష్ట్యా, అథ- తదనంతరమ్, విశేషేణ హరి మైతత. కేన విశేషేణ-అభూతమ్ - అననుభూతపూర్వమ్, ఆత్మని-స్వస్యామ్, అతికాతుకమ్-అతిమాత్రకాతూహలమ్, అతఏవ, అన్యథా భూతమ్ - పూర్వదశాయాః అన్య మతిప్రీతియుక్తాం దశామాపన్న మిత్యర్థః. ఆత్మని తస్య సద్గతి కథం సా విదితవతీతిచేత్ - తత్రోచ్యతే-సుధీః-అతిమేధావతీసా, అతః నిరీక్షణమాత్రేణ భావంజానీయాదిత్యర్థః.

తా॥ నీలాజేవి మొదట మిక్కిలి సమస్తమైన రామకృష్ణలనుజూచి, తరువాత, అద్భుతదర్శనమైన తనయందప్రీతిచే విజాతీయశోభనుపహించిన శ్రీకృష్ణుని విశేషముగఁజూచెను. ౪౨.

మూ॥ నవయా రుచా శ్రితౌతా వితరేతర సద్గవాహితయా!

వేషస్తయో ర్నకం వ్యతి వితరేతరసద్గవాహితయా॥ ౪౩।

ప-వి॥ నవయా, రుచా, శ్రితౌ, తౌ, ఇతరేతరసద్గవాహితయా, వేషః, తయోః, న, కమ్, వ్యతివితరేత, రసమ్, గవా, హి, తయా. ౪౩.

వ్యా॥ (నవయేతి) తౌ-నీలాకృష్ణౌ, ఇతరేతర సద్గవాహితయా- ఇతరేతరసద్గవ- స్నేహేన, వాహితయా- ప్రవర్తితయా, రుచా-శోభయా, నవయా - నూతనయా, శ్రితౌ - ప్రాప్తౌ; తయాహిగవా- రుచా కరణభూతయా, తయోర్వేషః కంఠసమ్, నవ్యతివితరేత ? సర్వంభావ రసం పరస్పరం వితరేత్. వ్యతివితరే తేతి-విపూర్వాత్తర తేర్దానవాచినః వ్యతిపూర్వాల్లిజ్. (౧) 'కర్తరిక ర్నవ్యతిహారే' ఇత్యాత్మనేపదమ్. ౪౩.

తా॥ నీలాజేవికిని కృష్ణునికిని పరస్పరస్నేహముచే విజాతీయ శోభకలిగినది. ఆశోభ వాఙ్మధురికిని మహానందమును గలిగించెను. ౪౩.

మూ॥ సాతంసచతాం సహసాప్రేక్షీత్కామం మహీయమానమతి!

తంప్రతితుసాక్షిపాక్షైః ప్రేక్షీత్కామం మహీయమానమతి॥

ప-వి॥ సా, తమ్, సః, చ, తామ్, సహసా, ప్రైషీత్, కామమ్, మహీయ
మానమతి, తమ్, ప్రతి, తు, సా, అక్షిపాతైః, ప్రైషీత్, కామమ్, మహీ, యమ్,
ఆనమతి. ౪౪.

వ్యా॥ (సాతమితి) సా - నీలా, తమ్ - కృష్ణమ్, సహసైవ, కా
మమ్ - నిర్ఘన్త్రణమ్, ప్రైషీత్ - ప్రకర్షణ లిప్సితవతీ. సచకృష్ణః,
తాం నీలామ్, ప్రైషీత్ - ప్రకర్షణ లిప్సితవాన్. మహీయమానమతీతి
క్రియావిశేషణమ్. మహీయమానా-వర్ధమానా, పూజ్యమానా, మతిః
యథాతథేత్యర్థః. తతశ్చ సా నీలా, తంకృష్ణం ప్రతి, స్వై రక్షిపాతైః,
కామమ్ - మదనమ్, ప్రైషీత్ - ప్రేషితవతి, నియోజితవతీత్యర్థః. కృష్ణ
ఏవ విశేష్యతే - మహీ - భూమిః, యమ్ - హరిమ్, ఆనమతి-ప్రణమతి,
సర్వస్య జగతో య స్వామీత్యర్థః. ౪౪.

తా॥ కృష్ణః సీలాదేవిని సీలాదేవి కృష్ణని పరస్పరము సామరాగముగఁజూ
చుకొనిరి. లోకనాథుడైన క్రిష్ణునికి సీలాదేవి తనకంటాక్షముచే కామబాధను గలు
గఁజేసెను. ౪౪.

మూ॥ అభృత ను హంసగణ స్తా దివ్యపదవ్యాజ జలజగతః ।

అపదం యా కిల విదితా దివ్యపదవ్యాజజలజగతః॥ ౪౫॥

ప-వి॥ అభృత, ను, హంసగణః, తామ్, దివ్యపదవ్యాజ జలజగతః, అపదమ్,
యా, కిల, విదితా, దివి, అపదవ్యాజజలజగతః. ౪౫.

వ్యా॥ (అభృతేతి) ఇతఃప్రభృతి నీలాయాస్వరూపం హరిణా
వీక్ష్యమాణం యథావిధం భవతి, తథా పాదాదికేశాస్తం వర్ణ్యతే.
నుశబ్దః వితర్కే. హంసగణ స్తా మభృతను- భృతవాన్ కిమ్ ? తాన్మతీ
తస్యాగతి రిచ్ఛిర్థః. క్వగతోహంసగణోవహదితచేత్ - తతోచ్యతే-దివ్య
పదవ్యాజజలజగతః - తస్యాః దివ్యచరణచ్ఛద్వప ద్వగతః, చరణతలాభ్య
ప ద్మే గూఢేన హంసేనోహ్యమానాయా ఇవ తస్యాగతిరిచ్ఛిర్థః. నీలైవ
విశేష్యతే - యా, దివి-స్వర్గే, విదితానతీ, అపదవ్యాజజలజగతః-అప
దవ్యాజస్య - అమార్గప్రసితస్య, జలస్య - జడస్య, జగతః, అపదమ్ -

అగస్త్య, స్వర్ణమశక్త్యాభవతి ; ధార్మికవృత్తికానామసేవ్యపదాబ్జే
త్యర్థః. అపదవ్యాజశబ్దోవృత్త్యావ్యతే-పదవ్యా-వేదోక్తమాగ్నేః, అజః
గమనమ్-పదవ్యాజః, ధర్మానుష్ఠానమిత్యర్థః; పదవ్యాజః-ధర్మాచరణమ్,
యస్యనాస్తి, సోఽపదవ్యాజః. అజశబ్దః-(౧) “అజ-గతిక్షేపణయోః”
ఇత్యుక్తాత్ ఘృశాస్త్రః.-(౨) “అఘృశపోః” ఇతిప్రతిషేధాత్ వీభావాభావః.

తా॥ ఇదిమొదలు, శ్రీకృష్ణుడనుభవించిన విధముగ నీలాదేవిని వర్ణించుచు
న్నాడు.—ఆధార్మిక ధ్యానమున కగోచరురాలై సర్వలోకప్రసిద్ధురాలైన నీలాదేవి
యొక్క గమనమును జూచినయెడల, ఆనీలయొక్క చరణాబ్జమందుఁ దానియున్న హం
సము నీలనువహించుకొని నడుచుచున్నదేమోయని సంశయముకలుగుచున్నది. ౪౩.

మూ॥ అవనతమమ్బుజయుగమివ రసాధివాసాయపదయుగలమ్ ।

యేన హరే ర్హృది రతిపతిరసాధివాసాయ పదయుగలమ్ ।

ప-వి॥ అవనతమ్, అమ్బుజయుగమ్, ఇవ, రసాధివాసాయ, పదయుగలమ్,
యేన, హరేః, హృది, రతిపతిః, ఆసాధి, వాసాయ, పదయుక్, అలమ్. ౪౪.

వ్యా॥ (అవనతమితి) తస్యాః, పదయుగలమ్, చరణద్వంద్వమ్,
అవనతమ్ - అధోముఖమ్, అమ్బుజయుగమివ - పద్మజద్వయమివ;
కిమర్థమవనతమ్-రసాధివాసాయ-భూమింగద్ధేనాఽధివాసయితృ మధో
ముఖిక్రత మబ్జయుగమిత్యర్థః. పదయుగమేనవిశేష్యతే-యేనపదయు
గేన, రతిపతిః, కామః, పదయుక్-పదేన-విశ్వరూప్యాచార్యయోః, యుక్తః,
హరేర్హృది, వాసాయ-నివాసంకర్తుమ్, అల మసాధి-సాధితోభూత్,
అనుశిష్టోభూదిత్యర్థః. ౪౫.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికిఁ గామోద్దీపకమైన నీలాదేవియొక్క చరణయుగము, భూమిని బరి
మళింపఁజేయుటకై యధోముఖముగ నుంచిన రెండు కమలకుసుమములలెనుండును. ౪౬.

మూ॥ అబ్జే కుచితే ను పదే నఖరాజాసన్నభావేన ।

• యద్గేనాఘాస్తి రియాన్నఖరాజాసన్నభావేన॥ ౪౭.

ప-వి॥ అబ్జే, కుచితే, ను, పదే, నఖరాజాసన్నభావేన, యద్గేన, ఆఘాస్తిః,
ఇయాత్, న, ఖరా, జాసమ్, న, భావేన. ౪౮.

వ్యా॥ (అబ్జితి) తస్యాఃపదే, కుచితే-భూమాచితే, అబ్జే ఇవా
భూతామ్ ; అత్రచలాదిదంప్రతీయతే - కుచితే, సజ్కుచితే-ముకుళితే,
అబ్జేతి. తత్రకారణముచ్యతే - నఖరాజాసన్నభావేన - నఖ్యాఖ్యస్య,
రాజ్ఞః - చంద్రస్య, ఆసన్నభావేన-అదూరత్వేన, కుచితే అబ్జే ఇత్యర్థః.
పదేషవిశేష్యతే-యద్దేనభావేన-యయోఃపదయోగతేన హృదయేన,
స్తర్భణామ్, ఖరా - తీర్ణా, అఘాప్తిః-పాపప్రాప్తిః, ననజాసమి
యాత్ - ప్రాప్నుయాదేన హింసామిత్యర్థః. జాసమితి-(౧) “జసు-హిం
సాయామ్” ఘోషా. ౪౩.

తా॥ ధ్యానింపువారి పాపములను దొలగించుచున్న నీశయొక్క శ్రీపాదములు,
కుచితములైన అబ్జములవలెనుండును. కుచితమనగా- భూమిలోనుంచుబడినవని స్వభా
వార్థము, సజ్కుచితమని శ్లేషార్థము. పాదములనెడు కమలములు నఖములనెడు చంద్ర
నిజాచి ముకుళితమైనవాయని యూహించుచున్నారు. ౪౩.

మూ॥ తత్త్వాదగతశ్చంద్రో వికలజ్కుతమోవసద్దశత్వేన ।

వర్తేత తాదృశపదే వికలజ్కుతమోవసద్దశత్వేన॥ ౪౪॥

ప-వి॥ తత్త్వాదగతః, చంద్రః, వికలజ్కుతమః, అవసత్, దశత్వేన, వర్తేత,
తాదృశపదే, వికలమ్, కతమః, అవసద్దశత్వేన. ౪౪.

వ్యా॥ (తత్త్వాదగతి) చంద్రో-సత్త్వాదగతః, వికలజ్కుతమః- అతి
శయేన కలజ్కురహితోభూత్వా, దశత్వేన-దశసంఖ్యాతత్వేన, అవసత్ ;
నఖదశకవ్యాజేనావసదిత్యభిప్రాయః, ఏకస్యచంద్రస్య బహుత్వప్రాప్తిః,
సకలజ్కుస్య ఏకలజ్కుత్వఞ్చ తత్త్వాదాశ్రయేణ లబ్ధమిత్యర్థః. తత్రై
వార్థానైరన్యాయః ఉత్తరార్ధేనక్రియతే- తాదృశపదే - తాదృశానాం
చరణే, కతమోహివికలంవర్తేత-అపామృత్యేనవర్తేత? నహికశ్చిత్తాదృ
శేషు వికలాంవృత్తింభజేత్, అతశ్చైకస్య చంద్రస్య బహుత్వేన వృద్ధి
రభూత్. కింఞ్చ - అవసద్దశత్వేన - సత్యా-పూజితయా, దశయా-అనన్య
యా, అవహీనత్వేన తాదృశపదే కతమోవర్తేత-అపామృత్యేనవర్తేత?
సహికశ్చిత్ ; అతశ్చకలజ్కురహితత్వదశా తేన ప్రాప్తేత్యర్థః. ౪౪.

తా॥ చక్రస్థిఁడు నీళయొక్క ప్రపాదములనాశ్రయించి నఖములనెడి వ్యాజముచే కలబ్బరహితుడై పదిరూపములనెత్తీకొనియుండెను, అట్టివారిపాదముల నాశ్రయించిన వారికి ఏవిధమైన న్యూనతయునుండదుకదా. ౪౨.

మూ॥ అవనతపదాబ్జనాళక సమజఙ్ఘాతస్య సాధనవత్ ।

యాత్తభువఃప్రతియువపశుసమజఙ్ఘాతస్య సాధనవత్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ అవనతపదాబ్జనాళకసమజఙ్ఘా, తస్య, సా, ధనవత్, యా, ఆత్తభువః, ప్రతి, యువపశుసమజమ్, ఘాతస్య, సాధనవత్. ౪౪.

వ్యా॥ (అవనతేతి) అవనతపదాబ్జనాళక సమజఙ్ఘా-అవనతస్య-అవాబ్జుఖస్య, పదాబ్జస్య, నాళకేన-నాళేన, సమజఙ్ఘా - సదృశజఙ్ఘా, సా నీలా, తస్యహారేః, ధనవదభూత్-స్పృహణీయా భూదిత్యర్థః. పైవ విశేష్యతే - యాఖలు, ఆత్తభువః - మదనస్య, యువపశుసమజంప్రతి-యువనామ్నాం పశూనామ్, సమజమ్ - సమూహంప్రతి, ఘాతస్య-వదస్య, సాధనవత్ - సాధన సదృశీభవతి .సమజశబ్దః - (౧) “సముదోరజఃపశుః” ఇత్యజన్తః. ౪౫.

తా॥ యావనవంతులకు మిక్కిలి మదనబాధను గలుగఁజేయుచున్న శ్రీకృష్ణుని కత్తెన్ద్రస్త్రియురాలైన నీళయొక్కజబ్బ పాదమనెడు కమలమునకు నాళమువలెనుండెను.

మూ॥ ఊరూ దధౌ హారే స్సా మనోరమారమ్భయోర్వశ్యా ।

సదృశౌనయత్సమాసహ మనోరమారమ్భయోర్వశ్యా ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ ఊరూ, దధౌ, హారే, సా, మనోరమా, రమ్భయోః, వశ్యా, సదృశౌ, న, యత్సమా, సహ, మనోరమా, రమ్భయా, ఉర్వశ్యా. ౪౭.

వ్యా॥ (ఊర్వితి) హారేః, వశ్యా - వశవర్తిని, మనోరమా-రమణీయా, సానీలా, రమ్భయోః-కదల్యోః, సదృశౌ ఊరూ దధౌ ; పైవ నీలా విశేష్యతే - మనోరమాఖ్యా దేవయోషిత్, రమ్భయా - ఉర్వశ్యాచ దేవ స్త్రియాసహ, యత్సమా-యస్యాస్సదృశీ, నభవతి, సాన్దర్భేణ అస్యాః ఏతాస్పర్వా నిహీనతగా ఇత్యర్థః. ౪౮-

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి వక్కురాలై, సుందరాణ్ణియై, రమ్మ ఊర్వశి మనోరమ మొడి
లగు స్త్రీలకంటె నతిశ్లాఘ్యురాలైన నీలయొక్కతోడలు ఆరటిచెట్లవలె నతిసుందరములై
యుండెను. ౫౦.

మూ॥ జఘనాలానే స్వస్తిన్న కమ్మిపఞ్చేషుసారేభే ।

మోహయితుం తరుణానాం నకమ్మిపఞ్చేషు సా రేభే॥ ౫౧ ।

ప-వి॥ జఘనాలానే, స్వస్తిన్, అకమ్మిపఞ్చేషుసారేభే, మోహయితుమ్,
తరుణానామ్, న, కమ్, ప్రపఞ్చేషు, సా, ఆరేభే. ౫౧.

వ్యా॥ (జఘనేతి) స్వస్తిన్, జఘనాలానే-జఘనాభ్యే ఆలానే,
అకమ్మిపఞ్చేషుసారేభే - అకమ్మిః - నిశ్చలః, పఞ్చేషుః - షష్ఠశ
రాఖ్యః, సారభూతః, ఇథః-గజః, యస్తిన్, ఏనమ్భూతే జఘనాలానే,
సానీలా, తరుణానామ్, ప్రపఞ్చేషు-వితతిషుచ్యే, కం నమోహయితు
మారేభే, సర్వాన్ మోహితవతీత్యర్థః. ౫౧.

తా॥ మన్దఘండనెడు మత్తగజమున కావాసభూమియైన నీలయొక్కజఘన
ప్రదేశము సకల తరుణపురుషులకును మోహకర మైయుండెను. ౫౧.

వేదప్రతియాతనయా సదుదరలత్యైస్తనోద్యదతియాతనయా॥

హరిబహుమతియాతనయా రేజేభూత్కుమ్భకేమహతియాతనయా॥

ప-వి॥ వేదప్రతియాతనయా, సదుదరలత్యై, స్తనోద్యదతియాతనయా, హరి
బహుమతియాతనయా, రేజే, అభూత్, కుమ్భకే, మహతి, యా, తనయా. ౫౨.

వ్యా॥ (వేదీతి) వేదప్రతియాతనయా- వేదసదృశ్యా, స్తనోద్య
దతియాతనయా- స్తనాభ్యాఃసముద్భవదతిమాత్రవీడయా, స్తనవహన
భిన్నయా, సదుదరలత్యై-పూజితయా ఉదరశ్రియా, సారేజే. కీదృశీస్సా-
హరిబహుమతియాతనయా - హరేః - కృష్ణస్య, బహుమతిమ్ - బహు
మానమ్, యాతః - ప్రయాతః, నయః - నీతిః యన్యాస్సాతఘోక్తా.
కాసా - కుమ్భకేమహతి, తనయా - సుతా, యా అభూత్. ౫౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి బహుమానవిషయమై కుమ్మునికిఁ గొమరైయైన నీలాజేవి, పృథులస్తనభారమునువహింపలేక క్లేశించుచున్నచై వేదికతో నొప్పియున్న సుందరమైన ఉదరముచే విలసిల్లెను. ౫౨.

మూ॥ రసనద్యా నాభి రభూ దావర్తతయా శుభా రచితా।

స్తనలక్ష్మీ ర్మధ్యే రసదా వర్తత యా శు భారచితా॥ ౫౩॥

ప-వి॥ రసనద్యాః, నాభిః, ఆభూత్, ఆవర్తతయా, శుభా, రచితా, స్తనలక్ష్మీః, మధ్యే, రసదా, ఆవర్తత, యా, ఆశు, భారచితా. ౫౩.

వ్యా॥ (రసనద్యాః) తస్యాఃనాభిః, శుభా - మజ్జలా, రసనద్యాః - సౌందర్యరసాత్మికాయాఃనద్యాః, ఆవర్తతయా - ఆవర్తత్యేన, రచితా-భూత్. కింఞ్చ - తస్యాస్తనలక్ష్మీః, మధ్యే - మధ్యప్రదేశే, రసదా - రసప్రదా, శోభాకరీభూత్వా అవర్తత; రసదత్వేకారణఖ్యాపనేనస్తనలక్ష్మీర్విశేష్యతే - యా, ఆశు - శీఘ్రేణ, భారచితా - భారేణ ప్రచితా, నిజేన భారేణ నమనాన్తధ్యే కామపి శోభామకరోదిత్యర్థః.

తా॥ అనీలయొక్కనాభి, దేహకాన్తి ప్రవాహములో సుడివలెనుండెను; సుందరంబులైన స్తనములు, తనభారముచేపంగిన నడుమునకు విలక్షణ శోభమగులుగఁజేసినవి.

మూ॥ తాహీవ ధృతి శలాకా సారోమాలీకృతోదర్యా।

నాభ్యాస్తా శ్రియథవ సారోమాలీకృతోదర్యా॥ ౫౪॥

ప-వి॥ తాహీ, ఇవ, ధృతిశలాకా, సా, రోమాలీ, కృతా, ఉదర్యా, నాభ్యా, యా, అస్తా, శ్రియః, ఇవ, సారః, మాలీకృతః, దర్యా. ౫౪.

వ్యా॥ (తాహీతి) తస్యాః, ఉదర్యా - ఉదరేభవా, రోమాలీ - ఉదరస్య కృత్యేన భజ్జురస్య, ధృతిశలాకా - ధారణశలాకా, తాహీ - లోహమయీ, కృతేవా-భూత్. సేతి నిద్దిష్టా రోమాలీ తదాకాఙ్క్షా పూరణాయయచ్ఛబ్దే నోద్దిశ్య విశేష్యతే-యాఖలు, నాభ్యాదర్యా-నాభి నామ్న్యాగుహయా, అస్తా - తిరోహితా, తత్ప్రదేశే-అనుపలక్ష్యమాణా-భూత్. పునరపి రోమావలేవ విశేష్యతే-శ్రియథవసారః. మాలీకృతః - మాలాత్వేనరచితః సౌందర్యసారథివేత్యర్థః. ఉదర్యేతి - ఉదర

శబ్దాత్, (౧) “శరీరావయవాద్యత్” ఇతిభాషార్థే యత్ప్రత్యయః, మాతృకృతఇతి- మాలాశబ్దాత్, (౨) “అభూతతద్భావే” ఇత్యాది నా చ్ఛిః; (౩) “అస్యచ్ఛా” ఇతీత్త్వమ్. ౫౪.

తా॥ మాలాకారముగఁ గ్రహించిన సౌందర్యసారమువలెనున్న నీలయొక్క ఉద రమందలి నోమావలి, నాభియ నెడుగుహలో లీనమై, దానిపైన, అతికృశించిన ఉద రమునకు లోహమయమైన ఆధారదండమువలెనుండెను. ౫౪.

మూ॥ స్తారంభృతకుచయావన రసకలశ మనోద్య మాచారమ్॥
అధిత యువఘాతనే తను రసకలశ మనోద్య మా చారమ్॥ ౫౫॥

ప-వి॥ స్తారమ్, భృతకుచయావనరసకలశమ్, అనోద్యమ్, ఆచారమ్, అధిత, యువఘాతనే, తనుః, అసకలశమనోద్యమా, చ, ఆరమ్. ౫౫.

వ్యా॥ (స్తారమితి) తస్యాః, తనుః - దేహః, స్తారమ్ - స్తరసం బద్ధినమ్, అనోద్యమ్ - నోదయితుమశక్యమ్, స్థిరతరమ్, ఆచారమ్, యువఘాతనే - యూనాంఘాతనే, అరమ్ - అలమ్, అధిత - కృతవతీ; కామస్య చారిత్రం యూనాంఘాతన ప్రవణమకరోదిత్యర్థః. అసకలశ మనోద్యమాచేతి తనుర్విశేష్యతే-చశబ్దోపేతౌ. అసకలః-అనమ్నూర్ణః, శమనస్య - యమస్య, ఉద్యమః యస్యాస్సాతథోక్తా. అస్తకనిమిత్తం మారణమపర్యాప్తంమత్వా మదనేనయానోఘాతయతి స్తేత్యర్థః. మదన స్యాఽచారపవవిశేష్యతే - భృతకుచయావనరసకలశమ్ - యావన జేన రసేన పూర్ణా కలశౌ యావనరసకలశౌ, భృతౌ-పూరితౌ, కుచా ఖ్యౌ యావన రసకలశౌయేనసతథోక్తః. స్వస్తనోపబృంహితేన కామ చరిత్రేణ యూనాంఘాతన మకరో దిత్యుక్తం భవతి. ౫౫.

తా॥ నీలయొక్క-దేహము, ప్రజాతయమందు యముఁడు చాలఁడని మనోభ వ్యాపారమునుగలిగించి దానికిఁ దనస్తనసౌందర్యమును సహాయముగనిచ్చి దానిచే యావనభంతులను-బాధించెను. ౫౫.

మూ॥ భాతం తయా భుజా జిత సంతానస్కంధక స్థరయా!

సుసదృశ్యా సంశ్రితరస సంతానస్కంధక స్థరయా!

౫౬॥

ప-వి॥ భాతమ్, తయా, భుజా, జితసంతానస్కంధకమ్, స్థరయా, సుసదృశ్యా, సంశ్రితరససంతానస్కంధక స్థరయా.

౫౬.

వ్యా॥ (భాతమితి) స్థరయా. - భూమ్యా, సుసదృశ్యా - గుణై ర్భూమితుల్యయా, తయాభుజా, జితసంతానస్కంధకంభాతమ్-భుజాభ్యాం జితాః, సంతానస్య - కల్పవృక్షస్య, స్కంధాః - విలుపాః, యథాభాయః తథాభాతమిత్యర్థః. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికమ్. నైవపునర్విశేష్యతే - సంశ్రితరససంతాన స్కంధక స్థరయా - సంశ్రితరససంతానే- ప్రాప్త సాందర్య రససమూహే, స్కంధక స్థరే - స్కంధదేశగళదేశౌ, యస్యాస్మా తథోక్తా. భుజశబ్దస్య ద్విలింగత్వాత్ ఇహాస్త్రి లింగప్రయోగోపపత్తిః.

తా॥ అతిసుందరము వైనకణ్ఠముతోను భుజమూలప్రదేశముతోను సంబంధించియున్న నీశాదేవియొక్క రెండుభుజములును కల్పవృక్షముయొక్క శాఖలవలె శోభిల్లెను. ౫౬.

మూ॥ సంప్రీణ్య హరిం స్తాశ్రిత వత్సలతాయాః ప్రియఙ్కర భాతః॥

కిసలయవ నీలాహ్వయ వత్సలతాయాః ప్రియఙ్కర భాతః॥

ప-వి॥ సంప్రీణ్య, హరిమ్, స్త, ఆశ్రితవత్సలతాయాః, ప్రియమ్, కర, భాతః, కిసలయవత్, నీలాహ్వయవత్సలతాయాః, ప్రియఙ్కర, భాతః.

౫౭.

వ్యా॥ (సంప్రీణ్యేతి) తస్యాకర, ఆశ్రితవత్సలతాయాః ప్రియమ్ - ఆశ్రితవాత్సల్యస్య ప్రియమ్, తేన ప్రీతమ్, హరిమ్, సంప్రీణ్య - స్వసాందర్యేణ ప్రీతింకృత్వా, భాత స్త - దీప్యతే స్త. కథమ్ - నీలాహ్వయవత్సలతాయాః - నీలానామ్నాః బాలలతాయాః, కిసలయవత్ భాతః తత్సాదృశ్యేన భాతఇత్యర్థః. పునశ్చ తేవిశేష్యేతే-భాతః, ప్రభాయాః శారణాత్, ప్రియఙ్కర - హర్షకర. (౨) “క్షేమప్రియమద్రేణచ”

ఇతిఖచ్. (౧) “అరుద్విషదజ స్తస్యముమ్” ఇతిప్రియశబ్దస్య ముమా గమః. భాత ఇతిపూర్వత్ర, (౨) “భా-దీప్తా” లట్ పర స్తైషపద్వివచ నమ్. ఉత్తరత్ర భాశబ్దాత్ ప్రభావాచినః ఆదంతాత్తసిః. ౫౭.

తా॥ నీశాదేవియొక్క చాస్త్రములు, అనీశయనెడుబాలలతచిగుళ్ళవలెగా న్నిచేత సంతోషకరంబులగుటచే నాశ్రితవత్సలుడైన శ్రీకృష్ణునిక శ్యస్తప్రీతిజనకంబులై విలసిల్లెను.

మూ॥ ప్రగుణితగుణేన కిం లన దాననమస్యా దినాబ్జేన

ఉత విమలితేన కృత మిత దాననమస్యాదినాబ్జేన॥ ౫౮॥

ప-వి॥ ప్రగుణితగుణేన, కిమ్, లనత్, ఆననమ్, అస్యాః, దినాబ్జేన, ఉత, విమ లితేన, కృతమ్, ఇతదాననమస్యాదినా, అబ్జేన. ౫౮.

వ్యా॥ (ప్రగుణితేతి) అస్యాః ఆననమ్, లనత్ - దీప్యమానమ్, ప్రగుణితగుణేన - అతి రేచితసౌందర్య గన్ధాదిగుణేన, దినాబ్జేన - నివస వర్తినా విశిషితేన అబ్జేన, కృతమ్ - నిర్మితంకిన్నభవేత్ ఉత, అబ్జేన- చంద్రేణ, ఇతదాననమస్యాదినా* - నానాభగవదారాధనాదీని పుణ్యక ర్మాణి కృతవతా, అతపవ విమలితేన - నిష్కళజ్జీకృతేన, కృతంకిన్న భవేత్. ౫౮.

తా॥ నీశాదేవియొక్క ముఖము, బ్రహ్మచే సౌందర్య సౌగంధ్యాది ప్రచురమై విక సింగియున్న తామరసపుష్పముచేత జేయఁబడియుండునా, లేక, దాననమస్కృతి ప్రముఖ భగవదారాధనములుచేసి నిర్మలుఁడైనచంద్రునిచేతఁ జేయఁబడియుండునాయని శ్రీకృష్ణుఁడు వితరించుచున్నాఁడు. ౫౮.

మూ॥ నిరుపమతమకణ్ఠాధరనాసాద్యం గోభిరామతయా॥

విలసల్లపనం బభే నాసాద్యం గోభిరామతయా॥ ౫౯॥

ప-వి॥ నిరుపమతమకణ్ఠాధరనాసాద్యమ్, గోభిరామతయా, విలసత్, లపనమ్, బభే, ఆనాసాద్యమ్, గోభిః, అమ, తయా. ౫౯.

వ్యా॥ (నిరుపమేతి) నిరుపమ తమకణ్ఠాధరనాసాద్యమ్ - నిరుప మశమమ్, ప్రకర్షణోపమారహితమ్, కణ్ఠాధరనాసికాప్రభృత్యవయవ

జాతం యస్య తత్తతోక్తమ్, ఏవమ్భూతమ్, గోభిరామతయాంగవా,
నాచా, అభిరామతయా - రమణీయత్వేన, విలసత్ - దీప్యమానమ్,
గోభిః - దీప్తిభిర్లేతుభిః, అనాసాద్యమ్ - అప్రదృప్యమ్, లపనమ్ - ము
ఖమ్, తయా - నీలయా, ఆమ - సాధు, బభ్రీ.

౧౬౯.

తా॥ ఆనీలాదేవియొక్క కణ్ఠము ఆధరము నాసిక మొదలగు సవయవములు నిరు
పమానములుగాను, అతిసుందరీర్పలుగల ముఖము మిక్కిలి తేజస్సుగలదిగాను నున్నది.
మూ॥ అదధా స్నేత్రే హ్యుపమిత విసారిణీ సాధునీ వామా ।

భూర్నిశ్రియా సమేతే విసారిణీ సాధునీ వామా॥ ౬౦॥

ప-వి॥ అదధాత్, నేత్రే, హి, ఉపమితవిసారిణీ, సాధునీ, వామా, భూర్ని
శ్రియా, సమేతే, విసారిణీ, సా, ధునీ, ఇవ, అమా.

౬౦.

వ్యా॥ (అదధాదితి) సా వామా-సుందరీ, సాధునీ-మజ్జశే, భూర్ని
శ్రియా - భూర్నినామ్నాః ఉర్త్యా శ్చియా - తరజ్జసంపదా, అమా-
సహ, సమేతే - సజ్జతే, ఉపమితవిసారిణీ - ఉపమితమత్వేన, విసారిణీ-
విస్తీర్ణే, నేత్రే అదధాత్. అతశ్చ, ధునీవ - నదీవ, అభూత్. తరజ్జసం
యుక్త మత్యసవతీ హి నదీ. అదధాదితి-దధాత్తేర్లజ్. ఉపమితవిసారిణీతి-
విసారీతి మత్యసనామ; ఉపమితౌ విసారిణౌ యాభ్యామితి బహువ్రీహిః.

తా॥ ఆనీలాదేవి, మత్యములవంటి వికాల నేత్రములను ఆలలవంటి కనుబొమ్ముల
నుధరించుటచేత నదివలె నుండెను.

౬౦.

మూ॥ తద్వీక్షితం హరిం స్తరదప్త మతిథిమాలలమ్బేరమ్ ।

అళికం తస్యా సమభా దప్తమతిథిమాలలమ్బేరమ్॥ ౬౧॥

ప-వి॥ తద్వీక్షితమ్, హరిమ్, స్తరదప్తమ్, అతిథిమ్, ఆలలమ్బే, అరమ్, అ
ళిమ్, తస్యాః, సమభాత్, అప్తమతిథిమాలలమ్, పేరమ్.

౬౧

వ్యా॥ (తద్వీక్షితమితి) తద్వీక్షితమ్ - తస్యాః ప్రేక్షితమ్, హ
మతిథిం స్వదర్శనమాత్రేణ, స్తరదప్తమ్ - కామగ్రస్తమ్, అరమ్-ద్ర
తమ్, ఆలలమ్బే-ఆలమ్బితవత్ ; సన్నేహయా తస్యా దృష్ట్యా హరిర
శ్వస్తో భూదిత్యర్థః. కింఞ్చ-తస్యాః, అళికమ్ - లలాటకమ్, స్తరస్య

కామస్య, బేరమ్-కళేబరమ్-విగ్రహభూతమ్, అష్టమతిథిమాలలమ్-అష్టమీచంద్రితుల్యవిలాసమ్, సమభాత్. వీక్షితమితి భావేనీష్ఠా. అష్టమతిథిమాలలమితి-(౧)“లల-విలాసే” పచాద్యచ్. లలతీతిలలః;మూః-చంద్రిః. అష్టమీతిథిః, అష్టమతిథిః; అష్టమతిథి సంబంధీ మూఃచంద్రిః ఇవ లలతీత్యర్థః. అర్ధచంద్రాకృతీత్యుక్తంభవతి. ౬౧.

తా॥ ఆనీశాదేవియొక్క పీఠానము, శ్రీకృష్ణుని మత్తధతాపమును శమింపించెను. ఫాలదేశము అర్ధచంద్రాకృతిగా విలసిల్లెను. ౬౧.

మూ॥ యశావనరహైరసౌ లసదళికాళక మధితతా పిచ్ఛమ్।

అతిగతమపి కాన్త్యా లసదళికాళక మధిత తాపిచ్ఛమ్॥ ౬౨॥

ప-వి॥ యశావనరహైః, అసౌ, లసదళికా, అళకమ్, అధితతా, పిచ్ఛమ్, అతిగతమ్, అపి, కాన్త్యా, లసదళికాళకమ్, అధిత, తాపిచ్ఛమ్. ౬౨.

వ్యా॥ (యశావనేతి) అసౌ నీలా, యశావనరహైః, అధితతా-అధిక్యేనవితతా, లసదళికా - విరాజమానలలాటా, తాదృశం, అళకమ్-కుస్తలమ్, అధిత - ధారితవతీ ; కీదృశమ్-పిచ్ఛమ్- మయూరబర్హమ్, అతిగతమ్ - స్వకాన్త్యాపిచ్ఛమతిక్రాంతమ్ ; కిచ్ఛ - తాపిచ్ఛమ్-కాకతుణ్డకపుష్పమపి, అతిగతమ్ స్వవర్ణేనాతిక్రాంతమ్ ; కిచ్ఛ - లసదళికాళకమ్ - విరాజమానభృజవత్కాళవర్ణమ్. ౬౨.

తా॥ శృంగారవిలాసములుగల ఆనీశాదేవియొక్క కేశపాశము, మయూరపిచ్ఛమునకంటెను కాకితుణ్డక పుష్పముకంటెను నతిసుందరమై తుమ్మెదవలె నతి నీలమై యుండెను. ౬౨.

మూ॥ హరిణా తయైవ తస్మిన్నర్చాయజుషాససామ్నాపి!

యస్తహిమేయత్రోక్తానర్చాయజుషాససామ్నాపి॥ ౬౩॥

ప-వి॥ హరిణా, తయా, ఏవ, తస్మిన్, అర్చా, ఆయజుషా, ససామ్నా, అపి, యస్తహిమేయత్రై, ఉక్తా, న, ఋచా, యజుషా, ససామ్నా, అపి. ౬౩.

వ్యా॥ (హరిణేతి) ఏవంవిధయా తయైవ నీలయా, ఆయజుషా-
సమృద్ధిమత్యా, ససామ్నా - ప్రియవచనసహితయా హేతుభూతయా,
తస్మిన్ - కుమ్భకగృహే, హరిణా, అర్చా - పూజా, ఆపి - ప్రాప్తా;
నీలా ప్రదర్శనమేవ తస్మాదర్చనమభూదిత్యర్థః. హరి రేవవిశేష్యతే-
ససామ్నా - సామవేదసహితేన, యజుషా - యజుర్వేదేన, ఋచా -
ఋగ్వేదేనాఽపి, య స్తహిమేయతా - యదీయస్య మహిమ్నః, అవ-
ధిః - సీమా, నోక్తా, ఇయతారహితత్వాదిత్యర్థః. ౬౩.

తా॥ ఋగ్యజుస్సామాదులకు నగోచరమైన మహామహిమగల క్రిక్కుళ్లుడు,
కుమ్భుని గృహమందు, ప్రియవచనాది సకలసంపత్కర్మమైన నీలాదర్శనమనెడు
పూజనుబొందెను. ౬౩.

మూ॥ ఆర్చదథ కుమ్భకో ద్రా గర్హణయా నస్తగోపమాయోగాత్ ।

సకృత్తార్థతాంవిహీనో గర్హణయానస్తగోపమాయోగాత్ ॥౬౪॥

ప-వి॥ ఆర్చత్, అథ, కుమ్భకః, ద్రాక్, అర్హణయా, నస్తగోపమ్, ఆయోగాత్,
సః, కృతార్థతామ్, విహీనః, గర్హణయా, ఆనస్తగః, అపమాయః, ఆగాత్. ౬౪.

వ్యా॥ (ఆర్చదితి) అథ, ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, ఆయోగాత్ - తా-
త్పర్యేణ, నస్తగోపం కుమ్భకః, అర్హణయా - పూజగూ, ఆర్చత్ - ఆర్చి-
తవాన్ ; తతశ్చ సకుమ్భకః, కృతార్థతామగాత్ ; సఏవవిశేష్యతే-
గర్హణయావిహీనః - నిరవద్యః, ఆనస్తగః - హర్షంప్రాప్తః, అపమాయః -
వజ్చనారహితః, ఆర్చదితి - (౧) “ఆర్చ - పూజాయామ్” భావా-
దికః, లజ్, ౬౪.

తా॥ నిష్క-పటుండై నిర్దోషుడైన కుమ్భుడు నస్తగోపునిబ్రీతిచే నచ్చించిక్కు-
తాబుడై యానందించెను. ౬౪.

మూ॥ అథ తేన చక్రలాజలహేతీ సమభావిషాతా నౌ ।

• యా పథ్యర్క-జపావకహేతీసమభావిషాతానౌ ॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అథ, తేన, చక్రలాజలహేతీ, సమభావిషాతామ్, తౌ, యా, పథి,
అర్క-జపావకహేతీ సమభావిషాతానౌ. ౬౫.

వ్యా॥ (అశేతి) అథ, తేన - కుమ్భకేన, చక్రలాజలహేతీ - చక్రాయుధ హలాయుధా, సమభావిషాతామ్ - సంభావితో - పూజితో; తావేవవిశేష్యేతే- యా, పథి - మార్గే, స్వమహమైన అర్కజపావకహేతీ సమభావిషాతాంతావధూతామ్- పావకస్య, అగ్నేః, హేత్యా- అర్చిపా, సమమ్- పావకహేతిసమమ్, భాఖ్యమ్-ప్రభాఖ్యమ్, విషమ్, భావిషమ్, అర్క- జేన - సూర్యాజ్ఞాతేన, పావకజ్వాలాసదృశేన భావిషేణ విష్వక్పీడనకరేణ ఆతపేన, అతాంతా - అగ్గానా, సమభావిషాతామితి సంభావయతేః కర్తృణిలుజ్ ద్వివచనమ్. చిన్వాదిటి తస్యాసిద్ధత్వాత్, (౧) “జేరనిటి” ఇతిణిలోపః. ఉత్తరోహేతీశబ్దః (౨) “కృతికారాదక్తీనః” ఇతి జీషన్తః.

౬౫.

తా॥ నిష్పవరే తపించుచున్న సూర్యకిరణములచేత శ్రమలేకయే మార్గమును దాటివచ్చిన రామకృష్ణులను కుమ్భకుండు పూజించెను.

౬౫.

మూ॥ వాచస్తు కుమ్భకోగ్రే నన్దాదీనా ముదాజప్రహే

కృష్ణేన యయా కృతసఖినన్దాదీనా ముదాజప్రహే॥

౬౬॥

ప-వి॥ వాచమ్, తు, కుమ్భకః, అగ్రే, నన్దాదీనామ్, ఉదాజప్రహే, కృష్ణేన, యయా, కృతసఖినన్దా, అదీనా, ముత్, ఆజహే.

౬౬.

వ్యా॥ (వాచమితి) అథ తేషాం నన్దాదీనాం గోపానా మాశ్వస్తానామగ్రే కుమ్భకః వాచమ్, ఉదాజప్రహే-ఉక్తవాన్. నాగ్విశేష్యతే-యయావాచా, కృతసఖినన్దా - కృతసుహృజ్జనహర్షా, అదీనా - అశీణా, ముత్ - ప్రీతిః, కృష్ణేన, ఆజహే - స్వీకృతా.

౬౬.

తా॥ కుమ్భకుండు నన్దాదులనుబూజించిన తరువాత వారిముందటమాటాగొడెను, ఆమాటలచే క్రీకృష్ణుండు మిత్రాసద్దకరమైన మిక్కిలి సంతోషమునువహించెను.

౬౬.

మూ॥ ఇహ కే వృషభా నేతా నసురానాహస్తుమామకీనాశాః।

యద్వధతోర్హయితు మలం నసురానాహస్తుమామకీనాశాః॥

ప-వి॥ ఇహ. కే, వృషభాన్, ఏతాన్, ఆసురాన్, ఆహస్తుమ్, ఆమ, కీనాశాః, యద్వధతః, అర్హయితుమ్, అలమ్, స, సురాః, స, ఆహమ్, తు, మామకీనాశాః.

వ్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ : అస్యాంపరిషది, ఏతానసురాన్వృషభాన్, ఆమ- సాధు, ఆహస్తుమ్ - మారయితుమ్, కీనాశాః-యమాః- మృత్యవః, కే భవేయః ; అసురాపవ విశేష్యస్తే-యద్వధతః-యేషాం నధేన, మామకీనాశాః - మదీయాన్ మనోరథాన్, అర్హయితుమ్- సంభావయితుమ్, నాలం సురాః- నసమర్థా దేవాః, నాహమపిసమర్థః, అర్హయితుమితి- (౧) “షర్వాప్తివచనేష్వలమర్థేషు” ఇతితుమున్, మామకీనాశాఇతి- మమసంబద్ధినీ రాశా ఇతి విగృహ్య అస్తచ్చబ్రాత్, (-౨) “యుష్మదస్తదోరన్యతరస్యాంఖిచ్చ” ఇతిఖిచ్ఛ. (౩) “తవకమవ కావేకవచనే” ఇతి మమకాదేశః ; తతః*ఆదివృద్ధిః. ౬౭.

తా॥ అసురరూపులైన యీవృషభములను జంపుటకీనభణి నెవరు సమర్థులగుదురు ; పీరింజంపినంగాని నాకోర్కెలు నెరవేరవు, ఇంకపీరిని జంపి నాకోర్కెలు నెరవేర్పజాలినవారు మఱియెవ్వరునులేరు.

మూ॥ బలిభిరపి దుర్గ్రహా బహుమాయాతానా న్నయాతీతః॥

ఏషా మేకో మద్గ్రహమాయాతానా న్నయాతీతః॥ ౬౮॥

ప-వి॥ బలిభిః, అపి, దుర్గ్రహాః, బహుమాయాతానాత్, నయాతీతః, ఏషామ్, ఏకః, మద్గ్రహమ్, ఆయాతానామ్, స, యాతి, ఇతః. ౬౮.

వ్యా॥ (బలిభిరితి) ఉత్తరార్ధాదారభ్యవ్యాఖ్యాయతే. ఏషామృషభాణాం మద్గ్రహం ఆయాతానామ్ - ఆగతానామ్; సప్తానాంమధ్యే ఏకోఽపి ఇతోదేశా న్నయాతి; కీదృశః- బహుమాయాతానాత్-బహు తరన్య వచ్చునన్య, తానాత్ - విస్తారాత్, బలిభిః- మహాబలై రపి పురుషైః, దుర్గ్రహాః - గృహీతుమశక్యః, అతఏవ నయాతీతః - పశూనాం నీతిమతిక్రాంతః. ౬౯.

(౧) పా-సూ-౩-౪-౬౬ (౨) పా-సూ-౪-౩-౧. (౩) పా-సూ-౪-౩-౩.

* పా-సూ-[౭-౨-౧౧౬] “తద్ధితేష్వచామాదేః” ఇతి.

తా॥ ఈవృషభములు సాధారణ పశువులవంటివికావు, మహావృషునకలవి, ఎంత బలవంతునికి నణగెవు, వీనిలో నొకటియైనను నాగృహమునంచి వెళ్ళను. ౬౮.

మూ॥ ఏతే యైః ఖల్వస్యాం కౌమార్యా సర్వదైతేయాః।

ఉద్వహనా నీలాయాః కౌమార్యా సర్వదైతేయాః॥ ౬౯॥

ప-వి॥ ఏతే, యైః, ఖలు, అస్యామ్, కౌ, మార్యాః, సర్వదైతేయాః, ఉద్వహనాత్, నీలాయాః, కౌమార్యాః, సర్వదా, ఏతే, అయాః. ౬౯.

వ్యా॥ (ఏత ఇతి) ఏతే వృషభరూపా సర్వదైతేయాః, అస్యామ్, కౌ - భూమా, యైః జనైః ఖలు, మార్యాః - మారయితుం శక్త్యాభవేయుః; తపతేపురుషాః, కౌమార్యాః - ప్రథమపత్యా సంయుజ్యమానాయాః, నీలాయాః, ఉద్వహనాత్ - వివాహాత్, సర్వదా - నిత్యమ్, తస్యాః, అయాః - స్వామినోభవేయుః-వృషభాణంహస్తేనీలాం దాస్యామీత్యర్థః. మార్యా ఇతి- (౧) “మృజ్ - ప్రాణత్యాగే” ణ్యస్తాత్కర్తృణ్యచోయత్. దైతేయా ఇతి - దితిశబ్దాత్ అపత్యే (౨) “స్త్రీభ్యోఽథక్” ఇతి థక్. నను- (౩) “దిత్యదిత్యాదిత్య పత్యుత్తరపదాణ్యైః” ఇతి జ్యేనభవితవ్యమ్; నైతదస్తి - అపత్యాక్థా ద్ధాన్తరేషు ణ్య స్సావకాశః థక్ చ సుపర్ణ వినతాదిషు శబ్దాన్తరేషు సావకాశః, దితిశబ్దాదుభయప్రాప్తా పరత్వాత్ థక్ భవిష్యతి. ఏవంతర్నిదైత్య ఇతి కథమ్- (౪) “తస్యేదమ్” ఇతి సంబంధసామాన్యేణోభవిష్యతి; (౫) “ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ” ఇతి యథా. కౌమార్యా ఇతి-అపూర్వపతిః కుమారీ పతి ముపపన్నే తివిగృహ్య (౬) “కౌమారా పూర్వవచనే” ఇతి నిపాతనాత్ అణ్, (౭), ట్థాణఞ్” ఇతి జీవ్. ౬౯.

తా॥ అమరరూపులైన యీవృషభములనన్నింటిని యెవరు చంపుదురో, వారికే నాకొమార్తయైన నీలాజీవిని చెప్పదను. ౬౯.

(౧) తుదా-అ-అని.

(౫) రా-య-

(౨) పా-నూ-౪-౧-౧౨౦.

(౬) పా-నూ-౪-౨-౧౩.

(౩) పా-నూ-౪-౧-౨౫.

(౭) పా-నూ-౪-౧-౧౫.

(౪) పా-నూ-౪-౩-౧౨౦.

తా॥ అసురయాపుతైన యీవృషభముల నన్నింటి నెవరు చంపుదురో, వారికి నాకొమార్తెయైన నీలాదేవినిచ్చెదను.

౬౯.

మూ॥ జ్ఞానస్వప్రతి బుద్ధిం వృషాకపీయా మధీ రభావేన

నాకృత పరిష చ్ఛక్కిత వృషా కపీయా మధీరభావేన॥ ౭౦॥

ప-వి॥ జ్ఞానస్వ, ప్రతి, బుద్ధిమ్, వృషాకపీయామ్, అధీః, అభావేన, న, అకృత, పరిషత్, శక్కితవృషా, కపీయామ్, అధీరభావేన.

౭౦.

వ్యా॥ (జ్ఞానస్వేతి) ఏవంకుమ్భకవచనంశ్రుత్వా సా పరిషత్, అధీః - ప్రతిభాశూన్యా. వృషాకపీయామ్ - కృష్ణసంబద్ధినీమ్, బుద్ధిం ప్రతి ఆత్మకోజ్ఞానస్వాభావేన-కృష్ణఃకింకరిష్యతీతి తదభిప్రాయస్వాభావాత్, అధీరభావేన - ధైర్యరహితత్వేన, శక్కితవృషా-వృషేషు-వృషభేషు, కిమతే జేతుం శక్త్యానవేతి శక్జాంచకుర్వాణా, కపీయామ్-కపివదాచరణమ్, స్వసామర్థ్యప్రదర్శనాదినా చఙ్చులత్వమ్, నాకృత-నకృతవతీ, బుద్ధిమితి-(౧) “అభితఃపరితః” ఇత్యాదినా నివృత్తియా, వృషాకపీయామితి - వృషాకపిశబ్దాత్ కృష్ణనామధేయాత్, (౨) “వానామధేయస్య” ఇతివృద్ధసంజ్ఞాయామ్, (౩) * వృద్ధాచ్ఛః. కపీయామితి-కపిశబ్దాత్, (౪) “కర్తుఃకృజ్సలోపశ్చ” ఇతికృజ్. (౫) “అకృత్సార్వధాతుకయోద్ధీర్ఘః” ఇతిదీర్ఘః. (౬) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః; తతస్థాప్.

౭౦.

తా॥ ఇట్లు కుమ్భకునిమాటనుని యాసభలోనున్నవారు క్రీకృష్ణుని యభిప్రాయమునెఱుంగక “ఈవృషభములను జంపుట కలవియవుకో కాదోయని సంశయించి విశ్లేషులైయుండిరి.

౭౦.

(౧) పా-నూ-౨-౩-౨ వార్తికమ్.

(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౧.

(౨) పా-నూ-౧-౧-౭౩ వార్తికమ్.

(౫) పా-నూ-౭-౪-౨౫.

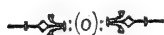
(౩) పా-నూ-౪-౨-౧౧౪.

(౬) పా-నూ-౩-౩-౧౦౨.

మూ॥ విభయోదయమానో హరి రుద్యుక్తోమారణే సముత్తస్థా॥
విభయోదయమానో హరిరుద్యుక్తోమారణే సముత్తస్థా॥ ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞ మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

ఏకాదశాశ్వాసః.

ప-వి॥ విభయః, ఉదయమానః, హరిః, ఉద్యుక్తః, మారణే, సముత్తస్థా,
విభయా, ఉదయమానః, హరిరుద్యుక్తః, అమా, రణే, సముత్, తస్థా. ౭౧.

వ్యా॥ (విభయఇతి) విభయః - భయరహితః, దయమానః -
కుమ్భకేదయాంకుర్యాణః, హరిః - కృష్ణః, ఉద్యుక్తోమారణే - వృషభా
ణాంమారణేఉద్యుక్తః, సముత్తస్థా - ఉత్థితవాన్. విభయా-ప్రభయా,
అమేతి వత్సమాణేనసంబద్ధః. ప్రభయా, అనూ-సహ, ఉదయమానః,
హరిరుద్యుక్తః - హరేః - సింహస్య, రుధి - రోధనే, యుక్తః - సమర్థః,
అమేతి పూర్వముక్తస్సంబద్ధః. రణే సముత్-యుద్ధేప్రీతిమాన్, తస్థా-
స్థితవాన్. ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞ మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

ఏకాదశాశ్వాసః.

తా॥ అప్పుడు, యుద్ధమందుత్సాహముగల శ్రీకృష్ణుడు, నిర్భయుడై ముహూర్తే
యందు దయచేత శావ్యపభములను జంపుటకై మహా తేజస్వియై లేచెను. ౭౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే
ద్వాదశాశ్వాసః.

మూ॥ ప్రాక్రమత స గన్తుం వృషసమ జ్ఞాతాయ నన్దయితా।

సా యత ఇయా త్సరేషుధిసమజ్ఞా తాయన న్దయితా॥ ౧॥

ప-వి॥ ప్రాక్రమత, సః, గన్తుమ్, వృషసమజ్ఞమ్, ఘాతాయ, నన్దయితా, సా, యతః, ఇయాత్, స్సరేషుధిసమజ్ఞా, తాయనమ్, దయితా. ౧.

వ్యా॥ ప్రాక్రమతేతి॥ సః, నన్దయితా - కుమ్భకస్యప్రీతింకరిష్యన్, తమ్, వృషసమజ్ఞమ్ - వృషసమూహం ప్రతి, తస్య, ఘాతాయ - వగ్రాయ, గన్తుమ్, ప్రాక్రమత - ప్రక్రాంతవాన్ ; సా, దయితా - నీలా, స్సరేషుధిసమజ్ఞా - స్తరస్య ఇషుధినా సమానజ్ఞా, యతః - వృష ఘాతాత్కారణాత్, తాయనమ్ - స్థితతాం కృష్ణేనస్సోద్వాహనిమిత్తమ్, ఇయాత్ - గచ్ఛేత్ ; తంవృషఘాతం కర్తుమిత్యర్థః. వృషసమజ్ఞమితి-(౧) “సముదోరజఃపశుషు” ఇత్యమ్. ఘాతాయేతి-తుమున్నర్థే (౨) “భావవచనాశ్చ” ఇతిఘర్షో. (౩) “హోహన్తేః” ఇతికుత్వమ్. (౪) “హనస్తాచిణ్ణలోః” ఇతితత్వమ్. (౫) “తుమధ్ధాచ్చ భావవచనాత్” ఇతిచతుర్థీ. నన్దయి త్పజన్తః. ౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు, మన్మథోద్దిపకములైన జ్ఞాప్రదేశములుగల నీలాదేవి సన్తోషించునట్లును, కుమ్భనిప్రీతిర్థముగాను నావృషభములనుజంపుటకై యవియున్నచోటికివెళ్ళెను. ౧.

(౧) పా-సూ-౩-౩-౬౯.

(౪) పా-సూ-౩-౩-౩౨.

(౨) పా-సూ-౩-౩-౧౧.

(౫) పా-సూ-౨-౩-౧౫.

(౩) పా-సూ-౩-౩-౫౪.

మూ॥ హస్తుం హర్షితధైర్యాతులసీరభృతోరసాదరీనేతా॥

సతు దామకీలచన్ద్రకతులసీ రభృతోరసాదరీ నేతా॥ ౨॥

ప-వి॥ హస్తుమ్, హర్షితధైర్యాతులసీరభృతః, రసాత్, ఆరీన్, ఏతా, సః, తు, దామకీలచన్ద్రకతులసీః, అభృత, ఉరసా, ఆదరీ, నేతా. ౨.

వ్యా॥ (హస్తుమితి) హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతః - ధైర్యేణ అతులః - ఉపమారహితః, ధైర్యేతులః, ధైర్యాతులసీరభృత - బల భద్రః, హర్షితః యేనస తథోక్తః, ఏవంయాసాత్, రసాత్ - వీరరసా త్కారణాత్, ఆరీన్ హస్తుమ్, ఏతా - గచ్ఛన్; సః జగతాం నేతా, ఆదరీ - ఆదరవాన్ - ఉరసా, అభరణత్వేన, దామకీలచన్ద్రకతులసీః అభృత - దామ - వత్సబద్ధనారజ్జుః, తత్రస్థంక్షుద్రకీలజాతమ్, చన్ద్రకమయీః - శిఖిషిచ్ఛమయీస్సృజః, గోపజాత్యనుగుణ మలబ్ధకరణం తులసీస్రజశ్చ, అభృత - భృతవాన్. ఆదరీతి - (౧) “దివద్రక్షి” ఇత్యాదినా ఇనిః. ౨.

తా॥ దూడలనుగట్టెడుత్రాడులను కీలములను మయూరపిచ్ఛ తులసీమాలికలను భరించిన జగత్స్వామియైన శ్రీకృష్ణుడు అత్యాదరముకలవాడై, బలరాముని కత్తిరి యిక్కరమైన వీరరసమునవలంబించి శత్రువులను సంహరించుటకువ్యమించెను. ౨.

మూ॥ దారాదరాదమారా దారోరోదోదరారిరరః॥

దారీదూరాదారో దారోరోదోదరారిరరః॥ ౩॥

ప-వి॥ దారాదరాత్, అదూరాత్, ఆరోరోదః, దరారిరరః, దారీ, దూరాత్, ఆరః, ఉదారః, రోదోదరారిః, ఆరః. ౩.

వ్యా॥ దారాదరాత్ - నీలాయాంభార్యాయా మూదరాత్, అదూరాత్ - ఆసన్నాత్, ఆరోరోదః - ఆరమ్ - అరిసంబద్ధి, ఉరః దిలే వాన్ - హిరణ్యకశిపో రురో భిన్న వానిత్యర్థః. (౨) “దో - అవఖణ్ణనే”

(౧) * ఆత్మోనుపసర్గకః. దరారిరరః - దరేణ - శశ్చేన, అరిణా - చక్రేణచ, లలః - విలసన్, (౨) “లల - విలాసే” (౩) * పచాద్యచ్. రలయోరేకత్వ స్తరణాత్ లకారయోః ఛేఘః. దారీ - ఋషభాణాందారోభవన్ - గోషీభిర్దారవాన్వా, దూరాత్ - దూరదేశాత్ ఆగత్య, ఆర - ప్రాప్తవాన్. అర్తేర్లిట్. ఉదారః-ఇష్టార్థప్రదః, రోదోదరారిః-రోదసోః - ద్యావాపృథివ్యోః, దరస్య - ఉపద్రవస్య, అరిః - శత్రుః, అరః - గచ్ఛన్. అర్తేఃపచాద్యచ్. ౩.

తా॥ సమస్తలోక భయాపహరియైశ్శబ్దచక్రవిలసత్కరుడైః, మందుహరణ్మనివత్సస్థలమును జీల్చినవాడై, గోషికన్యలకు వల్లభుడై ఉదారుడైనశ్రీకృష్ణుడు, నీలాదేవిని వివాహముచేసికొనుటకై బహుదూరదేశమునుండి దగ్గఱవచ్చిచేరెను. ౩.
మూ॥ భారిభి హారారేభి రారే భేరిభ రే భీరః।

భీరా రీరా భూరి రారేభేరిభ రేభీరః॥ ౪॥

ప-వి॥ భారిభిః, ఆరారే, అరిభిః, ఆరే, భేరిభరే, భీరః, భీరాః, రీరాః, భూరిః, ఆరేభే, ఆరిభరేభీ, ఈరః. ౪.

వ్యా॥ భారిభిః - భారవద్భిః, ఆరారే - ఆరాః- ఆరిసమూహః, అర్యస్తే - ప్రాప్యస్తే యస్తిన్నిత్యారారః- యుద్ధమ్, అథవా-ఆరస్య- ఆరిసమూహస్య, ఆరే - ప్రాప్తినమయత్సర్గః. అరిభిః- శత్రుభిః, ఆరే- ప్రాపే. అర్తేః కర్తరిలిట్. భేరిభరే-భేరిః విభర్తీతి భేరిభరః, తస్మిన్యుద్ధే, గమనేవా, భీరః-భయఙ్కరః, అరిభిఃప్రాప్తోభూదిత్యర్థః. కిచ్చ-భీరాః - శత్రూణాంభయప్రదాః, రీరాః - లీలాః, భూరిః - బహ్వీః, ఆరేభే - ఆరబ్ధవాన్. అరిభరేభీ - ఆరిభాన్ - శత్రునామ్నోగజాన్, రేభయతి - శబ్దయతీతి అరిభరేభీ. ఈరః - ప్రేరకః. ౪.

తా॥ భేరిమొదలగువాద్యములు వాయించుచుండఁగా శత్రువులచేసిండుమున్నయుద్ధరజమునుజూచి శత్రువులుభయపడిరి. శ్రీకృష్ణుడు, శత్రువులుభయపడి కూతలు వేయునట్లు భయఙ్కరములైన ఆ నేకవ్యాపారముల నాచరించెను. ౪.

మూ॥ హరి రారావేణ శుభాకారేణా కారణాకారః।

శుశుభేరీణామిహభీకారేణాకారణాకారః।

౫॥

ప-వి॥ హరిః, ఆరావేణ, శుభాకారేణ, ఆకారణాకారః, శుశుభే, ఆరీణామ్, ఇహ, భీకారేణ, అకారణాకారః.

౫.

వ్యా॥ శుభాకారేణ-శోభనాకారేణ, ఆరావేణ-శబ్దేన, ఆకారణాకారః - ఆకారణా - ఆహ్వనమ్, తాంకుర్వన్ హరిశ్శుశుభే. కీదృశేనారావేణ - ఆరీణామ్ - శత్రూణామ్, ఇహయుద్ధే, భీకారేణ - భయబ్ధురేణ, పునస్సపవవిశేష్యతే - అకారణాకారః-అకారణః-కారణహితః, నిత్యః, ఆకారోయస్యనతతోక్తః. ఆరావేణేతి - (౧) “ఉపసర్గేరువః” ఇతిఘోషా, ఆకారణాకార ఇతికర్తృణ్యత్. భీకారేణేత్యమ్. ౨. ౫.

తా॥ సత్తైకస్వరూపుడైనశ్రీకృష్ణుడు, స్వభావముచేమల్లశకరమై శత్రువులకు భయబ్ధురమైన శబ్దముచే శత్రువులను యుద్ధముననుచిలించినవాడై శోభిల్లెను.

౫.

మూ॥ దేవానాం తత్యేషీతు మాయోధన మభి మాస్థాయి!

యే మేనిరే హరి రోష మాయో ధన మభి మాస్థాయి॥ ౬॥

ప-వి॥ దేవానామ్, తత్యా, ఈషీతుమ్, ఆయోధనమ్, అభిమ్, ఆస్థాయి, యే, మేనిరే, హరిః, నః, అమాయః, ధనమ్, అభిమాః, స్థాయి.

౬.

వ్యా॥ దేవానామ్-ఇంద్రాదీనామ్, తత్యా-సమూహేన, ఆయోధనమ్ - యుద్ధమ్, ఈషీతుమ్, అభిమ్ - ఆకాశమ్, ఆస్థాయి. దేవా ఏవ విశేష్యంతే - యే, అభిమాః-భిమరహితాః, అమాయః-నశ్చ సరహితః, హరిః నః స్థాయి ధనమితి మేనిరే. ఆశ్రితానాంధనం హరిరితీ ద్మశజ్ఞానవతాం భిమోనాస్తి, అర్థస్య తథాత్వాత్. ఆస్థాయీతి కర్తృణీలుజ్.

౬.

తా॥ ఆశ్రితివిషయమందవచ్చుకస్వభావుడైన శ్రీకృష్ణుని శాశ్వత ధనముగాఁ దలంచిన తెలివిగలదేవతలు, ఈయుద్ధమును జూచుటకై యాకాశమునందు నచ్చిచేరిరి.

మూ॥ స్వర్ధిం వృషాన్ధనం మహదితి జానానా విభారయతః।

దివి సమగంసత సర్వే దితిజా నానావిభారయతః॥

౭॥

ప-వి॥ స్వర్ధిమ్, వృషాన్, భనమ్, మహాన్, ఇతి, జానానాః, విభారయతః, దివి, సమగంసత, సర్వే, దితిజాః, నానావిధాః, రయతః.

వ్యా॥ స్వర్ధిమ్ - స్వస్వమృద్ధిమ్, విభారయతః - అవస్థాపయతః, నిశ్చలీకుర్వాణాన్, వృషాన్, స్వంమహద్ధనమితిజానానాః - బుధ్యమానాః, సర్వే దితిజాః - అసురాః, నానావిధాః - బహుప్రకారాః, దివి - ఆకాశే, రయతః - వేగేన, శ్రీఘ్రిమ్, సమగంసత - సజ్జతాః, సమగంసతేతి - గమేర్లుజ్. (౧) “సమోగమృచ్ఛి” ఇత్యాదినాఽఽత్తనేపదమ్.

2.

తా॥ తమ బలగమృద్ధిని అవిచాల్యముగాఁ గాపాడుచున్న యివృషభములను దమకుఁ గొప్పభనమని తలఁచియున్నయసురులు, ఈయుద్ధమునుజూచుటకై యాకాశమందుఁజేరిరి.

2.

మూ॥ సా తేనానేన భయావిలా సభా జానతేనేన॥

జలదనిభేన భగవతా విలాసభాజా న తేనేన॥ ౩॥

ప-వి॥ సా, తేన, అనేన, భయావిలా, సభా, జానతా, ఇనేన - జలదనిభేన, భగవతా, విలాసభాజా న, తేనే, న.

వ్యా॥ తేనానేన కృష్ణేన, జానతా - అవగచ్ఛతా, ఇనేన - స్వామినా, జలదనిభేన, విలాసభాజా - క్రీడాంభజతా, భగవతా, సా అసురాణాంసభా, భయావిలా - భయకలుషితా, ననతేనే? తేనఏవ, భయావిలాకృతైవేత్యర్థః. తేనఇతి కర్తృసలిట. పరస్య స్తోకచతుష్టయస్యానేన సంబధః.

౩.

తా॥ మేఘశ్యాముఁడై జగత్స్వామియైన శ్రీకృష్ణుఁడు తనవిహారముచేత నాయసురులను భయపఱచెను.

౩.

మూ॥ య త్రిదశారాతీనాం గదాధరస్సంయతీరయితా॥

త్రేయాంసి దద దృషీణాం గదాధరస్సంయతీరయితా॥ ౪॥

ప-వి॥ యః, త్రిదశారాతీనామ్, గదాధరః, సంయతి, ఈరయతా, త్రేయాంసి, దదత్, ఋషీణామ్, గదాధరః, సంయతీః, అయతా.

౪.

వ్యా॥ యోగదాధరః, సంయతి - యుద్ధే, త్రిదశారాతీనామ్ - అసురాణామ్, ఈరయతా - ప్రేరకః; కిచ్చ - ఋషీణామ్, సంయతీః -

ఇంద్రియనిగ్రహణి కాన్ నియమాన్, అయితా-ప్రాపయితా, తేభ్యఃత్రే
యాంసి, దదత్ - దదానః. సవవిశేష్యతే - గదాధరః - గదస్య-ఉప
ద్రవస్య, అధరయితా; జ్యంతాన్ పచాద్యచ్. అథవా-గదః అధరః-
అనుజ్ఞాయస్యసః గదాధరః, గదాగ్రజిత్యర్థః. పూర్వత్ర - గదామ్-
కామాదకీమ్, బిభర్తీతి గదాధరః. దదతి - దదాతేశ్యత్ప్రత్యయః.
(౧) “నాభ్యస్తాచ్చతుః” ఇతి నుశూగమప్రతిషేధః. అయితేతి - (౨)
“అయ-గతౌ” తృన్. అతఏవ సంయతీరిత్యత్ర- (౩) “నలోకావ్యయ”
ఇతిషష్ఠీప్రతిషేధాత్ ద్వితీయా. ౯॥

తా॥ ఏశీకృష్ణుఁడు యుద్ధమందసురుల నోడఁగొట్టువాఁడో, ఋషులకు యమా
దులను శ్రేయస్సుల నిచ్చువాఁడో, గదాగ్రజుఁడో. ౯.

మూ॥ య స్స న్ననయా సంశ్రితనయయా చక్రీడయాచేత్యః॥

ఏతాం దైత్యారి ర్నహి న యయాచ క్రీడయా చేత్యః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ యః, సన్, అనయా, సంశ్రితనయయా, చక్రీ, ఇడయా, చ, ఇత్యః,
ఏతమ్, దైత్యారిః, న, హి, న, యయాచ, క్రీడయా, చేత్యః. ౧౦.

వ్యా॥ య శ్చక్రీ దైత్యారిః, అనయా. ఇడయా-భూమ్యా, సం
శ్రితనయయా - ఆశ్రితనీత్యా, ఇత్యః - స్వామిత్యేనప్రాప్యః, చేత్యః-
చేతవ్యశ్చనన్, ఏతామిడామ్, క్రీడయా, న న యయాచ, యయాచై
వేత్యర్థః. ఇత్యితి - ఇణఃక్యప్. చేత్యితి-(౪) “చితి-సంజ్ఞానే” చురా
ద్విన్యస్తః. అచోయత్. ౧౦.

తా॥ చక్రాయుధుఁడై దైత్యాన్మకుడైన యేశీకృష్ణుఁడు భూమికిస్వామియూ,
ముందువామనావతారమందీభూమిని బలిచక్రవర్తియైద్ద యాచించెనో. ౧౦.

మూ॥ దుష్టానాం ఘ్న న్నారా త్సకోట రావణకదండాకావనతః॥

భూమారతవాన్ ప్రాక్కృతసకోటరావణకదండాకావనతః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ దుష్టానామ్, ఘ్నన్, ఆరాత్, సకోటరావణకదండాకావనతః, భూమః,
రతవాన్, ప్రాక్, కృతసకోటరావణకదండాకావనతః. ౧౧.

వ్యా॥ య ఇతి పూర్వస్తా ననుషజ్యతే. సకోటరావణకదణ్డకావ
నతః-కోటరాన్వితంవనం కోటరావణమ్, (౧) “వసగిర్యోస్సంజ్ఞాయాం
కోటరకింశులుకాదీనామ్” ఇతి పూర్వపదస్యదీప్తిః. (౨) “వనంపుర”
ఇత్యేది నాణత్వమ్. సహకోటరావణేన వర్తత ఇతి సకోటరావణఃమ్.
(౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. దణ్డకాహ్వయం వనం దణ్డకావనమ్,
సకోటరావణకాదణ్డకావనాత్, ఆరాత్-సమిపే, దుష్టానామ్-దుష్టాన్-
ఖరదూషణాదీన్, ఘ్నున్, యః, ప్రాక్-పూర్వమ్, భూమా, రతవాన్-క్రీడి
తవాన్. కింకృత్వా-కృతసకోటరావణక దణ్డకావనతః-కోటః - కాటి
ల్యమ్, సహకోటేనవర్తత ఇతి సకోటః, సకోటస్య రావణస్య, కమ్-శిరః,
సకోటరావణకమ్, తస్య దణ్డః - ఛేదనమ్, సకోటరావణకదణ్డః, కృతః
సకోటరావణకదణ్డోయేనత త్తథోక్తమ్. (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్.
ఏవంయూపాత్, అవనాత్ - రక్షణాత్, కుటిలస్య రావణస్య శిరోదణ్డ
కరణాయత్తం జగద్రక్షణం కృత్వా క్రీడితవానిత్యర్థః. ఆద్యాదిత్యా
త్తస్యః.

౧౧:

తా॥ ఏక్రీకృష్ణః, ముందురామావతారమందు, తొట్టిలుగలవృక్షములతోఁ
గూడియున్న దండకారణ్యమందలి ఖరదూషణాదులను జంపియు, కుటిల చేష్టితుఁడైన
రావణుని శిరస్సునుగొట్టియు జనులసురక్షించి భూలోకమందుఁ గ్రీడించినో. ౧౧,
మూ॥ లీలాలాలోలలోలో లాలాలాలీలలోలలీలః ।

లీలాలాలోలోలోలలాలాలాలీలలోలలీలః॥

౧౨.

ప-వి॥ లీలాలాలః, ఆలోలః, లాలాలాలీలలః, ఆలీలః, లీలాలాలోలోలః, ఆలా
లాలోలీ, లలః, లీలః.

౧౩.

వ్యా॥ లీలాలాలః - లీలాం లాలయతీతి లీలాలాలః, అలోలః-
అచచ్ఛలః, లాలాలాలీలలః - లాలా-అస్యామ్బు, లాలామ్, రాతి-దడా
తీతి లాలాలాలః, అరయః - సప్తవృషభాః, ఆరీణామ్, ఈరః-ప్రేరణమ్,

(౧)పా-సూ-౬-౩-౧౧౭. (౨)పా-సూ-౮-౪-౪. (౩)పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

అరీరః, లాలాప్రదః అరీణామీరః - లాలాలాలీలః, తం రాతి - దదా
తీతి - లాలాలాలీలలః, అరాః అస్యసస్తీత్యరీ - చక్రమ్, తం-ఈరయ
తీత్యరీరః, (౧) “లీజ్ - శ్లేషణో” సప్తదాదిత్వాత్ క్విప్. లియమ్-
శ్లేషమ్, లాలయస్తీతి లీలాలాః, లీలాలాశ్చాల్లాల్లాశ్చేతి లీలాలా
లోలాః, తాన్, ఊరయతి - అక్షీకరోతీతి లీలాలాలోలోలః, అలాలా
లాలీ - అలాలాః - లాలనహీనాః, తాన్ నలాలయతీత్యలాలాలాలీ ;
అథవా - లాలాలాలీ - లాలాన్-లాలయిత్వాన్, ఆలాలయతి - ఉప
లాలయతీతి లాలాలాలీ; అథవా - (౨) “లల - విలాసే” లాలః -
విలాసః, ఘర్షణ. కేనపర్యాస్తా ఇతి లాలాలాః, (౩) “అల భూషణ
పర్యాప్తి వారణేషు” ఇత్యస్తాత్ పచాద్యజస్తః; విలాసినిజనాః సుహృ
దోవా - లాలాలాః, తాన్ ఋచ్చతీతివిగృహ్య, (౪) “ఋ-గతౌ” ఇత్య
స్తాత్ ణినిః, లాలాలాలీ; లలః-(౨) “లల-విలాసే” పచాద్యచ్. విలా
సీత్యర్థః, లియమ్-శ్లేషమ్, లాశి-ఆదత్త ఇతి లీలః. ౧౨.

తా || ఏ శ్రీకృష్ణుఁడు, లీలారతుఁడో, గంభీరుఁడో, సప్తవృషభములను భయ
పెట్టి నోటనుంచి నురుగులుకారునట్లు వానిని ప్రేరేపించువాఁడో, శత్రువులమీఁదజక్ర
మును బ్రయోగించువాఁడో, తనభక్తులనాదరించువాఁడో, అభక్తుల ననాదరించువా
డో, శృంగారచేష్టితములుకలవాఁడో, భక్తులతో సంశ్లేషించువాఁడో, అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు
ఆయనురలనుభయపఱచెను. ౧౨.

మూ॥ అభియాస్తం వీక్ష్య హరిం రురుషు రసన్తో వృషా రాతీన్ |

పాస్త స్సింహ ఇవ సురరుషు రసన్తో వృషారాతీన్ || ౧౩.

ప-వి॥ అభియాస్తమ్, వీక్ష్య, హరిమ్, రురుషుః, అసస్తః, వృషాః, రాతీన్,
పాస్తః, సింహః, ఇవ, సురరుషు, రసస్తః. వృషారాతీన్. ౧౩.

వ్యా॥ అభియాస్తం హరిం వీక్ష్య, అసస్తః - దురాత్మానః, వృ
షాః, రురుషుః - కుపితవస్తః. కీదృశాః-రాతీన్ - స్వబద్ధాన్, వృషా

రాతీన్ - ఇంద్రోత్రాన్ అసురాన్, పాస్తః - రక్షస్తః, సురరుషు -
దేవాభ్యోమృగేషు ప్రతియోగిషు, సింహః ఇవ, రసస్తః - శబ్దం
కుర్వస్తః. ౧౩.

తా॥ స్వబంధువులై దేవద్యౌవులైన యసురులను గాపాడుచున్నవియు దేవతలను
జూచి సింహములవలె గర్జించుచున్నవియునైన యాదుష్ట వృషభములు, శ్రీ కృష్ణుడు
వచ్చుచుండగాఁ జూచి కోపగించినవి. ౧౩.

మూ॥ కృష్ణం తతో వృషగణా దాయా దేవో మహాక్షోభి ।

తేనతు ధీరేఽస్త్రిన్ యదుదాయాదే కోమహాక్షోభి॥ ౧౪.

ప-పి॥కృష్ణమ్, తతః, వృషగణాత్, ఆయాత్, ఏకః, మహాక్షః, అభి, తేన,
తు, ధీరే, అస్త్రిన్, యదుదాయాదే, కః, మహః, అక్షోభి. ౧౪.

వ్యా॥ తతః - పశ్చాత్, తస్మాత్ వృషగణాత్ - వృషభ స
మూహాత్, ఏకః, మహాక్షః - మహావృషభః, కృష్ణమభి - కృష్ణం
ప్రతి, ఆయాత్ - ఆగచ్ఛత్. యదుదాయాదే - యదువంశజ్ఞాతిభూతే,
ధీరే - ధృష్టే, అస్త్రిన్ కృష్ణే, కః, మహః - కల్యాణమ్, తేనతు
ఉత్తా, అక్షోభి - తుభితోఽభూత్? తుశ్చ ఆక్షేపే; సకశ్చిన్నహః
తుభిత ఇత్యర్థః. ఆయాదితి-(౧) 'యా-ప్రాపణే' లజ్, తిప్. (౨) 'ఇత
శ్చ' ఇతిలోపః, అచాగమః, ఆజానహ సన్తర్జిర్ఘః. అక్షోభీతి-తుభిఃకర్తృణి
లుజ్. "చిన్ (౩) చిణోలుక్" ఇతి తశబ్దస్యలుక్. ౧౪.

తా॥ తిరువాత నాసప్త వృషభములనుంచి యొక వృషభము శ్రీ కృష్ణుని కభి
ముఖముగవచ్చెను; మహాధీరుడైన శ్రీకృష్ణునికి దానివలన నొక హానియుఁగలుగదమ్యె.
మూ॥ పాపారిరిపి పురోఽరే రాపాఽరోఽపార పరరూపః ।

• పురరిపురూపోఽరి రురురాపారోఽపార పరరూపః ॥ ౧౫.

ప-పి॥ పాపారిః, అపి, పురః, అరేః, అప, అరః. అపారపరరూపః, పురరిపు
రూపః, అరిః, ఉరురాపారి, అపార, పరరూపః. ౧౫.

వ్యా॥ పాపారిః - పాపశత్రుః శ్రీకృష్ణుఁడని, అగచ్ఛత స్తస్య
అరేః - శత్రోః - పురః, అరః - గచ్ఛన్, తమ్, అప-ప్రాప్తవాన్.
అపారపరరూపః - అపారమ్ - నిస్సీనుమ్, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, స్వ
రూపం యస్య సతతోక్తః, తస్మిన్ భగవతి సంప్రాప్తి తదాసత్తిమాత్రేణ
గతస్సరిపుః, ఉరురాపారః - ఉరుతరమ్, రాపమ్ - శబ్దమ్, ఋచ్ఛన్,
అపార - అపసర్పతిస్త. స ఏవ విశేష్యతే - పురిరిపురూపః - రుద్ర
సదృశాకారః, అత్యుగ్రవేషాసి సన్నిత్యర్థః. అథవా-కృష్ణ ఏవ రుషితో
ఽనేన పదేన విశేష్యతే. కింఞ్చ - పరరూపః - ప్రశస్త శత్రుస్సన్,
గాఢవైరోపి సన్నిత్యర్థః. అర ఇతి - పచాద్యచ్. ఉరురాపార ఇతి-
రూపః - శబ్దః, (౧) “రప లప - న్యక్తాయాంపాచి” ఘ౞ంత్యః. తతో
ఋచ్ఛతీత్యర్థేః కర్తవ్యం. అపారేతి-అపపూర్వాదన్త్యేత్, పరరూప
ఇతి-ప్రశంసాయాంరూపమ్. శత్రుత్వ మస్య ప్రశస్యతే. తస్య ప్రశస్త
త్వ మతిగాఢత్వమ్. ౧౫.

తా॥ సగోత్తమస్వరూపుడై పాపులకు శత్రువైన శ్రీకృష్ణుఁడును నతని కే
డురుగఁబోయెను. అప్పుడు ప్రబల శత్రువైన యావృషభము అత్యుగ్రమైనను శ్రీ
కృష్ణునిసన్నిధానమును సహింపక కూతలేయుచుంబలుకొనెను. ౧౫.

మూ॥ తం వృషభ మభిద్రవతో ద్విషాణ మగ్రాహితపదస్య ।

హస్తేన హరేస్తు జగ ద్ద్విషాణ మగ్రాహిత ప దస్య॥ ౧౬.

ప-వి॥ తమ్, వృషభమ్, అభిద్రవతః, ద్విషాణమ్, అగ్రాహితపదస్య, హస్తేన,
హరేః, తు, జగత్, విషాణమ్, అగ్రాహి, తపత్, ఆస్య. ౧౬.

వ్యా॥ తమ్, ద్విషాణమ్-ద్వేషకారిణమ్, వృషభమ్, అభిద్ర
వతః-ఆభిముఖ్యేనగచ్ఛతః, అగ్రాహితపదస్య - తస్మాద్రే ఆహితచర
ణస్య, హరేర్హస్తేన, అస్యవృషభస్య, విషాణమ్- శృంగమ్, జగదీశమ్,
తపత్-సంతాపయుక్తం కుర్వత్, అగ్రాహి-గృహీతమభూత్. ద్విషాణ

మతి - ద్విపేస్స వ్విరితేత్వాత్ శానచ్. అప్రీతత్వమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ (౧) “ద్విహోఽమిత్రే” ఇతి శతృప్రత్యయాభావః. ౧౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, పాదములను ముండుపెట్టి వాని కెదుఁగుఁ బఱుగఁ త్రి, జగత్సన్తాపకారియై తన ద్వేషియైన యావృషభముయొక్క కొమ్మునుబట్టియూడ్చెను. ౧౬. మూ॥ తత్తత్తతాతితతతాతతోఽతితాతోఽతతాతీతిమ్ ।

తోత్తాఽతీతేఽతీతే తతోఽతితోఽతోఽతతాఽతీతిమ్ ॥ ౧౭.

ప-వి ॥ తత్తత్తతాతితతతాతః, అతితాతః, ఆతతాతీతిమ్, తోత్తా, అతీతే, అతీతే, తతః, అతితా, అతః, అతత, అతీతిమ్. ౧౭.

వ్యా ॥ తత్తత్తతాతితతతాతః - తస్మాత్తస్మాత్, తతాత్ - విస్తీర్ణాత్ పదార్థాత్, అతితతతయా-అతివిస్తీర్ణతయా, ఆతతః-ప్రాప్త ఇత్యర్థః. అతితాతః-పితరమపి స్వగుణైరతీతః, జగత్పితృత్వేన స్వయం పితృరహిత ఇతివా, అతతాతీతిమ్-అతీతిః - అతిక్రాంతిః. అతతా-ఆననుస్థితా, అతీతిర్దేన సతతోక్తః, వృషభవిశేషణమ్, స్వబలమతిక్రమితుమశక్తమిత్యర్థః. అతీతే అతీతే-అతిక్రాంతే అతిక్రాంతే - స్వబుద్ధి మతిక్రాంతవత్సత్తిక్రాంతవతి శత్రౌ, తోత్తా-తోదకః, తతః-తదనంతరమ్, అతితా-సంతతగతిమాన్, (౨) “అత-సాతత్యగమనే” తృచ్. అతః-అస్మాదపక్రమణాత్కారణాత్. అతత-కృతవాన్, అతీతిమ్-అతిమాత్రా ఈతిః-ఉపద్రవః, యస్యేతి బహువ్రీహిః. అతిపీడితం తంవృషభమకరోదిత్యర్థః. అతతేతి తనోత్తేర్లుజ్. ౧౭.

తా॥ అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపగుణవిభవుడై సకలజగద్ధితకరుడై, ఆవృషభముయొక్క- అన్నివిధములైన సామర్థ్యములను జెడఁగొట్టువాడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆవృషభమును మిక్కిలి పీడించెను. ౧౭.

మూ॥ ముద్దో మేదీ మోదీ మదీ దమదదో మృదుద్దామమ్ ।

మేదోదు దాదిమోఽమద మదీదమ దదోమృదుద్దామమ్ ॥ ౧౮.

ప-వి॥ ముద్దః, మేదీ, మోదీ, మనీ, దమదదః, మృదుద్దామమ్, మేవోదుత్, ఆదిమః, అమదమ్, అదీదమత్, అవోమృత్, ఉద్దామమ్. ౧౦.

వ్యా॥ ముద్దః-హర్షప్రదః, మేదీ-స్నేహీ. (౧) “భిమిదా-స్నేహనా” మోదీ - మోదమానః, మదీ-మాద్యన్, స్వగుణైర్నదయన్వా, దమదదః-శితౌందదానః, మృదుద్దామమ్-మృత్తికయా తటావఘాతజయా ఉద్రిక్తిమ్, అమదమితి వక్త్యమాణేన సంబంధః. మేవోదుత్ - తద్గ్రాత గతమేద ఉపతపన్, ఆదిమః-జగదాదిః, అమదమ్-తత్కాలజేనభయేన మదహీనమ్, తమృషభమ్, అదీదమత్ - దమితవాన్. అవోమృత్ - అముష్యవృషభస్యవర్దకః, తస్యదమకః - మారయితాభూత్వా. తమదీదమత్-శీతవానిత్యర్థః. ఉద్దామమ్-ఉత్ప్రేక్షదామమ్, దామభిర్బద్ధమశక్యమ్, మహాబలమిత్యర్థః. దమదద ఇతి (౨) “దదాతి దధాతోర్విభాషా” ఇతి దదాతే శ్వత్ప్రప్రత్యయః. దమస్యదద ఇతి వష్టీసమాసః. మేవోదుదితి-(౩) “దు-ఉపతాపే” క్విప్, తుక్. ౧౧.

తా॥ జనులను సంతోషకరుడై, స్నేహముకలవాడై, మదించినవాడై, సంతోషియై, శత్రు మదకుడై, జగత్కారణుడైన శ్రీకృష్ణుడు, గట్టును తన కొమ్మలతో, గొట్టి మన్న పూసికొనియున్నదియు, కట్టుట కణగనిదియునైన యా వృషభమును, శరీరమందున్న మేదస్సును సశింపజేసి గర్వము నణచి మర్దించెను. ౧౨.

మూ॥ నిహతా త్స సమృత్తిం సురసమాజగా మాప దానవతః॥

అపరో వృషభోఽస్య పుర ససమాజగామాఽపదానవతః॥ ౧౩.

ప-వి॥ నిహతాత్. సః, సమృత్తిమ్, సురసమాజగామ్, అప, దానవతః, అపరః, వృషభః, అస్య, పురః, సమాజగామ, అపదానవతః. ౧౪.

వ్యా॥ (నిహతాదితి) సః-కృష్ణః, నిహతాత్తస్మాద్దానవతః - అసురాధ్యేతోః, సురసమాజగామ్-సురసమూహగతామ్, సమృత్తిమాప-సురైస్సమృత్తోఽభవదిత్యర్థః. తతోఽస్య కృష్ణస్య అపదానవతః పురః-అపరో వృషభః సమాజగామ.

౧౫.

తా॥ ఆవృషభమును జంపినచో శ్రీకృష్ణుని దేవతలు కొనియాడిరి. తమవాత నా శ్రీకృష్ణునిముందట నీంకొక వృషభము వచ్చెను.

౧౯.

మూ॥ ధారాధరధిఁ రధిధీ గద్దా ధీరో ధరాధారః ।

రురుధేఁ రిధరాధరధూరద్ధాధీరోఁ ధరాధారః॥

౨౦.

ప-వి॥ ధారాధరధిః, అధిధీః, అద్దా, ధీరః, ధరాధారః, రురుధే, అరిధరా ధరధూః, రద్ధాధీరః, అధరాధారః.

౨౦.

వ్యా॥ (ధారాధర ఇతి) ధారాధరధిః - మేఘుశ్రీః, అధిధీః - సర్వజ్ఞః, అద్దా-సాధు, ధీరః-ధైర్యగుణాధ్యః, ధరాధారః-భూమేధా-రయితా, రురుధే - రుద్ధవాన్. అరిధరాధరధూః - శత్రుపర్వతవిధూసనకరః, రద్ధాధీరః-రద్ధానామ్ - వీడితానామ్, అర్తానామ్, ఆధేః - మనః వీడాయాః, ఈరయితా-ప్రేరకః, అధరాధారః- అధరాణామ్ - హీనానామ్, అగతీనామ్, ఆధారభూతః, ఏనంభూతోహరిః తం వృషంరురుధ ఇత్యర్థః. ధరాధార ఇతి - కర్తృణ్యుః. ధరాధరధూరితి. (౧) “ధూణ్-కంపనే” క్రిప్. రద్ధశబ్దః-(౨) “రధ-హింసాసంరాధ్యోః” ఇత్యస్తాత్ (౩) “రధాదిభ్యశ్చ” ఇతి వికల్పితేటానిష్ఠాయామ్, (౪) “యస్యై భాషా” ఇతి ప్రతిషేధమాహః.

౨౦.

తా॥ మేఘమువంటి కాన్తికలవాఁడును, సర్వజ్ఞుఁడును, ధీరుఁడును, శత్రువుల నోడఁగొట్టువాఁడును, దీనార్తిహరుఁడును, అగతులకుగతియువైన శ్రీకృష్ణుఁడు ఆ వృషభమును నిగోధించెను.

మూ॥ ఋజురజరోఁ రేరాజే రారాఁజో రాజరాజోఁజః ।

రేజే జూ రరిరాజే రారాజో రాజరాజోఁజః ॥

౨౧.

ప-వి॥ ఋజుః, అజరః, అరేః, ఆజేః, ఆర, అజః, రాజరాజః, అర్జుజాః, అరిరాజేః, ఆరాజః, రాజరాజోఽజః.

౨౧.

వా॥ (ఋజురితి) ఋజుః-అకుటిలః, అజరః-జరాదివికారః, అరేః-శత్రోః, ఆజేః-యుద్ధాని, ఆర-ప్రాప్తవాఁ. అజః - అజ్ఞః.

(౧) స్వా-కావ్యో-ఉ-స-సే. (౨) దివా-స-సే. (౩) పా-నూ-౨-౧౦.

(౪) పా-నూ-౨-౨-౧౫.

తా || ఇన్ద్రాదులకును రక్షకుడై దేవదేవుడై శత్రునాశకుడై, వేదవేత్తయైన శ్రీకృష్ణుడు, ఆవృషభముయొక్క అభిప్రాయమును మొదటనే తెలిసికొనెను. మూ|| స ససార సీరిరసర స్సరసార స్సోరసారాఠీ|

సూరి రసురారి రురు రీసురసార స్సరసారాఠీ || ౨౫

ప-వి|| సః, ససార, సీరిరసరః, సురసారః, సూరసారాఠీ, సూరిః, అసురారిః, ఉరుః, ఈసురసారః. సూరసారాఠీ. ౨౫.

వ్యా || (సససారేతి) స కృష్ణస్తం వృషభం ప్రతిససారః; సీరిరసరః-సీరిణేప్రితిరసందదానః, సురసారః - దేవేభ్య ఉత్కృష్టః, సూరసారాఠీ-సూర్యసమానసారచక్రయుక్తః, సూరిః- బద్ధరహితః, అసురారిః, ఉరుః - మహాః, ఈసురసారః - ఈ-శ్రీః, తస్యాః శోభనరసంప్రాప్తః, సూరసారాఠీ-శోభనేన స్వేనోరసా తస్యా లాలయితా. ౨౫||

తా|| బలభద్రప్రియకరుడై, దేవశ్రేష్ఠుడై సూర్యతుల్యచక్రము నాయుధముగాఁగలవాడై, తన వక్షస్థలములో నివసించుకొని లాలనము చేయువాడై సశ్రీకృష్ణుడు, ఆవృషముదగ్గఱ వెళ్ళెను. ౨౫.

మూ|| హేరాఠోహే రంహీ హరిరంహోహరిహః హఠీ|

రాహో రరి రారాఽర్హో హరి రంహోహఽరిహః హఠీ|| ౨౬||

ప-వి|| హేరాఠోహే, రంహీ, హరిరంహోహరిహః, హఠీ, రాహోః, అరిః, ఆర, అర్హః, హరిః, అంహోహః, అరిహః, హఠీ. ౨౬.

వ్యా|| (హేరేతి) హేరాఠోహే - హేలామ్-లీలామ్, ఆరూఢః, రంహీ-గచ్ఛక్, రంహిగఽత్యర్థః. హరిరంహోహరిహః - సింహవేగహరిగమనః, (౧) “ఓహాః-గతౌ” సంపదాదిః క్విబ స్తః. తేన బహుప్రీహిః. హఠీ-సామ్యః, రాహోరసురస్య - అరిః-శిరసశ్చేత్తా, ఆర - ప్రాప్తవాః. అహః-పూజ్యః, హరిః-కృష్ణః, అంహోహః - పాపస్య హంతా, అరిహః-అరీణాం హంతా, హఠీ - తస్య వృషభస్యావశ్యం హంతా, అథవా-హఠీ-హరవాః, హేరాద్యాభరణయుక్త ఇత్యర్థః. ౨౬.

తా॥ రాహుపుయ్యుక్త శిరస్సును ఛేదించినవాఁడును, తక్కిన యసురులకును శత్రువును, సాపహరుఁడును, హారాద్యాభరణభూషితుఁడును, పూజ్యుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, సామ్యవేషధరుఁడై సింహగమనమువంటి గమనముకలవాఁడై, విహరించుచు నతివేగముగవచ్చెను.

౨౬.

మూ॥ రేరేరారోఽరీరోరురురీరారోఽరరోరోరః ।

రోరూరోఽరౌరైరీరురురీరారోరరోఽరోరః ॥ ౨౭.

ప-వి॥ రేరేరారః, ఆరీరః, రురురీరారః, అరరోరోరః, రోరూరః, అరౌరైరీ, ఉరురీరారః, రరః, అరోరః.

౨౮.

వ్యా॥ (రేరః) రేరేరారః-రేరేఞ్చిత్తబ్ధః-రేరేరా, తాంశత్రుభ్యోదదాతీతిరేరేరారః, రేరేఞ్చిత్తబ్ధశ్చత్రాణాం సాధిక్షేపం సంబాధనమాహ. అరీన్ ప్రేరయతీత్యరీరః, రురురీరారః-రురోః-మృగస్య, రీః-గతిః, తాంలాలయతీతి రురురీరారః, అరరోరోరః. అరరమ్-కవాటమ్, తత్సదృశమురః ఋచ్చతీతి అరరోరోరః, అరైఃపచాద్యచ్. రోరూరః-రోరూ-భృశంరవణమ్-క్రందితశ్చబ్ధః, తామ్, రాతి-దదాతీతి రోరూరః, కన్తిన్విషయే-అరౌ-శత్రౌ, రైరీః-రాః-ధనమ్, తాంగచ్ఛతీతిరైరీ, ధనవానిత్యర్థః. ఉరురీరారః-ఉర్వీంలీలాం ఋచ్చతీత్యురురీరారః, రరః-లలః, విలాసీ, అరోరః-అలోలః, అస్యపూర్వశ్లోకేనసంబధ్ధః.

౨౯.

తా॥ శత్రువులను “రేరే” అనిపిలిచి, వారిని “రోరూ” అని కూతచేయుచు బలుగెత్తునట్లు ఓడించువాఁడును, ధనవంతుఁడును, హరిణమువలె విలాసముగ నడుచువాఁడును, కవాటమువంటి వత్సధృలయు కలవాఁడును, లీలారతుఁడును, విలాసియు, అచక్షులుఁడైన శ్రీకృష్ణుడు యుద్ధమునకువచ్చెను.

౩౦.

మూ॥ జహతం ప్రాణైరేనం సమ మదకనతోఽగ్రశృక్ణారమ్ ।

సహసా ప్రాప్యైరేషం స మమదకనతోఽగ్రశృక్ణారమ్ ॥ ౩౧.

ప-వి॥ జహతమ్, ప్రాణైః, ఏనమ్, సమమ్, అదనతః, అగ్రశృక్ణారమ్, సహసా, ప్రాప్య, ఆరేషమ్, సః, మమద, నతోఽగ్రశృక్ణారమ్.

౩౨.

వ్యా॥ (జహతమితి) సహరిః, తేనవృషేణ, అరేషమ్ అహిః, సామ్, ప్రాప్య, సహసా తమ్, సతోగ్రశృక్ష్ణారంకృత్వామమదః; శృజన్య, అరః-ఊటిః, శృక్ష్ణారః, ఉగ్రః-తీక్ష్ణః, శృక్ష్ణారః, ఉగ్రశృక్ష్ణారః, సతః ఉగ్ర శృక్ష్ణారోయన్యసతః క్తః. శృజన్మనం కృత్వాహతవానిత్యర్థః. పూర్వా ౭ ర్థేనా ౭ ౭ సన్న మరణస్య వృషస్యా ౭ వస్థోచ్యతే. అదః సతః-పీడయా, ప్రాణైస్సమమ్, అగ్రశృక్ష్ణారమ్-ఉచ్చితాంస్వాంక్రీడామ్, జహతం ఏనం వృషం మమ దేహతి. ౨౮.

గోమూత్రికాబస్థః.

జ	హ	తం		పా	నై	రే		స	మ	మ		స		తో	గ్ర	శృ	క్ష్ణ	రమ్
స	హ	సా		ప్రా	ప్యా	రే	షం		స	మ	మ				గ్ర		క్ష్ణ	రమ్

తా॥ శ్రీకృష్ణః, ఉ, అవృషభముచే నొక యువద్రవమును లేనివాడై, దానికొమ్ములను బట్టి వంచి మర్దించెను. అష్టాదావృషభము, అపీడను సహించక నిశ్చేష్టమై ప్రాణమును విడిచెను. ౨౯.

మూ॥ క్రీడన్నేవ స కృష్ణో నిరాస్థతా మాస్థిత శ్చతురః ।

సఖిభి రితరా న్నహోతౌ నిరాస్థతా ౭ మా స్థిత శ్చతురః॥ ౩౦.

ప-వి॥ క్రీడన్, ఏవ, సః, కృష్ణః, నిరాస్థతామ్, అస్థితః, చతురః, సఖిభిః, ఇతరాన్, మహోతౌన్, నిరాస్థత, అమా, స్థితః, చతురః ౩౧.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) సకృష్ణః, చతురః - చాతుర్యగుణయుక్తః, నిరాస్థతామాస్థితః. ఆస్థారహితత్వమాశ్రితః, అనాదరేణయుక్తః, సఖిభిః, అమా-సహ, స్థితః, ఇతరాంశ్చతురోవృషాః క్రీడన్నేవ నిరాస్థత-తన్నిరసనంకృతవాః, హతవానిత్యర్థః, నిరాస్థతేతి - నిపూర్వాదన్యతేలుకజ్. (౧) “ ఉపనగాదన్యత్యుహ్యోర్వావచనమ్ ” ఇత్యాత్మనేదమ్. (౨) “అస్థితిన క్షిప్యోభిభ్యజ్” ఇతిచ్ఛరజ్. (౩) “అన్యతేష్ఠుక్” స్థుగాగమః. ౩౨.

తా॥ చతురుడైన శ్రీకృష్ణుడు, సఖులతోఁగ్రీడించుచు తక్కిననాల్గు వృషభ ములను ననాయాసముగఁ జంపెను.

మూ॥ మృతిభీ వృషతత్యాథాఽశివాఽఽశ్వవేతాలయాతతయా॥

రణభూ రేజే ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా ॥ 30.

ప-వి॥ మృతిభీః, వృషతత్యా, అథ, అశివా, ఆశు, అవేతా, లయాతతయా, రణ భూః, రేజే, ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా.

వ్యా ॥ (మృతీతి) అథ, లయాతతయా - లయేన - వినాశేన, ఆతతయా-ప్రాయా. వృషతత్యా-వృషసమూహేన, అశివా - దుఃఖ రూపా, మృతిభీః - మరణసిమిత్తంభయమ్, ఆశు - శీఘ్రమ్, అవేతా - అపగతా; తతశ్చ, రణభూమిః, ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా - ప్రముదితైః-హృష్టైః, శివాభిః - క్రోధ్భుభిః, శ్వభివేతాశ్చైశ్చయాత తయా, రేజే.

తా॥ వృషభములకు, మరణ మతిదుఃఖకరమనియున్న భయము చచ్చినతరువాత విడిచిపోయెను. యుద్ధభూమియందు నక్కలు కుక్కలు పిశాచములును సంతోషముతోఁ దిరుగుచుండెను.

మూ॥ కాకాకూకూకాకే కోకే కజ్జే కుకే కాకే॥

కాకా కాకాజ్జే కుకకోకే కజ్జే ౭కుకేకాకే ॥ 3౧॥

ప-వి॥ కాకాకూకూకాకే,కోకే,కజ్జే,కుకే,కాకే,కా,కా, కాకాజ్జే, ఆకుక కోకే, కజ్జే, ఆకుకేకాకే.

వ్యా॥ (కాకేతి) కాకాకూకూ కాకే-కాకాకూకూ ఇతి శబ్దాను కారః. కాశబ్దే; (౧) “కై, కై- శబ్దే” సంపదాదిత్వాత్కీర్తిత్వమ్. కాకా కూకూఇత్యేవంరూపశబ్దాయస్యేతిబహువ్రీహిః,(౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. ఇదమ్,వక్ష్యమాణానాంపక్షీణాంవిశేషణమ్. ఏవంరూపశబ్దభాజి కోకే-చక్రవాకే,కజ్జే-గృధ్రే,కుకే-మాంసాదీనామాదాతరి.(౩)“కుక,

వృక - ఆదానే" (౧) "ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిరకః" ఇతిశః. ఇదమపి పక్షి
 ణాం విశేషణమ్. కాకే-వాయసే; ఉత్తరాధే-నాపి పక్షిణ ఏవవిశేష్య
 స్తే. కాకా-భూమాభూమా, తత్రతత్రయ్యుద్ధభూమావిత్వర్థః. కాకాజ్ఞే-
 అకః-కుటిలాగతిః, (౨) "అక, అగ-కుటిలాయాం గతౌ" ఘణ్. కాకః-
 అల్ప కుటిలాగతిః; కశబ్దస్య తిల్పసర్వాయస్య (౩) "ఈషదర్థేచ"
 ఇతికాదేశః. కాకః అడ్ఘ-చిన్నమ్, యస్యేతిబహుప్రీహిః. ఆమిష
 వ్యాకులతయా అల్పకుటిలగతిచిహ్నితఇత్వర్థః. అకుకకోకే-అకుత్సితస్య,
 కస్య-సుఖస్య, ఆదాతరి. (౪) "కుక, వృక-ఆదానే" కర్తవ్యణ్. కజ్జే-లోతే,
 (౫) "కక-లాల్నే" ఇత్వస్తాత్ప్రచాద్యచ్. అకుకేకాకే-కేకా-మయూరస్య
 శబ్దః, తేనపక్షి ణాం శబ్దోలక్షణయాఽభిధీయతే. అకుత్సితాకేకాయస్యేతి
 బహుప్రీహిః. (౬) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్ - అకుత్సితశబ్దయుక్త
 ఇత్వర్థః. ఏవం తత్రతత్ర యుద్ధభూమాకోకాదిషు పక్షిషూక్తప్రకారేణ
 వర్తమానేషు, అనురగణేన హాష-స్త్రిక్త ఇతి వక్ష్యమాణేనసంబద్ధః.

దా॥ ఆయుద్ధభూమియందు, కాకము, గృధ్రము మొదలగు పక్షులు "కాకా
 మాకా" అని ఆరుచుచు వక్రగతిగా వెళ్ళి మాంసము నెత్తికొని అనల్ప సుఖము
 నొంది చచ్చులములై తిరిగినవి. ౩౧.

మూ॥ అనురగణేన ప్రమదో వ్యధమానేనాఽమృరేఽహః॥

హీనేన విలపితం దివ్యధ మానేనాఽమృరే హః॥ ౩౨.

ప-వి॥ అనురగణేన, ప్రమదః, వ్యధమానేన, అమృరే, ఆహః, హీనేన, విల
 పితమ్, దివి, అథ, మానేన, అమృ, రే, హః, ఆయి. ౩౨.

వ్యా॥ (అనురేతి) - వ్యధమానేన-చిభ్యతా, అమృరే ఆకాశే
 వర్తమానేన, యుద్ధదశి-నా అనురగణేన, ప్రమదః - హాషః, అహః
 యి-త్యక్తోఽభూత్-అథ-తదనస్తరమ్, దివి-న్యగేః, సంభవతా, మా

(౧) పా-నూ-౩-౧-౧౩౫. (౩) పా-నూ-౬-౩-౧౦౫. (౫) భ్యా-ఆ-స-సే.
 (౨) భ్యాది-ప-ఆ-సే. (౪) భ్యా-ఆ-స-సే. (౬) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪.

నేన-గ ర్వేణ, నమ్మానేనవా, హీనేన-రహితేన, తేనాఽసురగణేన, విలపితమ్
వృషభ నిమిత్తాద్భయాద్విలాపః కృతః. కథమ్- అమృత్యుమృత్యుశబ్దస్య సం
బుద్ధిః (౧) “అమృత్యురనద్యోః” ఇతి హ్రస్వః. అమృతే హేఽఽయీత్యేతే
శబ్దాః వీడితైర్విలప్యంతే. ౩౨.

తా|| ఆకాశమందలి యసురులు, ఏడు వృషభముల మరణమువలన దేవలోకమం
దవమానమునొంది నిరానందులై భేదించి, “అమృత, కే, హే, ఆయి” అనియెట్టిరి. ౩౨.

మూ|| ఈయు దిశి దిశి భీతి భూరీతి వినీతిభృన్నీతి ।

ఉరు రుత్ప్రీతి భూఃష్ణ భూః రీతి వినీతిభృన్నీతి|| ౩౩.

ప.వి|| ఈయుః, దిశి, దిశి, భీతిః, భూరీ, ఇతి, వినీతిభృన్నీతి, ఉరుః, ఉత్ప్రీతిః,
భూష్ణః, భూః, ఈతివినీతిభృన్నీతి. ౩౩.

వ్యా|| (ఈయురీతి)-తే అసురాః దిశిదిశి-ఈయుః; కుతః-భీతిభూః
రీతి-ఇతిశబ్దో హేతౌ, తతః. భీతిః-భూరీ-విపులతరా, తత-ఈయుః. భూరీతి-
(౨) “కృత్రికారాదక్తిన్” ఇతిజీవ్. వినీతిభృన్నీ తీతి క్రియావిశేషణమ్.
విః-పక్షీ, తస్య నీతిః-నయః, తంబిభర్తీతి వినీతిభృత్, నీతిర్యథాభవతి
తథా-ఈయురీతి. కిష్క్వా-ఉరుః - విపులతరా, ఉత్ప్రీతిః - ఉత్కృష్టప్రీతిః,
భూష్ణః-వపంభవనశీలాఽభూత్. (౩) “భువశ్చ” ఇతిక్నుప్రత్యయః.
భూః-భూమిః, ఈతివినీతిభృన్నీ తీతి-భవనక్రియావిశేషణమ్. ఈతిః-ఉప
ద్రవః, తస్యాః వినీతిః - నిరాసః, తాం బిభర్తీతి ఈతివినీతిభృత్, నీతిః-
న్యాయః, ఈతివినీతిభృన్నీతిర్యక్తి భవతి తథా ఇయంభూమిః
ఉత్ప్రీతిః భూష్ణరభూత్. ౩౩.

తా|| అసురులు, మహాభయమునొంది పక్షులవలె నలుప్రక్కలఁ బరుగిడిరి. భూమి
నిరుపద్రవమై మిక్కిలి సంతోషించినది. ౩౩.

మూ|| రేమేఽమరారి మారీ రామారామోఽర మారామః ।

మారారీ మూరారీ రామారామోఽర మారామః|| ౩౪.

(౧) పా-సూ-౨-౩-౧౦౭. (౨) పా-సూ-౪-౧-౪౫. (౩) పా-సూ-౪-౧-౪౭.

ప-వి॥ రేమే, అమరారిమారీ, రామారామః, రమారామః, మారారీః, మురారీః
రామారామః, అరమ్, ఆరామః. ౩౪.

న్యాయా || (రేమే) రేమే - క్రీడితవాక్. అమరారిమారీ. అమ
రారీ - ప్రవృషభాక్, మారితవాక్, రామారామః - రమణం రామః,
క్రీడా, రామాను-గోపననితాను, రమణంయస్య సతతోక్తః, రమారామః -
ఇత్యపితథా. రమా-శ్రీః, మారారిః-పశుపతిః, తంగచ్చతీతిమారారీః,
మురారిః, రామారామః-రామః ఆక్రీడభూమియాన్య సతతోక్తః. బలభ
ద్రోయస్య భోగ సాధనమిత్యర్థః. అరమ్-ద్రుతమ్, ఆరామః-ఆరమ్-అరి
సమూహమ్, అమతి-రుజతీత్యా రామః. (౧) “అమ-రోగే” కర్తవ్యం.

తా॥ ఆసురసంహారకుడై, గోపికారముండై, లక్ష్మీప్రియుడై, రుద్రునితో
సద్గుతుడై, బలభద్రునితోఁగూడి సంఖించువాడై, శత్రువినాశకుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు
విహరించెను. ౩౪.

మూ॥ కుమ్భకసుతేన మహిమా శ్రీదామ్నాయాదవస్య తోదయతః॥

వృషభా నాజ్ఞాయ ధియః శ్రీదామ్నాయా దవస్యతోదయతః॥

ప-వి॥ కుమ్భకసుతేన, మహిమా, శ్రీదామ్న, యాదవస్య, తోదయతః, వృష
భాన్, ఆజ్ఞాయ, ధియః, శ్రీదామ్నాయాత్, అవస్యతా, ఉదయతః. ౩౫.

న్యాయా || (కుమ్భకేతి) శ్రీదామ్నా - శ్రీదామాఖ్యేన, కుమ్భకసుతేన,
వృషభాతోదయతోయాదవస్య మహిమా ఆజ్ఞాయ. సవవ విశేష్య
తే-శ్రీదామ్నాయాత్ - సర్వనిశ్చేయ సాది నమృద్ధిప్రదాత్, ఆమ్నా
యాత్ - వేదాత్, ధియః-జ్ఞానస్య, ఉదయతః-ఉదయాత్, అవస్యతా -
అధ్యవసాయంకుర్వతా, వేదావగతేన జ్ఞానేనయాని భగవతోలక్షణాన్య
వగతాని వృషభ వధాద్యపదానసనాథత్వాత్తానినిశ్చిన్వతేత్యర్థః. ౩౫.

తా॥ కుమ్భునికొమారుడైన శ్రీదామయసువాఁడు, వృషభములను సంహరిం
చిన శ్రీకృష్ణునిమహిమనుజూచి, ఈకృష్ణుఁడు సాక్షాద్భగవంతుఁడని, తనయొక్క వే
దాధ్యయనజన్యజ్ఞానముచే నిశ్చయించెను. ౩౫.

మూ॥ తుష్ట స్తుష్టానచ తం నీలాభ్రాతాయమానతోపచితా ।

దివ్యా యస్య రుచి జితనీలాభ్రాతాయమానతోపచితా॥౩౬.

ప-వి॥ తుష్టః, తుష్టావ, చ, తమ్, నీలాభ్రాతా, అయమ్, ఆనతః, అపచితా, దివ్యా, యస్య, రుచిః, జితనీలాభ్రాతాయమానతోపచితా. ౩౬.

వ్యా॥ (తుష్టః) అయం నీలాభ్రాతా-శ్రీదామా, ఆనతః-ప్రణతో భూత్వా, తుష్టస్సకతంహరిం తుష్టావ. హరివిశేష్యతే-యస్యరుచిః - దీప్తిః, అపచితా-పూజితా, దివ్యా-అప్రాకృతా, జితనీలాభ్రా-విజితనీల మేఘా, తాయమానతోపచితా-స్థితతయోపచితా, తంతుష్టావేతి. ౩౬.

తా॥ నీలాదేవియొక్క సోదరుడైన శ్రీదామండు సంతోషుడై నీలమేఘమున కంటె నలిసిందరమై విలక్షణమై యుత్తమమైన కాంతిగల శ్రీకృష్ణుని వినయముతో స్తుతించెను. ౩౬.

మూ॥ దేవ శ్రీవర పర గాం వత్సామి స్వామితాధార ।

శ్రీమద్దాస్య శ్రియముపవత్సామి స్వా మితాధార॥ ౩౭.

ప-వి॥ దేవ, శ్రీవర, పర, గామ్, వత్సామి, స్వామితాధార, శ్రీమద్దాస్యశ్రియమ్, ఉపవత్సామి, స్వామ్, ఇతాధార. ౩౭.

వ్యా॥ (దేవః) హేదేవ ! శ్రీవర - లక్ష్మీపతే! పర-ఉత్కృష్ట! గామ్ - వాచమ్, వత్సామి. స్వామితాధార-స్వామితన్వం బిభ్రాణ! స్వామ్, శ్రీమద్దాస్య శ్రియమ్ - శ్రీమతీమ్ - కల్యాణవతీమ్, దాస్య సంపదమ్, ఉపవత్సామి-త్వత్సమీపే ధారయిష్యామి, ఇతాధార-ఇతా నామ్ - ఆశ్రితానామ్, ఆధారభూత!

అథక్షాత్రమకశ్లోకోయమ్. చతుర్జగత్క్రీడాయామివ చతుష్పతి పదాని లిఖిత్వా ఉపరితనీషు చతుస్సృషు క్రమేణ చత్వారః పాదాః ఏకైక పక్షా నవ్యారమ్భం దక్షిణాంతం లిఖితవ్యాః; తదధస్తనీషు చతుస్సృషు పక్షిషు చతుర్థపాదాదారభ్య ప్రథమపాదపర్యంతం క్రమేణ దక్షిణారమ్భం నవ్యాంతం లిఖితవ్యాః; ఏవం లిఖితే ప్రథమః పాదః ఉపరితనప

జ్ఞైః ప్రదక్షిణం అధస్తనపక్షైః ప్రసవ్యం దక్షిణపక్షైః అధః
 ఊర్ధ్వం సవ్యపక్షైః అధః అఙ్గోమఃఖంచ వాచయితుం శక్యతే.
 తదేత దర్శభ్రమకత్వమ్. 32.

అర్థ భ్ర మ క మ్,

దే	వ	శ్రీ	వ	ర	ప	ర	గాం
జ	త్యై	మి	స్వా	మి	తా	ధా	ర
శ్రీ	మ	ద్వా	స్వ	శ్రి	య	ము	ప
జ	త్యై	మి	స్వా	మి	తా	ధా	ర
ర	ధా	తా	మి	స్వా	మి	త్యై	జ
ప	ము	య	శ్రి	స్వ	ద్వా	మ	శ్రీ
ర	ధా	తా	మి	స్వా	మి	త్యై	జ
గాం	ర	ప	ర	జ	శ్రీ	జ	దే

తా॥ఓ!లక్ష్మీవల్లభుఁడా! ఉత్కృష్టుఁడా! ఓ! స్వామి! అశ్రితరక్షకుఁడా! నేను
 శేషత్వమునువహించి నిన్ను స్తోత్రముచేయుచున్నాను. 32.

మూ॥ భగవన్ భవస్త మాద్యం జానే త్రాయస్వ నో దాస్యమ్ ।
 అద్యప్రభృతి తు లక్ష్మీజానేత్రతాయస్వ నో దాస్యమ్॥3౩.

ప-వి॥ భగవన్, భవంతమ్, ఓద్యమ్, జానే, త్రాయస్వ, న, ఉదాస్యమ్, అద్య ప్రభృతి, తు, లక్ష్మీజానే, అత్ర, ఆయస్వ, నః, దాస్యమ్. ౩౮.

వ్యా॥ (భగవన్నితి) భగవన్! భవంత మాద్యం పురుషమ్, జానే-అవగచ్ఛామి, త్రాయస్వ-రక్ష, న ఉదాస్యమ్-ఉదాసితవ్యమ్-బౌదాసీ-స్యం సకార్యమ్; అద్యప్రభృతి హేలక్ష్మీజానే! లక్ష్మీపత్నీ క! అత్ర-త్వయి, నః-అస్తాకమ్, దాస్యమ్ - దాసకర్త, దాసభావమ్, అయస్వ-ప్రాపుహి, స్వీకుర్వీత్యర్థః. లక్ష్మీజానఞ్చితి-(౧) “జాయాయానిజ్” సమాసాంతః. అయస్వేతి-అనుదాతేత్వాదాత్త నేపదమ్. దాస్యమితి-దాసస్య భావః కర్తవేతి విగ్రహ్య-(౨) * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యర్థం. ౩౯.

తా॥ ఓ! లక్ష్మీపతే! భగవంతుఁడా! నిన్ను జగత్కారణంజైన పురుషాత్తమునిగాఁ జెలిసికొంటిని, నన్ను ఉదాసింపక రక్షింపుము. ఇది మొదలు మాదాస్యము నక్షీకరింపుము. ౩౯.

మూ॥ పరమాయాత స్వరతే దూర త్తే మేణ మాంరక్ష ।

పరమాఽఽయాతస్వరతే సైవరం ధ్యేయాఽతసీరమ్య॥ ౩౯.

ప-వి॥ పరమాయాతః, స్వరతేః, దూర, త్తే మేణ, మా, మరక్ష, పరమ, ఆయాతస్వరతే, సైవరమ్, ధ్యేయ, ఆతసీరమ్య. ౩౯.

వ్యా॥ (పరమేతి) పరమాయాతః - పరస్యాః-ఉచ్చితాయాః, త్రిగుణాత్క్రియాః మాయాయాః-సంసారాత్, మాంత్తే మేణ రక్ష, కీన్ద్రశ్యాః-స్వరతేః-శోభనా, అరతిః-పీడా, యతోభవతి-సాతఞ్కోక్తా - హేదూర-సంసారపథస్యదూరభూత! హేపరమ-సర్వలోకపూజిత! ఆయాతస్వరతే-నిత్యప్రాప్తస్వప్రీతిక! సైవరంధ్యేయ-ధ్యాత్వాణాం యథేష్టం ధ్యాతుం శక్య! అతసీరమ్య-సుప్రసిద్ధసీలాతసీవద్రమ్య !

అత్రాయక్పాదయోర్యమకః. సపవ మురజబద్ధః. పూర్వవచ్ఛతుష్టపిపదాని లిఖత్వా, ఉపరితసీషుచతస్మషుపక్షి-షు చతురః పాదాన్

క్రమేణ లిఖిత్వా, అథ స్తనీషు చతుర్థపదాదారభ్య ప్రథమపాదపర్యంతం లిఖితవ్యమ్. తత్ర ప్రథమః పాదః ప్రథమపాదమారభ్య కోణ పక్షాః ఉపరితనేషు చతుషుః పాదేషు ప్రథమై శ్చతుర్భిః రక్షరై రవతీర్య ఇతర కోణపక్షాః చతుషుః పాదేషు పరైశ్చతుర్భిరక్షరైః క్రమేణ రూఢో వాచ యితుం శక్యతే ; ఏవమథ స్తన పక్షిషు ప్రథమపాదాదారభ్య కోణ పక్షాః చతుషుః పాదేషు ఉద్యై శ్చతుర్భిః రక్షరై రధిరూఢః కోణపక్షాః స్తరే చతుషుః పాదేషు పరైశ్చతుర్భిః రక్షరై రవరూఢో వాచ యితుం శక్యతే. ఉభయపాశ్వర్యో ద్విత్వీయపక్షిః సర్వా రేఫ మయీ భవతి.

ము ర జ బ ధ్ధః.

ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
దూక	ర	క్షే	మే	ణ	మాం	ర	క్ష
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
స్వై	రం	భ్యే	యా	త	నీ	ర	మ్య
స్వై	రం	భ్యే	యా	త	నీ	ర	మ్య
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
దూక	ర	క్షే	మే	ణ	మాం	ర	క్ష
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే

తా॥ ఓ! జగత్పూజితఁడా! నిత్యానందభరితుఁడా! భక్తలచేయభేష్టముగా ధ్యానింపఁదగినవాఁడా! అతీసీతుమనునందరుఁడా! సంసారపారమందున్నవాఁడా! అతిదుఃఖకరమైన యీ సంసారమునుంచి నన్నురక్షింపుము. ౩౯.

మూ॥ సజ్గం త్వత్పాదేభ్యారుణధామని రంహసాఽధియాచామ ।

గణయా దే సంసారం రుణధామ నిరంహసా ధియాచాఽఽమ॥

ప-వి॥ సజ్గమ్, త్వత్పాదే, అబ్జారుణధామని, రంహసా, అధియాచామ, గణయ, ఆదే, సంసారమ్, రుణధామ, నిరంహసా, ధియా, చ, ఆమ. ౪౦.

వ్యా॥ (సజ్గమితి)-అబ్జారుణధామని-పఙ్కుజవత్పాటలతేజసి, త్వత్పాదే, రంహసా-శీఘ్రమ్, సజ్గమ్-భక్తిమ్, అధియాచామ- అధిక్యేన యాచామహి, గణయ-బుద్ధ్యస్వ. ఆదే-జగత్కారణభూత! సంసారంరుణధామ- సంసారంగోధుంశక్నువామ, నిరంహసాధియా- అపాపయాబుద్ధ్యా, చకారస్సముచ్చయే. ఆమ-భూమ. అధియాచామేతి యాచతేః లోట్పరస్తైపదో త్తమపురుష బహువచనమ్. రుణధామేతి-(౧)“రుధిర్-ఆవరణే” లోట్పరస్తైపదో త్తమబహువచనమ్. (౨) “ఆడు త్తమస్య పిచ్చ” శ్నమ్. పితౄత్ శ్నసారల్లోపాభావః.

గూఢతృతీయకోఽయమ్. తృతీయపాదాక్షరాణి శ్లోకస్య శేషాంశే ఉచ్ఛ్రీతవ్యాసీత్యర్థః. గూఢచతుర్థం కవయః కువ=న్తి. అత్రచ కావ్యే ప్రాయేణ సర్వేషాం శ్లోకానాం గూఢచతుర్థశ్చమస్తి, చతుర్థద్వితీయయోరేకత్వాత్; అతః పాదాంతరే ఉచ్ఛ్రీతవృత్తిరాశ్రితాః. ౪౦.

౫ ౧ ౪ ౨ ౩ ౬ ౩

సం గం త్వత్పాదేభ్యారుణ ధామని రంహ సాధియాచామ,

గణయా దే సం సారం

తా॥ ఓజగత్కరణండా! కమలకుసుమ సదృశ మైన నీ శ్రీపాదములందు నేను భక్తిని యాచించుచున్నాను. దానిచేత సంసారమును వదిలి మంచి బుద్ధిని బొందెదను. మూ॥ నూనం నా నా నానా నేనానననా న నో నోనాన్ ।

నను నానననోనననననా నేనా నేనాననో నో నాన్ ॥ ౪౮.

ప-వి ॥ నూనమ్, నా, నా, నానా, న, ఇన, అనేనాః, న, నః, న, ఊనాన్, నను, న, అనీనః, అనున్నాన్, ఏనాన్, అ, ఇనాననః, నో, నాన్. ౪౯.

వ్యా॥ (నూనమితి) నూనమ్-ప్రాయేణ, నానా-సర్వోమనుష్యః, నృశబ్దస్య ప్రథమాంతస్య వీప్రాయాద్విరవనమ్. నానా-నానాభూతః, నేతినిషేధే. హే ఇన-ఈశ్వర! అనేనాః-అపాపః. అయమర్థః-నానాభూత స్సర్వోపిమనుష్యః ప్రాయేణ పాపహీనోనభవతి; కుతః ఇతిచేత్-ఉచ్యతే- నేతినిషేధే. నః-అస్తా, పునరపి నేతినిషేధే. ఊనాన్ నన-ఊనానేవేత్యర్థః. ప్రాయేణ సర్వేపాపవత్త్వాత్, తేష్వంతభావాదస్తానపి పాపవత్తయా ఊనాన్-స్వయంతత్వాపనిరసనే అశక్తా, ననునానీనః-నన్వితిప్రసిద్ధా. నేతినిషేధే. అనీనః ఇతి-(౧) “అన-ప్రాణనే” ణిచ్, లుక్ మధ్యమైక వచనమ్. సిచ్, చజ్. (౨) “చజి” ఇతిద్విర్వచనమ్. ణిలోపః, ఆడాగమః. నప్రాణితవా నసి-ఇతః పూర్వం నోజ్జీవయసి స్తేత్యర్థః. అతః, ఇదమస్తద్దాస్యం ఇత ఊర్ధ్వం స్వీకర్తవ్యమితి పూర్వోక్త ఏవాభిప్రాయః. కీదృశానస్తాన్-ఆనున్నాన్-ఆనుపూర్వ్యేణ, నోదమ్-సంసారపీడామ్, ప్రాప్తాన్, ఏనా నిత్యాత్మానం నిదిశ్యోచ్యతే. ఇమానస్తానిత్యర్థః. అ - హే భగవత్! ఇనాననః - ఆదిత్యసదృశముఖ స్త్వమ్, ఇనానామ్ - ఈశ్వరాణామ్, అననః-ఉజ్జీవనహేతు స్త్వమితివా, నోఇతి నిషేధే. నాన్-నమన్, నోనాన్-ననమన్, సర్వస్తాదుచ్ఛ్రిత స్త్వమిత్యర్థః - నానితి-సమే - క్విప్. (౩) “అనునాసికస్య క్విర్ములః క్షితి” ఇతి దీఘుత్వమ్ - (౪) “మోనోధా తోః” ఇతి మకారస్య నకారః. ౪౯.

(౧) అదా-స-అ-నే.

(౨) పా-నూ-౬-౧-౧౧.

(౩) పా-నూ-౬-౪-౧౫.

(౪) పా-నూ-౮-౨-౬౪.

తా॥ ఓస్వామి! సగోష్పృష్టుడా! జగత్తులోనొకడైనను పాపముచేయని వాఁడులేడు. గనుక మేమును పాపులమై సంసారదుఃఖములననుభవించుచువానిని బోఁగొట్టుకొనుటకశక్తులమైయుంటిమి; నూర్యసమాసవదనుడవైన నీవును మమ్మును ఇదివఱకునుజ్ఞేవింపలేదు. ఇప్పుడు మాదాస్యము నగ్గీకరించి రక్షింపుము. ౪౧.

మూ॥ శేషాశాశోఽశోష శ్చేషాశేషోఽశిషోఽశేషమ్ ।

శేషీ శేషీ శేష శ్చేషాశేషోఽశిషోఽశేషమ్ ॥ ౪౨.

ప-వి॥ శేషాశాశః, అశోషః, శేషాశేషః, అశిషః, అశేషమ్, శేషీ, శేషీ, ఈ శేషః, శేషాశేషః, అశిషః, అ, శేషమ్. ౪౩.

వ్యా॥ (శేషేతి) శేషాశాశః- స్వశేషభూతానామ్ - స్వభృత్యానామ్, ఆశామ్-మనోరథమ్, ఆశయతీతిశేషాశాశః, అశోష్ణత్యేణ్యన్తాత్కర్తృణ్యణ్. అశోషః-శోషరహితః, అతిపుష్టః, శేషాశేషః-శేషభూతః-స్వభూతః, అశేషోల్లోకోయస్యసతథోక్తః, అశిషః- అశిషణ్. శిషేరిగుపధత్వాత్కర్తరికః; సఙ్గోసమాసః. అశేషమ్ - అఖలంజగత్, శేషీ - స్వామీ, శేషీ-విశేషవాణ్, లోకవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఈశేశః - ఈశానామీశః, శేషాశేషః - శేషస్య. అనన్తస్య ఆశామ్, ఏషయతి - ప్రాపయతీతిశేషాశేషః. (౧) “ ఇష-గతో ” ణ్యంతః. కర్తృణ్యణ్. గుణః. (౨) “ఏజి పరరూపమ్” ఇతి పరరూపత్వమ్. ఏవంభూతస్త్వమ్, అశిషః-శిష్టవానసి, శిషేలుజ్, గృత్వాదజ్. హే అ-భగవత్ ! శేషభూతమశేషంజగదశిషః - అవిశేషేణ జగదశేషం రక్షితవానసీత్యర్థః. ఏవం సర్వరక్షణేఽధిక్రమత్వాదస్తద్రక్షణమపి తవైవ కార్యమిత్యభిప్రాయః. ౪౪.

తా॥ భక్తాభీష్టప్రదుడవై, పూర్ణుడవై, సకలజగత్సామివై, బ్రహ్మదులహ నిశ్చరుడవై, సర్వప్రకారియైన నీవు, స్వశేషభూతమైన సకలజగత్తును రక్షించితివి. గనుక నన్నును రక్షింపుము. ౪౫.

మూ॥ భీమే భీమోఽనూభాభూమాఽభామోఽభిమాభూమిః ।

భామామ్భాభో మాభూ భూమాభామోఽభిమాభూమిః॥

ప-వి॥ భీమే, భీమః, అనూభాభూమా, అభామః, అభిమాభూమిః, భామామ్భాభః, మా, భూః, భూమాభామః, అభిమా, అభూమిః. ౪౩.

వ్యా॥ (భీమృతి) భీమే-అనురజనే, భీమః, అనూభాభూమా-ప్రభాభూమానూవర్తమానః, అభామః-అక్రుధ్యన్, (౧) “భామ-క్రోధే”. అభిమాభూమిః - అభిమానస్య భూమిః - స్థానమ్, భామామ్భాభః-భామేనాఽమ్భసా సదృశీ భా-దీప్తిః, యస్య సతతోక్తః. భూమిగతం సముద్రాది సీలజలమిన లక్ష్యతే, భూమాభామః -భూమిః శ్రీశ్చ, భామే-స్త్రియా యస్య స భూమాభామః, అభిమా-మాంప్రతి, అభూమిః-ఏవంభూత స్త్వంమాంప్రత్యభూమిర్తాభూః. సుప్రాప ఏవభవేత్యర్థః.

తా॥ శత్రువులందు భీషణుడవై, దీప్తిమంతుడవై, క్రోధములేనివాడవై, అభిమానస్థానమై, సముద్రాదిజలమువలెనెలుడవై శ్రీభూదేవీవల్లభుడవైన నీవు నాకవిషయుడవైయుండక నేనసాదినపవలయును. ౪౩.

యా ।

మూ॥ మాయామానూమానూమాయామాయామయామయామయానూ
నూయామానూనూయామానూమానూమయామయామయామా
యా ॥

ప-వి॥ మాయామ్, ఆనూమాయామ్, ఆయామ, ఆయామయా, ఆమయామా, యా, మాయామ్, ఆయామ, ఆయ, ఆమాయ, ఆమాయా, ఆమ, యా, మయా, అమా, ఆయ, ఆ. ౪౪.

వ్యా॥ (మాయామితి) మాయామ్-వజ్ఞనమ్, ఆనూమానూమ్-ఆయామమ్-దైర్ఘ్యమ్, ప్రాప్తామ్, ఆయతేః పచాద్యచ్. ఆయామ - ప్రాప్తాస్త్వః. యాతేరాజ్ పూర్వార్వాజుత్తమబహువచనమ్. ఆయామయా-ఆయామమ్- మహత్త్వమ్, యాతా, ఆమయామా-ఆమయమ్-

పీఠామ్, ఆమయతి-ద దాతీత్యర్థః. (౧) “అను-గతౌ” ణ్యంతః. పచాద్యచ్.
యా మా యేత్యర్థః. మాయామ్ - మాయాశబ్దో జ్ఞానపర్యాయః; త్వద
పరోక్షరూపజ్ఞానమ్, ఆను-మ-అభిముఖ్యేన గచ్ఛామ. యాతేలోకాత్.
ఆయ-పరమదైవత! అమాయ-వశ్చనరహిత! అమాయా-వశ్చనరహి
తా, ఆమ-సాధు, యా-ఏవంభూతా, తయా మయా-శ్రియా, అమా -
సహ. ఆయ-ఆగచ్ఛ, అ-హేభగవన్! యే వయం పీఠాకరం వశ్చనమస్త
ద్దౌరాత్మ్యాయ త్తం ప్రాప్తాస్తస్య, త ఏవ వయం తథా పాపీయాంసోపి
త్వదపరోక్షలక్షణం జ్ఞానమిచ్ఛామః, ఆత స్త్వం స్వకృపయైవ ప్రయో
జితో భగవత్ప్రాశ్రియాసహ మద్విషయభావమాగచ్ఛేత్సుక్తంభవతి.

తా॥ మేము, అతివిపులమై, అనతిలబ్ధనీయమై, దుఃఖకరమైన వశ్చనస్వభావ
మందానక్షులమైతిమి; ఇట్లుదురాక్షులమైనను మచ్చును నీవనుగ్రహించి జ్ఞానమునిచ్చి
శ్రీజీవితోఁగూడవచ్చినీవు నేవసాదింపవలయునని యపేక్షించుచున్నాము. ౪౪.

మూ॥ యా యా॥ యాయాయాయా సా సాసాసా॥ ససా సాసా ।

మా మా మామా॥ మామా॥ సా॥ పాపాసా॥ పపాపాపా ॥

ప-వి॥ యా, యా, అనూయాయాయా, సా, సా, సా సా, ఆససా, సా
సా, మా, మామ్, ఆమ, అమామా, ఆప, అపాపాపా, అపపాపాపా. ౪౫.

వ్యా॥ (యా యేతి)-యాయా-వీష్ణాయాం ద్విర్వచనమ్, అయా
యాయాయా-అయస్య - భగవతః, ఆయః-ప్రాప్తిః, తద్రూపస్య సం
పదః, అయా-ప్రాపికా, సాసా-వీష్ణాయాం ద్విర్వచనమ్. సాసా-ఆసనమ్-
ఆసః, సహ ఆసేన వర్తత ఇతి సాసా, నిశ్చలేత్యర్థః. ఆససా-(౨) “అను-
క్షేపణే” ఆసం స్మృతి భిన్నత్యాససా, విరహరహితేత్యర్థః. సాసా- (౩)
“అను-గతౌ” సవ్యాప్తిత్యర్థః. మా-సంసత్, మామిత్యాత్మానందికా
శ్వాసా. ఆమ-సాధు, అమామా-మా-మానమ్, ఆమః-ప్రాప్తిః, పరిచ్ఛేద
ప్రాప్తిరహితేత్యర్థః; ఆప - ప్రాప్తవతీ, అపాపాపా - పాపస్య

ఆపః-ప్రాప్తిః, పాపాపః, తద్రహితా-అపాపాపా, అపపాపాపా-అపగతపా
పాన్ ప్రాప్తునతీ, అపపాపాపా, ఏవంవిధబహువిశేషణ విశిష్టా భగవ
త్ప్రీతిహేతుభూతా తదపేక్షాహాపా స్సంపత్ మాంప్రాప్తవతీ, అతో
రక్షితవ్యోహమిత్యభిప్రాయః. ప్రతిపాదమాదిమధ్యాక్షేపం యమకం
స్పష్టమ్. రగి.

తా॥ ఆపరిచ్ఛిన్నమై, పరిశుద్ధమై, పరిశుద్ధులైన భక్తులకురక్షకమై, నిశ్చలమై,
భగవత్ప్రీతిసాధకమైన అపేక్ష నాకుఁగలిగినది, గనుక నన్నురక్షింపుము. రగి.

మూ॥ స్వదదస్వ స్వదదస్వ త్రాసాసాత్ర త్రాసాసాత్రా
ప్రతత ప్రప్రతతప్ర త్రాసాసాత్రత్ర సాసాత్రా ॥ రజి.

ప-వి॥ స్వదదస్వ, స్వదదస్వ, త్రాసాస, అత్ర, త్రాసాత్ర. ఆ, ప్రతత, ప్రప్రతత
ప్ర, త్రాసాసాత్రత్ర, సా, సా, ఆత్రా. రజి.

వ్యా॥ (స్వదదస్వేతి) స్వదదస్వ-స్వమ్-ఆత్మానమ్, యేతుభ్యం
దదతే, తేస్వదదాః, త్వద్భృత్యా ఇత్యర్థః, తేహంస్వభూత ! స్వదద
స్వ- శోభనమ్, అదతామ్-భక్షకాణాం దురాత్మనామ్, అస్వభూత !
త్రాసాస-త్రాసక్షేపక ! అత్ర-అస్తిలోకే, త్రాసాత్ర- త్రాసానామ్-
త్రస్యతామ్, ఆసానామ్ - ఆగచ్ఛతామ్, అత్ర-అభిముఖ్యేనత్రాయక !
అ-భగవత్ ! ప్రతత-ప్రకషేణవిస్తీర్ణ ! ప్రప్రతతప్ర-(౧) “ప్రసముపాదః
పాదపూరణే” ఇతి ప్రశబ్దస్యద్విర్వచనమ్. ప్రకృష్టం తతమ్ - విస్తారః,
ప్రపంచ ఇత్యర్థః. తంపూరయతీతి ప్రప్రతతప్ర ! (౨) “ప్రా-పూరణే”
(౩) “అతోనుపసగేకః”. త్రాసాసాత్రత్ర-త్రాసః-త్రాణమ్, అసః-
తన్నాతః, తత్ర ఆసీనాః - త్రాసాసాః, తథాభూతాః, అత్తారః - భక్ష
కాః, త్రాసాసాత్తారః, తాన్నత్రాయత ఇతి త్రాసాసాత్రత్ర ! సాసా-
వీప్సాయాం ద్విర్వచనమ్. భక్షకజనపరిహారరూప ! తవ భ్రవృత్తిః,

అత్రా - ఆభిముఖ్యేన త్రాణం జగతః. అనులోమప్రతిలోమపాదః.
అయుక్ పాదయోరధీనపాదయమకః. ౪౬.

తా॥ నీయందాత్త సమర్పణముచేయు భక్తులకుఁ బరాధీనుఁడా! సంసారభోగము
ననుభవించువారికి అస్వాధీనుఁడా! భయనాశకుఁడా! భయపడినవారికి రక్షకుఁడా!
అతివిపులుఁడా! అతివిపులమైన ప్రపంచమును బూరించువాఁడా! నీయొక్కప్రవృత్తి
జగద్రక్షాకరముగానున్నది. ౪౬.

మూ॥ మారామాఽసద్ధారాఽజాతే త్రాసహ రమా రామా.

మారాఽమార హసత్త్రా తేజా రాద్ధా సమారామా ॥ ౪౭.

ప-వి॥ మారామ, అసద్ధార, అజ, అ, తే, త్రాసహ, రమా, రామా, మార,
అమార, హ, సత్త్రా, తేజా, రాద్ధా, సమారామా. ౪౭.

వ్యా॥ (మారామేతి) మారామ-అస్తాకం మారమ్ - విషయాభి
లాషమ్, భగ్నవక్! (౧) “అమ-లోధే”. అసద్ధార-అసతాంహారక !
అజ - జన్మాదివికారరహిత! అ-భగవన్! తే-తవ సంబంధినీ, త్రాసహ-
త్రాసంత్యక్తవక్! రమా-లక్ష్మీ; రామా-స్త్రీ, మార-శ్రీః! అమార -
మరణజన్మాదిరహిత! హ ఇతి ప్రసిద్ధా. సత్త్రా-సజ్జనాత్త్రాయమాణా!
తేజా-తేజనవతీ, దీప్తేత్యర్థః, రాద్ధా-సిద్ధా, సమారామా - సమారామ-
సజ్గతిః, తాంప్రాప్తా, (౨) “అమ-గతౌ” త్వయాసజ్గతేత్యర్థః. అర్ధప్రతి
లోమాదినుధ్యాస్తయమకమ్. ౪౮.

తా॥ మాయొక్క విషయాభిలాషను నశింపఁజేయువాఁడా! అసజ్జన సంహార
కుఁడా! జన్మమరణాదిరహితుఁడా! భయవినాశకుఁడా! సంపత్ప్రియఁడా! సజ్జనరక్ష
కురాలై కాన్తిమతియైన శ్రీదేవి నీతో నెల్లప్పుడునుజేరియున్నది. ౪౮.

మూ॥ యస్య భయస్య భరో మా మత్రాఽఽప త్రాపయాఽభీక ।

• కామిత కామితదారో నాహం నా ఽహం భజై హేయమ్ ।

ప-వి॥ యస్య, భయస్య, భరః, మామ్, ఆత్ర, ఆప, త్రాపయ, అభీక, కామిత,
కామితదారో, నాహమ్, న, అహమ్, భజై, హేయమ్. ౪౯.

వ్యా || (యస్యేతి) యస్యభయస్య - సాంసారికస్యభయస్య, భరః-భారః, అత్ర మామ్, అహ-ప్రాప్తవాన్, తం త్రాపయ-లజ్జయ, అభీక-భయరహిత! కామిత-కః-బ్రహ్మ, తేనాఽప్యపరిచ్ఛిన్న! కామితదారో-వాఙ్మితప్రద! కామయ తేనికప్తా, దదాతేః-(౧) “దాధేత్ సి” ఇత్యాదినా రుద్రత్యయః. నాహమ్-బద్ధనమ్, సంసారమ్, అహం నభజై; ప్రాథానాయాం లోకా. హేయమితి బద్ధనస్య విశేషణమ్, త్యాజ్యమిత్యర్థః. అహం బద్ధనం నభజామితి ప్రార్థయే, అత స్తంభయం జహీహీత్యర్థః. మయ్య లబ్ధావకాశత్వాబ్జజితం కుర్విత్యర్థః. అత్ర పాదాదిషు యమకమ్. ఇమం శ్లోకః మారభ్య చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః పాదాదిషు యమకభాజః. ౪౦.

తా|| ఓ నిభీకరుడా! బ్రహ్మదులకు నపరిచ్ఛేద్యస్వభావుడా! అభీష్టప్రదుడా! హీనమైన యీ సంసారబద్ధమును నేనిక భజింపవట్లు నన్ను గ్రహించి కాపాడుము. మూ|| కంహ్యచలాఽఽప్తా హేఽవక సత్యాయుక్తాభవన్నాథా ।

ధ్వంసితశత్రుప్రార్థిత సత్యాయుక్తా భవన్నాథా || ౪౧.

ప-వికమ్, హి, అచలా, ఆప్తా, హే, అవక, సత్యాయుక్తా, అభవత్, నాథా, ధ్వంసితశత్రుప్రార్థిత, సతీ, ఆయుక్తా, భవన్నాథా. ౪౧.

వ్యా || (కంహ్యచలేతి) కమ్-సుఖమ్, హి-ప్రసిద్ధా, అచలా - భూమిః, ఆప్తా-ప్రాప్తా. హే అవక-రక్షక! సత్యా-సత్యభూతా, ఇదానీం దైత్యవధాన్ని శ్చలత్వం ప్రాప్తా అచలేతి యథార్థనామాభవదిత్యర్థః. నాథా- ఐశ్వర్యవతీ; నాథ-ఐశ్వర్యమ్; నాథతేరచ్చత్వయః. హేధ్వం సిత శత్రుప్రార్థిత! సతీ-పూజ్యా, ఆయుక్తా-తాత్పర్యవతీ, భవన్నాథా-భవాన్ నాథోయస్యాస్మా తథోక్తా; భవన్నాథత్వే తాత్పర్యవతీత్యర్థః.

తా|| ఓ! రక్షకుడా! నీవు ఆసురరూపులైన శత్రుశ్రేణు సంహరించినందున భూమి సుఖపడినది, ఐశ్వర్యమునొందినది, పూజ్యమైనది, చాఞ్చల్యములేక నిశ్చలమైనది, గనుగ నీయందాసుక్తమైనది. ౪౧.

మూ॥ చక్రే చక్రేశ సపది కాఽనేకానేహభీ స్సాదమ్ ।

రక్షితర షీతశోకా తస్తేఽతస్తే రిపా నవ్యమ్ ॥ ౫౧.

ప-వి॥ చక్రే, చక్రేశ, సపది, కా, అనేకా, న, ఇహ, భీః, సాదమ్, రక్షితర, షీతశోకా, తస్తే, అతః, తే, రిపా, నవ్యమ్. ౫౦.

వ్యా ॥ (చక్రశ్చితి) హేచక్రేశ-చక్రాయుధ ! సపది - సహసా, కా-కతమా, అనేకా-బహ్వీ, నేతి నిషేధే. ఇహ-యుద్ధభూమౌ, భీః-భీతిః, సాదమ్ - అవసాదమ్, హేరక్షితర - ప్రకపేత తరప్రవృత్తయః. షీత శోకా-షీతః - ఉషితః, శోకోయస్యాంసాతథోక్తా. (౧) “షీ-నివాస గత్యోః” నిష్పా-తస్తే-ఉపషీణే, అతః-అస్తాద్భయాత్ కారణాత్ షీణే, తే రిపా-తనశత్రౌ, నవ్యమ్- నూతనమ్, రిపావితిజాత్యభిప్రాయమ్, రిపు ప్విత్యర్థః; తవరిపుషు బహ్వీసతీ కా భీ నకవ్యం సాదంనచక్రే సర్వమవ సాదం చక్ర ఇత్యర్థః. ఏవంవిధా జగద్రతౌ త్వయాకృతేత్యభిప్రాయః.

తా॥ ౬! చక్రాయుధుడా! రక్షకులలోనుత్కృష్టుడా! నీచేతఃబరాజితులైన శత్రువులు అనేకవిధములుగా భయమునొంది మిక్కిలిదుఃఖపడుచున్నారు. ౫౦.

మూ॥ శ్రీత శ్రీత ధరాఽధిప వత్సావత్సరణోదారా ।

సాక్షాఽసాక్షాఽఽశ్రితవశ కః పాకఃపాపజోఘోరః॥ ౫౨.

ప-వి॥ శ్రీతః, శ్రీత, ధరా, అధిప, వత్స, అవత్సరణ, ఉదారా, సాక్షా, సా, అభి, అశ్రితవశ, కః, పాకః, పాపజః, ఘోరః. ౫౧.

వ్యా ॥ (శ్రీతశ్చితి) శ్రీతః - లక్ష్మ్యః కారణాత్, శ్రీత-శోభాం ప్రాప్త! ధరా-భూమిః; అధిప-జగతామీశ్వర! వత్స- దారకరూప! అవ త్సరణా-త్సరణమ్ : కుటిలగతిః, (౨) “త్సర-చద్దగతౌ” అవత్స రణా-కుటిలగతిరహితా, భూమిరభూదిత్యర్థః. ఉదారా - ఔదార్యగుణ యుక్తా, శోభమానేత్యర్థః. సాక్షా - అజ్ఞోవాగ్ధసహితాచాఽభూదిత్యర్థః. సా-ప్రకృతాభూమిః, అశ్లేతి నిపాతః సంబోధనే. హేఅశ్రితవశ! ఏవం

భూతాయామస్యాం పృథివ్యామ్, పాపజః - పాపేనజాతః, ఘోరః
ఉగ్రరూపః, పాకః-పరిపాకః, కః - నకించిత్పాపపరిపాకదుఃఖమిత్యర్థః.
పూర్వశ్లోకే శత్రుసాదాయత్తా. జగతో గుఃఖనివృత్తిరుక్తా,

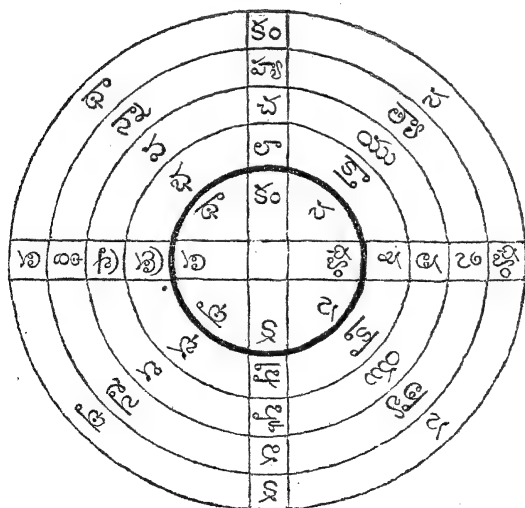
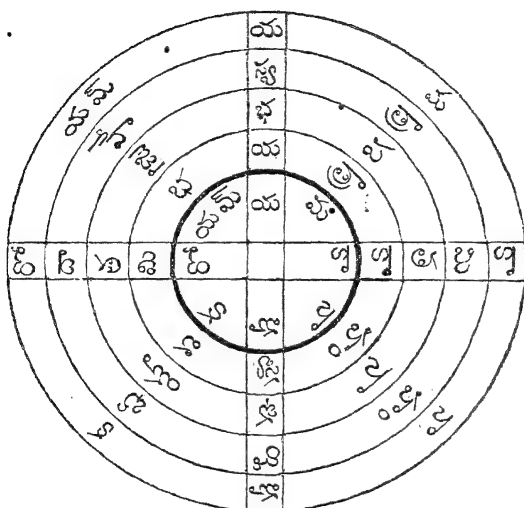
ఏతేపాదాదియమకాశ్చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః.

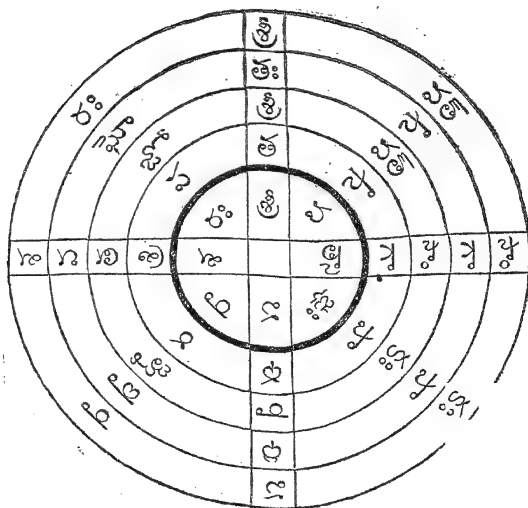
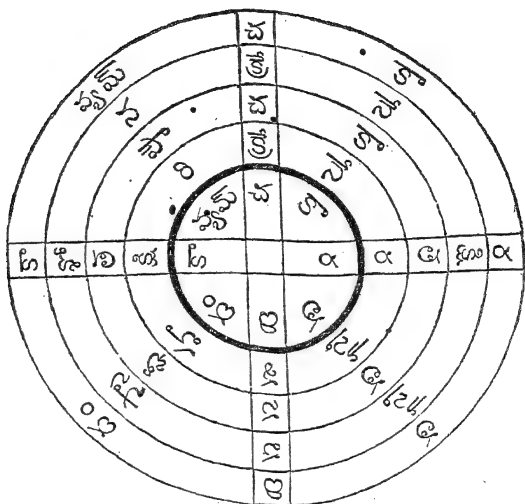
ఏతే చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః చతుర్థు చక్రేషు ప్రత్యేకం లేఖితవ్యాః.
కథమ్- వృత్తాకారామేకాం రేఖాం లిఖిత్వా తామలితః తద్వచ్ఛత్రసా
రేఖా లేఖితవ్యాః, ఏవం పశ్చరేఖాత్తకే చక్రే ప్రాగారభ్య ప్రత్యగవ
సానే ద్వేరేఖే దక్షిణమారభ్యోత్తరావసానే ద్వే రేఖే లేఖితవ్యే; తత్ర
నాభేః ప్రాచీనభాగేన పశ్చిమభాగేనచ ద్వాద్వావివశాసంపద్యతే;
తత్ర రేఖాద్వయమధ్యేయశ్చదకం దృశ్యతే, తత్త్రైకైకస్త్రిపదే ప్రా
గారభ్య ప్రథమపాదస్యైకైకమక్షరం లేఖితవ్యమ్ ; ఏవం దక్షిణపూ
ర్వస్యాందిశ్చారభ్య పశ్చిమోత్తరావసానయో ర్మధ్యగతేవ్యపి పదేషు
ద్వితీయః పాదో లేఖితవ్యః; ఏవందక్షిణస్యామారభ్య రేఖయోర్మధ్య
గతవివరేషు తృతీయః పాదః, ఏవంపశ్చిమదక్షిణస్యా మారభ్య రేఖ
యోశ్చతుర్థః పాదః, ఏవంప్రథమశ్లోకః ; ఇతరేషామపి త్రయాణాం
శ్లోకానామేవంవిధేషు త్రిషు చక్రేషు లేఖనం కార్యమ్ ; తత్ర ప్రథ
మాచ్చక్రాదారభ్య తత్ర చక్రప్రథమపక్షి-షు ప్రాగారభ్య ప్రద
క్షిణం వాచయితవ్యమ్; — తత్త్రైషః శ్లోకోద్దృశ్యతే.

యమకానా మాకరోఽయం సంసర్వంసకథా తథా +

చకార తదిదం కావ్యం శ్రీవత్సాజ్ఞః పరాశరః ॥ ౫౧.

తా॥ లక్ష్మీదేవితో విరాజమానుఁడా! ఓ! జగదీశ్వరా! భక్తపరాధీనుఁడా! ఓ!
బాలుఁడా! ఇప్పుడే ధూమి ఋజుస్వభావమును భజించినది, ఈధూమిలో నిప్పుడు
పాపజన్మమైన దుఃఖముననుభవించువా రెవ్వరు లేరు.

మూ॥ స్మజతో జగదమునాకింభవదీయేతాపదానేన ।

మహ్యం త్వయాఽతిభక్తోద్భవ దీయేతాఽపదాఽనేన ॥ ౫౨.

ప-వి॥ స్మజతః, జగత్, అమునా, కిమ్, భవత్, ఈయేత, అపదానేన, మహ్యమ్, త్వయా, అతిభక్తోద్భవ, దీయేత, అపద, అనేన. ౫౨.

వ్యా॥ (స్మజతః) అఖలంజగత్స్మజతః తవ అమునా వృషవధ రూపేణ-అపదానేన-అద్భుతకర్తృణా, భవత్-సంపాద్యమానమ్, కిమిహ ఈయేత - ప్రాప్యేత? జగత్ప్రప్యేదిమహాపదానం కుర్వతః యద్ర వృషభవధాద్యపదానేననకించ్చిల్లభవ్యమస్తీత్యర్థః. హే అతిభక్తోద్భవ - నిరస్తభక్తజనసంసార! అపద- అవిషయభూత! అనేన త్వయా మహ్య మభయం దీయేత ॥ ౫౨.

తా॥ భక్తజనసంసార మోచమడవైన ఓ! శ్రీకృష్ణాడా! అత్యాశ్చర్యకరములైన సకల జగములను సృజించెడు నీకు ఈక్షుద్రవృషభవధవలన నొకయతిశయములేదు. అట్టి నీవు నాకభయము నియ్యవలయును. ౫౨.

మూ॥ స్థేయం మయి దుఃఖేన న భవదీయే తాపదానేన ।

భావతోఽదేహశ్రితభవ దీయేతాఽపదా నేన ॥ ౫౩.

ప-వి॥ స్థేయమ్, మయి, దుఃఖేన, న, భవదీయే, తాపదానేన, భావత్కృ, దేహశ్రితభవ, దీయేత, అపదా, న, ఇన. ౫౩.

వ్యా ॥ (స్థేయమితి) భవదీయే-త్వదీయే, మయి, తాపదానేన దుఃఖేన, నస్థేయమ్- నస్థాతవ్యమ్ ; దేహశ్రితభవ - స్వశరీరసమాశ్రిత రుద్ర! భావత్కృ - .భవత్సంబంధిజనః, అపదా - దుఃఖరూపయా, నదీ యేత - నక్షీయేత. (౧) “దీక్ష-క్షయే” హే ఇన-స్వామిణ! త్వద్భక్త జనస్య ఆపదా పరిక్షయో నసంభావ్యత ఇత్యర్థః. భావత్కృ- (౨) “భవతస్మత్సా” ఇతితక్- (౩) “ఇనుసుక్తాంతాత్కృ” ఇతికాదేశః. ౫౩.

తానామ్, ఆయస్వ-సంపదః, ఆయః-ప్రాప్తిః, తతశ్చతుర్థీ. స్వస్మష్టానా-
దైవతానాం సంపదోపి యాహేతురిత్యర్థః. ఏవంషఞ్చాక్షరాణి గతాని.
కీదృశీ-అయా-అశబ్దోభగవద్వాచీ; తంప్రాప్తవతి. ఏవంషడ్భిరక్షరై స్తై-
తీయఃపాదః. తతః యా ఇత్యేకంపదమ్. శ్రీవాచిన ఈశబ్దాత్ పప్తీ.
(౧) “ఆణ్ణద్భ్యాః” ఇత్యోడాగమః. యణాదేశః. తస్యః శ్రియశ్చతుర్థః.
తతఃయాయాయేతిసంబుద్ధిః. యాయమ్ - గమనమ్, ప్రాప్తవ! ఏవం
చతుర్థపాదే చతుర్భిరక్షరైర్ద్వేపదే. పూర్వోద్దిష్టాయాః శ్రియో గ
మనంప్రాప్తవన్! ఇత్యర్థః. అయ-సర్వలోకాద్ధైవత! ఇతిషఞ్చాక్షరాణి.
తతఃయేతి ఈశబ్దస్తృతీయాన్తమేకంపదమ్. లత్యైసహేత్యర్థః. ఏవం
షడక్షరాణి. తతః ఆయయ-ఆయమ్-విశ్వర్యమ్, ప్రాప్తవ! హే ఈశ్వ
రేత్యర్థః. ఏవమష్టాక్షరాణి. తతః, ఆయాయాః-ఆగచ్ఛ, ఆజ్ పూర్వాత్
యాతేలిజ్. ఉక్తవిశేషణవిశిష్టయాలత్యైసహమద్విషయభావమాగ-
చ్ఛేత్యర్థః. సముద్గయమకమ్. నిరోష్ఠ్యత్వాఽమూఢఽన్యత్వాఽదస్త్య
త్వాఽసంయోగాక్షరత్వాదిద్రష్టవ్యమ్.

తా॥ ఓ! జగదిశుండా! సకలైశ్వర్యసంపన్నుండా! లక్ష్మీసహచరుండా! స్థావర
జగదుములయొక్క సమృద్ధికిని బ్రహ్మాదులయొక్క ఉత్పత్తిసంపత్త్యాదులకును గారూ
భూతురాలైన లక్ష్మీదేవితోగూడ నీవు సాముందజుచు నేవసాదినపలయును. ౫౪.

మూ|| అట అట అట అట అట అట అట అటః |

පප පප පප පප පප පප පප පප:!!

५५५॥

[illegible]

వ్యా॥ (ఆతిథి) ద్వ్యత్రింశద్విరాకారై స్సర్వవిషమసముచ్చయ
శ్లోకః. (౨) “అన-ఉప వేతన” కర్తరిక్విప్. వీప్సయాంద్విర్వచనమ్.

సర్వేష్వాసీనాస్థావరా ఇత్యర్థః. తత స్తస్మాత్సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. తద్వద్విర్వచనమ్. సర్వాపితేషాం స్థితిక్రియేత్యర్థః. తత స్తత ఏవ ణ్యన్తాత్కర్తరిక్విప్. తద్వద్విర్వచనమ్. స్థావరాణాంస్థితిక్రియాయాః ప్రయోజకహేతవస్సర్వఇత్యర్థః. తత స్తతఏవణ్యన్తాత్సంపదాదిత్వాద్భావేక్విప్. వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. తేషాంతద్దేతూనాంతదనుగుణవ్యాపారాస్సర్వఇత్యర్థః. ఏవమప్తభిరాకారై స్సర్వేష్థావరపదార్థాస్తేషాం స్థితిక్రియాస్తద్దేతవోహేతువ్యాపారాశ్చ నిర్దిశ్యంతే. (౧) “అస-గతౌ” ఇత్యస్తాదాబ్ధీపూర్వాత్కర్తరిక్విప్. క్విబస్తత్వాత్ స్వాద్యుత్పత్తిః. (౨)*హల్ల్యాదిలోపః. దుత్వవిసర్గాః. వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. ఆఱ ఇతి-పర్వేపి జగ్గమాఇత్యర్థః. తత స్తస్మాత్సంపదాదిత్వాద్భావేక్విప్. పూర్వవత్ప్రక్రియా. సర్వాపితేషాంగతిక్రియేత్యర్థః. తత స్తతఏవణ్యన్తాత్కర్తరిక్విప్. పూర్వవద్రూపమ్. జగ్గమానాంగతిక్రియాయాః ప్రయోజకహేతవస్సర్వఇత్యర్థః. తత స్తత్వాత్ ణ్యన్తాత్సంపదాదిత్వాద్భావేక్విప్. పూర్వవద్రూపమ్. తేషాంతద్దేతూనాంతదనుగుణవ్యాపారాస్సర్వఇత్యర్థః. ఏవమప్తభిరాకారై స్సర్వేజగ్గమపదార్థాస్తేషాంగతిక్రియాస్తద్దేతవో హేతువ్యాపారాశ్చ నిర్దిశ్యంతే. తతస్సత్తాద్యోతకాదస్తీతి ప్రాతిపదికాత్ భవతిధాత్వర్థప్రతిపాదకాత్. (౩) “ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థేబహుళమిష్టవచ్చ” ఇతిణిచ్. టిలోపః. తతఃకర్తరిక్విప్. ణిలోపః. ఆఱుపసగః స్యప్రయోగః. సంయోగాస్తస్యలోపః. పూర్వవద్విర్వచనమ్. అస్తితయాభవితారోజన్తభాజస్సర్వేపదార్థాః. ఏవమత్రసంపదాదిత్వాత్క్విప్, హేతుమణ్ణినాచ్చాస్తద్వివిధేక్విప్. ద్విర్వచనశ్చ. జాయమానాఃపదార్థాస్తేషాంజన్తక్రియాస్తద్దేతవస్తద్వ్యాపారాశ్చాప్తభిరాకారై నిర్దిశ్యంతే. ఏవమ్, (౪) “అసు-క్షేపణే” ఇత్యస్తాన్నాశవిషయాదాబ్ధ్పూర్వాత్కేవలాణ్యన్తాచ్చద్వివిధేక్విప్. ద్విర్వచ

(౧) భృ-ఉ-స-సే.

(౨) పా-నూ-౬-౧-౬౮.

(౩) పా-౩-౧-౨౬. నూత్రస్థవర్తికమ్.

(౪) ది-ప-స-సే-

నేచ, నాశభాజఃపదార్థాస్తన్నాశక్రియాస్తద్ధేతవస్తద్వాస్యపారాశ్చ
ప్రభిరాకారైర్నిఃకాఃప్రాః. ఏవంయథోక్తవిషయైరేతైశ్చ బైరేషాం పదా
ర్థానాం ఈశితాభగవాత్తాదాత్మ్యనిబంధనేనసామానాధికరణ్యేనాభిధీ
యతే. యథా-(౧)“భూతాని విష్ణుభుక్వనానివిష్ణుః”ఇతిస్థావర జగ్గమా
త్తకాః ఉత్పత్తిస్థితివివాశభాజస్సర్వేషదార్థాస్తత్త్రియాస్తద్ధేతవస్త
ద్వాస్యపారాశ్చసర్వే త్వమసి-త్వదాయత్రాస్సర్వ ఇత్యర్థః. ౫౫.

తా॥ ఉత్పత్తివివాశకాలైస్స స్థావరజగ్గమాత్తక సమస్తవస్తువులును, వానియొక్క
కృత్రిగమనాది వ్యాపారములును, వానికిఁగారణంబులును, వానియొక్క వ్యాపార
ములునునైనవియన్నియు నీయొక్కసంకల్పమున కధీనములైయున్నవి. ౫౫.

మూ॥ ఘనమననమనఘనయదయ

యదయనమదరదదరదమనయదయయదయన ।

తపనపపనపత పరవర

రవరప నవనవనవనపరవరరవరప॥

ప-వి॥ ఘనమననమ్, అనఘ, నయ, దయ, యదయన, మదరద, దరదమ,
నయదయయదయన, తపనప, పనపత, పర, వరరవరప, నవనప, వనవన, పరవరర,
వరప. ౫౬.

వ్యా॥ (ఘనమననమితి) ఘనమననమ్ - దృఢతరంజ్ఞానమ్, హే
అనఘ!నయ-ప్రాపయ; హేదయ-దయాళో!పచాద్యజన్తః. యదయన-
యతామ్-గచ్ఛతామ్ - సమాశ్రితానామ్; అయన-నివాసభూత ! మద
రద-మదస్యపీడనకర!దోషహరేత్యర్థః. రదేభేదనార్థాత్పచాద్యచ్. దర
దమ-దరస్యభయస్య, దమనకర!(౨)“ద్వ-భయే” (౩)*ఋదోఽప్.
తతోదమశబ్దేనపచాద్యజన్తేన వస్త్రీసమాసః. నయదయయదయన -
నయన్తః - నీతింకుర్వాణాః, అయంయూస్తీత్యయయాః, దైప్తికాఇత్యర్థః.
నయతామయయానాందయన-రక్షక ! దయతే రక్షణార్థాత్ .

(౧) “అనుదా తైతశ్చ హలాదేః” ఇతియుచ్. తపనప-తపనమ్ - ఆదిత్యమ్, రక్ష! అథవా-తపనమ్-తాపమ్, శోషయన్! (౨) “పై-శోషణే”. పన తప-పనాః-స్తాతారః, పనాయ తే. వచాన్యచ్. (౩) “ఆయాదయ అథ-థా తుకేవా” ఇత్యాయప్రత్యయస్యనివృత్తిః. పనాన్ - స్తాత్త్వా, పతతి - గచ్ఛతీతి పనపతః, తత్రసంబుద్ధిః, పర-ఉత్కృష్ట! వరరవరప-వరరవః-వరిష్ఠశ్చబ్దః-వేదరాశిః, తస్య, రప-లపిత్వభూత! (౪) “రప-లప-వ్యక్తాయాం వాచి” అజన్తః నవనవ - నవప్రకార ! నిత్యమపూర్వవదవభాసమాన కల్యాణస్వభావేత్యర్థః. (౫) “ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి ద్విర్వచనమ్. పనవన - వనాః - యాచితారః, (౬) “వను-యాచనే” అజన్తః, తేషాం వన- సంభజనకర! (౭) “వన, వణ - సంభక్తా” అజన్తః. పరవరర - ఉత్తనువరప్రద! అథవా-వరవ-శత్రూన్ శోషితవన్! (౮) “ఓ, వై - శోషణే” కప్రత్యయాన్తః. రర-లల-లాసిన్! వరప-వరిష్ఠాకరక్ష! ద్వాదశభిరక్షరైః ప్రథమఃపాదః, తతోవింశతిభిర్ద్వితీయః, పునర్ద్వాదశభిస్తృతీయః, వింశతిభిశ్చతుర్థః. అష్టస్వప్తస్వక్షరేషుమధ్యే అక్షరత్రయం యమకత్వేనవర్తతే. తతః. అష్టసుస్థానేషుయమకమ్. ద్వితీయస్థా ౭ ష్టాక్షరసముదాయస్యచతురష్టాక్షరత్వేనా ౭౭వృత్తిః-తత్రమధ్యే ౭క్షరత్రయస్యచతురావృత్తిః. ఏనముత్తరాధేః ద్వితీయ చతుర్థయోః అష్టాక్షరయోః. గీత్యాక్షరేయమ్.

సచాయంనర్వతోభద్రోభయార్థశ్లోకః. చతురజ్గక్రీడాయామివ చతుషష్టిపదాని లిఖిత్వా ప్రథమపక్షైఃపదాష్టక క్రమేణ ప్రథమాన్యస్తాక్షరాణిలేఖితవ్యాని. ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాసు పక్షి-మక్రమేణ

(౧) పా-౩-౭-౧౪౯. (౨) భా-ప-స-ఆ. (౩) పా-సూ-౩-౧-౩౧. (౪) భా-ప-స-సే.

(౫) పా-సూ-౮-౧-౧౨.

(౬) తనా-ఆ-స-సే.

(౭) భా-ప-స-సే.

(౮) భా-ప-స-ఆ.

ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాన్యష్టాక్షరాణి, తతఃపంచమపక్షావారభ్య
చతుర్థప్రభృతీని ప్రథమాన్తాన్యష్టాక్షరాణి లేఖితవ్యాని; ఏవం విలిఖితే
చతస్రమపర్యంతపక్షిః ప్రథమాన్యష్టాక్షరాణి ప్రదక్షిణం ప్రసవ్యం
చ యథేష్టం వాచయితుంశక్యతే. సర్వదిక్షు ద్వితీయపక్షిః ద్వితీ
యాష్టాక్షరాణి ప్రదక్షిణం ప్రసవ్యంచ వాచయితుం శక్యతే; తృతీయ
పక్షిః, తృతీయాని చతుర్థపక్షిః చతుర్థాని. ఉత్తరాధోవ్య
యమేవప్రకారః. ఏవంచోభయోరర్థయోస్సర్వతోభద్రత్వమ్. ౫౬.

ఘ	న	మ	న	న	మ	న	ఘ
న	య	ద	య	య	శ	య	న
మ	ద	ర	ద	ద	ర	ద	మ
న	య	ద	య	య	ద	య	న
న	య	ద	య	య	ద	య	న
మ	ద	ర	ద	ద	ర	ద	మ
న	య	ద	య	య	ద	య	న
ఘ	న	మ	న	న	మ	శ	ఘ

వ్యా॥ (దదదఇతి)చతుష్టప్తిభిదకానై స్సర్వ విషమసముచ్చయః
 శ్లోకః. చతుదశభిష్టప్తిస్త్రిభిన్వభిరక్షరైఃపూర్వాధకస్యపదచ్చేదః.
 సర్వాణిపదానిసంబుద్ధ్యంతాని. చతుదశదకారాత్కకస్యప్రథమపదస్యా
 యమధః - దదత్సు - దాతృషు, అదదత్సు - అదాతృషు, అదత్సు -
 భక్షకేషుచ, యథాసంభవం దదత్, అదదత్సు, అదత్సుభవతియ స్సతథో
 క్తః. దదత్సు - అత్తసమవకాణకారిషు, అయమప్యాత్మప్రదః, అదదత్సు -
 ఉదాసీనేషు, స్వయమప్యదాసీనః, అదత్సు - భక్షకేషు - పాపిష్ఠేషు,
 అదః-భక్షకః - పీడాకరఇత్యర్థః. పదక్షరాత్కకస్యద్వితీయపదస్యాఽయ
 మధః - దదతః - ధర్మశీలాక-ధార్మికాక, యేబాధన్తే తేదదదదతః,
 తేషామ్, అదః - భక్షకః, అసురారితిత్యర్థః. తత్ర త్ర్యక్షరాత్కకస్య
 తృతీయపదస్యాఽయమర్థః - దదాక - దాతృక, దదాతి - ఉత్పాద
 యతి. తతోనవాక్షరాత్కకస్య చతుర్థపదస్యాఽయమధః - దదతామ్
 ధార్మికాణామ్, అదదతామ్ - ఉదాసీనానామ్, అదతామ్ - భక్షకా
 నాంచ, అదః-భక్షకః, యుగాస్తకాలే. తతఉత్తరాధమ్. తత్రాఽపి-
 సర్వాణి పదానిసంబుద్ధ్యంతాని. తత్రచతుర్థవ్యజ్ఞనపర్యస్తమేకంపదమ్,
 తతోఽష్టమవ్యజ్ఞనపర్యస్తం ద్వితీయమ్, తతః అకార పూర్వాభ్యాం
 ద్వాభ్యామేకంపదమ్, ఏవందశదకారాః-తతోదకారత్రయేనైకంపదమ్.
 పునరపిదకారత్రయేనైకంపదమ్, తతశ్చతుర్భిరేకంపదమ్, పునరపిచతుర్భి
 రేకంపదమ్, తతశ్చతుర్భిర్వ్యజ్ఞన పశ్చిమైరేకంపదమ్, తతోఽకార
 పూర్వై స్త్రిభిరేకమ్, ఏవంనవపదాత్కకముత్తరాధమ్. తత్రప్రథమ
 స్యాఽయమధః - దదాః - దాతారః, తాన్దదత ఇతి. (౧) “ దధ
 ధారణే” ఇత్యస్తాత్త్విప్. తత అదదదత్ - అదదాన్ - అదాత్యనపి
 దధత ఇతి తతఏవక్విప్. ధార్మికాణామితరేషాంచ తదధీనై నస్థితిరితి పద

ద్వయస్యార్థః. అదద-(౧)“దో-అవఖణ్ణనే”సంపదాదిత్వాత్ క్విప్. త్తజ్ఞో
 నభాబహుప్రహీః. అదాః - అహింసకాః, తాణరక్షతీతి, (౨) “దేజ్-
 రక్షణే” ఇత్యస్తాత్ (౩)*ఆతోనుపసగేకః. దదద-దదాణ-దాత్మాణ,
 రక్షతీతితద్వద్వ్యుత్పత్తిః. దదద-దదాణ-దాత్మాణ, శోధయతీతి. (౪)
 “దైవ్-శోధనే” ఇత్యస్తాత్కః. దదదద-దదాణ-దాత్మాణ, ద్వన్తి -
 బాధస్తే యే తాణద్యుతి-బాధతఇత్యర్థః, దదదద-దదాణ-దాత్మాణ, రక్ష
 న్రియేతాణరక్షతీతి. (౫) దేజ్-రక్షణే” ఇత్యస్తాత్కః. దదదదత్-దధః-
 ధారకాః, అదధః-అధారకాః, తానుభయానతతి. (౬) అత - సాతత్య
 గమనే” ఇత్యస్తాత్క్విప్. జగద్ధారకానీశ్వరాననీశ్వరాంశ్చసాతత్యేనా
 ప్నోతీత్యర్థః. అదదద-అదాణ-భక్షకాణ, దయస్తే-రక్షన్తి, యే, తే అద
 దాః, తాణ, దాతి - చిన్తీతి. (౭) “దాప్-లవనే” ఇత్యస్తాత్కః. అస్య
 శ్లోకస్య పరేణసంబంధః. ౫౭.

తా॥ ఆశ్రీతులకుఁబరాధీనుఁడనై, ఉదాసీనులయందుదాసీనుఁడనై, పాపిఘ్నులకుఁ
 బీడాకరుఁడనై, అసురాన్తకుంఁడనై, దాతలనుత్పాదించువాఁడనై, ధార్మికాధార్మికో
 దాసీనులను బ్రహ్మకాలమందు సంహరించువాఁడనై, ధార్మికాధార్మికులకాధార
 భూతుఁడనై, సాధుజనరక్షకుఁడనై, ఉదారులమరక్షించి బాగుపఱచువాఁడనై, దాత
 లను బాధించువారలను బాధించువాఁడనై, వారలనురక్షించువారిని రక్షించువాఁడనై,
 జగదీశ్వరులను ననీశ్వరులను వ్యాపించువాఁడనై, పాపిజనపోషకులను ఛేదించువాఁడ
 నైన ఓ స్వామీ! ౫౮.

సముద్గద్వయేనమహాయమకః.

మూ॥ సకలాపదానవాసస్వయమయనీలాజ్ఞానాభవర ।

సకలాపదానవాసస్వయమయనీలాజ్ఞానాభవర ॥ ౫౯ ।

సకలాపదానవాస స్వయమయనీలాజ్ఞానాభవర ।

సకలాపదానవాస స్వయమయనీలాజ్ఞానాభవర ॥ ౬౦ ॥

(౧) ది-స-అని. (౨) భ్వా-ఆ-స-అ. (౩) పా-నూ-౩-౨-౩. (౪) భ్వా-ప-స-అ.

(౫) భ్వా-ఆ-స-అ. (౬) భ్వా-ప-స-నే. (౭) అదా-ప-స-అ.

ప-వి॥ సకలాపద, ఆనవ, ఆస, స్వ, యమయ, నీలాజ్ఞానాభవర, సకలాప, దానవాస, స్వయ, మయ, నీల, అజ్ఞాన, అభవర, ౫౮. సకలాప, దానవాస, స్వయ మయ, నీలాజ్ఞానాభ, వర, సకలాపదానవాస, స్వయమ్, ఆయ, నీలామ్, జనాభ, వర.

వ్యా॥ (సకలేతి)సకలాపద - సర్వస్యావిషయభూత ! అనవ - పురాణ ! అస-అస్తహిత ! స్వ-స్వభూత ! యమయ-నియమయ; నీలాజ్ఞానాభవర - నీలమ్ - వానరసేనాపతిమ్, అజ్ఞానాభవమ్ - హనూమస్తంచ, స్వీకృతవత్!(౧)“రా-ఆదానే”సకలాప-కలయా-విద్యయా, సహితావిదుషఃప్రాప్నువత్!దానవాస-దానంవాన్తి-గచ్ఛన్తీతిదానవాః, తేస్వానీనత్వాత్తాన్ప్రాప్నువన్!(-౨)“అస-గతౌ”ఇత్యస్తాదచ్. స్వయ-సుప్రాప! మయ, నీల, అజ్ఞాన, అభవర, ఇతిపదచతుష్టయేన-సృష్టిస్థితి సంహారమోక్షప్రదత్వైస్సంబోధ్యతే. తత్ర-మయేతి(౩)“ఋగ్-హింసాయామ్”మినీతఇతిమయః-ప్రళయకరఇత్యర్థః, నీలేతి-నయనం నీః, జగతో నయనమ్-రక్షణరూపం నిర్వహణమ్, లాతి - ఆదత్త ఇతి. అజ్యతేనేనేత్యజ్ఞానః, సృష్టికాలేనకలజగద్వ్యజ్ఞానకరఇత్యర్థః. అభవర-అభవమ్-మోక్షమ్, రాతి-దదాతీత్యభవరః. ౫౮. సకలాప - శిఖిపిచ్ఛైర్భారభరణైస్సహిత ! దానవాస - అనురాణాంక్షేపక ! స్వయమయ - శోభన దేవతామయ ! (౪)“తత్ప్రకృత వచనేమయత్” ఇతిమయత్. నీలాజ్ఞానాభ-కాలాజ్ఞాన సదృశ ! వర-ఉత్కృష్ట ! సకలాపదానవాస-సకలాద్భుతకర్తృణాంవాసభూత ! స్వయమయ - స్వయమేవప్రాప్నుహి, నీలామ్-మత్స్వసారమ్, జనాభ-మానుషవిగ్రహ పరిగ్రహదితరజనసదృశతయా ప్రతీయమాన్ ! వర-అస్యానీలాయా ఉపయస్తృభూత !. ౫౯.

తా॥ ఎంతగొప్పవారికిని యథావత్తుగఁజెలిసికొనుటకసాధ్యుఁడా ! పురాణపురుషుఁడా ! గుప్తమైననిధివంటివాఁడా ! వానరజాతీయులైన నీల హనుమంతులను స్వ

(౧) ఆదా-ప-అని.

(౨) భృ-ఉ-స-నే.

(౩) క్రా-ఉ-స-అ.

(౪) పా-నూ-౫-౪-౨౧.

హస్యమందు స్వీకరించినవాడా! విద్వాంసులహృదయమందు జేరినవాడా! ప్రపన్నులక
తిసులభుడా! సృష్టినితీసంహరకరుడా! మోక్షప్రదుడా! ౨౮. మయూరపిఞ్జాని
సర్వాభరణభూషితుడా! అసురాంతకుడా! మర్త్యదేవతాస్వరూపుడా! కాటుక
వలె నీలవర్ణుడా! సన్యోతక్రృష్టుడా! అద్భుతచేష్టితుడా! మనుష్యసజాతీయ విగ్ర
హవిశిష్టుడా! నాచెలియలేన నీలాదేవిని నీవేయజ్ఞీకరింపుము. ౨౯.

మూ॥ పరిరమ తయా తు తస్మిం విహాయ సాకం సమారేణ ।

సా భవతా యాత్వమలితవిహాయసా కం సమారేణ ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ పరిరమ, తయా, తు, తస్మిమ్, విహాయ, సాకమ్, సమారేణ, సా, భవ
తా, యాతు, అమలితవిహాయసా, కమ్, సమారేణ. ౬౦.

వ్యా॥ (పరిరమఇతి) తయాసాకమ్ - సహ, తస్మింవిహాయ పరి
రమ; సా, సమారేణ - కామయుక్తేన, అమలితవిహాయసా - నిర్మలీ
కృతాకాశేన, సమారేణ - సమ్యక్ ప్రాప్నువతా, భవతా, కమ్ -
సుఖమ్, యాతు. ౬౦.

తా॥ ఓ! క్రికృష్టుడా! ఆలస్యమునువదలి నీవు ఆనీలాదేవితో విహరింపుము.
స్వర్గలోకప్రసాదకరుడవై మదనార్తుడవైన నీతో జేరి నీలాదేవి సుఖించునుగాత.
మూ! రక్ష చ లోకాన్ ప్రముదిత విహాయసా కంసమారేణ ।

ధార్యం న న సదృశా కావిహాయసా కం సమారేణ ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ రక్ష, చ, లోకాన్, ప్రముదితవిహాయసా, కంసమారేణ, ధార్యమ్, న,
న, సదృశా, కా, ఇహ, అయసా, కమ్, సమారేణ. ౬౧.

వ్యా॥ (రక్షేతి) ప్రముదితవిహాయసా - హృష్టస్వగేణ, కంస
మారేణ - కంసవధేన, లోకాన్ రక్షచ; అయసా సదృశా - నీల
వణేన, సమారేణ - ప్రద్యుమ్నసహితేన, భవతా, ఇహ, కా-భూమా,
కమ్ - సుఖమ్, ననధార్యమ్-ధార్యమ్. ౬౧.

తా॥ కంసునిసంహరించి స్వర్గవాసులనానందింపించి లోకములను గాపాడుము; నీల
వర్ణుడవైన నీవు ప్రద్యుమ్నునితో గూడ నిహలోకమందు సుఖముననుభవించుము. ౬౧

మూ॥ బ్రహ్మాదిష్వపి దేవ శ్రీదామామాజ్ఞా తవానద్ధా ।

ఇత్యస్తుత హరిమేషః శ్రీదామా జ్ఞాతవానద్ధా ॥ ౬౨॥

ప-వి॥ బ్రహ్మాదిషు, అపి, దేవ, శ్రీద, ఆషు, ఆజ్ఞా, తవ, ఆనద్ధా, ఇతి, ఆస్తుత, హరిమ్, ఏషః, శ్రీదామా, జ్ఞాతవాన్, అద్ధా. ౬౨.

వ్యా॥ (బ్రహ్మాదిష్వపి) హేదేవ! శ్రీద - శ్రేయః ప్రద! అమ-
సాధు, తవ ఆజ్ఞాబ్రహ్మాదిష్వపి, అనద్ధా-అప్రతిబద్ధా; అతః స్వయమేవ
నీలాంగృష్ట్యాష్వ, నశశ్చిద్విష్ణు ఇతి. పూర్వేణసంబంధః. ఇతి-ఏవమ్, ఏషః
శ్రీదామా, అద్ధా-ఆజ్ఞానా, హరిం జ్ఞాతవాన్, ఆస్తుత-స్తుతవాన్ ॥

తా॥ అభీష్టప్రసాదవై న ఓ! స్వామీ! బ్రహ్మదులయందును నీయాజ్ఞ ఆప్రతిహత
ముగనున్నదిగాన నీవు నిశ్చయముగ నీలాదేవిని బరిగ్రహింపుము అని కృష్ణమహిమాభి
జ్ఞుడైన శీదాముడతని స్తుతించెను. ౬౨.

మూ॥ కృష్ణస్యాభావి తత సఖ్యా తస్యాజ్ఞయా తేన ।

ప్రియకృ త్తథా హి నృతయా స ఖ్యాతస్యాజ్ఞయాతేన ॥ ౬౩॥

ప-వి॥ కృష్ణస్య, అభావి, తతః, సఖ్యా, తస్య, ఆజ్ఞయా, తేన, ప్రియకృత్,
తథా, హి, నృతయా, సః, ఖ్యాతస్య, ఆజ్ఞయాతేన. ౬౩.

వ్యా॥ (కృష్ణస్యేతి) తతఃతస్యకృష్ణస్య స్తుత్యాప్రీతస్యా జ్ఞయా
యా, తేన - శ్రీదామా, సఖ్యాఅభావి - సఖా భూదిత్యర్థః. కథం
తహిదాశ్చమిచ్ఛన్ సఖిత్వంప్రాప్తవాన్? తత్తోచ్యతే; తథాహి-
నృతయా - మనుష్యత్వేన, ఖ్యాతస్యహారే, అజ్ఞయాతేన - అజ్ఞైః -
హరిమజ్ఞానానైః, యాతేన, పథా - సఖిత్వాదిరూపేణ, వర్తమానః,
సప్రియకృద్భవేత్; నతు తద్జ్ఞజనానుసృతేన దాస్యమాగేణ, మను
ష్యలీలాంభజతస్తస్యపరిజనేష్వపి తథావిధవృత్తేరేవప్రియత్వాదిత్యర్థః.

తా॥ తరువాత, శ్రీకృష్ణునిదాస్యము నపేక్షించిన శ్రీదాముడు, తనస్తోత్రముచే
బ్రీతుడైన శ్రీకృష్ణునియాజ్ఞచేత, శ్రీకృష్ణమహిమానభిజ్ఞునివలె నతనికి సఖుడాయెను.
మనుష్యసజాతీయమైన కృష్ణావతారముం దట్టివారియందుగూడ నతడు ప్రీతిచేయుచు
న్నాడుకదా. ౬౩.

మూ॥ హత్వా వృషాన్ రుషా యే సముపాయంస్తావదాతతయా ।

నీలాం కులస్య కృష్ణ స్సముపాయం స్తావదాతతయా ॥ ౬౪॥

ప-వి॥ హత్వా, వృషాన్, రుషా, యే, సముపాయన్, తావత్, ఆతతయా, నీలామ్, కులస్య, కృష్ణః, సముపాయంస్త, అవదాతతయా. ౬౪.

వ్యా॥ (హత్వేతి) యేవృషభాః ప్రథమంతావత్, ఆతతయా - విస్తీర్ణయా, రుషా - కోపేన, * సముపాయః - ఉపాగతాః, తావత్ వృషభాహత్వా స కృష్ణః, నీలామ్, సముపాయంస్త-పాణి గ్రహణం కృతవాః ; కుతః - తస్యాః కులస్య, అవదాతతయా - విశుద్ధతయా, స్వపరిణయన యోగ్యత్వాదిత్యర్థః. సముపాయంస్తేతి-యమేలుజ్.(౧) “ఉపాద్యమస్వకరణే” ఇత్యాత్మనేపదమ్.(౨) “విభాషోపయమనే” ఇతి వికల్పితత్వాత్పిచః కిత్వద్భావాభావః. ౬౪.

తా॥ ముందు అతిశోషాక్రాంతములైనవచ్చిన వృషభములను జంపి శ్రీకృష్ణుడు, అతిపరిశుద్ధురాలై స్వవివాహమునకు యోగ్యురాలైన నీలాదేవినివాహముచేసికొనెను.

మూ॥ ఉదభాసిమనోరమయాదురాపకాన్త్యాతయాత్వతిమనోరమయా

కృష్ణః కమనోరమయాదిప్టంసదృశాయయాఽరిదమనోరమయా

ప-వి॥ ఉదభాసి, మనోరమయా, దురాపకాన్త్యా, తయా, తు, అతిమనోరమయా, కృష్ణః, కమనః, అరమ్, అయాత్, ఇప్తమ్, సదృశా, యయా, అరిదమనః, రమయా. ౬౫,

వ్యా॥ (ఉదభాసీతి) తయా నీలయా, ఉదభాసి - ఉద్భాసితమ్, సాబభాసిత్యర్థః. కీదృశ్యా - మనోరమయా దురాపకాన్త్యా - మనోరమాఖ్యయా అపురసాపి దుష్ప్రిపసౌందర్యయా; అతి మనోరమయా-అతిమనోజ్ఞయా; పునరపి సైవవిశేష్యతే-రమయా-శ్రియా, సదృశాయయా, అరిదమనః - శత్రూణాంగ్లానిహేతుః, కమనః - కాముకః, కృష్ణః, అరమ్ - అలమ్, ఇప్తమ్, అయాత్ - ప్రాప్తవాః. ఉదభా

సీతి (౧) “భాస్మ - దీప్తా” భావేలుజ్. సదృశేతి సదృశ్యబాహ్యస్మ
నాత్మతీయా. ౬౫.

తా॥ మన్రోరమయనెడు అప్సరసనకంటె నతిసుందరియై అక్షీసమానురాలైన
నీలాదేవి శ్రీకృష్ణునితో గూడి విలసిల్లెను. కాముమండై శత్రుమర్దకుండైన శ్రీకృష్ణుడును
నీలాదేవితో జేరి అభీష్టమును లభించెను. ౬౫.

మూ॥ అధికా సా రమ్భాత స్సహృదయరై నిత్య నర్తసారమ్భాతః ।

ఇతరససారం భాతః స్త్రయదూరూ ప్రతి కిలాజ్ఞసారమ్భాతః ॥

స-వి॥ అధికా, సా, రమ్భాతః, సహ, అమరైః, నిత్యనర్తసారమ్భాతః, ఇత
రససారమ్, భాతః, స్త్ర, యదూరూ, ప్రతి, కిల, అజ్ఞసా, రమ్భాతః. ౬౬.

వ్యా॥ (అధికేతి) సా నీలా, రమ్భాతః-రమ్భానామ్నాః అప్స
రసః, అధికా - అత్యస్తవిలక్షణా; రమ్భా విశేష్యతే - అమరైః -
దేవైస్సహ, నిత్యమ్, నర్తణి - క్రీడాయామ్, సారమ్భాతః - ఆరమ్భ
యుక్తాయాః. నీలా విశేష్యతే-యదూరూ - యస్యాడూరూ, ఇతరస
సారమ్-ప్రాప్తసాన్దర్యరససారం యథాభవతి తథా, భాతః-దీప్యే
తేస్త. కీదృశౌ - అజ్ఞసా - అజ్ఞస్యేన, రమ్భాతః ప్రతికిల - కదళీ
ప్రతినిధీకర. రమ్భాతః ఇతిపూర్వత్ర(౨) “అపాదానేచాహీయరుహాః”
ఇతితసిః. సారమ్భాతః ఇతి తద్విశేషణత్వాత్ తథా. ఇతరత్ర (౩) “ప్రతి
యోగేషశ్చమ్యాస్తసిః” ఇతితసిః. (౪) “ప్రతిః ప్రతినిధి ప్రతిదాన
యోః” ఇతి ప్రతేః కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. ౬౬.

తా॥ ఆరటిచెట్లకంటె నతిసుందరమైన తొడలుగల నీలాదేవి, దేవతలతో
ననవరతము క్రీడించుచున్న రంభకంటె నతిమనోహరాశ్చీయై విలసిల్లెను. ౬౬.

(౧) భ్యా-ఆ-సే.

(౨) పా-నూ-౫-౪-౪౫.

(౩) పా-నూ-౫-౪-౪౪.

(౪) పా-నూ-౧-౪-౯౨.

మూ॥ నీలా స చ జేతోడ్డా మవిక్షతాజ్ఞో వృషావరజః ।

సమదావివ బృన్దావన మవిక్షతా జ్ఞోవృషావరజః ॥ ౬౭॥

ప-వి॥ నీలా, సః, చ, జేతా, ఉడ్డామ్, అవిక్షతాజ్ఞః, వృషావరజః, సమదా, ఇవ, బృన్దావనమ్, అవిక్షతామ్, గోవృషా, ఆరజః. ౬౭.

వ్యా॥ (నీలేతి) సా నీలా సచ వృషావరజః సహితౌ, ఆరజః - అపాపమ్, బృన్దావనమ్, అవిక్షతామ్ - ప్రవిష్టవస్తా. కీదృశా-గోవృషావివ. - స ఏవ వృషావరజో విశేష్యతే - ఉడ్డామ్-వృషభాణామ్, జేతా, తైరవిక్షతాజ్ఞః. అవిక్షతామితి - విశేలుజ్ ప్రథమ పురుష ద్వివచనమ్. (౧) “శలఞ్గుపధాననిటఃక్సః” ఇతి క్సః. ౬౮.

తా॥ సప్తవృషములను జయించి నిరుపద్రవుడైయున్న శ్రీకృష్ణుడును నీలా జేవియు పుణ్యక్షేత్రమైన బృందావనమును బ్రవేశించి, మదించిన గోవృషభములవలె విహరించిరి. ౬౮.

మూ॥ సాఽరమతాఽనేనాఽయుతకామనయద్ధాన్య సహాఽఽసీనా ।

సారమతాఽనేనా యుతకామనయద్ధాన్య సహాసీనా ॥ ౬౯॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

ద్వాదశాశ్వాసః.

ప-వి॥ సా, ఆరమత, అనేన, అయుతకామనయద్ధాన్య, సహ, ఆసీనా, సార మతా, అనేనాః, యుతకామనయా, ఋద్ధాన్య, సహాసీనా. ౬౯.

వ్యా॥ (సేతి) సా - నీలా, ఆరమత - క్రీడితనతీ. అనేన - కృష్ణేన, అయుతకామనయద్ధాన్య - అయుతశబ్దః సజ్ఞావాచీ బహుత్వం

లక్షయతి. కామస్య - స్త్రస్య, నయానామ్-నీతీనామ్, ఋద్ధిః - సమృద్ధిః, అయుతసఖ్యతయా కామనీతిసంపదా యుక్తేత్యర్థః. సహ ఆసీనా - ఆసన్నా, సారమతా - సారం మతమ్ - ఉత్కృష్టం మతమ్ - మనీషితమ్, యస్యాస్య తథోక్తా, అనేనాః - దోషరహితా, యత కామనయా - యతా - ప్రాప్తా, కామనా యయాసా యతకామనా, ఏతాదృశ్యా ఋద్ధ్యా-సంపదాయుక్తా, సర్వాభీష్టావహార్థసమృద్ధియుక్తేత్యర్థః. సహాసీనా - హాసశబ్దేన హాషాః లక్ష్యతే. హాసీ - ప్రీతిమాన్, ఇనః - ప్రియః తేనసహితా తథోక్తా. ౭౮.

తా। ఉత్కృష్టాభిప్రాయముకలదై పుణ్యవంతురాలైన నీలాదేవి, సర్వాభీష్ట సంపన్నురాలై శృంగారవిలాసపరిపూర్ణురాలై, హాసవిలాసముతోఁ గూడిన శ్రీకృష్ణునితోఁజేరి రమించెను. ౭౯.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్జుమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యా ఖ్యా నే

త్ర యో ద శా ఖ్వా సః.

మూ॥ శరదృతుముచ్చోషితఘనసరిరం సురపత్యరీతిమానీతః ।

స్త్రీ భిరభూన్నస్తంప్రతి సరిరంను రపత్యరీతిమానీతః ॥ ౧॥

ప-వి ॥ శరదృతుమ్, ఉచ్చోషితఘనసరిరమ్, సురపత్యరీతిమానీ, ఇతః, స్త్రీ భిః, అభూత్, నస్తమ్, ప్రతి, సః, రిరంసుః, అపత్యరీతిమ్, అనీతః. ౧.

వ్యా ॥ (శరదృతుమితి) ఉచ్చోషితఘనసలిలం శరదృతుమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, సురపత్యరీతిమానీ - సురపతే-ఇంద్రిస్య, అరీణామ్-దైత్యానామ్, ఈతేః - ఉపద్రవస్య, మానీ - మానయితా - నస్తయితా, నస్తగోపంప్రతి, అపత్యరీతిమ్-పుత్రప్రక్రియామ్, అనీతః-ప్రాప్తః, స హరిః, స్త్రీభిః - గోపస్త్రీభిస్సహ, రిరంసుః - క్షీడితుమిచ్ఛురభూత్, విరంసురితి - (౧) “రము-క్షీడాయామ్” సక. (౨) “సనాశంసభిక్ష ఉః” ఇత్యుప్రత్యయః. ౧.

తా॥ తరువాత, వగ్దాకాలముపోయి శరత్కాలమువచ్చెను. అప్పుడు నస్తగోప సుతుడై అసురోపద్రవకరుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోపికలతోఁ గ్రీడింపనిచ్చుించెను.

మూ॥ స్నేహమభి వషణతా స్త్రీ రాసారమ్భానురోధాయ ।

కృష్ణఘనేనైషి తమీ రాసారమ్భానురోధాయ ॥ ౨॥

ప-వి ॥ స్నేహమ్, అభి, వర్షతా, స్త్రీః, ఆసారమ్, భానురోధాయ, కృష్ణఘన సేన, ఐషి, తమీ, రాసారమ్భానురోధాయ. ౨.

వ్యా ॥ (స్నేహమితి) స్త్రీః - గోపీరభి, స్నేహమ్ - స్నేహాయమ్, ఆసారం అభివషణతా, కృష్ణఘనేన- కృష్ణాభ్యేనఘనేన, భానురోధాయ - ఆదిత్యంరోద్ధమ్, తమీ-రాత్రిః, ఐషి. ఆదిత్యనిరోధః కిమ

భాః - రాసారమ్భానురోధాయ-రాసానామ-ఘోర్తపురుషాధిస్థితాభి
బంహీభిః స్త్రీభిః స్నేహనీమనిషణ్ణాభి భావరసతత్త్వవిద్భి స్తుల్యశీల
వయోవస్థాభి రేకాస్తదేశే భాగాయ ప్రవర్తయితవ్యో నృత్తవిశేషః,
తస్య రాసస్య ఆరమ్భమ్, అనురోధమ్ - అనుకర్తుమ్. సఖలు రాత్రౌ
జ్యోత్స్నాయా మేకాస్తదేశే సమాసీతాభి గ్లోపీభిర్వర్జితా చిక్షేపితః,
తదధంరాత్ర్యపేక్షాకృతేత్యర్థః. ఐషీతి-(౧) “ఇషు - ఇచ్ఛాయామ్”
భావేలుజ్.

తా || శ్రీకృష్ణుఁడు, తనకత్యస్తప్రియురండైన గోపికలతో రాస ప్రీత్యచేయ
నిచ్చయించి, అదిరాత్రిలో జేయవలసినదిగాన, నూర్చుని వెలుగులేని రాత్రిని నిరీక్షించెను.
మూ|| అనుసరదిన ధామ హరిం హరిదశ్వీయం తదా శాస్తమ్ |

నయదపి రవే రితాపరహరి దశ్వీయం తదాశాస్తమ్ || ౩|

ప-వి|| అనుసరత్, ఇవ, ధామ, హరిమ్, హరిదశ్వీయమ్, తదా, శాస్తమ్,
నయత్, అపి, రవేః, ఇతాపరహరిత్, అశ్వీయమ్, తదాశామ్, తమ్. 3.

వ్యా || (అనుసరదితి) హరేరభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తంహరి మను
సరదిన, హరిదశ్వీయమ్ - ఆదిత్యసంబద్ధి, ధామ-తేజః, తదా-తస్మిన్ కాలా
లే, శాస్తమభూత్, ఔష్ణ్యమత్యజదిత్యర్థః. కిచ్చ- తదాశామ్- తస్య-
హరేః, ఆశామ్ - వాఙ్మమ్, తంహరిం నయత్ - ప్రాపయత్, రవేః,
అశ్వీయమ్-అశ్వానాం సమూహోపి, ఇతాపరహరిత్ - ప్రాప్తపశ్చిమ
దిక్-మభూత్. అపరాహ్ణః కాలః ప్రాప్త ఇత్యుక్తంభవతి. హరిదశ్వీ
యమితి -(౨) “వానామధేయస్య” ఇతివృద్ధసంజ్ఞా. (౩) “వృద్ధాచ్ఛః”
ఇతిః. అశ్వీయమితి- అశ్వానాం సమూహఇతి విగ్రహ్యా (౪) “కేశా
శ్వాభ్యాంయఙ్ ఛావస్యతరస్యామ్” ఇతిః. 3.

తా || కృష్ణాభిప్రాయానుసారముగ మూర్యతేజస్సును చల్లారెను ; మూర్యరథ
మందు జోండిచినగుట్టములును పశ్చిమదిక్కునుజేరినది ; (సాయజ్కాలమాయెను.) 3.

(౧) తుదా-ప-స-సే. (౨) పా-నూ-౧-౧-౭౩-వా ౮.
(౩) పా-నూ-౪-౨-౧౧౪. (౪) పా-నూ-౪-౨-౪౮.

మూ॥ రవితాపాస్తు విరహిణీరథాఽజ్ఞనా మానమన్యూనాః ।

ఆశ్రియిరపి విహగం రథాజ్ఞనామానమన్యూనాః ॥ ౪॥

ప-వి॥ రవితాపాః, తు, విరహిణీః, అథ, అజ్ఞనాః, మానమన్యూనాః, ఆశ్రియః, అపి, విహగమ్, రథాజ్ఞనామానమ్, అన్యూనాః. ౪.

వ్యా ॥ (రవీతి) అథ, మానమన్యూనాః - గర్వకోపాభ్యాం విహీనాః, విరహిణీరజ్ఞనాః, రథాజ్ఞనామానమ్-చక్రవాకమ్, విహగమపి అన్యూనాః. రవితాపాః ఆశ్రియః - ఆశ్రితవస్త్రః(౧)“శ్రిఞ్-సేవా యామ్”.

తా॥ సూర్యకిరణములు చల్లారివచ్చుచుండగా, పతివిరహిత స్త్రీలు గర్వమును కోపమునువదలి మిక్కిలి విరహాతురులైరి. చక్రవాకపక్షులును మిక్కిలి పరితపించినవి.

మూ॥ హరిద్ర్యోరజతి రవా వాపీతతయార్య మచ్ఛవయః ।

తన్నుపురతిస్త గిరా వాపీతతయాఽఽర్యమచ్ఛవయః । ౫॥

ప-వి ॥ హరిద్ర్యః, రజతి, రవా, ఆపీతతయా, అర్యమచ్ఛవయః, తన్నుపురతి, స్త, గిరా, వాపీతతయా, ఆర్యమ్, అచ్ఛవయః. ౫.

వ్యా ॥ (హరిద్ర్యజతి) రవా-సూర్యే, రజతి - రాగజుషిసతి, అర్యమచ్ఛవయః - అర్యమః - ఆదిత్యస్య, ఛవయః - దీప్తయః, ఆపీ తతయాయుక్తాః- ఈమత్ పీతవణః భాజః, హరిద్ర్యజవాఽభవత్-హరి ద్రయా రక్తా ఇవాఽభూవన్నిత్యర్థః. అత్ర-ఫలాదయమర్థః ప్రతీయతే- భర్తరి సూర్యే రాగభాజసతి. తద్భోగాయ హరిద్రానులిప్తాః ఆపీతత యా- మధుసానయోగిత్యేనచ, యుక్తాస్తత్ప్రియా దీప్తయోఽభూవన్నితి. అతశ్చ, ఆర్యమ్ - పక్షితమ్, రమణీయంవా, అచ్ఛవయః - సిత సక్షీ హంసః, వాపీతతయా - వాప్యాం ఇతతయా, స్వయా గిరా తన్నుపురతి స్త-తాసామాదిత్యచ్ఛవీనామలబ్ధతానాం నూపురవదాచ రతిస్తేత్యర్థః. (౨) “ సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యేకే ” ఇత్యాచారేక్విప్.

తతః (౧) * సనాద్యస్తజ్జేనధాతుత్వాల్లట్. హరిద్ర్య ఇతి - హరిద్ర
యా రక్తా ఇతి విగృహ్య (౨) “తేనరక్తంరాగాత్” ఇత్యుచ్. (౩)
“డిడ్ధాఃఇ” ఇత్యాదినాజీవ్, హరిద్ర్య ఇవేతి-పారమార్థికోర్థః,
ఛలార్థస్తుహరిద్ర్యఇతి. రజతీతి-(౪)“రజ్జ-రాగే”భావాదికః. స్వరితేత్,
తతోలట్; లట శ్శత్రాదేశః. (౫) “రజ్జేశ్చ” ఇత్యుపధాలోపః, తత
స్సప్తమి. ఆపీతతయేతి- పీతశబ్దో వణంవాచీ ; ఈషత్పీతత్వేనేతి పార
మార్థికోర్థః. ఛలార్థస్తు - ఆజ్ఞాపూర్వాత్ (౬) “పా - పానే”ఇత్యస్తా
న్నిస్తా.(౭) “ఘుమాస్థాగా” ఇత్యాదినా ఈత్వమ్, తతః భుక్తాగ్రాహ్య
ణాఇతివ దకారో మత్స్వకోయః. ఆర్యమితి-(౮) “ఋమాలోఽన్యత్”
ఇతిణ్యత్.

౫.

తా|| సూర్యుడెజ్జుపడిపోయిన ఆసాయశ్శాలమందు సూర్యకిరణములు పసుపు
వర్ణములాయెను. బావులయందు హంసములు శబ్దించుచుండెను. వానిని చూడఁగా,
సూర్యకిరణములనెడు స్త్రీలు తనభర్తలైన సూర్యనిభోగార్థమై పసుపు పూసికొని
యున్నట్లును, హంసశబ్దము, ఆ స్త్రీలు నడుచునప్పుడొకాళ్ళలో నలబ్బరించుకొని
యున్న సూపురములయొక్క భ్వనివలెను నుండెను.

౫.

మూ! వ్యతిరురువిరే ఖగాశ్యో నివాసతరుజాల మభితోఽయాః |

కోకా ధ్యాత్వాఽఘాసూనివాఽఽసత రుజా లలమభితోయాః||

ప-వి! వ్యతిరురువిరే, ఖగాశ్యః, నివాసతరుజాలమ్, అభితః, అయాః, కోకాః,
ధ్యాత్వా, అఘాసూన్, ఇవ, ఆసత, రుజా, అలమ్, అభితోయాః.

౬.

వ్యా || (వ్యతీతి) నివాసతరుజాలమ్ - నివాసవృక్షసమూహమ్,
అభితోయాః-అభితఃప్రాప్తాః, ఖగాశ్యః-పక్షిపద్భూయః, వ్యతిరురువిరే-
పరిస్పరేణశబ్దమకామృః. అథవా-యాః ఖగాశ్యః, నివాసతరుజాలం

(౧) పా-సూ-౩-౧-౩౨. (౨) పా-సూ-౪-౨-౧ (౩) పా-సూ-౪-౧౫.

(౪) భా-ఉ-భ-స-అ. (౫) పా-సూ-౬-౪-౨౬. (౬) భా-ప-స-అ.

(౭) పా-సూ-౬-౪-౬౬. (౮) పా-సూ-౩-౧-౧౨౪.

అభితోభవత్తా, వ్యతిరుదువిరే. (౧) “రు-శబ్దే” వ్యతిపూర్వః లట్. (౨)
 “కర్తృకర్తవ్యతిహారే” ఇత్యాత్మనేపదమ్. కించ - కోకాః-చక్రవా
 కాః, అభితోయాః- అభిగతజలాః, విరహప్రత్యాసత్తిజనితయా రుజా-
 పీడయా, అఘశాఘా - పాపరాశీక, అలంభ్యాత్వేన, ఆసత- ఆసీనా
 అభవన్. అభితోయా ఇతి - ప్రథమవ్యాఖ్యానపక్షే - (౩) “ఆతోనుప
 సగేకః”. ఆసతేతి- (౪) “ఆస - ఉపవేశనే” లజ్జబహువచనమ్.
 అదాదిత్వాచ్చపోలుక్.

౬.

తా॥ పక్షులు వృక్షములకొమ్మల మీద నలుప్రక్కలఁ గూర్చుండి కూత వేయు
 చున్నవి. చక్రవాకములు జలసమీపమందుండి, రాత్రియాసన్నమైనందున తమకుఁ గలు
 గఁబాయ్యుడి విరహబాధను దలంచి భిన్నములై, తమజన్మాస్తరీయపాపములను స్మరించు
 చున్నవి వలెనున్నవి.

౬.

మూ॥ ద్రష్టు మివార్కం స్త తరో దూర స్థావతితరాం ఛాయా ।

పాతివ్రత్యంస్త రవే దూరస్థావతితరాం ఛాయా ॥ ౭॥

ప-వి॥ ద్రష్టుమ్, ఇవ, ఆర్కమ్, స్త, తరోః, దూరమ్, ధావతితరామ్, ఛా
 యా, పాతివ్రత్యమ్, స్త, రవేః, దూరస్థా, అవతితరామ్, ఛాయా.

౭.

వ్యా॥ (ద్రష్టుమితి) తరోః ఛాయా దూరం ధావతితరాంస్త.
 కిమథమివ - అర్కం ద్రష్టుమివ-తరుణా వ్యవహితమర్కం కియస్తం
 దేశం గత ఇతి వీక్షితుం తరువ్యవధానపరిహారాయ సమీపత్యాగేన
 దూరమగాదిత్యర్థః. కించ-రవేః ఛాయా-ప్రభా, దూరస్థా-రథీతుమ్-పీడ
 యితుమ్, అశక్తా, పాతివ్రత్యమ్, అవతితరాంస్త-ప్రకపేణరక్షితవతీ.
 తన్నాదవేనస్వయమపిమృదురభవదిత్యర్థః. ఉభయత్ర(౫) “తిజశ్చ” ఇతి
 తరప్. (౬) “కిమేత్తిజవ్యయ” ఇత్యాదినా అమృత్యయః. దూరస్థే
 తి-(౭) “రథ-హింసాసందాఢ్యోః” (౮) “ఈషద్ధస్సుషు” ఇత్యాదినా
 ఖల్. (౯) “రథిజభోరచి” ఇతినుమాగమః.

౭.

(౧) ఆదా-ప-ఆ-సే. (౨) పా-నూ-౧-౩-౧౪. (౩) పా-నూ-౩-౨-౩.

(౪) ఆదా-ఆ-ఆ-సే. (౫) పా-నూ-౫-౩-౫౬. (౬) పా-నూ-౫-౪-౧౧.

(౭) దిషా-ప-సేట్. (౮) పా-నూ-౩-౩-౧౨౬. (౯) పా-నూ-౭-౧-౬౧.

తా||పుత్రములనీడ మిక్కిలి దూరముగపోయెను. దానిని చూడఁగా, సూర్యుఁ డెంత దూరము వెళ్లెనని చూచుటకై దృష్టికి పుత్రవ్యవధానము లేపండునట్లు వెళ్ళి నట్లున్నది. సూర్యకిరణములు ఉష్ణములేక చల్లపడినవి. 2.

మూ|| గావ శ్రమం వనాంతాదావర్తంతాపనీయ సమమ్ |

ఆతపతోభిజలం స్ఫురదావర్తంతాపనీయసమమ్ || ౧||

ప-వి|| గావః, శ్రమమ్, వనాంతాత్, జవర్తంత, ఆపనీయ, సమమ్, ఆతపతః, అభిజలమ్, స్ఫురదావర్తమ్, తాపనీయసమమ్. ౧.

వ్యా || (గావశ్రితి) గావః క్రమేణోదకపానాదిభిః దివసజం శ్రమ మపనీయ వనాంతాత్, సమమ్ - సహైవ, ఆవర్తంత - వివృతా అభూవన్. కించ - స్ఫురదావర్తం అభిజలమ్, ఆతపతః- ఆతపేన స్వ స్థివిత్తతేన, తాపనీయసమమభవత్ - తపనీయస్య హేమ్నోవికార సదృశమభవత్. ౧.

తా|| పశువులు, గడ్డిమేసి నీళ్లుత్రాగి దివసమందిలి శ్రమము దీర్చికొని యడవి నుంచి తిరిగి గుంపుగాఁజేరివచ్చినవి. సముద్రజలము సూర్యకిరణములచే వ్యాప్తమై కరి గించిన బంగారమువలె నుండెను. ౧.

మూ|| వీత్యైబ్జకుముదషణ్డం సమదశతాలి జ్గవా తదపితయా |

తత్తపు తరుణా తదుభయసమదశతాలిజ్గవాతదపితయా ||

ప-వీ|| వీత్యై, అబ్జకుముదషణ్డమ్, సమదశతాలిమ్, గవా, తదపితయా, తత్త పుః, తరుణాః, తదుభయసమదశతాలిజ్గవాతదపితయా. ౧.

వ్యా || (వీత్యైతి)-సమదశతాలిమ్ - సమదైః - మదసహితైః, శతసజ్జ్యైః- అనేకైః, అలిభిర్యుక్తం అబ్జకుముదషణ్డం వీత్యై, తరుణాః- యువానః, తదపితయా-తైరలిభిరపితయా, గవా - వాచా, తత్త పుః - తృప్తా అభవన్. కీదృశ్యాగ వా - తదుభయసమదశతాలిజ్గ వాతదపితయా-తేషాముభయేషామ్- అబ్జానాంకుముదానాంచ,యా సమదశతా - సదృశా వస్థతా - వికాససంజ్ఞోచయోర్ద్వయావస్థా

ప్రాప్తిః, తస్యా లిజ్జభూతేన, వాతేన- వాయునా, దశితయా-ఉద్రీ
క్తయేత్యర్థః. అజ్ఞాని సజ్జోచోన్ముఖత్వా ద్వికాససజ్జోచమధ్యమ
దశాపన్నాని, కుముదానితు వికాసోన్ముఖత్వా స్తద్యమావస్థాపన్నాని,
ఉభయో గంధం సమాహరన్వాయః ఉభయోస్సమదశాయాః చి
హ్నాంభవతి. అన్యతరస్య సజ్జుచితత్వే ఉభయగంధహరణాసమ్భవాత్.
తాదృశేన వాయునా దృష్టానాం భృక్షాణాం వాగుచ్ఛటాభవేత్.

తా|| ఆసాయశ్శాలమందు తామరస పుష్పములు సజ్జోచోన్ముఖములై అర్ధ
వికసితములుగాను, కుముదపుసుములు వికాసోన్ముఖములై అర్ధవికసితములుగానున్నవి.
వాయువు, ఆరెండిటియొక్క గంధములనుదీసికొనివచ్చి వీచుచుండగా దానిచే తుష్టై
దలు ముదించి గానముచేసినవి. ఆగానమునువినియు వాకుసుములను జూనియు యౌ
వనవంతులు మిక్కిలి సంతోషించిరి.

మూః బహునాఽఽక్రోశి క్రామతి కుజ్జుమవణేఽపతగ్నేన |

రుచి రుచితాత్వతిరాగిణి కుజ్జుమవణేఽపతగ్నేన || ౧౦||

ప-వి|| బహునా, ఆక్రోశి, క్రామతి, కుమ్, కుమ్, అపగ్నే, పతగ్నేన, రుచిః,
ఉచితా, తు, అతిరాగిణి, కుజ్జుమవణేఽ, పతగ్నే, న.

వ్యా || (బహునేతి) కుం కుమ్ - సర్వాం భూమిమ్, అవణేఽ-
ప్రకాశమాన్ద్యాయ తై మలినత్వే, క్రామతి - అభిభవతిసతి, బహునా,
పతగ్నేన - పక్షిణాచ, ఆక్రోశి - మహాశబ్దఃకృతః. అత్ర ఛలేనాఽ
యమర్థః ప్రతీయతే - భూమిమ్, అవణేఽ-పరివాదే, క్రామతిసతి, పతగ్నా
ఆచుక్రశురితి. కించ - అతిరాగిణి - అతిరక్తే, కుజ్జుమవణేఽ - కు
జ్జుమసదృశవణేఽ, పతగ్నే - ఆదిత్యే, ఉచితా - యోగ్యా, రుచిః -
దీప్తిః, నాఽభవత్ - అత్రాఽపి ఛలాదయమర్థః ప్రతీయతే - అతి
రాగిణి - అతిమాత్రవిషయసజ్జభాజ, కుజ్జుమవణేఽ- కుజ్జుమాదిభి
ర్వణాకై రలజ్జురణై రాలేపనై ర్యుక్తే, ఉచితా దీప్తిః - కీర్తిః, నాఽ
భవదితి. కుంకుమితి - వీప్సాయాంద్యుర్వచనమ్.

తా|| భూమియందగ్గరము వ్యాపించెను. అప్పుడు పక్షులు అటించినవి. నూర్వః
దు తేజోహీనుఁడై కుంభమువలె నెఱుపడెను. ౧౦.

మూ|| దోషాగమతో రాజ్ఞా గాహిత్యా వారిధౌ తమోదేన |

సుకృతేహయోదజగమీషి గా హిత్యా వారిధౌ తమోదేన ||

ప-వి|| దోషాగమతః, రాజ్ఞా, గాహిత్యా, వా, అరిధౌ తమోదేన, సుకృతేహ
యా, ఉదజగమిషి, గాః, హిత్యా, వారిధౌ, తమోదేన. ౧౧.

వ్యా || (దోషేతి) వాశబ్ద ఉపమాంశే. అరిధౌ తమోదేన - శ
త్రుభిః డౌళితహమేణ, రాజ్ఞేవ, తమోదేన-తమసః ఖణ్డయిత్రా, అది
త్యేన, దోషాగమతః. వారిధౌ, గాహిత్యా - అ వ గా హ నం కృత్వా
సుకృతేహయా - పుణ్యానుష్ఠానేన, ఉదజగమిషి-ఉదేతుమిచ్ఛా కృతా.
యథాహి దోషాగమతః - విషయసక్తాదిదోషప్రాప్తేః, రద్ధాన్వేషిభి
శ్చత్రుభి రభిభూతః తతవవ ధౌతహర్షః. కశ్చిద్రాజా, గాః- భూమిః,
హిత్యా గత్యంతరాభావాత్, వారిధౌ - సముద్రే, గాహిత్యా సుకృతే
హయా - తీర్థానిషేవణాద్యాత్మ కేన పుణ్యానుష్ఠానేన, ఉదేతుమ్ -
జన్తాంతరే నైవ శ్వర్యం ప్రాప్తుమ్, ఇచ్ఛామకరోత్ ; ఏవ
మయమపి సూర్యః దోషాగమతః - రాత్ర్యాగమతో హేతోః, గాః-
దీప్తిః, హిత్యా, అరిభిః - తమోభిః, ధౌత హమేణ వారిధౌ గాహి
త్యా, సుకృతేహయా - శోభనానుష్ఠానేన దివసాంతరే ఉదేతుమిచ్ఛా
మకరోత్. ఉదజగమిషీతి- (౧) “ఇణ్-గతో” ఉత్పూర్వః. తతస్సః.
(౨) “ సనిచ” ఇతి గమాదేశః. తతోభావేలుజ్, చిణ్, అడాగమః.
తమోదేనేతి-(౩) “దో-అవఖణ్డనే” (౪) “అతోసుపసగేకః”. ౧౧.

తా|| పరికుంభింజైన రాజాకు దోషము సంభవించినయెడల శత్రువులచే నవ
మానింపఁబడి సంహోషహీనుఁడై రాజ్యమునువదలి సముద్రమందుమునిగి, అతీర్థస్నాన
జన్యసుకృతముచేత జన్తాంతరమందుడన ఐశ్వర్యమునుబొందనిచ్చయించునో, అచోష్వన,
(౧) అదా-ప-స. (౨) పా-నూ-౨-౪-౪౩. (౩) దివా-ప-అ. (౪) పా-నూ-౩-౨-౩.

దోషాగమనముచే(రాత్రి వచ్చినచో) నూర్కొడు తనశత్రువైనయన్ధకారముచే(దిర్గ-
రింపఁబడినవాఁడై సముద్రస్నానముచేఁబరిశుద్ధుఁడై రెండవదినము దీప్తిమంతుఁడై యు-
దయింపనిచ్చయించినట్లు సముద్రమందవగాహించెను. ౧౧.

మూ॥ ధిగ్జీవిత మతిహాస్యం సవితా న స్సప్రభోఽస్తమితః ।

ఇతి కిల దివసోఽస్య సుహృత్సవితాన స్సప్రభోస్తమితః ॥

ప-వి॥ ధిక్, జీవితమ్, అతి, హాస్యమ్, సవితా, నః, సప్రభః, అస్తమ్, ఇతః,
ఇతి, కిల, దివసః, అస్య, సుహృత్, సవితానః, సః, ప్రభోః, తమ్, ఇతః. ౧౨.

వ్యా॥ (ధిగితి) దినసస్యబుద్ధిః పూర్వార్ధేన పరమృశ్యతే. సవి-
తా - ఆదిత్యః, నః. అస్తాకంసంబంధీ, సప్రభః - ప్రభయా ప్రియయా
సహ, అస్తమితః, అతోజీవితంధిక్ - కుత్సితమతీవహాస్యమితి ఈదృశ్యా
బుద్ధ్యాకిల అస్య ప్రభోః - ఆదిత్యస్య, సుహృత్, సవితానః-వితానేన-
విస్తారేణ, సహితః, సదివసః-తమ్-ఆదిత్యమ్, ఇతః- అనుగతోఽభూత్.

తా॥ నూర్కొని కుప్పవైన దినము, “మనన్నేహితుఁడైన నూర్కొడు సపరి-
వారముగ నస్తమించెను, ఇంక మనజీవనమతినిద్ర్యమై హాస్యాస్పదమగును” అనితలఁచి
తానును నానూర్కొనియనుసరించి వెళ్ళెను. ౧౨.

మూ॥ భాస్వాన్ హతప్రభఃకిల వారుణ్యా పీతయా పతితః ।

నిగృహీతో జగతోఽభూదారుణ్యాపీతయా పతితః ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ భాస్వాన్, హతప్రభః, కిల, వారుణ్యా, పీతయా, పతితః, నిగృహీతః,
జగతః, అభూత్, అరుణ్యాపీ, తయా, పతితః. ౧౩.

వ్యా॥ (భాస్వానితి) పీతయా- గౌరవణాయా, వారుణ్యా -
వరుణస్య దిశా ప్రతీచ్యా, హతప్రభః - హతతేజస్కః, తయాసహ
స్వయమపి అరుణ్యాపీ, అరుణ్యంప్రాప్తః, గగనాత్పతితస్కజగతఃపతితః-
జగత్పతేరీశ్వరాత్కారణాత్, నిగృహీతోఽభూత్ - అస్తంగతోభూత్,
ఈశ్వరాజ్ఞయాసూర్యచంద్రాదీనాముదయా స్తమయాదయః; తథాచశ్రు-
తిః-(౧) “భీషాస్తాద్వాతఃపవతేభీషోదేతినూర్యఃభీషాస్తాద్గి శ్చేంద్రీశ్చ”

ఇతి, అత్ర ఛలా దయ మర్థః ప్రతీయతే - వీతయా - ఉపయుక్తయా,
వారుణ్యా - సురయా, ఆరుణ్యావీ - అరుణతాంగతః, తతపవపాపానుష్ఠా
నాత్కారణాత్, హతప్రభః - హతకీర్తిః, పతితః - ద్విజాతికర్తృభ్యో
హీనస్సక్, జగత్పతితః - రాజాజ్ఞయా, నిగృహీతః. ౧౩.

తా॥ సూర్యుడు, సాయకౌలమండెట్టపడిన పశ్చిమదిక్కునొంది తానునెట్టి
పడి భగవదాజ్ఞ చేసె స్తమించెను. ఇచ్చట శబ్దమలవలన నొకయర్థము ప్రతీతమగుచున్నది.
సూర్యుడెట్లుగానగునట్లు మదిరాపానముచేసి కీర్తిహీనుడై రాజుచే నిగృహీతుడై కర్మ
భ్రష్టుడాయెనని. ౧౩.

మూ॥ బిమ్బేఽక్షిపన్ ద్విజా జల మతిరోధిన్యాజ్ఞలం సాన్ధ్యమ్ ।

యావన్న జగత్స్యాన్నిశి మతిరోధిన్యా జ్ఞలం సాన్ధ్యమ్ ॥ ౧౪॥

ప-వి॥ బిమ్బే, అక్షిపన్, ద్విజాః, జలమ్, అతిరోధిని, ఆజ్ఞలమ్, సాన్ధ్యమ్,
యావత్, స. జగత్, స్యాత్, నిశి, మతిరోధిన్యామ్, జలమ్, సాన్ధ్యమ్.

వ్యా॥ (బిమ్బ ఇతి) బిమ్బే-ఆదిత్యమణ్డలే, అతిరోధిని - అవిద్యమాన
తిరోధానేనతి, తస్యామేవ దశాయామ్, ద్విజాః, సాన్ధ్యమ్ - సన్ధ్యో
పాసనకర్తృజ్ఞభూతమ్, ఆజ్ఞలమ్ - అజ్ఞలిపరిమితమ్, జలమ్, అక్షిపన్ -
క్షిప్తవస్త్రః, నిశి-రాత్రౌ, మతిరోధిన్యామ్ - బుద్ధితిరోధకర్యాంసత్త్వామ్,
జగత్స్వమ్, సాన్ధ్యమ్ - ఆధ్యేన - అన్ధత్వేన - చక్షుషోపలమ్భరాహి
త్యేనసహితమ్, అతపవ, జలమ్ - జడంచ, యావన్న భవేత్, తావ
దేవ సన్ధ్యోపాసన మకుర్వ నిత్యర్థః. ౧౪.

తా॥ రాత్రిలోఁ జీకటిచేతఁగన్నులు కనఁబడక జనులు మతిహీనులై టాకమునుపే
సూర్యుడు కనఁబడుచూడఁగనే బ్రాహ్మణులర్హ ప్రదానముచేసిరి. ౧౪.

మూ॥ కుముదం చాఽహ్ని ప్రముదితచక్రే ముక్తామయం సితం వియతి॥

రాసాయ భై ర్వితానం చక్రే ముక్తామయం సితం వియతి॥ ౧౫॥

ప-వి॥ కుముదమ్, చ, అహ్ని, ప్రముదితచక్రే, ముక్తామయమ్, సితమ్, వియతి,
రాసాయ, భై, వితానమ్, చక్రే, ముక్తామయమ్, సితమ్, వియతి. ౧౫.

వ్యా || (కుముదమితి) ప్రముదితచక్రే-హర్షితచక్రవాకే, అహ్ని-
దివసే, వియతి - అపగచ్ఛతిసతి, సితమ్ - శ్వేతమ్, కుముదమ్, ముక్తా-
మయమ్ - ఆమయరహితమ్ - విగతనిద్రమ్, వికసితమభూత్. వియ-
తీతి (౧) “ఇచ్ఛ-గతే”విపూర్వః. శత్రస్తస్సప్తమ్యస్తః. వ్యయమ్ - వి-
నాశమ్, ప్రాప్తేసతీత్యర్థః. కించ-రాసాయ-కృష్ణస్య రాసోత్పవాథమ్,
వియతి సితమ్ - ఆకాశేబద్ధమ్, ముక్తామయమ్ - మాక్తివిరచితమ్,
వితానమ్, భైః - నక్షత్రైః, చక్రే.

౧౧౬.

తా|| చక్రవాకపక్షులకు సంతోషకరమైన దివసముపోయినది. కుముదకుసుమములు
వికసించినవి. ఆకాశమందు నక్షత్రములుదయించినవి. అది, శ్రీకృష్ణుని రాసక్రీడా-
నిమిత్తము వితానముకట్టినట్లుండెను.

౧౧౭.

మూ|| న్యవిశత నూనం సాన్ధ్యో రాగో హృదయం చిరణ్ణీనామ్ |

బుద్ధిం నియమ్య చ కమితరాగో హృదయం చిరణ్ణీనామ్ || ౧౧౮ ||

ప-వి|| న్యవిశత, నూనమ్, సాన్ధ్యః, రాగః, హృదయమ్, చిరణ్ణీనామ్, బుద్ధిమ్,
నియమ్య, చ, కమితః, ఆగోహృత్, ఆయమ్, చిరమ్, డీనామ్.

౧౧౮.

వ్యా || (న్యవిశతేతి) సాన్ధ్యః - సన్ధ్యాసంబధ్నీ. రాగః, చిరణ్ణీ-
నామ్ - యువతీనామ్, హృదయం నూనం న్యవిశత. రాగశబ్దః
ఆరుణ్యం కామాభివ్యక్తంచాచప్తే. తత్ర ఫలాదయం వ్యవహారః
కృతః-సన్ధ్యాసంబధితయా దృష్టో రాగః యువతిహృదయం ప్రవిప్ల ఇతి.
సన్ధ్యారుణ్యం నివృత్తమ్, యువతిహృదయం సకామాభివ్యక్త మభవ
దిత్యుక్తంభవతి. తద్ధృదయం ప్రవిప్ల స్సేయం రాగః తాసాం బుద్ధిమ్,
చిరమ్ - దీఘకాలమ్, డీనామ్ - గవేణపరిభ్రాంతామ్, నియమ్య,
కమితః - భర్తుః, ఆగోహృత్ - అపరాధస్యహర్తాచ, అభూత్.
రాగయోగేన భర్తు రపరాధం విస్తృతవత్స ఇత్యర్థః. న్యవిశతేతి -
(౨) “విశ - ప్రవేశనే”విపూర్వః, లజ్. (౩) “నేర్విశః” ఇత్యాత్మనే

పదమ్ ; తుదాదిత్వాచ్చః. కమితురితి-కామయతే స్తృచ్. (౧) “అయా
నయ ఆధ-ధాతుకేహ” ఇతి వికల్పాన్యోచోనివృత్తిః. ఆగోహృ దితి -
హారతే స్సోపపదాత్ క్విప్, తుక్. డీనామితి (౨) “డిజ్-విహాయసా
గతౌ” నిష్ఠా. (౩) “స్వాదయః ఓదితః” ఇత్యోదిత్వాత్ అర్చప్రతి
షేధే నిష్ఠా నత్వ ఇచ్చ. ౧౬॥

తా॥ ఆకాశమందు సన్ధ్యారాగము నివర్తింపెను; స్త్రీలహృదయమందు మున్నఘ
వికారము కలిగెను. అప్పుడా స్త్రీలు గర్వమునువదలి నాయకుని యపరాధమును
మఱచిరి. ౧౬.

మూ॥ తమసో భియేన వివశా సన్ధ్యాయత్సు ద్విజేషు చ కులాయమ్ !
క్వాఽపి న్యలీయత హరిం సన్ధ్యాయత్సు ద్విజేషు చ కులాయమ్॥

ప-వి॥ తమసః, భియా, ఇవ, వివశా, సన్ధ్యా, ఆయత్సు, ద్విజేషు, చ, కులాయమ్,
క్వ, అపి, న్యలీయత, హరిమ్, సన్ధ్యాయత్సు, ద్విజేషు, చ, కులాయమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (తమసేతి) ద్విజేషు - పక్షిషు, కులాయమ్ - నీడమ్,
ఆయత్సు - ఆగచ్ఛత్సు, ద్విజేషు - తైర్విజేషుచ, కులాయమ్ -
కులదైవతమ్, హరిమ్, సన్ధ్యాయత్సు - సమ్యక్ధ్యాయత్సు, తమసో
భియా వివశేన-సన్ధ్యా క్వాప్యవిజ్ఞాతే దేశే న్యలీయత-నిలీనాభూత్.

తా॥ సాయజ్కాలమందు వత్తులు తమతమ గుండలలోవచ్చిచేరినవి. బ్రాహ్మణా
దులు తమకులదేవతయైన విఘ్నేశు ధ్యానించిరి. సన్ధ్యాకాలముపోయి చీకటివ్యాపిం
చెను. ౧౭,

మూ॥ ఖతరో శ్చాయేవ తమోఽసూనాయంతాఽశు భాని భూతాని।
రాత్రిచరాణ్యమితో ఽసూ నాయంతాఽశుభాని భూతాని ॥

ప-వి॥ ఖతరోః, ఛాయా, ఇవ, తమః, ఆసూనాయంత, ఆశు, భాని, భూతాని,
రాత్రిచరాణి, ఆమిషతః, ఆనూన్, ఆయంత, ఆశుభాని, భూతాని. ౧౮.

వ్యా॥ (ఖతరోరితి) తమః - తిమిరమ్, ఖతరోః- ఆకాశాఖ్యస్య

వృక్షస్య, ఛాయేవాఽభూత్. ఆశు - శీఘ్రమ్, భూతాని - ఉత్పన్నాని,
భాని - నక్షత్రాణి, తస్యఖతరోః-అసూనాయంత్రాసూనవదాచరన్తిస్త,
పుష్పసదృశాన్యభవన్నిత్యర్థః. సూనశబ్దాత్ (౧) “కర్తుఃకృజ్ సలోప
శ్చ” ఇతికృజ్, తతోలజ్, అడమగః. కించ - రాత్రిచరాణి ఆశుభాని
భూతాని-జన్తవః-రక్షఃపిశాచాదయః, ఇతస్తతో లబ్ధాత్ మాంసబలిప్ర
భృతికా దామిమతః కారణాత్, అసూ - ప్రాణా, ఆయన్త - ప్రా
ప్తాః. ఆయన్త ఇతి అయతేలజ్. (౨) అనుదాత్తేత్వాదాత్త నేపదమ్.

తా॥ అన్ధకారము రాత్రియనెడు వృక్షమునకు నీడవలెనుండెను. నక్షత్రములు
ఘాతలవలెనుండెను. పిశాచాదులు మాంసములను భక్షించి ప్రాణధారణమును జేసి
కొనెను.

౧౮.

మూ॥ అరుధ దృశ స్తమో జితకాలాయస మజ్జనోపమానమతి ।

విర్వ్య ద్విరహీ తస్మై కాలాయ సమ జ్జనోపమానమతి॥౧౯॥

ప-వి॥ అరుధత్, దృశః, తమః, జితకాలాయసమ్, అజ్జనోపమానమతి, విర్వ్య
త్, విరహీ, తస్మై, కాలాయ, సమమ్, జనః, అపమానమతి.

౧౯.

వ్యా॥ (అరుధదితి) తమః - తిమిరమ్, దృశః - చక్షూషి, అరు
ధత్ - రుద్ధవత్. (౩) “రుధిర్ - ఆవరణే” లుజ్. (౪) “ఇరితోవా”
ఇత్యజ్. కీదృశంతమః - జితకాలాయసమ్ - జితం కాలాయసం యేన
తత్తథోక్తమ్. దాధాన్యాత్ రూపేణచ జితకాలాయసమిత్యర్థః అజ్జనోప
మానమతి- అజ్జనోపమానమ్ - అజ్జనసాదృశ్యమ్, అతిక్రాన్తమ్, తతో
నీలతర మిత్యర్థః. కించ- తస్మై కాలాయ - రాత్రయే, విరహీ-విరహితః,
జన స్సర్వః, సమమేవ ఐవ్యూత్-ఈష్యాంకృతఫలా. అపమానమ
తీతి క్రియావిశేషణమ్. అపగతః మానః-గవః, యస్యా స్సా అపమో
నా, అపమానా మతి ర్యథాభవతి తథేత్యర్థః.

(౧)పా-సూ-౩-౧-౧౧.

(౨)పా-సూ-౧-౩-౧౨.

(౩)రుధా-ఉ-స-అ.

(౪)పా-సూ-౩-౧-౨౩.

తా॥ కాటుకకంటె నలిసితిమైన చీకటి జనుల చూపునుగ ప్పెను. విరహిజనులు
అభిమానమునువదలి యాశాత్రిని మిక్కిలి నిద్రించిరి. ౧౯.

మూ॥ నాఁజ్ఞాయి తమసి వృక్షో నా శ్వభ్రం సానుమా నపరమ్ ।

వాయువశా ద్య దవాయన్నాశ్వభ్రం సానుమా నపరమ్ ॥

ప-వి॥న, అజ్ఞాయి, తమసి, వృక్షః, నా, శ్వభ్రమ్, సానుమాన్, అపరమ్, వాయు
వశాత్, యత్, అవాయన్, అశు, అభ్రమ్, సా, అనుమా, న, పరమ్. ౨౦.

వ్యా ॥ (నాజ్ఞాయాతి) తస్మిన్ తమసి వృక్షశ్చ, నా-పురుషశ్చ,
శ్వభ్రమ్ - రథ్థమ్, సానుమాన్ - పర్వతశ్చ, అపరంచ-వ్యోమ సలిల
గో మాస్తాదికం పదార్థజాతమ్, నాజ్ఞాయి - నజ్ఞాతమభూత్. సర్వం
పదార్థజాతంతమసా ఏకీకృతమివాభవదిత్యర్థః. ననువా యోరప్రతిహ
తస్యాగమన ముపలభ్య తత్ర మూర్తద్రవ్యప్రతిరోధాభావముపలభ్య,
అయ మాకాశఏవ నపదాధాఽన్తరమిత్యవగచ్ఛన్తి, తత్కథముచ్యతే,
సర్వోపపదార్థోనాజ్ఞాయాతి; తత్రోచ్యతే - వాయువశాత్, ఆశు -
శీఘ్రమ్, అభ్రమ్ - ఆకాశమ్, యదవాయన్ - అవగతవస్తథితి యత్,
సా అనుమా-తదేతదనుమానజ్ఞానమ్, పరంన-నాఽన్యత్ ప్రత్యక్షమిత్య
ర్థః. అనుమేతి-(౧) “మాజ్-మానే.(౨)“ఆతశ్చోపసగే” ఇత్యజ్.

తా॥ చీకటిలోఁ గొండ పల్లము మనుష్య పశు పక్ష్యాదు లేమియుఁ జెలియకనే
కాకారముగనన్ధకారమైయే కనఁబడెను. అప్రతిహతమై అతివేగముగఁ గొట్టుచున్న
గాలివలన “ఇచ్చులు పర్వతవృక్షాదులులేవు” అనిమాత్రముఁహించిరి. ౨౦.

మూ॥ అభిసారికా స్త తమసా సూచ్యస్తేనాఽప్యసేవనీయేన ।

స్థితితా గస్తేనాఽఽరా త్సూచ్యస్తేనాప్య సేవనీయేన ॥ ౨౧॥

ప-వి॥అభిసారికాః, స్త, తమసా, సూచ్యస్తేన, అపి, అసేవనీయేన, స్థితితాః,
గస్తేన, ఆరాత్, సూచ్యస్తే, అనాప్య, సేవనీయేన. ౨౧.

వ్యా॥ (అభిసారికేతి) సూచ్యస్తేన - శిలసూచ్యగ్రేణాపి, అసేవ

నీయేన - భేత్తుమశక్యేన, తమసా స్థగితాః అభిసారికాః, ఆరాత్ - దూరాత్, అనాప్య-పార్శ్వమగత్వా దూరే స్థిత్యాపి, సేవనీయేన - సేవతుమ్ - అనుభవతుమ్, శక్యేనః పుష్పానులేపనగద్ధేన, సూచ్యనేస్త - సూచితా అభవత్. అసేవనీయేనేతి - సేవతేరనీయర్, తతోనభో సమాసః. అనాప్యేతి- (౧) “అప్ల - వ్యాప్త” అజ్ఞానాగ్రకత్వాత్తస్య ల్యబాదేశః - తతోనభో సమాసః. సేవనీయేనేతి సేవతేరనీయర్. ౨౧.

తా । ఆరాత్రిలోఁబయలుదేరిన అభిసారికాస్త్రీలు అతిగాఢాన్ధకారముచేఁ గంటికగపడతివారైరి. జనులు ఆస్త్రీలు ధరించిన చందన పుష్పదులయొక్క వాసన చేత నాస్త్రీ లిచ్చటనున్నారని యూహించిరి. ౨౧.

మూ॥ హస్త రుచయేల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ ప్రదోషతమః ।

యదుపగమోఽర్కాయైష్య త్ఖద్యోతాయ ప్రదోషతమః ॥

ప-వి॥ హస్తరుచయే, అల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ, ప్రదోషతమః, యదుపగమః, అర్కాయ, ఐర్ష్యత్, ఖద్యోతాయ, ప్రదోషతమః. ౨౨.

వ్యా॥(హస్తేతి) హస్తేతి విన్నయే. ప్రదోషతమః- ప్రదోషకాలే వర్తి, తమః - తిమిరమ్, అల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ - అల్పకాయ - అతిక్షుద్రాయ, స్వాశ్రితాయ, ఖద్యోతాయ- కీటకాయ, హస్త రుచయేల్పవత్. తదేవ తమో విశేష్యతే-యదుపగమః - యస్య తమసః ఉపగమః, ప్రదోషతమః - ప్రకృష్టదోషతమస్సృక్, ఖద్యోతోయ-ఖమ్-మహాస్తం ఆకాశమ్, ద్యోతయతే, అతిమహతే, అర్కాయ, ఐష్యత్ - ఈష్యామకరోత్, మహాస్తమపి విరోధినం ప్రతీష్యాక్షుద్ర మప్యాశ్రితంప్రత్యనుగ్రహో దుష్టస్య తమసోవ్యభాదితి సూచ్యతే. ఉపగమఇతి - (౨) “గ్రహవృద్ధనిశ్చిగమశ్చ” ఇత్యమ్. అకాయేతి- (౩) “క్రుధద్రుహ” ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా. ఐష్యదితి - ఈష్యా తేలజ్.

-౨౨.

తా॥ సాయజ్ఞామండలి యన్తకారము, జగత్ప్రకాశకుడైన తూర్పునిమగ్నమును సహింపనిదివలె తానేయంతట వ్యాపించెను, అతిక్షుద్రములైన ఖవ్యోతపుఁ బురుగులు ఆచీకటిలోఁ బ్రకాశించినవి. ౨౨.

మూ॥ కాలనిషిక్తం గభఃఽప్రాచీరక్షతి కర్తృరుచితమ్ ।

పాణ్డుముఖిన్దుం స్తు తమఃప్రాచీరక్షతికర్తృ రుచితమ్ ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ కాలనిషిక్తమ్, గర్భమ్, ప్రాచీ, రక్షతి, కర్తృః, ఉచితమ్, పాణ్డుముఖి, ఇన్దుమ్, స్తు, తమః ప్రాచీరక్షతికర్తృః, రుచితమ్. ౨౩.

వ్యా॥ (కాలేతి) ప్రాచీదిక్, కాలనిషిక్తమ్ - కాలేన - చన్ద్రోదయప్రత్యాసన్న సమయేన, నిషేక్తా భర్తా నిషిక్తమ్, ఇన్దుంగభః పాణ్డుముఖిభూత్వా రక్షతి స్తు. కీదృశమ్-తమః ప్రాచీరక్షతికర్తృః - తమోనామ్నః ప్రాచీరస్య - వప్రస్య, క్షతికర్తృః, కర్తృః - ఆత్మనస్తేజోభిః, రుచితమ్ - శోభితమ్, ఉచితమ్. ౨౩.

తా॥ అప్పుడు చన్ద్రోదయకాలమువచ్చెను. తరువాత తూర్పుదిక్కునందున చన్ద్రోదయదయించి తన కిరణములచే నన్తకారమును నశింపించి ప్రకాశించెను. ౨౩.

మూ॥ స్మరరజ్గసూత్రధార స్తిమిరయవనికాన్తర జమితః ।

విధు రభి ర్వేలాం బహుతిమిరయవనికాన్తరజ్గ మితః ॥ ౨౪॥

ప - వి॥ స్మరరజ్గసూత్రధారః, తిమిరయవనికాన్తరమ్, గమితః, విధుః, అభిః, వేలామ్, బహుతిమిరయవనికామ్, తరజ్గమ్, ఇతః. ౨౪.

వ్యా॥ (స్మరేతి) స్మరరజ్గసూత్రధారః - మన్తధవృత్తాన్తమయేన నాటకేనాఽఽగమయితవ్యేతదీయరజ్గభూమేః సూత్రధారభూతః, రజ్గమ్ - నర్తనభూమిః, సూత్రధారః - నాట్యవస్తునః ప్రథమంప్రస్తావకః, జగదత్ర రజ్గత్వేన నిరూప్యతే, సూత్రధారత్వేనతు చన్ద్రః, ఏవంభూతో విధుః, తిమిరయవనికాన్తరమ్ - తిమిరనామ్నాః, యవనికాయాః - తిరస్కరిణ్యాః, అన్తరమ్ - మధ్యమ్, గమితోఽభూత్ - ఏవమానిభఃవతిచన్ద్రో, అభిః, వేలామ్ - వృద్ధిమ్, గమితః, కీదృశీమ్ - బహుతిమిరయవనికామ్ - తిమయః - మత్స్యవిశేషాః, లేషాం రయః - శేగః,

తిమిరయః, బహవ స్తిమిరయా యస్మిక్ తత్ బహుతిమిరయమ్, వసమ్ - జలమ్, యస్యాః కారణభూతాయాః, సా బహుతిమిరయవనికా. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. తత్ప్రాప్. (౨) “ప్రత్యయస్థాత్కాత్” ఇత్యాదినా ఇత్తవమ్. కీదృశోఽభిః - తరజమితః - వేలానిమి త్తేన త్నో భేణ బహుతరజం ప్రాప్తః. ౨౪.

తా॥ మన్తభవలీనమనెడు నాటకమునకు నాట్యకాలయైన జగత్తులో నా మన్తభవలీనమును దెలుపుచున్న నూత్రధారునివలెనున్న చంద్రిఁడు చీకటియనెడు తెరలోపలఁ బ్రవేశించెను. అచంద్రివయకాలమందు సమద్రము గొప్పయలలు కొట్టుచు మత్స్యదులెగులుచున్న జలము కలచైవర్ధిలైను. ౨౪

మూ॥ త్మణ ముదయో హరవ దభా చ్చంద్రికలాభాస్వరోగోఽతః ।

కామ స్త్రీషు సకబరీచంద్రికలాభాస్వరోగోతః ॥ ౨౫॥

ప-వి॥ త్మణమ్, ఉదయసి, హరవత్, అభాత్, చంద్రికలాభాస్వరః, అగః, ఆతః, కామః, స్త్రీషు, సకబరీచంద్రికలాభాను, అరోగోతః. ౨౫.

న్యాయ ॥ (త్మణమితి) ఉదయోఽగః - ఉదయపర్వతః, త్మణమాశ్రమ్, చంద్రికలాభాస్వరః - ప్రారభోదయస్య చంద్రిస్య కలయాభాస్వరః - దీప్యమానః, అతపవ హరవత్ - రుద్రవత్, అభాత్. ఏవం తస్మిక్ రుద్రసామ్యభాజి సతి తత్సన్నిధౌ ప్రాప్తభయోపి కామః స్త్రీషు అరోగోతః అభాత్ - తాసాంసమయాశ్రయణాత్తేరోగమప్రాప్తోభూదిత్యర్థః. కీదృశీషు స్త్రీషు - సకబరీచంద్రికలాభాను - కబరీ-కేశపాళః, కబర్యాఖ్యస్య చంద్రికస్య - మయూరపిఞ్చస్య, లాభేన - ప్రాప్త్యా, సహితాను, కబరీశబ్దః - (౩) “జానపదకుణ్డ” ఇత్యాదినాజీషస్తః కేశపాళపర్యాయో వ్యుత్పాదితః. అరోగోతఇతి-రోగేణ ఉతః రోగోతః, తత్రసంక్షోసమాసః. ఉతఇతి (౪) “వేజ్-తన్తుసన్తానే” నిష్ఠా. (౫) “వచిస్వపి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. ౨౫.

తా॥ చంద్రోదయకాలమందు ఉదయ పర్వతము చంద్రకిరణములచే వ్యాప్తమై చంద్రమాడుడైన రుద్రానివలెనుండెను. మన్తభుండు తనవైరియైన రుద్రునితోఁబోలి ఆయుధపర్వతమునుజూచి భీతుడైనను, మయూరిపిచ్చమువలెనున్న కేశపాశముగఁ స్త్రీలయందు వారిసక్తేతము నాత్రయించి నిర్భయుడై ప్రవర్తించెను. ౨౫

మూ॥ హరిరాసోత్సవమజ్జశకుమ్భరసమితం సముద్యస్తమ్ ।

ఐక్షత జన ఇన్ద్రం రసకుమ్భరసమితం సముద్యస్తమ్ ॥ ౨౬

ప-వి॥ హరిరాసోత్సవ మజ్జశకుమ్భకరసమితమ్, సముద్యస్తమ్, ఐక్షత, జనః ఇన్ద్రమ్, రసకుమ్, భరసమితమ్, సముత్, యస్తమ్. ౨౬

వ్యా॥ (హరీతి)హరిరాసోత్సవార్థస్య మజ్జశకుమ్భస్య, రసేన - స్వరసేన - స్వభావేన, మితమ్ - తత్సదృశమిత్యర్థః. ఈదృశమ్, సముద్యస్తమ్ - సమ్యగుదయంకుర్వాణమ్, ఇన్ద్రమ్, జనః, సముత్ - సహపః, ఐక్షత. పునరిన్ద్రర్విశేష్యతే - రసకుం యస్తమ్ - శృంగారసభామిం ప్రాప్నునస్తమ్, తత్ర భరసమితమ్ - భరేణ సజ్గతమ్, రసస్య నిర్వోధారమిత్యర్థః. ౨౭.

తా॥ శృంగారసోత్సావకుడై, స్వయముశృంగారియైన క్రికృష్ణుని రాసోత్సవమునకు మజ్జశార్థమైన పూర్ణకుమ్భమువలె నుదయించిన చంద్రుని జనులు సంతోషముతోఁ జూచిరి. ౨౭.

మూ॥ స్తోద్యక్ సిన్ధూరితసురసిన్ధురవిభ్రమమలమ్బత సరాగః ।

క్షణమభృత జనశ్చాశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమలమ్బత సరాగః॥౨౮॥

ప-వి॥ సః, ఉద్యక్, సిన్ధూరితసురసిన్ధుర విభ్రమమ్. అలమ్బత, సరాగః, క్షణమ్, అభృత, జనః, చ, ఆశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమ్, అలమ్, బత, సరాగః. ౨౮.

వ్యా॥ (భగతి) సః ఉద్యక్ ఇన్ద్రః, ఉదయదశాయామ్, సరాగః - ఆరుణ్యయుక్తః; అతపవ సిన్ధూరితసురసిన్ధురవిభ్రమమ్ - సిన్ధూరితస్య - ఆలక్ష్మీరా క్షేప్తిన్ధూరపరాగైరలమ్బితస్య, అతపవ జాత పాటలిమ్నః స్వభావపాణ్డరస్య, సురసిన్ధురస్య - సురగజస్య విరావతస్య,

విభ్రమమ్ - లీలామ్, అలమ్భత-ప్రాప్తవాక్, తత్సద్భవోఽభూదిత్యర్థః.
కించ-తస్మిన్, సరాగః-సన్నేహః, జనః, క్షణమ్, ఆశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమ్,
అలమ్ - పర్యాప్తమ్, అభృత, బత, ఆశ్రితః, సిన్ధుః - సముద్రః, యే
నసః, ఆశ్రితసిన్ధుం రవిమ్ - ఆదిత్యం విషయాకృత్య జాయమానం
భ్రమం అలం అభృత-సముద్రమాశ్రితోరవిః కిలాఽయమితి క్షణమా
తంతస్యాఽఽరుణ్యాత్ భ్రాన్తోజనోఽభూదిత్యర్థః. బతేత్యాశ్చర్యే. సో
ద్యన్నితి-(౧) “సోచిలోపేచేత్వాదపూరణమ్” ఇతి తచ్ఛబ్దే ప్రథమైకవ
చనస్యలోపాత్-(౨) “అద్గుణః” ఇతిగుణోపపత్తిః. ౨౭॥

తా॥ చన్ద్రుడుఁదయించుచున్నప్పుడెఱ్ఱని కాన్తిగలవాడై, సిన్ధురముచే నలఙ్గా
రింపఁబడిన విరావతమువలెనుండెను. అట్టిచన్ద్రునిజూచి జనులు హృష్టులై, సముద్రము
మీఁదనున్న నూర్యుడనిభ్రమించిరి. ౨౭.

నూ॥ దదృశురితం విధుమవమతపద్మాకరకన్తుకాయమానేన |

ఉత్పద్నగగనవిహరత్పద్మాకరకన్తుకాయమానేన॥ ౨౮॥

ప-వి॥ దదృశుః, ఇతమ్. విధుమ్, అవమతపద్మాకరకమ్, తు, కాయమానేన,
ఉత్పద్నగగనవిహరత్పద్మాకరకన్తుకాయమానేన. ౨౮.

వ్యా॥ (దదృశురితి) అవమతపద్మాకరకమ్-అవమతః, పద్మాకరః-
పద్మజానామాకరః యేనేతి బహువ్రీహిః. (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతి
కప్. ఉదృశం శశధరం దదృశుజ్ఞానాః. నపనవిశేష్యతే-ఉత్పద్నగగన
విహరత్పద్మాకరకన్తుకాయమానేన - ఉత్పద్నాయాః - పద్మముత్పత్తి
వత్యాః, గగనే విహరన్త్యాః, పద్మాయాః-లక్ష్మ్యాః, కరగత కన్తుకవత్
అచరతా, కాయమానేన - కాయస్య-దేహస్య, స్థరిమాణేన, ఇతమ్-
ప్రాప్తమ్, ఉత్తరాధేః పద్మాయాః విశేషణద్వయే (౪) “పుంవత్క
ర్మధారయ” ఇత్యాదినాపుంవద్భావః. ౨౯॥

తా॥ చన్ద్రోదయకాలమందు దామరస కుసుమములు ముకుళించినవి. ఆస్వఃదా చన్ద్రోదయ, స్వస్థానమైన కమల కుసుమమును వదలి యాకాశమందు వెళ్ళి క్షీడించుచున్న లక్ష్మీదేవియొక్క కంతుకమువలెనుండెను. అట్టిచన్ద్రుని జనులుచూచిరి. ౨౦.

మూ॥ రుచింద్రోస్తరుణీనాం ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య ।

మనసోఽన్యత్కిమపి పదం ప్రాచీకరదర్పణాయ మానస్య ॥

ప-వి॥ రుచిః, ఇన్ద్రోః, తరుణీనామ్, ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య, మనసః, ఆన్యత్, కిమ్, అపి, పదమ్, ప్రాచీకరత్, అర్పణాయ, మానస్య. ౨౧.

వా॥ (రుచిః) ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య - ప్రాచ్యః దిశః కరదర్పణవత్ - హస్తగతాదర్శవత్, ఆచరతః, ఇన్ద్రోః రుచిః - చన్ద్రీకా, తరుణీనాం మానస్య అపణాయ-నిధానాయ, తాసాం మనసోఽన్యత్కిమప్యవిజ్ఞాతం పదమ్ - స్థానమ్, ప్రాచీకరత్ - ప్రకషేణ కారితవత్; తాసాంచిత్రాదన్యత్ర మానమవసితవత్ త్యర్థః. ప్రాచీకరదితి - ప్రపూర్వాత్కరోతేణ్యన్తాల్లుజ్. ౨౨.

తా॥ తూర్పుదిక్కునెడు స్త్రీయొక్క చేతిలోనుండు బడిన యద్దమువలెనున్న చన్ద్రునికిరణములను జూచి స్త్రీలు గర్వమును వదలిరి. ౨౩.

మూ॥ వీక్ష్య విధుం ప్రేమ హరిః ప్రాభృతమతిమానితం సముద్రాబ్జమ్ ।
దశికతమివ రాసమహే ప్రాభృతమతిమానితం సముద్రాబ్జమ్ ॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, విధుమ్, ప్రేమ, హరిః, ప్రాభృత, మతిమాన్, ఇతమ్, సముద్రాబ్జమ్, దశికమ్, ఇవ, రాసమహే, ప్రాభృతమ్, అతిమానితమ్, సముద్రాబ్జమ్. ౩౦.

వా॥ (వీక్ష్యతి) సముద్రాబ్జమ్ - సముద్రస్థోత్పన్నమ్, ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, విధుమ్, చన్ద్రమ్, వీక్ష్య; మతిమాన్ - సర్వజ్ఞః, హరిః, ప్రేమ - స్నేహమ్, ప్రాభృత - ప్రకషేణ బిభర్తిస్థ. కీదృశం విధుమ్ - రాసమహే - రాసోత్సవే, సముద్రేణ దశికతమ్, అతిమానితమ్ - అతీవ పూజితమ్, ప్రాభృతమివ - ఉపాయనమివ, సముద్రాబ్జమ్ - ముద్రారూపేణ, అశ్లేన - లాఙ్ఘనేన - చిహ్నేన, సహితమిత్యర్థః.

ప్రాభృతంహి ముద్రాజ్ఞితంభవతి, అయమపిచన్ద్రః స్వగతేన లాఙ్ఘనేన ముద్రావాన్భవతి, ప్రాభృతేతి జిత్వాదాత్మనేపదమ్.(౧) “ఉశ్చ” ఇతి సిచః కిత్వమ్. (౨) “హస్తాదక్షాత్” ఇతి సిజ్ఞోపః. ౩౦.

తా॥ రాసక్రీడలోఁ దనకు సమర్పించిన ముద్రితమై యతి సుందరమైయున్న యుపహారమువలెనున్న చన్ద్రుని, సర్వజ్ఞుఁడైనశ్రీకృష్ణుఁడు సముద్రమధ్యమందుఁ జూచి సుక్రీతుఁడాయెను. ౩౦.

మూ॥ కుర్వన్ నిధిం తమో విధు రాస రసానాం నిశామనేనాస్తామ్ |
మేనే తు సుఖేన హరి రాసరసానాం నిశామనేనాస్తామ్ ||

ప-వి॥ కుర్వన్, నిధిమ్, తమః, విధుః, ఆస, రసానామ్, నిశామ్, అనేనాః, తామ్, మేనే, తు, సుఖేన, హరిః, రాసరసానామ్, నిశామనేన, ఆస్తామ్. ౩౧.

వ్యా ॥ (కుర్వన్నితి) విధుః - చన్ద్రః, అనేనాః - అశక్తుః మృదుస్వభావః, తాం నిశామ్, రసానామ్ - శృంగారసాత్వికానామ్, నిధిం కుర్వన్, తమః - తిమిరమ్, ఆస - షీప్రవాక్. ఏవంతమో నిరససం రాత్రేభోగ్యత్వంచ కుర్వన్ మేనే. తుశ్చబ్దో వితర్కే. ఏవం కుర్వతః కోఽయమభిప్రాయః - ఉచ్యతే - హరిః - శృష్టః, రాసరసానామ్ - రాసనృత్తజన్యానాం భోగానామ్, నిశామనేన - అనుభవేన, సుఖేన ఆస్తామ్ - వసత్వితి, ఆసేతి (౩) “అసు - క్షేపణే” లిట్. నిశామనేనేతి - శమేణ్యంతాల్లుట్. (౪) “శమోదశనే” ఇతి నిషేధాన్నిత్యసంజ్ఞాభావాత్ హస్తత్వాభావః. ఆస్తామితి. (౫) “ఆస-ఉపవేశనే” లోట్. ౩౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు రాసక్రీడచేసి సుఖింపవలయునని యభిప్రాయముచేత చన్ద్రుఁడు చీకటివోడఁగొట్టి యారాత్రిని దనవెన్నెలచేత నతిరమణీయముగఁజేసెను. ౩౧.

(౧) పా-నూ-౧-౨-౧౨. (౨) పా-నూ-౨-౨-౨౨.

(౩) ది-ప-స-నే. (౪) భా-స-నే. (౫) అదా-ఆ-ఆ-నే.

మూ॥ ఉదిత శ్శశభృ దకల్పత నభోగజే చామరత్వాయ ।

సతి యస్య రసేఽస్పృహయ న్న భోగజే చామరత్వాయ॥

ప-వి॥ ఉదితః, శశభృత్, ఆకల్పత, నభోగజే, చామరత్వాయ, సతి, యస్య, రసే, అస్పృహయన్, న, భోగజే, చ, అమరత్వాయ. ౩౨.

వ్యా॥ (ఉదితఇతి) ఉదితః శశభృత్ - చంద్రిః, నభోగజే - ఆ కాశాభ్యే గజే, చామరత్వాయాఽకల్పత. నభోగజస్య కణఃచామరత్వ మభజదిత్యర్థః. చంద్రివ విశేష్యతే-యస్య భోగజే - అనుభవజన్యే, రసేసతి, తత్త్వాగేన అమరత్వాయ - దేవత్వం ప్రాప్తుమ్, నాఽస్పృహయన్ - జనాః స్పృహంనాఽకుర్వన్ - దేవత్వప్రాప్తితోపి తస్య చంద్రిస్య తదాతనోఽనుభవపవ సుఖకర ఇత్యర్థః. ౩౨.

తా॥ చంద్రిఃఽదయించినవాడై, ఆకసమనెడి యేనుఁగుయొక్క చెవిలో నుంచఁపడిన చామరమువలె విలసిల్లెను. జనులుచంద్రిని జూచి యానందించి స్వర్గము నుగూడ ననాదరించిరి. ౩౨.

మూ॥ తముదీక్ష్యయేన శకితా పరా భవాకల్పతా గన్తుమ్ ।

ఘ్నన్త్యరతిం కుముదిన్యపపరాభవా ఽకల్పతాఽగన్తుమ్॥

ప-వి॥ తమ్, ఉదీక్ష్య, యేన, శకితా, పరా, భవాకల్పతా, గన్తుమ్, ఘ్నన్తీ, ఆరతిమ్, కుముదినీ, అపపరాభవా, ఆకల్పత, ఆగన్తుమ్. ౩౩.

వ్యా॥ (తమితి) పరా- ఉత్కృష్టా, భవాకల్పతా-భవస్య - రుద్రస్య, భూషణతా, గన్తుమ్ - ప్రాప్తుమ్, యేన, శకితా - శక్తా, తం చంద్రిముదీక్ష్య కుముదినీ, ఆగన్తుం అరతిమ్ - దైవవశాత్ కాదా చిత్క-తయా ఆగన్తుభూతాం విపదమ్, సజ్జీచలక్షణమ్, ఘ్నన్తీ, అప పరాభవా - అపేతపరాభవా, దివసజనితంపరాభవంత్యక్తవత్యకల్పత-తథాభూతాఽభవదిత్యర్థః. శకితేతి-శక్తేః కర్తృణి నిష్ఠా, (౧)“సౌనాగాః కమఃణినిష్ఠాయాం శకేరిటమిచ్ఛన్తి వికల్పేన” ఇతిడాగమః. ౩౩.

తా॥ దుద్రుని కుత్సప్తభూషణముగనున్న చంద్రునిజాచి కుముదకుసుమములు,
నివసమందున్న ముకుళత్వమును వదలి చక్కగ వికసించినవి. ౩౩.

మూ॥ రమయదవిశద్ధిదరీ రపయాయ తమో దితం చ కో ర్యాతు ।

పతివీతశిష్టశశిరుచి రపయాయత మోదితంచకోర్యా తు ॥ ౩౪॥

ప.వి॥ రమయత్, అవిశత్, గిరిదరీ, అపయాయ, తమః, దితమ్, చ, కోః,
యాతు, పతివీతశిష్టశశిరుచిః, అపయాయత, మోదితమ్, చకోర్యా, తు. ౩౪.

వ్యా ॥ (రమయదితి) యాతుశబ్దో రాక్షసజాతివాచీ, నపుంసక
లింగః. యాతు - రాక్షసజాతిమ్, రమయత్ - తమః - తిమిరమ్, చంద్రేణ,
దితమ్ - ఖణ్డితమ్, కోః అపయాయ - భూమేరపగవ్య, గిరిదరీ - పర్వత
గుహః, అవిశత్. చకోర్యాచ - చకోర స్త్రియాశ్చ, మోదితమ్ -
మోదః కృతః; కుతః - అస్యాఃఖలు, పతివీతశిష్టశశిరుచిః - పత్యా చకో
రేణ వీతశిష్టా - వీతావశేషా, శశిరుచిః - చంద్రప్రభా, అపయాయత -
పయోవదాచరణిస్త, అతీవస్వాద్వభవదిత్యర్థః. చకోరాఖ్యః పక్షిజాతి
విశేషః చంద్రికాం జలవత్పిబతీతి కవిగోష్ఠీషు ప్రసాదః. అపయాయేతి
(౧) “యా - ప్రాపణే” అపపూర్వః, తతఃక్వాల్పబాదేశః. దితమితి -
(౨) “దో-అవఖణ్ణనే” నిష్టా. (౩) “ద్యతిన్యతి” ఇత్యాదినా ఇత్త్వమ్.
అపయాయతేతి - పయశ్యబ్దాత్. (౪) “కర్తుః క్యజ్ సలోపశ్చ” ఇతి
క్యజ్ సలోపశ్చ, తతోలజ్. మోదితమితి (౫) మదీ - హషే”
భావే నిష్టా. (౬) “ఉదుపధాద్భావాదికర్తృణోరన్యతరస్యామ్” ఇతి
నిష్టాయాః కిత్వాభావః. చకోర్యేతి జాతిలక్షణోద్దిఘః. ౩౪.

తా॥ చంద్రోదయముచేత, రాక్షసులకానన్దకరమైన ఘోరకారము భూమినివదలి
గిరి గుహలోఁ బ్రవేశించెను. చకోరములలో నాడు పక్షి, పురుషపక్షి భక్షింపగా మిగి
లిన వెన్నెలను నీళ్ళవలెఁ ద్రాగెను. ౩౪.

(౧) ఆదా-చ-స-అ. (౨) ది-ప-స-అ. (౩) పా-నూ-౨-౪-౪౦.
(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౧. (౫) భృ-ప-అక-నే. (౬) పా-నూ-౧-౨-౨౧.

మూ॥ వ్యవదదవిగృహ్యేన్దోసా కమలిన్యాహతా పాదైః ।

కుముదిన్యతిముముదే తై స్సాక మలిన్యా హ తాపాదైః॥ ౩౫ ।

ప-వి॥ వ్యవదత్, రవిగృహ్య, ఇన్దోః, సా, కమలీనీ, అహతా, పాదైః, కుముదినీ, అతిముముదే, తైః, సాకమ్, అలిన్యా, హ, తాపాదైః. ౩౫.

వ్యా ॥ (వ్యవదదితి) రవిగృహ్య - ఆదిత్యపత్నీ, సా- ప్రసిద్ధా, కమలీనీ, ఇన్దోః పాదై-రాహతా, వ్యవదత్-విషానమగమత్. పాదశబ్దో రత్నీవాచీ; తచ్చలేనాజ్ఞీవాచిత్యమాశ్రిత్యసహోచం విషాదతయా రూపయిత్వా, భర్తుః ప్రతిపక్షస్య చన్ద్రస్య పాదై రాహతా కమలీనీ వ్యవదదితి ఛలాదుచ్యతే. తైరేవ చన్ద్రపాదైః, తాపాదైః - తాపస్యభక్షకైః- నివర్తకైః, కుముదినీ, అలిన్యా - శృంగ్య, సాకమ్ - సహ, అతిముముదే. భర్తృపదాశ్రయణం మోదహేతురితి సూచ్యతే. హశబ్దః ప్రసిద్ధా. వ్యవదదితి సదేలుజ్, లుదిత్వాదజ్. (౧) “సదిరప్రతేః” ఇతి షత్సమ్. తత్రపి (౨) “ప్రాప్సితాదద్యవాయేపి” ఇతి అడ్వయీ పహితస్యాపి షత్సముచ్యతే. రవిగృహ్యేతి- (౩) “పదాపైర్విభావ్యో సజ్జేషుచ” ఇతి గ్రహేఃక్యప్. (౪) “గ్రహిజ్యావయి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. తాపాదైరితి అత్యైః కర్తృణ్యజ్. ౩౫.

తా ॥ తామరపూవులు చల్లని చన్ద్రకిరణములచేత ముకుళించినవి, కుముదములు వికసించినవి. వానిలోనున్న తేనెను ద్రాగి తుమ్మెదలు సంతోషించినవి. ౩౫.

మూ॥ వీక్ష్య మృగలక్ష్మలక్ష్మీం వై భావరసజ్గతాని గోపీనామ్ ।

కృష్ణో ౭భ మనసి చక్రే వై భావరసజ్గతాని గోపీనామ్ ॥ ౩౬ ॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, మృగలక్ష్మలక్ష్మీమ్, వై, భావరసమ్, గతాని, గోపీనామ్, కృష్ణః, ౭భ, మనసి, చక్రే, వై భావరసజ్గతాని, గోపీనామ్. ౩౬.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి) వైశబ్దః ప్రసిద్ధా. గోపీనామ్ - గోభిః -

(౧) పా-నూ-౮-౩-౬౬-

(౨) పా-నూ-౮-౩-౬౩.

(౩) పా-నూ-౩-౧-౧౧౯.

(౪) పా-నూ-౬-౧-౧౬.

ప్రభాభిః, పీనామ్ - వీవరీమ్, మృగఘృన్న చక్రస్థినిజాచి కుముదకుసుమములు,
వీక్ష్య, అథ కృష్ణః, గోపీనామ్ - గోపక్రీడించినవి. 33.

గతాని - ప్రాప్తాని, వైభావరసజ్ఞతాని - వైభావరాగ-విభావరసంబధీని,
సజ్ఞతాని - సజ్ఞమనాని, మనసి చక్రే. తాభిస్సజ్ఞన్తు మైచ్ఛదిత్యర్థః. పీనా
మితి (౧) “ఓప్యాయీ-వృద్ధా” నిష్ఠా. (౨) “ఓదితశ్చ” ఇతినిష్ఠానత్వమ్.
ప్యాయః-పీతి పీభావః - వైభావరశబ్దః విభావరీశబ్దాత్ - (౩) “తత్రభవః”
ఇత్యణంతః. సజ్ఞతశ్చబ్దో భావేనిష్ఠాంతః. తస్యగోపీనాపేక్షుత్వేపి గమ
కత్వాత్ పూర్వపదేన కర్తృధారయః. 3౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు, అతిసుందరమైన వెన్నెలమజూచి, నానావిధ భావరసము
లతోఁగూడిన గోపీజన సజ్జమనము నభిలషించెను. 3౬.

మూ॥ హృషంకితైష రాసం పురా తనోతీత్యదురితాని ।

ఇన్ద్రమహంస్యరమత చ స పురాతనోఽతీత్య దురితాని । 32 ॥

ప-వి॥ హర్షమ్, కిల, ఏషః, రాసమ్, పురా, తనోతి, ఇతి, అదుః, ఇతాని,
ఇన్ద్రమహంసి, అరమత, చ, సః, పురాతనః, అతీత్య, దురితాని. 3౭.

న్యా॥ (హృషంకితి) పురాశబ్దః - తనోతీ త్యస్య భవిష్యదథః
తాం ద్యోతయతి. (౪) “యావత్ పురానిపాతయోలఁట్” ఇతివా
తత్ర లడ్విధీయతే. ఏష హరిః రాసం పురా తనోతి-తనిష్యతీతిమత్వా
కిల తత్రేప్రీత్యై, ఇతాని - ప్రాప్తాని, చన్ద్రమహంసి తస్మై హృషంమ్,
అదుః - దత్తవన్తి. అతశ్చదురితాని - రాసవిఘ్నరూపాణి. అతీత్య,
సచ పురాతనః పుమాన్, అరమత - క్రీడితవాన్. అదురితి దదాతే
లున్. పురాతనఇతి-పురాశబ్దాత్, (౫) “సాయంచరమ్” ఇత్యాదిసా
ల్యుట్. తుట్టు. నను. (౬) “పురాణప్రోక్తేషు” ఇతినిపాతనాత్తుడొగ
మో నప్రాప్నోతి. తత్రకేచిత్, అబాధకాన్యపి నిపాతనాసీత్కాముః.

(౧) భా-అ-సే. (౨) పా-నూ-౮-౨-౪౫. (౩) పా-నూ-౪-౩-౫౩.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౪. (౫) పా-నూ-౪-౩-౨౩. (౬) పా-నూ-౪-౩-౧౦౫.

ప-వి॥ ప్రజగ్గా, గోపీః, కృష్ణః, రాసమ్, నేతా, అనితాః, నియతః, దేశే
మనాంసి, సుయయుః, ఆసన్నే, తాని, తాని, యతః. ౩౯

వ్యా॥ (ప్రజగావితి) తత్ర రాసకర్తృణి, నియతః - వ్యవస్థితః
సకృష్ణః, స్వసమీపం అనితాః - ప్రాప్తాః, స్వగృహేషు స్థితాః గోపీః
రాసమ్ - రాసక్రీడామ్, నేతా-నుప్రాపితా, భగవాన్, ప్రజగ్గా-గానః
కృతవాన్. గానమేవ విశేష్యతే-యతో గానాత్కారణాత్ కృష్ణస్య
ఆసన్నే దేశే-తత్పార్శ్వే తానితాని తానాంమనాంసి, సుయయుః-సజ్జ
తవ చ్యభూవాన్. నేతేతి-నయతేస్సాధుకారిత్వేర్ధేత్వత్. నయతేర్ద్వికర్తృ
కత్వాత్ రాసం గోపీరితి కర్తృద్వయోపపత్తిః. (౧) “నలోకావ్యయ”
ఇత్యాదినా వష్టిప్రతిషేధః. తృన్విధౌ వర్తమానాధికారాసద్భావేపి
(౨) “వర్తమానసామీప్యేవ వర్తమానవద్వా” ఇతిభవిష్యద్ధే తృన్నప
పత్తిః. ౩౯.

తా॥ క్రికృష్ణః, తమతమ యిండ్లలోనున్న గోపికలను రాసక్రీడకుఁగాను
బిలువవలయునని మధురముగఁగానముచేసెను, దానిని విని గోపికలు కృష్ణఁడున్నచో
టికి రాఁదలఁచిరి. ౩౯.

మూ॥ రసమధిత స గీతధ్వనిసుధామయం శ్రుతిషు ధాత్రీషు ।

విదురిహ నిహితం పరమం సుధామ యం శ్రుతిషు ధాత్రీషు॥౪౦॥

ప-వి॥ రసమ్, ఆధిత, సః, గీతధ్వనిసుధామయమ్, శ్రుతిషు, ధాత్రీషు, విదుః,
ఇహ, నిహితమ్, పరమమ్, సుధామ, యమ్, శ్రుతిషు, ధాత్రీషు. ౪౦.

వ్యా॥ (రసమితి) స హరిః గీతధ్వనిసుధామయమ్ - గీతధ్వన్యా
ఖ్యామృతమయం రసమ్, శ్రుతిషు - ప్రాణినాం శ్రోత్రేషు, ధాత్రీషు -
పాతుంక్షమాను, ఆధిత - విహితవాన్. శ్రోత్రేషు విహితవానిత్యర్థః.
హరిరేవ విశేష్యతే-ఇహ లోకే జనాః యం హరిమ్, శ్రుతిషు-వేదేషు,
ధాత్రీషు - ధారయితుంక్షమాను, నిహితం పరమం సుధామ-శోభనం

ధామ, విదుః-ధాత్రిష్వితి పూర్వత్ర (౧) “ధేత్-పానే” తృచ్. (౨)
 “ఋన్నేభ్యః” ఇతిజీమ్. ఉత్తరత్రతు (౩) * దుధాజ్. ౪౦.

తా॥ వేదవేద్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు, జనుల చెప్పులకు నమృతమువలె నింపుగను
 న్నట్లు గానముచేసెను. ౪౦.

మూ॥ మదయన్ సమహ ద్రాసోత్సవేణ నాదాసవన్నయన్న మితమ్ ।

గన్ధర్వసదో నమయ త్న వేణునా. దాసవ న్న య న్న మితమ్॥

ప-వి॥ మదయన్, సమహత్, రాసోత్సవే, అణ, నాదాసవమ్, నయన్, అ
 మితమ్, గన్ధర్వసదః, నమయత్, సః, వేణునా, దాసవత్, న, యత్, నమితమ్.

వ్యా॥ (మదయన్నితి) ఉత్తరాధ-గతం స ఇతి వేణునేతిచ పద
 ద్వయం పూర్వేణ సంబధ్యతే. రాసోత్సవే కర్తవ్యే స హరిః వేణునా,
 అమితమ్ - అపరిమితమ్, నాదాసవమ్ - గీతధ్వనినామధేయం మధు,
 నయన్ - ప్రాపయన్, సమహత్-మహతా పదార్థజాతేన సహితమ్,
 అణ - అణుపదార్థజాతమ్, మదయన్, గన్ధర్వసదః - గన్ధర్వాణాంపరి
 పదమ్, దాసవత్ నమయత్ - ప్రహ్నికృతవాన్, సదవవశేష్యతే-
 నయన్నమితమ్ - యత్కిలాన్యదీయేన గానేన వేణునా వీణయావా
 నమితమ్ - ప్రహ్నికృతమ్, నభవతి, తాదృశ గన్ధర్వసదః ప్రహ్నికృత
 వానిత్యర్థః. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు రాసక్రీడ చేయుటకుఁగాను మధురముగ వేణుగానము
 చేసెను. దానినివిని సకల ప్రాణులును మిక్కిలి హర్షమునొందిరి. ఏగానమును లక్ష్య
 పెట్టిని గన్ధర్వులును దీనిని విని దాసులవలె వశ్యులయిరి. ౪౧.

మూ॥ శోభాం సముపరతపతద్రుతోపలమ్భ స్తధాన మేకాస్తః ।

ఉద్దేశ మకృత గీత్యా ద్రుతోపలమ్భస్తధాన మేకాస్తమ్॥ ౪-౨॥

ప-వి॥ శోభామ్, సముపరతపతద్రుతోపలమ్భమ్, దధానమ్, ఏకామ్, తమ్,
 ఉద్దేశమ్, అకృత, గీత్యా, ద్రుతోపలమ్, భస్తధానమ్, ఏకాస్తమ్. ౪౨.

వ్యా॥ (శోభామితి) స హరిః స్వయా గీత్యా సముపరతపతద్రు
తోపలమ్భమ్ - సమ్యగుపరతః, పతతామ్ - పక్షిణామ్, దుతస్య -
శబ్దస్య, ఉపలమ్భః - ప్రకాశనమ్, యస్మిన్ తథోక్తః ఏవం భూతం
తమ్, ఉద్దేశమ్ - యమునాపర్యస్తదేశమ్, కామప్యేకాం శోభాం ద
ధానమ్, తయైవ గీత్యా ద్రుతోపలమ్ - ద్రుతవద్విలీనశిలాకమ్, భన్తభా
మ్-భన్తస్య - కిల్యాణస్య, ధానమ్ - పాత్రభూతిమ్, ఏకాన్తమ్-నిశ్చ
యేన, అకృత-కృతవాక్. భన్తశబ్దః (౧) “ భది - కల్యాణే’

స్తాత్ ఘృతః.

౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణనివేణుగానమునువిని యాయమునాతీరప్రాస్తమందున్న పక్షులు
మహానన్దముతో నాగానమునే చప్పడుచేయక వినుచున్నవి. తాల్ల కరిగినవి. ఇట్లు
ఆదేశము సుందరముగ శోభిల్లెను.

౪౨.

మూ॥ తచ్ఛృణ్వత్ కోఽతిష్ఠ నీరతి వై శ్వా నరో భోగీ ।

ద్రుర్వా యేన స్తాఽహో నీరతి వై శ్వానరో భోగీ ॥ ౪౩॥

ప వి॥ తత్, శృణ్వత్, కః, అతిష్ఠత్, నీరతి, వై, శ్వా, నరః, భోగీ, ద్రుః,
వా, యేన, స్త, అహో, నీరతి, వై శ్వానరః, భోగీ.

౪౩.

వ్యా॥ (తచ్ఛృణ్వన్నితి) వైశబ్దః ప్రసిద్ధా. తతః హరేకాణానం
శృణ్వత్, శ్వా-సారమేయో వా, నరః-మనుష్యోవా, భోగీ-సహోవా,
ద్రుః - ద్రుమోవా, అన్యోవా కః పదార్థః, నీరతి - రతిహీనమ్,
అతిష్ఠత్ - అచేతనశ్చేతనోపి సర్వః సహజఃపవాతివృద్ధిత్యర్థః. గీత
మేవ విశేష్యతే - యేన గీతేన, భోగీ - భోగవాక్, యద్గీతంభుజ్జానః,
వై శ్వానరః - అగ్నిరపి, నీరతిస్త - జలవదాచరతి స్త - వైత్యం
ద్రవత్వంచాభజదిత్యర్థః. అహోఇత్యాశ్చర్యే. నీరతీతి - నీరనద్వాచర
తీతివిగృహ్య (౨) “సర్వప్రాతిపదికేభ్యః త్యేకే” ఇతిష్విప్. తతః (౩)
“ లటోస్తే ” ఇతిలట్.

౪౩.

తా॥ ఆగానమునువిని, మనుష్యుఁడు, కుక్క, సర్పము, వృక్షము మొదలగు సమస్తచేతనాచేతనములును నానందించినవి. అన్నియుఁజల్లపడి కరిగెను. ౪౩.

మూ॥ వప్రే స్త్రీభిః గీత్యా సమస్తతో నీయమానాభిః ।

త్యక్తగృహాభిః ద్విష్టైః సమస్తతో నీయమానాభిః ॥ ౪౪ ॥

ప-వి । వప్రే, స్త్రీభిః, గీత్యా, సమమ్, తతః, నీయమానాభిః, త్యక్తగృహాభిః, ద్విష్టైః, సమస్తతః, అనీయమానాభిః. ౪౪.

వ్యా॥ (నవఞ్చి) తతః-పశ్చాత్, సహరిః, గీత్యా నీయమానాభిః, విష్టైః అనీయమానాభిః-అప్రాప్యమానాభిః, త్యక్తగృహాభిః (స్త్రీభిః, సమమ్-సమకాలమేవ, సమస్తతః-పరితః, వప్రే-వృతో-భూత్, వప్రఞ్చి వృషాకర్తణిలత్. నీయమానాభిరితి-నయతేకర్తణిలత్. శానచ్. అనీయమానాభిరితి (౧) “ఇణ్-గతౌ” కర్తణిలత్, శానచ్, యక్.

(౨) “అకృత్యర్వధాతుకయోః” ఇతిదీఘః. తతోనర్థ సమాసః.

తా॥ శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని గోపికలు తక్షణమందే గృహమునుంచి బయలుదేరివచ్చి శ్రీకృష్ణుని నలుదక్కలఁ జూట్టుకొనిరి. ౪౪.

మూ॥ త్వరయా ౨౨ప కా ప్యభి మనో వ్యవధానం సజ్గ మాయతయా ।

సేహే న గమనకాలవ్యవధానం సజ్గమాయ తయా ॥ ౪౫ ॥

ప-వి । త్వరయా, ఆప, కా, అపి, అభి, మనః, వ్యవధానమ్, సజ్గమ్, ఆయతయా, సేహే, న, గమనకాలవ్యవధానమ్, సజ్గమాయ, తయా. ౪౫.

వ్యా ॥ (త్వరయేతి) కాపి గోపీ, ఆయతయా - మహత్యా, త్వరయా అభిమనః - మనఃప్రతి, సజ్గమ్ - స్నేహమ్, ఆప - స్వస్తిన్న, నసి కృష్ణవిషయం స్నేహం ప్రాప్తవతీత్యర్థః. వ్యవధానమితి మనసో విశేషణమ్; స్నేహభీతిభారాదవధానహీనమ్, భ్రామ్యదిత్యర్థః. సజ్గాతి శయః ప్రదశ్యతే-తయా గోప్యా కృష్ణేన సజ్గమాయ స్వగృహాత్ కృష్ణసకాశంప్రతి గమనకాలవ్యవధానమ్ - గమనకాలమాత్రకృతోపి

విఘ్నః, న సేవే, గీతధ్వనిప్రభమోపలమ్భకాల ఏవ కృష్ణసజ్జమమై
చ్ఛదిత్యథాః. ర౧.

తా॥ ఒకానొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని వివేకశూన్యురాలైయతిత్వరలో
శ్రీకృష్ణునితో సజ్జమునభిలషించినదై, గృహమునుంచి శ్రీకృష్ణునియొద్దకు బోవువఱకైన
విలమ్బమునుగూడ సహించకపోయెను. ర౨.

మూ॥ శ్రుత్వాఽన్య తత్ త్షణ్మివ చిత్రావస్థాపితాజలతా |

ఆస్తాఽనుభేన వప్రే చిత్రాఽవస్థాపితాజలతా || ర౩ ||

ప-వి॥ శ్రుత్వా, అన్యా, తత్, త్షణమ్, ఇవ, చిత్రావస్థాపితాజలతా, ఆస్త,
అనుభేన, వప్రే, చిత్రా, అవస్థా, అపి, తామ్, గలతా. ర౪.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి) అన్యా గోపీ తద్గీతం శ్రుత్వా నిష్పన్నతయా
చిత్రావస్థాపితాజలతేవ - చిత్రిత్యా అవస్థాపిత శరీరలతేవభూత్వా,
క్షణమ్ ఆస్త. ఆస్థితవతీ. తామిమాం గోపీమ్, గలతా - విగలనంప్రా
ప్నువతా, అనుభేన ఉపలక్ష్మితా, చిత్రా - ఆశ్చర్యరూపా, అవస్థా-
కాపి దశా, వప్రే. ర౫.

తా॥ మఱియొకగోపిక, ఆగానమునువిని సకలగుఃఖములను వదలి, చిత్రమందు
ప్రాసిన బొమ్మవలె స్తబ్ధురాలైయుండెను. ఆయవస్థ అతివిచిత్రముగనుండెను. ర౬.

మూ॥ సమియాయ విగణయన్త్యా స నాభిజన మితరయా సమయా |
యాఽభూత్తృణాయ మత్వా సనాభిజన మితరయా సమయా॥

ప-వి॥ సమియాయ, విగణయన్త్యా, సః, న, అభిజనమ్, ఇతరయా, అసమయా,
యా, అభూత్, తృణాయ, మత్వా, సనాభిజనమ్, ఇతరయా, సమయా. ర౭.

వ్యా॥ (సమియాయేతి) ఇతరయా గోష్ఠ్యా, అసమయా - అద్వి
తీయయా, అభిజనమ్ - స్వకులచారిత్రమ్, నవిగణయన్త్యా, సహరిః స
మియాయ - సజ్గతోఽభూత్. పైవవిశేష్యతే - యా, సనాభిజనమ్ -
బంధుజనమ్, తృణాయమత్వా - తృణవదనాదృత్య, ఇతరయా - ప్రాప్త

వేగాసతీ, సమయాభూత్ - సమీపేభూత్. తృణాయేతి (౧) “మన్య కర్తృణ్యనాదరే విభాషాప్రాణిషు” ఇతిచతుర్థిక. ౪౭.

తా॥ ఇంకొకగోషిక, ఆగానమునువిని భన్ధపులను లక్ష్యపెట్టక తన కుటాచార మును వదలి యతివేగముగ శ్రీకృష్ణుని సమీపమును వచ్చిచేరగ శ్రీకృష్ణుడు దానితో సజ్జమించెను. ౪౭.

మూ॥ అస్తర్గృహేపరాం హ్రీమానత్రాసాదితో న్యస్తామ్ ।

గీతి రకర్ష ద్భావోమానత్రాసాదితోన్యస్తామ్ ॥

ప-వి॥ అస్తర్గృహే, ఆపరామ్, హ్రీమానత్రాసాదితః, న్యస్తామ్, గీతిః, ఆకర్షత్, భావః, అమాన్, అత్ర, ఆసాదితః, అన్యః, తామ్. ౪౮.

వ్యా॥ (అస్తర్గృహే ఇతి) అపరాం గోపీమ్, హ్రీమానత్రాసాదితః - లజ్జాభిమానభయాదిభిః స్త్రీణాముచితైగుణైః కారణైః, అస్తర్గృహే న్యస్తామ్-నిహితామ్, కృష్ణస్య గీతిః కృష్ణసమీపే ఆకర్షత్. కుతః - తామేనామ్, అత్ర - స్వగృహే, అమాన్ - నియన్తుమశక్యః, కోప్యన్యోభావ ఆసాదితః. ౪౯.

తా॥ లజ్జ ఆభిమానము భయము మొదలగు స్త్రీగుణములచేత నదివఱకు గృహములోపలనేయున్న యొక గోషిక, ఈ గానమునువిని గృహమందుండలేక శ్రీకృష్ణునియొద్ద వచ్చిచేరెను. ౪౯

మూ॥ గతిజవతోన్యస్యా అపినహ్య వసిత మవసితం వాసః ।

తేదృఢం న జనోన్వై న్నహ్యవసిత మవసితం వా సః । ౫౦॥

ప-వి॥ గతిజవతః, అన్యస్యాః, అపినహ్య, వసితమ్, అవసితమ్, వాసః, తద్దృఢమ్, న, జనః, అన్వై, న, హి, అవసితమ్, అవసితమ్, వా, సః. ౫౦.

వ్యా॥ (గతిజవత ఇతి) అన్యస్యాః గోప్యాః వాసః - వస్త్రమ్, అపినహ్య-బద్ధ్యా, వసితమ్ - ఆచ్ఛాదితమపి, గతిజవతః - కృష్ణసమీపం ప్రతిగమనవేగాత్, అవసితమభూత్ - వసితత్వరహితమభూత్, శిథిలీ భూతమిత్యర్థః. సతు జనః - సా గోపీ, తద్దృఢమ్ - తస్యవాససో బద్ధమ్, నావసితం అవసితంవా నాన్వైత్ - బద్ధః అవసానమ్ - విరతిమ్, ప్రాప్తః,

నావసానమ్ - అవిరభిమ్, ప్రాప్తోవేతి నాబుద్ధ్యతేత్యర్థః. అపినహ్యేతి -
(౧) “ణహ - బద్ధనే” అపిపూర్వత్వాత్తస్య ల్యబాదేశః. వసితమితి (౨)
“వస - ఆచ్ఛాదనే” కర్తృణిస్థా. అవసితమితి తస్యైవ నష్టసమాసః.
ఉత్తరత్ర అవసితమితి ద్వావపి శబ్దా అవపూర్వాత్ (౩) “ఊ-అస్త
కర్తృణి” ఇత్యస్తాన్నిస్థానా. (౪) “ద్యతిస్యతి” ఇత్యాదిना ఇత్త్వమ్.
తయోరన్యతరస్యనష్టపదాంతరేణ సంబద్ధః. అన్యతరస్తుకేవలః. అనవస
ితమవసితం వేత్యర్థః. ౪౯.

తా || శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱకుఁబోవునప్పుఁడా వేగముచేత మఱియొక గోపికయొక్క
వస్త్రము గట్టిగాఁగట్టఁబడియున్నను వీడిపోయినది. ఆగోపిక తన వస్త్రమున్నదనియు
లేదనియు నెఱుంగలేదు. ౪౯.

మూ॥ తా మముచ ద్యాత్యన్యాయ స్వగమేఖిలయానుసూచ్యమానేహః।

కిం కుర్యా దళిపక్ష్యా స్వగమే ఖిలయా ను సూచ్యమానేహః॥

ప-వి || తామ్, అముచత్, యాతీ, అన్యాయ, స్వగమేఖిలయా, అనుసూచ్యమా
నేహః, కిమ్, కుర్యాత్, అలిపక్ష్యా, స్వగమే, ఖిలయా, ను, సూచ్యమానే, హః.

వ్యా || (తామితి) అన్యాయ గోపీ కృష్ణప్రతి యాతీ, స్వగమేఖ
లయా - స్వగతయా మేఖిలయా - కాఞ్చి, అనుసూచ్యమానేహః -
ప్రకాశ్యమానచేష్టా, తాం మేఖిలాయముచత్. రశనాస్వనేన స్వగమన
సూచనేసతి బద్ధజన స్వచేష్టామవగచ్ఛేదితి భయా ద్రశనా త్యక్త
వతీత్యర్థః, ఏవం మేఖిలాశబ్దంపరిహర స్తీసా, ఖిలయా-పైశునకారిణ్యా, అలి
పక్ష్యా, స్వగన్ధాస్వయాత్ స్వగతం మార్గమజహన్త్యా, స్వగమే -
ఆత్మనోగమనే, సూచ్యమానే - సుతరాముచ్యమానేసతి, హః - కిన్ను
కుర్యాత్. నహి మేఖిలాయామివాళిపక్ష్యాం ప్రతివిధానం శక్యతే
కర్తుమ్, హఃశబ్దః - తస్యాః ప్రతివిధానాభావనిమిత్తం కవేశ్యకం ద్యోత
యతి. అముచదితిలుజ్. లుదిత్వాదజ్. అనుసూచ్యమానేహేతి - అను

పూర్వాత్నుచయ తేః కర్తణిలత్, శానచ్; తతః అనుసూచ్యమానా
 ఈహా యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. స్వగమఇతి గమేః (౧) “గ్రహవృద్ధ
 నిశ్చిగమశ్చ” ఇతి భావే ఆప్. సూచ్యమానఇతి సుపూర్వాద్వచేః
 కర్తణిలత్, శానచ్. యక్ (౨) “నచస్వపి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్॥

తా ॥ మఱియొక గోపిక, శ్రీకృష్ణునియొద్దఁబోవునప్పుడు, తననడుమునందున్న
 ఒడ్డియాణముయొక్క చప్పుడువిని బస్థువులు తనవ్యాపారము నెఱుఁగుదురని దానిని తీసివే
 సెను. ఆపెనడిచిపోవునప్పుఁడాపెయొక్క పరిమళమును నాదోవలో నాఘ్రాణించు
 చున్న తుమ్మెదఁగా పెయొక్క మార్గమునుఁ దెలిపెను. దానికేఁ బరిహారములేదే; అయ్యో!
 అది యేమిచేయును.

మూ॥ అన్యో దధ్యో భాంతం భూకుటిలతయా స్వనేత్ర గేహేతమ్ |

వేణుగపాణిముఖాబ్జం భూకుటిలతయా స్వనేత్ర గేహేతమ్ ॥

ప-వి ॥ అన్యో, దధ్యో, భాంతమ్, భూకుటిలతయా, స్వనే, అత్ర, గేహే,
 తమ్, వేణుగపాణిముఖాబ్జమ్, భూకుటిలతయా, స్వనేత్ర గేహేతమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అత్ర స్వనే కృష్ణస్య వేణుజే వతః మానేసతి,
 అన్యో గోపీ స్వస్త్రి గేహే - గృహే స్థితా, తం కృష్ణమ్, వేణుకర్ణాన
 వశాత్ భూకుటిలతయా - భ్రువోః కాటిల్యప్రాప్త్యా, తథా భూకుటి
 లతయా - లలాటగతభూకుటిరేఖాఖ్యలతయా, భాంతమ్, స్వనేత్ర గేహే
 తమ్ - స్వయో ర్నేత్రయోర్గతయా వీణాకర్ణానవికారమయ్యో, ఈహా
 యా - చేష్టయా, ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, వేణుగపాణిముఖాబ్జమ్ - వేణుగ
 పాణితలయుగగతముఖపజ్జుజమ్, దధ్యో - ధ్యాతవతీ. వేణుకర్ణానశ్రవ
 ణమాత్రేణ వేణుకర్ణానదశాయాం తస్య యాన్యశరూపం యాదృశంచ
 భూనేత్ర భూకుటి పాణి ముఖచేష్టితం తత్సవమవబుధ్య తాదృగ్రూ
 పమేవ తం దధ్యో ఇత్యర్థః. ౫౨.

తా ॥ ఇంకొకగోపిక, తనగృహమందున్నప్పుడు శ్రీకృష్ణుని వేణుగానమును
 విని, ముందతఁడు తనసమక్షమందు వేణుగానము చేయునప్పుడు తానుజూచిన తీగ

వలెఁగుటిలముగనున్న కనుబొమ్మలను, వేణువునుచేతఁ బట్టుకొని ముఖమందుంచుకొనిన వైలత్తణ్యమును, నేత్రములయొక్క చేష్టలనుదలఁచి ధ్యానించినది. ౫౧.

మూ॥ చిత్రం ప్రేమాన్ధాఽన్య సమవేదధ్యాన మహిమకరమ్ ।

కృష్ణాఖ్యం యాస్తీ నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్॥ ౫౨॥

ప-వి॥ చిత్రమ్, ప్రేమాన్ధా, అన్యా, సమవేత్, అధ్యానమ్, అహిమకరమ్, కృష్ణాఖ్యమ్, యాస్తీ, నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్. ౫౨.

వ్యా॥ (చిత్రమితి) అన్యా గోపీ, కృష్ణాఖ్యం అహిమకరమ్ - ఆదిత్యమ్, యాస్తీ - గచ్ఛస్తీ, ప్రేమాన్ధా - తద్గతేన ప్రేష్ణా, అన్ధా - మూఢాసతీ, అధ్యానం సమవేత్ - విదితవతీ, ఇతియత్ తచ్చిత్రమ్ ; కృష్ణవ్యతిరిక్తపదార్థవిషయే అన్ధాసత్యసి తద్గమనమాగఁ జ్ఞాతవతీతి చిత్రమిత్యర్థః. కృష్ణవీచ విశేష్యతే- నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్-నిధి సదృశస్య - సర్వపురుషార్థసాధనస్య, వేదధ్యానస్య - వేదశబ్దస్య, మహి మకరమ్ - మాహాత్మ్యంకుర్వాణమ్, వేదోక్తసర్వకర్తృఫల ప్రదాయి త్వాత్ అవితథత్వప్రాపణేన వేదస్య ప్రమాణాస్తరేభ్యోఽతిమహాత్వం కుర్వాణమిత్యర్థః. సమవేదితి సంపూర్వాద్వేత్తేలఁజ్. అథాదిత్వా చ్ఛపోలుక్. అత్రవేత్తేస్సకర్తృత్వాత్ (౧) * సమోగమాది సూత్ర స్యచాఽకర్తృకత్వాధికారాత్తత్రాత్త నేపదాభావః. ౫౩.

తా॥ మఱియొకగోపిక, వేదోక్తకర్తృల నమస్మించు వారికి నాయాఘములనిచ్చి వేదప్రామాణ్యమును గలుగఁజేయుచున్న కృష్ణనిధ్యానించుచున్నదై, మఱియొకదాని నెఱుఁగకపోయినను శ్రీకృష్ణుఁడున్నచోటికి వెళ్ళుమాగ్గమునెఱిఁగినది. ఇదియత్యాశ్చ ర్యము. ౫౨.

మూ॥ సజ్జతిమితా స్త కాఽపి తదనుగాయతి వల్లవీ కృతామ్బుద్ధ్యా ।

ముక్తాన్యాసక్త్యైవతదనుగాయతివల్లవీకృతామ్బుద్ధ్యా ॥ ౫౩ ॥

ప-వి॥ సజ్జతిమ్, ఇతా, స్త, కా, అపి, తత్, అనుగాయతి, వల్లవీ, కృతామ్, బుద్ధ్యా, ముక్తా, అన్యా, సక్త్యా, ఏవ, తదనుగా, యతివత్, లవీకృతామ్బుద్ధ్యా. ౫౩.

వ్యా || (సజ్జతిమితి) కాపి వల్లవీ-గోపీ, స్వయా బుద్ధ్యా కృతాం
 కృష్ణే సజ్జతిం ఇతా తేత్ కృష్ణస్యగానం అనుగాయత్తిస్త-తస్య దూరస్థితి
 మజానానా తత్పాశ్వే-స్థితవత్ గానస్సమిసాధనార్థం తదనుగానంకృతవతీ
 త్యర్థః. అన్యాతు గోపీ సక్త్యా-కృష్ణగతస్నేహేనైవ, యతివత్ - అనేక
 జన్మసంసిద్ధ యోగాభ్యాసవశ నిష్పన్న సమాధిక యతిజనవత్, సంసార
 బద్ధాన్తుకై, తదనుగా - కృష్ణస్యానుచరా, అభవత్. కీదృశ్యా సక్త్యా-
 లవీకృతామ్బుధ్యా - అమ్బుధిరపి లవీకృతః- అత్యల్పీకృతః, యయాసా
 తథోక్తా.

గీ.3.

తా|| ఒకగోపిక, తానుదూరమందున్నప్పటికిని, శ్రీకృష్ణుని గానమును విననచో
 నతనిప్రక్కనతానున్నట్లుతలంచియాగానముననుసరించిగానముచేసెను, ఇంకొకగోపిక
 శ్రీ కృష్ణునియందుఁ బ్రేమచేతనే యతీశ్వరునివలె సంసార సాగరమును దాటి ముక్తిని
 బొందెను.

గీ.3.

మూ|| గీతిం నిశమ్య వీక్ష్యచ నిశాన్తయా సన్నిధావన్త్యా ।

ప్రాపిహి దశా గురో గతనిశాన్తయా సన్నిధావన్త్యా || గీర||

ప.వి|| గీతిమ్, నిశమ్య, వీక్ష్య, చ, నిశామ్, తయా, సన్నిధావన్త్యా, ప్రాపి,
 హి, దశా, గురోః, గతనిశాన్తయా, సన్నిధా, అన్త్యా.

గీ.4.

వ్యా || (గీతిమితి) ఏకాగోపీముక్తేత్యుక్తమ్, తత్కథమితిచేత్,
 ఉచ్యతే-కృష్ణస్య గీతిం నిశమ్య నిశాంచ వీక్ష్య, సన్నిధావన్త్యా-సమ్యక్-
 నితరామ్, ధావన్త్యా, తయా, గతనిశాన్తయా - ప్రాప్తగృహయా,
 గృహాన్నిష్క్రమమప్రాప్తయా, గురోః, సన్నిధా - సన్నిధానేసతి,
 తద్దశానాత్కృష్ణసన్నికాశగమనవిఘ్నంమన్యమానయా తత్క్షణపవ
 కృష్ణసంక్లేషాలాభేన ఆత్మధారణంకర్తృమశక్తువత్త్యా గురుసన్నిధికారిత
 కృష్ణసజ్జమవిఘ్న త్వేన తత్క్షణజేన భయేన అన్త్యాదశా శరీరవిక్లేషా
 త్తికా, ప్రాపిహి-ప్రాప్తాహ్యభూత్. తథాచ తయాదేహసంబంధే విక్లేష్య
 మాణేసకలసంసారగ్రధివిసంసస్సమజనీత్యర్థః.

గీ.4.

తా|| ఆగోపిక ముక్తిఁబొందినవిధ మేమన్నను-శ్రీకృష్ణుని గీతమును వినియు, అప్పుడున్న రాత్రికాలమునుజూచియు నతిశీఘ్రముగఁ బలుకెత్తి యింటివాకిటివఱకువచ్చి అచ్చటమామగారు మొదలగు పెద్దలనుజూచి భయపడి కృష్ణునియొద్దఁబోవఁజాలనిదై యప్పుడు కృష్ణవిశ్లేషమును సహింపకమరణమునొందినది. అప్పుడే దానియొక్క సకల సంసారబంధనములును వదలిపోయినవి.

తత్ప్రేదంఛోద్యతే - స్నేహేనముక్తేత్సుక్తమ్, తదేతత్కథము పవద్యతే; జ్ఞానాధిముక్తి శ్వాస్త్యైరవగమ్యతే; నచ జన్తాన్తరసహస్ర సశ్చిత్తస్య మహతః పుణ్యపాపాత్మకస్య కర్మణః, సజ్జత్యాగపూర్వక చోదితకర్తానుష్ఠానాదిపూర్వక యోగాభ్యాసపరిపాకాదన్యతః క్షుపణఁ కర్తుంశక్యతే; నచాఽక్షపితేద్వివిధే కర్మణి పరప్రాప్తినాధనం జ్ఞానము త్వద్యతే; నచాఽనుత్పన్నే జ్ఞానే ముక్తిః; కించ-స్త్రిశూద్రాదీనాం మోక్షేఽనధికారశ్చ (౧) * అపశూద్రాధికరణేఉక్తః. యద్యపి అగ్నిసాధ్యేషు కర్మసు లబ్ధాధికారేణ త్రైవర్ణికేన అగ్నికార్యాద్యధిక్రమేన పుంసా సహజాధికారబలాత్ స్త్రీయా అప్యధికారస్సం భవతి, తథాపి జ్ఞానవిషయే సహాధికారానంభవాత్ విద్యాదీనాంచ అధీతవేదత్రైవర్ణికాధికారాణా మన్యాధికారాక్షేపకత్వాసంభవాత్ బ్రహ్మజ్ఞానే. స్త్రీయా నాస్త్యధికార ఇతి, తత్రేదముచ్యతే.

మూ|| సా తత్త్వైతితద్విరహజనుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యైర్యా ।

ముముచే యేవిషయాశ్చిత్తసుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యైర్యా ॥

ప-వి|| యా, తత్త్వైతితద్విరహజనుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యా, ఆర్యా, ముముచే, యే, విషయాః, శ్చిత్తసుఖదుఃఖాః, తద్విరూపకృత్యా, ఆర్యా. ౫౫.

వ్యా ॥ (సేతి) సా ఆర్యా - పండితా, తత్త్వైతితద్విరహజనుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యా - తస్య కృష్ణస్య స్మృత్యా - స్మరణేన, తద్విరహేణచయథాక్రమం జాతాభ్యాం సుఖదుఃఖాభ్యాం అస్తద్విరూప

కృత్యాః క్షీప్తపుణ్యపాపాత్మకోభయరూపకర్తా భూత్వా, ముముచే -
ముక్తాభూత్. అయమర్థః. తత్సజ్జానాదేవముక్తిః, తచ్చప్రాపకజ్ఞానం
పుణ్యపాపక్షయాదేవ భవతి, తత్సర్వమస్యాస్సంపన్నమేవ. మోక్షసాధ
నంహి జ్ఞానం పరబ్రహ్మనుధ్యానాత్మకమ్. పరబ్రహ్మచ కృష్ణపవ, తద్వి
షయం జ్ఞానం తస్యాః పూర్ణమేవ ; తద్జ్ఞానప్రకాశాదేవహి తత్ర
తస్యా స్నేహః; పరబ్రహ్మవిషయశ్చ స్నేహో నమోక్షవిరోధీ; ప్రత్యుత
తత్సాధనమేవ; తథాహి ముముక్షులక్షణమామనన్తి (౧) “ పర
మాత్మనియోరక్తో విరక్తోఽపరమాత్మని” ఇతి. అత్రహి పరమమోక్షా
త్మకస్య భగవత్పదప్రవేశస్యాపి సాధనం భగవద్భక్తి రభిధీయతే; భక్తి
రితిచ-స్వామినప్రతి దాసస్య స్నేహాయుక్తం జ్ఞానమభిధీయతే.

నను - అస్యాః గోపవేషధారిణం కృష్ణంప్రతి “పరబ్రహ్మభూతో
ఽయమ్” ఇతీదృశం జ్ఞానంనాస్తి; కిన్తు-“సజాతీయోగోపవవాయమ్”
ఇతిహిమత్వా తత్ర తస్యాః కామభోగాభిప్రాయవవాభీష్టగోచరోజాతః;
సత్యమ్; షవం క ఈదృశేన భగవద్జ్ఞానేన భగవత్సంజ్ఞేనచభగవత్ప్రాప్తి
రూపోమోక్షో నాస్తీతి తుభ్యముపదిష్టవాః; యోహి దేవో జాతో పర
బ్రహ్మభూతో భగవాన్, తద్విషయకజ్ఞానమాత్రం తద్భక్తిః మోక్షసా
ధనమితి కఠితో నగృహ్యతే; శాస్త్రేషుహి పరబ్రహ్మజ్ఞానం మోక్షసా
ధనమితి వాసుదేవాదిశబ్దభేదై రేకస్యేశ్వరస్య జ్ఞానమేవ మోక్షసాధన
ముచ్యతే, యశ్చస ఈశ్వరః పరబ్రహ్మభూతః సపవగోపవేషాపి కృష్ణోనాన్యః,
తతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం తత్సర్వశ్చ ముక్తిసాధనమితి నవిరుధ్యతే.

నను-గోపవేషః కృష్ణో నసాక్షాన్నారాయణః, తదుద్భృతో సిత
కృష్ణకేశౌ రామకృష్ణావితి వైష్ణవపురాణవచనాత్; హస్త త్వమశబ్దార్థ
విద మనుషాసితగురుం భగవద్వత్ప్రాప్తానభిజ్ఞాచ్చ దురాత్మానం శిక్ష

యామః;-కేశశబ్దోఽయం తేజోవాచీ; తేజస్వీతి శాస్త్రేషు భగవతో
వ్యవహారో నిరఙ్కుశః, (౧) “ పరంధామ పరంజ్యోతిః” ఇత్యాదిషు;
తత్రప్రమాణమ్ - (౨) “ఏషనారాయణ శ్రీమాన్ సాక్షా దేవః
పురాతనః” ఇత్యాదీని పరస్పరాన్యాయశక్యశబ్ద-గాణత్వాది వచనాని.

యచ్ఛక్తం జన్తాస్తరోఃపితపుణ్యపాపపరిక్షయాభావే ప్రాపక
జ్ఞానాభావఐతి; తత్రేదము త్తరమ్, (తత్త్వ ప్రతిత్వద్విరహజనుఖదుఃఖాస్త
ద్విరూపకృత్యా) ఇతి-జన్తాస్తరసహస్రాజితసహస్ర పుణ్యఫలరూపస్వ
గాఢసకలభోగాదతిరిక్తం తస్మాస్తత్త్వణజ కృష్ణస్త్రుతిజంసుఖమ
భూత్; అతశ్చసర్వ పుణ్యానామనుభవాదేవ పరిక్షయోజాతః, ఏవం
పాపస్యాపి తాత్కాలికేన తద్విరహజదుఃఖార్ణవేన పరిక్షయో జాతః;
అతః పుణ్యపాపక్షపణాయ యోగాభ్యాసపర్యంతో వ్యాపారోఽస్యా
నిష్ప్రయోజనః,

నను. కథం విచిత్రాణాం జన్తాస్తరోపాజితానాం పుణ్యపాపా
నాం ప్రతినియతదేశకాలావస్థానుభావ్యవిచిత్ర వ్యవస్థితస్వరూప ఫలసా
ధనానాం ఏకదేశే ఏక కాలే యాగవద్యేన విషయాస్తరానుభవ తద్విర
హజనుఖదుఃఖాభ్యాం వినాశః; తత్రోచ్యతే -(యేవిషయాః శ్రితసుఖ
దుఃఖాఃతద్విరూపకృత్యార్యా)ఐతి. యే విషయాః - శబ్దస్పృశోదయః,
శ్రితసుఖదుఃఖాః- ఆశ్రితశోభనేంద్రియ దుష్టేంద్రియాః-తద్విరూపయా
తేభ్యోవిజాతీయయా, కృత్యా-ఇచ్ఛాత్తి కయాఆర్యా - అనుసరణీయా,
నవైషయికవికారయోగ్యా. ఏతదుక్తంభవతి - పుణ్యపాపానాం ప్థలాని
ఖల్వింద్రియాయత్రాని, ఇంద్రియాణాం విషయాః శబ్దస్పృశోదయః, తేచ
పుణ్యవశాన్నిదోఃపైరింద్రియైరనుభావ్యస్తే, పాపవశాత్తు రాగాదిదోష
దూషితైరింద్రియైరనుభావ్యస్తే; ఏవంరూపవిషయానుభవ విరూపం

తస్య స్వేచ్ఛాఽభూత్; తేభ్యశ్చాఽతిమహద్భ్యః పుణ్యేభ్యో భగవ
ద్వ్యతిక్రమయేచ్ఛా సజాతాతస్యః, అతశ్చ ప్రకృతిస్వాభావాత్
కృష్ణానుభవప తస్యస్సుఖమ్, నస్వగాఢికమ్, కృష్ణవిరహజమేవచ
తస్యఃదుఃఖమ్, నసాంసారికతాపత్రయాత్తకమ్; అతశ్చ దేశకాలాదివ్యవ
స్థాభావేనాపి తస్యః పుణ్యపాపకర్మాణి ఫలస్వరూపమాత్రానుభవేన
నివృత్తాన్యభవన్నిత్యర్థః, తదిదంసర్వం భగవతాపరాశరేణోక్తమ్ - (౧)
“ కాచిదావసధన్యాస్తే స్థిత్యా దృష్ట్వా బహిగుణయమ్ । తన్నయత్వేన
గోవిందం దధ్యో మీలితలోచనా । తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయా
తదా తదప్రాప్తిమహఃదుఃఖవిలీనాశేషపాతకా చింతయన్తీ జగత్సృతిం
పరబ్రహ్మస్వరూపిణమ్ । నిరుచ్ఛ్వసితయా ముక్తిం గతాఽన్యా గోప
కన్యకా ” ఇతి.

యత్తా క్తం అపశూద్రాధికరణే స్త్రియా అనధికార ఉక్తఇతి,
సత్యం నాస్త్యేవ; తథాపి - జన్మాన్తరోపాత్తజ్ఞానానాం సంసారోస్తే
షేణ పూర్వోపాత్తజ్ఞానావిభావేనతి ముక్తిశూద్రాదీనామపిచా
రబ్ధకర్మవశలబ్ధజన్మనాం సంభవత్యేవ, ఉక్తం చ భగవతా వేద
విద్రగే సరేణ శౌనకేన (౨) “ధర్మవ్యాధాదయోష్యన్త్యే పూర్వాభ్యా
సాజ్ఞగుప్సితేవణావరత్వేనప్రాప్తా స్సంసిద్ధింపరమాంయయుః ” ఇతి.
ఉక్తంచ భగవద్గీతాసు (౩) “ మాంహి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేపి న్యుః
పాపయోనయః । స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేపి యాన్తి పరాం
గతిమ్ ” ఇతి, ముముచఇతి (౪) “మున్లే - మోక్షణే” కర్మకర్తరిలట్,
ఉత్తరాధికగౌ నుఖదుఃఖశబ్దావిన్యాయవాచినౌ, ఖశబ్దస్య సుదుర్భావ్యం
సమాసే నిష్పన్నౌ.

౫౪౬.

తా॥ జన్మాన్తరములందుఁ జేసిన పుణ్యపాప రూపకర్మములు నశించినతరువాతఁ
బొందదగిన మోక్షమును వాని ననుభవింపక మునుపే యెట్లు పొందినదనగా, పుణ్య

మనకు సుఖమును బాపమునకు దుఃఖమును ఫలములు, ఈపె కృష్ణస్థరణముచేత, సమస్త పుణ్యఫలమైన స్వర్గాదులకంటె నతిశయించిన సుఖమును, అతని విరహముచేత, సమస్తపాప ఫలమైన నరకాదులకంటె నతిశయించిన దుఃఖము ననుభవించినదిగానధికల పుణ్యపాపములును నశించినవి. పుణ్యపాపఫలముధనములు దేశకాలవిషయ విశేషవ్యవస్థితములుగానున్నను, ఈపె యభిప్రాయము ఈపెయొక్క పుణ్యవిశేషముచేత నావ్యవస్థ ననుసరించునది కానందున నీయనుభవముచేతనే యవి నశించినవి. తరువాత ముక్తి బొందెను.

౫౫.

మూ॥ నిఖలేనేష్టేన హరి స్సజ్గత్య జనేన నిరవృత ద్యుతిమాన్ ।

యస్తద్ధృదాకృతేతరసజ్గత్యజనేన నిరవృతద్యుతిమాన్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ నిఖలేన, ఇష్టేన, హరిః, సజ్గత్య, జనేన, నిరవృత, ద్యుతిమాన్, యః, తద్ధృదా, కృతేతరసజ్గత్యజనేన, నిరవృతత్, యతిమాన్.

౫౬.

వ్యా॥(నిఖలేనేతి)ఏవమిష్టేన నిఖలేన జనేన సజ్గత్యద్యుతిమాన్ - తేజస్వీ, హరిః, నిరవృత- నిర్వృత్తిమ్ - సుఖమ్, ప్రాప. హరిరేవ విశేష్యతే-యః, కృతేతరసజ్గత్యజనేన-ఇతరవిషయసజ్గత్యన్నేహస్య, త్యజనమ్-పరిత్యాగమ్, కృతవతా, తద్ధృదా-తత్పరస్య-గోపీజనస్య మనసా యతిమాన్-సజ్గతిమాన్, నిరవృతత్-నిర్వృత్తః-నిష్పన్నః, అభూత్. తాసామనన్యవిషయస్య సజ్గత్యవిషయోభూదిత్యర్థః. సజ్గత్యేతి-సంస్కారాద్వద్ధమే క్త్వో ల్యబాదేశః. నిరవృతేతి-నిపూర్వాద్వృణోత్థేలుక్. జిత్రాద్వాదాత్తనేపదమ్. (౧) “ఉచ్చ” ఇతి సిచః కిత్త్వమ్. (౨) “హ్రస్వాదక్లాత్” ఇతి సిజ్ఞోపః. నిరవృతదితి. (౩) “వృతు-వర్తనే” ని పూర్వాల్లుక్. (౪) “ద్యుద్భోయిణి” ఇతి ఫరస్మై పదమ్. (౫) “పుషాదిద్యుతాదిలోదితః” ఇత్యాదినాష్టరజ్. యతిమానితి. (౬) “యు-మిశ్రణే” క్త్విన్తః. తతోమతుప్.

౫౭.

(౧) పా-నూ-౧-౨-౧౨. (౨) పా-నూ-౨-౨-౨౭. (౩) భా-ఆ-ఆ-సే.

(౪) పా-నూ-౧-౩-౯౧. (౫) పా-నూ-౩-౧-౫౫. (౬) ఆదా-ప-ఆ-సే.

తా॥ దీప్తిమంతుడైన శ్రీకృష్ణుడు, తనకత్వన ప్రయురాండ్రైవిషయాన్తరవిముఖురాండ్రైయున్న గోపికలతోఁగ్రీడించి సుఖించెను. ౫౬.

మూ॥ ఆభీ రేమే ౭యమతిస్వయంభువీర్యో రహస్యేయః ।

ఆభీరే౭మేయమతి స్వయం భువీర్యో రహస్యే యః ॥ ౫౭.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞుమిత్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

త్ర యో ద శా శ్వా సః.

ప- వి ॥ ఆభిః, రేమే, ఆయమ, అతిస్వయంభువీర్యః, రహసి, ఏయః, ఆభీరే, అమేయమతిః, స్వయమ, భువి, ఈర్యః, రహస్యే యః. ౫౭.

వ్యా ॥ (ఆభిరితి) ఆభిగోపీభిస్సహితః, రేమే - క్షీడితవాక్. అయంహరిః, అతిస్వయంభువీర్యః - అతిక్రాంతః, స్వయంభూః-బ్రహ్మ, యేన తదతిస్వయంభు. (౧) “ప్రాస్వానపుంసకేప్రాతిపదికస్య” ఇతి ప్రాస్వత్వమ్. అతిస్వయంభు వీర్యం యస్య సౌ౭తిస్వయంభువీర్యః, రహసి-వివిక్తదేశే, ఏయః - ఆశ్రయితంశక్యః, ఆభీరే - గోపనివాసభూమౌ, అమేయమతిః - అపరిచ్ఛేద్యబుద్ధిః, స్వయమ - స్వయమేవ, భువి - భూమౌ, ఈర్యోరహస్యే-రహస్యే-వేదాన్తే, ఈర్యః - ఈరయితస్యః; ప్రతిపాద్యోయస్య ఇత్యర్థః. అతిస్వయంభువీర్యో వేదాన్తవేద్యస్యః స్వయమేవ భూమౌ, ఏయః - ఆశ్రయితంశక్యోభూత్వా, ఆభిస్సహ ఆభీరే రహసి, రేమ ఇతి సమన్వయః. ౫౮.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞుమిత్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

త్ర యో ద శా శ్వా సః.

తా॥ చతుర్ముఖునికంటే నలిశయించిన వీర్యముకలవాడై వేదాన్త వేద్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు, ఎల్లఱ్ఱ నాశ్రయించునట్లు తానే భూలోకమందవతరించి గోకులమందు గోపికలతోఁగ్రీడించెను. ౫౯.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యాఖ్యానే

చ త్త ద క శాశ్వాసః.

మూ॥ ఇత్థం కృష్ణాఖ్యగజం సారజ్జవి లోకనాథ మార వశా ।

ఏక మనేకా గోపీ సారజ్జవిలోకనాథ మారవశా ॥ ౧॥

ప-వి॥ ఇత్థమ్, కృష్ణాఖ్యగజమ్, సారమ్, గవి, లోకనాథమ్, ఆర, వశా, ఏకమ్, అనేకా, గోపీ, సారజ్జవిలోకనా, ఆథ, మారవశా. ౧.

వ్యా ॥ (ఇత్థమితి) గవి-భూమా, సారమ్- సారభూతమ్-ప్రధాన భూతమ్, లోకనాథమ్, ఏకమ్-సుహృద్భిః-రహితమ్, కృష్ణాఖ్య గజమ్, తస్య గజస్య వశా - కరిణీభూత్వా, అనేకా గోపీ ; సారజ్జ విలోకనా-మృగసదృశేక్షణా, మారవశా - కాయవశా, అథ, ఇత్థమ్-యథోక్తేన ప్రకారేణ, ఆర - ప్రాప్తవతీ. ౧.

తా ॥ జగన్నాథుడై ప్రధానపురుషుడైన శ్రీకృష్ణుడొంటరిగా సున్నప్పుడు హరిణిలోచనమైన యనేకగోపికలు మన్తభవనవశమై, పురుషగజమును శ్రీగజము వలె నాకృష్టుని, క్రింగజెప్పినప్రకారము వెళ్లి పొందిరి. ౧.

మూ॥ విధినాన్తరితో హరిరథ ముదా విలాసాయ కేనాన్తపి ।

స్తారేణ చ ధీ స్తాసా ముదావిలా సాయకేనాన్తపి ॥ ౨॥

ప-వి॥ విధినా, అన్తరితః, హరిః, అథ, ముదా, విలాసాయ, కేన, ఆపి, స్తారేణ, చ, ధీః, తాసామ్, ఉదావిలా, సాయకేన, ఆపి. ౨.

వ్యా ॥ (విధినేతి) అథ హరిః కేనాపి విధినా విలాసాయ-రాస క్రీడార్థమ్, ముదా-హాపేక్షాణ యుక్తపవ, అన్తరితః-తాసామదశః-సం గతః, న కోపాదిభిః కారణాన్తరైరత్యర్థః. తాసామపి ధీః తద్విశేషాత్, ఉదావిలా-ఉత్కృష్టేక్షాణ కలుషితా, స్తారేణ-స్మరసంబద్ధినా, సాయ కేన, ఆపి - ప్రాప్తా. ౨.

తా॥ తరువాత, రాసక్రీడయందు తానహముకల శ్రీకృష్ణుడు జైవయోగముచేత నస్తరితుడాయెను; అప్పుడు గోపికల మనస్సులు మంత్రభాణముచే గొట్టబడి కలుషముభయనవి. ౨.

మూ॥ విరహే తమన్వభూవ శ్చ నుకరణేనాఽశయా యత్రాః |

దృష్టా ఇవ యత్ర రసా నను కరణేనాఽశయాయత్రాః || ౩ ||

ప-వి॥ విరహే, తమ, అన్వభూవన్, అనుకరణేన, ఆశయా, యత్రాః, దృష్టాః, ఇవ, యత్ర, రసాః, నను, కరణేన, ఆశయాయత్రాః. 3.

వ్యా॥ (విరహేతి) ఏవం కృష్ణేన విరహేనతి తాః గోప్యః, యత్రాః - యత్నవత్యః, ఆశయా - సాఞ్ఞయా, అనుకరణేనచ- కృష్ణ చేష్టితవిడమ్బసేనచ, తం కృష్ణం అన్వభూవన్-అనుభూతవత్యః, అనుకరణం విశేష్యతే - ఆశయాయత్రాః - బుద్ధాయత్రాః, రసాః-భావరసాః, యత్రాఽనుకరణే, కరణేన-ఇన్ద్రియేణ చక్షుషా, దృష్టాఇవాభవత్ ; తాదృశేన తచ్ఛేష్టానుకరణేన తమన్వభూవన్నిత్యర్థః. నన్వీతి ప్రసిద్ధా.

తా॥ అప్పుడు గోపికలు, ఆశచేత శ్రీకృష్ణుని యనుకరించి యనుభవించిరి. ఆ యసుకార్యమందు మనస్సులో భావించుచున్నవి యన్నియునా గోపికలకుఁ బ్రత్యక్షముగ ననుభవించినట్లుండెను. 3.

మూ॥ క్రియయాఽన్వకారి యవతిభి రనన్యసజ్జీవనాభి రుద్ధతయా ।

ఘదపరథా ప్రీత్యవిరతి రనన్యసజ్జీవనాభిరుద్ధతయా ॥ ౪॥

ప-వి॥ క్రియయా, అన్వకారి, యవతిభిః, అనన్యసజ్జీవనాభిః, ఉద్ధతయా, యత్, అపరథా, ప్రీత్యవిరతిః, అననీ, అసజ్జీ, ఇవ, న, అభిరుద్ధతయా. ౪.

వ్యా॥ (క్రియయేతి) సహాతి స్తాభి ర్విరహితాభిరువతిభిః ఉద్ధతయా క్రియయాఽన్వకారి-అనుకృతోఽభూత్. అనన్యసజ్జీవనాభిరీత్యనుకరణే హేతుగభావమిదం విశేషణమ్; హరిచ్ఛేష్టానుకరణాదన్యేనసజ్జీ వితుమశక్తాభిః, ఆత్మధారణాయ తదనుకరణం కృతమిత్యర్థః. అనన్యసజ్జీవనత్వమేవోత్తరాధేన ప్రపञ్చ్యతే-యత్-యస్తాత్కారణాత్,

అనురథా - అనుకరణాభావే, అననీ-ఆత్మసంజ్ఞేవనీ, ప్రీత్యవిరతిః- ప్రీతేర
విచ్ఛిత్తిః, నాఽసంజ్ఞేవ-నప్రాప్తేవ. కుతః- అభిరుద్ధతయా-కృష్ణవిశ్లేషేణ
ప్రీతేనైరుద్ధత్వాదిత్యర్థః. అననీతి (౧) “అన-ప్రాణనే” కరణేల్లుట్,
టిత్వాత్ జీవః. అసంజ్ఞేతి (౨) “వజ్జ-సేజ్జే” కర్తణి లుజ్. ౪.

తా || జీవనహేతుజైన కృష్ణవిషయక స్నేహము నశింపకుండుటకై గోపికలు,
ఆత్మధారణార్థముగ శ్రీకృష్ణుని దివ్యచేష్టితముల ననుకరించిరి. ౪.

మూ|| ఉదజీవ తత్తై)కా మహాపాభవధేనుకరణేన ।

అన్యాకిలానురాణా మహాపాభవధేనుకరణేన || ౫||

ప-వి|| ఉదజీవత్, తత్ర, ఏకా, మహర్షభవధే, అనుకరణేన, అన్యా, కిల,
అనురాణామ్, అహర్షభవధేనుకరణేన. ౫.

వ్యా|| (ఉదజీవదితి) తత్తై)కా గోపికా కృష్ణకృతే మహాపాభ
వధే-సప్తానాం పృషభాణాం వధేవిషయే, ప్రవృత్తేనానుకరణేన ఉద
జీవత్-ఉజ్జీవితవత్; అన్యాశు గోపికా, అనురాణాం అహాపాభవధేనుక
రణేన - తేషాం అహాపామ్ - హాపాభావమ్ - దుఃఖమ్, కృత్వా
జాతేన ధేనుకరణేన-ధేనుకాసురయుద్ధేన హరిమనుకుర్వతి ఉదజీవత్.

తా || వారిలోనొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునియొక్క సప్తవృషభవధచేష్టితము ననుక
రించి యుజ్జీవించినది. ఇంకొక గోపిక, ధేనుకాసురవధచేష్టితముననుకరించినది. ౫.

మూ|| అన్యా చక్రే కాళియమస్తకలాస్యానుకారేహమ్ ।

వేణుకర్షణనేన్యా చిరమస్తకలాస్యానుకారేహమ్ || ౬||

ప-వి|| అన్యా, చక్రే, కాళియమస్తకలాస్యానుకారేహమ్, వేణుకర్షణనే, అన్యా,
చిరమ్, అస్తకలా, అస్య, ఆనుకా, రేహమ్. ౬.

వ్యా || (అన్యేతి) అన్యా గోపీ, కాళియమస్తకలాస్యానుకారే
హమ్-కాళియసంపర్శ్య మస్తకేషు కృష్ణేన కృతస్య లాస్యస్య-నృత్తస్య,
అనుకారవిషయాం ఈహమ్ - చేహమ్, చక్రే. అన్యాశు అనుకా-

కాముకా; అస్తకలా-వివశబుద్ధిః, అస్య కృష్ణస్య వేణుక్వణనే, రేహమ్-
యత్నమ్, చిరం చక్రే. అనుకేతి. (౧) “అనుకాభికాభీకః కమితా” ఇతి
నిపాతేతత్కబ్ధిః. రేహమితి. రేహృతి హృజాహృప్రయత్నే (౨) “గురోశ్చ
హలః” ఇత్యకారప్రత్యయః.

E.

తా || ఇంకొక గోపిక, కాళియుని శిరస్సునందు శ్రీకృష్ణుడు చేసిన వర్తనము
ననుకరించెను. కాముకురాలైన మతియొక గోపిక, మతిహినురాలై శ్రీ కృష్ణునివలె
వేణుగానముచేసెను.

E.

మూ|| యమశాఙ్గానౌ తు చక్రే దాధికమోషం పరాస్యన్తి ।

గిరి మధ్యతాఽన్యః స్వం సుఖదాఽధిక మోషం పరాస్యన్తి ॥

ప-వి || యమశార్ఙ్గానా, తు, చక్రే, దాధికమోషమ్, పరా, స్యన్తి, గిరిమ్, అ
ధృత, అన్యః, స్వమ్, సుఖదా, ఆధికమ్, ఓషమ్, పరాస్యన్తి.

E.

వ్యా|| (యమశేతి) అన్యః గోపీ యమశాఙ్గానౌ స్యన్తి-ధజ్జితే,
దాధికమోషమ్-దాధికస్య-దధిసారస్య - నవసీతస్య, మోషమ్ - చౌ
ర్యమ్, చక్రే. యమశాఙ్గానధజ్ఙం నవసీత స్తేయంచోభయమనుకృత
వతీత్యర్థః. అన్యః అధికమ్-అతిమాత్రమ్, స్వమ్-ఆత్మీయమ్, ఓషమ్-
కృష్ణవిరహ నిమిత్తందాహమ్, పరాస్యన్తి - పరాస్తమ్ - నిరస్తం
కర్తుకామా, సుఖదా - పశ్యన్తీనాం సుఖప్రదా, గిరిమధృత - గో
వధానధారణమను కృతవతీత్యర్థః. దధిశబ్దోదధ్యాత్వావిలక్షణంగతోదా
ధికశబ్దః. స్యన్తితి (౩) “పో-అ-న-క-ర్-ణి” శత్రన్తః. ఓషమితి (౪) “ఉష-
దాహే” ఘ౞న్తః. పరాస్యన్తితి-పరాపూర్వాత్ (౫) “అను-క్షేపణే”
ఇత్యస్తాత్. (౬) “లక్షణహేతోఽః క్రియాయాః” ఇతిశత్రుప్రత్యయః.

తా|| ఇంకొక గోపిక, యమశార్ఙ్గానధిజ్ఞానచేష్టితమును నవసీతచార్యమును ననుకరిం
చెను; ఇంకొక గోపిక తనవిరహబాధను శమింపించుకొనుటకై చూచువారికానందకర
ముగ గోవర్ధనోద్ధరణమననుకరించెను.

E.

(౧) పా-నూ-౫-౨-౨౪, (౨) పా-నూ-౩-౩-౩౦౩, (౩) దివా-ప-౨-౨౫.

(౪) భా-ప-౨-౨౫, (౫) ది-ప-౨-౨౫, (౬) పా-నూ-౩-౨-౧౦౨౬.

శ్రీ ఆత్రపక్షి-రస్సుటా. మోషమితి- “ముష-స్తేయే” ఘ౞గ్నిగుణః. ఇతిస్యాత్.

మూ॥ కృష్ణమపశ్యంస్తు నిజం ధనజ్ఞయస్తస్తమోఘోరమ్ ।

స్త్రీణామమత నిశి రసం ధనజ్ఞయస్తస్తమోఘోరమ్॥ ౮॥

ప-వి॥ కృష్ణమ్, అపశ్యన్, తు, నిజమ్, ధనమ్, జయస్తమ్, తమః, ఘోరమ్, స్త్రీణామ్, అమత, నిశి, రసమ్, ధనజ్ఞయమ్, తమ్, తమ్, ఓఘః, అరమ్. ౮.

వ్యా॥ (కృష్ణమితి) ఘోరంతమః-భీయం పాపాఖ్యం తిమిరమ్, జయస్తమ్, నిజమ్ - ధనమ్-ఆత్మధనభూతమ్, కృష్ణమపశ్యన్, అనిత మాణః, స్త్రీణాంఓఘః-సమూహః, నిశి-రాత్రౌ, మందానిలచంద్రికాది జన్యం తంతం రసమ్, అరమ్-ద్రుతమ్, ధనజ్ఞయం అమత-అగ్నింమేనే-కృష్ణవిరహే సుఖప్రదాస్వర్ణే అగ్నివత్పరుషా అభూవన్నిత్యర్థః. ౮.

తా॥ ఇట్లు గోపికలు, పాపహరుడై తమకాపద్ధనమైన శ్రీకృష్ణునిజూడనివారై యారాత్రియందు, ముందు సుఖకరంబులైయున్నచల్లనిగాలి, వెన్నెల మొదలగు వస్తువుల నప్పుడు నిష్ఫలవలెఁదలంచిరి. ౮.

మూ॥ దదృశుశ్చ తాస్తమాదగ్రే పశ్యాదదూరతస్వాస్తే ।

స్వాక్షేభ్యోమనసి రుజోదగ్రేఽపశ్యాదదదూరతస్వాస్తే॥ ౯॥

ప-వి॥ దదృశుః, చ, తాః, తమ్, ఆరాత్, అగ్రే, పశ్యాత్, అదూరతః, స్వాస్తే, స్వాక్షేభ్యః, మనసి, రుజా, ఉదగ్రే, ఆపః, చ, అదదుః, రతస్వాస్తే. ౯.

వ్యా॥ (దదృశురితి) తాగోప్యః, విరహదుఃఖపరిపాకనశాచ్చి త్తవ్యామోహేన తం ఆరాత్ - దూరే, అగ్రే-పురోదేశే, పశ్యాత్ - పశ్యమభాగే, అదూరతః-ఆసన్నదేశే, స్వాస్తే - మనసి, పార్శ్వాయో శ్చ సర్వత్రబాహ్యభ్యంతరదేశే దదృశుః, కించ-మనసి-రుజోదగ్రే-అతి ప్రవృద్ధపరితాపప్రచురే, అతఏవ రతస్వాస్తే - ఇష్టస్వమరణేనతి, తదర్థం స్వాక్షేభ్యః అపః శీతోదకాన్యపి, అదదుః - దత్తనత్యః, శీతనిషేవణేన దుఃఖప్రకమానుభవాత్ అగ్నేషుశీతోదకసమష్టణేన పరితాప ప్రవృద్ధ్యా మరణం సిద్ధ్యతీతి మరణాదన్యత్ర తాపనివృత్తిహేతుమజా

నానా స్వయమేవ శీతోదకంసేవితవత్సః. ఆదదురితి దదాతేలఁజ్.

(౧) “సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చ” ఇతి యోజాసాదేశః. ౯.

తా॥ గోపికలు తమభావవికేషముచేత, శ్రీకృష్ణుని, తమమనస్సులలోను, చుట్టుప్రక్కలలోను జూచిరి. ఆవిరహాపాదను సహింపక మృతీబాంధనిచ్చుంచి తమశరీరములలోఁ జల్లనినీళ్లను జల్లుకొనిరి. ౯.

మూ॥ అర్థోఽస్య తోఽపి భూమావస్తు సమ స్తం తమేవ మన్యస్తే ।

గోపీజనా స్తస్మి దృష్టం వస్తు సమ స్తం తమేవ మన్యస్తే॥ ౧౦॥

ప-వి॥ అర్థః, అస్య, కః, ఆపి, భూమా, అస్తు, సమః, తమ్, తమ్, ఏవమ్, అన్యమ్, తే, గోపీజనాః, స్త, దృష్టమ్, వస్తు, సమస్తమ్, తమ్, ఏవ, మన్యస్తే. ౧౦.

వ్యా॥(అర్థఇతి)అర్థశబ్దేనపదార్థోఽభిధీయతే. నకశ్చిదపి పదార్థః అస్యకృష్ణస్యసదృశోలోకేఽస్తి. తథాపి సాదృశ్యలవేన అతసీప్రవృత్తమే ఘాద్యాత్మకః కోపి పదార్థో భూమావస్తు సమః - కృష్ణస్య సదృశోఽస్తు, ఏవం యథాకథశ్చిత్సదృశతయా ఉత్ప్రేక్ష్యమాణంతంతమ్, ఏవం అన్యమ్ - అత్యంతాసదృశం తృణాదికమప్యర్థమ్, కింబహునా, పరదృష్టరి సమ స్తం వస్తు తమేవ కృష్ణం తే గోపీజనా మన్యస్తేస్త- భావప్రకాశాత్తృణేపి చలితే స ఏవ కృష్ణ ఇతి మేనిర ఇత్యర్థః. ౧౦.

తా॥ ఆగోపిక లేదో యొకవిధముచేతఁ కృష్ణునితోఁబోలిన మేఘదులను, అత్యంత శిశూతీయములైన తృణాదులను, మఱియుఁ గంటిగఁబడిన వస్తువులనన్నింటిని జూచి తమభావవికేషముచేత శ్రీకృష్ణునిగాఁజూచిరి. ౧౦.

మూ॥ కాప్యాలిద్ధ్య కుసుమితా మర మతసీ మన్తికానితత్వేన ।

మత్వా నివృత్త మచ్యుత ఘరమత సీమన్తికాఽనితత్వేన॥ ౧౧॥

ప-వి॥ కా, ఆపి, అలిద్ధ్య, కుసుమితామ్, ఆరమ్, ఆతసీమ్, అన్తికానితత్వేన, మత్వా, నివృత్తమ్, అచ్యుతమ్, ఆరమత, సీమన్తికా, అనితత్వేన. ౧౧.

వ్యా॥ (కాపీతి) సీమన్తికా (స్త్రీ), అరమ్- అలమ్, కుసుమితాం అతసీం అలిద్ధ్య అరమత. కుతః, అన్తికానితత్వేన - పాశ్వకాస్థితత్వేన,

సిన్ధుత్తమ్ - ఆగతమ్, అచ్యుతం మత్వా. ఏవమేతస్యాస్వస్వసమీపస్థితిః
కృష్ణనిన్ధుత్తిబుద్ధికారణముకా. ఆతస్యాస్తు శ్రీకృష్ణసాదృశ్యహేతురు
చ్యుతే-అసితత్వేన - శ్యామలత్వేనేత్యర్థః. : ౧౧.

తా|| అందులో నొక గోపిక, నిండుగఁబుప్పించి వర్ణముచే శ్రీకృష్ణునితోఁబో
లివచ్చె తన ప్రక్కనున్న నల్ల ఆగని చెట్టునుజూచి, దానిని, ముఱల వచ్చిన శ్రీకృష్ణునిగాఁ
దలచి కాంగఁలించుకొనెను. . . ౧౧.

మూ|| అన్యాఽమత విధినా కిం నాఽపరమే షీప్ర ముదితేన ।

మనసాఽన్యయా హరిజుషానాఽపర మైషీ ప్రముదితేన॥౧౨॥

ప-వి|| అన్యా, అమత, విధినా, కిమ్, న, అపరమే, షీప్రమ్, ఉదితేన, మన
సా, అన్యయా, హరిజుషా, న, అపరమ్, ఐషీ, ప్రముదితేన. ౧౨.

వ్యా|| (అన్యేతి) అన్యా గోపీ న్యసనాతిభారాదిత్యమమత. కథమ్-
షీప్రమ్-శీప్రమ్, ఉదితేన - ప్రాదుర్భూతేన, విధినా - దైవేన, కిమ
థామహం నాపరమే - నమ్రయే. అపరతః - అపహతముచ్యతే. అ
న్యయా హరిజుషా మనసా విషయాంతరానుభవకూన్యేన తతఏవ కృష్ణ
విరహమవ్యజానతా అతఏవ ప్రముదితేన అపరంపదార్థజాతం మైషీ -
ననృప్తమభూత్. ౧౨.

తా|| ఇంకొక గోపిక, నాకర్మముపరిపక్వమై యింక నాకు మరణము రాలేదేయని
తలచెను. ఇంకొక గోపిక, శ్రీకృష్ణునినే ధ్యానించుచున్నదై యానందోఽపముచేత మఱి
యొకపక్షువును జూచదయ్యె. ౧౨.

మూ|| పరయాఽర్చిర్వై లతీంద్రావితరదవేదన్యదన్యాఽఽపి ।

హరిగతధీర్నచ దుఃఖం వితరదవేదన్య దన్యాఽపి ॥ ౧౩॥

ప-వి|| పరయా, అర్చిః, జ్వలతి, ఇంద్రా, ఇతరదవే, అదనీ, అదనీ, ఆపి, హరి
గతధీః, న, చ, దుఃఖమ్, వితరత్, అవేత్, అన్యత్, అన్యా, ఆపి. ౧౩.

వ్యా|| (పరయేతి) పరయా గోప్యా, ఇంద్రా - చంద్రాభ్య, ఇతర
దవే-అప్రసిద్ధదవాగ్నా-ఇతరస్క్రీదనాగ్నా, జ్వలతి- దీప్యమానే, అద
న్యదనీ-భయికా భయికా-స్వపీడాకరీ, తదీయాచికాః, ఆపి-ప్రాప్తా. చంద్రా

జ్యోత్స్నాసంవదావాసలశిఖేవ పీఠాకరీ కాయాచిదాస్తా-ప్రాప్తేత్యర్థః. అదన్యదనీతి(౧) “అద-భక్షణే” కర్తృణ్యుత్. వీహ్నాయాం ద్విర్వచనమ్. అన్యాపి గోపీ, హరిగతఃః - మనోరథేన కృష్ణమనుభవతీ, మఃఖం విల రత్-దదత్, అన్యత్ జ్యోత్స్నావికం పదార్థజాతం నావేత్ - నవిదిత వతీ, అవేదితి వేస్తేలౌజ్. ౧౩.

తా॥ మఱియుకగోపిక, మండుచున్న చావాసలములనున్న చంద్రునియుక్క కిరణములచేత మిక్కిలి బాధపడుచుండెను; మఱియుకగోపిక, క్రీకృష్ణునినే ధ్యానించు చున్నచై, వెన్నెల మొదలగు బాధకవస్తువులను లక్ష్యపెట్టదయ్యెను. ౧౩.

మూ॥ గమితా శశిమహసా ద్రో రపరాధస్తా త్సదాగతినా ।

అశప స్తమేవ తు హరే రపరాధ స్తా త్సదాగతినా ॥ ౧౪।

ప-వి॥ గమితా, శశిమహసా, ద్రోః, అపరా, అధస్తాత్, సదాగతినా, అశ పత్, మమ, ఇవ, తు, హరేః, అపరాధః, స్తాత్, సదాగతినా. ౧౪.

వ్యా॥ (గమితేతి) అపరా గోపీ, సదాగతినా-విద్యమానాగమ నేన, శశిమహసా - జ్యోత్స్నయా, పీఠాజననేన, ద్రోః - ద్రుమస్య, అధస్తాత్ - ఛాయాయామ్, తత్పరిహారాయ గమితా, తత్రాపి మద్దాన లస్య పరిహారమలభమానా తత్కృతపీఠాయా మూలభూతంహరిమశ పత్. కథమ్ - మమేవ హరేరపి సదాగతినా - వాయునా, అపరాధః కృతః స్తాత్-భవతు ఇతి, మామివ హరిమపి వాయుః పీఠయత్స్వితీ శాశ మకరోదిత్యర్థః, స్తాదితి అస్తేలౌజ్. (౨) “తుహ్నాస్తాతజాశిష్య న్యతరస్యామ్” ఇతితి ప్రత్యయస్యతాతజాదేశః (౩) “శ్నసారల్లోపః” ఇత్యేకారలోపః. అపరాధస్య కర్తృభూతో హరిః, కర్తాతు సదాగతిః, తత్ర (౪) “ఉభయప్రాప్తాకర్తృణి” ఇతినియమాత్, కర్తరిష్యవ్యభావా త్తృతీయా, ౧౪.

(౧) అదా-ప-అక-అ.

(౨) పా-నూ-౭-౧-౩౫.

(౩) పా-నూ-౬-౪-౧౧౧.

(౪) పా-నూ-౨-౩-౬౬.

తా । వేదాంగోపిక, బాధకమైన వెన్నెలకు భయపడి చెట్లనీడలోఁ జేరినదై, ఆచ్ఛటను మన్దమారతముచే బాధింపఁబడినదై “క్రీకృష్ణుఁడు నాకలెనీబాధననుభవించుఁ గాత” అని తిట్టెను. ౧౪.

మూ॥ అన్యోస్తరితమశక్కుత ముద్దేశ మముంచ తీరాగాత్ ।

అపరాత్మపదమునోపి తముద్దేశమముచ్చతీ రాగాత్ ॥ ౧౫॥

ప.వి॥ అన్యో, అస్తరితమ్, అశక్కుత, ముద్దేశమ్, అముమ్, చ, తీరాగాత్, అపరా, అత్మపత్, అమనా, ఉపితమ్, ఉద్దేశమ్, అముచ్చతీ, రాగాత్. ౧౫.

వ్యా ॥ (అన్యేతి) అన్యోచ గోపీ, ముద్దేశమ్-హాషంప్రదాతు కామమ్, అముంచ హరిం క్రీడావశేన తీరాగాత్ - యమునాతీరవృక్షంప్రాప్య, అస్తరితమ్ - స్రచ్చన్నంస్థితమ్, అశక్కుతః; ఆసన్న దేశేఽస్తథాన్య పునరావిభావరూపక్రీడయా స్వస్యై హాషం దాతుం తత్రైవాస్తర్జితం స్థిత మనున్యతేత్యర్థః. ముద్దేశమితి-ముదందేష్టుకామ మితి విగృహ్య (౧) “అణ్కర్తణిచ” ఇతితుమధేఽణప్రత్యయః. తీరాగాదితి- కర్తణి ల్యబ్లోపేషచ్ఛమీ. అపరాతు, అమనా కృష్ణేన పూర్వముపితం ఉద్దేశమ్ - ప్రదేశమ్, రాగాదముచ్చతీ, తద్దేశానుభవాదేవ అత్మపత్ - తృప్తాఽభవత్. అత్మపదితిలుజ్. (౨) “పుషాదిద్యుతాదిల్ దిత” ఇత్యజ్. ఉపితమితి (౩) “వస-నివాసే” (౪) “క్రోధికర్తణేచ” ఇత్యాదినా అధికరణే క్తః. (౫) “వసతిత్సుధోః” ఇతీట్. ‘యజాదిత్యాత్సంప్రసారణమ్. (౬) “శాసివసిఘసీనాంచ” ఇతి షత్వమ్. అముచ్చదితి (౭) “మున్-మోక్షణే” (౮) “శేముచాదీనామ్” ఇతినుమ్. (౯) “అచ్ఛినద్యోనుమ్” ఇత్యస్య వికల్పితత్వాన్నుమభావః. ౧౬.

- (౧) పా-సూ-౩-౩-౧౨. (౨) పా-సూ-౩-౧-౫౫ (౩) భ్యా-వ-ఆక-అని-
(౪) పా-సూ-౩-౪-౭౬. (౫) పా-సూ-౨-౨-౫౨. (౬) పా-సూ-౮-౩-౬౦.
(౭) తు-ఉ-స-అని. (౮) పా-సూ-౨-౧-౫౯. (౯) పా-సూ-౨-౧-౮౦.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, తనతోనాటలాడి తననుసన్నాపించుటకై చెట్లక్రింద దాగియున్నాడని తలచెను. ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణుడు పిలిచికొనివచ్చిన యాదేశమును వదలక నచ్చటనే శ్రీతిచేత దృష్టిబొందెను. |౧౫.

మూ॥ కాచి ద్వాత్వం వ్యసనాః దిద్వాణీమతియయాచేతః ।

గర్వేణ ధృతమధోభవదిద్వాణీమతి యయా చేతః ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ కా, చిత్, దాత్యమ్, వ్యసనాత్, ఇద్వాణీమ్, అతి, యయాచే, ఆతః, గర్వేణ, ధృతమ్, అధోభవదిద్వాణీమతి, యయా, చేతః. ౧౬.

వ్యా॥ (కాచిదితి) కాచిద్గోపీ, అతః - అస్తాత్, వ్యసనాత్కారణాత్, ఇద్వాణీమ్ - భృగ్గీమ్, హరింప్రతి దాత్యమ్, అతియయాచే- అతీవ యాచితవతి. పైవవిశేష్యతే-యయా గర్వేణ, అధోభవదిద్వాణీమతి- న్యగ్భూతశచీబుద్ధిక్, చేతః-చిత్తమ్, ధృతమ్; ఏవం గర్వేణ శచీమతికాంతాసతీ, వ్యసనాతిభారాత్ శుద్రకీటం దూతకర్మ యాచితవతీత్యర్థః. దాత్యమితి-దూతస్యకర్తేతి విగృహ్య వ్యర్థో-యయాచ్యతి-ద్వికర్తకత్వాదిద్వాణీం దాత్యమితి కర్తృద్వయోపపత్తిః. ౧౭.

తా॥ ఏగోపిక, ముందుగర్వముచేత నిద్వాణీనిగూడ వదింపలేదో, ఆగోపికయి, పృథు శ్రీకృష్ణ విరహదుఃఖమును సహింప లేక, తు మైదను గృహ్యనియొద్దకు దూతగాఁ బంపెను. ౧౭.

మూ॥ స్వాత్మా సంతప్తో నానిదీవ రతో హిమే చ కతమస్యాః ।

యోప్యలపత్కహరేఽస్తి నిదీవరతో హి మేచకతమ స్యాః॥

ప-వి॥ స్వాత్మా, సంతప్తః, న, అనిది, ఇవ, రతో, హిమే, చ, కతమస్యాః, యా, ప్యలపత్, క్వ, హరే, అస్తిన్, ఇందీవరతో, హి, మేచకతమ, స్యాః. ౧౮.

వ్యా॥ (స్వాత్మేతి) తాను గోపీషు విరహవ్యధితానుమధ్యే కతమస్యాః ఆత్మా, హిమే-శీతలే తుషారే, రతోపి సమంతతస్తప్తోభవన్, నానిదీవ-నవినిదితఇవ, సర్వాఅపీదృశం స్వాత్మానం కుత్సితవత్సృత్యర్థః. కతమస్యాఃకత్యనేనపదేన పరామృష్టా పునరన్యథావిశేష్యతే-హేహరే! ఇందీవరతః - ఇందీవరాదపి, మేచకతమ - శ్యామలతమ! అస్తిక్ ప్రదేశే

అ స్తేతు-తద్భాషానువిరుద్ధం మన్వానా అసాధుమేవశబ్దం మన్యంతే. అప
రేతు-(౧) “పుటోదరాదిత్వమాశ్రిత్య తుదాగమం విదధతి. వయంతు-
“పురాణ ప్రోక్తేషు” ఇతి నిపాతనస్య ట్యుట్యుటోరన్యతరస్య ఇడా
గమనివృత్తిమాత్రేణోపపన్నత్వాత్, ఇతరస్య తదాగమో న బాధ్యత
ఇతి మన్తహే. సహి* పురాణప్రోక్తేష్వితి సకృదుచ్చారణేన భిన్నస్వర
యోద్వయోశ్చబ్దయోగ్రహణం శక్యమ్ ; అనివార్యశ్చ పురాతన
శబ్దప్రయోగదృఢిమా.

౩౭.

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణుడు రాసక్రీడచేయఁబోవుచున్నాఁడని వెన్నెలవచ్చి శ్రీకృష్ణుని
సంతోషించెను. అప్పుడు పురాణపురుషుఁడైన శ్రీకృష్ణుడు నిర్విఘ్నముగ విహ
రించెను.

౩౭.

మూ॥ వీక్ష్యోజ్జ్వలాం కుముదినీ ముత్కాలిన్ద్యామహో దారాన్ ।

సస్తార పైకతే ధృతముత్కాలిన్ద్యా మహోదారాన్ ॥

ప - వి ॥ వీక్ష్య, ఉజ్జ్వలామ్, కుముదినీమ్, ఉత్కాలిమ్, ద్యామ్, అహో,
దారాన్, సస్తార, పైకతే, ధృతముత్, కాలిన్ద్యాః, మహోదారాన్. ౩౮.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి) ఉత్కాలిమ్ - ఉత్సుకభృక్లామ్, ఉజ్జ్వలార
కుముదినీమ్, ద్యామ్ - దివమపి, ఉజ్జ్వలాం వీక్ష్య, ధృతముత్ - ధృత
హర్షః, స హరిః, కాలిన్ద్యా పైకతే స్థిత్యా, మహోదారాన్-రూపా
దార్యగుణయుక్తాన్, దారాన్ - గోపీః, సస్తార. అహోఇతి, పరమేశ్వ
రస్య భగవత ఈదృశమనుష్యనర్తలీలాశ్రయణవిషయం కవేర్విస్తయం
ద్యోతయతి.

౩౮.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుడు, వికసించినకలువలయందుఁ దుమైదలు మధుపానముచేయు
టచేసొప్పుచున్న కుముదకుసుమములను నిర్మలమైన యాకాశమునుజూచి సంతోషించిన
వాఁడై, యమనానర్థయొక్క ఇసుకదిబ్బలోనుండి, సుందరులైన గోపికలను దలంచెను.

మూ॥ ప్రజగౌ గోపీః కృష్ణో రాసన్నేతానితా నియతః ।

దేశే మనాని సంయయు రాసన్నే తాని తాని యతః ॥ ౩౯ ॥

కృష్ణాః? అస్తిన్నస్తిన్నవృత్తాశే భవేదితి ధియా వ్యలపత్ - విలాపంకృత
వత్తి, తస్యాః కతమస్యాః స్వాత్మా న నిద్రిత ఇవేత్యర్థః. ౧౭.

తా|| నల్లకలువలకంటే సతిశ్యామండవైన ఓ శ్రీకృష్ణుడా! ఈవనమందు నీ వె
చ్చటనున్నావు? అని వెదకి యేడ్చిన యొక గోపికయొక్క శరీరముశీతలమైనమంచులో
నున్నను తాపముశమింపకయేయుండెను. అట్లే సమస్త గోపికల శరీరములు సతితప్త
ములై వారివారికి జుగుప్సితములుగానుండెను ౧౮.

మూ|| హీనం మనోఽపరస్య సమకుచ దవధానతోఽనాశమ్ ।

అశ్రుపయోధి రగా ధ్వుటసమకుచదవధానతో నాశమ్ ॥ ౧౮॥

ప.వి|| హీనమ్, మనః, అపరస్యాః, సమకుచత్, అవధానతః, అనాశమ్,
అశ్రుపయోధిః, అగాత్, ఘటసమకుచదవధానతః, నాశమ్. ౧౯.

వ్యా || (హీనమితి) అపరస్యాః మనః, అనాశమ్ - కృష్ణసజ్జమనే
నిరాశమ్, అవధానతః హీనమ్ - వివేకాక్షమం భూత్వా, సమకుచత్ -
సంకుచితోఽభూత్. అస్యాః అశ్రుపయోధిః - బాష్పసముద్రః, ఘట
సమకుచదవధానతః - కుమ్భసదృశస్తనాఖ్యదవాగ్నా ధానతః - అపఁ
ణతః, నాశమ్ - వినాశమ్, అగాత్ - తత్రశోషితోభూత్, అనేన
బాష్పస్యాఽన్బుధిసదృశసమృద్ధికథనేన తస్యాస్తనోష్ణణి శోషణకథ
నేనచపరితాపబాహుళ్యమభిధీయతే. అవధానత ఇతి(౧) "అపాదానేచా
హీయరుహాః" ఇతి తసిః. తత్రాఽహీయరుహారితిభావార్థకప్య జహాతే
రుహేరపాదానవచ్చమాన్యస్తనేప్రతిషేధ ఉచ్యతే. నజహాతిమాత్రస్య.

తా|| మఱియొక గోపికయొక్క మనస్సు కృష్ణసజ్జమమందు నిరాశ మై వివేక
కూన్యమయినది. దానియొక్క కన్నీళ్లు స్తనములమీద సముద్రమువలె బ్రవహించి
నను, తాపాతిశయముచేత నవియన్నియు నచ్చటనే శోషించిపోయెను. ౧౯

మూ|| న విలిల్వే హృదయే హరి మాశాసానే కయా చిత్తమ్ ।

విధయా తుమా హి రక్షీతు మాశా సానేకయా చిత్తమ్ ॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౪౫.

కవ్యస్యాః? అస్మిన్నస్మిన్నవక్తాశ్చే భవేదితి ధియా వ్యలపత్ - విలాపంకృతే
వత్తి, తస్యాః కతమస్యాః స్వాత్మా న నిద్దిత ఇనేత్యర్థః. ౧౭.

తా|| నల్లకలువలకం టె నతిశ్యామఁడవైన ఓ శ్రీకృష్ణఁడా! ఈవనమందు నీ వె
చ్చటనున్నావు'' అని వెదకి యేడ్చిన యొక గోపికయొక్క శరీరముశీతలమైనమంచులో
నున్నను తాపముశమింపకయేయుండెను. అట్లే సమస్తగోపిక శరీరములు నతితప్త
ములై వారివారికి జాగుస్పితములుగానుండెను ౧౭.

మూ|| హీనం మనోఽపరస్యా సమకుచ దవధానతో ఽనాశమ్ ।

అశ్రుపయోధి రగా ధ్వుటసమకుచదవధానతో నాశమ్ ॥ ౧౮॥

ప-వి|| హీనమ, మనః, అపరస్యాః, సమకుచత్, అవధానతః, అనాశమ్,
అశ్రుపయోధిః, అగాత్, ఘటసమకుచదవధానతః, నాశమ్. ౧౮.

వ్యా || (హీనమితి) అపరస్యాః మనః, అనాశమ్ - కృష్ణసజ్జమనే
నిరాశమ్, అవధానతః హీనమ్ - వివేకాక్షమం భూత్వా, సమకుచత్ -
సంక్కుచితోఽభూత్. అస్యాః అశ్రుపయోధిః - బాష్పసముద్రః, ఘట
సమకుచదవధానతః - కుమ్భసదృశస్తనాఖ్యుదవాగ్నా ధానతః - అపఁ
ణతః, నాశమ్ - వినాశమ్, అగాత్ - తత్రశోషితోభూత్, అనేన
బాష్పస్యాఽన్యుధిసదృశసమృద్ధికథనేన తస్యాస్తనోష్ణణి శోషణకథ
నేనచపరితాపబాహుళ్యమభిధీయతే. అవధానత ఇతి(౧) "అపాదానేచా
హీయరుహోః" ఇతి తసిః. తత్రాఽహీయరుహోరితిభావార్థకప్య జహాతే
రుహేరపాదానపఞ్చమ్యాస్తనఃప్రతిషేధ ఉచ్యతే. నజనాతిమాత్రస్య.

తా|| మఱియొక గోపికయొక్క మనస్సు కృష్ణసజ్జమమందు నిరాశమై వివేక
కూన్యమయినది. దానియొక్క కన్నీళ్లు స్తనములమీఁద సముద్రమువలెఁ బ్రవహించి
నను, తాపాతిశయముచేత నవియన్నియు నచ్చటనే శోషించిపోయెను. • ౧౮

మూ|| న విలిత్యే హృదయే హరి మాశాసానే కయా చిత్తమ్ ।

విధయా క్షమా హి రక్షితం మాశా సాఽనేకయా చిత్తమ్ ॥

ప-వి॥ న, విలిల్వే, హృదయే, హరిమ్, ఆశాసాసే, కయా, చిత్, తమ్, విధయా, త్తమా, హి, రక్షితుమ్, ఆశా, సా, అనేకయా, చిత్తమ్. ౧౯.

• వ్యా || (నేతి) తం హృదిం ఆశాసాసే-ప్రార్థయమాసే, స్వహృదయేనతి, తన్ననోరథనశాత్ కియాచిత్ నవిలిల్వే-విలయః-వినాశః, సప్రాప్తః ; కుతః - సాఖిల్వాశా అనేకయా విధయా-అనేకప్రకారేణ, చిత్తం రక్షితుం త్తమా; ఆశాయాః ఖిల్వయం స్వభావః - యత్కిల ఆశా స్వసంయుక్తజనం విలయాదక్షతీతి. పూర్వశ్లోకోక్తా గోపీ అతిమృదుప్రకృతిత్వాత్తానా, ఇయన్తు ఆశాతిథరాల్లభ్యాత్తథారణా. విలిల్వ ఇతి భావేలిట్. ౧౯.

తా॥ మఱియొకగోపిక, శ్రీకృష్ణుని సజ్జమమందాశచేతఃబ్రాణధారణముచేసికొని యుండెను. తనయొక్కయశ్రయమును నానాప్రకారముగ రక్షించుట, ఆశయొక్క స్వభావముకదా. ౧౯.

మూ॥ భ్రాస్తేవ హరిం వాచా అగహత యాసా శశంస బహుమతికా |

గణయన్తీ తంస్తుతివాగహతయా సాశశం సబహుమతికా ||

ప-వి॥ భ్రాస్తా, ఇవ, హరిమ్, వాచా, అగర్హత, యా, సా, శశంస, బహుమతికా, గణయన్తీ, తమ్, స్తుతివాగర్హతయా, సాశశమ్, సబహుమతికా. ౨౦.

వ్యా || (భ్రాస్తేతి) యా గోపీ విరహదుఃఖేన భ్రాస్తేవ బహుమతికా- నానావిధబుద్ధియుక్తాసతీ, పూర్వం హరిం వాచా అగహత-గహితవతీ-సా తం హరిం త్తణాన్తరే స్తుతివాగహతయా గణయన్తీ స్తుతివాచామేవ యోగ్యోయం నగహాయాఇతి బుద్ధ్యమానా, తత ఏవ తస్మిన్ కృష్ణే సబహుమతికా- బహుమానసహితా భూత్వా, తం హరిం శశంస - ప్రశంసాంకృతవతీ - సాశశమితి - ప్రశంసనక్రియావిశేషణమ్. ఆశయా సహితం సాశమ్, సాశం శమ్-సుఖమ్, యథాభవతి తథా ప్రశశంస-ఉపర్యుపరి ప్రశంసాయామాశా తజ్జం సుఖిన్చ యథాభవతి తథాస్తుతవతీత్యర్థః. ౨౦.

తా || వేటోకగోపిక, మొదట బిచ్చిదానివలె కలవరించి శ్రీకృష్ణుని నిందించి, తరువాత నతని స్తోత్రార్థునిగాఁదలంచి బహుమానముతో స్తుతించెను. ౨౦.

మూ|| కావ్యవదత్కురుతే హరిరక్తౌరమయం చలక్షణం వషణమ్ |

జ్యోత్స్నావ్యాజేనచ విధురక్తారమయం చ లక్షణం వషణమ్||

ప-వి|| కా, అపి, అవదత్, కురుతే, హరిః, అర్జ, అరమ్, అయమ్, చలక్షణమ్, వషణమ్, జ్యోత్స్నావ్యాజేన, చ, విధుః, అక్తారమయమ్, చ, లక్షణమ్, వర్షమ్. ౨౧.

వ్యా|| (కాపీతి) అశ్లేతి నిసాతో విషాదం ద్యోతయతి. కాపి గోపీ ఏనమవదత్ ; అయం హరిః అరమ్ - ద్రుతతరమ్, చలక్షణమ్ - చల స్వభావం క్షణాభ్యం కాలమ్, వషణంకురుతే - సంవత్సరంకరోతి - విధుః - చంద్రశ్చ, మాం లక్షణం కృత్వా అక్తారమయం వషణమ్ - వర్షమ్, జ్యోత్స్నావ్యాజేన తనుతే. అక్తారశబ్దో వహ్నీభివ్యాప్త కావ్యవాచీ. ౨౧.

తా|| వేటోకగోపిక, “శ్రీకృష్ణుఁడు నన్ను విశ్లేషించి యొక క్షణకాలమునొక వర్షముగఁ జేయుచున్నాఁడు, చంద్రుఁడు వెన్నెలను నామీఁద నిష్పవలెఁ గురిపించు చున్నాఁడు” అని చెప్పినది. ౨౧.

మూ|| తప్తం కథమివ శీతం స్థానే విధురోచి రాత్రాపమ్ |

అహమివ భజేత హరిణా స్థానే విధురోచిరా త్రాపమ్|| ౨౨ |

ప-వి|| తప్తమ్, కథమ్, ఇవ, శీతమ్, స్థానే, విధురోచిః, ఆత్రాపమ్, అహమ్, ఇవ, భజేత, హరిణా, స్థానే, విధురః, అచిరాత్, తాపమ్. ౨౨.

వ్యా || (తప్తమితి) విధురోచిః - చంద్రస్య తేజః, ఆత్రాపమ్ - ఉపాత్తజలమ్, స్వభావాద్ధిమజలమయమ్, అతఏవ ప్రకృత్యా శీతలమ్, స్థానే స్వభావే, స్థితం ప్రకృత్యస్తరమప్రాప్తం సత్ కథమివ తప్తమ్ - కథమాప్త్య గుణభాగ్యవతి, ఇదంతం తత్రకారణం మన్యే - యోహరిణా వియక్తః - కృష్ణేణ విశ్లేషం ప్రాప్తః పదార్థః, స సర్వః. అహమివ అచిరాత్తాపం భజేతేతి, స్థానే - యుక్తమేతత్. అతశ్చ చంద్రితేజోపి నూనంకృష్ణ

యోగమభజత్. అన్యథా కథమీదృశస్తాపోఽస్యభవేదితి మాధ్వాన తితాపాచ్చ చంద్రోతేజస్వీన్యైః విద్యమానం మన్వానా తస్యచకారణం కృష్ణవిశ్లేషవేత్తజ్ఞానాన్తత్త్వా ఏవంవిలిపితవతి. -౨౨.

తా॥ జలమయ మైనవెన్నెల శీతస్వభావమునువదిలి యుష్ణమగుటకుఁ గారణమే మని యోచింపగా, నావలె శ్రీకృష్ణుని విరహముచేత నుష్ణమయినదని తలఁచుచున్నది. మూ॥ ఘనసీలా క్వ తను ర్తయి మాంయా మస్యా మితస్య సాదృశ్యా యా ప్రాప్తా శ్వాసానా మాయామస్యామితస్య సాదృశ్యా ॥

ప-వి॥ ఘనసీలా, క్వ, తనుః, మయి, మాయామ్, అస్యామ్, ఇతస్య, సా, దృశ్యా, యా, ప్రాప్తా, శ్వాసానామ్, ఆయామస్య, ఆమితస్య, సాదృశ్యా. ౨౩.

వాన్॥ (ఘనసీలేతి) అస్యాం మయి విషయే మాయామ్ - వచ్చునమ్, ఇతస్య - ప్రాప్తస్య, అస్య కృష్ణస్య సా తనుః, ఘనసీలా - మేఘమేచకా, క్వ దృశ్యా - కుత ద్రష్టుం శక్త్యా స్మాత్; అస్యాం మయీ త్పుక్తమ్, కీదృశ్యాం మయి - యాహం మదీయానాం శ్వాసానాం అమితస్య ఆయామస్య - దైఘ్యస్య, సాదృశ్యా - సాదృశ్యేన ప్రాప్తాస్తి, తస్యామస్యాం మయీతి సమన్వయః. శ్లేశాతిభారాత్సమాప్తిమిచ్చంతీ శ్వాసదైఘ్యసామ్యాపవాదనేన స్వాభిలషితస్య మరణస్యాప్రాప్తి మావిష్కరోతి; శోకనిమిత్త శ్వాసదైఘ్యకథనేనచ పీడాతిభార మాహ. సాదృశ్యేతి-సదృశశబ్దాత్ వ్యర్థ. పితృరణసామర్థ్యేన వ్యజ్ఞాంతస్య(స్త్రి)లింగత్వాత్ (౧) “పిద్యోరాదిభ్యశ్చ” ఇతిజీమ్. (౨) “హలస్తధితస్య” ఇతియకారలోపః. తత్తస్య తీయైకవచనమ్. ౨౪.

తా॥ నానిట్లున్నవలె నాయాయుష్సును నతిదీర్ఘముగఁ బెరుగుచున్నది. ఇట్టి నేను, నన్నువచ్చునచేసిపోయిన శ్రీకృష్ణునియొక్క నీల మేఘనిభ మైన విగ్రహము నెచ్చట చూచెదనో తెలియలేదని చెప్పెను. ౨౫.

౧౬౨ యమకరత్నాకరే - సన్యాఖ్యానే,

మూ॥ తమమత కావ్యపి చలితే నగచ్ఛదే కామదారసదృక్ ।

అస్వీత్య వనోద్దేశానగచ్ఛదేకా మదారసదృక్ ॥ ౨౮॥

ప-వి. తమ, అమత, కా, అపి, అపి చలితే, నగచ్ఛదే, కామదారసదృక్, అస్వీత్య, వనోద్దేశాన్, అగచ్ఛత్, ఏకా, మదారసదృక్. ౨౮.

వ్యా॥ (తమమతేతి) కాపి గోపీ కామదారసదృక్ - కామస్య భార్యయా రత్యా సదృశీ, నగచ్ఛదే- వృక్షపణేఽపి, చలితే, తంకృష్ట మాగతమమత - ఏకాతు, మదారసదృక్ - మదేనాఽలసదృష్టిః, కృష్ట మస్వీత్య వనోద్దేశానగచ్ఛత్. అస్తి క్షణపవ కృష్టం ద్రవ్యమితి మనోరథయోగాత్, ఆగామిభోగేచ్ఛాయోగాచ్చ తస్మాశ్చీకాభా వాత్ మదో నప్రక్షీణః, అతోమదారసదృగితి విశేషణోపపత్తిః. ౨౮

తా॥ రతిదేవివంటి యొకగోపిక, ఒక యాతుచలించినను శ్రీకృష్ణుడు వచ్చుచు న్నాఁడని తలఁచెను. కృష్ణునిజూచెదనని మనోరథముచేత మదభరితములైన నేత్రములు గల యొకగోపిక, ఆయడవియందతని వెదకుచుఁబోయెను. ౨౮.

మూ॥ అన్యా పరితః పుష్పితసాలాశ్చనకైరనూపే తమ్ ।

వ్యచినుత పదమప్యైతత సా లాశ్చనకై రనూపేతమ్ ॥ ౨౯॥

ప-వి॥ అన్యా, పరితః, పుష్పితసాలాన్, శనకైః, అనూపే, తమ్, వ్యచినుత, పదమ్, అపి, ఐతత, సా, లాశ్చనకైః, అనూపేతమ్. ౨౯.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అన్యా గోపీ, అనూపే - యమునాతీరపర్యంత వనోద్దేశే, సికతాప్రచురే, పుష్పితసాలాపరితః - పుష్పితానాంసాల వృక్షాణాంపర్యంతే, శనకైః - కమేణ, తం కృష్ణం వ్యచినుత - తదన్వేషణం కృతవతీ - తతస్తథావిచిన్వతీ సా. కృష్ణస్య పదమ్ - చరణన్యాసమపి తత్రైతత. కీదృశమ్ - లాశ్చనకైరనూపేతమ్ - ధ్వజవజ్రాబ్జశాబ్జ శబ్దచక్రాదిలాశ్చనైః అనూపేతమ్ - అనురూపైస్సర్వేశ్వరత్వచిహ్నైరుపేతమ్. ౨౯.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, యమునాతీరమందు పుష్పించియున్న సాలవృక్షముల

ర్లక్షణే” కర్తృప్రపచనీయస్యజ్ఞా. తద్యోగాత్ పదన్యాసమితి (౧) “కర్తృ
ప్రపచనీయయు కేద్వితీయా”.

౨౭.

తా || శ్రీకృష్ణనిపదవిన్యాసమును మీరును చూడుండు. భాగ్యవంతురాలైన
యొక గోపిక యతనితోఁగూడ నడిచిపోయియున్నది. ఇదిగో దానియొక్క సుందరము
లైన యడుగులు కనఁబడుచున్నవి.

౨౮.

మూ॥ నియతామపి తం కామపి మన్వే ధయతాఽక్షిపాతేన |

యద్దుఃఖస్య కృతా ముదమన్వేధయతా షిపా తేన || ౨౯॥

ప-వి॥ నియతామ్, అపి, తమ్, కామ్, అపి, మన్వే, ధయతా, అక్షిపాతేన,
యత్, దుఃఖస్య, కృతా, ముదమ్, అసు, ఏధయతా, షిపా, తేన.

౩౦.

నా || (నియతామితి) కామపి గోపీం కృష్ణపాశ్వకామజహ
తీమ్, తంకృష్ణం ధయతా - పిబతా, అక్షిపాతేన - స్వసేత్రపాతేన,
ఇహ దేశే నియతామ్-స్వపితమవ్యశక్తామ్, మన్వే-బుధ్యే. తాదృశీం
తస్యా స్థితిం తత్పదన్యాసప్రకార స్సూచయతీత్యర్థః. పైవపునర్విశే
ష్యతే - యత్-యస్తాత్కారణాత్, తేన-స్వేన అక్షిపాతేన, ముదమ్-
హాహ-మను, ఏధయతా, దుఃఖస్య షిపా కృతా - క్షేపణం కృతమ్,
మన్వఇతి మనోతేలఁడు త్తమైకవచనమ్. ధయతేతి (౨) “ధేత్-పానే”
శత్రస్తః. షిపేతి భిదాదిత్వాదజ్.

౩౧.

తా॥ ఇంకొక గోపిక, సంతోషముచే శ్రీకృష్ణునినే యడుగుడుగుఁ జూచుచున్నదై
నిద్రనుగూడవదలియతనితోఁగూడపోవుచున్నది. దానిచేత నే యాపెయొక్క దుఃఖములు
నశించినవి, చూడుఁడు దానియడుగులననిచెప్పెను.

౩౨.

మూ॥ హరిరిహ కిల కుసుమానామపచితిముత్పాదయామాస |

తైశ్చాలజ్జుత్యైకామపచితిముత్పాదయామాస || ౩౩.

ప-వి॥ హరిః, ఇహ, కిల, కుసుమానామ్, అపచితిమ్, ఉత్పాత్, అయామాస,

తైః, చ, అలజ్జుత్యై ఏకామ్, అపచితిమ్, ఉత్పాదయామాస.

౩౪.

వ్యా॥ హరితి) ఇహ దేశేకేల హరిః ఉత్పాత్ - ఊర్ధ్వోన్న
మితపాదతలపచ్చిమభాగః, పాదాగ్రేణ స్థిత్యా కుసుమానామపచితిమ్-
పుష్పాపచయమ్, అయామాస-ప్రాప్తవాః. ఆపచితైశ్చ తైః కుసుమై
రేకాం గోపీ మలజ్మత్వ తతవన తస్యాం అపచితిమ్ - పూజామ్,
ఉత్పాదయామాస. ఇదం సర్వం పాదాగ్రన్యాసదర్శనాదిలిక్ష్ణేనాను
మితమనయా. ఉత్పాదితి (౧) “పాదస్యలోహోహస్త్యాదిభ్యః” ఇతి స
మాసాన్తోకారలోపః. అయామాసేతి లిట్. అయతేః (౨) “దయా
యాసశ్చ” ఇత్యామృత్యయః. ౨౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణః డిచ్చట మందుపాదము నిడుకొని చెట్లలోనుంచి పుష్పములను
దీసిమాలకట్టి యొక గోపిక నలబ్ధురించి దానిని గొనియాడెను. ఇది యాయడుగులలోఁ
గనఁబడుచున్నది. ౨౯.

మూ॥ కృష్ణ శ్వాఖాను తరా వధియాథో వామనేత్రానను ।

పుష్పాణి వవపక రసావధి రూథో వామనేత్రాను ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ కృష్ణః, శాఖాను, తరా, అధియాథః, వామనే, అత్ర, ఆసు, పుష్పాణి,
వవర్ష, రసావధిః, ఊథః, వామనేత్రాను. ౩౦.

వ్యా॥ (కృష్ణః ఇతి) అత్ర తరా - అస్మిక్ వృక్షే, వామనే. అన
త్యుచ్చితే, ఆసుశాఖాను అధియాథః కృష్ణః, రసావధిః-శృంగారరసస్య
సీమాభూతః, అతవన రసజ్ఞః ఊథః - శిరసావహనేనసంభావితః, ఆసు

వామనేత్రాను - స్త్రీషు, పుష్పాణి వవపక. ౩౦.

తా॥ రసజ్ఞుడై రసజ్ఞులచేతఁ గొనియాడఁబడుచున్న శ్రీకృష్ణః డిచ్చట సీచిన్న
వృక్షముయొక్క కొమ్మలమీద నెక్కి పూవులనుదీసి స్త్రీలమీద నురిపించెను, ౩౦.

మూ॥ స్త్రీసుగ్రహతాయై హరిపాదానమితేవ శాభేహ ।

సమకమ్పిత యా పుష్పేపాదానమితేన శాభేహ ।

ప-వి॥ స్త్రీసుగ్రహతాయై, హరిపాదానమితా, ఇహ, శాఖా, ఇహ, సమకమ్పిత,
యా, పుష్పే, అపాదానమ్, ఇతే, ఆవశా, భే, హ. ౩౦.

వ్యా ! (స్త్రీతి) ఇహ వృక్షే ఇయం శాఖా హరిపాదానమితేన - కృష్ణస్య చరణేన నూనమానమితా - అవనామితా. కిమర్థమ్ - స్త్రీసుగ్రహతాయై - భూమిస్థానాం స్త్రీణాం స్వహస్తేన గృహీతుం శక్యత్వసంపాదనార్థమ్. శాఖైః పరివేష్యతే - యా శాఖా అధస్థాభిః అపాదానమ్ - స్వీకారమ్, ఇతే - ప్రాప్తే, స్వపుష్పేసతి, తాభిః కృష్ణచరణేనచ ముక్తా అవశా-పరవశాభూత్వా, భే-ఆకాశే, సమకమ్పిత-సమ్యక్-మృతాభూత్. తదిదం సర్వం భూస్థితి ప్రకీర్ణపుష్పదశకాన నిబిడ యవతిపాదాగ్రన్యాస దశకాదిభిరనయానమీయతే. ౩౧.

తా॥ ఇచ్చట క్రీస్తుడు, స్త్రీబట్టుకొనుటకనుహలముగ నీకొమ్మనుదనపాదముచే వంగదీసి, ఇందులోనున్న పుష్పములను వారుతీసికొనినవెనుక నాకొమ్మను పదలివేసెను. అదియాకాశమందెగిరి యల్లాదుచుండెను. ౩౧.

మూ॥ కావ్యరతిదాఽతిహాషిణ్యత్రాపాఽచేష్టతాఽన్యస్యాః ।

సహి యాని ప్రియపుష్పాణ్యత్రాపాచేష్ట తాన్యస్యాః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ కా, అపి, ఆరతిదా, అతిహర్షిణీ, అత్రాపా, అచేష్టత, అన్యస్యాః, సః, హి, యాని, ప్రియపుష్పాణి, అత్ర, అపాచేష్ట, తాని, అస్యాః. ౩౨.

వ్యా ॥ (కావీతి) కాపి గోపీ అతిహాషిణీ, అతపన అత్రాపా - అపాస్తలజ్ఞా, స్వచేష్టితైరన్యస్యాః అరతిదా-అప్రీతికరీ, అచేష్టత-క్రీడయా చేష్టితవతీ. తన్యాః అతిహాషేకారణముచ్యతే, సహిహరిః 'యాని ప్రియరూపాణి పుష్పాణి, తాన్యత్రాస్యాః కృతే అపాచేష్ట-అపచితవాన్. అత్రాపేతి (౧) "త్రపూమ్-లజ్జాయామ్" ఘర్షణ. తతః నవిద్యతే త్రాహోయన్యాఇతి బహుప్రీహిః. నను-షిత్వాదజ్ఞాభవితవ్యమ్, సఘర్షణ, *వాఽసరూపవిధిశ్చనాస్తి, అసరూపత్వాభావాత్, నై తదశ్చిః - భిన్నవిషయత్వాత్ స్త్రియాంభావేఘర్షణ, పుంసితులజ్, అతోనబాధ్యబాధకభావః.

అచ్యుతేతి (౨) “చేష్ట-చేష్టాయామ్” లక్ష్య. ఆపాచేష్టేతి-అపపూర్వా
చ్యుతోతేతి-అ. తాత్పర్యదాత్తనేపదమ్. ౩౨.

తా|| క్రిక్కుళ్లుఁడొక గోపికఁడుఁగావలసిన పుష్పములనుదీసియిచ్చుఁగ నదిమిక్కిలి
నన్తోషించి యతనితోఁ గ్రీడించి యంకొకదానికి దుఃఖమునుగలుగఁజేసెను. ౩౨.

మూ|| పుష్పచయో గోత్రచ్చలరోషితయా తత్యజేత్రాయమ్ ।

సాదమి శరం స్మరేణ నిరోషితయాదతత్య జేత్రాయమ్ ॥

ప-వి|| పుష్పచయః, గోత్రచ్చలరోషితయా, తత్యజే, అత్ర, అయమ్, సా, అదమి,
శరమ్, స్మరేణ, నిరోషితయా, ఆతత్య, జేత్రా, యమ్. ౩౩.

వ్యా || (పుష్పచయఇతి) గోత్రచ్చలరోషితయా-గోత్రచ్చలేన-
అన్యస్యా నామగ్రహణేన కారణేన, కృష్ణేన రోషితయా-రోషితయా,
కయాచిద్గోప్యా, అత్ర దేశే అయం పుష్పచయః తత్యజే-త్యక్తోఽభూత్ .
పుష్పచయపవిత్రేవ్యతే - యం శరం ఆతత్య-వితత్య, నిరోషితయా-
నితరాండాహకత్వేన, యం పుష్పచయం శరత్వేన వితత్య, జేత్రా-
జయశీలేన, స్మరేణ, సా రుషితా క్షణాంతరే అదమి - దమితా- శిష్టే
తాభూత్ . తస్యాస్సమాహితత్య మప్యనుగుణపదన్యాసాదిభిష్ఠైష్ఠై
రనుమీయతే. అదమీతి దమేణ్యన్తాత్కమణిలుజ్. నిరోషితయేతి
నిర్పూర్వాత్ (౧) “ఉప-దాహే” ఇత్యస్తాదాభీష్ట్యేణిని. తతోభావ
ప్రత్యయః. ౩౩.

తా|| ఒకగోపిక, క్రిక్కుళ్లుఁడు మఱియొకగోపికయొక్క నామమును జెప్పినని
కోపగించి యీపుష్పములన్నిచుటనే వదలిత, రుహత, మన్తభవాణములైన యాపుష్ప
ములనుజూచి విరహబాధనొంది కోపమునువదలెను. ౩౩.

మూ|| హరిణేహ హృద్యధిస్త్రి స్వచ్ఛే దిననాథమానేన ।

న కుసుభువిటపాఖ్యం వస్వచ్ఛేది న నాథమానేన ॥ ౩౪॥

ప-వి|| హరిణా, ఇహ, హృది, అధిస్త్రి, స్వచ్ఛే, దిననాథమానేన, న, కుసు
మవిటపాఖ్యమ్, వసు, అచ్ఛేది, న, నాథమానేన. ౩౪.

వ్యా । (హరిరితి) ఇహ దేశే అధిస్త్రి-స్త్రీషు విషయభూతాను,
స్వచ్ఛే హృది - నిర్మలే హృదయేనతి, దిననాథమానేన- ఆదిత్యసదృ
శేన, నాథమానేన - ఆశాసానేన, హరిణా, కుసుమవిటపాఖ్యం వసు -
ధనమ్ - ధనవత్ప్రియః. కుసుమవిటపః, ననాఽచ్ఛేది-అచ్ఛేద్యేన, అధి
స్త్రీతి - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. నాథమానేనేతి (౧) “ఆశిషి
నాథః” ఇత్యాత్మనేపనమ్. ౩౮.

తా॥ ఇచ్చట సూర్యసమానుడైన శ్రీకృష్ణుని గోపికలు యాచింపగ, వారియం
దుబ్రసన్నుడై, వారికభిమతములైన పుష్పములునిండియున్న కొమ్మలనుబిం చెను.

మూ॥ తమవేత్త్య రుషా విటపకమస్వ జ్ఞాతయా సమధు మథ నః ।

నిధి రవపతద్భియేవ సమస్వజ్ఞో తయా స మధుమథనః ॥ ౩౯ ॥

ప-వి ॥ తమ్, అవేత్త్య, రుషా, విటపకమ్, అస్వమ్, జితయా, సమధుమ్, అథ,
నః, నిధిః, అవపతన్, భియా, ఇవ. సమస్వజ్ఞో, తయా, సః, మధుమథనః. ౩౯.

వ్యా ॥ (తమవేత్త్యేతి) వృక్షస్థేన హరిణా కుసుమవిటపే భజ్య
మానేనతి, మదర్థమయంవిటపోఽవనమితఇతి కాచిన్తేనే, సతు విటప
స్త్రతస్థేనైవ తేనాఽన్యనైవ దత్తః. ఏవంవృద్ధే, తం విటపకం సమ
ధుమ్ - పుష్పరససహితమ్, అస్వమ్ - అనాత్మీయమ్, అవేత్త్య - అవ
గత్య, అథ తతః, రుషా జితయా-రోషేణాఽభిభూతయా. గోప్యా, నో
నిధిః - అస్తాకంనిధిభూతః, మధుమథనః, తస్యా అన్యథా సమాధానో
పాయమదృష్ట్వా తద్రోషనిమిత్తయా భియేవ తస్మాద్వృక్షాదవపతత్.
తయాసమస్వజ్ఞో - రోషంముక్త్యా సమ్యక్పరిష్వక్తోఽభూత్. ౩౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడొకకొమ్మనుపంగింపగా నొకగోపిక దానిని దననిమిత్తమై పం
గించుచున్నాడని తలంచెను. శ్రీకృష్ణుడు దానిని మఱియొక గోపికచేత నొచ్చెను,
అప్పుడా గోపిక మిక్కిలి కోపగింపగా, దానిని సమాధానపఱచుటకుపాయ మేమి
యువోచకక గ్రంథించెను. ఆగోపికకోపమునువదలి వెళ్ళి యతని నత్యాదరముతోఁ
గొగిలించుకొనెను. ౩౯.

మూ॥ బహుమతి మిహ తేన చయా గుమ్భాభిః కాసుమా నీతాః ।

వ్యభజదిహతితాస్త్రితగుమ్భాభిః కాసుమానీతాః ॥ ౩౬ ॥

ప-వి॥ బహుమతిమ్, ఇహ, తేన, చయా, గుమ్భాభిః, కాసుమా, నీతాః, వ్యభజత్, ఇహ, అతీతాః, సితగుమ్, భాభిః; కా, సుమానీ, తాః. ౩౬.

వ్యా ॥ (బహుమతిమితి) ఇహ-అస్మిన్ దేశే, తేన హరిణా, కాసుమాః - క్షుసుమమయాః, చయాః - సమూహాః, గుమ్భాభిః-గుమ్భనైః, మాలీకరజైః, బహుమతిం నీతాః - సంభావితాఇవ్యర్థః. ఇహతు కా - అస్యాం భూమా ; భాభిః - ప్రభాభిః, సితగుమ్ - చంద్రమ్, అతీతాః - అతీక్రాంతాః, సుమానీ - కల్యాణమననశీలః, హరిః, వ్యభజత్ - గోషిభ్యో విభాగం కృతవాన్. గుమ్భాభిరితి (౧) “గుమ్భగ్రథనే” (౨) “గురోశ్చహలః” ఇత్యకారప్రత్యయః. ౩౬.

తా ॥ ఇచ్చట శ్రీకృష్ణుడు, చంద్రునికంటె మిక్కిలి కాన్తిగల పుష్పములను మాలలుగాగట్టి, వానిని స్త్రీలకిచ్చెను. ౩౬.

మూ॥ నాత్రైవాస్యాజ్జమగా న్న కేశవేశస్య మానసయా ।

చరితార్థా హస్త కథం న కేశవే శస్యమానసయా ॥ ౩౭ ॥

ప-వి॥ న, అత్ర, ఏష, అస్య, అజ్ఞమ్, అగాత్, న, కేశవేశస్య, మానసయా, చరితార్థా, హస్త, కథమ్, న, కేశవే, శస్యమానసయా. ౩౭.

వ్యా ॥ (నాత్రేతి) అత్ర దేశే ఏషా గోషీ, కేశవేశస్య - కేశవేష్టనేస్య, మానసయా - పుష్పన్యాసనిమిత్తసంభావనయా కారణభూతయా, అస్య హరేః, అజ్ఞమ్ - ఉత్పజ్ఞమ్, ననాగాత్ - అపితు తదజ్ఞమధిరూఢవత్సేవ. తస్యాః కేశానలజ్ఞర్తుం తాం స్వాజ్ఞమారోపితవానిత్యర్థః. ఏవం కేశవే కృష్ణే అజ్ఞారోహణేన శస్యమానసయా- ప్రశస్యమాననీతికా, సా హస్త కథం నచరితార్థా? కృతార్థైః పఖిల్వన్తే. ఏషేత్యన్వేతిచ - అనయోరానన్వస్థానపదన్యాసాదిదశకనేన పరోక్షయోరప్యపరోక్షవన్నిదేశః. ౩౭.

తా || ఒక స్త్రీ పుష్పమాలికలచేఁ గొప్పనలబ్ధురంగుకొనుటకై శ్రీకృష్ణునిమడి
 పడఁబెట్టెను. ఇట్లు శ్రీకృష్ణునిచేఁగొనియాడఁబడుచున్న యాపె యెంత భవ్య
 మనగానో.

32.

మూ|| కృష్ణాన్మధ్యా స్వస్తిన్నియ మాగోత్రాపరా ధనతః ।

వివృత్తపదా స్ఫుటమనునియమా గోత్రాపరాధనతః ॥3౩॥

పాదీ కృష్ణాత్, బుద్ధ్యా, స్వస్తిన్, ఇయమ్, ఆగః, అత్ర, ఆపరా, ధనతః,
 వివృత్తపదా, స్ఫుటమ్, అనునియమా, గోత్రాపరాధనతః.

3౩.

వ్యా (కృష్ణాదితీ) ఇయమపరా అత్ర దేశే కృష్ణాధనతః - కృష్ణ
 రామోత్పన్నాత్ కారణాత్, స్వస్తిన్ - ఆత్మవిషయే, ఆగః - అప
 రాధం కృతమ్, బుద్ధ్యా వినివృత్తపదా - వినివృత్తచరణా, స్ఫుటమ్ -
 స్పష్టమ్. అనునియమా - నియస్తమశక్త్యాభూత్. ఆగోబుద్ధేః కారణ
 ముచ్యతే - గోత్రాపరాధనతః - గోత్రస్థలనాత్, నామాస్తరగ్ర
 హణాదిత్యర్థః. స్వశబ్దస్యాపత్తపర్యాయత్వాత్ అధ్యాహర్యవిషయ
 విశేషణత్వాద్వా స్వస్తిన్ని తిపుల్లిజ్జనిదేశః.

3౪॥

తా|| మఱియొక స్త్రీ, శ్రీకృష్ణుఁడు ఇంకొకదానియొక్క చేరుచెప్పి పిలిచినాఁ
 డని యతివోపముతో వెళ్ళిపోయెను. దానియడుగులు తిరిగిపెట్టియున్నవిచూడురిడు.
 మూ|| భేదస్య హృది తదపికాతమాలాపేతస్య కోపఘ్నే ।

స్థితిరస్యా యా శమమైదాలాపే తస్య కోపఘ్నే ॥ 3౫॥

ప-వి|| భేదస్య, హృది, తదపికాతమాలాపేతస్య, కా, ఉపఘ్నే, స్థితిః, అస్యాః,
 యా, శమమ్, విత్, ఆలాపే, తస్య, కోపఘ్నే.

3౫.

వ్యా || (భేదస్యేతి) అస్యాః గోప్యాః భేదస్య - అన్యగోపీ సం
 భాననజనితస్య, తదపికాతమాలాపేతస్య - తేన కృష్ణేన స్వహస్తసమపికా
 తమాలామాలయా అపేతస్య, హృది - హృదయే, ఉపఘ్నే - ఆశ్రయ
 భూతే, కా స్థితిః నకాపీత్యర్థః. అస్యాఇత్యుక్తమ్, కన్యాః - తస్య హారేః
 ఆలాపే - సంభాషణే, కోపఘ్నేనతి - యా శమమైత్ - కోపశాంతి
 మధజత.

౩౬

తా॥ శ్రీకృష్ణః దేవగోపికావేషితో పుష్పమాలికావేసి దానిమంభమునుబోగొట్టెను. అతఁడు మాటలాడగా నాపెయొక్క కోపము శాంతమయినది. ౪౯.

మూ॥ స్మృతామరతేః కృష్ణ స్సంస్తరణే సూచితస్వర్ణః ।

క్రీడం స్త్రియేహ పాషే సంస్తరణే సూచితస్వర్ణః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ స్మృతామ్, అరతేః, కృష్ణః, సన్, తరణే, సూచితః, స్వర్ణః, క్రీడన్, స్త్రియా, ఇహ, పాషే, సంస్తరణే, సూచితస్వర్ణః. ౪౦.

వ్యా॥ (స్మృతామితి) స్మృతాం జనానాం అరతేః-దుఃఖస్య, తరణే - ఉత్తారే, సూచితః- సాధుప్రాప్తః, స్వర్ణః - శోభనశరీరస్య, ఏవంభూతః, కృష్ణః, కయాచిత్ స్త్రియా క్రీడక, ఇహ-అస్మిన్, పాషే-పుష్పమయే, సంస్తరణే, సూచితస్వర్ణః. సూచిత పరిష్కర్ణోఽభవత్. తామత్రపరిష్కర్ణవానిత్యర్థః. ౪౦.

తా॥ తనస్వర్ణముచే వ్యసనమునుబోగొట్టఁదగిన సుందరవిగ్రహుండైన శ్రీకృష్ణుఁడు ఇచ్చట నొకగోపికలోఁగ్రీడించి యీపుష్పకయనమందు దానితో సంక్లేషించె ననియాపడక తెలుపుచున్నది. ౪౧.

మూ॥ హరిణా స్త్రీభిర్యుద్ధం సూనాసూనీహమానేన ।

రతివిఘ్నాహన్యకృషత సూనాసూనీహ మానేన॥ ౪౧॥

ప-వి॥ హరిణా, స్త్రీభిః, యుద్ధమ్, సూనాసూని, ఈహమానేన, రతివిఘ్నాహన్, అకృషత, సూనాసూని, ఇహ, మానేన. ౪౧.

వ్యా॥ (హరిణేతి) హరిణా స్త్రీభిఃసహ, సూనాసూని- సూనై సూనైః-పుష్పైః పుష్పైః, పరస్పరం ప్రహృత్య ప్రవృత్తం యుద్ధమ్, ఈహమానేన - అనుతిష్ఠతా, రతివిఘ్నాహని-రతేః - భోగస్య, విఘ్నభూతాని, అహని - దివసాని, ఇహ-అస్మిన్ దేశే, సూనాసూన్యకృషత- సుతరామూనప్రకాశాన్యక్రియస్త, నాశితాన్యభవన్నిత్యర్థః. మానేనేతి పుష్పయుద్ధనిమిత్తేన స్త్రీణాం సంభావనేనేత్యర్థః. పూర్వత్ర సూనా సూనీతి-సూనై సూనైః ప్రహృత్యేదంయుద్ధమితి విగ్రహ్యా (౧) “తత్ర

తేనేదమితి సమాప్తే” ఇతిభిహుప్రిహః (౧) “అన్యేషామపిదృశ్యతే”
ఇతిదిఘః. (౨) “తిష్ఠద్గుప్రభృతీనిచ” ఇతికర్తృవ్యతిహారవచనాదవ్యయా
భావసంజ్ఞా. (౩) “అవ్యయాభావశ్చ” ఇతినపుంసకత్వమ్. అకృష తేతి-క
రోతేకర్తృణిలుజ్ బహువచనమ్. ర౧.

తా॥ రతియోగ్యముకాని పగటిజేళలోనిచ్చట శ్రీకృష్ణుడు స్త్రీలతోఁ బూల
చండ్లాడి స్త్రీలను సంతోషింపించి పొగ్గపుచ్చెను. ర౧.

మూ॥ కృష్ణాఽస్తాక మసత్యవ్రత తీవ్ర తతీ రహూభిత్వా ।

క్వాస్యరమయదిహ ధన్యా వ్రతతీ వ్రతతీ రహూభిత్వా ॥

ప-వి॥ కృష్ణ, అస్తాకమ్, అసత్యవ్రత, తీవ్ర, తతీ, అహూ, భిత్వా, క్వ, ఆసి,
అరమయత్, ఇహ, ధన్యా, వ్రతతీ, వ్రతతీ, రహూ, అభి, త్వా. ర౨.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) ఏవం తైస్తైశ్చిహైః కృష్ణమన్వీత్య దూరం
గతా తదదశనాద్విలపతీ, హేకృష్ణ ! అసత్యవ్రత ! తీవ్ర - కూర !
అహూ! అస్తాకం తతీ - సమూహాః, భిత్వా - త్యక్త్వా, క్వాఽసి-
క్వ గతోసి? ఇహ వనే ధన్యా-భాగ్యవతీ, వ్రతతీవ్రతతీ-సర్వాపి వ్రతతీ,
స్వపుష్పైః, అభిత్వా - త్వామ్, రహూ - రహసి, అరమయత్. రస్తు
మాత్తానమాహూయ పునరన్యత్రగమనాదసత్యవ్రతత్వముచ్చతే. వ్రత
తీతిగోప్యోలక్ష్యస్తే. అస్తానేవోపేక్షితవాససి. ఇమాస్తు త్వాం రమయ
తుంక్షమాః. వ్రతతీవ్రతతీ వీప్సాయాంద్వర్వచనమ్. ర౨.

తా॥ ఇట్లు వనప్రదేశములలో నచ్చటచ్చట శ్రీకృష్ణసంబధియైన యోయాచిహ్ను
ములనుజూచి బహుదూరముపోయియు నతనినిగానక, ఓ! కృష్ణా! ఓ! కూరుడా! ఓ!
అబద్ధకాడా! మమ్మునువిడిచి పెట్టి యెచ్చటపోతివి. ఈలతలే (స్త్రీలే) నీకు పుష్పము
లచే సంతోషకారులయిరి. మమ్మునుమాత్రముజేషించితివి అని చెప్పియేడ్చినది. ర౨.
మూ॥ అస్యా నిషేవణేఽస్తత్సార్థజనాస్థా వరావన్యాః ।

తవచరణబహో యస్యాం సార్థజనాస్థావరా వన్యాః । ర౩॥

ప-వి॥ అస్యాః, నిషేవణే, అస్తత్సార్థజనాస్థా, వరావన్యాః తవ, చరణబహు,
యస్యామ్, సార్థజనాః, స్థావరా, వన్యాః. ర౩.

వ్యా || (అస్మాత్కృతి) అస్యః పరావన్యః - వఃస్థాయాః భూమేః, త్వత్సంబంధేన పరిష్టతాంప్రాప్తాయాః పనభూమేః, నిషేవణే ఆస్తత్సార్థః జనాస్థాః; అనేనాపి పయం శృప్త ఇత్యర్థః. సైవావనిర్విశేష్యతే - యస్యామవన్యాం వన్యాః - పనజాః, స్థావరాల్పి, తవ చరణజవః - త్వత్పదసేవాభాజః, సార్థజనాః - సప్రయోజనజన్తానః భవన్తి. సార్థ జనా ఇత్యుత్తరార్థః గతార్థశబ్దః. ప్రయోజనవాచీ. జనశబ్దో జన్త వాచీ. జనేఘోషః. (౧) “జనివన్యోశ్చ” ఇతి వృద్ధిప్రతిషేధః నవ మిత్యర్థః.

౪౩.

శా || ౬ ! శ్రీకృష్ణః! నీయొక్క సజ్జారముచేత నుత్కృష్టమైన యీ వన ప్రదేశములోనున్న సమస్తసావరములను నీయొక్క చరణస్పర్శముచేతఁ గృతార్థము లయినవి. అట్టి యీయరణ్యమందుండుటచేతనే మేమును తృప్తులమగుచున్నాము. ౪౩. మూ|| భువమేత్య తస్య కిము రతి మధు రేణసమా దృశా ౭మర్యః! యన్నాదరమకృతా౭త్తా మధురేణ స మాదృశామర్యః|| ౪౪||

ప-వి|| భువమ్, ఏత్య, తస్య, కిము, రతిమ్, అధుః, ఏణసమా, దృశా, అమర్యః, యత్, స, అదరమ్, అకృత, అత్తా, మధురేణ, సః, మాదృశామ్, ఆర్యః. ౪౪.

వ్యా|| (భువమితి) విరహానిమిత్తేన దుఃఖేన తస్యాలయం వితరోజాయతే. అమర్యః - అమర స్త్రియః, దృశా - చక్షుషా, ఏణసమాః - హరిణసేదృశ్యః, భువమేత్య తస్య కృష్ణస్య కిము రతిమ్ - ప్రీతిమ్, అధుః - కృతపత్యః? యత్ - యస్తాత్కారణాత్, సః అర్యః - ప్రాప్యః, మధురేణ స్వేనా౭త్తా - చక్షుషా, మాదృశాం ఆదరమ్ - విషయాకారమ్, నా౭కృత - నకృతవాక్, అతోనూనమపురోదశకనేన తాభిస్స హౌ౭న్యత్రా౭గమదితిసంభావ్యత ఇత్యర్థః. అమర్య ఇతి అమరశబ్దాజ్జాతి లక్షణోజీమ్.

౪౪.

శా || మాబోటివారికిఁ బ్రాప్యఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు మమ్మును గటాక్షించి యాఁ

రింపకనుండుటకుఁ గారణమును యోచింపగా, హరిణలోచనురాండ్రైన యప్పురస్సులు వచ్చియతనిని సంతోషపెట్టుచున్నారని తోచుచున్నది. ౪౪.

మూ॥ ఇతి తాసాం భావోఽజని స స పర్యాలోచనాన్యాయాత్ ।

కుర్వన్నథ కృష్ణ స్తా ససపర్యాలోచనాన్యాయాత్ । ౪౫॥

ప-వి॥ ఇతి, తాసామ్, భావః, అజని, సః, సః, పర్యాలోచనాన్యాయాత్, కుర్వన్, అథ, కృష్ణః, తాః, ససపర్యాలోచనాని, ఆయాత్. ౪౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి-ఏవమ్, తాసాం గోపీనాం స సః - నానా విధః, భావః - కృష్ణానుకరణ తద్విరహభేదాఽనుభవ చిత్తభ్రాంతి తద్వారణవ్యవసాయ విలాప కృష్ణాన్వేషణాఽద్యాత్మకః, అజని. పర్యా లోచనాన్యాయాత్-కృష్ణపృత్యాన్తవిమర్శజేన న్యాయేన ఏవంవిధభావో త్పత్తిరిత్యర్థః. అథ - కృష్ణః, తాః గోపీః ససపర్యాః - సపర్యయా సహితాః, పూజితాః, కుర్వన్, తాసాం లోచనాని - చక్షూషి, ఆ యాత్ - ఆగతః. చక్షువిషయంప్రాప్తకృత్యర్థః. ౪౬.

తా॥ ఇట్లు గోపికలు, శ్రీకృష్ణనివృత్తైవమును బరామర్శించి నానావిధముగ నాచరించుచుండగా నప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడు వారిని గౌరవించి వారి కంటిముందఱుగఁ బడెను. ౪౫.

మూ॥ న్యవృతమ్యవతిజనోఽస్తాదమషయోగధమధ్వరతః ।

యత్పదయోరధురారాదమషయోగధమధ్వరతః॥ ౪౬॥

ప-వి॥ న్యవృతత్, యవతిజనః, అస్తాత్, అమర్షయోగర్థమ్, అధ్వరతః, య త్పదమోః, ఆధుః, ఆరాత్, ఆమా, ఋషయః, గర్థమ్, అధ్వరతః. ౪౬.

వ్యా॥ (న్యవృతదితి) అస్తాత్కృష్ణాద్వృష్టాత్ యవతిజనో న్య వృతత్-నివృత్తోఽభూత్. తత్రకారణం అమర్షయోగధమితి, క్రియా విశేషణంచేదమ్. దృష్టే కృష్ణే అమర్షయోగేన సమృద్ధా నివృత్తి ర్యథాభవేత్ తథాన్యవృతదిత్యర్థః. కృష్ణదశకనసాకాజ్ఞాఅప్యేతాః పూ ర్వం తదదశకనాద్దుఃఖాక్రాంతాః తత్కృతాపరాధోద్భూతరోషాః తస్మిన్

దృష్టేతద్దుఃఖనివృత్తేః, తపపరాధనిమిత్తేనకోపేనాభిభూతాః దృష్టసుపి
తముపేక్ష్య తత్సకాశాన్నివృత్తాశ్చత్యర్థః. అధ్వరతః - యువతిజనవిశే
షణమ్. అధ్వనిరతః - వత్సమానవభూత్వా కృష్ణముపేక్ష్య న్య
వృతదిత్యర్థః. ప్రణయరోషవశాదాసాముపేక్షాభూమిః స్సంపద్యమానో
ఽభూదిత్యర్థః. ఋషయః, అమా - సహితాః, అధ్వరతః - జ్యోతిష్టో
మాదికాద్యజ్ఞామ్యసాయాత్, ఆరాత్ - మారే, స్థితమోర్యత్సవయోః
గర్భమ్ - ఆకాక్షామ్, అధుః-ధారితవత్తః. న్యవృతదితి (౧) “వృతు-
వర్తనే” నిపూర్వః. లుక్. ద్యుతాదిత్వాదజ్. (౨) “ద్యుద్వోష్టిలుజీ”
ఇతి పరస్మై పదమ్.

౪౬.

తా|| మహర్షులందఱు నానావిధ యజ్ఞాదులననుష్ఠించి యే శ్రీకృష్ణుని చరణార
విందమునుబొంద నిచ్చయించుచున్నారో, అట్టి శ్రీకృష్ణుని యుపేక్షించి గోపికలు అతి
కోపముతో విముఖులై తిరిగిరి.

౪౬.

మూ|| రుద్రశమి తాసాం హరిణా సురోషదమ లబ్ధవణేకన ।

సర్వా శ్రియం తమభితోఽ సురోషదమలబ్ధ వణేకన ॥ ౪౭ ॥

ప-౧ ॥ రుట్, ఆశమి, తాసామ్, హరిణా, సురోషదమలబ్ధవణేకన, సర్వా, శ్రి
యమ్, తమ్, అభితః, అసురోషదమ్, అలబ్ధ, వణేకన.

౪౭.

వ్యా ॥ (రుడితి) సురోషదమలబ్ధవణేకన - శోభనస్య రోషస్య-
రోషస్య, ధృమే - దమనే - నివర్తనే, లబ్ధవణేకన - పణ్డతేన, కోపనివ
ర్తనోపాయం జానతా, హరిణా, తాసాం రుట్-కోపః, అశమి-శమితా
ఽభూత్. ఏవం తేన రోషే నివర్తితేనతి, తం కృష్ణం అసురోషదమ్-
అసురేభ్యః ఓషమ్ - దాహమ్, దత్తవన్తమ్, తమభితః-తత్ప్రాప్తేక,
సర్వాపి గోపీ వణేకన - విరహానిమిత్తవైరణ్యప్రతియోగినా శోభ
నేన శరీరవణేకన, శ్రీయమ్-శోభామ్, అలబ్ధ-లబ్ధవతి. అశమితి శమేః
కర్తృణిలుజ్. తమితి (౩) “అభితః పరితః” ఇత్యా దినాద్వితియా. అను

రోషదమితి. అనురశబ్దస్థాకారస్య (౧) “ఏజీషరరూపమ్” ఇతిపరరూపత్వమ్. అలభ్యేతి - లభేలుకాజ్. (౨) “యులోయులి” ఇతిసిజ్జోషః” (౩) “యుష్వ స్తోద్ధోధః” ఇతి ధత్వమ్. ౪౭.

తా॥ కోపమును నివర్తింపించుటపందగిన ఉపాయము నెఱిగిన శ్రీకృష్ణుడు, ఆగోపికల కోపమును శమింపించెను. తరువాత నాగోపికలు, అసురా స్తవఃడైన శ్రీకృష్ణునిజుట్టుకొని వైవర్ణ్యమును వదలి విజాతీయరూపముకలవారైకోభించిరి. ౪౭. మూ॥ ఏకాఽమునా ప్రయుక్తే వచసా సామన్యథాఽఽకారమ్ |

స్వమభజదగ్రే దీప్తే చ సా సామన్యథాకారమ్ || ౪౮॥

ప-వి॥ ఏకా, అమునా, ప్రయుక్తే, వచసా, సామని, అభ, ఆకారమ్, స్వమ్, అభజత్, అగ్రే, దీప్తా, ఇవ, చ, సా, ఆసామ్, అన్యథాకారమ్. ౪౮.

వ్యా॥ (ఏకేతి) యదా తాసాం రోషః కృష్ణేన నివర్తితః తదోచ్యతే - అమునా కృష్ణేన వచసా - స్వవచనేన, సామని - సత్వే, ప్రయుక్తే, తదనంతరం ఏకా గోపీ రోషం త్యక్త్వా స్వమాకారమభజత్. ఏవం ప్రకృతిం గతా సా ఆసాం స్త్రీణామ్, అగ్రే-పురస్తాత్, అన్యథాకారమ్ - స్వాభావిక్యా స్వదీప్తేః అన్యథా- అపూర్వరూపేణ, దీప్తేవచాభూత్, అన్యథాకారమితి అన్యథేత్యేతావానేవార్థః (౪) “అన్యథైవంకథమిథం సుసిద్ధాప్రయోగశ్చేత్” ఇత్యుపపదానతిరిక్తార్థాత్కరోజ్ఞానముల్. ౪౮.

తా॥ ఒకగోపికను శ్రీకృష్ణుడుమంచిమాటలచే సమాధానపఱచెను. తరువాత నాగోపిక కోపమునువదలి స్వస్వభావమునొంది ఆందఱిగోపికలముందట మునుపటికంటె దీప్తిమంతురాలై విలసిల్లెను. ౪౮.

మూ॥ కృష్ణేఽన్యస్యాః కోపవ్యాలో కితవేగతో దేహే |

స్వస్తింస్తు తత్కటాక్షవ్యాలో కితవేగతో దేహే॥ ౪౯॥

ప-వి॥ కృష్ణే, అన్యస్యాః, కోపవ్యాళః, అకితవే, గతః, దేహే, స్వస్తిన్, తు, తత్కటాక్షవ్యాలోకితవేగతః, దేహే. ౪౯.

(౧) పా-నూ-౬-౧-౯౪. (౨) పా-నూ-౮-౨-౨౬. (౩) పా-నూ-౮-౨-౪౦.

(౪) పా-నూ-౩-౪-౨౭.

వ్యా॥ (కృష్ణతేతి) ఆకృతవే-అవశ్యకే, సుహృది, కృష్ణే, గతః-ప్రాప్తః, అన్యస్యాః కోపవ్యాళః, కోపాఖ్యస్పదకాః, స్వస్తింస్తు దేహే-స్వశరీరే, తత్కటాక్షవ్యాలోకితవేగతః - తస్య కృష్ణస్య కటాక్షేణ కృతస్య వ్యాలోకితస్య-నిరీక్షణస్య, 'వేగాత్', దేహే - దగ్ధోఽభూత్. దేహ ఇత్యుత్తరత్ర (౧) "దహ-భస్తీకరణే" కర్తృణిలిట్. (౨) "అతపకహల్లభే" ఇత్యాదినా ఏత్యాభ్యాసలోపా.

౪౯.

తా॥ ఇంకోక గోపికకు శ్రీకృష్ణునివిషయమందున్న సర్వమువలె సతిశ్రుతమైన కోపము, శ్రీకృష్ణుడొపెను గటాక్షించినమాత్రముచే నశించెను.

౪౯.

మూ॥ అకృత ధియోఽన్యస్యాః కృతపరిమృచ్ఛాయా సమాధానమ్ ।

మానస్యాఽన్యాభ్యో యోపరిమృచ్ఛాయా సమాధానమ్ ॥ ౫౦ ॥

ప-వి ॥ అకృత, ధియః, అన్యస్యాః, కృతపరిమృచ్ఛాయాః, సమాధానమ్, మానస్య, అన్యాభ్యః, యా, ఉపరి, రమృచ్ఛాయాః, సమా, ధానమ్.

౫౦.

వ్యా ॥ (అకృతేతి) స హరిః అన్యస్యాః కృతపరిమృచ్ఛాయాః - కృతపరిష్కృతాయాః, ధియః - బుద్ధేః, సమాధానమకృత. పరిష్కృతేన తస్యా బుద్ధిసమాధానం కృతవానిత్యర్థః, నైవ విశేష్యతే-యా! అన్యాభ్యః స్త్రీభ్యః ఉపరివర్తమానా రమృచ్ఛాయా సమా - రమృచ్ఛాయా అపురస సదృశీ, మానస్య ధానమ్ - పాత్రమ్, భవతి.

౫౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడెంకోక గోపికతో సంశ్లేషించి దానికోపమును శమింపించెను. రమృచ్ఛతో సమానురాలైన యాగోపిక యందరికంటె నుత్తమురాలై గౌరవమునుబొందెను. మూ॥ బహ్విం శోకేన స్త్రీం స్వామృశ్యసదీక్షితాం తాంతామ్ ।

అకృత కరేణ క్రీడాస్వామృశ్య స దీక్షితాం తాంతామ్ ॥ ౫౧ ॥

ప-వి ॥ బహ్విమ్, శోకేన, స్త్రీమ్, స్వామ్, ఋశ్యసదీక్షితామ్, తాంతామ్, అకృత, కరేణ, క్రీడాసు, అమృశ్య, సః, దీక్షితామ్, తామ్, తామ్.

౫౧.

వ్యా ॥ (బహ్విమితి) స హరిః శోకేన విరహజేన, తాంతామ్ -

గ్లానామ్, తాం, తామ్ - భవీష్వామ్, స్వామ్ - ఆత్మీయామ్, స్త్రీమ్, ఋశ్యసదీక్షితామ్-హరిణసదృశపూజిత వీక్షణామ్, కరేణ-స్వహస్తేన, ఆమృశ్య తతః ప్రసన్నాం క్రీడాన్తు దీక్షితాం అకృత-శృతవాక్.

తా॥ క్రీకృష్ణుడు, తనవిరహముచే గృశించియున్న తనయొక్క తక్కిన స్త్రీలను దనహస్తముచేదడవి వారిరుఁఖమును బోగొట్టి క్రీడయందాసక్తిని గలిగించెను.

మూ॥ చరిత్రై స్తాసాం హృది శంస స్వజరే మానవత్యస్తమ్ ।

యై గతరుహోనుకూలా సుస్వజరే మానవత్యస్తమ్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ చరిత్రైః, తాసామ్, హృది, శమ్, శః, స్వజరే, మాన్, అవతి, అస్తమ్, యైః, గతరుహః, అనుకూలాః, సస్వజరే, మానవత్యః, తమ్. ౫౨.

వ్యా॥ (చరిత్రైరితి) స హరిః ఏవం నానావిధైః ప్రైస్త్వి శ్చరిత్రైః తాసాం హృది-హృదయే, స్వజరే - నిజవిహారభూమిభూతే, మాన్ - మితః, అనన్యవిషయతయా వర్తమానః, పూర్వంవిరహేణ అస్తమ్ - తిరోహితమ్, శమ్ - సుఖమ్, అవతిస్త - పాపేభ్యో రక్షితవానిత్యర్థః, చరితాన్యేవవిశేష్యస్తే-యైశ్చరిత్రైః గతరుహః - గతకోపాః, అనుకూలా భూత్వా, మానవత్యః గోపస్త్రియః తంసస్వజరే- పరిష్కృతవత్యత్వర్థః, మానితి (౧) “మాజ్ - మానే-శత్రస్తః. సస్వజరః ఇతి (౨) “వజ్జ-సజ్జే” (౩) “శ్రద్ధగ్రద్ధిదమ్మిస్వజ్జేనాంచేతివత్తవ్యమ్” ఇతి లిటః కీత్తవ్యమ్. (౪) “అనిదితాసు” ఇత్యుపధాలోపః. ౧౨.

తా॥ గోపికలు, క్రీకృష్ణునియొక్క దివ్యచేష్టితములచే నానందించి కోపమును వదిలి యనుహులై యతనినే ధ్యానించుచు నాలింగనము చేసికొనిరి. ౫౨.

మూ॥ రసవీచిషు హృది తాసా మతిరేకా దపక్యమాణాసు ।

సర్వాస్వాసీన్నర్తణి మతి రేకా దపక్యమాణాసు ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ రసవీచిషు, హృది, తాసామ్, అతిరేకాత్, అర్పమాణాసు, సర్వాసు, ఆసీత్, నర్తణి, మతిః, ఏకా, దర్పమాణాసు. ౫౩.

వ్యా || (రసేతి) ఏవం శాంతానాం తానాం స్త్రీణాం హృది-హృ
దయే, అతిరేకాత్ - అతిమాత్రమ్, రసవీచిషు-క్రీడారసమయోర్క్తిషు,
అపేక్షమాణాసు సతీషు, తతఏవ దృఢమాణాసు-ప్రాపితదాపాను,
తాసు సర్వాసు స్త్రీషు సర్వణి-క్రీడాయాంవిషయే, ఏకా - అభిన్నా,
మతిః - బుద్ధిః, ఆసీత్ - క్రీడితమైకమత్యమభవదిత్యర్థః. రసానాం
వీచితేనరూపణం ప్రభుతత్వభ్యాపనార్థమ్. అతిరేకాదికర్తృణిల్పభ్యోపే
షశ్చమీ, అతిరేకప్రాప్యేత్యర్థః. అపేక్షమాణాస్వితి అర్తేణిచ్. (౧) “అతిక్రీడి” ఇత్యాదినాపుక్. తతః కర్తృణి లట్, శానచ్. యక్.
ఆసీదితి (౨) “అస-భువి” లజ్. అదాదిత్వాచ్చబోలుక్. (౩) “అస్తి
సిచోపృక్షే” ఇతీట్. (౪) “శ్నసారల్లోపః” ఇత్యకారలోపః. తస్యాసిద్ధ
త్వాత్ (౫) “ఆడబాదీనామ్” ఇత్యాట్. దృఢమాణాస్వితి (౬) “దృఢ-
హాషే” ణ్యంతః. కర్తృణి లజ్.

౫౩॥

తా || గోపికలందఱు శృంగారరసపరవశులై మదించిరి. అప్పుడు వారందఱికిని
రాసుక్రీడచేయవలయునని యొకమత్యము కలిగినది.

౫౪.

మూ॥ కర్తృభి రుదయూయుజ దథ రాసే వామా హి తా మాద్యన్ |

సాపత్నీ సదుపాయై రాసేవా మాహితా మాద్యన్ || ౫౪॥

ప-వి॥ కర్తృభిః, ఉదయూయుజత్, అథ, రాసే, వామాః, హి, తాః, మాద్యన్,
సాపత్నీ, సదుపాయైః, ఆసేవామ్, ఆహితామ్, ఆద్యన్.

౫౪.

వ్యా || (కర్తృభిరితి) కర్తృభిః - క్రీడాభిః, మాద్యన్-హృష్యన్,
స హరిః తాః వామాః - స్త్రీః. రాసే-రాసనృత్యే, ఉదయూయుజత్ -
ఉద్యుక్తాః-కారితవాక్. కింకుర్వన్ - సాపత్నీ - సపత్నీత్వాయత్తే.
రోషే, ఆహితామ్, ఆసేవామ్ - తాత్పర్యమ్, సద్భిరుపాయైః ఆద్యన్ -
ఖిణ్ణయన్; ఉదయూయుజదితి ఉత్పూర్వాద్యజ్జేణ్యన్తాల్లజ్. మాద్యన్

(౧) పా-సూ-౨-౩-౩౬.

(౨) అదాది.

(౩) పా-సూ-౨-౩-౯౬.

(౪) పా-సూ-౬-౪-౧౧౧.

(౫) పా-సూ-౬-౪-౧౨౨.

(౬)

న్నితి (౧) “శమామస్తానాదీఘశ్చన్యని” ఇతి దీఘః-ఆహితామితి
 ఆజ్ఞపూర్వాత్ (౨) “దధాత్సేర్నిః” ఇతిహిరాదేశః - ఆద్యన్నితి ఆజ్ఞ
 పూర్వాత్ (౩) “దో-అనఖణ్డనే” ఇత్యస్తాచ్చత్రస్తః. (౪) “ఓతశ్చన్యని”
 ఇత్యోకారలోపః. ౧౪.

తా । ఈక్రీడలచే శ్రీకృష్ణుడు తాసింపించినవాడై, గోపికలకుఁ బరస్పరమున్న
 సాపత్న్యోపమునుమించియుపాయములచేసెనని వారిని రాసుక్రీడలో నుగ్మకృత్తులగు
 నట్లు చేసెను. ౧౪.

మూ॥ స్పృష్టకిర మీషు రఖిలా మురసాదయితార మాశయాన నమ్ ।

రమయతి నికేతనేన య మురసా దయితా రమాశయాన నమ్ ।

ప-వి॥ స్పృష్టకిరమ్, ఈషుః, అఖిలాః, మురసాదయితారమ్, ఆశయా, అన నమ్,
 రమయతి, నికేతనేన, యమ్, ఉరసా, దయితా, రమా, శయానమ్, తమ్. ౧౫.

వ్యా॥ (స్పృష్టేతి) పరస్పరహ స్తప్రగ్రథనేన మణ్డలీకృత్య సహి
 తాభిస్సర్వాభిస్సహ రాసనృత్యే కర్తవ్యే అఖిలాఅపి స్త్రియః, ఆశయా
 వాఙ్మయా, మురసాదయితారమ్ - మురస్యానురస్య సాదయితారమ్ -
 హస్తారమ్, తమన న్తం స్పృష్టకరం ఈషుః; సర్వాఅపి తత్కరేణ స్వకర
 ప్రగ్రథనమేవ వాఙ్మితవత్య ఇత్యర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే - యం త
 హరిం క్షీరాబ్ధా శయానం రమా - శ్రీరసి, దయితా - ప్రియా, తస్య
 ఉరసా- వక్షసా, నికేతనేన-స్వావాసభూమిత్యేన పరిగృహీతేన, నిత్యం
 రమయతి. ౧౬

తా॥ క్షీరాబ్ధిలోఁబవ్వలించిన యేధగవంతుని సాక్షాత్క్షిప్తదేవి వత్ససలమందుండ
 సంతోషింపించుచున్నదో, అట్టి శ్రీకృష్ణునితోఁ జేతులు జోడించుకొనవలయునని గోపిక
 లాశపడిరి. ౧౬

మూ॥ రాసవలయే రసానాం శ్రియో గృహీ త్వాకరే స హి తాః

నిన్యే స్వయం స్ఫుటముఖశ్రియో గృహీత్వా కరే స హితాః

(౧) పా-సూ-౨-౩, ౭౪.

(౨) పా-సూ-౨-౪-౪౨.

(౩) దివాదిః,

(౪) పా-సూ-౨-౩-౭౧.

ప-వి || రాసవలయే, రసానామ్, శ్రియః, గృహీ, శు, ఆకరే, సః, హి, తాః, నిన్యే, స్వయమ్, స్ఫుటముఖశ్రియః, గృహీత్వా, కరే, సహితాః. ౫౬.

• వ్యా || (రాసేతి) తుభ్యో విశేషం ద్యోతయతి-సఖలు శ్రియో గృహీ - లక్ష్మ్యః పతిః, తాఃస్త్రీః ప్రత్యేకం కరే-హస్తే, స్వయమేవ గృహీత్వా, స్వయమేవస్ఫుటముఖశ్రియః- స్ఫుటముఖశోభాః, కృత్వా, సహితాపవ రసానామాకరే రాసవలయే నిన్యే, గృహీతి - గృహస్థా శ్రమవాచినా శబ్దేన స్వామిత్యయమథో-లక్ష్మ్యతే. లక్ష్మ్యః గృహీణ్యః గృహీత్యర్థః. ౫౭ ||

తా|| శ్రియఃపతియైనశ్రీకృష్ణుడు గోపికలందఱిని తానే చేతబట్టుకొని వారికి ముఖవితాసముగలిగించి యానందకరమైన రాసక్రీడలోఁ బ్రవర్తింపించెను. ౫౬.

మూ|| తాను కృతరాసశోభాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా |

సమభావి కయాపి ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా || ౫౭ ||

ప-వి || తాను, కృతరాసశోభాధరబిమ్బును, ఆదరాగతయా, సమభావి, కయా, ఆపి, ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా. ౫౮.

• వ్యా || (తాస్త్వితి) కృతరాసశోభాధరబిమ్బును - బిమ్బమ్. - మణ్డలమ్, శోభాందధాతి-విభర్తీతి శోభాధరమ్, రాసవిషయం శోభాధరం బిమ్బమ్ - మణ్డలమ్, కృతం యాభి స్తా స్తథోక్తాః. ఏవంకృత రాసశోభాధరబిమ్బునుతానుస్త్రీషు నృత్యస్తీషుమధ్యే కయాపి గోప్యా ఆదరాగతయా - ఆదరేణ సమాగతయా, సమభావి. కాచి దాదరేణ హరే రభిముఖ మాగతాభూదిత్యర్థః. తత్ర హేతు రుచ్యతే- ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా - హరేరధరాఖ్యస్య బిమ్బస్య - బిమ్బు ఫలస్య, ఆస్వాదే రాగః-ఇచ్ఛా, ధృతా యయా సా ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగా, తద్భావః ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతా, తయా హేతు నేత్యర్థః. స్త్రీలింగత్వస్యాఽవివక్షితత్వాత్ ప్రకృతౌటాబభావః. సమభావీతిభావేలుజ్ఞః. ౫౯.

తా॥ గోపికలెల్లఱును సుందరమైన రాసక్రీడలో యుద్ధలాకారముగ నిలిచి యుండుగా నందులోనాకగోపిక శ్రీకృష్ణుని యధరపానముచేయుటపై యతని కభిముఖముగ వచ్చెను. ౫౭.

మూ॥ లయగేన రాసన్మత్తం తన్వానాస్వజ్గహారేణ ।

చేలేలజ్గారేణ ను తన్వా నాస్వజ్గ హారేణ ॥ ౫౮॥

ప-వి॥ లయగేన, రాసన్మత్తమ్, తన్వానాను, అజ్గహారేణ, చేలే, అలజ్గారేణ, ను, తన్వాః, న, అను, అజ్గ, హారేణ. ౫౮.

వా ॥ (లయగేతి) లయగేన - సామ్యంప్రాప్తేన, అజ్గహారేణ - అజ్గవిక్షేపేణ, అను రాసన్మత్తం తన్వానాను సతీఘ్న, అసాం తన్వాః శరీరస్య, అలజ్గారేణ- ఆధరణేన, హారేణ నచేలే. నుశబ్దో వితర్కే. హారోనవిచలితఇవేత్యర్థః. అజ్గేత్యాశ్చర్యే. ప్రదక్షిణప్రసవ్యన్మత్తే వర్తమానే సజ్జేతసామ్యాయతైన నృత్తసామ్యేన సర్వాసాం సకలాజ్గపరిస్పృహనప్రకారసామ్యాన్నృత్తజవేగస్యచ సర్వాస్వేకరూపత్వాత్ తద్వేగవశేన చలితా అపి హారా నిశ్చలాఇవాల్లక్ష్యస్త ఇత్యర్థః. చేలే ఇతిభావేలిట్. ౫౯.

తా॥ రాసక్రీడలో గోపికలందఱు మండలాకారముగనుండి ప్రదక్షిణముగను ప్రదక్షిణముగను దిరిగితిరిగి నర్తనముచేయునప్పుడు సమానముగ సజ్జేతము చేసికొని యొకటివిధముగ నెగులుచున్నప్పుడు వారియాధరణములు చచ్చులములయినను నిశ్చలములుగానున్నట్లుగ గనబడినవి. ౫౯.

మూ॥ రాసే సర్వా బహురసదే కమనీ భూయసా మాన్యా ।

ఏకమివ నృత్త మకరో దేకమనీభూయ సామాన్యా ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ రాసే, సర్వా, బహురసదే, కమనీ, భూయసా, మాన్యా, ఏకమ్, ఇవ, నృత్తమ్, అకరోత్, ఏకమనీభూయ, సామాన్యా. ౬౦.

వ్యా॥ (రాసఇతి) బహురసదే - భూయిష్ఠరసప్రదే, తత్ర రాసే కమనీ (స్త్రీ), భూయసా - అతిమాత్రమ్, మాన్యా - మానసీయా, సర్వాపి సామాన్యా - సమానతయా, వయోరూపభావచేష్టితై స్సవై-

స్సమానతయా, ఏకమనభూయి- అభిన్నబుద్ధిభూత్యా, ఏకమివనృత్ర
మకరోత్. తాసాం నృత్రే స్వాశ్రయభేదాయత్తోపి భేదో నస్ఫుటోఽ
భూదిత్యర్థః. ఏకమనీభూయేతి (౧) : “అరుర్ననశ్చక్షుశ్చేతోఽహూర
జసాంలోపశ్చ” ఇతి చ్విప్రత్యయః, మనశ్చ బ్దేనకారస్యలోపశ్చ. (౨) “అ
స్యచ్యో” ఇతీత్వమ్ (౩) “ఊర్వాదిచ్విడాచశ్చ” ఇతి చ్విప్రత్యయగతి
సంజ్ఞా. సంజ్ఞామనుప్రయుక్తేనభవతీనాత్వాజ్ఞేనసమాసః. అతోల్ల
బాదేశః. సామాన్యేతి-సామాన్యమేవ సామానీ, తత స్మృతీయా, సాదృశీ
శబ్దవత్ సామానీశబ్దస్యవృత్తత్వేద్రక్షప్యవ్యా.

౫౯.

తా || అత్యానన్దజనక మైన రాసక్రీడలో నోపకలందఱు వయోరూపవృత్తాభర
ణారులచే సమానులై యేకమనస్కులై యున్నందున నానర్తనములలో నేమియు భేద
ముకనఁబడక యొకనర్తనముగ నె కనఁబడెను.

౬౦.

మూ|| రాసే తాసాం నూపురతాలా లయతా మితా హి తరసేహ |
యత్రాఽహృష్యత హరిణా తా లాలయతాఽమితాహితరసేహ || ౬౦ ||

ప-వి || రాసే, తాసామ్, నూపురతాలాః, లయతామ్, ఇతాః, హి, తరసాః,
ఇహ, యత్ర, ఆహృష్యత, హరిణా, తాః, లాలయతా, అమితాహితరసే, హ, ౬౦,

వ్యా || (రాసేతి) ఇహ రాసే తాసాం నూపురతాలాః - నూ
పురాభ్యాస్తాలాః, తరసా నృత్రవేగేన, జనితాః, లయతాం ఇతాః-ప్రా
ప్తాః. నృత్రగానాదీనాం విచ్ఛిత్తిభూతావాన్తరకాలవిశేషపరిచ్ఛేదక
తాలతాంప్రాప్తా నూపురాః లయతామితాః సామ్యపరిచ్ఛేదకత్వం ప్రా
ప్తాః, అమితాహితరసే - అమితాః - అపరిచ్ఛిన్నాః, అహితాః- నిహి
తాః, రసాః యస్మిన్ స తిథోక్తః. అమితాహితరసే, యత్ర రాసే
తాః స్త్రీః లాలయతా-ఉపలాలయతా, హరిణా అహృష్యత-హషకాః
కృతః. ‘గానేషేకమాత్రస్య ద్విమాత్రస్యవా కాలవైకస్యపరిచ్ఛే
దక ఏకస్తాళః, తథా నృత్రే కైశ్చిత్ షణ్డారివిచ్ఛిన్నాయాః క్రియాయా

ఏకస్యాః పరిచ్ఛేదక ఏక స్తాళః, ఏవంభూతస్య ఏకస్య తాళస్య తాళాస్త
రేణ సామ్య మిహ లయోఽభిప్రేతః. తాదృశోపి లయః తాళభూతై
నూకపురై వ్యక్తజ్ఞతత్త్వర్థః. ౬౦.

తా॥ ఆరాసక్రీడలో శ్రీకృష్ణునిచే నానందింపఁబడిన గోపికల పాదాభరణములు,
వారు పాటపాడుచు నర్తనముచేయునప్పుడు దానికనుగుణముగ శబ్దించియు, నడుము
నడుము నాపాటలూటలను నిలిపినప్పుడు నిశ్శబ్దముగనుండియాగాననర్తనములకుఁదగిన
లయములవలెనున్నవి. ౬౦.

మూ॥ అనులోమప్రతిలోమజగమనాగమనాయతాయాసా ।

ఏకాఽశ్లిక్ష త్తంద్రాగమనాగమనాయతాయాసా ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ అనులోమప్రతిలోమజగమనాగమనాయతాయాసా, ఏకా, ఆశ్లిక్షత్,
తమ్, ద్రాక్, అమనాక్, అమనాః, యతాయాసా. ౬౧.

వ్యా॥ (అనులోమేతి) అనులోమప్రతిలోమజై గజమనాగమనై
న్యూత్తవశా జ్ఞతైః ఆయతాయాసా - దీర్ఘతరప్రయత్నా, ఏకా
గోపీ, ఆయాసనిమిత్తాత్ శ్రమాత్ అమనాః - అమనస్కా భూత్వా,
తం కృష్ణమ్, అమనాక్ - అమన్దమ్ - ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, ఆశ్లిక్షత్,
ఆల్పజితవత్. కీదృశీ - యతాయాసా - స్వభావేన నిభృతచేష్టితా, తా
దృశీసత్యపి తత్సమయజమదాత్ శ్రమాచ్చ నియన్తుమశక్త్యా అమన
స్కాభూత్వా హరిం సుగాఢమాలింగితవతీత్యర్థః - ఆశ్లిక్షదితి లుఙ్.
(౧) “శ్లిష - ఆల్పజనే” క్కః. (౨) “షఢోఃకస్యి” ఇతికత్వమ్. ౬౧.

తా॥ అందులోసొకగోపిక, సవ్యాపసవ్యముగఁదిరిగి నర్తనము చేయుట వలనఁ
గలిగిన శ్రమచేతను నానర్తనమందలి యానందముచేతను బరవశయై యతిశీఘ్రముగవచ్చి
శ్రీకృష్ణుని దృఢముగ నాలింగనముచేసికొనెను. ౬౧.

మూ॥ శ్రమతోఽన్యయాకిల హరేర్తనోజ్ఞయా యోషితాతుహృద్యస్య
హస్తో న్యస్త స్కందేమనోజ్ఞయా యోషితాతు హృద్యస్య ॥ ౬౨॥

ప-వి॥ శ్రమతః, అస్యయా, కిల, హరేః, మనోజ్ఞయా, యోషితా, తు, హృద్యస్య, హస్తః, న్యస్తః, సుధే, అమనోజ్ఞయా, యా, ఉషితా, తు, హృది, అస్య.

వ్యా॥ (శ్రమతఃఇతి) అన్యయాతు యోషితా-గోప్యా, హృద్యస్య-కమసీయస్య, హరేః-కృష్ణస్యే, మనోజ్ఞయా-- అభిరూపయా, అమనోజ్ఞయా - అనాజ్ఞయా, శ్రమతఃకిల-నృత్రశ్రమవ్యాజేన, స్వహస్తతస్య హరేః సుధే న్యస్తః. పైవ విశేష్యతే - అస్య కృష్ణస్య హృది-హృదయే, యా ఉషితా-కృష్ణస్య స్నేహభూమిరిత్యర్థః. పూర్వస్తుశబ్ద శ్చేషావైలక్షణ్యవిషయః, ఉత్తరస్తు స్నేహ వైలక్షణ్యవిషయః. ౬౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని కత్యస్తప్రియురాలై యమరూపురాలైన యుగగోపిక నర్తన శ్రమచేత ముగ్ధురాలై తనప్రియుడైన శ్రీకృష్ణుని భుజముమీదఁ దన హస్తమును వేసికొనియుండెను. ౬౨.

మూ॥ నాన్త్రామ్య త్సుఖ మచ్యుతగానేనాన్త్రామ్య యతో వ్యాపత్.

వీత్వాన్త్రాన్త్రాన్త్రా తం సుఖగానేనాన్త్రామ్యయతో వ్యాపత్॥

ప-వి॥ న, అన్త్రామ్యత్, సుఖమ్, అచ్యుతగానేన, అన్త్రా, యతః, వ్యాపత్, వీత్వా, అన్త్రా, అన్త్రా, తమ్, సుఖగా, అనేనాః, న్యాయతః, వ్యాపత్, ౬౩.

వ్యా॥ (నాన్త్రామ్యదితి) అన్త్రాతు నాన్త్రామ్యత్-శ్రమంనప్రాప్తవత్తేన. కుతః-యతః - యస్తాత్కారణాత్, అచ్యుతగానేన-అచ్యుతం విషంగాకృత్యప్రవృత్తేన స్వగానేన, అచ్యుతకృతేనవా గానేన, సుఖం వ్యాపత్. అన్త్రాతు తం హరిం అన్త్రా - చక్షుషా, వీత్వా, తత ఏవ సుఖగా- సుఖంప్రాప్తా, అనేనాః - అకల్మషాసతీ, న్యాయతః-అభేషేణ, వ్యాపత్ - విగతశ్రమనిమిత్తాపదభూత్. వ్యాపదితిపూర్వత్ర ఆహ్వానేవిపూర్వాల్లజ్. లుదిత్వాదజ్. ఉత్తరత్ర-విగతా ఆపద్యన్యాఇతి బహువ్రీహిః. న్యాయతఃఇత్యాద్యశబ్దః(౧) “పరీనోసోఽహోదూత్యతాభేషయోః” ఇతి ఘృణానోన్త్రభేషేవ్యుత్పాదితః. ఘృణాన్త్రాత్తసిః. ౬౩.

తా || ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని ముఖించినదై సర్వనశ్రమము నొందలేదు. ఇంకొకగోపిక శ్రీకృష్ణునిసత్యాదరముతో ననవదతముచూచి యానందము నొంది శ్రమనువదలెను. ౬౩.

మూ|| సక్తాః కృష్ణాభ్యే రసజగిరేతా మధునిహంతారమ్ ।

గోప్యః పునఃపున ర్వ్యతిజగిరే తా మధునిహంతారమ్ || ౬౪||

ప-వి|| సక్తాః, కృష్ణాభ్యే రసజగిరౌ, ఇతాః, మధుని, హంత, అరమ్, గోప్యః, పునః, పునః, వ్యతిజగిరే, తాః, మధునిహంతారమ్. ౬౪.

వ్యా || (సక్తాభి) హంతేతి విస్తయే. తాః గోప్యః కృష్ణాభ్యే మధుని అరమ్ - అలమ్, సక్తాః, రసజగిరా- రసజయా గిరా- వాణ్య, ఇతాః - ప్రాప్తాః, మధునిహంతారమ్ - మధోరసురస్య నిహంతారమ్ - మధుమథనమ్, పునఃపునః వ్యతిజగిరే- భృశంగీతవత్సః. గాయతేవ్యతి పూర్వాల్లిట. (౧) “క ర్తరికమవ్యతిహారే” ఇత్యాత్మనేపదమ్.

తా|| తేనెవలెనతిభోగ్యుడైన శ్రీకృష్ణునియందాసక్తురాండ్రైనగోపికలుసరసాక్తు ల్పాడుచు నతనివిషయముగఁ బలుమాటుగానముచేసిరి. ౬౪.

మూ|| లాస్యచ్చలవివృతాగ్నే కాచి త్తస్థే బలానుజాయా ౭౭ను ।

నవికృతవతీ రతిరసే కా చి త్తస్థే ౭౭బలా ను జాయాను || ౬౫ ||

ప-వి|| లాస్యచ్చలవివృతాగ్నే, కా, చిత్, తస్థే, బలానుజాయ, ఆసు, న, వికృతవతీ, రతిరసే, కా, చిత్తస్థే, అబలా, ను, జాయాను. ౬౫.

వ్యా|| (లాస్యచ్చలేతి) ఆసు స్త్రీషు కాచి ల్లాస్యచ్చలవివృతాగ్నే-స్వస్య స్మృతస్య ఛలేన వివృతాగ్నే, బలానుజాయ - బలభద్రస్యా ౭నుజాయ, కృష్ణాయ, తస్థే- ఆత్మాభిప్రాయం ప్రకాశితవతీత్యర్థః. (౨) “ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ” ఇతి తిన్దతేరాత్మనేపదమ్. బలానుజాయేతి (౩) “జ్ఞానుహ్నుజ్ఞానా” ఇత్యాదినా సంప్రసారణసంజ్ఞా. కించ- రతిరసే- చి త్తస్థేనతి. తస్య కృష్ణస్య జాయాను-జాయాత్వమాపన్నాను,

కానుఖలు అబలా - స్త్రీ, నవికృతవతి - సర్వాభి మనసిజవికారమభజ
దిత్యర్థః.

౬౫.

తా॥ ఒక గోపిక, నర్తకమధ్యవ్యాజముచేతఁ దనయవయవములను గనపఱచి ప్రి
యఁ దనయభిప్రాయమును చెల్లెను. ఇట్లే తక్కిన గోపికలును రతిరసముననుభ
వింపందలఁచి తమతమయభిప్రాయములను చెల్లెరిరి.

౬౬.

మూ॥ సోఽన్తర్యామ్యకరోతా నిరన్తరాయా స్వస్వలీలాను ।

అటవిష్వభజత రతిరస నిరన్తరా యా స్వస్వలీలాను॥ ౬౭॥

ప.వి॥ సః, అన్తర్యామి, ఆకరోత్, తాః, నిరన్తరాయాః, స్వస్వలీలాను, అటవిష్వ,
అభజత, రతిరసనిరన్తరాః, యాః, స్వస్వలీలాను.

౬౮.

వ్యా॥ (స ఇతి) స కృష్ణః సర్వేషామన్తర్యామీసన్ అతపవ
తాః స్త్రీస్వస్వలీలాను - ఆత్మీయాను రాసాదిలీలాను, నిరన్తరాయాః -
నివిఘ్నాః, అకరోత్. తాపవ విశేష్యస్తే-యాః రతిరసనిరన్తరాః-రతి
రసోపచితా స్వతీః, అటవిష్వ - అరణ్యేషు, అభజత-సంక్లేషం కృతవాని
త్యర్థః. కీదృశీష్వటవీషు - స్వస్వలీలాను - శోభనాః అలయః - భృగ్లాః,
యానుతాః స్వలయః; స్వలయః ఇలాః - భూమయః, దేశాః, యాషు
తాస్తథోక్తాః.

౬౯.

తా॥ సర్వాన్తర్యామియైన క్రీకృష్ణుఁడు గోపికలయొక్క రాసక్రీడాదులనునిర్వి
ఘ్నముగఁజరిపించి, తుష్టేద లనవరతము సజ్జరించునట్లు మధుభరితములైన యాయ
రణ్యప్రదేశములలో వారితో సంక్లేషించెను.

౭౦.

అవ - నిర్విఘ్నాః స్త్రీశ్చకారేత్యుక్తమ్, తత్ప్రకార ఉచ్యతే.

మూ॥ తత్ప్రతిభు తతాస్యస్వాప్రతిమోహన్యాదిమాయాఽతః ।

యదపరధేష్టం విఘ్నోఽప్రతిమో హన్యా దిమా యాతః ॥

ప.వి॥ తత్ప్రతిభు, తతా, అస్య, స్వా, ప్రతిమోహనీ, ఆదిమాయా, ఆతః,
ఋత్, అపరధా, ఇష్టమ్, విఘ్నః, అప్రతిమః, హన్యాత్, ఇమాః, యాతః.

౭౧.

వ్యా॥ (తత్ప్రతిష్ఠితి) అతః కారణాత్, అస్య కృష్ణస్య స్వా-
ప్రతిమోహనీ - సర్వజనమోహకరీ, ఆదిమాయా - ఆది

భూతా మాయా, తత్పతిష్ఠా-తాసాం స్వామిషు బద్ధమచ, తతా- నిత
తా-భూత్. మాయయామోహితవానిత్యర్థః. ఆతత్పత్తిక్తమ్, కుతః
చేత్ - యత్ - యస్తాత్కా-రణాత్, అపరధా-తేషాంమోహనస్యా-
కరణే, తైః పతిభిః కారితః ఇమాః స్త్రీః యాతః - ప్రాప్తః, విఘ్నః
అప్రతిమః- అప్రతిద్వంద్వః. ఇష్టం క్రీడాదికం మాన్యాత్. ౬౭.

తా || ఈగోపికల భర్తలును బద్ధులును జాగరూకలైయున్నచో వీరి నీ
క్రీడారస్థమనుభవింపనియ్యరని క్రీకృష్ణుఁడు తనమాయచే వారినిమోహపెట్టెను. ౬౮.
మూ|| గోపీవృథ మానితరతి రిష్టాను రహః కృతాశంసః |

అసీశ్రీ-డన్ కృష్ణో-రిష్టానురహః కృతాశంసః || ౬౯||

ప-వి|| గోపీషు, అథ, మానితరతిః, ఇష్టాను, రహః, కృతాశమ్, సః, అసీత్, క్రీడన్,
కృష్ణః, అరిష్టానురహః, కృతాశంసః. ౬౯.

వ్యా|| (గోపీస్వీతి) అథ సః కృష్ణః ఇష్టాను గోపీషు రహః-రహసి,
కృతాశమ్ - కృతాకాఙ్క్షం యథాతథా, మానితరతిః - సంభావితరతి
భూతా-త్వాక్రీడక, అరిష్టానురహః - అరిష్టనామానమనురంహతవానా
స్త్రీః; కృతాశంసః ఇతి - అరిష్టానురసమాగమనకాలే స్నిగ్ధాభి గోకపీభిః
“ఇమమనురం పష వధ్యాత్” ఇతి కృతాశంసః- కృతప్రార్థనా-ఇత్యర్థః.
ఆతపీవా-రిష్టానురహః ఇత్యత్ర (౧) “అశిషిహనః” ఇతి డప్రత్యయః.

బా|| ఇట్లు క్రీకృష్ణుఁడు గోపికలతో నేకాస్తమందు రతిసుఖముననుగ్రహించివా
రిచే నత్యాదరముగఁ గొనియాడఁబడినవాఁడై వారిలో క్రీడించుచుండఁగా, తననుజం
పపచ్చిన యరిష్టానురునిజూచి గోపికలచే మజ్జితాశాసనముచేయఁబడినవాఁడై యా
యసురుని సంహరించెను. ౬౯.

మూ|| క్వచన ప్రదోష ఉన్నత కే శీతే నవ్యభేద్యశ్వః |

జహి హరి మితి కంసోక్తః కేశీ తేన వ్యభేద్యశ్వః || ౭౦||

ప-వి|| క్వ, చన, ప్రదోషే, ఉన్నతకే, శీతే, నవ్యభే, అద్య, శ్వః, జహి,
హరిమ్, ఇతి, కంసోక్తః, కేశీ, తేన, వ్యభేది, అశ్వః. ౭౦.

• వ్యా॥ (కృతచేతి) ఏవం బహిష్కృతాః కృష్ణే క్రిడతి సతి, ఉన్నతకే - ప్రవృత్తసుభే, శీతే - శీతలే, నవ్యభే - నూతనోదితనక్షత్రే, కర్తవ్యపరామే-రాత్ర్యాం భూర్వయామే, క్రిడతా తేన హరిణా, అద్య శ్వః - అద్యవా శ్వోవా, హరింజహిత్యేనం కంసేనోక్తః తద్వచనం కర్తవ్యమాగతః కేశీ-కేశినామానురః, అశ్వః-అశ్వహుపధారీ, వ్యభేది-భిన్నోభూత్. తేన కృష్ణేన ద్విధా ఖడ్గోతత్పరః. ౧౯.

తా॥ తరువాత నొకప్పుడు, “నేడైననుక్షేపేన నీరెండుదినములలోపల, కృష్ణుని నీవు చంపవలయును” అని కంసునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన కేశియను నసురుఁడు గుఱ్ఱమై, నక్షత్రము లుదయింపఁజొచ్చియు మందనూరుతముచేఁజల్లగనున్నయొక ప్రదోష కాలమందువచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడతనినిజూచి తక్షణమందే యతని సంహరించెను. ౧౯. మూ॥ సోహ్నఃప్రకమ్పయన్ జగదిదృష్ట్యా దనుజవాఙ్మయాన్ ।

ఆస్యగతద్భుజభిన్నో దిదృష్ట్యా దనుజవాఙ్మయాన్॥ ౨౦।

ప-వి॥ సః, అహ్నః, ప్రకమ్పయన్, జగత్, ఇదమ్, త్మయాత్, అను, జవాత్, వ్యాయాన్, ఆస్యగతద్భుజభిన్నః, దిదృష్ట్యా, దనుజవాజీ, ఆయాన్. ౨౦.

• వ్యా॥ (సోహ్నః) కేశీ వ్యభేదిత్యుక్తమ్, తత్ర ప్రకార ఉచ్యతే-స కేశీ అహ్నః త్మయాదను - దినసత్మయాత్పశ్చాత్పదోషసమయే, జగదిదం ప్రకమ్పయన్, జవాత్ - వేగాత్, వ్యాయాన్ - అధికః, దిదృష్ట్యా - దంశనేచ్ఛయా, విన్వతాస్యః - ఆయాన్ - ఆగచ్ఛన్, దనుజవాజీ - అనురాశ్వః, ఆస్యగతద్భుజభిన్నః - ఆస్యగతేన-స్వాస్యం ప్రవిష్టేన తద్భుజేన- తస్యహరే భుజేన, భిన్నః-విదాంతోభూత్, దిదృష్ట్యా యేతి(౧) “దంశ-దశనే” సన్. (౨) “ప్రశ్చ” ఇత్యాదినాషత్వమ్. (౩) “షఢోకస్సి” ఇతి కత్వమ్. (౪) “ఆదేశప్రత్యయయోః” ఇతి షత్వమ్.(౫) “సన్యజోః” ఇతి ద్విర్వచనమ్. (౬) “హలాదిశ్యేషః”

(౧) భా-ప-స-అని. (౨) పా-నూ-౮-౨-౩౬. (౩) పా-నూ-౮-౧-౪౦. (౪) పా-నూ-౮-౩-౫౯. (౫) పా-నూ-౬-౧-౯. (౬) పా-నూ-౩-౪-౬౦.

(౧) “సస్యతః” ఇతీ త్వమ్. అతః (..౨) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకార ప్రత్యయః. ౭౦.

తా || కేశినిసంహరించినవిధమేమన్న — అసురరూపియైన యాగుజ్జము సాయ జ్ఞానముందు సకలప్రాణులును భయపడునట్లతివేగముకలవై శ్రీకృష్ణునిమింగవలయు నని నోటిని దెలుచుకొనివచ్చెను. శ్రీకృష్ణుడు దానినోటిలోఁ దన హస్తమునుంచి పెంచి నోటినిజేల్చి చంపెను. ౭౦.

మూ || సతతశ్చ క్రీడాయామక్రమతో ద్యన్నరాతిమతః ।

సతతశ్చ క్రీడాయా మక్రమతోద్యన్నరాతిమతః ॥ ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞామిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

చ తు ద కా శా శ్వా సః.

—०००००—

ప-౧ || సతతః, చక్రీ, ఇడాయామ్, అక్రమతః, ద్యన్, అరాతిమ్, అతః, సః, తతః, చ, క్రీడాయామ్, అక్రమత, ఉద్యన్, నరాతిమతః. ౭౧.

వ్యా || (సతతఇతి) సతతస్సమ్యక్తతః విస్తీర్ణః, వ్యాపీత్యర్థః. చక్రీ-చక్రధరః, ఇడాయామ్-భూమా, అక్రమతః-అక్రమేణ, అస్య వధః పూర్వం కర్తవ్యః, అస్యేతు వధః పశ్చాదితి శత్రూణాం వధే క్రమమ నాదృత్య, దృష్టం దృష్ట మరాతిం ద్యన్-ఖణ్డాయన్, అతః-అస్తాత్కారణాత్, నరాతిమతఇతి చరమపదేన సంబంధః. స కృష్ణః, తతశ్చ-పున రపి, క్రీడాయామ్ - లీలాయామ్..అక్రమత-ఉపక్రాంతవాక్. ఉద్యన్-ప్రతిదినముదయక్ - ప్రకాశతాం ప్రాప్నువక్, నరాతిమతః - నరాణా మతీవసమృతః. సతతఇతి(౩)“తను-విస్తారే”సంపూర్వాన్నిష్ఠా. (౪)“అను

దాత్తోపదేశ ” ఇత్యాదినానునాసికలోపః. (౧) “ సమోవాహితతయోః ” ఇతి సమో మకారస్య లోపః. ద్యన్నితి (౨) “ దో-అవఖణ్ణనే ” శత్రస్తః. అక్రమతేతి (౩) “ ఛీనుపసగాద్వా ” ఇత్యాత్త సేపదమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞామిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

చ తు ద య శా శ్వా సః.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుడు భూలోకమందువ్యాపించి చూచిన యసురులందఱిని జంపి జనులకత్యంతప్రియుడై నానాటదన పరాక్రమమును బ్రకాశింపించుచు క్రీడించుచుండెను.

౭౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యా ఖ్యా నే
ప ఙ్చ ద శా శ్వా సః.

మూ॥ కంస శ్రుత్వాఽఽత్తీయం నారదవాచాఽహసీదస్తమ్ ।

సచ మనసాఽఽత్తానం బత నాఽర దవాచా హ సీదస్తమ్॥ ౧॥

వ-వి॥ కంసః, శ్రుత్వా, ఆత్తీయమ్, నారదవాచా, అహసీత్, ఆస్తమ్, సః, చ, మనసా, ఆత్తానమ్, బత, న, ఆరత్, అవాచా, హ, సీదస్తమ్. ౧.

వ్యా ॥ (స ఇతి) ఏవం కేశిపర్యస్తేషు పూతనాదిషు కృష్ణేన హతేషు, నారదః కంసమభ్యేత్య యథావృత్తం కథయిత్వా త్వామ కృష్ణో నిహనివృతీత్యుక్త్వాఽవస్థితః. సః కంసః నారదవాచా - నారదస్యవాక్యేన, ఆత్తీయమ్, అస్తమ్ - మరణమ్, శ్రుత్వా అహసీత్ - అసంభావ్యం బుద్ధ్యా గర్వేణ హసితవాక్. సఖిలు కంసః-అవాచా - నీచేన, మనసా సీదస్తమ్ - కృష్ణబలేనావసాదంప్రాప్తవస్తమ్, ఆత్తానం నారత్ - నబుద్ధవాక్. బతేతి కంసవిషయం కవేనపాలమ్మం ద్యోతయతి. హశబ్దః ప్రసిద్ధా. అహసీదితి (౧) “హసే-హసనే” లుజ్. (౨) “హ్యస్తక్షణ” ఇత్యాదినా ప్రతిషేధాత్, (౩) “ అతోహలాదేర్లఘాః” ఇతి వృద్ధ్యభావః. ఆరదితి అర్తేబుఁద్ధ్యర్థాల్లుజ్. (౪) “సర్తిశాస్త్యర్తి భ్యశ్చ” ఇత్యుజ్. (౫) “ఋద్యశోఽఙిగుణః” ఇతి గుణః. (౬) “అడజాదీనామ్” ఇత్యాదినాఅట్. అవాచేతి అవపూర్వాదఙ్చుతేః (౭) “ఋత్విగ్ధధృక్” ఇత్యాదినా. క్విన్నన్తాత్ప్రతీయా. (౮) “అనిదితామ్”

- (౧) భా-ప-అ-సే. (౪) పా-సూ-౩-౧-౫౬. (౭) పా-సూ-౩-౨-౫౯.
(౨) పా-సూ-౭-౨-౫. (౫) పా-సూ-౭-౪-౧౬. (౮) పా-సూ-౬-౪-౨౪.
(౩) పా-సూ-౭-౨-౭. (౬) పా-సూ-౬-౪-౭౨.

ఇతి సకారలోపః. (౧) “అచః” ఇత్యకారలోపః. (౨) “చ్యాయ” ఇతి
దీఘః. నీన స్త్రీమితీ సదేరవసాదనాభావత్ నర్తమానసామిక్యేభవిష్య
దగ్ధేల్, తత్రాదేశః. (౩) * పాఞ్శ్చినిసూత్రేణ సదేస్సీదాదేశః. ౧.

తా || ఇట్లు కంసప్రేరేతమైన పూతనాద్యసురవ్యమును శ్రీకృష్ణుడు సంహరిం
చినతరువాత నొకప్పుడు సారదుడు కంసునియొద్దకువచ్చి “నిన్ను శ్రీకృష్ణుడు చం
పబోవుచున్నాడు” అని చెప్పంగవిని కంసుడు, తనకు శ్రీకృష్ణునిచేత నొకవిధ
మైన బాధయు రానేరదని తనదుర్బుద్ధిచేదలంచి నవ్వెను. ౧.

మూ|| సోఽక్రూరం రహస్వీదం వ్యథయాఽవద దాహవేఽపి ధీరతరమ్ |

నాఽరిబలం భవితా భవ్యథ యావదదాహవేషిధీ రతరమ్ ||

ప-వి|| సః, అక్రూరమ్, రహసి, ఇదమ్, వ్యథయా, ఆవదత్, ఆహవే, అపి,
ధీరతరమ్, న, ఆరిబలమ్, భవితా, భవి, అథ, యావత్, అదాహవేషిధీ, ఆతరమ్.

వ్యా || (సఇతి) సః కంసః వ్యథయా రహసి అక్రూరమిదమవ
దత్. ససోహంతాస్తీతి నాగదేనోక్తంఽను ససంభావ్యతే; అథ-ఇతఃపశ్చాత్,
అస్యాం భూమా మయాసహ ఆహవే - యుద్ధేషివిషయే, ధీర
తరమ్. - ధైర్యయుక్తమ్, అరిబలమ్, సభవితా- సభవిష్యతి. ఏవఘ్నా
హవమాత్రేషి సమర్థోనాస్తి, నితరాంహి మమహన్తురసంభవః - కుత
ఏతత్ - యావత్-యస్తాత్, సర్వమరిబలమ్, అదాహవేషిధీః - పీడా
నిమిత్తకమృతరహితబుద్ధిః, అహమ్, ఆతరమ్-తీర్ణవానస్తి; పూర్వమేవ
సర్వే ప్రబలా అరయోమయా జతాః, ఆతిదుర్బలో బాలకః కశ్చి న్నయి
ప్రతియోగిభావేవ్యసమర్థః. కథంమాం వధివ్యతీతి సంభావ్యత ఇత్యర్థః.
ధీరతరమితి స్వాధికార సురవ్, యథా అల్పతరమితి అల్పాత్తరమ్. భవి
తేతేలుట్. యావదిత్యవ్యయః హేతుత్వమాత్రం ద్యోతయతి అథవా
యత్పరిమాణపరిణాం బల మితఃపూర్వమతరమ్, తత్పరిమాణబల
శ్చాన్న సంభవతీత్యర్థః. అతరమితి - తర తేలకజు త్తమైకవచనమ్. - ౨.

(౧) పా-నూ-౬-౪-౧౭౨. (౨) పా-నూ-౭-౪-౨౬. (౩) పా-నూ-౩-౧-౧౭౩.

తా || నారదుఁడు చెప్పిన మాటను విని కంసుఁడు ఖిన్నుడై యేకాన్తమంః
క్రూరునిబిలిచి, "నేనిదివఱలో నిర్భయుండవై యనేక శత్రుపైశ్యములను జయించితిని
ఇప్పుడున్న శత్రుపైశ్యము నామండఱనిలిచి యుద్ధముచేయుటకుఁ గూడ సమర్థముకాదు
ఇట్లుండఁగా నిధులొకమందు నన్నుఁ జంపువాఁడేవఁడున్నాఁడు" అనిచెప్పెను. ౨

అవ. — కేవల ప్రసక్తేనేదానిం మమ హస్తా నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి
చేత్తత్రోచ్యతే.

మూ॥ నారద ఇద మశ్రౌషం పరమమునా వశ్చితాలోకే ।

వసుదేవేనాత్ర వయం పర మమునా వశ్చితా లోకే ॥ ౩॥

ప.వి॥ నారదే, ఇదమ్, అశ్రౌషమ్, పరమమునా, అశ్చితాలోకే, వసుదేవేన,
అత్ర, వయమ్, పరమ్, అమునా, వశ్చితాః, లోకే. ౩.

వ్యా॥ (నారదఇతి) అశ్చితాలోకే - పూజితతేజసి, నారదే
పరమమునా - పరమే - ఉత్తమే, మునా, ఇదమశ్రౌషమ్. అత్ర లోకే
వయం పరమ్ - అతిమాత్రమ్, అమునా వసుదేవేన వశ్చితాఇతి. నారద
ఇతి వాక్యస్యాధారతయా వివక్షితత్వాత్సప్తమ్. ౩.

తా॥ ఈ వసుదేవునిచేత నిలొకమందు మనము మిక్కిలి వశ్చింపఁబడితిమని
పహితేజస్వియై యోగీశ్వరుడైన నారదుఁడు చెప్పఁగవంటిని. ౩.

అవ — వసుదేవకృతా నికృతిః కథమవగతా, కీదృశీచేతిచేత్ -
త్రత్రోచ్యతే. ౩.

మూ॥ స్తాత్రహ స వసుదేవేన తు సఖ్యాపి తవానఘాత్యస్తమ్ ।

నికృతం స సుతం హి హరిం స ఖ్యాపితవా నఘాత్యస్తమ్ ॥ ౪॥

ప.వి॥ స్త, ఆహ, సః, వసుదేవేన, తు, సఖ్యా, అపి, తవ, అనఘ, అత్యస్తమ్,
కృతమ్, స, సుతమ్, హి, హరిమ్, సః, ఖ్యాపితవాన్, అఘాత్యమ్, తమ్. ౪.

వ్యా॥ (స్తేతి) స నారదః ఏవమాహస్త, కథమ్ - హే అనఘ!
వసుదేవేన తవ సఖ్యా, జాతం స్వప్రత్యం తుభ్యం సమపఞ్చ తవ
ఃఖిత్వమావిష్కూర్వతాపి, అత్యస్తం నికృతమ్ - అతిమాత్రా నికృతిః

కృతా. కథమితిచేత్ - సఖలు వసుదేవ ముతచే-స్వప్న త్రిమ్, హరిమ్,
అభూత్యం - హరిమితుమ్ శక్తిమ్, తస్మా సేవ్యం నభ్యాసితవాక. ౪.

తా || నారదులవారు చెప్పినమాట యేమన్న- ఋషిస్వభావుండైన ఓ !
కంసుడా! వసుదేవుడు తనపుత్రులను నీచేత నర్పించి నీయందుఁ దన స్నేహమును
గనపఱచినను, ఒకనిచేతఁజంపఁబడినివాడైన సర్వేశ్వరునియొక్కయనతార మైన యీ
కుమారునిమాత్రము నీకుఁ గనపఱచక నిన్ను వృద్ధునచేసెనని నారదులవారు చెప్పిరని.
అవ.- ఏవంసారదో కృతకారమక్రూరాయోక్త్యా స్వయంతే తత్తస్మై
స్పష్టమాచప్టే.

మూ|| జనితుం మధురిపు రాజై రమృతాశనకై స్తుతో ౭కమితా ।

తం మత్స్వసా హి శస్త్రై రమృతా శనకై స్తు తోక మితా॥

ప-వి|| జనితుమ్, మధురిపుఁ, ఆరైః, అమృతాశనకైః, స్తుతః, అకమితా, రమ్,
మత్స్వసా, హి, శస్త్రైః, అమృతా, శనకైః, తు, తోకమ్, ఇతా. ౫.

వ్యా || (జనితుమితి) అకమితా-సర్వకామ్యార్థనిరపేక్షః, మధు
రిపుః, ఆరైః-అసురపీడితైః, అమృతాశనకైః-దేవైః, భూమా జనితుం
స్తుతో ౭భూత్, తత్పుత్ర్యా ప్రసన్నం తదా భూమావవతరన్తం-తం
మమ స్వసా దేవకీ శనకైః-క్రమేణ, తోకమ్-అపత్యమ్, ఇతా-ప్రాప్తా,
తం పుత్రత్వేన లభవతీత్యర్థః. సైవ విశేష్యతే-మదీయై శ్వస్తైరమృతా-
పూర్వం వివాహసమయే తత్పుతో మమమృత్యురితి జ్ఞానవతా మయా
శస్త్రై హాస్తు మారభ్యాసి ననుదేవవాక్యాత్ తత్పుత్రాత్తత్సంసమ
పకయిష్యామీత్యేనంసాపాదప్రాప్తమరణా. అమృతాశనకై రితి అమృత
వృక్షసం యేషామితి బహువ్రీహిః. (౧) “ శేషాద్విధానా ” ఇతికమ్.
కమితేత్యుక్తాప్రక్రియా. శనకై రితి శనైశ్శబ్దః (౨) “ అవ్యయసక
నామ్నామకచప్రాకృతేః ” ఇత్యకచ్.

౧౬.

తా|| ఇట్లుకందు నారదోష్టలనుజెప్పి మతియుఁదాను విస్తారముగఁ జెప్పెను. దేవతలు ఆసురులచేఁ బాధింపఁబడినవారై యాపన్నిచారమఁజ్జై పరిపూర్ణుఁడైన సర్వేశ్వరునిస్తులించి భూలోకమందవతరింపవలయునని ప్రార్థింపగా నతఁడు, ముందు వినాచుకాలముందు వసుదేవుని నీనోత్పలనువిని నేను జంపకుండ విడిచిపెట్టిన నాచెల్లెలైన దేవకియొక్క గర్భమందవతరించెను. ౫.

మూ|| దుర్గాఖ్యా తు మయి హరే రమతావసుదే వరా మాయా |
దత్తా తయా మమ మతేరకుతా వసుదేవరాచూ యా || ౬||

ప-వి || దుర్గాఖ్యా, తు, మయి, హరే, అమతా, అసుజే, వరా, మాయా, దత్తా, తయా, మమ, మతే, అమతా, వసుదేవరాచూ, యా, ౬.

వ్యా || (దుర్గాఖ్యేతి)తయా దేవక్యా, అసుదే-స్వప్రాణప్రదే, అమతౌ - బుద్ధిహీనే, మయి దుర్గాఖ్యా హరే వరా-ఉత్కృష్టా, మాయా - యోగనిద్రా కన్యారూపేణ జాతా, దత్తా, స్వపుత్త్రీస్తు ప్రచ్ఛాదితః. పైవవిశేష్యతే - మమ మతేః - మమ బుద్ధేః, అమతా-అసంభావితా, వసుదేవరాచూ - వసుదేవస్య స్త్రీ, యా, తయేత్యర్థః. అమతౌ అసుదే ఇత్యాత్మనో విశేషణద్వయముపాదదానస్య కంసస్యా ౭యమభిప్రాయః-తయోర్వసుదేవదేవకోః స్వపుత్త్రీన్యప్రహాతు మభ్యుపగచ్ఛతోః స్వపుత్త్రీం ప్రచ్ఛాద్య ఆన్యం పశ్చాత్పదాతు మనుగుణం గూఢం వ్యవసాయం దధతోరభిప్రాయాజ్ఞానాదమతిరస్తి, అతీవవచా౭మతిత్వాన్వధమకుర్వం స్తస్యాప్రాణం దత్తవానస్తి. ౬.

తా|| వసుదేవుఁడు, వినాచుకాలముందుఁ దనభార్యయైన దేవకిని నేను జంప నుండునట్లు నన్ను మిక్కిలి జేడకొనఁగా, నేను మతిహీనుఁడనై యామాటనునన్ని ధానినప్పుడు చింపకవిడిచిపెట్టితిని. తరువాత నాపె ముందుఁజెప్పినప్రకారము తన యొనిమిదవ కొమరుని నాచేతనియొక, నేవమాయయొక్క యవతారమైన దుర్గయను కన్యను నాచేతనిచ్చెను. ౬.

మూ|| కాలేన స్వస్యగర్భం నష్ట మమన్యామహీయ తేతేన |
తం లభ్యా లోకే౭స్తి న్నష్టమ మన్యా మహీయతే తేన || ౭ ||

ప-వి॥ కాలేన, స్వస్థగర్భమ్, నష్టమ్, అమన్యమహి, ఇయతా, ఇతేన, తమ్, లభ్యా, లోకే, అస్మిన్, అప్తమమ్, అన్యః మహీయతే, తేన. ౭.

వ్యా॥ (కాలేనేతి) ఏవం తాభ్యాం స్వప్రతిప్రచ్ఛాదనం కృత వానస్తి; అతఏవ వయం ఇయతా - ఏతావతా, ఇతేన-గతేన, కాలేన, స్వస్థగర్భమ్ - మత్స్వనుదేవక్యా గర్భమ్, సర్వం నష్టమేవామన్యమహి - బుద్ధవస్తస్త్వ; సాత్వస్థాకం భ్రాన్తిరేవామభూత్. కుతః - తం దేవక్యా అప్తమగర్భం లభ్యా అన్యః కాచిత్ ప్రీత్యేన కారణేన అస్మిన్ లోకే మహీయతే - పూజాం ప్రాప్నోతి, వధతేవా. ౭.

తా॥ ఇట్లు దేవకీవసుదేవులు తమ యష్టమగర్భమును నాకు గవపజపకపోయి నంగనసేనిదివజలలో నాగర్భము నశించిపోయినదని తలచియుంటిని. అది నాభ్రమమే; ఆకొమారుని యింకొకతె యెత్తిపెంచుచు లోకలచ్చే బూజింపబడుచున్నది. ౭.

మూ॥ కుర్వన్ శేషశ్చాఽని సాహాయక మస్య తోక మితరాగాత్ | వసుదేవా త్కిల భార్యా సా హాయక మస్య తోక మితరాగాత్ ||

ప-వి॥ కుర్వన్, శేషః, చ, అజని, సాహాయకమ్, అస్యతః, అకమ్, ఇతరాగాత్, వసుదేవాత్, కిల, భార్యా, సా, హాయకమ్, అస్య, తోకమ్, ఇతరా, అగాత్. ౮.

వ్యా॥ (కుర్వన్నీతి) ఇతరాగాత్ - ప్రాప్తస్నేహాత్, వసుదేవాత్, అకమ్ - అసుఖమ్, అస్యతః - క్షిపతః, అస్య కృష్ణస్య సాహాయకమ్ - సహాయత్వమ్, కువన్ శేషః - సహారాజోఽనంతోఽపి, అజని కిల సవనీవిశేష్యతే - అస్య వసుదేవస్య ఇతరా భార్యా యారోహిణ్యాభ్యాః; సాఖలు యకమ్ - యత్ - తోకమ్ - అవత్యమ్, అగాత్ - ప్రాప్తః. హశబ్దో వక్తుః కంసస్య శోకం ద్యోతయతి. సాహాయకమితి సహాయస్య భావః కర్తవేతి విగ్రహ్య (౧) “యోపధాద్ధు రూపో త్తమాద్వర్ణో” ఇతి పుణ్య. యకమితి యచ్ఛబ్దాద్వితీయాంతాత్ (౨) *అవ్యయసర్వనా మ్నామకచ్. కంసస్య మతేన కుత్సితత్వమకచోఽర్థః. ౮.

తా॥ ఈదేవకియొక్క అష్టమగర్భమునకు సహాయభూతుడై యాదిశేషుడు, వసుదేవునియొక్క యింకొకభార్యమైన గోహిణికె గొడుగుగాఁబుట్టియున్నాఁడు. ౮. మూ॥ ఏతత్సుతౌ వ్రజే కిల వసత సుప్రత్యయే పురో నీతౌ ।

హన్తి గతౌ గోపాన్తావసత స్సప్రత్యయే పురో నీతౌ ॥ ౯॥

ప-వి॥ ఏతత్సుతౌ, వ్రజే, కిల, వసతః, సుప్రతి, ఆయే, పురః, నీతౌ, హన్తి, గతౌ, గోపాన్, తౌ, అసతః, సుప్రత్యయే, పురః, నీతౌ. ౯.

న్యా॥ (ఏతదితి) అయే ఇతి సమ్ముద్ధి ద్యోతయతి. ఏతత్సుతౌ - ఏతస్యాదేవత్యాస్సుతౌ, అస్యాః పురః - నగర్యాః మధురాయా స్సకాశాత్, నీతౌ, సుప్రతి-ఇదానీమ్, వ్రజేకిల వసతః. ఏవం అసతః-అసత్కుర్వతః, గోపాన్ గతౌ - వ్రాప్తౌ, హన్తి, కదా-సుప్రత్యయే-విశ్వాసే సతి, పురః-అగ్రే, తయోః నీతౌ - నితరాన్వ్రాప్తౌ సత్యామ్, తతో హన్తి. అస్తద్భిప్రాయమప్రకాశ్యవ్యాజాన్తరేణాహ్వానేనవిశ్వాసాదా గమిష్యతః. ఏవం తయోః మదగ్రే వ్రాప్తౌ సత్యాం పశ్యాద్భస్మిత్యర్థః. పురఃఇతి పూర్వత్ర నగరవాచినః పూర్వద్వత్పశ్యమి. ఉత్తరత్ర పూర్వ శబ్దాత్ సప్తమ్యన్తాదేశవిషయాత్ (౧) “పూర్వాధరావరాణామసి పురధవశ్చైమామ్” ఇత్యసిప్రత్యయః. పురాదేశశ్చ. నీతావీతి పూర్వత్ర నయతేః కర్తృణి నిష్ఠా. ఉత్తరత్ర నిపూర్వాదిణః శతౌ. హన్తితి వర్తమానసామీశ్యే భవిష్యదగ్రే లట్. ౯.

తా॥ ఈగొడుగు లిద్దఱు నీమధురానగరమునుంచి వెళ్ళి గోకులమందుఁ జేరి యచ్చట గోపకులచేఁబెంపఁబడుచున్నారు. నేనిప్పుడువారిద్దఱి నేదోయొక వ్యాజముచేతఁ బిలిపించి చంపఁబోవుచున్నాను. ౯.

మూ॥ కృష్ణాయ స్పృహయద్భిగోపాయామిహైహన్త ।

మృత్యుం గోపై ర్యే తద్గోపాయాయా మిహైహన్త ॥ ౧౦॥

ప-వి॥ కృష్ణాయ, స్పృహయద్భిః, గోపాయ, ఆయామి, హై, హన్త, మృత్యుమ్, గోపై, యే, తద్గోపాయాయామ్, ఇహ, ఐహన్త. ౧౦.

వ్యా॥ (కృష్ణాయేతి) హై ఇతి హస్తేతిచ నిపాతద్వయముపా
లమ్మగభఃకూశ్చర్యం ద్యోతయతి. హై హస్త, కృష్ణాయ గోపాయ-
వల్లవాయ, స్పృహయన్భి. గోపైః మృత్యుమాయామికిల; మ
ద్వధనిమిత్తం వ్యాపారం గోపాః కృతవస్త ఇత్యర్థః. తత్ర ప్రకార
కథనేన గోపా విశేష్యంతే - ఇహ దేశే యే గోపాః తద్గోపా
యాయామ్-తీస్యకృష్ణస్య రక్షణే, ఐహీస్త-చేష్టితవస్తః. కృష్ణాయేతి(౧)
“స్పృహేషీప్రీతః” ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. ఆయామీతి వర్తమాన సా
మిష్యే భవిష్యదర్థే లట్. గోపాయాయామితి (౨) “గుపూఢూప”
ఇత్యాదినా గుపేరాయప్రత్యయః (౩) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకార
ప్రత్యయః. తతప్తాప్. తత స్సప్తమీ.

౧౦.

తా॥ గొల్లవాడైన యా కృష్ణనియంధానకులై వానిని బెంచి రక్షించుచున్న
గోపకులందఱు నన్నుజంప యత్నుచుచేయుచున్నారకదా.

౧౦.

మూ॥ హస్తమయా భోగాః కిల కేశ్యంతా మమరణేన మాయాతః ।

ప్రీతోయదహసత తయోః కేశ్యంతా మమ రణేన మాయాతః ॥

ప-వి॥ హస్త, మయా, భోగాః, కిల, కేశ్యంతామ్, అమరణేన, మాయాతః,
ప్రీతః, యత్, అహసత, తయోః, కేశ్యంతాః, మమ, రణేన, మాయాతః.

౧౧.

వ్యా॥(హస్తేతి) హస్తేతి విషాదం ద్యోతయతి. కిలశబ్దస్తు అమ
రణవిశేషస్యోపాలమ్భపరః. అమరణః-జీవన్ముతోహ్యమామిత్యర్థః. అమ
రణేనకిల మయా హస్త కే భోగాః అశ్యంతామ్ - భుజ్యంతామ్. నఖలు
మయా జీవన్ముతేన భోగా భోక్తవ్యాఇత్యర్థః. కుతోజీవన్ముతత్వం
కుతో భోగానామభోక్తృత్వమితిచేత్ - మాయాతో ప్రీతః - మా
మభిప్రాప్తా లజ్జాః కుతః - యత్-యస్తాత్కారణాత్, తయోః రాసు
కృష్ణయోః మాయాతః - వచ్చినాజ్ఞాతేన, రణేన - యుద్ధేన, మమసం

(౧) పా.నూ.౧-౪-౩౬. (౨) పా.నూ.౩-౧-౨౦. (౩) పా.నూ.౩-౩-౧౦౨.

బద్ధినః కేశ్యన్తాః కేశీవర్యన్తాః, అనురాః, అహాసత - హతా అభవన్, అశ్యన్తామితి (౧) “అశ - భోజనే” కర్తణిలోట్. మేతి (౨) “త్వా మాద్వితీయాః” ఇతి మాంశబద్ధస్య ఘాదేశః. (౩) “సను-సమాన వాక్యేనిఘాతయుష్మదస్తదాదేశాః” ఇత్యుక్తమ్; సదాదిత్యత తత్రాధిక్రియతే; అతశ్చ యస్తాత్పదాత్పరస్య మాంశబద్ధస్య మాదేశః క్రియతే, తేన సహ తస్యైకవాక్యతయాభవికన్యమ్, ఇహచామరేణేనేతి పదపర్యస్తం పూర్వమేకంవాక్యమ్, తతశ్చ మాశబ్దాదిపదద్వయం ద్వితీయం వాక్యమ్, తతఃపరం తృతీయమితి వాక్యత్రయాత్కరోఽయంశ్లోకః; తత్ర కథంసమానవాక్యతా; నైతదస్తి - హేతుహేతుమద్భావాత్తృతీయస్యాపి ఖణ్డస్య సమానవాక్యతాస్తి. అహాసతేతి - హస్తేః కర్తణిలుజ్ బహువచనమ్. సించఃకిత్త్వమ్. (౪) “అనునాత్తోపదేశ” ఇత్యాదినా సకారలోపః. చిణ్విదితో వైకల్పికత్వాదభావః.

౧౧.

తా॥ నాపరికరభూతులైన కేశిమొదలగువారి నాకృష్టుఁడు కపటయుద్ధముచేతఁ జంపినాఁడని నాకునిస్సగానున్నది. నేనిక నేవిధమైనభోగము ననుభవింపనాశపడను, మూ॥ త్వం గత్వా శ్రీః కాంసే కోదణ్డమహే తు కమనీతి ।

తావానయాఽత్ర కుర్యాత్కోదణ్డ మహేతుక మనీతి॥౧౨।

ప-వి॥ త్వమ్, గత్వా, శ్రీః, కాంసే, కోదణ్డమహే, తు, కమనీ, ఇతి, తా, ఆనయ, ఆత్ర, కుర్యాత్, కః, దణ్డమ్, అహేతుకమ్, అనీతి.

౧౨.

వ్యా॥ (త్వమితి) తత్ర తయోర్వధోపాయోఽయం మయోత్ప్రేక్షితః. పరశ్చో మే ధనురుత్సవో భవతా. త్వంతు తత్ర వ్రజే కాంసే-కంససంబద్ధిని, కోదణ్డమహే - ధనురీత్సవే, కమనీ-అభిరూపా, శ్రీః-సమృద్ధిః, అస్తీత్యుక్త్వా తదనుభవాగ్ధమిహగమనేతయోస్సప్రహంజనయిత్యా తావానయ, తదాగమనేసతి తయోః కంచితార్క-రణమపదిశ్య,

(౧) క్రా-ప-స-సే.

(౨) పా-నూ-౨-౧-౨౩.

(౩) పా-నూ-౨-౧-౧౨-వార్తి.

(౪) పా-నూ-౬-౪-౩౭.

వధస్సుకరో భవిష్యతి, ఏవమేవ తయోర్వధస్సంసాద్యః. నను-తత్రస్థయో
స్తయోరత్రాగమసం కుత ఇతిచేత్ - కఃఖలు ఆహేతుకమ్-ఆకస్మికమ్,
దణ్డం కుర్యాత్. అసీతీతి క్రియావిశేషణమ్ - నీతిరహితం యథాతథా
నదణ్డః కతావ్యతిత్యధః. అతఃకారణాపదేశేనైవ తయోదణ్డః
కతావ్యః. కారణంచ ఇహాగతయోర్భవిష్యతీత్యభిప్రాయః. ౧౨.

తా॥ వారిద్దరి నచ్చట నేవెళ్ళి చంపినయెడల, “కంసుండు నీతిలేకనిష్కార
ణముగఁ జంపినాడు” అని చెప్పదురుగాన నట్లు చేయుట యుక్తముకాదు. నీవు వెళ్ళి
“కంసుండు ధనుర్వాగము చేయఁబోవుచున్నాఁడు, అందులోనున్న మహాసమృద్ధిని
మీరుచూచుటకైరండు” అని వారికభిలాషనుబుట్టించి యిచ్చటికిఁ దీసికొనిరన్న, నే
నిచ్చట వ్యాజమును గల్పించి చంపెదను. ౧౨.

మూ॥ ఆహుశ్చ హరిబలాభ్యాం మల్లయమాభ్యాం హ తావేతౌ ।

ఇహ కరవాణి తు మామకమల్లయమాభ్యాం హ తా వేతౌ ॥

ప-వి ॥ ఆహుః, చ, హరిబలాభ్యామ్, మల్లయమ్, అభ్యామ్, హ, తౌ, ఏతౌ,
ఇహ, కరవాణి, తు, మామకమల్లయమాభ్యామ్, హతౌ, ఏతౌ. ౧౩.

. వ్యా॥ (ఆహురితి) హశబ్దః ప్రసిద్ధా. ఆభ్యాం హరిబలాభ్యాం
మల్లయమ్ - మమవధమ్, నారదాదయః ఆహుః - వదన్త్యశిఖలు.
తావేతౌ ఇహ-అస్మిన్ దేశే, ఏతౌ-ఆగతౌ, మామకమల్లయమాభ్యామ్-
మదీయాభ్యాం మల్లయమాభ్యామ్-ఉభాభ్యాం మల్లాభ్యామ్, అథవా-
మల్లాభ్యాభ్యాం వైవస్వతాభ్యాం చాణూరముష్టికాభ్యామ్, హతౌ-వధం
ప్రాప్తౌ కరవాణి. మామకశబ్దోస్త్వచ్ఛబ్దాత్ (౧) “యుష్మదస్త్వదోరన్య
తరస్యాంఖింశ్చ” ఇత్యణ్. (౨) “తవకమమకావేకవచనే” ఇతి మమకాదే
శేచ వ్యుత్పాదితః. ౧౩.

తా॥ కృష్ణబీరాములచేత నే నాకు మరణమని నారదాదులు చెప్పియున్నారు.
వారిద్దరి నిచ్చటికిఁబిలిపించి మాముల్లులైన ముష్టికచాణూరులచేతఁ జంపించెదను. ౧౩.

మూ! చాణూరముష్టికయుతో భూయాన్తల్లోపరోధనాయాతః !

మయి వసతి తయో దమనం భూయాన్తల్లోపరోధనాయాతః॥

ప - వి || చాణూరముష్టికయతః, భూయాన్, మల్లః, అపరః, ధనాయాతః, మయి, వసతి, తయో, దమనమ్, భూయాత్, మల్లోపరోధనాయ, అతః. ౧౪.

వ్యా || (చాణూరేతి) చాణూరముష్టికయతః - చాణూరముష్టికాభ్యాం మల్లేశ్వరాభ్యాంసహేతః, అపరః-తద్వ్యతిరిక్తః, భూయాన్ - బహుతరః, మల్లః, ధనాయాతః - ధనాకాష్టాయాః కారణాత్, మయి వసతి-మామాశ్రిత్య వసతి. అతః-అస్మాన్మల్లగణాత్కారణాత్, తయోః దమనమ్-శిక్షణమ్, భూయాత్ - భవత్స్విత్యాశంసనే. కిమర్థమ్-మల్లోపరోధనాయ - మద్విద్యాశపరహారాథమ్. భూయానితి బహుశబ్దాత్ (౧) “బహోలోకపోభూచబహూః” ఇతిభూభావః. ఈయసున ఈకారలోపశ్చ. తతఃప్రథమైకవచనమ్. (౨) “ఉగిదచామ్” ఇత్యాదినా నుమ్. (౩) “సాన్త” ఇత్యాదినాదీఘః. (౪) “హల్ జ్యాభ్య” ఇతి సంయోగాన్తలోపః. ధనాయాతఃఇతి (౫) “అశనాయోదన్యధనాయా బుభుక్షోపిషాసాగర్ధేఘ” ఇత్యభికాష్టాయాం ధనాయశబ్దః కల్పజన్తో నిపాత్యతే. అతః (౬) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః. తతస్తాప్ - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. భూయాదితి భవతే రాశిషిలిజ్. ౧౪.

తా||చాణూరముష్టికులతో గూడనింక ననేక మల్లులు నాయొద్ద జీతగాంధ్రుగా నున్నారు. గనుక నామరణమును దప్పించుకొనుటకై యామల్లులచేత వారిద్దరిని జంపింపవచ్చును. ౧౪.

మూ|| ఇత్యుక్తః ప్రాశ్నిత స స్యద్దనవాన్ యోజనాన్తరితే !

ఘోషే హరా తు భక్తిస్యద్దనవాన్ యోజనాన్తరితే॥ ౧౫॥

(౧) పా-సూ-౬-౪ - ౫౮, (౨) పా-సూ-౭-౧-౩౦, (౩) పా-సూ-౬-౪-౧౦.

(౪) పా-సూ-౬-౧-౬౮, (౫) పా-సూ-౭-౪-౩౪, (౬) పా-సూ-౩-౩-౧౦౨.

ప. వి || ఇతి, ఉత్తః, ప్రాశ్నిత, సః, స్వద్వనవాన్, యోజనాన్తరితే, ఘోషే, హరా, తు, భక్తిస్వద్వనవాన్, యః, జనాన్తరితే. ౧౧.

వ్యా || (ఇత్యుత్తః) ఇతి ఏవమ్, కంసేనోక్తః సోఽక్రూరః, స్వద్వనవాన్-భక్తినిష్ఠస్వద్వయోక్తః, జలవత్సృగ్మరన్త్యా భక్త్యా యుక్త ఇత్యర్థః. ప్రాశ్నితేతి ప్రపూర్వాత్తిష్ఠ తేఽఽ. (౧) “సమవప్రవిభ్యసః” ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౨) “స్థాఘోరిచ్చ” ఇతీత్వమ్. సిచఃకిత్వచ్చ. (౩) “ప్రాన్వాదజ్ఞాత్” ఇతి సిజ్ఞోపః. ౧౨.

తా|| ఆక్రూరుణ్డెల్లుకంసునిచేఁ బ్రేరింపఁబడినవాఁడై యొకయోజనదూరమందు న్నదియు జనాకులమునైన గోకులమందున్న క్రికృష్ణునియందు మిక్కిలి భక్తికలవాఁడై, యచ్చటికి తేరెక్కి వెళ్లెను. ౧౩.

మూ|| సోఽధైగ్విద్విదురిహ యేన తు మాతజ్ఞన్తారితమనన్తమ్ |

ద్రష్టుం హరిం యశోదామాతజ్ఞన్తారితమనన్తమ్ || ౧౪ ||

ప-వి|| సః, అధ్యైత్, విదుః, ఇహ, యేన, తు, మాతజ్ఞమ్, తారితమ్, ఆనన్తమ్, ద్రష్టుమ్, హరిమ్, యశోదామాతమ్, గన్తా, ఆరితమనమ్, తమ్. ౧౫.

వ్యా || (సః) సః గచ్ఛన్నక్రూరః అధ్యైత్ - ఆచిన్తయత్. ఇహ లోకే యేన మాతజ్ఞమ్ - గజమ్, గ్రాహగ్రహణనిమిత్తాద్విపదః, సంసారోచ్చ, తారితం విదుః, తం ఆనన్తం - యశోదామాతమ్-యశోదాయాః యోగ్యతమం పుత్రమ్, అరితమనమ్ - శత్రుణాంతాన్తిహేతుమ్, తం హరిం ద్రష్టుం అహం గన్తా-గమనస్య సాధుకార్యస్తి. అధ్యైగ్విదితి. (౪) “ఇక్-స్మరణే” అధిపూర్వః లజ్. యశోదామాతమితి. యశోదా మాతాయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౫) * “మాతజ్ఞాత్మకనూత్మమివా” ఇతి నిపాతనాన్తాత్మశబ్దస్య మాతజ్ఞాదేశః, గన్తేతి సాధుకారిణీ త్యక్. తమనమితి, తమేః కరణేల్లుట్. ౧౬.

౧ అత్రగ్రంథపాఠః - రథారూఢః, ప్రాశ్నిత. సవన విశేష్యతే - యోఽక్రూరః యోజనాన్తరితే-యోజనపరిమితే, జనాన్తరితే - జనాకీరే, ఘోషే - ఆభీరే, స్థితే, హరా, భక్తిస్వద్వనవాన్, ఇతిన్యాత్.

(౧) పా-నూ-౧-౩-౨౨. (౨) పా-నూ-౧-౨-౧౭. (౩) పా-నూ-౨-౨-౨౭.

(౪) అదా-ప-స-అసి. (౫) పా-నూ-౬-౧-౧౮-వా.

తా || అక్షరారుణవెళ్ళుచున్నప్పుడు పైఁ జెప్పఁబోవుప్రకారము శ్రీకృష్ణుని ధ్యానించుచువెళ్ళెను. గజేంద్రనియాపత్తును బోఁగొట్టినవాఁడని మహర్షులచేఁజేప్పఁబడుచున్నవాఁడై, ఇప్పుడు యశోదకుఁగొమరుఁడుగానవతరించి శత్రువులనుదమించిన శ్రీకృష్ణునిసేవించుటకై నేను వెళ్లెదను. ౧౬.

మూ|| సంద్రక్ష్యతాం హరిమహిమా త్మణదేయం సుప్రభాతానః |

మన్యేత స స్వమక్షీ ను త్మణదేయం సుప్రభాతానః || ౧౭|

ప-వి|| సంద్రక్ష్యతామ్, హరిమ్, అహా, త్మణదా, ఇయమ్, సుప్రభాతా, నః, మన్యేత, నః, స్వమ్, అక్షీ, ను, త్మణదేయమ్, సుప్రభాతానః. ౧౭.

వ్యా|| (సంద్రక్ష్యతామితి) అహోఇతి ప్రీత్యతిశేకం ద్యోతయతి. హరిం సంద్రక్ష్యతాం నః - అస్తాకమ్, ఇయమ్ - అతీతా, త్మణదా - రాత్రిః, సుప్రభాతా - సుఖాయవ్యుష్టా, మశబ్దో వితరేణ. సతు హరిః సుప్రభాతానః - శోభనప్రభావిస్తారః, స్వంఅక్షీ - చక్షుః, మయి త్మణదేయమ్ - త్మణమాత్రదాతవ్యమ్, మన్యేతను - మాంవిషయాకృత్య, కీతలేన స్వచక్షుషా సకృదపివా ఈక్షేత, ఇత్యర్థః. సంద్రక్ష్యతామితి (౧) “దృశిర్-ప్రేక్షణే” లృట్. (౨) “లృటస్సద్వా” ఇతిశత్రాదేశః. (౩) “సృజిన్వశోర్ముల్యమకితి” ఇత్యమాగమః. (౪) “వ్రశ్చ్” ఇత్యా ఏనాషత్వమ్ (౫) “షఙ్ఙోకస్సి” ఇతి కత్వమ్. (౬) * సమోగమాది హ్రతే అకర్తృకాధికారాదస్య సకర్తృకత్వాదాత్మనేపదాధావః. ౧౮.

తా || శ్రీకృష్ణునిసేవంపఁబోవుచున్న మనకీర్తతి సుఖకరముగఁదెల్లబోసది. దీప్తిమంతుఁడైన యశ్రీకృష్ణుఁడు నన్ను దనశీత్రములచేతఁ గటాక్షించునా. ౧౭.

మూ|| హరివందనం ఘలంబత మజ్జన్మన్యేతదాసన్నమ్ |

కుర్వేశ్రమం హరిజలే మజ్జన్మన్యే తదా సన్నమ్ || ౧౯||

ప-వి|| హరివందనమ్, ఘలమ్, బత. మజ్జన్మని, ఏతత్, అసన్నమ్, కుర్వే, శ్రమమ్, హరిజలే, మజ్జన్, మన్యే, తదా, సన్నమ్. ౧౯.

(౧) భా-ప-స-అ. (౨) పా-నూ-౩-౩-౧౪. (౩) పా-నూ-౬-౧-౫౮.

(౪) పా-నూ-౧-౨-౩౬. (౫) పా-నూ-౨-౨-౪౦. (౬) పా-నూ-౧-౩-౨౯.

వ్యా || (హరిరితి) స్వబుద్ధిపరివృత్తివస్తనమేతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. మజ్జన్తని-మదీయజన్తని, ఫలమేతదాసన్నం హరివస్తనమ్-కృష్ణప్రణామః, బత. బతేతి సన్తోషం ద్యోతయతి-కించ-హరిజలే -కృష్ణాభ్యే శీతలోదకే, మజ్జన్ అహం తదా - మజ్జనకాలే, శ్రమమ్- సంసారపరిశ్రమమ్, సన్నమ్-అవసన్నమ్, కుర్వే-కరిష్యే ఇత్యర్థః. మన్యే ఇతినిపాతో నూనమిత్యత్రాశ్చే వర్తతే. ౧౮.

తా|| నాకీజన్తమందు శ్రీకృష్ణప్రణామమును మహాఫలము లభించినది. శ్రీకృష్ణుని సేవించి నాసంసారశ్రమమును దీర్చుకొనబోవుచున్నాను. ౧౮.

మూ|| యోధ్యాస్త పదం జగత స్సాక్షీ యతచేతనై రాశ్యమ్ |

తం మమ యతో హ్యలక్ష్మీస్సా ఖీయత చేతనై రాశ్యమ్ || ౧౯ ||

ప-వి || సః, అధ్యాస్త, పదమ్, జగతః, సాక్షీ, యతచేతనైః, ఆశ్యమ్, తమ్, మమ, యతః, హి, అలక్ష్మీః, సా, అఖీయత, చ, ఇతనై రాశ్యమ్. ౧౯.

వ్యా || (యథి) యః జగత స్సాక్షీ-సాక్షాద్దృష్టా, ప్రత్యక్షేణ విశ్వంజగత్ కరతలగతామలకవదాలోకయన్, యతచేతనైః నియత మానసైః పరమయోగిభిః, ఆశ్యమ్ - ప్రాప్యమ్, పదమ్ - వైకుణ్ఠాఖ్య స్థానమ్, అధ్యాస్త, తం భగవన్తం కృష్ణం యతః - గచ్ఛతః, మమ సా ప్రసిద్ధా అలక్ష్మీః, ఇతనై రాశ్యమ్-ప్రాప్తనై రాశ్యమ్, మయి వస్తు మాశాం హిత్వా అఖీయతచ - ఖీణాచాభూత్ - అధ్యాస్త ఇతి నిత్యస్యాసి హరేర్వైకుణ్ఠనివాసస్య పూర్వవృత్తత్వమప్యస్తీతి తన్మాత్ర విమక్షయా లజ్. పదమితి (౧). “అధిశేఖ స్థానాంకర్త” ఇత్యధికరణస్య కర్తృసంజ్ఞా. సాక్షీతి(౨) “సాక్షాద్దృష్టరిసంజ్ఞాయామ్” ఇతిఇనిప్రత్యయః. యతచేతనై రితి - యతా - నియతా, చేతనా-బుద్ధిః యేషామితి బహు వ్రీహిః. ఆశ్యమితి(౩) “అశూ-వ్యాప్తా” (౪) “ఋహలోకయన్” :. యత

(౧) పా-నూ-౧-౪-౪౬.

(౨) పా-నూ-౫-౨-౯౧.

(౩) పా-అ-స-సే.

(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౨౪.

ఇతి ఇగ్గశ్చత్రస్తాత్ పష్టిః. అక్షీయతేతి కర్తృణిల్. ప్రాగేవక్షీతేతి వివక్షితత్వాదనద్యతనప్రత్యయోపపత్తిః. ఇతనైరాశ్యమీతి - నైరాశ్యమ్-నిరాశతా, ఇతా-ప్రాప్తా, యథాతథేత్యర్థః. ౧౯.

తా || సకలజగత్తును గరతలామలకముగ సాక్షాత్కరించుచున్న బాఁడై, జితేంద్రియులకు బ్రాహ్మమైన శ్రీవైణ్మందు వేంచేసియున్న సర్వేశ్వరుడైన శ్రీకృష్ణుని సేవింపఁబోవుచున్న నాకు, ఇదివఱలోనున్న యలక్ష్మీ నిరాశగానన్నువదలిపోయి నశించినది. ౧౯.

మూ॥ తమభి గతిః క్వాఽఘస్యతుజననేత్రమయాలయోయదీయేన॥

తనుమధునా మత్తావ్రజజననేత్రమయాలయోయదీయేన॥ ౨౦॥

ప-వి || తమ్, అభి, గతిః, క్వా, అఘస్య, తు. జననే. ఆత్ర, మయా, లయః, యని. ఈయే, న, తనుమధునా, మత్తాః, వ్రజజననేత్రమయాలయః, యదీయేన. ౨౦.

వ్యా || (తమితి) అత్ర-మదీయే, జననే- జన్మని, అఘస్య-పాపస్య, లయః-వినాశః, మయా యదిన ఈయే-యదినప్రాప్తశ్చేత్, తపిక్షా, తంకృష్ణమభి- తదాభిముఖ్యేన, మమ గతిః - గమనమ్, క్వస్యాత్? న సంభావ్యత ఇత్యర్థః. అనేనైవ తదుద్దిష్టగమనేన నిరస్తసమస్తపాపత్వం మమానుషీయత ఇతిభావః. కృష్ణవీర విశేష్యతే - యదీయేన - తనుమధునా - నపునామా మధునా, వ్రజజననేత్రమయాలయః - వ్రజజనానాం గోపగోపీనాం నేత్రమయాః - చక్షురాత్మకాః, అలయః - భృక్షాః, మత్తాః-మదంప్రాప్తాభవన్తి. ఈయ ఇతికర్తృణిల్. నేత్రమయశబ్దః (౧) మయద్వైతయోః" ఇత్యాదినామయడన్తః. యదీయేనేతి (౨) "త్యదాదీనిచ" ఇతియచ్చబస్య వృద్ధసంజ్ఞా; (౩) "వృద్ధాచ్చ".

తా॥ నాకీజన్మమందు బాఁచములు నశింపఁకఁబోయిన యెడల, గోపగోపికల నేత్రములకత్యానన్దకరమైన శ్రీకృష్ణునిదివ్య విగ్రహదర్శనము నాకెట్లులభించును? ౨౦.

మూ॥ లక్ష్మ్యే కృష్ణాత్కృత జగదుత్పత్త్యవసత్తుయాదిష్టమ్ ।

యయ రసురగవా యస్తా దుత్పత్త్య వసత్తుయా దిష్టమ్ ॥ ౨౧ ॥

ప-వి ॥ లక్ష్మ్యే, కృష్ణాత్, కృతజగదుత్పత్త్యవసత్తుయాత్, ఇష్టమ్, యయః, అసురగవాః, యస్తాత్, ఉత్పత్త్య, వసత్తుయాః, దిష్టమ్. ౨౧.

వ్యా ॥ (లక్ష్మ్యే ఇతి) కృతజగదుత్పత్త్యవసత్తుయాత్ - జగతః ఉత్పత్తిః-జననమ్, అవసమ్-రక్షణమ్, తుయః-వినిశ్చయః, కృతో యేన సతతోక్తః, ఏవం యాపాత్కృష్టాదిష్టం లక్ష్మ్యే, సర్వే మమమనోరథాః పూర్ణాభివ్యస్తీత్యర్థః, కృష్ణపవ విశేష్యతే - యస్తాత్ - కృష్ణాత్కారణాత్, వసత్తుయాః - వసేనివసంతః, అసురగవాః- గోరూపధానిణోఽసురాః, విరోచనసుతస్య కపిత్థన్మరూపాపన్నాఽసురస్యపర్యవృత్తినిః, కృష్ణేనకపిత్థఫలచ్ఛేదనార్థముక్తిప్రాః ఉత్పత్తిః-ఉద్భవః-కర్తృత్వా, దిష్టం యయః మరణం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః, లక్ష్మ్యే ఇతి (౧) - య-లభ్యమ్ - ప్రాప్తమ్ ॥ ౨౧,

తా॥ జగదుత్పత్తిని వినిశ్చయించి, గోరూపధారులై కపిత్థాసురులను సరించి యున్న యసురులను సంహరించిన కృష్ణుని శేవించి నామనోరథములను లభింపఁబోవుచున్నాను. ౨౧.

మూ॥ ధన్వోఽస్మి యోఽధి కృష్ణే సంవర్తేఽసా కరిహితాసాద్యే ।

కాలే యస్య తను రభూత్సంవర్తే సాకరీ హితా సాఽద్యే ॥

ప-వి ॥ ధన్వః, అస్మి, యః, అధి, కృష్ణే, సంవర్తే, అసా, కరిహితాసాద్యే, కాలే, యస్య, తనుః, అభూత్, సంవర్తే, సాకరీ, హితా, సా, ఆద్యే. ౨౨.

వ్యా ॥ (ధన్వోఽస్మి ఇతి) యోసావహమ్, కరిహితాసాద్యే - కరిణః గజేంద్రస్య, ఈహితేన - స్తుతిచేష్టయా, అసాద్యే-ప్రాప్తుంశక్త్యే, కృష్ణే, అధిసంవర్తే-తస్య దాసస్సంపద్య ఇత్యర్థః, ఏవం యాపాఽహం ధన్వోఽస్మి - కృతార్థోఽస్మి, కృష్ణపవ విశేష్యతే - ఆద్యే - ఆదిమే, సంవర్తే కాలే,

యస్య తనుః - మూర్తిః, సౌకరీ- సూకరమయీ - వరాహరూపా, సా
హితా-జగద్ధితరూపా, అభూత్. ధన్యఇతి ధనశబ్దాత్ (౧) “అన్యేభ్యోపి
దృశ్యతే” ఇతి మత్స్యధీయో యత్ప్రత్యయః. అధీతి (౨) “అధిరీశ్వరే”
ఇతి కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. కృష్ణఇతి (౩) “యస్తాదధికంయస్యచేశ్వర
వచనంతిత్రసప్తమీ”. సంవర్తఇతి పూర్వత్ర సంపూర్వాత్ (౪)
“వృతు-వర్తన” ఇత్యస్తాల్ల డుత్తమైకవచనమ్. ౨౨.

తా || కల్పదియందు జగద్ధితార్థముగ వరాహవతారమెత్తినవాడై, గజేంద్రుని
చేత స్తూత్రముచే బాంధవదగినవాడైన శ్రీకృష్ణునికి దాసభూతుడైన ధన్యుడనైతిని.
మూ|| సోఽక్రూరేతి స్వగిరా వక్ష్యతి మా ధుర్య ముత్సవద్యుతితః |

పాస్యతి యస్య మమ హరావక్ష్యతిమాధుర్య ముత్సవ ద్యుతితః ||

ప-వి|| సః, అక్రూర, ఇతి స్వగిరా, వక్ష్యతి, మా, ధుర్యమ్, ఉత్సవద్యుతితః,
పాస్యతి, యస్య, మమ, హరా, అక్షి, అతిమాధుర్యమ్, ఉత్సవత్, యుతితః. ౨౩

వ్యా || (సఇతి) ఉత్సవద్యుతితః - కృష్ణదశానమహాత్మన
జనితయా ద్యుత్యా ఉహ్యమానయా, ధుర్యమ్- ధురంవహస్తమ్, తా
మేవోత్సవనిమిత్తాం ద్యుతిం ధూస్తేన వహస్తమ్, మా- మామ్, స
హరిః స్వగిరా-స్వయమేవ, అక్రూరేతి సంబోధ్య వక్ష్యతి. అక్రూర
స్వయం విశేష్యతే - యస్య మే-మమ, అక్షి-చక్షుః, హరా-కృష్ణే,
యుతితః - సంబద్ధాత్, ఉత్సవత్-ఉత్సేన- ప్రసవణేన, తుల్యమ్, ప్రతి
క్షణసముద్భవతోత్సాహం మాధుర్యమ్- మధురరసమ్, ప్రాప్యతి. ౨౩.

తా|| శ్రీకృష్ణుని సేవించి దీప్తిమంతుడైన యున్ననన్న శ్రీకృష్ణుడు, “అక్రూరా!”
అని తానేపిలుచును, శ్రీకృష్ణుని సేవించి నా నేత్రములానందరసమును బాసము చేయఁ
బోవుచున్నది. ౨౩.

మూ॥ తత్సవిధే స్వాద్యది మే పరపక్షయవిధాయమానత్వమ్ ।
తహిః పరం మమ సహసా పరపక్షయవిధాయమానత్వమ్॥

ప-వి॥ తత్సవిధే, స్వాద్యది, మే, పరపక్షయ విధాయమానత్వమ్, తస్మిన్, పరమ్, మమ, సహసా, అపరపక్షయవిధాయమానత్వమ్, ౨౪.

వ్యా॥ (తత్సవిధతీ) తత్సవిధే - తస్య కృష్ణస్య సమీపే, మమ, పరపక్షయవిధాయమానత్వమ్ - పరపక్షే తుయాత్ - నివాసాత్, చిరకాలం తత్రోపితత్వాత్, విధాయమానత్వమ్ - కృష్ణేన త్యాజ్యమానత్వమ్, యది స్వాత్, తహిః మమ సహసా-సద్యపివ, అపరపక్షయవిధాయమానత్వమ్ - అపరపక్షస్య - కృష్ణపక్షస్య, తుయే- అపసానసమయే అమావాస్యాయామ్, వర్తమానవిధువత్ - చంద్రవత్ ఆచరణమ్, పరమ్ - శ్రేష్ఠమ్, వినాశపివ యుక్తతరభివృద్ధిః

తా॥కంసునిగృహమందుండుటఁజేసి క్రిక్కిఁపుండు నన్నుఁ బరిగ్రహింపకఁజూయి పోన్చినాకమావాస్యాచంద్రునివలె నశించుటయే యుక్తముగానున్నది. ౨౪.

మూ॥ విద్యాన్న సస్థితం శ్రుతివప్రే మానాగసం బుద్ధ్యా ।
అగచ్ఛత్ హి సచాసావప్రేమా నాగసంబుద్ధ్యా ॥ ౨౫ ॥

ప-వి॥ విద్యాత్, న, న, స్థితమ్, శ్రుతివప్రే, మా, అనాగసమ్, బుద్ధ్యా, అగచ్ఛత్, హి, న, చ, అసౌ, అప్రేమా, నాగసంబుద్ధ్యా, ౨౫.

వ్యా॥(విద్యాదితి)శ్రుతివప్రే-వేదమర్యాదాయామ్, స్థితం మాంకంసానుసారేణ బహిర్వర్తమానమపి బుద్ధ్యా - అస్తాకరణేన, అనాగసమ్ - అపరాధరహితమ్, స కృష్ణః, నన విద్యాత్ - జానీయాదేవే త్యర్థః, కించ - నాగసంబుద్ధ్యా- గజేంద్రకృతేన సంబాధనేన, తత్సమీప మాగచ్ఛన్న సౌ కృష్ణో సచాప్రేమా, అక్రూరవిషయేప్రేమసహిత ఏవేత్యర్థః, సర్వజ్ఞత్వాత్కృష్ణో మమ నిరపరాధత్వం జానీయాత్, ఆశ్రిత శత్రులత్వాచ్చ మయి స్నేహం కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౫.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు సర్వజ్ఞుడుగాన వేదమార్గనిర్ణయించిన నేనువాచ్యవృత్తిచే గంసుని ననుసరించియున్నను మనస్సులో నిరపరాధుడననియ్యఁగను. గజేష్ఠుడు పిలుపుచేతనే వచ్చి రక్షించిన కారుణికుడు నన్ను రక్షింపకవదలఁడు. ౨౫.

మూ॥ తత్ప్రాజ్ఞోఽనాగసి మయి వేదాఽనామయ మదాహర్యమ్ ।

యస్తస్మి యుగాదా రాశిం వేదానా మయ మదాహర్యమ్॥

ప-వి॥ తత్, ప్రాజ్ఞః, అనాగసి, మయి, వేద, అనామయమ్, ఉదాహర్యమ్, యః, స్త, యుగాదా, రాశిమ్, వేదానామ్, అయమ్, ఉదాహ, ఆర్యమ్. ౨౬.

వ్యా॥ (తదితి) తత్-తస్మాత్, ప్రాజ్ఞః- సర్వజ్ఞః, కృష్ణః, అనాగసి - నిరపరాధే, మయి, అనామయమ్ - కాశలమ్, ఉదాహర్యమ్ - సత్తవ్యమ్, వేద, మాంప్రతి కుశలప్రశ్నస్య కర్తవ్యతాం జానాత్మేవే త్యర్థః. కృష్ణవీర విశేష్యతే - యః యుగాదా - సృష్టికాలే, ఆర్యమ్ - అరణీయమ్ - ప్రాప్యమ్, వేదానాం రాశిం ఉదాహస్త - ప్రోక్తవా నిత్యర్థః. వేదేతి (౧) “విద - జ్ఞానే” లట్ (౨) “విదోలటోవా” ఇతి ణల్. ఉదాహర్యమితి ఉదాహార్యాత్ హృధాతోః (౩) “ఋహ ల్-ణ్యోత్”, ఉదాహేతి (౪) “బ్రూణ్-వ్యక్తాయాంవాచి”, ఉత్సూ ర్వః, (౫) “లట్ స్తే” ఇతి లట్. (౬) “బ్రువఃపఞ్చనామ్” ఇత్యాదినా ణల్; ఆహదేశశ్చ. ఆర్యమితి (౭) “ఋ-గతౌ” (౮) “ఋహల్-ణ్యోత్”. ౨౭.

తా॥ ప్రమాణతమములైన వేదములను గల్పాదిలోబ్రవర్తరింపించిన శ్రీకృష్ణుడు ప్రాజ్ఞుడుగాన నిరపరాధుడైన నన్ను కుశలప్రశ్నముచేయును. ౨౬.

మూ॥ అధి హరిభక్త్యా సముదితనందజనత్యాజితాం హాస్యామ్ ।

ప్రాప్తో దశామహమథో నందజనత్యా జితాంహా స్యామ్ ॥౨౮॥

-
- (౧) ఆదా-ప-స-సే. (౨) పా-సూ-౩-౪-౨౩. (౩) పా-సూ-౩-౧-౧౨౪.
 (౪) ఆదా-ఉ-ద్వి-సే. (౫) పా-సూ-౩-౨-౧౧౮. (౬) పా-సూ-౩-౪-౨౪.
 (౭) జు-ప-స-ఆని. (౮) పా-సూ-౩-౧-౧౨౪.

ప-వి || అధి, హరిభక్త్యా, సముదితనందజనత్యాజితామ్, హస్తామ్, ప్రాప్తమ్, దశామ్, అహమ్, అథో. నందజనత్యా, జితాంహః, హస్తామ్. ౨౭.

అథీతి) ఏవం కంసానువృత్తైసత్యామప్యస్తఃకరణవృత్తై భాగవత్పరత్వాభిప్రాయేణాఽంతర్తనో నిరపరాధత్వాత్ శక్యేతథగ వద్భూషాహారపరిహారంచి న్త్యప్రసరసి కంసానువృత్తిరూపయా బా హ్యపుత్రైఃవైష్ణవజననన్ని జబహిష్కార్యతామాశక్యతత్పరిహారం చిన్తయతి. అధిశబ్దః అభ్యుపగమ్యపాదం ద్యోతయతి. హరిభక్త్యా సముదితన నందేన - హాషేణ, యుక్తజన్మవైష్ణవైస్సాజితామ్, అతపన హస్తామ్ - హసనీయామ్, దశామ్ - అవస్థామ్, ప్రాప్తోఽపిసన్నహమ్, అథో- ఇతః పశ్చాత్, నందజనత్యా-నందజన్య-నందగోపకుమారస్య కృష్ణస్య, నత్యా-ప్రణామేన, జితాంహః - జితపాహః, హస్తామ్, యద్యపి కంసస్య బాహ్య మాత్రేణానుసారోపి వైష్ణవజనపరిహార్యతయా బహిష్కార్యః పాపాత్మకః, తథాపి దయాసిద్ధోభాగవతః ప్రణామేన సర్వంపాపం జితం భవిష్య తీత్యర్థః. ౨౮.

తా|| భగవద్భక్తిచే మహానందమునొందిన శ్రీవైష్ణవులకుఁ దాజ్యమై కుత్సితమైన కంసానువృత్తిని నేను జేసినను నాపాపమును శ్రీకృష్ణదర్శనముచేఁ బోగొట్టుకొని కు ధ్గుఁడనయ్యెదను. ౨౯.

మూ|| ఇతి చిన్తయన్ స హృదయే సదా మహస్తన్నిజే తారమ్ ।

గత్వైక్షతాఽనురాణాం సదామహస్తన్నిజేతామ్ ॥ ౩౦॥

ప-వి|| ఇతి, చిన్తయన్, సః, హృదయే, సదా, మహః, తమ్, నిజే, తారమ్, గత్వాః, విక్షత, అనురాణామ్, సదామహస్తమ్, నిజేతారమ్. ౩౧.

వ్యా || (ఇతీతి) ఇతి - ఏవమ్, సోఽక్రూరః, నిజే హృదయే, తారమ్ - సంసారోత్తరణహేతుమ్, తత్ - కృష్ణాఖ్యమ్, మహః - తేజః, సదాచిన్తయన్, వ్రజదేశం గత్వా, సదామహస్తమ్ - వత్స

బద్ధసరజ్జుసహితమాస్తమ్, అనురాణాం నిజేతారం కృష్ణమైక్షత. ..౨౮.

తా॥ అక్షరఁడిట్లు సంసారతారకుండై యనురాస్త్రమైక్షత, శ్రీకృష్ణుని దనహృదయమందు ధ్యానించుచున్నవాండై వెళ్ళి గోమలమందు దూడలను గట్టుటకై త్రాటిని చేతబట్టుకొనియున్న శ్రీకృష్ణునిజూచెను. : ౨౮.

మూ॥ తం పశ్యతోఽస్య సమభూన్నవరోమాఞ్చ తనున్నమతః ।

రమయతి యో నిత్యం త్వాం న వరో మాంచాతనున్నమతః॥

ప-వి॥ తమ, పశ్యతః, అస్య, సమభూత్, నవరోమాఞ్చ, తనుః, నమతః, రమయతి, యః, నిత్యమ్, త్వామ్, న, వరః, మామ్, చ, ఆతనుః, న, మతః. ౨౯.

వ్యా॥(తమితి)తం కృష్ణం పశ్యతః, దశాననమయపవ, నమతః-ప్రణామంకుర్వతః, అస్యాఽక్రూరస్య, తనుః - వపుః, నవరోమాఞ్చ-నూతనపులకయుక్తా, సమభూత్. కృష్ణపవ విశేష్యతే- యః, ఆతనుః-అతిమహాన్, మతః - సర్వలోకపూజతః, త్వామ్ - భూమిమ్, మామ్-లక్ష్మీంచ, తయోః వరః- పతిస్సత్, నిత్యం ననరమయతి-రమయత్యేవ॥

తా॥ మహానుభావుండై సర్వలోకపూజితుండై శ్రీధూవల్లభుండైన శ్రీకృష్ణుని సేవిం చినమాత్రముచే నక్షరఁడు సంతోషముచే పులకితగాఽటచుండెను. ౨౯.

మూ॥ బహిరపి తం స్త హరిరసౌ స్వజతేఽజోస్తహితస్య సజ్గమితః ।

ముద మధిత దృఢాశ్లేషా త్వజతేజోస్తహితస్య సజ్గమితః॥

ప-వి॥బహిః, ఆపి, తమ్, స్త, హరిః, ఆసౌ, స్వజతే, అజః, అస్తః, హి, తస్య, సజ్గమితః, ముదమ్, అధిత, దృఢాశ్లేషాత్, స్వజతేజోస్తస్మితస్య, సజ్గమ్, ఇతః. ౩౦.

వ్యా ॥ (బహిరితి) తస్యాఽక్రూరస్య, అస్తః - హృదయే, సజ్గమితః- సజ్గతిం ప్రాప్తితస్సత్, స హరిః, అజః-జన్మాదివికారరహితః, బహిరపి తమక్రూరం స్వజతేస్త - ఆలిక్ష్ణీతవాన్. కించ - స కృష్ణః, సజ్గమ్-స్నేహమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, తస్యాఽక్రూరస్య, దృఢాశ్లేషాత్-దృఢపరిమార్భాత్, స్వజతేజోస్తస్మితస్య - స్వస్తిజాతేన తేజసా అస్తస్మితస్య, ముదం అధిత - హషణం కృతవాన్.

తా|| శ్రీకృష్ణుడు తీర్ననవరతము ధ్యానించుచున్నవాడై తన తేజస్సులొనర్చుచున్నట్లైన యక్షురని దృఢాభిజ్ఞనముచేసికొని సంతోషించెను. 30.

మూ|| అచ్చన మస్య హరిబతా సమశ్చితావశ్చనీయస్య |

చక్రతు రస్య ముదాభ్యాం సమశ్చితావశ్చనీయస్య || 3౧ ||

ప-వి|| అచ్చనమ్, అస్య, హరిబతా, సమశ్చితా, అచ్చనీయస్య, చక్రతుః, అస్య, ముత్, అభ్యామ్, సమమ్, చితా, అవశ్చనీయస్య. 3౧.

వ్యా|| (అచ్చనమితి) సమశ్చితౌ - సమ్యక్ పూజితౌ, హరిబతా, అచ్చనీయస్య - పూజనీయస్య, అక్రూరస్య, అచ్చనమ్ - పూజనమ్, చక్రతుః - కృతవంతా, కించ-అక్రూరస్య, అవశ్చనీయస్య - నశ్చనారహితస్య, సర్వథా విశ్వసనీయస్యేత్యర్థః. ఆభ్యాం హరిబలాభ్యాం సమమేవ - సహైవ, ముత్ - ప్రీతిః, చితా - నిష్పాదితావభూత్ || 3౧ ||

తా|| లోకపూజ్యులైన రామ కృష్ణులు, తమకుఁబూజ్యుడై విశ్వసనీయుడైన యక్షురని బూజించి సంతోషించించిరి. 3౧.

మూ|| హే వరదావహాసం తేవాదీ దపదిష్టహేతిమహాః |

కంసోత్ర సతాం కిల యోవాదీదపదిష్టహేతి మహాః || 3౨ ||

ప-వి|| హే, వరద, అహాసమ్, తే, అవాదీత్, అపదిష్టహేతిమహాః, కంసః, అత్ర, సతామ్, కిల, యః, అవాదీదపత్, ఇష్టహా, ఇతి, మహాః. 3౨.

వ్యా|| (హేవరదేతి) సోత్రకూరః కృష్ణం ప్రత్యేవమపదత్, కథమ్-కంసః, అపదిష్టహేతిమహాః - ఆయుధోత్సవమపదిశన్, తే - తవ, అహాసేనమవాదీత్, ధనురుత్సవమపదిశ్య సహ బలం కృష్ణమానయేతి మాముక్తవాక్ కంసఇత్యర్థః. కంసో విశేష్యతే- అత్ర లోకే, యః, సతామిష్టహా-సజ్జనానామిష్టస్వఘాతుకః, ఇతి-ఈదృశమ్ మహాః-తేజః, అవాదీదపత్ - అవదాతంకారితవాక్. శోధితవానిత్యర్థః. అవాదీదితి లుక్. (౧) 'వదప్రజ' ఇత్యాదినా వృద్ధిః, అవాదీదపదితి (౨) 'దైప్ - శోధనే' గిచ్. పుక్, లుక్. చిలోపః. ఉపధావ్రాస్వత్వమ్. 3౨.

తా॥ ఆశ్రితాభీష్టప్రదుఁడా! సత్పురుషులకనిష్ఠావహుఁడని ప్రసిద్ధిని పొందిన కంసుఁడు, తానుజేయఁబాయ్యుడి భనుర్యాగమునకు నిన్నుఁబిలుచుకొనిరమ్మనిచెప్పెను. మూ॥ ఇచ్ఛతి తం సమయం ప్రియమల్లాభయదాఽస్తయోభావతోః॥

హృష్యేత్స్వయంయదాకిల మల్లాభేయదాస్తయోభావతోః॥

ప-వి॥ ఇచ్ఛతి, తమ్, సమయమ్, ప్రియమల్లాభ, యదా, అస్తయోః, భవతోః, హృష్యేత్, స్వయమ్, యదా, కిల, మల్లాః, భయదాః, తయోః, భవతోః. ౩౩.

వ్యా॥ (ఇచ్ఛతీతి) హేప్రియమల్లాభ - ప్రియతరమదీయలాభ! యదా - యస్మిన్కాలే, అస్తయోభావతోః - షీప్తయోర్భవయోః కంసః స్వయంహృష్యేత్, తం సమయం స కంస ఇచ్ఛతి; సచ కాలః కదా భవిష్యతీతిచేత్ - యదాకిల మల్లాః - చాణూరాదయః, తయోః యువయోః, భవతోః - విద్యమానయోః, భయదాః - భయప్రదాః, భవిష్యన్తి. భవతోఽతి - పూర్వత్ర భవచ్ఛబ్దాత్పరోక్షతాపన్నయుష్మ దర్థనాచిన సర్వనామ్న స్సప్తమీ ద్వివచనమ్. ఉత్తరత్ర భవతి శ్శత్రవః తద్విశేషణీభూతః. ౩౩.

తా॥ ఓ నాప్రియుఁడా! కంసుఁడు, రామకృష్ణులగు మీరిద్దఱిని చాణూరాది మల్లులచేతఁజంపించి తానుసంతోషించుటకు సమయమును నిరీక్షించుచున్నాఁడు. ౩౩.

మూ॥ అమరగణ స్త్వాఽస్తాదితభవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః॥

తేనాఽవతీర్య భూమిం భవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః॥ ౩౪॥

ప-వి॥ అమరగణః, త్వా, అస్తాత్, ఇతభవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః, తేన, అవతీర్య, భూమిమ్, భవదస్రాబ్జ చతురాసనామ్, అరరాజః. ౩౪॥

వ్యా॥ (అమరగణఇతి) ఇతభవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః - భవః - రుద్రః, దస్రా - అశ్వినౌ, అబ్జః - చంద్రః, చతురాసనః - బ్రహ్మ, అమరరాజః - ఇంద్రః, ఏతే ఇతాః - ప్రాప్తాః యేన స తథోక్తః, ఏవం విఘోఽమరగణః, త్వా - త్వామ్, అస్తాత్ - స్తుతవాః; తేన కారణేన

త్వం భూమావవతీర్య, భవదస్రాజ్జచతురాననాం భూమిం ఆరరాజః .
రాజితవాక్ - దీపితవానసి. భవదస్రాజ్జచతురాననామితి-భవదస్రమ్ -
ఉత్థవద్భాష్యమ్, అజ్జచతురమ్ - అమ్బుజసదృశసాక్ష్యమ్, ఆననం
యస్యాస్మా తథోక్తాః, అసురభారేణ వీడితా మశ్రుముఖం భూమిం
తస్యా మవతీర్య రాజితవానసి, అస్తాదితిలజ్. (౧) “ఉతోపృథ్విల్లక్కి
హలి” ఇతివృద్ధిః. ఆరరాజఇతి (౨) “శాజ్జ-దీప్తా” ఇన్ద్రాల్లజ్. చతు
రాననామితి (౩) “నగ్రోడాదిబహ్వచః” ఇతినజీమ్, (౪) “నాగ్లోపి శాస్త్యై
దితామ్” ఇతి నిషేధాదుపధాహస్వత్వాభావః. ౩౪.

తా|| బ్రహ్మరుద్రేంద్రాది దేవగణములచేత, బ్రాహ్మింపఁబడినవాఁడవై ననీవు, అసు
రులచేఁ బీడింపఁబడిన యీ భూమిలో నవతరించి నీని దుఃఖమును బోఁగొట్టి నీనిని బ్ర
హ్మింపఁ జేసితివి. ౩౪.

అవ. - ఏవం దేవానాంస్తుత్యా తత్కార్యార్థం భూమావవతీ
రోఽనీత్యుక్తమ్, కిమతఇతి చేత్ - తత్రోచ్యతే.

మూ|| సతి ఖల్వృద్ధి శ్చలితా సౌపర్వణ్యస్య తాయనే నాథ ।

అస్మిం స్వయేనమిత్యాసౌ పర్వణ్యస్యతాఽయనేనాఽథ||

ప-వి|| సతి, ఖలు, ఋద్ధిః, చలితా, సౌపర్వణీ, అస్య తాయనే, నాథ, అస్మిన్,
త్వయా, ఏనమ్, ఇత్యా, అసౌ, పర్వణి, అస్యతా, ఆయనేన, అథ, ౩౫.

వ్యా|| (సతీతి) హేనాథ! అస్య కంసస్యతాయనేనతి - స్థిత్యాం
సత్యాఖలు, సౌపర్వణీ- సుపర్వణామ్, దేవానామ్, సంబద్ధినీ, ఋద్ధిః-
సమృద్ధిః, చలితా. అతశ్చ అస్మిన్ పర్వణి - అస్మిన్ సమయే, తవ
అయనేన - కంససకాశగమనేన, ఏనం కంసం అస్యతా త్వయా, అసౌ-
దేవానాం ఋద్ధిః, అథ- అనన్తరమ్, ఇత్యా-ప్రాప్త్యా. ౩౬.

తా|| కంసుఁడు దేవతలను జయించి వారి సంపత్తు నవహరించెను; ఇప్పుడు
నీవు కంసునిజంపి దేవతలకు వారిసంపత్తును మరలనియ్యవలయును. ౩౬.

౧) పా-నూ-౨-౩-౧౯. (౨) భ్వా-ఉ-ఆ-నే. (౩) పా-నూ-౪-౧-౫౬.

(౪) పా-నూ-౨-౪-౨.

మూ॥ ఇత్యుక్తోఽరేః స కృతిం సంప్రత్యజ్ఞాస్త నిష్ఠాయాః ।

యస్య ప్రజా నరత్వే సంప్రత్యజ్ఞాస్త నిష్ఠాయాః॥ ౩౬

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్తః, అరేః, సః, కృతిమ్, సంప్రత్యజ్ఞాస్త, నిష్ఠాయాః, యస్య ప్రజాః, నరత్వే, సంప్రతి, అజ్ఞాః, తనిష్ఠాః, యాః. 3౬

వ్యా ॥ (ఇత్యుక్త ఇతి) ఇత్యుక్త స్స కృత్తః అరేః - కంసస్య నిష్ఠాయాః - అవసానస్య, కృతిమ్, మారణకరణమ్, సంప్రత్యజ్ఞాస్త-సమ్యక్ ప్రతిజ్ఞాతవాః. (౧) “సంప్రతిభ్యామనాధ్యానే” ఇత్యాత్మనే పదమ్. హరిరేవ విశేష్యతే-యస్య హరేః సంప్రతి-ఇదానీమ్, నరత్వే మనుష్యధర్మలీలత్వే, లాకీక్యః ప్రజాః అజ్ఞా భవన్తి; మనుష్యసామ్య ప్రతీతే ర్యమీశ్వరతయా నజానస్తీత్యర్థః. ప్రజా ఏవ విశేష్యన్తే - యాః ఖలు ప్రజాః తనిష్ఠాః- తనుతరాః, తుద్రప్రకృతయః; తా య స్యాజ్ఞాఇత్యర్థః. అజ్ఞాఇతి (౨) “ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిరఃకః” ఇతి కః, తతో నష్కో సమాసః. తద్వోగాత్ యస్యేతి- (౩) “కర్తృకర్తృణోకృతి” ఇతి కర్తృణి వస్తీ. తనిష్ఠా ఇతి- తనుశబ్దాదతిశాయనే ఇర్థక్, టిలోపః. 3౬.

తా ॥ అప్సభావై యల్పమతులైయున్న జనులు మనుష్యవతారమై తిన యోక్తకృష్ణుని మహిమ వెలుగలేనో, ఆశ్రీకృష్ణుఁడు అక్రూరునిచేనిట్లు ప్రార్థింపఁబడిన వాఁడై “నేను గంసునిజం పెదను” అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. 3౬.

మూ॥ యా ధీ స్సఖం హరిగమోత్సవి భుజ్జానానయా సుహితః ।

అక్రూర ఉషా మనయ త్స విభు జ్ఞానానయా సుహితః॥ 3౭॥

ప-వి॥ యా, ధీః, సుఖమ్, హరిగమోత్సవి, భుజ్జానా, అనయా, సుహితః, అక్రూరః, ఉషామ్, అనయత్, సః, విభుమ్, జ్ఞానానయా, సుహితః. 3౭.

వ్యా ॥ (యాధీరితి) యా ధీః - బుద్ధిః, హరిగమోత్సవి - కృష్ణ ప్రాప్తినిమిత్తేనోత్సవేన యుక్తమ్, సుఖం భుజ్జానా, అనయా బుద్ధ్యా సుహితః - తృప్తః, అక్రూరస్యః, ఉషామ్-రాత్రిమ్, అనయత్.

విభుమ్ - హరిమ్, జానానయా - యథావశవగచ్ఛన్త్యా; అక్రూరస్తు
విశేష్యతే - సుహితేః-సుతరాం హితభూతః, ఆప్తో భక్తత్యక్తః, హరి
గమోత్సవీతి- గమనం గమః. (౧) “గ్రహవృద్ధునిశ్చిగమశ్చ” ఇత్యమ్.
హరిగమననిమిత్త ఉత్సవో యస్యాస్తీతి మత్స్వర్ణీయ ఇనిః, భుజ్జానేతి
(౨) “భుజోఽనవనే” ఇత్యాత్మనేపదమ్. జానానయేతి (౩) “అనుపసంగా
ద్వా” ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౪) “జ్ఞాజ్ఞోహ్” ఇతి జాదేశః. 32.

తా॥ శ్రీకృష్ణని మహిమనెఱింగినవాఁడై యతని కత్యస్త హితపరుఁడైనయెఱా
రుఁడు, శ్రీకృష్ణని నేవించుటచే మిక్కిలి తృప్తి నొందినవాఁడై యారాత్రిని సుఖముగ
గడపెను. 32.

మూ॥ హరిసుఖదా వ్యష్టా సహ సారాత్త్రిదశాఽఽధినాఽధమేదిన్యాః
అజగమిషత్పథియ స్త్వససారాత్త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః॥ 3౩॥

ప-వి॥ హరిసుఖదా, వ్యష్టా, సహ, సా, రాత్రిదశా, అధినా, అథ, మేది
న్యాః, అజగమిషత్, సః, ధియః, తు, అనుసారాత్, త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః. 3౩.

. వ్యా॥ (హరితి) అథ హరిసుఖదా - హరేః సుఖప్రదా,
రాత్రిదశా- రాత్ర్యాఖ్యా కాలావస్థా, మేదిన్యాః - భూమేః, అధినా-
మనోదుఃఖేన సహ, వ్యష్టాఽభూత్. తస్య రాత్ర్యాం వ్యష్టాయాం
సత్యాం హరేః సంసవఘోద్యోగసంభవాత్ భూమేరాధిరపి వ్యష్టా -
నివృత్తాఽభూత్. నీఅజగమిషదితిగమేస్సక్. (౫) “గమేరిట్ పరస్మై పదే
షు” ఇతీడాగమః, లజ్. త్రిదశాధినాథమేదిన్యా ఇతి (౬) “ఇమిదా-న్నే

(౧) పా-నూ-౩-౩-౫౮. (౨) పా-నూ-౧-౩-౬౬. (౩) పా-నూ-౧-౩-౪౩.

శ్రీ అత్రగ్రంథాంతః-సః కృష్ణః, త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః-త్రిదశాధినాథే-ఇన్ద్రే
మేదిన్యాః - ప్రీతిమాప్తాయాః, ధియః, అనుసారాత్- అజగమిషత్- మధురాంగస్తుమై
చ్ఛక్. ఇతిస్యాత్.

(౪) పా-నూ-౭-౩-౭౯. (౫) పా-నూ-౭-౨-౫౮. (౬) భా-ఆ-౬

హనే''(౧) సుష్యజాతౌ'' ఇత్యాదినాణినిః. రాత్రిశబ్దసతకారస్యాపి, (౨)
 'అనచిచ' ఇతి ద్విర్యచనాత్ ఉభయత్రాపి తకారద్వయసద్భావాత్
 యమకాంశే నైరూప్యాభావః. ౩౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణనికారాత్రి సుఖముగావెళ్ళెను. భూమియొక్క స్థలమును నా
 రాత్రితోఁగూడ నశించెను. ఇష్టానికీఁ బ్రీతినిగలగఁజేయుటకై శ్రీకృష్ణుఁడు మధు
 రకు వెళ్ళనిచ్చయించెను. ౩౯.

మూ॥ స యయా తౌ కంసవధే రథమారోప్యాశశయా ధీరః ।

తద్విరహేత్వదహస్తీర్ని రథ మారోఽప్యాశయాధీరః॥ ౩౯॥

ప-ప॥ సః, యయా, తౌ, కంసవధే, రథమ్, అరోప్య, ఆశయా, ధీరః,
 తద్విరహే, తు, అదహత్, స్త్రీః, ఆథ, మారః, అపి, ఆశయాధీరః. ౩౯.

వ్యా॥ (సత్తి) స్తోఽక్రూరః ధీరః కంసవధే ఆశయా తౌ రామ
 కృష్ణౌ రథమారోప్య యయా. అథ-అనస్తరమ్, తద్విరహే - కృష్ణ
 విరహే, మారః - కామః, ఆశయాధీరః - ఆశయస్య - బుద్ధేః, ఆధిం
 ప్రేరయితా, స్త్రీః - గోపీః, అదహదపి. ౩౯.

తా॥ ధైర్యశాలియైన యక్రూరుఁడు, కంసవధార్థముగ రామకృష్ణులను రథములోనె
 క్కించుకొని వెళ్ళెను. శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషమును నహింసక గోపికలందఱు మిక్కిలి
 మన్నభవాదనొందిరి. ౩౯.

మూ॥ నిష్క్రమతి తస్మిం స్తా విలేపు రేకాస్తమభ్యస్య ।

స్యః కే ను ముఖం హషాకవిలే పురే కాస్త మభ్యస్య॥ ౪౦॥

ప-ప॥ నిష్క్రమతి, తస్మిక్, తాః, విలేపుః, ఏకాస్తమ్, అభ్యస్య, స్యః,
 కే, ను, ముఖమ్, హర్షావిలే, పురే, కాస్తమ్, ఆభీ, అస్య. ౪౦.

వ్యా॥ (నిష్క్రమతి) తస్మిక్ ప్రజాతౌ ఏకాస్తమ్ - నిశ్చ
 యేన, నిష్క్రమతిసతి, తాస్త్రియః, అభ్యస్య - భూయోభూయః,
 విలేపుః. తాసాంతు విలిపితావార్తా-హషాకవిలే-కృష్ణగమనహషేణా

అప్రకృతింగతే మధురాభ్యే పురే, అన్య కృష్ణస్య కాన్తం ముఖమభికేను
జనా స్సన్యః! సీతార్ద్రో వితరేకః. ముఖమభి-ముఖమభిముఖకృత్య, యే
కిల జనా వర్తిష్యంతే, తే తాదృశభాగ్యభాజితృభ్యః. అభితి లక్షణేకర్తృ
ప్రవచనీయసంజ్ఞా. ముఖమితి(౧) “కర్తృప్రవచనీయయు క్షేద్వితియా”.

తా|| శ్రీకృష్ణుడు బయలుదేరినప్పుడు గోపిక అనవరతము విలాపించిరి. అవి
లాపముయొక్క ప్రకారమేమన్న, శ్రీకృష్ణుని గమనముచేతఁ గుఠూహలులై భాగ్యశా
లులైన మధురావాసులుకదా శ్రీకృష్ణుని సుందరముఖరవిందమును జూడఁబోవుచు
న్నారు. ౪౦.

మూ|| గమయన్ హరి మనుకూలో హస్తాఽక్రూరో న నారీణామ్|

సదృశో నో నిధిహః ఖలు హస్తా క్రూరో న నాఽరీణామ్||౪౧||

ప-వి|| గమయన్, హరిమ్, అనుకూలం, హస్తః, అక్రూరః, న, నారీణామ్, సదృ
శః, నః, నిధిహః, ఖలు, హస్తా, క్రూరః, న, న, ఆరీణామ్, ౪౧.

వ్యా || (గమయన్నితి) హస్తేతి శోకం ద్యోతయతి. హస్తఖల్వ
యమక్రూరః. హరిమితో గమయన్, నారీణామ్-స్త్రీణామ్, అనుకూలో
నభవతి. ప్రత్యుత అరీణాం ననసదృశః, శత్రుసదృశఏవ, తతః క్రూరః.
ఉగ్రః ఖల్వయమ్, నః-అస్తాకమ్, హస్తా-భూతుకోభవతి. తదవి కుతః-
నిధిహః - అస్తాకం నిధిభూతం కృష్ణమన్యత్ర గమయతి. ౪౧.

తా|| శ్రీకృష్ణుని దీసికొనిపోవుచున్న యీయక్రూరుడు మన కనుకూలుఁడు
కాఁడు. మనకు శత్రువువంటివాఁడు, మనకు నిధివంటి శ్రీకృష్ణుని దీసికొనిపోయి మన
లను జంపుచున్నాఁడు. ౪౧.

మూ|| హస్త విధి నయతి హరిం నయనానా మఫలతాం ప్రతన్వానః|

కృత మృద్ధ్యా మనసాంస్థిరనయనానామఫలతాంప్రతన్వానః|

ప-విః హస్తో, విధిః, నయతి, హరిమ్, నయనానామ్, అఫలతామ్, ప్రతన్వా
నః, కృతమ్, ఋద్ధ్యా, మనసామ్, స్థిరనయనానామ్, అఫలతామ్, ప్రతన్వా, నః.

వ్యా॥ (హస్తేతి) నయనానామ్ - అస్తాకం నేత్రాణామ్, అఫల
తామ్ - కృష్ణదశానాభావాత్ నిష్ఫలతామ్; ప్రతన్వానః-ప్రకషేణ
తన్వౌ, విధిః, హస్త హరి మన్యత్ర నయతి; ఏవంసతి నః- అస్తాకమ్,
మనసా, అఫలతామ్ - అవిదిర్యమాణానామ్, స్థిరనయనానామ్ - స్థిర
తరస్వనిర్వహణానామ్, ప్రతన్వా - అతిసూక్ష్మయా, ఋద్ధ్యా-సంపదా,
కృతమ్, ఈదృశానాం మనసాః మృద్ధిర్నిష్ప్రియోజనేత్సర్థః. అఫలతా
మితి పూర్వత్ర ప్రయోజనవాచినః ఫలశబ్దస్య నష్టో బహువ్రీహిః; తతో
భావప్రత్యయః. ఉత్తరత్ర (౧) “ ఇ - ఫలా - విశరణే ” శత్రస్తః
పశ్యంతః.

౪౨.

తా॥ జైవము శ్రీకృష్ణుని దేశాన్తరమునకుఁ దీసికొనిపోయి మన నేత్రానందమును
జెడఁగొట్టుచున్నది. మన మనస్సును, శ్రీకృష్ణదర్శనము లేనందున బ్రద్దలగుచున్నది.
ఇంక దీనియొక్క సమృద్ధియంతయు నిష్ప్రియోజనము.

౪౩.

మూ॥ కిం కంసేన కృతేయం రహా విధాత్రామహా న న యః।

అథవా కృతోఽయ మనవధి రహో విధాత్రా మహాననయః॥

ప-వి॥ కిమ్, కంసేన, కృతా, ఇయమ్, రహా, విధా, అత్ర, అమహా, న, న, యః,
అథవా, కృతః, ఆయమ్, అనవధిః, అహో, విధాత్రా, మహాన్, అనయః.

౪౩.

వ్యా॥ (కిమితి) ఇయం విధా-కృష్ణస్య మధురాప్రాపణప్రకారః,
కింనుఖిలు రహా - రహసి, కంసేన కృతా స్యాత్? కంసవచ విశేష్యతే-
అత్ర లోకే యః అమహాః-అతేజస్కుః, మలినాత్మా, ననభవతి, మలిన
ఏవేత్సర్థః. అథవేతి పక్షాన్తరం ద్వోతయతి. అయం అనవధిః - అవధి
శూన్యః, మహాన్ అనయః - దుస్వీతిః, విధాత్రా కృతావా స్యాత్.
అహో ఇత్సాత్మ్యేన్.

౪౩.

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణవిశ్వేషము తేజోహీనుడైన కంసునిచేఁ గలిగెనా, లేక, అపారమైన యాగొప్ప అన్యాయమును జైవముచేసెనా. • ౪౩.

మూ॥ అక్రూర క్రూరం స్ఫుట మముష్య తవ సూచితం చేతః ।

యేన త్వయాఽచ్యుతాహ్వయ మముష్యత వసూచితం చేతః॥

ప-వి॥ అక్రూర, క్రూరమ్, స్ఫుటమ్, అముష్య, తవ, సూచితమ్, చేతః, యేన, త్వయా, అచ్యుతాహ్వయమ్, అముష్యత, వస్సు, ఉచితమ్, చ, ఇతః. ౪౪.

వ్యా ॥ (అక్రూరేతి) హే అక్రూర! అముష్య. ఏవంవిధస్య, తవ చేతః- చిత్తమ్, క్రూరమితి స్ఫుటం సూచితమ్. అముష్యేతి విశేషణా భిషాచం స్ఫుటీకుర్వతా ఉత్తరాధేనాఽక్రూరో విశేష్యతే-చశబ్దో హిశబ్దార్థే. యేనహి త్వయా ఇతో దేశాత్ అస్తాక ముచితం వసుధనమ్, అచ్యుతాహ్వయం అముష్యత - ముసితమభూత్, అముష్యేతి అదశ్శబ్దాత్ త్యదాద్యత్వమ్(౧)“అదసోసే” ఇత్యాదినా ఉత్వముత్వే. ఉత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ షష్ట్యాస్యాదేశః. తత వ్షత్వమ్. అముష్యతేతి (౨) “ముష-స్తేయే” కర్తృణిబద్. హరిగమనస్యాఽద్యతనత్వే అనద్యతనత్వవిషయేణ లజ్జానభవితవ్యమ్;సత్యమ్-గోపీనాం స్నేహాతిభిరాద్భుటికామాత్రోపి హరివిశ్లేషశ్చిరకాలం వృత్త ఇవాఽవభాతి. అథవా - తద్విశ్లేషనిమిత్తచిత్తమోహేన కాలవిశేషమజానస్తీభిః ప్రయుక్తమ్. అథవా - పూర్వదివసవేనాఽక్రూర ఆగతః, తదానీమేవ గస్తవ్యతాం కృష్ణాయ స విజ్ఞాపితవాః, అతోఽక్రూరేణ తదైవ కృష్ణోముషితః - వశీకృతఇతి వ్యపదిశ్యతే. ౪౪.

తా॥ ఓ అక్రూరుడా! మాయెక్క- ప్రియధనమైన శ్రీకృష్ణుని నీవిచ్చటనుంచి తీసికొనిపోవుటచేత నీహృదయ మతిక్రూరమని స్పష్టమగుచున్నది. • ౪౪.

మూ॥ స్నేహ మవిద్వాన్ ససి కిం వద య స్త్వ మితే నవే ౭గేన ।
సదృశే రథే నయసి తావదయ స్త్వమితేన వేగేన ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ స్నేహమ్, అవిద్వాన్, అసి, కిమ్, వద, యః, త్వమ్, ఇతే, నవే, అగేన, సదృశే, రథే, నయసి, తా, అదయః, తు, అమితేన, వేగేన. ౪౫.

వ్యా॥ (స్నేహమితి) హే అక్రూర! ఇదం వద; త్వంహి కింస్నేహమవిద్వాన్ ససి - కిం స్నేహస్వరూపం నజానాసి; కుత ఇతిచేత్ - య స్త్వం ఇతే - ప్రాప్తే, నవే-నూతనే, అగేన-పర్యతేన, సదృశే, రథే తౌ రామకృష్ణౌ అదయః - నిద-యోభాత్వా, అమితేన - అనల్పేన, వేగేన నయసి. తుశబ్దోవిభక్తే. యదిచ స్నేహతత్త్వం జానాసి, తతః కృష్ణస్నేహభాజామస్తాకం తద్విశ్లేషజం వ్యసన మవగమ్య సకృష్ణ మితో నయసి. సహ్యతివేగేన నయసీత్యర్థః. అవిద్వానితి (౧) “విద-జ్ఞానే” లటశ్చతాదేశః. (౨) “విదేశ్యతుర్వసుః” ఇతి వస్వాదేశః. తతో నతో సమాసః. (౩) “నలోకావ్యయ” ఇతి ప్రతిషేధాత్ స్నేహమిత్యత్ర ఉచ్ఛ్వాసభావః. ౪౫.

తా॥ ఓ అక్రూరుడా! రామకృష్ణు లిద్దఱిని నీవు గొప్ప తేరుమీఁద నెక్కించు కొనియతివేగముగ నిర్దయుఁడవై వెళ్ళుచున్నావే. నీవు స్నేహస్వరూపము నెఱుంగవా?
మూ॥ కృష్ణగతే త్వయి న నిశా పృచ్ఛే ద్యామై రయస్సుఖరైః ।

నిశి నిశి గిరం పడై నఁ పృచ్ఛేద్యా మైరయ స్సుఖరైః॥

ప-వి॥ కృష్ణ, గతే, త్వయి, న, నిశా, పృచ్ఛేత్, యామైః, ఆయస్సుఖరైః, నిశి, నిశి, గిరమ్, పడైః, న, పృచ్ఛేద్యామ్, ఐరయః, సుఖరైః. ౪౬.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) హేకృష్ణ! త్వయి గతేనతి నిశా-రాత్రిఃసర్వా నపృచ్ఛేత్ - నపృష్టాభవేత్, ఆతిదీర్ఘ-భవిష్యతీత్యర్థః. కీదృశీ - ఆయస్సుఖరైః - అయోవత్సుతరాంఖరైః, అభేద్యైర్యామైరుపలఱి

తేత్యర్థః. రాత్రేరవ్యుష్టా కారణముచ్యతే-నిశి నిశి-రాత్రౌ రాత్రౌ, సుఖరై-సుఖప్రదైః, పదైః - శబ్దైః, నప్యచ్ఛేద్యాదైః - ఉచ్ఛేత్తుమ్-ఆనసాదయితుమ్, అశక్యామ్, ప్రీయరూపతయా అవిచ్ఛేదేన సదా కథితయాం గిరమస్తభ్యం త్వం ఐరయః. ఉచితవాసని, అతశ్చ రాత్ర్యామే త్వద్వాచం స్తరస్తీనామస్తాకం రాత్రి నావ్యుష్టా భవిష్యతీత్యర్థః. వ్యుచ్ఛేదితి (౧) “ఉచీ - వివాసే” విపూర్వః లజ్.

౪౬.

తా॥ ఓ శ్రీకృష్ణుడా! నీవు వెళ్ళిపోయిన యెడల, ఇవివలలోఁ బ్రతిరాత్రులలోను నీవు చెప్పిన సుఖకరములైన మాటలను దలంచుకొని మాకీరాత్రులతిహారములై యతిస్థములుగఁ బెరుగుచుండును.

౪౬.

మూ॥ కథమిందీవరసదృశం వినా శయిష్యామహే నిశి తమ్ ।

అనలం ప్రవిశ్య దేహం వినాశయిష్యామహే నిశితమ్ ॥ ౪౭॥

ప-వి॥ కథమ్, ఇందీవరసదృశమ్, వినా, శయిష్యామహే, నిశి, తమ్, ఆనలమ్, ప్రవిశ్య, దేహమ్, వినాశయిష్యామహే, నిశితమ్.

౪౭.

వ్యా ॥ (కథమితి) తం కృష్ణం ఇందీవరసదృశం వినా నిశి-రాత్రౌ, కథం శయిష్యామహే; నిశితమ్ - అత్యుగ్రమ్, అనలం ప్రవిశ్య దేహం వినాశయిష్యామహే.

౪౮.

తా॥ నల్లకలువకా న్నివంటికా న్నిగల మాశ్రీకృష్ణునివదలి మేమెట్లుపడకలోఁ బండు కొంటును? ఇంక నీ దేహమును, అత్యుగ్రముగ మండుచున్న యగ్నిలోఁ ద్రోసి నశింపఁజేయుటయే యుక్తము.

౪౮.

మూ॥ కంసస్యే దురాలోక స్స మనా గరికాయదావస్తాత్ ।

మఖ్యే ద్రక్ష్యన్తి తటిత్సమవాగరికా యదావస్తాత్ ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ కంసస్యే, దురాలోకః, సః, మనాక్, అరికాయదావః, స్తాత్, మఖ్యే, ద్రక్ష్యన్తి, తటిత్సమవాగరికాః, యదా, వస్తాత్.

౪౯.

వ్యా ॥ (కంసస్యేతి) ఉత్తరాధాకదారభ్య వ్యాఖ్యానతే -

మధురాయాం తటిత్సమనాగరికాః-తటిత్సద్వశ్యోనగరస్త్రియః, మత్స్యే
స్థిత్యా అవస్తాత్ రథాయాం గచ్ఛంతం కృష్ణం యదా ద్రక్ష్యన్తి.
తదా కృష్ణః అరికాయదావః- శత్రుశరీరదవాగ్నిః, కంసస్య మనాగః
దురాలోకస్తాత్ - వీక్షితుమశక్యోభవేత్. స్తాదితి అస్తేరాశిషిలోట్.
తాతజాదేశః. నాగరికా ఇతి నగరే భవా నాగరికాః, అణ్ణంతాత్ (౧)
“ టిడ్డాణిక్ ” ఇత్యాదినా జీప్. తతస్సాన్వయే క ప్రత్యయే (౨)
“ కేఽణః ” ఇతి హ్రస్వత్వమ్. రహ.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు మధురానగరమందలి పీఠిలో వెళ్ళుచున్నప్పు డచ్చట మం
ములలోఁ గూర్చున్న మెఱుపువంటి కాన్తిగల స్త్రీలుచూడఁ బోవుచున్నారు. శత్రు
వినాశకరుఁడైన యీ శ్రీకృష్ణుఁడు, కంసునికంటికి మహాతేజస్వియై చూచుటకశక్యుఁడై
యుండవలయును. రహ.

మూ॥ నాగర్యో యా నమిమం ధాన్యన్తినుతాదృశాయథా కామమ్ |

దశయాజ్ఞేరోమాఞ్చం ధాన్యన్తినుతాదృశా యథాకామమ్ ||

ప-వి॥ నాగర్యః, యాన్తమ్, ఇమమ్, ధాన్యన్తి, నుతాః, దృశా, యథా, కా
మమ్, దశయా, అజ్ఞే, రోమాఞ్చమ్, ధాన్యన్తి, ను, తాదృశా, యథాకామమ్. ౪౯.

వ్యా॥(నాగర్యఇతి)ఇమం కృష్ణం యాన్తం నుతాః-స్తుతాః, అభి
రూపాః నాగర్యః-దృశా-చక్షుషా, ధాన్యన్తి-ప్రాప్యన్తి. యథాకామమ్-
మస్తథసదృశమిత్యర్థః. తాదృశా-తాదృశ్యా, దశయా యుక్తం యథా
కామమ్ - యథేష్టమ్- నిరగళమ్, రోమాఞ్చమజ్ఞే ధాన్యన్తి-ధార
యిష్యన్తి. ను శబ్దో వితరేకః. ధాన్యన్తితి పూర్వత్ర ధేటః, ఉత్తరత్ర
ధాఇశ్యత్రన్తః. రహ.

తా॥ మస్తథునివంటి శ్రీకృష్ణుని పీఠిలో వెళ్ళుచున్నప్పుడు మధురావాసులైన
స్త్రీలుచూచి యానందభరితులగుదురు. వారిశరీరములు రోమాఞ్చితములగును. ౪౯.

మూ॥ మధురాం యాతి హరి భూక స్సాధన్యా మాధురీ హః తః ।

తస్యాం స్త్రియో వృషం వృషనాథన్యా మాధు రీహఃతః॥౫౦॥

ప-వి॥ మధురామ్, యాతి, హరిః, భూః, సా, ధన్యా, చాధురీ, హః, ఆతః, తస్యామ్, స్త్రియః, వృషమ్, వృషనాథన్యామ్, ఆధుః, ఈహఃతః. ౫౦.

న్యా ॥ (మధురామితి) హరిరయం మధురాం యాతి, అతశ్చ మాధురీ - మధురాసంబద్ధినీ, భూః - భూమిః, ధన్యాహి - ధన్యాఖిలు, తస్యాం మధురాయాం వృషనాథన్యామ్ - ధర్మస్య నాథభూతాయామ్, వర్తమానా స్త్రియః, ఈహఃతః - స్వచ్ఛేష్టాతః, వృషమ్ - పుణ్యమ్, ఆధుః - పౌతవత్వః, కథమన్యథా హరిః ప్రత్యాగచ్ఛేదిత్యర్థః, వృషనాథన్యామితి నాథయితే కర్తృణి అధికరణేవా ల్యుట్. ట్తత్వాత్ జీప్. ఆధురితి ఆజ్ఞాస్వాద్దధాతేలుజ్. ౫౦.

తా॥మధురానగరమునకు క్రీకృష్ణుడు వెళ్ళుచున్నాడు గాన నామధురానగరి యు మహాభాగ్యవతియైనది, పుణ్యవతియైన యామధురానగరియందున్న స్త్రీలు క్రీ కృష్ణుని సేవించుటకు దగిన పుణ్యముల నాచరించిరి. ౫౦.

మూ॥ గచ్ఛతి జనాదనోఽస్తా న్నద్ధ్వా సాహిత్యజన్యేన ।

స సుఖేనాఽయమశంఘున్నద్ధ్వా సాహిత్యజన్యేన ॥ ౫౧॥

ప-వి ॥ గచ్ఛతి, జనార్దనః, అస్తాన్, నద్ధ్వా, అసా, హి, త్యజన్, యేన, సః, సుఖేన, ఆయమ్, ఆశమ్, ఘ్నున్, అద్ధ్వా, సాహిత్యజన్యేన. ౫౧.

న్యా॥(గచ్ఛతి)అస్తాన్ నద్ధ్వా-బద్ధ్వా,పశ్యాత్ అసాజనాదనో యేశహి మాగేశాన గచ్ఛతి, సోఽయం అద్ధ్వా - మాగేశః, సాహిత్య జన్యేన - కృష్ణగమననిమిత్తేన సాహిత్యేన - తృప్త్యా, జన్యేన - జన యితవ్యేన, సుఖేన, అశమ్-ఆత్మీయమసుఖమ్, ఘ్నున్ భవతి.నూనమ్. నాస్తాకమివానేన కృష్ణసంబద్ధేన మాగేశస్యవీడాప్తిః.అతః కృతార్థోఽ

యంచూగఁ ఇత్యర్థః. నద్వేతి (౧) 'ణమా-బద్ధనే' (౨) 'సహోధః' ఇతి ధకారః. (౩) 'యష స్తథోధోఽధః' ఇతి ధత్వమ్. ౫౧

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు మనలనువదలి యేమార్గముచే వెళ్ళుచున్నాడో, ఆమార్గము శ్రీకృష్ణసంబద్ధముచే దనశ్లేశమును వదలి సుఖింపజేపుచున్నది. ౫౧.

మూ॥ ధన్యా స్తే యాతి హరి ర్యా నధ్వని తోయదాభోఽగాన్ |

త్రప్స్యన్తి మృగా స్సమీయు ర్యానధ్వనితో యదా భోగాన్ ||

ప-వి॥ ధన్యాః, తే, యాతి, హరిః, యాన్, అధ్వని, తోయదాభః, అగాన్, త్రప్స్యన్తి, మృగాః, సమీయుః, యానధ్వనితః, యదా, భోగాన్. ౫౨.

వ్యా॥ ధన్యాఇతి) హరిరయం తోయదాభః - మేఘసదృశః, అధ్వని - మార్గే, యాన్ అగాన్-వృక్షాన్, పర్వతాన్వా, యాతి-ప్రాసాదీ, తే ధన్యాఃఖలు, మృగాశ్చ యానధ్వనితః - యానస్య - కృష్ణరథస్య, ధ్వనినా, యదా - యస్మిన్ కాలే, భోగాన్ - సుఖాని, సమీయుః-సమ్యక్ప్రాప్నోయ్యుః. తదా త్రప్స్యన్తి-తృప్తా భవిష్యన్తి.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు వేంచేయుచున్న మార్గమంగున్న వృక్షాదులు మహాభాగ్య శాలులు. శ్రీకృష్ణుని రథశబ్దమును విని యచ్చటనున్న మృగములు సుఖించి తృప్తి పొందును. ౫౨.

మూ॥ దూరే స ఏవ లక్ష్మ్యో న రజో దృశ్యేతదృశ్యదృశామ్ |

తదభిగతౌ ఘోషో నో నరజో దృశ్యేత దృశ్యదృశామ్ || ౫౩॥

ప-వి॥ దూరే, సః, ఏవ, లక్ష్మ్యః, న, రజః, దృశి, ఏతత్, ఋశ్యదృశామ్, తదభిగతౌ, ఘోషః, నః, నరజః, దృశ్యేత, దృశ్యదృశామ్. ౫౩.

వ్యా॥ (దూరఇతి) దూరే వర్తమాన స్స హరిః, లక్ష్మ్యో నభవత్వేన, కిం- తదేతద్రజోపి, ఋశ్యసృశామ్-హరిణీసదృశదృశామ్, స్త్రీణాం దృశి-చక్షుషి, నభవతి, రజోపి సదృశ్యతే యథా, తథా దూరీభూతో యమిత్యర్థః. తదభిగతౌ-తస్య కృష్ణస్య పునరప్యస్మిన్ దేశే అభిగతౌ

సత్యామ్, దృశ్యదృశ్యామ్ - దృశ్యమ్ - దశానీయమ్, కృష్ణం పశ్యన్తీ
నామ్, నః - అస్తాశమ్, నరజః - హృష్టినాకరైః జన్మితః, ఘోషః -
శబ్దః, దృశ్యేత-ఉపలభ్యేత, ప్రాథకన్యాం లిజ్. ౧

తా || రథఘోషాద మనకంటికగణదనట్లు శ్రీకృష్ణుండు బహుమంతము వెళ్ళి
పోయెను. అశ్రీకృష్ణుండు తిరిగినచ్చినప్పుడుతెనిని నేవించి సంతోషించినజనుల సంతోష
ఘోషమును మనము వినవలయును. . .

౫౩.

మూ|| ఇతి విలపస్తీషు యయా విరహా దయి తాను సహ తేన ।

యాను విరహం మురారి ర్విరహా దయి తాను సహతే న॥౫౪॥

ప-వి|| ఇతి, విలపస్తీషు, యయా, విరహాత్, ఆయి, తాను, సహ, తేన, యా
ను, విరహమ్, మురారిః, విరహాః, దయితాను, సహతే, న.

౫౪.

వ్యా || ఇతీతి) అయీతి గోపీశోకనిమిత్తం కవే శ్లోకం ద్యోత
యతి. ఇతి - ఇథమ్, తాను గోపీషు విరహాద్విలపస్తీషు, తేన కృష్ణేన
సహసోఽక్రూరో యయా. తావవ విశేష్యస్తే-యాను దయితాను. స
మురారిః. విరహం నసహతే. విరహాఇతి మురారిరే వవిశేష్యతే-రహస్య
రహితః, ప్రకాశమేవ తాభి స్సంశ్లిష్యవర్తమానఇత్యర్థః. అథవా-యా
ను విరహాః - యాను విషయభూతాను రహస్యరహితః, పరిహరణీయ
రహితః, సర్వమపి స్వగతం తాభ్యః ప్రకాశయతీత్యర్థః.

౫౪.

తా|| ఇట్లు శ్రీకృష్ణవిరహమును సహింపకయాగోపిక లేడ్చుచుండఁగ నాగోపిక
లకస్తరభుండై వారివిశ్లేషమును సహించు శ్రీకృష్ణునిబిలిచికొని యుక్తారుండు మధురా
నగరము నుద్దేశించివెళ్ళెను.

౫౪.

౧ అత్రాక్షరణిగలితాని. దృశ్యేతేతి కర్తకర్తరిరూపమ్. కర్తృస్త్విత్తాఽశ్చేహి
తత్వాత్ ఘోషఇత్యప్రథమా. న ఇతిసంబంధసామాన్యే దృష్టి. అస్తస్మద్భావస్య క
ర్తృత్వేనా విపక్షకాత్ ఇతిస్యాత్.

మూ॥ అక్రూరః ప్రేక్ష్యౌపస్సతీ రమితయోరథాపగామీశమ్ ।

దధ్యా విగాహ్య యమునాం స తీర మితయో రథాపగామీశమ్॥

ప-వి॥ అక్రూరః, ప్రేక్ష్య, అపః, సతీః, అమితయోః, రథాపగామి, శమ్; ద
ధ్యా, విగాహ్య, యమునామ్, సః, తీరమ్, ఇతయోః, అథ, అపగామ్, ఈశమ్.

వ్యా॥ (అక్రూరః) యమునాతీరం గతేనతి రథే, సతీః -
పూజితాః, తత్రత్యాః అపః ప్రేక్ష్య తతపన అమితయోః - ప్రమాణా
తీతయోః, తస్యాః తీరమ్ - కూలమ్, ఇతయోః - ప్రాప్తయోస్సతోః
హరిబలయోః, సోఽక్రూరః, రథాపగామీ - రథాదపగతః, మాధ్య
ద్వినకృత్యోన్ముఖః, శమ్ - సుఖేన, యమునాం అపగామ్ - నదీమ్, వి
గాహ్య ఈశమ్ - ఈశ్వరమ్, నారాయణమ్, అస్తజలే దధ్యా, ౫౫.

తా॥ అక్రూరః, మహావైధవశాలురైవ రామకృష్ణులను జేరెక్కించుకొని య
మునానదీతీరమందువచ్చి యచ్చటనే వారిని నిలిపితాను మాధ్యాహ్నికస్నానముచేయు
టకై జేరునుండి దిగివచ్చి నిర్మలమైన యమునాజలమందవగాహించి సుఖముగ సర్వే
శ్వరుని ధ్యానించెను. ౫౫.

మూ॥ సోఽస్తరపాం హరి ఖీక్ష్యం దదశః గోపాకృతావహాః ।

హృష్టశ్చ శశీవాఽవృథ దదశః గోఽపాకృతావహాః ॥౫౬॥

ప-వి॥ సః, అస్తః, అపామ్, హరిమ్, ఈక్ష్యమ్, దదర్శ, గోపాకృతౌ, అర్హః,
హృష్టః, చ, శశీ, ఇవ, అవృథత్, అదర్శగః, అపాకృతావహః. ౫౬.

వ్యా॥ (సత్తి) సోఽక్రూరః అపామస్తనిమగ్నః, క్షీరాణావ
సికితే అనస్తభోగశాయినం పశ్చాయజధనిషేవితం కటిసూత్ర కిరీట
కేయూరాదిసకలభూషణభూషితం లక్ష్మీకాస్తుభలక్షణం పరం ధామ
పరమేశ్వరం నారాయణం ధ్యాతుముద్యతః, అహాః - యోగ్యతమః,
అపాకృతావహాః - నిరస్తహాసః, గోపాకృతౌ ఈక్ష్యం హరిమేవ దద
శః. సాక్షాత్పరమేశ్వరేణ స్వేన సహ వర్తమానమప్యక్రూరం దృశ్య

మానస్వరూపవ్యతిరేకేణాఽపి తత్ర ధ్యాతు ముద్యుక్తం పరిహసకౌ
కృష్ణః గోపవేషేణైవ విలక్షణతయా తద్భేదయం ప్రవిష్టోఽభూదిత్యర్థః.
ఏషం గోపాకృతిం తం పశ్యత్ అన్యథాద్రష్టుమశక్నువత్ కృష్ణపరిహాస
కృతమేతదితి జ్ఞాత్వా తథావీధపరిహాసవిషయభూతమాత్మానం బు
ద్ధ్యా అదశకాగః - పౌర్ణమాసేగతిః, శశేన - చంద్రితవ, అవృధత్ - వ
ధకతేస్త, అతిప్రహృష్టోఽభూదిత్యర్థః, అన్యథాదితి (౧) "వృధు-వృద్ధా"
(౨) "ద్యుద్భోయిజీ" ఇతి భిదాదిత్వాదశ్, లుజ్-పరస్తైపదమ్, అపా
కృతావర్తా ఇతి అపాకృతః అపహాక యేనేతి బహుక్రీహిః. ౫౬.

తా ॥ ఆయక్రూరుఁడు యమునాజలమంచుమునిగి శ్రీమన్నారాయణుని ధ్యానిం
పఁగా, శ్రీకృష్ణుఁడతనిధ్యానమందా పరస్వరూపమును గనపఱుపక గోపాకృతియైన యీ
కృష్ణరూపమునే గనపఱిచెను. అతఁడు దానిని కేవలించి సన్తోషయఁతుఁడై పూర్తిమా
నాన్యునిపఠెవర్ధెను. ౫౬.

మూ॥ తన్వస్తరగధియం స్వం పరిహసతా సజ్గతో యయా వేషః।
విసృతస్తాం తను మేతోఽపరి హ సతా సజ్గతోయయావేషః ॥
•ప-వి॥ తన్వస్తరగధియమ్, స్వమ్, పరిహసతా, సజ్గతః, యయా, వేషః, వివృతః,
తామ్, తనుమ్, ఏత్య, ఉపరి, హ, సతా, సజ్గతః, యయా, ఏషః. ౫౭.

వ్యా ॥ (తన్వస్తరేతి) తన్వస్తరగధియమ్ - గోపవేషాయాః
తనోః - శరీరాత్, అన్యస్యాంతసౌ, గతమనస్కమ్, స్వమ్-ఆత్మానమ్,
సజ్గతః - సజ్గాత్ - స్నేహాత్, పరిహసతా - కృష్ణేన, యయా తన్వా
గోపరూపయా వేషో వివృతః, ప్రకాశితః, తాం గోపాత్కికాం తను
మేత్య ఉపరి సతా-తీరేవ ర్తమానేన, తేన కృష్ణేన జలాదుత్తీర్య సజ్గత
ఏషోఽక్రూరః హృదురాంక్రతి యయా - హశబ్దః ప్రసిద్ధా. ౫౮.

తా ॥ పరశ్శాసుదేవుని స్వరూపమును ధ్యానింపఁబంపించిన తనకు శ్రీకృష్ణుఁడా
స్వరూపమును గనపఱుపక స్నేహముచేఁ బరిహసించి యేకృష్ణస్వరూపమును గనపఱిచెనో,

అక్షరారుఁడు యమనానదినుండి లేచి వచ్చి యా శ్రీకృష్ణసీతోఁ గలిసి తేరెక్కి మధురానగరము నుద్దేశించి వెళ్లెను. ౫౭.

మూ॥ అనుపురి హిత్యా ఒకూరం గౌరవతో భావికార్యస్య ।

యయతుః పురీం రతే ర్యా గౌ రవతో భావికా ఒర్యస్య॥

ప-వి॥ అనుపురి, హిత్యా, అక్షరమ్, గౌరవతః, భావికార్యస్య, యయతుః, పురీమ్, రతేః, య, గాః, అవతః, భావికా, అర్యస్య. ౫౮.

వ్యా' (అనుపురితి) అనుపురీ - పుర్యాస్సమీపే, అక్షరం హిత్యా తాంపురింప్రతి యయతుః - గతవంతా. అక్షరహానేః కారణము చ్యుతే - భావికార్యస్య - భావినో రజకవధధనుభక్త్యాదికార్యస్య, గౌరవతః; అక్షరసన్నిధౌ రజకవధాదిష్ఠ క్రియమాణేష్వక్షరస్య తదనుమతత్వా త్కంసేన నిగ్రహాభవేదితి తం హిత్యా ప్రస్థితావిత్యర్థః. మధురైవ విశేష్యతే-యా, గాః - నగరభూమిః, అవతః - ఆత్మానం రక్షతః, అర్యస్య - స్వామినః, రతేః - ప్రీతేః, భావికా - ఉత్పాదయిత్రీ, సర్వభోగాస్పదత్వాద్రక్షకస్య రాజ్యోఽతిప్రీతికరీత్యర్థః. అనుపురితి (౧) "అనుర్యత్సమయా" ఇత్యవ్యయీభావః. ౫౯.

తా॥ అక్షరునిసమక్షమందు రజకాదులను జంపినయెడల కంసునికి నక్షరుని యందుఁ గృష్ణపక్షపాతీయను సంశయము కలుగునని తలఁచి యతనిని మధురానగర సమీపమందువరలి రామకృష్ణలిద్దఱును కంసునికిఁ బ్రియకరమైన మధురానగరము లోపల వెళ్ళిరి. ౫౮.

మూ॥ యో రజకః కిల కంసే సగౌరవ స్త్రాసితామ్బరావని తమ్ ।

యయతు హిత్యాఒనుసృతీంసగౌరవస్త్రాసితామ్బరావనితమ్॥

ప-వి ॥ యః, రజకః, కిల, కంసే, సగౌరవః, త్రాసితామ్బరావని, తమ్, యయతుః, హిత్యా, అనుసృతిమ్, సగౌరవస్త్రాసితామ్బరా, అనితమ్. ౫౯.

వ్యా॥ (యోరజ్ఞతే) ఏవంగచ్ఛన్తా తౌ కంసస్య రజక మక్లేష్ట
త్య వస్త్రాణి యాచితవన్తౌ, సతు కంసశారవా న్నదత్తేవాన్, తత్రే
దముచ్యతే - యఃకిల రజకః కంసే సశారవః - కంసశారవయు క్షేతం
రజకం అనుస్మృతిమ్ - స్వానుసరణమ్, అనితమ్ - అప్రాప్తమ్, వస్త్రాణ్య
ప్రదదానమ్, త్రాసితామ్బరావని - త్రాసితమమ్బరం, ఆవనిః - భూమి
శ్చ, యథాభవేత్ తథా హత్వా తతః సశారవస్త్రాసితామ్బరా - స్వ
యముపాత్తాభ్యాం గౌరవస్త్రాభ్యామ్ - పీతవస్త్రాభ్యామ్, అనితామ్బరా
భ్యామ్-నీలవస్త్రాభ్యామ్, సహితౌ, యయతుః-శృష్టః పీతామ్బరే పరి
హితవాన్, రామస్తు నీలామ్బరే ఇత్యర్థః.

౫౯.

తా॥ రామకృష్ణలిద్దఱును వీధిలోవచ్చుచున్న కంసునిచాకలివానినివస్త్రముడిగిరి.
వాఁడు కంసుని నే గొప్పవానినిగాఁదలఁచిపిరికి వస్త్రములనియ్యఁజయ్యె, అప్పుడు వీరు
భూమ్యున్దరిక్షములన్నియు భయపడునట్లు వానినిబంపి చానియూటలోనుంచి కృష్ణునికిఁ
గాను రెండు పీతామ్బరములను బలరామునికిఁగాను రెండు నీలామ్బరములను దీసికట్టు
కొనిరి.

౫౯.

మూ॥ అథ దదృశుశ్చ జనా స్తం శ్రితమాలాకారధామానమ్ ।

దధతం ముఖమమౌజ్ఞశ్రి తమాలాకారధామానమ్॥ ౬౦॥

ప-వి॥ అథ, దదృశుః, చ, జనాః, తమ్, శ్రితమాలాకారధామానమ్, దధతమ్,
ముఖమ్, అమౌజ్ఞశ్రి, తమాలాకారధామానమ్.

౬౦.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ తం కృష్ణం శ్రితమాలాకారధామానమ్-
మాలాధికతయా ప్రాప్తమాలాకారగృహమ్, అమౌజ్ఞశ్రి-అమౌజ్ఞజ
సదృశలక్ష్మీకమ్, ముఖం దధతమ్, తమాలాకారధామానమ్ - తమాల
సదృశనీలరూపతేజస్కమ్, జనా దదృశుః.

౬౦.

తా॥ తరువాత, తమాలవృక్షమువలె నీలవర్ణుడై తామరగు పుష్పములవలె నతి
సుందరమైన ముఖము కలవాడైన శ్రీకృష్ణుఁడు మాఁకాదుని గృహమునకుఁజేసెను.
మూ॥ మాలాకారే హమఃజసదాన్రజాతం స భాజితవాన్ ।

అథ సోప్యవశః ప్రణమన్ సదా న్రజా తం సభాజితవాన్ ॥

ప-వి॥మాలాకారే, హర్షజనదాసజాతమ్, సః, భాజితవాన్, అథ, సః, అపి, అవశః, ప్రణమన్, సదా, స్రజా, తమ్, సభాజితవాన్. ౬౧.

వ్యా॥ (మాలేతి) తస్మిన్నాలాకారే హర్షజనదాసజాతమ్ - స్వ
వశకననిమిత్తేన హర్షేణ జాతం సత్ - పూజితమ్, ఆస్రజాతమ్ - బాష్ప
సమూహమ్, భాజితవాన్. అథ సోఽపి మాలాకారః కృష్ణదశకనేనా
౨వశః సదా-సతతమ్, భూయోభూయః ప్రణమన్ - స్రజా-మాలయా,
తం కృష్ణం సభాజితవాన్ - పూజితవాన్. ౬౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికేవలం యావద్దాష్టపరిపూర్ణలోచనం దైన మాలాకారుడు
శ్రీకృష్ణునికిఁ బుష్పమాలికలను సమర్పించి పూజచేసి పరవశుడై నమస్కరించెను. ౬౧.
మూ॥ తాభ్యాం యోగ్యాన్యలినా మాల్యానీతాని పరమసౌభాగ్యమ్ ।

ప్రదదా శ్రిత సుగంధం మాల్యానీతాని పరమసౌభాగ్యమ్॥

ప-వి॥ తాభ్యామ్, యోగ్యాని, అలినామ్, ఆల్యా, నీతాని, పరమసౌభాగ్యమ్,
ప్రదదా, శ్రితః, సుగంధమ్, మాల్యాని, ఇతాని, పరమ్, ఆసౌ, భాగ్యమ్. ౬౨.

వ్యా॥ (తాభ్యామితి) యోగ్యాని - ఉచితాని, అలినామ్ - భృ
క్షాణామ్, ఆల్యా-పక్ష్యా, పరమసౌభాగ్యమ్ - సుభగతామ్ - రమణీ
యతామ్, నీతాని, సుగంధమ్ - శోభనగంధమ్, ఇతాని - ప్రాప్తాని, మా
ల్యాని తాభ్యాం హరిబలాభ్యాం అసౌ మాలాకారః పరమ్ - ఉత్కృ
ష్టమ్, భాగ్యం శ్రితః - ప్రాప్తః, ప్రదదా - పరమసౌభాగ్యమితి సుభగ
శబ్దాత్ భావే వ్యుత్థం. (౧) “హృద్భగసిద్ధిస్తే పూర్వపదస్యచ” ఇ
త్యాదినా ఉభయపదవృద్ధిః; తతః పరమశబ్దేన (౨) “సన్తమాత్” ఇత్యా
దినా కర్తృధారయః. సుగంధస్య తత్పురుషత్వాత్సమాసాంతాభావః. ౬౨.

తా॥ మహాభాగ్యశాలియైన మాలాకారుడు, మధుపానముచేయుచున్న సుష్టే
దలతోఁగూడి రమణీయములై క్లాఘ్యమైన పరిమళముగలవై రామకృష్ణుల కిద్దటికిఁ దగి
యున్న మాలికలను వారిదటికిని సమర్పించెను. ౬౨.

మూ॥ భూయో భూయః ప్రణమ న్ననుసీత్యా కేశవేశాస్తే ।

అథిత స్రజస్స భక్తో నను సీత్యా కేశవేశాస్తే ॥ ౭౩॥

ప-వి॥ భూయః, భూయః, ప్రణమన్, అనుసీత్యా, కేశవేశాస్తే, అథిత, స్రజః, సః, భక్తః, నను, సీత్యా, కేశవేశాస్తే.

౭౩.

వ్యా॥ (భూయోభూయథితీ) స మాలాకారః నానావిధబహు
మాల్యపరిగ్రహాయ కృష్ణం భూయోభూయః ప్రణమన్ అనుసీత్యా -
అనునయేన ప్రియవచనేన, వశీకృత్య, స్వహస్తేనైవ తస్య కేశవేశాస్తే-
కేశవేష్టనస్యోపరి, స్రజోబహ్విః అథిత - నిహితవాన్, ఏవంవిధప్రవృ-
త్తౌ హేతురుచ్యతే - సఖిలు మాలాకారః శాస్తే కేశవేశాస్తే -
న్యాయేన, భక్తోనను.

౭౩.

తా॥మాలాకారుడు శ్రీకృష్ణుని కస్తరజ్యస్తండు గనుక నతనినియడుగడుగునను
ననుస్కరించి మంచి మాటలాడి వశీకరించికొని తానే యతని జుట్టులోఁ జూమాలను
ముడిచెను.

౭౩.

మూ॥ అథిత స తస్యే లోకాన్ సమోక్ష మిష్టాన్యదాగోపి ।

• యచ్చ ప్రథిత మఘం పితృసమోక్షమిష్టాన్యదాగోపి॥౭౪॥

ప-వి॥అథిత, సః, తస్యే, లోకాన్, సమోక్షమ్, ఇష్టాన్, యత్, ఆగోపి,
యత్, చ. ప్రథితమ్, అఘమ్, పితృసమః, అక్షమిష్ట, అన్యత్, ఆగః, ఆపి.

౭౪.

• వ్యా॥ (అదితేతి) అథ స కృష్ణః పీత సస్యే మాలాకారాయ
ఇష్టాన్ లోకాన్ బ్రహ్మలోకపర్యంతాన్ సమోక్షమథిత - మోక్షేణ
సహైవ దత్తవాన్. సమోక్షమితి క్రియా విశేషణమ్. కథం జన్మాస్తర
సహస్రకృతేషు జ్ఞాతాజ్ఞాతేషు సాపేక్ష విహితాకరణనిషిద్ధకరణాత్మకేషు
తథాభగవద్విషయే నిష్టనాత్మకేషు పరాధేషు సత్సు తత్ఫలానుభవం
ప్రాయశ్చిత్తం యోగాభ్యాసంచ వినా భోగమోక్షణమితిచే త్తత్రో-
చ్యతే - యదఘం ఆగోపి - గోపితమభూత్, అవిదితమిత్యర్థః, యచ్చ
ప్రథితమ్ - ప్రజ్ఞాతమ్, తత్సర్వమ్, అన్యచ్చజన్మాస్తరసహస్రకృతం

తా॥ మాటాకారుడు, రామకృష్ణుల సజ్జనముచే బరిష్ఠములై జనులయొక్క రక్షణోపముచే బరిబాధములైన యాయాపినులను నారామకృష్ణులను ద్రీలిచే జూచుచుండెను.

౬౩౬.

మూ॥ అనుభూషితౌ ప్రభాన్తాః వాప్తౌ మధురాం సమాజ్ఞతాముత్కౌ॥

అనుభూషితౌ ప్రభాన్తా వాప్తౌ మధురాం సమాజ్ఞతా ముత్కౌ॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞామిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

ప జ్ఞాన ద శా శ్వా సః.

ప-వి॥ అనుభూషితౌ, ప్రభామ్, తౌ, ఆప్తౌ, మధురామ్, సమామ్, చ, తామ్, ఉత్కౌ, అనుభు, ఉషితౌ, ప్రభాన్తా, ఆప్తా, మధురామ్, సమాజ్ఞతామ్, ఉత్కౌ.

వ్యా॥ (అన్వితీ) అనుభూషితౌ - అనుకూల్యేన వస్తుమాలై శి భూషితౌ, ప్రభామ్ - దీప్తిమ్, తౌ రామకృష్ణౌ ఆప్తౌ - ప్రాప్తౌ, ప్ర తైవ విశేష్యతే - మధురామ్, మాధుర్యగుణయుక్తామ్, భోగ్యామ్, సమామ్ - సదృశీమ్, అన్యూనానతిరిక్తామ్, చశబ్దస్సముచ్చయే. తాం ప్రభామ్, ఉత్కౌ - నగరదశానోత్సుకా, అనుభు - భూమా, ఉషితౌ, పాదచారిణావిత్యర్థః, † తథావిధౌ తౌ, ఆప్తౌ-ప్రత్యయితౌ - విస్రవ్యణీయా విత్యర్థః. మధురాం నగరీం సమాజ్ఞతామ్ - పాదసజ్జన సమ్యక్సాజితవన్తౌ, ఉత్కౌ-నానావిధనాగరపదార్థదశానార్థమున్నమిత శిరస్కా, అథవా-ఉద్భూతసుఖానుభవౌ, అనుభవితీ విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః. సమాజ్ఞతామితి (౧) "అజ్ఞా-గతిపూజనయోః" సంపూర్ణ్యః, లజ్జద్వీపచనమ్.

౬౩౭.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞామిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

ప జ్ఞాన ద శా శ్వా సః,

తా॥ రామకృష్ణులు వస్తుమాల్యదుల నలజ్జరించుకొని సుందరభావములై నగరపీక్షణముందుఁ గుతూహలముగలవారై, శిరస్సుల పైగత్తి నగరశోభను జూచుచు పీఠిలో బాదచారులై వెళ్ళిరి.

౬౩౮

† ప్రభాన్తామితిపదంములకోశేషు నదృశ్యతే. (౧) భృ-ప-స-సే-

శ్రీఘతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స హ్య ఖ్యా నే

షో డ శా శ్వాసః.

మూ॥ అథ కుబ్జా మైతేతాం గచ్ఛంతా సారరాజమార్గేణ॥

వీత్య దధతీ మనో ద్రాగచ్ఛంతా సా రరాజ మార్గేణ ॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, కుబ్జామ్, ఐతేతామ్, గచ్ఛంతా, సారరాజమార్గేణ, వీత్య, దధతీ, మనః, ద్రాక్, ఆచ్ఛమ్, తా, సా, రరాజ, మార్గేణ. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ సారరాజమార్గేణ గచ్ఛంతా రామకృష్ణా కుబ్జాం ఐతేతామ్, సా కుబ్జా తా వీత్య ద్రాక్-శీఘ్రమ్, మార్గేణ-కృష్ణదశానరూపేణ సత్పథేన, అచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, మనః-చిత్తమ్, దధతీ రరాజ. ౧.

తా ॥ తరువాత రామకృష్ణలిద్దఱును నతిశ్లాఘ్యమైన మధురాక్షరసిద్ధిలో వెళ్ళుచు గూనిని జూచిరి. ఆ గూని వీరిద్దఱిని జూచి ప్రసన్నమనస్కురాలై విలసిల్లెను. ౧.

మూ॥ కుబ్జాంసమవదదురుముఖభా జననయనామృతాయమానవసుః॥

స్పృహయన్ కృతానులేపనభాజననయనామృతాయ మానవసుః॥

ప-వి॥ కుబ్జామ్, సమవదత్, ఉరుముఖభాః, జననయనామృతాయమానవసుః, స్పృహయన్, కృతానులేపనభాజననయనామ్, ఋతాయ, మానవసుః. ౨.

వ్యా॥ (తామితి) తాం కుబ్జాం స హరిః సమవదత్. ఉరుముఖ భాః - ఉరుతరముఖద్యుతిః, జననయనామృతాయమానవసుః - జనా నాం నయనస్య - నేత్రస్య, అమృతవదాచర త్తేజస్కః, అమృతవద్భో గ్యతేజాశ్చిత్త్యర్థః. ఋతాయ - సత్యవచనాయ, స్పృహయన్ - తస్యాః ప్రీతిమాచరన్, మానవసుః - మానధనః, కుబ్జాతు విశేష్యతే-కృతా

నులేపనభాజనసయనామ్ - అనులేపనస్య-కస్తూరికాద్యజ్జరాగపాత్రస్య,
స్వహస్తేన సయనమ్ - నీతిః, కృతా యయా సా తథోక్తా. ౨.

తా॥ సుద్ధరమైన ముఖకాన్తియు జనుల కాహ్లాదకరమైన విష్యతేజస్సును గల
మానవంతుడైనయాశ్రీకృష్ణుడు, చంద్రవపుగిన్నె నెత్తుకొని వెళ్ళుచున్న ముఖము గుఱించి
యథార్థమును చెలిసికొనుటకై ప్రియముగ మాటలాడెను. ౨.

మూ॥ అనులేపాఽయం కస్తై సత్యగిరోపవద తావద్యమ్ ।

స్నిహ్యస్తీ స్వేన రసం సత్యగిరోపవదతాఽవద్యమ్ ॥ ౩॥

ప-వి॥ అనులేపః, ఆయమ్, కస్తై, సత్యగిరా, ఉపవద, తావత్, యమ్, స్ని
హ్యస్తీ, స్వేన, రసమ్, సతీ, అగిరః, అపవదతా, అవద్యమ్. 3.

వ్యా ॥ (అనులేపఇతి) పరమరసికః స్నేహసాహార్దయుక్తస్య
కృష్ణః, పథిదృష్టాం కుబ్జాం స్వేనచ స్నేహరసాత్ పరిగృహీతాం అన్య
గామినీముపలభ్యైవమూచప్తే, అయమనులేపః కస్తై, ఇదంతావత్ స
త్యగిరా-యథార్థయా వాచా, ఉపవద; యం కిల పురుషం స్నిహ్యస్తీ
సతీ అవద్యం అపవదతా - అవమానయతా, నిరవద్యేన, స్వేన - ఆ
త్మనా, రసమ్ - స్నేహమ్, అగిరః-ఉద్గీర్ణవత్యసి. ఏవంకిల తత్సప్తహా
ణీయాసి, కస్తై పురుషాయాఽయమనులేప స్వయా నీయతే, తదేతత్సత్య
ముపవదేత్యర్థః. అగిర ఇతి (౧౦) “ గృ - నిగరణే ” లజ్, త్య
దాదిత్వోచ్ఛః. స్నేహస్య చిరంప్రారబ్ధత్వకథన పరత్వాదనన్యతన
విషయే లజ్ ప్రయుజ్యతే. 3.

తా॥ ఓనూనీ! నీవేపురుషునియందుఁ బ్రీతురాలవై నిర్దృష్టమైన మనస్సుచేత భావ
రసమును చెలుపుచు నీ చంద్రము నెత్తుకొనిపోవుచున్నావు. యథార్థముగఁ జెప్పము.
మూ॥ వాచమిమాం సా సార్థకజననోదీరితవతీ విదగ్ధతమాః ।

హరిద్రుగ్చివీచీ స్త్రీజననోదీ రితవతీ విదగ్ధతమాః ॥ ౪॥

ప-వి॥ వాచమ్, ఇమామ్, సా, సార్థకజననా, ఉదీరితవతీ, విదగ్ధతమాః, హరి
వృగ్రుచివీచీః, స్త్రీజననోదీః, ఇతవతీ, విదగ్ధతమాః. ౪.

వ్యా॥ (వాచమితి) సా కుబ్జా సార్థకజననా - కృష్ణవిషయ్యాకా
రేణ సప్రయోజనజన్తా, అతవన విదగ్ధతమాః - విశేషేణ దగ్ధబుద్ధిత.
తమస్కా, నిరస్తసమస్తపాపా, ఇమాం వాచం ఉదీరితవతీ - ఉక్తవతీ.
పునరపి పైవ విశేష్యతే - స్త్రీజననోదీః యవతిజనానాం నోదకరీ,
విదగ్ధతమాః - వైదగ్ధ్యయుక్తాః, హరిదృగుచివీచీః - కృష్ణదృష్టితేజ
సాం వీచీః - ఉక్తీః, ఇతవతీ. దృగుచీనాం వీచిత్వేన గూఢాం సమ
గ్రత్వ నిహాదత్వ పునఃపునరభిపాతిత్వఖ్యాపనార్థమ్. విదగ్ధతమా ఇతి
విదగ్ధం తమః - పాపమ్, యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. ఉత్తరత్రతు గుణ
వాచినో విదగ్ధశబ్దాదతిశాయనేతమమ్. ద్వితీయా బహువచనమ్. స్త్రీ
జననోదీరితి స్త్రీజనానామ్ - యవతిజనానామ్. నోదయతి (౧) “కర్త
ణ్యో” (౨) “టిడ్ధాణిక్” ఇతిజీవ్. ౪.

తా॥ స్త్రీలసంబ్రీతికరమైన కృష్ణకటాక్షమునకుఁ బాత్రురాలై దానిచేతనిష్ఠు
పురాలై ధన్యురాలైన గుని క్రీకృష్ణునిగుఱించి పైఁ జెప్పఁబోవుచున్న విధముగ మా
టలాడెను. ౪.

మూ॥ వేత్సి న కిం కంసస్య స్వా భద్రా గన్ధకారిణీ నాథ ।

జాతాహం త్వద్వృష్ట్యా స్వాభ ద్రాగన్ధకారిణీ నాథ॥ ౫ ।

ప-వి॥ వేత్సి, న, కిమ్, కంసస్య, స్వా, భద్రా, గన్ధకారిణీ, నాథ, జాతా,
అహమ్, త్వద్వృష్ట్యా, స్వాభ, ద్రాక్, అన్ధకారిణీ, న, అథ. ౫.

వ్యా॥ (వేత్సితి) హేనాథ ! అహం కంసస్య స్వా - ఆత్మీయా,
భద్రా - నిపుణా, గన్ధకారిణీ - సైరస్థీ, ఏవంభూతాస్యహమ్, అథ -
ఇదానీమ్, త్వద్వృష్ట్యా పాపరహితా జాతేత్సర్థః. హేస్వాభ-శోభనతే
జస్మ! ఏతత్సర్వంకింనవేత్సి? ౫.

తా॥ నేను కంసునికొక జన్మము తీయుచున్నవానిని, ఇప్పుడు నీదర్శనముచేత నీ
హృదయమునైతిని? ఇవియున్నాయని నీకుఁ దెలియవా? ౫.

మూ॥ విషయోఽస్తు తవ స్వామిన్ననులేపన మక్షిపాతస్య ।

యోగ్యం వాం చేదుచితా ననులేపన మక్షిపాతస్య॥ ౬॥

ప-వి॥ విషయః, అస్తు, తవ, స్వామిన్, అనులేపనమ్, అక్షిపాతస్య, యోగ్యమ్,
వామ్, చేత్, ఉచితా, నను, లేపనమ్, అక్షిపా, తస్య. ౬.

వ్యా॥ (విషయఇతి) హే స్వామి! ఇద మనులేపనం తవాఽక్షి
పాతస్య విషయోఽస్తు, ఇదమిక్షిపాతస్యేత్యర్థః. ఇదస్త్యనులేపనం వామ్-
యవయోః, యోగ్యంచేత్ - స్వగత్రయోలేపనం ఉచితంచేత్,
తస్యాఽస్యలేపనస్యాఽక్షిపా ఉచితానను - అక్షిపా - అత్యాగఇత్యర్థః.
(౧) “క్షిప్ - ప్రేరణే” భిదాదిత్వాదజ్. తతోనర్హసమాసః.

తా॥ ఓ స్వామిలారా! ఈచందనమునుజూడుఁడు. ఈచందనముమీకుఁదగియున్న
యెడల దీనినుపేక్షింపకఁ బూసికొనుఁడు. ౬.

మూ॥ స తయా గమిత తేన తు పత్రలతాన్యాస మక్షమితా ।

ద్విషతా మతోఽస్య తరువత్పత్రలతాఽన్యాసమక్షమితా॥ ౭॥

ప-వి॥ సః, తయా, గమితః, తేన, తు, పత్రలతాన్యాసమ్, అక్షమితా, ద్విష
తామ్, అతః, అస్య, తరువత్, పత్రలతా, అన్యా, సమక్షమ్, ఇతా. ౭.

వ్యా॥ (సఇతి) స కృష్ణః తయా కుబ్జయా తేనాఽనులేపనేన
పత్రలతాన్యాసమ్- గాత్రే పత్రలేఖానిక్షేపమ్, అలక్ష్కారమ్, గమితః
కీదృశః - ద్విషతాం అక్షమితా, సింహాదవ తత్పథమసహచూన ఇత్యర్థః.
అతశ్చ కుబ్జాశ్చస్త కృతాదనులేపనవిన్యాసవిశేషాయత్తాదలక్ష్కా-
రాదస్యకృష్ణస్య సమక్షం అన్యా అపూర్వా- పత్రలతా ఇతాశ్చప్తా.
తరువత్ - తరోరివ, యథాహితరోః తత్త్వణజనితసమగ్రనవపల్లవస్య

పత్రలతానామ శ్రీభవతి, ఏవమస్యాపి తాదృశీ కాన్తిజాతేత్యర్థః. పత్రలతబాత్ ప్రభుతకాన్తిః హరివిషయే లక్ష్మ్యతే. తరువిషయే పత్ర యుక్తత్వమ్. పత్రశబ్దసిద్ధాదిత్వాన్తత్వభేదయతాన్తః. అక్షమితేతి తృజ నస్యనఞ్ సమాసః. అమఃకాంత్యర్థః. ౭.

తా॥ ఈవిధముగఁజెప్పి తరువాత శ్రీకృష్ణనియజ్ఞములందుఁజన్మనము నతి విచిత్ర ముగఁబూసెను. దానిచేత నాశ్రీకృష్ణుఁడు, క్రొత్తగఁజిగురించిన వృక్షమువలె మిక్కిలి శోభాయమానుఁడాయెను. ౭.

మూ॥ కృష్ణో నిధి రస్యాస్థగు స మనూజః వరాజితాంశూనామ్ |

కుర్వక్ హస్తేనైనాం సమ మాజఃవరాజితాం శూనామ్॥ ౮॥

ప-వి॥ కృష్ణః, నిధిః, అస్యాః, స్థగు, సః, మనూర్జ, వరాజితాంశూనామ్, కుర్వక్, హస్తేన, ఏనామ్, సమమ్, అర్జవరాజితామ్, శూనామ్. ౮.

వ్యా॥ (కృష్ణః) కృష్ణః వరాజితాంశూనామ్ - వరాణాము త్కృష్టానామ్, అజితానామ్ - జేతుమశక్త్యానామ్, అంశూనామ్ - తే జనామ్, నిధి స్స, కృష్ణః. అస్యాః కుబ్జాయాః స్థగు - కుబ్జత్వహేతు భూతం ఉచ్చితం గాత్రప్రదేశమ్, హస్తేన మమాజః- స్పృష్టవాః. ఏనాం కుబ్జాం సమమ్ అన్యూనానతిరేకేణ, ఆజఃవరాజితామ్ - శరీ రస్య ఆజఃవేన - ఋజుత్వేన, రాజితామ్ - శోభితామ్, శూనామ్ - పూర్వరూపాద్వివ్యస్వరూపామ్, కుర్వక్, తస్యాస్థగు మమాజేత్యర్థః. మమాజేతి మృజేలికాట్ (౧) “మృజేర్వృద్ధిః” ఇతివృద్ధిః. శూనా మితి (౨) “ఓర్వీగతివృద్ధ్యోః” ఇతినిష్ఠా. యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్. (౩) “హలః” ఇతిదీఘణః. (౪) “ఓదితశ్చ” ఇతినిష్ఠానత్వమ్. ౮.

తా॥ తేజోనిధియైన శ్రీకృష్ణుఁడు, గూనిని దనహస్తముచేరి దమవి దానియొక్క గూనునుబోగొట్టి ఋజుశరీరురాలుగఁజేసి మునుపటికంటె నతివిలక్షణరూపవంశురాలు గఁజేసెను. ౮.

మూ॥ శ్రీ రిద్దుశ్రీరీవ హృతశశా కకుబ్జాత ముత్కాశమ్ ।

చక్రే యస్య న హతుం శశాక కుబ్జాత ముత్కాశమ్॥ ౯॥

ప.వి॥ శ్రీః, ఇన్దుశ్రీః, ఇవ, హృతశశా, కకుబ్జాతమ్, ఉత్కాశమ్, చక్రే, యస్య, న, హతుమ్, శశాక, కుబ్జా, తమ్, ఉత్కా, శమ్. ౯.

వ్యా॥ (శ్రీరీతి) యస్య శ్రీః - కాంతిః, హృతశశా-హృతలక్ష్మ, ఇన్దుశ్రీరీవసతీః కకుబ్జాతమ్ - దిక్సమూహమ్, ఉత్కాశమ్- ఉత్కృష్ట ప్రకాశమ్, చక్రే - శృతవతీ. తం కృష్ణం- ప్రియరూపం సా కుబ్జా ఉత్కా - ఉత్సృకాసతీ, హతుమ్ - త్యక్తుమ్ - విశ్లేష్టుమ్, నశశాక- నశక్తాభూత్ - శమితి క్రియావిశేషణమ్. తం సుఖేన విశ్లేష్టుం నశశాకేత్యర్థః. ౯.

తా॥ అనుని, మయిలలేని చంద్రానికానివంటి కాంతిచేత దిక్కులను వెలిగించుచున్న యా శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషింప నసమర్థురాలాయెను. ౯.

మూ॥ కృష్ణాఖ్యమేత్య సా పూర్వప్రాప దభూచ్చ భాస్వంతమ్ ।

అధిప మనంతం లోకా నప్రాపదభూచ్చ భాస్వంతమ్॥ ౧౦॥

ప.వి॥ కృష్ణాఖ్యమ్, ఏత్య, సా, పూః, నప్రాపత్, అభూత్, చ, భాస్వంతమ్, అధిపమ్, అవంతమ్, లోకాన్, అప్రాపదభూచ్చభాః, స్వమ్, తమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (కృష్ణాఖ్యమితి) సా పూః - మధురాచ, కృష్ణాఖ్యం భాస్వంతమ్ - ఆదిత్యమ్, లోకాన్, అవంతమ్-రక్షంతమ్, తమేవ స్వమ్ - ఆత్మీయమ్, అధిపం ఉపేత్య, సాక్షాత్సర్వేశ్వరమేవ స్వాధిపత్వేన లబ్ధ్వా నప్రాపదభూత్. నప్రా ఆపత్ యస్యా ఇతి బహువిహిః. నైవవిశేష్యతే- అప్రాపదభూచ్చభాః - అప్రాపదభూః - హిరణ్మయభూమిః, ఉచ్చభాః - ఉచ్చితా భాః-ప్రభా, యస్యా స్స తథోక్తా. ౧౦.

తా॥ సర్వలోకరక్షకుడైన నిరుపాధికస్వామియై సూర్యసమానుడైన శ్రీకృష్ణుని బొంది, స్వర్ణముయ్యమై మిక్కిలి కాంతిగల మధురానగరము నిరుపద్రవమై విలసిల్లెను.

మూ॥ నాగర్యః ప్రహితేతుణభృక్సా రాజీవవదనంతమ్ ।

అరజంత పులకేతస్తనభృక్సారా జీవపదనంతమ్॥ ౧౧

ప-వి || నాగర్యః, ప్రహితేక్షణభృక్లాః, రాజీవవదనమ్, తమ్, అరజస్త, పులకితస్తనభృక్లాః, జీవవత్, అనస్తమ్. ౧౧.

వ్యా || (నాగర్యఇతి) తం రాజీవవదనమ్ - పద్మసదృశముఖమ్, అనస్తమ్ - కృష్ణమ్, ప్రహితేక్షణభృక్లాః - తస్మిన్ నిహితలోచనాఖ్య పట్టదాః, పులకితస్తనభృక్లాః నాగర్యః - నగరస్త్రియః, జీవవత్ - స్వప్రాణవత్, అరజస్త - అనురక్తా అభిసక్త-కృష్ణవిషయే రాగమ్ - స్నేహమ్, కృతవత్సర్యార్థః, భృక్లారశబ్దః కనకాలుకాఖ్యస్య ఉపధానస్యవాచకః, అరజస్తేతి (౧) "రజ్జ-రాగే" లజ్. (౨) "రజ్జేశ్చ" ఇత్యుపధాలోపః. ౧౧.

తా|| మధురానగరమందున్న స్త్రీలు శ్రీకృష్ణముఖారవిందమును దుష్టెదలవంటి తమ శత్రులచేఁజూచి భృక్లారమువంటి స్తనములందు రోమాచ్ఛములనొందివానియందుఁ బ్రీతికలవారియిది. ౧౧.

మూ|| తా వీక్ష్య శ్రుతిజాలకవివరం తదాస్య ఘనరసజైః ।

నర్తభి రతృపన్వృతమపి జాలకవివరం తదాస్య ఘనరసజైః ॥

ప-వి|| తాః, వీక్ష్య, శ్రుతిజాలకవివరమ్, తదా, అస్య, ఘనరసజైః, నర్తభిః, అతృపన్, వృతమ్, అపి, జాలకవివరమ్, తదాస్య ఘనరసజైః. ౧౨.

వ్యా|| (తాఇతి) తాః నాగర్యః సద్మసుస్థితాః తం కృష్ణం శ్రుతి జాలకవివరమ్ - శ్రుతిజాలస్య-వేదసమూహస్య, కపివరమ్ - ప్రకృష్ట కవిమ్ - ప్రవక్తారమ్, వీక్ష్య, తదా - తస్మిన్ కాలే, అస్య కృష్ణస్య ఘనరసజైః - దృఢతరభావరసజైః, నర్తభిః - విలాసైః, అతృపన్ - తృప్తాఅభూవన్, తేషు సద్మసు జాలకవివరమ్-గవాక్షరస్థమ్, తదాస్య ఘనరసజైః- తాసాం స్త్రీణాం, ఆస్యాభ్యైః ఘనరసజైః- జలజైః, వృతమ్ - ఆవృతమ్, అభూత్. అతృపన్నితి (౩) "తృప-హాపే" లుజ్. పుషాదిత్వాదజ్. ఘనరసశబ్దో జలపర్యాయః. ౧౨.

తా || వేదప్రవక్తలైన శ్రీకృష్ణుని నానగరస్త్రీలుచూచి యతనియొక్క శృంగారవిలాసములవేఁ డృష్టులయిరి. ఆనగరమందున్న గవాక్షములు, తామరపూవుల వంటి వారిముఖములచేత నిండియుండెను. ౧౨.

మూ|| ఉదతంసయత స్పందే గవాక్షమాలాలసా యువతీః ।

హరి మభి తమో నిహన్తుం గవాక్షమా లాలసా యువతీః ॥

ప-వి|| ఉదతంసయత, స్పందే, గవాక్షమాలా, అలసాః, యువతీః, హరిమ్, అభి, తమః, నిహన్తుమ్, గవా, ఊమాః, లాలసాః, యువతీః. ౧౩.

వ్యా || (ఉదతంసయతేతి) తాః యువతీః కృష్ణదశానజనిత హాషేణ స్పందే-చలనే, అలసాస్సతీః గవాక్షమాలా-జాలకపక్షిః, ఉదతంసయత-ఉత్తంసీచకార-స్వబహిణత్యేన ఆవిష్కరోతిన్త. తా ఏవ విశేష్యస్తే-హరిమభి-హరిప్రతి, లాలసాః-తత్పరాః, యువతీః-ప్రాప్నవతీః, స్వయా గవా-ప్రభయా, విద్యుత్పదృశ్యా తమః నిహన్తుం ఊమాః ఉదతంసయతేతి-ఉత్తంసశబ్దాత్ (౧) “తత్కరోతి” ఇతిణిచ్. లాలసా ఇతి-లాలసశబ్దః త్వరాపరపర్యాయః, ద్వితీయా బహువచనమ్. యువతీ రితి ఉత్తరత్ర (౨) “సు - మిశ్రణే” శత్రంతః. ౧౩.

తా|| శ్రీకృష్ణునియందత్యాసక్తులై తమకాన్తిచేత నన్ధకారమును బోగొట్టుచున్న వారైన యానగరస్త్రీలు, శ్రీకృష్ణునిజూచి యెచ్చటికిని జలింపనసమర్థులై యాగవాక్షములందే కూర్చుండిరి. ౧౩.

మూ|| వదనాబ్జైర్దృగ్భిమరై ర్వాతాయనవాపికాలసత్తాసామ్ ।

ఇష్టాభూ తద్దృష్టా వాతాయనవాపికాలసత్తాసామ్ ॥

ప-వి || వదనాబ్జైః, దృగ్భిమరైః, వాతాయనవాపికా, అలసత్, తాసామ్ ఇష్టా, అభూత్, తద్దృష్టా, ఆతాయనవాపికాలసత్తా, ఆసామ్, ౧౪.

వ్యా || (వదనాబ్జైరితి) తాసాం స్త్రీణాం వదనాబ్జైః - ఘుఖైః పద్మైః, దృగ్భిమరైః - దృష్ట్యాభిమరయైః, వాతాయన

వాపికా- గవాక్షాఖ్యవాపీ, అలసత్ - బభౌ, కించ - ఆసాం (స్త్రీ)ణాం
తద్దృష్టౌ - కృష్ణదశకనే విషయీభూతే, ఆతాయనవాపికాలసత్తా -
ఆతాయనవాపినః-ఆతాయనమ్ - స్థిరత్వాత్, స్వస్తిన్నివసతః - ప్రహో
హయతః, కాలస్య సత్తా-విద్యమానతా, ఇష్టాభూత్. కృష్ణదశకన
కాలక్షేపోమాభూత్, స్థైర్యయుక్తపద భవేదితి బుద్ధిరజనీత్యర్థః, వాపి
కేతి వాపీశబ్దాత్ స్వాధేకః. (౧) “కేఽణః” ఇతిహ్రస్వత్వమ్. ఆతా
యనవాపిశబ్దస్తు ఆతాయనశబ్దే స్థిరత్వపర్యాయే ఉపపదే (౨) “దు
వప్-బీజసంతానే” ఇత్యస్తాత్ ణినిప్రత్యయాంతః. ౧౪.

తా॥ అగవాక్షముల నెడు బావులు, నేత్రములను తు మ్మెకలచేసిండియున్న యా
స్త్రీలయొక్క ముఖముల నెడు. తామరసమసుమములచేఁ బ్రకాశించెను. ఆ స్త్రీలు శ్రీకృ
ష్ణుని నెల్లప్పుడు చూచుచుండవలయునని యాశపడిరి. ౧౪.

మూ॥ ఏకాగచ్ఛత్స్వజనాత్ పరి సరసా స్రస్తనీవి వశా ।

అన్యాభూత్ సన్తాదాప్లుతపరిసరసాస్రస్తనీ వివశా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ ఏకా, అగచ్ఛత్, స్వజనాత్, పరి, సరసా, స్రస్తనీవి, వశా, అన్యా,
అసన్తాత్, అప్లుతపరిసరసాస్రస్తనీ, వివశా. ౧౫.

వ్యా॥(ఏకేతి) ఏకా (స్త్రీ) సరసా - భావయుక్తా, వశా-కృష్ణస్య
వశభూతా, స్వజనాత్ పరి - స్వబంధుజనం వజయిత్యా, స్రస్తనీవి-
స్రస్తా - గలితా, నీవిర్యధాన్యాత్ తథా కృష్ణసకాశమగచ్ఛత్. పరిశబ్ద
స్య(౩) “అపపరీవజనే” ఇతి కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా (౪) “పరేర్వజనే”
ఇత్యస్యస్సమాసవిషయే విశల్పితత్వాద్వివచనాభావః. స్వజ
నాదితి (౫) “పఞ్చమ్యపాఞ్చరిభిః” ఇతి పఞ్చమీ. అన్యాతు (స్త్రీ) కృష్ణ
దశకననిమిత్తాదాసన్తాత్ వివశాభూత్. కీదృశీ - అప్లుతపరిసరసా

(౧) పా-నూ-౩-౪-౧౩. (౨) భా-ఉ-స-అని.

(౩) పా-నూ-౧-౪-౨౨. (౪) పా-నూ-౪-౧-౫. (౫) పా-నూ-౨-౩-౧౦.

స్ర స్తనీ - ఆప్లుతః పరిసరః - పర్యస్తః యయో స్తా ఆప్లుతపరిసరా,
సహ అన్తేణః - సూక్ష్మేణ, వర్తత ఇతి సాస్రా, అస్రయంతౌ ఆప్లుతపరి
సరా స్తనాయస్యా స్సాతఖోక్తా. అనన్దబాష్పసి క్తపర్యస్తస్తనేత్యర్థః. (౧)
“స్వాక్షాచ్ఛోపసజకాదసంయోగోపధాత్”.

౧౫.

తాః ఒక స్త్రీ శ్రీకృష్ణనియందక్షిప్తాయముచే నతనికిఁ బరవశయై తనబంధువులను
వదలి వెళ్ళెను. ఇంకొకతె, శ్రీకృష్ణనిజాచి యానన్దబాష్పములచేఁ దన స్తనములను
దడుపుచు వెళ్ళెను.

౧౬.

మూ॥ హరిగాఽన్యస్యా దృక్చీరపాద్యవాహితరసాధారా ।

అనన్దజాఽఽప్యత దృశో రపాద్యవా హి తరసా ధారా॥ ౧౬॥

ప-ప॥ హరిగా, అన్యస్యాః, దృక్చీః, అపాద్యవాహితరసాధారా, అనన్దజా,
ఆప్యత, దృశోః, అపామ్, గవా, హి, తరసా, ధారా.

౧౭.

వ్యా॥ (హరికేతి) అన్యస్యాస్తినిఃః దృక్చీః-దృష్టిలక్ష్మీః,
అపాద్యవాహితరసాధారా - అపాక్షేన - పర్యస్తేన, వాహితమ్ - ధారి
తమ్, రసం ఆధారత్వేనాఽఽశ్రయస్తి-హరిగా-కృష్ణం ప్రాప్తాఽభూత్,
తస్యాపవ కృష్ణదర్శననిమిత్తానన్దజా దృశోరపాం ధారా - బాష్పజల
ధారా, తరసా - వేగేన సహితా, గవా - భూమ్యా, ఆప్యత - ప్రా
ప్త్యాఽభూత్, హిశబ్దస్సముచ్చయే.

౧౮.

* తా॥ మఱియొక స్త్రీ తనయభిప్రాయమునదనయపాద్యపీక్షణముచేఁజూపుచున్నదై
శ్రీకృష్ణనిజాచుచున్నదై శ్రీకృష్ణదర్శనముచేఁ గలిగిన యానన్దబాష్పములచే భూమిని
దడిపెను.

౧౯.

మూ॥ పీత్యాఽన్యాఽస్థాద్విగళితవలయోభయదోజకతాత్మభూమానమ్
యప్రతి ఘనోరథశతావలయోఽభయదోజకతాత్మభూమానమ్॥

ప-వి॥ పీత్య, అన్యా, అస్థాత్, విగళితవలయోభయదోః, జితాత్మభూమానమ్,
యమ్, ప్రతి, ఘనోరథశతావలయః, అభయదోజ్జితాత్మభూమానమ్.

౨౦.

వ్యా || (వీక్ష్యేతి) జితాత్మభూమానమ్ - స్వసాస్తర్యేణ విజిత
మస్తథగర్వమ్, తం కృష్ణం వీక్ష్య విగళితవలయోభాయదోః - విగళిత
వలయ హస్తద్వయా భూత్వా అన్యా ఆస్థాత్ - స్థితవతీ. హరిరేవ
విశేష్యతే - అభయదోజితాత్మభూమానమ్ - అభయదః - అభయ
ప్రదః, ఊజితః - బలవాన్, ఆత్మనో భూమా యస్య స తథోక్తః.
ఏవంభూతం యం ప్రతి తస్యాః మనోరథశతావలయః - మనోరథశతా
నాం ఆవలయః - పద్మయః, భవన్తి, తం వీక్ష్య శిధిలితవలయా స్థితా
ఽభూదిత్యర్థః. ౧౭.

తా|| సజ్జనరత్నకమైన దృఢతరమహిమకలవాడై మస్తథునికంటె నతిసుందరు
డైన శ్రీకృష్ణునిజూచి నానాప్రకారముగ సుఖింపఁగోరుచున్నయింకొక స్త్రీయొక్కచే
తులలోనుండి కంకణములు జారిపోయినవి. ౧౭.

మూ|| పాష్పం కిరన్ పరస్యా వేణీబద్ధో రజ శ్చేయః ।

వ్యగలద్గతేర్దృశోఽసా వేణీబద్ధోరజశ్చేయః । ౧౮||

ప.వి|| పాష్పమ్, కిరన్, పరస్యా, వేణీబద్ధః, రజః, శ్రేయః, వ్యగలత్, గతే,
దృశః, ఆసా, ఏణీబద్ధోః, అజః, శ్రేయః. ౧౮.

వ్యా|| పాష్పమితి) పరస్యా స్త్రీయాః వేణీబద్ధః, గతేః - కృష్ణ
దశనాథాద్గమనాత్కరణాత్, శ్చేయః - శ్రేష్ఠమ్, పాష్పమ్ - పుష్ప
సంబద్ధి, రజః - పరాగమ్, కిరన్ వ్యగలత్ - విగలితోభూత్. అసా
అజః-శృష్టః, తస్యాః దృశః-దృష్టే, ఏణీబద్ధోః - ఏణ్యాః - హరిణ్యాః,
బద్ధోః, తత్సదృశ్యాః, శ్రేయః - సేవ్యః, యతః, అత స్తస్యాశ్చలనమ
భూత్, అతశ్చ వేణీబద్ధస్థిధిలోఽభూదిత్యర్థః. శ్రేయశ్చితి పూర్వత్ర -
ప్రశస్యశ్చబ్దాదీయసుని శ్రాదేశేన రూపమ్. ఉత్తరత్ర(౧) “శ్రిఞ్ - సేవా
యామ్” (౨) “అచోయత్” ఇతి యత్. ౧౮.

తా॥ దర్శనీయః యోగైశ్చ కృష్ణాని జూమటైశ్చ కృష్ణాని యింకొక స్త్రీయొక్క
కొప్పు వీడిపోయినది. అందునుండి శ్రేష్ఠమైన పుష్పపరాగము జారిపడుచుండెను.

మూ॥ ఉన్నతైకా సుభ్రూ రతిమత్తాన్యాపరామాద్యత్ ।

అక్షాణి సకృష్టా దితరతిమత్తాన్యాపరామాద్యత్ ॥ ౧౯॥

ప-వి॥ ఉన్నతై, ఏకా, సుభ్రూః, అతిమత్తా, అన్యా, అపరా, అమాద్యత్,
అక్షాణి, సకృష్టాత్, ఇతిరతిమత్తాని, ఆప, భావాత్. యత్. ౧౯.

వ్యా॥ (ఉన్నతై) ఏకా సుభ్రూః ఉన్నతా అభవత్; అన్యాత్వ
తిమత్తాన్యాత్. అపరా అమాద్యత్, అమాద్యదితి - భగవదనుభవ
యోగ్యప్రహరణప్రాప్తిధాత్వర్థః, అతిమత్తేతి-హాఃత్వత్తినిమిత్త
జ్ఞానశూన్యోన్యైస్తాకరణోద్ధతివిశేషః. ఉన్నతై-భవప్రాప్తిః. ఈదృశ
తద్దశాప్రాప్తికారణముచ్యతే - యత్ - యస్తాత్, సకృష్టాత్ - కృష్ణ
సహితాత్, రామాద్ధేతోః, ఇతిరతిమత్తాని - ప్రాప్తప్రీతిమత్తాని, అ
క్షాణి - స్వేచ్ఛియాణి, సా సా ఆప - ప్రాప్తవత్తి; సర్వాసాం తత్తద్దశా
ప్రాప్తిహేతుః రామకృష్ణదశానజ్ఞేంద్రియప్రీతిసాధారణీ, అవాస్తర
భేదస్యేతు కారణం తాసాం ప్రీతిభేదః. ఇతిరతిమత్తాని-రతిమత్తా - ప్రీతి
మత్తా, ఇతా - ప్రాప్తా, యేస్తాని తథోక్తాని. ౧౯.

తా॥ రామకృష్ణుల నిద్దటిని జూచి నేత్రానందమునొందిన యొక స్త్రీ మిక్కిలి
సంతోషించెను. ఇంకొకతె, మిక్కిలి సంతోషించి విషిష్ట మనస్కురాలాయెను. మఱి
యొక స్త్రీ, మఱిలేక భవమునొందెను. ౧౯.

మూ॥ అథ తౌ శృణ్వంతౌ సుఖభవనగవీ రాయుధాలయం సమితౌ ।

తాభ్యా మథ యయు రాయుధభవనగవీరా యుధా లయం సమితౌ ॥

ప-వి॥ అథ, తౌ, శృణ్వంతౌ, సుఖభవనగవీ, ఆయుధాలయమ్, సమితౌ, తా
భ్యామ్, అథ, యయుః, ఆయుధభవనగవీరాః, యుధా, లయమ్, సమితౌ. ౨౦.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ తౌ రామకృష్ణౌ సుఖభవనగవీః - సుఖో
త్పత్తిహేతుభూతా వాణీః నాగరీతాః, శృణ్వంతౌ శ్రవణ కంసస్య

ఆయుధాలయమ్-ఆయుధశాలామ్, సమితో-సజ్జతో, అభవతామ్. అథ - తదనస్తరమ్, తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం సహ సమితో - యుద్ధేసతి, తయైవ యుధా - యుద్ధేన, ఆయుధభవనగవీరాః-ఆయుధశాలాంగతా వీరాః, తత్త డే లయమ్ - మరణమ్, యయుః-ప్రాప్తాః. సుఖభవనగవీ రితి - సుఖంభవత్యాభితి సుఖభవన్యః, కరణేల్లుట్. సుఖభవన్యశ్చతా గావశ్చేతి కర్తృధారయః. (౧) “పువత్కర్తృధారయ” ఇత్యాదిసామూ ర్వపదస్య పువద్భావః. (౨) “గోరతద్ధితలుకి” ఇతి టచ్ సమాసాంతః- టితారత్ జీవ్.

౨౦.

తా॥ తరువాత రామకృష్ణులు, నగరవాసులయొక్క కన్యావద్దకరములైన స్త్రీత్ర ములను వినుచు వాయుధశాలలోఁ బ్రవేశించి యచ్చట నున్న వీరులతోఁ బోరి వారిని జంపిరి.

౨౦.

మూ॥ అథ గన్ధమాల్యభూషిత మిష్వాసం సజ్జ్యమానమయన్ ।

సబభజ్జా౭౭సన్నోత్సవమిష్వా సంసజ్జ్యమాన మయన్॥౨౧॥

ప-వి॥ అథ, గన్ధమాల్యభూషితమ్, ఇష్వాసమ్, సజ్జ్యమ్, ఆనమయన్, సః, బభజ్జా, ఆసన్నోత్సవమ్, ఇష్వా, సంసజ్జ్యమానమ్, అయన్.

౨౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అయన్నితి చరమపదం ప్రకృప్య సంబధ్యతే. అథ కృష్ణః ఆయుధశాలాం ఆయన్ - ప్రవిశన్, ఆసన్నోత్సవమ్ ఆత ఏవ గన్ధమాల్యభూషితం కంసస్య ఇష్వాసం సజ్జ్యమ్ - సమావేశమ్, కృత్వా తథా ఇష్వా - శరణే, సంసజ్జ్యమానమ్-శరనుబద్ధంచ కృత్వా తం ఆనమయన్ - ఈషన్నమయన్, బభజ్జా † అయన్నితి (౩) “అయ- గతౌ” ఇత్యస్తాద్భావాదికశ్చత్రస్య.

౨౧.

తా॥ అచ్చట, రేపటియొత్సవమునకుఁగాను గన్ధ పుష్పదురచే నలబ్ధురింపఁబడి యున్న భనుస్సునెత్తి యల్లితాడుకట్టి బాణసంధానముచేసి యాచ్ఛివీణించివేసెను.

౨౧.

(౧) పా-సూ-౬-౩-౪౨. (౨) పా-సూ-౫-౪-౯౨. (౩) భా-ఆ-స-సే.

† అయథాతోరాస్త సే పదిత్యాత్, శత్రునరూపం సుధీభిరాలోచనీయమ్.

మూ॥ కంసో భగ్నం శ్రుత్వా ధన్వ ధన్జయవిదాహహవతః !

మనసో రుజ మభజ త్క్రుద్ధన్వధన్జయ విదాహవతః॥ ౨౨॥

ప-వి॥ కంసః, భగ్నమ్, శ్రుత్వా, ధన్వ, ధన్మ్, జయవిదా, ఆహవతః, మనసః, రుజమ్, అభజత్, క్రుద్ధన్వధన్జయవిదాహవతః. ౨౨.

వ్యా॥ (కంసజితి) కంసాయుధపాలకై స్సహ ఆహవతః - యుద్ధాత్, జయవిదా - జయంబలభవత్, 'కృష్ణేన ధన్వ ధన్మ్ - ధనురాఖ్యధన్మ్, భగ్నం శ్రుత్వా, కంసః మనసః రుజమ్-వీడామ్, అభజత్-ప్రాప్తవాః. మనసవ విశేష్యతే-క్రుద్ధన్వధన్జయవిదాహవతః-క్రుధాకోపేన, ధన్వధన్జయేన, వనవహ్నినా, విదాహవతః; నిర్నిద్రత్యాత్. జయవిదేతి (౧) "విద్-లాభే" ఇత్యస్తాత్ క్విబంతః. ౨౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడాయుధశాలలోనున్న వీరులనుజయించి ధనుస్సును విజిచెనని కంసుండువిని క్రోధాక్రాంతుడై మిక్కిలి మనోవ్యాకులతనొందెను. ౨౨.

మూ॥ కథమప్యలం గమయితుం శార్వరసమయం సమాసమం కంసః॥

క్రోధమగతో విడమ్భిత శార్వరస మయం సమాసమం కంసః॥

ప-వి॥ కథమ్, అపి, అలమ్, గమయితుమ్, శార్వరసమయమ్, సమాసమమ్, కంసః, క్రోధమ్, అగతః, విడమ్భితశార్వరసమ్, అయమ్, సమాసమమ్, కమ్, సః. ౨౩

వ్యా॥ (కథమితి) ఏవం క్రుద్ధః కంసః, శ్వఃప్రభాతే సర్వ లోకసన్నిధౌ తయోర్నిగ్రహః కర్తవ్య ఇతి క్రోధేన, శార్వరసమయమ్ - రాత్ర్యాత్తకం కాలమ్, సమాసమమ్ - సంవత్సరసదృశమ్, కథమపి గమయితుం అలమభవత్ - సమర్థో భవత్. సోఽయం కంసః సమాసమమ్ - సమన్వితమహిమమ్, విడమ్భితశార్వరసమ్ - అనుకృత శిశ్వసంబధిరసమ్, కోపరసమ్, కమ్-కీదృశమ్, క్రోధమ్, అగతః-అప్రాప్తః సర్వం కోపం. ప్రాప్తఇత్యర్థః. అతో దీఘభూతాం రాత్రీం కథంచిత్ క్షుశితవాన్. ౨౩

తా॥ కంసుఁడు, రుద్రుఁడు కోపగించినట్లు నానాప్రకారముగఁ గోపగించిన వాఁడై యాయొకరాత్రి యొక సేవత్సరమువలెఁ గడిపెను. ౩౩.

మూ॥ ఉషసి చ యుధి మాల్గం బల మసజ్జయ దనీతిమల్లపతి ।

వచనమపి స్త్ర విగహిత మసజ్జయదనీతిమల్లపతి॥ ౨౪॥

ప.వి॥ ఉషసి, చ, యుధి, మాల్గమ్, బలమ్, అసజ్జయత్, అనీతిమల్లపతి, వచనమ్, అపి, స్త్ర, విగర్హితమ్, అసజ్జయదనీతిమత్, లపతి. ౨౪.

వ్యా॥ (ఉషసీతి) రాత్ర్యాం గతాయాం ఉషసి - ప్రభాతసమయే, కంసః, మాల్గంబలమ్ - మల్లసంబంధిబలమ్ - సేనామ్, యుధి-యుద్ధే, అసజ్జయత్ - అకల్పయత్. మల్లబలం విశేష్యతే-అనీతిమల్లపతి-అనీతయః-ఈతిరహితాః, మల్లపతయః-చాణూరప్రభృతయో మల్లపతయః, యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్, కించ-విగహితం వచనం లపతిస్త్ర. వచనం విశేష్యతే-అసజ్జయదనీతిమత్ - అసతామ్ - దురాత్మనామ్, చాణూరాదీనామ్, జయదాభిః - జయప్రదాభిః, నీతిభిః యుక్తమ్ - చాణూరాదిభ్యః తజ్జయోపాయముపదిష్టవానిత్యర్థః. ౨౪.

తా॥ కంసుఁడు ప్రాతఃకాలమందులేచి కృష్ణక్షీడార్థముగ, నిరుపద్రవులైన చాణూరాదులచే నధిష్ఠితమైన మల్లపైన్యమును సిద్ధపఱచి, వారికి స్వపక్షజయావహమైన నానావిధయుక్తులను శేర్చెను. ౨౪.

మూ॥ రజ్జస్థాపితమల్ల స్సమశ్చమధ్యాస్త్ర దారుణోద్యోగః ।

మశ్చాన్ పరితో భూపా సమశ్చ మధ్యాస్త్రదారుణోద్యోగః॥

ప.వి॥ రజ్జస్థాపితమల్లః, సః, మశ్చమ్, అధ్యాస్త్ర, దారుణోద్యోగః, మశ్చాన్, పరితః, భూపాః, సమమ్, చ, మధ్యాః, తద్దా, అరుణః, ద్యోగః. ౨౫.

వ్యా॥ (రజ్జేతి) స కంసః రజ్జస్థాపితమల్లః దారుణోద్యోగః - అతిక్రూరే కర్తవ్యద్యుక్తః. మశ్చమధ్యాస్త్ర-మశ్చే ఆసీనోఽభవత్. సమం భూపాః - రాజానశ్చ, మధ్యాః - మధ్యస్థాః - పరిక్షుకాః, రజ్జం పరితోవ ర్తమానాన్ మశ్చానధ్యాస్త్ర. ఏవం ఏషు రజ్జవతిషు ఆసన్నేషు,

తదా-తస్మిన్ కాలే అరుణః ఆదిత్యసారథిః, వ్యోగః - ఆకాశం ప్రాప్తో
సవత్. సూర్యదేయ ఆసన్నోభవదిత్యర్థః. మధ్యా ఇతి మధ్యే
భవాఇతి (౧) * అధ్యాత్మాద్యేషో, భవాక్లేబుక్. ౨౫.

తా॥ కంసుఁడు రజ్జమందు మల్లనైన్యమునుంచి నలుబ్రక్కల మంచములమీఁద
రాజులను మధ్యస్థులుగాఁ గూర్చుండఁజెట్టి తానొకమంచమందుఁ గూర్చుండెను, అప్పు
డరుణోదయమయినది. ౨౫.

మూ॥ రజ్జద్వారీణ్యయుజస్త త్తజ్జం కువలయాపీడమ్ ।

అపి జేతు మలం దిశ్యం మతజ్జం కువలయాపీడమ్ ॥ ౨౬॥

ప-వి॥ రజ్జద్వారీణి, అయుజత్, మతజ్జమ్, కువలయాపీడమ్, అపి, జేతుమ్,
అలమ్, దిశ్యమ్, మతమ్, గజమ్, కువలయాపీడమ్. ౨౬.

వ్యా॥ (రజ్జద్వారీణీతి) కువలయాపీడమ్ - కువలయాపీడాఖ్యమ్,
మతజ్జమ్ - మాతజ్జమ్, రజ్జద్వారీణ్యయుజత్. కీదృశమ్ - దిశ్యం
గజమ్ - దిశిభనమ్, దిగ్గజమ్, మతమ్-సంభావితమ్, కువలయాపీడమ్-
కువలయమ్ - భూమణ్డలమ్, ఆపీడతయా - శిరోభూషణతయా, ధార
యస్తమపి, స్వబలేన జేతుం అలమ్ - సమధృంసస్తమ్. ౨౭.

తా॥ భూభారమును దనశిరస్సుతో వహించుకొనియున్నను శత్రువులనుజయిం
చుటకు సమర్థమైన కువలయాపీడమనెడు మత్తగజమును రజ్జద్వారమందు నిలిపెను.

మూ॥ జాతే వయాంసి తైమిరపటహాన్యాహన్యమానాని ।

ప్రతి నేదు రితాని పురః పటహాన్యాహన్యమానాని ॥ ౨౮॥

ప-వి॥ జాతే, వయాంసి, తైమిరపటహాన్యా, అహాని, అమానాని, ప్రతి నేదుః,
ఇతాని, పురః, పటహాని, అహన్యమానాని. ౨౮.

వ్యా॥ (జాతఇతి) అహాని-దివసే, తైమిరపటహాన్యా - తిమిర
మయస్య పటస్య నిరసనేన, జాతే సతి, వయాంసి - పక్షిణః, అమా

నాని - అపరిచ్ఛిన్నాని, బహువాని, ఆగామిమల్లయుద్ధార్థం ఆహస్యమూ
నాని పటహాని, రక్తస్య పురః ఇతాని - ప్రాప్తానీ, ప్రతిసేదుః - ప్రతినాద
మకుర్వత్.

౨౭.

తా॥ అప్పుడు సూర్యోదయము సన్నిహితమాయెను. చీకటిపోయినది. యుద్ధ
సన్నాహముతోటకు రక్తద్వారమునందు భేర్యాడివాద్యములు వాయింపఁగాదానిమండల
పత్తులువచ్చి యాశబ్దముననుకరించి సానాభిముగ్ధుల నడిచినది.

౨౮.

మూ॥ హరిణాఽపి తత్ర తస్యాం ప్రత్యూషే సురజనా ఘనాభిరతి ।

బుబుధే చ రుచాఽఽదిత్యం ప్రత్యూషే సురజనాఘనాభిరతి॥

ప-వి॥ హరిణా, అపి, తత్ర, తస్యామ్, ప్రత్యూషే, సురజనా, ఘనాభిరతి,
బుబుధే, చ, రుచా, ఆదిత్యమ్, ప్రత్యూషే, సురజనాఘనాభిః, అతి.

౨౯.

వా॥ (హరిణేతి) హరిణాని - ధనుభజ్జం క్రౌంతవతా బలభద్ర
సహితేన, తత్ర-నగరే తస్యాం - సురజనా - శోభనాయాం రజన్యామ్,
ఘనాభిరతి - దృఢతరప్రీతియైక్తయథాతథా, ప్రత్యూషే - ప్రతివాసః
కృతః, కించ-తస్యాః రాత్ర్యాః ప్రత్యూషే - ప్రభాతకాలే, సురజనా
ఘనాభిః - దేవసమూహస్య నాభిభూతః - ప్రధానభూతః, స్వయా -
రుచా-ప్రభయా, ఆదిత్యమతి-ఆదిత్యమతిక్రాంతస్సక్, కృష్ణో బుబుధే-
బుద్ధవాన్. ప్రత్యూషణితి పూర్వత్ర ప్రతిపూర్వా ద్వసేభావేలిట్.
అతిశబ్దస్య (౧) “అతిరతిక్రమణేచ” ఇతి కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. ఆదిత్య
మితి తతో ద్వితీయా.

౩౦.

తా॥ దేవాధిదేవుడైన శ్రీకృష్ణుడు బలరామసహితుడై యారాత్రియందచ్చట
నతినోషముగ నివసించి యుదయకాలముందు సూర్యునికంటె నతితేజస్విగాఁ బ్ర
కాశించెను.

౩౧.

మూ॥ కృతస్థాన్ధ్యవిధి ద్వికృతిం స నాఽథ యన్నాగరమణీయః ।

బృహదపి పశ్యత్ రథ్యాం సనాథయన్నాగరమణీయః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ కృతసాధ్యవిధిః, వికృతిమ్, సః, న, అథ, యన్, నాగరమ్, అణీయః, బృహత్, అపి, పశ్యన్, రథ్యామ్, సనాథయన్, నాగరమణీయః. ౨౯.

. వ్యా॥ (కృతేతి) అథ స కృష్ణః కృతసాధ్యవిధిః సవికృతిం యత్ - కంస కోలాహలేసత్యపి స్వయం వికారం ప్రాప్తవాత్, నాగరమ్ - సగ రేధవమ్ - అణీయో బృహదపి పదార్థజాతం శైశవప్రయుక్తేన కుతూహలేన పశ్యత్, రథ్యామ్ - ప్రతోళీమ్, సనాథయత్ - ఆత్మనా అలఙ్కుర్వత్, నాగరమణీయః - గజవద్రమణీయః, వక్ష్యమాణేన 'ప్రయయా' ఇత్యనేన ఇతః ప్రభృతీనాం శ్లోకానామన్వయః. ౩౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణః, దు ప్రాతఃకాలమందుఁ జేయవలసిన నిత్యకర్తానుస్థానమును దీర్చుకొని, కంసకోలాహలమునకు భయపడనివాఁడై పీఠిలో మత్తగజమువలెఁ బయలుదేరి సగరవిచిత్రములను జూచుచు వెళ్ళెను. ౩౧.

మూ॥ గచ్ఛన్ విహాయ మాన్వ్యం సత్వరతాం చేతనానాక్లామ్।

శృణ్వత్ స్వగుణప్రథనీం సత్వరతాం చేతనానాక్లామ్। ౩౦॥

ప-వి॥ గచ్ఛన్, విహాయ, మాన్వ్యమ్, సత్వరతామ్, చ, ఇతనానాక్లామ్, శృణ్వన్, స్వగుణప్రథనీమ్, సత్వరతామ్, చేతనానామ్, గామ్. ౩౧.

వ్యా॥ (గచ్ఛన్తితి) మాన్వ్యం విహాయ సత్వరతామ్-త్వరయా సహితతామ్, గచ్ఛత్, స్వగుణప్రథనీమ్ - స్వగుణప్రఖ్యాపనీమ్, సత్వరతామ్-సత్వగుణిరతామ్, అకల్మషరూపామ్, ఇతనానాక్లామ్-ప్రాప్తనానాభూతకలాపామ్, చేతనానామ్-చైతన్యగుణయోగినాం పుంసామ్, గామ్ - వాణీమ్, శృణ్వత్. ౩౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు, తనగుణమును స్తుతించుచున్న జనులయొక్క మాటలను వినుచు రజఃస్థానమునుగర్చి శీఘ్రముగ వెళ్ళెను. ౩౩.

మూ॥ విచ్ఛాపీఠేన లసన్ సదామయజ్ఞోపవీతేన।

దుఃఖేన సతః పాశ్వన్ సదామయజ్ఞోపవీతేన ॥ ౩౩॥

ప-వి॥ విచ్ఛాపీఠేన, లసన్, సదామయజ్ఞోపవీతేన, దుఃఖేన, సతః, పాశ్వన్, సదామయజ్ఞః, అపవీతేన. ౩౪.

వ్యా || (విశ్లేషితి) సదామయజ్ఞోపవీతేన-దామయజ్ఞోపవీతసహితేన, విశ్చాపీదేన - విశ్చామయేనావతంసేన, లసక్, సదామయజ్ఞః - సతామ్ - సజ్జనానామ్, ఆమయమ్ - వీడ్మామ్, కంసనిమిత్తామ్, జానక్, జ్ఞాత్వా, అపవీతేన - నివర్తితేన, దుఃఖేన, సతామ్ - సజ్జనానామ్, పాస్యో-రక్షీప్యక్.

౩౦.

తా|| పుష్పమాలికలచేతను, యజ్ఞోపవీతముచేతను, మయూరపీచ్ఛమయ శిరోభూషణముచేతను నలబ్ధురింపఁబడినవాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు కంసునిచే గలిగెడు సత్పురుషుల యుపద్రవముల నెఱిగి వారి దుఃఖమును బోగొట్టి రక్షింపఁ జలఁచినవాఁడై వెళ్ళెను.

౩౧.

మూ|| ప్రయయా తృణయక్ కంసం రజ్గద్వారి దమితాసురవ్యూహమ్
వీక్ష్య నృధీషు మహూజితరజ్గద్వారిదమితాసురవ్యూహమ్ ||

ప-వి|| ప్రయయా, తృణయన్, కంసమ్, రజ్గద్వారి, దమితాసురవ్యూహమ్, వీక్ష్య, నృధీషు, మహాః, జితరజ్గద్వారిదమ్, ఇతాసు, రవ్యూహమ్.

౩౨.

వ్యా|| (ప్రయయావితి) ఏవంభూత స్సృక్ష్మః కంసం తృణయక్-తృణీకుర్వక్, అనాద్రియమాణః, రజ్గద్వారి-రజ్గస్య ద్వారప్రదేశే, ప్రయయా. తస్యాం దశాయాం దమితాసురవ్యూహమ్- నియమితదైత్య సమూహమ్, జితరజ్గద్వారిదమ్ - జితసీలమేషుప్రభమ్, మహాః - తేజః, వీక్ష్య, నృధీషు- పౌరజనబుద్ధిషు, రవ్యూహమ్- అపూర్వోరవిః గిలాయ మిత్యేవంవిధ వితక్, ఇతాసు - ప్రాప్తాసు, రజ్గద్వారం ప్రయయా విత్సర్గః.

౩౩.

తా || అనేకాసురవర్గమునుజంపి కంసునిగడ్డిపఱకఱలె ననాదరించి రజ్గద్వారమునకు వెళ్ళుచున్నప్పుడు జనులుచూచి యితఁడు ఆపూర్వమైనస్థూల్యుఁడుగానున్నాఁడని తలఁచిరి.

౩౪.

మూ|| జగ్గమశిఖరీవామితదమ్భో దవపూరసన్నిభోగగతః ।

రుద్ధ్వా ద్వారి తమున్భవదమ్భోదవపూరసన్నిభోగగతః ॥ ౩౩ ॥

ప-వి || జగ్గమశిఖరి, ఇవ, అమితదమ్మః, దవపూరసన్నిభోగగతః, రుద్ధన్, ద్వారీ, తమ్, ఉద్భవదమ్మోదవపుః, రసన్, ఇభః, ఆగ్రగతః. 33.

వ్యా || (జగ్గమేతి) తం కృష్ణం తత్ర ద్వారీ రుద్ధన్-రోద్ధుకామః, అమితదమ్మః - అనల్పదమ్మరేః, దవపూరసన్నిభోగగతః - దవదహ నౌఘసదృశస్మారగమనః, ఉద్భవదమ్మోదవపుః - ఆకాశే వమార్థం ఉద్భూతమేఘసదృశకాయః, రసన్ - గజన్, జగ్గమశిఖరీవ - జగ్గమ పర్వతఇవ, ఇభః - కువలయాపీడః, హరేరగ్రతోభవత్. 33.

తా|| అరగ్గద్వారమందు, వర్షార్థముగ జలపానముచేసి యాకసమందులేచిన మేఘ మువలె నల్లని శరీరముకలచై, దవానలమువలె నతిక్రూరగమనముకలచై, పర్వతమునలె నత్కున్నతమైన కువలయాపీడమును యేనుగు మహాగర్వముతో శ్రీకృష్ణుని నడ్డగింప వలయునని యెదురుగవచ్చెను. 33.

మూ|| అరతిః కృష్ణం జగతాం మా తం గమ దేన మాద్యస్తమ్ |

ఇతి సాధవో నిదధ్యు త్తాతజ్జమదేన మాద్యస్తమ్ || 34 ||

ప-వి|| అరతిః, కృష్ణమ్, జగతామ్, మా, తమ్, గమత్, ఏనమ్, ఆద్యస్తమ్, ఇతి, సాధవః, నిదధ్యుః, మాతజ్జమదేన, మాద్యస్తమ్. 34.

వ్యా || (అరతిరితి) తమేనం కృష్ణం జగతాం ఆద్యస్తమ్, ఆద్య స్తత్వజ్ఞు - సృష్టిసంహారకారకత్వాత్, ప్రాప్తాగజనిమిత్రా అరతిః - పీడా, మాగమత్ - సప్రాప్నూయాత్, ఇతి - ఏనమ్, సాధవః నిదధ్యుః - నితరాధ్యాతవస్తః, కృష్ణపవ విశేష్యతే - మాతజ్జమదేన - మాతజ్జస్య కువలయాపీడస్య, మదేన, మాద్యస్తమ్ - హృవ్యస్తమ్, ప్రతియోధు ర్వీర్యం వీరస్య యోధు హర్షహేతుభావతి. గమదితి - గమేర్లుజ్. (౧) “నమాజ్ యోగే” ఇతి ప్రతిషేధాదడాగమాభావః. 34.

తా || జగదుత్పత్తిసంహారకరుడై, ఆకువలయాపీడమునుజూచి సంతోషించుచు న్న వీరుడుడైన శ్రీకృష్ణుని కేవిధమైన యాపత్తును రాకుండనుండవలయునని సజ్జనులు మజ్జితాశాసనముచేసిరి. 34.

మూ॥ చలితం తృణీకృతస్మణిస్వరు చారున్ధానమివ పుర స్సహసః।

తమభి యయా పర్యన్తాన్ స్వరుచారున్ధానమీవ పుర స్సహసః ॥

ప-వి॥ చలితమ్, తృణీకృతస్మణిస్వరు, చారుమ్, ధానమ్, ఇవ, పురః, సహసః, తమ్, ఆభియయా, పర్యన్తాన్, స్వరుచా, రున్ధానమ్, ఇవ, పురః, సహసః. ౩౫.

వ్యా॥ (చలితమితి) (తృణీకృతస్మణిస్వరు) క్రియావిశేషణమిదమ్. స్వరుః - వజ్రమ్, స్మణిః - అఙ్కుశః, సృణ్యాఖ్యస్వరుః - అతినిశితస్మణి రిత్విధః. తృణీకృతస్మణిస్వరుర్యథాభవతితథా, చలితమ్ - కృష్ణదశాన జేన రోషేణ స్మణిప్రహారైరపి రోద్ధుమశక్యతయా చలితమిత్వర్థః. చారుమ్-శోభితవేషమ్, సహసః-బలస్య, ధానమ్-పాత్రమివ. ఈదృశం, తంగజ మభి సహసః - హాససహితః, కృష్ణః, పురః - తస్యాఽగ్రే, యయా. పునరపి గజమీవ విశేష్యతే - పురః - నగరస్య, పర్యన్తాన్, స్వరుచా - స్వయా ప్రభయా, సిందూరాదిజనితయా, రున్ధానమివ-ఆవృణ్వనమివ. ౩౬.

. తా॥ సిందూరాద్యలక్ష్మీరశోభితమై, మహాబలశాలియై, క్రికృష్ణునిమిదినికోపము చేత వజ్రప్రహారమునుగూడ లక్ష్యపెట్టక యతివేగముగవచ్చుచున్న యా కునలయాపీడ మునకెదులుగ క్రికృష్ణుండు నవ్వుచు వెళ్ళెను. ౩౭.

మూ॥ స సలీల మాజఘాన త మారజ్జే మన్దయా వృత్త్యా ।

య త్కర్తు మీశ్వరో భువ మార జ్జేమన్దయావృత్త్యా ॥ ౩౮ ॥

ప-వి॥ సః, సలీలమ్, ఆజఘాన, తమ్, ఆరజ్జే, మన్దయా, వృత్త్యా, యత్, కర్తుమ్, ఈశ్వరః, భువమ్, ఆర, జ్జేమమ్, దయావృత్త్యా. ౩౯.

వ్యా ॥ (స సలీలమితి) స హరి స్తం గజం ఆరజ్జే - కుమ్భయో రశోభాగే, మన్దయావృత్త్యా సలీలమాజఘాన. హరి విశేష్యతే- ఈ శ్వరః దయావృత్త్యా - దయావృత్త్యాత్, జ్జేమం కర్తుం భువం ఆర - ప్రాప్తవాన్. ౪౦.

తా॥ జగదీశ్వరుడై జగద్రక్షణార్థముగ నవతరించిన శ్రీకృష్ణుడు, కువలయా పీడమును, కుంభశలము యొక్క యధోభాగమునందు నవలీలగ మెల్లగఁదన్నెను. ౩౬.

మూ॥ నిరగాత్వా శ్వేతాన విశన్ ప్రతిమానస్తస్య పరిణమతః ।

గజరోషస్య తు నాభూత్ప్రతిమానస్తస్య పరిణమతః॥ ౩౭॥

ప-వి॥ నిరగాత్, పార్శ్వేన, విశన్, ప్రతిమానమ్, తస్య, పరిణమతః, గజ రోషస్య, తు, న, అభూత్, ప్రతిమా, ఆనస్తస్య, పరిణమతః. ౩౭.

వ్యా॥ (నిరగాదితి) సతు గజో వేగేనాగత్య దంతాభ్యాం హరిం ప్రహర్తుమవనతోభూత్. స హరిః తదా పరిణమతః-స్వస్తిన్నవమత్యా ప్రహాణం కుర్వాణస్య, తస్య, గజస్య ప్రతిమానమ్-దంతయోర్తద్యమ్, పార్శ్వేన విశన్ క్షణమాత్రాదేవ తతో నిరగాత్ - నిగతవాన్. ఏవం ప్రతిమానం ప్రవిశ్య నిష్క్రాంతే హరా స్వాభిలషితప్రాప్త్య భావాత్ జాయమానస్య, పరిణమతః - వధమానస్య అనస్తస్య - అపర్యస్తస్య, గజరోషస్య, ప్రతిమా-సాదృశ్యమ్, నాభూత్. ౩౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తనను దన్నవచ్చిన కువలయాపీడముయొక్క దంతములమధ్య ను బ్రవేశించి యొక ప్రక్కనుండి బయలుదేరి వెళ్ళిపోయెను. అప్పుడాయెనుఁగు తన యభిప్రాయము నెరవేరనందున మిక్కిలి కోపగించినది. ౩౮.

మూ॥ గజాన్ స గజః కృష్ణోదంతాభ్యాన్తో దితం స్వయన్తారమ్ ।

. నిపిషేష నిపాత్య తలే దంతాభ్యాన్తోదితం స్వయన్తారమ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ గర్జన్, సః, గజః, కృష్ణోదంతాభ్యాన్తః, దితమ్, స్వయమ్, తారమ్, నిపిషేష, నిపాత్య, తలే, దంతాభ్యామ్, తోదితమ్, స్వయన్తారమ్. ౩౯.

వ్యా॥ (గజాన్నితి) 'స గజః కృష్ణోదంతాభ్యాన్తః - కృష్ణస్య ఉదన్తేన - పృథ్వాన్తేన, అభ్యాన్తః - వీడితః, తారమ్ - దీర్ఘమ్, గజాన్, స్వయన్తారమ్ - స్వమ్ - ఆత్మీయమ్, యన్తారమ్-సారథిమ్, తలే నిపాత్య దంతాభ్యామ్ - తళనాభ్యామ్, తోదితమ్-వీడితమ్, దితమ్-ఖడ్గితమ్, స్వయమేవ నిపిషేష - విష్టవాన్. ౪౦.

తా॥ ఆయేనుఁగు, శ్రీకృష్ణుని వేష్టితముచేఁ బీడింపఁబడినవై గొప్పగర్జనముచేసి
కోపముచేఁ దనసారథిని గ్రిందద్రోసి తనదస్త్రముచేఁబీడించి శుండుతుండుగఁజేసి పిం
డిగఁజేసెను. ౩౮.

మూ॥ ప్రక్రాస్తరణే తత్రోదగ్రే చ రీణాస్తరేక్షణతః ।

అచర త్పాశ్వేక పశ్చాద్గ్రే చరణాస్తరేక్షణతః॥ ౩౯॥

ప.వి॥ ప్రక్రాస్తరణే, తత్ర, ఉదగ్రే, చ, రణాస్తరేక్షణతః. అచరత్, పాశ్వేక
పశ్చాత్, అగ్రే, చరణాస్తరే, క్షణతః. ౩౯.

వ్యా॥ (ప్రక్రాస్తేతి) తత్ర గజే ప్రక్రాస్తరణే-రణం కర్తు ముప
క్రమం కృతవతి, ఉదగ్రే-ప్రవృద్ధోత్సాహేచ సతి, రణాస్తరేక్షణతః-
యుద్ధావకాశం పర్యాలోచ్య, స హరిః తస్య పాశ్వేక పశ్చాత్-వృష్ట
భాగే, అగ్రే - పురోభాగే, చరణాస్తరే - పదచతుష్టయమధ్యేచ,
క్షణతః-క్షణమాత్రాదేవ, అచరత్. ౩౯.

తా॥ ఆయేనుఁగిప్రవృద్ధమై యుద్ధమునకారంభించినప్పుడు, శ్రీకృష్ణుండు,
దానిని దన్నటకనకాశము చూచుచున్నవాడై దానియొక్క నాల్గుప్రక్కలయందును
నాల్గుసాదములమధ్యమందును దిరుగుచుండెను. ౩౯.

మూ॥ బలినాఽపి తు ప్రహరణం విషాణినోదస్యతాఽనేన ।

నోత్సృష్టాని తదా మదవిషాణి నోదస్య తానేన ॥ ౪౦॥

ప - వి ॥ బలినా, అపి, తు, ప్రహర్షమ్, విషాణినా, ఉదస్యతా, అనేన, న,
ఉత్సృష్టాని, తదా, మదవిషాణి, నోదస్య, తానేన. ౪౦.

వ్యా॥ (బలినేతి) బలినా-బలవతాపి, అనేన విషాణినా-గజేన,
ప్రహర్షమ్ - ముసమ్, ఉదస్యతా - త్యజతా, మదవిషాణి-మదజలాని,
నోత్సృష్టాని, కుతః - నోదస్య - పీడాయాః, -తానేన-విస్తారేణ. ౪౦.

తా॥ అకువలయాపీడము బలిష్ఠమయినను, శ్రీకృష్ణునిచేతఁగలిగిన యుపద్రవము
చేత సస్తోషహీనమైనందున దానికి మదజలముకారదయ్యె. ౪౦.

మూ॥ ఉపధావ న్నపథావన్ సకుఞ్చయన్ స్వతనుమున్నయ న్నయతః॥
తం వ్యవశయ దాకాశం సకుఞ్చ యన్ స్వతనుము న్నయన్నయతః ॥

ప-వి॥ ఉపధావన్, ఆపధావన్, సః, ఘృణ్యన్, స్వతనుమ్, ఉన్నయన్, న యతః, తప్, వ్యవాయత్, ఆకాశమ్, సకుమ్, చ, యన్, స్వతనుముత్, న, యన్, నయతః. ౪౧.

వ్యా॥ ఉపధావన్నీతి) ప్రథమం గజముపసపాన్, తస్మిన్ గృహీతుముద్యుక్తే, అపధావన్, స్వమూర్ధప్రదేశే తస్మిన్ హస్తం ప్రసారయతి సతి, స్వతనుమ్ - స్వశరీరమ్, ఘృణ్యన్ - అధోగమనేన హస్తీకుర్వన్, తస్మిన్ తథాహస్తం ప్రసారయతి సతి స్వతనుం ఉన్నయన్ - ఉద్భవం గమయన్, తథా తస్మిన్ హస్తం ప్రసారయతి సతి, సకుమ్ - భూమ్యాసహితమ్, ఆకాశమ్, యన్-గచ్ఛన్, ఆకాశే కరం పరివర్తయతిసతి భూమిం గచ్ఛన్ భూమా కరం పరివర్తయతిసతి ఆకాశం ఉత్త్రవమానత్యర్థః, ఏవం తత్తవసరోచిత నానావిధచేష్టితం నయతః - సీత్యా, కుర్వన్, నయతః నియన్తుమశక్యః, నయన్ - సగచ్ఛన్, నాపి సపాన్, స్వతనుముత్ - శోభనానల్పహర్షః, తం గజం వ్యవశయత్ - వ్యహ్వలయత్. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడు, ఏనుగుదగ్గఱవెళ్ళియు, అదిపట్టుకొనవచ్చినప్పుడు దూరముగ వెళ్ళియు, తొండమును దననెత్తిరూదవేసినప్పుడు వంగియు, క్రిందవేసినప్పుడు పైకిగిరియు నీహదిరిగి దానికిఁజిక్కిక భూమ్యంతరుములందుఁదిరిగి దానిని క్రమపఠిచెను. మూ॥ క్రీడన్ స జనేభ్యశ్చిర మాస్థిత దక్షో దితస్య విభ్రమతః ।

వపుషోఽస్త్రః కరిణో బల మాస్థిత దక్షోది తస్య విభ్రమతః ॥

ప-వి॥ క్రీడన్, సః, జనేభ్యః, చిరమ్, ఆస్థిత, దక్షః, దితస్య, విభ్రమతః, వపుషః, అస్త్రః, కరిణః, బలమ్, ఆస్థితత్, తత్, అక్షోది, తస్య, విభ్రమతః. ౪౨.

వ్యా॥ (క్రీడన్నీతి) స హరిః దక్షః-నిపుణః, ఏవం చిరం క్రీడన్, ద్రష్టృభ్యో జనేభ్యః బలం ఆస్థిత-ఆత్మవీర్యం ప్రకాశితవాన్. కించ - దితస్య-ఖడ్గేతస్య, విభ్రమతః - విశేషేణ భ్రమం ప్రాప్తనతః, తస్య

కరిణః వపుషః - శరీరస్య అన్తః తత్ ఆస్థి విభ్రమత ఇతిపూర్వప్ర
భ్రమేశ్వత్రన్తః (౧) “వాభాశ” ఇత్యాదిన్ వికల్పాచ్ఛ్చ్యనభావః .
ఉత్తరత్ర విభ్రమశబ్దాత్ ఆద్యాదిత్వాత్సః. అఙ్గోదీతి (౨) “తుదిర్-
సంపేషణే” కర్తణి లుజ్. ౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడెట్లు చిరకాల మాయేనుఁగుతోఁగ్రడించి దానిని బీడించి ప్ర
మింపఁజేసి, దాని శరీరములోపలనున్న యెముకలను చూర్ణమగునట్లు చేసి తన బలమును
జనులకుఁ బ్రకాశింపించెను. ౪౨.

మూ॥ అతిభేదితో భృశం స తు దధ్వాన మలం పరాస్పృజన్నయతి |
వాస్తాస్మ క్షిప్చౌరా దధ్వాన మలం పరాస్పృజన్నయతి || ౪౩||
ప-వి॥ అతిభేదితః, భృశమ్, సః, తు, దధ్వాన, మలమ్, పరాస్పృజన్, అయతి,
వాస్తాస్మక్, క్షిమ్, చ, ఆరాత్, అధ్వానమ్, అలమ్, పరాస్పృజమ్, నయతి. ౪౩.

వ్యా॥ (అతీతి) సతు గజః అతిభేదితః భయేన మలం భృశం
అయతి - నియన్తుమశక్యమ్, పరాస్పృజన్-విస్పృజన్, భృశం దధ్వాన-
ధ్వనిమకరోత్. క్షిప్చ - వాస్తాస్మక్ - ముఖోద్గీర్ణరుధిరః, ఆరాత్ -
దూరమ్, అధ్వానమ్ - మాగఁమ్, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, పరాస్పృజం
నయతిస్త - కరోతిస్తేత్యర్థః. పరాస్పృజమితి పరమ్-భూయిష్యమ్, అస్మక్
యస్మిన్నితి బహువ్రీహిః. ౪౩.

తా॥ ఆ యేనుఁగు మిక్కిలి భయముచేత లద్దివేసికొని యఱచెను. దాని నోటి
నుండి నెత్తురుకార మార్గమంతయుఁ దడిసెను. ౪౩.

మూ॥ ఉదపాటయ దుభయం తద్విషాణ ముత్పత్త్య హస్తాభ్యామ్ |
ప్రాప్తః క్షణ ఇవ హత్వా ద్విషాణ ముత్పత్త్యహ స్తాభ్యామ్॥
ప-వి॥ ఉదపాటయత్, ఉభయమ్, తద్విషాణమ్, ఉత్పత్త్య, హస్తాభ్యామ్, ప్రా
ప్తః, క్షణే, ఇవ, హత్వా, ద్విషాణమ్, ఉత్పత్త్యహః, తాభ్యామ్. ౪౪.
“వ్యా॥ (ఉదితి) స కృష్ణః ఉత్పత్త్య-ఉద్ధృముత్పత్త్య, ఉభయం

సృ ఆత్ర గ్రన్థపాఠః. ఆస్థి-ఆస్థిగతమ్, బలమ్, విభ్రమతః-విలాసాత్, తేనకృష్ణేన -
అఙ్గోదీ ఇతిస్యాత్. (౧) పా-శు-౩-౧-౨౦. (౨) రుథా-ఉ-స-ఆ.

తద్విషాణమ్ - తస్య గజస్య దన్తమ్, హస్తాభ్యాం ఉదపాటయత్ - ఉత్పాటితవాన్. ఏవం ద్విషాణమ్ - ద్వేషకారిణమ్, గజం హత్వా తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం త్షణే-క్షణమాత్రే, ఉత్పత్త్యహః-జన్మదివసః. ప్రాప్త ఇవాభూత్, ఆపదో నిరసనాత్ పునఃజాతావివాభూతా మిత్యర్థః. ద్విషాణమితి ద్వేషమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ (౧) "ద్విషోఽమిత్రే" ఇతి శత్రుభావః. ఉత్పత్త్యహఇతి (౨) "రాజాహస్సుఖభ్యష్టచ" ఇతిటచ్ సమాసాంతః (౩) "అహ్నష్టభోరేవ" ఇతి టిలోపశ్చ, (౪) "రాత్ర్యాహ్నః పుంసి" ఇతి పుల్లిగత్యమ్. † రర.

తా || క్రీకృష్ణుడు, పైకగిరి కువలయాపీడముయొక్క రెండు దన్తములను జేరి వేసెను. శత్రువైన యాయేనుగను జంపుటచేత రామకృష్ణులిద్దఱును తిరిగి జన్మించి నట్లయిరి. రర.

మూ॥ నిహతో భువం స తన్వా పతితోఽత్రాసయ దపక్షతయా ।

గిరిరివ భీతో నృన్ సురపతితోఽత్రాసయ దపక్షతయా ॥

ప-వి॥ నిహతః, భువమ్, సః, తన్వా, పతితః, అత్రాసయత్, అపక్షతయా, గిరిః, భీవ, భీతః, నృన్, సురపతితః, అత్ర, ఆసయత్, అపక్షతయా. రర.

వ్యా॥ (నిహతఇతి) స గజో నిహతో భూమా పతితః అపక్షతయా-క్షతం ప్రాప్తయా, తన్వా- శరీరేణ, భువం అత్రాసయత్ - అతి భీషితవాన్. తథా నృన్ మనుష్యాన్, అత్ర-రక్తే స్థితాన్, ఆసయత్ - క్షేపితవాన్. తత్రదృష్టాంతః-సురపతితః - ఇంద్రాత్, భీతః, అపక్షతయా- ఇంద్రేణభిన్న పక్షతయా, పతితో గిరిరివ. ఆసయత్ - క్షేపితవాన్. అపక్షతయేతిపూర్వత్ర (౫) "క్షణ-హింసాయామ్" అపపూర్వః. కర్తణినిష్ఠా. (౬) "అనుదాంతోపదేశః" ఇత్యాదినా తనోత్యాదిత్వాత్ అనునాసికలోపః.

(౧) పా-మా-౩-౨-౧౩౧. (౨) పా-మా-౫-౪-౯౧. (౩) పా-మా-౬-౪-౧౪౫.

(౪) పా-మా-౨-౪-౨౯. (౫) తనా-ఉ-స-సే. (౬) పా-మా-౬-౪-౩౭.

† ఉత్పత్త్యేతి- "అనచిచ" ఇతి తకారద్విత్వమ్, అతోనయమకళ్యణః.

ఉ త్తరత్ర-పక్షశబ్దస్య సఖ్ బహువ్రీహిః, తతో భావప్రత్యయః, స్ఫుర
పతితవతి (౧) “భీతార్థానాంభయహేతుః” ఇత్యసాదాసేసంజ్ఞా. (౨)
“అపాదాసేచాహీయరుహాః” ఇతి తస్మి, ఆసయదితి అస్య తేణ్యోక్
న్తాల్లుజ్.

౪౫.

తా|| ఆకువలయాపీడము శరీరమృందంతయు గాయములుతగులఁ జచ్చి, ఇన్ధ్రునికి
భయపడినదై ఆక్కులువిరిగిపడినకొండవల్లఁగిందబడెను. అప్పుడు భూమి వణకెను.
జనులు భయపడిరి.

౪౬.

మూ|| ప్రవిశీణముక్తయా పృథ గుర్వీ నక్షత్రమాలయా సితయా ।
రురుచే తస్య ద్యౌరివ గుర్వీ నక్షత్రమాలయా సితయా । ౪౭||

ప-వి|| ప్రవిశీణముక్తయా, పృథక్, ఉర్వీ, నక్షత్రమాలయా, సితయా, రు
రుచే, తస్య, ద్యౌః, ఇవ, గుర్వీ, నక్షత్రమాలయా, ఆసితయా.

౪౭.

వ్యా|| (పరిశీలేతి) తస్య హతస్య నిపతితస్య గజస్య సితయా-
శుక్లయా, నక్షత్రమాలయా-శిరోభూషణ మాక్తికాలజ్కారవిశేషేణ,
పృథిక్ ప్రవిశీణముక్తయా - పతనవేగేన త్రుటితతయా పృథగ్వి
శీణముక్తాఫలయా, ఉర్వీ-భూమిః, రురుచే-విరరాజ. తత్ర శృష్టాంతః-
ఆసితయా - పరిత ఆసీనయా, నక్షత్రమాలయా - నక్షత్రపక్ష్యా, గుర్వీ -
గౌరవం ప్రాప్తా ద్యౌరివ.

౪౮.

తా|| ఆయేనుఁగు క్రిందఁబడినప్పుడు దానిమధ్యకమందున్న మాక్తికమాలతాఁగా
ముత్యములు విడివిడిగా నేలనంతటవ్యాపించెను. అప్పుడాభూమి నక్షత్రములుదయించిన
యాకాశమువలె విలసిల్లెను.

౪౯.

మూ|| కృపయాఽఖిలే స మృత్యోః స్తమ్బేర మదంత మాసజన్తాః ।
యయతు రథ రథమంసే స్తమ్బేరమదంత మాసజన్తాః ॥

ప-వి|| కృపయా, అఖిలే, సః, మృత్యోః, తమ్, ఛేరమ్, అదంతమ్, ఆస, జన్తా,
తు. యయతుః, అథ, రథమ్, అంసే, స్తమ్బేరమదంతమ్, ఆసజన్తాతు.

౫౦.

వా॥ (కృపయేతి) అఖిలే జన్తా - ప్రాణిని, కృపయా స హరిః
అదస్తమ్ - ప్రాణిన్ హింసస్తమ్, మృత్యోః బేరమ్- దేహమ్-శరీరమ్,
మృత్యుదేహసదృశం తం గజదేహం, అస-క్షిప్తవాన్. అథ-అనస్తరమ్,
తౌ రామకృష్ణౌ అంసే-భుజశిరసి, స్తమ్భేరమదస్తమ్ - స్తమ్భేరమస్య-
గజస్య, దస్తమ్, ఉభయం ఏక్షైకం ఆసజన్తా - ఆరోపయన్తా, రజ్జం
యయతుః-జగతుః. ౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, జనులయందొంగరుణించి, మృత్యువువంటి యాదేనుంగును జం
పెను. తరువాత రామకృష్ణులిద్దఱును దానియొక్క యొక్కొక్క దస్తమును తమతమ
భుజములొడనుంచుకొని రజ్జస్థానములోపలఁ బ్రవేశించిరి. ౪౨.

మూ॥ అథ మల్లచమూ రపరోక్షపాపరాశీయమానగురుతనుకా ।

దదృశే తాభ్యాం తస్యాః క్షపాపరా శీయమానగురుతనుకా॥

ప-వి॥ అథ, మల్లచమూః, అపరోక్ష పాపరాశీయమానగురుతనుకా, దదృశే,
తాభ్యామ్, తస్యాః, క్షపా, అపరా, శీయమానగుః, ఉత, ను, కా. ౪౩.

వా॥ (అథేతి) అథ తత్ర రక్షే తాభ్యాం మల్లచమూదక్షదృశే.
క్షీదృశీ - అపరోక్షపాపరాశీయమానగురుతనుకా - ప్రత్యక్షభూత పాప
సమూహావదాచరద్గురుతరశరీరా. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. తస్యాః
మల్లసేనాయాః అపరా - తద్దృశ్యతిక్తా, శీయమానగుః - భిక్షమాన
తేజస్కా, కా ఉత-కా నామ, క్షపా న్యాన్ను? పైవ తు చమూః-మల్ల
సమూహాః, తమస్వినీ రాత్రి భవేతితుమహతి. నాన్యా కాలవిశేషా
భ్యేత్యర్థః. అనేన-తమారాశిసాదృశ్యం తస్యాం భృత్యతే. ఉతశబ్దోనుశ్చ
శ్చనిపాతౌ సదేహముత్ప్రేక్షాంచద్యోతయతః. అపరేతి-అపరశబ్దోఽన్య
పర్యాయ ఇహోపాత్తః. తస్యతు దిగ్వాచిత్వస్యాఽపి విద్యమానత్వాత్
దిశి దృష్టశబ్దోదిచ్ఛబ్దఇతి కృత్వా తద్యోగాత్తస్య (౨) “అన్యారాత్”

ఇత్యాదినా పశ్యమీ. శీయమానగురితి (౧) “శద్ధ్ - శాతనే” లట్. తుదాదిత్వాచ్చః. (౨) “శదేశ్శితః” ఇత్యాత్త సేషదమ్ - శానచ్. (౩) *సామూదిసూత్రేణశీయాదేశః. తత్తోగోశ్చ భేదనదీప్తివాచినాబహువ్రీహిః. (౪) “గోస్త్రియోరుపసజ్జనస్య” ఇతి ప్రాస్తవ్యమ్. రహ.

తా॥ తరువాత రామకృష్ణ లిద్దజును సారజ్ఞస్థలములోపల, పాపరాశివలె నతి ఘోరముగనున్న వేటుముల్లపై న్యయులను జూచిరి. ప్రస్తావ్యము, జనులు కాశరాత్రీయని శ్రమించునట్లు మిక్కిలి నల్లగనుండెను. రహ.

మూ॥ సేనాన్తా మభియాతా వభియా తా వత్సర స్తీహ ।

సేనాన్తామభియాతావభియాతావత్సర స్తీహ ॥ రహ।

ప-వి॥ సేనామ్, తామ్, అభియాతా, అభియా, తా, అత్సర స్తీ, ఇహ, సేనాన్తామ్, అభియాతా, అభి, యా, తావత్, సర స్తీ, హ. రహ.

వ్యా॥ (సేనామితి) తాం మల్ల సేనాం అభియాతో - అభిము ష్యేన గతౌ, అభియా-భయాభావేన, తౌ రామకృష్ణౌ, అత్సర స్తీతిషదం పరత్ర యాశబ్దేన సంబధ్యతే. ఇహ శబ్దో రజ్జవిశేషణమ్. సేనాన్తామ్ - ఇతైః - మల్లస్వామిభిః, చాణూరాదిభిః, సహితపర్యన్తామ్. సేవ సేనా విశేష్యతే - అభియాతో - శత్రౌ, అభి - నిభణయమ్, యా సేనా అత్స ర స్తీ - ఛద్వరహితా, తావత్ - ప్రభమమ్, సర స్తీ - గచ్ఛన్తీ, హశబ్దః ప్రసిద్ధా. యాఖలు సేనా శత్రువిద్యేషా తద్దశణనమాత్రేణైవ నిభణ యం గచ్ఛన్తీ తాం మల్ల సేనా మభియాతావిత్యర్థః. అత్సర స్తీతి. (౫) “త్సర-ఛద్వరగతౌ” శత్రస్త్రః సభాసమూహః. రహ.

తా । శత్రువులను లక్ష్యపెట్టక యెదిరించి వెళ్ళెడి యల్పిః పూర్వలైన మల్లుల యొక్క పై న్యనునకభిముఖముగ వారామకృష్ణలిద్దజును నిర్భయులై వెళ్ళిరి. రహ.

(౧) భా-ప-స-సే. (౨) పా-మూ-౧-౩-౬౦. (౩) పా-మూ-౩-౧-౧౩౭.

(౪) పా-మూ-౧-౨-౪౦. (౫)

మూ॥ కంసస్య దవమతి బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః ।

బభతురివ జనే ద్వితను భద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః॥౧౦॥

ప-వి॥ కంసస్య, దవమతిః, బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః, బభతుః, ఇవ, జనే, ద్వితనుః, భద్రహృషీకేశ, శశీ, తదా, ఇహ, దృశః. ౧౦.

వ్యా॥(కంసస్యేతి) బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః-బలభద్రస్య హృషీకేశస్య శీతలం దేహం పశ్యతః, కంసస్య దవమతిరభూత్-అనుభవితౄణాం యయో దేహయో రనుభవే అన్తఃకరణైశ్చ ప్రదం సుఖం భవతి, తయో రనుభవే కంసస్య పరితప్తమన్తఃకరణమిత్యర్థః. భద్రహృషీకేశ-కల్యాణేంద్రియయుక్తే, కంసేంద్రియవత్ దోషదూషితత్వరహితేంద్రియయుక్తే, జనే, సాధుజనే, వర్తమానాయాః దృశః-చక్షుషః, తదా ఏవం రామకృష్ణౌ బభతుః; కథమ్ - ద్వితనుః-శరీరద్వయపరిగ్రహవాక్ భూత్వా, శశీ - చంద్రిః, భూమావవతీణ-ఇతి. ౧౦.

తా॥ సజ్జనులయొక్క సేత్రములకు భూలోకమందవతరించిన రెండు చంద్రిక వలె న్నలిసుద్దరులైన రామకృష్ణులయొక్క చల్లని దివ్యావయవములను జూచుచున్న కంసునియొక్క హృదయము దావాగ్నివలె మండెను. ౧౦.

మూ॥ హరిచాణూరౌ రసభాగరేభాతే నియుద్ధమన్యోన్యమ్ ।

పదనేఽంశు మధుః క్రోధాగారే భాతే నియుద్ధమన్యోన్యమ్॥

ప-వి॥ హరిచాణూరౌ, రసభాక్, ఆరేభాతే, నియుద్ధమ్, అన్యోన్యమ్, పదనే, అంశుమ్, అధుః, క్రోధాగారే, భాతే, నియుద్ధమన్యః, అన్యమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (హరీతి) హరిచాణూరౌ అన్యోన్యం రసభాక్ - సరసమ్, నియుద్ధం ఆరేభాతే. నియుద్ధమితి మల్లయుద్ధమభిధీయతే. తయో రారభే యుద్ధే వీదనే క్రోధాగారే-క్రోధస్యాశ్రయభూతే, తథా భాతే-ప్రకాశమానే, నియుద్ధమన్యః - నియుతః నితరాం సంబద్ధాః, ధమన్యః-భ్రుకుటీరూపాః, అన్యమ్ - అపూర్వమ్, ఉగ్రరూపమ్, అంశుం అధుః-

ధృతవస్త్యః నియుద్ధమన్యత్తి - నిపూర్వాత్ (౧) యు - మిశ్రణే”
 ఉత్పన్నాత్త్విమ్, తుక్. తతో ధమనిశ బ్దేన విశేషణసమాసః. ౫౧.

తా|| శ్రీకృష్ణుఁడును చాణూరుఁడును నతిసరసముగ మల్లయుద్ధము నారంభించిరి.
 అప్పుడు వారిముఖములందు మిక్కిలి క్రోధమును బీజాతీయములైన భ్రువటులును కాన
 వచ్చెను. ౫౧.

మూ|| స తయో శ్చిరం భుజాభుజిపదాపదిచయుద్ధ్యమానయోరేకః|

న్యరమన్నచాజనిక్షయపదాపది చ యుద్ధ్యమానయో రేకః||

ప-వి|| న, తయోః, చిరమ్, భుజాభుజి, పదాపది, చ, యుద్ధ్యమానయోః,
 ఏకః, న్యరమత్, న, చ, అజని, క్షయపదాపది, చ, యుధి, అమానయోః, రేకః.

వ్యా || (నేతి) తయోహరిచాణూరయోః చిరమ్ - దీర్ఘకా
 కాలమ్, భుజాభుజి-భుజాభ్యాం భుజాభ్యాం ప్రహృత్య, పదాపది- పదా
 భ్యాం పదాభ్యాం ప్రహృత్యచ, యుద్ధ్యమానయోః ఏకోఽని నన్యర
 మత్, కించ-క్షయపదాపది- క్షయస్య-అపచయస్య, పదమ్-ఆస్పదమ్,
 ఆఫత్ - అనర్థః, యస్యాంసా, ఏనంభూతాయాం యుధి-యుద్ధే, అమా
 నయోః-అపరిచ్ఛేద్యయోః, తయోః, రేకః-రిక్తతా, పరిక్షయః, నచా
 జని, పదాపదిచేత్యత్ర చ శబ్దోఽన్వాచయం ద్యోతయతి. యుద్ధస్తైర్యవం
 స్వభావత్వేనత్యవీత్యర్థః. పదాపది భుజాభుజీత్యనయోవ్యుత్పత్తిప్ర
 కారః పూర్వత్ర శృజ్ఞాశృజ్ఞీత్యాదౌ ద్రష్టవ్యః. ౫౨.

తా || పరస్పరము కాశ్చతోఽగాశ్శను చేసులతోఽజేమలను జేర్చి తన్నుకొని
 కొట్టుకొనియుద్ధముచేయుచున్న మహాపరాక్రమశాలులైన శ్రీకృష్ణచాణూరులలో నొక
 రైనను నాభూరయుద్ధమునుంచి వెనుకతీయరైరి. ౫౨.

మూ|| హరిరీహః కంసస్య స్వపక్షయమనేధితౌ శ్చర్యాః |

చాణూరస్తు యయా తాస్వపక్షయ మనేధితౌ శ్చర్యాః|| ౫౩|

ప-వి|| హరిః, ఈహః, కంసస్య, స్వపక్షయమనే, అధిత, అర్చర్యాః, చాణూ
 రః, తు, యయా, తాసు, అపక్షయమ్, అనేధితాః, చర్యాః. ౫౩.

(౧) అదా-ప-స-సే.

వ్యా || (హరిరితి) కంసస్య స్వపక్షయమనే-కంసస్య పక్షభూత
 చాణూరనియమనే నిమిత్తభూతే హరిః ఆశ్చర్యాః ఈహః - చేష్టాః,
 అధిత-కృతవాక్. తానుహభేరీహను, చాణూరస్తు అపక్షయం యయా;
 అతః తస్య చాణూరస్య చర్యాః - యద్ధచర్యాః, అనేధితాః - అప్ర
 వృద్ధాః, అభవక్. అభవా-చర్యాః ఇతి ద్వితీయా. చాణూరో బలవిషయ
 మపక్షయం అనేధితా శ్చర్యాః ప్రాప్తవానిత్యర్థః. చర్యాఇతి (౧) “పరి
 చర్యాపరిసర్యా మృగయా టాట్యానాముపసంఖ్యానమ్” ఇత్యత్ర చరతౌ
 పరిశబ్దస్య తద్రహితత్వమాశ్రిత్యా పుస్తకాదయితవ్యమ్. ప్రతచర్యా
 వసచర్యేత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాత్. ౫౩.

తా || శ్రీకృష్ణుండు, కంస పక్షమైన చాణూరుండు పరాజయము నొందుట
 త్యాశ్చర్యకరములైన చేష్టతముల నాచరించెను, దానిచేత చాణూరుండు నిర్వాహించుట
 బలహీనుడాయెను. ౫౩.

మూ|| కర్తు ర్విప్రపవితతావాద్యస్తదశాద్వయస్య జన్యేన ।

ప్రీతేన నృపో విరతిం వాద్యస్తదశాద్వయస్యజన్యేన॥ ౫౪॥

ప-శా|| కర్తుః, విప్రపవితతౌ, ఆద్యస్తదశాద్వయస్య, జన్యేన, ప్రీతేన, నృపః,
 విరతిమ్, వాద్యమ్, తత్, అశాత్, వయస్యజన్యేన. ౫౪.

వ్యా|| (కర్తురితి) విప్రపవితతౌ - జగతాం విస్తారే, ఆద్యస్తదశా
 ద్వయస్య- సృష్టినంహారరూపావస్థాద్వయస్య, కర్తుః కృష్ణస్య జన్యేన-
 యుద్ధేన నిమిత్తేన, వయస్యజన్యేన - వయస్యైః - సమానవయోభిః
 సృష్టేః, జనయితవ్యేన, తత్పరిహాసనిమిత్తేన ప్రీతేన-లజ్జయా, నృపః-
 కంసః, తత్ రజప్రవృత్తం వాద్యం విరతిమశాత్ - వాద్యస్యాపరమ
 మనుశిష్టవానిత్యర్థః. అశాదితి (౨) “శాను-అనుశిష్టౌ” అజ్. అదాది
 త్యాచ్చపోలుక్. (౩) “తిప్యనస్తే” ఇతి సకారస్యదకారః. శాస్త్రీర్వికర
 కత్యాత్ వాద్యం విరతిమితి కర్తృద్వయోపపత్తిః. ౫౪.

తా|| కంఠుఁడు, జగత్సృష్టిసంహారకరుఁడైన శ్రీకృష్ణునితోఁగలిగిన యుద్ధమందుఁ
దనకు సంభవించిన పరాజయమును జూచి తన సఖులైన రాజులు నత్వదరని సిగ్గుచేట
వాద్యముల వాపివేయుఁడని యాజ్ఞాపించెను. ౫౪.

మూ|| పింపతి హరా నిమేషణసమయా చ్ఛాణూర మాయుక్తే ।

చూడణీకృత స్స భూమిం సేమయా చ్ఛాణూ రమాయుక్తే॥

ప-వి|| పింపతి, హరా, నిమేషణసమయాత్, చాణూరమ్, ఆయుక్తే, చ్ఛాణూ
కృతః, సః, భూమిమ్, సమయాత్, చ, అణుః, రమాయుక్తే. ౫౫.

వ్యా|| (పింపతీతి) తస్మిన్ హరా ఆయుక్తే-తాత్పర్యవతి, నిమే
షణసమయాత్-నిమేషమాత్రకాలేన, చాణూరం పింపతి, స చాణూర
శ్చూడణీకృతః అణుభూత్యా భూమిం ప్రాప్తః, తత్ర విశీర్య పతిత
ఇత్యర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే-రమాయుక్తే-శ్రియా సహితే. సమయా
దిత్యుత్తరత్రసంపూర్వాద్యాతేలఁజ్. పింపతీతి (౧) “పిష్ట - సజ్జ్ఞా
ణానే” శత్రస్తః, సప్తమ్యస్తః. ౫౬.

తా|| శ్రీకృష్ణుఁడొకక్షణమాత్రములోఁ జాణూరునిగ్రిందఁబడఁద్రోసి యెఱిసెను.
దానిచేతఁ జాణూరుఁడుచచ్చిగ్రిందఁబడెను. వానియట్లములు చూర్ణములఘనవి. ౫౭.

మూ|| ఛిత్వాన్గం స్థేమ్నా౭ సా వాయస మశనై ర్హలీలయాపేతమ్ ।

ఘ్నన్ ముష్టిక మార్చన్ బహు వాయస మశనై ర్హలీలయా౭ పేతమ్॥

ప-వి|| ఛిత్వా, అజ్ఞమ్, స్థేమ్నా, అసౌ, ఆయసమ్, అశనైః, హలీ, లయాపేతమ్,
ఘ్నన్, ముష్టికమ్, ఆర్చన్, బహు, వాయసమ్, అశనైః, హ, లీలయా, ఆపే, తమ్.

వ్యా|| (ఛిత్వేతి) ఏవం చాణూరే కృష్ణేన హతే ముష్టికేన బల
భద్ర స్సంప్రయుక్తః, తత్రేదముచ్యతే. అసౌ హలీ ముష్టికస్య అజ్ఞమ్-
శరీరమ్, స్థేమ్నా-స్థిరత్వేన, ఆయసమ్-అయసా నిర్మితమివ దృఢమ్,
అతఏవ, లయాపేతమ్ స్వబలేన అశనైః - అమాద్యేన, ఛిత్వా-తం
ముష్టికం ఘ్నన్, తదీయమాంసైః అశనైః-భోజనైః, బహు-అనేకమ్,

హాయసమ్-కాకమ్, నయసామ్-పక్షిణామ్, సమహాహంవా, ఆచాన్-
పూజయన్, 'లీలయా'-క్రీడయా, ఆపే-ప్రాప్తో-భూదిత్యర్థః. ఆహ్వానే
కర్తృణిలిట్. ౫౬.

తా || తరువాత బలరాముఁడు, ఇనుమువలె నతిదృఢమైన ముష్టికుని యజ్ఞ
మును ఛిన్నభిన్నముగఁజేసెను; అప్పుడు, వాని మృంసములను పక్షులు భక్షించినవి. ౫౭.
మూ|| అథ, తేన లీలయైన భు కళకళతమహారిముష్టికాస్తకరేణ ||

ఉల్లాప్య మల్లజీవితకకళత మహారి ముష్టికాస్తకరేణ || ౫౮ ||

ప - వి || అథ, తేన, లీలయా, ఏవ, తు, కర్మశతమహారిముష్టికాస్తకరేణ,
ఉల్లాప్య, మల్లజీవితకర్మశతమ్, అహారి, ముష్టికాస్తకరేణ. ౫౯.

వ్యా || (అథేతి) తేన రామేణ లీలయైన ఉల్లాప్య- శకలీకృత్య,
మల్లజీవితకకళతమ్-మల్లప్రాణాఖ్యంత్రీ(జీవ)సహస్రమ్, అహారి-హృత
మభూత్, కళకళతమహారిముష్టికాస్తకరేణ - కళకళతమేన - కఠిన
తమేన, హరిణా-శోభమానేన, ముష్టినా, కాస్త్య, కఠః-హస్త్య, యస్య
స తథోక్తః, 'ముష్టికాస్తకరేణ - ముష్టికస్య-మల్లస్య, అస్తమ్-వేనా
శమ్, కృతశతా. ౬౦.

తా||బలరాముఁడు, ముష్టికునిఁజంపిన తరువాత కఠినతమమైన తన ముష్టిప్రహర
ముచే నితర మల్లులను నవలీలగాఁ జంపెను. ౬౧.

మూ|| మల్లకుల మితర దాతా విప్రద్రుద్రవదతిత్రసద్ధరితః |

హామిత సమస్తసురమునివిప్రద్రుద్రవదతిత్రసద్ధరితః || ౬౨ ||

ప-వి || మల్లకులమ్, ఇతరత్, ఆశాః, విప్రద్రుద్రవత్, అతిత్రసత్, హరితః,
హర్షితసమస్తసురమునివిప్రత్, ఉద్రవత్, అతిత్రసత్, హరితః. ౬౩.

వ్యా|| (మల్లేతి) ఏనం చాణూరముష్టికయో హాతయోః ఇతర
మల్లకులం హరితః - కృష్ణాత్, అతిత్రసత్ - అతీవ త్రాసం ప్రాప్తమ్,
ఆశాః-దిశః, శ్రుతి, విప్రద్రుద్రవత్-పలాయితమభూత్. హరిరేవ విశే
ష్యతే - హామితసమస్తసురమునివిప్రత్-హర్షితాః సమస్తాః సురాః

మునయో విప్రశ్చయేన స తథోక్తః. ఏవం దిక్షు విప్రద్రుతం తత్
 మల్లకులం ఉద్రవత్ - ఉత్కృష్టేణ భయశబ్దం కుర్వత్, హరితః - దిశ
 స్సర్వాః, అతిత్రసత్ - త్రాసితవత్. విప్రభుద్ధవదితి (౧) “దు-గతో”
 విప్రేత్యుపసగ-ద్వయపూర్వకః, లుభ్. (౨) “ణిశిద్రుభ్యః కర్తరిచజ్”.
 అతిత్రసదితి పూర్వత్రాతిపుణ్యః త్రసిశ్చత్రస్తః. (౩) “తాభాశ్”
 ఇత్యాదినా వికల్పాత్ శ్యనభావః ఉత్తరత్ర త్రసయతేలుజ్. ఉపధా
 హ్రస్వత్వమ్, ద్విర్వచనాభ్యాసేత్వే.

గౌ.

తా॥ చాణూరముష్టికులు చచ్చినతరువాతఁ దక్కిన మల్లులును శ్రీకృష్ణనికిభయ
 పడియతిభయంకరముగఁ గూతలుజేయుచు నలుదిక్కులకుఁ బఱుగెత్తిరి. అప్పుడు
 నున్న జీవతలును ఋషులును బ్రాహ్మణోత్తములును సంతోషించిరి.

౫౮.

మూ॥ జగు రథ నిజే తు లభే తౌ సలయ మనేనసో ౭నురా జీవే ।

నన్మతుశ్చ జయద్వదనా తౌసలయమనేన సోమరాజీవే॥ ౫౯॥

ప-వి॥ జగుః, అథ, నిజే, తు, లభే, తౌ, సలయమ్, అనేనసః, అమరాః,
 జీవే, నన్మతుః చ, జయద్వదనాః, తౌసలయమనేన, సోమరాజీవే.

౫౯.

వ్యా॥ (జగురితి) ఏవం సర్వేషు మల్లేషు గతేషు తౌసలాఖ్యో
 మల్లపతిః పునరానూతః, తమపి హరిజకఘాన. తత్రేదముచ్యతే. తౌసల
 యమనేనేత్యుత్తరాధఃగతం పదం ప్రకృప్య యోజ్యతే. తౌసలయమ
 నేన - తౌసలస్య మల్లస్య, నియమనేన-వధేన, నిజే జీవే-ప్రాణే, లభే
 సతి, అమరాః- దేవాః, అనేనసః దురితరహితాః, తౌ రామకృష్ణా, సల
 యమ్-లయేన-సామ్యేన, యుక్తమ్, జగుః, నన్మతుశ్చ, కీదృశాః-సోమ
 రాజీవే- చంద్రం పద్మ-జంచ, జయద్వదనాః. తాభ్యాముత్యజ్వలవదనై
 ర్యుక్తా, ఇత్యర్థః.

గౌ.

తా॥ తరువాత, తౌసలుఁడనెడు మల్లుఁడు యుద్ధమనకువచ్చెను. శ్రీకృష్ణఁడు

వానినిగూడ చంపెను, అప్పుడు దేవతలు ప్రాణభయములేనివారై హర్షముచే విలసిల్లుచున్న ముఖములుకలవారై వచ్చి శ్రీకృష్ణుని స్తుతించిగానముచేసిరి.

మూ॥ ఇతి మల్లగణం విచక్రమాతే నతూరుజాసమితౌ ।

సింహావివ చ సగర్వం విచక్రమాతే నతూరుజాసమితౌ ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ ఇతి, మల్లగణమ్, వివతిమ్, విచక్రమ్, ఆతేనతుః, రుజా, సమితౌ, సింహా, ఇవ్య, చ, సగర్వమ్, విచక్రమాతే, న, తు, ఉరుజాసమ్, ఇతౌ. ౬౦.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి-వీవమ్, మల్లగణం సమితౌ- యుద్ధే, రుజా- పీడయా, వివతిమ్-విగతాధిపతిమ్, విచక్రమ్ - విగతసేనాచక్రంచ, ఆతేనతుః - కృతవంతౌ. కంచ-సింహావివచ సగర్వం విచక్రమాతే - విక్రాంతవంతౌ. ఉరుజాసమ్ - మహతీం పీడామ్, నత్వితౌ - నతుప్రాప్తౌ, అక్లేశేన విక్రాంతావిత్యర్థః. ఆతేనతుఃతి ఆజ్ఞపూర్వాత్తనోతేలికాత్. ద్వివచనమ్. విచక్రమాతే ఇతి విపూర్వాత్క్రమేర్లిట్. (౧) “వేషాదవిహరణే” ఇత్యాత్మనేపదమ్. ఉరుజాసమితి (౨) “జగు-హింసాయామ్” ఘర్షణ. ఉరుశబ్దేన విశేషణసమాసః. ౬౦.

తా॥ ఈవిధంబున యుద్ధమందు రామకృష్ణులు మల్లనైనవమును బీడించి యనాధముగఁజేసిధిన్నభిన్నముగఁగొట్టి నిరుపద్రవులై సింహములవలెఁ బరాక్రమించిరి. మూ॥ కంసస్సహరిం సఖిభి స్సహస్తతాడమ్బరం సహ సమేతమ్ ।

ఏత్య వ్యధితోఽజల్పత్సహస్తతాడమ్బరం సహస మేతమ్ ॥

ప-వి॥ కంసః, సహరిమ్, సఖిభిః, సహస్తతాడమ్, బరమ్, సహ, సమేతమ్, ఏత్య, వ్యధితః, అజల్పత్, సహస్తతాడమ్బరమ్, సహసమ్, ఏతమ్. ౬౧.

వ్యా॥ (కంసఇతి) సహరిమ్- హరిణాసహితమ్, బరమ్- బలమ్- బలభద్రమ్, సఖిభిస్సహ సమేతమ్-సజ్గతమ్, సహస్తతాడమ్- పరస్పరహస్తతాడనేనసహితమ్, సహస్తతాడమ్బరమ్-సహసా- బలేన, వితతం ఆడమ్బరం యస్యేతమ్, సహసమ్ - హసనహితమ్, తం ఏతత్ ఏత్య వ్యధితః ఏవం అజల్పత్. ౬౧.

తా॥ రామకృష్ణలిద్దఱును బలాధ్యులై సఖులచోఁగూడ నన్వికరతాళము వేయు చుఁదిరుగుచుండఁగఁజూచి కంసుఁడు దుఃఖితుఁడై యీవిధంబునఁజెప్పెను. ౬౧.

మూ॥ ఏతౌ మయి మల్లాహ్వయనిష్కాసనతః కృతావమతీ ।

భవతాం శిశూ పరోక్షం నిష్కాసనతః కృతావమతీ॥ ౬౨॥

ప.వి॥ ఏతౌ, మయి, మల్లాహ్వయనిష్కాసనతః, కృతావమతీ, భవతామ్, శిశూ, పరోక్షమ్, నిష్కాసనతః, కృతౌ, అమతీ. ౬౨.

వ్యా॥ (ఏతావితి) ఏతౌ శిశూ మల్లాహ్వయస్య మమ నిష్కాస్య-
ధనస్య, అసనతః - క్షేపణతః, మయి కృతావమతీ-కృతావమానౌ,
మామవమతవన్తౌ, అమతీ-బుద్ధిహీనౌ, బహినిష్కాసనతః-ప్రసహ్య
ప్రస్థాపనేన పరోక్షం కృతౌ భవతామ్. ౬౨.

తా॥ ఈపిల్లవాండు నామల్లులనుజంపి బుద్ధిహీనులై నన్నవమానపఱిచిరి గాన
వీరిని యవతలఁద్రొసివేయుఁడు. ౬౩.

మూ॥ యోయోఽస్యసహహసన్ సుహృదానీదాసగ్లవాన్నమస్యాతః॥

హర్తవ్యం ధన మఖిలం దానీదాసగ్లవాన్నమస్యాతః ॥ ౬౩ ॥

ప.వి॥ యః, యః, అస్య, సహ, హసన్, సుహృత్, ఆనీత్, ఆసగ్లవాన్, నమ
స్యాతః, హర్తవ్యమ్, ధనమ్, అఖిలమ్, దానీదాసమ్, గవాన్నమ్, అస్య, అతః. ౬౩.

వ్యా॥ (యోయౌఇతి) యోయః అస్య కృష్ణస్య సుహృత్,
నమస్యాతః - పూజాతః, పూజాంక రుమ్, అనేనసహ హసన్ అస్తీన్
ఆసగ్లవాన్ - స్నేహవాన్, ఆనీత్. అపైవ్యవంభూతస్య కృష్ణసుహృదః
సర్వస్య అతఏవ - సహహసనాత్కారణాత్, ధనమఖిలం తథా దానీ
దాసం గవాన్నమ్ - గోధనమ్, అన్నం అదనీయంఛ ప్రహ్యదికమ్,
సర్వం హర్తవ్యమ్, సర్వస్యహరణం కర్తవ్యమిత్యర్థః. స్వప్నాభ్యాస ఇతి
(౧) “నమోవరివస్” ఇత్యాదినా పూజాయాం క్యచ్. (౨) “అప్ర

త్యయాత్” ఇత్యకార్యప్రత్యయః. దాసీదాసమితి- దాస్య దాసాశ్చేతి ద్వంద్వః. (౧)*గపాశ్వప్రభృతిషు పాతా దేవద్యావః. గవాన్ముమితి - గావశ్చాన్నానిచేతి ద్వంద్వః. (౨) “అవిజ్ఞానస్ఫూటాయనస్య” ఇతి గోశబ్దస్య అనజాదేశః. తతస్సవణాదీఘః. ఇహాపి పూర్వవదేవద్యావః. అథవా- గవా అన్నమిత్యసమాసోఽయమ్; గోధనేనసహ అన్నమపి హర్తవ్యమిత్యర్థః. ౬౩.

తా || శ్రీకృష్ణనియందుఁ బ్రీతికలవారై వానికి స్నేహితులై వానితోఁగూడ చేరి నన్ను బరిహసించిన నద్దాది గోవులయొక్క దాసీదాస పశ్వన్నాది సమస్తధనముల నపహరింపుఁడు. ౬౩.

మూ॥ అపవరకభూషణీశీతరవి కారాయా స్వసా ధవ శ్చాఽర్యాః |

నేయా నికృతిపరా బహి రవికారా యాస్వసాధవ శ్చార్యాః ||

ప-వి॥ అపవరకభూషు, అనీశీతరవి, కారాయా, స్వసా, ధవః, చ, అర్యాః, నేయాః, నికృతిపరాః, బహిః, అవికారాః, యాసు, అసాధవః, చార్యాః. ౬౪.

వ్యా || (అపేతి) స్వసా-దేవకీ, తస్యాః ధవః-వసుదేవః, అర్యాః-నల్లగోపాదయోవై శ్యాః, మయ్యస్తకరణే నికృతిపరాః బహిరవికారాః-బాహ్యచేష్టాభిః మయిప్రాతికూల్యవికారమనావిఘ్నోర్వస్తః, కారాయాః - కారాగ్రహస్య, అపవరకభూషు - గర్భాగ్రహేషు, నేయాః-నేతవ్యాః, కథమ్-అనీశీతరవి-ఆదిత్యోయథా వీక్షితం నశక్యో భవేత్, తథా నేయాః. అపవరకభూషవ పవిత్రేవ్యస్తే - యాసు భూషేషు అసాధవః - దురాత్మానః, చార్యాః-చారయితవ్యాః. అర్యా ఇతి (౩). “అర్యస్సాస్వమితైశ్యయోః” ఇత్యర్థశబ్దో వై శ్యజాతివాచితయా నిపాతితః. నల్లగోపాదయో వైశ్యజాతయవ పశుపాలనవృత్తయ ఇతి పూర్వమేవోపపాదితః. ౬౪.

తా॥ నాచెల్లెలైన దేవకిని, దానిమగఁడైన వసుదేవునిని, మనస్సులో నాకప

(౧) పా-నూ-౨-౪-౧౦. (౨) పా-నూ-౬-౧-౧౨౩. (౩) పా-నూ-౩-౧-౧౦౩.

కారమును దలంచి బయటికి నాకనుహల్లరవలె నటించుచున్న వస్త్రగోపదులను, దుర్గా శ్తులకుఁ గాను ఏబ్బులుపఁబడినదియు నూర్య దర్శనముపొడ . తేనిజియునగు చెరసా లభాఁ బెట్టివేయుఁడు. ౬౭౪.

మూ॥ ఇతి కంసోఽకృత జల్లై రాజ్ఞాం హస్తవ్యతానియతః ।

తాభ్యా మవమతి రగ్రే రాజ్ఞాం హస్తవ్యతాని యతః॥ ౬౭౫॥

ప-వి॥ ఇతి, కంసః, అకృత, జల్లై, అజ్ఞామ్, హస్తవ్యతానియతః, తాభ్యామ్, అవమతిః, అగ్రే, రాజ్ఞామ్, హస్త, వ్యతాని, యతః. ౬౭౫.

వ్యా॥ (ఇతితి) ఇతి - ఈదృశైః, జల్లై, కంసః అజ్ఞామకృత. కీదృశః - హస్తవ్యతానియతః - హస్తవ్యతయా-వద్యతయా, నియతః. ఏనం రామకృష్ణయోనిఁగ్రహప్రతి కంసస్యాజ్ఞాపనే కారణముచ్యతే- హస్తేతి కపేస్సన్తోషం ద్యోతయతి. తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం రాజ్ఞా మగ్రే కంసస్యాఽవమతిః వ్యతాని యతః, అతఏవాఽఽజ్ఞాంకృతవాఁ. వ్యతానీతి - విపూర్వాత్తనోతేః కర్తృణిలుజ్. ౬౭౫.

తా॥ రామకృష్ణులు, తన్నుననేక రాజులముందట నవమానపటిచిరనిక్రోధముచేత కంసుఁడు సన్నిహిత మరణుఁడై యావిధముగఁ గూతపేసి యాజ్ఞాపించెను. ౬౭౫.

మూ॥ తస్య హరి జితమల్లసమాజగ్రాహాఽపరీక్షమాణస్య ।

ఉత్పత్య మజ్ఞకం కచ మాజగ్రాహాపరీక్షమాణస్య ॥౬౭॥

ప-వి॥ తస్య, హరిః, జితమల్లసమాజగ్రాహః, అపరీక్షమాణస్య, ఉత్పత్య, మజ్ఞకమ్, కచమ్, అజగ్రాహ, ఉపరి, ఈక్షమాణస్య. ౬౭౬.

వ్యా॥ (తస్యేతి) జితమల్ల సమాజగ్రాహః - అవహారాభ్యో జల చరో గ్రాహ ఉచ్యతే. (౧) “విభాషాగ్రహః” ఇతి ణః. సమాజః - సమూహః, జితః మల్లనాం సమాజాభ్యో గ్రాహాః యేన స తథోక్తః, ఏనంభూత స్స హరిః అపరీక్షమాణస్య - కార్యాకార్యపరీక్షం కర్తు మశక్తస్య, అతఏవ పరుషాణి వదతః తస్య ఈక్షమాణస్య, అతఏవ

మృచ్ఛముత్పత్త్య తస్య కచమ్-కేశమ్, ఉపరి జగ్రాహ- హస్తేన గృహీతవాన్.

౬౬.

తా|| తరువాత, మల్లావతుడైన శ్రీకృష్ణుడు పైకగిరి, కార్యాకార్యవివేకములేని వాడై యాకసమునుజూచుచున్న కంసుని మంచముమీదఁ దుముకి వాని జుట్టునుబట్టి యిడ్చిక్రిందఁద్రోసెను.

౬౬.

మూ|| య స్వస్తిన్ ద్రోహం త్వాం నిపాత్య గాత్రీస్య తస్తస్య |
ఉపరి హరి న్యపతద్ధాం నిపాత్య గాత్రీస్య తస్తస్య || ౬౭ ||

ప-వి|| యః, స్వస్తిన్, ద్రోహమ్, త్వామ్, నిపాతి, ఆగాత్, త్రస్యతః, తస్య ఉపరి, హరిః, న్యపతత్, గామ్, నిపాత్య, గాత్రీస్య, తస్తస్య.

౬౭.

వ్యా || (య ఇతి) యః కంసః స్వస్తి - కృష్ణే, త్వాం నిపాతి- అసురవధేన భూమే నితరాం పాలనం కుర్వతి, ద్రోహమగాత్ - ద్రోహం ప్రాప్తవాన్. తస్య కంసస్య అధునా త్రస్యతః తస్య శరీరం గాం నిపాత్య - భూమౌ పాతయిత్వా, తతవ తస్తస్య-క్షీణస్య తస్య గాత్రీస్య ఉపరి న్యపతత్. నిపాతీతి (౧) “పా-రక్షణే” శత్రుస్తః సేవ్యుస్తః తస్తస్యేతి. (౨) “తను-ఉపక్షయే” నిష్ఠా.

౬౮.

తా|| జగద్రక్షకుడైన శ్రీకృష్ణుడు, తనయందు ద్రోహము నాచరించి యిప్పుడు గణతుచున్న కంసునిఁ గ్రిందఁబడఁద్రోసి వాని శరీరముమీదఁ దాను దుమికెను.

౬౮.

మూ|| ఇతి పతితస్య పలాయత విశ్వా సేనాఽథ వేష్టమానస్య |

అనివార్యా ప్రణయేన తు విశ్వాసేనాఽథ వేష్టమానస్య ||

ప-వి|| ఇతి, పతితస్య, పలాయత, విశ్వా, సేనా, ఆథ, వేష్టమానస్య, అనివార్యా, ప్రణయేన, తు, విశ్వాసేన, ఆథవా, ఇష్టమానస్య.

౬౯.

వ్యా|| (ఇతి) అథ భువి పతితస్య వేష్టమానస్య - పరిలుతః, కంసస్య సేనాఽథ - పలాయత- పలాయనం కృతవతీ. వైవ విశేష్యతే- ఏసే ప్రణయేన - స్నేహేన, ఆథవా- తద్గతేన విశ్వాసేనచ సర్వథా

ప్యనివార్యా-నివారయితుమశక్త్యా. కంసపవ వోశేష్యతే- ఇష్టమానస్య-
ఇష్టపూజనస్య, ఇష్టంహి తస్యాః కంసస్య మానమ్, తథాపి భయాతి
భారాత్తమనాదృత్య పలాయతేత్యర్థః. ౬౮.

తా || ఇట్లు నేలలోఁబడి పొర్లుచున్న కంసుని జూచి వానియొక్క పైస్వము
వానియందలిప్రీతికలదై వాని గౌరవఘండకేతకలదైయున్నను మిక్కిలి భయపడి యని
వార్యమై పలుకెత్తెను. ౬౮.

మూ|| హతమగ్రే సచకష-చరజ్గంపరితోఽద్యసవయసాంహసతామ్|

ప్రఘసమథత్తచమధురిపురజ్గంపరితోద్యసవయసాంహసతామ్|

ప-వి|| హతమ్, అగ్రే, సః, చకర్ష, చ, రజ్గమ్, పరితః, అద్య, సవయసామ్,
హసతామ్, ప్రఘసమ్, అథత్త, చ, మధురిపుః, అజ్గమ్, పరితోద్య, సః, వయసామ్,
హ, సతామ్. ౬౯.

వ్యా|| (హతమితి) అద్య - అస్తికాతే, స హరిః హతం కంసం
రజ్గంపరితః-రజ్గస్య పర్యస్తే, హసతాం సవయసామ్-సఖినామ్, అగ్రే
చకష - కృష్టవాక్. కించ - స మధురిపుః తస్య కంసస్య అజ్గమ్-
శరీరమ్, పరితోద్య-పరితస్తోదయిత్వా-శకలీకృత్య, తత్ర రజ్గే సతామ్-
విద్యమానానామ్, వయసామ్ - పక్షిణామ్, ప్రఘసమ్ - భక్షణమ్,
అథత్త - కృతవాక్. హశబ్దః ప్రసిద్ధా. ౬౯.

తా|| శ్రీకృష్ణుఁడు తనన్నే హితులమందఁగంసునిఁజంపివానిశరీరమును నాయుధ
రజ్గమందంతటనీడ్చి చిన్నభిన్నముగఁజేసి యామాంసమును పక్షులకాహరముగఁజేసెను.

మూ|| కంసహనం వీర్య జనో ముముదే తస్యస్వప్నరస్సుకమలాస్యమ్|

బ్రూమ స్సురేషు నికషాఽమృతాదేతస్యస్వప్నరస్సుకమలాస్యమ్ ||

స-వి || కంసహనమ్, వీర్య, జనః, ముముదే, ఆతః, స్వప్నరస్సుకమలాస్యమ్,
బ్రూమః, సురేషు, నికషా, అమృత్ ధి ఉదేతస్వప్నరస్సు, కమ్, ఆలాస్యమ్. ౭౦.

ధి ఆత్రవ్యాఖ్యానే “ఉదే” తిమూలస్థమక్షరద్వయం నదృశ్యతే. ఉదేతస్వప్నర
స్సు- ఉత్-ఉర్ధ్వమ్-ఆకాశే, ఆ-సమస్తాత్-ఇతస్వప్నరస్సు. ఇతిస్యాత్. ఉత్-
ఆ-ఇతస్వప్నరస్సు ఇతివా పదవిభాగస్సార్థత్.

వ్యా || (కంసేతి) కంసహనమ్ - కంసంహతవస్తమ్, తం హరిం
 వీక్ష్య సహోజనః అతఏవ కంసవధాత్ ఘుముదే. స్వప్నరస్సుకమ
 లాస్యమితి హరి విశేష్యతే - శోభనా ఆమః యస్మిత్తత్ స్వప్న, శీత
 లోదకమిత్యర్థః. (౧) “నపూజనాత్” ఇతిప్రతిషేధాత్ (౨) “ఋ
 కూరభూః” ఇత్యాదినాసమాసాంతాభావః. స్వప్నచతత్ సరశ్చేతి స్వ
 ప్నరః, సుకమలమ్ - శోభనకమలమ్. స్వప్నరస్సంభూతసుకమలసద్భు
 తాస్యమ్ - శీతలోదకసంభూతత్వాత్ ప్రశీతలకమలసద్భుతవదనమిత్యర్థః.
 ఏవంభూతముఖం అముం హరిం నికషా - తస్య సమీపే, సుకేషు - దేవే
 షు, ఇతస్వప్నరస్సు - ప్రాప్త శోభన మేనకాద్యప్నరస్సు మధ్యే,
 కంసురం అలాస్యమ్ - నృతరహితమ్, బ్రూమః సర్వా అప్నరసోదేహాశ్చ
 సృత్యన్తిస్తేత్యర్థః. కంసహనమితి (౩) “బ్రహ్మభూణవృత్తేషుక్వీప్”
 ఇత్యత్ర ఉపపదనియమపక్షస్య ప్రాయికత్వాత్ (౪) “క్వీప్ చ” ఇతిక్వీప్.

తా|| అప్పుడు జనులు, కంసాస్తకుడైన క్రికృష్ణునియొక్క, శీతలోదకవూరిత
 తటాకసమున్నతకమలకుసుమమువంటి వదనమునునేమించి సంతోషించిరి. దేవతలును
 మేనకాద్యప్నరసలునువచ్చి యా క్రికృష్ణునిదగ్గర నానావిధముగ నర్చనముచేసిరి. ౨౦.
 మూ|| సమవాద్యస్తచ హాషితసనాభి వాద్యాన్యథాఽఽజ్యాయః ।

క్రీడన్నత్యక్రామత్స నాభివాద్యాన్యథాజ్యాయః ॥ ౨౧ ॥

ప-వి|| సమవాద్యస్త, చ, హర్షితసనాభి, వాద్యాని, అభ, ఆజ్యా, యః,
 క్రిడన్, అత్యక్రామత్, సః, న, అభివాద్యాన్, యథాజ్యాయః. ౨౧.

వ్యా || (సమేతి) ఏవంవిధే శత్రువధనిమిత్తేభ్యదయే ప్రాప్తే
 మాజ్ఞికాని వాద్యాని సమవాద్యస్త - సమ్యగ్వాదితాన్యభూవక్.
 హాషితసనాభి - హాషితాః సనాభయః - బాణవాః వసుదేవనస్త

(౧) పా-సూ-౧-౪-౨౯.

(౨) పా-సూ-౧-౪-౨౪.

(౩) పా-సూ-౩-౨-౧౨.

(౪) పా-సూ-౩-౩-౨౬.

గోపదయః యథా స్యుస్తథేత్యర్థః. అథ - తదనంతరమ్, యోహారిః
అజ్యా - గజమల్లాదిభిస్సహ యుద్ధేన క్రీడన్, సః హరిః అభివా
ద్యాత్ - అభివాదయితవ్యాత్, ఉగ్రసేన వసుదేవప్రభృతీ, యథా
జ్యాయః - యథాజ్యేష్ఠమ్, క్రమేణాభివాదనేవిషయే నాత్యక్యా
మత్ - నాతిక్రాంతవాత్. సర్వానపి యథాక్రమ మభివాదితవానిత్యర్థః.

తా॥ తరువాత, కంసవధజన్యసన్తోషముచేత మజ్జశవాద్యములుపొయించిరి. బంధు
పులందజును సన్తోషించిరి. ఆనంతరము శ్రీకృష్ణుడు ఉగ్రసేన వసుదేవాదికులవృద్ధు
లను యథాక్రమముగ నమస్కరించెను. ౭౧.

మూ॥ పుత్రో మేంహసి కిల సతి సదేవ కీదృశ్యతోపగతః॥

స్తృత ఇతి దేవక్యాయ స్స దేవకీదృశ్యతోపగతః॥ ౭౨॥

ప.వి॥ పుత్రః, మే, అంహసి, కిల, సతి, సదా, ఇవ, కీదృశి, అతః, అపగతః,
స్తృతః, ఇతి, దేవక్యా, యః, సః, దేవకీదృశ్యతోపగతః. ౭౩.

వా॥ (పుత్ర)ఇతి కిలశబ్దో విమశ్కం ద్యోతయతి. కీదృశి-కీదృ
గూఢే, మే - మమ, అంహసి - నాపే, సదా-సర్వస్మిన్ కాలే, ఇవ,
సతి - విద్యమానే, స్థిరత్వమితేకిల, అతః - అస్తాద్దేశాన్, మమ
పుత్రః కృష్ణః అపగతః ఇతి-ఈదృశ్యా బుద్ధ్యా యుక్తయా దేవక్యాయ
స్తృతః. ఉత్కంఠతః, స కృష్ణః తదానం దేవకీ దృశ్యతోపగతః-
దేవక్యాః దృశ్యతామ్ - సర్వప్రకారేణానుభవనీయతామ్, ఉపగతః-
ప్రాప్తోభూత్. స్తృత ఇతి (౧) “స్తృ- ఆధ్యానే” ఇత్యుత్కణ్ఠాశ్చ
తతోనిస్తా. ౭౪.

తా॥ ఇంతవఱకుండు దేవకీదేవి, నేనెట్టిపాపము నొనరించితిని తెలియను,
దానివలనగదా నాకొమరుండైన శ్రీకృష్ణుడు దేశాంతరమువెళ్ళిపోయెను. అనియే శ్రీ
కృష్ణుని స్మరించియాడనాశపడెనో, ఆశ్రీకృష్ణుడెప్పుడు దేవకీయొక్క కంటియందల
వచ్చినిలిచెను. ౭౫.

మూ॥ వషాణ్యనవగ్రహగతి జోషణమాయన్తు సుజనానామ్ ।

వషాణ్యనవగ్రహగతిజోషణమాయన్తు సుజనానామ్॥ ౭౩॥

ప-వి॥ వర్షాణి, అనవగ్రహగతి, జోషణమ్, ఆయన్తు, సుజనానామ్, వర్షాణి, అనవగ్రహగతి జోషణమాయమ్, తు, సుజనానామ్. ౭౩.

వ్యా॥(వషాణీతి) ఏవ సుభిలపితకంసవధావధౌ కావ్యేఽస్తి శా
సమంపనీయే ఆశీర్వాదేన సమాపయితుమారభతే. వషాణి వృష్ట
యః, అనవగ్రహగతి - అవగ్రహస్య - వషాప్రతిబన్ధస్య, ప్రాప్తి
రహితం యథాతథేత్యర్థః, జోషణమ్ - ప్రీతినమ్, సేవనంవా, ఆయ
న్తు - ప్రాప్నువన్తు. సుజనానామ్ - సజ్జనానామ్, జోషణమితి గతేన
పదేన సంబంధః. కించ- తేషామేవ సుజనానాం వషాణి- సంవత్సరాః,
అనవగ్రహగతిజోషణమాయమ్-నవానాం గ్రహాణామ్-అదిత్యాదీనామ్,
గతివిశేషేణ జాతాయాః, ఓషణరూపాయాః- వీచారూపాయాః, మా
యాయాః-నికృతేః, అభావః యథాస్యాత్, తథా ఆయన్త్వితిసంబంధః.
తుశ్చజ్ఞో విశేషం ద్యోతయతి- సుజనానామితి-ప్రకృతానాం సుజనానాం
విశేషణమ్, శోభనం జనమ్ - జన్మ, యేషాం తే తథోక్తాః. జనేర్భూ
త్వస్య (౧) “జనివశ్యోశ్చ” ఇతి వృద్ధిసతిషేధః. జశబ్దస్య ఓషణశబ్దే
పరతః (౨) “ఏజీవరరూపమ్” ఇతి పరరూపమ్. ౭౩.

తా॥ ఇట్లు కంసవధాన్తమైన శ్రీకృష్ణదివ్యచరిత్రమును వర్ణించి కావ్యాన్తమందు
మృత్యౌచరణముచేయుచున్నారు. ఆయాకాలములందుఁదగిన వర్షములుకురియి సజ్జనులు
సుప్రీతులై, నూర్యాది నవగ్రహములయొక్క వక్రగత్యాదిజన్య పీడారు లేమియులేక
నిరుపద్రవనై సుఖితురుగాత. ౭౩.

మూ॥ భవతాదృగ్భూదూనా ధీరాచారం సమాగతా మే శమ్ ।

భవతాదృగ్భూదూనా ధీరా చాచారం సమా గతా మేశమ్॥ ౭౪॥

ప-వి॥ భవతాదర్శ్యాత్, ఊనా, ధీః, ఆచారమ్, సమాగతా, మే, శమ్, భూతాత్, అధ్యా, ఆచూనా, ధీరా, చ, అరమ్, సమా, గతా, మేశమ్. ౭౪.

వ్యా॥ (భవతాదితి) భవతాదర్శ్యాత్ య ఊనా - వికలా, ధీః - బుద్ధిః, ఆచారమ్ - యమనియమాదికమ్, సమాగతా-సమ్యక్ ప్రాప్తా, మే - మమసంబంధినీ, శమ్ - స్వభేన, భవతాత్ - భూయాత్. అధ్యా - అర్థాత్ - ప్రయోజనాత్, అభ్యుదయాద్వా, అనపేతా, (౧) “ధర్మపథ్యభాగ్యాదానపేతే” ఇతి యత్ప్రత్యయః, అదూనా - అసనుతప్తా- తాపత్రయరహితేత్యర్థః, ధీరా-ధైర్యవిశిష్టా, మమ ధీః, అరమ్-ధ్రువమ్, గతా-ప్రాప్తా, మేశమ్-లక్ష్మీపతిమ్, ఏవముక్తసమస్తగుణయుతమ్, ఆదిభూతం భగవంతం లక్ష్మీపతిం సుభేన ప్రాప్తా భూయాదిత్యర్థః.

తా॥ నాయొక్కబుద్ధి, సంసారభోగవిరక్తముగాను, సదాచారనిరతముగాను, మోక్షాభిలాషిగాను, తాపత్రయవిహీనముగాను, ధైర్యయుక్తముగాను, కామాద్యకలుషితముగాను నయినదై, శ్రీయఃపతియొక్క సంతతధ్యానాసక్తముగానగునుగాత. ౭౪.

మూ॥ జీవే మహాయనాని హ మాయనానాథే నియత్యవాక్ప్రభ్యే॥

జీవేమ హాయనానిహ మాయనానాథే నియత్య వాక్ప్రభ్యే॥౭౫॥

ప-వి॥ జీవే, మహాయనాని, హ, మాయనానాథే, నియతి, అవాక్ప్రభ్యే, జీవేమ, హాయనాన్, ఇహ, మాయనానాథే, నియత్య, వాక్ప్రభ్యే. ౭౫.

వ్యా॥ (జీవఇతి) జీవే - సంసారబంధవతి జీవాత్మని క్షేత్రజే, మహాయనాని- మహానామ్ - ఉత్సవానామ్, అయనాని - ప్రాప్తయః, హశబ్దో హేతౌ. మాయనానాథే-మాయనాయాఉపతాపకరే, కైతవగసిత ఇత్యర్థః, నాథతేరుపతాపార్థాత్కర్తృణ్యం. అనియతి-వియమరహితమ్, అవాక్ప్రభ్యే - అవాచీనకల్పే, నీచభూతే, - క్షేత్రజే, కైతవరహితే.

౧. అత్రాక్షరాణిగతినిభాన్తి. సంసారభోగాసక్తే ఇతిపాఠ్యం.

విషయభాగాది సాంస్కరిక కైతవరహిత-ఇత్యర్థః. ఉత్సవప్రాప్తయః - అభ్యుదయప్రాప్తయః, భవంతి, నాన్యథా; తస్మాత్, వయం తథావిధ కైతవరహితాః. సర్వే నీచంభూత్వా హాయనాక-సంవత్సరాక, జీవేమ. కథంభూత్వా - ఇహ - అస్మిన్, మాయానాథే-లక్ష్యైః నాథే భగవతి, వాక్ప్రేయే నియత్య-వాగ్బుద్ధీనియత్యేత్యర్థః. నియత్యేతి(౧) - "వాల్మీకి" ఇతి యమేర్క కారలోపః. తతో హస్వస్యతుక్. ౭౫.

తా|| సంసారసంక్లమలేని జీవునియందు నిరవధికముగ మహోత్సవములు కలుగును గాన, మేమును సంసారవైరాగ్యమునొంది శ్రేయఃపతిని సత్తమమనస్సుచేధ్యానించుచు వాక్కుచేస్తామేత్రముచేయుచున్నవారమై చిరకాలము జీవించుము గాత. ౭౫.

మూ|| పరమోక్షరో మహీయాన్నా గాధ్యానీ స మే తు నరకాస్తః||
పరమోక్షరో మహీయాన్నా గాధ్యానీ స మే తు నరకాస్తః||

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక శ్రీరామమిత్రసోమనుత్సానోః
శ్రీరద్గరాజ దివ్యాజ్ఞాలబ్ధ శ్రీపరాశరాపరనామధేయస్య
శ్రీవత్సాజ్ఞస్య కృతౌ
య మ క ర త్నా క రే

పోడశాశ్వాసః,

ప-వి|| పరమః, అక్షరః, మహీయాన్, నాగాధ్యానీ, సః, మే, తు, నరకాస్తః, పరమోక్షరః, మహీయామ్, నాగాధ్యానీ, సమేతు, నరకాస్తః. ౭౬.

వ్యా || (పరమఇతి) పరమః - పూజ్యః, అక్షరః - క్షరరహితః, అభికారిత్యర్థః. క్షరతేః పంచాద్యజన్తస్య సర్వోసమాసః. మహీయాన్ - మహత్తరః, నాగాధ్యానీ - నాగరాజమ్ - అనన్తాఖ్యమ్, అధ్యానీనః, సః-ఉక్తవిశేషణవిశిష్టః, మే-మమ, తుశబ్దో విశేషం ద్యోతయతి. నరకాస్తః - నరకస్యానురస్య అన్తఃభూతః, పరమోక్షరః - పరమ్ -